autoribus signi. per quod securi sumus effecti. nam & qui iussit, & per quem iussa ipsa perlata sunt, in honore maximo primi esse debent: & uinum mensis reponite, ut potarent in ipsa lætitia, & essent solo interim uino ipso contenti. quoniam panis defuerat. Sic dein de effatus frondenti tempora ramo Implicat. *Cinxit tempora sua ramo frondenti. mox ut hæc dixit: hoc aut lætitia fecerat, aut honorum diuinorum solemnitas.* Et genium que loci, primamque deorum Tellurem, nymphasque, & adhuc ignota precatur Flumina. tum noctem noctisque orientia signa. Idæumque iouem, phrygiamque ex ordine matrem Inuocat. & duplices cœloque ereboque parentes. *Quum multa iniungeret sociis, ipse ab obsequiis deorum uacuus esse non potuit. obsecutus est quippe genio loci, secundo terræ, ad quam uenerat nouus. dehinc nymphis propter aquam, ut commoda peregrinis esse potuisset. flumina quoque licet adhuc ignota, deprecabatur. ipsa fuit causa fluminum, ipsa nympharum.* Tum. *Hoc est deinde, noctem noctisque orientia signa. quoniam die consumpto ipsa iam fuerant uentura, ut cælo terraque propitia haberet, quæ homines uenerantur. iouem quoque patrem deorum, qui in ida monte colebatur, & matrem deum uocat ex ordine. semel positum ex ordine, non semel, sed sæpius debemus accipere. ut sit, cingit lauro tempora ex ordine, hoc est non confuse, sed singilatim enumerauit omnes, & omnibus obsecutus est, addens duplices parentes suos, hoc est duos. uenerem cælo, anchisen ab inferis.* Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto Intonuit. *Clarum, aperto fauore auxilia sua significantem, accipiendum est.* Radiisque ardentem lucis & auro Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem. *Vsqueadeo hilaris signo iouis fauor apparuit, ut nubes non fusca nec terrea, sed aureo colore apparuisset, quo signo compertum est, mox æneæ preces auditas: ter autem intonuit, ne si semel factum fuisset, casus putaretur, sed quum ter intonuisset apertis signis monstraretur prosperitas. factum est ergo sæpius, & contra morem naturæ mundo, nubibus, cælo, una tantum nubes uisa est. & radiis ardens lucis, & auro, splendor rutilans, atque ita, ut in ipsa quoque esset prosperitatis signum. Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem. ipsam nubem sic iuppiter demonstrauit plaudens manu, ut appareret eum excepisse uota, & gratulatum, quod troiani ad italiam uenissent.* Diditur hic subito troiana per agmina rumor Aduenisse diem, quo debita mœnia condant. *Rumor repente exoriens ad aures omnium magna gratulatione peruenit, asserens uenisse tempus & diem, quo dari operam condendis debitis ædificiis posset.* Certatim instaurant epulas. *Hoc est conuiuium reuocant.* Atque omine magno Crateras læti statuunt, & uina coronant. *Nouis rebus prospera omnia facientes.* Postera cum primo lustrabat lampade terras, Orta dies, urbemque, & fines, & litora gentis Diuersi explorant. *Cum uero posterior dies solis radiis claruisset, successit eorum complendorum cura, quæ superiore luce æneas inuestiganda mandauerat. diuisis igitur celeritatis causa officiis, quæ perquirerent, consulto partiti sunt alii urbem, fines alii, nonnulli commanentes & litora requirentes, tunc renunciauerunt, stagna numici illic esse, & tybrim fluuium, & terras regionis illius forte latinos incolere.* Tunc satus anchisa delectos ordine ab omni Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire iubet ramis uelatos palladis omnes. *Licet fatalis terra esse constaret in officiis primum rex aduena regem loci credidit aggrediendum. neque eum in superbiam duxit successus ille, qui fatis suffragantibus debebatur. misit legatos centum placituros, & nomine legationis, & numero legatorum, & magis obsequia sua commendans ambitione multarum*

Tales autem delegit omni ordine, hoc est ex omni multitudine per electionem separatos, qui legationis ipsius partes congrue complere potuissent. Coronabantur autem omnes olearum ramis, ut uisu potius quam uerbis pacem procul uidentibus nuntiarent. Donaque ferre uiro. Ne sine munere esset legationis officium. Pacemque exposcere teucris. Et oblatis muneribus pacem teucris necessariam postularent, ne quis eos putaret uenisse uiolenter. Haud mora, festinant iussi. Sic in celeritate explicandorum mandatorum & iubentis autoritas & obsequendi studiū probabatur. quod nō solū ostendebatur in facto, uerumetiā in ipsa properatione cumulabatur. Rapidisque feruntur Passibus. Non tantum studio complendi aggressi sunt pergendi munus. sed iter quoque ipsum festinantes gressibus agitabant. celeres gressus fuerunt ideo, ut optata maturius prouenirent. Ipse humili designat moenia fossa. Hæc legatis agentibus non putauit æneas differenda operum cœpta, donec responsum referret missa legatio. Gerebat enim factorum fiduciam, quæ illi ipsarum terrarum dominum dederant. Ipse humili designat mœnia fossa. hoc est non magnæ altitudinis futura mœnia designabat manu sua. hoc enim uel nota condentis, uel auspicia exigebant. Moliturque locum. Hoc est disponit. Primasque in litore sedes Castrorum in morem pinnis, atque aggere cingit. In auspiciis constituendorum mœnium tale genus operis collocauit: quod defensionem sponderet conditoribus suis. Iamque iter emensi, turres, ac tecta latini Ardua cernebant iuuenes, muroque subibant. Cum hæc ageret æneas, iam legati sic confecerant iter: ut uiderent latinorum turres, & domorum tecta. turres uiderunt primo, quod altiores fuerunt. Quum uero propiores efficerentur, uiderunt & domorum tecta. Muroque subibant. Hoc est ad ipsum murum iam cœperant peruenire: describitur iam ueterum incolarum mos studiumque bellandi. multis enim locis poeta asseruit asperam esse bellis italiam, & ad arma facile properantem. Denique ut unum de multis demus exemplum. non illum, inquit, nobis genitrix pulcherrima talem promisit, graiumque ideo bis uindicat armis. Sed fore, qui grauidam imperiis belloque frementem Italiam regeret. Iccirco hoc loco uirilem italorum sexum ostendit, iam inde a pueris studio exerceri uirtutis. denique sic ait. Ante urbem pueri, & primæuo flore iuuentus Exercentur equis, domitantque in puluere currus. Exercebantur equis, aut eorum dorso impositi, aut habenas retinentes in curru. In puluere, inquit, quia illic iuncta animalia melius domantur, ubi difficilior tractus est. Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis Spicula contorquent. Alii mittendis sagittis operam dabant. alii, ut hastilia mitterent, meditando discebant. Cursuque ictuque lacessunt. Prouocabant se alii, ut cursu contenderent, aut ictu. Ictum possumus intelligere, non ut ferirent se inuicem. sed ut destinata percuterent. Hæc omnia certaminum genera iccirco usu & exercitatione discebant: ut ueris bellis & uere dimicationi proficerent. pueros dixit & iuuenes his studiis fuisse intentos. ex omnibus igitur, quæ iuuenes, quæ pueri gererent. Cum prouectus equo longæui regis ad aures Nuntius ingentes ignota in ueste reportat Aduenisse uiros. Fuit occasio ut ex illis, qui equis exercebantur, prouectus equo, hoc est ante legatos ad regem uectus nuntiaret uiros uenisse ingentes, & ignota ueste. & quia turbatus repentino conspectu pro qualitate animi sui nuntiabat, que uiderat, nuntiabat eos esse ultra humanam formam. eo accedebat & terror ex uestium specie ignota descendens. Ille intra tecta uocari,

Imperat. & solio medius consedit auito. *Sedit regio more, & eos tecta iussit intrare.* Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis Vrbe fuit summa, laurentis regia pici Horrendum siluis, & relligione parentum. *Describitur domus latini, ut in ea ostendatur genus eius cucurrisse per reges: ut laus ipsa æneę laudationi proficiat. In ipsa ut dictum est domus descriptione adiicitur felicitas generis: dum imaginum, dum statuarum series recensetur. Domus igitur fuit admirabili magnitudine & pulchritudine satis egregia urbi summę & regali dignitati conueniens. huius decus augebat numerus columnarum centum: quibus ucta in altitudinem sublimior ferebatur.* Laurentis regia pici. *Laus eiusdem domus & a persona domini ueteris sumebat augmentum, fuit enim pici laurentis, ne forte existeret pici alterius nomen, & ex similitudine nominum confusio nasceretur. ut in primo libro positum scimus.* Ornatus argiuę helenæ. *Vt si esset altius, ostenderetur ipsa regionis signo, & monstraretur, quæ esset. Quum autem nominat tectum, intelligendum est solum. interim describit uestibulum, ut ex qualitate triũphalis ingressus, qualia fuerint reliqua colligi posset. Illic non picturæ fuerunt turpium fabularum, nec adulteria, uel illiciti amores impressi, non alienæ palmæ uel gloriæ.* Horrendum siluis, & relligione parentum. *Siluarum densitas, umbra nemorum, & originalium parentum imagines addebant tremorem loco: ut sine reuerentia uideri non posset.* Hic sceptra accipere, & primos attollere fasces Regibus omen erat. hoc illis curia templum. Hę sacris sedes epulis, hic ariete cæso, Perpetuis soliti patres consulere mensis. *Ecce propter quam causam dixit tectum augustum, uel quia domus fuit regum, uel quia reges ipsi sibi regnandi auspicia sortiebãtur. illic omnem suscipiebat potestatem, atque illic primum fasces erigebant. Tanta autem incolarum religione suscipiebatur. ut hec illis esset curia, hoc templum, & in hoc sacra conuiuia exercerentur. perpetuis mensis dixit in longum compositis, & digestis. Descriptum est uestibulum domus, & morum consuetudo signata, & pars propositionis, quum dixit horrendum religione patrum. & narrat specialiter, qui fuerint in illo ingressu parentes latini.* Quin etiam ueterum effigies ex ordine auorum Antiqua ex cedro. *Ex ordine intelligendum est ita, ut nati fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas. Antiqua ex cedro. Aut ex cedro factæ, quia hoc genus ligni tineam nescit. corruptionemque ex antiquitate non sentit: aut cedri oleo perunctæ, quoniam ligna custodit ac seruat.* Italusque paterque sabinus Vitisator. *Hoc signum meruit, ꝙ multas uites instituit in italia.* Curuam seruans sub imagine falcem. *Seruans falcem, hoc est perpetuam tenens. sub imagine, sic accipiendum. quod sic eam teneret, ut eius uisu semper delectaretur, ut pote amator uitium. quarum culturas omnis putatio falcis anteuenit. sub imagine ergo, sub oculis imaginis suæ tamen, quoniam mox sequitur.* Saturnusque senex. *Ecce patefecit, quid sit sub imagine seruans falcem. sic enim sub imaginis oculis fuit, ut ferentis aspectibus semper esset obiectá. Curuam cur dixerit, manifestum est. sic enim formatur, erecta quippe aliam speciem facit.* Ianique bifrontis imago Vestibulo astabant. *Vna, inquit, iam statua fuit, sed duas habuit frontes, perindeque facies duas. unam præ se, alteram præ dorso.* Aliique ab origine reges. *Speciali enumeratione ad generalitatem se conuertit, compendio referendi usus, & illa causa uel maxime, ut augeret maiorem latini numerum: In generalitate enim infinita extimatio est, & plus intelligitur, quam ueritas habet.* Martiaque ob patriam pugnando uulnera passi. *Tantam gloriã assecutorum uirorum statuę*



illic fuerunt, ut pro patria hoc est pro tuenda libertate uel augenda re. p. sua & pugnasse eos sæpe, & uulnera pugnantes excepisse dubitare non posset. Multaq; præterea sacris in postibus arma. Indicia autem uirtutis ipsorum rapta hostibus spolia testabantur. quæ infixa porticibus uel intriuiis reposita, quid singuli gessissent, apertius indicabant: describitur eadem ipsa hoc modo. Captiui pendent currus. Currus inter arma principaliter posuit, quod fuerunt aduersi hostibus. Armorum enim significationes & multas uirgilius posuit, & diuersas. proinde pro armis habetur, quicquid hostem expugnare possit. Curuæq; secures, Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra. Omnia sine modo uel numero posuit. ut plus arbitretur unusquisque, quam fuit. ne uero in expugnatione ciuitatum atque portarum leue quiddam uideretur effectum, ingentia, inquit, claustra, ut aspectus ostenderent, quantum laboris fuisset impensum, ut subtraherentur. Spiculaque, clypeique ereptaque rostra carinis. Quibus apparebat illos non tantum terrestribus bellis, uerumetiam naualibus prœliis certauisse. & his quoque extitisse uictores. Ipse quirinali lituo paruaque sedebat succinctus trabea, læuaque ancile gerebat Picus equum domitor. Ipse picus domitor equorum, perindeque studio equitandi præstans sedebat ferens in dextra lituum, idest regum baculum. in quo potestas esset dirimendarum litium: & parua trabea succinctus, aut uere parua, quia extant tales, aut non magni pretii: quoniam apud ueteteres ambitiosi cultus non fuerunt. læua uero gestans ancile, quod esse fertur scuti breuioris nomen. Quem capta cupidine coniux Aurea percussum uirga, uersumq; uenenis Fecit auem circe, sparsisque coloribus alas. Circe, inquit, quum haberet hunc maritum malignitate ducta detestabilis scientiæ suæ uirga aurea percussit: & ex uiro tam nobili tantarumque gloriarum, auem fecit gestantem in pennis uarietatem colorum, ad indicium coniugis suæ: quod ait aurea, & coniugi aptari potest, ut sit locus cum uituperatione, quæ græca lingua ironice dicitur. ut alio loco egregia interea coniux, uel uirga aurea, ut iam dictum est, qua illa magicis utebatur. Et cuius ille indicia habebat, hoc non sine magna uituperatione positum est, nec sine dolentis affectu, tantum uirum tantarumque gloriarum tantique generis sceleratæ uxoris artibus in auem esse conuersum. Tali intus templo diuum, patriaque latinus Sede sedens. teucros ad se intra tecta uocari Imperat. Intra tecta, dixit, quæ descripta non sunt. ex uestibili enim qualitate intelligi potest interior domus. certe tectum dixit primo, quum unum domus describeret membrum. nunc pluraliter posuit tecta, ut ostenderet iam se de interioribus loqui. Et solio medius consedit auito. In media sella, qua usi sunt maiores eius, sedit. Atque hæc ingressus placido prior edidit ore. Vidit homines, & ex ipsa qualitate uestitus, cuius gentes essent, euidenter agnouit. & his plurimum concessit, ut primi uerba facerent, facilem enim se & beneuolum præbuit. Dicite dardanidæ. Supra dixit, Nuntius ingentes ignota in ueste reportat Aduenisse uiros: & reuera, si ætates considerentur eorum, qui ante urbem per ludum bellicis certaminibus exercebantur. Potuerunt & formam mirari hominum, & nescire qui essent. non enim uestium primo uere genus poterant nosse, ut troianos esse perferrent. sed ubi ad latinum uentum est, hominem longæuum atque prudentem, & usu in omnibus instructum, & eorum habitum uidit, continuo sciuit esse troianos. Ideoque sic cœpit. Dicite dardanidæ. Verum ne troiani mirarentur nomen suæ gentis a latino prolatum, addidit. (Neque enim nescimus & urbem, Et genus). Superfluum enim ei uisum est quærere, quod uiden-

nõ maritũ, sed qa maritũ ua vide Seruiũ

do cognouerat. si non posset intelligere ex habitu homines, diceret, qui estis, aut unde. omissa sunt igitur ista, et in compendio posita sunt: opinionem enim habuit maximam troia, cum floreret felicitas eius. et de aduersis facta omnibus fuerat notior. illud tantum, quod necessario fuerat requirendum, subdidit. Auditiq; aduertitis æquore cursum. Dicit auditi, ut demonstraret se ab aliquo audiuisse, unde uenissent troiani. Quid petitis? Intellexerat enim eos aliquid uelle postulare. Quæ causa rates? Quæsiuit causam, quia factũ est, ut remotis regionibus cæteri ad italiam uenissent. Aut cuius egentes Littus ad ausoniũ tot per uada cærula uexit? At cuius rei egentes tantum laborem suscepistis? Vt autem euidentiorem faceret interrogationem suam, hæc annexuit. Sine errore uię. Via pelagi non in undis, sed in cælo est. deniq; quum nubes obducuntur. nec uidentur sidera. nauta fertur, non quo scit aut instituit tendere. sed quo duxerint uenti. ut ipse alio loco uirgilius ait. Ipse diem noctemq; negat discernere cælo, Nec meminisse uię media palinurus in unda. Seu tempestatibus acti Qualia multa mari nautę patiuntur in alto. Noui, inquit, non solum tempestates, sed et multa alia nautis accidere, quum in alto sunt pelagi. compleuit interrogationum textum. incipit iã prosequi ea, quibus offert beneuolentiam, atq; petitionem aliquam, securos efficiens. Fluminis intrastis ripas, portuq; sedetis. Ne fugite hospitium. Nec reprehendit, quod troiani fecerant autoritate sua. et aliud obtulit, quod excederet hospitium littoris. quod, inquit, ripa uos fluminis tenet, et portus. uenite potius, et hospitio nostro iungimini. hospitii significatio et domus habitationem tenet et gratiam iungendę amicitię. Vtrunq; igitur latinum obtulisse manifestum est in eo quod dixit ne fugite hospitium neue ignorate latinos. Addidit suam et suorum laudem, ut optimorum se amicitias intelligerent sortituros. Neue ignorate latinos. Saturni gentem haud uinclo nec legibus æquam. Sponte sua ueterisq; dei se more tenentem. Debetis, inquit, nosse latinorum saturniam gentem, non metu legum, sed natura mansuetam. quæ ille ipse dixisset, quid petitis? prǽuenit eorum postulatum, et ultro obtulit, quod sperabat petituros. melius enim fuit sponte ingerere, quod poscentibus non fuerat negaturus, in eo ipso cumulans beneficium, ut eorum amicitiam offerret, qui a saturno genus et originem ducerent. Atq; equidem memini (fama est obscurior annis) Auruncos ita ferre senes. Veterem fatis memoriam replicat, non tantum sibi uitio antiquitatis obscuram, uerumetiam auruncis senibus tenaciter notam, qui referre consuessent, quę sequuntur. His ortus ut agris Dardanus idæas phrygię penetrauit ad urbes. Threiciamque samum, quæ nunc samothracia fertur. Hinc illum coriti tyrrhena a sede profectum Aurea nunc solio stellantis regia cœli Accipit, & numerum diuorum altaribus auget. Omnibus modis astruens beneuolentiam suam multis generibus ostendit, eos habere debere fiduciam præsumendi, adeo ut asserat inter troianos et italos nullum generis esse discrimen. licet obruerit, inquit, longa temporum series ueritatem, nouatur tamen cum relationibus senum. transit deinde ad posteros. Auruncis quippe (ut memini) referentibus, habeo compertum dardanum in his genitum terris profectum esse ad phrygiam inde isse ad threiciam samum, quę posterioribus seculis samothracia dicta est. a corito uero ad cælum esse sublatum, et merito illustris uitę relatum inter deos, unde cæpit, inde conduxit dictionem suam. nam incipiens dixit. Dicite dardanidę. Et quod clausum inter initia fuit, aperuit in fine. ut troiani non tantum de noua amicitię coniunctione, uerumetiam de affinitatis fiducia glориarentur. Dixerat. & dicta ilioneus sic uoce secutus. Licet ille interrogationem suam releuauerit, offerendo troianis, quę fuerant petituri. tamen respondendum omnibus fuit. icirco

Ilioneus hæc post latini dicta prosecutus est: & quia principiorum solemnitas non adeo necessaria ui debatur in ea causa, in qua latinus ipse beneuolum se demonstrauerat. & plusquam optari potuisset, iam sponte contulerat. tamen non intermisit principiorum formam. nec in totum prosecutus est. ait enim. Rex Genus egregium fauni. Hoc est enim principium, quod est breuissimum, si uerba considerentur. si uero breuitas ipsius intellectus placeat considerari, inueniemus late diffu sum. Rex, inquit. a fortuna sumpta laudatio. quid enim felicius eo, qui teneat regnum, qui popu los regat, qui condat leges, in cuius incolumitate constituatur omnium salus, qui redundet diuitiis, & qui omni honore atq; autoritate præcellat? Genus egregium. plus esse uoluit nobilem nasci, quam fieri. fauni, inquit. elegit unum de omnibus latini patribus, cuius nomen inserere laudi licet nomi nando genus egregium omnium, omnes eius tetigerat retro maiores ipsumq; faunum, qui fuit ex ipsis: forsitan quæretur. unde ilioneus regens ad italiam genus latini tam cito nosse potuerit? mirã dum non est, id facile nosse potuisse. quod ingressum domum regis in ipso uestibulo constat ingestũ incipit iam post principiorum breuitatem quæsita narrare. sed non eo ordine, quo sunt proposita. in quo nullum est uitium. in his enim hoc quæritur, ut omnibus tunc rogatis occurrat. Nec flu ctibus actos Atra subegit hyems uestris succedere tectis. Nec sidus regione uiæ, littus ue fefellit. Quam cito & quam breuiter totum dixit. Venientes ad te, inquit, nec uis maior tempestatum, nec impetus maris inuitos impulit: neq; error induxit. Consilio hanc omnes animisq; uolentibus urbem Afferimur. Voluntate potius nostra & uno omnium consilio communiq; tractatu ad hanc urbem sumus aduecti. Pulsi regnis, quæ maxima quondam Extremo ueniens sol aspiciebat olympo. Non potuit altitudinis mœnium melius instar ostendere. sol enim cum exoritur, & adhuc in exordio mundi est. perindeq; in humili nihil uidet primo, nihilq; contingit, nisi quod altissimum fuerit. Dixit laudem mœnium ciuitatis suę, quę fue rant, quum incolumia perdurabant. Venit ad hominum prædicationem. quæ commendationis nõ tantum ięcausa interposita est, simul ut affinitatem latini cum sua suorumq; monstraret esse coniun ctam, perindeq; ab eo alienos non esse, qui rogarent. quod ipsum non frustra prosequebatur apud eum, qui omnem uetustatis ordinem nosset. usq; adeo ut seriem rerum latinum docentem ante mo/ mentum audisset. Ab ioue principium generis. Plus ilioneus dixit, quam latinus. latinus quip pe dixit, dardanum ex italia genitum dedisse originem teucris. Ilioneus uero ait, iuppiter nostri autor est generis, quod adeo laudabile fuit, ut hoc interim repetisset, dicens. Ioue dardana pu bes Gaudet auo. Ecce & tertio. Rex ipse iouis de gente suprema. Confirmandę ueri tatis causa eandem rem non semel, sed secundo & tertio repetiuit, nominans iouem, quo nullus po tior esset iuppiter, inquit, caput est generis nostri. Ecce non recusat dardanum, sed posterioris hũc temporis dixit, & non a dardano cœpisse troianorum genus, sed a ioue, qui esset diis omnibus no tior. deniq; addidit ioue auo gaudet posteritas dardani, quem latinus dixerat ex italia profectum ad troiam. Et quia in omni genere troianorum nullus potior fuit. solum eum frequenter nomi nat, de cæteris tacet: & immoratur in nomine dardani, quem latinus ueterum fabulis recognitum habuisse testatus est. sed strictim transit. quum uero uenisset ad nomen regis sui, quem proculdu bio cæteris meliorem debuit demonstrare, ait. Rex ipse iouis de gente suprema. Supremã sic dixit. quomodo ait, tu sanguinis ultimus autor. ut enumeratione maiorum ipse uideatur in fine. Proximiorem tamen dixit æneam ioui, quam cæteros. quoniam iouis nepos fuit. Troius æneas tua nos ad limina misit. Debuit hoc loco subiungi causa, propter quam missi fuerant. sed causam causę primo subiecit: ut procurata miseratione facilius, quod optabat, eligeret. Iccirco dilata pe-



titione subnexuit. Quanta per idæos sæuis effusa mycenis Tempestas ierit campos, quibus actus uterq; Europæ atq; asiæ fatis concurrerit orbis, Audiit, & siquem tellus extrema refusa Submouet oceano, & siquem extenta plagarum Quattuor in medio diremit plaga solis iniqui. Quę calamitas oppresserit troiam, ex ordine fuerat referendum: ut posset ex duris aduersisq; moueri miseratio: sed remouendę fuerant morę, ut ma/ture posset effectus legationis impleri. utranq; igitur temperat partem, ut tangat hæc: nec tamen in ipsis diutius commoretur, usus compendio relationis: & eo, quo maiorem miserationis moue/ret affectum. quicquid enim non tacet fama, & quod ad cæli partes & ultra oceanum perfertur, constat esse firmissimum. Bona quippe uel aduersa pro qualitate sua habent famam: & magis ma-la quam bona. Ait igitur ilioneus. quid repetam nostrorum malorum contextum? quum tempestatis illius uiolentiam acerbitatemq; infandam fama referente confidam tuis auribus cognitam? cum ad hanc partem, ad finem quoq; mundi, & ultra siderum metas credam peruenisse. clades tamen ipsas ex eo metire, & quid emerserit confligentibus duabus orbis partibus asia scilicet & europa. Diluuio ex illo. Non dixit bello, sed diluuio: bello quidem confecto aliquid superat. quod superioris temporis initia monstrando testatur. Post diluuium uero nihil remanet sed quidquid inuenit, tollit. Tot uasta per æquora uecti. Post calamitatem grauissimam belli deterior nos casus excepit. nam sensimus maria & grauia & longa, nec unius tantum, sed plurimorum littorum loca noui-mus, ecce necessariam miserationem. quis enim non doleret de iis, quos ex superiore imperii cul/mine sæuiens fortuna deiecit: debinc mira poscendi arte ipsam petitionem inducit, ostendens negan-dam non esse: facilem uero commodamq; præstanti: quod in orationibus suasoriis necessarium est, quoties aliquid postulamus. Diis, inquit, sedem exiguam patriis. Ecce & modicum quid pe-tit, & diis concedi postulat sedem, hoc est templum. ubicunq; enim deorum simulacra fuerint, tē/plum est: & ostendit sacrilegium esse, si illis sedes uel maxime exigua denegetur. quanta laude ta-lis petitor dignus? quantum pius & religiosus inuenitur? qui omissa hominum interim causa, diis primitus, quos secum æneas aduexerat, desiderat prouideri? si tamen agendi artem consideremus in una petitione inueniemus & alteram. quum enim dicitur, deos esse patrios, quis numinibus tri-buat sedem cultore despecto? unde eo res redit, ut deorum facta commemoratione etiam homini-bus sedes latenter postulata uideatur. illud tamen, quod ad homines pertinebat, nec onerosum fuit, nec aliqua ratione difficile. Littusq; rogamus Innocuum, & cunctis undamq; auramq; patentem. Quid tam humanum, etiam simplex? morari uelle in littore? nullius molestiā pati? nullum onerari præsentia peregrini, uti aura, quam omnibus præstitit rerum natura commu/nem, & habere aquę peremnis copiam, quę nescit detrimenta cum tollitur de sinu fontis aut de cur-su fluminis rapitur? Non erimus regno indecores. Superbum & arrogans fuit dicere, or-nabit te societas nostra. tentauit dictum, & ait non tales sumus, ut pudeat te in amicitiam susce-pisse troianos. Nec uestra feretur Fama leuis. Nec pro leui ducimus, quicquid in præsenti præstiterit. Tantiue abolescet gratia facti. Aut istius modi factum aliqua ex nostris sen-sibus deterget obliuio. Nec troiam ausonios gremio excepisse pigebit. Gratulabuntur ausonii, nos sibi amicitię fœderibus esse coniunctos. hoc genere commodius fore generaliter spon-det. specialitas enim si definiret futuri temporis spem, fieret leuior. in infinito uero promisso plus sentitur, quam potest exhiberi. Post multa, quę suadenter locutus est, adhibet iusiurandum cum lau-de regis sui dicens. Fata per æneæ iuro, dextramq; potentem, siue fide, seu quis bel-lo est expertus, & armis. Laudat quoq; eius fidem quę uel maxime negotio nouę amicitię &

firmitatis fœderis fuerat necessaria. Ecce addit aliud, quod ostendat concedendi necessitatem, & meritum petentium cumulet: dicit enim. Multi nos populi, multę, ne temne Quod ultro Præferimus manibus uittas, ac uerba precātū, Et petiere sibi & uoluere adiūgere gētes. Multi populi rogauerunt nos uolentes sibi adiungi societatem nostram: nec dixit qui, nec dixit quanti: ut quod afferebat extolleret. Multum hic suspendenda pronuntiatio est. quoniam interposuit rem necessariam, & ne contemnas, inquit, personas supplicum. quia ultro uenimus preces tibi fundentes: rogauerunt enim nos multæ gentes, & uoluerunt nos multi populi sibi coniungi. Tractatus hic magnus est, ut credibile fiat, quod non poterat credi. Gentes enim plures, plurimi populi, quos nulla quęrendorum auxiliorum necessitas cogeret, quando poterant aliorum adminiculum quęrere? nisi quia muniri fortiore manu & meliore accessu ornari cupiebant? Vnde quia potuit dici, si rogati estis, cur non est factum, quod petebamini, & supplices nunc esse maluistis: huic parti mox occurrit dicens. Sed nos fata deum uestras exquirere terras Imperiis egere suis. Dimisimus, inquit, compendium nostrum, & commodum remanendi, & rogantes non spreuimus. sed deorum iussa, quibus ad has terras agebamur, præponenda credidimus. Hæc dicendo nonnullum metum ingerit audienti, ne auderet negare, quod promiserant numina. Hinc dardanus ortus, Huc repetit. Nec nos, inquit, huc existimes nouos uenisse: sed dardanum remeasse se cum suis: nec incognita petere, sed repetere originem nostram. Iussisque ingentibus urget apollo Tyrrhenum ad tybrim & fontis uada sacra numici. Apollo hæc fieri iussit, & sui autoritate nominis coegit, & impulit potestate, ut quæreremus tybrim, & numici uenerabilem fontem. Multis generibus astruxit petitionem suam. rogauit, terruit, denuntiauit, inhumanum fore, si sperneret suos. sacrilegium quoque incursurum, si deorum iudicium refragatione uiolaret. Dat tibi præterea fortunæ parua prioris Munera reliquias troia ex ardente receptas. Præterea importune positum uidebitur, quoniam nihil fuerat antea datum. si intellectus multorum interpositione confusus non referetur. huius igitur aperiendi causa narrationis superiora repetamus retrahentes, quæ narrationem diuiserunt: Troius æneas tua nos ad limina misit, Dat tibi præterea fortunæ parua prioris Munera, reliquias troia ex ardente receptas. Ecce dictionis integritas, misit nos æneas, ut rogaremus te. præterea dat tibi munera. ac ne personæ suæ, & eius, qui miserat contemplatione ductus latinus uilia duceret, quæ offerebantur: commendauit ilioneus non tantum specierum merita: sed eorum quoque, qui his fuerant usi. dat tibi, inquit, rex noster, quæ manente fortuna troiani imperij fuerunt parua. hæc enim sola de incendio eripi potuerunt. In maiore enim ui, cessante eligendi arbitrio, quod potuerit rapitur. paruæ ergo fuerunt ante interitum troiæ, nunc pro magnis efferuntur: quod paruum dixit, satiat dicendo, reliquias esse. Dat, his accipitur. dat munera fortunæ prioris parua. dat reliquias troia ex ardente receptas. Hoc pater anchises auro libabat ad aras, Hoc priami gestamen erat, quum iura uocatis More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras. Et si non satis hæc, inquit, magna per se sint, pro magnis tamen accipi meruerunt, uel quia in usu talium uirorum fuerunt, & uidetur hoc hominis fuisse: uel quod æneæ pater habuit, & socer gestauit, id transiret ad eum, qui loco patris futurus esset, & socer. Certe quanta fuit mittentis gratia? illud dare, quod carissimum & religiosum parentibus fuit? ipso, ait, utebatur anchises cum dijs uota persolueret. ac per hoc libenter accipi debet, quod fuit in obsequio numinum. Illud uero





DONATI IN LI BROS DVODECIM AENEIDOS QVAE ANTEA DESIDE/ RABATVR ABSOLV/ TA INTERPRE/ TATIO.

Cum gratia & priuilegiis.





quod gestamen fuisse priami dictum est, ne omen traheret ex persona hominis lapsi & eius, qui interisset cum imperio suo, addidit tempus, quo priamus floruit dicens: Iliadumq; labor uestes: Vbi fuit maior dignitas in speciebus muneris, hoc est in sceptro & tiara. Sceptrumq;, sacerq; thyaras. Debuit dici. Sceptrumq; sacrumq; tiaram. & sic simpliciter ponere: quod ne sit uitium sic ordinemus. Hoc priami gestamen erat, & dicantur, quæ fuerunt in gestamine. sceptrum, inquit, & sacer tiaras, & erit integra locutio. fuit ergo gestamen sceptrum & tiaras in uestibus iliadum fœminarum. Labor specialem designationem tenuit. hæ autem, quæ fuerunt manu iliadum factæ, perinde, quæ essent meriti leuioris, sub generalitate latere debuerunt: licet commendationis fuisset, quod ait. Et uestes nostrarum mulierum labore confectas. Tiaram dixit pileum, quo phryges utuntur, quum celebrant sacra, inde sacrum dixit: quia quod ad sacra attinet, sacrum est. Talibus ilionei dictis defixa latinus Obtutu tenet ora, soloq; immobilis hæret Intentos uolués oculos, nec purpura regem Picta mouet, nec sceptra mouent priameia tantum, Quantum in connubio natæ, thalamoq; moratur, Et ueteris fauni uoluit sub pectore sortem. Talia quidem ilioneus prosecutus est. & quæ habuit, obtulit munera: sed latinum talis animi intentio tenuit, ut præter terram nihil attenderet more scilicet cogitantium. oculi enim sparsi per multa trahunt quoq; animum secum: quæ res uerum consilium non potest reperire. Diriguntur igitur oculi in terram, & colligitur mentis intentio ex continuatione tractatus, ac quæsitus rerum exitus inuenitur: multi hic faciunt quæstionem dicentes. si intentos, quare uoluens? quasi toto cogitationis spatio immobiles oculi teneri potuissent. quod est contra naturam. certe & illud sentiendum, quoniam tacitarum cognitionum est mouere oculos cum animi æstus per diuersa reperiuntur. ita quo ierit redieritq; animus, oculorum signis consueuit ostendere. Intentos ergo oculos latinus habuit, & solam terram intuebatur: non considerans qui, aut quæ obtulisset. non enim regem rebus omnibus redundantem mouerant munera. quem potior causa in aliam duxerat partem. Cogitabat quippe spem coniunctionis unicæ filiæ & eius, quæ post orbitates plurimas sola supererat seni. considerabat portenta, quæ uidebat in examine apum. in capite quoq; ipsius filiæ, quod innoxius ignis inuaserat, flammas erasse. tractabat uatis quoq; sententiam, qui dixerat Externum cernimus aduentare uirum, & partes petere agmen easdem partibus ex iisdem, & summa dominarier arce. non minus commouebant patris fauni responsa, qui cecinerat. Ne pete connubijs natam sociare latinis, O mea progenies, thalamis neu crede paratis; Externi uenient generi, qui sanguine nostrum. Nomen in astra ferant. Interea quum in uno esset uultus obtutu, quum solum tantummodo intueretur, quum tractaret commodum filiæ, quum portenta ac responsa perpenderet, arbitrabatur. Hunc illum fatis externa a sede profectum Portendi generum, paribusq; in regna uocari Auspiciis, hinc progeniem uirtute futuram Egregiam, & totum quæ uiribus occupet orbem. Omnia, quæ cecinerant uates, & quæ condolens respondisset faunus, occurrebant latini tractatibus: nec inanis apud eum sententia fuit, ipsum esse externum, ipsum generum. ipsum, qui res italas florenti progenie maiorem numerum fuisset aucturus. possessurus quoq; orbis imperium corporis simul animiq; uirtute: Tandem lętus ait. Supra dixit obducto eum uultu fuisse cum cogitaret: dehinc tamen cum optatos ac secundos exitus repperisset, ostendit lętum protulisse, quæ uolendo discusserat. tandem quod ait, monstrauit eum diu in tractatibus immoratum. in causa enim tali non deberet inueniri præproperans:


BIBLIOTHECA SEMINARII

lętus ideo, quia sperabat prædicta super uotis filię esse completa: Dii nostra incepta secundent, Auguriumq; suum. *Quod magnopere desideramus impleri, commendamus dijs, in quorum potestate sunt, quæ inter homines aguntur. ideo sic cœpit. Dij tantum cœptis nostris faueant: hoc est his, quæ continentur tractatibus nostris. hoc potest pertinere ad nuptias filiæ, super quibus tacitus habuit tractatum. ideoq; non debet cæteris esse coniunctum, ut quasi responsionis ad ilioneum inde sumatur initium. melius est enim ut id dixisse uideatur: tunc demum ad ilioneum ipsum claram dirigit uocem, dicens:* Dabitur troiane, quod optas. *Responsione modica totum complexus est largiturum se, quod fuerat postulatus. Troianum appellauit, quia nomen gentis solum nouerat. ilioneum dici nesciebat.* Munera nec sperno. *Hoc loco melius probatur ilioneum non pro merito æneæ, neq; pro merito latini munera obtulisse, quum ipsum latinum inducat dicentem. Munera nec sperno. uidetur enim dixisse, nec speretis apud me pro merito uestrorum munerum fore, quæ iccirco accepi, ne arbitremini in eorum reiectione, amicitiam quoq; uestri nominis esse despectam. Hoc qui melius cupit aduertere, ad oblationem ipsorum munerum redeat, & inueniet ilioneum in legationibus perficiendis probatissimum dixisse, quæ offero parua sunt, quum in suo statu fortuna troiana consisteret. uerum quia potiora perierunt, sume, inquit, non quod es meritus. sed quod potuit liberari de flammis. interea, quia ilioneus perisse omnem substantiam troianorum dixerat, & munerum qualitas angustias indicabat: ait latinus, munera uestra non reijcio. cęterum si egeret alieno, diceret, ut in usu est hominum, bene me accepisti. addidit tamen ipse libi ualitatis infinitę promissum. optimus quippe largitor plus debuit offerre, q̃ fuerat postulatus, & sponte ingerere, quod troiani per uerecundiam prætermiserant. Ait ergo.* Non uobis rege latino Diuitis uber agri troięue opulentia deerit. *Me, inquit, latino regnante nihil uobis deerit, intantum ut arbitremini ex troiana opulentia nihil uos fortuna sæuiente perdidisse. Pulchre adiecit, me regnante. quoniam longęuus fuit, & memor esse debuit humanę conditionis, cui omnes ætates subiectæ sunt.* Ipse modo æneas (nostri si tanta cupido est, Si iungi hospitio properat sociusq; uocari) Adueniat. *Ipse quoq; ueniat rex uester, si amicitiam nostram & societatem desiderat libenter amplecti. Et si inter initia uenire dubitaret nihil de nouitate præsumens uultum suum non deneget nobis, quoniam ex præsenti tempore amici esse iam cœpimus.* Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. *Donec maior fœderis accedat autoritas, quæ pacem plenissimam firmet, non perhorrescat amici sui conspectum. auspicetur dexterarum concordiam, quia pars pacis est dexteras inter fœdera conuenisse. Tyrannorum nomen posterioribus seculis infamatum est. nam reges etiam hoc nomine dicebantur. nam & de pygmalione sic dixit, quibus aut odium crudele tyranni, aut metus acer erat. Ecce & illum tyrannum dixit: quem constabat regem fuisse apud tyrum:* Vos contra regi mea nunc mandata referte. *Vt dictum supra est & tyrannum dixit æneam & regem, more scilicet ueterum, qui reges etiam tyrannos uocabant. Omnia autem respondendi studio cum protulisset, atq; ea complesset, uoluit etiam ipse mandata transmittere. atq; illa proferre, quæ ipsius deliberationem longo tractatu tenuerant.* Est mihi nata, uiro gentis quam iungere nostræ Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo Monstra sinunt, generos externis affore ab oris, Hoc latio restare canunt, qui sanguine nostrum Nomen in astra ferant, hũc illum poscere fata Et reor, & siquid ueri mens augurat, opto. *Habeo, inquit, filiam: quam consensu omnium numinum incolis uel ciuibus prohibeor dare. isdem responsis & augurijs gener externis ab oris ostenditur, per*

CLARISSIMO AC ILLVSTRI .D. LVDOVICO TOLETO PAVLVS FLAVIVS .S.



VM SCIPIONE *Capycio est mihi, clarissime ac uere Illustris Adolescens, magna familiaritas, quam mihi colendam semper putaui, eiusque domum optimo cuique apertissimam frequentare soleo, quo uiri literati ac studijs doctrinisq; dediti solent conuenire, ut de rerũ ac uerborum ratione, bonisque autoribus colloquantur: Sæpius autem sermo habitus est, de* Tib. Cl. Donati. in .P. V. *Maronis diuinam Aeneidem perspicua ac dilucidissima interpretatione a studiosis ac eruditis tantopere expetita: quæ apud ipsum Scipionẽ ex bibliotheca Pontani uiri memoria e scriptis celeberrimi, integra extabat, & absoluta: Eam uero Donati perpolitam expositionem non minus Poetæ sensis opus esse, quam linguæ latinę Maronem ipsum uno omnium consensu asseuerabatur. Quamobrẽ Scipio plurimis usui fore existimans, id opus impressum iri exoptabat, quum uero non esset illi omnino certum id facere, tuam, quum ego adessem, epistolam accepit disertissimam, qua candidius quidquam, aut elegantius puto non facile inueniri. In ea autem Scipionem tibi uehementer gratum esse facturum significabas, si tibi eius libri inspiciundi copiam fecisset. ex quo ego quanuis te doctissimum semper crediderim, multo doctiorem, qui tam claro studio flagrares, iudicaui. Quæ res ipsi Scipioni calcaria ita adhibuit, ut euestigio ipsos Donati cõmentarios statuerit esse imprimẽdos. tibi n. iucundius, ac studiosis præstabilius fore id putabat. Is uero quum esset in iure ciuili interpretando magnopere occupatus, hanc mihi prouinciã dedit, quam ut libentius susciperem, me plura impulerunt, atq; illud unum maxime, quod tibi id opus dicatum iri intelligerem, te ipso dignum, qui non contentus tuorum maiorum gloria armis fortissime comparata: eaque præcipue, quam pater tuus uir clarissimus hoc Regnum summo consilio moderando, ac integritate tuendo excellenter cõsequutus est, eos literarum studijs superare contendas, ad quę fretus Hieronymo Borgio uiro singulari probitate & morum grauitate ornatissimo, ac doctrina & disciplinis eruditissimo, tam ardenti animo te conuertisti, ut diligentiam tuam summumq; ingenium cum maxima tui expectatione omnes iure admirentur: Exeunt igitur feliciter Donati Commentarij, de quibus nemo satis digne unquam loquetur, sub tuo pręclaro nomine. ut tua insignis autoritas obtrectatorum sermoni locum non relinquat. ac ij, quos bonarum artium studia delectant, te qui, maiori ex parte, ut æderentur, fecisti, non minus quam autorem ipsum, grata memoria prosequantur: Ego id unum effecero, ut pro tui excelsi animi magnitudine, ac morum, qua es in omnes facilitate, in tuis posthac haberi merear, & apud omnes obseruantia ac fides in te mea comprobetur in futurum.* VALE.

quem progenies mea possit ornari. sic in tempore uenistis, ut arbiter ipsum promitti filiæ. quod
si ita est, & mentis errore non ducor, & opto & cupio illi coniungi. uerecundia oblatio & aduer-
sus exprobrationem omnem satis munita. nec in hunc locum conueniret terentiana sententia, qua
dictum est. aliquid monstri alunt: &, quoniam nemini obtrudi potest, itur ad me. & reuera quum
quis offert filiã suã, cauere debet, ne in suspicionẽ contrariam ueniat, quod ne latino occurreret, non
aperte detulit filiam, sed indicauit, quæ signa oblata sint super eius coniunctione perficienda. quid
ue ipse quum patrẽ consuluisset audierit. nec criminis esse arbitratus est, si profiteretur sibi place-
re deorum iudicium, cui resisti non posset. quum potius & lætari debuit nuptias filiæ suæ dijs fa-
uentibus ordinatas esse. ecce uitauit obtrectationem, & in eo magis plurimum sibi dedit: nec ipse
est autor, sed executor cupit esse diuinæ sententiæ. Si tamen eius uerba considerentur, causæ
secretum protulit, ne forte ipse non esset, quem dij prædixerant esse uenturum. opto, inquit, ma
gis ipsum esse quam alterum. *Hoc loco illud quoque tractandum est, quanta cura uirgilius partes*
æneæ tueatur, etiam contra responsum uatis & fauni: qui dixerunt externum uirum deberi laui-
niæ. Potuit enim æneas non uideri externus, quoniam per dardanum ut supra comprehensum est,
italis fuerat iunctus. *Hanc igitur partem intelligitur communire ipsum dicendo esse exter-*
num, etiam sanguinis ratione separatum. deniq; sic superius posuit, Hunc illum fatis exter-
na a sede profectum. item in præsenti generos externis affore ab oris, ut externi appellatio a
terris potius quam tramite generis uideatur exorta. Hæc effatus equos numero pater eli-
git omni. Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis. *Ex trecentis equis meliores de-*
ligi iussit. Omnibus extemplo teucris iubet ordine duci. *Omnes enim equites remea-*
re debuerunt, nequis remaneret inferior, per ordinem dixit, ne aliquem præterisset regis honorifi-
centia. Instratos ostro alipedes. *Stratis ornatos alipedes tantum ueloces, ut quum cur-*
rendum bis esset alas habere putarentur. Pictisq; tapetis Iungitur instratos ostro pi-
ctisq; tapetis. Aurea pectoribus demissa monilia pendent. *Ad similitudinem mu-*
lierum habentes monilia, aut uere talia, qualia matronæ. regis enim substantiæ, quod quis impone-
ret, deesse non potuit. Tecti auro fuluum mandunt sub dentibus aurum. *Si aurum*
eos texerat, quæ aureis saliuaribus tenebantur, & monilia, uera debemus accipere. Mirum be-
neuolentiæ signum, quod suggerat temporis ratio, & meritum troianorum. qui enim pedum la-
bore peruenerant ab opulento rege suscepti ad æneam futurum generum, non quales uenerant, re-
meare debuerunt. Absenti æneæ currum, geminosq; iugales Semine ab ætherio spi-
rantes naribus igem. *Currum & bigam misit regi, quæ fuerunt insignis honoris atq; uirtu-*
tis. honoris ut ipso curru uectus cum dignitate ueniret ad socerum. uirtutis, quia equi & currus
bellorum instrumenta sunt. datur equis ipsis meritum, ne rex in regno suo florentissimo posi-
tus leue quoddam misisse uideretur aut uile, ei uel maxime, cui filiam dare cupiebat. Semi-
ne ab ætherio ait. parum fuerat cœlestes esse dixisse. addidit spirantes naribus ignem flatu suo,
qui significarent originem suam esse cœlestem. naribus quippe emittebant ignem. Subiungit ra-
tionem, qua confirmet eos fuisse ab ætherio semine. Illorum de gente, patri quos dedala
circe, Supposita de matre, nothos furata creauit. *Dedalam dixit ingenti uiuacitate*
pollentem, quoniam dædalus in arte fabrili peritissimus miris inuentionibus floruit. Circe er-
go paternis equis matre supposita furtum fecit, ut cœlestes illi essent qui ab ijs nascerentur.
Inde ergo fuerunt, quos æneæ latinus misit. nothi dicuntur, sicut in præsenti est positum, quos
diuersa in unum conueniens animalium natura protulerit. Talibus æneadæ donis dictisq;

SCIPIO CAPYCIVS GARCILASSO VIRO CLARISS. S.

Donati comentarios in uirgilianam æneida, qui ex pontani bibliotheca in manus nostras deuenerant, omnes quidem eruditi, mira cupiditate inuulgandos impresione semper expetiuerunt. Postea uero, quam tu mihi garcilasse illustris atq; doctissime, id fieri suasisti, nihil cunctandum in ea re censui, doctis omnibus ratus quam maxime placiturum, quod graui tuo fuisset, singularique iudicio probatum. Itaq; uolumen ilico imprimendum tradidi tuo iussu. Curanteq; paulo flauio erudito iuuene, tuique ac nostri studiosissimo breui absoluta impressio est, opere in multa uolumina escripto, ad communem studiosorum omnium utilitatem, ex tua sententia. Vale.

latini sublimes in equis redeunt: pacemq; reportant. *Magnum fuit securitatis signum, quod equites remeauerant, qui pedites fuerant missi.* Respondit *duobus, hoc est donis & dictis, donis sublimes in equis redeunt. dictis, pacemq; reportant. inter illa, quæ dicta commemorant, quibus fuerant læti, etiam illud continebatur, quod latinus de filiæ nuptijs dixit. quantum hic putamus gloriosam effectam legationem, quæ tantam lætitiam fuerat ad æneam perlatura? Plus quippe est deligi generum, quàm suscipi auspicio peregrinum:* Ecce autem inachiis sese referebat ab argis Sœua iouis coniux, aurasq; inuecta tenebat. Et lætum æneam, classemq; ex æthere longe Dardaniam siculo prospexit abusq; pachyno. Moliri iã tecta uidet, iam fidere terræ. Deseruisse rates. *Dum inter latinum & troianos, uel post latini dicta hæc gererentur, quæ superius comprehensa sunt. repente exijt iuno ab argis remeans, & summo cœlo respiciens uniuersa uotis suis studijsq; contraria, scilicet troianos lętos, quod nunquàm antea factum est, tuta erga ipsos omnia fiduciam gerentes prosperorum successuum, molientes tecta, & sedis perpetuitate securos, deseruisse etiam rates, ut pote iam non necessarias.* Stetit acri fixa dolore. *Stetit, non sponte, sed doloris morsibus fixa.* Tum quassans caput. *Quod est apertæ commotionis signum.* Hæc effudit pectore dicta. *Demonstrat qualem orationem esset habitura. nam quod longe adhuc posita lętitiam troianorum uidit, & doluit. signum fuit ueteris & pertinacis odij, quam perpetua curiositas ducebat, quàm primum nosse, quid agerent inimici. quassare est commouere.* Heu stirpem inuisam, & fatis contraria nostris Fata phrygum. *Qui contrarijs fatis dicuntur nasci, inter se inimicitias gerunt. ut nunquam conquiescant, nec accipiant finem.* Hoc *asseritur ex iunonis persona, atq; hoc firmatur etiam fatis deos gubernantibus agi. Ait igitur iuno. Heu, quod fuit altissimi doloris signum, ut uinceret gemitus uocem. dehinc ait doleo, quòd fatis meis obuiam ueniant troianorum fata contraria. quod quum ita sit, obtinere proculdubio debuerunt fata mea, & æmulos nocendo peruincere. ecce ipsi cum dolore meo superiores sunt. & quidquid inimica cogitare potuit constantia & felicitate uicerunt.* Num sigæis occumbere campis? Num capti potuere capi? num incensa cremauit Troia uiros? *Hæc sunt, propter quæ dictum est, heu, quorum caput est, quod contrarijs fatis iuno aduersus troianos frustra nitebatur. sequebantur illa quoq;, quæ superius enumerauit inimicitijs scilicet suis excidium troiæ prodesse nequisse. quod quum esset unum, hoc misit in partes, ut multa gemere uiderentur, capta est inquit troia, & oppressa hostilibus copijs. ignis additus, ut quidquid armis absumi non posset, aboleret incendium. sed illos nec mucro pressit, nec captiuitas uinxit, nec ignis inuenit.* Medias acies, mediosq; per ignes Inuenere uiam. *Quod magis dolendum est mihi, quia per medias acies perq; medias flammas tanquàm nihil obstiterit tuti securiq; transierunt. quod fuit felicitatis ipsorum, ut abscessisse potius otiose, quàm fugisse territi uiderentur. Euaserunt igitur pericula duo, quibus grauius nihil est.* Ruptæ *sunt acies, incendia uanuerunt. inuentus est exitus conseruationis ipsorum, ubi sperabatur interitus. quod dixit medias acies, & medias flammas. ibi maiorem cumulum doloris expressit. magnum enim non esset flammarum terminos aut fines exercitus euasisse, e medio autem euadere difficillimum.* At credo mea numina tandem Fessa iacent. odiis haud exaturata quieui. *Ipsa sibi proposuit, quibus se magis accenderet. defecisse me, inquit, quispiam dicet, aut saturatam odijs quieuisse? nec satiata sum, nec quieui. denique post excidium troiæ passa non sum ullas cineris eius supeesse reliquias.* Quinetiam patria excussos. *Excussos mirabiliter positum. quidquid enim excutitur uim testatur, quam ferre non potuit. & ad hoc excutitur ut cũ sua pernicie*

TYBERII CLAVDII DONATI AD TYBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER. I.



OST ILLOS QVI MANTVANI VATIS mihi carmina tradiderunt, postq; illos, a qbus in æneidos libris quasi quidam solus & purior intellectus expressus est, silere melius erat, q̃ꝫ loquẽdo, crimen arrogantis incurrere. sed cum aduerterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriæ suæ causa quædam fauorabili studio, multa tamen inuolute reliquisse. hæc fili carissime tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut collatione habita, intelligas, quid tibi ex illorũ, quid ue ex paterno labore sequendum sit. Non. n. aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta composui, quæ te posint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. Quo circa ut dictum est lege omnia, & si forte nostra alijs displicebunt, tibi certe complaceant, quæ filio pater sine fraude transmisi.



RIMVM igitur & ante omnia sciendum est, quod materiæ genus maro noster aggressus sit. hoc. n. nisi inter initia fuerit cognitum, uehementer errabitur. & certe laudandum est, quod idcirco incognitum est & latens, quia miro artis genere, laudationis ipsius dum gesta æneæ percurreret, incidentia quoq; aliarum materiarum genera complexus ostenditur, nec tamen aliena a partibus laudis. nam idcirco assumpta sunt, ut æneæ laudationi proficerent. Hoc loco quisquis uirgilij ingenium, moralitatem, dicendi notitiam, scientiam, mores, peritiamq; rhetoricæ disciplinæ metiri uolet, necessario primũ debet aduertere, quem susceperit carmine suo laudandum, quantum laborem, q̃ꝫq; periculosum carmen aggressus sit, Talem. n. monstrare æneam debuit, ut dignus cæsari, in cuius bonorem hæc scribebantur parens & autor generis præberetur. cumque ipsum memoriæ fuisset traditurus, extitisse romani imperij conditorem proculdubio ut fecit, & uacuum omni culpa, & magno preconio præferendum debuit demonstrare. Dicamus ergo quæ ipsius æneæ personam deformare potuissent, nullum. n. uirgiliani carminis apparebit ingenium, nisi in persona suscepti herois fuerint enumerata contraria. Incertum quippe esse non potest, æneam sic ex asiæ partibus recessisse amissa patria quam defensare non potuit, perditis opibus regni, tanta & illic apud ilium, & cum genitali solo truderetur esse perpessum, ut cuius credibile esse posit talia illum non fuisse passurum, nisi iure deos omnes habuisset infestos, quod est proculdubio criminosum, & qui sic uitam suam duxerit, ut displiceret omnibus superis, nullumq; fautorem ne ipsum quidem auum suum iouem habe

ferre non potuit. & ad hoc excutitur, ut cum sua pernicie cadat. Excussit eos, *inquit*, finibus *troiæ*. Infesta per undas Ausa sequi & profugis toto me opponere ponto. *Sæuior secuta sum nauigantes & in pelago positis me frequenter obieci.* Nullus locus est maris, *in quo me non senserint inimicam.* Absumptæ in teucros uires cœliq; marisq;. *Quidquid in troianorum necem mitti de cęli partibus potuit, quidquid de fluctibus procurari, factum est, totumq; frustratum.* Quid syrtes, aut scylla mihi, quid uasta charybdis Profuit? *Quærat, quid mihi profuerunt syrtes? quid scylla, uel uasta charybdis? Vasta, hoc est sæua, in qua me laborante constat impactos.* Hoc interrogantis est. ecce ipsa respondet. Optato conduntur tybridis alueo Securi pelagi, atq; mei. *Ego illis ineuitabilia obieci, illa eos ad optata duxerunt, in tantum ut ulterius nec me timeant, nec minas ponti formident. per istiusmodi comparationem ostendit cumulum doloris sui, quum cerneret inimicos suos superatis tot discriminibus terrenis ac pelagi defendi placiditate fluminis & regis amicitia.* Mars perdere gentem Immanem lapithum ualuit, concessit in iras Ipse deum antiquam genitor calydona dianæ. Quod scelus aut lapitis tantum, aut calidone merente? *More suo ab exemplis quoq; iras suas accendit, & inducit minores deos ad plenum se defendisse. Atq; ut hoc grauius faceret, adlidit comparationem a persona sua, dicens.* Ast ego magna iouis coniux nil linquere inausum Quæ potui infelix, quæ memet in omnia uerti, Vincor ab ænea. *Et personas & delicta comparat marti & dianæ. itemq; eos, qui utrosq; deos offenderant, & troianorum personam. illorum factum & troianorum causam pœnam quoq;, quam mars & diana inflixerant, confert cum conatibus suis, in alieno negotio leuiorem facit delinquentium causam, in suo grauiorem. alios quum irascerentur implesse uindictam se non tantum non potuisse, uerum etiam superatam. Vincor ab ænea, ab uno scilicet & pro animo inimicæ, intelligamus ab homine humili atq; inertissimo, nomen enim pro conuitio posuit.* Quod si mea numina non sunt Magna satis, dubitem haud equidem implorare, quod usquam est. *Quod si, inquit, meum numen non ualet exequi iniuriam suam, non dubitem implorare auxilia, quæ ubicunq; sunt. Dum hæc tractat, inuenit, quid pro tempore facere debuisset.* Flectere si nequeo superos, acheronta mouebo. *Quia non possum auxilio superum implere, quod cupio, inferos mouebo: Tractat, in quo obesse troianis inferi possent.* Non dabitur regnis (esto) prohibere latinis. Atq; immota manet fatis lauinia coniux Attrahere, atq; moras tantis licet addere rebus. *Quoniam, inquit, ferunt lauiniæ nuptias æneæ deberi uolentibus fatis, & troianis italiam, si hæc conuelli non possunt, possunt tamen morarum impedimento differri.* At licet amborum populos excindere regum. *Magnum factiosæ inimicæ consilium: quæ cum non posset regum concordia rumpere populos, disposuit dissipare. his enim commissis excitatis in discordiam, necesse fuerat etiam regem suis paribus necti.* Hac gener atq; socer coeant mercede suorum. *Hæc sit merces coeuntium in affinitate, ut suorum funeribus crucientur.* Sanguine troiano & rutulo dotabere uirgo. *Effusio sanguinis partium ipsa sit uirgo dos tua. ecce animus iratæ dum secum tractat, ad uirginem sese conuertit, quasi ipsa cum troianis aut cum ipso ænea aliquid egisset. dos tua, inquit, constituitur in partium cæde.* Et bellona manet te pronuba. *Crudelitatis scilicet dea. pronubæ dicuntur, quæ sunt in obsequio nubentis.* Nec face tantum Cisseis prægnans enixa iugales. *Solent, inquit, troianorum foeminæ mali ominis utero gestare progeniē, sicut cisseis incendij signo ptulit paridē. Cur non contingat ueneri similem filium peperisse?* Quin idē ueneri partus suus, & paris alter.

re uoluerit, Purgat ergo hæc mira arte uirgilius & nõ tantum collecta in primis uersibus, ut mox apparebit, uerum ẽt sparsa per omnes libros excusabili assertione, & (quod est summi oratoris) confitetur ista quæ negari non poterant, & summotam criminationem conuertit in laudem, ut inde æneam multiplici ratione præcipuum redderet, unde in ipsum posset obtrectatio conuenire, Itaq; componit non ut alii putant carminis caput, sed ut nos asserimus carminis thema, tanta subtilitate artis, ut in eodẽ hoc in eius breuitate latitudinem magnam futuri operis demonstraret, Commendat in prima propositione carmẽ suũ, personãq; suã, & gesta eius quem purgandũ laudãdũq; susceperat, simulq; partitur quid fato, quid extra fatũ perpessus sit, subtiliter monstrans, quæ accidunt fato, nullius posse uirtutibus superari, perinde q̃ non esset illius crimen, si expugnare fata non ualuit, illa uero quæ extra fatum imponebantur aduersantibus superis & iunone, patientia & uirtute animi transmisisse. nullum interea æneæ speciale meritum fuisse ostendit, ut iunonem prius dehinc omnes deos sentiret inimicos. Nam & iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine, frustra aduersus æneã inimicitias suscepisse & deos cæteros prodidit, non quasi sæuæ æneas mentis excitator, sed reginæ suæ qualicunq; studio obsequutor, ut dictum est se se promitteret, quę æneas idem in terra quæ in fluctibus aduersa pertulerit, Purgata persona, quam propria defensione uirgilius tuebatur, quod ad oratoris officiũ pertinet, diuersæ partis hoc est inimicę fuerit deformanda. huic enim & seuitiæ crimen obiecit & diuturnitatis retentarum inimicitiarum apposuit, addens in fine thematis ingentem inuidiam, .s. romani imperii felicitatem emersuram nõ fuisse, si æneas autor eius, & conditor, iunonis factione ad plenum fuisset oppressus. Hæc te summatim nosse conueniat. nec arbitreris me circũuentione usum. Cũ.n. aduerterem, tyrocinia tua nouitate ac breuitate expositionis, instrui nõ posse, aliquantulũ augeri debui, ut iam ipse quasi quoddam p̃ludiũ futuræ interpretationis præmitterem, melius existimans, loquacitate quadam te facere doctiorem, quam tenebrosæ breuitatis uitio in erroribus linquere. Quem profectum cupido cuiq; mei laboris opusculum, peculiaris animi quasi quoddã hæreditarium munus & iura trãsmitto. Ac ne forte nescias, quid tibi commodi ex hac traditione posit accedere, paucis accipe. Si maronis carmina competenter attenderis, & eorum mentem congrue comprehenderis, inuenies in poeta rethorem summum, atq; inde intelligas uirgilium non grammaticos, sed oratores pręcipuos tradere debuisse. Idẽ enim tibi (ut aliquibus locis exempli causa posuimus) artem plenissimam dicendi demonstrabit. amato eum qui multorum diuersorumq; scripta complexus est. erit operæ pretium non errare per plurimos, & si id placebit laudabis eum, cui licuit uniuersa percurrere, qui se diuersæ professionis, & diuersarum sectatoribus artium, beniuolum præbuit peritissimumq; doctorem. habet deniq; ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habent quod imitentur patres & filii, mariti & uxores, ĩperator & miles, Ciuis optimus, & patriæ spectatissimus cultor in laboribusq; rei.p. optimũ quenq; & apud suos primum fortunas & salutem suam debere cõtemnere, magisterio eius instrui possunt, qui se aptant ad deorum cultum, futuraq; noscenda. hic habent imitandam laudem qui illæsas amicitias amant, habent quam metuant notam, qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. Docet quales debeant esse homines, quorum præsidia in necessitatibus postulantur, ne arrogantiæ aut inhumanitatis crimen incurrant, non erubescendum si potior inferiorem roget, cum fuerit necessarium. Postremo quoniam nõ possumus maronianæ uirtutis omnia numerata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. Facilius enim cætera legendo & considerando reperies, si prædicta fueris assequutus, Omnia certe quæ ex eis arripere placuit, suis quibusq; locis explicando tractabimus. nec te perturbent imperitorum uel obtrectatorum uirgiliani carminis uoces ini/

g. quomodo leg et qo consideranda c.

Virg. ois vita

alter. Funestæq; iterum recidiua in pergama tedæ. Indicium ex paride captum est tunc magis perire troianos, quum nectuntur uxoribus alienigenis, cisseis peperit paridem, sed istius natiuitatem præcesserant somnia, quæ non exortum hominis, sed ex incendijs futurum interitũ nnutiarent. in hoc extremo sit & ueneris partus: ut renascens troia ante ipsas, quas præparant nuptias, consumatur. ecce & hic tractat uirgilius esse quidem fatum, quod licet superari non posset, ualeat tamen aliquo impedimento turbari non autem prohiberi, licere ei, qui currentibus foeliciter fatis obuius ire uoluerit. Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petiuit. Horrendum, dixit ex causa ingentis iracundiæ uehementissime commotam, in tantum ut quisquis eam cerneret sine horrore esse non posset. magna enim uis est eorum, qui summa potestate positi commouentur. Dimisso ergo aere, quo uehebatur, uenit ad terrã. Luctificam alecto. Quæ nihil aliud præter luctus nosset efficere, aut quæ faceret luctus. Dirarum ab sede sororũ, Infernisq; ciet tenebris, cui tristia bella, Iræq; insidiæq;, & crimina noxia cordi. Odit & ipse pater pluton, odere sorores Tartareæ monstrum, tot sese uertit in ora, Tam sæuæ facies, tot pullulat ora colubris. Quanta congessit, ut ostenderet exquisitum malum? & quo peius non esset: sibi iunonem adhibuisse: Et reuera nisi talis uoluntatem dolentis implere non posset. Et licet sufficere deberet, quod luctificam dixit, & ex dirarum cœtu, atq; ab ipsis tenebris euocatam. tamen addit alia, quibus aptam negotio demonstraret. Cui tristia bella. bellis aptatur quidquid triste est. quando enim possunt esse bella non tristia? & quæ semper iras commouent, quibus fuerat plena. & æque ad excogitandas insidias artifex: & crimina noxia cordi. Omne quoq; noxium criminum genus sensibus detestabilibus portans. Omnia, quæ dixit, in ea fuisse. monstrata sunt, cum iunoni negotium gereret. Nec hæc sola, quæ superius dicta sunt: uerumetiam alia, quæ sequentur quum detestandis artibus abundaret, & esset icciro odiosa, omnibus displicebat. Intulit etiam illis, quibus placere debuerat. plutoni scilicet & sororibus suis. Omnes enim nequitia & scelere superauerat. Hæc tantum malis artibus redundabat: ut uno eodemq; momento, quas uellet mutaretur in formas: & quantis opus esset serpentibus pullularet. nihil ei gratissimum erat, nisi quod luctus haberet & sanguinem. uituperationem istius furiæ uirgilius ex persona sua posuit: sed ubi ad iunonem uentum est, animi sui necessitate permota, quod damnabile in furia fuit, uertit in laudem. Quam iuno his acuit uerbis, ac talia fatur. Acuebat hanc iuno uerbis suis, & instructionibus pessimis, ut mala natura persuasione loquentis deterior fieret. Hunc mihi da proprium uirgo sata nocte laborem, Hanc operam. Nihil a te uirgo quæritur alienum: nec laborabis prouidere, quod habes. Proprium quippe est tibi, quod mihi est in tempore necessarium, primum quod inde præferenda es, ꝙ te tenebrarum substantia genuit. opera sola necessaria est. Cæterum implendis, quæ desidero, aptam geris conuenientemq; personam. ecce iuno non utitur arte poscendi, nec subtilitatem quærit: nec petit aliquid fieri: sed iubet uerbis imperatiuis. Da, inquit, laborem hoc est impende. quid enim petere debuit maior, quæ uidendi teneret plenissimam uoluntatem: aut quid petere ab ea, quæ optabat inuenire, quod uerteret? sola igitur insinuatio fuerat necessaria causæ, & summa designãda desiderij. incipit dici laus in aperta uituperatione. si enim pro persona furiæ, ut factum est, sic remoueatur huic prædicationi persona conueniens, erit execrabilis, in qua ista conuenerant. dicitur ergo sub specie laudis uituperatio. deniq; locum prædicationis obtinuit, quia furiæ dicebatur.

micæ, Scio nonnullos calumniare quod sententias suas uirgilius uelut contraria sentiendo dissoluit. In his quippe reperiuntur qui relictis perspicuis rebus, argumentis uelint contraria ipsa firmare atq; ita fictionibus suis ostendunt se se a uero intellectu longe esse discretos. Virgilius.n.si dixit deos esse & rursum non esse memorauit, alio aũt loco posuit esse, sed nihil curare, alio uero, esse & curare quæ homines agant. Esse fatum & nõ esse statuta die homines mori, & interdum ante pfinitum tpus extingui, Sentire aliquid mortuos, uel nihil esse post mortem nõ asserentis officio ductus est, & pro tempore, pro persona, pro loco, pro causa, aut abstraxit, aut certe dissoluit, Deniq; si ad propositum thema redeamus, inueniemus uirgilium id esse professum, ut gesta æneæ percurrere, nõ ut aliquam scientiæ interioris, uel philosophiæ partẽ, quasi assertor assumeret, Interea hoc quoq; mirandum debet aduerti, sic æneæ laudem esse dispositã, ut in ipsa exquisita arte omnia materiarũ genera conuenirent. quo fit ut uirgiliani carminis lector rhetoricis præceptis instrui posit. & omnia uiuendi agendiq; officia reperire. Restat ut ante dispositionis inferioris ingressum, & iam hoc debeat nosci. Ordinationem operis sui sic collocasse uirgiliũ, ut posteriora primitus, & prima posterius poneret. nam siciliensi in parte naufragium descriptũ non inter primos labores æneæ numerabatur, usq; adeo ut ipse idem diceret iactatos æquore toto Troas relliquias danaum, atq; immitis achilli, Arcebat lõge latio multosq; per annos, Errabant acti fatis maria omnia circũ, Et ex æneæ persona, O socij neq;.n.ignari sumus ãte malorũ. O passi grauiora dabit deus his quoque finem, Vos & scyllcam rabiem penitusq; sonantes Accestis scopulos uos & cyclopeia saxa Experti. & ex persona didonis, Nã te iam septima portat omnibus errantem terris & fluctibus æstas. Hæc ergo quæ posterioris temporis fuere, posuit prima, & in aliud tempus superiora distulit, ut in cõuiuio didonis narrarentur. ne si prima ponerentur, odiosum foret, hæc eadem inquirente didone repetere quę prolixitatis causa uitandæ semel dici conuenerat. Interpretemur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est,



RMA VIRVM QVE CANO. In hac breuitate & angusta propositione multa cõplexus est, nam & posuit & diuisit, & in eo ipso se se cõmẽdat, quod non ludicra uel turpia ut alii, sed spectata elegerit ad scribendum; Arma. Scilicet hoc est scutũ & alia quæ æneæ uulcanum fabricasse perscripsit. Virum. non ut sexum significaret, sed uirum qui talia arma, tam magna pulchra habere uel gestare potuit. Virum. qui romani imperij autor & conditor esse debuerit, uel meruerit. Virum. q terra mariq; iactatus multa aduersa tolerãdo ac ferendo transmiserit, Hoc loco pleriq; arbitrãtur errasse uirgiliũ, ut primo rẽ, deinde personã poneret, q si salustiũ cõsideraret liberũ rõe metrorũ sic hystoriã cæpisse ut primo rẽ, deĩde populi romani psonã poneret, nũq̃ uirgiliũ criminarẽtur, quẽ cõstat in propositione liberã ordinãdi habuisse licẽtiã, exequẽdi uero aliũ ordinẽ tribuisse. nã quod ait cano, quasi iam carmine cõpleto loqueretur, ostendit ex aperto thema esse, quod plenũ atq; pfectũ futuræ cõscriptioni carminis pparauerat. Cano. bis accipitur. Cano arma Cano uirũ. sed armo℞ descriptionẽ primo propositã sequẽti disputationi seruauit, & capit a gestis uiri adiũgẽs hæc secũdæ propositioni, ne hiulcã faceret narrationẽ, Seqtur altera cũ propositione diuisio, ut ostẽdat quid æneas fatali rõe, qd extra fatũ ppessus sit. nã fuit fati, ut perdita patria sua ire ad italiã, & in eã uenire cogeretur. quo loco uirgilius æneã proditæ ciuitatis crimine absoluit, nulla.n.culpa ẽ defẽsare neqsse, quod fataliter interisse dubitari nõ poterat. simul mõstrat nõ pœnã fuisse, quod asiæ finibus exclusus æneas amisso genitali solo, quasi exul trahebatur in alienas terras

sed necessario præmittitur causa, propter quam tantum malum fuerat ab inferis euocatum. Ne noster honos infractaue cedat Fama loco. *Ventum est, inquit, ad eum cardinem uirgo: ut casura sit nominis mei omnibus reuerenda maiestas: nisi his, quæ contra eam fiunt, itum obuiam fuerit.* Cedere loco, *uerbum est ex re militari sumptum. nam in pugna, qui loco cesserit, constat eum superatum. Quod igitur ait iuno, ne noster honos, infractaue cedat fama loco. significat, ne uictæ perdamus honorem nostrum. his subiungit, personas omnes, & rem, & quid facto opus sit, signans. non enim tempus uerbis prolixioribus occupari debuerat: in quo non uerba, sed facta quærebantur adhibenda. quippe rumpendis initijs celeritas fuit: ne alijs quoq; concordia roboratis subsidijs, aut superari non posset, aut difficulter euicta succumbere.* Non connubiis ambire latinum Aeneadæ possint, italosue obsidere fines. *Nolo, inquit, cum troianis connubia fieri: nec latinum sic circumueniri: ut his filiam tradat, ne sit eis causa in italia remanendi. nolo affinitatis iure concordiam contra uota mea surgentem conualescere. Redit rursum ad laudem furiæ, repetens etiam illa, & sensibus eius inculcans, quæ cupiebat impleri.* Tu potes unanimes armare in prælia fratres. *Magna quippe uis est naturalem dissipare concordiam: & eos, quos unus sanguis idemq; uterus genuit, in exitium prouocare. Quod ipsum ideirco positum est, ut ostenderetur alecto plus posse, quam iunoni fuerat necessarium. si poterat pulso germanitatis affectu, non modo in dissensiones, uerum etiam in bella fratres armare, multo ualidius potuit extraneos & incognitos in nouam coeuntes amicitiam dissociare, atq; dissoluere.* Atq; odiis uersare domos. *Potes odia conserere inter eos, quos unum domicilij consortium tenet: tantumq; immittere seditionum pondus: ut parietes quoq;, atq; ipsa fundamenta uertantur.* Tu uerbera tectis, Funereasq; inferre faces. *Verbera, inquit, & faces funereas, hoc est litium motiones & causas potes alienis tectis immittere, quæ usq; ad interitum commanentium tendant. potes, semel positum, omnibus aptatur, quæ diximus.* Tibi nomina mille. *Per nomina formas ostendit, in quas conuersa mutabat etiam quod poterat uocitari. id enim incipiebat esse, in quo dolebat forte conuerti. mille uero artes nocendi suppetebant: cui facile fuerat esse, quod uellet.* Fœcundũ concute pectus. *Scio pectus tuum nocendi artibus redundare. hoc si agitare uolueris, profertur inde, quod mihi est necessarium, interea licet scelerum conflandorum artificio furia redundaret, & nosset, quid ageret. tamen iuno uehementer in sua causa sollicita desiderij summã iterum ac sæpius succincta breuitate commendat.* Disiice compositã pacẽ, sere crimina belli, Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus. *Magna ordinatio consiliorũ: primũ fuit quippe, ut pacis fœdere structa uerteretur: ut uia exteris inuentionibus patefieret. sere crimina belli. ad belli. n. certamẽ ueniri non posset, nisi primo extitisset causa pugnandi. optimo tamen uerbo dictũ est, sere. ut ex his, quæ essent sata, alia rursum fœcũdis excessibus pullularent: & aliud atq; aliud, quod ex sese uindicare deberet, effunderent. Iuuentusq; ipsa uelit arma. plus est. n. in rebus pficiendis uelle quam cogi. quia igitur uoluntas in agendo prima est. effice, inquit, primo uelit, dehinc poscat: si nullus dederit, rapiat. scilicet ut non expectata uisione cuiusquã uolens ad arma concurreret. Rapere significat, aliquid sine autoritate iubentis inuadere. compleuit propositionem, qua dixit. quam iuno his acuit uerbis, nam laudando eam, & in officijs detestabilibus præferendo: quæ etiam dando consilia ad perficiendum mandata, armando naturam feram, fecit instruendo peiorem.* Exin. *Hoc est ex eo momento.* Gorgoneis alecto infecta uenenis. *Alecto, cui uenena supererant, diris infecta serpentibus gorgoneis, dixit, ut in eum modum mutata ui-*

se l gloriã, optimũ qppe est, idcirco paruũ pdere unũ quẽq;, ut minore pcussus detrimẽto, maioris rei emolumẽta cõqrat, certe & illud sentiẽdũ, nõ malo fatorũ uoto, ilienſi ĩperio excidiũ extitisse, sed ne esset quod in asiæ partibus eũ detineret, q cõstituẽdo romano ĩperio dignus autor & cõditor pa/ rabatur. Ergo quod ait. Troiæ qui pimus ab oris Italiã fato pfugus lauinaq; uẽit Lito ra. Fatorum id rõe cõtigisse nõ dubiũ est. sed qrẽdũ est cur posuerit. lauinaq; uenit litora, quũ nõ dũ fuisset hoc loci nomẽ, eo. s. tpe, quo æneas uenit ad italiã. nõ ergo iã tunc fuerant lauina litora, sed tũc cũ gesta ueteribus seculis uirgilius replicabat, alia uirgilio fuit causa, qua dixit primũ æneã ad italiã, quũ cõstet ẽt alios esse pductos eo ante q̃ æneas italiã tetigisset, & uerũ est. sed nõ ad eã italiæ partẽ, in qua sunt lauina litora. ergo & primus fato, q alij ex euentu ad italiã fuerãt delati, æneas uero cõpulsus, q sicut multis locis est positum, aliã terrã tenere nõ poterat. cui fuerat decre ta italia in ea parte in qua ab eo lauiniũ oppidũ cõditũ est, ergo colligitur ĩtellectus, ut. s. fato, non semel accipiatur, ut sit, fato pdidit patriã, fato expulsus, Fato puenit ad italiæ partẽ, in qua uocita ri ceperũt lauina litora. Multum ille & terris iactatus. Aliã tenet cũ propositione diui sionẽ, nã specialiter scripsit in carmine suo quę in terris, quæ in pelago ppessus sit æneas, & hæc ipa asserit extra fatũ fuisse, adde. Vi superũ. Vis. n. nõ est nisi cũ fit aliqd extra leges, hoc est cõtra fatũ. ut aũt ex hoc quoq; excusaret æneã, qui nihil tale de superis meruerat, addidit. Sęuæ memorẽ iunõis ob irã. Hoc est nõ pp æneæ aliquã culpã hæc superos fecisse, sed ut obseque rẽtur studio & uolũtati iunonis. Cui ut pote reginæ, uniuersi inquã uellet partẽ, cõsentire debue/ rãt, & idẽ uelle, quod illa psumpserat. Purgatus ẽt ergo ex ista parte æneas, restat ut ipam quoq; iunonẽ frustra aduersus ipm odiũ suscepisse mõstremus, in quo ipo nõ tñ purgatio est susceptæ per sonæ, uerũ ẽt deformatio iunonis, quã e diuerso poeta cõstituit. ait. n. Sęuæ memorẽ iunonis ob irã. Nõ. n. sęuã potẽtẽ dixit, ut alij uolũt, sed reuera sæuã, quæ psequeretur inocentẽ, & eũ q nihil admisisset, & esset deorũ oĩũ, pideq; ipsius quoq; iunõis antistes & cultor. onerat eã ẽt alterius criminis ĩuidia, q inimicitias ipsas nulla ex culpa susceptas diutissime ac tenaciter retineret. pideq; indicauit, honestis & probis ẽt iustarũ inimicitiarũ lõgæuã nõ cõuenire memoriã. hũc locũ apertius notat in quinto libro, nã cũ Venus apud neptunũ de ipsa iunone qreretur, ait ĩter cætera Iunonis grauis iraneq; exaturabile pectus. Quã nec lõga dies, pietas nec mitigat ulla. Cõcludit mire the/ ma ipm, & oẽm aduersus Iunonẽ inuidiã cõpetẽter exaggerat, dicendo. Multa quoq; & bel lo passus dũ cõderet urbẽ, Inferretq; deos latio, gẽus ũde latinũ, Albaniq; pr̃es, atq; altæ mœnia Romę. Vt ẽt tũc bello æneã appetisset, cũ ciuitatẽ in italia conderet, quũ in ferret deos romano imperio & statui publico profuturos. cõtraq; si obtinuisset Iuno, nec latinũ ge/ nus, nec albãos pricipes, atq; ipã romã emersurã fuisse, pideq; necipũ cæsarẽ romãi ĩperii habiturũ. Vrbẽ de hac dictũ est, moliri iã tecta uidet, iã fidere terræ. cuius dolore cõmota iuno excitauit per furiã bellũ proposito noua inuẽtione thematc in quo nõ solum quæ esset dicturus ostendit, uerũ ẽt multiformi rõe diuisionis usus est. cõmẽdauit carmẽ suũ, oĩ liberũ crimine demõstrauit æneã, & iu

inuocatio

nonẽ ex diuerso mõstrauit multis modis graui peruri inuidia. Ipm aggreditur ab inuocatione mu/ sæ sui carminis caput, cui nisi instruẽdi lectoris cã thema pmisisset, pdidisset profecto gratiã labo ris sui quũ qd dicturus eẽt, lector ipe nesciret. Interea proposito themati nõ mirãdũ est in oĩbus nõ respõdisse uirgiliũ, cũ. n. libros suos disposita ordinatione pscriberet, fine uiuendi circũuentus, intẽtionẽ professionis suæ cõplere nõ potuit, Albaniq; patres, atq; altę męnia romę, nõ scripsit. Ex posuimus thematis textũ, tã nũc ad originẽ carminis, caputq; redeamus, ut ostẽdamus uirgiliũ poe/ tarũ more, quod erat scripturus ab inuocatiõe musę capisse. Musa, iqt, mihi cãs memora quo numine lęso? Quid ue dolẽs regina deũ tot uoluere casus Insignẽ pietate uirũ,

deretur, quo fingitur gorgona, & tales ſerpentes geſtare pro crinibus, quales illa portat in
uertice. Principio latium, & laurentis tecta tyranni Celſa petit. Hoc manda-
tis non inſeruerat iuno. ſed faciendum ſuggeſſerat furiæ naturalis inuentio. dicit ergo, quid
factum ſit: fuit, inquit, ad latini domum. nunc ipſius facti reddi incipit cauſa. Taci-
tumq; obſedit limen Amatæ. Quam ſuper aduentu teucrum, turniq; hi-
menæis Fœmineæ ardentem curæ, iræq; coquebant. Non ſic petit domum re-
giam furia, ut regem ipſum aggrederetur, aut falleret, ſed tacite limen Amatæ obſedit.
Tacitum dixit, ſine ſtrepitu aliquo: quæ iam flebat fortunam filiæ, & optabat turnum
potius ei iungi, q̃ phrygium uirum. deniq; cruciabatur animo, cura ſimul, doloreq;.
Tacitum limen etiam ſic poſſumus ſentire: ut non limen dixerit tacitum, ſed ipſam furi-
am tacitam obſediſſe, ut facilius neſcienti ualerent obrepere. Facile etiam fuit nulla ui ad-
hibita obtinere eius animum, cui æneæ iam coniunctio diſplicebat. Conſilium tamen pro-
babile uidebatur inuentam mulieris cumulare ſententiam: ut efficeret uis maior, ne com-
mutaret mentem: & in aliam partem ſexus forſitan mobilitate tranſiret. Huic dea cæ
ruleis unum de crinibus anguem Coniicit, inq; ſinum præcordia ad intima
ſubdit. Quo furibunda domum monſtro permiſceat omnem. Furiam,
poetæ ſic fingunt. q angues pro crinibus habeat, & q eius miniſtri ſint, quum aliqua ei
mala perficienda ſint. Nos tamen amatæ non anguem, ſed commotionem mentis immen-
ſum debemus accipere: ut compoſita latini uoluntate nuptiæ perturbarentur. itaq; licet hæc ita ſint,
exponamus ſecundum poetam, quæ dicta ſunt. huic, inquit, hoc eſt, Amatæ. deam furi-
am dixit, ut ſupra. deos enim deaſq; ueteres putauerunt, qui eſſent alicuius uirtutis, & ho-
mines poteſtate ſuperarent. Cæruleis unum de crinibus anguem Coniicit.
Quando unum ad perditionem harum rerum arbitrata eſt poſſe ſufficere. quid in euerſio-
nibus poterat? quam tot etiam funerei angues armabant? Inq; ſinum præcordia ad
intima ſubdit. Sinus dicitur, qui poteſt aliquid excipere, & tenere. furia igitur in ſi-
num & præcordia anguem miſit ad ipſa intima. ſubiungit, cur hoc fecerit: Quo furibun
da domum monſtro permiſceat omnem. Idem, ut hoc monſtro per puellæ matrem totam
domum miſceret, ſcilicet ut ſubuerſa omnium uoluntate in unam omnem ſententiam reduceren-
tur. & contraria ſentiendo, nihil contra iunonis uota perficerent. Ille inter ueſtes, & le
uia pectora lapſus, Voluitur. Serpens inter ueſtes, & mulieris leuiſſimum pectus uo-
luebatur. Attactu nullo. Sic tamen, ut tactus eius non ſentirentur. Fallitq; furen-
tem, Vipeream inſpirans animam. Vt pulſo humani ſenſus uigore ad eam malignita-
tem redigeretur, qua fuerat, ſerpens. ecce addit pererrantis ipſius ſerpentis ſpeciem. Fit
tortille collo Aurum ingens coluber. Quum eſſet magnæ longitudinis coluber, ſic ſe
collo amatæ inuoluerat tanq̃ aurum tortile. Fit longe tenia uittæ. Innectitq; comas. In au
rum tortile uerſus eſt: in tenta, inquit, hoc eſt extremos uittæ. Vittæ ſignificatio oſtendit proli-
xitatem & longitudinem. nectebat igitur comas eius, ut uitta. Et membris lubricus errat.
A corporis partibus membra omnia generalitate concluſit, ne ille aliquam partem non uide-
retur intraſſe. Ac dum prima lues udo ſublapſa ueneno Pertentat ſenſus, atq;
oſſibus implicat ignem. Nec dum animus toto percepit pectore flammam.
Mollius, & ſolito matrũ de more locuta eſt. Multa ſup natæ lachrymãs phrygiiſq;
hymenæis. Anteq̃ eam furialis lues incendio robuſtiore inflãmaret: anteq̃ oſſa eius ac medullas

tot adire labores Impulerit? Rogatur musa, qm̄ deū nihil latere cōuenerat, ut odiorū iunonis aduersus æneā diceret causas. Nullū. n. iustū odiū est, nisi quod deliquētis pcesit culpa, uerū quod numē, uel ipā iunonē lacessisset æneas, ut quū nulla esset inuēta, cōfirmaret iunonis sæuitiā, ideoq; opposuit, isignē pietate uirꝶ, hoc est deorū cultorē & spectatę uitę hoiem, quo loco possumus cōiice/re qd factura eēt deliquēti, quādo sic afflixit innoxiū, quæ oīa sic in unū redigūtur. nā irasci cū ira scendi causa nō suppetat & nō sanari inumeris tormētis, alienis & grauissimis casibus, sæuitia est nō ferēda. quod aūt in themate posuit, sæuę memorē iunōis ob irā, hic quoq; cōfirmat. interea hoc dicēdo, instruit hoies ad bonā uiuēdi rōem. bonū. n. uirū iustus dolor debet cōmouere, & sic inultio ne sit moderatus, nec ipas q̄uis iust. s inimicitias diutius i aīo retineat. hoc hoīum genus meliore te stimonio salustius persequitur, & cōtrarios occulte rephendit dicēs, & iniuria accepta ignoscere q̄ persequi malebant. quantum ergo reprehendenda est iuno quę nec accepit æneæ iniuriam, & sic persequuta est innocentem: etiam diu inimicitias tenuit nulla præcedente offensione susceptas, nec tot pœnis & cruciatibus insontis potuit sanari. Tātæ ne aīs cælestibus iræ? In deorum mentibus lenitas ac misericordia & pronum ad benefaciendum uotum esse conuenit. Inde uirgi/lius admiratur cū dicit. Tātæ ne aīmis cęlestibus iræ? Quia nec frustra irasci debēt, nec cōmotionē suā īmoderata ultione pensare, ne grauius rephēdatur in diis, quod in hoībus displicet. Post inuoca tioē, quā nō in adiumētū sui carminis, sed in fauorē suscepti sui, uirgilius posuit, Incipit cās enume rare, quas lector, uel auditor aduertens, īter initia ipsa cognoscat, & iunonē sæuam, & deos cæte ros malo studio eiusdē iunonis nō recte assensos, & ęneā nō sua culpa ppessū eē, quę passus ē. Vrbs ātiqua fuit. Primā & principalē cām odioꝝ iunonis dicit, quā cōtra dispositionē fatoꝝ susce/perat iuno, ut quod nūc romanū īperiū tenet, nō ipa, sed carthago habuisset. sed āgebatur fortissimo scrupulo, & futuroꝝ gn̄a sciebat fatorū rōe īpediri, suosq; q̄ emersurus foret ex sāguīe troianorū, q̄ opes eiusdē carthaginis pderet. ideoq; cupiebat troiāos extīgui, ne ad illius tpora troiana successio p ueniret, cui carthaginis debebatur excidiū. ecce ipa principalis cā æneā specialiter nō tenet in crimī ne. Cęteras uideamus quas īcidētes enūerat, q̄ ne ipę qdē possūt eius inocētiā maculare. hæc tamen enūerātur ad iniqtatē iunonis exprimēdā. ceterū sola illa, carthaginis fuit, quę inimicā in odiū tro ianorū uehemēter urgebat. cęterū si alię nō eēnt, necesse erat īcitari ex illa sola iunonē, ut quod īsti tuerat aduersus troianos exerceret. sed ppea alię sunt cāę propositæ, ut quū oēs fuisse ab æneæ spe/ciali culpa dixisset, ipe æneas purgetur melius, & iunonis factio conatibus iniqssimis noscatur eē suscepta. Laudatur hic carthago, dū situs eius & cætera describūtur, ut ondatur emergēs romanoꝝ īperiū multiplici rōe opprimere potuisse, uel maxime fulta fauore iunōis pn̄tis. Vrbs ātiq̄ fuit, tyrii tenuer̄ colōi Carthago, italiā cōtra tyberinaq; lōge Hostia, diues opū, studiisq; asperrima belli. Antiq̄ debemus accipere, nō magnā, ut nō nullis uidetur, sed prolixi tēporis, ut ānositate ipa roborata sit, atq; firmata, pideq; potuerit romanū ipiū nascēs lōgęuis uiribus pmere. Tyrii tenuere colōi. Ut pter incolas aucta sit ēt accessione tyriorū. Laudatur ēt a loco ac situ. Italiā cōtra tyberinaq; lōge hostia. A fortuna, diues opū, hoc ē cui substātia propria nō de esset, nec qreret alienā, a. natura, & moribus, studiisq; asperrima belli hāc igitur parabat ęmula iuno, cui oīs ad īferendū bellū romano īpio patebat occasio, iunōis furor, locorū proximitas, rei fa miliaris substātia, bellatorū numerus, & fidutia naturalis, & innatū studiū dimicādi. Quā iuno fert terris magis oībus unā post habita coluisse samo, hic illius arma, hic currus fu it, hoc regnū dea gētibus esse, Siq̄ fata sināt, iā tū tēditq; fouetq;. Tanta ostentatione iuno contra romanorum imperium nitebatur faciens pro carthaginis opibus ut omnibus eam ter/ris & ipsis quoq; genitalibus præposuisset. deniq; insignia numinis sui, & omne quod po/



uenena plenißime poßiderent: uerba cum marito habuit, nec lachrymæ deerant, quum illa loqueretur, ut habitura sermonem super filiæ uotis ac turni, matris officio fungi uideretur potius q̃ furore præcipitata nesciret, quid diceret. Exulibusne datur ducẽda lauinia teucris? O genitor nec te miseret natæq;, tuiq;. Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet perfidus, alta petens abducta uirgine prædo? At non sic phrygius penetrat lacedæmona pastor. Ledæamq; helenam troianas uexit, ad urbes. Quid tua sancta fides. quid cura antiqua tuorum. Et consanguineo toties data dextera turno? Si gener externa patitur de gente latinis. Idq; sedet, fauniq; premunt te iussa parentis. Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris Disſidet. externam reor, & sic dicere diuos. Et turno, si prima domus repetatur origo, Inachus, acrisiusq; patres, mediæq; mycenæ. Apud maritum locutura de filiæ connubijs mater non debuit uti principijs. tunc. n. sunt necessaria, quum apud extraneum sumus uerba facturi, ut attentum, beneuolum, docilemq; reddamus. In præsenti uero attentum cur faceret? quum latinus causam nosset? beneuolum cur? quum negotio filiæ utpote pater non esset nociturus? docilem quomodo? quum ab eo ipsa sciret: causam non insinuatio negotij, sed disputatio ex inde exorta habere debuisset. Incipit igitur ab ipsis quæstionibus deformans factum & personam mariti, improbans eius sermones qui sponte illi obtulerat filiam: ita tamen agit cum marito, ut suadere potiusq̃ reprehendere uideatur. Conuenіebat hoc quippe reuerentiæ maritali, & ei, quæ imperandi cupida. mollius apud eum loqui debuerat, qui principalem in filiam habuit potestatem, & hominis mentem a promisso diuellere cupiebat. oblitus, inquit, quid patribus in filiarum coniunctione conueniat, tota penitus pietate atq; honestate reiecta, non petentibus ultro ingeris filiam? Nec saltem respicis sub quo euentu sis miseram traditurus, naufragis, nudis, eiectis, & perpetuis erroribus actis: quibus sedes nullæ & domicilium semper incertum: quid prodest habere præcipuos, quos exilium sempiternum fortuna damnauit. uellem id marite fieri, si consilijs tuis commoda uel honesta suppeterent. nihil est eorum: contraq; sunt omnia inhonesta & dura. nullus postulat. pater ingerit. erit in naui thalamus filiæ, & omnis uita ducitur in fluctibus, gratia certe nulla coniugis & nullum decus uxoris. quis dignam iudicabit matrimonio suo, quam pater non tradidit, sed obiecit? non ista dabitur maritali consortio: sed infelicibus troianorum fatis, & fortunæ iungetur. ubi patris officium? ubi sacri huius nominis pietas? solent in his causis patres esse suspensi, etiam quum liberorum numerus maior est, & felicioris sobolis beatitudo suppeditat, quo magis in unicæ negotio filiæ debuit te facere necesitas cautiorem. Ducetur misera, ducetur infelix, nunquam occursura uisibus meis. fient non nuptiæ, sed filiæ miseranda transcriptio, si nuptiæ dicendæ sunt, quæ non in augmentum generis nostri, sed in interitum processuræ sunt. orbitas ista est, non probatio sanguinis. & in hoc facto domus nostræ solitudo perpetua. quis erit ille funereus dies, quo sine spe reditus his terris miseranda portabitur æternis matrem lachrymis relictura? quod si te non peregrinorum, sed exulum fauor in suum commodum traxit, incautum perfidę gentis antegestorum debueras exempla tractare: & recentem facinoris infandi recensere. memoriam. phrygius ille fuerat pastor, quem in ruptum regiæ coniugis nec præsumpta temeritas, nec terrarum remota penitus desperatio reuocauit. Tantum prædicto licuit, ut ignobilis ouium custos lacædemona patens longe discretam regis coniugem leda regali genitam matre uexisset ad troiam: quid non audeant tales, quum ad solitum sceleris præmium sine arbore peruenerint? quid inquam, non audeant, quibus inopinatum prædę

incipia quãdo ... ecessaria.

Progeniē ſed .n. troiano a ſanguine duci Audierat , tyrias
terat in ea collocauerat. Progeniē ſed .n. troiano a ſanguine duci ...

olim quæ uerteret arces. Verterc, hāc hēt intellectus expreſſam rōem, ut nihil poſt excidiū
ſupsit. deniq; ſic & alio loco ait. quæ te genitor ſentētia uertit: hoc eſt ſic mutauit, ut nihil pietatis
remanſiſſet in ſenſibus iouis. itē oē mihi uisū cōſidere in ignes Iliū, & ex imo uerti neptunia troia,
qm̄ cōſtabat nihil eius remanſiſſe poſt flāmas. Hæc ut dictū eſt principalis fuerat, quæ ēt ſi ſola ex/
taret, ſola poſſet aduerſus troianos aīum iunonis urgere. faciebat alia cumulū, & odium ex priore
cauſa ſuſceptū magis ac magis āgebat hoc oñdit poeta d[illegible] metuens, Vt firmaret quod dixi
mus fuiſſe unā & principalē cām, quā primo loco poſuit. incipit [illegible]ias dicere. Ait. n. Veteriſq;
memor ſaturnia belli, prima quod ad troi. pro charis geſſerat argis. Vt oñderet iu
nonē pnicioſo ſtudio laborare, ne troianis cōtigeret, impune euaſiſſe poſt excidiū troiæ, uel uiribus
reparatis aduerſus græcos armari, quos ilienſi bello cōfouerat, uel fines obtinere italiæ pp carthagi
nis meritū. Addidit ſubīde aliā cām miro artis īgēio, ut ex u[illegible] p[illegible] [illegible]cto nō unū, ſed alıud crimē
uideretur exortū, quæ qdē uexarent iunonis aīum, nō tñ quæ adſcribi æneæ potuiſſent. ſic. n. plu/
rali uſus numero unā cām duplicē facit, nā cū iuno in iudicio paridis offenſa ſit, ꝙ in malo aureo
minorē prætulit deā quaſi ſit ingeniū dicentis aliā, cū dicit. Iudiciū paridis ſpretæq; iniu
ria formæ. Vt iniquū nō ſufficeret iudiciū paridis, q potiori hoc eſt reginæ deoꝝ oīum ꝑtulit
inferiorē, acceſſerit & formæ iniuria. malū qppe aureū dicitur inſcriptū fuiſſe, hoc munus formo/
ſior habeto. quū ergo datū fuiſſet ueneri dupliciter offenſa eſt iuno, ut cū eſſet ſoror iouis, natu ma
ior, rēgina deoꝝ, cū iniuria famę ſuę obtinere nequerit. Cauſæ ergo iraꝝ fuerūt ſicuti dictū eſt in
iudicio mali aurei duę, una qa nō obtinuit; altera qa pulchrior iudicata eſt Venus. Ira ꝑtinet ad illā
partē, qa nō uicit, Sæui aūt dolores ad iniuriā formæ reuocatur. Grauiſſime qppe fæminæ offēdun
tur ſi fęde iudicentur. deniq; ſatiat ipam partem uirgilius dicēdo. Manet alta mēte repoſtū
Iudiciū paridiſ ſpretæq; iniuria formæ. Vt nō tm̄ irata uideatur ꝙ uicta eſt, ꝗtū in il/
la parte quæ ad iniuriam formæ pertinebat. manet ergo quod dixit ad omnia ꝑtinet, Iudicium pari/
dis, iudiciū. ſ. corruptū libidinis ꝑmio. paridis uero ſic accipiēdū, ut côuitium ſit nō hoīs nomē. ſ. ſed
quaſi uenalis, & inhoneſti. Manet alta mēte iniuria formæ. hoc loco doctores fallūtur, nā tradunt
iniuriā formæ ſic. Dicūt. n. Antigonā priami filiā ingreſſā Iunonis tēplū formā corporis ſui ꝑtu/
liſſe ſimulacro deæ, quod cōtra eſt. nā melius eſt ītelligere, quod uirgilius hēt, ꝗ fabuloſa ſectari, ut
iniuria formæ paridis ſit nō antigonæ. Addc. Et genus inuiſū. Vt ad principalē cām gemē
tis æſtus reduceret. Et rapti ganymedis honores. Propterea quod turpiter amatus ſit a
Ioue hoc loco fædū eſt ītelligere aliqd de zodiaco circulo, in quo ganymedes dicitur collocatus, ne
infames & effæminati inter sācta ſydera numerari, & ſentiamus quod poeta nō dixit, expoſuit oēs
cauſas & oñdit uniuerſas alienas ab ænea, atq; ut poſterius dictas oñderet incidētes, ait His accen
ſa ſup. Hoc eſt his accenſa ſup illā quæ fuit pp excidiū carthaginis, & bene dixit accenſa. ignis
. n. nō accēditur niſi ex nutrimētis habuerit adiumentū. incipit uero narrare labores æneæ, & caſus
referēs, nō prima, ut ī themate expoſuimus, ſed ſequētia. cōſtabat. n. ipo tp̄re quo in thyrreno mari
nauigabat ęneas ānū ſeptimū, currere ab excidio. deniq; ipe Poeta ſic poſuit ut oñderet multa ꝑceſſiſ
ſe, ꝗ nō ꝑtermittētis aīo ſiluit, ſed rōe obſeruati carminis ſeruauit hęc ad didonis cōuiuiū. Iacta
tos æquore toto relliqias danaū atq; imitis achilli, Arcebat latio. Hęc oīa ad exprimē
dam Iunonis iniqtatē poſuit, ut ſatiaret, odiorū unā & ſolā fuiſſe carthaginis cām, quę exagitata nec
miſereri deſinebat nec deſerere intentionē ſuā, quæ qm̄ nouerat expugnari ſe ratione fatorū, nec
poſſe obtinere, cupiat tñ ab ijs terris eos longe arcere malum reparandum quibus per poſteros ro/

commodum non quæritur scelere, sed manibus paternis offertur. o unicum solatium senectutis o liberorum meorum post tot funera miserandæ reliquiæ. nihil intererit inter luctus & uota: semper ego plangam, semper lachrymas fundam. Lugeo mortuos, & sub imagine uotorum in filiæ luctus impellor. æqua lance in orbitatem meam maritus & fortuna contendunt: & in hac parte mitior fortuna quam genitor. reliquis illa, quæ tēperaret lachrymas meas: pater mihi infelici tollit? quod sæuiens inimica dimisit? non addam, quod euidenter apparet. neq; enim incusandi sunt illi, qui proprium de se habuere medicum. non ausi sunt poscere, quod optimo iudicio patris impetrare non potuerant. quos putamus illius perfidi nunc esse tractatus? aliquid monstruosum existimet genuisse, monstrum alere, & monstrum deforme nutrire. non se enim prælatum cæteris putat, sed coniunctionem nostram cunctos incolas horruisse. quid te arbitrabitur ille sectatum? fidem? at nouit se ac uos esse fallax genus. quid tam monstro consimile? quæ prudentia ista est? fortuna illos olim indignata destituit. auxiliorum spes? conciderunt ista cum troia. neq; enim sperabo profuturos nostris, qui propria perdiderunt. superioris fortunæ reditus nescio quando prouenire possit, qui per troianos reperiri non potuit. Nec mihi persuadere potest, aliquem troiæ superesse felicem: quum euasisse crimen sit, & uixisse tormentum. quin potius si infelicium facienda comparatio est, meruerunt aliquid in aduersis, quos in laboribus suis ultimum supplicium mature consumpsit. Emissi sunt isti; ut iactatis per uniuersos mundi cardines pœnas expenderent. nequis fieret reliquus, qui troianorum exitium miseriasq; nesciret. Venio nunc ad fidei partes, quæ semper apud te sancta & inuiolabilis fuit. uenio ad singulare institutum animi tui, quo tuorū curā semper & ubiq; seruasti. Recusatur turnus, quē coniunctum tibi & ratio sanguinis fecit, & dexterarum sæpius repetita conuentio. ah putas nihil sceleris admitti, quum nulla interueniente causa rumpitur fœdus? quod multi religionum nodi & numerosa pariter uincula nexuerant? Tradas tu dexteram proximo, & hoc non semel, sed sæpius facias, obstringas cunctis tuam religionibus fidem, quas dijs fœderum testibus non sine ueneratione firmasti: repente quum læserit nullus, deniq; nullus offenderit, ipse primus excidij auctor existas? &, quod patri regiq; turpissimum est, sententiam tuam contraria sentiendo dissoluas. certe si in hac causa deorum te responsa sollicitant. si generum faunus prædixit externum: uolo in hac parte parentis tanti iudicium lædas. compleantur iussa, sic tamen ne ipso patris obsequio intellecto, errore prolapsus lædas potius iubentem. & quem te officijs promereri credas, offendas. responsa semper magna cautela & plena intentione consideranda sunt. quippe dubijs inuoluta uerbis & ancipiti syllabarum congregatione miscentur. ne apud humanum ingenium diuina beneficia intelligendi facilitate uilescant. consideremus igitur, quid faciendum responsa prædixerant: uideo enim sententiam tuam te in his marite fixisse. externi, inquit, uenient generi. uideamus quid sit externus. uolo enim dicti ipsius definire rationem, & parentis tui mentem plena intentione colligere. consultus ille in negotio neptis quid possit prodesse, respondit. Externo, inquit, trade filiam tuam. Externus est quisquis a regno tuo & tua potestate discretus est. cui tamen sit substantia congruens & domicilium certum. Exules sunt isti, quos arbitraris externos: nec ille sic dixit nostræ filiæ consulendum, ut talis uirginem sumat, qui uentos fugitiuus expectet. Habes externum consortium turni. quem si nobis aliquando affinem ratio temporis fecit, repetita tamen origo superior, & eius numerati maiores, & patria, quo nomine debeat appellari, euidenti significatione monstrabunt. Mutatio quippe terrarum originem nascendi cōmutat. Inachus illi & acrisius maiores numerantur & mycenarum illum ciuitas tenet.

Respōsa dubia

manum debebatur imperiū.atq; ut simul iniquitatem iunonis & sæuitiam demōstraret ait, iactatos æquore toto. Troas, relliquias donaū, atq; inmitis achilli arcebat longe latio.nouerat.n. cōtra rationem fatorū se se certare, qua causa propellere cupiebat troianos a terris italię, quos ad plenū superare non poterat. inde factū est ut nec miseratione moueretur, ut iactatos toto mari, & eos q ex infinito numero ad paucos fuissent redacti, quosq; e manibus sæuissimorū hostiū fortuna seruauerat insidijs non deficientibus obtereret. quod aūt posuit reliquias danaū exprimitur crudelitas inimicitiæ quę cladibus satiari nō potuit, & acqritur æneæ laus maxima, ꝙ de reliqjs troiæ romanū quæsiuit imperiū.perindeq; poeta confirmat æneā defendere potuisse patriam suam, si fata non obstitissent, cum asserit in alienis terris imperium quæsiuisse. Multosq; per annos, Errabant acti fatis, maria omnia circum. Tantæ molis erat romanam condere gentem. Ne fatorum ratione passi uideātur quę cōtra fatum Iuno faciebat, si ordinatur sensus narrātis, ad cōdendā romanā gentē multos per annos errabāt maria omnia circum, Tantæ molis erat romanam cōdere gentē. Laudatur hic quoq; eorū uirtus, q nec malis frangebantur, nec diuturnitate tēporis, & omnia fortiter tolerabant, & superatis aduersis ad retentionem debiti imperij prorumpebant. Vix e conspectu siculæ telluris in altum, Vela dabant læti. Ordinatur sensus sic. E conspectu siculæ telluris in altum uela dabant uix læti. perierat.n. in sicilia anchises, & proxima erat italia, dolebant anchisis casum, lætabātur autē ꝙ haud procul esset italia. Tēperauit igitur utrūq; uirgilius & expressit utrūq; ut diceret. Vix læti. Cum Iuno æternum seruans sub pectore uulnus. Hæc secum. Cum.n. aduertisset iuno troianos de proximitate italiæ gratulari uulnere animi, quod perpetuum retinebat, magisq; cæpit urgeri, exclusa igitur ab inuentione nocēdi, exclusa loco, & tempore, sic animi sui dolores & gemitus intimis sensibus enumerabat. Me ne incæpto desistere uictam? Quales uetus & pertinax inimica cogitationes habere debuerit, nō sine rhetorica disciplina poeta cōposuit. inducturus.n. sæuiētis deficiētes inuētiones ad nocendū, inducto cōparatiuæ qualitatis statu per exēpla aliena nocendi consilia inuenta commemorat. cōparat ergo. Iuno ꝑsonas, hoc est suā & Mineruæ, troianorū & grecorū, inimicitiarum quoq; causas cōfert, grecorū pænā minerua irascente cōpletam, cū troianorū supplicijs quæ obtinere non potuerūt enumerare nō cessat, quę plenius ꝑ singula disseremus. Me ne, inquit, in pronoībus est magnū dicēdi pondus, ut quod nō apertius dicitur intelligatur, Me ne ergo, hoc est reginā deorū & sororē iouis & cōiugē, sicut infra cum dolores suos ꝑsequeretur, apparuit dicendo. Ast ego quę diuum incedo regina iouisq;, Et soror & cōiunx. Hoc est Me ne, quod est. Ast ego, Intellectus enim pronominum ipsorum unus est. Incæpto desistere uictam. Incæpta sunt dispositiones & destinationes animorum sicuti salustius ait. Nam talia incæpta consultorem uertissent rei.p. pestem factura. dolet ergo intentionem suam sine effectu defecisse, nec superesse iam nocendi cōsilium uel tēpus. Interea bonorū est incæpta desistere, si tñ aut prece flectātur, aut spōte ignoscāt. hoc dolet se utrāq; occasionē ꝑdidisse, & incidisse quod doleret, cū ludibrio .s. ut supata. Inde est quod ait. Desistere uictā, Non posse italia teucrorum auertere regem? Hoc est dicere, si ꝑdere nō potui, debui uel superare teucrorū regē, Italia producte proferēda ut sit ab italia, deducta ꝓpositione, ut est alio loco. Bellū ingens geret italia, hoc est in italia, ita est hic ītelligendū ab italia. aggreditur & cōparatonē pœnarū, ut q perire nō potuit, uel secerneretur a terris italiæ, fit & numeri cōparatio, ut si plures non potuit opprimere, uel iuxta unū obtineret æneam. sciebat enim stirpi eius deberi romanum imperium, & carthaginis euersionem. Quippe uetor fatis. Venit ad cōparationem suā & mineruæ, si.n. fata impediebāt ne obtineret Iuno nec Mineruæ que fuit inferior

nō fuit sine ma[...] labore magno[...] τὰ χαλεπὰ, καὶ[...]

Hic deest expositio . 48 . carminum , quibus describitur Amatæ furor , & qui alecto anili uultu ornata , & in chalybes iunonis anus templiq; sacerdotis faciem mutata , turnum alloquitur .

Suscepit Alecto sacerdotis personam , ut maiore autoritate loqueretur . Interea q̄ pulchre posuit alecto toruam faciem , & furialia membra exuit . item induit albos cum uitta crines . nam exuit & induit sic est : ut est illud quum uestem permutamus , exuimus , quam habemus , & induimus alteram . Induit albos cum uitta crines . cito ostendit & crines & uittam albos fuisse . Et iuueni ante oculos his secum uocibus offert . *Recte commotæ uultu apparuit obiurgans iuuenem , q in sua causa tam segnis existeret : qui & cogitare deberet pericula sua , & ætatis suffragio posset aduersum se cogitata depellere .* Turne tot incassum fusos patiere labores? *Poteris , inquit , pati tuos turne labores effundi? hoc est , non paulatim , sed semel interire ? funditur enim quidquid uno impulsu contentum traditur terræ .* Et tua dardaniis transcribi sceptra colonis? *Et imperium iam tuis meritis debitum ad indignos & aduenas sine labore transire ? bis intelligendũ est , sceptra transcribi . quod autem ait tot labores , a quantitate adiecit pondus dictioni . quod ait tua , laudis loco accipiendũ . Dardanus uero pro cõuitio , utpote quia sua ꝑdidissent , & inuadere cuperent aliena . Incipit apire , quod supra gn̄aliter posuit .* Rex tibi cõiugiũ . *Rex tuo semper auxilio & labore defensus tibi tantorum meritorum uiro indigno tanq̄ inerti coniugium , hoc est non rem ludicram aut leuem , sed coniugium negat : Non dixit sponsam , quo modo tanto affectu apud latinum aut amatam habebatur : quasi iam illi iunxisset filiam suam .* Et quæsitas sanguine dotes Abnegat . *Ecce & in hac parte satiat , quod asserebat . dixit enim turnum dotis quoq; esse possessorem . ac per hoc non ei sponsam negari & coniugem , quæ omnia non leui sed periculoso labore quæsisset .* Externusq; in regem quæritur hæres . *Quod erat iniuriarum augmentum scilicet indignum præferre meliori .* I nunc , ingratis offer te irrise periclis Thyrrenas i , sterne acies , rege pace latinos . *Quid profuit toties te laboribus obiectum , & periculis tuis stratos esse thyrrenos? quid italos otio texisse perpetuo ?* Hæc adeo tibi me placida quum nocte iaceres Ipsa palam fari omnipotens saturnia iussit . *Deniq; quum hæc satis digna magnæ iunoni displicuissent , iussit manifestari ei per me , nedum securus noctem continuam dormiendo conteris , regnum simul & consortium perdas uxoris . Dixit omnia , quæ hominem regium ac fortem merito commouerent . Dixit laboribus eius gratiam non solum non relatam , uerumetiam intolerabilem iniuriam factam : cuius indignitate merito doleret & iuno , irrisum scilicet , qui factum defendere deberet & posset . Dat etiam uincendi fiduciam , asserendo iunonem auxilio fore , cui causa displicebat : & quæ suadebat ultionem : Dixit facilitatem totius effectus , quod cum peregrinis esset necessario confligendum . addidit etiam metum , ne si interueniret mora firmatos a rõne fœderis uinculo superare non posset . In ꝓnominibus quoq; magnã uim dictiõis õndit . Ait .n. ipsa tibi me hæc fari iussit :* Ipsa . *Hoc est , quæ omnia põt , & cõmoda tua ptractat .* Tibi , *Cõtra meritũ laboꝝ irriso , forti quoq; ac regio . tibi , q male gesta possis propria uirtute defendere . tibi suscepto iã genero .* Me . *sacerdotẽ scilicet sua , & templi uenerandi*

permitti debuit, ut quod uellet efficeret. sic ergo dixit. Pallas ne? Quæ non esset tanti, nec tantæ potestatis. Exurere classem argiuum atq; ipsos potuit submergere ponto. Hæc est comparatio poenarum. Minerua potuit & naues græcorum & græcos ipsos exurere. Ego unum nec occidere potui, nec auertere ab italia. Exurere plus est q̃ urere. Vrere est.n. lædere aliquid flammis. Exurere aũt penitus abolere incendio. hoc loco & omni occasione confirmat poeta, æneæ stirpi fuisse decretum imperium italiæ, cum de solo inducit iunonẽ loquentẽ. Quippe uetor fatis. Venit rursus ad cõparationẽ suã & Mineruę simul ẽt ultro sibi obiectat, quod sciebat obijci posse, quod est in causa artificiosũ, ut proponas ultro atq; dissoluas, quod potuit formidare ne prę teritum, uel certe suppressum dicatur purgationis desperatione transitum. Pallas ne exurere classem argiuum atq; ipsos potuit submergere ponto? In ipsa comparatione persistẽs utitur argumento a minore ad maius. minor.n. fuerat minerua ætate & potestate, cui si fata cesserunt, ut in eos quos oderat pœnas exerceret, multo magis ætate prę cedenti Iunoni sorori & coniugi iouis, reginæ quoq; deorum omnium debuerat nocendi sinere facultatem. Fit comparatio alia quum dixit. Vnius ob noxam & furias aiacis oilei, Ipsa iouis rapidum iaculata e nubibus ignẽ, Disiecitq; rates, euertitq; æquora uentis, Illum expirantem transfixo pectore flammas Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto. Illa propter unũ multos cum ipsis nauibus perdidit, ego in plurimorum offensa unum ab italia auertere nõ possum? Hic quoq; laus exprimitur æneæ, cuius tantum meritum fuit, ut eius facultatem Iuno cum omnibus dijs non ualuerit superare. Cum igitur diceret. Quippe uetor fatis. addidit ut dictum est exemplum mineruæ, grecorumq; ab ea perditorũ existimans meorũ in te fata esse permutata, ut licuerit uolenti inferre perniciem, quam fata non sinebant, maiorem dolorem Iunonis aßignat, q̃ in eodem fato mineruam monstrat tantum in suis doloribus potuisse, ut in ultione sui etiam fulmine iouis usa uideatur, pœnãq; ipsam sic exprimit, ut delicti ipsius defendat autorem. quæ defensio iram iunonis exaggerat. qui.n. potuit defendi iniuste, grauißimum supplicium pertulit, multo magis socij eius qui cum nauibus perierunt. Vnius ob noxam. Interea pro arbitrio suo, & pro præsumpta carthaginis causa uult cum rege suo hoc est ænea reos tenere troianos, qui etiã nihil ipsi cõ meruissent. Videamus nunc quemadmodum aiacis excusẽt offensam ut magis se se dolendo affligeret, si in eo facto acerbitas pœnę completa esse uideatur, in quo non fuit grauis delicti uel culpæ substantia. Furias inquit oilei. Aiax ingressus templum mineruę incestatus cęde & hominũ sanguine quia amore caßãdrę tenebatur, atq; per hęc nesciebat quid mali committeret ab ipsis altaribus tractam stupro sacram uirginem uiolauit, & quod erat grauius sub ipsis oculis mineruę. defenditur iste ueniali statu, factum enim manifestum non purgatur, nisi hoc genere, ut dicatur. si deliquit aiax non erat suę mentis, nec sui consilii. furebat enim hoc est amabat, quod pathos ut dictum est uenialiter defenditur, quicquid .n. per pathos ipsum admittitur, non ascribitur homini, qui maiore ui coactus aliquid efficit, quod contrahat crimen. Aiacis ergo factum leuius facit, ut ostendat ueluti grauiora peccata troianorum, quę nõ erant. deniq; cum enumeraret poeta superius incidentis iracundię causas, alios dixit deliquisse. qui eo tempore quo ęneas cum suis nauigabat, nõ affuerant. deniq; nec paris pręsens fuit, nec ganymedes, quorum ex facto utiq; non debuit alios opprimere, qui nihil admiserant. In facto tamen mineruę consideratur irascentis iniusta sententia, quę non tractauit innocentium in illa pęna consortium, dummodo cũ illorum iniusto supplicio perderet inimicum. Disiecitq; rates euertitq; æquora uentis. Ne si forte alicui contigisset euadere haberet nauigandi subsidium, alieno imperio usa, hoc est cũ iouis fulmen acciperet,

custodem. cuius fidem nosset, & fidele ministerium. cuius efficaciam in his, quæ curanda mandasset habuit rite compertam. Hæc. Hoc est incongrua nec respondentia dignissimo uiro, in quibus sit irrisionis culpa, & mutatio fidei. Non immerito celeriter corrigenda prope generaliter posuit. hoc est clausa ex parte ex speciebus expressa. quod ipsum arte mira perfectum est, ut commoto intimaret sententiam. fecit & omnium latinorum cum rege communem causam: quum solus ipse filiam troianis promisisset, ut omnes simul una odij societate perfunderet. Quare age, & armari pubem portisq; moueri lætus in arma para. Et dispone pubem, quemadmodum producatur portis. ege para, iubentis est: quis autem suadet, ut quis lætus eat adbellum? nisi qui spondet spem uincendi certissimam? quod ipsum, & si falso promittebatur, non curabat furia exitum rerum, quæ propter turbanda omnia belli tantum quærebat initium. Et phrygios, qui flumine pulchro Consedere duces, pictasq; exure carinas. Suadebat inuadendos bello, qui uenerant, atq; ut hoc securus ageret turnus, deformat troianorum personas, imbelles ostendens. phrygij sunt, inquit, hoc est qui per inertiam sedes suas & patriam perdiderunt, delectantur amænitate fluminis, quod non facerent, nisi essent soluti & inertes. Pictasq; exure carinas. notatur, q; pictura nauium luxuriosos sese comprobarent & ad bellicum certamen infirmos. has igitur iubebat incendi, ut pressis fugiendi uel euadendi subsidium negaretur. cœlestium uis iubet. debet audacius fieri, quod superna præcipit autoritas. quod uero reginam deorum dixit præcepisse, ad omnes deos uoluit pertinere, qui uoluntati potioris non poterant contradicere. Nec dubites, inquit, accepta perficere: quum cæptis tuis affuturus sit potentissimorum numinum fauor: & id iuno præcepit magnæ potentiæ, hoc est, quæ plus posset q̃ dij cæteri. Rex ipse latinus Ni dare coniugium, & dicto parere fatetur, Sentiat, & tandem turnum experiatur in armis. Quod ait rex ipse. sic intelligendum est. ipse qui te fefellit. ipse, cui obsecutus es semper. ipse, cuius imperium tua defensione seruasti. ipse, qui mobilis esse non debuit. ipse, penes quem summum super filiæ coniunctionem iudicium est. qui iniuriæ suæ autor esse non debuit. Nisi tibi coniugem dederit, nisi conditionibus se professus fuerit pariturum: qui beneuolentiam generi contemnendam credidit, armati sentiat, & irati uirtutem. Hic iuuenis uatem irridens, sic orsa uicissim Ore refert. Hic iuuenis, hoc est, qui ætatis & fortitudinis substantia confisus esset, aniculæ dicta per somnium & uerba fœminæ pro leuibus ducens, talia dedit responsa. Expressit utriusq; ætatis morem. nam senes ultraq̃ sat est timidiores sunt: & apud iuniores hæc ætas contemni consueuit. deniq; & poeta hæc præmisit. Hic, inquit, iuuenis. quippe non tantum spernuntur senes contempti a iuuenibus uerumetiam ridentur. eo magis in præsenti negotio, ubi mulier interueniebat, & anus. Cuius & ætas turno displicebat, & sexus. Sic ergo incipit loqui. Classes inuectas tybridis undam. Classes, inquit, inuectas tybridis undas. Non, ut rere, meas effugit nuntius aures. Res, ait, uestras olim mihi cognitas pro nouis attulisti. nuntius.n. ad aures meas dudum attulit, & uenisse naues, & fluuium tybridem ingressas. Ne tantos mihi finge metus. Proinde cessa terrere nihil metuentem. Nec regia iuno Immemor est nostri. Nam & iunonem reginam non immemorem nostri scio, & quemadmodum facta mea commodumq; tueatur. Sed te uicta situ. Situs est corruptio ex humore & diuturnitate contracta; quod deteriores fiunt species uno loco

& imperium neptuni fratris sui, habuitque in uentos iubendi potestatem, qui alterius imperio regebantur. exprimitur hic magis ac magis irascentis mineruæ uiolentia, quum aiacis ipsius demonstratur interitus, unde iunonis animus torquebatur. perditis enim græcis nauibus & innoxijs hominibus naufragio pressis, debuit autoris offensæ grauius supplicium demonstrari, ne reus cum insontibus una parique pœna uideretur affuctus. Illum, *inquit*, expirantem transfixo pectore flammas Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto. *Illum, quod dixit, & eius nomen suppressit, hoc est quod plurimis locis diximus magnum intellectum ex pronominibus nasci. nam dicendo illum, hoc uult intelligi. Illum temerarium, illum inconsideratum, illum sacrilegum, illum profanum, illum qui in templo deæ, in templo uirginis, ante ipsas aras, in conspectu numinis, regiam sacerdotem intactam stupro uiolauit: expirantem transfixo pectore flammas, sine dubio flammas anima expirantem, Transfixo scilicet, ea corporis parte qua percussa facilius uniuscuiusque interitus prouenit: Turbine corripuit: scopuloque infixit acuto. figi enim non potuit nisi ingente turbine, cum pondere atque magno ictu saxo fuisset illisus, & hoc ad irascentis animum pertinet, ut cum in acutum scopulum etiam molesto fluctu iactatus hærere potuisset, adderetur maior uis, quo facilius fieret, quod uolebat offensa. hic illud etiam intelligi potest, idcirco eum infixum scopulo, ne delatus fortassis ad litus sepulturæ saltem beneficium reperiret. Hæc igitur suppliciorum genera propter accerbitatem Iunoni displicent, quæ uolebat aiacem potuisse defendi. quo magis sese excruciat insontem furore peccasse diiudicans & arbitrata crimini obnoxios tenendos esse troianos, qui non erant rei. concludit mire comparationem ipsam a persona sua, dicens.* Ast ego. *Et quam uim tenent pronomina ipse poeta monstrauit, cum sequentia necteret. Ait enim.*

Quæ diuum incedo regina, iouisque Et soror & coniunx. *Ostendit ergo quid sit quod dixit.* Ast ego. *Scilicet quæ omni genere mineruam præcedo, reginam enim constabat cæteris esse potiorem, accedente eo quoque, quod etiam si nullam reginæ haberet potestatem, deberet ab eo qui frater esset, & maritus, aliquod meritum consequi. constat enim mulieres amantis acquirere dignitatem, si magni sint & in summo honore, aut potestate fuerint: per maritum autem accedere, si nullius fuerit dignitatis: Cum igitur & ipsa esset regina & deorum rex esset, qui ei & mariti consortio & germanitatis uinculo teneretur, uehementissime mouebatur, quod desiderata non ualeret implere. ut autem rationem suam in unum colligeret, utitur anacephaleosi. Nam me ne, quod in capite posuit: hoc est, Ast ego, quod dixit in principijs, Incepto desistere uictam, non posse italia teucrorum auertere regem? hoc est quod memorauit, Vna cum gente tot annos bella gero? Græci enim cum aiace mox ut minerua rata est in uno ictu perierunt, Complectitur ergo inter dolores suos & hoc quod ipsa quasi cum æqualibus bello contendens, per continuos annos continuas inimicitias exercens obtinere non potuerit. recte autem posuit.* Bella gero. *Quasi cum resistentibus, quasi cum ijs, qui sperarent de Iunone uictoriam. denique ut hoc probaret, ait.* Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea? aut supplex aris imponat honorem? *Hoc idcirco posuit, ut ostenderet per coniecturam troianos idcirco iunonis numen non adorare, aut aris eius non imponere sacrificia, quod sperarent ea retinendo superaturos, hic quanta arte in medio posuerit, præterea, debet ostendi. nam sic esse debuit, præterea quisquam numen iunonis adoret, aut supplex aris imponat honorem? sed ut diximus honestius in medio posuit præterea, ut utraque connecteret. Certe & hoc pluribus locis ostendimus unam orationis partem non semel, sed sæpius accipiendam, dicamus. præterea aut quisquam numen iunonis adoret? prætera aut suplex*

& prolixo tempore constitutæ. Ita & hanc uictam situ posuit, quasi quæ senio esset & nihil ages
do corrupta. Sic, inquit, sunt senes. Nam hoc illis speciale uitium est, nescire quid agant,
quidue loquantur. O mater. Irrisio est aperta. nam primæuis familiare est senes irri-
dere. Igitur religiosum nomen matris adiunxit, ut illa minus grauiter ferret, unde mul-
to acrius potuit commoueri. Probatio assertionis turni ex præsentibus sumpta subiecta est.
Sed te uicta situ, ueriq; effœta senectus, O mater, curis nequicquam exercet, & ar
ma Regum inter falsa uatem formidine ludit. Senectus tua, inquit, nescit congrua &
competentia sectari: deniq; iuuenum te exagitat cura. & quum sis uates, templisq; te de-
dicatam esse conueniat, uis scire, quid pugnaturi agant, quidue armati disponant.
Cura tibi diuum effigies, & templa tueri. Repetendum est tibi officium, quod incauta
deseruisti, serua deorum effigies, & numinum templa custodi. Bella uiri pacemq; gerent,
quis bella gerenda. Accepta, inquit, talium dictorum iniuria, alecto facta est repente,
quæ fuit. non enim difficulter commoueri potuit, in qua semper erat, quod quieta pertur-
baret: At iuueni oranti subito tremor occupat artus. Quum hæc dixisset turnus, eo-
dem temporis puncto contremuit, & iniuriosis uocibus ad deprecationem conuersus, rogare cœpit
iratam. Diriguere oculi. Vsq; adeo perterritus fuit, ut oculi eius uigorem solitum perdi-
dissent. Tot erinnys sibilat hydris. Quem enim tantorum multitudo serpentum non terre-
ret? quæ minacibus sibilis personans turbauerat intuentem? Tantaq; se facies aperit.
Crescebant, quæ metuentis formidinem cumularent. Tum flammea torquens lumina,
cunctantem & quærentem dicere plura Reppulit. Incipit exponere, quid sit, tantaq;
se facies aperit. tum, hoc est deinde quum oculis furiæ emitteretur incendium. quum quid ira
cundiæ gereret, tortis in peruersum oculis testaretur, orantem reppulit, & uehementissime de-
precantem trudendo compescuit. Geminosq; erexit crinibus angues. Quos habuit in il-
la turba serpentum potiores. Verberaq; insonuit. Idest flagella concussit, ut uerberato
aere, quid pati potuisset ipse turnus, aduerteret. Rapidoq; hęc addidit ore. Quum com-
motionis suæ tot signa prodidisset, conuenientem iratæ sermonem protulit, scilicet inflatum,
& qualem habere sunt soliti, qui rabioso furore fremescunt. En ego uicta situ, quam
ueri effœta senectus Arma inter regum falsa formidine ludit. Peius obiurgare non
potuit metuentem, quam ut ea illi ingereret, quæ ille meminerat protulisse. Senti nunc, inquit,
anum delirantem. senti desipientis per senium hebetata consilia, & actus longe a sexu &
merito ætatis alienos: quæ sim, nunc, quoniam superioris formæ contemptor esse malui-
sti, considera. Respice ad hæc. Intuere diligentius, quid inter præterita præsen-
tiaq; distet. ac te ne adhucusq; pertinax intentio teneat, aut ne falli somnio, aut oculis
putes. disce, unde ueniam, quæ sim, uel quibus germanitate coniungar, aut qua uigeam
potestate. Adsum dirarum ab sede sororum, Bella manu, letumq; gero.
Iccirco posuit in manu sua esse bella & mortem: quia turnus ei obiecerat, quod importune
gereret uirorum fortium curam, uel cuperet nosse utrum parati esse uellent, an bello con-
tendere. Sic effata facem iuueni coniecit. Post indignationem talem & obiurgatio-
nem uerborum tumentiũ, quale factum fieret, oportuit sequi, ne sine effectu discederet. debuit. n. pro
ficere apta uiolentia, ubi nõ potuit habere dolus locũ. Et atro lumine fumãtes fixit sub pecto
re tedas. Poetica descriptio, qua ardentem facem ac fumantem iuueni dixit infixam. Cæterum
ardorem quendam & cupiditatem mentis memorauit iniectam: ut impatienter cuperet, quod

eris imponat honorem? ut preterea bis accipiatur, ut certe ordinato sensu semel ponatur in capite. Talia flammato secum dea corde uolutans. Quum hæc Iuno tractaret, taliaq; secum conferret, ipsa quoque nocendi consilium reperit, nec laborauit inquirere, quando illi exemplum mineruę quod esset necessarium faciendum mature suggerit: sed prius poeta debuit demonstrare quantum irascentis ardores excreuerint disputando. superius quippe cum initia cogitationum eius enumeraret, his inquit accensa super, hic ait, Talia flammato secum dea corde uolutans, plus est enim flammatum quam accensum, unde manifesta ut dictum est ratione monstratur, quantum doloris iunoni accesserit ex comparatione tot modis & generibus facta. Hæc igitur cum tractaret Iuno accepit de exemplo nocendi consilium, iuuabatur autem eius intentio, quod troiani per id tempus nauigabant. Nimborum in patriam loca fœta furentibus austris, Aeoliam uenit. Seruauit hic uirgilius personę rationem miro artis ingenio: sed in ea parte non quæ competeret reginę, sed quę conueniret iratæ & ei, quæ nollet occasionem loci & temporis perdere. nam si personam uellet ostendere reginę, mittere aliquem ad ęolum debuit, & iubere quod fieret. neglecta ergo potestatis ratione totum assignat iratæ, & ei, quam cogebat ultionis spes in euidenti constituta, & licet iratis & flammatis æstibus animorum, non detur integra consiliorum intentio, tamen totum miscet in persona iunonis, ut irata non consideraret iniuriam suam, & deorum regina, iouisq; uxor & soror ad æolum pergeret. sed iis ut dictum est omnibus spretis ipsa uaderet, curaret præsens, quod desiderabat impleri. mandata enim si extitissent, aut negligi possent, aut non pro uoluntate iunonis procederent, aut emergente dilatione facti nocendi periret occasio, quo loco Virgilius docet per nosmetipsos agendū, quod rectius cupimus prouenire, & quando inferior persona nobis necessaria est, ad præstandū quod habet in potestate, seruemus & honorificentiā competentē, ut maiori studio compleat quod fuerit necessariū. gratulatur .n. sibi a potiore esse delatū: cætera quę sequūtur eā rationē tenent, ut sciamus uentos cauis terræ uel montiū contineri, ęolum regē poetice inducit, dicitq; ad eam Iunonē supplicē locutā, cū uerba eius nō essent sed iubentis, supplicē, ergo intelligendū, quod ipsa ad eū uenit. Ad quē tū iuno supplex. Artificiose dixit tū supplex, nā tū primū neque alio tempore fuit supplex iuno, ut indicaret propter odiū troianorum, reginam iusse supplicem deorum pene minimo. & loquuta ē hęc. Aeole nāq; tibi diuū pater atq; hominū rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere uentos. Hunc locū siquis attentius, diligentiusq; discutiat, nihil quod nō miretur inueniet. est .n. arte & subtilitate dicentis admodū satiatus, nā cœpit a nomine, quod ipsam nec iunonem humilē, nec ęolo iniuriā facit potior quippe si inferiorē suo nomine uocet, & se beneuolā monstret, & illi unde gaudeat subministret, pulchrū est .n. si inferiore in loco positus cognitus sit potiori, & indeq; carus acceptusq; monstratur. fecit .n. secundū artis præcepta. Beneuolū facit & attentū, cum dicit. Naq; tibi diuū pater atq; hominū rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere uētos. nā exinde cōiicere ęolus potuit, officiū suū iunoni esse necessariū, quū subtilitate circūuētus audiuisset habere se ī uētos plenissimā potestatē. Ne aūt arrogantē faceret iunonē, ait. Diuū pater atq; hominum rex. non dixit frater meus atq; maritus meus ut supra posuit. Ast ego quę diuum incedo regina, iouisq; Et soror & coniux, illic enim ubi secum loquuta est, si specialiter hoc posuit nullo audiēte, arrogās iudicari nō potuit, hic uero quū dicit. Nanq; tibi diuū pater atq; hominū rex, intelligi potius uoluit quam dici. nō .n. apud eū loquebatur quod nō eā nosset. dictio aūt ipsa ne esset prolixa, & plurimū tpis teneret, ipsa ex culte sibi proponit, quæ ab ęolo possent excusationis causa prætendi, & ipsa illis respōdet ita, ut ulterius accedi nō posset. deniq; ne diceret ęolus. nō sūt uēti in potestate, præuenit antea & ait, plenā habes in uētos licētiā, & tenēdi, & dimittēdi, erigēdi fluctus, & placādi potestatē. Nā tibi eā deorū omniū & hominū rex cōcessit, & tradidit. ne diceret ęolus, habeo quidē in uētos potestatē, sed nō mihi licet

feriores, et ma
res quomodo
pellandi

ante contempserat. Nec uacat, quod dixit, iuueni coniecit. Facile enim potuit uelle, qui iuuentę subsidio effectus uoluntatis furię ualebat implere. dehinc annectit descriptionem hominis, quem uis maior accenderat. Olli somnum ingens rupit pauor. Non uigilauit satiatus somno, sed quies eius metu maximi terroris abrupta est. Ossaq; & artus Perfudit toto proruptus corpore sudor. Dehinc consecutus est sudor non ex laxamento utili corpori, sed quem excitatę mentis commotiones extorserant, & repentinus membrorum tremor: dehinc ille, qui spreuerat cunctos auditus. Arma amens fremit, arma toro, tectisq; requirit. Sœuit amor ferri, & scelerata insania belli. Contraria salutis suę omnia requirebat. quod est familiare his, qui non suo sed dominantis trahuntur arbitrio. arma in stratis requirebat amentia. Arma posita putabat in lecto, arma rursum arbitrabatur in tectis. Ira super. Tantum contraria desiderabat ut irasceretur sibi, ꝙ nondum iret ad bellum. neq; enim posset hæc uelle, nisi primo esset multiplici ratione commotus. Inducitur hæc pars, ut illi instructioni respondeatur, qua dictum est. Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus. Vt autem demonstraret quoq; ardores turni, subiecit similitudinem, ex quo quanta uis furię fuerit, possit aduerti. Magno ueluti cum flamma sonore Virgea suggeritur costis undantis aheni Exultantq; æstu latices, furit intus aquai Fumidus, atq; alte spumis exhuberat amnis, Hæc iam se capit unda, uolat uapor ater ad auras. Ornatus carminum in parabolis similitudinibusq; consistunt. qua causa, ut ardentes hominis æstus ostenderet, dixit. quemadmodum æneum uas aquis plenum subiecto igni feruescit, & feruore quodam æstuans unda mensuram speciei, qua continetur, excedit. & longius erecta fumosis feruoribus fertur. sic turnus incendio furię sæuientis accensus, nesciebat, quis esset, quidue uel ubi perquireret, uirgeas flammas posuit, quia ex tenui lignorum substantia & flamma torridior nasceretur, & sonus ingens emitteretur. Ergo iter ad regem polluta pace, Latinum Indicit primus iuuenum, & iubet arma parari, Tutari italiam, detrudere finibus hostem. Aduersus latinum moueri non debuit, quem socerum cupiebat: sed dicta est causa, propter quam fieri conueniret. polluerat, inquit, pacem. hoc est primus pacis iura uiolauerat. accedebat alia causa, quia hoc turnus non sua uoluntate, sed impulsu furię cogebatur efficere. quippe ipse dixerat, rex ipse latinus, Ni dare coniugium & dicto parere fatetur, sentiat, & tandem turnum experiatur in armis. Exequens igitur iussa, iter disponebat ad regem pollutę pacis reum. quod ipsum edixit suis, non quidem, omnibus, sed primis iuuentutis, hoc est ductoribus multitudinum. qui causam nossent, & scirent agenda. & propter quos essent ista facturi. paret arma, ne resistere hostis auderet, sed tamen consideret, quod ęmulus sine certamine finibus italię non posset excludi: summam interea consiliorum in eo esse ostendit, ut in uno egressu & itali premerentur & teucri. ideo positum est. Se satis ambobus teucrisq; uenire, latinis: Ambobus dixit uenire, quum multorum sit numerus designatus, teucrorum scilicet & latinorum: & uidetur esse uitiosum, ut quod multorum fuit duobus uideatur appositum. Hunc locum sic possumus exponere, ut non solum ambobus, hoc est latino & ęneę prædixerit sese uenturum. uerumetiam latinis & teucris. Hæc ubi dicta dedit, diuosq; in uota uocauit Certatim sese rutuli exhortantur in arma. Quantus cunctorum amor fuerit iuxta turnum, quantus uniuersorum fauor, quanta iubentis autoritas, breuiter ostendit. Mox enim ut ille prædixit, quid esset pro necessitate temporis faciendum, & diis uota fecit, omnis iuuentus non expectans hortatus alienos, ipsa sibi extitit hortamento. Ipse impellebat ad bellum, quod est proculdubio studiosius, & in officiis præcipuũ, uolũtate potius facere aliqd ꝙ ui

mare perturbare, quod est sub alterius regno. idcirco dixit & potestatem accepisti in uentos & maria cũ uolueris perturbare immissis uentis, uel placare cum eos retinueris. Certe & illud sentiẽdũ est, nec metuas neptunũ hac in pte q̃ a potior ẽ Iupiter, q̃ tibi hãc licẽtiã dedit. ĩcipit iã insinuare ipã causam dicens. Gens inimica mihi tyrrhenum nauigat æquor Ilium in italiam portans, uictosq; penates. Omnia proponentis & respondentis studio memorantur. hic enim nõ nominauit æneam, ne diceret æolus, non possum aliquid moliri aduersus nepotem iouis, qui mihi imperiũ dedit. Ait ergo. Gens Quæ generalitas nomen speciale suppressit, quod poterat ĩpedire desiderium. addidit enim inimica mihi, non dixit ego sum illius inimica, sed ipsam constituit inimicam, quasi inferiores potiorem prouocarent. Grauauit hoc genere troianos, ut etiam ipse æolus rerum indignitate permotus, iracundiam suam iunonis commotioni coniungeret. Mihi. uero quod ait hoc est reginæ sorori iouis & cõiugi, quæ omnia per pronomen intelligi uoluit, & propter arrogantiam non apertius posuit. Tyrrhenum nauigat æquor. uel quod facilius moueri in perniciem nauigantium posset, uel quod uicinum esset italiæ. Ilium in italiam portans. Omnes opes suas omnemq; substantiam secum portans, quę si periisset per idem tempus nouari posterius non potuisset, ne uero excusaret æolus deorum causa, quibus cogebatur inferre uiolentiam, addidit. Victosq; penates. scilicet metuendos non esse qui nec sibi nec suis prodesse potuerant desideriis, de hinc sũma sub nectitur. Incute uim uẽtis, submersasq; obrue puppes, Aut age diuersos & disiice corpora ponto. Expreßit plenam potestatem. nam si eo ordine, quo locuta est uellemus intelligere, non cohęret. si enim ordinatam posset commota proferre dictionem sic loqui inciperet. A Eole, gens inimica mihi, tyrrhenum nauigat æquor, Ilium in italiam portans, uictosq; penates, Incute uim uentis submersasq; obrue puppes. Aut age diuersos & disiice corpora ponto, Namq; tibi diuum pater, atq; hominum rex, Et mulcere dedit fluctus & tollere uentos. Ante omnia tamen consideranda sunt quæ Iuno perfici cupiebat, dicta quidem, sed non ordine suo, ut apparet, eam per commotionem nimiam, ordinationem rebus ipsis dare nequisse. dixit. Incute uim uentis submersasq; obrue puppes, & disiice corpora põto. Quod fieri necesse erat nauibus submersis, atq; ita nouißimum ponere, Aut age diuersos. Vt esset sicut diximus oratio recte composita hoc mõ, Incute uim uẽtis submersasq; obrue puppes, & disiice corpora põto. Aut age diuersos deniq; hoc & ipsę coniunctiones ostendunt cum dicit. Incute uim uentis. Et ponit, que, ut coniungat facto factum, Submersasq; obrue puppes adsociat, & ut cõpleat effectum submersarũ nautum, & proueniat inde, Disiice corpora ponto, Ecce ponit, Aut, diuersæ naturæ coniunctionem hoc est disiunctiuam, ut faciat separationem pœnæ, ut si prouenire non posset, Submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto, proueniret saltem, Aut age diuersos. quoniam sparsi nihil audere posterius poterant, nec ad italiam peruenire. Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphe. Vt cupiditatem & ardorem explicandæ rei, qua iuno urgebatur ostenderet. ad autoritatem iubentis addit & præmium ut multifariã de effectu securior redderetur. sed hæc dictio obliqua est, pulsat enim ueneris munus, & quia propter helenam, quæ fuit in alieno matrimonio, & græci & troiani perierant, nec poterat esse matrimonium inter ipsam & paridem, & si remota apud ipsum foret, legitimam sobolem ut pote adulteram procreare non poßit, usq; proponit e cõtrario potuerũt, acute subtiliterq; respondit singulis anteq̃ diceretur occurrens. Sunt, inquit, mihi. Hoc est non inuadã te propter alienum, quod cum dedero posterius perdas, sed dabo quod habeo proprium. Subiecit deĩde laudem muneris sui, & eam ipsam multis extollit, Primo a numero, Bis septem. Qualitate. Præstanti corpore. Quod difficile fuit omnes formosas memorat, &

& cum metu dicuntur causę, quę iuuentutis magis in arma commouerant. Hunc decus egregium formæ mouet, atque iuuentæ, Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis. Vnusquisq; pro ingenio suo dolebat iniuria turni: in quo fuerunt omnia, quæ improbari non possent, ætas primum, & corporis forma, & fortia eius facta, hoc est probata uirtus in plurimis triumphis, & gloriis. Hæc ipsius fuerunt propria, quæ diuersi mirabantur, & dolebant esse contempta. Ecce extra ipsum, ad eum tamen generis ratione pertinentia. hunc, inquit, ataui reges: qui regibus gaudebat maioribus non debuit reiici, ut indignus. sed præponi cæteris, & præferri: & maxime is, qui uirtutis suę plurima exempla monstrasset. Dum turnus rutulos animis audacibus implet, Alecto in teucros stygiis se concitat alis. Posteaq; furia turnum excitauit in bellum, atq; ita, ut iam non solus, sed cum suis desideraret extre, reliquit bellica disponentē. debuit enim etiam alterius partis quieta turbare: proinde euolauit aduersus teucros. ut his quoq;, quas posset insidias, tenderet. Arte noua speculata locum, quo littore pulcher Insidiis cursuq; feras agitabat iulus. Nocendi artibus ex occasione arripuit tempus. & locum, in quo iulus feras insidiis agitabat & cursu. cursus pertinet ad equos, & canes. insidię autem ad retia. Hic subitam canibus rabiem cocytia uirgo Obiicit, & noto nares contingit odore. Vt ceruum ardentes agerent. Ad naturalem rabiem canum, quas feras persequi fuerant soliti, nocitura furia adiecit augmentum: ac ne animal oportune necessarium minus obuium canibus sæuientibus fieret, odorem cerui ad eorum nares peruenire perfecit: ut inuenirent ipsi, quem forsitan euentus fuerat seruaturus. Quæ prima laborum causa fuit? Hæc occasio prætermittenda non fuit. quę idonea uidebatur, ut initio belli primam faceret causam. Belloq; animos accendit agrestes. Hoc est asperos & imperitos animos primum excitatos in bellum. nullus enim sapiens sic moueri potuisset, ut illi excitati sunt. ut propter uilissimi animalis iniuriam leuem, que imprudentia pueri uenantis defendi poterat, proprium sanguinem daret huius cerui. quoniam nouerat poeta nullum meritum fuisse, uel pretium. ex aliis prosequitur laudem, ut ipsi quoq; agrestes pro naturali imperitia uelut iuste exarsisse uideantur. Exequitur igitur, qualis ille fuerit ceruus. & huius formam, mores, mansuetudinemq; commendat. Ceruus erat forma præstanti, & cornibus ingens. Duo habuit summa, formam corporis, & cornuum magnitudinem, quia sublimior efficiebatur. Ecce non ipsius generis exequitur meritum, quod nullum fuerat: sed magnitudinem eius, & pulchritudinem præstantię. hoc ergo fuerat primum quod pulcher & magnus, quodq; ornatus arboreis cornibus. Tyrrhidę pueri, quem matris ab ubere raptum Nutribant, thyrrusque pater. Hic uersus habet non paruam confusionem, si personarum ratio lateat. Nonnulli enim sic pronuntiant ut dicant. Ceruus erat forma præstanti, & cornibus ingens Tyrrhidę pueri. quod si ita remanserit, reliquum non apparebit, qui eum retraxerint uberibus matris. proinde personę constituendę sunt: ut intellectus fiat illustrior. dicimus tyrrhum filios habuisse inter cæteros tyrrhidem & syluiam. Inuentores autem cerui fuisse pueros tyrrhidę & gentem, hoc est homines tyrrhidę: nec miremur pueros dictos, quū alio loco, qui iuuenes fuerunt, dicti sunt pueri hoc modo. uestra, inquit, munera uobis certa manent pueri. Ergo ceruus per tyrrhidas pueros peruenit domum tyrrhi maioris, ibiq; nutriebatur inter filios eius. Non solum autem natis domini amabilis factus erat, uerum et ipsi seni. Solent quippe parentes diligere, quę amare uiderint liberos suos. Cui regia parent Armenta, & late custodia credita campi. Commendatus est ceruus retenta interim parte laudis, quam post demonstrata tyrrhi merita posuit. debuit enim ipse

eam pollicetur, quae pulchritudine caeteras anteiret, dehinc a genere cũ dicit. Nymphas. Ut helenam ratione sanguinis superaret, adiũgit. Cõnubio iungam stabili. Ut esset legitimo matrimonio sociata, & honestis nuptijs iuncta, quod cum sit stabile matrimonium esset unius consortio dedicatum. subnectit ex huiusmodi coniunctione quales possint procreari liberi. Et pulchra faciat te prole parẽtem. Paris enim nec diu retinere potuit, quod male fuerat consecutus, & sicut dictum est, si apud ipsum helena uiuo marito suo diutius mansisset, ac partum aliquem edidisset, pater ex eo dici non posset, ex adultero enim concepti non habent legitimum patrẽ. Proinde illa est pulchra proles, quam profert honesta coniunctio. hoc loco maior intellectus hominis amisso Virgilij puro & uero, sic suspicionibus ĩ falsam interpretationem ducit, ut asserant pulchram prolem idcirco iunonem pollicitam, ꝙ aeolus iam turpes filios habuisset, quum uiuo ei, & perpetui temporis matrimonium promisisset, & pulchrã prolem, hoc est non corporis, sed generis honestate decoratam, deniq; ostendemus pulchram prolem non in corporis forma iunonem esse pollicitam, sed in ipso matris honesto consortio. Alio quippe in loco ipse Virgilius, cum originem Caesaris assereret a troianis descendere, & hanc partem inter laudes eius poneret. nascetur, inquit, pulchra troianus origine Caesar scilicet, pulchra nõ corpore, sed natalium honestate. hoc loco uirgilius docet contemnenda esse apud nos quae magna sunt, ut obtineamus, quae magnopere desideramus impleri. AEolus haec contra. Quod ait contra non contra uoluntatem iunonis, sed contra uerba, noluit quippe ei parti respondere, qua iuno praemium promisit, neq; enim dixit bene me accipis, aut gratias ago promissis tuis, ne uideretur etiam ipse ut paris libidinis munere prouocatus, uoluntati iunonis obsecutus. item intelligi etiam potest sic contra. quia illa dicit. Nãq; tibi diuũ pater, atq; hominum rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere uentos. AEolus ergo quomodo contra responderit, disseramus. sed prius uidẽdum est, quomodo etiam ipse beneuolũ se fecit, ait enim. Tuus o regina quid optes Explorare labor, mihi iussa capessere fas est. Ut est, inquit, discretio inter personarum merita, sic & officia discernuntur. tu regina hoc est officium tuum iubendo, meum uero exequendo completur. Tui laboris est, hoc est tuae curae inuenire, quid iubeas, sollicitudinis autem meae, dare praeceptis effectum. & quod ait fas est, licebit facere, etiam si illicita iubeas fieri. Illa enim dixit, Victosq; penates. AEolus sic uidetur contra respondisse, etiam si uicti non essent facerem, quia qum fieri aliquid non licet, incipit licere, si eius fiat iussu, cui iubendi plena potestas est. Ecce exempli causa ponamus iudicium publicum, Non licet hominem uerberare aut torquere, & qui haec fecerit plectitur, sed si iussu iudicis fiant, nullũ admittitur crimen, hoc uoluit ẽt aeolus dicere, illicita si me iubeas facere, faciã & ĩpune faciã, qa regina iubente nulla obsequentẽ poena sequetur. item contra respondit dicendo. Tu mihi quodcunq; hoc regni, tu sceptra, iouem ꝗ Concilias. Illa enim dixit a ioue accepisti potestatem. ille in uoce officiosa persistens, ipsius iunonis uult esse quod poterat. Addidit. Tu das epulis accumbere diuum. sceptra, iouemq; concilias. Ipsum, inquit, iouem ut propitium habeam tu facis, & ut memorem se omnium beneficiorum iunonis, ostenderet addidit. Tu das epulis accumbere diuũ. Unum uidetur posuisse beneficium praestitae humanitatis, sed cumulatur alio, si conuiuium cum potiore misceatur, Tertio si cum potioribus plurimis, Quarto si inferior persona non sedeat, ut fieri solet, sed accumbat posuit in fine, & hoc quod desideras tuum est & in tua positum potestate, personarũ in utraq; orõe loci quoq; & temporis habitã rõem dubitari non potest, scilicet iunonis, aeoli, troianorũ, penatum uictorum, ueneris, helenae, paridis, deiopeiae, loci propter nobilitatem tyrrheni maris, & italiae proximitatem. Temporis uero, ne multiloquio tractum tempus opportunitatem

nocendi

ostendi, uel maxime inquo apud regem latinum merito fuisset, qui uidebatur in cerui uulneratio/
ne contemptus. Dignus, inquit, inuentus est, cui rex armenta sua camposq; committeret. Quan
ti igitur meriti fuit procurator regis? cuius scribendi causa, uirgilius nec armentorum numerum
nec camporum modum uoluit designare. ut rectorem illum maiores census sub generalitate osten-
deret. melius autem est propter cumulandam laudem tyrrhi, late pronuntiare quam strictim. in altitu/
dine enim multę species intelligi possunt, ne unus campus minuat studium præferentis. In appel-
latione campi continuatio intelligitur, & una planicies. si enim camporum diceret, interpositos
significaret montis tumulos, qui multos campos efficerent: redit ad aliampartem laudis cerui. Nā
ab his, quæ communia sint omnium ceruorum, transit ad ea, quæ propria ipsius fuerunt. quippe
multi alii reperiri potuerunt, & grandes & cornibus satis superq; sublimes. Assuetum im/
periis soror omni syluia cura Mollibus intexens ornabat cornua sertis Pectebat-
q; ferum, puroq; in fonte lauabat. Facile ille secutus est hominum mores, nec feritatem
perdiderat. quia hanc nondum fuerat consecutus in siluis, utpote raptus ab uberibus matris: sed
solam humani generis cognouerat leuitatem. eo uel maxime, quod puellę syluię promptiore excole-
batur affectu. nam pectebat ferum. ferum natura dixit, non moribus. lauabat in fonte, hoc est
in aqua mundissima & eius ramosa cornua sertis intexebat. Ferum, quod semel posuit, omni-
bus, quę dicta sunt, nos debemus aptare: ut sit, petebat ferum laudabat ferum, coronabat ferū.
Addidit nunc laudis eius augmentum, quod hæc ille ferebat patienter. nam totum quod puella
faciebat, habuit gratum: & reluctari potuisset, nisi naturalem animalis sensum studiosę uirginis
magisterium permutasset. ut enim libenter uniuersa perferret, didicerat obedire præceptis. non
enim frustra positum est, assuetum imperiis. quippe quis crederet ferum animalis genus & manu
puellę potuisse contingi, & pecti, & lauari infonte, & coronis ornari? nisi hæc præmisisset.
ideo hæc facta, quod ille ceruus iubenti parere primitus, & iussa complere, didicisset. Ille ma/
num patiens, mensæq; assuetus herili, Errabat siluis, rursusq; ad limina nota.
Ipse domum sera quanuis se nocte ferebat. Quę fuerunt potiora laudis eius ad ultimum
reseruata sunt. quod errabat per siluas, & remeabat domum, nec confundebatur eius coniunctio, &
si tenebrę noctis ruissent. Intelligebat unde exisset, & quo sibi esset necessario redeundum. Hu-
ius quoq; facti, quoniam incredibilis relatio uideri potuit, prætulit causam, qua illud fieri po/
tuisse sine dubitatione monstraret. patiens, inquit, fuit manu. cur reuerti metueret, qui huma-
nę manus nullas metuebat insidias, mensæ domini sui cur formidaret accessum? ubi conseruatio
salutis eius tuta fuerat, & satietas ueneris? hæc igitur ille non faceret contra institutum gene/
ris sui. nisi illius naturam multiformis hominum benignitas permutasset. Hunc procul er/
rantem rapidæ uenantis iuli Commouere canes. fluuio cum forte secundo De-
fluerat ripaq; æstus uiridante leuaret. Hunc ceruum ex more paulo longius a domini pa/
rietibus errantem rapidę canes iuli uenantes commouerunt, uel natura, uel factione furię immis/
sę. supra enim dixit. Hic subitam canibus rabiem cocythia uirgo Obiicit, & noto naribus con/
tingit odore, Vt ceruum ardentes agerent. Hoc igitur, ut dictum est, faciebant canes quum
ad uim naturę accessisset, & rabies immissa per furiam. commouerunt eum in ripa fluminis oberran
tem leuandi æstus causa. fluebat quippe idem fluuius secundis lapsibus, & placido agmine, & de-
lectationem præbebat aspectu, & aprico frigore leuabat æstuantis ardorem. requiescendi autem
præbebat occasionem, & ipsam requiem gratiosiorem faciebat hærbis uirentibus affatim ministra-
tis. Ordinatur sensus sic. Hunc procul errantem rapidę canes uenantis iuli commouere, secundo

tiandum est, ut conuitium sit nõ nomen, probatio autem admissi criminis admirabiliter posita, ut q̃ urgebat nõ assereret uerbis, sed ipsis aspectibus subderet dicendo. Tãtas audetis tollere moles? Quos ego. Duo pronomina cum pondere suo. nã quos, hoc est sceleratos, & ex pessimis genitos, & cætera, quæ sentiri similiter possunt. Ego idem imp̃ator loci, & q̃ sum de potioribus dys, & cum in eos diceret, excogitabat pœnã, ne inde faceret, nihilominus p̃dicit ultionẽ fore ne securos dimitteret, uel ne inualidum demonstraret, si neq; ultus esset in præsentia, haud futuræ ultionis non præmitteret metum, addens causas dilatæ pœnæ, q̃ esset melius primo dilata cõponere, dehinc redire ad uindictam. Ait ergo Sed motos præstat componere fluctus post mihi non simili pœna commissa luetis. Si aliquid sequenti tẽpore ausi fueritis, nõ ut nunc uerbis uos arguam, sed uos seuerius iudicabo. Maturate fugam hoc est celeriter remeate. Regiq; hæc dicite uestro, Non illi imperium pelagi, sæuumq; tridentem, Sed mihi sorte datum. Sæuũq; tridentẽ, Metuendum. mittit ipsi regi conuitia ac mandata, deformans regni ipsius potestatẽ & p̃sonam. Tenet ille immania saxa Vestras eure domos, illa se iactet in aula Aeolus, & clauso uentorum carcere regnet. Non regnum habet rex uester inquit, sed saxa deserta, nec habet aulam, sed custos est carceris. Dicto citius tumida æquora placat. Effectus obiurgationis & dilatæ pœnæ cõtinuo extitit, ut dicto citius placidum fieret mare. Collectasq; fugat nubes, solemq; reducit. Omnium elementorum remouit iniuriam, datur huic fato poetarũ more cõparatio, atq; ex ea occasione tractatur. cuius meriti & grauitatis esse debeat, q̃ in patria sua retinet principatum. Ac ueluti, magno in populo cum sæpe cohorta est seditio, sæuitq; animis ignobile uulgus Iamq; faces & saxa uolant furor arma ministrat. Tũ pietate grauem, ac meritis, si forte uirum quem cõspexere, silent, abreptisq; auribus astant, Ille regit dictis animos, & pectora mulcet, sic cunctus pelagi cecidit fragor æquora postquã Prospiciens genitor, cæloq; inuectus aperto, Flectit equos, curruque uolans dat lora secundo. Defessi æneadę quæ proxima littora cursu contẽdunt petere & libyæ uertuntur ad oras. Non est sæuientibus populis iam uentũ ad perniciẽ & furentes uiderint uirum præstantem meritis dicto eius & p̃suasionibus acqescunt, Sic omnis pelagi fragor conquieuit sub autoritate rectoris. Præstitit interea neptunus quod potuit liberauit naues & procurata pelagi tranquillitate salutem troianis post pericula dedit, fugatis quoq; nubibus & reducto sole hoc positum est, quia meminerat se Virgilius dixisse Eripiunt subito nubes cælumque dieq;. Hocq̃dẽ neptunus præstitit, sed aliud euẽtus aduexit. Nã delati sunt ad oras libyæ hoc est ad eã terrarum partem, in in qua iuno colebatur inimica, perindeque in casum deteriorem cõiecti sunt Defessi æneadæ, quæ proxima litora cursu contendunt petere. Defessi hoc est licet fessi admodũ, nitebantur tñ tẽdere ad terrã, nequa iterũ uis emergeret, qua causa p̃xima litora capere maturius sperabant, Contendunt posuit, ut ostenderet ipsius cursus difficultatem, quem satis fessi cõplere nitebãtur, uel maxĩe, q̃a in aqua difficilior gressus est p̃perãtibus cursum. Est in secessu lõgo locus, insula portũ Efficit, obiectu laterũ. quibus oĩs ab alto Frangitur, inq; sinus scindit sese unda reductos. Hinc atq; hinc uastæ rupes, geminiq; minantur In cælũ scopuli, quorũ sub uertice late Aequora tuta silent, tum syluis scæna coruscis Desuper, horrentiq; atrũ nemus iminet umbra. Fronte sub aduersa scopulis pendẽtibus antrũ, Intus aquæ dulces, uiuoq; sedilia saxo. Nympharũ domus. hic fessas nõ uincula naues Vlla tenẽt, unco nõ alligat ãchora morsu, Huc septẽ æneas collectis nauibus omni Ex numero subit, ac magno telluris amore,

fluuio cum deflueret, ripaq; æstus uiridante leuaret. Dicta est causa, qua inuitabatur ceruus, ut fluuium peteret. defluebat lenis, hoc est non habuit strepitus odiosos dormienti, & habuit ex placiditate gratiosum aspectum: si forte esset iacenti uigilandum, & aura ex undis arborumq; opacitate collecta, gratiaq; riparum uiridantium reficiebat exceptos, & exclusis æstibus subleuabat. Hæc sunt, quę aliquantum inuitauerant ceruum, quem uenantes iuli commouerant canes errantem, & uenantes quod dixit, illic constituit omnem defensionem ascanii. si enim super eo apud prudentes ageret, diceret, agrestem putaui, nescii mansuetum. utpote extra domos degentem. nec ipsius causa uenatum processi, sed ferarum capiendarum studio, quę in siluis & in ripis fluminum reperiri consueuerunt. Hæc quia iuste dici potuerunt apud æquos iudices, data est opera labore furię, ut tales repente in iram consurgerent. quibus æqua ratio reddi non posset, agrestium scilicet infinita turba, sæuorum quoq; & imperitorum. Ipse etiam eximię laudis succensus amore Ascanius. Ipse etiam, inquit, ut in commotione & malo domestici animalis non soli canes errauerint, qui feras discernere impediente natura & furore non possent: uerumetiam ipse ascanius æstimasset agrestem. deniq; laudis amore captus, ut suam potiusquam canum faceret gloriam. Curuo direxit spicula cornu. Ut sagittę uolucris cursu fugam cerui præueniret, & premeret: arcum arripuit, & eiecit sagittam. Nec dextræ erranti deus abfuit. Non defuit deus, qui mittentis dexteram falli non sineret. deum, quem debemus accipere? nisi euentum, qui humanos actus aut implet aut deserit. Actaq; multo Perq; uterum sonitu, perq; ilia uenit arundo. Multo sonitu uentrem cerui iliaq; penetrauit. Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit. Quasi sciret, quid in periculo salutis suæ facere debuisset, notam confugit ad domum. Nota tecta, non solum, quo remeare consueuerat, accipiendum est. uerumetiam quorum humanitatem longo tempore comprobasset: ecce & a tempore meritum cerui dixit, utpote qui raptus ab uberibus matris ad formam talem, & tantæ magnitudinis cornua peruenisset. Successitq; gemens stabulis. Aut ex dolore grauissimi uulneris gemens: aut ex gemitibus iudicans cladem suam, quam uoce testari non poterat. Questuque cruentus. Gemitus eius existebant sic, ut non solum dolere, uerumetiam conqueri uideretur. ad testimonium autem cladis acceptæ, monstrabat & sanguinem. Atq; imploranti similis. Sic se, inquit, offerebat singulis. ut defensorem putaretur inquirere. Tectum omne replebat. Nullum domus reliquerat locum, quem non querelis implesset. Syluia prima soror palmis percussa lacertos Auxilium uocat, & duros conclamat agrestes. Ipsa prima cerui casus ingemuit, quæ pectebat, ferumq; lauabat in fonte, quæ cornua eius sertis intexerat, & quod patienter hæc referret, habuit gratum. tantum consuetudinis affectus potuit, ut hanc etiã grauiores prouocaret ad planctus, & humeros palmis propriis uerberaret. Ecce ad excitandum leui ex causa bellum, datur etiam puellę persona, quæ pro simplicitate putaret magnum scelus admissum: quia moriturus fuerat ex causa uulneris ceruus in auxilium repetendæ ultionis homines uocabat agrestes, imperitos, & & duros. hoc est animo feros, & ratione expertes atq; ad certamen robore corporis competenter aptissimos. Olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis) Improuisi adsunt. Quoniam natura sæui, & pro locorum asperitate truces optatam puellę sumpserant uocem: improuisi repente uenerunt. improuisi sunt, qui subito apparent, nec uidentur, dum ueniunt. describitur in armis ipsis hominum furor, & repentina commotio. ruebant, inquit, in hominum perniciem properantes non arte armati uel gladiis. Agrestes quippe non usum habuerunt pugnandi, sed inferendæ uiolentiæ. Hic torre armatus obusto,

Fit loci descriptio, nõ sup̃flua sed negotio ipsi necessaria. nã nõ oĩa eius, sed aliqua referuntur. placi
ditas quippe fuerat pelagi procurãda, ꝓpter cõtracta nauiũ uitia, & horrendã quassatiõe, hãc ꝓbe-
bat obiectus laterũ, secretũ uero ꝑficiebat ad eã partẽ, qua cauẽdũ erat ꝓpter regiões icognitas hoc
dabat lõgitudo secessus, aqua uero & copiosa, & optima, propter usus hoĩum. hãc efferebat nympha
rũ domus, ꝓpter ardores aũt solis necessaria fuerant quæ præberẽt hoĩbus defensionẽ, ministrabat
istã naturale antrũ, & opacitas nemorũ, tantũq; poterat oportunitas loci, ut illic naues, nec retinacu
lis tenerentur, nec ponderibus anchorarũ, Idcirco præmisit. Quibus omnis ab alto frangitur locus,
Sed oĩs unda abalto. Inq; sinus scindit se se unda reductos. nõ oĩs abalto frangitur & se se in sinus
scindit, ꝓcurante hoc ipsum altitudine laterũ, Ab alto id est ab ea parte, qua cõtinuum fuerat mare.
admiranda ergo breuitas & cõtinens oĩa necessaria. ꝗ aũt oĩs locus, ꝗ in descriptiõibus uenit quatu
or hẽat partes, descriptę sunt oẽs. nã oñdit latera duo dicẽs. Obiectu laterũ, Tertiam partẽ a tergo
qua fuit ingressus. Quibus oẽs ab alto frangitur, inq; sinus scindit sese unda reductos, Hinc atq;
cor. descriptio no qd
uandũ.
hinc uastę rupes, geminiq; minantur in cælũ scopuli, quorũ sub uertice, late æquora tuta silent, tum
syluis scæna coruscis Desup, horrẽtiq; atrum nemus imminet umbra. Omnia hæc tribus lateribus
aptantur. Quartã partẽ ex aduerso posuit dicens, Frõte sub aduersa scopulis pendentibus antrum.
Intus aquæ dulces uiuoq; sedilia saxo, Nympharũ domus. Cõpetentia sedilia & loco, & ꝑsonis, in
nympharũ domo, ut dulcedo aquæ, & sedendi opportunitas uenientẽ reficeret, nõ tantũ animo uerũ
etiam corpore. Intelligere aũt debemus, quod in oĩbus locorũ descriptiõibus curandũ est, locũ istum
sic poetam descripsisse ut ingredientẽ hunc morẽ etiã Salustiũ tenuisse manifestũ est. ubi dexteram
uel leuam dicit a tergo & a fronte se uelut cõsistentẽ in uno loco faciat. quæ oĩa mutabuntur, si de
scribens mutet speciẽ standi. nã si se se cõuertat fit sinistra quæ descripta est dextera, quæ fuerat le-
ua. Fit rursum a fronte quod posterius fuit, & quod fuit a fronte in posteriorẽ speciẽ cõmutatur.
Addidit descriptiõi fuisse scopulos duos altitudinis immensæ. necessaria. n. fuerat huic negocio alti
tudo aliqua, ex qua latitudo pelagi posset attendi, eorũ ingrendorum causa, ꝗ ab ænea fuerant cum
nauibus separati, nemorũ quoq; dẽsorũ fit cõmemoratio, & præter oculorũ & animi delectationẽ,
tuitionẽ quoq; metuẽtibus exhiberẽt, & receptos facerent nõ uideri. Hunc igitur locũ æneas ingres
sus est, collectis ut supius ait septẽ nauibus ex omni numero, scilicet ex decẽ & nouẽ, una. n. de ui-
ginti sub oculis ipsius perierat, recte aũt collectis dixit, in locis quippe diuersis fuerat, una scilicet in
qua ipse æneas fuit, tres uero de saxis & syrtibus tres. Videamus quid æneæ adscribatur, quia
uirtutes eius nõ occasiõe laudantur, uel quid assignetur cæteris, Egressi, inquit, optata potiũtur
troes arena, Et sale tabentes artus in litore ponunt. Recte dixit optata potiuntur troes
arena. Qui contraria in perturbationẽ pelagi uideãt, cũ eorũ nauigio usq; ad imũ deprimerẽtur.
Subyciuntur iam actus ipsorũ, aly inquit corpora sua & tabida sale mẽbra solatio litorũ confoue-
bant. quod autem dixit, artus tabentes sale, a contrario posuit. sal enim carnem corrumpi non pati-
tur, sed inuentus est casus quo fieri posset, ut tabescat sale, quod seruari conuenit, aqua enim maris
ꝗbuis salsa, quum corpus non seruaret, admisit corruptionem. Aly ergo dixit fusi ꝑ litora. Ac
primum silicis scintillam excudit achates. Suscepitq; ignem foliis, atq; arida circũ
Nutrimenta dedit, rapuitq; in fomite flammam, Tum cererem corruptam undis
cerealiaq; arma Expediunt fessi rerum, frugesq; receptas, Et torrere parant flam
mis, & frangere saxo. Achates inqt procurabat ignẽ, ut corruptũ fluctibus & aqua madidũ fru
p. defensio cõtra
quosdã ĩcorptes.
mentũ siccari, & frangi posset. Hic errant male interpretantes & disputando pessime suum con-
fitentur errorem, dicendo præposteram ordinationem posuisse Virgiliũ. Quum prius sit frãgere sa

Stipitis hic grauidi nodis. Vnus, inquit, ferebat fustem ex incendio sublatum. alter stipitem impolitum & nodorum ponderibus prægrauatum, duorum specialiter dicta sunt arma: ut de exemplo potuisset intelligi, qualia omnis multitudo portaret. Quum igitur cunctos breui dictione concluderet, ait. Quod cuiq; repertum Rimanti telum ira facit. Postremo succedebat furentibus in armorum uicem, quicquid præsens ministrarat occasio. Vocat agmina tyrrhus. Quum pro magnitudine commotionis suę tyrrhus præsentem iuuentutem sufficere non posse speraret, ultioni uocabat alia quoq; agmina. describit etiam quomodo ueniebant euocati, quanti, uel quales, uel unde. Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis Scindebat, rapta spirans immane securi. Ardua tecta petit stabuli. Veniebat iuuenum manus, quę scindebat cuneis quercum, immane spirans & crudelitatem in hanelitu etiam spondens. securim uero secum uehens ad bellum, qua scindendis roboribus operam dabat securis rapta. ostēdit meram furentis insaniam. At sæua e speculis tempus dea nacta nocendi. E speculis, hoc est ex summo. inde enim inferiora uel longe posita facilius cernuntur. mire positum est, tempus dea nacta nocendi. unum est enim de tribus, quæ in omni actu possunt explicare, quę cupimus. sunt enim locus, tempus, persona. Opportunitas igitur temporis, quoniam nitentem poterat iuuare suffragio suo, eam non amisit alecto, quippe nocendi peritia callens. amicum dispositioni suę tempus & efficax præterire non passa est deniq; eminentissimum tenuit locum, tectorum scilicet stabuli. ut quicquid fecisset, uel uoluisset dicere. id non ipsa sed stabuli dominus facere uel dicere uideretur. Et de culmine summo Pastorale canit signum. Vt pastorum congregatio fieret maior, de summo datum signum est cunctis pastoribus notum. Cornuq; recuruo Tartaream intendit uocem. Emisit tristem uocem ex tuba: tartaream ideo, quia cum interuenerit, funera consequuntur, & cædes. Qua protinus omne Contremuit nemus. Quam luctuosum fuit, quod emittebatur ex tuba: quando hoc accepto ipsa quoq, nemora tremuerunt? Et siluæ intonuere profundæ. Tantum profecit altitudo loci, ut ex inde letalis sonus etiam ad siluarum profunda peruenisset, hoc est interiora, & penitus abstrusa. Audiit & triuiæ longæ lacus. Idest auernus, qui satis a latini stabulo fuerat remotissimus. Audiit animus Sulphurea Nar albus aqua, fontesq; uelini. Per locorum nomina expressa est longitudo regionum, ad quas dirus tubę peruenerat sonus. Iccirco autem dixit nar sulphurea aqua album fluere, quod currens colorem sulphuris monstraret. est uero aqua eius alba quum bauritur uelinus autem lacus est. Et trepidę matres pressere ad pectora natos. Fœminę, quæ bellicum cani acceperant auribus, mox non sibi plusq̃ liberis metuentes, continuerunt filios suos amplexibus pauidis, scientes quid mali etiam paruulis bella minarentur. Ad pectora, inquit, presserunt pignora sua. ut ostenderet poeta nimium affectum maternæ sollicitudinis, quasi demum deinde diuelli non possent. Certe etiam illud intelligi potest uoluisse eas satiare corda sua, anteq̃ illis uel earum liberis accideret interitus. Tum uero ad uocem celeres qua buccina signū Dira dedit, raptis concurrunt undiq; telis Indomiti agricolæ. Superius syluia, inquit, prima soror palmis percussa lacertos Auxilium uocat, & duros conclamat agrestes postea dixit, uocat agmina tyrrhus, & uenisse aliquos. tertio furiam ipsam bellum tuba finitimis & longe positis nuntiasse secutum est. Tum uero. hoc est tum magis in finitimos agricolas cœpisse concurrere. ut manifestaret, quanta uirtute singuli auxilia conuocassent propter ultionem facti. Nec non & troia pubes. Hoc est troianorum iuuenum multitudo. troia, sic pronuntiare debemus, ut quum ipsa patria significatur, duę syllabę fiant. quando aliquid ipsius, tres syllabæ

xo, hoc ē molere, postea uero torrere flāmis, quasi panē coquere, sed quū torrere cōstet dixisse Virgiliū, nō coquere, pculdubio recte posuit torrere prius, & post frāgere. meminerat enim se de naufragijs loqui, & dixisse superius. Omnes accipiūt inimicū imbrē rimisq; fatiscūt. perindeq; madidū habuisse frumentū, quod nisi igne mature siccari nō posset, nec posse madidū moli. recte ergo dixit parāt prius torrere, ut posset saxo cōfringi. Descripsit actus aliorū. Videamus quos aeneas habuerit, & cū quāta eius laude describātur. Iste. n. solus aut nō sensit uim pelagi, aut solus de refectione animae aut corporis non cogitauit, qn potius aliū quoq; laborē arripuit. intelligendū hoc loco altitudinē scopulorū idcirco esse in loci descriptione propositā, ut nō tantū esse maior pspectus ex summo, uerum etiā ut aeneae laudatiōi altitudo ipsa proficeret, cuius uirtus, & animi, & corporis tanta extitit, ut lassis oībus, & de cibo, & reqe cogitātibus, solus non fugeret laborē, & difficiles ascensus & prolixos agressus sit. Arripuit ergo altitudīnē scopuli, neq; ab ascendendi labore reuocatus ē. Dūmodo locus ille ex summo socios forsitan in subiecta latitudine pelagi demōstraret errantes.

AEneas scopulum interea conscendit, & omnem prospectum late pelago petit, antea si quem iactatum uento uideat, phrygiasq; biremes, Aut capyn aut celsis in puppibus arma Caici. Nauim in conspectu nullam, tris litore ceruos Prospicit errantes, hos tota armenta sequuntur A tergo, & longum per ualles pascitur agmen. Constitit hic, arcumq; manu, celeresq; sagittas corripuit, fidusq; quae tela gerebat Achates. Ductoresq; ipsos primum capita alta ferentes Cornibus arboreis sternit. tum uulgus & omnem Miscet agens telis nemora inter frondea turbā. Nec prius absistit, q̄ septem ingentia uictor Corpora, fundat humi, & numerū cum nauibus aequet. Quod ait nauim in cōspectu nullā tris litore ceruos pspicit, pspicit bis accipiendū est, ut sit nauim nullā pspicit, sed ceruos. Fidus q̄ tela gerebat Achates, aut in pn̄ti aderat, & gerebat aut qa ipse excudēdo igni opam debat, & remāserat. merito dictū gerebat, ut aeneas tūc portaret tela quae achates solitus erat ferre. Quū igitur nullū ei nauigiū in latitudine subiecta pelagi apparuisset, euentus ceruorū gregē repente monstrauit, quod ipsum opportunū uisum est, non ad usum supfluū, neq; ad aliquā uenādi uoluptatē, sed qa inde pcurari potuit indigētibus ac fessis subsidiū uictus, ut ex his aliquos aeneas occideret. septē ergo maiores strauit, in quibus alimoniae maior posset esse substātia, multos praeterea paruulos interemit. Interea uideamus quemadmodum de ipsis ceruis loquutus sit poeta. Reprehendunt. n. temerariorum uoce, quod dixit, a tergo sequuntur, & reuera uitium est, non poetae, sed pessime pronuntiantium. nā tres ceruos errātes in litore sequebantur alij, alij a tergo p ualles pascebantur, ponamus iā uerba ipsa cū pnuntiatione ipsa, & ordinatione. Tris litore ceruos prospicit errātes, hos tota armenta sequuntur. Eos scilicet tres, cū ipsis qp litus errabāt, alios uero a tergo pascentes describit, p ualles ut sit ordo, & a tergo longū p ualles pascitur agmē. nō. n. oēs errabāt, aut oēs pascebātur, sed alij subrepti fuerāt ex oculis eius, alij uero fuerant post ipsum, subijciamus exēplū, simili ei usus est Thestylis &, hoc est Et Thestylis, & rapido fessis messoribus aestu. Puppibus et laeti nautae imposuere coronas. & puppibus Item subito quum tabida mēbris, hoc est quū subito, ipsi quoq; numeri gregū diuersitatē significāt. de errantibus quippe pluraliter dixit, Armenta sequuntur, de pascentibus uero ait. Et a tergo longum per ualle pascitur agmen. peius autem poetae uitium foret si non fecisset locorum & numerorū separationem, nec fieri hoc uitium debuit, nec factum esse manifestū est, tanq̄ immemor sui, singulari numero cōcluderet, quod pluralē sumpserat descriptionem. In littore. n. positos dixit pluraliter, hos tota armenta sequuntur, in uallibus uero pascitur agmen, singulari numero expressit. huc accedit, qa

numerantur . ut nunc prima sit, tro. secunda, i. tertia a. Ascanio auxilium castris effun-
dit apertis. In periculo regii pueri non paulatim processerant ad auxilium, nec in partibus, sed
semel omnes troiani effusi sunt. Quantum tuetur uirgilius troianorum partes ab illa inuidia, ne
in alieno regno positi improbitatis crimen incurrerent. procedebant, inquit, troiani. non ut infer-
rent, sed ut repellerent bellum. nec ut persequerentur quenquam: sed ut regis filium tuerentur:
& ab agrestium improbitate defenderent. Non iam certamine agresti. Stipitibus duris
agitur, sudibusue præustis. Ad id iam fuerat uentum, ut non lite inter paucos, sed inter
innumeros acie ueris armis contenderetur, ac bello. Atraq; late Horrescit strictis seges en-
sibus. Intantum grauis horror apparebat armorum, ut nudatis gladiis, atq; eductis terra om-
nis sine magno tremore uideri non posset. Aeraq; fulgent Sole lacessita, & lucem sub
nubila iactant. Repercussa æra solis radiis tantum luminis cogebantur effundere, ut solis ip-
sius lucem superarent. Fluctus ubi primo cœpit cum albescere uento Paulatim sese
tollit mare. Mittit similitudinem, qua ostendit augmenta calamitatis & belli. quemadmodum
solet, inquit, inflari paulatim flatibus mare, & dum temperatis tumoribus fertur, excitatum
maioribus incrementis usq; ad astra pertendit. sic belli furor populorum congregatione crescebat.
Hic iuuenis primam ante aciem stridente sagitta Natorum tyrrhi fuerat, qui ma
ximus almon Sternitur. Post casum cerui, qui malis omnibus initium dederat, forte ac-
cedit, ut eiusdem tyrrhi filius sagitta ictus ante congressionem cecidisset. huic præter iniuriam
hominis occisi, adduntur merita, quæ duriorem dolorem commouerent. Primo quippe ait, tyr-
rhi filius, & tyrrhi merita superius dicta sunt. secundo ait, iuuenis, in quo mors acerba maio-
rem inferre dolorem posset. tertio dixit eum inter filios tyrrhi notum fuisse maiorem, qui locus
nascendi ut maiorem affert parentibus gratiam, ita maiorem dolorem parit, si funere præuentus
intereat. dicit iam quomodo, uel quo casu perierit. Hæsit enim sub gutture uulnus, &
udæ Vocis iter, tenuemq; inclusit sanguine uitam. Sic sagitta percussus est, ut occlu
so uocis transitu, nec spirare ultra, nec loqui potuisset. Itaq; interiit, ut solent interire, qui la-
queo terminant uitam. Corpora multa uirum circa. Qui non fuerunt superioris loci gene-
raliter dicti sunt. Seniorq; galesus. Dum paci medium se offert iustissimus unus
Qui fuit, ausoniisq; olim ditissimus aruis. Quinq; greges illi balantum quina re
dibant Armenta, & terram centum uertebat aratris. Indignum istius hominis letum
multis generibus demonstratur. primo, quod senior, ac per hoc & prudentissimus fuit. neq; is, qui
ad hoc uenisset, ut affectu uideretur prouocatus esse pugnandi, sed suasor potius pacis atq; concor
diæ, qui nollet bellorum causas ulterius crescere. Iste iustissimus fuit inter suos, & quia difficile
est bonum esse, unus dictus est. talis unus inuentus, qui concordiam suaderet, qui dum existi-
maret iustitiæ suæ improbos posse concedere. sic inter pacem bellumq; prostratus est. dixit interea
publici commodi causas, propter quas nascens bellum persuasione iusta cupiebat extinguere. Di-
xit ipsius quoq; primatis facultatem. ditissimus, inquit, fuit in possessione agrorum. nec nouus
diues, sed olim locupletissimus. ac per hoc, qui nollet repentino malo perdere, quæ longa quie-
te possederat. quinq; autem greges habuit ouium, & quina armenta, hoc est in singulis generi-
bus animalium quina armentorum appellatio, boues, equos, & cætera huiuscemodi significat.
quæ facile interire possent, perturbatis omnibus, & belli rabie confusa republica. huius perso-
na & nece iniquitas omnis expressa est, quæ iuxta iustissimum senem non existeret, si rationem
rustici furentes habere potuissent. in aratrorum numero non tantum armentorum copiam uel ani-

qui pascitur nõ errat, & qui errat nõ pascitur, peracta necessaria ceruorũ strage, hoc est quæ omnibus troianis uberẽ uictus substantiã præbere potuisset. Hinc portum petit, & socios partitur in omnes. Remeat ad naues inquit, & ceruos, quos interfecerat, diuisit inter socios. hic intelligitur ꝙ breuiandæ narrationis causa prætermisit Virgilius translationem corporũ, ait enim occidit ceruos & perrexit ad portũ, & uiritim dedit socijs, quum utiq; partiri non posset, nisi quod fuisset añ translatũ, ex eo ipso tñ intelligitur factũ, licet dictũ non sit, uel certe conscriptũ. partitus ergo ceruorũ corpora inter oẽs. non. n. quenq̃ꝫ debuit prætermittere. Tantus autem amor eius in socios fuit, ut sibi non fecerit partem. Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes Litore trinacrio dederatq; abeuntibus heros, Diuidit. Ordinatur sensus sic, deinde diuidit uina, quæ bonus acestes onerauerat cadis litore trinacrio atq; abeuntibus dederat, bonum interea debemus intelligere, bonum ciuem, bonum largitorẽ. deniq; idcirco posuit, cadis onerarat, ut oñderet ex ipsa cadorũ prætermissa numeri taxatiõe significari, plurimum uini fuisse quod datũ est. quod aũt dixit onerarat, hoc intelligendũ, uinum accipientibus profecisse, nõ quantũ bonus largitor dare uoluit, sed quantũ troiani ferre potuerunt, quos iã species ipsa honorauerat. ꝙ uero posuit, litore trinacrio, intelligere possumus dandi substantiã præbuisse ubertatem soli, quod iuuabat dantis uoluntatem. Dederatq; abeuntibus. Excepto scilicet eo quod in ipsos iã fuerat impensum, cũ ibi dẽ degerẽt, Iis dederat affatim, quos nõ fuisset iterũ uisurus, perindeq; nõ habiturus occasionẽ alterã largiendi, Hic conijci potest ab ipso Aceste datũ esse frumentũ, quoniã supra dixit, Tũ cererem corruptã undis, Et torrere parant flãmis, & frangere saxo, non. n. poterat fieri, ut uir tã copiosæ liberalitatis solũ uinũ suis abeuntibus daret. Et dictis mœrentia pectora mulcet. Quis enim in tędio animi & in calamitatibus positus libenter cibũ sumeret? Sed quoties ista sunt, illa sunt, illa persona solet interuenire consolantis, quæ ab ipsis malis aliena est, sed istic & locus & tẽpus & persona consideranda sunt. nã locus similitudinis fuit, tẽporis ratio urgebat, ut deberent alimonia cõfoueri, quos superius fessos asseruit, persona quoq; extrinsecus deerat, quæ consolatione uteretur, reuocatur ergo consolandi officiũ ad æneæ personã tanto moderamine, ut neq; se satis tristẽ ostenderet, atq; ipsos a consolatione deijceret, neq; a doloribus immunẽ, ne in qua causa a mœroribus se ostẽderet alienũ. Tractatur hic & eorũ persona, quos dixerat fessos. recens. n. pathos non poterat mœrentiũ pectoribus semel eradi. Dictis inquit mulcet quod. n. penitus, grauissime fuerat inflictũ, non ualebat auferri, sed mulceri potuit, ut cibus sumeretur. sumpto enim cibo, qui prouisus affatim fuit, accedente etiã uino & multo & bono, sperabatur more humani ingenij uentura relaxatio animorum, Certe quantũ distet ipsa consolatio, quæ ab ea persona proficiscitur, non quæ sit ipsis mœroribus uacua, sed quæ malorũ societate iungatur, ipse Virgilius demonstrat. Vacuæ quippe a doloribus personæ potest e diuerso responderi terentiano dicto, Tu si hic sis, aliter sentias. Quum autẽ a socio malorum omnium præfertur, & accipi attentius potest, & patienter audiri. deniq; sic capit. O socii neq; enim ignari sumus ante malorum, O passi grauiora, dabit deus his quoq; finem. Magno artis ingenio æneæ personam dicentis inducit, nouerat enim odiosum illum esse laborantibus, ut pote, cuius causa uniuersi trahebantur per tot aduersa, & tantorum temporum tractu. ponit ergo primum O socij, socios, hoc in loco melius intelligimus laborũ, q̃ꝫ cõgregationis. hoc. n. dicere uidetur, socius uester sum, in perferendis malis, nihil sine me aduersi sensistis, omnium uobiscum particeps fui, debetis audire quæ dicam, quia uobiscum hæc pertuli. diximus ergo quid significet socij. dicemus admirandam consolandi inuentionem. Nam quum sit infortuniorum dura commemoratio, & discriminum repetitio uehementer odiosa, exulcerans magis eorum

malium, quæ iungebat, uerumetiam fructus ostendit. ut in omnibus diutissimum comprobaret, & reuera locupletissimi & iustissimi persuasio longæui quin etiam fuerat necessaria, tali tempore, quo rebus publicis metueret, ac suis. quippe diuitibus detrimenta sunt bella. cæterum plebs nō metuit quicq̃ belli tempore: nec aliquo danno percutitur, quoniam iam deest ei, quod perdat. Atq; ea per campos æquo dum marte geruntur. Dum adhuc ex utraq; parte æqua fortuna est. Promissi dea facta potens. Gloriosa de malis alienis, ubi promissum effectum læta perfecit. Vbi sanguine bellum Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ. Vbi occisis talibus idoneas causas perpetrandis sceleribus dedit. Deserit hesperiam & cœli conuexa per auras Iunonem uictrix affatur uoce superba. Desertis, inquit, terris, in quibus perfecto scelere superflua uoluit remorari, euolauit per auras ad iunonem, relatura triumphos suos & mala populorum. Expressit autem moraliter animum eius, quæ mandata perfecerat, dicendo, Iunonem uictrix affatur uoce superba. unusquisq; enim, qui secundis successibus potioris iussa uel mandata perfecerit, superbus remeat: nec humili uoce perfectionem rerū, sed elata renuntiat. quod autem posuit uictrix, ibi ostendit poeta, quemadmodum alecto fuisset locutura, quæ in suis artibus uincendo floruerat. Victoriam quippe superbia sequitur, & tumores animorum uehementer extollit. En perfecta tibi bello discordia tristi. Locus iste talis est, qualis est, quo furiam iuno a contrario laudauit ac prætulit. nam & ipsa alecto inde se existimat magnam, unde bonorum iudicio damnari debuerat. sed fecit hoc pro persona sua & eius quæ lætaretur malis inimicorum. Ecce, inquit, quæ uoluisti, compleui bellum, discordiam, funera. Videamus, quid significet, quod primo posuit, En, non enim referentis est tantum, uerumetiam demonstrantis. Tanta enim fide gesta sua referebat, ut hæc non solis auribus iunonis, uerumetiam ipsis quoq; oculis subderet. Quod referebat uerbis, ostentationis fuit, quod monstrabat, plenissimę probationis. Dic in amicitiam coeant, & fœdera iungant, Quando quidem ausonio respersi sanguine teucros. Quod fieri pro tua uoluntate meo ministerio debuit, factum est: polluti sunt troiani sanguine latinorum: tanta ex eo extitit causa discordię, ut etiam ex uoluntate tua concordia populorum reparari non possit. Ecce, quantum furia gloriatur, quantum sese extollit, asserens dissipatam pacem integrari nō posse, etiam si ipsa iuno satiata partium cædibus hanc uelit in integrum reuocare. Ad perpetuitatem discordię pertinet, quod positum est a troianis. Primum, illatam cædem ausoniis, qui nouitatem suam funeribus inferendis commendandam esse crediderunt. Hoc etiam his addam, tua si mihi certa uoluntas, Finitimas in bella feram rumoribus urbes. Accendamq; animos insani martis amore. Ecce ex consequentibus ostendit, qua mente dixisset. Dic in amicitiam coeant. non enim poterat furia, quia nihil præter mala nosset, & facere, & implere, ac suadere concordiam. Et iuno uetus & pertinax inimica repente haud leui ultione satiari. Ergo alecto glorians de eo, quod fecerat, quo apud iunonem fieret gratior, adiecturam se, si illa permitteret, malis conflatis augmentum ultro pollicetur, dicens. hoc etiam his addam si altior tibi nocendi uoluntas est, & uis fortius impleri, his quę facta sunt, addam, quæ non continet instructio tua, ut finitimę quoque urbes amore dimicationis accensę tota festinatione concurrant. & ne subsidium uolentibus desit. Vndiq; ut auxilio ueniant Spargam arma per agros. Tum contra iuno. Ne uiderentur minus prospexisse, quum mandatorum summam traderet furię. non admisit oblata, sed contra respondit. Terrorum & fraudis abunde est. Satis, inquit, factum est animo meo. extat competens terror, & superat fraudis inuentum, quod turbandis rebus fuerat necessarium. Stant

corda, qui paßi sunt, commemorationi iungit poeta comparationem, ut dicta ipsa medicinæ potius animorum, quàm exulcerationi proficerent. Aliter enim doloris præsentis asperitas leniri nō posset, nisi grauiorum malorum inducta enumeratio ostenderet, ferenda esse in præsenti, quæ leuius accidissent. addidit substinendi consuetudinem nutrisse sine dubio patientiam, dum assidue mala ferendo, transmissa sunt. non ergo superflue, sed necessario posuit duo, neq; enim ignari sumus antemalorum, O passi grauiora, propter ferendi consuetudinem, propter malorum comparationem, Omnis enim incommodorum nouitas grauius animos peruertit, ferendi uero consuetudo quidquid acciderit facilius tolerat. Dabit deus his quoq; finem. Vltro ipse respondendi rationi occurrit, potuit enim dici, quàm diu hæc patiemur? uel, quando mala ipsa inuenient finem? Incipit iam facta malorum ipsorum comparatione grauare, præterea & præsentia tenuare, ut hoc genere persuaderet mœrentibus quod uolebat, & a generali propositione ad enumerationem specialem transitum facit. Vos, inquit, scylleam rabiem penitusq; sonantes Accestis scopulos. Scyllam esse constat in pelago, sed non ut poetæ describunt, neq; ut ipse Virgilius posuit usq; ad pubem, sub humani corporis forma, & ab inguinibus usq; ad finem canibus armatam, sed locum sæuis horrendisq; saxis obsessum quem quis si incurrerit, perit. Troianis contigisse Virgilius posuit euasisse loci illius immanitatem, quam non euasissent, nisi quia successibus prosperis seruabantur. Addidit. Penitusq; sonantes Accestis scopulos. Vt ostenderetur existente fortunæ suffragio, ex intima saxorum ipsorum parte liberatos. Vos et cyclopeia saxa Experti. Cyclopes humana specie, sed ultra humani corporis formam, hos plenissime poeta ipse eorumq; feritatem in tertio libro scripsit cū uno oculo, cruda autem carne, membris quoq; occisorum hominum uescentes, quos euasisse troianorum futura prosperitas fecit, Velut ergo æneas hæc fuisse grauiora a quibus cum iam troiani dissimulassent persuadet dissimulanda esse quæ uolebat esse leuiora. Forsan et hæc olim meminisse iuuabit. Delectabit nos cum ad prospera ueniemus etiam hæc inter mala numerare. Hic sciendum est olim habere significationem trium temporum, præteriti, præsentis & futuri ex quibus prisco more olim manifestum est præteritum tempus ostendere. Virgilius nunc ait olim meminisse iuuabit, ut significaret futurum, præsens uero tempus ostendit dicendo. Est procul in pelago saxum, spumantia contra, Littora quod tumidis submersum tunditur olim fluctibus, hyberni cōdunt ubi sidera cauri. Hoc est cum occidentium siderum fuerint tempestates exortæ tenditur insuper. Per uarios casus per tot discrimina rerum Tendimus in latium, sedes ubi fata quietas ostendunt, illic fas regna resurgere troiæ. Durate & uosmet rebus seruate secundis. Quando necesse est ad bona per mala transiri, prosperarū spe toleranda sunt aduersa, uel maxime cum spondetur otium sempiternum. a tempore fecit comparationem bonorum & malorū. Cum enim in aduersis sit breuissimum tempus, tranquillitatis uero perpetuum, facile persuadere potuit, ut amicos a mœrore reuocaret. Post hæc respondet ipse his quæ possent opponi e diuerso, atq; ita quæ dicēda necessario fuerant opportunius obtineret. Facilius. n. persuasio necessarijs fulcta roboratur, si ultro ingeras. sed iuste dissoluas quod de diuerso ad uictoriā parabatur. Quippe troiani laborē & salutis pericula metuētes, dicere poterāt, quolibet loco cōstituamus idē et nō trahamur cū exitio nostro per diuersa, idcirco ipse posuit. Tēdimus in latiū, sedes ubi fata quietas Ostendūt illic fas regna resurgere troiæ. Dicendo troiæ fata proculdubio demōstrat fatalē dispositionem humanis nixibus superari non posse. Proinde esse acquiescendum rebus fatali ratione definitis. Interea cum dicit fata quietas ostendunt & euadendi & perueniendi spem hoc genere pollicetur effectū quoq; oīum magno effectu cōcludit dicēdo. Illic fas regna resurgere troiæ. Sola illa terra, iqt, digna

belli causæ. Hoc est idonea belli fundamenta constructa nisi causarum quippe substantia bellū nasci non potuit, quoniam dissensiones omnes, & dissidia emergere atq; exoriri non possunt, nisi primitus extiterit, quod concordiam rumpat. Pugnatur cominus armis. Plenum bellum est, quum uenitur ad manus. ait enim superius poeta. Direxere acies, non iam certamine agresti, Stipitibus duris agitur, sudibusue præustis, sed ferro ancipiti decernunt, atraq; late Horrescit strictis seges ensibus. ut probaret plenum susceptum esse certamen. atq; ut in eo ipso furię laudaret affectus, quoniam ipsa alecto dixerat, Quandoquidem ausonio respersi sanguine teucros, iuno huic loco respondit. Quæ fors prima dedit, sanguis nouus imbuit arma. Hoc est, quod optabile fuit. inde est datum initium malis, unde dari debuit. Talia connubia, & tales celebrēt himenæos Egregium ueneris genus, & rex ipse latinus. Talia, inquit, uota habere digni sunt, qui faciunt, quod sit uotis meis animoq; contrarium. Te super æthereas errare licentius auras Haud pater ipse uelit summi regnator olympi. Quod ultro alecto obtulerat, ne uideretur iuno fastidiose respuisse, dixit duas causas. Superfluum est, inquit, quod rebus impletis adiicere quæris augmentum, & te diutius hic remorari molestum est. non enim hoc potest iuppiter æquo animo ferre, ut ulterius supera tenearis in luce. Cede locis. Non dixit abi hinc. sed cede propter iouis personam, quę ex diutina commoratione furię poterat grauiter offendi. nec fuit iniuria, si diceret potior. Ego siqua super fortuna laborum est, Ipsa regā. Et si forte, inquit, aliquis superest labor, regetur opera mea. Tales dederat saturnia uoces. Hæc locuta est iuno. Illa autem attollit stridentes anguibus alas. Cocytiq; petit sedem, supera ardua linquens. Illa, hoc est alecto auditis, quæ necessario iuno prætulerat, relictis cæli regionibus, alis delapsa est ad eam partem, qua remeare ad inferos posset. Incipit loci descriptio, per quem ire potuit ad infernum. Est locus italiæ in medio submontibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Amsancti ualles. Dixit regionem, in qua esset locus & in qua eius parte. dixit etiam nomen amsancti. a fani uocabulo, ac nemoris: dixit situm, quod in ualle haberetur. Dēsis hunc frondibus atrum Vrget utrinq; latus nemoris. Densitas, inquit, nemoris hunc fecerat tenebrosum, latera uero eius in angustias natura perduxerat. Medioque fragosus Dat sonitum saxis, & torto uertice torrens. Compendiosa descriptio, qua amnem simul & partem, ex qua fundebatur, & sonum cadentis aquę, & causam, quę sonum ipsum faceret, indicaret: nascebatur autem medio eius loci copiosus amnis, dabant undę sonitum saxis illisę, & inter saxa eadem uerticibus rapidis torquebantur. His specus horrendum, sæui spiracula ditis Monstrantur, ruptoque ingens acheronte uorago Pestiferas aperit fauces, quis condit erinnys Inuisum numen, terras cœlumque leuabat. Vel densitate nemorum, uel sono torrentis, uel umbra foraminis tenebrosi, uel inde magis horrendum, quia inferorum ianua fuit, & ad ditem patrem, qui mulceri nesciret, iter infelicibus dabat: & rupta humo usq; ad ipsum acherontem profunda demersio, quā obsidebat erinnys solam patentis hiatus terrę conspiciens altitudinem: ex qua solum cælum cernebatur, ac terra monstrabatur, dixit, hoc est opinione non uisu. cæterum, hæc nouerat nullus. Nec minus interea. Hoc uerendum est, ut sit interea, non minus. Extremam saturnia bello Imponit regina manum. Recedente furia in eius curam iuno succedens complebat, quę illa forte ad satiandum partium cladem imperfecta dimiserat. dixerat enim iuno furię, ut recederet, & se promiserat necessaria curaturum. Iccirco dabat rebus extremam manum, hoc est perfectionem. Extrema enim dicitur in artibus manus, postq̄ nihil fit, & res inuenitur esse perfecta:

perfecta:

est in qua resurgat imperium troiæ. Durate & uosmet rebus seruate secūdis. Durate, ut transactis incommodis surgentem troiam nobis uidere contingat & perpetua tranquillitate gaudentem. Seruat adhuc poeta rationem decurso persuasionis textu. Ait enim. Talia uoce refert, curisq; ingentibus æger spem uultu simulat, premit altum corde dolorem. Non enim, quod locutus est hoc animo retinebat. Mentitus est, inquit, uultum suum, ut quos fregerat mæror, regius sermo firmaret. Angebatur inquit dolore q̄ maximo, & hunc altis sensibus retinebat abstrusum. Videri enim debuit persuasor ante omnes reiecisse mœstitiæ partem, ne persuasionis effectum perderet, si ipse intelligeretur tenere sensibus suis, quod aliorum mentibus aliqua exparte desiderabat excludere. Vtrumq; ergo seruauit, & quod socijs ad consolationem fuerat necessarium, & quod regi congrueret. Nam satis reprehensibilem faceret æneæ personam si sine fraude hilarem diceret, aut purgato doloribus corde quem conueniebat in sua causa plus affligi, q̄ cæteros. Dehinc ostenditur quantum potuit illa consolatio. Illi, inquit, se prædæ accingunt dapibusq; futuris. Quod non faceret nisi mærore deposito, Anxius enim amicus nec uictum nec refectionē aliquam quærit. Incipit iam diuidi per officia procuratio epularum. Neq; enim deliciosæ dapes, aut irritamenta gulæ fuerant adhibenda sed refectio procuranda naufragorum & eorum quos inedia & mala pelagi omnis moras compellebant abrūpere. Tergora diripiunt costis, & uiscera nudant. Pars in frustra secant. Vtrunq; eodem tempore faciebant, alii detrahebant coria, & nudabant carnem, & anteq̄ omne corpus appareret. alii execabant partes, & ut plenā properationem monstraret addidit, Verubusq; trementia figunt. Figebāt, inquit, uirgis ferreis trementia uiscera. hoc est in quibus adhuc aliquis spiritus teneretur, quod factum ostendit eos de torrenda carne cogitasse. Littore ahena locant alii, flammasq; ministrant. Alij uero cū aqua imponebant igni uasa ænea ut elixam facerent carnem. hęc enim coquendis uisceribus maturitatem præstant. deniq; mox epularum prouentu procurato, uires labore & fame perditas reuocabant, inuadentes in ea quæ ferina pinguis, & uini copiosi & ueteris atq; optimi bonitas suggerebat. hoc est quod ait. Tum uictu reuocant uires, fusiq; per herbam. Tanta autem illis aduersa sic in obliuionem uenerant, ut per herbas fusi plus sibi indulgerent, q̄ refectio postulabat. id autem præstitit ipsa persuasio consulti regis. Ferina caro, quam præstare cæteris manifestum est, eademq; pinguis, hoc est quæ non tantum natura, uerum etiā qualitate appetentium animos irritabat. uini etiam species cui multiplex accesserat gratia a tempore, qualitate & quantiate, nam & uetus fuerat & optimum & abundans, deniq; sic posuit. Implentur ueteris bacchi pinguisq; ferinæ. Vltra malum sibi simul omnia ingerebant intantum ut non sufficeret occursum esse naturæ, sed ultra modum sumerentur, quæ suppeditantium bonitas & copia suggerebat. subnectitur dehinc moralitas & aliud alijs regi datur. Positum est quippe. Postquam exempta fames epulis, mensæq; remotæ, Amissos longo socios sermone requirunt, Spemq; metumq; inter, dubii seu uiuere credant, siue extrema pati, nec iam exaudire uocatos. Qum enim fame & lassitudine premerentur, desperassent etiam de salute sua nullius eos nisi propria cura tangebat. refectis ergo uenit in mentem recordatio sociorum, quorū de morte fuerant incerti. quod autem dixit, Inter spem & metum incerti, spes pertinet ad uitam, metus ad mortem, AEneæ contra maior animi uirtus exprimitur, qui nec cibum sumpsit, nec dissimulare a perditis potuit, nec eorum curam deposuit, qui forsitan poterant superesse, idcirco ait. Præcipue pius æneas nunc acris Oronti, Nunc amyci casum gemit, & crudelia secum Fata yci, fortemq; Gyan, fortemq; cloanthum. Quod ait supra, spem uultu simulat, premit

perfecta: deniq; sequentia consideranda sunt, & inuenietur, quid significet, manus extrema, quam iuno imponebat, hoc est addebat: Ruit, *inquit*, omnis in urbem Pastorum ex acie numerus. *Pastores, qui relictis agris congregati in aciem fuerant, relicta eadem acie in ciuitatis mœnia confluebant. Illic enim fuerat latinus, qui primus contra iunonis fecerat uoluntatem.* Cæsosq; reportant Almonem puerum, fœdatiq; ora galesi. *Ad inuidiam facti portabant funus almonis pueri, qui utiq; pro ætate nihil tale meruerat, & ferebant galesi faciem indignis uulneribus fœdatam.* Implorantq; deos. *Improbabant deos indignitatis iudices: quibus sperabant displicere posse, quæ peregrini in ciues admiserant.* Obtestanturq; latinum. *Hoc est, inuidiosis uocibus lacerabant, quod malorum omnium per troianorum fœdus ipse autor uideretur extitisse. hoc multitudo confusa faciebat, & uulgus.* Turnus adest, medioq; in crimine cædis, & ignis, Terrorem ingeminat. *Ecce, inquit, etiam turnus aderat, cuius maior fuerat causa: & idem geminabat terrorem, quem populus fecerat spondens omnia cædibus & incendio peritura.* Teucros in regna uocari Stirpem admisceri phrygiam, se limine pelli. *Huius comminationis turnus exponebat causas, & doloris indignitatem claris uocibus testabatur, q teucri uocarentur in regnum, & phrygy iungerentur italiæ, se scilicet excluso ex regię domus limine: Singula magnam uim tenent intellectus. nam teucros, & phrygiam stirpem, pro conuitio posuit. In regna uocari. Hoc est in honorem maximum potestatemq; regnandi, ac per hoc in meritis deferri summam rerum & fortissimorum. generi misceri maculam phrygiorum. sed uidelicet multo meliorem genere ac fortitudine, iam generum regis, iam pleno assensu susceptum, ex ipso regiæ domus limine excludi.* Tum quorum attonitæ baccho nemora auia matres Insultant thyasis (neq; enim leue nomen Amatæ). *Etiam illæ, quæ cum amata petierant siluas, uenerant perseuerantes in furore. hoc enim exigebat reginæ meritum, ut in causa filiæ mariti studium sententiamq; superaret.* Vndiq; collecti coeunt. *Adunabantur collecti ex diuersis & plurimis locis.* Martemq; fatigant. *Et ardorem pugnæ totis nixibus cumulabant.* Illicet infandum cuncti contra ~~omnia~~ bellum, Contra fata deum peruerso numine poscunt. *Nitebantur omnes abrumpere omnia sacrilegis mentibus, quæ constabat diuino iudicio atq; arbitrio esse firmata. contra omnia, inquit, deum fata. contra omnia, propter apes, & incendij denuntiationem, quod ex capite lauiniæ constabat extitisse: Contra fata, hoc est, contra deorum sententias, & fauni responsa, peruerso numine, bellum appetebant, in peruersum trahentes deorum iudicium, ut bello excludendos crederent, qui in italiam fatorum ducti ratione conuenerant.* Certatim regi circumstant tecta latini. *Obliti regalis reuerentiæ in domo latini astabant uiolenter, & circum eam, quam omni religione uenerari conuenerat, tumultuoso conuentu grauiter perstrepebant.* Ille, uelut pelagi rupes immota, resistit. Vt pelagi rupes magno ueniente fragore, Quæ sese multis circum latrantibus undis, Mole tenet scopuli ne quicquã, & spumea circũ Saxa fremunt, lateriq; illisa refunditur alga. *Admirabilis cõparatio. Latinus enim comparatur rupi, uoces populi fluctibus, & tempestatibus. Consensus uocum, & clamor omnium algæ ictibus. Ille, inquit, hoc est latinus, ut pelagi rupes, scilicet saxum ingens constitutum in pelago immotum, resistit, quum magno fluctuum percutitur uerbere, mole tenet sco-*

omnino

altum corde dolorem. hoc etiam ipse dixit, secum gemebat singulorum casum, ne frangeret animos cæterorum, & qum maximus apud eum dolor esset, tamen uirtute tegebat gemitus suus. Et iã finis erat. *Epularum scilicet & fabularum.* Cum iuppiter æthere summo Despiciens mare ueliuolum, terrasq; iacentes, Littoraq;, & latos populos sic uertice cæli Constitit, & libyæ defixit lumina regnis. Atq; illum tales iactantem pectore curas Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitẽtis Alloquitur uenus. *Iuppiter ex superiori parte hoc est cæli respiciens mare ac terras intuebatur actus hominũ, & qd gererẽt considerabat, qua occasione arrepta uenus troianis, amplius q̃ antea tristior & lachrymis internos animi dolores attestans, sic ad ipsum instituit loqui. Ipse est enim uerus & maximus dolor, qui ante uocis exortum lachrymis præcedentibus nuntiatur. Opportunitas autem fuerat interpellandi, quia tunc Iuppiter curabat quæ agerentur in terris, quas troiani tenuerant.* O qui res hominumq; deumq; AEternis regis imperiis, & fulmine terres. Quid meus æneas in te committere tantum? Quid troes potuere? quibus tot funera pasis Cunctus ob italiam terrarum clauditur orbis? *Hæc materia uehementer artis subtilitatis plena est, & habet nõ tantum personarum, uerum etiam rerum diligentissime seruatam rationem, hic enim loquitur uenus ad iouẽ si priuatã psonã ponamus filiã apud patrem, si publicam inferiorem deam apud deorum omnium & cunctorum hominum regem & certe uicit quod publicum fuit. tractat ergo personas ut dictum est, & subtilem inuidiam concitat, q̃ qum sit deorum omnium iuppiter, & hominum rector, ac non immerito debeat curare quid dij, quid homines agant, omiserit uerum æneæ causa iudidicium, ac dissimulatione ĩterposita patiatur innoxium multis & aduersis uexari tormentis, Verũ quia duplex fuerat utraq; persona ut iam dictum est, loquebatur enim inferior dea cum rege, & filia cum patre, præponitur publica, & priuata subnectitur. Hoc enim exigebat causa. Apud patrem enim non potuit conqueri de dijs, sed iustius eos pulsabat apud regem, deniq; sic cæpit. O qui res hominumq; deumq; AEternis regis imperijs, & fulmine terres. Duo autem proposuit & singula singulis dedit, deorum personæ applicauit, AEternis regis imperijs, hominum uero & fulmine terres. Vt autoritate regantur dij, homines autem fulmine terreantur & compellantur ad uenerationem, Interea qum dicit, AEternis regis imperiis, illud intelligi potest, quia contemni non debet potestas, quæ perpetuo manet, illa enim reuera negligi potest, quæ aliquo fine temporis concluditur. Proinde ait, cur ueniunt dij contra ea quæ sunt fatali lege disposita? Quid meus æneas in te committere tantum? Quid troes potuere? Secura q̃ causam diceret insontiũ delicti. Dehinc exigit nomen, quoniam nouerat nihil admisisse troianos, ut qum nullum esset inuẽtum, constaret immeritos hæc passos esse, uel pati. Ait ergo. Quid meus æneas? specialiter nomẽ eius attigit, atq; a specie transit ad generalitem dicendo. Quid troes potuere. Quod uero ait in te committere, pronomen significat, Te regem deorum & hominum, Te qui omnia habes inpotestate, Te promissorẽ imperij noui, et spei melioris autorem, Te quem omnes dij suspiciunt, & homines fulmine territi uenerantur, quod posuit meus æneas, meus quam uim uel quid ponderis habeat, in euidenti est noscere. Meus enim hoc est filius meus, perindeq; nepos tuus, pius, & deorum omnium cultor. Quid troes tantum potuere? Tãtum, bis intelligendum est. quid tantum æneas commisit? quid tantum troes potuere? Tantum, hoc est tam graue, tam magnum, tam immane, & qui tot pænis expiari non posit, quo scelere admissi arcere troianos debeat ab italia. propterea posuit. Quibus tot funera passis cunctus ob italiam terrarum clauditur orbis. quod ad id redigitur, ut nec alicubi cõsistendi troianis potestas sit, nec ad italiam perueniendi. Terrarum clauditur orbis. Cum negatur, inquit, totius orbis*

puli, immobile fit magnitudine sua, & frustra undarum clamoribus urgetur. latera autem eius inefficaci uerberatione pulsantur, & sola alga non quatitur ictibus: sed perfusa tanguntur. ita & clamores uulgi magno quidem sono ueniebant ad latinum. sed uirtutem commouendi non habebant, scilicet ut alga, quæ nullum habet impetum feriendi: nec quum corpori fuerit illisa, sentitur: Verum ubi nulla datur cœcum exuperare potestas Consilium. *Vbi uidit latinus cæcum multitudinis furorem consilio superari non posse.* Et sœuæ nutu iunonis eunt res. *Et res pro uoluntate sæuientis iunonis non sano tractatu currentis.* Multa deos aurasq; pater testatus inanes. *Multa uerbis testatus est, deos, & ipsas aeris auras. quem enim alium adhiberet uoluntatis suæ testem omnibus, qui aderant furore corruptis.* Frangimur heu fatis, inquit, ferimurq; procella. *Inter tot insanos solus latinus integro consilio fuit. solum enim non commutauerat iuno, uel furia. & cum populorum sœuiens agmen solus superare nequiret, uoluntatis suæ deos esse uoluit testes, atq; auras. se uacuum ab eo, quod gerebatur scelere, cupiens demonstrare. Itaq; rupit in uocem istiusmodi.* Frangimur heu fatis, ferimurq; procella. *Frangimur, & procella, inquit, ferimur. perseuerans in eo poeta, quod in latini camparatione superius tenuit. quum rupem describeret, & pelagi tumentis fluctus, & rabiem maris, & alga, & moles, arripuit. hic quoq; per translationem dicens frangi commoda imperij sui, & spem publicam improuidis uisibus tanquam naufragio laniari. Signata ergo posuit uerba, conferens ea, quæ oriuntur in mari, & euidenter ostendens. Nam frangitur nauis, & naufragio interit tempestatum, eiecta turbinibus, quibus, ut furenti populo, resisti non potest, & nauigia pereunt. sic ipse, quia tantum impetum populi insanientis reuocare non potuit, frangimur, ait, nec malo ualemus occurrere. ferimur procella, quia is quem procella urget, ac portat, non quomodo uult, aut quo uoluerit, fertur. Heu fatis. s. aduersis, quia dixit, Ilicet infandum cuncti contra omnia bellum, Contra fata deum peruerso numine poscunt.* Ipsi has sacrilego penderis sanguine pœnas O miseri. *Bene miseros dixit, ut dolore uiderentur errare. nullus enim sciens ac sanæ mentis cadit in foueam scelerum. nullus peccat in deos, nisi is, quem dementia ante possederat. a generali increpatione ad specialem transit.* Te turne nefas, te triste manebit Supplicium. *Ipse fuit omnibus causa peccandi.* Votisq; deos uenerabere seris. *Hæc turno suadebat omittenda esse, & alia incepta. nam, qui cito ab errato discedit, & male cœpta mature condemnat, potest mereri ueniam. sera uero erroris agnitio agnitori fauorem non potest prouocare.* Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus. *Vt a periculis pelagi tuti sunt, qui fuerint in portu: sic ipse tutum se futurum dicit, qui domus suæ septo usurus esset pro portu. etiam nunc perseuerauit in eo genere translationis, dicendo, portus mihi erit limen domus meæ, quod egressurus non sum.* Funere felici spolior. *Vnum se dolere testatur, quod indigne esset moriturus, qui potuit habere felicem exitum uitæ:* Nec plura locutus, Sepsit se tectis, rerumq; reliquit habenas. *Quia res magno furore turbatas, nec consilio potuit, nec sermone componere, condidit se parietibus proprijs casibus relinquens habenas reip. quas contra maiorem uim nec gubernare potuit, nec tenere.* Mos erat hesperio in latio, quem protinus urbes Albanæ coluere, sacrum nunc maxima rerum Roma colit. *Obseruationes omnes aut legibus principum, aut hominum sensibus constitutæ seruantur.*

terrarum nec ad italiam ueniendi potestas est, quid superest? nisi ut in fluctibus semper exagiten/ tur? Certe hinc romanos olim uoluentibus annis, hinc fore ductores reuoca to a sanguine teucri, Qui mare, qui terras, omni ditione tenerent, pollicitus. Conuenit Id ex fide ueteris promissi, immo potius antiquæ pollicitationis. Turpe est enim decedere de fide, turpissimum cuiuis dictam mutare sententiam, quanto magis deorum & hominum regi, qui omne quod loquitur, quod spondet, sententiæ retinere debet pondus, uel maxime in ea causa, in qua filiæ & nepotis uertebatur commodum. sequitur. Quæ te genitor sententia uertit? Po/ suit post regis nomen etiam patris, ut appareat illum publicam priuatamq; personam retinentem nõ debere aliqua perfidiæ permutatione transduci. Ordinatur autem sensus hoc modo. Certe hinc ro/ manos olim uoluentibus annis, qui mare & terras tenerẽt omni ditione reuocato a sanguine teucri, olim pollicitus, Reuocato a sanguine teucri. Ideo quoniam teucer italus qũ ad italiã perueniret a troia eius originem eo redituram pollicitus fuerat iuppiter. Pollicitus, inquit, pollicitatioues enim tenent debitorem etiã si nolit exoluere. Promissa uero ĩ arbitrio sunt posita uolentis uel inuiti. pro inde tractatur contra pollicitationẽ non debere interuenire perfidiam, uel maxime in presenti cau/ sa, in qua persona deorum regis esset, cuius cõueniebat fixam esse sententiam, ne quod est inter ho/ mines turpe, æquius reprehendatur in eo, qui deorum & hominum teneret principatum. Verbum uertit sumptum est ex eo ꝙ qum uas aliquod uersatum fuerit, effundit omne quod habet. in ioue igitur ꝑ istiusmodi uerbũ uoluit demonstrare, ut ostẽderet sic inimica persuasione peruersum, ut in sensibus eius nihil pietatis remansisset, quam integram filiæ debebat & nepoti. Completis iam par/ tibus personæ publicum gerentis officium conuenit eum ut patrem, quod nomen plurimum ponde/ ris habet etiam in causa promissi, & eius, quod non tantum liberis, uerum etiam posteris sit omni/ bus profuturũ. Idcirco igitur posuit. Quæ te genitor sententia uertit? Quasi si diceret. quis est te potior? qui potuit uertere sententiam tuam. Hoc equidem occasum troiæ tristisq; ruinas Solabar fatis contraria fata rependens. Allusit quasi lances ponderum retineret. si enim post danna consequatur lucrum & plus habeat aut meriti, quod lucratiuum est, aut si tantundem quantum perijt, proculdubio dissimulandum est in causa danni. qum id quod amissum est alterius commodi ratione pensatur, nam inde compensatio dicitur, ubi quis tantum ponderis recipit in alia specie, quãtum in alia uidebatur amisisse. ponit ergo hãc partem ex persona eius, quæ dolebat amis/ sum, & habebat consolationem de promissorum spe. & ponit cum omni miseratiõe dicens, occasum troiæ, et ostenderet rem maximam & nobilissimam interisse, casus enim rei est paruæ uel inferio/ ris personæ, occasus uero diuinæ rei uel superioris personæ, nam solis & lunæ occasum dicimus, & qũ uiri præclari uel spectati meriti obierint, non præuenti morte, sed occidisse dicuntur. Addidit tristisq; ruinas solabar, ut affectum maioris miserationis augeret, non enim est ulla ruina nõ tristis. Fatis contraria fata rependens. fatis, inquit, malis rependens fata contraria, hoc est comparans & exæquans mala fata fatis contrarijs, sed contrarijs non quasi aduersis dixit, sed contra mala prosu turis, hoc est bonis, malo enim contrarium est bonum, ut album nigro, ut amaro dulce, ut turbato tranquillum. Nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos insequitur. Non tan/ tum, inquit, bona promissa non ueniunt, uerum etiam mala perdurant. Quem das finem rex magne laborum? Vnde cœpit, illo conclusit, nam regem appellans, & quod est amplius mag/ num, ostendit & posse illum, & debere filiæ prestare quod petebatur, & intelligendũ monstrat, non sine subtili inuidia positum, ut expectaret preces, qui id quod poterat non sponte præstabat in/ sonti, & quod erat potius suo. Quem das finẽ laborum? Quia is a quo petitur malorum finis, &

Quidquid igitur obseruare cunctis in commune placuerit, perinde habetur, ut lex morem longo tempore custoditum diuturnitas firmet. qui usq; adeo commodus iudicatur, ut a conditoribus ad posteros quoq; transitum faciat. hunc ipsum uirgilius refert fuisse morem, usq; adeo cōmodum publicis rebus, ut ex latio probatū, albanæ urbes probatū placidūq; retineant. quantū mos iste laudatur? ut prolatus ex uno loco plurimis urbibus esse cœperit curæ, obseruationiq; ꝑpetuæ? Magnum est ꝗppe, quod ab uno profectū plurimis placet. deniq; hunc albani coluere sacrū, nec pro leui ducentes consecratione quadam & ueneratione plenissima tenuerunt, ut esset sacrilegium, si fuisset aliqua temeritate mutatus. nunc maxima rerum roma colit, laudis adiunxit argumentum, quum in urbe quoq; rerum omnium domina consentiente sacer religiosusq; susceptus habebatur. incipit dicere, qui sit ipse mos, uel quilibet sit temporibus necessarius. Cum prima mouent in prælia martem, Seu getis inferre manu lacrimabile bellum, Hyrcanisue arabisue parant, seu tendere ad indos, Auroramq; sequi parthosq; reposcere signa. Quum, inquit, parantur gentibus bella, & dixit, quæ essent ipsæ gentes, & sub quibus cœli partibus morarentur, dixit, & quando existat ipse mos. subiungit etiam moris ipsius ritum. Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt. Duæ, inquit, portæ sunt, ac quia belli tempore tantummodo referuntur, appellatæ sunt belli portæ. Religione sacræ, & sœui formidine martis. Cum omni religione habentur propter martium numen. Centum aerei claudunt uectes. Dedit claustris ipsis maiorem uim a numero & qualitate materiæ. Aeternaq; ferri Robora. Crescit rei ipsius argumentum. æneos uectes. dicit etiam roboribus ferreis portas ipsas clausas atq; firmatas: Nec custos absistit limine ianus. Omnibus his claustrorum firmamentis additus non deest ianus, qui gemina fronte circunspiciens omnia non patitur furoris & scelerum ianuas temere reserari. Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ. Vbi patribus uno consensu bellum geri placuerat, & omnium fuerat fixa sententia. Ipse quirinali trabea, cinctuq; gabino Insignis reserat stridentia limina consul. Cultu romuleæ uestis, & gabini cinctu insignis consul, harum portarum reserat fores: stridentia limina posuit, ut in ipsa quoq; patefactione ualuarum magnus stridoris errore missus terreat audientes. Ipse uocat pugnas: Idē ipse cōsul uoce sua uocat pugnas, hoc est dat iuuenibus pugnandi potestatem. Sequitur quem cætera pubes. Quum ille permiserit, sequitur multitudo omnis, & consensum commodat imperatis omnibus, & sic iuuentus accepta potestate pugnandi confidenter quærunt bella. sequitur. Aereaq; assensu conspirant cornua rauco. Continuo & cantus bellici æneis cornibus emittuntur. Hoc & tum æneadis indicere bella latinus More iubebatur, tristesq; recludere portas. Secundum igitur ueterem morem conueniebant latinum, & uehementer urgebant, aperire portas belli, & illis bellum indicere, quos in amicitiam & affinitatem religionis secutus deorum & patris responsa susceperat: Ergo mos fuit, ut ipse portas aperiret, sed si pugnandum esset contra inimicos & longe positos, ut supra dictum est, quum de ipso more disputaret: uel si bellum geri patribus placuisset. Cæterum istis inuitis numinibus sine tractatu maiorum & firmata pace socium uolebant fieri admissi sacrilegij. Abstinuit tactu pater. Licet illi furore possessi præcipites fuerint in perniciem suam, & aduersa cuperent: latinus tamen, qui esset publicus pater, apud quem religio generi fuit, & commodum filiæ, nolebat funestas fores luctuosasq; contingere: Auersusq; refugit Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris. Nolens se officijs tristibus macula-

qui potest postulata complere, efficere potuit ne aliquando acciderent. potest & sic intelligi, quē das finem? quando troiani uenient ad italiam? aut si id non datur, quando autem carebunt malis, & in tranquillo collocabuntur? Exemplis iam cumulat dolores suos, & comparatione a minore ad maius facta, querelas proprij mæroris exaggerat, personarum, & locorum quoq; faciens collationem.

Antenor potuit mediis elapsus achiuis Illyricos penetrare sinus, atq; intima tutus Regna liburnorum, & fontem superare timaui, Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Hic tamen ille urbem pataui sedesq; locauit Teucrorum, & genti nomen dedit armaq; fixit Troia, nunc placida compostus pace quiescit. *In antenoris nomine non solum significatio est exempli, non de fabula concinnata figmentis, sed uenientis de ueritate, uerum etiam assignantis humilem inferioremq; personam, ut inde magis dolere uideatur, quod inferiori licuit post excidium troiæ per tot difficilia consequi plenissimam requiem. Antenor ergo homo alienus a necessitudine tua humilis atq; depressus e medio hostium labi potuit, & eorum manus effugere, quibus ilium concidit, & multi nobiles perierunt, ad illyricum etiam penetrare, qum dicit ad illyricum, & dicitur etiam penetrare, & prolixitatem terrarum longissime remotarum intelligendū est mōstrare uoluisse, & difficultatem perueniendi, simul etiam ad hostiles partes penetrandi, quæ omnia faciat dictis posterius annexis. penetrare est enim penitus intrare. & addidit sinus recessus scilicet terrarū longissime remotarum, quibus clausus nō potuisset euadere, si pericula extitissent & ut maior esset ueneris dolor de felicitate antenoris, euadere, inquit, potuit hostiles manus, ac per medios hostium globos, & per inimicorum regna tutis, securusq; transire. superauit, inquit, & fontē timaui, miro uerbo usa est superauit, superare est n. sine cuiusquā molestia uel impedimēto peruenire, quo quisq; contenderit. Et quia leuissimum fuit transisse fontem. fontis enim significatio nullam demonstrat difficultatem superatam idcirco posuit, Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Nequis arbitraretur fontem fuisse mediocrem nam sic sine aliquo labore transiri potuisset. tantæ illum fontem uirtutis esse commemorat, ut per nouem illius ora periculis omnibus liber antenor transierit, ad exprimendum undarum molem nexuit. Vasto cum murmure montis. It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Vt fons esset in solo uocabulo, re tamen uera abundantia sui opertis terris in alieno elemento faciē pelago demonstraret. interea quia semel positum est potuit, nos non hoc semel, sed sæpius debemus accipere, hoc modo. Antenor, inquit, potuit hostes euadere, potuit illyricos sinus penetrare, Potuit regna liburnorum superare, potuit fontem timaui transmittere, & superare non semel accipiendū est, ut sit superare regna liburnorum. hic tamen ille in uno aduerbio & pronomine grande pondus doloris adiecit, hic, inquit, hoc est in regionibus hostilibus, & per tot difficultates sine cuiusquam molestia superatis. Ille hoc est homo inferioris meriti, cui abundare deberet, quod in troia græcorum manus euaserat, tantum felicitatis esset adeptus, ut tutus transierit, tutus peruenerit, tutus ciuitatem teucris condiderit, tutus nomine troiano uocitari indigenas fecerit, tutus arma troiana hoc est uicta in eorum partibus fixerit, quos constaret uictores extitisse, tutus in plenissima quiete perduret. Ecce ostendimus semel dicta pro sæpius dictis accipienda, ab enumeratione prosperitatis alienæ, transit ad comparationem personæ suæ atq; æneæ, & malorum de quibus querebatur. ait enim nos, exponit quid sit nos, quamquam & si non dixisset posset intelligi. Tua inquit progenies hoc est tius, qui deos oēs, & hoīes habes in potestate, apud quē priuilegium primi gradus habere debuimus.*

Cæli quibus annuis arcem, Nauibus infandum amissis unius ob iram Prodimur,

re, discessit in tenebrosa loca, auersus a conspectu generorum, ne cerneretur ab aliquo, aut ipse uideret illicita geri, & ea, quae iudicio religioso damnauerat. Tum regina deum coelo delapsa morantes Impulit ipsa manu portas, & cardine uerso Belliferatas rupit saturnia postes. Fecitq; iuno, quod non conueniebat deae, ut relictis coeli partibus ueniret ad terras, & panderet sceleribus uiam, atq; in bello perituros urgeret. Fecit tamen ut ueretus & pertinax inimica. uerebatur enim ne mora patefaciendarum portarum furorem paratae iuuentutis aut consenescere faceret, aut penitus remoueri. animus quippe uulgi, ut repentinis motibus excitatur, ita mature languescit, & interueniente torpore consumitur. ergo, quod latino displicuit, & refugit, ne faceret, fecit dea, & manu sua impulit portas, quibus fiebat mora. Vt autem huius saeuientis ardorem euidentius poeta monstraret, non solum hanc dixit portas aperuisse, sed euertisse postes ipsos a cardine, hoc est ab eo loco, in quo nexibus idoneis tenebantur: quasi demum patentibus portis aliquod impedimentum potuissent postes afferre: si locis suis forte mansissent: in euersione postium animus inimicae considerandus est, quae sic belli reserauerat cum ipsis postibus portas, ut uulsis ipsis, qui firmamenta praestabant, iterum claudi non possent, & nunquam desineret bellum. quanta autem uis iunonis sit, in facto ipso expresso & euidenter ostensum est, nam, quas centum aerei clauserant uectes, quas aeterna ferri firmauerant robora, ipsa unius manus impulsu innitens, non corporis uirtute, sed numine, ipsum quoq; bifrontem custodem autoritate maioris potestatis exuperans, & patefecit portas, & earum postes subuertit. Patefactio portarum, quid praestiterit studio iunonis, incipit enumerari: Ardet inexcita ausonia, atq; immobilis ante. Bene poeta memor fuit. supra enim dixit. Rex arua latinus & urbes iam senior longa placidas in pace regebat, Ergo nunquam excitata in bellum ausonia, & semper otio pacis immobilis ardebat tunc furore bellandi. Sunt, qui asserant hoc loco contraria scripsisse uirgilium, ut quum ipse dixerit sub latino longam pacem fuisse. perindeq; ausoniam bella nescisse. ipsa rursum in descriptione uestibuli domus eius ostendit multa ex hostibus capta, currus scilicet, secures, & caetera: haec non dicerent, si poetę uerba singula considerarent, uel certe tempora, aut per quos capta sint. nam & ipsum latinum possumus intelligere, aliquando pugnasse. & post labores bellicos longam pacem habuisse, & captiuitatem armorum, ac triumphorum ostentationem constitutam in uestibulo domus ad latini maiores non ad ipsum latinum pertinuisse. Deniq; longa illic memoria descripta est in uetustate imaginem & pici non latini numen regia illa retinebat. sic positum est tectum augmentum ingens centum sublime columnis, Vrbe fuit summa laurentis regia pici. Quin etiam ueterum effigies ex ordine auorum Antiqua ex cedro, italusq;, paterq; sabinus. Vitisator curuam seruans sub imagine falcem, saturnusq; senex ianiq; bifrontis imago, aliiq; aborigine reges Martia qui ob patriam pugnando uulnera passi, & picus equum domitor. quae res per maiores latini feliciter gestae procurare potuerunt. Ardet inexcita ausonia, atq; immobilis ante. Ecce quantum potuit factio iunonis, sic ardebat in bellum omnis ausonia, ut nulla pars eius remansisset immunis & sic ducebatur ardore bellandi, ut hanc nec seuocaret a periculis desuetudo: subiunguntur species ipsę incensarum mentium. Pars, inquit, pedes ire parat, pars arduus altis Puluerulentus equis furit. Alii pedestri arti certaturi, alii equis sublimes petebant campum. omnes arma requirunt. nullus fuit qui arma non quaereret: inquisitio armorum ostendebat maiorem certandi cupiditatem. nullus enim quaerit armari, nisi qui desiderio dimicatio-

atq; italis longe disiungimur oris. *Dum spe ducimur promissorum tuorum, & naues amisimus, & promissam italiam tenere non possumus. quod autem ait* Vnius ob iram *optime ad finem dictionis est reseruatum, cum omni enim cautela & ordine suo debuit, quamuis oblique, pulsare iunonis malitiam, ne si inter initia diceretur offensus Iuppiter ex euidenti coniugis & sororis suæ iniuria desideria & necessitates gementis non libenter audiret.* Ergo *melius fuit in fine intelligi quid sit.* Vnius ob iram, *quam dici ex aperto unius, & dicendo nomen iunonis oblique tangendo, nec læsit eius animum, quem debuit tunc uel maxime habere præcipuum, & meliore arte usa est, ut suppresso nomine, quod sine impedimento desiderii sui nominare non poterat, ad numerorum rationem pergeret, sic enim planissima potuit iniquitas comprobari, ut unius causa iniustas inimicitias excrescentis, plurimi affligerentur insontes. sequitur inuidiosa conclusio necessitudinis appellatione cooperta.* Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis? *An numquid erro inquit? & hoc putandum est melius esse quod trahimur? & hoc est cõsulentis officium? & hoc arbitraris? se se regnandi culmen, errare semper, & sine fine laboris affligi?* Olli subridens hominum sator, atq; deorum, Vultu quo cælum, tempestatesq; serenat, Oscula libauit natæ, dehinc talia fatur. *Sicuti antequam loqueretur uenus lachrymis præeuntibus uocem, ostendit quid doloris in imis sensibus ferret, quid ue esset editura per uerba, ita etiam iouem inducit signis innumeris ostendisse, quæ optata omnia dicturus fuisset, ante enim quam eueniret ad uerba, debuit animum filiæ duris angoribus pressum componere ut uocem patris, curato ex maxima parte animo posset audire, nec oportuit causam narrationis differri, ne diutius anxia cremaretur. Loquturus, inquit, iuppiter subrisit. risit enim quasi uulgare est nec conuenit hic motus animi his personis, penes quas summa potestas est. sed temperauit, ut diceret, subrisit. ut pars esset seruata publicæ reuerentiæ, pars exhibita beneuolentiæ, quæ filiorum debent & arte tribui. hoc ipsum ipse Virgilius ostendit, cur plenus non fuerit risus, hominũ, inquit, sator, atq; deorũ plene ridere nõ debuit, quia turpe istud hominũ deorũq; imperiũ retinenti. certe & illud intelligendum idcirco eum non ad plenum risisse, ne in malis suorum, filia quoq; lacrbymante & gemente, ipsum se alienum a tantis cladibus demonstraret. temperauit ergo dicendo, subridẽs. Vt partem daret troianorum casibus, reseruaret lætitiæ partẽ illis, quæ fuerat promissurus.* Vultu quo cælum tempestatesq; serenat. *Exhibens talem uultum filiæ, qualem habet qum omnia elementa tranquillat.* Oscula libauit natæ. *Ecce aliud bonæ spei signum, in quo partum fuit publicasse beneuolentiam suam, nisi hæc iterum ac sæpius repetendo firmaret, quod internis sensibus tenebatur.* Dehinc talia fatur. *Cum dicit ostendit non frustra quæ diximus esse præmissa, signa scilicet quæ ueneris adimerẽt metum, & hanc ad audiendum recte componerẽt.* Parce metu cytherea, manent immota tuorum Fata tibi. *Quam cito mærentis animum soluit, quod si hoc solum dixisset, abunde suffecisset, nam & securam reddidit, & nihil mutatum de superioribus promissis expressit, sed huic dat poeta personam regis non patris. De futuris enim loqui, & significare uentura, non nisi deorum rex poterat, ait enim parce metu, hoc est timori parce, ut sit loqutionis genus, & intelligatur noli timere, usq; adeo ex persona publica induxit loquẽtem iouem, & cytherea non filia diceret, & tuorũ poneret non nostrorum,* Manent immota tuorum fata tibi. *qum sufficere posset quod dixit,* Manent tibi fata *ut satiaret quod asserebat addidit* Immota. *Incipit iam enumerare specialiter, quod clausa generalitate prædixerat, respõdẽs his quoq; quæ ueneris querimenia comprehenderat.* Cernes urbem, & promissa lauini Mænia. *Propter quod dictum est,* Cunctus ob italiam terrarum clauditur orbis, *& quia dixera uenus cæli*

nis impellitur. dicendo requirunt omnes arma, confirmat poeta longum interuentum pacis habendorum armorum curam corripuisse: quis enim habenda perotium diceret, quæ essent turbatis temporibus necessaria? Pars leues clypeos, & spicula lucida tergunt. *Erant tamen nonnulli, qui haberent scuta, & spicula olim pace currente, nec collecta aut polita. hæc tamen tergebant, ut splendorem reciperent, quo modo fulgor armorum plurimum hostibus terroris importat.* Aruina, inquit, pingui: *Vt doceret, qua specie fiat mundius ferrum.* Subigitq; in cote secures. *Et quod fiebat expreßit, & quemadmodum fieret: subigentis enim more acuitur species multo ferro perfecta:* Signaq; ferre iuuat, sonitusq; audire tubarum. *In desiderium uenerat, quidquid constabat omnibus esse contrarium. tanta enim uis insaniæ fuit, ut aduersa pro commodis optarentur.* Quinq; adeo magnæ positis incudibus urbes Tela nouant. *Tantus bellandi amor ingesserat, ut plurimæ urbes & magnæ positis incudibus nouandis telis, quomodo uetera esse desierant, operam darent: numerum & magnitudinem ciuitatum expreßit. Quum non de incudibus loqueretur, modum tacuit. ut infinita esset æstimatio, ac maioris ponderis fieret, quod dicebat, tantumq; telorum fieri crederetur, quantum exigebat tot populorum confluens multitudo: subiungit ipsarum urbium nomina cum uirtute ac potentia sua, ne quasi humiles non tantum parare uiderentur, quantum fugientibus cateruis fuerat necessarium.* Atina potens, tyburq; superbum, Ardea, crustumeriq; & turrigeræ antemnæ. *Hæc fuerunt nomina ciuitatum.* Tegmina tuta cauant capitum, flectuntque salignas Vmbonum crates, alii thoracas ahenos: Aut leues ocreas lento ducunt argento. Vomeris huc, & falcis honos, huc omnis aratri Cessit amor. *Faciebant, inquit, alij, galeas, scutaq; formabant. alij humeris parabant munimenta. ut curandi præparata fructibus, & cunctorum saluti profutura in eas illi species mutarent, quæ adimerent uitam. Ecce quanta confusio, & quantus in omnibus terror, quantaq; laus æneæ atq; troianorum. omne ferrum uertebatur in gladios, & parum fuit, quidquid inextimabilis fortitudo dictabat. Sic omnia culturarum subsidia consumebantur, ut præsagio quodam omnium iam monstraretur interitus, & appareret eos ad aruorum exercitium nunquam esse redituros.* Recoquunt patrios fornacibus enses. *Patrios, inquit, non suos, tanta. n. pace usi uidebantur, ut armorum strepitus, & tubarum clangor omnibus esset incognitus.* Classica ianque sonant, it bello tessera signum. *Tessera dicitur nuntius, gerendum significans bellum:* Hic galeam tectis trepidus rapit, ille trementes Ad iuga cogit equos, clypeumq;, auroq; trilicem Loricam induitur, fidoq; accingitur ense. *Post claßicorum sonum, postq; nuntium tesseræ maior animorum feruor extiterat. Deniq; alter galeam rapuit, non immunis a trepidatione. nam qui solam galeam rapuit, proculdubio amens fuit, quum non caput solum, sed membra omnia tegere debuisset. Alter equos cogebat ad currum. species est ista militiæ, ut curru pugnarent. quod ipsum multis locis expressum est: alius sumebat scutum, induebatur lorica. alius, & gladio cingebatur. accigitur, dixit, munitur in singulis: multos intelligere debemus, aut omnes hoc fecisse.* Pandite nunc elicona deæ cantusq; mouete. Qui bello exciti reges, quæ quenq; secutæ Complerint campos acies, qbus itala tantũ Floruerit terra alma uiris, qbus arserit armis. Et meministis .n. diuæ, & memorare potestis. Ad nos uix tenuis famæ plabit̃ aura. *Relaturus antiqtatis memoriã, inuocat musas. ut hac cõprehẽderet. nec habere culpa in eo uideretur utpote, q̃ esset cõfessus ignorare se multa. alia uero leui ac tenui et incerta relatione didicisse. Merito ergo inuocat*

quibus annuis arcem. ait iuppiter. Sublimemq; feres ad sidera cæli Magnanimum æneam, neq; me sententia uertit. Vt responderet illi parti, qua dictum est. Quæ te genitor sententia uertit? Vt autem apertiorem faceret specialitatem ipsam, addidit ēt ipse iupiter fatorum dispositionem, & omnem futuri temporis cursum, & dum hæc plena ordinatione ponuntur, in breui complexione monstratur, quid contextus uirgiliani carminis esset habiturus. Gesta. enim tetigit quę seculi omnibus ab ænea usq; ad cæsaris tempora & ipsius cæsaris scribere disposuerat. Sed hęc in ipsius carmine idcirco perquiri non debent quia fine uiuendi conclusus proposita nequiuit implere. dispositionem suam tamen in hoc libro firmauit. hic licet inspicere, qua arte carmina sua uirgilius repleat, supra enim ut cito securam uenerem faceret, usus est breuitate, ubi securam succincta dictione perfecit, promisit futurorum longam fore insinuationem, quæ pro auditura persona odiosa esse non potuit. Libenter enim uenus prolixitatis illius fastidium respueret, quæ composito animo cognouerat se res prosperas auditurum. hoc esse seruandum in talibus causis etiam Terentius docet, qui dixit in andria. Sed ubi inueniam pamphilum, ut metum in quo nunc est adimam? atq; expleam animum gaudio? non enim conuertere animum quispiam potest, nisi fuerit in timoris causa securior factus. Hic tibi fabor. Dicturus arcana fatorum, quæ nulli fas esset nosse, commendat sensibus filiæ, & id se inclyte facere affirmat, ut illa melius nosceret beneuolum studium patris, & secreta contegeret. Hic, inquit tibi fabor. tibi ait, quoniam filia mea es, tibi, quam uehementer sollicitam uideo, tibi, quam nolo uexari angoribus diuturnis tibi fabor, quod præter te nullum conuenit nosse. Quando hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo, Ego, inquit, paucis te instructam reddere debui, sed quia ægritudo animi tui nō potest penitus breuitate sermonis excludi, utar prolixitate narrandi, ut docta in omnibus tuorum fata condiscens, læteris prosperis, & penitus animi mærores excludas. hic locus ordinatur sic. hic tibi fabor, inquit, enim quando hæc te cura remordet, bellum ingens geret italia, non italiam dicit gesturam bellum, sicuti alii putant, sed æneam gesturum bellum in italia, deducta enim in præpositione dixit, Geret italia bellum, hoc est in italia deniq; sequitur. Populosq; feroces Contundet, moresq; uiris & mœnia ponet. Pronunciat futuram quidem ingentem belli curam, sed bona prouentura posterius iterum posuit dicens. Tertia dum latio regnantem uiderit æstas. Idest modico tempore regnaturum æneam, hoc est triennio. qumq; hoc dicit, ostendit proculdubio moriturum, sed quod fuit triste prætermissum est, sequente tamen ipsius sermonis cursu ponit. At puer ascanius, cui nunc cognomen iulo Additur, ilus erat, dum res stetit ilia regno. Triginta magnos uoluendis mensibus orbes, Imperio explebit, regnumq; a sede lauini Transferet, & longam multa ui muniet albam. Vt ostenderet æneæ non extraneum, sed filium successurum, quod est omnibus optabile parētibus, eum deniq; feliciorem fore in tantum ut quod pater triennio tenuisset, ille haberet per annos triginta, Rursum qum finē pollicetur imperij anno trigesimo transacto ostendit etiam ipsum ascanium moriturum, sed ut dictum est, prætermissum est, quod fuerat luctuosum, uerum ne specialiter per singulas personas excurrēs nimiū tenderet narrationē, quæ iā generaliter miscet. Ait. n. Hic iam tercētū totos regnabitur annos Gente sub hectorea. Non iam per æneam aut ascanium posteros, tamen & proximos hectoris, nec ipsos utiq; alienos, siquidem creusa mater ascanij soror fuit hectoris post triennium igitur æneæ, & triginta annos ascanij. post trecentos hæctoreæ genitis. Regina, inqui, sacerdos Marte grauis geminam partu dabit ilia prolem, Inde lupæ fuluo nutricis tegmine lætus Romulus excipiet gentem, & mauortia condet Mæ/

musas quoniam his occultum esse non potuit, quidquid temporis diuturnitas texerat. in ipsa inuocatione & cõplexione propriae petitionis posuit ea, quae fuerat secuturus. q, inquit, bello exciti reges, hoc est, qui, quãti, uel quales. quae quẽq; secutae cõplerint cãpos acies: osñdit inaestimabilẽ multitudinẽ cõ uenisse cũ regibus, quibus itala tñ floruerit terra alma iuris, usq; in illud scilicet tempus, quo par tiũ congreßio parabatur: uult ostendere bona longae pacis nutrisse egregios uiros: belli autẽ rabiem pdidisse. iccirco subiunxit, quibus arserit armis. Et meministis. n. diuae, & memorare potestis, Ad nos uix tenuis famae perlabitur aura. Dixit causas deprecationis suae. iccirco ait, haec quaero. qa ue tera solae potestis nosse, ac solae narrare. Ad homines qppe uix aliquae gestorũ partes leui relatione perueniunt. Catalogus iste huic interpretationũ libro non fuerat inserendus. nihil. n. habet, quod artificiose posset exponi. est quippe nominibus hominũ, gentiũ, fluuiorũ, deorũ, terrarũ, montiũ, her barũ, puinciarũ, ac fontiũ plenus & refertus. tñ neqd libro decerpi uideatur, dicemus aliqua eius uno libro, q tertiusdecimus erit. cũ totius opis cõplexione dicturi, ut historiae p duodecim libros sparsae, & caetera, quae supradicta nõ sunt, poßint euidenter apparere. Primus init bellũ tyrrhens asper ab oris Contẽptor diuũ mezentius. Ideo primus, qa asper. ideo primus, qa contẽptor deorũ illorũ scilicet, quibus autoribus aeneas ad italiã uenit, & ei lauiniae coniugiũ fuerat destinatũ. Agminaq; armat Filius huic iuxta lausus. Imitatus studiũ patris ẽt lausus agmina ducebat ad bellũ. quũ nõ dicit quanta, plura uoluit sentiri, q̃ fuerant. Quo pulchrior alter Nõ fuit, excepto laurentis corpore turni. In cõparatione pulchri corporis unũ praetulit lauso, postposuit aũt oẽs italos. Lausus equũ domitor, debellatorq; ferarũ. In pulchro corpore non facile põt repiri fortitudo, quae qa fuit in lauso laudatur. nã equitandi studiũ & uenandi illic esse conuenit, ubi fuerit uirtus. at in lauso maior, qa equos feros domare, & aptos humanis usibus efficere, consueuerat. Ducit agillina nequicquã ex urbe secutos Mille uiros. Ideo nequic q̃, qa non erant euasuri. Dignus patriis qui laetior esset Impiis, & cui pater haud mezentius esset. Dignus, his accipiendũ est: dignus, q teneret patris imperiũ. dignus, qui nõ diceretur mezentio patre progenitus. Mezentius quippe a suis eiectus est pp crudelitatẽ in auditã: & profanus fuit. Lausus uero naturae mitioris, & religiosus, & fortis. Post hos. Idest post mezentiũ & lausum. Insignẽ palma per gramina currũ Victoresq; ostentat equos satus hercule pulchro Pulcher auentinus clypeoq; insigne paternũ cẽtum angues, cinctãq; gerit serpẽtibus hydrã. Venit, inqt, ẽt auentinus ad bellũ: hic filius herculis fuit: uehebatur curru cũ signo palmae, more scilicet triũphantis gestans clypeũ cum hydrae serpentibus, ut hoc gñe demonstraret gloriã patris, q eã cõtriuerat tot capitibus uenenatis armatã. Collis auẽtini, silua, quem rhea sacerdos Furtiuum partu sub luminis edidit auras Mixta deo mulier, postquam laurentia uictor Geryone extincto tyrinthius attigit arua, Tyrrhenoq; boues in flumine lauit iberas. Auentinus quidem gloriae causa hydram gestabat in clypeo. ut hoc signo filium se herculis demonstraret: sed ludibrium matris hoc genere prodebatur: nam hanc rheae sacerdotium praeferentem stupro hercules in auentino monte appetyt: unde auentini tenuit nomen, qui furto conceptus, ac furto editus, atq; nutritus relatione didicerat matris, quo esset autore susceptus: testatur aũt signũ, ut appareat tempus, quo admissum est crimen. tunc, inquit, quando geryone extincto per auentinum hercules iterfecit, & boues a flumine ibero perductas tyrrhenis undis abluit. Tali genere laudis salustius plenus est, nam & ipse multos collaudat, ac deprimit adiecta uituperatione. Pila manu saeuosq; gerunt in bella dolones. Et tereti pugnant mucrone, uerũq; sa-

nia, romanosq; suo de nomine dicet. His ego nec metas rerum, nec tempora pono, Imperium sine fine dedi. *Ventura significabat romuli tempora, ilia & marte parentibus genitis, qui licet duo fuissent uno partu prolati, unum tamen hoc est romulum imperium retenturum dicit, Remus.n. fraterna manu significabatur interiturus, qui postea quirinus appellatus est, ut obscurari paricidium posset. hunc romulum conditurum romam dicit, & eos, qui sub eius imperio futuri essent, appellaturum romanos tanta felicitate regnaturos, ut ipsorum potestas esset Infinita & nulli alterorum regum temporū clauderetur, perindeq; felicitatē ipsam ppetuo mãsurā. Quod autem uenus oblique posuit Vnius ob iram prodimur, hoc iuppiter intellecto, ut læti orem uenerem faceret ait.* Quin aspera iuno, Quæ mare nunc terrasq; metu, cælumq; fatigat, Consilia in melius referet, mecumq; fouebit Romanos rerum dominos, gentemq; togatam. *In tantum pollicetur omnia fore prosperrima, ut ipsam quoq; acerrimam inimicam iunonem, & deposituram diceret inimicitias, & fauturā ei generi, quod fuerat persecuta. Ad æneæ accedebat meritum, quod iuppiter promittebat iunonem nec obtenturam fuisse, & fuisse potius troianis curam maleuolentiæ studio per mutato, additur in fine proximorum quod maiorem lætitiam pareret.* Cum domus assaraci, ĩquit, phthiã, clarasq; mycenas Seruitio premet, ac uictis dominabitur argis. *Vt qui ad tempus uictores esse uidebãtur, seruituri essent iis, quos primitus uicerant. Ecce respondit ad illud, quod de antenore fuerat dictum, ut cum ille ex eo diceretur felix, ꝙ in partibus græciæ, & condere potuit ciuitatem, & ibidem regnare, isti dicantur imperaturi omnibus græcis, & cunctos perpetua ditione pressuri. Gradatim igitur troianis generis stirpem & felicitatem plenam memorat esse uenturam. Primo.n. æneæ trienniū dedit, Ascanio trigĩta, aliis trecẽtos annos. Cæsari æneidē scribebat, hic aperuit quod ĩ posterioribus libris poeta noster fuisset positurus quæ qdē ut dictum est, cum supradictis scribere non potuit. nam sequuta post turni mortē, & gesta triū & triginta & trecentorum annorum, ac deinceps, usq; ad ipsius cæsaris tempora, factaq; eius, fuerat suis carminibus conditurus, & prouentus troiani generis futuros nascendo meliores, deniq; alios partes aliquas orbis retenturos fuisse, cæsareum uero sic amplificaturum romanum imperium, ut nihil reliqui faceret, quod non subactum se esse fateretur. Idcirco ait.* Nascetur pulchra troianus origine cæsar. *Optima scilicet & honesta, ut nõ corporis, sed originis intelligatur pulchritudo.* Imperium oceano, famam qui terminet astris. *Vt tantum cæsar pugnando esset obtenturus, ut nihil non domitum relinqueret, & fama nominis ac triumphorum eius usq; ad cælum perueniret, dicereturq; is est cæsar trahens a magno demissum nomen iulo, in tantum autem domaturum omnes gentes, ut existentibus triumphis eius, pax dehinc & fides perpetua permaneret, hoc est quod ait.* Aspera tum positis mitescent secula bellis. Cana fides, & uesta, remo cum fratre, quirinus Iura dabunt. *idest leges romuli perdurabunt.* Diræ ferro & compagibus arctis claudentur belli portæ, furor impius intus sæua sedens super arma & centum uinctus ahenis Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento. *Cessura omnia mala fælicitate cæsaris dixit, furorem scilicet necessitatemq; bellandi, promissione futurorum, exposita prouideri securitas debuit, ne naufragi in alienis terris & incognitis, atq; in quibus constaret inimicam iunonem uehementissime coli, aliquam uiolentiam paterentur. hanc partem incipit sic.* Hæc ait & maia genitum demisit ab alto. *Procuratur troianis securitas per duos, quorum alter auus esset, alter affinis. nam maia mercurii mater, ut in octauo libro apertius dictum est troianorum generi nectebatur. Debuit ergo ad effectus implendos talis mitti persona, quæ præceptorum autoritatem duplici ra-*

bello. Nõ *significat cũ auentino aliquos uenisse. sed, quũ dicit gña armorũ, & gerũt arma, & pugnãt. oñdit, nõ solũ fuisse auentinũ, cuius genus & mores expressit.* Ipse pedes tegmẽ torquẽs immane leonis, Terribili impexũ seta, quũ dẽtibus albis, Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus, herculeoq; humeros innexus amictu. *Præter signum hydræ, quod gerebat in scuto, opertus fuit etiam leonis pelle, exemplo patris incedens. ut terrorem uidentibus immitteret: nec satis fuit aliqua arte uel subtilitate compositus, sed cum ipsis dentibus, & rictu leonis horrebat, ut qui eum uideret, herculem putaret esse præsentem.* Tum gemini fratres tyburtia moenia linquunt, Fratris tyburti dictam cognomine gentem. *Geminos, aut simul natos, dixit, aut duos. sicuti plurimis locis usus est. hoc modo gemini a tenedo tranquilla per alta, horresco referens immensis orbibus angues. Item, huc geminas nunc flecte acies, & geminæ quum forte columbæ. & gemina super arbore sidunt.* Catillusq;, acerq; coras, argiua iuuentus. Et primam ante aciem densa inter tela feruntur. *Catyllus, & coras ab argis ducentes originem conuenerant, pugnaturi tanta fiducia, ut ante primam aciem constituti, densitatem non formidarent.* Ceu duo nubigenæ quum uertice montis ab alto Descendunt centauri, omolem, otrynq; niualem Linquentes, cursu rapido dat euntibus ingens Silua locum, & magno cedunt uirgulta fragore. *Sic ibant, inquit, catillus, & coras elati superbia, & fidentes uirtute: itaq; apparebant, ut centauri uenire putarentur, quum descendunt e uerticibus montium, & his currentibus cedunt omnia, quæ fortassis occurrerent.* Nec prænestinæ fundator defuit urbis Vulcano genitum pecora inter agrestia regem, Inuẽtumq; focis, omnis quem credidit ætas. Cœculus. *In illo conuentu multorum regum & plurimarum gentium non defuit cęculus fundator urbis prænestinæ: quem ex uulcano & sebethide nympha genitum omnes uno consensu crediderunt: hac coniectura, quia in medio igni inuentus exuri non potuit:* Hunc legio late comitatur agrestis. *Truci natura atq; aspera & copiosissimum erat agmen: nam, quum dicit, late comitatur, infinitum in modum diffusam multitudinem fuisse, significat:* Quiq; altum præneste uiri, quiq; arua gabinæ Iunonis, gelidumq; anienem, & roscida riuis Hernica saxa colunt, quos diues anania pascit, Quos amasene pater. *Amasenus fluuius est.* Non illis omnibus arma. *Illis omnibus non fuerunt armorum cultus ex more bellantium.* Hæc clypei, curruse sonant. pars maxima glandes liuentis plumbi spargit. *Alij enim ipsorum, & complures plumbeis massulis pugnabant iacientes has per diuersa:* Pars spicula gestat Bina manu. *Alia pars fidebat spiculis binis.* Fuluoq; lupi de pelle galeros Tegmen habet capiti. *Pro galeis, uelamen capitibus eorum fuit, rapta pelis ex lupo in capitibus.* Vestigia nuda sinistri Instituere pedis, crudus regit altera pero. *Vnum pedem, hoc est sinistrum nudum habuerunt, dexterũ tectũ.* At mesapus equũ domitor, neptunia proles. *Nec deerat etiam mesapus domandis equis uehementer insistens, idest filius neptuni.* Quẽ neq; fas igni cuiq̃, nec sternere ferro. *Hunc, q̃ esset ex eodem genitus, nullus poterat igni uel ferro consumere.* Iam pridem resides populos, desuetaq; bello Agmina in arma uocat subito, ferrumq; retractat. *Idem ducebat agmen hominum, quos desuetudo corruperat. ac per hoc non ualebant belli subire certamen, uel maxime repentinis motibus excitatum, usq; adeo trepidum agmen, ut ferrum formidaret attingere.* Hi fescenninas acies, æquosq; faliscos, Hi soractis habent arces, flauiniaq; arua. Et cinu

tione ducta celerius maturaret, alarum uel maxime iuuante subsidio. subnectitur dehinc causa mittendi & definitio mandatorum. Vt terræ, utq; nouæ pateant carthaginis arces hospitio teucris. *Nouas arces ideo posuit, quia nouitas regni cuncta potest habere suspecta, ut ipse uirgilius ait ex persona didonis, Res dura & regni nouitas, me talia cogunt Moliri, & late fines custode tueri. Item potest intelligi & hoc modo, ut terræ carthaginis pateant hospitio teucris, & nouitas imperfectorum ædificiorum. solus tum efficere iuppiter ministro mercurio potuit, ut inimicos suos carthago susciperet contra iunonis studium, quam colebat. In omnibus igitur celeritate opus fuit, quæ non est prætermissa. nam eandem breui sermone complexus est dicendo. Vt terræ, utq; nouæ pateant carthaginis arces hospitio teucris, Terras dixit ne forte in regionibus carthaginis, aut in littoribus a gentibus troiani, uexerentur. Nouas arces etiam sic accipimus, ne ad ipsam carthaginē incogniti uenientes aduersa paterentur, sed magis reciperentur hospitio. Mercurium interea celeriter diffiniuit obsecutum iussis.* Volat ille per aera magnum. *Atq; ut esset fides uolasse per aera mercurium, addidit.* Remigio alarum. *Aliter enim cæli partibus missus, ad terras uenire non posset, nisi remigio alarum adiutus. non enim per inane aeris pedibus ire potuit. fructus executiōis impletæ ut manifestius appareret, adiecit.* Et iam Iussa facit ponuntq; ferocia pœni corda. *Propter æneæ commodum, repente ex ferocia in lenitatem hominum corda mutantur. Addidit.* Volente deo. *Hoc est ioue, uel mercurio. illi enim naturalem ferociam repente abijcere non possent, nisi interuenisset cælestis autoritas. Secundo loco ipsius reginæ posuit partes, sed hæc ne notabile fieret, ut secundo loco regina placaretur, ait in primis regina ipsa quippe primo fuerat lenienda, quæ uel iubere aliquid in contrarium posset, uel emergentem uiolentiam pro potestate compescere.* In primis Regina quietum Accipit in teucros animum, mentemq; benignam. *Accipiunt ergo in teucros, ipsa in primis quietum animū mentemq; benignam. Librauit magna moderatione uirgilius quemadmodum hanc poneret partem. ponunt, inquit, ferocia corda pœni, & accipiunt quietum animum in teucros & mentem benignam. non dixit cæperunt amare troianos, quod fieri simul non poterat, ut eodem temporis puncto, & ferocitatem ponerent & amarent. suffecerat enim ad necessitatem patris, ut a cogitationibus pessimis tēperarent, quod ait ponuntq; ferocia pœni corda, meritum eius monstrari uoluit, propter quem impossibilia curabantur, ut mala hoīum natura uerteretur in bonam, non iuxta oēs hoīes, sed iuxta troianos tantummodo. His inter Iouem Venerem & Mercurium gestis, redit ad ea a quibus interim recesserat, ab illa scilicet æneæ cogitatione, qua dixit, præcipue pius æneas nunc acris Oronti, nunc amyci casum gemit & crudelia secum fata lyci, fortemq; gyan fortemq; cloanthum. hæc ergo æneas cogitabat per diem, & quia dixit, Et iam finis erat uel cōuiuij, uel fabularum uel lucis, uideamus, quas cogitationum curas etiam per noctis tempus habuerit, ꝙ ipsum laudabile est satis, si in tot laboribus in aliquam quietem flecti non potuit, neq; tunc saltem requiescere dormiendo, quum animalia omnia post fatigationem animorum & corporum soluuntur in somnos. Quæ res ostendit quanta cura tueatur uirgilius æneam, cui inuentis occasionibus omnia genera uirtutum, animi scilicet & corporis applicare nō cessat. deniq; solū posuit ascendisse montē, & mōtē altissimū, & eo tēporis ascendisse, quo cæteri tabidis corporibus & solutis iacebant in litore. Ecce etiam solus utilitatem omnium cogitat, solus uigilat, solus agenda pertractat, solus ad ea complenda pergere disponit.* At pius æneas per noctem plurima uoluens. *Reuoluenda sunt interposita, quæ uenus ad iouem & ad uenerem iuppiter habuit, quæq; dicta sunt, & erit una narratio quæ* *uenus ad iouē & ad uenerē iuppiter habuit, quæq; dicta sunt, & erit una narratio quæ* *uidetur ad*

ni cum monte lacum, lucosq; capenos. Dixit loca, ex quibus diuersi conuenerant t Ibant æquati numero, regemq; canebant. *Reprehendit istos poeta. quia quum irent ad bellum, proculdubio in periculis rerum delectabat ire compositis in ordinem numeris, & regis festa percurrere.* Ceu quondam niuei nubila inter liquida cycni, Quum sese pastu referunt, & longa canoros Dant per colla modos, sonat amnis, & Asia longe Pulsa palus. *Hos cantantes, & ordinibus compositis in bella tendentis comparat poeta generi auium, quæ sunt inertes, & non confuse uolitant. & quoties pleno uentre fuerint, satietatem suam canoræ uocis gratulatione testantur.* Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto Misceri putet. aeriam sed gurgite ab alto Vrgeri uolucrum raucarum ad littora nubem. *Non inuenietur, qui putet illum auium numerum aliqua posse ratione confundi. quum tendit ad littora. sic enim conglobatæ tendunt, ut nubes.* Ecce sabinorum prisco de sanguine magnũ Agmen agens lausus magniq; ipse agminis instar. *Veniebat & lausus ex gente prisca sabinorum magnus ipse, & magni agminis ductor.* Claudia nunc a quo diffunditur & tribus & gens Per latium, postquã in partem data Roma sabinis. *A clauso, qui ortus fuerat ab antiquioribus sabinis, claudia gens diffusa est, & tribus per omne latium, postquam sabini admissi sunt in participationem romani imperij.* Vna ingens amiterna cohors, prisciq; quirites Ereti manus omnis oliuiferæq; mutiscæ. Qui nomentum urbem, qui roscida rura uelini, Qui tetricæ horrentis rupes, montemq; seuerũ. Casperulamq; colunt, forulosq;, & flumen himellæ, Qui tyberim, fabarimq; bibũt, quos frigida misit Nursia, & hortinæ classes, populiq; latini, Quosq; secans infaustum inter luit allia nomen: *Ex omnibus prædictis locis auxilia pugnatura confluxerant.* Quam multi libyco uoluuntur marmore fluctus. Sæuus ubi orion hybernis conditur undis. uel quum sole nouo densæ torrentur aristæ, Aut hermi campo, aut lyciæ flauentibus aruis. *Tot populi congregabantur ad bellum, quot sunt fluctus in mari, quum undis pelagi orion occidens mergitur. Constat enim in occasu uel ortu siderum elementa turbari, aut quum sol nouus exoritur aristas siccaturus in campo hermi, aut in armis lycijs.* Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita tellus. *Illis euntibus strepebant scuta, & pulsu pedum percussa terra contremiscebat.* Hinc agamẽnonius troiani nominis hostis Curru iungit halesus equos. *Ex alia parte ueniebat originalis hostis halesus, ortus ab agamemnone: quem constabat in troiæ excidio plurimum sæuisse: Veniebat igitur curru uectus.* Turnoq; feroces Mille rapit populos: *Feroces populos, inquit, mille congesserat, qui ferrent auxilium turno: multitudinem numeri ait, & animo truces mille populi, hoc est mille gentes accipiendæ sunt, non mille homines.* Vertunt felicia baccho MasSica qui rastris. *hoc est, ubi uites superessent florentes uini ubertate, hi rastri uertunt humentia massica:* Et quos de collibus altis Aurunci misere patres, Sidicinaq; iuxta Aequora, quiq; cales linquunt, amnisq; uadosi Accola uulturni, pariterq; saticulus, asper, Oscorumq; manus. *Hos omnes congregabat fauor turni.* Teretes sunt aclides illis tela. *Non teretes sunt tela, sed tella illis aclides sunt teretes.* Sed hæc lento mos est aptare flagello. *Hoc enim genus teli flagello aptatur, ut iaci posit, & destinata percutere.* Lęuas cetra tegit. *Lęuas tegit cetra scuti genus.* Falcati cominus ensis. *Designando enses, ostendit dexteris manibus ferri: nec tamen rectos, ut mos est, sed curuatos in modum falcis.* Nec tu carminibus

tempus esse diuisa, sic enim connectitur. si retractis medijs superioribus inferiora iungantur, dixit enim supra. præcipue pius æneas nunc acris orōti, nunc amyci casum gemit &c. Completis igitur, quæ necessario uidentur interposita, redit, ut omnes æneæ curas ac diligentiam monstret, & cautelam optimi regis ostendat. ait igitur. At pius æneas per noctem plurima uoluens. De plurimis generaliter positis, specialiter aliqua persequitur, quæ necessario essent inuestigationis industria colligenda. Tractatu ergo habito diffinijt quæ essent requirēda loca scilicet, uel quæ essent terrarum partes, uel qui tenerent. discretionis enim coniectura in incertum rapiebatur, utrum illa loco feræ an homines inhabitarēt. Interea multa quærenda uirgilius diffiniens diuersis generibus exequutus est, idest masculino, fæminino, & neutro, & responsurus omnibus neutro plurali conclusit locos inquit nouos, quas oras, qui teneant homines. Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata Arboribus clausam circum, atq; horrentibus umbris. Occulit, ipse uno graditur comitatus Achate Bina manu lato crispans hastilia ferro. Exiturus cum solo Achate, nec in totum armatus ne timidus uideretur, cū solis hastilibus geminis, & uno socio. hoc enim expediebat ei, qui iturus esset in solitudines, ut esset expeditus propter inquisitionem celerem & maturum reditum, ad omnia circumspectius socios suos omni cautela communiens, nam consulendi uiam præbuit occasio loci, quem superius descripsit, qum dixit. Est in secessu longo locus. Vt appareat non superfluā, sed necessariam fuisse descriptionem, propterea dixit. Ecce & hic æneæ uirtutes & animi, & corporis numerantur. Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata Arboribus clausam circum, atq; horrentibus umbris, Occulit. Quietis enim omnibus, & diligenter absconditis, solus cum uno ad incertum pergit. Additur ei a loco, a tempore, a persona, aliud ad laudem. nam cum se ei obtulisset media insula, composita ad fallendum fæmina, sub uirginis habitu & forma, quasi uenatrix, motus in libidinem non est, cui dabant oīa audendi facultatem, locus uirginitas, pulchritudo, uestitus, accedebat ad hominis castitatem malorum tantorum sæua congeries, quæ etiam libidinosos reuocat a ueneris uoluptatibus, ut terentius ait. Nulla adeo ex re istud fit nisi ex nimio ocio. ait ergo. Cui mater media se se tulit obuia sylua, Virginis os habitumq; gerens, & uirginis arma spartanæ, uel qualis equos threissa fatigat harpalice, uolucremq; fuga præuertitur hebrum. Nanq; humeris de more habilem suspenderat arcum Venatrix, dederatq; comas diffundere uentis, Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluentes. Ecce quanta irritamenta libidinis æneam non mouerunt. nam fuit pulchra, bene uestita, capillis diffusis, & genu nuda. dehinc quod se in illa solitudine ad conferendas cum uiris fabulas prior ingessit. Quod uero generaliter dictum est, Virginis os habitumq; gerens, hoc est quod specialiter enumerauit, quid sit uirginis os, quid habitus, nam suspendere arcum & comam uentis dare, uirginum est species. Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluentis. Ad habitum pertinent, genera sunt locutionum, ut ornatior fiat oratio. Ac prior heus iuuenes. Prior enim debuit uenus offerre loquēdi fiduciam, ne illis improbum forsan uideretur, cum uirgine, cum sola, quæ non sola putaretur, miscere colloquium. certe & illud ad fallendum proficiebat, ut illa non tantum specie uirginis, uerum etiam sermōe transduceret imprudentes, & ad interrogandi necessitatem uenire potuissent. Ipsa ergo prior cæpit. Heus, inquit, Iuuenes monstrate mearum Vidistis si quam hic errantem forte sororum, Succinctam pharetra & maculosæ tegmine lyncis, Aut spumantis apri cursum clamore prementem. Sic uenus. & ueneris contra sic filius orsus. Interrogatione breuissima æque tamen necessaria continetur ad fallendum. nam & sororum dixit, & signa uestitus, atq; habitus expressit. Breuius ipse respondit

nostris indictus abibis Oebale. *Pulchre transit ad œbali narrationem. nam fecit quasi alterius narrationis caput. non te, inquit, præteribunt œbale carmina mea.* Quem generasse telon sebethide nympha Fertur. *Sic huius originem narrat, ut non probatum sibi aliquid dicat, sed opinione compertum. Dat tamen tempora, ut fidem faciat auditis.* Teleboum capreas cum regna teneret Iam senior. *Quum iam senibus senior regnaret capreas, hūc ex sebethide nympha suscepit.* Patriis sed non & filius aruis Contentus, late iam tum ditione premebat Sarrastes populos, & quæ rigat æquora sarnus, Quiq; rufras, batulumq; tenent, atq; arua celemnæ, Et quos maliferę despectant moenia Bellę. *Oebalus quum paruipenderet, quod sibi dimiserat pater, tenuit hæc loca, & per ea dilatauit imperium, quę superius dicta sunt.* Teutonico ritu soliti torquere cateias. *Hi omnes imitati teutonas mittebant telorum species, quæ cateię dicebantur.* Tegmina quis capitum raptus de subere cortex. *Vt loco galearum tegerent capita, more suo tegmina de suberis cortice procurabant.* Aerataq; micant peltę. *Pro scutis peltas habuerunt ære fulgentes.* Micat ęreus ensis. *Mirandum non est ex ære fuisse gladium. Fertur enim ueteres sæpe æs pro ferro habuisse.* Et te montosæ misere in prælia uersæ Vfens, insignem fama, & felicibus armis. Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo Venatu nemorum duris æquicola glebis, Armati terram exercent semperq; recentes Conuectare iuuat prædas, & uiuere rapto. *Vfens quoq; partibus turni consenserat fama insignis, armis autem semper felicibus, hoc est inuictis. hæc gens fuit semper bellis intenta: neq; unquam uiuens de suo: utpote quæ non delectaretur nisi noua præda.* Quum & marrhuuia uenit de gente sacerdos Fronde super galeam, & felici comptus oliua Archippi regis missu fortissimus umbro, Vipereo generi, & grauiter spirantibus hydris, Spargere qui somnos cantuque manuque solebat, Mulcebatque iras, & morsus arte leuabat. *Venerat etiam umbro ex marrhuuię partibus sacerdos redimitus oleę frondibus tanquam de pacis otio & tranquillitate securus. Hic tanta scientia floruit, ut serpentibus immiteret somnum, ac placaret sæuientes, & curaret quicquid uenenatis morsibus appetissent. his medebatur uel cantu uel manibus. Hunc autem constabat missu uenisse regis archippi: fuit ipse præter scientiæ nobilitatem, fortissimus.* Sed non dardaniæ medicari cuspidis ictum Eualuit, neq; eum iuuere in uulnera cantus Somniferi, & marsis quæsitæ montibus herbæ. *Aut herbę in regionibus repertę marsorum.* Te nemus angitiæ uitrea te fucinus unda, Te liquidi fleuere lacus. *Doluerunt, inquit, exitum tuum loca, quorum incolis profuisti frequentius.* Ibat & hippolyti proles pulcherrima bello Virbius. *Homo in dimicationibus bellicis probatissimi generis.* Insignem, quem mater aritia misit Eductum egeriæ lucis humētia circum littora, pinguis ubi & placabilis ara dianæ. *Ex aritia matre genitus nutritusq; est in lucis egerię, iuxta hymetia littora, ubi dianę ara consecrata est.* Nanq; ferunt. *Ferunt, inquit, quoniam audita relaturus est, ut quid fama ferebatur, uideretur dicere, non quod ipse plena cogitatione didicisset.* Hippolytum postquam arte nouercæ Occiderat, patriasque expleret sanguine poenas, Turbatis distractus equis ad sidera rursus Aeteria, & superas cœli uenisse sub auras, Peoniis re uocatū herbis, & amore dianæ. *Fuit fama occisum hippolytum remeasse in lucem, remedio herbę peonię, & dianę amantis auxilio.* Tum pater omnipotens aliquem indignatus ab umbris Mortalem infernis ad lumina surgere uitæ. Ipse repertorem medicinæ talis & artis Fulmine

ipse respondit atq; ita ut a propositis non erraret. Nulla tuarum audita mihi, neq; uisa sororum. Nec uidimus aliquam sororum tuarum, nec audiuimus clamantem. ipsis uerbis respondit, quibus cucurrit īterrogatio. nam illa dixit si forte aliquam uidistis aut audistis, huic responsum ē, nec uidimus, neq; audiuimus. Completo igitur responso æstimationis, quam de ipsa æneas habuit, cœpit seriem explicare. O quā te memorem uirgo? nanq; haud tibi uultus Mortalis, nec uox hominem sonat, O dea certe. Quum pronuntiatum fuerit, o dea. Sic debet dici, certe an phœbi soror, an nympharum sanguinis una, ut sit, certe an phœbi, an nympharum sanguinis una, sis felix, nostrumq; leues quęcunq; laborem. quæcunq; id est siue soror phœbi, siue nympharum, descripsit incertum, descripsit uerisimilia suspicionibus colligentem, quæ inquit in te uideo, uel quum loqueris auribus sumo, non te humanæ conditionis assignant, arbitror enim te esse deam. sed in eo errat iudicium meum, quia quæ sis nescio, utrum sis soror apollinis, hoc est diana, an una nympharum, hic æneæ plurimum datur scientiæ religionum. non enim posset diuinum aliquid intelligere in hominis forma, nisi quia pollebat scientia oīum sacrorū. Sis felix nostrūq; leues quæcūq; laborē. Et quo sub cælo tandē, quibus orbis in oris iactemur, doceas, ignari hominūq; locorūq; Erramus uēto, huc uastis & fluctibus acti. Sis īgt ꝑ ſpa quæcūq;, & ne diu laboremus errādo, atq; inqrēdo, quod nosse cupimus, referas. s. sub qua parte cæli agamus, uel ad quas partes terrarum simus appulsi. neq; enim loca ista aut homines nouimus. Quippe quos uis maris, ac uentorum procellę, ad incognita compulerunt. Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra. Reddemus aris tuis pro meritis uicem multarum hostiarum uota soluentes, & ne oblatio sacrificiorum simpliciter promissa leuius fieret, addidit multa hostia. Cogebat ratio interrogatam respondere, quia & ipsa ignorantes cupiebat instruere. sed primo, non primis, sed nouissimis occurrit. si enim oblationem profecto in extrema parte positam tacendo acceptasset, profecto se confirmasset deam, secundo ergo ad quæsita respondet. Haud equidem mē tali dignor honore. Et si mereor inquit a uobis honorificentiam talem, mereor quæ conueniat homini, non tamen quæ numinibus debeat exhiberi quia suspicari etiam ipsa potuit, quibus signis illam putauerint deam, ait. Virginibus tyriis mos est gestare pharetram, purpureoq; alte suras uincire cothurno. ecce qua causa suspiciones eius conatur auertere, ut adhuc non intelligat se loqui cum matre, habitus iste inquit, quo me existimatis deam, non meus est tantummodo, sed omnium uirginum tyriarum, quæ in istis regionibus commorantur, pharetram nobis & hoc calciamentorum genus imposuit patrius mos. & facile potuit hoc ipsum pro uero persuadere. quia æneas superius dixit nec regiones se, nec homines noscere, nescienti ergo bene mentita est. Dehinc longarum rerum incipit breuis & concinna narratio. non enim sub incerto diutius detineri debuit, quum hæc & ipse uellet, & desideraret. mater igitur eo ordine respondet, quo interrogatio proposita est. ait enim ille. Quo sub cælo, quibus in horis. Idcirco hæc dicit. punica regna uides. Designato loco, dicit personas, Tyrios, īqt, addidit. Agenoris urbē. ut etiam superioris nomē ōnderet. Sed fines libyci. Illic ēt occurrēte pelago aphricę pelagi ex uno latere claudūtur. Genus īsuperabile bello. Meminerat. n. Virgilius se ex ꝑsona sua dixisse, studiisq; asprima belli. Hic tamen non est repetitio eiusdem rei, quoniam & dici necesse fuit, & ex alterius persona nunc dictum est. Imperium dido tyria regit urbe profecta. Hæc angustia uerborum quantam latitudinem tenuit? Comple-

phœbigenam stygias detrusit ad undas. *Iratus iuppiter rediisse ab inferis umbris mortuum, in eius autorem facti tenebras misit, a quibus contra statutam legem reuocatus est in lucem, qui reuocari non debuit.* At triuia hippolytum secretis alma recondit Sedibus, & nymphæ ægeriæ nemoriq; relegat, Solus ubi in syluis italis, ignobilis æuum Exigeret, uersoque ubi nomine uirbius esset. *Diana miseratione reparati iuuenis hunc in secretum nemorum abdidit, egeriæ nymphę commendans: ut illic latens sua transigeret tempora, quem ne notissimi nominis appellatio proderet, dici uirbium uoluit. addidit argumentum, quo credi posset, quod fama narrauerat.* Vnde etiam triuiæ templo lucisque sacratis Cornipedes arcentur equi, quod littore currum, Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis. *Ideo, inquit, quia hippolytus equorum furore decerptus est, templo & lucis dianę sacratis, equi arcentur. ne in memoriam dianę factum, quo hippolytus periit, rediret.* Filius ardentes haud secius æquore campi Exercebat equos, curruque in bella ruebat. *Huius igitur filius non minore studio equis & curru acer ruebat in bellum.* Ipse inter primos. *Ipse, ubi ponitur, potioris meriti persona significatur, Deniq; sequitur.* Præstanti corpore turnus Vertitur arma tenens, & toto uertice supra est. *Ipse turnus inter primos uertitur tenens arma, & toto uertice altior cæteris fuit. Potest etiam sic intelligi, quod ait, ipse. scilicet cum quo tanta auxilia ueniebant.* Cui triplici crinita iuba galea alta chimæram Sustinet, æthneos efflantem faucibus ignes. *Dixit causam, unde cæteris altior uidebatur. habuit, inquit, galeam cum triplici iuba habentem informatam chimæram. Item ad imaginem ueritatis expressam, ut æthneos ignes euomere putaretur.* Tum magis illa fremens, & tristibus effera flammis. Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ. *Habere uidebatur in fremitu & inflammis, ut uisa crudelitate crescere putaretur.* At leuem clypeum sublatis cornibus io Auro insignibat, iam setis obsita, iam bos Argumentum ingens, & custos uirginis argus, Cælataque amnem fundens pater Inachus urna. *Descripsit caput, & galeam turni: dicit, quid habet in clypeo. Expressa illic fuit io nondum armata cornibus, iam tamen setis obsita, & bouis corpus ostendens. nec argus illic defuit, qui custos uirginis appositus fuerat. & inachus pater eius additus uidebatur. Ornata auro una flumen quoddam effundens.* Insequitur nimbus peditum. *Ducem turnum sequebatur peditum multitudo.* Clypeataq; totis Agmina densantur campis. *Quanta multitudo scutata peditum fuit? quam quum latitudo campi non caperet, densabatur. ut sustineri potuisset.* Argiuaq; pubes, Auruncæque manus, rutuli, ueteresque sicani, Et sarranæ acies, & picti scuta labici, Qui saltus tyberine tuos, sacrumque numici littus arant, rutulosque exercent uomere colles, Circæumque iugum, quis iuppiter anxuris aruis Præsidet, & uiridi gaudens feronia luco. Qua saturæ iacet atra palus, gelidusque per imas Quærit iter ualles, atque in mare conditur ufens. *Omnes isti ex diuersis locis & regionibus congregati cum turno fuerunt.* Hos super aduenit uolsca de gente Camilla Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas Bellatrix. *Super hos, inquit, qui e diuersis locis conuenerant, uenit & camilla bellatrix de uolscorum gente. tantus fuit amor belli in omni italia. tanta aduersus æneam cunctorum conspiratio? tantus metus uniuersis, ut etiam fœmina multitudinis dux non dubitaret existere, fiducia uidelicet non sexus sui, sed exercitationis. quum ipsa in eo sexu esset, qui alienus esse debuerat a bello. Ducebat tamen maximi numeri iuuentutem, equitum, atq; peditum, armis competentibus*

xa est enim præsens tempus, & præteritum dicendo, ubi sit, & unde uenerit. dixit quæ uocaretur, & quid ageret, quæ illic tenebat imperium. Compendij autem causa ne interrogationibus & responsionibus plusquam necesse fuerat tenerent tempus, & prolixum fieret, quod maturo debuit fine concludi, ipsa omnibus, quæ perquiri per interrogationem poterant compendio faciliore respondit, ergo dixit imperium dido tyria regit urbe profecta. Et quæri potuit causa, qua compulsa est relinquere eam sedem, in qua fuit, & sectari longinquam quod fuerat, pro sexus fœminini ratione difficile, adiunxit. Germanum fugiens. Hoc quoq; quia fuit incredibile tantam interuenire potuisse causam, quæ sororem coegerat dura sectari fugientem scilicet eum, a quo debuerat adiuuari dixit. Longa est iniuria, longæ Ambages, sed summa sequar fastigia rerum. Ea positura est, quæ fuerat dictura, sed artificio narrantis, multa se se prætermissuram simulat, ut ille spe futuræ breuitatis cuncta attentius audiret. Huic coniunx sichæus erat ditissimus agri Phænicum, & magno miseræ dilectus amore, Cui pater intactam dederat, primisq; iugarat ominibus. Apud phœnices optime, inquit, & copiosissime possidentem maritum habuit sichæum. dehinc amoris inter coniuges honestas inserit causas. amabat inquit hominem secuta iudicium patris, & probum, & cum, cui intacta nupsisset, & primis auspicijs iunctam esse constaret. multum enim differt inter affectum uirginalium nuptiarum, & earum, quæ secunda coniunctione nectuntur. Plurimum uero meriti habent, quas intactæ filiæ arbitrio suo perficit pater. idcirco igitur posuit. Et magno miseræ dilectus amore. Cui pater intactam dederat primisq; iugarat. hoc est nullis alijs, sed solis, transit ad personam pygmalionis, ut ad ipsam procederet causam, quæ didonem ꝑ prijs sedibus truserat. Sed regna tyri germanus habebat Pygmalion. Tyri inquit tenebat imperium frater didonis pygmalion. qualis iste, uel quorum morum fuerit, consequenter ostendit. Germanus habebat pygmalion. Scelere, inquit, ante alios immanior omnes. Quos inter medius uenit furor. Hoc loco sic est retinenda pronuntiatio, ne sic intelligamus ut pygmalioni in scelere commisso defensio relinquatur per uenialem statum. sic enim plurimi imprudentes uolũt, ut furor medius inter sichæum & pygmaliõem uenerit. Hoc si ita est defendi potest pygmalionis factum, si non uoluntate, sed furore peccauit, & uidebitur sichæus pygmalionem furentem potuisse perimere, ac per hoc fient pares, quod ne ita sit, sic pronuntiãdũ est ut sichæus, ut fuit innoxius, pygmalion uero sceleratior alijs omnibus demonstretur, quos in facinus impulit furor. Alij inquit Virgilius si in crimina grauissima ceciderunt, furor fecit, hoc est amor, aut insania, aut animi dolor, & possunt habere ueniam. Pygmalion uero inde sceleratior per aliorum comparationem demonstratur, quia uoluntate, non casu, aut necessitate scelus admisit, quod ipsum ut melius astrueret, paucis expressit, ut alijs perpetrandi sceleris diceret causas, quæ reum multorum criminum pygmalionem fortissime detinerent. Ille sichæum impius ante aras, atq; auri cæcus amore. Dixit unam eandem causam fuisse, quæ ex uitio naturæ descenderet. sed cui alia quoq; crimina nectерentur. namq; ut salustius ait auaritia fidem, probitatem, cæterasque bonas artes subuertit, pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit. & cætera auaritiæ. ergo crudelitas communis est, perfidiaq; coniuncta, quæ cum hominem tenuerat cædit inde qcqd inter homines sanctum est. non potest enim auaritia habere quod concupierit, nisi ad id scelere perpetrato peruenerit. huius exẽpla aliquot locis poeta noster ĩseruit. habemus ĩ p̃nti libro pygmalionis, ĩ

auaritiæ comites.

instructam, uiris ipsa non inferior. incipit asserere poeta, posse usum superare naturam. Non illa colo, calathisue mineruæ Fœmineas assueta manus. Despecto ad quod nata esset, & spretis lana & colo, manus fœmineas uirili studio mancipauit. Sed prælia uirgo Dura pati. Aderat illa duris bellis, dixit qualibus, & non dixit eorum numerum, ut cumularet uirginis laudem sub generali significatione. dura, inquit, bella, in quibus maior crudelitas esset, & maximus labor. Cursuque pedum præuertere uentos. Fidebat illam non tam equorum mobilitate, quam pedibus suis tantum pernix, ut cursu præuerteret uentos. Illa uel intactæ segetis per summa uolaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas, Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas. Illa, si super segetes, & super medio maris cursu uellet exerceri, tanta leuitate mobilis corporis ferebatur, ut nec aristas læderet, nec plantis tangeret mare: ut non iam currere, sed uolare uideretur. Illam omnis tectis agrisque effusa iuuentus Turbaque miratur matrũ, & prospectat euntem Attonitis inhians animis. Euntem illam in medio agmine mirabatur multitudo omnis ac sexus domibus & agris in aperta prosiliens. cui fœminę, uel cui uiro non miraculo esset in fœmineo sexu martis habitare uirtutem? Vt regius ostro Velet honos leues humeros. Præter ausus ipsos, & omnia, quæ laudantur, tenuit. laudatur etiam ipse uestitus, quem ornabat pretium uestis, & subtilitas. uelabat enim humeros eius taxatio uestis amplissima. Vt fibula crimen Auro internectat. Crimen eius non ars fœminea, sed uirilis fibula, militarisq; nectebat. Aurum illic ostrumq; suberat. sic tamen, ut reginę esset totum, non quo illis delectare uideretur, quę tendebat ad bellum. Lyciam ut gerat ipsa pharetram, Et pastoralem præfixa cuspide myrtum. Inter cætera etiam illa mirabatur multitudo spectantium. q̄ incedens arma sua ipsa portabat pharetram scilicet & hastam myrteam præfixo ferro grauiorem. quę tanti etiam ipsa roboris fuit, ut ad usum pastorum fortium parata uideretur. Quę supra scripta sunt pertinent ad extremam manum, quam, imposuit iuno per furiam: perfectionem autem significat extrema manus. Hic igitur dixit extremam manum, ubi perficiendis rebus intendebat opera. In undecimo autem libro induxit eam illam dixisse. Me sine prima manu tentare pericula belli. huius est incipere pugnę certamen. Tu pedes ad muros subsiste & mœnia serua: sequitur, ut reliqua turnus impleret præter ista, quæ huius libro expositio continet. Etiam illud sciendum, quod sæpe iam diximus, laudes æneę libros omnes continere. Sed in hoc plura eiusmodi & maxima & miranda complexum. Nam ut uenit æneas idem ad italiam auspiciis diuinis susceptus est blandientibus omnibus elementis, sereno cælo, placido mari, uentis silentibus, luce crescente, sole mundo, aurora fulgente, secundo fluminis cursu, etiã ipsis auibus lætis, nemoribus quoq; otium securitatemq; spondentibus. Quo tempore emerserunt apes genus animalis asperum pro se, & aduersus eos quos senserint inimicos, generans mella & examinum infinitam prolem. flammatum est quoq; lauiniæ caput: sed illud lumen potius q̃ incendium fuit. Responsum est uocibus uatum uenturum uirum admirabilem cui italię totius deberetur imperium. Ecce aduentus eius non homines nuntii fuerunt, sed dii. Consultus faunus super deligendo genero multos petitores respuit. spondens uenturum cuius reuera coniugio lauinia deberetur. Occurrit eius felicitati ætas & orbitas regis. nam latinus rex & senex fuit & unam filiam habuit. hic in eo præfertur æneas, quia nisi opportune uenisset omnis italię futura prosperitas & res romani imperii protinus concidisset. Dein ab ipso rege libenter exceptus est & uxor ei oblata potius q̃ petenti concessa. Prælatus est ciuibus multis uirtute, genere, pulchritudine cor-

tertio polymnestoris, qui polydorum propter aurum abiurandum necauit, In sexto, qui accepto auro patriam uendidit, & multa alia, quæ locis suis plenius exequemur, ut ostendamus quot crimina teneantur admissa. Interea redeamus ad tractatum præsentem in quo illud ante omnia noscendum ē, nil esse in prima narrationis parte positum, quod esse superfluum uideatur. Ille sichęum impius ante aras atq; auri cæcus amore. Inuitauit in scelus naturæ pessimæ hominem, opulentia diuitis. ait enim, Ditissimus agri phœnicum, quod autem dixit: Et magno miseræ dilectus amore. ut inde factum pygmalionis magis magisq; grauaretur, ꝙ charissimum sorori necauerit uirum, Cui pater intactā dederat, ut in sichæi nece etiam contra iudicium patris scelus admisisse uideatur. Clam ferro incautum. clam quod posuit grauat pygmalionis causam. nullus enim aliquid in occulto admittit, nisi qui scit se illicita commissurum, præter hoc etiam illud intelligi potest, ideo clam quia si palam aliquid conaretur admittere salus innocentis posset a plurimis defendi contra uidentium consilium. Ergo scelerati hominis fuit, clam cogitatum facinus perpetrare, ut omni coniectura cessante lætetur autor admissi. quis enim crederet sororis uirum sorori amabilem nullis inimicitijs interuenientibus innoxium semper, pygmalionis sæuitia iugulatum? quo loco plenissimæ crudelitatis reus pygmalion ostenditur, siquidem sciens admisit, quod credibile futurum non putabat. Postremo utiq; se tutum esse credebat ex regali potentia, nam idcirco præmisit poeta, ꝙ regna tyri ipse retinebat. dicit ergo inde immanior cæteris. quia ut dictum est, occidit eum qui esset innocens, & qui nulla cum eo inimicitias habuisset, occidit sororis uirum, qui sororem eius nunꝙ̃ læsisset, & quæ esset amabilis, occidit ante aras, occidit propter solam auaritiam, occidit nulla (utpote rex) coactus inopiæ necessitate, & eo facilius incautum aggressus, ꝙ sichæus nihil tale ausurum putabat uxoris fratrem. Ecce oratoria in poeta uirtus, unum admissum quantis criminum generibus aggregauit. quemadmodū loci communis partes ingressus, latius discussit, quas aptius dixit non omissa breuitate necessaria, pro loco, pro tempore, pro persona. Aeneas enim in sylua naufragus, suum et naufragorum sociorū negotium gerens, per id tempus quo miserijs suis cupiebat aliquatenus subueniri, tenendus non fuit longo contextu sermonis, tamen si consideraretur ipsa breuitas, latissimum dabit intellectum rhetoricorum præceptorum. ait enim ille, hoc est sceleratus, & nefarius ille a quo nil sceleris sperabatur, ille rex quem nulla ad implendum scelus cogebat inopia, cuiq; superarent opes regię, ille, quem conuenerat amare sororis suæ uirum, ille, qui germanam suam uiro priuare non dubitauit, qui seruare affinem potius debuit, ꝙ̃ necare sichæum hominem innoxium, quem generum dignum iudicauit, cui traderet filiam adhuc uirginē, & alterius amorem nescientem, eos prima matrimonij consecratione coniunctos, acceptam patri, amabilem sorori, faciens contra naturæ religionem, faciens contra iudicium patris rupto humanitatis & affinitatis uinculo necauit insontem, necauit incautum, atq; eo facilius ꝙ talia non putaretur ausurus. Occidit āte aras, ut sacrilegium quoq; his sceleribus necteret. Occidit ante aras, hoc est dijs respicientibus, quos humana cæde funestare non debuit. post hæc, ut facti ipsius demonstratione expressa causam scelerati hominis premeret, ait. Atq; auri cæcus amore, ut nullam ei defensionis partem relinqueret, qua uti possunt, qui aliqua uiolentia pressi, aut in se aut in alios uerterunt impias manus. Clam superat. Nullus enim secreto aliquid sceleris conficit, nisi qui sciat se illicita perpetraturum, quod autem ait cæcus, non ad corpus, sed ad animum pygmalionis reuocandum est. auaritia enim tractus in scelera non considerauit quid faceret, uel in quem, ubi, uel quo in loco, aut quibus præsentibus. Hoc loco Virgilius docet, nihil sancti esse apud eos, quos possederit auaritia. hanc enim sic diffinit, satiari non posse nisi humana & diuina iura fuerint uiolata, neq; uno loco hæc sed plurimis posuit, crudelitatem Auaritia

pori s. fortunaq; præstantibus. Huius felicitati inuidens iuno defectus suos euidenti dolore confessa etiam inferos mouet. uocauit furiam, hanc aduersus homines, deorum uoluntate munitam iunxit partibus suis. qua ministra apponitur mater eius per fraudem, quę fidem promissæ affinitatis euerteret, scilicet cum offerret alterum generum diuitem, regium atq; formosum. Sed hæc non potuerunt latini mentem commouere. Excitatus est turnus in bellum. exciti reges innumeri, prouincię quoq; & gentes, asperę, bellicosæ, feroces & multitudinis fiducia truces. Adicitur octauo libro ad diomedem quoq; missum, sed illum tanti nominis reuerentia territum auxilia per negasse, æneam interea de reliquiis danaum (ut dictum est) atq; immitis achilli perditisq; ex his naufragio plurimis, & interueniente luis contagio ne nõnullis extinctis relictis quoq; in sicilię partibus aliquantis cum paucis quos euander ei ex angusta substantia dederat obtinuisse ipsam iunonem sæuam & in exercendis inimicitiis infinitis temporibus perdurantem uirtute, tolerantia, & felicitate superatam. æneæ partibus (ut in duodecimo libro lectum est) facere compulsam. Illaq; omnia cum omni prosperitate adeptum, quę nuntiauerant dii & cecinerant uates.

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER SEPTIMVS. FINIT.

INCIPIT OCTAVVS.



T BELLI Signum laurenti turnus ab arce Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu, Vtq; acres concussit equos, utq; impulit arma, Extemplo turbati animi simul omne tumultu Coniurat trepido latium, soluitque iuuentus Effera. Turnus hortamento furię & mandatis, ducibus & auxiliis fulctus, factus audacior primus prorupit in bellum, signumq; extulit, quo maiore furore bellandi cæteros excitaret. deniq; ut uexillum ostendit, & rauco cantu strepere cæperunt cornua, ut equos produxit, & arma impulit. extemplo turbati animi singulorum scilicet, qui uiderant uel audierant. quibus ita gestis alia mens uirorum fortium facta est. Et quando ad id uentum est, ut non dispositioni sequenti tempore profuturę, sed in præsens momentum facta procederent, simul omne tumultu coniurat trepido latium. simul, inquit, & omne, hoc est uno tempore omnibus in unũ coeuntibus latium omne trepido tumultu coniurat. trepidatio quippe cunctorum talis extiterat, & talis tumultus, hoc est timor multus, ut in contrahenda coniuratione & tanta congregatione populorum parui sibi & adhuc impares uiderentur: perindeq; desperatio uniuersos obsederat. Quo factum est, ut nullus immunis fieret a consortio dimicandi. Ecce quantum ænec meritis datur, quanta arte laudis eius & præconia cumulantur. Profitetur primus uiolentiam turnus & coniugium. quod meritis obtinere non ualuit, bello nititur quærere. hic quoq; partes ænec tutæ redduntur, ne peregrinus optimo studio susceptus & optatus cum omni beneuolentia gener in socios impius & asper in ciues uideretur extitisse, si prius arma sumpsisset. Accedebat aliud, quod magis laudes eius extolleret, ut italia omnis, tot duces tot populi, tanta uniuersorum conspiratio rebus suis cum ipsa subsidiorum mole diffideret: quum peregrinũ

atq; auaritiam nullo modo posse a se discerni. deniq; ut dictum est, & polydori exitio hoc idem docu
it, non enim eēt occisus nisi auri cupiditas crudelis hominis sæuitiam prouocasset. item alio loco aua
ritiæ scelere proditam patriam posuit dicendo, Vendidit hic auro patriam. Securus amorum
germanæ. Omnia augendi criminis causa conscripta sunt. Tanto enim sceleratior tenetur pygmali
on, quanto certissimus fuerat, nihil didonem de fratre sensuram. Perinde non erat in tale scelus ca
surum se fuisse, quod ne in suspicionem quidem uenire deberet. Factumq; diu cælauit. Occulta
tio facti post admissum fuerat necessaria propter duplicem causam, quarum una fuit, ne publicato
interitu sichæi ad autorem sceleris aliqua uia ueniretur. altera quia inuadendi in thesauros occasio
interibat, si anteq̄ auro potiretur, cuius cupidus tot sceleribus se inuoluerat, deniq; de homicidio et
de autore constaret. Et ægram Multa malus simulans uana spe lusit amantem. Soli
citam uehementer de statu amantissimi coniugis sororem suam compositis per dolum mendacijs fal
lebat pygmalion, donec ipsi etiam thesauros incaute auferret. Ipsa sed in somnis inhumati
uenit imago coniugis. Quia neq; suspicio in pygmalionem esse poterat propter affinitatis cau
sam, neq; extabat aliquis ignarus facti, qui proderet reum, includitur imago ipsius occisi uniuersa in
somnis pandentis uxori. Et quod ait inhumati, crudelitatem uoluit etiam in hac parte demonstrare
pygmalionis, & desperationem plenissimam, ut post multimodum scelus admissum occisi non cura
uerit sepulturam, quam procurare debuerat, ut nefarium factum uiuentium oculis uel terra sub
traheret. Quod uero ait. Ora modis attollens pallida miris. ut per expositionem & narra
tionis contextum eum qui uixit, intelligere possit occisum. Crudelis aras, traiectaq; pectora
ferro nudauit. Sic debemus accipere, ut aliquid uerbis relatum, aliquid oculis uideatur fuisse sub
iectum, obiecisse potuit oculis pectus ferro transfossum, aras uero, quæ non erant in præsenti, uer
bis potuisse mōstrare. Cæcumq; domus scelus omne retexit. Ne iterum diceret poeta, quod
iam fuerat dictum, strictim posuit omnia retulisse, quæ negotio fuerant. nam & autorem sceleris ꝓ
culdubio prodidit, & uniuersa narrauit, designatis igitur facto, loco, persona, tempore, quoniam ma
lum omne ab affine processerat, & impietas dijs testibus perimpleta est, nec prohiberi ualuit, nec ul
tione pensari, atque in eo in quo ijdem dij neque hominis innocentis uitam seruare, nec sanguinem
fusum, nec suam ulcisci iniuriam potuerunt, fugam potius suadet uxori, nihil enim religionis
remansisse putauit apud eum, qui tanta impietate sæuisset, ne a cognati morte, ad necem
quoque sororis simili crudelitate transiret. Quia igitur ubi pygmalion. fuit dido tuta es
se non potuit, nec sibi aduersus immanitatem fratris assistere, suadet potius sichæus fugam,
proposita necessitate fugiendi, addidit facilitatem dicendo. Auxiliumq; uiæ ueteres tel
lure recludit Thesauros, ignotum argenti pondus & auri. Ostendere uoluit sufficien
tes ad auxilium fuge, qui tanti fuerunt, ut eorum pondus ignorauerint extranei & sichæo, & uxo
ri ipsi fuerint incogniti, consulendi ergo in præsenti, & fugiendi mandatum fuit, & prospiciendi in
futurum thesaurorum præcepta translatio. His commota fugam dido, sociosq; parabat.
Publicato scelere atq; eius autore per didonem prodito, socij fugæ poterāt cōgregari. nō. n. erat cōsi
lium, petere mulierem sine comitibus fugam, uel maxime quæ fugitura cū thesauris fuerat, metue
batur enim pygmalion, ne amissa spe thesaurorum sequeretur, & in peregrinis faceret, quod in sedi
bus occisi cōplere non potuit. Conueniunt quibus aut odium crudele tyranni, Aut me
tus acer erat. Duo gña hominū ꝓposuit fugituræ didoni eē sociata, unū quod odisset pygmalionē,
alterū quod timeret. Odiū debemus accipere eorū fuisse, qui nōnullis uiribus ei resistere potuisset,
metum uero eorū, qui iferiore loco & fortuna cōstituti, cū reniti atq; obluctari nō possent, facilius

naufragum, nouum, ac nullis in ea regione familiaritatibus fretum, contendere armata multitudo debuisset. Sœuitq; iuuentus Effera. Ferebatur iuuentus non ratione aliqua, sed feritate, & iniectam per furiam furoris amentiam. Ductores primi Mesapus & Vfens, Cōtemptorq; deum Mezentius, undiq; cogunt Auxilia. Duces timidiores cæteris cogebant auxilia undiq;. cogebant accipiendum est, non congregabant, sed inuitos urgebant. deniq; sequitur. Et latos uastant cultoribus agros. Vt ostenderet poeta tanto illos metuisse oppressos, ut solitudinem latis indicerent agris, nullo saltem relicto custode. in significatione latitudinis agrorum, intelligere possumus, quantus cultorum numerus ad bellum uideatur esse per tractus. Mesapus, et ufens, contemptorq; deum mezentius.. non frustra singulorum nomina posuit ostendit enim excepto timore plebis etiam in ipsis ducibus, in quibus præcipua uirtus existeret, maximum fuisse terrorem. Nam qui auxiliis cogendis operam dabant. & ne ipsos quidem inermes esse patiebantur cultores agrorum, proculdubio, qui formidinem animo gererent, euidentissime profitebantur. Quod autem etiam hoc loco contemptorem diuum mezentium posuit, maximum troiani ducis insigne in eo quoq; uoluit demonstrare, ut contemptor diuum mezentius aliquando inueniret, quæ timeret. Mittitur & magni uenulus diomedis ad urbem, Qui petat auxilium, & latio consistere teucros. Tanta formido italorum tenuerat mentes, ut conquirendorum auxiliorum non inuenirent terminum nec caperent finem. deniq; etiam ad diomedem miserant uenulum, qui auxilium poscat. Et quoniam petendi ars illa prima est, ut illud, quod petendum est, ostendatur etiam illi profuturum, qui dederit mandata, ad ipsum defert ea, quibus & mulcere hominem, & impetrare posset, quę uolebat. longe autem fuerat diomedes, perindeq; nesciebat, quæ in italia gereretur. facillimum uidebatur eum etiam falsis terroribus ad dādum posse prouocari. Mandata igitur pro natura causæ hæc erant, quibus suasoria posset impleri. primum ut aduectum æneam classe narraret, hoc est ut de aduentu æneę ignarus non fieret, quem in troia nouerat uictum, eundemq; nauibus aduectum, ut ex hoc uerum esse consideret, & arbitraretur, paruis opibus fulctum timendum propter bellorum incerta non esse. Victosq; penates Inferre. Secum uehere deos suos, quos ipse diomedes in excidio troię contempserat. Quum hunc asserit penates secum uehere, ostendit eum his constituendis in italia sedibus cogitare. Et fatis regem se dicere posci, Edoceat. Referat etiam æneam dicere, ꝙ sibi fatorum ratione italia debeatur, licet hoc non adeo posset diomedem terrere. ualebant suspicione colligere, æneam in causa sua de regno debito esse mentitum. adduntur supplementa terroris falsa, quæ inimicum ueterem in magnam sollicitudinem mitterent. Multasq; uiro se adiungere gentes Dardanio, & late latio increbescere nomen. Hæc non fuerant facta, sed iccirco ueris admista sunt, ut pro certis acciperentur. sed neq; ipsa diomedes poterat formidare, etiam si hæc pro ueris accepisset. Diceret aduersus, eos profutura, quos in italia sui æmulos inuenisset. Multasq; uiro se adiungere gentes Dardanio, & late latio increbescere nomen. multas, inquit, gentes. maior metus iniiciebatur ex eo, ꝙ neq; numerum expressit, aut gentium nomina. Dehinc dixit, adiungere & increbescere, imperfecto enim modo maior formido poterat exoriri, ꝙ auxiliorum & fauoris æneę quotidie crescebat effectus. nam si aliquid perfectum nuntiaret æstimari poterat, & forte contemni. Duo igitur mandata portabat uenulus. Vnum, quod indicaret quę gererentur in italia. alterum, quod terreret. edoceat, non semel accipiendum est. quod iccirco in medio posuit, ne turbaretur ex continuatione narratio, si in capite uel in fine consisteret. Ordinemus ergo omnia, ut intellectus fiat illustrior, & propter demonstrandam petitionis causam, edoceat

se arbitrabantur interituros. alij ergo propter odium iuuabant didonis necessitatem, ne pygmalion obtineret, quod uolebat, & thesauris inuasis fieret fortior, alij propter metum, quibus offerebatur occasio, ut carerent hominis sæuissimi dominatione. Naues quæ forte paratæ, corripiunt. hoc est magna properatione in unum colligunt naues, quæ forte in præsenti fuerant paratæ non .n. tales quærebat necessitas, quæ desiderarent fabricam, aut indigerent aliquibus armamentis, sed quę essent paratæ. si enim uideretur aliquid nouari in nauigijs, aut eadem nonnullis instrui dabatur apta suspicio, ꝙ fugę subsidium, & transuectioni copia pararetur. differebatur quoq; quod fuerat maturandum. Onerantq; auro. Sichæum superius dixit retulisse, aurum atq; argentum incogniti ponderis fuisse in thesauris, & omnia eum transferenda mandasse, ne ex illis aliquid remaneret, quod in hominis sæuissimi lucra conuerti potuisset. sed ne ubi ad ipsam fugam uentum est, fugituri, quale consilium habuerint, poeta commemorat. si enim uellent totum aurum ferre, & omne argentum, maior numerus nauium fuerat necessarius, quem constabat in promptu non esse. non ergo impositum est totum, sed quod pro modo nauium potuit ferri nec pretij inferioris species, sed ea quæ potioris meriti fuit. Auro inquit naues onerant. melius enim fuit, ut argentum teneretur, cuius pretium in comparatione auri constat esse inferioris. onerant inquit ut ostenderet, & amplius impositum, ꝙ̄ naues ferre potuerant, ut infinitum cum argento, quod transferri non potuit, aliter diuitiarū copia exprimi non potuit, nisi diceretur ad exportandam thesaurorum substantiam, nec naues sufficere potuisse, ut uel aurum solum ualeret auferri. Portantur auari pygmalionis opes pelago. Omne hoc eo redigitur, ut probetur quod est dictum. Ditissimus agri phęnicum fuerat sichæus, Ignotum pondus argenti & auri habuit, portantur auari pygmalionis opes pelago. Tantum ponderis fuit ut propter auri tantummodo species transferendas, & hanc non omne mare fuisset necessarium. Quod autem dixit Pygmalionis opes, non ꝙ ex bonis pygmalionis descenderet, sed quas arbitrabatur ad auiditatē suā mox esse uenturas, in quo non immerito affligeretur cruciatibus auaritiæ, quæ sic dolitura esset, quasi reuera proprium fuisset amissa. Dux fœmina facti. Ipsa enim potior omnibs fuit, & propter ipsius causam, & necessitatem ibant omnes, qui ascenderant naues. certe & hoc ad insultationem positum possumus intelligere. ut duce fœmina perdiderit, quod proprium putabat effectum. Laudatur interea fugientium consilium, quos non tenuit cupiditas amplius afferendi, quia nec poterant ferri, nec debuerant immorari. Deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouę carthaginis arcem, Mercatiq; solum, facti de nomine byrsam, Taurino quantum posset circundare tergo. Prius dixit, ubi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouæ carthaginis arcem, & secundo loco posuit, mercatiq; solum, quum ædificium instrui non potuerit, nisi emptio loci primitus prouenisset. Et est reuera quod moueat ꝙ̄diu ad ordinationem sensus ueniatur, quia facta patebit dictionis integritas. ordinatur ergo sic. Deuenere locos, mercatiq; solum, ubi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouæ carthaginis arcem. præsens tempus ostendit. Ergo integre posuit, primo emerunt, & sic cœperunt ædificare taurino ꝙ̄tū possent circūdare tergo. huius loci diuersa traditio est. alij dicūt pecuniā tūc ex corio bubulo fuisse, et iñ pecuniā dictā, ꝙ ex pecore originē duceret, tātūq; fuisse ĩ ꝓtio loci, ꝙ̄tū bouis unius coriū cōficere potuisset, alia traditio talis est, ꝙ uēditor loci hac fraude deceptus sit, ut tantū agri uēderet, quantū coriū bouis circūdare potuisset. illū nihil fraudis suspicatū arbitratū eē, tm̄ sedis traxisse, ꝙ̄tū posset occupare ĩtegrū coriū, si ꝑ terrā iaceret. ēptores uero fraude ꝯsito cōmēto ĩ corigiā tenuē solidū coriū duxisse, ꝑ ideq; factū, ut ãplius ꝙ̄ debuerat teneretur, sed oĩa hęc fabulosa sūt magis ꝙ̄ uera. nam si cōsideremus. Vbi nunc ingētia cernes mœnia, surgentēq; nouę carthaginis arcē,

latio consistere teucros: aduectum æneam classi, uictosq; penates inferre, & fatis se regem dicere posci. Per singula ergo, quę dicta sunt, subaudiendum est, edoceat. Item inferioribus aptandum, ut sit, edoceat multas gentes uiro dardanio se adiungere, Item edoceat late latio increbescere nomen. Hęc exempla docendi debemus imitari, quum aliqua scribimus. Odiosa est enim in his continuatio, quæ fit melior, quum unum uerbum in medio positum superioribus simul inferioribusq; respondet. Incipit pars alia mandatorum interponi, ut si impetrationem non concederet ex periculi sui contemplatione postulatis diomedes annueret. Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur Euentum pugnæ cupiat. Manifestum est, inquit, quid eius cæpta significent. manifestum, quem cupiat euentum, si fortuna consentiat. dicit iam maioris metus causam. Manifestius ipsi, Quam turno regi, aut regi apparere latino. Ex aperto ait, non turno aut latino esse cupit infestus. quum constaret nullas causas odii præbuisse. Sed illi, quem propter excidium troię execrabilem habuit inimicum etiam huic parti, doceat, debet adiungi. quia, ut dictum est, semel positum omnia tenuit. Ponamus ergo in capite, edoceat. & cum ipsa dictione percurramus omnia. Mittitur & magni uenulus diomedis ad urbem, qui petat auxilium, & huc doceat aduectum æneam classe, edoceat uictos penates inferre, edoceat fatis regem se dicere posci, edoceat multas gentes se adiungere uiro dardanio. quod addidit, dardanio, non uacat. Admonere enim uoluit diomedem odii ueteris, quod metuere debuit propter excidium troię: edoceat, latio increbescere nomen eius. edoceat, quid ferat. his conceptis, edoceat æneę hanc esse sententiam, ut si euentum pugnę sequatur, fortuna prosperior ex aperto magis ipsi diomedi ueteri hosti redditurum uicem, ꝙ latino aut turno nociturum. Talia per latium. Multi hic distingunt, & finiunt. & faciunt caput, cum quodam transitu. & sequuntur dicentes. Quæ laomedontius heros Cuncta uidens magno curarum fluctuat æstu, Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc, In partes rapit uarias, perq; omnia uersat. Nos hanc pronuntiationem propositi uersus sic tradемus, addita ordinatione sensus quæ cuncta italia uidens laomedontius heros per latium geri, magno curarum fluctuat æstu, & cætera, quæ sequuntur: ut nulla sit separatio. cuncta uidens, id est plane considerans omnia, & habens comperta ac manifesta. quod ait, cuncta, illud exprimere uoluit. ex illis, quæ par diuersa agitabat, nihil æneam latuisse. laomedontium dixit, astutum, callidum, uigilantem, & respondentem uirtutibus laomedontis. Et reuera hæc prima sollicitudo est in ratione bellorum, ut unusquisq; intelligat, quid hostes agant, quid innouetur. hæc igitur æneas sic nouerat, ut eadem ipsa nō solum audisse, sed uidisse uideretur. ita omnes actus diuersę partis inuestigando collegerat. Magno autem animi æstu & uehementi agitabatur, considerans totius italię factionem. æstus animi ex causa translationis dicti sunt. cæterum proprie maris dicuntur æstus, quum ultra naturam suā aliqua ex causa tollitur, aut inundat. Nec immerito igitur prudentissimus diuersis cogitationibus & inæstimabili cura huc atq; illuc propria cogitata tenebat. Videbat enim aduersis omnem italiam studiis conspirasse. missum quoq; etiam ad diomedem, quem non sperabat auxilia negaturum. considerabat opes suas, quę contra tantos ac tales stare non possent, utpote quæ essent satis exiguę, & nullius extrinsecus subsidiis fultę. Hæc exposuimus, capta coniectura ex præsentibus. cæterum poeta nullas cogitationum speciales causas aperuit, æstimationi relinquens, quæ ille pro loco, pro tempore, pro persona, pro causa uoluere secum ipse potuit. Nihilominus mira arte tractauit naturam animi, qui, quum diuersis, ut mare cæperit æstibus agitari, cito in alta rapitur, & cito reuocatur. mittit comparationem, ut unusquisq; animi mobilitate, quam latentem

Et quod inferius dixit, Instãt ardentes tyrij, pars ducere muros, Moliriq; arcem, & manibus sub/uoluere saxa, pars optare locum tecto, & concludere sulco, Iura magistratusq; legunt, sanctumq; senatum. hic portus alij effodiunt, hic alta theatri Fundamenta locant alij, immanisq; columnas Rupibus excidunt, scænis decora alta futuris. His templum iunoni ingens sidonia dido Cõcludit. Inueniemus tanta ac tam magna non potuisse, nisi locis latioribus condi, quæ comparari sine du/bio non possent ex unius corii utraq; parte, licet ipse poeta addiderit ueri similitudine, qua credibile faceret factũ dicẽdo, de nõie byrsã, facti de nõie byrsã, quasi locũ ipsũ cõdendæ ciuitati necessariũ, atq; emptum cogitauerint byrsam, quæ appellatio & lingua græca, unde dido fuit, & punica hoc est ipsius regionis in qua res gesta ferebatur, significabat coriũ. byrsa qppe græca appellatione coriũ est, & bursa/s punica elocutione corium significatur. cõpendio tamen sufficit noscere peregrinos ho/mines ex empto habuisse illa loca non inuasa per uiolentiam. Sed uos qui tandem? quibus aut uenistis ab oris? Quo ue tenetis iter? Mira breuitas interrogationis, quę toto uno uersu cõplexa est scilicet, ut dicerent qui essent, unde uenirent, quod ipsum in responsione mõstrabitur. interrogatio tamen ipsa non caret fraude. nam idcirco immissa est, ut adhuc æneas non deam, sed hominem crederet, quod reuera non prouenit, nam, æneam asßignat poeta non trans/duci calliditate fallentis, sed in eo perseuerare, ut deam credat, nam ipsi parti primo, dehinc quę/sitis cum magna animi laceratione respondet. nullus enim mala sua & ea in quibus adhuc uoluatur sine dolore commemorat. ait ergo. O dea si prima repetens ab origine pergam, Et uacet annales nostrorum audire laborum, Ante diem clauso componet ue/sper Olympo. Deam, inquit, te esse certißimum est, quæ autem cupis audire, & multa sunt, & prolixa. duo enim sunt quæ impediunt. unũ quia non uacat, alterum quia narrationem malorum unius diei tempus impleri non patitur. properabat enim redire ad suos, & in locis in/cognitis & desertis post finem diei seperatus ab ipsis inueniri non debuit. Hæc ergo breuißima prin/cipia fuerunt, in quibus beneuolentiam fecit, & honorificentiam cum deam appellat, & fecit atten/tam cum dicit, multa esse mala, quæ referre cogebatur, & eo genere ostendit se non omnia, sed ali/qua esse dicturum. incipit iam ipsam narrationem, & respondet propositis, sed non eo ordine, quo quæsita sunt. illa enim dixit. Sed uos qui tandem? Ille secundo respondet, & sic primæ. in secun/da enim inquisitionem dixit. Quibus aut uenistis ab oris? Nos troia antiqua (si uestras forte per aures Troiæ nomen iit) diuersa per æquora uectos forte sua libycis tẽ/pestas appulit oris. Ecce secundę interrogationi satisfecit. Ostendit enim ex qua parte orbis uenissent. nos, inquit, a troia profecti sumus, dicit & eius laudem, antiqua, inquit, quam credimus te opinione noscere. magna enim magnę sunt opinionis, perindeq; fama currente oĩbus nota, & licet an/nì unius cõmemorationẽ professus sit tñ fuise prolixũ, ut totus dies eã cõplecti nõ posset, tñ usus admirãda breuitate labores simul oĩum cõclusit amorũ. dicendo. n. discedendo de litoribus troiæ te/tigit primã tporis partẽ. Forte sua libycis tẽpestas appulit oris. Hinc ignarus affectus quia uene/ris uerbis audiuit, sed fines libyci. dicit iã q sit ipe q loquatur. Sũ pius æneas. Et qa cũ dea se ar/bitrabatur loq, cõmẽdat psonã suã dicẽdo. Raptos q ex hoste penates Classe ueho mecũ. Vt oñderet i excidio patrię hoc se habuisse pcipuũ, q ãte alia penates liberaret. Fama sup æthe/ra notus. Famam medie posuit euidenter asßignans qualis fama, quoniam multi etiam ex mala fama noti sunt. quali autẽ fama notus fuerit æneas ipse Virgilius alio genere demonstrauit. dixit enim esse pium & religiosum iuxta deos. Fama super æthera notus. cum laboribus, inquit, & moribus meis notus factus esse toto orbi, fama nõis mei sine fine discurrẽs, cũ iã quo tẽderetur nõ

in interiorem pectoris non poterat cernere, proposito uideret exemplo. Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ, Omnia peruolitat late loca, iamq; sub auras Erigitur, summiq; ferit laquearia tecti. *Aqua enim patentibus uasis condita, & percussa solis aut lunę radiis, si habeat motum emittit ex sese quodam lumen uagum atq; discurrens. & nunc tecta ipsa, nunc parietes omni celeritate percurrit. quod ipsum iccirco positum est, ut intelligatur, quanta mobilitate animus æneę per diuersas cogitationes uideatur cucurrisse.* Nox erat, & terras animalia fessa per omnes Alituum, pecudumq; genus sopor altus habebat. Quum pater in ripa gelidoq; sub ætheris axe Aeneas tristi turbatus pectora bello Procubuit, seramq; dedit per membra quietem. *Nihil cogitantibus, & nulla cura distentis aderat noctis tempus, quod somnum suaderet, & requiem. sed ænę aliud assignat, ut fecerit, quod homo, & fecerit, quod sollicito congruebat. Quum, inquit, cuncta animalia somnus habuisset, ac pleno otio requiescerent, solus æneas per aliquantum partem noctis peruigil fuit: sed ubi uicit natura uigilantem, & resistentem superauit. non quæsita sunt tecta, nec procuratus est ad delicias torus, neq; omne corpus traditum somno. sed sub nudo æthere, atq; in fluminis ripa: hoc est ubi pro ratione temporis & loci frigus supererat & pruina, procubuit super, omne corpus quieti concessit, serum capiens somnum, hoc est tardum, quod proculdubio faciunt ii, quos sollicitat salutis cura: nec uoluit primo uespere in lucem usq; dormire.* Huic deus ipse loci fluuio tyberinus amœno Populeas inter senior se attollere frondes Visus. *Ecce felicitas cogitantis dormit, auxilia potiusq; delicias quæsiturus. nam deus ipse fluminis præsentis uisus est dormienti, non occultus aut dubius, nec aliterq; fuit apparens. nam ipso alueo fluminis inter populeas frondes & aquæ uirentis lapsus emerserat.* Eum tenuis glauco uelabat amictu Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo. *Ex ipso habitu intelligebatur, qui esset, etiam si eum uidisset imprudens. habuit æneas, ultraq; sperabat maximum meritum, quem leuabat somnus, leuabat & somnium.* Tum sic affari, & curas his demere dictis. *Dubitari non potest, quantum detur æneę successibus, ut affatibus dei præsentis omnis eius cogitationum remoueretur acerbitas. cultus autem ipsius numinis non inaniter positus. dormiebat. debuit enim dormiens euidenter cernere, quis esset. ne daret humanis erroribus, quod magni beneficii loco fuerat præstitum: hoc autem ei demebat deus ipse, quod eum importunis cogitationibus uexari cognouerat.* O sate gente deum, troianam ex hostibus urbem Qui reuehis nobis, æternaq; pergama seruas, Expectate solo laurenti, aruisq; latinis. *Parum fuit, quod uenerat deus excussurus omne tædium cogitantis. dicit ei etiam laudem, quam si sola dixisset, nec addidisset alia. sufficeret, quæ sub laudatiuo contextu posuerat.* Primum enim dixit, *O sate gente deum, cogitas, inquit, humana pericula nate ex diis, nec respicis salutem tuam in hominum manus uenire non posse, quem intuetur natiuitas sua incolumitate consistens, & saluum & integrum illibatumq; retinet. Pergama quoq; interisse, quis asserat? quum tecum durent in tempora æterna mansura? Olim te sperabat italia, tenet præsentem, & optatis amplexibus fouet. Hæc dicendo, magnam spem futuris temporibus pollicetur. addit alia, ut animum æstuantis maiore securitatis sponsione confirmet.* Hic tibi, *inquit*, certa domus, certi ne absiste penates, Neu belli terrere minis. *Qui speratus uenisse dictus est, magis magisq; securior redditur, quod illic habiturus esset sedes, illic penates collocaturus, illum nihil debere metuere, neq; illam sollicitudinem ferre, quod crudescerent bella, & maiora pericula minarentur.* Timor omnis, & iræ Concessere deum.

habere, ad cælum & superos etiam uenit. Tertia inquisitio superat, quo ue tenetis iter? etiam ipsi respondet dicens. Italiam quæro patriam. Dixit ergo quo tenderet, addidit quod quæsitum non fuerat ornaturus meritum suum dicendo. Genus ab ioue summo. Quæro bis accipiendum est, ut sit italiam quæro patriam, & genus quæro, quod a ioue summo descendit. His adiungit aliqua de causa sui erroris & ea, quæ tenerent profectionis initia, & præsentis temporis mala. Bis denis phrygium conscendi nauibus æquor. Matre dea monstrante uiam data fata sequutus. Cum numerum nauium diceret, ambitiosum fuit quod dixit bis denis, quam si diceret uiginti, sicuti pro nihilo posuit. Vix septem conuulsæ undis euroq; supersunt, Matre dea monstrante uiam. Quam breuiter auditus est, ꝙ gratias ageret matri, licet ipse quasi apud incognitam commendationis suæ causa, hoc uoluerit dicere, ꝙ ex dea sit genitus ipsa enim uiam monstrauit dicendo in secundo libro, Eripe nate fugam, finemq; impone labori. Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam. Hic ostendit poeta etiam illud, quod æneas de troiæ litoribus non uoluntate nauigauerit iungendo, Data fata secutus. quoniam fatalibus dispositionibus consentiendum magis est, quam inefficaciter resistendum, ecce præterita stricitim transiit, & in præsenti immoratus propter maiorem misericordiam commouendam, Vix septē cōuulsæ undis euroq; supersunt, Ipse ignotus, egens, libyæ deserta peragro, Europa atq; asia pulsus. Singula uerba, quā teneant uim, quēue habeant intellectū, necessario noscendū est. ait. n. bisdenis nauibus ueniebā, designatiōe numeri, magnis copijs motā nauigationē uoluit de mōstrare. Vix septē cōuulsę undis euroq; supersunt. Qui uult animum dolentis cōpetenter excutere, separatis singulis pronuntiare debet. Vix, ut ostenderet se cum magna difficultate euasisse, Septem, ut ex magno numero exiguum quid superesset. Conuulsæ undis euroq; supersunt. Hoc est dissolute duplici malo ui maris & tempestatum. ad approbandum uero calamitatem suam, utitur occasione loci, ac temporis, dicendo. Ipse ignotus, quod est in rebus humanis extremum, in alienis nullius habere notitiam. Egens, quod fuit infelicitatis argumentum, si enim non egeret nō esset ei cuiusquam notitia necessaria. iuncta igitur fuerunt mala duo, ut incognitus fuisset, & egens, & additum est ad cumulum malorum, ut solitudo quoq; & deserta concurrerent, ut nihil ad uictum uel ex agresti solitudine suppeteret nec inueniretur quispiam, qui misereri posset, Europa atq; asia pulsus duas partes orbis nominauit, de tertia parte conticuit, quæ aphricæ fuit, & in ipsa positus loquebatur. dicturus etiam alia malorum suorum fuit, sed quia uniuersa habuit nota, uel quia non libenter hæc patiebatur ulterius enumerari, uel quia consulendi uia ante noctem fuerat maturanda, ait. Nec plura querentem passa uenus medio sic interfata dolore est. Quia de solitudine ac desertione nauigiorum, de inopia quoq; fuerat conquestus, & incognitum se se narrauerat omnibus, uenus ocurrit, & in omnibus securum præstat. Quisquis es, inquit, perseuerat adhuc, quasi cum incognito loquatur, quasi diceret, siue æneas es, siuij troianus. Haud credo inuisus cælestibus auras Vitales carpis, tyriam qui adueneris urbem. Dijs inquit propitijs constat te uitam tuam ducere, quando post infinita aduersa uisurus es carthaginem. hęc inserendo proculdubio spōdebat effectum eorum, de quibus æneas fuerat conquestus. nam & colligebatur, & notitiā hominū, & futurā celebritatē loci, & humāitatē promisisse. Perge modo atq; hinc te reginæ ad limina perfer. hortatur eū, ut nō secundū intentionē suā, ad naues & ad socios redeat, sed magis ꝑgat ad ciuitatē, & ipā reginā, atq; ut hoc ipū sollicito & āxio ꝑsuaderet, facit lętū, facit ꝑ oīa securū dicēs Nāq; tibi reduces socios classēq; relatā Nūtio, & in tutū uersis aquilōibus actā.

In leuitatem plenißimam uersum est, quod animorum timoribus ferebant numina, & in omnem placiditatem illorum durata, dudum iracundia commutata est. perindeq; cesßit felicitati tuę, quicquid solebat esse contrarium. Iamq; tibi (ne uana putes hæc fingere somnum) Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus. Triginta capitum fœtus enixa iacebit Alba solo recubans, albi circum ubera nati. *Benignus monitor omnia ei adimit, quę incertum bellum fecerant. nouerat quippe multos homines falli per somnium, & somniare superflua. quod ne æneę accideret, dat ei dormientis signa quæ uigilans probaret in luce. hinc, inquit scies, ueris te instrui, quum prædicta in præsenti ipsa occurrente ueritate cognosces. Quippe inter littoreas salices emerget sus formę maximæ, cum fœtibus triginta.* Nec immerito ingens, *quæ posset uno partu tanti numeri incolumes fœtus exponere. Fuit ergo unum signum a loco, & eius qualitate. alterum a genere animalis, & magnitudine. tertium, quod numerus in fœtu consisteret. quartum, ꝙ uisurus esset iacentem natis circum ubera constitutis. quintum, ꝙ albi omnes, & uno colore cum matre. quid autem significaret, hoc ipsum, quod prædicebatur, ipse aperit, atq; ipse disponit, dicens.* Ex quo terdenis urbem redeuntibus annis Ascanius clari condet cognominis albam. *Hoc, inquit, signo monstratur ascanius conditurus ciuitatem albam, atq; in ea per triginta annos regnaturus compleuit omnia, quæ adimendę sollicitudinis causa prosecutus est. dixit alia quoq;, quę tenerent futuri temporis spem, in tantum ut prosperitatem ipsam diceret, per æneam ipsum ad ascanium quoq; uenturam, confirmationis omnium fuit.* Haud incerta cano. *Quod solet euenire, dum homines dormiunt. ista, inquit, uera sunt, & certo proferuntur autore.* Nunc qua ratione quod instat Expedias uictor, paucis, aduerte, docebo. *Qui prædixerat futuri temporis bona, haud ambigua etiam de præsenti prosperitate pronuntiasse uidentur. & tamen nihil uolens occulto remanere, addidit etiam hæc, quæ illum facerent lætiorem. Audi, inquit, nunc & quomodo præsentia declines, ausculta. bene promisit breuitatem, ne iamdiu sollicitum sermonis prolixitate suspenderet.* Archades his oris genus a pallante profectum, Qui regem euandrum comites, qui signa secuti Delegere locum, & posuere in montibus urbem, Pallantis proaui de nomine pallanteum. Hi bellum asidue dicunt cum gente latina. Hos castris adhibe socios, & fœdera iunge. *Promiserat se paucis esse dicturum, & hoc tenuit. sed ipsa pauca latum habent intellectum. nam nihil de necessariis prætermisit, ut solent efficere, qui compendio student constricti sermonis. Dixit enim genus, nomen, & unde uideretur assumptum, quem secuti nascerentur, & ꝗ̃ proximi essent, ne tædio æneę foret tali tempore longinqua profectio, aperuit, ubi ciuitatem condidissent, & quo ea nomine uocaretur, & in cuius honorem tale uocabulum meruisset. Præuenit uero omnia, quæ opponi e contrario potuissent. dicturus quippe, inde posse auxilia prouenire. præcipit desperationem. posset enim dici, fortasßis non ibunt. Atq; ideo dixit, illis nonnumꝗ̃ cum latinis causam extitisse bellandi, ut æneas fideret certis, & ad illos præsumpta intentione contenderet, deberet illos ei posse castris troianis adiungi, quum uetus inimicitiarum causa subsisteret. Hæc erunt signa instructionis, quæ doceret nescientem. Iccirco autem dixit, arcades non esse indigenas, ut italos ostenderet perosos habere peregrinos, & ipsos arcades demonstraret contra æmulos suos cum peregrinis posse uenire troianis. consequens fuit etiam illam peruenire partem, quoniam nouus, perinde incognita habens uniuersa, potuit dicere.* Nec homines noui, nec loca, nec uiam, qua duce ad eos secure perueniam. Ipse ego te, *inquit*, ripis, & recto flumine ducam, Aduersum remis superes subuectus ut amnem. *dicit, quid fiat, & quomodo*

Quomõ id potuerit fieri, uel quomõ illa scire potuerit, potuit, inqri, ait. quæ cõquereris pdita, mota iteratione uentorum ex indignis partibus tuta loca tenuerunt, dixit ergo & uentum, quo euaserant. unde id scire consequenter exequitur. Ni frustra augurium uani docuere parentes. *Ne uanos intelligamus, hoc est quasi stultos, equi prudẽter auguria repererunt, ordinandus est sensus sic, atq; ita sentiendum, si non fuerunt uani parentes nostri, hoc est maiores, & non frustra nos auguria docuerunt.* Aspice bis senos lætantes agmine cycnos. *Ecce duodecim cycni numero nauium, quæ coæquantur, quas æneas putabat oppressas.* AEtheria quos lapsa plaga iouis ales aperto Turbabat cælo, nunc terras ordine longo Aut capere, aut captas iam despectare uidentur, Vt reduces illi ludunt stridentibus alis, Et cætu cinxere polum, cantusq; dedere, Haud aliter, puppesq; tuæ pubesq; tuorum Aut portum tenet, aut pleno subit hostia uelo. *Dicit cycnos ipsos post aquilæ perturbationem, ut naues tempestatibus constabat esse turbatas hoc est dispersas, hilaritatẽ omnem lætitiãq; recepisse, & ut cycni ordine soluto securi uolitant, sic, inquit, & naues tuæ & omnes tui securi degunt, ac tuti sunt.* Perge modo, & qua te ducit uia, dirige gressum. *Posset æneas dicere, non noui quo eam, hoc illa preripuit dicendo. uia tibi monstrabit quo tendas gressus tuos.* Dixit, & auertens rosea ceruice refulsit, Ambrosiæq; comæ diuinum uertice odorem Spirauere, pedes uestis defluxit ad imos, & uera incessu patuit dea. *Remota æneæ suspicione, ueram constituit deam. completis quæ uoluit, dimisit instructum & recedens plurimis signis monstrauit filio, quæ esset, ut pleno uisu aduerteret cum qua sibi fuisset colloquium. nam refulsit splendore, quo fuit, & relaxata ueste usq; ad uestigia ipsa est contecta. supra enim dixit. Nuda genu nodoq; sinus collect fluentes. odoribus quoq; deam se esse monstrauit. Sic enim eius comæ se effuderant, ut ipsa præsens putaretur ambrosia, quam mulieres unguentis admiscent. Ordinatur sensus sic. Ambrosiæq; comę odorem spirauere.* Ille ubi matrem agnouit, tali fugientem est uoce secutus. *Ecce non tantum deam se constituit, uerum etiam matrem, sed ne præsentem fraudis augeret, proripuit eadem se se, sed ille quando repentino interstitio eam gradiendo uel currendo sequi non potuit, secutus est uoce.* Quid natum toties crudelis tu quoq; falsis Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram Non datur? ac ueras audire, & reddere uoces? *Incusatio est non contumeliosa, aut de amaritudine ueniens, sed de religione & affectu. Cur, inquit, ante hoc nomen tuum matrem confiteri noluisti? cur quasi aliena locuta es mecum? An nunquid tam infelix sum, ut in me etiam ex materno pectore crudelitas orta sit, quanto melius erat ut miseriæ meæ ex aperto matris fabulis leuarentur? & congressu dexterarum pietas cognosceretur? nec semel hoc fecisti, sed sæpius. constabat enim inter ipsos multa & uaria fuisse colloquia, in quibus æneas & uultu matris & habitu, & sermonibus falsus est. Longa post fugientem incusatio esse non debuit, sed tanta, quanta posset peruenire ad aures tota celeritate recedentis. Hinc igitur mature decessit carpens uiam ad ipsa mænia tendentem. Idcirco positum est.* Talibus incusat, gressumq; ad mænia tendit. *Addidit.* At uenus obscuro gradienteis aere sæpsit, Et multo nebulæ circum dea fudit amictu Cernere nequis eos, neu quis contingere posset, Moliriue moram aut ueniendi poscere causas. *Non tamen sufficit matri, q uerbis instruxerat filium, licet sciret, eadem omnia composuisse mercurium. nam quatuor causis mota, euntes nube multa circundedit, ne antequam ad ipsam didonem peruenirent aut uiderentur ab aliquo, aut contingerentur*

quomodo fiat. hoc enim conueniebat studio pleni fautoris. ergo, inquit, te ducam per amnem meum, hoc collaturus meritis tuis, ut aduersus undarum cursus remis superes, & omni remoto luctamine ad destinata peruenias dicendo contra amnem etiam tendendum, edocuit, in ea parte constructos arcades, quæ flumini caput, & originem dabat. Ne autem eo ipso terreretur æneas, ille ipsi pollicitus est futurum ducem, & difficilia omnia remoturum. Surge age nate dea. Surge & age hortantis sunt potiusq̃ iubentis. Primisq; cadentibus astris. Hoc est anteq̃ lucis exortus omnia astra remoueant. Iunoni fer rite preces. Nouerat enim, utpote deus, ipsam troianis fuisse infestam: proinde placandam dicebat, & potentem deam pijs obsequijs leniendam. Ecce & iste in ea sententia est, in qua helenus fuit: sed opportunius hic suadet rogandam, quoniam supra dixit, timor omnis, & iræ Concessere deum. Iramq; minasq; Supplicibus supera uotis. Sola remansit in tumore animi iuno, quæ, placanda tibi est, ut cæteris ipse quoq; animo promptiore consentiam: & placandam iunonem docuit, sacrificiorum obsequijs, & matutinum tempus ostendit, diuinis honoribus conuenire. ut fecit alio loco æneas, ubi dictum est, Vota deum primo uictor soluebat eoo. Supplicibus, inquit, supera uotis Potentium quippe inimicitiæ obsequendo potiusq̃ resistendo franguntur. Mihi uictor honorem Persolues. Quum senseris beneficia mea, quum lætus de effectibus fueris, tunc mihi repræsentabis, quæ mereor propter hanc causam. Oportuit æneam euidentius nosse, quis ille esset, & sciret, cui per tanta beneficia factus esset obnoxius: sub qua occasione & deum aduerteret monitorem, & fideret, q̃ per eius amnem ad optata auxilia posset peruenire. Ego sum, inquit, pleno quem flumine cernis Stringentem ripas, & pinguia culta secantem, Cœruleus tybris, coelo gratissimus amnis. Non arroganter tetigit laudes suas, sed necessario: debuit enim æneas multifario modo, quis ille esset consiliorum bonorum commodissimus demonstrator euidenter attendere: ut considerato tantorum autore dictorum, fideret uera esse, quæ audiuerat, atq; auribus senserat. Hic mihi magna domus. Hic ait, commoror, hic domicilium habeo. hic dixit, ubi loquebatur. Celsis caput urbibus exit. Originem, inquit, uero & caput inter celsas urbes habeo. Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto Ima petens. Redijt ad sedem propriam aquarum profundo submersus, quum ea complesset, quæ ad instruendum uirum fuerant necessaria. Nox æneam, somnusq; reliquit. Nihil celerius dici, uel describi potuit. ut æneam expergefactum, & noctem consumptam esse monstraret, tantumq; æneam dormisse, quantum dei commotioni sufficere potuit: Potuit enim fieri, ut ante lucem media nocte uigilasset. reddidit poeta totius noctis rationem. in prima parte, uigilauit æneas occupatus curis ingentibus: dehinc, transacto non paruo spatio noctis eiusdem dormijt necessitate naturali compulsus: quod ipsum uidetur non sine numine procuratum, ut diuinis affectibus instrui posset, & securior reddi: fas enim non fuit, ut cum uigilante deus loqueretur: Dum igitur tãtis rebus instruis, tutũ noctis tp̃s effluxit: nec transacta est hora, qua iunoni iussus fuerat uota psoluere. Surgit, & ætherei spectãs oriẽtia solis Lumina rite cauis unda de flumine palmis Sustulit, ac tales effudit ad æthera uoces. Q̃m cõsumpta fuerat nox, surrexit, & spectãs ortũ ipsum solis, hoc est intuẽs recentẽ undã ipsius fautoris sui, manibus sustulit, et tales uoces effudit claras scilicet æneas. Nymphæ, laurentes, nymphæ genus ãnibus un-

aut uisos quisq̃ interrogationibus uarijs detineret, uel certe ueniendi causas exquirens properantibus motam afferret, ante noctis enim tenebras peruenire debuerant. Ipsa paphum sublimis abit, sedesq; reuisit læta suas, ubi templum illi, centumq; sabæo Thure calent aræ, sertisq; recentibus halant. Corripuere uiam interea, qua semita monstrat. Iamq; ascendebant collem, qui plurimus urbi Imminet, aduersasq; aspectat desuper arces. *Descriptio loci inducitur, qui opportunus incurrerat ad ciuitatem uenientibus, huius altitudo euidenter expressa est, quæ solet esse collis, in quos non est difficilis ascensus, prospectui tamen et explorandis rebus aptissimus. huius latera sic fuerunt fusa, ut prolixiora essent ab ea parte, qua ciuitas fuit, deniq; aduersæ arces inde apparebant, hoc est obiectæ oculis, & contra positæ, in collis æditо stantes, inde æneas magna cum admiratione cernens operantes plurimos in ea regione, in qua non putabat aliquem commorari, Idcirco positum est.* Miratur molem æneas, magalia quondam. Miratur portas, strepitumq;, & strata uiarum. *Hæc generaliter sunt posita, omnes enim uiæ feruebant portæ omnes, & omnium, quæ inter uniuersos gerebantur, strepitus personabat. itur iam per species operum & operantium.* Instant ardentes tyrii. *Laudantur quia nõ inutti laborabant.* Pars ducere muros, moliriq; arcem. *Curabant, inquit, primitus quæ aduersus hostes conseruationi salutis fuerant necessaria.* Et manibus subuoluere saxa. *Nec terrebantur asperitate laborandi, & manibus suis saxa uoluebant quieti publicæ profutura.* Pars optare locum tecto, & concludere sulco. *Secundo loco priuata ædificia curabantur.* Iura, magistratusq; legunt, sanctumque senatum. *Disponebant leges, & honores curiales, & ipsam curiam.* Hic portus alii effodiunt. *Et hoc pertinet ad salutem salutisq; subsidium.* Hic alta theatri fundamenta locant alii. *Post omnia, quieti publicæ, quæ possent uel saluti uel honoribus proficere, de uoluptatibus iã & de delicijs cogitabant, quod non fit, nisi in ea ciuitate, in qua otiosa sunt omnia, quod æneæ fuerat necessarium. Alta fundamenta, ideo quia magni operis moles pedamentis debet fortissimis sustineri.* Immanesque columnas rupibus excidunt, scænis decora alta futuris. *Vt non tantum theatri gesta iuuarent unumquemq;, uerumetiam aspectus pulcherrimi operis delectaret.* Qualis apes æstate noua per florea rura Exercet sub sole labor, cum gentis adultos Educunt fætus, aut cum liquentia mella Stipant, & dulci distendunt nectare cellas, Aut onera accipiũt uenientum, aut agmine facto Ignauum fucos pecus, a præsepibus arcent. Feruet opus. *Immittit apum comparationẽ, quod genus animalis nunq̃ a laboribus est uacuum, & in plurimo numero constitutum est, unanimi societate concordans, quodq; habeat prouidentiam, & partiendi laboris naturalem industriam, usq; adeo astutum, ut fucum pellat a sedibus suis, quod genus animalis non tantum est iners & desidiosũ, uerumetiam aliena bene parta cõsumit. Quæ cum uiderit æneas non inuidet alienæ felicitati, sed hanc prosecutus est laudem, quam collegit ex comparatione fortunæ suæ dicens.* O fortunati quorum iam mænia surgunt. *Hoc est scilicet, quando & ego ad hanc felicitatem perueniã?* Infert se septus nebula mirabile dictu, per medios, miscetque uiris, neque cernitur ulli. *Tantum ualuit prouisio matris ut misceretur æneas omnibus achate socio, ut uideret oẽs, & is a nemine uideretur. quod ait, bis accipiendum est, infert se, & permiscet se.* Lucus in urbe fuit media letissimus umbra. *Nihil interest, an lucus media in urbe fuerit, an umbra fuerit medio i luco.* Quo primum iactati undis & turbine pœni Effodere loco signum, quod regia iuno Monstrarat caput acris equi, sic nam fore bello Egregiam, & facilem uictu per secula gentẽ. *Qi occasione Virgilius docet, quemadmodum futura noscan-*

Apes.

de est. Hic uersus diuersas potest pronuntiationes admittere. Dicimus ergo unam sic, nymphæ laurentes, quoniam ipsarum causa prædicabatur, & ipse in tempore fuerant necessariæ. Secundo addendum, nymphę genus amnibus unde est, ut nymphæ italiæ uniuersis amnibus genus dedisse uideantur. item alia sic, nymphæ, laurentes nymphæ, duplicatio nominis significans potestatem cumulauit honorificentiam deprecantis. dehinc dicendum genus amnibus unde est. Tertia sic, nymphæ, & subsistendum. ut incipiens generalitatem uideatur ingressus. Dehinc correcta ea, ad speciem redeat dicens, laurentes nymphæ, quomodo ipsę cæteris fuerant præponendæ, quas rogabat, & quarum in præsenti beneficium senserat. Ergo quum omnes habeant rationem suam, aut iudicio legentis eligenda est melior, aut sequendæ sunt omnes. Tuq; o tybri tuo genitor cum flumine sancto. Accipite ænean. Genitorem. tybrim, aut honorifice dixit, aut suum, quoniam ad similitudinem paterni moris consulta eius acceperat. Interea uideamus, cur primo nymphas induxerit, & secundo loco nominauerit tybrim, quem primo debuit uenerari. hunc sciendum est partem secutum laudatiuæ materiæ, in qua retinendum est, ut parentes eius præferantur, qui forte laudandus est. quum igitur ipse ista dixisset, nymphæ, genus amnibus unde est, non fuit eius iniuria, qui secundo loco est positus: ipsius enim etiam illud fuit, quod primo laudatum est. colligitur desiderium laudantis sic, uos nymphæ, & tu tybri tuo me alueo suscipite: Tuo, quod dixit ad tybrim pertinet, quia ipsius fuerat flumen. Accipite, autem ad omnes, quos rogabat. Et tandem arcete periclis. Et aliquando, inquit, liceat sine periculo nauigare, & ab omni discrimine esse discretum. Quo te cunq; lacus miserantem incommoda nostra Fonte tenes, quocunq; solo pulcherrimus exis. Quo te cunq;, bis accipiendum est, ut sit quo te cunq; lacus tenes, & quocunq; fonte contineris: sed horum alterum ad eius originem pertinet, alterum ad exitum. Semper honore meo: semper celebrabere donis. Siue, inquit, ad originem tuam uenero, siue te in alijs locis constitutum exeuntem reperiero, uel conditum lacu, celebrabo te donis semper, & semper honorabo muneribus. semper duplicatum, plenam præstitorum memoriam monstrat. Fons & lacus non sunt eadem. Fons est, ubi est aquæ initium. Lacus, ubi fontis aqua colligitur. hoc ergo numini spondet. ubicunq; te, inquit, inuenero, siue ex fonte nascentem, siue in stagno collectum, siue fluentem per liberos exitus, uenerabor te pro meritis tuis, & semper offeram uota: semper etiam illud uidetur significare, iugiter inferendis muneribus futurum obnoxium. Solent quippe liberari nexu, qui semel promittunt, & semel uota persoluunt. Corniger hesperidum fluuius regnator aquarum. Corniger ideo, quia nonnunq; flumina scissa in partes, tanq; in cornua diuiduntur. hesperidum fluuius, dignus qui per italiam fluat, regnator aquarum non suarum tantummodo sed omnium fluminum. hoc dicendo uoluit hunc studio laudantis uniuersis amnibus esse potiorem. Adsis o tandem. Adsis nisibus meis. hoc est actus meos non deseras peto. Et placidus tua numina firmes. Placidus mente, placidus flumine propter imminentem nauigationem: Sic memorat, geminasq; legit de classe biremes, Remigioq; aptat, socios simul instruit armis. Magna breuitas & pulchra in breuitate descriptio. Naues elegit duas: has instruit remis & aptas cursibus præstat, & armat socios, quos fuerat portaturus. Ideo elegit biremes, quo modo contra uim currentis fluminis maior co-

tur, supra qppe cycnorũ posuit exẽplũ. hic asserit pœnos delatos ui tẽpestatis & turbine ĩ eo loco, ad quẽ primo ꝑuenerãt, cũ fundamẽta effoderũt, eq caput ĩuenisse. In cuius forma luceret quædã signorũ uis, q̃ acre aĩal demõstraret, ĩterꝑtatio signi talis extiterat, ꝙ illa gẽs futura eẽt in certaminibus bellicis fortis, & subsidijs uictus seꝑ copiosissima. et hoc signũ cõstabat iunõis suffragio demõstratũ. Hic inquit tẽplũ iunoni ingens sidonia dido condebat. Oportuit enĩ deã ĩ eo loco habere honestissimam sedem, in quo uirtutem suæ maiestatis ostenderet. Condebat inquit templum dido, & cum nondum perfecisset, tanta iam reuerentia colebatur, ut & donis copiosissimum esset, & dea ipsa præsens esse crederetur, propterea posuit. Donis opulentum & numine diuæ, Aerea cui gradibus surgebant limina nexæq; Aere trabes, foribus cardo stridebat ahenis. Omne hoc opulentiam & deuotionẽ condentis demõstrat, et potentiã uel meritũ numinis. Hoc primum in luco noua res oblata timorem Leniit, hic primum æneas sperare salutem Ausus, & afflictis melius confidere rebus. Genus est propositionis, dicturus est enim quod uiderit, unde sperauerit aliquid boni, unde metus eius lenitus est, nõ dixit unde securus sit redditus, sed unde timor eius imminutus. semel enim totus eradi non potuit. Noua res oblata. hoc est contra spem uisa, quippe eius oculis tanta spes occurrerat, qui paulo ante omnia uidisset deserta, uel ideo noua quia uidebat illic picta troiani belli pugnarumq; certamina. Incipit iam reddere rationem, ut ostendat, quid illud fuerat, quod leniebat æneæ metum, & spem inopinam promittebat.

Nã ꝑ sub ingenti lustrat dum singula templo Reginam opperiens, dum quæ fortuna sit urbi, Artificumq; manus inter se, operumq; laborem Miratur. Tuetur hic ænean Virgilius, ne inanibus captus uideatur remansisse, quem conuenerat reditum maturare ad socios suos, nec ulterius teneri illecebris felicitatis alienæ. namq; inquit sub ingenti lustrat dum singula templo Reginam opperiens. ecce dixit unam necessariam causam, Reginam opperiens, quã sperabat, ut factum est, ad opera uidenda processuram. Ex hac autem occasione processuram, ut circumtulisset oculos, & singula consideraret, nec minus etiam illud fuerat cognitione præcurrente necessarium, ut conditurus etiam ipse ciuitatem nouam aduerteret, quanto labore id constaret. considerabat etiam urbis illius fortunam, quæ surgebat ingenti substantia & pulchritudine operis, ac firmitate uisentis placebat aspectibus, artificumq; manus inter se, tanta omnium artium in illo tẽplo uenustas extabat, ut intuens nullam alijs præferre potuisset, ita omnes pariter una gratia & pari subtilitate certabant. descripta magnitudine operis & fortitudine, ad ornatum & pulchritudinem transit, ut picturas quoq; enumeret, sed miratur, cũ semel sit positum non semel sed sæpius, debet aduerti hoc mõ. Dũ quæ fortũa sit urbi miratur, artificũq; manus ĩter se miratur, oꝑũq; laborẽ miratur. uidit iliacas ex ordine pugnas, dũ laboriosa diuersorũ oꝑũ & subtilitatẽ singularũ artiũ miratur, et q̃d ageretur explorat, aduertit picturam monstrantem iliacas pugnas, bellaq;, quorũ opinio ꝑ totũ orbem fuerat uulgata. nam non pingerentur nisi quia ad ipsas partes fama currente peruenerant. sed consideranda est primo uis dicentis. Vidit inquit pugnas belli, quæ fama per totum orbem uulgata erant, ut non solum interitum troię totus orbis cognouisset, uerum etiam quis, & quemadmodũ, & quo euentu certasset. hic uersus propositionem tenet futuræ descriptionis. ostensurus est enim q̃d sint pugnæ, quid sint bella. Vtrunq; .n. certamen hostile significat. diuersum tamen Virgilius ostendit e diuerso genere fieri, bellum quippe est, quod inter plurimos geritur, pugna quæ inter duos agitatur, ad eandem propositionem pertinet. Atridas priamumq; & sæuum ambobus achillem. Sæuum ambobus, species est comparationis, ut sit sæuior fuit achilles agamẽnone & menelao. Constitit & lachrymans, quis iam locus, inquit, achate? Quæ regio in terris nostri nonple-

natus fuerat necessarius, ut resistens in aduersum contrarius fluminis cursus posset superari: socios instruit armis, aut armis nauium hoc est uelis, aut armis hominum, quia suscepto tempore inermes non debuerant ire. Sed melius est sentire arma hominũ, qm̃ supradixit, remigioq; aptat. In consequentibus aũt probatũ est, qd sit, socios simul instruit armis. Quippe ex naui responsum est pallanti, Troiugenas & tela uides inimica latinis. Socios iccirco armis instruxit, non ut faceret, sed ut depelleret uiolentiam. Ecce autem subitum, atq; oculis mirabile monstrum. Subitum, inquit, & mirabile repente quippe occurrerat res noua, & antea non uisa, nec postea: quod ergo subitum fuit, commouit intuentem, quod subiectum est oculis fecit admirationem animi. Monstrum dicitur, quod exoritur contra rationem naturæ. Iccirco existit, ut futurum aliquid monstret. subiungit, quale monstrum, ut mirabile ostendat. Candida per siluam cum fœtu concolor albo Procubuit, uiridiq; in littore conspicitur sus. Factum est, quod futurum prædixerat tybris: facienda erant reliqua, quoniam somnij ueritas iam fuerat in aliquibus comprobata. Quam pius æneas, tibi enim, tibi maxima iuno Mactat sacra ferens, & cum grege sistit ad aram. Pius, inquit, æneas mactat. quum mactandi officium crudelitatem, potiusq̃ pietatem significet: non ita pium dixit, quasi misericordem: sed pro loco supplicem numini & religiosum sacrificantem. nam & in primo libro pium dixit, ut deorum cultorem assereret, & illum miraretur deos omnes aduersos habuisse, & ipsam iunonem, deniq; sic posuit. Musa, inquit, mihi causas memora, quo numine læso, Quidue dolens regina deum tot uoluere casus Insignem pietate uirum, tot adire labores Impulerit. Quam pius æneas mactat. putamus eum tacuisse de fœtibus, quia dixit, quam mactat, & non dixit quos mactat. Potest constare de omnibus dictum, si uerborum componatur ordinatio, eorum scilicet, quæ metrorum causa permixta sunt et sic potest aliud uitium corrigi, si fiat ordinatio. prius quippe dixit mactat, & sistit: postea quum primum sit sistere, secundum mactare. Ordinamus ergo sic. quam pius æneas, tibi enim, tibi maxima iuno ad aras cum grege sistit, & sacra ferens cum grege mactat, cum grege enim bis debemus accipere. Tybris ea fluuium quam longa est, nocte tumentem Leniit. Tybris omnem noctem in quantum fuerat longa fluuium lenyt. hoc est aquam uerticibus abundantem fluminis sui. Supra enim in septimo libro ait, Vorticibus rapidis, & multa flauus arena In mare prorumpit: qui ne talis esset, quæ æneę nauigaturo, placidum fecerat, qui faciendi habuit potestatem diuitem: prolixam posuit hyemalem scilicet. probatur hoc ex eo quia æneam dixit sub gelidi ætheris axe procubuisse. hoc est in loco pruinoso ex hiemis causa: Et tanta refluens ita subsistit unda Mitis. Sic mittis fuerat factus unda refluente, hoc est repressa & retenta. Vt in morem stagni, placidæq; paludis Sterneret æquor aquis. Tanta illius fluminis placiditas fuit, ut nec sonum aliquem mitteret cadentis undę, & remotis tumoribus præberet faciem stagni, ac tranquillæ paludis: Ergo iter inceptum celerant rumore secundo. Prospero aquarum murmure, rumore secundo: Potest etiam sic intelligi, ut ideo troiani peragendo spatio fluminis operam darent, q animati fuerant opinionibus prosperis, & ad optimam spem properabant. Labitur uncta uadis abies. Naues ad usum maris effectæ labebantur in undis, hoc est in flumine, quod ad uicem uadorum strauerat Ty-

na laboris? Vbi hæc æneas uidit, cõstitit mẽte scilicet & corpe, turbatur uero ubi agnouit, q̃ ceñt illa quæ pictura esse mõstrabat, doluit & quasi nesciẽtibus socio indicauit & exposuit, & quo causa fuit doloris maxima, relationem eius & uocem lachrymæ præcesserunt. dolebat quippe de aduersis suis imperijq; troiani & suorum intentu factas esse fabulas, quas loquerentur homines, & propter oblectationem suam pingerent, quæ uides, inquit, digesta picturis, aduersa sunt nostra, quæ res indicat nullum locum in orbe remansisse, qui clades nostras ignoret, quando etiam malorum nostrorum fama ad istas solitudines currendo peruenit. sic tamen dolenda protulit, ut partes etiam consolatiõis insereret. prius tamen agnationis ipsius ostendit indicium dicens. En priamus. Dehinc adiungit. Sunt hic etiam sua præmia laudi Sunt lachrymę rerum. Et in ista pictura quod dolorẽ moueat, est, quod malorum solatium ferat. hoc ipsum colligebat argumentis non uero iudicio. Solue, inquit, metus feret hæc aliquam tibi fama salutem. Mala enim cuiusq; dum nota sunt, uel cum scitur qui fuerit, uel a qua fortuna deiectus sit, manifestum est ipso nasci miseratiõem, quoniam afflictis humanitas non negatur, ut compleret superiorem propositionem qua dixit. Hoc primum in luco noua res oblata timorem Lenijt, hic primum æneas sperare salutem Ausus, & afflictis melius confidere rebus, En priamus. Non tantum demonstrantis est uerumetiam dolentis. potest enim sic aduerti, ut uideatur dixisse. ecce ad quam infelicitatem perductus est priamus. cæpit iam dolores suos exponere, quos ex persona potẽtissimi regis senis, & quoq; soceri capiebat. Sũt hic etiã sua p̃mia laudi, Sũt lachrymę rerũ, & ipsa ꝓpositio ẽ. nã specialiter dicturus ẽ, quæ laudanda uel quæ dolenda sint, Et mentem mortalia tangunt. absolute positũ ẽ tãgũt, intellectus tñ ille ẽ mortalium mentem tangunt, quæcunq; aduersa mortalibus acciderint, deinde sequitur. Solue metus feret hæc aliquam tibi fama salutem. potuit enim ex eo nasci didonis uel incolarum miseratio. Sic ait, atq; animum pictura pascit inani, Multa gemens, largoq; humectat flumine uultum. Propositio enim monstrat quæ in illa pictura eius animum reficerent, quæ ue acerbitatẽ doloris excitent. Vtrunq; tamen considerantis animum ducebat ad lachrymas. quo factum est, ut diceretur, Largoq; humectat flumine uultum. Dolet enim quod licet egregie factum uideretur perierit tamen, dolet etiam quod præcessit aduersum. incipit iam respondere propositioni superiori. Nanq; uidebat uti bellantes pergama circum Hac fugerent graii premeret troiana iuuentus, Hac phryges, instaret curru cristatus Achilles. Ecce sicuti proposuit, ostendit bellum esse, quod inter plurimos geritur, simul etiam monstrat quid pro gloria troianorum faceret, quid incurreret dolorem. Faciebat enim pro gloria cum troiani græcos insequebantur, & ꝓ patria laborabant, mouebatur dolor ubi græci superiores uidebantur. quod expressit dicens. Nec ꝓcul hinc rhesi niueis tentoria uelis Agnoscit lachrymans, primo quæ prodita somno Tydides multa uastabat cæde cruentus. Ardentesq; auertit equos in castra, priusq̃ Pabula gustassent troiæ, xanthumq; bibissent. Mox enim ut uenit occisus est, & abducti sunt equi eius ad græcorum congregationem, castra enim non soli parietes faciunt, uerum etiam collecta in unum militum multitudo. Idcirco autem dixit occisum rhesum, anteq̃ equi eius aut pabula degustassent troiana, aut bibissent xãthi undam, ut exitũ eius & uitæ finem celerem in ipso aduentu demonstraret, cum dicit, Multa cæde uastabat diomedes tentoria, ostendit cum rheso plurimos esse mactatos. non enim fieri potuit, ut solus ad auxilium uenisset, aut solus in tentorio requiesceret. subnectit iam pugnam quæ gesta est ĩter achillem & troilum. sic enim posuit. Parte alia fugiens amissis troilus armis Infelix puer atq; impar congressus achilli. Vnde infelix quia puer, & impar est ei quia iuuentis superare non posset. Fertur equis, curruq; hæret resupinus inani Lora tenens tamẽ, huic

bris: Mirantur & undæ. Mirantur nemus insuetum. Vertenda. ordinatio est. Nemo. n. dicit, nisi qui prius aliquid dixerit, ut sit mirantur undæ, & nemus insuetum, dicuntur ipsa miracula: Fulgentia longe Scuta uirum fluuio pictasq; innare carinas. Vnde & nemus mirabatur, scuta & naues natare per fluuium. Pulcherrimum poeta ex occasione tenuit locum propter æneam factum, ut contra totius antiquitatis fidem loca illa & naues uiderent, & armatos in naui. Olli remigio noctemq; diemq; fatigant. Et longos superant flexus, uariisq; teguntur Arboribus, uiridesq; secant placido æquore siluas. Ostendit, quanto spatio temporis peruenisse uiderentur. nocte una inquit & die remis fuerunt intenti & transierunt longos fluminis flexus: ideo curuaturas & inflexiones tetigit: quia flumina omnia recta esse non possunt: per omnem autem illius nauigationis cursum ex placiditate undarum ibi sunt, & opacitate nemorum. Sed medium cœli conscenderat igneus orbem Quum muros, arcemq; procul, ac rara domorum Tecta uident. Dixit omne tempus, quo nauigationis peractus est cursus: nunc horam dicit, qua ad locum uentum est. Medium, inquit, cœlum sol tenuerat, ipsa est sexta hora, & quum iam non tegerentur nimia umbra arborum, apparebant his muri ciuitatis, arx quoq;, & rara domorum tecta, illo tempore ait rara, quo æneas accesserat. Quæ nunc, hoc est quum uirgilius hæc scribebat: Romana potentia cœlo Aequauit, tunc res inopes euander habebat. Et hoc æneæ uirtutibus applicatur. felicitati enim romanæ ipse nuntium dedit: ut ex humili & parua fieret maior, & perueniret culmen eius ad cœlum. Ocyus auertunt proras, urbiq; propinquant. Ocyus ideo, quia ad desideratum peruenerant locum. Forte die solemnem illo rex archas honorem Amphitrioniadæ magno, diuisq; ferebat, Ante urbem in luco. pallas huic filius una, Vna omnes iuuenum primi, pauperq; senatus Thura dabant. Non est uitium, quia dixit pauperq; senatus dona dabant. non enim senatus respondit pluraliter: sed omnibus, qui illic tunc erant, ut res diuinas complerent. Tepidusq; cruor fumabat ad aras. Eo tempore, quo æneas uenit ad auxilia poscenda, læta omnia atq; ad diuinas res pertinentia gerebãtur, in herculis luco, qui extra urbem fuerat constitutus. Nam hæc eadem die soliti fuerant arcades anniuersaria uota persoluere: Amphitrioniadæ dixit, ut intelligeretur, de quo hercule loqueretur quantũ: Ferũtur enim fuisse & alij: nec tamen illi soli, sed & cæteris dijs obsequebãtur: ipsi tñ specialiter, q̃uo ipsius debita solẽnitas fuit. Ecce læti homines, sacer locus, religiosus lucus arborũ nemorositate gratissimus. conuentus etiam nouorum hominum & religiosorum pacatissimus: pauperem senatum debemus accipere, & numero, & opibus: quomodo & ipsum regem pauperem dixit. Volunt autem quidam pauperem senatum numero tantum dixisse uirgilium: quasi fieri posset, ut regi pauperi diuites obsequerentur. hi igitur adunati illo die fuerunt: aderat & pallas filius regis, ut deo cuius beneficia senserant, uota persoluerent omnes, & darent thura: quæ quum fierent, fumabat iuxta aras tepidus cruor. tepidus ideo, quia uicinæ fuerant aræ ardentes: aut quia in continenti fuerat effusus. interea quanta dicta sunt in narratione breuissima? Nam dicendo solemnem diem, & tempus designauit; quod obseruari consueuerat, & causam, quæ solemnitatem ipsam fecerat. Rex arcas, & personam regis designauit, & gentis nomen, qua esset exortus: honorem amphitrioniadæ magno, & dei nomen cum omni honorificentia tetigit, et dicendo honorem, ostendit meritũ præcessisse ei, cui honor ãniuersarius debebatur, diuis quoq; exhibebatur hic ipse honos, q̃a specialis solem

ceruixq; comæq; trahuntur per terram, & uersa puluis inscribitur hasta. *Descriptio est eius qui supinus trahebatur.* Interea ad templum non æquæ palladis, *hoc est iratæ* ibant crinibus iliades passis peplumq; ferebant Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis. *peplum ferebant genus est uestis, pertinens ad ritum sacrorum mineruæ, alij scutũ modicum dicunt.* Diua solo fixos oculos auersa tenebat. *Quod faciunt irati, ne respiciant quod oderunt. his adiungit achillis & hectoris picturam, in qua non tantum dolor ostenditur cõsiderantis æneæ, uerumetiam hostilis crudelitas grauiter reprehenditur. nam omne inimicitiarum uirus inter hostes eo usq; manere debet, donec interueniat finis uitæ eius, qui fuerit superatus.* Ter circum iliacos raptauerat hectora muros. exanimumq; auro corpus uendebat achilles. *Achilles exanimem per muros patrios hectorem dedit pertrahendum, tantaq; eius immanitas demonstratur, ut hoc non semel sed sæpius fecerit, nam per murorum ambitum ad insultationem plenam tertio circulo pertraxit.* Ter circum iliacos raptauerat hectora muros Exanimumq; auro corpus uendebat achilles. *In singulis grande pondus est, intellectus ad exprimendum dolorem uidentis. gemuit enim primo occisi fortunam & tanti uiri fortis, dehinc ꝙ de eo triumphus est actus, & quod erat malis omnibus peius, sub ipsis ciuitatis aspectibus, ut defensorem illum suum cerneret, tot aduersis additum. O, quanta indignitas rerum, trahebatur hector ante muros exanimis, quos plena uirtute defenderat, & circumducebatur toties nequis a cognitione illius durissimi casus remaneret exceptus, tantumq; potuit hostis immanitas, ut miserrimo patri auro uenderet, orbitatem suam non respexit, quas ille dum damno moueri potuisset, uel funus captiui pignoris redimi totis opibus cupiebat. Interea pro dolentis animo cum hæc pronuntiamus, extollendum est hectoris nomen, & achillis deprimendum. notatur quippe ipsius achillis impietas & auaritia. quis enim mortuum uendidit nisi impius? quis in regno positus perindeq; locuples aurũ desiderat nisi auarus,* Tum uero ingentem gemitum dat pectore ab imo? Vt spolia, ut currus, utq; ipsum corpus amici Tendentemq; manus priamum conspexit inermes. *Cum dicit Tum uero, ostendit aliquos animi dolores præcessisse, sed non tales, quales ex hectoris casu dixerat scilicet, constitit & lachrymans, quis iam locus, inquit, achate? Quæ regio ĩ terris nostri non plena laboris? Item, Multa gemens, largoq; humectat flumine uultum. Rhesi quoq; niueis tentoria uelis Agnoscit lachrymans. Hic ergo ubi maiores causæ doloris accesserant, tunc uero, inquit, Ab imo pectore gemitum dedit, dura & immoderata ac multiplici acerbitate percussus. uiderat enim spolia erepta uiro forti & ciui optimo, Amici etiam corpus & currus, aut ipsius hectoris currus, ut inter spolia haberentur, aut achillis, quibus hectorem traxit, & omnibus doloribus priamum tendentem manus, hoc est rogantem. Quod autem ait. En priamus. in eius nomine latissimum nobis dedit intelligendi tractatum. Priamus inquit scilicet qui fuerit grauioris ætatis, potestatis regiæ, qui per infinita tempora cum omni felicitate floruerit. dolebat in eo socerum etiam suũ, patrem tot uirtute ꝑditorũ liberorum, auum quoq; multorum nepotum ad hanc necessitatem redactum, ut post amissa omnia in causa durissimæ orbitatis hostem supplex rogare cogeretur. manibus, inquit, inermibus, aut simpliciter sine armis, aut certe sine insignibus regni, quia qui rogatũ uenerat in omnibus se inferiorem debuerat demonstrare.* Se quoq; principibus permixtum agnouit achiuis. *Ad illam propositionem pertinet, qua dixit. Sunt hic etiam sua præmia laudi. nã ꝙ ita se se pictum aduertit, ut principibus græcis mixtum esse constaret, utiq; fuit gloriosum, cateruas hostium, & confertissimos primorum cuneos non timuisse significat.* Eoasq; acies & nigri memnonis arma. Agnouit. *Nõ semel accipiendum est Agnouit enim se æneas, agnouit eoas aci-*

nitas replicata propter herculem, occasionem præbuerat religiosis, ut deos quoq; alios iungerent ante urbem in luco: designatus est euidenter lucus, & qualitas eius expressa, proximitas quoq;, q non longe esset separatus a mœnibus ciuitatis. Vna autem fuerat pallas euandri natus, nam tantis uotis secerni non debuit filius regis. In hac autem descriptione, ut in omnibus, non uacat quidquid constare dictum: nec superfluum est, q ibi fuisse etiam pallantem dixit. hunc enim dicturus est occurrisse troianis: una fuerunt iuuenum primi propter obsequium regis & numinis. Interfuit & pauper senatus, tunc pauper, quum per euandrum regebatur. Dicitur tam, quid illic negotij gererent. Aris, inquit, imponebant thura. sacrificia facta non dixit, sed ostendit pręcessisse hæc, quum effusum cruorem assereret, tepidum, & fumantem. Vt celsas uidere rates, atq; inter opacum Adlabi nemus, & tacitos incumbere remis, Terrentur uisu subito. *Quem non terreret talis aspectus? uenire subito, uenire nauibus per insueta, & contra naturæ morem tacitos remis incumbere?* Cunctiq; relictis Consurgunt mensis. *Omnes enim tum cunctos ingruere periculum arbitrabantur: perindeq; uniuersos, idemq; simul excitauerat error.* Audax, quos rumpere pallas Sacra uetat. *Audax dictus, non temerarius, sed propria uirtute confidens: perindeq; intrepidus: pallas, inquit, ne perturbatio illa piaculum sacris, aut offensam inferret.* Non erupto, *quod esse continuum debuit, euolauit prohibitis cæteris nec tamen inermem, sed rapto telo festinantem in tanto metu rapuisse dixit gladium, non tulisse.* Et procul e tumulo. *Ecce alia cautela. nam & gladio munitus fuit, & in tumulo constitit, ut aliquanto ab his remotus esset, & illis altior, quos habuit in re incerta suspectos. Quid. n. contra plurimos posset? si contrariā sententiā gereret. q̄d oēs timuerint, q illis interesāt sacris, dubiū esse non poterit, si suprascripta uel descripta tractentur. Dictum est quippe. hi bellum assidue ducunt cum gente latina, sperasse, igitur intelliguntur obseruare hostes italos diem, ut extra urbem in solemnitate sacrorum constitutos arcades inuaderent. perinde, qui se regem ac regis filium, senatum omnem, & iuuenum primos uno tempore fuissent interempturi: Ergo, ut e tumulo loqueretur, habuit considerationem sui, nec totum se uenientibus obtulit, fuit enim quum uenirent, incertum, & magis suspectum, q̄ securum. Ergo aliquanto longius positus locutus est hæc.* Iuuenes, quæ causa subegit Ignotas tentare uias? quo tenditis? inquit, Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma? *Oratio non superfluis in tanto metu sed necessarijs interrogationibus plena. Iuuenes, inquit, ab ætate tradens post se illos inferre uiolentiam, quæ, inquit, causa subegit? bene posuit, subegit. Intellexit enim magnam fuisse necessitatem ipsa parte ueniendi, qua nulli transitus antea extitisset ad incerta scilicet & incognita, quo tenditis? uenerant enim & ad oram fluminis defluxerant, ex eo ostendentes se non transituros fuisse, sed descensuros. Qui genus? unde domo? honestum & exquisitum locutionis genus: non enim, quo estis ex genere, uel ex qua ciuitate exorti. Compendiose enim audito nomine ciuitatis augentis poterat nosse, quo animo uenirent: & tamen addidit, pacemne huc fertis, an arma? bellum, inquit, fertis, an pacem?* Tum pater æneas puppi sic fatur ab alta, Paciferæq; manu ramum prætendit oliuæ. *Suffecerat ad indicandum securitatem, ramum ostendisse pacificæ frondis: quia multa ille quæsiuerat, quibus debuit ordine responderi, inter quæ intellexit sollicitudinem iuuenis de conspectu armorum. Iccirco præmisso signo pacis exorsus est. atq; ita omnibus breuiter respondit, ut securum ce-*

es agnouit nigri memnonis arma. Ducit amazonidum lunatis agmina peltis Penthesilea furens, mediisq; in millibus ardet, Aurea subnectens exertæ cīgula mãmę Bellatrix, audetq; uiris concurrere uirgo. Laudē dixit eius, quæ in fœminino habitu uirili audacia ducebatur. illa.n.tãta cōstantia fuit, ut cōgressiones bellicas uiris certãtibus nō timeret, nec reuocaretur uirginali uerecūdia, tanta autē fiducia uenire uidebatur, tãtūq; ardere ī bellū, ut quod secretū esse uirginibus solet, illa offerret uidētibus scilicet qū exerta pupilla pugnaret. ptinet hoc ãt ad prœliantis audaciam, ut pugnaret fœmina quæ munimine tegeretur armorum. Hæc omnia picturarum, quæ specialiter poeta describit, non solum fuerunt in templo, sed considerãtis æneæ intentionem aduentus didonis interueniēs rupit, quod ipsum sic imperfectum poni conuenerat. esset enim poetæ uitium, si completo picturarum spectaculo, induxisset didonem præcessisse. deniq; sic posuit. Hæc dum dardanio æneæ miranda uidentur, Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in uno. Non dixit quum omnia consideraret æneas, sed dum miratur, dum stupet, dum omnia illa fixa intentione considerat, ut ostenderet superfuisse adhuc multa, quæ considerari potuissent, magna tamen in poeta latitudo non multis, sed paucis expressa, ut una res quatripartito posita breuissime diceretur. nam ut est summi doctoris res breues late differere, ita artificiosum est atq; subtile, latitudinem materiæ stricto sermone colligere. Regina ad templum forma pulcherrima dido Incessit, magna iuuenum stipante caterua. Dum æneas consideratione picturarum teneretur intentus, processit regina uisura operis surgentis effectū, quæ res & æneæ animum & studium commutauit, nam debuit conuertere omnem intentionem suam ad ea, quæ attulerat procedentis occasio. sed primo complet poeta processionē didonis, deinde redit ad æneæ tractatum. Processit, inquit, regina ad templum magna stipante caterua. Duplex procedendi necessitas reginæ, ne si esset superflua, uel maxīe formosa quæ cum multis uiris incederet, inueniretur in uerecunda, quæ facile nulla cogente causa publicis se se offerret aspectibus. Incessit, inquit, ad templum. Ecce religionis & uenerationis causa processit ut regina. hanc enim pro potestate tangebat uidendi & considerandi necessitas, ut nosceret quantum operum templi perficerent, quod plena ueneratione cupiebat esse perfectum. hanc poeta comparat dianæ, eiusq; formam, uerecundiam, mores, iustitiamq; commendat, æneæ iam præstans laudem, qui ab ea suscipi hospitio & amari commeruit. Qualis in eurotæ ripis aut per iuga cynthi Exercet diana choros quam mille secutæ Hinc atq; hinc glomerantur oreades. illa pharetram Fert humero, gradiensq; deas supereminet omnes, Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus. Comparatione & occasione istius expressit poeta, q̃ læti sunt parentes cum prosperis successibus produci uiderint liberos suos. Talis erat dido talem se læta ferebat Per medios. Inter omnes uiros ambulabat, & ne alienus a sexu ac per hoc inuerecundus eius putaretur incessus, addidit necessarias causas & honestas. Instans, inquit, operi, regnisq; futuris. Vnam curam gerens, quæ testaretur deuotionem faciendi templum, alteram, quæ operantis instantiam demonstraret, Talis erat dido, qualis erat diana cum choris suis. Talem se læta ferebat, lætam uult esse ex successu eorum, qui diuersarum fabricarum moles urgebant. Post hæc describitur ingressus eius in ipsum templum, in quo & sedere & de operum labore iudicare cousueuerat. Tum foribus diuæ, media testudine templi Septa armis, solioq; alte subnixa resedit. Hic nisi ordinatio sensus quæratur, intellectus non poterit comprehendi. erit enim satis incertum, quid poeta descripserit, Nescietur quippe, ubi sederit dido, & ubi armis septa sit. Ordinemus ergo sensum sic. Cum foribus diuæ septa armis media testudine

oratoris

lerius faceret: Troiugenas, ac tela uides inimica latinis. Troia, inquit, genuit nos, ac tela portamus non uobis inimica, sed latinis. hoc sic accipiendum est, quasi dixisset illis sumus inimici, quibus & uos: ac ne intulisse bellum ciuibus & indigenis uideretur, ait. Quos illi bello profugos egere superbo. Superbum bellum dixit, quia est & iustum. Secundum autem fuit hoc ipsum pugnare, ne meruisse uideretur & scelus in se malis actibus prouocasse. hoc genere tuitus est personam suam, & deformauit inimicorum. quibus, ait, nihil fecimus, bello uos superbo egerunt, ut consuetudo est illis, omnes homines insontes & bonos superbis inimicitijs petere. hoc libenter audiebat pallas inimicitiarum praecedentium causa, addidit profugos egerunt bello, ut illos ostenderet duros, & iuxta peregrinos immites: & se demonstraret in profugi appellatione nihil in alienis terris audere potuisse. Euandrũ petimus. Ad euandrũ, inquit, uenimus. Ecce dixit aduentus sui causam, quã ille quaesierat. Ferte haec & dicite lectos Dardaniae uenisse duces, socia arma rogãtes. Ferte & dicite, pluralis est numerus, quũ poeta solũ aduocasse dixerit pallantẽ, nisi qa fieri nõ potuit in tãto metu solũ isse pallantẽ filiũ regis uenisse. Lectos duces, & ad meritũ eius ptinet, qui fuerat rogandus. & ad terrorẽ, si contrarijs uotis exciperentur. & ideo lectos, ut nõ illi crederẽtur esse, q uenerãt. Dardaniae uenisse duces, extolli debet dardaniae, qa loco laudis est positũ. socia arma rogantes, dixit aduentus sui necessitatẽ. Obstupuit tanto perculsus nomine pallas. Nec immerito. qs. n. nõ miretur ad illa loca uenisse troianos, pcepta omni securitate? Egredere o quicũq; es, ait. Quicũq; os, ad nomen hominis, nõ ad originẽ retulit gentis. Iã. n. q troianus esset, nouerat pallas. Corãq; parentẽ Alloquere. Quod mihi dicis, corã refer patri meo. Seruauit summum iudicium, & patri & regi, ne ipse temere aliquid pmitteret aut negaret. Ac nostris succede penatibus hospes. Veni, inqt, ad domũ nostrã iure hospitis. Ecce quod in potestate eius esse potuit, obtulit, humanitatẽ hospitij, asserens melius esse, ut quae mandanda aeneas crediderat, ferret ipse pse. Interea quũ dicit. tu loquere cũ patre meo, regis se filiũ demonstrauit. Accepitq; manu. Scilicet descendentẽ de naui. Dextrãq; amplexus inhaesit. Haec. n. sunt signa & pignora societatis & amicitiae, iungere dextras: sed benignitatẽ meritũ amplexus religio testatur. Progressi subeũt luco, fluuiũq; relinquũt. Cõuersum erit rectius. nã primo relictus est fluuius, secundo uentũ ad lucũ, ut sit progressi relinquunt fluuiũ, & subeunt luco. Tũ regẽ aeneas dictis affatur amicis. Aenea non fecerat humilẽ cã: nec ex eo, qa petebat auxilia, inferiorẽ se praebuit. Rex igitur cũ rege familiare loquendi exordiũ sumpsit, ea fiducia mentis ac simplicitate pectoris, ut amicũ se uenisse euidentius comprobaret. Optime graiugenũ, cui me fortuna precari, Et uitta cõptos uoluit praetẽdere ramos. Haec oratio satis artificiosa est, satisq; subtilis. Laudat enim eum, a quo beneficium fuerat petiturus, & beneuolum facit, dicendo. Optime graiugenum, ut omnibus graecis ipse melior uideretur. nam inde optimus, q esset fortunae melioris, ex eo, q aeneam supplicem uideret: sed haec obliqua est quaerela. nam subtiliter incusat inimicum fortunae iudicium, quae graecum addixerat romanae felicitatis autorem. simul asserit suum factum esse deterrimum, quo in eas angustias ductus est, ut ei, qui esset ex origine hostium, perindeq; persequendus foret, praeces supplex funderet. melior es, inquit, omnibus graecis. plus est enim aeneã rogantem uidere, q̃ uicisse, magnaeq; felicitatis est indigentibus uidere necessariũ. Nõ equidẽ extimui, danaũ qui ductor, & arcas, Quodq; a stirpe fores geminis coniũctus atridis. Non, inquit, timui, quod natus es, uel q esses inter tuos potior. Quum multa congereret, primam posuit uirtutem suam: secundam illam sen-

templi solioq; altesubnixa resedit. quomodo est officiorum omnium consuetudo, ducuntur iudices usq; ad fores secretarii, ibidemq; officium remanet, illi uero ingressi solium ascendunt, & sedent; omnes igitur qui in obsequio fuerant, quum procederet regina, armati ante fores remanserunt, illa ingressa est cum inermibus qui illam sequebantur, & ubi ad mediam testudinem templi, hoc est ad mediam aream peruenit, ascendit solium quod ipsius causa fuerat collocatum & primo alte consurgens sedit. interea bonorum reginæ sic poeta meritum demonstrauit. cui enim tot uiri obsequebantur, proculdubio animi uirtutes habebat egregias, quæ demonstrarentur in fœmina, quas colerent, & quibus competēter obedirent. Ecce iam specialiter numerauit bona ipsa. Iura dabat, legesq; uiris. Iura dabat, sic alij exponūt imperabat, sed nō ita est, nā q sub nouo agebāt nō dū habebāt leges & iura, qbus tenerētur. hęc ergo iura & leges dabat, hoc est cōstituebat. tenētibus quippe īperiū plena potestas est, iura scribere ac leges proferre, qbus uiuāt q agūt sub īperio. nō enī ipotest recte uiuere, nisi quem tenet iuris legumq; necessitas, hoc igitur fuit principium in eius laudibus, cum scriberent leges & iura, quia acquiēscebant uiri iussis fœminę. ecce enim cum a publicis consultis ēt ad opera ueniebatur, ostēdebat æquitatē suā, & in cōsulēdo prudētiā, operū, inqt, labore ptibus æquat iustis, aut sorte trahebat, aut iudicio suo opis partes singulis ascribebat, quæ æstimatione iustitiæ possent sine suspicione gratiæ definiri, quæ autē natura sua ad plenū æquari non poterant, retracto arbitrio suo, sortis iudicio dabat, ut ex urna licet grauiorem accipiens laboris partem, non iam reginam incusaret sed fortunam suam, & hæc sicut picturas non fecit poeta. nam cū multa ageret dido, multaq; disponeret, non enarratis omnibus, quæ agebat, interuenit repentinus euentus rerum, & alia sublata descriptio est. Cum subito æneas concursu accedere magno Antea, sergestumq; uidet, fortemq; cloanthum, Teucrorūq; alios ater quos æquore turbo Dispulerat penitusq; alias da uexerat oras. Agente adhuc didone quæ ad officiū reginæ pertinebant, subito æneas ad eā uenientes aduertit, quos in pelago putabāt extinctos, ecce completum est quod æneæ mater prædixerat. Obstupuit simul ipse, simul perculsus achates. Obstupuit & perculsus bis accipiendum est, obstupuit uterq; & perculsus est, deniq; sic posuit. Simul ipse hoc est æneas simul, & achates. Lætitiaq; metuq; auidi coniungere dextras Ardebant, sed res animos incognita turbat. Bis ergo duobus animi motibus obstupuerunt & perculsi sunt, lætitia scilicet & metus impellebat eos, Lætitia ut se ostenderent & suorum dextris iungerentur, reuocabat metus omnium rerum incertos, deniq; subiungit metus ipsius causas. Dissimulant& n ube caua speculantur amicti. Quæ fortuna uiris classem quo littore linquant. Ecce quod posuit causas, quę æneā & achatem incertos reddiderant, unaq; lætitiam mouerāt, quæ fuerant manifesta socijs suis, merito ergo prudentiæ consilium fuit, primitus explorare, quæ fecerant metum, ut sciretur, Quę fortuna uiris, hoc est qua euaserant uel quæ eos fuisset exceptura. Classem quo litore linquant. Rex enim non tantum de hominum, uerum etiam de nauium incolumitate debuit esse sollicitus, dicet & nouissimam causam. Quid ueniant. Quum dicit cunctos, quos subnexuit. cuncti nam lecti nauibus ibant Orantes ueniam, & templum clamore petebāt. Cūctos dixii eos oēs q ad depcādū didonē uenerāt nō oēs q fuissēt naufragio liberati, nā lecti, hoc est q ī talibus causis loq possent, cōmodū tenere sermonē, Ibāt orātes ueniā, & tēplū clamore petebant, Orantes & templum clamore petebant, Non cohæret, nam orare est ore aliquid suppliciter postulare, clamore petebant cum strepitu inuerecundo uoces claras emittebant. Causas igitur aduentus eorum (licet uterq; nesciret) conijciebant tamen ex ipsorum clamoribus magna eos

tentiam, quam terentius tenuit dicens: Mihi spes omnis in memet sita est. Multum enim ualet. qui non in aliena, sed in sua uirtute fiduciam ponit. Addidit huic deorum fauorem, qui interueniens euentus bonos auxilio fortunæ conduplicat. Sed mea me uirtus, & sancta oracula diuum, Cognatiq; patres tua terris dedita fama, Coniunxere tibi, & fatis egere uolentem. Hæc fuerunt, quæ contra fortem uirum & deorum fauore munitum, nihil aduersi sinerent concitari. Addidit tertium, quo obtinere debuit, etiam si illa non essent, uirtutem scilicet & deorum responsa. ante oculos, inquit, habuit tutum fere aduentum meum, qui licet incognitus tendebam ad finem. Hoc genere ostendit se non timuisse, quod esset græcorum stirpe progenitus rex arcas. se magis habuisse fiduciam, quod troianis quoq; ratione sanguinis uideretur annexus: in conclusione posuit, tua terris dedita fama. Cessantibus quippe omnibus, quæ supradicta sunt, maiorem se asserit ipsius habuisse fiduciam, quod religiosum uel bonum nouerant omnes, & cuncti per terrarum partes nomen eius & beneuolentiam præferebant. coniunxere tibi, & fatis egere uolentem, significat iussionis autoritatem, cui nec ipse reniti potuit, nec debuit euander reluctari. Postremo adiecit uoluntatem, ne id, quod agebat, inuitus uideretur suscepisse. quasi optasset etiam ipse nosse affinem, quem summo laudis præconio omnes populi præferebant. Tua, inquit, terris dedita fama: non famæ respondit plurali numero: sed omnibus, quæ posuit, antequam de fama aliquod diceret. Inducit post hæc expositionem & narrationem talem, qua euandri se monstret affinem: quomodo supradixit, cognatiq; patres. hanc igitur rationem sanguinis stemmate collato prosequitur sic: Dardanus iliacæ primus pater urbis & autor, Electra (ut graii perhibent) atlantidæ eretus. Necessario posuit, ut graii perhibent, ut testimonium græcorum esset in confirmatione ueritatis, & euander homo græcus suis potius quam troianis testibus crederet. Aduehitur teucros. Continuus sensus est, sic, dardanus, inquit, natus ex electra atlantis filia, ad teucros uenit, & ipsum primũ nouimus patrẽ. Ecce ostendit unã originis partẽ, uenit ad alteram. Vobis mercurius pater est, quẽ candida maia Cyllenes gelido conceptum uertice fudit. At mai m (auditis si quicquã credimus) atlas, Idem atlas generat, cœli qui sidera tollit. Ne similitudo nominis falso usurpari uideretur, uel maxime quũ adderetur & signũ, quod idẽ ẽt atlas, q troianis originẽ per electrã & dardanũ dederat, cœli qui sidera portaret, idẽ uero qui genuisset maiã, & ex ea mercuriũ nepotẽ suscepisset. Sic genus amborũ Hoc est dardani & mercurij. Scindit se sangui ne. ab uno, Atlantis scilicet, q utrisq; partibus originẽ dederat, secundũ prædictã rõnem. cõstituamus tñ illustriorẽ intellectũ: electra genuit dardanũ, & maia mercuriũ. dardãus dedit troiãis principiũ, & mercurius arcadibus: pinde unus auus est ambobus. dardanus scilicet & mercurius. pbauit cognationis cõtextũ, redijt ad ea, quæ pauloañ dimiserat, quũ rõnem sanguinis redderet. His fretus, nõ legatos, neque prima parte Tentaméta tui pepigi. his, inqt, fretus hoc ẽ illis, quæ supius dixit, hoc est uirtute sua, deorũ rñsis, spe, & fama optima ipsius regis, nõ legatos misi, nec sententiã tuã aliqua artis calliditate tacui. Memet ipse. Duplicatio eiusdẽ pnominis addidit dictiõi põdus. Meũq; obieci caput, & supplex ad limia uẽi. plus ait fect, ut ad fores tuas ipse rogaturus accederẽ. Exponit deprecationis ipsius cãs, in his oñdens, qd, & cõtra quos peteret: quod ipsum nõ tm sibi pfuturũ oñdit, uerũetiã ipsi, q rogabatur, ut daret. Gens eadẽ, quæ te crudeli daunia bello Insequitur. Quid tam pulchrum, tãq; egregiũ, & imperatori ipsi necessarium, quam in deformatione personæ hostium, ipsius partes primas ponere, qui daturus uidea

urgeri necessitate, ut ante clamosas uoces effunderent, quam didonem ipsam uidere potuissent & ro
gare; clamandi causas iustas fuisse non seditionem ipse uirgilius docuit. nam did ointus fuit, offi/
cium uero foris cum nullus nuntiaret, aliter ad scientiam eius peruenire non poterant nisi excla/
mantium uox fuisset audita, sequitur. Postquam introgressi & coram data copia
fandi, Maximus ilioneus placido sic pectore fatur. *Recte hic poeta & locum ser/*
uauit, & tẽpus, & personam, & hoc genere ostendit, non seditiosas uoces emisisse eos, qui sup/
plices uenerant, clamabant, inquit, cum essent foris, sed postq̃ introgressi sunt, & tempus loquen
di occasionem dedit, locuturo fiduciam tribuit, nec deerat persona, quæ rogaretur ac postulata præ
staret loquendi modum, uel maxime in templo, & apud eam, quæ teneret summam rerum,
temperauit. qui fuerat locuturus, hoc est ilioneus, qui quum dicit cæteris fuisse meliorem, intel/
ligere debemus, qualis ab ipso sermo proferri debuerit, Placido, inquit, sic pectore cæpit. foris
clamoribus agebatur, ubi negabatur persona didonis, quando data est fandi copia, idest quando cum
præsente regina coram licuit loqui, mutata sunt omnia, quæ turbulenta uidebantur. O regi/
na, nouam cui condere iupiter urbem, Iustitiaq; dedit gentes frenare superbas.
Magna dicendi arte locum istum poeta complexus est. primum omnium, ut principia ipsa arctio/
re breuitate succingeret, & tamen plurima necessaria continerent, primo personam didonis lau/
daret, subtilem obiurgationem non omitteret, redderet in ipsa obiurgatione beneuolam, inuidi/
am inhumanitatis & superbiæ reijceret in alios, ipsam diceret iustam, neq; eam læderet, cuius fue
rat petiturus auxiliũ. singula ergo, quæ diximus quę sint, uel quomodo illustriora reddãtur ne/
cessario prouidendum est. Ilioneus ueniebat ad incognitam regionem, qui loca illa hominesq; nesci-
ret, perindeq; incertus omnium, quemadmodũ aliqua laude assumpta beneuolam fecit, coniectura
collegit, senserat enim, & probauerat homines impios & inhumanos mores, quos in posteriore
orationis suæ parte euidenter expressit. suspicione utiq; debuit duci, q̃ talis esset illa, cuius teneban quales in Rep. principes,
tur imperio. sed hanc partem meliore ratione argumentandi correxit. nihilominus etiam ipsam ob solet esse et reliq. c
lique contigens, ut ex aliena hoc est suorum reprehensione confusa, erubesceret talis uideri, & ciu. ad let. explorem
præstaret se beneuolam. Collectis igitur contrarijs omnibus componitur duobus uersibus plena lau
1 *datio. O regina quod est proculdubio difficillimum, fœminam regnare. ex difficultate igitur, fit*
laus, quod factum nisi diuino fauore peruenire non potuit. Nouam cui condere iupiter urbem.
2 *Ecce secundum meritum quod ab eo uel maxime sine admiratione dici nequibat, eo loquente, quẽ*
constabat dolere, quot sibi id prouenire non poterat, sicuti ex persona æneæ superius dictum est.
O fortunati quorum iam mænia surgunt. Quum igitur fœmina faceret, quod difficulter proue/
nire uiris posset, apparebat proculdubio non humanis sed diuinis opibus fieri. surgebat quippe non
fabrica speciei alicuius leuissimæ, sed ingentis magnitudo ciuitatis, & duo miracula in laude sunt
3 *mulier regnat, & mulier ædificat ciuitatem nouam, addidit tertim, quod ageret admirationem,*
Iustitiaq; dedit gentes frenare superbas. *Hoc est te solam appetere florere iustitia. nam pro frenis*
æquitate, ut regas homines, quibus parendi studium natura sponte negauit, frenare autem qum
dicit ostendit plenam gentium feritatem. quæcunq; enim non succumbunt imperio, frenorum po/
testate franguntur, quæ sponte non currant. In hominibus contra est, sic deterior cui extorquere/
tur contra naturam, quod nasci non meruit, mali homines non paribus sed contrarijs superantur,
humanitate scilicet regentis, & uoluptate, quas in didone fuisse collegit sapientissimus ilioneus,
qui uituperando incolas, & inhumanitatis arguendo, laudat eam, cuius beneficia requirebat. Ec
ce tacite ostendit præsentem causam, & docet quemadmodum ad humanitatis partes rediguntur,

retur auxilium: ut in ipsa donatione & dare troianis beneficium, & sumere uideretur. illud quoq; quod mire est positum: crudeli bello, ut eum ualidius commoueret, quod indignus unius gentis uiolentiam sustineret: quæ omnium consensus merito præferebat. hic quoq; grande loquendi compendium tenuit, euandri partes, suasq; coniurgendo: nam semel dicta utrumq; continent: gens, inquit, eadem: dicendo unam gentem, extenuauit metum, qui poterat forsitan exoriri. addidit daunia, quasi abiecta, humilis, & omni ignobilitate depressa: quæ te, te quod posuit, significat te, qui sic magnus & ab omni merito memorabilis, crudeli bello insequitur. duo mala coniunxit, bellum scilicet iniustum, & improbitatem hostium, quibus non suffecerat iniquitas facti, uerumetiam persequebantur insontes. Crudele bellum est, quod iniusta subsistente ratione indicitur, deniq; & iustum aliquando dicitur, & iniustum aliquando dicitur. & iniustum perinde asserit. nec sibi nec euandro eam gentem aduersam esse debuisse. si æquitatē gens eadem natura traden te sumpsisset: Nos si pellant, nihil abfore credunt Quin omnem hesperiam sua subiuga mittant, Et mare, quod supra teneant, quodq; alluit infra. Idcirco demonstrat expulsionem cogitatam, ut uiam sibi in aliam reseret partem: quæ mare inferum superumq; complectitur. Debuit euander his auditis præcauere, ne cum alijs etiam ipse seruiret: Accipe, daq; fidem. Sume, inquit, auxilium, & daquando, contra quem, auxilium peto, communis est hostis: posset dici, impares sunt uires tuæ, & non tantum mihi poteris prodesse, quantum ego tibi. occurrit priori, & ait. Sunt & nobis fortia bello Pectora, sunt animi. Labori enim bellico & animi uirtus & corporis substantia necessaria est. ut, inquit, uos fortes estis, ita & nos. probatio fortitudinis troianorum robustius fuerat demonstranda. hanc impulit, dicendo. Et rebus spectata iuuentus. Insignis est uirtutis, inquit, quod factorum probauit effectus. Dixerat æneas: ille os oculosq; loquentis Iandudum, & totum lustrabat lumine corpus. Aeneas quum loqueretur, intuebatur euander prius incognitum. & uocem eius ac singula corporis membra considerabat. Tunc sic pauca refert. Pauca enim dici conuenerat, ne fabulę longiores solemnitati solutæ essent impedimento. pauca debemus accipere, hoc est pauciora, quam dici potuerunt. Vt te fortissime teucrum Accipio, agnoscoq; libens, ut uerba parentis, Et uocem anchisæ magni uultumq; recordor. Magna mens recordantis, quum nesciret hominem, hoc est nomen eius, aut patrem. dicit se de uultu ac uoce collegisse, quod ex anchisa genitus esset. ait ergo, quum te audio loquentem, & uultum tuum libenter intueor cupiens te cognoscere: nam plene colligere redeunte memoria puto, mecum anchisen loqui, & ipsum etiam nunc esse præsentem: subiungit gesta ueteris facti, ex eo ostensurus cariorem futurum susceptæ societatis affectum. quum patris eius ueterem notitiam replicat, & beneuolentiam eius repetit. Poterat enim æneas quærere, quo casu emergente factum esset, ut habuisset ille anchisæ notitiam. Idcirco ait. Nam memini hesiones uisentem regna sororis Laomedontiaden priamum salamina petentē Protinus arcadiæ gelidos inuisere fines. Tū mihi prima genas uestibat flore iuuētus. Ecce felix memoria recordātis. nā & psonas tetigit, & tps, & cām, & psonarū nomina, & locorū: & reuera miraculū fuit, ut loquens senior, & adolescentiæ suæ tps assignans ista omnia sic tenaciter dixerit, quasi pxime gesta uideretur. Mirabarq; duces teucros, mirabar & ipsū Laomedōtiaden. sed cūctis altior ibat anchises. Laudaturus & prælaturus anchisen præfert oēs, & dicit anchisen fuisse præstātiorē: nec esset occasio præponēdi, nisi incidisset prima cōparatio, sine qua laus esse præcipua nō pōt. pcliue qppe ē bonū esse, meliorē uero arduū

& retinentur imperio, quibus obsequendi studium natura non tribuit, quantum ad beneuolentiam ducta est, cui dictum est quod alÿ frenis impositis nituntur efficere, tu humanitate comples, & ꝑficis lenitate principiorum ratione confecta, quibus laudauit reginam, & incolarum mores, ferociamq; graui inuidia perfudit, suam debuit purgare personam, quæ purgatio ad id reuocatur, ne iuste uideantur passi uiolentiam. Troes te miseri. Quam cito & ꝗ̄ euidenter expressit & personam, & fortunam suam, & eius specialem significationem, quam rogabat, quod autem ait miseri, ostēdere uoluit nihil miseros audere potuisse uel posse, quod cōmodis didonis officeret. Ventis maria omnia uecti Oramus. Vt appareret illos ad illa litora non sponte, sed necessitate esse delatos. Ecce totū breuitas tenuit pro temporis ratione & pro persona loquentis. Incipit iam summa petitionis summa breuitate collecta tam iusta tamq; sine præstantis detrimentis expressa, ut quiuis inhumanus & durus facillime flecteretur. Prohibe infandos a nauibus ignes, parce pio generi, & propius res aspice nostras. Ecce postulata sunt tria, ne incenderentur naues ut ostenderet se & necessitatem habere abeundi & uoluntatem, atq; ex hoc ipso perdoceret casu potius, quam ad inferendam uiolentiam uenisse. parce pio generi, reus enim esse incipit, qui persecutus fuerit pium, quæ sanctitas, inquit, eo amplius lædenda non est, ꝗ hanc naturam sanguinis & generis ducti non aliqua constricti lege seruamus. Et propius res aspice nostras. Tertia petitio generalis est, & quicquid ad cōmodum nostrum spectat oramus, ut præstes. Hæc non ponendo per species, honestius complexus est, quam si designaret euidenter. intelligi tamen potest illos omnia consequi potuisse, si fauorem reginæ plenissimum fuissent consecuti. deniq; cōciliata dido & humana iuxta ipsos fuit, & recepit hospitio, & sponte infinita munera constitutis in nauibus misit. Non nos aut ferro libycos populare penates Venimus, aut raptas ad littora uertere prædas, Non ea uis animo, nec tanta superbia uictis. Assertio innocentiæ, cum probatione sua, nec ad hoc, inquit, uenimus, neq; eius sumus naturæ, ut in aliena exeramus improbas manus, aut exerceamus direptione, & hoc si gereremus animo, quid auderemus uicti? quantum miseri niti possemus? ad probationem istius innocentiæ pertinet, quod supra dixit. Ventis maria omnia uecti. si enim uellent aut possent facere uiolentiam, fecissent in aliquibus terrarum partibus, & caruissent uiolentia maris, quam per omnia littora naufragando persenserant, nouissimum argumentum probabilis innocentiæ fuit, quod posterius posuit. Oramus. nullus enim negando uult consequi, nisi qui alienus est a cogitationibus uiolentiæ, & hoc, quod uenerant, non esset uoluptate cuiuspiam factum, sed ui maris & necessitate turbinum, qbus cōstabat, troianos nō iā uenisse ad carthaginis partes, sed carthaginis litora naufragātes ereptos. multis igitur ostendit suam suorūq; innocentiam, quæ oĩa fortiori argumēto cumulauit dicendo. Est locus, hesperiam graii cognomine dicunt, Terra antiqua, potens armis, atq; ubere glæbæ, Oenotrii coluere uiri, nunc fama minores Italiam dixisse, ducis de nomine gentem, Huc cursus fuit, Cum subito assurgens fluctu nimbosus orion In uada cæca tulit, penitusq; procacibus austris, per q; inuia saxa Dispulit, huc pauci uestris adnauimus oris. Et locorum & hominum carthaginis plena deformatio, sed non aperta. nam qum laudat partes, ad quas tendebat, illis sic derogat, ad quas inuitus eiectus est. Ibamus, inquit, ad optimas terras italiæ uberes & copiosas, quas coluerunt œnotri uiri, qui nunc itali dicuntur, optimi utiq; & pręcipui, sed existente orionis scelere sine dubio aduersa fortuna expugnante commodum nostrum, cum uiolentiæ plagæ non ualeremus obsistere, in uestra litora hoc est in solitudines & horrendam desertionem sumus appulsi.

Altiorem dixit, corporis forma, quoniam sic posuit. Sed cunctis altior ibat anchises, hoc est in cedebat. Mihi mens iuuenili ardebat amore Compellare uirum, & dextræ coniungere dextram. Accessi, & cupidus phenei sub moenia duxi. *Quanuis, inquit, adolescentis ætas prouectiori non congrueret, tamen, quoniam est ardor quidam iuuenibus, noscendi potiores. ad eum accessi, & eius amicitię cupidus eum duxi sub mœnia phenei. iunxi dexteram meam eius dexterę, amicitiamq; firmaui. At humanitati meę officiis respondens.* Ille mihi insignem pharetram, lyciasq; sagictas Discedens, clamydemq; auro dedit intertextam, Frenaq; bina meus, quæ nunc habet aurea pallas. *Dedit mihi, inquit, pharetrã, sagictas & frena aurea, & clamydem auro intertextam. quomodo ornauit ipsa munera, ut leuia uiderentur? pharetram dixit insignem. sunt enim pharetrę nullius meriti. sagictas dixit lycias, ut illis regio sua tribueret ornamenta, clamydem auro splendentem. Frena, inquit, bina aurea, ut numero hæc laudaret, & qualitate materiæ. Ecce addit prædicationis supplementum. horum ait apud me propter dantis meritum fuit gratia. ut quum his per senium uti non possem, traderem filio meo, & in hodiernum usq; diem perdurant. Eodem quodam modo perseuerante dominio cum patris & filii una persona laudari munera meruerunt. propter has causas. debuit enim æneas probare libenter acceptam largitatem patris sui. debuit & anchises ostendi bonus largitor in speciebus pretiosis, & euander non leue quidam accipere meruisse.* Ergo, & quam petitis iuncta est mihi foedere dextra. Et lux quum primum terris se crastina reddet, Auxilio lætos dimittam, opibusq; iuuabo. *Ergo, inquit, propter præcedentem & præsentis temporis causam, profiteor me societatem fœderis habere uobiscum. & crastina incipiente luce uos instructos opibus cum auxiliis dimittam. respondit quæsitis, & promissa non distulit in prolixum tempus, pollicens proxima luce se facturum, quod petitum fuerat, addens, quod æneas non petit. Ipse enim euander more boni promissoris maius debebat efficere, quod fuerat præstiturus. hinc auxilia promisit, & uictui necessaria. ne moram lucis alterius fecisset, nisi interesset sacra solemnitas, & eiusdem diei pars lucis sole currente transacta esset.* Interea sacra hæc (quando huc uenistis amici) Annua quæ differre nefas, celebrate fauentes Nobiscum. & iam nunc sociorum asuescite mensis. *Reddidit causam dilationis in alteram diẽ. sacra, inquit, quæ celebrari conspicitis, nefas est differri, uel aliqua ratione prærumpi. sunt enim annua, hoc est quæ per singulos annos nouantur. & hunc habent diem, quo numini redduntur. hæc quoniam amici uenistis, celebremus pariter. erit enim quædam nouę amicitię consecratio. mensarum auspicia sub testificatione diei præsentis exordium sumant, & ipse nos primitus iungant, quæ tanto dicatæ sunt numini. Nouemus, inquit, nouare est replicatione annua nouam ex ueteri facere eam rem, quæ promissione frequentioris cultus posset abscondi.* Hæc ubi dicta. dapes iubet & sublata reponi Pocula, gramineoque uiros locat ipse sedili. *Iubet, & reponi, non semel accipienda sunt. iubet dapes reponi: iubet reponi pocula sublata. sublata, aut metus causa, quoniam subito uenerant troiani, aut sublata, satietate interueniente. Deinde ipse officio boni hospitis iunctus collocauit omnes in sedili gramineo. Ecce non fieri præcepit, ut longæuus & rex, sed ipse per se humanitatis plenissima iura compleuit. Sedili, inquit, gramineo. quomodo in nemore conuiuium fuit, & ratio ritus ipsius sedendi potiusq̃ accumbendi consuetudinem fecerat. Testatur hoc ipsum etiam alio loco uirgilius. deniq; septimo libro hanc tetigit partem quum diceret. hoc illis curia templum, hę sacris sedes epulis, hic ariete cæso perpetuis soliti patres considere mensis. Ecce illis nobilibus quoq; non licebat accumbere. propter hospites igitur iussit reponi*

appulsi. qui ergo relictis melioribus pergit ad deteriora? nisi qui non suo sed arbitrio compellitur alieno? si igitur non sponte uenimus, apparet, nos nullum uiolentiæ studium gerere. qui enim hoc cogitat, destinata loca & ad prædam disposita, sponte aggreditur, sponte occupat, sponte inuadit, & aliquid eligit, in quo sit uberior præda. Descriptionem naufragij nõ frustra posuit. nam huius adiectio potuit mouere misericordiam, paucorum autem idcirco mentionem fecit, ut firmaret didonis animum, quod nullam parassent uiolentiam. quid enim audere possent, quibus nec animus fuit, nec substantia multitudinis? ecce omnem, qua laborabat, inuidiam uiolentiæ purgatis ad plenum partibus retorquet in partem calumniantium, usus anticategoria. dicit enim ego non feci aut mei, sed tui in innoxios extiterunt uiolenti. denique sequitur. Quod genus hoc hominum? quæue hunc tam barbara morem Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ, Bella cient, primaq; uetant consistere terra. *Sub iure querelarum, occasione & deformatione tyriorum tenet & suam laudem. nam cui inhumanitas aliorum displicet, & ipse utiq; humanus est, & qui alienos mores grauiter reprehendit, ab hisce se profitetur alienum, usq; adeo displicebant, ut nomen illorum inuenire nequiuerit, dicendo. Quod genus hoc hominum? Omnes enim feros immanitate uicerant tyrij. Quæue hunc tam barbara morem? hoc est quæ uel cuius regionis in tantum sæua barbaries, & tanta feritate extitit? quanta tui usi sunt aduersus nos? nomen ergo, quo eos appellaret non inuenit, exemplum non reperit quod erat grauius, potuerant enim defendi similitudine alterius gentis. Hospitio prohibemur arenæ. Probatio plenissimæ inhumanitatis, prohibemur in arenis consistere. quid fieret? si humano more tectorum hospitium peteremus? Bella cient, non saltem leniter prohibent, sed more bellandi utuntur hostilibus armis. Bella cient. bella, inquit, non patiuntur, sed inferunt. primaq; uetant consistere terra. dixerat enim uentis maria omnia uecti. ut misericordia dignos ostenderet in illa terra, quę licet inutilis & deserta, naufragos tamen prima susceperat. certe etiam sic potest intelligi, primam esse terram litoris tractum. secundam, quæ longius progredientes excipit, ut satiaret, quod dixit, hospitio prohibemur arenæ. perseuerat in hac subtilitate dicendi, ut inhumanitatis etiam ipsam didonem oblique criminetur. nam quum de his queritur, quos imperio dido retinebat, & regno ipsam quoque appetit, & culpat, a qua iussa mandataq; proficisci dubitari non poterat, usq; adeo hoc uerum est, ut relicta subtilitate, in ipsius quoq; reginæ personam inuidiam omnem posterius torserit, addidit enim.* Si genus humanum & mortalia temnitis arma. *Non dixit temnunt, sed temnitis.* At sperate deos memores fandi atq; nefandi. *Ecce & hic sperate posuit, ipsam quoq; didonem culpæ inhumanitatis annectens, Si contemnitis homines, sunt dij, qui iniusta uendicent.*

Rex erat æneas nobis, quo iustior alter Nec pietate fuit, bello nec maior & armis. Quem si fata uirum seruant, si uescitur aura Aetheria, neq; adhuc crudelibus occubat umbris, Nõ metus, officio nec te certasse priorẽ Pæniteat, sunt & siculis regionibus urbes Armaq;, troianoque a sanguie clarus acestes. *In rege suo bona animi laudauit, & corporis. animi sunt iustitia & pietas, uirtus in exercitatione bellandi, quæ non superflue posuit. nam pro benefactis promisisse intelligitur consimilem uicem ab eo, qui iustitia præstaret & pietate, pro malefactis ultionem, quam pos/*

D

ius gentiū. P
in amicos prior.

epulas, & pocula: ipse uero collocauit omnes troianos sedilibus structis ex gramine. Præcipuum ij toro, & uillosi pelle leonis Accipit æneam, solioq; inuitat acerno. Vt sedendi merito discerneretur æneas, qui cæteris fuerat potior, & sublimem ei locum dedit, & cultiorem ornatum. Leonis ergo pellem, quod conueniebat hercules sacris, egregiam quoq; sellam, & materia pretiosa perfectam, quæ eius dignitati congrueret, præcipuum dixit singulare & solum. Tum lecti iuuenes certatim, aræq; sacerdos Viscera tosta ferunt taurorum, onerantq; canistris Dona laboratæ cereris, bacchumq; ministrant. Fuit quidem ciborum copiosa substantia: sed bubula caro, panis & uinum. hæc portabant iuuenes, qui plurimũ plurimis apponerent. aderat etiam sacerdos ipse propter epulas sacras. ipse quoq; aliquantum cum iuuenibus gestans. nulla interea, ut apud regem, ambitione sedebatur, nullo uestium adhibito cultu. caro portabatur manibus copiosa, sed bubula assa, idest non aliquibus impensis excocta. panis non argento uehebatur, sed canistris. uinum similiter ministrabatur ministris nullo cultu adornatis. Hæc non simpliciter accipienda sunt nam sicut infra monstratum est, ritus agrorum hic erat, neque aliud in his sacris aut alio modo exhiberi licuit. nec paupertati euandri applicanda, ex qua inter præcipuos fuit. Vescitur æneas simul, & troiana iuuentus Perpetui tergo boues, & lustralibus extis. Etiam si æneę uel teucris epulę illę displicebant: edebant tamen apposita, uel quia aliud non fuit, uel quia sacris intererant, quæ omnia præter bubulam recusabant. ut autem fuit integrum latus tauri, sic cum extis appositum. uescitur æneas simul & troiana inuentus perpetui tergo bouis, & lustralibus extis. quum hoc pronuntiamus, ænęę nomẽ & troianorum debemus extollere, quibus indigne apposita est bubula assa, nec saltem aliquo iure condita: & reuera iniuria fuit. si tollamus e medio sacrorum more, qui alia respuebat. Postquam exempta fames, & amor compressus edendi Rex euandrus ait. Caro illa si edendi delicias non habuit, habuit tamen famis excludendæ substantiam. Postquam igitur hoc factum est, & edendi fastidium de satietate successit. ex illis sic cæpit loqui, moraliter positũ, postquam exempta fames. nullus enim in conuiuio libenter fabulas conserit, aut audit alienas, nisi uenter fuerit plenus. Longam quippe narraturus fuerat euander fabulam, & ipsam non superfluam, sed natam ex eo, quod ipso tempore gerebatur: debuit habere auditores animis liberis, & nulla ex causa suspensis, quod procuratum est auxiliorum promissis, & media exclusa. Non hæc solemnia nobis Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram Vana superstitio ueterumue ignara deorum Imposuit. sæuis hospes troiane periclis Seruati facimus, meritosq; nouamus honores. Dum uult originem præsentium referre, sacrorum simul & epularum genus excusat. Sciebat enim quibus apparatibus tantus hospes excipi debuisset, si non obsisteret lex instituta sacrorum. & sacra ista, inquit, & epularum morem, & aram, quã cernis, non inanis uel rationis expers perindeq; superfluus ritus aut terror imposuit patrum, nec falsis aut dubiis assertionibus ducimur, ut colamus incognita, aut minus probata persequamur. Vidimus beneficia huius dei, & per ipsum non leuibus sed sæuis periculis sumus liberati. Proinde hæc pro nostra conseruatione condidimus. tantaq; huic numini pro præstitis debetur ueneratio, ut quotannis nouentur ista solemnia. ne ullis obscurari temporibus possint. Incipit iam respondere propositis suis, & apertius referre, quid esset: sæuis periclis seruati facimus. perindeq; cognoscat non inaniter dictum, meritosq; nouamus honores. Nouare est ut supradiximus replicando uetera quandam facere nouitatem, & hoc modo excludere uetustatis inuidiam, quæ multa per desuetudinem obscurat, ac tollit. Iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem Disie-

set implere qui uirtute confideret. quippe pulchre autem uarietate usus est, ut unam tripliciter diceret, ait enim. Quem si fata uirum seruant, hoc est si uiuit, si uescitur aura aetheria, Id est si incolumis manet, Neq; adhuc crudelibus occubat umbris. *Hoc idem significat. Agit interea magna arte, ut petat parua, & ingens commodum in uicissitudine polliceatur, neq; hoc simpliciter facit. nam & reciprocam beneuolentiam spondet, & terret audaciam. Quum .n. dicit possum tibi prodesse, atq; ita, ut te non pœniteat praestitisse, intelligitur etiam illud asserere, posse & nocere si res exegerit hoc modo, si uiuit rex noster. credimus enim eum superesse. tanti enim meriti fuit, ut si nihil aduersi incurrerit, nihil est quod metuere debeamus. si autem recessit ad superos, habemus acestem uirum magnum, & regem opulentum uiris, armis, & substantia omni copiosum, nec alienum, sed unum ex nostris. perindeq; , qui illud quod potest, negare non possit. ecce in duobus tantis & talibus ponit spem, & inijcit metum. ingerit iam summam petitionis non onerosam praestanti.* Quassatam uentis liceat subducere classem, Et syluis aptare trabes, & stringere remos, si datur italiam sociis, & rege recepto Tendere, ut italiam laeti latiumq; petamus, Sin absumpta salus, & te pater optime Teucrum Pontus habet libyae, nec spes iam restat Iuli. At freta sicaniae saltem, sedesq; paratas, Vnde huc aduecti, regemq; petamus Acestem. *Da inquit copiam ut deducamus naues in litora, & cedamus in syluis, & necessaria fabricis, ut reparemus conuulsa, quid compositis nauibus futurum esset, consequenter ostendit. ait enim nauigandum nobis erit, si contigerit regem habere incolumem, aut si id non fuerit ad siciliam atq; ad Acestem tendendum. Epilogis dehinc concludit, hac parte ostendens solum posse aeneam italiam filio parare, & fecit apostrophen, ut animum didonis ad miserationis partes urgeret. si inquit contra meritum tuum secessisti a superis, si funus tuum naufragia sorbuerunt, si tuo miserando casu iulus deceptus est, & in te spes eius intercepta est. habemus regem alterum, sed tamen ex nostris, & proxime siciliae terras.* Talibus ilioneus. cuncti simul ore fremebant Dardanidae. *Ilionei oratione conclusa, caeterorum qui cum ipso fuerant consensus accessit. significabat quippe eadem se poscere, quae maximus ipsorum fuerat persecutus.* Tum breuiter dido uultum demissa profatur. *Quod ait breuiter, hoc potest intelligi propter personam locuturae mulieris, & sermonem facturae ad uiros & incognitos. Vultum demissa, potest sic accipi, ut non solum propter foemineam uerecundiam deiecerit, uerum etiam propter adiecta. Deniq; hoc primum purgat, quae ipsius personam, suorumq; foedauerant. grauius autem accepit, quae dicta sunt, quia non erant uera, & eo magis erubuit, quia nec inhumana fuit, ut ilioneus dixit, nec barbara. utitur arte plenissima ut gesta non negando, quoniam manifesta fuerant, sed purgando densedat.* Soluite corde metum teucri, secludite curas, *paucis admodum in responsione securos effecit, tunc .n. caetera libenter audiri potuerunt, quae illa sumpserat defensura.* Res dura, & regni nouitas, me talia cogunt Moliri, & late fines custode tueri. *Ecce posuit alterum sed hic satis errant, qui rem duram nouitati regni coniungunt, quasi Virgilius unam rem geminans, hoc idem dixerit, uelut laboriosam esse nouitatem regni, sollicitam fecerat, ne quisquam nondum firmatis rebus imparatos offenderet, metuebatur extrin-*

ctæ procul ut moles, desertaq; montis Stat domus, & scopuli ingentem traxere ruinam. *Anteq̃ factum diceret, quod æuo currente transierat, & sola poterat relatione cognosci, primum cœpit a teste, ut ex eo, quod oculis subiacebat, fides accedere posset. auditis primum, inquit, hoc est anteq̃ audias cursum rerum gestarum. rupem hanc aspice, quam saxis facit natura pendentem.* Vidi *scopulos ruinarum euersione disiectos, solitudo illic horrenda est memorabilis facti sola durante memoria.* Hic spelunca fuit uasto summota recessu Semi hominis caci. Q*ualis enim semiferi prædonis habitatio esse debuit? nisi occulta, grandis, munita naturali opere ac tenebrosa?* Facies quam dira tegebat Solis inaccessam radiis. H*æc etiam extrinsecus dira & horribilis, usq; adeo ut sine tremore uideri non posset. tanta autem immanitate fuit. ut hanc solis radii nec tangerent, nec uiderent.* Semperq; recenti Cæde tepebat humus. *Hoc potuit leue æstimari. nondum enim speciem cædis dixerat. nec significauerat, quorum illic sanguis uideretur effusus. necessario igitur addit.* Foribusq; affixa superbis Ora uirum tristi pendebant pallida tabo. *Tanta illius monstri feritas fuit. ut semper recenti cæde gaudaret, semper humani sanguinis uaporibus aleretur: nec id faciebat occulte, sed ad ostentationem propriorum scelerum cæsarum capita figebat in foribus. affixa uero tabo corrupta pendebant. fixum durabat, quod solidum in ossibus fuit: corruptio uero carnis pendula remanebat.* Huic monstro uulcanus erat pater, illius atros Ore uomens ignes, magna se mole ferebat. *Hoc, inquit, monstrum uulcanus genuerat: uulcani incendia in pectus filii migrauerant. exibant de eius faucibus fumus, & flammę, & quum ipse contra naturam rerum non arderet, urebat tamen, quod flatibus attigisset: nec defuit substantia corporis animæ ferali conueniens. Magnus fuit, & ad incutiendum terrorem altissimis gressibus ferebatur. quis possit tolerare magnum corpore, & ratione færitatis tutum, ac uomentem uulcani patris incendia? hæc iccirco sunt posita. ne inertię uitium teneret incolas, qui qualecunque monstrum unum omnes non ualuerunt superare. accessus enim ad eum, quis esse posset? cuius anhelitus flamma fuerat, & incendium uomitus? hoc genere herculi crescebat prædicationis augmentum, q̃ solus perfecit eius insperatam necem. quam uniuersi regionis illius homines tentare non ausi sunt.* Attulit & nobis aliquando optantibus ætas Auxilium, aduentumq; dei. *Aduersus monstrum intolerabile, quum optaremus auxilium competens prouenire, oportunum aliquando tempus aduentum dei istius concessit, ut nobis quoq; prodesset in cæteris. Suscipimus igitur hospitem, & optatum diu probamus uindicem.* Nam maximus ultor Tergemini nece Geryonis spoliisq; superbus Alcides aderat, taurosq; ac uictor agebat Ingentes, uallemque boues amnemque tenebant. *Occiso triformi monstro, & uindicatis regionibus, quas perniciose possederat, tanti mali calamitas per nos uictor alcides, uictor habuit transitum lætus secundis rebus & spoliorum pompa gloriosus: ducebat quippe ingentem numerum boum, in quibus fuit emolumentum & signum perfectę uictorię. hi boues pastus & fœtus causa hærbosam tenuerant uallem & fluminis ripam. loci & istorum armentorum iccirco incerta descriptio est & significata innumera boum multitudo, quoniam caco ipsa dederant occasionem furandi, ut occultus illicita gereret, & de multis perisse aliquos, non posset intelligi.* At furiis caci mens effera, nequid inausum Aut intentatum scelerisue doliue fuisset Q uattuor a stabulis præstanti corpore tauros Auertit, totidem forma superante iuuencas. Q*uoniam tanta temeritas fuerat caci, ut dolo uel fraude auerteret aliena, morem proprii furoris arripiens octo boues electos ex omnibus furto subtraxit.* Atque hos, nequa forent pedibus uestigia rectis, Cauda

secus res dura, ne tanta in sichæum crudelitate perfecta, sequeretur pygmalion, qui sceleris sui mercedem sperabat quæsiturus, & necaturus sororem, quæ mariti auxilia perdidisset. Idcirco igitur rem duram dixit, mariti interitum, ne diceret quod nefarie constabat admissum, uel ne diceretur uerum, quod iam dictum est ex persona ueneris, & fieret rei iam cognitæ repetitio. Ostendit ergo sollicitudinem illam fuisse uehementissime necessariam, obiecta autem a suis suorumq; moribus aliena confirmat dicendo, cogunt ut custodia cautior litorum repellendæ potius uiolentiæ causa facta uideretur, quod ilioneus conquestus est, non inferendæ, perindeq; non esset ex moribus aut natura uitium, si urgente duplici metu, diligentiores fuerint & solliciti, competenter hoc ipsum ut melius probaret, purgatione subnexuit beneuolentiam, ut crederetur uera dixisse, ut turbatos congruæ honorificentiæ ratione componeret dicens. Quis genus æneadum? quis troiæ nesciat urbem? Virtutesq; uirosq;, aut tanti incendia belli? Merita inquit nostra, & singulorum troianorum uirtutes, & aduersam fortunam troiani excidij, quæ quasi nescienti numerare uoluistis, olim nouimus, & habemus plenissime cognita. Hæc dicendo dat humanitatis spem. Facile enim succurritur his, quorum aduersa sunt nota. Non obtusa adeo gestamus pectora pœni, Nec tam auersus equos tyria sol iungit ab urbe. Corda inquit nostra non sunt ab humanitatis partibus aliena, nec sic uiuimus, ut solis equi tam cursus suos a nobis auertant, quum aliquod apud nos nefarium genus perspexerit. Seu uos hesperiam magnam, saturniaq; arua, Siue erycis fines, regemq; optatis Acestem, Auxilio tutos dimittam, opibusq; iuuabo. Prosequitur summam beneficiorum suorum, nihilominus & propositis respondens. dixerat enim ilioneus, si regem receperimus incolumem, tendemus ad italiam, si autem contra meritum suum aliquid inhumanitatis acciderit, pergemus ad siciliam, ait dido, non faciam contra troianorum uoluntariam dispositionem, quocunq; ire uolueritis, non tenebo inuitos, & omni subsidio adiuuabo nauigantes. Vultis & his mecum pariter considere regnis? Ecce plena beneuolentia eos in societatem uocat regni, qui omnia desperauerant. Vrbem, quam statuo uestra est. Primo dixit mecum considere regnis, nunc autem auxit studium beneuolentiæ, plenam illis possidendæ urbis offerens facultatem. Multi uitium putant esse, quia dixit Virgilius, uestra est urbem, & reuera potest esse, si non remoueatur error, ordinatione sensus effecta. sic enim accipiendum est, Quam statuo urbem uestra est. Subducite naues. Tros tyriusq; mihi nullo discrimine agetur. Huic parti non plene respondet. Ilioneus quippe postulauerat. Quassatam uentis liceat subducere classem, Et syluis aptare trabes, & stringere remos, Dido cum responderet, non obtulit duo, ut subducerentur naues, & componerent. Subducite, inquit, uoluit de componendis aliquid loqui. nouerat enim se dixisse subducite naues, addens. Tros tyriusq; mihi nullo discrimine agetur. Ne arbitrarentur troiani inferiores se fore, miro ingenio tentauit, ut diceret troianos uno cum incolis futuros affectu, ut honorificam se ostenderet iuxta hospites, non eos postponendos tyrijs, nec deijceret suos, & inter populos inimicitiarum causas immitteret, si peregrinos faceret potiores ijs, qui cum ea de tyro in tanta necessitate nauigauerãt. Atq; utinam rex ipse noto compulsus eodem Afforet æneas. Quia aduertit troianos satis de salute regis sui esse sollicitos, ultro offert inquisitiõis eius auxiliũ, & optat aduẽtũ.

in speculam tractos uersisq; uiarum Indiciis raptos saxo occultabat opaco. Arte cacus scelerate contenderat, ut furtum ingeniosa inuentione contegeret. nam retenta animalium cauda retrorsum nitens traxit in speluncam, ut in peruersum ducta uestigia explorantis intentionem plene confunderent. Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant. Proinde si quæreret quisquam, deficientibus signis ad illam speluncam peruenire non poterant. Interea cum iam stabulis saturata moueret Amphrytrioniades armenta, abitumq; pararet, Discessu mugire boues, atq; omne querelis Impleri nemus, & colles clamore relinqui. Quid intelligimus boues doluisse se a locis utilibus discessisse. & ideo dictum discessu mugire boues. aut amißione illorum, qui surrepti erant. melius est, ut amissos queri uiderentur. habent enim quendam inter se etiam muta animalia quasi familiaritatis affectum, & separationis iniuriam patienter ferre non possunt. Deniq; quid ex ea oneris portent, querula uoce testantur, usq; adeo hoc uerum est, ut ipse uirgilius dixerit. Reddidit una boum uocem. Vt etiam hoc intelligi poßit lingua sua inter se muta animalia intelligi, nam bos quæsita respondit. hoc, quod dicimus, firmat locus ille, ubi in libro tertio idem poeta dixit, qui uolucrum linguas sentis. quod enim apud nos abstrusum est, & putamus sonum esse non uerba, intelligunt uates. unde si possent enuntiare, quid aues dicant, potest uerum uideri, quod secum atq; inter se muta animalia loquantur. licet improprie dicantur, qui secum ipsa loquuntur secundum naturam suam, & possunt eorum dicta uoce uaticinantis exponi. Reddidit una boum uocem. Reddidit uocem, dixit, ut probaret sicuti dictum est, quia quæsita respondit una boum, hoc est una ex iis, quæ tenebantur inclusæ cum tauris. Vastoq; sub antro Mugiit, & caci spem custodita fefellit. Nihil caco profuit custodia sua, nihil fraus & ingeniosa inuentio doli, quibus indicia omnia quærentibus pernegauerat. clausa prodidit factum, & spem caci mugiendo frustrata est. Ecce fortuna regionis illius & cunctis omni prosperitate plenißima. Iam recedebat hercules, nec boum intellexerat damna. euasurus fuerat cacus, si boues paululum tacuissent. Hic uero alcidæ furiis exarserat atro Felle dolor, rapit arma manu, nodisq; grauatum Robur, & aerii cursu petit ardua montis. Cum hoc, inquit, hercules cognouisset, iniuriam magis quam detrimenta considerans, exarsit præ iracundia. hoc enim præstabat fellis immoderata commotio. deniq; non tulit sed rapuit, nec paßibus sed ueloci cursu aereum tetendit ad montem. Virtus herculis in utroq; signatur. nam rapere grauatum nodis robur quo utebatur pro armis. & tanti montis ardua cursu transmittere, plena uirtutis & constantię demonstratio est. Tum primum nostri cacum uidere timentem, Turbatumq; oculis. Timebatur ante aduentum herculis cacus. nec ipse quenquam metuebat armatus magnitudine corporis, feritate naturæ, & flammarum incendio. sed ubi ad herculem uentum est, & eius uirtutem ausis talibus approbauit, didicit timere, quod ante nescierat. Incipit dicere rationem timoris ipsius signis magis quam alia ex causa compertam. Turbatus, inquit, oculis fuit, nec immerito, quum uideret tantam potentiam dei. Fugit ilicet ocyor euro. Et quum fuisset extrema desperatione possessus, fugit ut uentus. & ipsam uenti celeritatem mobilitate præueniens. Speluncamq; petit, pedibus timor addidit alas. Tria fuerunt signa timoris ipsius oculorum perturbatio, qui quicquid animo gereret indicabant. fuga arctioris cursus neq; enim illud fugere fuerat sed uolare. nam metus insuetus pedibus alas addiderat. tertium, quod non se credidit campo aut patentibus locis, sed in speluncam fugit, quam putabat inexpugnabilem. Vt sese inclusit, ruptisq; immane cathenis Deiecit saxum ferro, quod & arte paterna Pendebat fulctosq; emuniit obice postes: Ecce furens ani

Equidem per litora certos dimittam. *Certos, dixit, exploratæ diligentiæ homines, atq; ut satiaret oblati beneficij gratiam, addidit.* Et libyæ lustrare extrema iubebo. Si quibus eiectus syluis, aut urbibus errat. *Hoc ostendit Virgilius sub didonis imperio non illam tantum, quæ condebatur, sed multas alias fuisse ciuitates.* His animum arrecti dictis, & fortis achates, Et pater æneas, iamdudum erumpere nubem Ardebant. *Supra enim dixit, lætitiaq; metuq; auidi coniungere dextras Ardebant, sed res animos incognita turbat. Dissimulant & nube caua speculantur amicti, Quæ fortuna uiris, classem quo litore linquant. Quum igitur omnia cautius explorassent, ne dido quasi absentem æneam iuberet inquiri, consilium fuit, ut ultro sese offerrent, qui fuerant iam de sua ac suorum salute securi.* Prior æneam compellat achates. Nate dea. *Licet socius tamen quia fuit inferior, non nomine suo eum appellauit, sed eum omni honorificentia omisso uero nomine natum dixit ex dea, reliqua breuiter explicat, quæ eos sollicitauerant.* Quæ nunc animo sententia surgit? Omnia, inquit, tuta uides, classem, sociosq; receptos. Vnus abest, medio i fluctu, quem uidimus ipsi Submersum, dictis respondent cætera matris. *Confirmatio rebus prosperis, animo ardebant rupta nube, omnium se præsentare conspectibus, ut didoni grauius fieret suscepisse se faciliori uia, quem magno labore cupiebat inquiri. Considerandum est, quomodo hicquoq; teneat poeta dicendi uirtutem, quemadmodum locis suis personarum merita discernat, ac seruet. inferior achates fuit, & meliorem prudentiam debuit æneæ tribuere, quem constabat esse potiorem. sic ergo induxit priorem achatem loquentem, ut sine uitio eius & nota eius, cum quo fuerat locuturus, sermonem faceret. ne si prior loqui cæpisset, uideretur arrogans & superbus. Expectare enim debuit arbitrium potioris, nec debuit sensisse uideri, quod ille non aduertisset. temperatur mire totum, & inducitur achates non tam faciendum suggerens sed quid tum faciendum esset, seruata sine dubio honorificentia eius, qui consilio & autoritate præstaret.* Quæ nunc animo sententia surgit? *Interrogantis hæc uox est non iudicantis aut iubentis.* Omnia tuta uides, classem, sociosq; receptos. *Ne specialitas properantibus prolixitate sua faceret moras, clause dixit classē, clause dixit socios, ut cito transiret. Dictis respondent cætera matris. quam cito per uniuersa transiyt, constabat enim illi, quam securitatem mater per auguria promisisset.* Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum. *Non dixit ex nube caua speculantur, sed nubes ab ipsis abscessit, ut ostenderet æneæ commodis etiam rerum naturam seruisse. tamdiu, inquit, cælati sunt nubis obtentu, q̄diu necessitas fuit, ubi opus non erat, sponte discessit.* Restitit æneas, claraq; in luce refulsit. *Quantum gratiæ dedit æneæ, quum illum dicit suo splendore tribuisse lucem diei meliorem? Dicit iam, unde tantus apparuisset.* Os, inquit, humerosq; deo similis, nanq; ipsa decoram cæsariem nato genitrix lumenq; iuuentæ purpureum, & latos oculis adflarat honores. *Beneficia hæc haud difficulter præstiterat, quia mater fuisset, & dea.* Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo Argentum, pariusue lapis circundatur auro. *Tantum inquit splēdore suo æneas addidit gratiæ luci, quantum ebori manus attribuit, uel q̄tum addit aurum argento.* Tum sic reginam alloquitur, cunctisq; repente Im/

mis aderat tyrinthius omnemque Accessum lustrans huc ora ferebat, & illuc, Dentibus infrendens. *Inter herculem & cacum non plurimum supererat spatii. Deniq; ille cum se uideret uelocitate fortioris arctari, ingressus speluncam non soluit cathenas, ut securus, sed rupit, ut timens. Celeriter enim claudendę fuerunt fores, quæ speluncæ interiora uenienti negare potuissent. rupit cathenas ergo, non soluit, & deiecit saxum, quod ferro & paterna arte pendebat. Duabus rebus pendebat saxum, quibus speluncæ illius aditus claudebatur. ferro scilicet, & arte: ferro hoc est materia ipsa, arte uero fabrica cathenarum. quantus autem in illo fuerat metus, ut securitati suę putaret non posse sufficere speluncam continuis lateribus montis, & uertice satis tutam? nisi saxi tanti ponderis firmitate additis obicibus eam roborasset? ne quo casu aut impelli posset, aut foribus euictis excludi? Vt igitur hæc omnia facta sunt, & propter tuitionē suam metuens prædicta firmauit.* Ecce furens animis aderat tirynthius. *posset sic carmen poeta componere, ut celeritate hercules cacum uideretur præuenisse. sed reseruanda fuerat difficultas facti. ut talem haberet gratiam, quæ merito suo & nouari quotannis deberet, & ad posteros quoque magna cum ueneratione transire.* omnemq; accessum lustrans huc ora ferebat & illuc dentibus infrendens. *Considerabat oculis omnes accessus, & spatia montis illius, & quum uisibus eius nihil quod tenere posset occurrit, magis magisq; agitabatur ira, & dentibus infrendebat. bene transtulit frendere. Frendere quippe aprorum est, quum arrepto furore irascuntur, ac sæuiunt, & acuunt dentes.* Ter totum feruidus ira lustrat auentini montem, ter saxea tentat Limina nequicquam, ter fessus ualle resedit: *ipse mons auentinus dicitur, sed ornatius dictum est, ut non ipse, sed ille nominaretur, cuius sumpserat nomen. quantus labor fuit tantę altitudinis montem cursu transcendere, & huius altitudinem immensam non semel sed tertio circuire? Ter, inquit, frustra tentauit fores caci, ter fessus ualle resedit, fatigatus assidua circuitione montis. Assidua sibi sedendi refectione consuluit. Sedit igitur tractans & maximum pudorem sustinens, q̄ iniuriam suam latente autore uindicare non poterat.* Stabat acuta silex præcisis undiq; saxis, Speluncæ dorso insurgens, altissima uisu, Dirarum nidis domus opportuna uolucrum. *Tractantis oculis animoq; satis astuto grandis & in immensum deducta occurrerat silex, sic laterum abscissione munita, ut in ea diris auibus & commanendi facultas & securitas fida fœtibus educandis non deesset. diras aues possumus sentire eas, quæ cadaueribus alūtur, ut sunt uultures, & aliorum generum, quæ carne pascuntur.* Hanc, ut prona iugo læuum incumbebat ad amnem Dexter in aduersum nitens cōcussit, & imis Auulsum soluit radicibus, inde repente Impulit. impulsu quo maximus insonat æther, Dissultant ripæ, refluitq; exterritus amnis. *In hoc facto non tantum herculis uirtutem uerumetiam prudentiam laudat. Suspicione enim ex animi uigore collecta potuit existimare illam silicem postrema speluncæ contegere. atq; hac remota posse quod clausum fuerat, reserare. Fuit igitur a dorso speluncæ deuexa silex in sinistram fluminis partem, qui montis radicibus inhærebat: & quia tot seculis, quum esset prona, non occidit, impellenda non fuit, ut alii putant, sed reuocanda, ut laxatis nexibus solui posset a consortio montis, & inde impulsu præcipitari. Itaq; cum in sinistram partem incumberet, & reducta est in aduersum, hoc est dextrum. aduersum enim est incumbenti, quod stat aduersum quoq; sinistro est dextrum, & læuum dextro, ut albo nigrum, & lucidum tenebroso. Ergo hercules uirtute & prudentia pollens a sinistro in dextrum nixus, silicem adduxit, eiusq; radices hoc consilio soluit, & hanc in partem, quia iacebat impellendo reuocauit. Ita factū est, ut casus eius strepitu & terrore uniuersa compelleret, intantum, ut contre*

prouisus ait. *Tanta celeritate factum est, ut improuisus cunctis ueniret ad uerba, quem nudauerat nubis abscessus, quem monstrauerat naturalis lux, & proprius splendor, ipsa potior luce, completa suggestione, neque æneas respondit. Præuenit enim euentus rerum, qui eos reddidit luci, & quia iam uenerant in hominum conspectum, mutata ratione temporis, rationem loquendi non immerito mutare debuerunt. Restitit æneas (ut dictum est) sed aliquanto melior quam fuit, hoc enim pollicita propter iunonia hospitia, procurauerat mater, ut amore potius quam odio dignus uideretur. comparatur deo, auro, ebori, & argento, quæ cum per se splendeant, meliora tamen fiunt, si his uel artificis manus uel gratia societatis accedat. quod autem comparatur deo, non fuit fauoris poetæ, cum sit nepos iouis, & filius ueneris, perindeq; & cæsaris ipsius affinis. Hunc autem omni occasione laudat Virgilius, atq; ita, ut præcipui uiri laudandi sunt. nam uirorum forma, & splendor corporis iunguntur fortitudini. sola enim pulchritudo corporis sine fortitudine plurimorum obfuit famæ, coniuncta uero ornare consueuit uirum fortem. per corporis igitur partes, ut appareat in illo, quid decoris, quid fortitudinis fuerit. nam ipsa decoram cæsariem nato genitrix lumenque iuuentæ purpureum, & latos oculis adflauit honores. Hæc ad partes pulchritudinis pertinent, ad uirtutis autem, quod supra laudauit humeros eius, ut fortitudinem corporis demonstraret. Nato, inquit, genitrix duo posuit nomina infiniti inter se atque inextimabilis meriti. quicquid enim possunt parentes libenter conferunt suis filiis. interea comparatur uenus artifici, quæ sic ornauerat filium. Enumeratis igitur speciebus, æneas introducitur loquens.* Tum sic reginam, *inquit*, alloquitur. *prior enim ipse debuit loqui ante omnia, ut quis esset nunciaret nescienti, deinde, ut gratias ageret ob eam causam, quam ipse oculis & auribus comprobasset, ut ostenderet illic se fuisse præsentem, unde sermonis sui sumpsit exordium.* Coram quem quæritis adsum Troius æneas, libycis ereptus ab undis. *Omnibus quæ audierat præsens nec pleno uersu respondit. Celeritate enim opus fuit, ut cito ad agendas gratias perueniret, dicendo, coram adsum, quem quæritis, & pluralem numerum tenendo, ostendit æneam & didoni simul & ilioneo respondisse. Ilioneus enim dixit. Quem si fata uirum seruant, si uescitur aura AEtheria. Item sin assumpta salus, & te pater optime teucrum. Dido uero dixerat, Equidem per litora certos Dimittam, & libyæ lustrare extrema iubebo si quibus eiectus syluis aut urbibus errat. Quod autem ait, adsum troius æneas, ne didoni tantum uideretur dixisse, cui fuit incognitus, libycis ereptus ab undis. Quia ilioneus & dido arbitrabantur eum uiolentia maris oppressum, utrisq; intelligitur demonstrare.* O sola infandos troiæ miserata labores. *Magna arte dixit hanc laudem, usqueadeo ut & specialem prædicationem complexus sit, & cæteris laudibus dicendi instructam dederit formam. prima pars rhetoricæ disciplinæ fuit, quod loci, et temporis, & personæ, optime ignarus loquens apud carthaginem, hoc est in ciuitate, quæ propter iunonem potuisset esse inimica, loquens in ipso aduersariæ templo, & apud eam, quæ summam teneret imperii, atque eo tempore, quo post neufragium terras ipsas cupiebat euadere, nihil sit de iunonis factione conquestus, gratias agit nullum culpans, nullius commemorans impressionem. sola inquit miserata labores nostros, quum dicit solam iuxta troianos extitisse beneuolam, & laudat factum, ex eo quia carebat exemplo, & miratur occulte illic inuentam requiem, ubi euidentissimum periculum sperari potuerat, causas præterit aduentus sui, quia has dudum*

nuerint fluminis ripę . ipsum uero flumen pigrefactis cursibus steterit, & ad originem suam sic,
remeare compulsum. At specus, & caci detecta apparuit ingens Regia, & umbrosæ pe
nitus patuere cauernæ. Specus, inquit, regia, & cauernę caci patuerunt. non quo paria
sint iuncta, siquidem singula habeant rationem suam. aliam quippe uim habet spelunca, aliam re
gia, aliam cauernę. spelunca significat longitudinem, & interiorem recessum: regia latitudinem. ca
uernę uero coarctatas angustias monstrant. poeta ergo non potuit, ut qui magnum dixerit, face
ret minimum. Tollamus hunc conflictum e medio asserentes reuera speluncam fuisse, & pro qua
litate personam dictam regiam, scilicet ubi cacus impius scelera committendo habitaret regis ani
mum gerens. Cauernas quoque sic debemus accipere patuisse, ut non solę latiores speluncę partes,
uerumetiam angusta eius patuisse uideantur. naturalis enim spelunca æqualis esse non potuit, &
tanta uis luminis eam prodierat. ut quicquid in ea fuisset abstrusum, uidere potuisset. compara
tio inferorum ipsi speluncæ conueniens, quæ ut inferi, necibus hominum redundabat, & tenebris
densioribus fuerat cæca. Non secus, ac siqua penitus ui terra dehiscens Infernas re
seret sedes, & regna recludat Pallida, dis inuisa, superq; immane baratrum Cer
natur, trepident immisso lumine manes. Vi terra dehiscens, quia speluncam maior uis
fecerat. infernas reserat sedes, quia in spelunca solę fuerant tenebræ. & regna recludat pallida
dis inuisa. quia supra dixit, solis inaccessam radiis. baratrum posuit propter altitudinem demer
sam speluncę patefactæ. trepident immisso lumine manes. Sic fuit cacus, qui remotis in spelunca
tenebris insolitam & inimicam uiderat lucem, ut sunt inferi, qui aliqua uiolentia patefiunt.
Ergo insperata deprensum in luce repente, Inclusumq; cauo saxo, atque insueta
rudentem Desuper alcides telis premit. Ergo, quem prodiderat lux, & cauum concluse
rat saxum, premebat alcides omni genere telorum, loco & uirtute superior. Ille tamen rudebat
insueta. insueta, quidem, quia nunq̃ ad tantam necessitatem uenerat. Rudere dicuntur ferę,
conuenienter etiam hic rudere dictus est, quia semifer fuit. Et ramis uastisque molaribus in
stat. Quia rami arborum minoris ad implendam caci necem perficere soli non poterant, instabat
& molaribus magnis scilicet roboribus arborum, præruptisque saxorum molibus. Ille autem
(neq; enim fuga iam super ulla pericli est) Faucibus ingentem fumum (mirabile
dictu) Euomit, inuoluitq; domum caligine cœca, Prospectum eripiens oculis,
glomeratque sub antro Fumiferam noctem commistis igne tenebris. Ille quum aduer
teret discrimen præsens uiuendi, uel fugiendi spem nullam, uertit se ad ea, quibus putabat hercu
lem teneri potuisse, fumo atq; flammis uniuersa confundens. ut erepto hosti prospectu uitaret, quod
uidebat instare. Non tulit alcides animis. His alcides magnanimus terreri non potuit. Se
que ipse per ignem Præcipiti iecit saltu. Tanto ad ultionem feruore properans caci con
tempsit incendia, quod per ea sese intrepidus iecit. nec ipsam loci altitudinem metuens. Qua plu
rimus undam Fumus agit, nebulam atq; ingens specus æstuat atra. Prudentis suspi
cio illo tendebat, ubi caligo maior, densior fumus, & incendia fortiora crescebant. Dubitari .n.
non poterat illic latere desperantem, ubi fortiores insidię superabant. Hic cacum in tenebris
incendia uana uomentem Corripit in nodum complexus. Quum non uideretur in
tenebris, per eas insidias captus est, quibus se sperauerat euasurum. quum igitur inefficacibus flam
mis frustra contenderet, hunc hercules in nodum complexus extinxit, pressis simul oculis, & gut
ture. magnum uiri fortis ingenium. quoniam uiderat eum fumum & flammas fundere, & in
uentum in tenebris, ea parte corporis pressit, qua se crediderat tutum. nam totum iuxta herculem

regina ilioneo narrante compererat, quæ nos, scilicet, nos reliquias danaum, quomodo satis apertum est. nam infiniti eo tempore perierunt, quo etiã ipsa ciuitas concidit troianorum. reliquias terræ idcirco dixit, quia fugiens de troia, quum cretam uenisset multa luis contagione perdidit. Reliquias maris, quia constabat naufragio, quo in litora carthaginis eiecti sunt, orontem interisse. Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos Vrbe, domo socias. *Currit per amplificationem præstitorum, extollens in maius quod fuerant consecuti. Omnibus, inquit, exhaustos iam casibus, quum dicit se aduersis casibus exhaustum, ostendit inopiam non originalem, quasi abiectæ personæ, sed fortunæ uiolentia extitisse.* Omnium egenos. *Quod est inter mortales difficillimum tangi misericordia, quum quis inopem uiderit & egentem. deniq; ut poeta comprobaret, hoc ipsum consecuta repre/hensione didonis complexus est, quæ oratio misericordem in causa miserorum fecerit didonem.* Non ignara, *inquit*, mali miseris succurrere disco. *Argumentum laudis multiplicat dicens, urbe, domo socias, ambulabat autem ad humanitatem demonstrandam, si in ciuitatem fuissent suscepti, suscepti sunt uoluntate didonis tanta benignitate, ut illos non tantum in hospitium, sed etiam in societatis fœdera uocauisset. Hinc iam docet poeta, quæ sunt curanda in laudibus. nam imparem se in reciprocis rependendis debuit demonstrare, sed quum hoc uellet exequi, inuenit occasionem, nec tamen a laudationis officio alienam, qua multitudinem troianæ gentis laudaret, quæ per orbem sparsa apud carthaginem in numero exiguo fuit. Idcirco ait.* Grates persoluere dignas Non opis est nostræ dido, nec quicquid ubiq; est Gentis dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem. *Neq;, inquit, nos pauci gratias competentes referre possumus beneficijs tuis, sed nec omnes nostri, si ex toto orbe, qui sparsi sunt, colligantur.* Dii tibi, siqua pios respectant numina, siquid Vsquam iustitiæ est, & mens sibi conscia recti, Præmia digna ferant. *Quoniam beneficijs tuis, multis, magnis, & singularibus, atque cæteris preferendis, humanæ uocis obsequia respondere non possunt, habeamus deos, qui tibi pro nobis, quæ mereris exoluant. ipsi enim humanos actus & perpendere iustius possunt, & æquitate discernere. sequitur alter locus laudis.* Quæ te tam læta tulerunt secula? *Quibus, inquit, seculis, tu sola talis prouenire meruisti? hoc est dicere. cur non & alij similes nati sunt? hoc est, quod superius dixit. O sola infandos troiæ miserata labores. hoc uult obscure disputare Virgilius seculorum esse, ut boni uel mali nascantur. unde apparet dicentis intentio, qui hoc cupit adstruere quærendo secula, quibus dido talis potuit nasci, quia cum per orbem totum troiani iactati sint solam beneuolam humanam & largam inuenire potuerunt.* Qui tanti talem genuere parentes? *Quia nascendi ratio per parentes prouenit. horum est felicitas, si præcipuos suscipiant liberos. quæruntur secula, quæruntur parentes, dido sola in toto orbe iustissima memoratur, ut totum singulare sit eius, quod summum est, nec habeat cum aliquo societatem uel comparationem, quod dixit. Dij tibi præmia digna ferant. Conclusit uerum, ne remittendo superius omnem reciprocam uicem, ipse uideretur totam necessitudinem reiecisse, deorum, inquit, sit cura præmia referre meritis tuis. quod humana mens exequi non potest, post non tacebo laudes tuas,* Nam, In freta dum fluuii current. dum montibus umbræ lustrabunt, conuexa polus dum sydera pascet. Sẽp honos, noméq; tuũ, laudesq; manebũt. *Hoc gñe oñditur futurus oĩum elemẽtorũ, &*

irritum esset, quod aduersus alios præualebat. hunc corripit, dictum est, in modum complexus. hæc species in imitationem uenit in agone certantium. nam frequenter occurrit pars ista certaminis, ut exempto brachio, ceruicem cum capite alter alteri comprehendat, & occurrente alia manu colligatis digitis fauces gulamq; concludat. hoc igitur hercules fecit, ut fumiferas fauces, & ipsa quibus fidebat incendia, brachiorum uirtute premeret: quo facto oculi fumus & flamma cum ipsa simul caci anima defecerunt. Panditur extemplo foribus domus atra reuulsis. Extemplo, quum dicit celeriter patefactam significat foribus reuulsis, auulsione etiam saxa, quod ruptis cathenis præceps fuerat datus. quo facto omnis illa scelerum patuit domus: atq; ita, ut omnibus exinde securus daretur accessus, & euntes cernerent, quod incognitum fuerat uniuersis. Abstractæq; boues ab iuratæq; rapinæ Cœlo ostendũtur. Abstractas mortuas uel occisas significat. abiuratæ rapinæ ut in ipsis bobus fuerant, aut in speciebus aliis cœlo ostenduntur, aut in lucem proferuntur, aut sideribus cum inuidia offeruntur, quod inulta dimiserant, quæ illicita commiserat cacus. Pedibusq; informe cadauer Pertrahitur. Vel quia hoc meruit, trahebatur. uel quia propter magnitudinem membrorum fieri non potuit. protrahitur, est porro trahitur. hoc est extra speluncam informem inquit. in, non ad minuendam corporis formam positum est. informe enim una pars est orationis, & significat ultra solitam formam, ut ista qualitate cæteras formas uideretur excedere. exponit iam, quid sit informe. Nequeunt expleri corda tuendo. Terribiles oculos, uultum, uillosaq; setis Pectora semiferi, atq; extinctos faucibus ignes. Ecce unde informe, quia etiam mortuus oculorum terrifico omnes formidabat obtutu. uultus ipse plenus sceleribus apparebat, & illud gerens, quod uiuus habuerat. Villosa fuerunt pectora eius, utpote semiferi. cunctis autem in omnia eius miraculo essent tam magis, quod animæ eius incendia quoq; considerabantur extincta. Ex illo celebratus honos lætique minores Seruauere diem. Ex illo tempore, quo his terris securitas facta est, honores ei decreti sunt, & celebratum dignis laudibus factum. Seruatum quoq; per minores, quod non frustra fuerat institutum. Primusque potitius autor, Et domus herculei custos pinaria sacri, Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper. Primus huic ritum potitius dedit, & pinariorum domus hanc aram condidit, quia nullam habemus potiorem, nec erit alia præter ipsam. Quare agite o iuuenes, tantarum in munere laudum Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris, Cõmunemq; uocate deum, & date uina uolentes. Munus dicitur cura uniuscuiusq; rei per fictende imposita cum necessitate faciendi. Ait ergo quoniam huic interestis muneri, & amicitiam nostram sacra ipsa iunxerunt, nobiscum uocate communem deum. Communem bene positum, ut ostenderet se per coniunctionem fœderum missum esse troianis. uel ideo communem, quia supra ex persona æneę ostendit poeta troię & arcadię populos iisdem parentibus genitos. & date uina uolentes, idest arę uinum infundite, quum deum uocare cœperitis. addidit autem uolentes, quia oblentes sequia non accipiuntur, nisi plena uoluntate fuerint persoluta, aut ideo uolentes, quia aliquando, sicut infra positum est, inimicus troię hercules fuit, ut uideatur hoc dixisse, qui inimicus uester fuit. Erit iam amicus uobis, qui nostri estis effecti. Ecce euandri etiam in hoc beneuolentia, ut iamdudum offensum deum uelit illis esse propitium. Dixerat, herculea bicolor quum populus umbra Velauitq; comas, foliisq; innexa pependit. Mox troiani uel quia occasio fuit offensis iamdudum satisfacere. uel quia non debuit respui, quod arcades magno cultu uenerabantur, ne ex hoc læsi postulata non facerent. herculeis se hoc est populeis frondibus coronaue/

uniuersarum rerum finis, quum dicitur, q̃ diu fluuij currendo miscebuntur fluctibus maris, quamdiu stabit cum syderibus cælum, quam diu solis umbra uel luna lustrauerint conuexa montiũ, denique & alio loco dixit, Dum domus æneæ capitoli immobile saxum Accolet, imperiumque pater romanus habebit. Quæ me cunq; uocant terræ. *Hoc est quæcunq; terræ me uocant. subtiliter se nec cessaturum dixit, nec est pollicitus habiturum, ne læderet didonis animum offerentis societatem regni, aut de consensu teneretur.* Sic fatus, amicum ilionea petit dextra. *Recte amicum dixit, & hunc cæteris anteposuit. tunc enim melius probantur amicitiæ sicut ilioneus fecit, ut amicus præsens amici absentis causam sic tueatur ac seruet, ac si assistente eo uideatur esse completum.* Leuaq; serestum. *Intelligamus amicos ad ambos pertinere, sed prælatum cui dextera porrecta est.* Obstupuit primo aspectu sidonia dido Casu deinde uiri tanto, & sic ore locuta est. *Primo, inquit, aspectus æneæ sic didonis animum commouit, ut obstupuerit uisa eius forma, casum eius deniq; miraretur. Redeamus ad superiorem eius descriptionem, inueniemus stuporis eius causas, dixit enim Os humerosq; deo similis, & cætera, recte ergo commota dido obstupuit. Casu deinde uiri tanto primo, inquit, reginam tanti uiri commouit aspectus, secundo casus, quo liberari potuit, & ad ipsam nullis uisus repente peruenire, sic tamen & ipsa respondit.* Quis te nate dea per tanta pericula casus Insequitur? quæ uis immanibus applicat oris? *Dicendo in prima parte sermonis sui, nate dea, ostendit se aliquam generis eius habere notitiam. & hoc licet apud æneam possit esse mirabile, addidit indigne illum ut ex dea genitus, delatus sit per naufragia ad regiones suas.* Tu ne ille æneas? quem dardanio anchise Alma uenus phrygii genuit simoentis ad undam? *Ecce & locorum tetigit, & æneæ ipsius nomen, & personam parentum. ostenditque se miseratione commoueri, quum dicit, per tanta pericula, quis te casus insequitur natum ex dea? miratur enim quæ debuit potentia numinis sui demonstrari, aut tueri filium contra omnia incommoda, nec tamen fecit, ut autem æneæ admirationem auferret, qua idem teneri potuit, exponit ipsa, quomodo factum sit, ut & ipsum (quamuis opinione) & genus eius nosceret.* Atque equidem teucrum memini sidona uenire Finibus expulsum patriis noua regna petentem Auxilio Beli, genitor tum Belus opimam uastabat cyprum, & uictor ditione tenebat. Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis Troianæ, nomenq; tuum regesq; pelasgi Me quoque. *Quando inquit teucer pulsus patrijs regnis ibat ad nouam sedem colendam, transijt per patrem meum, & susceptus hospitio retulit & casum troiæ & nomen tuum & græcorum commemorationem fecit, ex eo noui omnia, & memoria tenui, expositis causis, & narrato ordine fabulæ, offert ultro hospitium, maiorem humanitatis suæ gratiam sperans si eiusmodi beneficium non petita conferret.* Quare agite o tectis iuuenes succedite nostris. *Quum dicit, Quare agite, hoc debet intelligi. Quum uideatis uos non esse incognitos, nota autem esse mala uestra, & morem esse familiæ meæ, ut uenientes uos excipiat, sicut teucer a patre meo susceptus est, ipsa quoq; uos tectis meis excipiam.* Me quoq; per multos similis fortuna labores Iactatam, hac demũ uoluit consistere terra. *Nec pudeat, iqt, q̃ tantum uos attriuerit aduersa fortuna. quũ enim interuenit maior uis, æquo animo sustinẽda est, atq; ut hoc psuaderet pponit exemplũ suũ, & dicit causas miserationis suæ. ait. n. Et me, quam uideris uelut felicem, aliquando infelicitas pressit, qua factum est, ut iactata per infinita incommoda*

runt. Et sacer impleuit dextram scyphus. Sacer iccirco posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus uasa, quibus obsequia diuina perficiunt. Ocius omnes In mensam læti libant, diuosq; precantur. Hoc est læti libant, quod est, & uolentes. qui enim sacra numinibus soluit, nec inuitus debet esse, nec tristis. Omnes ergo infundebant uinũ mensis, & id faciebant, quod æneas. Deuexo interea propior fit uesper olympo. Poeta memor est sui. hora enim sexta, hoc est mediatis cursibus solis supra dixit æneam peruenisse, nunc diem dicit peractis prope spatiis omnibus claudi. Iamq; sacerdotes, primusq; potitius ibant Pellibus in morem cincti, flammamq; ferebant. Sacerdotes, quorum primus potitius fuit secuti institutum morem ibant accincti pellibus retinentibus in manibus faces. Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ Dona ferunt. Hanc secundam mensam lætitiæ nuntiam in speciebus plurimis ferebant sacrorum. Cumulantq; oneratis lancibus aras. Debuit enim repetito conuiuio hominum etiam numini secundum officium repræsentari uti bono/rificentiæ causa solemus. Tum salii ad cantus. Saliorum nomen genus ministrorum significat. Populeis adsunt euincti tempora ramis. Dixit, qui dicerentur. dicit etiam quemadmodum coronati uenissent. tecta, inquit, habebant corpora populeis ramis. Hic iuuenum chorus ille senum, qui carmine laudes Herculeas & facta ferunt. Patres ad cantus quærunt non turpes aut ab ipsis sacrorum solemnitatibus alienos, nec humiles, ut imperito sermone cõpositos, sed digestos con doctissimi carminis disciplina honestatem quoq; cum dei ueneratione testantes. hic ait iuuenum chorus ille senum. usq; adeo religiosa parabantur, ut senes consisterent ex una parte, quos non deceret nisi sacra cantare, & iuuenes ex alia, qui suos maiores imitarentur. qui carmine laudes herculeas, & facta ferant. Iam dictum est ipsius dei laudes fuisse, quod senes iuuenesq; cantabant quod generaliter posuit, hoc est laudes, incipit specialiter dicere. Vt prima nouercæ Monstra manu geminosq; premens eliserit angues. Hoc, inquit, fuit primũ in puero uirtutis indicium, q serpentes singulos singulis manibus constrictis faucibus contriuit. hic multiformis est laus. quum mirandum est in puero nullum pauorem fuisse non timuisse in duobus anguibus maiorem uiolentiam rudem scilicet & insuetum & inermem. tantam uero extitisse in ipso facto industriam, tantamq; uirtutem, ut ea parte tenerentur, qua hostem suum uenenatis morsibus appetere potuerunt & occidere. eliserit inde tractum est, quia uenę maiores gutturis lisæ dicuntur, unde elisum dicimus quicquid ipsa ex causa fuerit mortuum. Vt bello egregias idem disiecerit urbes. Nondum dixit quales & quantas, ut innumeræ intelligantur & magnæ. Troiamque oechaliamque. Hæ non fuerunt solę, sed sumptę ex generalitate. ut ex his apparere posset, quales uel quantæ fuerunt alię. Multi hoc loco uirgilium reprehendunt. q præsentibus troianis triumphum actum de troia non debuerit ponere, quasi demum in hominũ gratiam diuorum debeat ueneratio mutilari. hoc genere minueretur solemnis illa laudatio eius dei, cuius apud eos meritum in maximo atq; æterno honore fuerat constitutum. Vt duros mille labores. A qualitate duros, a quantitate mille. Rege sub Eurysteo fatis iunonis iniquæ Pertulerit. Nunquam enim nouerca expectat iustas commotionis causas: sed nomen suum existimat causam esse sæuiendi. senserat igitur hercules duo mala, nouercam implentem partes suas & eurysteum regem aptum iniquis iussionibus. Tu nubigenas inuicte bimembres, hyleumque, pholumque manu, tu chresia mactas Prodigia, & uastum nemeæ sub rupe leonem. Quod semel dixit, manu mactas, sæpius accipiendum est. ut sit, tu nubigenas, hoc est centauros, qui ex dimidio homines, ex altero equi sunt atq; alter dicitur hyleus, alter pholus

mactas

ad hæc loca fortuna cogente perducta sim. ut ostenderet etiam se inuitã in ipsis regionibus sedem collocasse. Non ignara mali miseris succurrere disco. Non disco, inquit, quantum laborem sustineant, quos aduersa fortuna persequitur, didici enim malis meis quemadmodum succurrere miseris debeam. Sic memorat simul æneam in regia ducit Tecta, simul diuum templis indicit honorem. Vt ostenderet plenam benignitatem animi, & æneam duxit ad domum, & ob eius aduentum honorem templis indixit, ut esset publica gratulatio, & ad societatem fœderis illius, etiam deorum fauor accederet. dehinc moralitas sequitur, qua ostendatur humanitas plena. non enim omnes aderant, aut uniuersi poterant didonis interesse conuiuio, præsentes igitur detenti sunt, qui epulas sumerent cum regina, absentibus & in litore constitutis misit necessaria uictui, quæ abunde superessent, & quia munera cum ornatu suo Virgilius tangit, idcirco posuit. Nec minus interea sociis ad littora mittit uiginti tauros, magnorum horrentia centum Terga suum, centum pingues cum matribus agnos, Munera lætitiamq; dei. Viginti, inquit, tauros, ut numero & genere animalium ornaret, quod laudare disposuerat. si enim taceret de tauris & eorum meritum, qui hos fuerant percepturi. pleranq; enim pro accepturi persona, aut maioris meriti munera aut minora mittuntur. Magnorum horrentia centum terga suum. Ecce & hic a numero auxit beneuolentiam dantis, & magnitudine laterum horrentia pro admirandis posuit. pinguis centum cum matribus agnos. non recessit a numeris, nec ab ipsa qualitate, pingues agnos dixit, qui pingues non essent, nisi & eorum matres tales fuissent. Cito autem per centenarium numerum ducenta fuisse capita demonstrauit. Munera lætitiamq; dei, In uino tantum esse missum debemus intelligere, quantum congrueret cæteris, quæ speciatim munera sunt. Ordinatio sensus melius intellectum patefaciet, quæ est talis. Nec minus interea socijs ad litora mittit, & dicit, quæ sunt ipsa munera, Viginti, inquit, tauros, magnorum horrentia centum terga suum, et centum pigues cum matribus agnos, lætitiamq; dei. Litorum fecit mentionem, ut intelligamus alios fuisse in secessu longo, alios in altero litore, qui cum ilioneo fuerant liberati, ac per hoc omnibus intelligitur misisse, quum dicit ad litora. At domus interior regali splẽdida luxu, Instruitur. Alia molitur in descriptione regiæ domus. nam cum hospites in conuiuium uocamus, pro eorum meritis domum componimus. si mediocres personæ sunt cum quotidiano ornatu instructio solita remanet, sin uero magnificæ addimus multa repentina solitis, ut placeamus his, quos officio uolumus promoueri. Aeneas cum ingenti tamen fama nominis sui ueniebat. Domus, inquit, didonis continuo usu tam splendida instruebatur in meliorem faciem, ne displiceret æneæ idcirco non pronuntiandum est, ut simul uniuersa iungantur, sed separentur hoc modo. At domus interior regali splendida luxu, & interiecta mora dicamus, instruitur, Vt iam splendida ex uulgi consuetudine melius ornaretur propter æneam, didonis enim splendori assignari uoluit, uel debuit hic ornatus, & æneæ contemplatio considerari, ne regina ante aduentum æneæ nullum regiæ ambitionis cultum uideatur habuisse, ut æneas humilis redderetur. si nihil propter ipsum præter consuetudinem iungeretur ornatui. Domus ergo interior excolebatur solito melius, idcirco dixit interior quia in exteriorem partem domus interim troianos induxerat regina, donec necessaria uictui pararentur. Mediisq; parant conuiuia tectis. Quoniã futurũ fuit plurimorũ conuiuiũ, ut fieri solet, ubi oẽs conuiuas non potuerũt capere, quæcũq; mẽbra uel trãsitus fuerint, stratis plurimis occupantur, hoc est quod dixit Medijs tectis parant conuiuia. Videamus iam accumbentium ipsorum rationem, hic enim uirtus facultatum & diuitiarum reginæ consideratur, & meritum singulorum, qui communicaturi conuiuijs fuerant, omnia, inquit, conuiuia miro splendore

mactas manu, utpote inuictus, Tu minotaurum mactas manu: tu leonem uastum mactas manu: uastum dixit, & crudele, & magnitudine sublime: Te stygii tremuere lacus, te ianitor orci. Idest lacus, per quem ad inferorum interiora transijt, & ianitor cerberus quem ad superos duxit. Ossa super recubans antro semesa cruento. In retrahendo cerbero illam dicit herculis mirabilem extitisse uirtutem, ut tremuerit custos foribus appositus di tis sęuus semper, semperq; super ossa recubans: Ossium significatio ex parte crudelitatem cerberi ostendit, qui tantum sæuiebat, ut consumpta carne ad ossa erodenda remearet. Cruentorum autem ille est intellectus, qui est descriptus in caci spelunca his uerbis, semperq; recenti cæde tepebat humus, ut etiam cerberus semper recenti præda pasci uideatur. Nec te ullæ facies, non terruit ipse typhoeus Arduus, arma tenens. Non terruerunt diuersæ monstrorum formæ: nec tibi formidinem typhoeus incussit ingentis corporis mole confidens, atq; armis instructus. Non te rationis egentem Lernæus turba capitum circunstetit anguis. Cumq; tibi lernæus anguis quasi nociturus occurrerit innumeris capitibus fidens, in illo extinguendo malo nec uirtus tua, nec ingenij uiuacitas defuit qui cum habuisti naturalem industriam, cur quæreres alienam? Salue uera iouis proles. Par est ista laudatiuæ materiæ, ut præferatur unde ortus sit, qui laudatur. Apparet, inquit, esse teucrum filium iouis dum paternæ potentiæ factorum nobilitate respondet. Decus addite diuis. Nec ideo factus es deus, ut ornareris ex alijs dijs: sed ut illos accessione tuæ societatis ornares. Et nos, & tua dexter adi pede tecta secundo. Summa nostræ deprecationis est, ut adsis nobis prospere & sacris tuis propitius interesse digneris: Talia carminibus celebrant. Talia, inquit, hoc est quorum ipsi non senserant commodum uenerationis causa laudabant. super omnia scilicet, quæ supra dicta sunt, caci speluncam adijciunt, spirantemq; ignibus ipsum. Ab his quæ hercules in alienis regionibus gesserat, ad caci speluncam recte peruentum est. debuerant quippe etiam sui commodi meminisse, qui tanto malo per ipsius uirtutem fuerant liberati. Consonat omne nemus strepitu, collesq; resultant. Vbi uentum est ad ea, quæ sibi fuerant præstita, creuit omnium uox & laudationis affectus in tantum cumulatus est, ut exultantium clamor emissus in nemore, perueniret ad montes. resultat, exultat, quod magno ictu illiditur, & tremit quasi remissum. Exin se cuncti diuinis rebus ad urbem Perfectis referunt. Vbi uota perfecta sunt, recesserunt omnes ex luco, & ad urbem cæperunt remeare. quin & hora propinquantis noctis ad sedem propriam reuocabat uniuersos. Ibat rex obsitus æuo, Et comitem æneam iuxta, natumq; tenebat Ingrediens. Ibat, inquit, rex contra meritum potestatis: ac ne esset obscurum, quid sit, ibat: non uehebatur, inquit, sed ambulabat suis pedibus senex, qui & itineris laborem, quem longæuus ferre non poterat, remedio toleraret. Comitem æneam iuxta natumq; tenebat Ingrediens, idest ambulans. duorum adminiculo innitens, ipse medius. nam ex una parte æneam, ex altera filium retinebat. Varioq; uiam sermone leuabat. Vnum fuit adiumentum, quod itineris labor duorum auxilio iuuabatur. Accesserat aliud, quod ueniebat ex uarietate fabularum: & uere nulla alia res sic animum leuat, aut animi tædium reficit, ut sermonis alterna collatio aut diuersitas uisus. sermonis uarietas euandro datur, facilitas uisus æneæ partibus applicatur. Deniq; sequitur. Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum AEneas. Illo fabulante, hoc est euandro, æneas circumferebat oculos admirans ea, quæ forte conspexisset unde descenderent.

parabantur. sed fuit in ipso apparatu diuersitas propter distantiam personarum. parabant igitur conuiuia. Arte laboratæ uestes ostroq; superbo. Hunc locum ex subiectis exponemus, ut appareat, cur ostro superbo alia parata sint, alia uero Arte laboratæ uestis. cum enim omnis accumbentes describeret, ait. Cum uenit, aulæis iam se regina superbis Aurea composuit sponda, mediamq; locauit, Iam pater æneas, & iam troiana iuuentus conueniunt, stratoq; super discumbitur ostro. Ecce ostendit quod dixit, ostroq; superbo. Item dixit. Nec non & tyrii per limina læta frequentes Conuenere toris iussi discumbere pictis. Vt responderet illi parti qua posuit, Arte laboratæ uestes. Honestius (ut fit) habendi sunt hospites, ut iisdem stratis, quibus & regina uterentur, Alij uero toris pictis hoc est tyrij. Ingens argentum mensis. idcirco adiecit mensis, ut ostenderet escarum argentum, ne putaretur in iis speciebus esse, quæ longe essent ab usu mensarum. Collectaq; in auro Fortia facta patrum, series longissima rerum, per tot ducta uiros, antiquæ ab origine gentis. Hic multiplex argenti laudatio. nam fuit ingentis formæ, perindeq; magni ponderis insignitum auro & decore mirabili, manu uero artificis ornatum, ut ars cum speciei pretio certare uideretur. pictura autem speciebus ipsis adiecta, maiorum gesta didonis, & originem continebat, quorum contemplatione meruit longissimo tempore reseruari supplementum laudis, & specierum, & ipsius dominæ, per tot ducta uiros antiquæ ab origine gentis. Dignæ species, quæ antiquitatem ac felicitatem maiorum didonis picturis euidentissimis testarentur. Interea cum uideret æneas parari conuiuium, se intra tecta uocatum esse cum suis, tanta uarietate munerum socijs missa, atq; in tuto. Rapidum, inquit, ad naues præmittit achatem, Ascanio ferat hæc, ipsumq; ad mœnia ducat. Hic ab his qui uerum intellectum non aduertunt exoritur quæstio, quia dicit præmittit achatem, cum ipse secuturus nõ esset, Rapidum proualde rapidum intelligendum, hoc est satis uelocem mittit proprie & necessarie positũ est urgebatur.n. æneas pietatis ratione, ut uideret maturius filium rebus scilicet in tuto collocatis. urgebatur alia quoq; causa. nam cum uellet aliqua munera didoni offerre opportunum tempus, quod tradendis muneribus ante horam conuiuij esse debuit, nolebat amittere. Rapidum ergo achatem præmisit, hoc est mandatis instructum, ut anteq̃ pranderetur ueniret, & celeritate reditus prandio nõ p̃ueniente munera opportune præferret. Ascanio ferat hæc, ipsumq; ad mœnia ducat. Omnis in Ascanio cari stat cura parentis. Securus de omnibus effectus æneas, de solo iam uidendo filio cogitabat, deniq; misit, qui ei nuntiaret, quæ gererentur, & misit eum, de cuius relatione non dubitaret ascanius. probamenta autem tutæ securitatis his indicijs fuerunt, q cum pater ad se uenire præcepit. eius enim solius remanserat cura qui prudentia patris fuerat reparatus. Munera præterea iliacis erepta ruinis Ferre iubet. Multiplex laudatio munerum, quæ properabat æneas ante initum conuiuium dare. nam ut dictum est, ob hanc causam præmiserat, ut horam prandij preueniret. Gratior enim pransurus accumberet oblatis traditisq; muneribus tantis ac talibus. munerum ergo ipsorum laus inducitur, per quæ ostentatio posset existere, ut quæ fortuna & felicitas troianorum fuisset, posset ostendi, & probaretur animus largitionis, qui talia habere uel donare potuisset, prima ergo ipsorũ laus est, q essent erepta de ruinis patriæ cum incendio superata concideret, quæ ipsa duplici ratione intelliguntur, de magnis erepta, & plurimis. diximus enim occasione specierum ipsarum æream laudari si enim casu, quod potuit, rapuit, intelligitur habuisse meliora illis, quæ incendia consumpserant, aut ruina oppresserat, aut si habuit eligendi copiam, ut quod uellet eriperet, non abstulisset, nisi quod esset meriti potioris. Pallam, inquit, signis, auroq; rigentem, Et circum-

quid sit intuentis facilitas, ipse uirgilius docet. Nam facilitas oculorum & confabulatio prouenit ex securitate & lætitia animi. Iam enim auxiliorum promissum retinebat. Deniq; annexum est. Et singula lætus Exquiritq;, auditq; uirum monimenta priorum. Inde lætus, quia securus de auxiliis fuerat redditus. Cæterum si hoc non esset, culparetur æneas, qui in tanta cura positus locis capiebatur, & ueterũ fabulas cupiebat audire. Tũ rex euãdrus romanæ conditor arcis. Euander, quum aduertisset hominem origine ueterum delectari, ne interrogando aut respondendo tarditas oriretur die iam in occasu constituto, ipse ultro quasi super omnibus interrogatus plene exorsus est, ostensurus singula & eorum originem narraturus, cœpit sic. Hæc nemora indigenæ fauni nymphæq; tenebant, Gensq; uirum truncis, & duro robore nata. Ista, inquit, nemora primitus fauni tenebant & nymphæ, & aliud uirorum genus natum ex arborum truncis aut robore. robore quod ait, aut genus ligni significauit, aut arboris crassitudinem. indigenæ, inde geniti, hoc est in ipsis locis, quod potest & ad faunos & ad nymphas pertinere, ut omnes sint indigenæ. dicto necessario subnectitur, quomodo se inter initia gesserint. Quis neq; mos, neq; cultus erat. Omnes populi aut legibus tenentur, aut moribus leges imponuntur. Mos uero ex uoluntate nascitur incolarum, & est per regiones diuersus, & perinde obseruatur ut lex: isti tam rudes fuerunt, tam asperi, ut nec lege ulla nec aliquo more tenerentur: cultum quoq; nesciebant: qui sit cultus ipse, poeta ponit. Nec iungere tauros, Aut componere opes norant. Hoc est terras inuertere: & si fuisset ei opum magna substantia, nesciebant ea uti, eamq; elegantius ordinare. Aut parcere parto. Vel in futurum seruare propter necessitatum uarietatem. ordinationem more suo executus est. primo dixit nec, & in medio posuit, norant: ut esset, nec norant tauros iungere, nec norant opes componere, nec norant parcere parto. Ac per hoc usum hominum qui postea successit nec esse scilicet, nec procurare ut esset, & si esse posset, seruare non nouerant. Componere opes, quid esset, ignorabant. Componere opes, est uti bona ueste, panem conficere, uel cibum accurate præparare. habere supellectilem & cultum: posset dici si omnia genus hoc hominum nesciebat, quomodo alebatur? ait ipse. Sed rami, atq; asper uictu uenatus alebat. Pascebantur his, quæ siluestres rami naturaliter procreabant, & quæ illis laboriosa uenatio dabat. Primus ab ethereo uenit saturnus olympo Arma iouis fugiens, & regnis exul ademptis. Primus, inquit, saturnus uiolentia iouis exclusus, non dixit filii, ut & historiam tangeret, & impietatem in patres non doceret, perditis cælestibus regnis ad has delatus est terras, atq; in his delituit. quo ex facto latium appellauit scilicet, ꝙ hic tutus latuisset, idest saturnus: Id genus indocile. Indoctum, & quod doceri non posset. At dispersum montibus altis Composuit: Dispersum, per montes uagum: Composuit, formauit humanis persuasionibus & institutis. Legesq; dedit. Vsq;adeo ad humanitatem perduxit, ut etiam leges timere, & legibus seruire didicissent. Quanta saturni industria? qui tale hominum genus durum, indocile, asperum, inhumanum institutis melioribus ad humanum cultum egregia magisterii arte conuertit, & teneri legibus fecit? qui sub legibus non fuerunt. Latiumq; uocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. Et saturnus hic potius latium dici uoluit q̃ alibi, quoniam ibi tutus fugiens iouem latuerat. Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere Secula. Secula, inquit quæ aureo nomine appellari consueuerunt, fuerunt ipso regnante: Sic placida populos in pace regebat. Additur ad saturni laudem. potuissent aliis modis & institutis asperis regi homines,

textum croceo uelamen acantho, Ornatus argiuæ helenæ. *Helenam ferunt argiuam ueterũ fabulæ, & oĩum consensus autorũ fuisse pulcherrimã, in tñ, ut eius forma infinitorũ pictorũ & peritissimorũ redacto in unũ maximo numero, fœminarũ quoq; propositis corporibus nudis pingi nequiuerit. Itaq; quæcunq; fœmina formosa fuerat, helenæ nuncupabatur nomine, etiam si pulchritudinis ratione argiuæ helenæ æquari non poterat. ut uel nominis similitudine iuuaretur, ut diceretur esse, quod non erat, Idcirco uirgilius ait. Ornatus argiuæ helenæ, ut regionis signo monstraret de ea loqui helena, quæ pingi non potuit, addens alia, ut lecturos redderet certiores.*

Quos illa mycenis, Pergama cum peteret, inconcessosq; hymenæos Extulerat, matris ledæ mirabile donum. *Diximus ergo primum meritum istarum specierum esse, q͂ sint ereptæ de ruinis & casibus patriæ. accedit aliud. ipsa enim helena qum esset regis uxor, perinde q; locupletissima, quum iret ad troiam, has ut pote præcipuas secum sustulit, non redituram se sperans propter admissum adulterium. nam idcirco positum est. Quos illa mycenis pergama qum peteret inconcessosq; hymenæos Extulerat. addidit etiam matris ledæ mirabile donum, ut tantæ pulchritudinis, & tanti meriti species nisi a matre donari non potuerint, & qum donarentur miratos esse, qui uidissent, quum laudare illas potuissent. Has ergo idcirco secum dixit auexisse, q͂ ipsis uteretur quoties uolebat esse formosior ipsis, etiam sine dubio adultero suo melius placitura. Ecce meritum munerum quot generibus uel modis expressit quæ superabãt formam, quæ pingi nõ potuit, pulchrioremq; reddebant. dicendo ergo ornatus argiuæ helenæ, hoc intelligi Virgilius uoluit, speciebus ipsis superatam illius mulieris formam, redditamq; pulchriorem.* Præterea sceptrum. *Huic quoq; additur meritum sic.* Ilione quod gesserat olim. Maxima natarum priami. *Quod habuit, inquit, præcipui & nobilis regis filia, & natu maxima. solent enim religiosi parentes, quæ habent optima, filijs deferre maioribus.* Colloq; monile Baccatum & duplicem gemmis auroq; coronam. *Hæc quoq; admiranda debent intelligi. non. n. dissimilia esse possent, quæ tantus tãq; opulentissimus rex, & beneuolus pater filiæ natu maximæ contulisse dicebatur.* Hęc celerans iter ad naueis tẽdebat achates. *Celerans, inquit, laudat hominis diligentiam, qui mandata cum celeritate complebat, quorum effectus cum prædictis causis ex ratione temporis uergeretur, maturitatem plenissimam requirebat.* At cytherea *(hoc est cum hæc gererentur)* Nouas artes, noua pectore uersat Consilia, ut faciem mutatus & ora cupido Pro dulci ascanio ueniat, donisq; furentem Incendat reginam, atq; ossibus implicet ignem. Quippe domum timet ambiguam, tyriosq; bilingues, Vrit atrox iuno, & sub noctem cura recursat. *Magna & necessaria metuentis ueneris deliberatio, cuius æstus angebat, consideratio loci, temporis, atq; personæ. æneas quippe achaten miserat, qui mandata eius debuit implere, solicitabatur uenus, q͂ iam teneretur æneas. Credendus eo & committendus non fuit nepos. quanuis enĩ fuissent troes libenter & tota humanitate suscepti, metuebatur tamen hominum natura infidelis & fallax, stimulabat iunonis pessimum studium, ne temporis opportunitate captata, occasione quoq; loci suadente, qui troianos in unum congesserat, quos naufragium extinguere non potuit, faceret in terris carthaginis interire. Exquiruntur igitur artes nouę, & consilia elaborata capiuntur, ut ascanius nõ pergeret, & achates tamen iussa compleret, quanta subtilitate usa est uenus, ut deductorem ipsum primitus falleret, dehinc cæteros, ad quos fuerat cupido uenturus, sequenti etiam patrem hoc commentum proficiebat, esse illi parti, q͂ sollicitabant uenerem temporis ratio, & exiguę substantiæ, quia nec resistendi copia fuit per paucos, nec fugiendi, q͂ hyemis causa, & nauium uitijs impedi/*

sed lenitate superare ac pace potius frenare uoluit quam potestatis imperio redigere in unum dispersos & uagos, & contra insitam feritatem placide societatis amore coniungere: populorum significatione nominantur omnes, populorum quippe appellatione multa naturæ ac morum diuersitas demonstratur. quam regere sine metu imminentium pœnarum & legum felicitatis est plena. Deterior donec paulatim ac decolor ætas Et belli rabies, & amor successit habendi. *Deterior ætas & decolor illorum scilicet, qui fuerunt post saturnum. deterior dicitur, qui ex bono in contrarium mutatur, & fit malus. decolor uero, qui ex optimo colore & splendido in sordidum aspectum conuertitur. AEtatem dixit aut succedentium hominum, aut sequentis temporis. bene autem addidit, paulatim. Longa enim beneuiuendi consuetudo non potuit semel abrumpi. Recedente igitur imperio saturni felicitas seculorum eius insueto statu manere non potuit. successerat enim ætas deterior, hoc est pessima hominũ ac temporis ratio, quæ homines a beneuiuendi usu in malam uiuendi consuetudinem uerteret. hic uirgilius bene uel male uiuendi rationem non rectorum uult esse, sed temporum. nam supra dixit, aurea sæcula extitisse: nunc dicit, deterior ætas successit. Felix tamen est, cuius imperio naturæ cursus arridet. Infelix uero cuius administrationi temporum iniquitas deputatur. Et belli rabies, & amor successit habendi: quorum alterum sine altero esse non potest: sicuti multis locis plene tractatum est. habendi cupiditas sine crudelitate & scelere non potest procurari. nam ubi quis animo hauserit aliena, hæc crudelitatis & sceleris adiumento consequitur, crudelitas quoq; & perpetratio sceleris sine auaritia esse non potest, quia raro aliquis sine lucro malus est.*
Tum manus ausoniæ, & gentes uenere sicanæ Sæpius, & nomen posuit saturnia tellus. *Emergentibus, inquit, malis crudelitatis, & auaritiæ, quum diuersarum gentium populi in hæc loca uenissent, felicitas morum simul cum nomine præcipui rectoris oppressa est, & ausonia uocitari cœpit, quæ saturnia dicebatur.* Tum reges, asperq; immani corpore tybris. A quo post itali fluuium cognomine tybrim Diximus. *Deinde cæperunt, inquit, reges succedere. successit & tybris grandis corpore, atq; animo ferus. ex cuius nomine fluuius dictus est tybris.* Amisit uerum uetus albula nomen. *Et amisso albulæ nomine, tybris cœpit nominari.* Me pulsum patria, pelagiq; extrema sequentem Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum His posuere locis. *Etiam se memorat esse peregrinum, atq; id fuisse non hominum culpa, sed fato atq; fortuna, ut genitalem patriam perdidisset. Ac ne esset uitium in eo, quod dixit, me pulsum patria. nemo enim patrijs terris bonus excluditur: uel ne quæreretur præcedens causa, mox subiecit, fortunam fecisse omnia, ut mutaret terras, & in arcadiæ partibus locaretur. addidit omnipotentem fortunam, & fatum ineluctabile, ut ostenderet se nec fortunam uirtute, nec fatum luctando superare potuisse, perindeq; consensisse potioribus:* Matrisq; egere tremenda Carmentis nymphæ monita, & deus autor apollo. *Ex occasione alia cõmendat originẽ suã, quod dea sit matre progenitus, & hãc exæquat appollini. ad hæc, inquit, loca pductus sum post expulsionis factũ, quũ fortuna impelleret, truderet fatũ, apollo præcipet, mater urgeret. In uocabulo matris, quantũ pondus est! Iubebat mater & dea mater, quæ filiũ contra pietatis meritũ monere nõ posset matris, habens nomẽ, et pnuntiãdi substantiam, cessit, ait, omnibus: & dubitationem, quæ existere potuit, horrendũ iudiciũ matris abrupit.* Vix ea dicta dehinc pgressus mõstrat & aram, Et carmentalẽ romano nomine portam. *Quasi quodam transitu nouauit narrationem, ne continua pareret fœditatẽ. pulchre*

rentur, quas constabat esse conuulsas. His itaq; *cum merito angeretur, prouidendum fuit, ne ubi filius eius cum periculo & leui amicitia tenebatur mitteretur & nepos, ne si forte aliquid aduersi existeret, omnis progenies interiret. Magnum itaq; exigebat sollicitudo ista tractatum, ut neq; ascanius pergeret, neq; æneæ præceptis negaretur effectus. nihilominus etiam ipsius æneæ salus uno eodemq; consilio collocaretur in tuto. Statuit ergo secundum definitionem tractatus sui cupidinem in ascanij figuram commutandum, atq; mittendum, ut hoc genere ascanium subtraheret, amaret æneam dido, æneas ipse tutior redderetur, uinceretur perinde inimicæ factio, ut etiam si aliquid aduersi niteretur, implere non posset, cessantibus uniuersis, per quos nocere posset.* Ergo his aligerum dictis affatur amorem. *Quum inducitur allocutio ueneris ad cupidinem, ibi consilia omnia noue inuenta panduntur. & quia exigebat ratio temporis breuitatem, paucis usa est, sed multa complexa, seruata illa parte rhetoricæ disciplinæ, sine qua orator nihil est. nam & personarum, & loci & temporis rationem tenuit, & quid uellet exposuit, & quomodo fieri posset ostendit, honestum quoq; facile & necessarium demonstrauit, questionibus, quæ impedimento esse negotio possent, quasi obiectis respondit. Duxit ergo a nomine naturali principium dicendo.* Nate. *Et mira arte hoc primum posuit. Officia enim sanguinis filij parentibus in quibuscunq; causis negare non debent, & tunc magis coguntur ad implendum, quod parentes uoluerint, si blandimentis potius q̃ iubendi autoritate prouocentur. Sequitur.* Meæ uires mea magna potentia. *Vendicat sibi, inquit, necessitudo parentum quicquid liberi possunt. hoc loco uirgilius docet, inter filios & parentes tale debere esse uolendi aut nolendi studium, ut in multis licet corporibus uoluntas una & necessitudinis uinculum indistinctum integrumq; perduret.* Solus. nate patris summi qui tela tiphoea temnis, Ad te confugio, & supplex tua numina posco. *Sunt qui ita distinguunt, mea magna potentia solus. sed tunc posset, qum melior ratio non occurreret. Idcirco enim positum est, solus, nate patris summi qui tela tiphoea temnis, ut ostenderetur facile, esse, quod uenus effici cupiebat. qui enim potuit fulmen iouis contemnere, & quibus tiphoeus exarsit, facilius potuit mentẽ fœminæ possidere. Et illud intelligi potest idcirco iouis contempti factam esse commemorationẽ, ne ille se excusaret propter iunonem. Si enim contemptus est aliquãdo iupiter & amori subiugatus, iuno proculdubio contemni debuit, quam inferiorem esse constabat. fecit ergo beneuolum dicendo filium. fecit beneuolum dicendo, ꝙ potior esset ipso ioue diuersis eum amoribus axagitando. fecit beneuolũ dicendo, potentia mea, & quicquid uirium habere me puto, per te habeo, arsit incendio tuo iupiter, nullius debes in desiderio meo contemplatione reuocari. Ecce addit alia, quibus eum ad complenda quæ necessitas exigebat, ratione pietatis urgeret. Ad te, inquit, confugio, si esset alter, qui tantum mihi deberet, aut tantum posset, quantum tu potes, ipsum quærerem. nunc quia solus es qui debeas uelle, & possis implere quod uolo, non tantum confugio ad te, uerũ etiã supplex tua numina posco. Ecce oẽs partes executa est, quippe & admonuit pietatis ut filiũ & rogauit ut deũ, ut omni ex parte coarctatus, non deesset obsequiis matris. Quid putamus ei oneris accessisse, cum rogatus est ab ea, quæ autoritate parẽtis iubere debuerat? sed hoc necessitas fecit, ut ille precibus & necessitudine sanguinis flexus rebus rite complendis operam daret. peracta principiorum parte, qua fecit beneuolum, consequenter facit attentum, qua occasione ostendit consilij sui causas dicens.* Frater ut æneas pelago tuus omnia circum Littora, iactetur odiis iunonis iniquæ, Nota tibi. *Posteaq̃ beneuolum fecit & attentum, incipit docilem facere subiuncta cõtinuo narratione totius negotij, sed præmittit necessaria, quibus animus audituri non immerito*

Volẽdi, Nolendi.

enim ambulantis latini poeta interposuit moram, propter audiendi tædium. progressus ergo mon strauit, & portam materni meriti testem, aram quoq;, ut ex hac probaret deam. Quam memorant nymphæ priscum carmentis honorem. Hanc aram uel hanc portam iccirco constituerunt, & ideo hoc nomine appellari uoluerunt, q in his honor nymphæ uideatur esse constitutus. Interea etiam hoc pertinuit ad supradictam moram, ut ambulans sparsa per omnem uiam monstret, non uno in loco congesta, ut omne iter haberet fabularum diuersarum recreationem. quum euander multa gereret, animoq; monstraret, aut diceret, Vatis fatidicæ, & deam dixit, & matrem, & fatidicam fuisse confirmat, hæc addendo. Cecinit quæ prima futuros AEneadas magnos, & nobile pallanteum. Ipsa, inquit, prima magnos futuros in his terris æneadas, & nobile pallanteum cecinit. Ecce apertum documentum, quod deam & nympham & fatidicam euander habuit matrem: quod ipsum potuit æneas libenter audire: q dea, quæ prima pronuntiasset, futuros magnos æneadas. quod autem prima hoc ipsum dicta est cecinisse, hanc habet gratiam & fidem, ne præcedentia responsa secuta uideantur. Hinc lucum ingentem, quem romulus acer asylum Rettulit, & gelida monstrat sub rupe lupercal. Monstrauit & lucum, qui postea a romulo asyli nomen accepit: monstrauit & lupercal sub rupe gelida. Rupes dicuntur saxa composita & prærupta & erecta naturaliter in altitudinem immensam. Lupercal uero illud ostendit, unde luperci & lupercalia sumpserunt nomen. Parrhasio dictum panos de more lycei: Parrhasium montem esse memorant, & eius incolas parrhasios dictos: unde lycæum ferunt extitisse, cuius ex more cultores sacra reddebant. panos unde, singulari numero pan dicitur: hunc enim arcades plurimum uenerantur. Nec non & sacri monstrat nemus argileti. Testatur quem locum, & letũ docet hospitij argi. Monstrauit lucũ in quo interemptus est argus. sacer hoc est crudelis & pessimus. Vnde & ignis sacer dicitur morbus, q hominẽ pniciose psequitur. Vnde, & auri sacra fames, hoc est detestanda. Letũ aũt ipsius argi & leti cãm referebat euander. qũo argus ex hospite professus sit inimicũ, nec eundẽ euandrũ pudebat hospitis auribus intimare alterius hospitis necẽ, pp quã reddebatur facti rõ, q mortis suæ ipse extiterat cã, et uim ptulisset iustæ ultionis, q iniustã parauerat uiolentiã. Testaturq; locũ, & letũ docet hospitis argi. Testimoniũ adhibens loci, ut probaret scelerati hominis mentẽ, q hospitalis immemor religionis, nõ amorẽ reciprocũ, sed hostilẽ animũ scelerate suscepit. Hinc ad tarpeiã sedẽ. Ad tarpeiũ scilicet montem. Et Capitolia ducit Aurea. Nunc, idest quũ hoc scribebatur a poeta. Olim syluestribus horrida dumis. Erãt tũc, inqt, in illo laco capitolia, nõ aurea, nõ culta, ut nũc. non magnifica, sed siluestribus dumis obsessa. quod dixit, duxit eum ad tarpeium montem, & capitolia dumis obsessa, fieri non potuit. ut senex, & qui alieno adminiculo niteretur maxime imminente iam uespere iret ad montem, & ad loca, quæ sentes occupassent. Ergo intelligendum est possibile aliquod, posit ex subiectis comprobari, ut monstrando duxisse eum uideatur, non ambulando scilicet, ut uideret oculis procul, quo iri non poterat. Iam tum relligio pauidos terrebat agrestes Dira loci, iam tum siluam saxumq; tremebant. Dixit iam tum, hoc est, quum esset locus ille humilis atq; desertus, iam habuit numen. Eratq; illic quod terreret accedentes, & his incuteret horrorem maxime rusticanis, qui pauore naturali omnia metuunt, & uniuersa formidant. hoc genere ostendit numen, quod in aureis capitolijs temporibus cæsaris habitabatur. posse etiam tunc, quũ locus ipse uideretur abiectus, & conditorẽ melioris fabricæ numini iã illic habitanti detulisse, quod fecit quum numen secutum esset ambitionis insignia. Hoc nemus. hunc, in-

mouetur, non recedens a personarum ratione. nam in principijs se appellauit matrem & cupidinē filium. hic æneam noluit filium dicere, sed quod faciebat ad causam, frater, inquit, tuus, ostendens operam eius non in extranei alicuius negotio, sed in fratris esse necessariam, quod fuit sine dubio honestum, & pium, ut frater pro fratre laboraret, uel maxime in salutis causa, dicta æneæ perso/na, dicit labores eius cum miseratione, infortunia quoq; infanda commemorans. Et ut magis auxi/liandi prouocaret affectum, dicit eum omnia immeritum pati, & deformat inimicæ personam, quæ persequeretur innoxium. qum enim dicit Frater ut æneas pelago tuus omnia circum Littora, iactetur odijs iunonis iniquæ. iniquam dicendo ostendit, æneæ nullam culpam extare. Iniquus est enim quisquis non præcedente peccato persequitur quenquam, & perniciose persequitur, atq; ut ue re iniquam probaret & maiore oneraret inuidia, Persequitur, inquit eum omnia circum litora, ut nullo loco nocendi occasionem prætermiserit, ac per hoc, nec in præsenti omissuram intentionē odij sui. his addidit, nota tibi. & hoc ad laudē cupidinis pertinebat. maximum enim crimen eius es/set, si fratris aduersa nesciret. unde autem uenus nota esse fratri fratris incommoda diceret, ipsa euidenter affirmat dicendo. Et nostro doluisti sæpe dolore. Hoc genere cōpel/lit eū ad ea complenda, quæ fratri essent profutura. si enim præteritis frequenter doluit, debet etiā nunc cauere, ne iterum dolenda succedant. Hunc phœnissa tenet dido, blandisq; moratur uocibus. Præstruit sine labore posse perfici, quod erat dictura faciendum. Iam, inquit, tenet eum dido usq; adeo bona uoluntate, ut fabulis blandis moras procuret, ne quoquam abscedat, ostendens non esse difficile, ut teneatur animus eius affectu, ac per hoc non esse iam necessa riū amoris initiū, quod habere difficultatē posset, sed amoris argumentū, uerū ne cupido diceret, si iā amat, quid opus est ut ad eā pergā? utrūq; poeta seruauit, & ostendit nullā esse in causa difficulta tē, ꝙ iā dido amaret, Et dixit necessitatē, qua ipsius amoris desideraretur augmētū, Ait. n. Vereor quo se iunonia uertant hospitia. Qum hoc dicit, ostēdit talē amorē didonis fuisse, q rōne iu nonis, quę in illa ciuitate magna ueneratione coleretur, posset abrumpi, proinde necessario quæri rebus iam collocatis fundamentum, ut talis amor imponeretur cupidinis opera, quem inimicæ poten tis uisus expugnare nō posset. uoluntarius quippe amoris assensus, & humano arbitrio exortus faci le potuit eadem uoluntate dissolui, etiam si iuno e diuerso non esset. sin uero diuinis ardoribus fuis/set iniectus, hunc nec didonis perfidia rumpere potuisset, nec iunonis autoritas. Haud tan/to cessabit cardine rerum. Cardo, est proprie qui ianuam tenet, uel postis. hic fidem facit qum fores claudūtur, & tribuit firmitatem. deniq; ipse uirgilius cum patefactum priameiæ do mus uestibulum diceret. Et emoti, inquit, procumbunt cardine postes. Translatione igitur hic usus poeta ait, haud tanto cessabit cardine rerum. erat enim in potestate dissoluere amorem, quem uolun tate susceperat. cæterum diuinitus impactus non posset humano arbitrio submoueri. asserit ergo ne cessarium esse remedium, cui omnis illa factio superata succumbat. Idcirco ait. Quo circa capere ante dolis, & cingere flamma Reginam meditor, ne quo se numine mutet Sed magno æneæ mecum teneatur amore. Vt non tantum amet æneam, quantum iudicio suo amandum putat, sed tantum maiore uiolentia cogatur in amorem, quantum mater a/mat filium, cuius amor nullius uiolentia numinis ualet abrumpi. Quocirca capere ante dolis. tra ctat uirgilius preuenienda remedio mala, quę metuimus ne accidant, ꝙ̄ uelle afflictis rebus & per ditis subuenire. Narrata desideriorum summa, quæstionibusq; omnibus diligenti examinatione di/scussis, ut super effectu desiderii complendo, instructum cupidinem redderet, necessaria protulit, plurimum enim prodest in rebus gerendis iuuare cōsilio eum, quē in negotio expediendo præfecerit

quit, frondoso uertice collem Quis deus incertum est, habitat deus. *Hic manifestius fit, non illum circumisse loca singula, sed demonstrasse, quum dicit, hoc nemus constitutum in frondoso collis uertice. non enim illo ascenderat. quis deus, inquit, inhabitet, incertum est: est illic tamen deus.* Arcades ipsum Credunt se uidisse deum iouem. *Arcadibus illic apparuit, quod ostenderet deum in terra, & coniectura currente crediderunt iouem se uidisse præsentem. Dicit, unde hoc suspicari potuerint, uel certe conijcere. Tum, inquit, se uidisse arbitrati sunt.* Quũ sæpe nigrantem AEgida concuteret dextra, nimbosq; cieret. *Proinde quia iupiter pluuiam facit, iupiter tonat, iupiter fulmina emittit. Et tunc, quum hoc fieret, uisus est: uisi sunt sibi deum uidisse in loco. inde crediderunt iouem illic gratissime commorari.* Hæc duo præterea disiectis oppida muris Relliquias, ueterumq; uides monimenta uirorum. *Hæc duo oppida, quæ ruinarum labem murorum dissipatione testantur, reliquiæ sunt ueterum conditorum.* Hanc ianus pater, hanc saturnus condidit urbem: Ianiculumque huic, illi fuerat saturnia nomen. *Quum dicit, fuerat, ostendit etiam nomina, quum oppidorum mænibus abdita.* Talibus inter se dictis ad tecta subibant Pauperis euandri, passimq; armenta uidebant Romanoq; foro, & lautis mugire carinis: *Quum hæc inter se essent locuti. non enim solus euander locutus est, sed æneas etiam. nam supra dixit, & singula lætus exquiritq;, auditq; uirum monimenta priorum. Ad tecta subibant, inquit. Non subibant tecta, ut ingredi sed iam ut propriores fieri uiderentur, pauperis euandri, huic euandri memoria prædicabilis, quod pauper & inde merito præficiendus. Quia magna eius gloria extitit in paupertate regnasse. atq; in regni potestate positum, nec quæsisse nec auxisse diuitias. Sic tamen pauperem debemus accipere, non egestate oppressum, sed congruentem regi non habuisse substantiam. describit, quid sit, quod dixit passim, uel qualis fuerat ipsa paupertas. passim, inquit, boues errare uidebantur in foro, ut per locorum penuriam non esset discretio inter homines & boues, & ubi hominum strepitus esse debuerat, illic armenta lautis carinis mugirent. Carinarum fecit commemorationem, ut significaret loci nomen. non ut ueras naues in foro fuisse monstraret.* Vt uentum ad sedes. *Ecce aperitur, quod supradictum est, ad tecta subibant, ut non ad ipsa tecta, sed prope ipsa ostenderentur uenisse. nunc ergo peruentum est ad ipsas sedes: quo facto:* Hæc, *inquit,* limina uictor Alcides subiit. *Quoniã non tanta merita fuerant euandri, ut per se laudari potuissent, ut factum est, quum latini regia præferuntur, quæsiuit euander suis laudem ex persona herculis, & debemus nosse qualemcunq; domum regis regiam dici posse. Regiam enim illam usu hominum oratius uocat, non quæ dignitate aut magnitudine operis cætera præcedat, sed in qua commaneat rex. Ait ergo hæc limina uictor alcides subijt. personam herculis posuit, meritumq; uictoris, utraq; humilibus tectis incongrua, & tamen quum aliud non esset, illum fuisse contentum, ac mentem potius hospitis, quàm ipsius hospitis angustias tractauisse:* Hæc illum regia cepit. *Non ideo regiam dixit, quod parietum eius aut cultus aliqua fuisset ambitio: sed tantam illius dei uoluit ostendere beneuolentiam, ut magnum putaret, quo fuisset ingressus.* Aude hospes contemnere opes, & te quoq; dignum Finge deo, rebusq; ueni non asper egenis. *Quantum æneæ laudibus euander dedit? quale circa ipsum uotum suæ mentis ostendit? quando eum herculi, ostendendo domum suam his urgere auspicijs, ut lætos semper uictores aspiciat? Quod uero ait, aude hospes contemnere opes. ostendit contemptum opũ esse difficilem: debere tamẽ eum tolerare paupertatem, ubi de tẽporali hospitio non de diuturna habitatione tractatũ est. Et te quoq; dignũ finge deo. & sic posito fastu,*

quis quam, libenter quippe mandata suscipiet, cum aduerterit impositum munus compendioso remedio releuatum. dicit ergo consilium suum instructum ratione personæ, loci quoq;, & temporis, temporis quo ascanius iussu patris uenire præceptus est. hoc est quod ait. Regius accitu cari genitoris ad urbem Sidoniam puer, ire parat, mea maxima cura. Personæ ꝙ in cupidine & ascanio ætas consimilis esset, merito dixit puer ire parat, quia disposuerat dicere, Et notos pueri puer indue uultus, præstruebat, ut ostenderet in cōmutatione formæ ætatis commutationem non futuram esse difficilem, ad personę rationem etiam illud accedit, quod consilii spondebat effectum. Illi enim sperabat reginam daturam oscula ut pote puero, & dulcia, quia amabilis est ætas puerilis. cuius personæ gratiam auctura erat prælatio munerum. nam primo libenter gratiæ danti referuntur. In honore etiam est ille, qui munerum perlator extitit. Dona ferens pelago, & flammis restantia troiæ. Talia, inquit, dona, quæ ex maiore ui ignis scilicet & pelagi liberari non potuerunt, uel superesse hoc ideo, ut uiderentur interisse meliora, interea ad personæ rationem etiam hoc pertinet, quod ait, mea maxima cura. nolebat enim mittere ascanium, ne duorum sollicitudine frangeretur, uel ne eum mitteret, qui exoriente uiolentia, uel dolo, sibi per ætatem adesse non posset, uel quia ultra liberorum affectum nepotes haberi dicuntur. Ne autem diceret cupido, qum ego perrexero, quid flet, si sequatur ascanius? ait. Hunc ego sopitum somno super alta cythera, Aut super idalium sacrata sede recondam, Ne qua scire dolos, medius ue occurrere possit. Bene somno se dixit capturum puerum, In quibus actibus illa ætas posset retineri, uel certe, qui pueri omni cura uacui altius & diutius dormiunt, & mora fuerat necessaria dum cupido iniuncta matris cōpleret. annectit mandati summam, simul etiam faciendi consilium suggerit, opportunitate temporis expeditum & idoneum satis ad capiendos mulieris animos, mulier quippe mandabat, quæ fœminarum metus optime nosset. designat igitur tempus quod amoribus opportunum est. designat etiam locum dicens. Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo, & notos pueri puer indue uultus, Vt cum te gremio accipiet lætissima dido Regales inter mensas laticemq; lyęum. Huic sententiæ etiam terentius assentitur, qui dixit, sine cerere & libero friget uenus. unde hic facilior esse potuit mentis inclinatio, quia utrunq; suppetebat, ut pote in reginæ conuiuio, noctem non amplius unam, ut ostenderet non longi temporis operam necessariam, & mature id fieri debere, quia ascanius non potuit prolixo spatio somni occupationibus detineri. Completis omnibus, quæ artifex & sollicita loquebatur, uideamus quid assignet personæ filii, nullum dat ille responsum. quid enim personæ matris uel maxime in tali causa responderet? & tempus facta non uerba uel fabulas exigebat. Paret amor dictis caræ genitricis, & alas Exuit, & gressu gaudens incedit iuli. Officiosi filij partes cōmendat. quippe quē hortabatur matris, affectus & fratris charitas excitabat. exuebat autem alas, ut alienam speciem mentiri potuisset. Et gressu gaudens incedit iuli, gaudentem inducit cupidinem, uel ꝙ quasi ascanius ibat ad patrem, uel ꝙ plena uoluntate iussa matris implebat. Hoc est enim præcipuum obsequentis studium, si libens agat, quæ præcepta sunt, nec inuitus compleat. Ergo cupido agebat partes suas. At uenus ascanio placidam per membra quietem irrigat, & fotum gremio dea tollit in altos Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum Floribus & dulci aspirans complectitur umbra. Tractatur natura hominis & ætatis, pueri enim facile dormiunt, ut pote securi quod facilius fit & diu, si accedunt alia, quæ animum cuiusq; diuerso suauitatis sensu magis ac magis inuitent. Prouidetur locus, mollicies quoq; & flores, odor florum, recessus, silentium, & opacitas umbrarum. dicit.

fac, quod deus fecit: rebusq; ueni non asper egenis. sic putatur positum, ut ad res egenas non aspere ueniret: sed non ita est. non enim euander de egestate, sed de paupertate fatebatur. pauper est enim, cui deest maior copia familiaris rei, & tamen aliquantum sibi substantiae est. egenarum autem rerum significatio miserias exprimit, & mendicitatem plenam. Quid ergo asserimus euandrum dixisse? ut hoc non sit, quod ita diximus intelligendum. Ne asper uenias, inquit, aut offensus ex eo, quod ingrederis pauperis domum, ego enim si copiosus non sum, nec abundans pro merito tuo, non sum tamen mendicus aut miser. Quapropter quum dicimus, rebusq; ueni non asper egenis. non, his debemus accipere, ut sit non asper ueni, usurus rebus non egenis. Dixit & angusti subter fastigia tecti Ingentem aeneam duxit, stratisq; locauit. Ingentem dixit corpore & dignitate. locauit eum stratis, quo posset uespere iam uergente dormire. dicitur iam quale stratum habuit pauper. Effulctum foliis & pelle. Iacebat uir tantus folijs fulctus & pelle. hoc enim solum paupertas potuit exhibere, ne tamen in totum deprimeret, quod tanto uiro praebuerat, pauper addidit. Libystidis ursae: Vt ex pretio bestiae aliquid stratis ipsis gratiae potuisset accedere. Nox ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis. Describitur non iam noctis initium: sed nox ipsa plena, & tenebris densior. At uenus haud animo nequicquam exterrita mater, Laurentumq; minis, & duro mota tumultu. In ordinatione uerborum huius loci est intellectus. hac enim cessante fiet ut in periculo filij nec animo mota sit uenus, & tanto existente tumultu coniurationis italiae nequicquam uideatur exterrita. Sic igitur currit ordinatio, & uenus mater haud nequicquam animo exterrita minis Laurentum. Item aut nequicquam mota tumultu duro: Dedit ergo tantum solitudini maternae, quantum debuit: quae etiam ex leuibus causis sunt suspectae pronatis. huius autem mentem nimius turbauerat terror, quum aduersus aeneam tanta ac tam dura pararentur. haec poeta specialiter commemorare non debuit. quoniam superius dicta sunt omnia, scilicet coniurasse omnem italiam, auxilia multarum gentium cateruatim congregata uenisse, cum turno etiam camillam acrem in dimicatione bellorum, & uenisse cum multitudine instructa. Missum quoq; ad diomedem ueterem troianorum hostem. Vulcanum alloquitur. Filij quidem uictricum, sed tamen maritum suum: tantum habens spei quantum uxor postulans mereri de cōiuge debuisset, tm̄ ponēs in desperatione, quantū ostendebat odiū, quod inter priuignos esse conuenit, & uictricos. haec igitur uenus tractans se apud uictricū pro priuigno inefficaciter locuturā: consulto occasionē tēporis rapuit, ut extorqueret fraude, quod quidē alia rōne nō poterat. Tēpori interea sociauit & locū. pindeq; psonae uxoris loci & tēporis suffragabatur occasio. iccirco dixit. Thalamoq; haec coniugis aureo Incipit. Vt mater blandimēta & amplexus ac secreta lectuli ab eo qui poterat nolle, alienus extorqueretur affectus, fieret alio modo possibile, quod odio cōdito psonarū repugnantiū poterat pnegare. Et dictis diuinum aspirat amorem: Persuasione dictorum inspirabat, quod se humanis pectoribus diuino quodam dono cōsueuerat inserere. Diuinus amor, quem dat natura, quū nascimur, quo fit ut amemus parentes aut liberos, fratres, cōiuges, & caeteros. q nobis aliqua sanguinis rōne iungūtur. Diuinus amor non est in amicis & caeteris, quos uolūtate diligimus aut cōmodi alicuius aut bn̄uolētiae cā: haec igitur loquēdi arte laborat. ut talē uictricū redderet, quales esse debēt patres in piculo filiorū. Incipit ergo ductus ex alto principio loq, ex eo ondens, q̄ sit difficile priuignum uitrici iuuari auxilio. Caeterū si hoc nō obstaret, debuit uti fiducia cōiugis, & ab ipsis rebus incipe. Dū bello argolici uastabāt pgama reges Debita, casurasq; inimicis ignibus arces. Dū pgama, inquit, reges

Ibat duce lætus achate. *Ecce subtilitas simulantis alienam personam ipsum primo acha/*
tem fallit, qui alium ducens pro alio transfigurationem factam non uidebat portabat dona regia &
lætus fuit, non fatigabatur puer onere munerum nec tędio ponderis aut itineris frangebatur. supra
enim dixit, pallam signis auroq; rigentem, & sceptrum ilione quod gesserat olim, ut ostenderet spe
cies quas puer pro leui ferre non posset. Cum uenit aulæis iam se regina superbis Au
rea composuit sponda, mediamq; locauit. *Ecce prouenit opportunitas loci & tem/*
poris quam prædixerat uenus. nam ea hora, qua cupido pro ascanio ueniebat, cæperat discumbi.
Et primum quidem discubuisse inducit conuiuy dominam, & ambitione quæ conueniebat reginę,
eo uel maxime tempore, quo susceperat hospicio tantum regem, cæterosq; troianos, eo loco qui po
tior apud ueteres fuit. deniq; & sallustius sertorii cõuiuium sic describit, ut ipsum quia optior fuit.
Iam pater æneas & iam troiana iuuentus Conueniunt, stratoq; super discum/
bitur ostro. *Nõ iuuentus cõueniũt, sed æneas & iuuentus troiana simul conueniunt, ut autem eo*
rum meritum emineret, deferuntur his loca talia, quę ostro confectis uestibus fuerant superfusa.
Dant manibus famuli lymphas, cereremq; canistris expediũt, tonsisq; ferunt man
tilia uillis. *Hic dispositionem familiæ regalis ostendit. alÿ enim hoc est uiri aquã*
abluendis manibus dabant, alÿ mantilia porrigebant, quibus manus ablutæ tergerentur, alii ca/
nistris panẽ ministrabãt. mos.n. fertur apud ueteres fuisse, ut panis nõ argẽteis uasculis inferreretur
sed canistris hoc est speciebus factis ex uimine. Quinquaginta intus famulę, quibus ordi
ne longo Cura penum struere, & flammis adolere penates. *Longus ordo est,*
cum multi eandem rem seruatis uicibus administrant. ubi igitur fuerant quinquaginta, ad quarum
curam pertinebat procuratio cellarÿ & deorum penatium cultus, proculdubio illas longo ordine ui
cissitudo tangebat. Centum aliæ totidemq; pares ætate ministri, Qui dapibus
mensas onerent, & pocula ponant. *Quanta elegantia quantaq; breuitate diuitias expressit*
atq; laudauit, Cum enim uellet ducentorum facere mentionem, eorumq; sexus atq; ætates discer
nere, nõ tenuit circuitũ ut diceret ducẽtos, ex qbus essent cẽtũ mares, & cẽtũ fœminæ, & oẽs unius
essent ætatis, sed celeritate usus & numerum unum & utrunq; sexum expressit. Hic leuiter legen
tes accipiunt ducentorum descriptionem, in quibus eadem ætas fuit. sed nihil magnum æstimantes
si regina ad hanc partem officii ducentis ministris utebatur, & reuera nihil fuit magnum ad diui
tias regales de memorabile, si numeri tantummodo faceret mentionem, taceret de ætate. Cum au/
tẽ hoc ipsum adiecit dicens, pares ætate, illic omnibus familiæ copiam decorem quoq; & substanti
am demonstrauit, In euidenti est enim quanta seruorum reginę fuerit multitudo, Ex qua ducenti
pares ætate deligi potuerunt, digni qui curarent supradicta. Nec non & tyrii per limina
læta frequẽtes Cõuenere toris iussi discumbere pictis. *Ecce diuersum discum/*
bentium meritum, troiani super ostrum discumbebant, tyrÿ uero super pictas uestes, ac per hoc in
ferioris pretÿ hoc est quod superius dixit, mediisq; parant conuiuia tectis, Arte laboratæ uestes,
ostroq; superbo. hospitibus delatum est, ut super ostrum discumberent. ciuibus uero pictarum ue/
stium locus attributus est. Mirantur dona æneæ. *Hunc locum duplici intellectu positum*
debemus accipere, & utrunq; ad æneæ laudem pertinentem. si enim consideremus personam dido
nis, cui tyrÿ obsequebantur, & regina fuit & uxor diuitis, ipsa quoq; ditissima, illic inueniemus
specierum laudem cumulatam. Mirabantur ergo, quæ ad donandum cupido peruexerat, quem pu
tabant iulum esse, perindeq; admiratione monstrabant regnum suum, tales species nunq̃ habuisse,
nec apud quencquam est uidisse. Alter intellectus est in eo, quod dictum est. Mirantur dona æneæ,

& argi bello uastabant: & arces incendio uastabant, dixit uasta faciebant: quo alio loco dictum est. Et campos, ubi troia fuit, ut sic uastata nosceretur in ea nullum fuisse ædificium: debita, hoc dicto astruit causam non petiti tunc auxilij ipsam fuisse, quia ducibus græcis fatorum ratione troiæ debebatur excidium: Non ullum auxilium miseris, non arma rogaui Artis opisq; tuæ, nec te carissime coniux, Incassumue tuos uolui exercere labores. Nolui, inquit, tunc aliquid a te petere quoniam fatis aduersantibus perituros iuuare non poteras. Quanuis & priami deberem plurima natis, Et durum æneæ fleuissem sæpe laborem. Licet me, inquit, arctaret affectus & succurrere debebam filijs priami. hoc propter creusam potest uideri dixisse, quæ filia priami fuit, & ipsius ueneris nurus: dolerem quoq; uehementer laboribus æneæ: nolui tuos labores effundi. Ecce ostendit se marito obsequentem, ac se hoc genere commendat, quod in petendis beneficijs nec assidua fuit, nec perinde odiosa. neq; hoc impetrandi diffidentia factum, sed ne troiani quum uulcani beneficijs interirent. hoc idem illius quoq; profecit partibus. ideoq; asseritur tunc tacitum: ut consilium fuerit siluisse, non desperatio impetrandi. sic enim prouocari ad largiendum præsens beneficium uulcanus potuit, si uerecundiam in eo probasset uxoris, ut mariti operam non inaniter quæreret. Non ullum auxilium miseris non arma rogaui Artis opisue tuæ. Arma uoluit pertinere ad artem, auxilium uero ad opem ipsius dei. Interea fatis astruit perisse imperium troiæ, quod ipsius uitio ueneris constabat erasum, ut inuidiam fatis tergeret, & uitaret causam filij sui, secundam fecit, in qua maximum sustinebat dolorem. quoniam quæ potiora sunt melius collocantur in fine. Nunc iouis imperiis rutulorum constitit oris. Ecce necessaria inuentio, & utilis ad persuadendum. qui enim iouis imperio italiam uenire compulsus est, non iuuabatur incassum. perindeq; constabat & illam opportuno tempore postulare, & illum non efficaciter præstiturum. Ergo eadem supplex uenio, & sanctum mihi numen Arma rogo genetrix nato. Eadem, hoc est, quæ tunc tacui, nunc necessario & opportunius rogo. Genetrix nato, dicendo non hominum sed necessitudinum nomina, maiorem miserationem mouit, ac subtiliter dicere uisa est, Si uxor non essem, tamen quia mater pro filio peto, etiam si extraneum rogarem mereri debueram: certe quantum fuit subtile remouere odiosa nominum uictrici atq; priuigni: quasi & illud dixisse uideretur. Ego uxor a te impetrem pro filio meo, quod priuigno tuo non fueras præstiturus. Arma, inquit, rogo quibus & ille tutus esse possit, & quæ tibi sit procliue præstare. Te filia nerei, Te potuit lachrymis tithonia flectere coniux. Extranearum personarum datur exemplum, ut quod illis facile præstitum est. facilius præstetur uxori. Aspice qui coeant populi, quæ mœnia clausis Ferrum acuant portis, in me, excidiumq; meorum. Epilogica dictio, quam iccirco ad finem distulit, ut melius partes miserationis impleret: dicendo autem, qui populi, & quæ urbes, multitudinem & feritatem gentium, & urbium magnitudinem in pronominibus duobus uoluit significare. quod uero in perfectam spem dixit, coeant, illud expressit, quod adhuc colligerentur, quæ res creabat maximum metum, quum per dies singulos metuenda crescebant. hoc idem significat & acuant. quicquid enim imperfectum est, plus habet timoris, dum malorum sperat augmentum. Addidit aspice, propter fidem dictis suis faciendam, ut probarent oculi eius, quæ dolentis animum mentemq; feriebant. Hæc omnia clausis portis fieri maiore metu affirmabant insistentibus, qui gladios inclusi acuebant, ut nullus sciret quid gererent, in perniciem meam meorumq;, inquit, parari uniuersa manifestum est. hæc

hoc est mirantur talia æneam uel habere uel donare potuisse. Mirantur igitur substantiam & animum largientis. Mirantur iulum, flagrantisq; dei uultus. *Vt pote eum, qui sub mortali forma habuerit imortalis numinis dignitatē. hoc ex persona poetæ dictū debemus accipere. Cæterū oēs qui aderant iulum esse arbitrabantur.* Præcipue infelix. *Cum omnes, inquit, teneret admiratio, eo magis didonem, quæ non satiabatur uidendo, si magna consideratione nutriebat incendium sensibus suis, quod fuerat peritura.* Ardescitq; tuendo. *A contrario posuit, considerationi satis intentæ fastidium parere debet non in explebile desiderium.* Ille ubi complexu æneæ colloq; pependit. *Etiam hic magnum poetæ consilium est primo enim obsequium patri ascany repræsentari conuenerat, ut ipso primitus in errorem misso transfiguratio nem non intelligerent etiam cæteri. atq; ita factum est. nam secutum est.* Et magnum falsi impleuit genitoris amorem, Reginam petit. *Falsi, inquit, non q non esset pater eius, sed q æneā ipsum ascanii patrem primo subtiliter cupido fefellisset, quo æneas in tantū errorē missus est, ut arbitraretur se filium amplecti & osculari præsentem, ergo non intelligente insidias patre, quasi uerum hospitis filium uenientem ad se regina suscepit.* Hæc oculis, hæc pectore toto hæret, & interdum gremio fouet. *Exhibens omnibus beneuolentiæ aspectum, intuebatur eum libenter, & interdum gremio continebat.* Inscia dido Insideat quantus miseræ deus. *Tanto libentius puerum imprudens dido gremio confouebat quanto nesciebat qualem deum admoueret amplexibus suis. Bene autem miseram dixit, quæ ignara gestorum benignū in oībus animum repræsentabat, quæ esse potuit inimica cum ex eo ipso pareretur ad mortem.* At memor ille Matris acidaliæ, paulatim abolere sichæum Incipit, & uiuo tentat præuertere amore Iam pridem resides animos, desuetaq; corda. *Nouus enim amor inferri non posset, nisi uetus primo fuisset exclusus. qui ipse quoniam sensibus didonis altius insederat, non semel hoc est non uno impulsu, sed paulatim potuit aboleri. Et cui amor coniugalis nouus propter sichæi memoriam uehementer herebat, sensim potuit in præsentis amores induci, uel maxime quia aliquanto tempore desierat uidere, cuius amore tenebatur. Interea sciendū est induci didonē castam. diuitem, & pulchram. Idcirco deceptam per cupidinem ut etiam in eo existimationem non tantum ipsius didonis, uerumetiam æneæ, poeta conseruet: ne illum ignobilis fœmina proiecti pudoris sponte amasse, aut prouocata muneribus uideatur, aut illum malis subuersum innumeris de amoribus illicitis cogitasse.* Postquam exempta fames epulis mensæq; remotæ, Crateras magnos statuunt, & uina coronant. *Mox prolixum & publicū conuiuium describitur, nam confectis epulis bibendi studium sequitur.* Vt strepitus tectis uocemq; per ampla uolutant Atria. *Sine strepitu enim & clamoribus multitudinis perpotantis esse non potuit.* Dependent lychni laquearibus aureis Incensi. *Huius loci ordinatio talis est, dependent laquearibus aureis lychni incensi.* Et noctem flammis funalia uincunt. *Consumato iam perpotationibus die, noctis tenebræ diuersitate procurati luminis uincebantur. Funalia autem debemus accipere faces ex funibus præceratas.* Hic regina grauem gemmis auroq; poposcit, Impleuitq; mero pateram. *Hoc est poposcit pateram impleuitq; mero. Laus ipsius pateræ. Ibi enim apparere poterant diuitiæ, ibi ueneratio si decora uel magni meriti fuerint, quibus deorum cultus impletur, aurea, inquit, fuit & gemmis ornata.* Quam belus, & omnes A belo soliti. *Supplementum laudis est, quia ipsa usi sunt maiores didonis, & durante merito usq; ad ipsam per gradus succedendo transmissa est.* Tum facta silentia tectis. *Res diuinas actura didone omnium uox*

magna arte sunt addita in me excidiumq; meorum. Iunxit enim negotio etiam personam suam,
ut magis magisq; mariti mentem in suas partes adduceret. nouerat quippe ipse uulcanus apud il-
lum uulneratam uenerem diomedis ausu, quod cauere debuerat, ne iam in italia fieret. Dixe-
rat, & niueis hinc atq; hinc diua lacertis Cunctamen amplexu molli fouet. ille re
pente Accepit solitam flammam, notusq; medullas Intrauit calor, & labefacta
per ossa cucurrit. Ecce quantum ueneri profuit obseruasse loci, temporis, & personæ ra-
tionem. non enim tantum commouerunt uulcanum ueneris uerba, quantum necessitas ipsa posce-
bat. deniq; posuit cunctantem. sed hoc non fuerat parum. Si enim non plene tamen uterq;
commotus est. in huiusmodi cunctationibus quid sperandum sit, terentius docuit, qui ait. Dum
in dubio est animus paulo momento huc uel illuc impellitur. Necessarium igitur aliquod fuit
inuentum, ut dubitantem uenus ab incerta sententia celerius reuocaret. Fuit, inquit, in ample-
xus eius uxor, & inde magis obtentura, quod pulchra hominem circundedit brachiis niueis, deli-
catis, mollibus. fecit arte, quod alio tempore atq; alio loco non poterat. Ille uero totis me-
dullis ac membris sic amoris calores accepit, ut nulla pars corporis eius non dissoluta mansisset.
Tantum potuit fraudis inuentio, ut uis flammæ per omne corpus perq; corporis uenas & me-
dullas excurrens totum extorqueret marito cunctanti, quod uictricus negare potuerat, acceden
te etiam notitia ueteris affectus, quæ in concitandis animis plurimum ualet. Non secus, atq;
olim tonitru cum rupta corusco Lignea rima micans percurrit lumine nimbus.
Poetarum more inseruit comparationem ut ostenderet qua ui per uenas & medullas uulcani amo-
ris incendia peruolauerint: quemadmodum, inquit, solent missa fulmina ruptis nubibus ire
tota celeritate per nimbos. Sensit læta dolis. Tristis antea de incerto, ubi maritum ad-
uertit esse superatum. Et formæ conscia coniux. Et illum uictum esse forma potius quam
uerbis uxoris lætata non immerito est, dolos suos plenis effectibus profecisse. Tum pater
æterno fatur deuictus amore. Patrem dixit, qui loco fuerat æneæ profuturus: licet
illum uenus alia ratione uinxisset. Quid causas petis ex alto? fiducia cessit Quo
tibi diua mei? Qua circuitione ait uti uoluisti uerborum? dubitasse te de mariti uoluntate
ostendisti? Sic exorsus est, quasi non ipse esset, qui pauloante cunctabatur: ita se facilem præ-
bet, & tamquam ueneris non intellectus ingenio bonum se satis & beneuolum præstat, quantum il-
lum fecit libido subiectum? Si considerares, inquit, esse te coniugem meam, & quid uxor de
marito mereatur, aduerteres, non duceres ex alto principia, nec petitionem tuam circuitione muni
res. Diffidentis hoc signum est. numquam enim inter coniunctas religione personas petitionem futu-
ram sermo laboratus anteuenit, nisi quum honestatis ratio non suppetit, aut destituitur meritis
persona poscentis. Velim igitur eius diffidentiæ nosse rationem, cuius erroribus ducta uer-
borum superfluis anfractibus impetrare contendis, quod summota posses loquacitate præsumere.
Similis si cura fuisset Tunc quoq; fas nobis teucros armare fuisset. Reprehendo
superioris & præsentis temporis diffidentiam. procliuem se monstrat effectum. ait quippe & tunc
si suggessisses aliquid tuis fuisse necessarium, hos potuissem competenter armare. non enim fu-
turum exitum rerum aliquis poterat nosse. Dicendo & tunc, ostendit se nihil in præsenti negatu-
rum. Nec pater omnipotens troiã, nec fata uetabãt Stare, decemq; alios superes-
se per annos. Hic tractat poeta, fatorum uim quidem non posse subuerti: posse tamen immi-
nens malum aliqua ratione differri. Et si peritura, inquit, fuerat troia, posset tamen aliquanto
adhuc tempore perdurare. hoc iuppiter & fata poterant sinere. Si etiam tunc diligentiam ha-

& strepitus conquieuit. supra enim dixit fit strepitus tectis uocemq; per ampla uolutant atria. Iuppiter hospitibus nam te dare iura loquutur. *Dixit quem rogauit, dixit & eius uirtutem uel potestatem. hoc dicendo ostendit hospitum causa se id facere, approbans factum, ac demonstrans, quod pleno uoto troianos excepisset, ut initam societatem hospitalis iupiter suo testimonio & studio roboraret, qum hoc illi troiani non promisissent. qum autem ipsa esset sidonia quasi quodam mortis suę præsagio. Tyriorum & troianorum fecit tantummodo mentionem, ut illis dies ille esset lætus, merito diei meminit, quod confirmabat & societatem per sacra & conuiuium. Triste enim fuit tenebras nominare uel noctem, uel maxime quia continuatio diem nocti coniunxerat, & nondum itum erat ad requiem.* Nostrosq; huius meminisse minores. *Sicuti factum est, ut etiam nunc duret de actibus didonis fabula.* Adsit lætitiæ bacchus dator. *Vinum intelligimus dictum, sine quo lætitia esse in conuiuijs non potest, licet alio loco dixerit poeta ipse. bacchus & ad culpā cās dedit. sed hoc ī potestate est hoīs positū, si eo bñ & moderate, aut male & intemperanter utatur, Plerunq;.n. quæ ad salutem inuenta sunt, dū male non nulli utuntur, in perniciem & exitium cadunt.* Et bona iuno. *Nouerat enim inimicam fuisse troianis, ut magis bona cum solito odio interesset.* Et uos o cætum tyrii celebrate fauentes. *Ne esset aliqua incolarum aduersus peregrinos æmulatio, quod ipsum quia nouerat sæpe fieri inter ipsas sacrorum religiones interdixit.* Dixit & in mensa laticum libauit honorem. *In conuiuijs enim cum huiusmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara mensa succedit.* Primaq; libato summo tenus attigit ore. *Prima propterea, uel quia ipsa libabat, uel quia ipsa potior omnibus fuit, ut pote regina, summo tenus attigit ore, ut religionis potius, quam uiui cupidā demonstraret, summis labris tetigit poculum.* Tum biciæ dedit increpitans. *Hic de potioribus fuit. deniq; in sequentibus dixit, post alii proceres, ut ostenderet etiam biciam de numero fuisse maiorum. Increpitans, clara uoce exhortans. Idcirco autem hunc elegit, cui porrigeret pateram, quod sciret eum uini esse amatorem, quod ipsum probatur ex eo quod sequitur.* Ille impiger hausit spumantem pateram, & pleno se proluit auro. *Et quum pateram, inquit, uacuam fauces eius transmittere non possent, perfudit etiam se.* Post alii proceres. *Intelligitur, ritui obsequti sunt post exacta conuiuia, post honores diuinos expletos, post consecrationem fœderum, post consensum potiorum, hoc est biciæ & cæterorum principum, Inducitur ludorum descriptio. hic enim regibus uel personis potioribus mos est, ut peractis conuiuijs exhibeantur uoluptates, quæ ad producendam potationem homines teneant, sed quales ludos habuerit regina uideamus, nihil fiebat turpe nec dicebatur obscænum.* Cithara crinitus Iopas personat aurata. *Constat citharæ artem inter honestas professiones numerari, deniq; per hanc orpheus plurimum potuit, hanc etiā philosophi proculdubio graues & prudentes amant, hanc diligunt musæ, quibus tradentibus in usus hominum uenit, hæc in agonibus hoc est saris certaminibus coronatur. Ecce ars honesta, conuiuium quoq; non dissimile, uideamus qualia canebat.* Docuit, *inquit*, quæ maximus atlas. *Hoc est non turpia aut obscæna sed uenientia ex philosophiæ fonte quæ docuerat atlas maximus, plenus uirtutum & ueræ philosophiæ. dicitur iam quid atlas uel scripsit uel docuit.* Errantem lunam solisq; labores. *Tractauit, inquit, cursus solis, & lunæ.* Vnde hominumgenus, & pecudes, unde imber, & ignes, Arcturū, pluuiasq; hiadas, geminosq; triones, Quid tātum oceano properent se tingere soles hyberni, uel quæ tardis mora noctibus obstet. *Quæ ille de rerum natura pertractans docuit, hæc iopas & uoce & iocunditate citharæ personabat, scilicet*

buisses, & curam, ut in eo constitueretur beneficij commodum, si quod celerius peryt, tardius interiret. Et nunc si bellare paras, atq; hæc tibi mens est. *Respondit ad præterita, & ad præsentia benignior uenit. Ita enim & iliensi bello comprobat utilem se troianis exhibere posse, si præsenti necessitati spondeat profuturum. Si uere, inquit, bellare disponis, & huius gerendæ rei tua fixa sententia est.* Quicquid in arte mea possum promittere curę, Quod fieri ferro, liquidoue potest electro. *Alterum pertinet ad firmitatem, alterum ad pulchritudinem: plurimum enim terrorem hostibus incutit etiam splendor armorum. Ecce plus promisit, quam petierat uenus. debebat quippe postulanti sola arma ex ferro promittere, hic addidit dicens faciam ex ferro, & quod ultra necessitatem est, electro ornabo, quod fecero.* Quantum ignes, animæq; ualent. *Dabunt, inquit, mecum operam, ignes, & uenti. animas quippe dixit uentos, quibus ignis animatur, ut fortius calefaciat ferrum.* Absiste precando Viribus indubitare tuis. *Absiste, diffidentiam tuam monstrare, dum rogas. proinde quum quicquid possum tuum sit, remotis precibus utere uiribus tuis.* *Ea uerba locutus optatos dedit amplexus. ubi uerbis talibus plenos promisit effectus iuit in amplexus uxoris. per amplexus cætera quoq; consecuta intelligenda sunt.* Placidumq; petiuit Coniugis infusus gremio per membra soporem. *Significatio gremij diuersitatem tenet. gremium enim intelligitur non solum sedentis sinus, uerumetiam quicquid homini ad requiem præstiterit locum.* Deniq; *hoc ipsum etiam alio loco tetigit poeta, quum de eadem uenere & de ascanio loqueretur.* At *uenus, inquit, ascanio placidam per membra quietem* Ingerit, *& fotum gremio dea tollit in altos* Idaliæ *lucos. gremium dixit sinum, quem parauerat dormituro.* Item, *hæc oculis, hæc pectore toto hæret, interdum gremio fouet, hoc est reficit sinu, quasi eum qui pedibus suis peruenisset ad patrem.* Et *coniugis in gremium late descendit, quia quum pluit, excipit terra quicquid de summo descendit. Ecce & hic coniugis in gremium, memorat infusum uulcanum: hoc est totum protectum in corpus uxoris. Bene posuit infusum in uxoris sinum, quia supra dixit,* Ille *repente accepit solitam flammam, notisq; medullis* Intrauit *calor, et labefacta per ossa cucurrit: infundit ergo quem amoris liquefacerat calor.* Inde ubi prima quies medio iam noctis abactæ Curriculo expulerat somnum. *Vbi, inquit, medium noctis exactum est, & satiatus somno uigilauit, non dum completo sensu, quo ostenderet poeta uulcanum surrexisse ad conficiendam armorum fabricam, induxit in medio comparationem, & fecit saltum. peractaq; eius descriptione redijt ad eundem.* Cum fœmina primum Cui tolerare colo uitam, tenuiq; minerua, Impositum cinerem, & sopitos suscitat ignes, Noctem addens operi, famulasq; ad lumina longo Exercet penso, castum ut seruare cubile Coniugis, & possit paruos educere natos. Haud secus ignipotens nec tempore segnior illo Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. *Quemadmodum solet fœmina labore & honestate lanificijs necessitatibus domesticis subuenire non temporibus lucis, castum seruatura mariti coniugium & pastura liberos suos, non grauatur uigilare per noctem, conficere ad lumen stamina, & exercere famulas suas. sic & uulcanus placiturus uxori mollia strata deseruit laborem præferens uoluptati, ut instantiam uulcani armorum præparatione poeta describeret. comparauit ei fœminam pauperem, quæ non tantum alimoniæ suæ uerumetiam natorum sollicitudine tangeretur, & castitatem maritali toro debitam cuperet custodire. huic famulas dedit, nocte uigilantes, quæ laborabant. Adijcit facti ipsius causam in qua uera pauperies demonstratur, castum ut seruare cubile coniugis, & possit paruos educere natos: melius existimans la-*

cursibus solis & lunæ stare hominum genus & pecorum, tractauit & quomodo imbres existunt, unde mittuntur fulgura unde siderum transitus fiat, uel quibus ex causis, in breuitatem aut longitudinem commutentur dies & noctes, quæ omnia ad rerum naturam pertinent, & nisi a doctissimis tractari non possunt. Ingeminat plausum tyrii, troesq; sequuntur. *Primo dixit tyrios plausum dedisse, deinde troianos, nescientes enim consuetudinem reginæ troiani, nihil debuerant priores efficere, ne in aliquo displicerent, sequi tamen eos, qui ex more faciebant, non fuit temerarium. uniuersi interea in his uoluptatibus fuerant occupati, hoc est cantando, audiendo, plaudendo, uel bibendo regina autem non ægre patiebatur noctem his generibus trahi, sed ipsa quoq; morarum causas requirebat, quibus in longum uigilias duceret. Alijs enim potantibus uinum ipsa amorem bibebat. Idcirco ait.* Necnon & uario noctem sermone trahebat Infelix dido, longumque bibebat amorem, Multa super priamo rogitans, super hectore multa. Nunc quibus auroræ uenisset filius armis, Nunc quales diomedis equi, nunc quantus achilles. *Superflue quæ nouerat & picta habuit requirebat, quæ igitur summã retinent specialitatem tenens, hæc immisit sperans eas fabulas tantam moram parere potuisse, quanta sufficiebat ei, cuius animus de æneæ præsentia satiari non poterat. Interea ad procurandum temporis tractum, ad generalitatem quoq; sese conuertit. Et orsa interrogationibus nouis ait.* Immo age & a prima dic hospes origine nobis Insidias, inquit, danaum, casusque tuorum Erroresq; tuos. *Breuis quidem propositio, sed quæ non breuem fuisset habitura narrationem. respondetur ergo primis duabus propositionibus in secundo libro, tertiæ autem in tertio. Nam in secundo insidias danaum & suorum casus executus est. in tertio uero errores suos numerauit. licet in tertio ipse etiam casus suorum nonnullos addiderit, quum de polydoro & de perditis luis contagione socijs, & de amisso patre locutus ordltur. nouissime posuit.* Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris & fluctibus æstas. *Vt æneas intelligeret, & gesta in troia & septem annorum cursum sibi esse narrandum.*

E

nificio & labore uictum, qui non erat liberis paruulis, quam corrupta & uiolata matrimonij fide con quirere. Ecce quantum animus amoris, quantum proficit artificium ueneris, excitatur uulcanus noctis medio, relinquitur pulchra uxor, & blandi talis fœminæ deseruntur amplexus: præponitur quieti labor, cælo spelunca, & strato molli contempto fabrilis artis difficultas elicitur. hoc enim desiderabant ratio temporis & graues æstus uxoris, ut submota omni segnitie perfectis opportune armis gratior rediret ad coniugem. Describitur locus, in quo uulcani fuerat officina. Insula sicanium iuxta latus, æoliamque Erigitur liparen, fumantibus ardua saxis, Quam subter specus, & cyclopum exesa caminis Antra æthnea tonant, ualidique incudibus ictus Auditi referunt gemitum, striduntque cauernis Stricturæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat, Vulcani domus, & uulcania nomine tellus. Quid de tali loco exire potuit, uel sonare? nisi fumus, ignis, & gemitus, strepitusque tundentium ferrum? Lipare, inquit, insula fuit iuxta fines siciliæ, hoc est opportune proxima. Deinde alludit ex his quæ in eadem uertebantur. Aeolia illic erat, inquit, scilicet propter uentorum necessarium flatum, & ipsa in sublime tollitur satis fumantibus, & in altitudinem suapte natura perductis. ibi cum artificis nixu in effectus celeres etiam natura certabat, quam subtus specus & cyclopum exesa caminis antra æthnea tonant. In locis enim uacuis & inanibus atque conclusis nata uox, aut emergens strepitus duplicatur. Denique non sonant dixit, sed tonant. ualidique in cudibus ictus. Validi ictus, utpote cyclopei, auditi referunt gemitum, incussi ictus audiebantur quum illiderentur: illisi tamen non sonitum sed gemitum reuocabant. Magnitudo speluncæ descripta est, propter multorum operum molem, & operantum cyclopeum uastitatem. Striduntque cauernis structutæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat. Ferrum quippe quum ualidum igni exarserit, stridit. ignis autem quum assiduis uentorum flatibus uerberatur, anhelitum quendam spirat, ac mittit. Vulcani domus ac uulcania nomine tellus. Aptus locus, in quo uulcanus commorari debuisset, & regio ipsa conueniens, quæ non immerito uulcania diceretur. Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto. Augmentum illorum, quæ superius dicta sunt. relictam coniugem formosam, & blandam, stratum molle medio noctis desertum, laborem delicijs præpositum. Vulcanus enim in tali negotio & urgente tempore in ea causa, quæ uehementer urgebat, uxore in periculo filij suspensa non misit aliquem, sed ipse cælo relicto per rexit. hoc est pronuntiandum, producenda est, o, ut aduerbium loci sit, & fiat uitium, ut sit hoc cælo idest eodem in quo gesta sunt, quæ superius dixit. Cæterum si speluncæ locum significare uoluisset, diceret huc descendit. Ferrum exercebant uasto cyclopes in antro, Brontesque, steropesque, & nudus membra pyragmon. Quum uenisset ad speluncam, inuenit cyclopes in alijs operibus occupatos, quæ res futuris rebus addidit gratiam. Inuentum est quippe ut propter æneæ meritum postponi debuisset: uerum quia supra dixit antra æthnea tonant, Dat cyclopibus nomina, quæ tonitruis & motibus cælestibus conuenirent. Brontes a rugitu, qui existit quum fabricæ opus exercetur & uelut tonitrua meditatur. Steropes propter scintillas, quæ in modum stellarum mittuntur, quum ardens massa contunditur. Et pyragmon nudus propter ignem, sine quo duci informas ferri species non potest. Quod ait, nudus, ad tres cyclopes intelligendum est pertinere. non enim unus operam fabricis dabat nudus uestitis alijs: ac per hoc nudus brontes, nudus steropes, nudus pyragmon, ferrum exercebant simul omnes. His informatum manibus iam parte polita Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo Deijcit in terras, pars imperfecta manebat. Tres umbris torti radios,

LIBER

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER PRIMVS EXPLICIT. INCIPIT SECVNDVS.



EMOR poeta superiorum, quoniam dixit: Fit strepitus tectis, uocemq; per ampla uolutant atria, & cithara crinitus iopas personat, & ingeminant plausum tyrij, troesq; sequuntur, nec non & uario noctem sermone trahebat infelix dido. cæpit secundum librum. Conticuere omnes. Tyrij scilicet & troiani, qui strepebant uocibus & plausu, iopas quoq; & dido ipsa, addidit etiam. Intentiq; ora tenebant. Et tacuerunt, inquit, & desiderio ducebantur audiendi. Tacuerũt, partim propter eius honorificentiam, qui fuerat locuturus, partim quia mens hominum nouis fabularum contextionibus delectatur. Et regina uolente audire debuerat exhiberi silentium, ne loquentem impedirent, & desideratum didonis auditum clamoribus reuocarent. Inde toro pater æneas sic orsus ab alto. Silentio facto inde, hoc est ex loco in quo discumbebat, atq; ex altitudine tori, unde & uideri potuisset, & melius audiri.

Infandum regina iubes reuouare dolorem, Troianas ut opes, & lamentabile regnum Eruerint danai, quæq; ipse miserrima uidi, Et quorum pars magna fui. quis talia fando Myrmidonum, dolopumue, aut duri miles ulissi Temperet a lachrymis? & iam nox humida cælo præcipitat, suadentq; cadentia sydera somnos, Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Et breuiter troiæ supremum audire laborem, Quanquam animus meminisse horret, luctuq; refugit. Incipiam. Narrationis istius principia multas uirtutes oratorias continent. nam & loci, & temporis, & personarũ Virgilius memor est, & æneam ipsum inducit proposita retinere. quod quum uult ostendere simul prolixa asserit & multa, quæ nec loco, nec tempori, nec personis, conuenirent. hæc erant uel maxime relaturo contraria, nam audire tristia, & proprios dolores referre non est par, nec æquali morsu animum ferit. sed quia hæc cupiebat regina cognoscere. cuius uoluntati pro ratione temporis relatio exacta negari non poterat, confugit ad breuitatis remedium, ut neq; ipse multis dura referendo lõgos cruciatus incurreret, neq; didonem tempore quietis fugiente plurimum uigilare proficeret. hoc loco supra artis præcepta Virgilius docet, quid in talibus causis obseruandum sit. nam cum oĩs narratio debeat breuitate succingi, tum magis colligenda est, cum propria mala narrantur. nullus enim hæc referret, nisi esset aliqua (ut æneas) necessitate compulsus. Vnde sentiendum est, & contrario uitium non esse narrantis, si in relatione lætarum rerum aliquantum fuerit commoratus. prospera quidem & referentem iuuant, & erigunt audientem. Tractemus ergo, infandum regina iubes renouare dolorem. dolores omnes qui ex malis accidentibus oriuntur non habent parem causam, perindeq; æquales esse non possunt, sunt igitur leues, sunt medij, sunt grauissimi, sunt ex multis diuersisq; infortunijs congesti, & merito infandi. Repetit ergo alijs uerbis

tres nubis aquosæ Addiderant, rutili tres ignis, & alctis austri. Fulgores nunc terrificos, sonitumq;, metumq; Miscebant operi, flammisq; sequacibus iras. Parte alia marti currumq; rotasq; uolucres Instabant, quibus ille uiros, quibus excitat urbes, AEgidaq; horrificam, turbatæ palladis arma Certatim squamis serpentum auroq; polibant, Connexosq; angues, ipsamq; in pectore diuæ Gorgona desecto, uertentem lumina collo. *Omnium istarum specierum descriptio ad laudem posita est: inde enim crescit æneæ meritum, quum ipsi necessaria diuinis præponuntur operibus, & inde maior eius gloria est, quum ipsius primo perficienda mandantur tantorum deorum speciebus sine aliqua perfectione reiectis. Icirco sic uulcanus exorsus est, dicens.* Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores AEthnei cyclopes, & huc mentem aduertite. *Cuncta, hoc est uniuersa, quæ speciatim superius enumerauit fuisse in manibus cyclopum. Ecce quantus ardor perficiendi, quæ uxor postulauerat pro filio suo. Iubetur omnia remoueri, nec saltem persona iouis excipitur, qui deorum omnium retinet imperium. Q uũq; alloqueretur cyclopes, & remouenda uniuersa perciperet, & remotionis ipsius causas mutaret, & cogeretur edicere. non prius aliquid protulit, q̃ moneret attentius audienda, quæ fuerat narraturus. Aethnęos cyclopes, laudis causa posuit. hoc enim illi bonore gloriabantur. Debuit quippe hoc generę etiam beneuolos facere, ut lenitas laudis autoritatem iubentis attolleret.* Arma acri facienda uiro. *Quam cito, & quid fieri oporteret, dixit: & tetigit licet sub generalitate personam asserens acrem: ut in eo exprimeret, qualia arma fieri conueniret. Interea quum loqueretur, & remouenda uniuersa mandaret, & remotionis ipsius causas efferret, quod secretum inter se & uxorem suam fuit breuitatis ratione ductus simul, & pudoris sui causa, contexit. Turpe enim fuit dicere & satis prolixum, uxor mea petijt, ut filio eius arma faciam. Icirco ueni, ne animum ipsius lędam, si non fecero, aut tardius fecero. Omnia igitur expressit, nec uenerem in eo, nec æneam nominauit, ne in causa priuigni, qui ei per naturalem malitiam carus esse non potuit, uxorem se magis ostenderet, & probaret. Ait igitur est uir acer, cui uolo arma fieri: uirum dixit, qualem in themate posuit dicens. Arma uirumq; cano. uirum enim etiam hoc loco dixit, non ut sexum significaret, sed meritum eius, & corporis. Deniq; acri addidit, ut ostenderet dignum, quem ipse uulcanus armaret, ut merito uideretur dixisse cuncta, & omnes de medio ceptorum operum labores auferte.* Nunc uiribus usus, Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra. *Tria posuit, uires, manus, & artem. His enim ferrarium opus potest explicari.* Præcipitate moras. *In beneficijs quippe uel maximi belli præstandis non solum factum sed & facti ipsius maturitas grata est. præcipitate moras, ad omnia pertinet, hoc est & ad remotionem spetierum, & ad fabricam, & ad pulchritudinem armorum. Solet enim diligentia mora comitari. ubi enim uolumus aliquid rectius fieri, necesse est, interueniat mora, quæ ne fieret, pręuenit dicens, non tantum bene fiant, quæ iubeo, uerumetiam cito.* Nec plura effatus. *Tanta quippe necessitas demonstrata est, ut necessaria potius strictim q̃ superflua plurimis dici debuissent, uel maxime, quum breuitas ipsa nihil subtraxerit causæ, quum dictum sit, fiant arma magistra arte, hoc est fortia & decora, & omni perfectione compleantur.* At illi Ocyus incubuere omnes. *Hic ostensa est mandatorum memoria, & iubentis autoritas: omnes simul laborem aggressi sunt, hoc est nullus ipsorum remansit in mora, & cum omni celeritate incubuerunt. hoc enim maxime inter mandata uulcanus dixerat curandum. quod ait, incubuere, ostendit cyclopes opus iussum totis uiribus aggressos.* Pariterq; laborem Sortiti. *In hac*

didonis propositionem, ut ostendat multorum & grauium malorum relationem breuibus esse conficiendam, & tunc si tempus aut locus admittat, ut aliquid inde referatur. Cæterum in conuentu conuiuij lætissimi & cum iam cælo nox præcipitaret somnos, nec triste nec prolixum aliquid asserit esse dicendum, personæ quoq; narraturi incongruum uideretur, quæri fabularum genus, quoniam æneas non aliena mala sed propria fuerat narraturus & congesta ex infinitis aduersis, Idcirco ait, infandum regina iubes renouare dolorem Troianas ut opes & lamentabile regnum Eruerint danai. Quod dixit danai abiecte pronuntiandum, & quasi homines imbelles & nullius uirtutis. Troianas autem magnas & merito lugendas, quæq; ipse miserrima uidi, Et quorum pars magna fui. perdiderat enim regnum, uidit miseranda in exitio polytis & priami, uidit interisse cum patria omnes opes regni, uxorem quoq; amisit, & patrem, & post omnia perdita malis adhuc innumeris uexabatur, certe nec ipsam didonem in tanta lætitia conueniebat audire, quæ mala sua fleret enumerans. idcirco additum est. Quis talia fando? Myrmidonum, dolopumue, aut duri miles ulyssi Temperet a lachrymis? Talia inquit desideras audire ab eo, qui passus est, quæ si hostes ipsi referant, uel audiant, non possint a fletibus temperare. Ibi enim fuit unus ex græcis achemenides, quem fleturum asserit, si troiæ casus acciperet. Tempus quoq; quod quieti hominum non fabulis attributum est, non esse multiloquio conterendum. quod ait etiam nox humida cælo præcipitat, suadent cadentia sydera somnos, Non nulli sic intelligunt. nox præcipitatur cælo, & præcipitat positum pro præcipitatur, sed non ita est, & magis sic intelligatur oportet, etiam nox humida cælo præcipitat somnos, suadentq; cadentia sidera somnos, ut hoc idem suaderent cadentia sydera quod nox humida cælo præcipitabat. hoc uoluit dicere iam media nox absumpta est. siquidem & aura humida iam cepit, & sydera in occasum labuntur. Hæc enim non fiunt nisi maxima noctis parte transacta. sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Et breuiter troiæ supremum audire laborem. Quanquam animus meminisse horret luctuq; refugit. Incipiam. si, inquit, res duras amas audire, multiformes luctus meos relationis breuitate constringam, quod enim horret animus meminisse ueloci debet sermone transiri. Incipit iam respondere primæ propositioni, & dicere Insidias danaum. Fracti bello, fatisq; repulsi Ductores danaum, tot iam labentibus annis. Satis subtilis & artificiosa narratio hominis scilicet uicti, & eius, qui uideatur sibi, suis, & patriæ, adesse nequisse, eius, cuius auxilium didoni metuenti per omnia debuit uideri necessarium, quod in spem certam uenire non potuit, nisi æneas primo personam suam iusta defensione purgasset. sed hæc a ratione temporis sumitur atq; personæ, nos, inquit, quod magis dolori est non fortes uicerunt, nec bello strenui. quod ipsum, ut citius ostenderet & probaret, subnexuit argumentum a persona, ut dictum est, & tempore. a persona sic fracti bello. nullus enim bello frangitur, nisi imbellis, nullus bello frangitur nisi uirtute resistentis. a tempore sic. Tot iam labentibus annis, quoniam in congressione aperta per annos plurimos obtinere non potuerunt, satisq; repulsi. Quamdiu, inquit, troiæ imperium fatis consentientibus stare potuit, repulsi sunt uirtute nostra ductores danaum. Instar montis equum diuina palladis arte AEdificant sectaq; intexunt abiete costas. Ecce in bellum factum uerterunt se ad insidias, ut desperatam in aperto marte uictoriam adminiculo fraudis obtinere potuissent. Proinde ad instar montis equum palladis ædificant, & diuina arte costas eius intexunt. Cur autē palladis nomine ædificatus sit, datur color quo possent homines ab insidiarum suspicione transduci. Votum, inquit, pro reditu simulant ea fama uagatur. Sparsa est plena fraudis opinio, ut & illos studio bellādi deposito redituros troiani crederent, & in munere, quod ueluti redituri fuerant relicturi, nulla sollicitudinis suspicio remaneret. hoc autem idcirco græci ultro

enim arte, ut in alijs, diuersa sunt officia faciendi, quæ in unum dehinc collecta unam speciem reddunt: necessarium igitur laborem sortiti sunt, hoc est sortis iudicio diuiserunt. Fluit æs ri uis, auriq; metallum, Vulnificusq; calybs uasta fornace liquescit. Inter fluit & liquescit plurimum differt. fluit enim quod sic soluitur ut currat effusum. deniq; fluit, inquit, riuis scilicet ut aqua. hoc pertinet ad æs atq; aurum: ferrum uero quoniam est materiæ durioris, liquescit, dixit, hoc est tantum mollitur, ut perdita duricie, quæ est in eo. in liquorem ui caloris arctectur: ut neq; constrictum sit neq; fluere posit ut solutum. Ecce dixit quomodo laborem operis diuisissent. aly, inquit, conflabant æs, aly aurum, alij ferrum molliebant. non enim fieri poterat, ut diuersi generis metalla in unam fornacem congererentur: sed ut omnia uno tempore futuris speciebus parata peruenirent. aly igitur alijs operam dabant: unam interea fornacem, quam dixit uastam, sic debemus accipere, ut una singulis non omnibus pariter uideatur fuisse deputata, perindeq; ut una auri fuerit, alia æris, alia ferri. Vulnificusq chalybs. Tunc uulnificus, quia propter fabricandos gladios parabatur. cæterum si erit in nauale opus aut rusticum aut simile aliud, non erit uulnificus. Ingentem clypeum informant. Hic simul sunt omnes, ut informaretur una species maior. Vnum omnia contra tela latinorum. Exposuit quod dixit, ingentem clypeum. posset gestator occurrere etiam si latinis omnibus simul iacere tela contigisset. Sed hæc ex persona poetæ debemus accipere. Cæterum nesciebant cyclopes, cui uel contra quem arma illa pararentur. post scuti igitur formam contextus eius consequenter ostenditur. Septenosq; orbibus orbes Impediunt. Quatuordecim circulis sic clypei textam currebant ordinatis orbibus, ut seinuicem nectere & impedire uiderentur. Incipit rursum exponere, quid sit, pariterq; laborem sortiti. Alii uentosis follibus auras Accipiunt, reddunt q;. Non, q uentum habeant folles uentosi dicti sunt: sed, q uentum admittant, ubi auras acceperint. cæterum si non moueantur, nullus ex ipsis uentus existit. Alii stridentia tingunt AEra lacu. Emittit quippe stridorem ferrum accensum, quum in aqua fuerit missum. Gemit impositis incudibus antrum. Gemebat omne antrum crebro uerberatis incudibus. Illi inter sese multa ui brachia tollunt In numerum, uersantq; tenaci forpice massam. In numerum tendebant, in numerum maxima uersabant, ordinatis scilicet uicibus feriendi atq; uersandi, ne ictus illiderent ictibus, aut massam tempore importuno conuerterent: Quia incudibus dixit pluralem numerum tangens, & hic singulari numero posuit forcipem et massam: responsum omnibus debet intelligi. non enim unam massam plurimi tenebant aut uersabant: sed qui singulis incudibus præerant aut tundebant in alueis: aut unusquisq; massam, quam in opere habuit, forcipe uersabat. Hæc pater æoliis properat dum lenibus oris. Ex aneæ uictrico partem fecerat dolus uxoris. deniq; patris ad plenum dum fungeretur officio, & perficiendis armis instanter operam dabat: Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma, Et matutini uolucrum sub culmine cantus. Scientia futurorum attollens famam, & fata nepotum, lætabatur futurorum nescius, portans posterorum suorum fata, & multorum curricula seculorum: atq; hæc uno humero atq; uno scuto quantum ad clypei rationem pertinet, quod sub ænea factum asseritur, futura continebat: sed omia temporibus cæsaris præterita etiam facta numerabantur: quæ futurorum præscius uulcanus in clypeo expresserat: poeta uero de rebus iam gestis & ipsis triumphis cæsaris docta & præcipua inuentione textum ipsum descriptionemq; complexus est, ut cæsaris præsentis gesta laudaret.

pro uero uulgauerant, ne uidentibus causa fabricati equi per multas & diuersas coniecturas occurreret. hoc igitur commentum, quoniam in occulto pro magnitudine sua esse non potuit, accepit uerisimilem rationem, & diuulgatum est. quod autem potuit insidias præuertere si fieret cognitum, in occulto perfectum est. deniq; de equo dixit. Ea fama uagatur. ubi uenit ad aliam insidiarum partem, quam latere conuenerat. ait. Huc delecta uirum sortiti corpora furtim Includunt cæco lateri. *Quales uiri includendi essent in equi secretis, uel quo ordine de plurimis reparari quoniam publica necessitas fuit, & pleno obtinendi studio ducebantur, poeta pertractat, licet æneam loquentem induxerit, uult enim exemplum hinc nasci, quid faciendum sit in talibus causis, ut paucorum periculo uniuersis proueniat, quod speratur commode profuturum. Eliguntur inquit egregia uirorum fortium corpora, & ut ipse (quum patefieret equus) docuit, non plebeiorum, sed ducum hoc est potiorum. Et quia incerta unicuiq; formidolosa sunt, nec possunt sponte appeti, sors, inquit, dedit ex fortibus primis & plurimis, quos equus capere atq; occultare potuisset. hos igitur includunt cæco lateri tenebroso scilicet & undiq; uersum clauso.* Penitusq; cauernas Ingentes uterumq; armato milite complent. *Cauernas, inquit, & uterum, cauernas debemus accipere loca quæ præter uterum esse potuerunt, ceruicis scilicet armorum & fœnorum. In hoc exemplo etiam hoc discendum est, unumquenq; in causis difficilioribus reipublicæ, si ita res exigat, etiam salutem suam debere contemnere.* Est in conspectu Tenedos notissima fama Insula, diues opum, priami dum regna manebant, Nunc tantum sinus, & statio malefida carinis. Huc se prouecti deserto in litore condunt. Nos abiisse rati, & uento petiisse mycenas. *Descriptio loci non inaniter posita. talis enim iuuentus est, qui hostiles insidias scelerare potuisset. & troianorum suspiciones auertere, describitur eius felicitas prior, sequentis autem temporis fortuna deterior. hanc enim insulam si arbitraretur dido incolumem quam omnes homines opinione diuitem nouerant, non cederet complendis græcorum insidijs opportunam esse potuisse. Omnis ergo eius descriptio ad excusationem tendit non intellectæ fraudis, Iccirco ait, In conspectu fuit tenedos, sed insula, quo facile transiri non posset, nec uideri aliquid præter ipsam. impediebat enim mare, quo fuerat clausa. apta igitur græcis ad insidias proximitatis etiam causa, diues opum, priami dum regna manebant. magna, inquit, fuit, sed cum staret imperium priami. hoc ideo positum est fuisse aliquando magnam, ut dido ab eius ueteris felicitatis opinione discederet. si enim staret eius fortuna per idem tempus, quo parabantur insidiæ, esset suspicio, potuisse hostes illic esse habentes annonæ de celebritate substantiam. assignatur ergo illis annonæ & plena defectio, ut unusquisq; crederet, illic græcos etiam si uellent inopiæ causa non fuisse mansuros. Additur, & statio malefida carinis, ut magis esset uerior fides, hostilem metum penitus recessisse. Quum littus illius insulæ periculosam stationem nauibus daret. Malefida autem statio est, ubi stari quidem potest, sed mala fide, hoc est ubi deceptio posit exoriri, si aduersa turbinum tempestatumq; nascantur. Hanc partem iccirco poeta posuit, ut constaret troianos non uacua suspicione arbitratos nauigasse hostes, cum uenientes locus ille sine periculo tenere non posset, nos abijsse rati, & uento petijsse mycenas. Cum omnia, inquit, conuenirent relictum scilicet (ut opinio pertulerat) donum mineruæ, egestas insulæ tenedos, & litoris infida statio, abijsse eos arbitrati sumus, & tędio temporis sedes suas uentis iuuantibus petiuisse.* Ergo omnis longo soluit se teucria luctu. Panduntur portæ, iuuat ire, & dorica castra Desertosq; uidere locos, littusq; relictum. *Moralitas plena hoc loco monstratur, ubi enim creditum est, & multimoda suspicione firmatum belli rabiem abscessu hostis esse submotam, solutus*

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER OCTAVVS FINIT.

INCIPIT NONVS.



TQVE Ea diuersa penitus in parte geruntur. *Quum hæc, inquit, diuersa & longiori parte agerentur, hoc est, quum armis cælestibus & auxilijs instrueretur æneas, quos actus habuerit turnus, poeta describit. Vult enim ostendere comparatione facta, qualis æneas in cogitationibus belli, & qualis fuerit turnus. In prima quippe parte octaui libri competentem uiro dardanio sollicitudinem dedit, describens eum sic tota mente fuisse suspensum, ut quum esset nox, & omnia silentio & somni requie tenerentur, solus ipse uigilaret sub cælo & loco gelido constitutus procumbens in ripa fluminis non iacens, ubi ex uicinitate frigidarum aquarum acerrimum frigus & durissimum fuit, tardiusq; dormisse, non uoluptatis, ut apparuit, causa. sed ut cum eo deus ex occasione loqui, eumq; securum reddere, & firmare consilio potuisset. Ecce & hic laborem maximum suscepit, perrexit ad remotas penitus partes scilicet uenturus instructior. Interea propter eos, qui ab intellectu manifesto diuersi sunt, & putant diuersam partem quasi aduersariorum dixisse uirgilium. Addamus exemplum, ut ostendamus diuersa parte longius separata significare. Quippe in quinto libro ait, Quo diuersus abis? iterum pete saxa menæte, hoc est plurimum a meta & cursu necessario separatus. Item in hoc libro sic positum est, diuersa in parte furenti, hoc est a troianorum castris longe discreta, turbantiq; uiros perfertur nuntius hostes Feruere cæde noua, & portas præbere patentes. non enim mitteretur nuntius, nisi ad eum, qui longius ageret, & cum suis talia geri nesciret. Et in præsenti probat poeta ipse, quid sit diuersa parte. nam sic induxit irim loquentem, ut ipsa exponat, quid sit hoc ipsum, ut omnes ambiguitates excludat.*

Irim de cœlo misit saturnia iuno Audacem ad turnum, luco tum forte parentis Pilumni sacrata ualle sedebat. *Ecce quum ea, quæ diximus æneas gereret, quum cautiorem turnum facere debuisset inimici propinquitas, nulla bellici certaminis tangitur cura. Sedere autem uel maxime hoc loco non tantum corpore uerum etiam otiosum animo esse significat. Volunt tamen aliqui quasi tractatibus necessarijs uacantem dici, sed non ita esse multis documentis apparet. nam & illius quoq; inertia uult poeta per comparationem æneæ laudes ex tollere. deniq; ut æneam ipsum prætulit a loco & frigore fluminis, sic huic a loco obtrectationem conflat. sedebat, inquit, & sedebat in luco, ut amœnitas eum & opacitas nemoris delectaret: & tunc sedebat, quum pro ratione suspecti temporis discursibus necessarijs uacare debuisset. sedebat in luco parentis pilumni, quasi demum illum aut pilumnus mortuus, aut uallis consecratio iuuaret,*

Comparatio Æneæ turni.

est longi temporis luctus, & reserauimus portas, ausi quinetiam sumus procedere aliquantum, reuisere loca, quæ hostis obsederat. & deinceps licebat desertos uidere locos, hoc est uacuos ab hostibus, quos dudum animus oppletos horrebat. Pars stupet innuptæ donum exitiale mineruæ. Et molem mirantur equi. *Mirabantur aliqui & subtilitatem artis, & fabricæ magnitudinem.* Primusq; Timoetes Duci itra muros hortatur, & arce locari. Siue dolo, seu iam troiæ sic fata ferebant. *Huius post exitum rerum sententia uenit in dubium, & quia nihil ex aperto constiterat, partim proditoris animo, partim innocenter sentire iudicatus est. ideo proditor quia primus cæteros hortatus est, ut equus perduceretur usq; ad mineruæ templum, ideo innocens quia maiore ui constabat interisse imperiū troiæ.* At capys, & quorum melior sententia menti, Aut pelago danaum insidias suspectaq; dona Præcipitare iubent, subiectisq; urere flammis, Aut terebrare cauas uteri, & tentare latebras. *Capys, inquit, & alij melius sentientes, sed non tunc iudicati sunt melius sensisse, sed post excidium troiæ, contra capys sententiam tractantes alia dicebant facienda.* Ideo ait. Scinditur incertum studia in contraria uulgus. *Cum totum enim suspicionibus ageretur, nihil potuit recte firmari, quod ergo dicebat pars, quæ contra timoetis arbitrium senserat: dona hostium debere esse suspecta, proinde tradenda in præceps, ijdem aut consumenda incendio, aut terebrando tentanda.* Interea omnium *consilijs in incertum adductis.* Primus ibi ante omnes magna comitante caterua Laocoon ardens summa decurrit ab arce. *Laocoontem apparet inter illos non fuisse, qui diuersa tractabant, deniq; summa decurrebat ex arce cum caterua ingenti, excitatus utiq; opinionibus incertarum sententiarum. quod incertum metuens ne in perniciem ciuitatis uerteretur, peruenire cupiebat. Ardentem autem hic non festinantem dixit, ut alij uolunt, dixerat enim decurrit. Itaq; expressit festinantem, & plus est currere, quam festinare. Superest ergo ut ardentem aliter dixerit scilicet aut ingenio uigilantem, aut pro statu publico commotum uehementer. certe non urgeretur ad cursum nisi animi necessario metu fuisset excitatus.* Et procul. *Tantum commotum tantumq; ostendit poeta illum esse turbatum, ut adhuc longe positus clamaret. & antequam tractantibus misceretur contradicens, ne suspecta hostium dona ducerentur in patriam.* O miseri, quæ tanta insania ciues? *Inuectio ardentis hominis non contumeliosa in ciues, sed pro statu publico necessaria, miseri sunt inquit qui ea sentiunt, quibus miseri efficiantur, deniq; creditis duo accidere sine fraude potuisse. nam sic posuit.* Creditis auectos hostes? *Qui enim tot per annos gesserant bellum, nec fuerant optatum uictoriæ præmium consecuti, non longius abscedebant. creditis etiam illud tutum esse posse uel uacuum fraude, donum scilicet mineruæ? quod reliquerunt inimici: hoc est quod ait.* Aut ulla putatis dona carere dolis danaum? *Non tantum hoc suspectum est, inquit, uerumetiam omnia, quæ sub beneuolentiæ specie græcos arbitramur præstitisse. danaum quod dixit non solū nomen gentis uoluit demonstrare, sed hominum etiam genus uersutum, dolosum, callidum, atq;, ut hoc astrueret, traxit argumentum a persona ulyssis, qui bona nesciret, & i malis fuisset satis instructus.* Sic notus ulysses? *Quasi omnes tales essent, quos etiam si cōstaret esse dissimiles, fieri potuisse, ut magisterio eius pessima semper & noxia cogitarent. Danaum, sic pronuntiandum est, atq; sentiendum, quasi omnes essent uersuti & insidiosi. quod ipsum generaliter positum specialitate sequenti uoluit comprobare. aliter enim persuadere non poterat raptis ad diuersa consilia, nisi euidentioribus argumentis persuasionis suæ intentionem notis & cognitis assertionibus roborasset. sic notus ulysses? Oratoria uirtute usus est, ut unius ulyssis tergiuersatione notissima, totam gētem macula tergiuersationis aspergeret. Incipit iam publicare, quid sentiat, tractato scilicet argumento,*

potuisset. Hunc igitur usq; adeo poeta desidem notat, & in periculo suo satis incautum, ut ipsi quoq; iunoni displicuisset. nam hæc fuit causa, ut ad eum irim mitteret: quæ torpentem ad aliqua facienda compelleret. quumq; hoc esset satis notabile, addit ei & crimen audaciæ. non enim hoc faceret iuno, si ille in periculo positus partes suas recte tractaret. Audacem ergo inconsultum & temerarium accipiendum est. nam qui tales sunt, ut incerta pro certis teneant, non possunt uideri pbatæ sententiæ. Ipsa quoq; iris reprehensionē eius loquēdo psequitur, & incusat ignauiae: Turne, inqt, quod optanti diuū pmittere nemo Auderet, uoluēda dies en attulit ultro. Turne, inquit, qui saluti tuæ profutura tractare non nosti, ultro occurrisse non sentis, quod optatum multiplicibus uotis, etiam si fauerent numina, præstare non possent? non arripis, quod sponte detulit dies opportuna, dum se uoluerit? AEneas urbe, & sociis, & classe relicta Sceptra palatini, sedemq; petiuit euandri. Nec satis, extremas coriti penetrauit ad urbes, Lydorumq; manu collectos armat agrestes. Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus. Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra. Hæc dictio intellectum multiplicem tenet: habet enim ex una parte exhortationem: terrorem uero et obiurgationem ex alia. nam, q dicit æneam longinquum petiuisse tanto labore, ut usq; ad euandrum tyrrhenosq; peruenire potuisset. obiurgatio eius est, qui nesciebat inimici tractatus & res gestas. Ille enim impigre uigilabat prouidens partibus suis. turnus sedebat periculum suum non cogitans, trahens otium quasi quietis omnibus. Quod uero armari populus, & cogi dixit agrestes ad bellum, iniiciendi terroris causa est. Exhortationis partes sunt hæ q relictis urbe, nauibus, ac socijs longinqua penetrauit æneas. monet igitur iris tempus esse, ut anteq instructus ueniat, inuadantur præsentes, quorum rector abscessit. quod ipsum confirmat consilio profuturorū, ut q securus quum auxilijs uenerit, suorum stragem funeraq; reperiat. Eoq; fiat, ut sicut accessu duplicaturum se credebat exercitum, solos inueniat superesse, quos ducit. Rursus ex eo iniicit metum. nam si beneficium est quod æneas uidebatur abesse, apparet, id fieri non posse, quum instructior uenerit. Ecce quanta æneæ prædicatio, solus abest, & troianorum omnium timetur interitus, quasi demum ipse omnes & defensare posit, & tegere. Solius æneæ rursum timetur aduentus, ne rebus integris redeuntis impetum turnus sustinere non posit. Hæc, ut apertius exponatur, ipsa sigillatim iris uerba tractemus. Turne, cæpit à nomine, quasi excitaret dormientem, quod optanti diuum nemo promittere auderet. uoluenda dies en attulit ultro, nihil interim specialiter iudicandum, fecit attentum, simulq; commendat, quod erat dictura. Magnum esse utile, necessarium, & omni celeritate rapiendum. Attulit tibi, inquit, uolubilitas dierum, quod si à numinibus multis precibus posceres, nec consequi posses, nec illi præstare ualuissent. æneas, & magnum pondus in nomine, qui enim metui, qui tueri socios, qui armis obtegere propria, qui obsistere audentibus posset, urbe, & socijs, & classe relicta discesit, atq; ita ut longinqua & procul remota tetenderit. Vnde magnum beneficium tuis quæsitum est commodis, quod abest, & omnia sub tua ditione deseruit. Vrbe, inquit, ipsa scilicet prima, in qua fuit uirgo, quæ patre ac troianis oppresis potuit tolli. nam quid profuit facta urbis commemoratio? nisi, quia fuit in ea quod specialiter æneas ferre potuisset socijs, & classe relicta? q plena uictoria potiri posit ostendit, nisi interciperentur naues, & omnis interiret exercitus. Diximus, quæ dimisit æneas, dicamus ad quæ perrexit. In his quippe & maior metus potest ostendi, & obtinendi turno maior occasio. Sceptra palatini, sedemq; petiuit euandri: nec satis, hoc est, non eius intentioni sufficit usq; eo tetendisse, extremas coriti penetrauit ad urbes, Lydorumq; ma-

a persona, & tempore, quoniam natura callidos dixerat, & belli uel maxime tempore factos esse peiores. Aut hoc inclusi ligno occultantur achiui, Aut hæc in nostros fabricata est machina muros, Inspectura domos, uenturaq; desuper urbi. Aut aliquis latet error, equo ne credite teucri. Dixit euidenter quid primo & secundo loco sentiret, tertio uero dixit aut, & cum non suppeteret sequens dictum confugit ad generalem suspicionem, & ait. Aliquis latet error, equo ne credite. ut id cuius fuit incertus iudicasse uideatur, quo genere firmauit, quicqd illud fuisset, esse debere suspectum, quia originem ducebat ab hostibus. Timeo danaos & dona ferentes. Hostium, inquit, uel maxime græcorum etiam dona timenda sunt, duplici ex causa asseruit esse metuendum. q esset hostis insidiosus & callidus, & q eo tempore magis cauendus esset, quo simulabat bonitatem, atq; ut autor esset tentandi equi, & non tantum uerbis uerumetiam facto ad audiendum cæteros prouocaret. Sic fatus, ualidis ingentem uiribus hastam In latus inq; feri curuam compagibus aluum Contorsit, stetit illa tremens, uteroq; recusso Intonuere cauæ, gemitumq; dedere cauernæ. Quia supra dixit penitusq; cauernas ingentes, uterumq; armato milite complent, hic posuit omnia illa percussa ictu ualidissimo, quid intus ageretur nuntiasse. Et si fata deum, si mens non læua fuisset, Impulerat ferro argolicas fœdare latebras. Fatalem deorum uoluntatem accipere debemus, non fatum. Si, inquit, dy nō auertissent intentionem nostram, eodem momento omnes græcorum apertæ fuissent insidiæ. Et facta apostrophe cum ingenti dolore animi addidit. Troiaq; nunc stares, priamiq; arx alta maneret. Sicuti mansit, anteq̄ dolus obtinuisset. Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum pastores magno ad regem clamore trahebant Dardanidæ. Ecce, ubicunq; uirgilius posuit, aliquod malum repentinum & insperatum significat, ut hoc loco, & Ecce autem gemini a tenedo tranquilla per alta, item ecce autem elapsus pyrrhi de cæde polytes. & ecce super mœsti magna diomedis ab urbe legati responsa ferunt. ergo dum illa inter troianos gererentur, aliud accidit, quod ab equi tractu disputantes auerteret. pastores. n. troiani ueniebant ad regem trahentes iuuenem manibus post terga innexis, propter quod factum dimissus est equus, & omnes captiui illius curiositate transducti, dū nouitate, incertum nosse contendunt, manifestas insidias dimiserunt. Qui se ignotum uenientibus ultro, Hoc ipsum ut strueret, troiamq; aperiret achiuis Obtulerat, fidens animi, atq; in utrunq; paratus, Seu uersare dolos, seu certe occumbere morti. Consilium relinquendi sinonis hoc fuit græcis, ut repertus apud troianos eq occuleret fraudem, et omnē suspicionem auerteret, quæ contra existere potuisset. sinonis uero consilium fuit, ut omnia præueniret offerendo præsentiam suam, ne si interueniret mora ante secreta, quæ proderentur, q̄ ille quasi latens fuisset inuentus. ex his tamen quæ fuerant gesta, potuit apparere, quod in troiæ parabatur excidium. nam ille tanta mentis obstinatione animum suum ad partes suas implendas præparauerat, ut paratus ad uitam paratus esset ad mortem, utpote qui se sciret incognitum, ultro obuius uenientibus fieret callidus magis q̄ cautus, transegerat enim, ut dictū est, animo suo aut acquirere cum periculo uictoriam suis, aut pro cunctis occumbere morti. Et terentiana sententia hoc loquitur, non fieri sine magno periculo facinus magnum aut memorabile. Hæc non ipso tempore sunt cognita, quo fiebant, sed post excidiū troiæ & interitū troianorū. Tn̄ nisi dy essent aduersi imperio priami, sinonis fraudes inter initia ipsa intelligi debuerunt, quando incognitum se ultro ingessit, & eo tempore, quo suspecta omnia fuerunt. Vndiq; uisendi studio troiana iuuentus Circumfusa ruit, certantq; illudere capto. Expressit bellum mores, qs enim non cuperet hostem suum uidere captiuum? Capto interea omnes nitebantur illudere. Acci-

num, collectos armat agrestes. Armat lydorum manum, armat collectos agrestes, metus est. Sceptra palatini, sedemq; petiuit euandri. Potuit leue & minus formidolosum uideri, quia sciebat turnus, euandrum non magnis opibus fulctum. Addit, extremas coriti penetrauit ad urbes. nec dixit quas, nec dixit quantas. In hac enim infima generalitate metus esse potuit maior. Lydorumq; manum, collectos armat agrestes. manum dixit singulari numero, & collectos agrestes plurali: proinde separanda sunt hæc collecta atq; coniuncta. ne uitium per genera & per numeros faciant. Quid dubitas? dubitare timentis est signum. tanta, inquit, personæ & temporis occasio non est deliberationibus differenda. non enim tractandum est, faciendum ne sit aliquid, an non faciendum. iam dicit, quid faciendum sit. ne ille capiendo consilium perderet tempus. Nunc tempus equos, nunc poscere currus, Rumpe moras omnes & turbata arripe castra. Iam, inquit, debes equos & currus petere, & arripere castra turbata. Turbata dixit, indispofita & sine rectore: Dixit & in cœlum paribus se sustulit alis, Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum. Vbi impleuit partes suas, obiurgauit turnum, terruit, instruxit, hortata est, & quid facere deberet, ostendit. alijs partibus remeauit ad cœlum. bene addidit paribus, nisi enim pari nixu uolatum præstare non possunt. nam si una est debilis, incolumis uero alia, perinde sunt, ac si ambæ uexatæ sint. Agnouit iuuenis, duplicesq; ad sidera palmas Sustulit. Duplices dixit, non duas. neq; enim ultra duas habuit, neq; habere potuit: sed ambas simul erexit, quod fuit signum plene agentis gratias. Ac tali fugientem est uoce secutus: Eo istud tendit, ut ostendat repentinam precem non meditatione collectam. deniq; tanta fuit celeritas subsecutæ uocis, ut fugientis abscessum hoc est celeriter recedentis, uox turni fuisset subsecuta. Quam iocunda autem gratiarum actio est, quando iris ante inuenit, qui gratias ageret, quam ipsam ad sedem propriam reuenire potuisset? Iri decus cœli. In breuitate ista pue tamus exiguum, pro iris laudibus, deinde cum plene et nouo genere prædicationis expressisset. Voluit enim definire in laude ipsa, iris quid sit. & in ipsa definitione totam complexa est laudem. iri, inquit, decus cœli. Ornare cœlum, quanti est meriti? pulchritudinis quantæ? ubi tot sidera suo quæq; splendore radiantia parent soli. & tamen quum iris extiterit, omnia illa cum ipso sole uincuntur. neq; obscuratur radijs solis, sed coloribus diuersis pingit cœlum, & ipsum solem gratia fulgoris exuperat. Hæc pro uoluntate dicta sint eius, qui agebat gratias, non quo reuera ipsa sit potior sole. Quis te mihi nubibus actam Detulit in terras? Intelligo, inquit, multum me meruisse de superis, quod dimissis regionibus cœli, quorum es ornamentum, ad terras mei causa uenire potuisti, ac mei causa uiduare tuis ornatibus, quod decorare consueuisti. Vnde hæc tam clara repente Tempestas? Hoc iam ad irim non pertinet. completo enim eo, quod ad ipsam loquebatur, disputare cœpit de diuersis motibus cœli. Vnde, inquit, hæc repentina tempestas? & cur clara hoc est sine caligine aut nubis alicuius obtentu? Video medium discedere cœlum, Balantesq; polo stellas: Cur rescinditur sine nubibus cœlum? cur reductis hiatibus aperitur? cur stellæ radijs solis ex more non cædunt? & rupta lege naturæ alienis temporibus in lucem uenire non dubitant? Quum hæc tractarent, collecto eo quod tot signa monstrabant, incipit iudicare de omnibus. Sequar, inquit, omina tanta. Quisquis in arma uocas. In illis signis facile fuit sententiam dicere, quia bellum iam in manibus fuit. Et tamen iste non tam futurorum bellum dixit ostendi, sed euentus eius prosperos demonstrari. Itaq; sit. In campum uocor. Sequor prouocantem, quoniam læta nuntiantur & prospera. fecit hoc qui potius dixit hominum more, ut pro se intelligeret, quod rerum exitus probauit aduer-

pe nunc danaum insidias, et crimine ab uno Disce omnes. *Viri fortis animo destruit graecorum personam occasione omni, & defendit suã, totũ in deorũ aduersum studium reuocans, ut ostendat graecos insidÿs & deorum iniusto fauore obtinuisse uictoriam. sibi uero aeneas & defensionem procuraret & laudem, cum asseruit in troiae cladibus non graecos sed deos extitisse uictores. ait ergo, Accipe nunc danaum insidias, & crimine. Duplici gñe criminationis grecos aspergit ex psona captiui, atq; ut hoc magis demõstraret, addidit, ab uno disce omnes. Vnum quippe notabile uult esse in uiro forti, ut non congressu sed insidÿs certet. ostensurus autem sinonem mendacem, periurũ, & sacrilegũ, ait, & crimine ab uno, ut nõ si nõ solus qualis esset sed ut tales esse oẽs graecos assereret.* Namq; ut conspectu in medio turbatus inermis Constitit, atque oculis phrygia agmina circumspexit. *Ad commouendam misericordiam omnes, inquit, circunfusos respiciens ingemuit, & haec dixit.* Heu quae nunc tellus, iquit, quae me ęquora possunt Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat? Cui neque apud danaos usquã locus, insuper ipsi Dardanidae infensi pœnas cum sanguine poscunt. *Est enim pœna, quae non adimat uitam. hoc ergo dixit & cruciorgeneribus multis malorum, & sanguis meus quaeritur.* Quo gemitu conuersi animi, compressus & omnis Impetus. *Bonitatem troianorum uult aeneas ostendere, qui pro supplicio ultimo, quod sperabat sinon, solo gemitu eius p pœna contenti flexi sunt.* Hortamur fari, quo sanguine cretus, Quidue ferat, memoret, quae sit fiducia capto. *In ista interrogatione tria posuit uim propositionis continentia, ad quae sinonem respondere conueniret.* Ille haec deposita tandem formidine fatur. Cuncta equidem tibi rex (fuerit quodcunq;) fatebor Vera, inquit. *Promittit se omnia uera dicturum, qui nulla in parte fuerat relicturus ueritatem. Tibi inquit rex uera dicam omnia, assumpta fiducia uelut confitendi, quod apud regem fuisset locuturus, qui & cognoscendi & ignoscendi facultatem habuisset, locutio autem talis est. utcunq; est, quod sum relaturus, Cuncta dicam uera. promittendo ueritatem commendauit personam suam, et dicendo regem, hoc est eum, cui tanta reuerentia deberetur, beneuolum fecit, eo magis quod promittebat narrationem quae fidem ueritatis ostenderet. hoc inquit primum. quid enim ante omnia in huiusmodi causis quaeritur, nisi ueritas? fatebor & referam non est unum, nam referam significat cum indicatur aliquid simplex, & potest proferri sine tormentorum metu. fateri autem est aliquid prodere, quod sit contrarium confiteri, & habeat crimen ac si fuerit fraude suppressum, & possit pœnis durioribus pectore negantis excludi. fuerit quodcunq;, cuncta, inquit, & quicquid fuerit fatebor. ut fatebor bis accipiatur, ne fiat per numeros uitium, ut sit fatebor cuncta. itẽ fatebor quodcunq; fuerit. hoc primum deniq; inquit quod negare debueram, hoc primum confitebor.* Neq; me argolica de gente negabo. *Quod in aperta probatione esse potuit, etiam si ipse non diceret, hoc primo confessus est, ut putaretur caetera sine fraude dicturus. neq; me argolica de gente negabo. graecus sum, inquit, hoc est dicere, hostis sum uester.* Hoc primum, nec si miserum fortuna sinonem Finxit, uanum etiam, mendacemque improba finget. *Et si cum periculo inquit uerum loquar, fortuna enim statum mihi prioris felicitatis eripere potuit, non tamen mutare quod natus sum. dixit ergo, quo sanguine cretus, addidit etiam nomen suum, ut personam suam plenissime demonstraret. hoc argumento quod suadebat impleuit, ut troiani crederent reliqua uera esse dicturum. Incipit causas ostendere cessationis suae. non enim uacuum fuit, ut recedentibus omnibus graecis solus ipse sine aliqua ratione remansisset, & ad hanc ipsam partem duxit ex alto principium, in quo sine dubio fuit fabula omnibus nota, perindeq; uera. sed hac*

fateri-confiteri

sum. Signa quippe illa constabant esse contraria: sed turnum gratiosa coniectura fallebat: quia putabat interitum hostibus non sibi portendi, & prouocanti imminere perniciem. Quia dixit sequor omina tanta, quisquis in arma uocas, quum ipsum constaret priorem arma sumpsisse. Et sic effatus ad undam, Processit summoq; hausit de gurgite lymphas Multa deos orans, onerauitq; æthera uotis. Fecit turnus, quæ solent facere, qui dubia subituri sunt: tunc uberius rogant, quum numinibus potiora persoluunt, & maiorem sibi fauorem superum promerendo conciliant. Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis. Diues equum, diues pictai uestis, & auri. Iamq;, celeritatis significat executionem, eius qui ducturus fuerat exercitum omnem semel effusum. maiorem quippe multitudinem camporum maior potuit capacitas ferre. Campis apertis dixit, in magnam latitudinem iacentibus, nullo impedimento lignorum aut speciei alterius. Diues equum, diues pictai uestis, & auri. pretium enim & multitudo cultus in bello auget hosti terrorem. Dixit ire exercitus, qua pergerent, qui cultus & qualis eorum esset incessus. nunc describere incipit ea, quibus illa multitudo ducibus regeretur: Messapus primas acies, postrema coercent Tyrrhidæ iuuenes, medio dux agmine turnus Vertitur arma tenens, & toto uertice supra est. Dixit, qui esset in prima exercitus parte, qui curaret postremam, ut constricta multitudo pergeret non ultra q; necesse esset effusa. In medio uero turnum fuisse. Potestas enim maior in medio est: quod quum sit & primis est posita, & a' postremis non longe disiuncta: Ceu septem surgens sedatis amnibus altus. Per tacitum ganges, aut pingui flumine nilus; Quum refluit campis, & iam se condidit alueo. Post dispositionem instructi exercitus dicit, q; leniter se habuerit ut militarem artem euidentissime demonstraret. Silentio quippe fuerat ueniendum, ut insperati effusos & incautos hostes inuaderent. Iccirco igitur, quia tacito agmine incedebat turnus, comparationem dat poeta duorum fluminum gangis & nili, quorum ganges quum sit copiosus & septem diuisus in flumina, semper lenis est: Nilus uero tunc magis mitis, quum ex maxima camporum latitudine in alucum redit, & inde actu molliori impellitur. Descripta est pars turni, & ars ducendi exercitus demonstrata. Videamus quales æneas recessurus præfecerit suis. Hic subitam nigro glomerari puluere nubem Prospiciunt teucri, ac tenebras insurgere campis. Ibat quidem tacitis gressibus exercitus turni, sed nihil procuratum silentium profuit, prodidit quippe quamuis tacitos puluis, & troianis semper absente rege diligenti cura sollicitis, quasi quidam nuntius aduentum insidiosi hostis indicauit. Videbant igitur atri pulueris nubem accedente multitudine glomerari, & tantæ lucis excessum tenebras campis incumbere. in imperfectis maior semper est terror. illud enim quod iam accepit statim de perfectione potest habere dispositum animum. illud uero quod adhuc in augmentis est et habetur incertum, quemadmodum euasurum sit, plus terret q; necesse est. deniq; malum illud, quod sic per momenta crescebat, ut primo in modum nubium glomeratio tetra. dehinc tenebræ non agrorum angusta sed campos obtegere cernerentur, addebant terrorem intuentibus. Primus ab aduersa conclamat mole caicus. Aduersa dixit, unde uidere poterat, qui contra ueniebant. Primus caicus, q; esset longe superior & uidit & nuntiauit dicens hæc. Quis globus o ciues caligine uoluitur atra? Ferte citi ferrum, date tela, & scandite muros. Hostis adest eia. In una eademq; persona diuersi extitere tractatus. uidentibus quippe troianis nihilq; suspicantibus mali solum profuit, caicum uidisse, qui primus hostium intellexit aduentum: & tamen etiam ipse sic exorsus est, ut fateretur se primo dubitare, hoc est quod quasi interrogans locutus est, Quis globus o ciues caligine

exposita in prima parte subiunxit falsa, quo facile illud, quod composito mentiebatur credi potuisset. Itaq; coniungitur. Fando aliquid si forte tuas peruenit ad aures Belidæ nomen Palamedis, & inclyta fama Gloria, quem falsa sub proditione pelasgi Insontem in fando indicio, quia bella uetabat Demisere neci, nunc cassum lumine lugent. *Palamedis uera fuit fabula, nam inter ipsum & ulyssem graues inimicitiæ extiterant, usq; eo ut argumentis ulyssis uelut proditorem constet occisum, ea uel maxime coniectura, q̃ græcos reuocaret ab affectu belládi, & in tentorio eius esset inuentũ aurũ, quod eundẽ ulyssem ferunt suppofuisse. hoc ergo quod fuerat uerum de palamedis morte, dedit occasionem mentiendi, ut diceret.* Illi me comitem, & consanguinitate propinquum Pauper in arma pater primis huc misit ab annis. Dum stabat regno incolumis, regnumq; uigebat consiliis & nos aliquod nomenq; decusq; Gessimus. *Pater, inquit, meus ex ea causa q̃ esset in arma pauper, hoc est imbellis ætatis, atq; ea contemplatione, q̃ palamedi esset affinis, me ei socium iunxit, deferebatur enim patri meo, quia in numero regum fuit, & plurimum uiguit. hæc nobilitas generis iccirco composita ẽ, ut troianorum misericordiam de præterita & præsenti fortuna prouocaret ad lenitatem. maiorem enim misericordiam mouent, qui ex opulentia in miserias fuerint lapsi. redit rursum ad fabulam cõmendans per omnia personam suam, ut ostendat se bonum socium, bonum amicum, bonumq; propinquum. commendat etiam palamedis memoriam, dicendo, quia bella uetabat, ut ex ea causa præstarent amico uiuenti, quod palamedi defuncto non poterant.* Inuidia postq̃ pellacis ulyssi (Haud ignota loquor) superis concessit ab oris. *Posteaq̃, inquit, idem palamedes (ut oĩbus notum est) recessit a superis, non dixit mortuus est sed concessit, ut memoria eius digna esset, q̃ post hominis finem uiuere mereretur. ego, inquit, post illius excessum, cui & comes fui, & commendatus a patre, cui me constabat esse affinem.* Afflictus uitam in tenebris luctuq; trahebam, & casum insontis mecum indignabar amici. *Hoc uult intelligi, ut non sic duceret uitam, q̃ q̃ optát uiuere, sed q̃ cupiũt mori. hęc nõ erát uera, sed quęsita ad fallẽdũ, & ut maiorẽ moueret misericordiam addidit præterea aliud, quo nimios uelut dolores suos exprimeret, quibus quasi ex palamedis luctu fuerat pressus.* Nec tacui demens. & me fors siqua tulisset, Si patrios unquam remeassem uictor ad argos, promisi ultorem, & uerbis odia aspera moui. *Cogitabam, inquit, defendendum esse amicum uim passum ex criminibus falsis, & defendendum esse innocentem, sed nimius dolor tantum potuit, ut me fecisset insanum. deniq; quod tegendum animo fuit, ac quod alto silentio retinendum non uoluntate mea neq; integro statu mentis potius effudi q̃ dixi, clamauiq; pietate cogente. nimius disposuerat dolor scilicet, de morte insontis in sedibus patrys me autorem futurum esse ultionis, neq; ipsum sic affuturum causæ, ut admissi sceleris ultio prouenıret, sed omne illud quod incaute dolore diffuderam, insidiantis inimici tergiuersatione præuentũ est, odio scilicet in me meis professionibus constituto, neq; ipso leui, sed exitium mihi salutis acquirenti. quid enim cogitare posset inimicus? qui se sperabat non esse uictorem nec inultum, si ego incolumis ad patriam remeassem.* Hinc mihi prima mali labes, hinc semper ulysses Criminibus terrere nouis, hinc spargere uoces In uulgum ambiguas, & quęrere coscius arma. *Notabilis persona est eius, qui sic uitam suam degit, ut sibi contineat inimicos. hoc ergo sinõ inter multa falsa adstruit, & purgat, ut dicat. ego quidem iusto dolore commotus inimicitias professus sum, nec prouocaui alterum, sed ille me dum in amicum meum scelus admitteret, prouocauit, Ille iniustas aduersũ me ĩimicitias suscepit, ut occiso ĩnoxio, me quoq; q̃ mortis eius ultor eẽ poterã, putaret opprimẽdũ. Cũ igitur me ultorẽ metueret, spargebat ĩ uulgũ nouũ de me criminũ*

nes caligine uoluitur atra? ubi nullus intellexit, nullusq; respondit. ipse rursum confirmato animo ait. Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros. subnectitur causa faciendi. hostis adest, atq; ut mature fieret, accessit hortatio, & dictum, eia. Hunc locum more suo poeta executus est, in his.n.quæ habent aliquam perturbationem, primo dicit facienda, dehinc adijcit rationem, propter quam debent fieri, ut in quarto libro, præcipites uigilate uiri, & considite transtris, Soluite uela citi. Ecce dixit, quod pro rerum necessitate fieri debuisset. dehinc ostendit iussionis suæ rationem. deus, inquit, æthere missus ab alto, Festinare fugam, tortosq; incidite funes, Ecce iterum stimulat: hoc consilium hanc tenet substantiam commodi. necdum prius referat causam, medium tempus celeritate hostis & uelocitate præuentum necessaria non sinat opportune disponi. Ait igitur, ferte citi ferrum. festinandum enim fuit hostibus in proximo constitutis. proximitatem quippe istam nuntiabat magnitudo pulueris, & nubes atra præbebat indicium. Date tela, non hoc idem qui dandum dixerat ferrum. ferrum quippe alterius speciei potest habere significationem, & tela alterius. nam sunt gladij, sunt sagittæ. certe & sic accipi potest hoc dictum, ut ferrum primo uideatur dixisse præparandum in hostes sagittis & gladijs, tela uero in quibuscunq; speciebus, quæ occidere hominem possent, ut sunt lapides, fustes, & cætera huiusmodi, quibus repelli hostis queat, aut superatus occumbere. cui quidem semel positum, nos omnibus dictis aptemus, quo melior intellectus appareat: ut sit, citi ferte ferrum, & citi date tela, & citi muros ascendite. non enim in tanta perturbatione fuit ex illis aliquid, quod segnius curari debuisset. Ecce nouissima interuenit causa. hostis, inquit, adest. non dixit affuturum, ne daret occasionem differendi: sed iam adesse, ut præsens uideretur urgere. Nouissimum fuit eia, quod dictum hortantis est potius, q̃ iubentis: Ingenti clamore per omnes Condunt se teucri portas, & mœnia cõplent. Congesserunt se omnes intra septa castrorum, & oppleuerunt portas & mœnia. Crimen potuit duci, & manifestum timoris indicium uideri, quod ueniente hoste sese clauserint potiusq̃ instruxerint aciem. hoc genus obtrectationis ne uiris fortibus inhæreret, purgat honesta excusatione uirgilius, dicens. Nãq; ita discedens præcepat optimus armis Aeneas, siqua interea fortuna fuisset. Neu struere auderent acies, non credere cãpo, Castra modo, & tutos seruarẽt aggere muros. Aeneas, inquit, affuturus, qui tractare nosset incerta bellorũ, tale suis mandatum dederat, ut si aliqua emersisset certandi necessitas, non auderent struere aciem, nõ auderent cãpo committere, sed solum aggerem tuerentur, & castra, quæ securitatem illis plenam præstare potuissent. Magnã interea existimans esse uictoriã, si suos remeans incolumes inuenirēt. Ergo, & si cõferre manũ pudor, iraq; mõstrat: obiiciũt portas tamẽ, & præcepta facessunt. Armatiq; cauis expectãt turribus hostẽ. Duas illis uirtutes dedit: unã, ne imbelles uiderẽtur: alterã, ne iuxta regis præcepta incumbentes ignaui uiderentur. nam pugnare cupiebant: sed mandatorũ contemplatione reuocabantur, melius existimãtes pudorẽ ferre, q̃ contra regis præcepta reatũ temeritatis incurrere. Quapropter munierũt portas firmis obicibus, et armati, qd hostis moliretur accedẽs, uigilãter speculabãtur. huius præcepti ẽt caucũ memorẽ fuisse uerba eius oñdunt. nã dixit, date tela, ferte ferrũ, muros ascẽdite, nõ dixit eamus ad campũ, occurramus hosti, et certamẽ pugnãdi subeamus. Turnus ut ante uolãs tardũ præcesserat agmẽ, Viginti lectis eqtũ comitatur & urbi Improuisus adest, maculis quẽ thracius albis Portat equus, cristaq; tegit galea aurea rubra. Et quis erit mecũ iuuenes, qui primus in hostẽ? Sic ait. Nõ tardum fuit agmen, aut tarde ambulabat: sed comparatione tardum putabatur. Turnis enim ut

genus, & oĩa iactabat ambigua, quia uera quæ diceret non habebat, quærebat consiliorum tela. quibus me confoderet, occasionesq; captabat. Nec requieuit enim donec calchante ministro. *Cœperat referre sequentia sed hæc arte mira fallendi suppressit ut troianos magis desiderio audiendi accenderet, & hac ratione sibi conquireret ueniam. Idcirco ait.* Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata reuoluo? Quid ue moror? si omnes uno ordine habetis achiuos? Idq; audire sat est, iamdudum sumite poenas, hoc ithacus uelit, & magno mercentur atridæ. *Vbi ad ipsum cardinem uenit, in quo mendaciorum consistebat effectus, negauit se dicturum, ne ultro omnia referendo daret suspicionem falsitatis. Ait ergo, iam scio me moriturum, cum retulero omnia, melius est reticere, & atridæ in lucro habeant, q̄ secreta eorum non prodidi, neq; enim propter unum inimicum debeo omnes meos prodere. Ordinatur sensus sic, & eius expositio talis est. sed quid ego nequicquam reuoluo hæc: hoc est refero, quæ apud uos erunt ingrata. Quidue moror? cur differo pœnas meas post relationis beneficium continuo moriturus, uel quid mihi proderit meorum secreta uobis reserare, quos uicē mihi scio nō esse reddituros, quin potius si omnes achiuos pariter uno odio persequimini, professus sum iamdudum me uestrum esse inimicum, sumite de confesso supplicium, nec uobis hoc imputabo. omne enim malum mihi idem uidebitur intulisse, qui me quolibet pacto quærebat occidere.* Tum uero ardemus scitari, & quærere causas, Ignari scelerum tantorum artisq; pelasgæ *Hoc consilio nos accendit audiendi desiderio. deniq; scitari cupimus, hoc est impensius quærere & interrogare cās, cā est propter quā fit aliquid. nihil enim fit, nisi quod præcedat causa faciendi. Ignari scelerum tantorum artisq; pelasgæ. Nos, inquit, ex nostra simplici & honesta natura iudicantes græcos uera sinonem loqui arbitrabamur. Porro autem illi omnes dolosi sunt omnesq; fallaces, & hoc est, quod ait superius, ab uno disce omnes.* Prosequitur pauitans. *Pauitantem debemus accipere, aut simulato pauore loquentem, aut uere pauitantem, ne titubante linguæ cursu insidiarum deceptio nasceretur, quas iam uidebat in tuto.* Et ficto pectore fatur. *Pectore cœpit loqui, hoc est, dissimulata ueritate aliud promebat officio linguæ, qum aliud pectore retineret.* Sæpe fugam danai troia cupiere relicta Moliri, & longo fessi discedere bello *Mendacium cum argumento, quo credibile uideri potuisset, quod dicebat parauerunt, inquit, sæpe reditum græci. hoc falsum fuerat, addidit causam ueluti reditus maturandi, & argumentum sumpsit a tempore, longo fessi discedere bello, ut qui annis tot uictoriam consequi nequiuissent crederentur diuturnitatis tędio affectum reiecisse certandi.* Fecissentq; utinam. *Bene optabiliter posuit. hoc enim & troiani libenter audiebant, & sinoni proderat. huius consilij non perfecti ultro rationem præstat. potuit enim dici e diuerso, si hoc disposuerant cur factum non est.* Sæpe *inquit,* Illos aspera ponti Interclusit hyems, & terruit auster euntes. *Vt non consilio factum, sed euentus defuerit uoluntati.* Præcipue cum iam hic trabibus cōtextus acernis Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi. *Nec soli uenti, uel asperitas maris uolentes a nauigio reuocauit, Impedierunt, inquit, & signa cœlestia.* Suspensi Eurypylum scitatum oracula phœbi Mittimus, isq; adytis hęc tristia dicta reportat. *His, ait, qum omnes non immerito mouerentur, missum est ad appollinem, ut quid illud portenderet, uel quid facto opus esset, possemus addiscere, sed eurypylus remeans triste admodum nuntiauit & dubium.* Sanguine placastis uentos & uirgine cæsa Cum primum iliacas danai uenistis ad oras, Sanguine quærendi reditus animaq; litandum Argolica. *Cesę uirginis ferunt ueram esse fabulam. hoc autem quod dicit apollinem respondisse, ipse si non ad*

cæteros præueniret, ductis secum equitibus uiginti electis egressis itineri modum, quo congregata multitudo uel cõsueuit ambulare, uel potest, celerius uenit. Tãta maturitas fuit, ut ante urbẽ improuisus apparuisset: nõ iã itinere, sed quasi quodã uolatu peruectus. Quũ uero equũ eius describeret, dixit, caput eius fuisse galeatũ: quã galeam fulgentem auro & rubra fuisse memorauit: ut longe appareret regem fuisse, qui uenisset. continuo aũt suos hortatur ad initiũ belli, & hastã primus misit. hoc est quod ait. Et iaculũ intorquens emittit in auras, Principiũ pugnæ, & cãpo sese arduus infert. Iecit telũ, lege scilicet obseruata bellorum. nulli enim fas est mouere arma uel telum iactare priusq̃ mittat qui ducit exercitũ: non autem, ut aliquem feriat, sed ut solemnitatem compleat, & legem. Deniq; turnus in auras iaculum non in hominem contorsit. Hyperbaton hic debet aduerti, cuius causa, quum pronuntiatur, totum debet uno tractatu suspendi, & illi finiri, ubi primo uerbo responderit ex fine. Cœpit enim sic, atq; ita ordinatur. turnus ut anteuolans uenit. Et quis erit mecum iuuenes, & misit telum. Clamorem excipiunt socii, fremituq; sequuntur Horrisono. Ecce quo loco rñdet uniuersis, quæ fecerunt, hyperbaton. Descripti sunt actus rutulorum. Videamus, quid troiani post hæc non mouebantur. Deniq; sequitur. Teucrum mirantur inertia corda, Non æquo dare se campo, non obuia ferre Arma uiros sed castra fouere. Pro animo suo rutuli quum æneæ consulta mandataq; nescirent, inertes teucros iudicabant, quum illi prudentissimi regis sui præcepta seruantes non se crederent campo, sed castra diligentius custodirent. Huc turbidus atq; huc Lustrat equo muros, aditumq; per auia quærit. Fremens turnus, ꝙ contra spem hostis copiam non haberet. circuibat muros explorans, qui ad eos existere posset ingressus, quem negabat castrorum firma constructio. Describit per parabolam, quomodo turnus clausos hostes & murorum firmitate munitos non ualebat inuadere. Ac ueluti pleno lupus insidiatus ouili Quum fremit ad caulas, uentos perpessus, & imbres Nocte super media, tuti sub matribus agni Balatum exercent. ille asper & improbus ira Sæuit in absentes, collecta fatigat edendi Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces: Haud aliter rutulo muros & castra tuenti Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus hæret. Qua tentet ratione aditus, & quæ uia clausos Excutiat teucros, uallo atq; effundat in æquor. Et hic hyperbaton est, nam proposito capiti respondet in fine, unde totum debet in pronuntiatione suspendi. Media enim pronuntiationis sunt. Sic, inquit, turnus circuibat muros, quomodo lupus exagitatus fame & ouilia infestare contendit, nec potest aditum reperire. Ouilia sunt loca, in quibus oues manent. caulas dixit, ambitum ipsum, quo tutæ aduersus insidias continentur: improbus, abruptus scilicet & immoderate sæuiens. plus enim irarum accedit, quum in manus uenire non potest, cui irascimur: quod ne fieret troiani consulto præuenerant. ille autem quærebat, quo consilio posset eos é turribus in planum fundere. arbitrabatur enim profuturum sibi, quod hostis formidabat. Classem, quæ lateri castrorum adiuncta latebat Aggeribus septam circum, & fluuialibus undis, Inuadit. sociosq; incendia poscit ouantes. Non potuit fecisse, quod fuerat primum, conuertit se ad aliud, ne in totum nihil profecisse uideretur, occasione quippe lædendi atq; nocendi, utcunq; nauium uicinitas fecit. nanq; adhærebant castris. Ex alia uero parte tutas reddebant circumfusi aggeres, & unda fluuialis. sic tamen eas aggressus est poscens incendia, quo facilius interirent. Ouantes socios dixit, ꝙ nescientes consilia troianorum pro uictoria habuerunt: quia nullus egrediebatur é castris & nullo

fallendum composuit, & more suo falsum ueris admiscuit, ut ea quæ fuerant composita mendacitate facilius crederētur. addidit, animaq; litandum argolica. quia dicturus fuerat se quæsitum ad mortem. nam si sanguis humanus diceretur necessarius, potuit quicunq; mactari, alienus scilicet a natione græcorum. Ecce quomodo componit fuisse responsum, ut reuera uideretur inimicus eius occasionem reperisse, qua eum diceret occidendum. Cęsæ, inquit, uirginis sanguine placastis uentos cum iretur ad troiam, sanguine quærendi reditus, utiq; alia uirgo debuit occidi ob reditum, sed quia in exercitu uiri tantumodo fuerant, dixit fuisse talem responsi partem, ut iam non sexus sed cuiuslibet græci duntaxat prouideretur interitus. Vulgi quæ uox ut uenit ad aures. Obstupuere animi, gelidusq; per ima cucurrit Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat apollo. Cum diceret aliquem ex omnibus occidendum, non inaniter subiunxit uniuersos metuisse supplicium. generalitas enim quem fuisset specialiter productura, habebatur incertum. Hic ithacus uatē magno calchanta tumultu protrahit in medios, quę sint ea numina diuum Flagitat. Ecce excusat calchantem, nunc enim dicit uim passum, ut falsa pro ueris diceret in quo ipso & a persona argumentatus est, quia ulyssem asseruit inperpetrandis sceleribus eruditum. Et mihi iam multi crudele canebant Artificis scelus, & taciti uentura uidebāt. Bis quinos silet ille dies, tectusq; recusat Prodere uoce sua quenquam, aut opponere morti. Vix tandem magnis ithaci clamoribus actus Composito rūpit uocem, & me destinat aræ. Assensere omnes, & quæ sibi quisq; timebat, Vnius in miseri exitium conuersa tulere. In ipso mendacio cautus fuit, ne dignus uideretur, qui pateretur, talia. Si enim ita uixerat, ut omnes suos habuisset inimicos, nec a troianis ueniam meruit impetrare. solum ergo dicit infestum sibi ulyssem fuisse, quem iusta ex causa ferat inimicum. calchas enim & coactus fecit, & diu nihil uoluit dicere. Ex his tamen quæ insinuatione ulyssis acceperat, magno insolentis & perniciosi hominis tumultu prouocatus dixit, ad illa sacrificia sinonis sanguinem postulari. quo facto omnium processit assensus, non ideo ꝙ apud omnes habuisset odium sinon, sed ꝙ unus quisq; metueret, ne in designati locum subderetur. ulyssis autem factionē fuisse manifestam apertissime comprobatum est, ex eo ꝙ hæc per ipsum uentura multi prædixerant. & calchas per plurimos dies nullum uoluit designare mactandum. Iamq; dies infanda aderat, mihi sacra parari, Et salsæ fruges, & circum tempora uittæ. Iam, inquit, dies aderat execrata, quæ mihi lucem fuerat erepture, usq; adeo ut iam in me sacrorum esset completa solemnitas, solus supererat meæ salutis interitus. Certe & uittis meum caput fuerat nexum, & libamina parata ferebantur, ad quæ ipse aderat nefarius dies. Eripui (fateor) leto me, & uincula rupi. Fugi, inquit, non culpam alicuius admisi, sed ut crudelissimæ mortis exitium innocens euitarem, fugi, ne morte mea gauderet inimicus, fugi, & me fugisse confiteor, potuit dici, quomodo potuisti fugere, qui fueras uinctus? ait ipse, rupi uincula, atq; ita meæ saluti prospexi. Limosoq; lacu per noctem obscurus in ulua Delitui. Singula non sine ratione posuit. nam omnia fugitiuo suffragari potuerunt, Limus, & lacus, quo non facile possent insequentes intrare, posuit & noctem, ut non tantum a loco uerumetiam a tempore duceret argumētū, ac tenebris quoq; uideretur adiutus. Obscurus in ulua delitui, timiditatē nimiā uult demōstrare, ut cū esset ī illo loco, quo nulli aditus facilis putaretur, addiderit alia, qbus esse securior posset. In ulua delitui. uluā pleriq; eā dicūt esse, quā uulgo budā appellēt. nos nihil dicimus īteresse utrū ipsa sit an alterius gn̄is species dūmodo sciamus in loco aquoso nō defuisse, quod cælare hoīem posset. Dū uela darent. Tandiu futurus in occulto, ꝙ diu nauigarent, ut suos magis ꝙ troianos me

obsistente possent naues exurere. Atq; manum pium flagranti feruidus infert. Prior ipse rapuit facem, ut cæteris audendi præberet exemplum. Feruidum sic dixit, facem ardentem manu corripuisse, quasi & ipse aliquo igne cœpisset ardere. ac per hoc allusit feruidum dicens, quia ferebat facem. Tum uero incumbunt. Hoc est tum magis cœperunt operam dare. Vrget præsentia turni. Nihil uerius, nihil secundum moralitatem dici expressius potuit. hoc solum ad implendos effectus sufficit, ut præsens sit, qui iubere potuerat. quin potius plus ualet præsentia, quam iussio. si enim iubeas, & recedas. potest iussio negligi: præsens uero etiam quum nihil iubet tacita præsentia uidetur urgere, Vnusquisq; enim præsentiæ necessitate magis magisq; compellitur facere, quod aduerterit esse faciendum. Atq; omnes facibus pubes accingitur atris, Tantum rebus implendis animorum dabat turni præsentia, ut omnis exercitus facibus armaretur. icirco destituerunt igne focos, & omnis in faces flamma migrauerat. Piceum fert fumida lumen Teda, & commixtam uulcanus ad astra fauillam. Ipse exposuit, cur atris facibus dixerit. quum dicit, fumida teda fert ad astra piceum lumen, & ignis fauillas emittit ad sidera. Quis deus o musæ tam sæua incendia teucris Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes? Dicite, prisca fides facto, sed fama perennis. Intellectus in uerborum ordinatione aperitur. Dicite o musæ, quis deus a teucrorum nauibus tam sæua auertit incendia? tantos ignes quis depulit? quod dixit, a nauibus, manifestum est naues fuisse arsuras: ut fugæ subsidium troiani non haberent. huius, inquit, facti antiqua est fides, & posset uitio uetustatis intercipi, nisi illud fama propter admirationem suis posteris tradendo perpetrasset. Huius igitur autorem uult poeta libris suis inserere, & ut maiore fide consisteret, uult uideri musis suggerentibus posuisse ueritatem. Incipit iam loqui, quod ueluti musæ rogatæ docuerunt. Tempore, quo primum phrygia formabat ab ida AEneas classem, & pelagi petere alta parabat, Ipsa deum fertur genetrix berecynthia magnũ Vocibus his affata iouem. Tempus, & locum, & personas, & rem posuit, quibus maximam relationis fidem fecit. Tunc enim uerum ostenditur factum, quum dicitur, quando extiterit, & ubi, & quibus annitentibus. itaq; memoriam tangit illius temporis, quo regressurus æneas, ex littoribus patriæ suæ nauigia præparabat, sicut in prima parte tertij libri dictum est. Classemq; sub ipsa Antandro & phrygiæ molimur montibus idæ. non posset enim nisi nauibus fugere, quia ipso tempore non fuerunt. Dixit tempus, dixit locum & speciem facti, & dixit plena autoritate. Manifeste enim constabat æneam nauigia fabricasse, ubi ad eam partem uenit, quæ in cælo, & inter deos gesta dicebatur, ait. Ipsa deũ fertur genetrix berecynthia magnũ Vocibus his affata iouẽ. hæc quis audiuit? quis, quũ dicerentur, interfuit? quis ascendit cœlum? uel quis inde, ut referret, descẽdit? Solas musas possumus arbitrari insinuasse uirgilio, & quoniam mihi sic poterat æstimari fabulosum, ait. Ipsa deũ fertur gñtrix berecynthia magnũ uocibus his affata iouẽ. fertur, inquit, locuta ad iouẽ. incertũ posuit, quia uerũ sciri nõ potuit. Hæc aũt fuisse memorãtur uerba postulãtis. Da nate petẽti. Mixta dictio habẽs autoritatẽ matris, hũs & poscẽtis blandã uocẽ. Da, quũ sit imperatiuus modus, põt ondere fiduciã parentis. dixit nate, quod nomẽ ad impetrandi cãm satis abũdeq; superat. securũ est petenti, ut facilius mereretur postulãs, quæ iubere debuerat. Et hoc ipsum faciat, quasi dicat nihil negandũ esse parentibus, quum aliquid iubent, quanto magis, quũ rogant. Verũ quia sunt parentes, qui nihil de liberis mereantur, addidit, cara. quod dictum utranq; personam tangit, ut sit da parenti quam diligis, & quæ te amat. Fecit ergo attentũ necessario ex abundanti, & beneuolũ, quod non

tuisse uideretur. deniq; post hoc uelut factum ultro eum se constat pastoribus obtulisse. Si forte dedissent. Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi, Nec dulcis natos, exoptatumq; parentem, Quos illi fors ad poenas ab nostra reposcent Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt. *Deliberationem suam fingit, quã uelut in fuga positus habuit. constitutus, inquit, in latebris, hæc animo uolucbam. commodum quippe saluti meæ fore, si nauigarent illi quos fugeram, sciebam enim me & inquiri posse, & forsitan reperiri, propter incolumitatem autem meam hoc esse tutum existimans, optabam, ut nauigarent, at ex altera parte occurrebant multa, omniaq; aduersa & satis dura mihi, & luctuosa. primo quippe cogitabã, nunquam me uisurũ patriã antiquam, aut magnam dixit ut alijs quoq; in locis posuit, aut cuius affectum diuturnitas temporis ac meritum cumulauerat.* Nec dulces natos, exoptatumq; parentem. Quos illi fors at pœnas ob nostra reposcent Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt. *Singula singulis dedit, patriam dixit antiquam, natos dulcis, & exoptatum patrem. sensus istius loci sic colligitur, si nauigassent græci. quod nec patriam uisurus esset antiquam, nec natos dulces, nec patrem exoptatum metum autem occurrere peioribus coniectura currente, quos illi commoti ex fuga eius occisuri essent omnes, & hoc factum miserorum interitu pensaturi. piabunt autem necessario posuit propter piaculum, quod fugiendo admiserat & deceperat necessitatem, propter quam uictima parabatur. hæc dicta sunt, ut oĩa quæ fuerat mentitus confirmaret, ac facile crederent troiani uera esse confessum.* Quod te per superos, & conscia numina ueri, Per siqua est quæ restat adhuc mortalibus usquam Intemerata fides, oro, miserere laborũ Tãtorũ miserere aĩ nõ digna ferẽtis. *Verba ipsius adhibent is ad testimoniũ deos dubia & incerta, & quæ premere nõ possent mentientẽ. per superos te, inquit, rogo, qui sciunt ueritatẽ. quis nesciat posse omnia scire superos? Nũquid dixit? per superos te rogo, qui sciunt me nulla in parte mentiri. per fidem, inquit, si tamen incorrupta potest alicubi reperiri. sciebat enim apud se fidem non fuisse, & ideo arbitrabatur nõ esse apud quenquam. Miserere laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis. Sciebat se odiosum ut pote hostis gerere personã & ex ea causa dignum esse, qui mereretur occidi. tulit se ab hac parte, & ueniam sibi ex occasione malorum præsentium postulauit. Vinctus enim crudeliter fuit ut pote captiuus. Idcirco ait Miserere laborum tantorum, utiq; offerebat uincula sua, & captiuitatis miserias testabatur, deniq; mox secutum est.* His lachrymis uitam damus, & miserescimus ultro Ipse uiro primus manicas atq; arcta leuari Vincla iubet priamus. *Vsq; adeo flendo singulorum animos flexit, ut hæc priamus statim remoueri iussisset, quibus fuerat nexus sinon, ut securior redditus, cætera, quæ habere putabatur, fideliter enarraret.* Dictisq; ita fatur amicis. *Audiendi desiderio ductus priamus deposuit autoritatem regis. & cum captiuo & hoste amicis locutus est uerbis. aliter enim non putabat solui animos eius, nisi in eum multimoda beneuolentia præcessisset.* Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere graios, Noster eris. mihiq; hæc edissere uera roganti. *Superioribus uerbis breuiter & succicte respondit. suspectis enim rebus & necessario tractatu in medio posito non debuit tempus multiloquio conteri. ait ergo quisquis es, hoc est siue sinon siue alius. dixit enim ille sinonem se uocitari, amissos hinc iam obliuiscere graios. ecce dixit græcus. neq; me argolica de gente negabo, & si uela darent, si forte dedissent nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi. Noster eris, aperta beneuolentia est in hac oblatione promissi, cum dicit noster eris, obliuiscere graios, deponamus, inquit, superioris inimicitias temporis. eris unus e nostris, dimitte ex animo ciues tuos, quos iam di*

facit, nisi qui expediendi necessitate constringitur. debuit proculdubio principiis subnectere desiderii summam, sed non fecit. opportuit enim, ut rem arduam petitura primo causas insereret iustę petitiones, ut mereri facilius posset, quod obseruandum est, quoties in materiis talis locus occurrit. si. n. primo dixeris, quod petas. perturbas audientē petitionis forsitan iniqtate, quum tū nō admittat causas asserentē ipsius desiderii. quocirca incipit dicere, cur petat. & petitionis speciem seruat ad finem. Pinea silua mihi multos dilecta per annos, Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant Nigranti picea, trabibusq; obscurus acernis. Dum refert lucū se habuisse, quod merito eius ostendit, ut non tantum ipse, uerumetiam quicquid ex eo factum est iudicaretur dignum ueneratione: habui, inquit, lucū gratū ex loci positione. nā fuit in summa arce, q constabat ex arboribus diuersi generis, hoc est pini piceæ, & aceris, quæ merito ad fabricā nauiū necessariæ negari non possent. Lucus fuit dilectis arboribus per multos annos: cuius affectū nutrierat diuturnitas tporum, & dilectus iungit, custoditus usq; adeo honore præstans, ut hūc sacris incolæ celebrarent. Ex eo igitur, quod meus debet habere ex mea meiestate priuilegiū, quod gratus ex amœnitate, q nullus unq̃ manu contactus, quod seruatur tēporibus multis, q incolarū iugibus honoratus est obsequiis. Ecce quanta præmisit, ut quod desiderabant mereri potuissent. Has ego dardanio iuueni. Grande pondus in uno nomine et pnominibus duobus. dixit. n. has, hoc ē quas sacras habui, quas uiolauit nullus, quas p infinitos annos incolæ uenerati sunt: quæ amænitatæ & magnitudine sua ingentē loco gratiā dabant. Ego, idest cui soli licuit iubere, quod uellē. ego, q reliqs saltē debeo fauere troianis. Dardanio iuueni, pio, forti, religioso. Quū classis egeret Læta dedi. Quū recessurus de troia subsidiū nauigandi nō haberet. hoc. n. est beneficiū summi, quū urgeant necessaria, dare. quod dixit dedi, ondit se nō potenti præstitisse. Addidit aliā gratiā, ut cū lætitia mentis id se asserat contulisse. Quod dixit, læta dedi, ad accipientis meritum pertinet, ut beneficium digno uideretur præstitisse. Multis enim inuitis extorquetur, quod præstatur indignis. quod ait dedi, potest etiam sic intelligi, non petenti libentius dedi. ille enim licet in magna necessitate positus auderet postulare, quod nouerat sacrum, aut escindere quod ab incolis omnibus uenerari consueuerat. Nunc sollicitam timor anxius angit, Solue metus, atq; hoc precibus sine posse parentem. Permitte, ait, securam impetrare precibus matrem tuam: quod te etiam non rogatum conuenerat sine mora præstare. Venit ad summam petitionis confectis omnibus, quæ præmitti debuerant. Neu cursu quassatæ ullo, neu turbine uenti Vincantur. Idest ne currendo quassentur: neue eas uentus suis turbinibus superet. Prosit nostris in montibus ortas. Non debent eiusdem esse meriti, cuius sunt aliæ, quæ non sacris ex lucis oriuntur. Filius huic contra, torquet qui sidera mundi. Filius, cuius potestas est, & nollet datam omnibus lucem, q̃uis poscente matre corrumpere, contra respondit, hoc est non est assensus ei, quæ studio magisq̃ ratione ducebatur. reddenda tamen ei ratio fuit, cur non posset impetrare, ne læsa discederet, & mereri tamen aliquid debuit, quod legibus datis non irrogaret iniuriam. Incipit igitur sic. O genetrix quo fata uocas? aut quid petis istis? Fiducia, inquit, uteris matris, atq; ut possibile impetres, sacrum nomen pietatis opponis: sed in hac causa quo in regendi mundi necessitate constringor, nec possum cælestia iura conuellere, non solum quæ, aut a' quo petas, uerūetiam quid fieri uelis, debes expēdere. Incipit iā tractare quale sit, quod petatur. Et q desideriū matris nolebat implere, usus est inuētione mirifica: ut nō arborū sacrarū, quæ æternitatē merebātur, nec originis fabricæ, sed nauiū faceret causam. O genetrix quo fata uocas? aut quid petis. Mortali ne manu factæ, inmor

misisti fugiendo. Mirum hic poetæ consilium. cum enim ad singula sinonis dicta responderet, ex persona priami credentis, ꝙ ille uera narrauisset, suppressit, nec mihi iam patriam antiquam spes ullæ uidendi, nec dulcis natos, exoptatumq; parentem. ne priamus hæc commemorãdo, quæ affectũ maximum retinebant, exulceraret animum narraturi, qui debuerat esse compositus. solos graios, dixit, obliuiscere, quod facile fieri potuit, extiterant enim sinonis inimici. cæterum patriam, filios, & patrẽ semel in obliuionem ducere non poterat, sed & ille durus & impius posset iudicari, si hæc putaret esse suadenda. mihiq; hæc edissere uera roganti. Antequam priamus proferret, quæ uolebat audire, inculcat sinoni beneficia sua, ut in nullo palleret, & ad interrogata uera potius q̃ ficta & cõposita responderet, ait ergo, mihi, in ipso pronomine grande pondus est intellectus. mihi quippe potest intelligi, ut pote regi, qui cũ possem arctius inquirere ueritatẽ, si fuisses in aliqua parte mentitus, simpliciter quæro, mihi, qui te liberum a uinculis, qui salutem tuam seruaui, qui te recepi in meorum numerum. Completis interea quæ necessaria fuerunt præmittenda, breuiter proponit, quæ cupiebat audire. non enim (ut supradictum est) adhibenda fuerat mora rebus pro statu publico cognoscendis. Quo molem hanc immanis equi statuere? quis autor? Quidue petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli? Plena propositio & in ipsa breuitate uerborum satis intellectu latissima. nam quæsitum est, cur equus ille factus uideretur, & cur tantæ magnitudinis, quoue autore fabrica eius inuenta atq; perfecta. & utrum religionis alicuius cursu, an belli ratione dictante, quid ue peterent, hoc est quid in ea causa disponerent. Ille dolis instructus, & arte pelasga Sustulit exutas uinclis ad sidera palmas. Omni occasione & ut plurimis locis fecit, deformat poeta græcorum personam, ꝙ non uirtute sed insidijs uicerint. Idcirco posuit. Ille dolis instructus & arte pelasga, instructus, inquit, natura sua. itemq; instructus mãdatis suorum. hoc ideo positum est, ut ostenderet a perfidia & tergiuersatione nullum græcorum esse immunem. docuit autem poeta, se sui esse memorem. nam ubi sinonem dixit uinctum fuisse, oculis, inquit, phrygia agmina circumspexit. hic postq̃ cœpit habere liberas manus, has peieraturus erexit ad sidera. Vos æterni ignes, & non uiolabile uestrum Testor numen ait, uos aræ, ensesq; nefandi. Quos fugi uittæq; deum, quas hostia gessi Iurauit quidem, sed satis subtilis fuit, ut & troianos falleret, & tẽmã suorum secreta non proderet. nam tunc suorum proditor extitisset, si protulisset, quæ reuera in secretis habuerunt. Hoc loco tractat uirgilius ciuem non tantum nascẽdo uerum etiam animo fieri. nam ciuis qui nascendo prouenit, ciuis quidem est, sed sinon beneuolentia ciuis erga patriam & suos uiuat, desinit esse, quod natus est. Et ille qui alienus est, si boni uiri repræsentet affectum, esse incipit ciuis. Si non igitur facilis ad prodenda uelut suorum secreta, & malum ciuem profidebatur, & troianis se suspectum faciebat, nullus enim crederet illum sine tormentis uera dicere. nisi commendasset primo personam suam. Inuocauit ergo sidera omnia sine periculo periurij, aras quoq; & supplicia, quæ uelut fugerat testatus est, non propter narrationis ueritatem, sed propter licentiam ueræ proditionis. In quo ipse tuetur personam suam, & suorum ciuium grauat, quos uult ostendere extitisse causam, ut ciuicæ religionis naturalia uincula rumperet. cum enim sinon ut dicebat nihil tale de ciuibus ob culpam, quæ nulla fuerat, meruisset, iniusto supplicio propter unius ulyssis inimicitias destinari non debuit, ac per hoc uidetur iustas causas habere proditionis, quem non iam ciuem sed alienum esse constabat. cui enim non est a ciuibus exhibita religio, cui ultimum supplicium præparatum fuerat, desijt habere religiosum ciuis nomen, illiq; omnes in hostium numerum fuerant redigendi, qui omnem ciuis affectum nulla ex causa nulloq; existente crimine abi[illegible]rant. cũq; tales extitissent in ciuem, non ut ciuis sed ut reiecta proditione hostis offi

tale carinæ Fas habeant? certusq; incerta pericula lustret Aeneas? cui tanta deo permissa potestas? *Vis, inquit, mater fatorum cursum mutari? contrarijs posuisti duo utraq; fatorum legibus nexa: unum, ut nauibus decernatur æternitas: alterum, ut æneas currus subeat: incerta utraq; impossibilia non interire necesse est, quod manus hominis fecerit? tantus autem est in discursibus nauigationis euentus, ut si deus aliquis uelit nauigare, securitas illi sponderi non possit.* Immo ubi defunctæ, finem pontusq; tenebunt Ausonios, olim quæcunq; euaserit undis, Dardaniumq; ducem laurentia uexerit arua, Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo Aequoris esse deas, qualis nereia clotho, Et galatea secant spumantem pectore pontum. *Faciam tamen, inquit, quod tuum mater exuperet postulatum, ut fiant pelagi deæ, quæ laborandi necessitate transmissa dardanium in italiam iuuenem cursu prosperiori peruexerint: & sit miraculo omnibus sub alta forma naues incolumes esse sub fluctibus, quibus perire consueuissent: sic hoc loco dixit defunctæ, quomodo in sexto libro, O tandem magnis pelagi defuncte periclis. Alias enim defunctum mortuum dicimus: sed in utroq; una significatio est. defungi est enim complere. defungitur ergo, qui munus debitum complet. defungitur quoq;, qui tempora sua uiuendo transmiserit: perinde & naues defunctæ dici potuerunt, quæ æneam ad italiam completa nauigandi necessitate uexissent.* Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo AEquoris esse deas, qualis nereia clotho Et galatea secant spumantem pectore pontum. *Plus promisit quam tenuerat postulare, ut ex mortalibus fierent deæ pelagi, & cæteris æquarentur.* Dixerat, idq; ratum stygii per flumina fratris, Per pice torrentis atraq; uoragine ripas Annuit, & totum nutu tremefecit olympum. *Quoniam rem arduam promiserat, futurum effectum iurando firmauit. Iurauit ergo firmum fore, quod dixit. & iurauit per stygem, cuius tanta potestas est, ut etiã ipsis dijs credatur esse uenerationi, ut ipse uirgilius etiã in sexto libro posuit, Cocyti stagna alta uides stygiamq; paludem, Dij cuius iurare timent, & fallere numen.* Ergo aderat promissa dies, & tempora parcæ Debita complerant. *Retulit, quod olim gestũ uideretur, redijt ad cãm & ad præsentis tẽporis necessitatẽ. Venerat, inquit, dies promissi, & dispositionẽ suã fata cõpleuerant, hoc est & nauigiorũ munus expletũ fuerat. & æneas in italia fuit. restabat, ut naues deposita forma mortali uerterentur in deas.* Cũ turni iniuria matrẽ Admonuit ratibus sacris depellere tedas. *In obliuionẽ uenerat deũ matri, sed interuenit iniuria, hoc ẽ improba cogitatio, quæ illã cõmouere faceret, ut a nauibus sacris, hoc est quæ ex sacris arboribus ædificatæ fuerãt, incẽdia & faces auerterent: proinde nihil tale fieret, si nõ extitisset inimici uiolentia.* Hic primũ noua lux oculis effulsit, & ingẽs Visus ab aurora cœlũ transcurrere nimbos Idæiq; chori. *Bene posuit hic primũ. debuerunt enim ante commutationem nauium ostendi signa, ne casus uideretur, quod deorum uoluntate & arbitrio fuerat processurũ. Primũ igitur facta est lux noua. lux ẽ, quæ præter solitã nascitur, & ab oriẽte parte nimbi cursus ostẽsus est. deinde idæi chori sonus auditus. Debuit. n. in ipso facto et bñficij autor intelligi.* Tũ uox horrẽda per auras Excidit, & troũ rutulorũq; agmina cõplet. *Primo ergo signa posuit quibus sola coniectura colligi posset, quod per id temporis gerebatur: deinde quod signis ipsis accessisset. augumentum ut uniuersis suspicionibus exclusis ipsa ueritas ueniret in medium. nam uox horrenda idest non deformis sed metuenda reuerenter emissa est & tam clara, ut troianorum & rutulorum agmina complesset.* Ne trepiditate meas teucri defendere naues Neue armate manus. *Cesset, inquit, officium uestrum in defensione nauium, nec manus uestræ profuturis onerentur auxilijs. habent quippe defensio-*

cia meruerunt. Fas mihi graiorum sacrata resoluere iura, Fas odisse uiros, atq; omnia ferre sub auras Siqua tegunt. *Ecce qum summam deprecationis suæ colligeret, ostendit se a suis alienum. Liceat, inquit, mihi graiorum sacrata resoluere iura, quasi iam ipse græcus nõ esset, uel illi eius socij non fuissent. Fas odisse uiros atq; omnia ferre sub auras, si qua tegunt, liceat, inquit, odisse uel prodere eos, qui ciues mei esse noluerunt. hæc ad deprecationem & commendationem sinonis pertinent: cætera alium ordinem tenent. nam sinon illi primæ parti respondet, qua supra priamus dixit. Amissos hinc iam ob iuiscere graios. noster eris. Idcirco ait teneor patriæ, nec legibus ullis, parum enim fuerat professum se esse desiisse, nisi etiam illud ostẽderet, factum esse troianum, hoc est abiecisse quod natus est, & esse quod prouenerat beneuolentia troianorum.* Teneor patriæ, nec legibus ullis. *Plus est enim uoluntate retineri q̃ legibus. Alterum quippe ex studio puræ mentis, alterum ex necessitate descendit.* Tu modo promissis maneas, seruataq; serues troia fidem. *Apostrophen ad ipsam ciuitatem fecit, qua se ostendit suspectum esse, ne forte post narratiõem omnem iuberetur occidi. Tu, inquit, troia conseruatori tuo fidem serua, mereor enim uicem, qui prior salutis tibi beneficium confero.* Si uera feram, si magna rependam. *Rependere dicimus erogare aliquid, uel quicquam cuilibet conferre. usus est ergo sinon tali uerbo ut diceret rependam, quasi tantum reciperet, quantum dederat, hoc est ut salutem mereretur, qui se asserebat salutis beneficium præstare. Iccirco posuit, si uera & magna pro incolumitate tua feram, debeo paria rependere. Respondit igitur etiam illi parti & pollicitus est se uera dicturum, quoniam priamum meminerat dixisse. mihiq; hæc edissere uera roganti. Incipit sequentia, quia quæsitum ex eo fuerat. Quo molẽ hanc immanis equi statuere? qs autor? Quid ue pætũt, q̃ religio, aut q̃ machina belli? Sed quia in ꝓpositionis ordinatione respõsiõis uitiũ nõ est, sinõ singulis ita ut sunt ꝓposita pareatur, incipit iste ab ea parte, quã nouissimã quæsierat priamus, idẽ.n. & euẽtu postremũ posuit. Si nõ uero ut fallẽdi prõptior pateret occasio, inter initia fuerat necessaria. incipit ergo. que religio?* Omnis spes danaum & cæpti fiducia belli Palladis auxiliis semper stetit. *Hoc falsum est, sed illud uerum.* Impius ex quo Tydides, sed enim scelerumque inuentor ulysses, Fatale agressi sacrato auellere templo Palladium, cæsis summæ custodibus arcis Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis Virgineas ausi diuæ contingere uittas. *Item subiungit falsa, ut media ueritas superioribus & deinceps mendacijs positis adderet fidem.* Ex illo fluere ac retro sublapsa referri Spes danaum, fractæ uires auersa deæ mens. Nec dubiis ea signa dedit tritonia monstris. Vix positum castris simulacrum, arsere coruscæ Lumininibus flammæ arrectis, salsusq; per artus Sudoriit. terq; ipsa solo (mirabile dictu) Emicuit, parmamq; ferens hastamq; trementem. *Dixeramus iam quemadmodum uerum græcorum factum poeta extulerit, quẽadmodũ more præcipui oratoris unius inuidiam criminis, aliis quoq; ex eo uenientibus criminibus cumulauerit. aliter enim mineruam grauius iratam sacrilegis persuadere non posset falsus ipse narrator, nisi ostenderet, eam multiplici congerie scelerum prouocatam amorem pristinum in acerbũ odium commutasse. Impius ex quo Tydides, sed enim scelerumq; inuentor ulysses. Debuit primo admissa scelera narraturus, tales personas ostendere, quæ uidere illicita & facere potuissent. icciro singula singulis dedit, alterum appellans impium qui in illo scelere, & diuina iura & humana uiolasset, alterum dixit inuentorem scelerum, hoc est, qui nunq̃ inuenerit quod recte probari potuisset. Inuentor scelerum proprie est, qui relictis usitatis noua inuenit scelera. peior est inuentor scelerum sceleratis, quia ipse inuenit, unde ex innocentibus scelerati reddantur. Fatale agressi sacra*

nem meam: nec possum pati perire, quod meum est. Maria ante exurere turno, Quam sacras dabitur pinus. Pulchre ab eo loco, in quo gerebantur, arripuit impossibilitatem faciendi. Ante, inquit, proueniet turno mare incendio, q̃ naues exurere, quas tuetur origo uenerabilis. Vos ite solutæ, Ite deæ, pelagi genetrix iubet. Vos ait solutis uinculis pergite, & ne perisse potius q̃ liberatæ uiderentur addidit, Ite deæ, pelagi genetrix iubet. Ostendit iussionis autoritatem dicendo, genetrix iubet. Et sua quæq;, Continuo puppes abrumpunt uincula ripis. Rupta uincula uim periculi imminentis ostendunt. nam si esset otium, soluerentur potius uincula eadem, q̃ rumperentur. Delfinumq; modo demersis æquora rostris Ima petunt. Ipse exposuit, quid sit, delfinumq; modo, quum dicit, nauium rostra primum ima æquoris petisse, delphinos enim quum una maria petunt, primo mergunt sui corporis partem, hoc est caput. Hinc uirgineæ (mirabile monstrum) Reddunt se totidem facies, pontoq; feruntur Quot prius eratæ steterant ad littora proræ. Quot naues mersæ sunt, totidem facies uirgineas pelagus reddidit. Obstupuere animis rutuli. Quod dixit, obstupuere, ad solos rutulos pertinet. Totidem, ideo, ut ostenderet reuera ipsas esse, quæ fuerant mersæ. Obstupuere animis rutuli. Vtpote qui talia probabant merita troianorum. Obstupuere, non ad permutationem nauium pertinet tantummodo, sed ad omnia, quæ uisa fuerant, uel audita. Obstupuerunt igitur simul uniuersi, nec remansit quisquam, qui non admiratione teneretur. Conterritus ipse Turbatis messapus equis. Territus est ipse quoq; messapus, atq; equi eius uisu ipso turbati sunt. Ipse, inquit, messapus, qui esset constans inter suos, & fiducia uirtutis intrepidus tantum perterrefactus est, ut equos suos tenere non posset, quos constabat cum domino esse turbatos. Qualem interea putamus terrorem fuisse, quum illa fierent, quando maiestatis potentiam animalia etiam muta senserunt. Cunctatur & amnis Rauca sonans. Raucus sonus est undæ tardioris & paruæ: Reuocatq; pedem tyberinus ab alto. Retardatur etiam potentissimus tyberis: & ex his quæ in fauorem nauium gesta sunt, in fluctus maris non audebat exire. At non audaci cessit fiducia turno. At turno audaci non cessit fiducia. Omnes, inquit, facti nouitate occupauerat stupor, homines, equos, & flumen cum ipso deo suo. audacia tantũ turni immobilis mansit. Temerarij.n. non mouentur ex accidentibus, nec succedentibus malis aliquando franguntur, sic pereunt manifesta grauiaq; pericula proleuibus & dubijs æstimãtes. Vltro aios tollit dictis, atq; increpat ultro. Ecce secundũ temeritatẽ suam intellexit factũ, & intellectũ ipsum, q flere fortunã suã debuit, insultanter exponit: quæ insultatio ꝓficiebat suis, ut animis reficerentur sed quos iudicio immoderatus fauor afflixerat. Troianos hæc mõstra petũt. Cæpit nõ à principijs, sed ab ipsa disputatione, ut mature reficeret, quod si solũ fuisset, sufficeret. qd.n. fuit in tpe necessariũ? nisi ut sciret exercitus illud quod gestũ ẽ malũ qdẽ esse, sed expectare troianos? Addidit alia, qbus astrueret expositionẽ suã: His iuppiter ipse Auxilium solitum eripuit. Solitum dixit non quod solitus esset præstare iuppiter, sed quo troiani semper in fuga uti consuessent. Non tela nec ignes Expectant rutulos. Vltro, inquit, iuppiter præstitit, quod nitendo cupiebamus efficere. quid enim fuit pro imbellium persona necessariũ, nisi ut fugiendi subsidiũ nõ habeant? quos formido turpis retinet inclusos? Deniq; arreptas faces deponite, & remouete, quæ tenetis incendia. Dijs iuuantibus factum est, quod per nos forsitan impleri non potuisset. Ergo maria inuia teucris, Nec spes ulla fugæ, rerum pars altera adempta est, Terra autem in manibus nostris. Votis nostris optata cesserunt: tenemus hostem metu desperationis oppressum, mare fugiendi subsidium negat. armis

to auellere templo palladium. In singulis singula sunt genera sacrilegii. fatale hoc est in quo staret fatum græcorum, dixerat enim palladis auxilÿs semper stetit. Est ergo sacrilegium. aggressi auellere, ut cum sacrilegio conueniret crimen uiolentiæ. nam aggredi & auellere uiolentorum est. sacrato auellere templo. si diceret templo, leuius esset. multa enim sunt templa, quæ sacrata non sunt, nec habent aliquam uenerationem, perindeq; contempta non lædunt, consecrata uero si attrectata uel leuiter fuerint, grauiter cõmouentur. Auellere tẽplo palladiũ. palladiũ cũ pronuntiamus pondus addendum est. In ipso enim nomine magnitudo numinis expressa est. Cæsis summæ custodibus arcis. Sacrilegium cum homicidio. & homicidio admisso in ipsa summa arce, hoc est ubi simulacri ipsius sacrarium fuit. augumentum criminis admissi homicidÿ in plurimos, & templi custodes, qui humanitatis contemplatione, & respectu præsentis numinis, cui obsequebantur, contingi ne leui quidem iniuria debuerant. augetur autem crimen homicidii etiam ex merito personarum. custodes enim templi non adhibiti fuissent nisi probatæ uitæ homines, & admodum religiosi castiq; ac pudici, qui deæ tantæ ac uirgini inseruire meruissent. Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis Virgineas ausi diuę cõtingere uittas. Videamus scelus admissum in deũ quomõ cœperit, uel queadmodũ fuerit exaggeratũ, aggressi sunt tẽplũ, inquit, & sacratõ tẽplũ, quod ingredi que quã sine ueneratione nefas esset. custodes cæsi. & usq; ad ipsum simulacrum gradatim uentum uisumq; nefariorum oculis, & pollutis sanguine humano manibus impiis contrectatũ, usq; eo ut non solũ simulacri corpus uerum etiam uultus eius & uirginales uittas, quas in capite gestabat, incestare ausi sunt. Completa narratione ueri facti, quod etiam ipsis troianis cognitum fuit, mendacio figmentum artificiose adiungit, dicens ex illo fluere, ac retro sublapsa referri. Spes danaum, fractæ uires, uerborum superiorum memorem sinonem posuit. nam dixerat omnis spes danaum, & cœpti fiducia belli palladis auxiliis semper stetit, hic dixit, ex illo fluere ac retro sublapsa referri spes danaum. Spes, inquit, græcorum stabat propitio palladis numine, spes fluebat, & stabilitate perdita retrorsum labebatur, læsa tot sceleribus dea. auersa deæ mens. propter duorum sceleratorum impie nefarieq; commissũ ab oĩbus græcis numinis fauor abscessit. dixit ergo & læsam mineruã, & causas offensionis exposuit, memorauit etiam hoc genere græcorum spem esse subuersam, dicit argumentum multiplex, irata dea quomodo potuit apparere. Vix positum castris simulacrum, arsere coruscæ Luminibus flammæ arrectis. Hoc primum, inquit, indicium iracundiæ suæ dedit, qum esset commotum tot sceleribus numen, mox enim ut eius simulacrum in castris est positum, ex oculis inanimalis materiæ flammę non leues, sed in modum fulminis mittebantur, dicit etiam secundum signum, salsusq; per artus Sudor ex simulacro non potest profluere, nisi cum aliquid mali portenditur. tertium signum. Terq; ipsa solo (mirabile dictu) emicuit. boc quoq; fieri non potuit, ut se moueret simulacrum, cui deerat substantia, qua id posset implere, nisi cum pernicies aliqua prænuntiabatur. Parmamq; ferens hastamq; trementem. Quartum signum grauissimum perniciem euidenter ostendens. nam se hostem sic professa est erigendo scutum, hastamq; quassando, quod non facit aliquod simulacri numen, nisi cum alicui comminatur interitum. Completo eo quod uisus est dicere, quæ relligio incipit, quis autor, exponere, & quo molem hanc immanis equi statuere? quidue petunt.

Extemplo, *inquit*, tentanda fuga canit æquora calchas. Non posse argolicis excindi pergama telis Omina ni repetant argis, numenq; reducãt, Quod pelago, & curuis secum aduexere carinis. Et nunc, quod patrias uento petiere mycenas, Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso Improuisi aderũt ita digerit omina calchas. Hanc pro palladio moniti, pro numine læso Effigiem

clausimus terrã q̃d supest remotis incertis, nisi certa uictoria? hinc pergit ad cæteras materiæ partes, ut ab omnibus, quæ obiectari potuerant, ipse magis quasi obiectis occurreret. Equidem primam quæstionem noluit euidenter ponere. Potuit enim dici sic, si occidissemus istos, quid faceremus in illos, qui cum ænea uenturi sunt? huic ex occulto respondit dicens. Tot millia gentes Arma ferunt italæ. Hunc locum quum pronuntiamus, separare debemus tot millia, separare gentes, ne coniuncta uitium faciant, si dicamus tot millia gentes. separatione uero facta non semel intelligamus positum tot, ut sit, tot millia, tot gentes arma ferunt: quod ipsum sic intelligitur posuisse, atq; dixisse. ut assereret, se nec illud metuere, quod cum auxilijs æneas sperabatur esse uenturus. Hinc transit ad aliam quæstionem. potuit enim dici frustra contendimus contra eos, qui dijs & fatis uolentibus ad italiam uenerunt. Ait ipse. Nil me fatalia terrent, Si qua phryges præ se iactant responsa deorum. Nec illa me, inquit, terrent demum responsa, quæ cum fatorum uoluntate se meruisse confingunt. phryges, pro conuitio posuit. non enim potuit hostes suos sine iniuria nominare. Sat fatis, ueneriq; datum est, tetigere quod arua Fertilis ausoniæ troes. Noluit in eo perseuerare, quod de responsis & fatis troiani mentirentur. Sed hæc pro ueris collocat, & tanq̃ uera dissoluit. Non hoc, inquit, solum assero, quod troiani mentiantur: sed soluta iam sunt, & si uera iactantur. Tetigerunt italiam, quid amplius quærunt fatis uenerari? factum est, & illorum fata completa sunt. aliam partem dispositionis fatorum responsorumq; diuinorum, quoniam destruere non ualebat, omisit scilicet quod illis & ueniendũ in italiam, & in ea regnandum esset. Iccirco dixit certe debebatur troianis uidere italiam, factum constat, nihil iam præter eorum exitium superest. Sunt & mea contra, Fata mihi. Fatis, inquit, illorum oppono etiam ipse fata mea. non enim solis licet habere. fatum fuit ipsorum, ut terras italas tangerent. habeo & ipse debitam meis uirtutibus partem. Ferro sceleratam excindere gentem Coniuge præerepta. Effundam, inquit, sceleratorum sanguinem repetiturus armis coniugem, & habiturus eam non patris uoluntate sed iure uictoris. Nec solos tangit atridas Iste dolor, solisq; licet capere arma mycenis. Admirandum exemplum repetit. nam personæ eædem fuerunt, & similis causa. aptum autem pro tempore, ut ostenderentur facilius posse superari, sicut primo scelere. ut uictos esse constabat, & sedibus suis exclusos. Plus interea fuit, quod ipsorum & in ipsos proferebatur exemplũ. Sed piisse semel satis est, peccare fuisset Ante satis. Aliud crimẽ annectit quo magis magisq; troiani deformentur. Post primum quippe facinorosum amissum, post ultionem facti debuit morum prouenire correctio. ducuntur, inquit, peccandi consuetudine & morem sceleratorũ pertinaci temeritate sectãtur. Penitus modo nõ genuo omne perosum Fœmineum? Vel non interea, ut penitus quos exitium suum ad bonam uitam formare non ualuit. supra posuit, si qua phryges per se iactant, & in appellatione phrygum occultum conuitium dixit. Hic autem dum loqueretur, uehementer exarsit. quod ipsum intelligitur ex eo, quod in apertam iniuriã ruit, dicendo perosum fœmineũ genus, ut corruptionẽ sexus sui non aliqui sed omnes rõne nascendi uiderentur habuisse. Probatio ex præsentibus fuerat colligenda, ut inertes, ut soluti dicerẽtur. Quibus hæc medii fiducia ualli, Fosarũq; moræ læti discrimina parua Dãt animos? Vsq; adeo, inqt, inertes ac stolidi, ut inde se arbitrentur supiores ac fortes, q̃ eorũ exitiũ pulũ interstitiũ ualli et exigua mora fossarũ defenderet: ac si diceret, quantũ inter ipsos putatis et mortuos interesse quos tuetur interim, quod põt facillime supari? Definit interea, q̃d sit uallũ, uel quãtũ præstet ãbitus fossæ. hoc, inqt, prʼæstãt, ut paulo tardius moriãtur. Deniq; hoc ẽ, quod ait

statuere, nefas quæ triste piaret. Hanc tamen immensam calchas attollere molem. Roboribus textis cæloq; educere iussit. Neu recipi portis, aut duci in mœnia posset, Neu populum antiqua sub relligione tueri. *Calchantem asserit uatem, læsam deam ab argis ad troiam reuocari iussisse, ut ostenderet, quis autor, dicit etiam quidue petunt, hoc est quid disponant. Et nunc quod patrias uento petiere mycenas, Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso Improuisi aderunt, ita digerit omnia calchas. Dixit quod troianis esset contrarium, scilicet redituros græcos, ut cætera facilius crederent. Religionis ergo placandæ causa factum esse asserit, ut expiarentur, quæ memorauerat per scelus admissa. exponit dehinc quo molem hanc immanis equi statuere, hoc est cur tantæ magnitudinis. Idem (inquit) calchas iussit grandem molem fieri, ne portas uestras posset intrare. hoc enim pacto asserebat fauorem deæ ad uestrum auxilium esse rediturum.* Nam si uestra manus uiolasset dona mineruę, Tum magnum exitium (quod dii prius omen in ipsum conuertant) priami imperio phrygibusq; futurum. *Si læsisset equum ipsum, qui in honorem tanti numinis factus est, multiforme exitium conflari posse troianis ait, sed hoc ne uelut in maledictum proficeret troianorum, addidit, quod dij prius omen in ipsum conuertant. In conclusione ait.* Sin manibus uestris uestram ascendisset in urbẽ ultro asiam magno pelopeia ad mœnia bello Venturam, & nostros ea fata manere nepotes. *Satis illi profuturum, si ipsorum manibus in patriam duceretur, usq; adeo ut troianos firmaret ad excindendum graiorum imperium ultro esse uenturos, & in eorum nepotes omne exitium esse rediturum.* Talibus insidiis, periuriq; arte sinonis Credita res, captiq; dolis, lachrymisq; coacti. *Quia poterat dici æneæ, cur tam faciles? cur tam creduli? cur in uestris piculis minus diligẽtes & cauti fuistis? cur belli tẽpore hostem ista asserentem putastis uera simpliciaq; dixisse? ait credidimus cum iuraret. Omnis enim religiosus qui periurus esse non potest, facile fidẽ iurantes admittit. Credidimus cũ fleret, existimãtes illas lachrymas uero morsu doloris non fraude mentientis effundi. quod ait. Capti dolis & lachrymis coacti, post interitum cognitũ est, non illo tempore, quo sinon loquebatur. dolis uero capti hanc habet rationem. doli definitio est, quum aliud agitur, aliud simulatur. aliud ergo ĩ aĩo sinonis fuit, aliud in uerbis & lachrymis, & ĩ eq mole tã magna, quæ non religio (ut figmentis assertum est) sed imperij troiani pernicies fuit.* Quos neq; tydides, nec laryssæus achilles, Non anni domuere decem, non mille carinæ. *Victus fraude decepti sumus, qui fortissimorum manibus, & ingentis numeri per annos decem non sumus superati. Complexus est hic personas specialiter positas per numerum mille carinarum. Tẽporis uero ratione excusationem prætexuit, monstrans imperium troiæ non uirtute aliqua sed insidijs & fraude esse superatum. Insidiæ fuerunt in equi fabrica, reliqua in persona sinonis. Interea uidetur illi propositioni priami non respondisse, quia dictum est, aut quæ machina belli? Sed quid opus fuerat huic respondere? quum aliorsum traxerit equi rationem, quæ fuerat troianis & ipsi regi suspecta.* Huc aliud maius miseris, multoq; tremendum Obiicitur magis, atq; improuida pectora turbat. *Omni occasione purgat æneas crimen perditæ ciuitatis & regni. & in eo ipso, in quo reprehendi poterat, partes laudis exquirit, ostendens (ut superius positum est) græcos non uirtute sed dolis & fraudibus consecutos esse uictoriam, adiungit hoc quoq; dolos ipsos atq; ipsas fraudes potuisse troianorum astutijs auerti, si studium superum diuersæ partis consilia nõ intantum fouisset, ut troianorum etiam mentes omni errore confunderet. deniq; annectit, quod hoc ipsum ostendat & probet.* Laocoon ductus neptuno sorte sacerdos Solemneis taurum ingentem mactabat ad aras. *Laocoon, inquit, non sua nec cuiuslibet uoluntate, sed iudi-*

uallũ, et fossa leti parua discrimina, ipsis expugnatis, nihil supest moræ, qn hostes intereãt. An non uiderũt mœnia troiæ Neptuni fabricata manu cõsidere in ignes? *Fiduciã gerũt, qa defenduntur fossis & uallo post paulum morituri, quasi non uiderint ilienses muros mira fortitudine atq; admirabili magnitudine structos, & neptuni diuinis manibus fabricatos in ignes consedisse? Non dixit incendio dirutos, sed in flammarum substantiam esse conuersos. Comparationem induxit maioris ædificij & minoris, & illorum, qui hæc atq; illa condiderunt. & laudat perdita, & deprimit peritura. Proinde quum pronuntiamus mœnia troiæ, extollere debemus, ut fuerint magna, neptuni etiam nomen cum laude extendere. ut muros troiæ ille fecisse uideatur, qui integri elementi habeat potestatem. Rursum, quum dicimus considere in ignes, ita intelligamus, ut nullæ ipsorum reliquiæ post flammam superesse ualuerint. Redigitur dehinc intellectus ad eum finem, qui si magna & dei manu constructa perdiderunt, multo facilius possent præsentia perdere, quæ non fulcirentur tanto firmitatis subsidio, nec tali niterentur autore.*
Sed uos o lecti. *Ecce suorum quoq; & hostium facit comparationem. non enim uocat, quod dixit in exhortationis primordio. uos o lecti, troianos enim deprimit, qui essent ex reliquijs troiæ. perindeq; non lecti.* Ferro quis scindere uallum Apparat? & mecum inuadit trepidantia castra. *Dixit suos lectos, hostes uero trepidantes: quam trepidationem non facit nisi desperatio salutis & certaminis metus. tertium addidit, ad incitanda hortamenta ualidissimum, quod ait, mecum. uidebatur enim de uictoria securus persuadere militibus is qui societatem faciendi fuerat subiturus.* Non armis mihi uulcani, non mille carinis Est opus in teucros. *Ecce ostendit non magno labore opus esse, ut superentur. non, inquit, faciam, quod græci, ut mille nauium subsidia componam: non exercitus tantos adducam, quantos illis tot nauibus uexerunt in interitum troiæ, non armis mihi uulcani, nec quæro arma uulcani. hec exprobatio est ipsius regis, quasi diffidentia uirtutis fuisset effectum, ut arma illi uulcania pararentur.* Addant se protinus omnes Etrusci socios, tenebras & inertia furta Palladii, cæsis summæ custodibus arcis Nec timeant, nec equi cœca condemur in aluo. *Deprimit omnia pro qualitate materiæ, ut pauorem suorum penitus tergat. Nec arbitremini, inquit, esse difficile superare troianos. Ego arma uulcani manibus fabricata nec quæro, nec timeo. nec mille nauibus ad longinqua tendendum est mihi. Veniant etrusci, congregentur uniuersi ad eorum expugnationem. nulla doli tentamenta perquiram: nec faciam quod inertes græci. palladij præsidium non uocabo: non eius custodes occidam, non fabricabo equum, non eius utero armatos abscondam: nihil insidiarum metuant. superabo hos sola uirtute. superabo per lucem non me iuuabunt illorum ebrietates aut tenebræ, non capiam uino sepultos aut somno.* Luce palam certum igni circundare muros. *Ego potius uigilantes aggrediar. mactabo ignauos ad eorumq; exitium solus mihi auxilio ignis est necessarius. sic enim imbelles necari conuenit, quos bellandi usus & fortitudo deseruit.* Haud sibi cum danais rem faxo, & pube pelasga Esse putẽt, decimũ quos distulit hector in annũ. *Ecce hic quoq; græcorũ uictoriam tenuat, sumpto á tẽpore argumento, dans crimini, quod post apparatus nauiũ mille, postq; innumera insidiarũ gñа, decimo uix ãno obtinere ualuerũt: & hoc qa interuenit casu mors hectoris: q eos unus tãdiu impediuit & distulit. Ex psona igitur hectoris cuius uita tenuit teucros, quantũ suos refecit? quũ oñdit potuisse troiãos maturius tũc pẽitusq; superari? si hector inter initia defecisset?* Nũc adeo melior quoniã pars acta diei ẽ. *Ex eo quod quolibet gñe nauigia troiani pdiderãt, dixit illũ diẽ festũ, quod eius pars tantã lætitiã pepisset.* Quod supest læti bene gestis corpora

cio sortis neptuno sacerdos ordinatus erat, quod munus proculdubio nõ sine arbitrio diuino per sortẽ laocoonti apparebat iniunctum. Debuit ergo ipsorum fauore tutus esse aduersus omnem uitæ suæ perniciem, quorum uoluntate fuerat ordinatus, sed nihil hoc ualuit, ubi per sacrificantis interitũ ad omnium troianorum & ipsius patriæ dispositum tendebatur exitium, intantum ut ipse neptunus sacerdotem suum sacrorum solemnia gerẽtem in ipso adhuc actu constitutum mactantem ingentem taurum, hoc est optimum, cuius forma amplissima sperauerat se se numini placiturum, nec iuuerit aliquo auxilio, & magis eius hostibus hoc est geminis anguibus, quo facilius peruenirent placidum præbuerit mare, hoc est quod ait. Ecce autem gemini a tenedo tranquilla per alta. *Potuimus hoc signo præuidere manifestam imminere perniciem, significabant enim hostes uenturos a tenedo, & maximos duces & geminos. Vbicunq; ponitur ecce autem, res horrẽda & repentina significatur. ut ecce aũt telis Pãthus elapsus achiuũ, & ecce aũt elapsus pyrrhi de cæde polytes, et multis alijs locis est positũ.* Horresco referens. *Quãto cũ tremore uisũ est, cuius relatio sine pturbatione aĩ nõ potuit explicari. descriptio uenientũ satis aperteque terribilis. nã festinatio, & oculi ardentes, & linguæ sæpe continueq; uibrantes demonstrabant alicui allaturos interitũ. hoc ostendit dicendo.* Immensis orbibus angues Incumbunt pelago, pariterq; ad littora tendunt, Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubæq; Sanguineæ exuperant undas, pars cætera pontum Pone legit, sinuatq; immensa uolumine terga. Fit sonitus spumante salo, iamq; arua tenebant, Ardentesq; oculos suffecti sanguine & igni Sibila lambebant linguis uibrantibus ora. Diffugimus uisu exangues.

Pontum pone legit idest transmittit, transit, ut alio loco, littoraq; epyri legimus, quod est prẹterimus, quod ait in reliqua uenientum descriptione eius solum hoc continet, quia diuersis terroribus fuerat plenum. uenientibus uero anguibus ad terram diffugimus, inquit, exangues uisu ipso consternati, quoniam de anguibus loquebatur, allusit, ut diceret, diffugimus exangues. Exangues tamen proprie significantur sine sanguine. Calor enim, quo constat sanguis in corpore, si metus interuenerit, qui frigore non caret, excluditur, perindeq; conualescente gelida passione consumitur, quod calebat. Illi agmine certo laocoonta petunt. *Agmen dicitur actus serpentum. cursus enim & iter pedum est, quos constat non habere serpentes, perindeq; improprium est, si hos dicamus ambulare uel currere. Laocoonta petunt certo agmine, ipsum scilicet sacrificantem.*

Et primum parua duorum Corpora natorum serpens amplexus uterq; Implicat, & miseros morsu depascitur artus. *Impietatem hic superum uehementer expressit. primo enim sacerdos in ipsa adhuc sacrorum solemnitate constitutus appeti pernicie tanta non debuit concremari, nec cum filiorum exitio occidi, qum pater filiis subuenire niteretur insontibus, ipsi etiam paruuli, qui in illa ætate nihil audere aut committere potuissent, ut crudeli morte interire meruissent. Reliqua descriptio serpentum ad demonstrãdam sæuitiã facti pertinet, & ad crudelitatem numinum confirmandam. Interea necatis liberis, quum ipse quoq; pari cursu urgeretur ad mortem.* Clamores (*inquit*) horrendos ad sidera tollit, Quales mugitus fugit cum saucius aras Taurus, & incertam excussit ceruice securim. *Quales tollit mugitus, qũ aris taurus admotus nõ pleno ictu pcutitur, & aras effugit, tales emittebat laocoon clamores ad sidera rephẽdẽtis. s. aĩo, tollebat, ꝙ nec subuenirẽt tã sęua pferẽtibus, & ĩdigna fieri paterentur. allusit autem de mugitu tauri, quoniam in illo sacrificio taurum fuisse memorauerat. Tollit bis accipiendum est, ut sit, tollit mugitum taurus, tollit laocoon clamores ad sidera, ut illo uel uox perueniret unde insontibus non potuit subueniri.* At gemini lapsu delubra ad summa dracones

rebus Procurate uiri, & pugnam sperate parati. *Vnum, inquit, faciendum restat. quia omnia pro uoluntate prouenerunt, ut reficiatis uestra corpora cum gaudio spei melioris, & animos uestros imminenti iam certamini preparetis.* Interea uigilum excubiis obsidere portas Cura datur messapo, & mœnia cingere flammis. *Recedendum paulisper fuerat reficiendorum corporum causa: debuit cũ necessaria dispositione discedere, ne aliquo casu euaderet, qui tenebantur inclusi. data est igitur messapo cura huiusmodi, ut uigilibus & uigiliis custodiret portas, & omnes troianorum obseruaret egressus. muros uero cingeret flammis. incipit dicere, quali dispositione iussa curabantur.* Bisseptem rutuli, muros qui milite seruent, Delecti: ast illos centeni quenq; sequuti Purpurei cristis iuuenes, auroq; corusci. *Electi, inquit, fuerant quatuordecim, qui centenis iuuenibus essent præpositi, instructi armis & in ipso armorum habitu satis superq; perspicui. Ordinatur sensus sic. Electi bis septem, qui rutulo milite seruent muros.* Discurrunt, uariantq; uices. *Sic enim uigiliis exercendis durari consueuit, dum uicissim uigilando noctis transigitur tempus.* Fusiq; per herbam Indulgent uino, & uertunt crateras ahenos. *Velut de prosperitate securi non reficiendis corporibus, ut turnus mandauerat, sed onerandis uino atq; obruendis operam dabant. usq; adeo ut uasa exhausta uerterent: quę res ostendebat tantum bibitum, quantum fuit, non quantum naturali refectione sufficeret.* Collucent ignes. *Vtpote omnibus adhuc uigilantibus & nondum uino sepultis ac somno.* Noctem custodia ducit Insomnem ludo. *Vigilabant, bibebant, ludebant. quę omnia non refectioni proderant, sed fatigationem partebant.* Hec super e uallo prospectant troes. *Hæc uidentes troiani. facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat.* Et armis alta tenent. *Licet, inquit, securi essent munitione ualli. tamen armati uigilabant, tenentes altiora. nequid præter eorum aspectus moliretur hostis, aut faceret.* Nec non trepidi formidine portas Explorant, pontesq; & propugnacula iungunt. *Nec non significat sed, & alta, inquit, tenebant armati, & portas firmabant satis intenti, ne has aliqua uis superare posset & uincere. trepidos dixit cum timore diligentes nec immunes a sollicitudine & etiam pro maiori cautela. tela gerunt. tanta eorum fuerat cura, ut firmatis omnibus tela etiam gererent, quasi iam hostis infestus insisteret.* Instant mnesteus, acerq; serestus. *Acer, in medio positum, & mnesteo potest applicari, & seresto.* Quos pater æneas siquando aduersa uocarent, Rectores iuuenum, & rerum dedit esse magistros. *Illis fuit omnis communiter commissa res. p. ut si aliquid tentaretur aduersi, regerent iuuenem, & omnia consilio meliore firmarent. iuuenem aut ascanium dixit, aut appellatione unius iuuenis omnes intelligi uoluit. Hæc ergo, ut tanta cura gererent, faciebat ductorum præferenda solertia, quibus docendi iubendiq; suas partes æneas dederat.*

Omnis per muros legio sortita periclum, Excubat, exercetq; uices, quod cuiq; tuendum est. *In consuetudine uel maxime bellica non est consimilis labor, nec periculum æquale. proinde uicissim de sorte diuiditur, quod fuerit pro temporis necessitate subeundum.* Nisus erat portæ custos, acerrimus armis Hyrtacides, comitem æneæ quem miserat ida Venatrix iaculo celerem, leuibusq; sagictis. *Quam cito dixit hominis nomen, locum in quo esset natus, quo genitus patre, quibus studiis, qua natura, & qua arte polleret. Portę, inquit, nisus curandę custos iudicio sortis exciderat, natus in silua, perindeq; qui esset in labore nutritus, hyrtaco genitus patre: commemoratio paterni nominis ad explendam posita est laudem. & quia maiorum laus tunc proficit, quum is, qui laudatur, paternę glorię nobilitatiq; respondet*

dracones Diffugiunt, seuæq; petunt tritonidis arcem, Sub pedibusq; deæ clypeiq; sub orbe teguntur. *Confirmatur ista coniectura, quod non inertia sua, neq; sola sinonis fraude, sed inimico etiam deorum studio et uel maxime ipsius mineruæ, cuius donum laocoontis manu constabat esse pulsatum, troiani decepti sint. Cum dracones ambo perfecta laocoōtis ac liberorum pœna, ad templum mineruæ contenderunt, nec solum fuerunt contenti parietibus templi sed ad ipsam quoque arcem, hoc est ubi deæ simulachrum stabat, celeri lapsu peruenerunt, uestigijsque eius & clypeo contenti sunt, mirandum non est, clypeo & simulachri uestigijs tegi potuisse, quos supra & longos & ualidos dixit, & multiplici ambitu circumdedisse laocoontis corpus ac liberorum, & fuisse superfluam partem. Interea amplexus dixit serpentum, cum pueri & laocoon necarentur, ut ostenderet Virgilius blandos esse aliquando etiam pernitiosos amplexus, uulgatum autem constat & omnibus manifestum, in mari angues, in terra serpentes, in templo dracones poetam dixisse.* Tum uero tremefacta nouus per pectora cunctis Insinuat pauor. *Tum uero, tum magis, supra enim dixit, horresco referens. & diffugimus uisu exangues. nunc uero perfecto laocoontis & filiorum exitio, & draconibus conditis sub scuto & pedibus deæ, magis magisq; creuerat pauor.* Et scelus expendisse merentem Laocoōnta ferunt, sacrum qui cuspide robur Læserit, & tergo sceleratam intorserit hastam. *Ex augmento eiusmodi timida omnium coniectura ducebatur, omnes quippe arbitrabantur laocoontem merito pœnas dedisse, utpote eum, qui donum mineruæ uiolasset, de pœna filiorum laocoontis, qui insontes necati sunt, qui nec quicquam admiserant, nihil hoc loco dixit. natorum enim durum interitum, quem ante suam mortem laocoon uiderat inter paterna supplicia numerauit.* Ducendum ad sedes simulachrum, orandaq; diuæ Numina, conclamant. *Omnium una fuit eademq; sententia, atq; ab uniuersis concordanti uoce clamabatur, ducendum in patriam simulachrum equi, & numinibus læsis atq; offensis satis esse faciendum.* Diuidimus muros, & mœnia pandimus urbis. Accingunt omnes operi, pedibusq; rotarum Subiiciunt lapsus, & stupea uincula collo Intendunt. *Plena describitur amentia troianorum, nam eo tempore, quo nec finitum bellum fuerat, nec positum, neq; aliqua coniunctione sopitum, muniri magis quam patefieri ciuitas debuit. Scindimus, inquit, muros, & hoc pacto totam prodimus hostibus ciuitatem. muris enim inconsulte patefactis, interiora mœnia pandebantur. Ecce & augmētum sceleris, accingunt se omnes operi, nequis ab illo nefario & impio facinore esset immunis. pedibusque rotarum Subijciunt lapsus & stupea uincula collo Intendunt. Quærebantur celeritatis remedia, ut mature in patriam mitteretur interitus. nam pedibus ingentis machinæ subijciebant rotarum lapsus, & funes intendebant collo, ut rotarum mobilitas & tractus funium, & ciuium atq; ætatum omnium & sexuum conatus, exitiale illud malum celerius in patriam ducerent.* Scandit fatalis machina muros Fœta armis. pueri circum innuptæq; puellæ Sacra canunt, funemq; manu contingere gaudent. *Ibat in patriam ultimum fatum, & puerorum utriusq; sexus imprudens ætas secuta errores nostros religiosa cantabat, exercebant innoxij parricidales manus patriæ, simul parentibus ac sibi ducentes exitiū. quisquis funem contigisset, uel rotarum lapsus adiuuisset, lætabatur, existimans se dijs fore talibus officijs placiturū.* Illa subit, mediæq; minans illabitur urbi. *Mira admodum descriptio ingredientis equi. cum enim traheretur tanta magnitudo, cū quodam tremore mouebatur.*

ait hunc acerrimum fuisse in exercitatione bellorum , usq; adeo ut iaculo bonus esset , & sagittis iaciendis aptissimus. tanta autem industria florentissimus, ut dignus esset , qui æneę tanto principi comitis officio fungeretur . Ecce plena instructio dicta est laudatiuę materię . Et iuxta comes eurialus , quo pulchrior alter Non fuit æneadum , troiana nec induit arma . Ceteris troianis pulchrior fuit , pulcherimus tamen quũ arma sumpsisset . Ora puer prima signãs intonsa iuuenta . Definit tempus ætatis ipsius , & quia incongruum fuit incogniti hominis annorum numerum dicere , signo corporis , quanti esset temporis , aperte signauit . Primam , inquit , barbam habuit nondum plenam, nondum tonsam . His amor unus erat , pariterq; in bella ruebant . Magnum familiaritatis exemplum , singulare quoq; ac nouum in diuersis ætatibus affectum similem existere potuisse : & quia indiuiduo amore inuicem tenebantur , quoties usus esset , pares ibant ad bellum , nec expectabant uenire ad se hostes sed ultro ruebant in ea quę essent necessario subeunda . Tum quoq; communi portam statione tenebant. Supra dixit de sorte singulis curanda loca prouenisse , quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors diuisisse uideatur , quos tanta familiaritas iunxerat . Nisus ait , dii ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an sua cuiq; deus fit dira cupido? Animorum, inquit, motus & cogitationes maximas deus aliquis mouet ? an ipsi sibi mens hominis deus est? Aut pugnam , aut aliquid iandudum inuadere magnum. Mens agitat mihi , nec placida contenta quiete est . Iandudum, ait , desiderio ducor maximo, aut pugnam magnis nixibus aggredi , aut aliquid gloriose perficere . Ideoq; sic animus agitatur , ut uno in loco stare non possit. & ecce occurrit occasio , quę est omni uirtute rapienda . Cernis quæ rutulos habeat fiducia rerum . Hoc est , quemadmodum nos hostes contemnant , uides Nam illorum negligentia ex quo nascitur ? nisi ꝙ nos arbitrantur imbelles ? Lumina rara micant . Quod primum signum fuit soporati hostis . Somno uinoq; soluti Conticuere. Quum esset coniectura de raritate luminum , accessit & silentii , quod geminum diuersa parte procurauerat malum . somnus & uinum , quibus strati conticuerant . Silent late loca. In tanta locorum latitudine silentium ubique est & plenum . Percipe porro , Quid dubitem. Hoc est quid in animo meo tractando uoluerim . Et quæ nunc animo sententia surgat . Quid decreuerim faciendum. Aeneam acciri omnes populusq; patresq; Exposcunt , mittiq; uiros , qui certa reportent . Cogitationibus meis consentit opportunitas & necessitas temporis . nam uno omnes eodemq; consensu tam patres ꝙ etiam populus ad æneam decreuerunt esse mittendum: cui rei uirtus est necessaria , quę tam egregium factum & aggredi possit , & implere. Si tibi , quæ posco promittunt . (nam mihi facti fama sat est) tumulo uideor reperire sub illo Posse uiam ad muros , & mœnia pallantea. Si tibi, ait , me petente aliquid decernitur commodi. nam mihi sufficit gloria , quę nascetur ex facto : uideor mihi posse me inuenire uiam sub illo tumulo hoc est per hostis transitum , qui pergendi ad euandrum præbeat facultatem . Obstupuit magno laudum perculsus amore Euryalus . simul his ardentem affatur amicum. Euryalus etiam ipse cupidus laudis , quum hæc accepisset, dictis suis amicum est affatus ardentem. Me ne igitur socium summis adiungere rebus Nise fugis? solum te in tanta pericula mittam ? Et prospera simul & aduersa proposuit. contra meritum , inquit , ueteris amicitię consilium nise capere potuisti , & solidam facti gloriam tuis tantum titulis usurpare , uidelicet sperans nihil posse in contrarium uerti? quod si tu exploratę amicitię uirum prosperis tuis non uis adiungere, ego te non deseram in pericula pergentem non uis tu gloriosus remeare cum socio?

hunc tremorem Virgilius *ratione temporis dictante uertit in comminationem, ut non tam moueri uideretur magnitudine sua, quam minari.* Mediæq; minans illabitur urbi. *Nisi ordinatio uerborum competenter accipiatur, remanet poeta in uitio. Quomodo enim equus in media urbe labebatur, qui portas nondum fuerat ingressus? posterius enim dictum est, quater ipso in limine portæ substitit. Ordinemus ergo sic, ut nec uitium sit, & manifestior intellectus appareat. illa subit, & illabitur, & nondum ingressa, iam mediæ urbi minari uidebatur.* O patria, o diuum domus ilium, & inclyta bello Mœnia dardanidum quater ipso in limine portæ Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere. Instamus tamen immemores, cæciq; furore, Et monstrum infelix sacrata sistimus arce. *Non, inquit, in hac causa dii patrij defuerunt nam omne malum, quod mox fuerat uenturum, ipsis per signa monstrantibus euidentissime proditum est. sed mens impedita plenis erroribus, id quod pro nostra salute faciebat, non curauit aduertere. In ipsa enim porta & frequenter substitit, hoc est lapsus eius impediti sunt, & quoties id factum est, toties ex eius utero armorum sonitus dati sunt. Cumq; hæc fierent, & res manifestæ nec mente intelligerentur, nec uiderentur oculis, inde magis gliscente amentia. unde potuit insidiarum prodi commentum. factum est, ut in sede religiosa crudelis fabricæ latebræ conderentur. quod autem ait. O patria, o diuum domus ilium, hoc adstruere uoluit, illam ciuitatem non iam plurima templa multorum deorum habuisse, sed uniuersam templum fuisse cunctorum.* Tunc etiam fatis aperit cassandra futuris Ora, dei iussu non unquam credita teucris. *Accessit, inquit, his omnibus etiam denuntiatio cassandræ, quæ accepta non est, quia responsa eius fuerant apollinis iussione damnata.* Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset Ille dies, festa uelamus fronde per urbem. *Tanta, inquit, nos per idem tempus dementia presserat, ut imminente nostro & ciuitatis exitio, lætis frondibus templa omnia tegeremus. non dixit coronauimus templa, sed teximus. ut ostenderet, satis officiosos fuisse iuxta deos, qui in illa clade cum ipsis essent cultoribus perituri.* Vertitur interea cælum, & ruit oceano nox Inuoluens umbra magna terramque polumq; Myrmidonumque dolos. *Vertitur cælum, & ruit nox. hoc uult alludere, quod uersata aliqua re cadat ex ea, quod intrinsecus tenet. uersato ergo cælo, quod præbebat lucem, tenebræ ex eo continuo ceciderunt, hoc est nox diei successit, ut insidijs græcorum suffragium quoque nocturni temporis iungeretur, inuoluens umbra magna terramque polumq;, Myrmidonumq; dolos. Inuolutum dicimus, quod quum apparet primitus, dehinc opertum penitus oculorum conspectibus abiuratur. Inuoluta igitur dixit, omnia utpote, quæ non uiderentur obsistentibus tenebris.* Fusi per mœnia teucri Conticuere, sopor fessos complectitur artus. *Necessitate, inquit, laboris ac temporis, silentium factum est omnium, omnesq; dormierunt, fusi labore propter equi tractum concepto tempore uero, quo homines natura urgente coguntur in somnum.* Et iam argiua phalanx instructis nauibus ibat A tenedo. *Iter per terram dicimus fieri. hoc tamen loco ibant, inquit, hoc est nauibus ferebantur, quoniam insulam dixerat tenedon, ne si nauium non fecisset mentionem, putaretur immemor sui, ut terram poneret, quam secundum descriptionem superiorem nullam esse constabat.* Tacite per amica silentia lunæ Litora nota petens. *Multi uitium putant scribentis, ut qui dixit, & ruit oceano nox inuoluens umbra magna terramq; polumq;, myrmidonumq; dolos hic diceret, tacitæ per amica silentia lunæ. nullum in hoc uitium est. siquidem nonnullæ noctes habent primas partes tenebrosas, sequentes uero luna superueniente*

ego ueniam tecum, ne pereas solus. Non ita me genitor bellis assuetus opheltes Argolicum terrorem inter troiæq; labores, Sublatum erudiit, nec tecum talia gessi, Erudire est nouitatem indoctam hoc est rudem facere docendo meliorem. tractum est hoc a uestibus, quę cum rudes sunt nullam retinent gratiam & posita rudimentorum illuuie arte suscipiunt speciosissimam formam, quam inter initia non habebant. Magnanimum ænean & fata extrema secutus. Non sic sum instructus a puero, nec tale magisterium patris accepi. patre natus sum bellis assueto. probauerunt uirtutem nostram labores patrię: & si aduerso marte pugnatum est, non nostrum sed fortunę uitium fuit. docuit me ille, aut cum sociis, aut pro sociis mori. rudimentis meis non defuit causa, qua uiri fortis filius magisterio tanti genitoris instruerer. ardebat infelix patria, uastabatur armis hostilibus, & laboribus paternis adiunctis, quum nondum ætas humeros meos lacertosq; firmasset, aut faciendo quod poteram, aut uidendo discebam. O pietas consultissimi patris, adolescentem filium periculis uigentibus dabat: iam tum præcipuo magisterio docens fluctuantem rem.p. uniuersis affectibus esse potiorem. quam putas me animi cōstantiam ferre? quando illis temporibus nec occumbere timui, nec armorum fragores expaui? hinc digressi cum rege subsidium quod extremis supererat fatis, pariter sumus aggressi. quid tibi unquam displicuit in moribus meis? quando non unum sensimus? quando in duobus pectoribus nostris non iidem fuere tractatus? Voluisti aliquid, uolui. si improbatum est aliquid, sententiam tuam secutus, istam, quam recusasti, damnaui. Est hic, est animus, lucis contemptor. & istū Qui uita bene credat emi, quo tendis honorem. Noui ipse quoq; pro laude uitam salutemq; contemnere noui facinus magnum sine magno periculo compleri non posse. quippe glorię pretium est, uitę status necisq; discrimen. talisq; in ea parte conditio, ut aduersi euentus & prosperi uiros fortes in facto semper & ubiq; probent. ergo nisi consimile pretium, quo honorem summum comparare disposuisti, communi cedat amicitię, quod fortuna præstiterit. Nisus ad hæc. Ostendit obiectis se esse responsurum. Ille dixit nisum male de amici uoluntate sensisse, iudicasse timidum, asseruisse imbellem. idcirco solum se ire uoluisse. hæc ipsa quae suspicione fuerant collecta. atq; cum ingenti inuidia exposita non negat nisus, sed aperte confitetur, & doluit, ostendere cupiens id se merito fidelis amicitię, & animo religioso fecisse: cuius rei, quoniam nullus testis extabat, & dispositionem suam solum tractantis nouerat pectus, addidit iusiurandum, ut deorum testimonio, qui soli humanę mentis possunt nosse secreta, confessionis purę firmaretur assertio. Incipit igitur sic. Equidem de te nil tale uerebar, Nec fas. Hoc est, nil tale, quale tu dixisti. Non ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter. Non separandum est a sequentibus. quum uersum ipsum pronuntiare cœperimus. Tunc dicendum, ita me referat tibi magnus ouantem iuppiter. Nam si totum iungamus, erit maledictum potiusquam iusiurandum. Aut quicunq; oculis hæc aspicit æquis. Aut iuppiter, aut dei alterius numen, cui æquitas placet. ecce & ipso iureiurando confitetur se solum ire uoluisse, & in ea etiam tunc uoluntate persistere. quum enim dicit, Ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter, quid animo gereret ex aperto signauit huius rei tamen causa prosequitur non ex maleuolo studio, sed ex beneuolentiæ partibus prouenientem. Sed siquis (quæ multa uides discrimine tali) Siquis in aduersum rapiat casusue deusue, Te superesse uelim, tua uita dignior ætas. Sit qui me raptum pugna, pretioue redemptum Mandet humo solita, aut si qua id fortuna uetabit, Absenti ferat inferias, decoretq; sepulcro. Neu matri misere tanti sim causa doloris. quæ te sola puer multis e matribus ausa Prosequitur magni

illustres. Tale ergo noctis tempus elegerant græci, quod tenebras haberet opportunas complendis insidijs, & quod somni quietem daret, & dehinc aliquid luminis ex radijs lunæ, ut sine periculo uel errore uenirent a tenedo ad ciuitatis excidium. Litora nota petens, *ut duo uenientibus suffragarentur, luna & litorum notitia.* Flammas cum regia puppis extulerat. *Quia si uenientes sinon uidere nequibat, flammarum lumine aduentum suorum poterat noscere. quo cognito idem sinon.* Fatisq; deum defensus iniquis. *hoc est uoluntate deorum ad troianorum aduersa seruatus. qui solus peruigilans & propter complendas insidias.* Inclusos utero danaos, & pinea furtim Laxat claustra sinon, illos patefactus ad auras Reddit equus. *hos inquit auris reddidit equus, quos tenebat inclusos. bono uerbo usus est, reddit quos (inquit) latebris occultandos acceperat, reddit aeri, non potuit dici reddit luci eductos ex tenebris, quoniam nox fuerat.* Lætiq; cauo se robore promunt. *Læti uel propter conseruationem salutis suæ, uel quia peruenerant, quo desperatam multo tempore uictoriam cōplere potuissent. Incipiunt enumerari, qui fuerant clausi, ut specialiter eorum nominibus & meritis expressis, ostendatur in causa reipu. hoc & publici commodi optimum quenq; salutem suam debere contemnere.* Tisandrus, sthenelusq; duces, & dirus ulysses. *Ecce ostendit & nomina & dignitates, sed licet ulyssis non dixerit dignitatem, intelligitur tamen etiam de ipso dixisse. cum enim dicit duces, & his ulyssem adiungit, etiam ipsum uideri potest ducem posuisse. potest etiam sic, ut iccirco de ulyssis dignitate tacuerit, quoniam fuit nota persona. Tribus euidenter ostensis ne continuatio nominum fastidium pareret, quemadmodum uniuersi per equi altitudinem descenderint ad terram, in medio posuit.* Demissum (*inquit*) lapsi per funem. *hæc descriptio, & ad superiora nomina pertinet, & ad ea quæ posterius posuit.* Athamasq;, thoasq;, Pelidesq; neoptolemus, primusq; machaon, Et menelaus, & ipse doli fabricator epeus. *Doli fabricatorem non fabrum intelligere debemus, quoniam tanta moles ab uno fieri non potuit, sed inuentorem fraudis ipsius. Omnes (ut dictum est) demissum lapsi per funem, quod ipum ingeniosum fuit, ut taciti per funem laberentur, ne ex altitudine saltu uenientes in terram, aut læderentur, aut strepitu suo dormientes facerent excitari. Deniq; etiam hoc profecit ad effectum fraudis, usq; adeo ut nec ipsi uigiles armatos subito emersisse sensissent.* Inuadunt urbem somno uinoque sepultam. Cæduntur uigiles. *Insperatum malum uigiles primo pertulerunt, & ante omnes occisi sunt, ne nuntiarent suis quæ gererentur.* Portisque patentibus omnes accipiunt socios, atque agmina conscia iungunt. *portas patentes dixit & illam, quæ uere porta fuerat, & illam quæ propter equi transitum fuerat procurata. ordinatur autem sensus sic. Cæduntur uigiles portisq; patentibus omnes Accipiunt socios, atq; agmina conscia iungunt, & inuadunt urbem somno uinoq; sepultam, ut sit uitium poetæ, quod primum fraude expugnatam urbem posuit, ac postea descripsit socios omnes receptos esse per portas. non enim soli, qui in equo fuerant conditi, omnem poterant inuadere ciuitatem, sed prudenter agendi ordo seruatus est, nec aliquid temere factum. nam primo patefactus est equus, dehinc uigiles occisi, ne hoc ipsum nuntiarent uniuersis, suscepti quoq; omnes socij. Tunc per totam urbem sparsi sunt, & ad uicem mortuorum dormientes cædere cœperunt, quippe quos duplex oppresserat malum, uinum plurimum, & ex fatigatione altior somnus. Ecce laus bonorum ciuium, periculo quippe paucorum procurata uictoria est, quæ annis decem, & mille nauibus, & infinito armatorum numero quæri non potuit.* Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuum gratissima serpit. *Ne crimen esset ipsius æneæ q ipso dormiente ciuitas interisset, iusta & multiplex prætenditur excusatio. omnes (inquit) quieto silentio tenebantur, & dormiebant. bñ*

nec mœnia curat acestę. *Sed quoniam hoc tempore & in tali causa minus spei ac plus timoris est disceptationem meam utriusq; commodum continentem paucis aduerte. Tractaut quippe non illam tantum sed & personam tuam, personam quoq; tuæ matris & meam. Stetit ante oculos meos periculum facta, quod æquo animo longęuus feram: & si casus aut deus me subiugauerit morti, relinquam te incolumem, cuius ætas dignior, & dignior uita, te, inquam, qui amicissimus repertum terræ commendes, aut funerationis causa præmio redimas, aut si neutrum fortuna præstiterit, constituas honoris causa sine funere tumulum, in quo inferias mihi soluas, & amici tui memoriam supremo honore testificeris. Certe non ero matri tuæ doloris causa, ne consilia mea ictu sæuientis orbitatis accuset. meretur illa non decipi aduersis casibus tuis. ipsa est, cuius affectum nec ætas minuit, nec longæuus tot nauigationum labor afflixit. tantum illa præcipuas matris partes impleuit, ut remanentibus apud acestem tot matribus, laborem prætulerit otio, & humanitatem ac diligentiam tanti hospitis spreuerit. quam putas illis temporibus eius intentionem fuisse? laborare proculdubio contra ætatis meritum maluit, quam diuelli a conspectibus tuis. O præcipuum studium matris. O pietas in longam propaganda memoriam. quam nec labor terruit, nec cessantium traxit aut mutauit exemplum. Quanta materiam istam subtilitate, quanta arte conclusit. seruauit quippe ad finem personam matris, & eius merita euidenter ostendit. sed ille animum gerens rei.p. necessarium, priuatis prætulit, quod publicum fuit.* Ille autem, causas nequicquam nectis inanes, Nec mea iam mutata loco sententia cedit. *Quam cito allegationes omnes nisi dissoluit, dicendo inanes esse causas, quas ad excusationem sui putauit esse nectendas. si enim reuera considerentur, reperientur omnes ipsæ causę a professione uiri fortis alienę. superesse enim euryalum uoluit, ea uidelicet causa ne in primis annis occumberet, quasi domum optare uir fortissimus debeat, cui pulchrum est in cāpo potius quam in lectulo mori. deinde sepulturę subnexuit aliam, qua non decuit moueri præcipientem. quando enim sentiunt mortui commodum sepulturæ? quando terræ beneficium? quando inferiarum superfluas dapes?* Tertiam *posuit matris causam, quam putauit ualidissimam nisus. sed ipsam quoq; euryalus uideretur tetigisse & transmisisse pro leui. cur enim illa grauius filii luctus exciperet? si illū in certamine perderet? quam conueniebat ad omnia animum tenere compositum? quę uiri fortes conditionem nosset? quæ utpote longæua tot bellorum incerta experiendo didicisset.* Acceleremus ait. *Ecce iam celeritatem suadet, ut ostenderet studio suo & dispositionibus rei.p. profuturis moras non esse nectendas, in quo ostendebat persuasionibus aliis sententiam suam mutare non posse.* Vigiles simul excitat. illi succedunt, seruantq; uices statione relicta Ipse comes niso graditur, regemq; requirunt. *Si uigiles fuerunt, quomodo excitabantur? manifestum est nullam hic esse quęstionem: uicibus enim seruatis, ea hora dormientibus aliis, qui fuerant uigilaturi, nisus tunc & euryalus uigilabant, proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex uigilum numero, quo facto dimissa statione idest dimisso officio, cui fuerant deputati, fuerunt pares, ut quærerent regem. Incertum enim fuerat qua in parte castrorum inuenire potuissent ascanium.* Cætera per terras omnes animalia somno Laxabant curas, & corda oblita laborum. Ductores teucrum primi, & delecta iuuentus, Consilium summis regni de rebus habebant Quid facerent, quisue ęneę iam nuntius esset. *Dicendo cætera animalia quieta fuerant, & per omnes terras somno laxabant curas, uult troianos solos peruigiles fuisse, tractantes de summa regni hoc est de statu. quia obsessi tenebantur, & incerti quid agerent, uel quis ad æneam ire nuntius posset, cogitabant. ostendit & homines dici posse*

diceretur, ſi ſomno tantum & non etiam uino uiderentur oppreſſi. ſed tamen æneas aſſerit ea hora
quietum fuiſſe, qua omne animantium genus reficit ſomnus, cuius initia tantum ponderis habent, tã-
taq; ui mentes opprimunt, ut omnium cogitationum cura ſummota altius ſopiantur. cumq; ſit ſom-
nus diuinum munus, & ad refectionem hominum dijs uolentibus attributum, crimen non eſt, ſi con
ceſſo tempore dormiatur. In ſomnis ecce ante oculos mæſtiſsimus hector Viſus adeſ-
ſe mihi largoſq; effundere fletus. Hic Virgilius tractat non ueras ſed ueriſimiles imagines
uideri, cum aliquæ dormientibus offeruntur. idcirco dixit ex æneæ perſona uiſus adeſſe, quia hector
illi non uerus, neq; ipſe qui fuit, ſed ueriſimilis uiſus eſt, incipit iam imaginatio ipſa, deſcripſit triſtia
omnia atq; aduerſa ſignificans, mœſtus (inquit) fuit, largoſq; fletus uidebatur effundere. Rapta-
tus bigis ut quondam, aterq; cruento puluere perque pedes traiectus lora tumen
tes. Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuuias in
dutus achillis Vel danaum phrygios iaculatus puppibus ignes. Squalentem bar-
bam, & concretos ſanguine crines, Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima
muros Accepit patrios. Gerens ad omnia pertinet, ut ſit ſqualentem barbam gerens, & cõcre-
tos ſanguine crines gerens. uulneraq; illa gerens, ut etiam ſi nihil uerbis nuntiaſſet, coniectura col-
ligeretur funeſta portendere, utpote quæ eſſent uicti, occiſi, triſtis, ac ſordidi. Vltro flens ipſe ui
debar Compellare uirum, & moeſtas expromere uoces. Ecce & hic aſſerit poeta non
ueras eſſe imagines, ſed ueriſimiles, quæ uidentur in ſomnis. deniq; non dixit æneas, fleui, aut locu-
tus ſum, ſed mihi uiſus ſum flere uel loqui triſtia ſine dubio, quia talis perſona uidebatur adſtare.
O lux dardaniæ, ſpes o fidiſsima teucrum Quæ tantæ tenuere moræ? quibus he-
ctor ab oris Expectate uenis? ut te poſt multa tuorum Funera? poſt uarios homi
numque, urbiſque labores Defeſsi aſpicimus? quæ cauſa indigna ſerenos Fœdauit
uultus? aut cur hæc uulnera cerno? Ille nihil, nec me quærentem uana moratur.
Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens. Errorem dormientis uoluit poeta deſcribe-
re, ut quod optime nouerat quaſi neſcius interrogaret, deinde eo tempore, quo manifeſto diſcrimine
tenebatur, eo tempore, quo non ad inanes fabulas, ſed ad inſinuandum interitum troiæ & ad excitan
dum dormientem fuerat uentum, deniq;. Dum uana ſuperfluaq; perquireret, non ille ad interrogata
reſpondit. ſed cur ueniſſe uideretur, ductis ex alto gemitibus expreſſit, qui tamen, uel ex qua cauſa
fuerint ipſi gemitus, ipſe in ſequẽtibus euidenter oſtendit. Fugam quippe ſuadebat uiro forti imago
uiri fortis, ciui optimo optimus ciuis. quod ipſum non ſuaderet ſi ſupereſſet aliquid, cui poſſet ope ali
qua uel auxilio ſubueniri, deniq; mox conſequitur cauſa, quæ omnem uim deſperationis oſtenderet,
ipſaq; oĩs ſtricta breuitate concluditur, ut periculum pſens & mox ineuitabile futurũ uitari potuiſ-
ſet ait. n. Heu fuge nate dea, teque his ait eripe flammis. Scilicet non uenturis interie-
cto ſpatio temporis, ſed quæ in præſenti, & monſtrari & uideri potuiſſent. Recte autem cæpit a do
loris ſigno dicens. heu fuge. dolebat enim duo. Qui enim ad auxilium debuit hortari uirum fortem
magis dicebat fugiendum ei, & quod ſic interierat totum, ut non ſupereſſet aliquid, quod poſſet bo
ni ciuis adiumento fulciri, additur ſecunda deſperatio. Hoſtis habet muros. Poſſedit hoſtis,
unde is reijci potuerat. Tertia deſperatio. Ruit alto a culmine troia. Hoc eſt concidit iam,
cui poteras ſubuenire. hi igitur fuere gemitus admonentis quod omnia in unum mala nefariaq; conue-
nerant. Fuga (ut dictum eſt) indicta uiro forti, & interitus troiani imperij. Verum ne deſertæ pa-
triæ genitalis incurſurum ſe culpam arbitraretur æneas, ſi id feciſſet, augmentum pleniſſimæ deſpe
rationis adiungit, ut hunc modis omnibus ſubmoueret. Nulla eſt quippe ſi relinquatur, quod ſic pe-

animalia. Laus interea exprimitur ducum, qui absente rege tantum curæ ac diligentię dabat, ut ultra tempus uigilarent, tractantes regni commoda, & quid fieri in tanta necessitate congrueret, uel quis ad æneam posset nuntius destinari. Stant longis adnixi hastis & scuta tenentes Castrorum, & campi medio. Præter uigiliarum laborem non saltem sedentes sed stantes & tenentes scuta & longis hastis adnixi. ecce & armorum gestatio quantum laboris imponebat uigilantibus, quos solum leuabat hastarum auxilium, quibus innixi iuuabantur. Medio. his accipiendum est, ut sit, medio castrorum, & medio campi. campum hic dixit non talem, quales sunt in quibus bellicæ congressiones agitantur. sed spatium intra castra constitutum. Deniq; iccirco addidit castrorum medio, ut ostenderet spatium, quod campi nomine appellauit intra castra fuisse constitutum. Campum ergo debemus accipere spatium intra castra, tractantibus necessariis deputatum. Tũ nisus & una Euryalus confestim alacres admittier orant Rē magnam, pretiũque moræ fore, primus iulus Accepit trepidos, ac nisum dicere iussit. Tum inquit, hoc est eo tempore, quo illi uigilabant, qui stabant, quo æstibus tactabantur, quo tractatibus publicis non occurrebat effectus. Opportune uenerant simul euryalus & nisus, qui alacres orarent, se in illud consilium admitti. Alacres, hoc loco non gaudentes, sed festinantes debemus accipere. non enim conueniebat gaudium illi tempori, aut personis, aut loco. hoc uerum esse sequentia probant. Rem, inquit, magnam, pretiumq; morę fore. dicebant enim illi res magnas se ferre. & earum inextimabile pondus. & labi posse, si fieret mora. & merito fuerat properandum, dum in hostibus uinum fuit & somnus, & dum paratas fraudes noctis tempus poterat adiuuare. pretium significare utilitatem & multi autores dixerunt, & ex eo fit manifestius quia operę pretium dicitur, quum ex aliquo actu quæritur commodum. ergo celeritatem rogabant, ne mora corrumperent parata consilia. primus iulus accepit trepidos, idest turbatos cogitatione necessaria, & properatione, ac nisum dicere iussit. debuit quippe deferri natu maiori, & ei qui per ætatem potuit ferre matura consilia. Tum sic hyrtacides, audite o mentibus æquis Aeneadæ. Præclare in ipsis principiis posuit, mentibus æquis. ne quis quum audisset, inuideret audientibus. Neue hæc nostris spectentur ab amnis Q uæ ferimus. Ne arrepta ætatis nostrę occasione leuiter sumant, quod est pro omnium salute prospectum. ætatis commemoratio facta est propter euryalum, de quo supra dixit. ora puer prima signans intensa iuuenta. uult enim, egregius amicus omnino gratiam iuuenti consilii participare cum socio. Rutuli somno uinoq; soluti Conticuere. Bene posuit, conticuere. potuit enim dici, & unde scis eos dormire? ex eo, inquit, quod tacent, dormiunt. quod autem uinum hoc fecisset & somnus, uiderant omnes. Locum insidiis cõspeximus ipsi. Q ui patet in biuio portæ, quæ proxima põto. Interrupti ignes, aterq; ad sidera fumus Erigitur. Hæc quoq; signa constabant esse dormientium. ater, inquit, fumus. non quo sit aliquando albus, sed ut crassum copiosumq; monstraret. Interea more suo uirgilius ante ipsius consilii cognitionem possibilitatem præmittit effectus. tunc inuentionem ipsam dicit, ne contrariis interrogationibus relationis ipsius intentio rumperetur. si enim in prima parte diceret nisus, ne tractetis ulterius, nos imus ad æneam posset responderi, quomodo ibitis, si circumfusi sunt hostes? hæc isti inter initia non negarunt: sed sepultos uino esse asseruerunt ac somno, proinde pro absentibus haberi debuerant, qui ad mortuorum uicem fuerant stricti. Si fortuna permittitis uti Q uæsitũ ænean ad mœnia pallantea. Mox hic cum spoliis ingenti cæde peracta Affore cernetis. Tetigit disciplinam militarem citra potiorum quippe iussionem nulli licere abscedere. fortunam, euentum debemus accipere, si per

riit, ut nulla possit opitulatione fulciri. quod ipsum ut apertius signaret, addidit. Sat patriæ pria moq; datum. ut plenum uenisse interitum demonstraret. Si pergama dextra defendi possent etiam hac defensa fuissent. Quia poterat æneas dicere auxiliabor captæ urbi, ille præuenit, & ait, contra tantam uim humanam nihil posse uirtutem. & subnexuit huius rei probationem. Si possent, inquit, pergama humano auxilio communiri, etiam, hoc est adhuc & mea potuit dextera defendi. Si, ergo pronuntiandum est, ut dicamus, si pergama dextera defendi possent etiam. Sic enim & alio loco positum legimus. placido ne etiam pugnabis amori: hoc est adhuc ipo uerbo hic quoq; usus est. scilicet potuisse sua dextera defendi patriam. Si ei adhuc incolumitas relinqueretur. Sacra suosque tibi commẽdat troia penates, Hos cape fatorum comites, his mœnia quære Magna, pererrato statues quæ denique ponto. Ecce ostendit & fugiendum esse, & non esse flagitium, si fugerit. cum ipsa pria defendi non possit, inducit æneam uelle liberari per fugam, & sacra, & deos, atq; eo magis petendam fugam, quod constaret regnum illud ope hominis ulterius defendi non posse, quod nec dii sui tueri potuerunt. quantum autem æneæ addatur ad meritum, ex hoc datur intelligi, cum illi sacra & deos suos ĩtercepta troia commendat. aut enim nimium religiosum probare uoluit, aut ipsis religionibus cõseruandis aptissimum, aut diis ipsis certe potiorem. Nullus enim commendatur, nisi qui sit eo cui commendatur inferior. Hæc autem dicit sacra, & eos commemorat deos, quorum poeta in themate mentionem fecit, dicens, Inferretq; deos latio. ecce etiam hic agitur causa fugituri, ne ullam ex eo contrahat culpam, suadet fugam imago uiri fortis, suadet ipsa etiam patria, quæ ĩ auxiliũ sui uiri fortis animum debuit inuitare, datur fugituro deorum societas, omniumq; sacrorum. quid enim æneas posset in ea causa: in qua dii ipsi nec suis nec sibi adesse potuerunt? Verum quia sacrorum & deorum debuit expressius ostendere rationẽ, a generalitate transit ad speciem dicens. Sic ait, & manibus uittas Vestamque potentem Aeternumque adytis effert penetralibus ignem. Sacra dixit quæ ad consecrationem pertinebant, uittas scilicet, & æternum ignem, deos dixit penates & Vestam ipsam. hos cape fatorum comites. qui commendatur alicuius meriti debet ostendi, ut ipse quoq; monstretur profuturus ei, cuius auxilium senserit. Iccirco ait. hos cape fatorum comites. adiuuabunt, inquit, fata tua cum tui comites fuerint. his mœnia quære magna, magni sunt, inquit, magnũ debes parare, hoc quũ dicit, spem maximam futuri temporis pollicetur, ut calamitatis præsentis incommodum, uenturæ prosperitatis utilitate pensetur. His ait, statues mœnia hoc est perficies. pererrato ponto, ut ostenderet uera se insinuare, prædixit prospera, & his laboriosa cõiunxit. Diuerso interea miscentur mœnia luctu Et magis atque magis (quanquam secreta parentis Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit) Clarescunt sonitus armorumque ingruit horror. Cõplexus, inqt, admonitiõibus hectoris, malorũ oĩum uis diuersis gñibus cumulata est. nũtiabãtur quippe cædes, & educto fragore armorũ, & lamẽtabilibus uocibus, Incẽdia uero ĩgruere significabãt ĩgruẽtes æstus, quorũ iã pulsabar ardoribus, nũc illud saltẽ profuit, quod domus patris mei lõgius fuerat submota. Excutior somno. nõ dixit expgefactus sũ, hoc. n. aut ex satietate sõni cõtingit, aut de trãqllitate aĩ ac securitate mẽtis põt puenire, qes ergo dormiẽtis abrupta ẽ. Et summi fastigia tecti Ascensu supero, atque arrectis auribus asto. Volui, inqt, qd causæ eẽt explorare de sũmo. ascẽsu igitur meo supaui summũ tectũ, & attẽtis auribus singula cœpi captare, comprehensurus scilicet ex alto, quæ uideri per incendia possent, uel audiẽdo cognosci. mittit similitudinẽ, ut oñdat queadmodum ciuitas ardebat, uel quemadmodum strepitus, uel clamores diuersi ueniebãt ad aures eius. comparans sibi pastorem, segetes uero ardentes incensæ patriæ, maiorem uim maiori

mittitis ut subeamus euentum, possumus transire per hostes ebrios & dormientes. præbebit nobis transitum locus, qui patet in biuio portę quæ proxima ponto. Pergemus quæsitum hoc est ad inquisitionem æneę ad pallanteam ciuitatem. erit argumentum prosperitatis istius, ut uideatis redeuntes onustos spoliis, & peracta cæde uictores. potuit dici, quomodo pergetis, qui uiam non nostis? huic parti occurrit, dicens. Nec nos uia fallit euntes. Ecce accessit huius rei assertio. Vidimus obscuris primam sub uallibus urbem Venatu assiduo, & totum cognouimus amnem. Hic non quærenda est ueritas. eundi enim cupidi potuerunt in sua assertione mentiri. assignauit dictionem poeta hominum perturbatorum. supra enim dixit. Primus iulus accepit trepidos. hunc locum dicamus apertius. Audite o mentibus æquis Aeneadę, neue hæc nostris spectentur ab annis Quę ferimus. principiorum cursus habet continuationem suam. sed quando est ad alia uentum, exorta interruptio est. ubi enim cœpit dicere, quid hostes agerent. non coniunxit uniuersa: sed miscuit, quę ad actus rutulorum non pertinerent, & ad ea rursus reuolutus est, & sic compleuit interposita. sed hæc confusio facta ordinatione monstrabitur, & inuenietur intellectus instructior. Rutuli somno uinoq; soluti conticuere, interrupti ignes, aterq; ad sidera fumus Erigitur. hoc pertinet ad æstus rutulorum. dicitur quid & qua uia faciendum sit, locum insidiis conspeximus ipsi, qui patet in biuio portę, quę proxima ponto, si fortuna permittitis uti quæsitum ænean ad mœnia pallantea. mox hic cum spoliis ingenti cæde peracta affore cernetis. nec nos uia fallit euntes. Vidimus obscuris primam sub uallibus urbem Venatu assiduo, & totum cognouimus amnem. Hic annis grauis, atq; animi maturus alethes. Maturi hominis & tantam sollicitudinem gerentis quales esse debeat responsio uideamus. Dii patrii, quorum semper sub numine troia est, Non tamen omnino teucros delere paratis, Quum tales animos iuuenũ, & tam certa tulistis Pectora. Profecta ad eos alethæ actio gratiarum magnam nisi & euryali continet laudem. nec immerito sic exorsus est. deorum quippe beneficium est nasci homines magnanimos, fortes, utiles, ac necessarios. quando, inquit, tales meruerunt habere troiani, quid spei sit, longe monstratur. Sic memorans humeros, dextramq; tenebat Amborum. Hoc signum fuit gratias agentis etiam ipsis ante uerba. Et uultum lacrimis, atq; ora rigabat. Gratulationis fuerunt lacrimę, & doloris. gratulationis ꝙ extitissent tales uoluntarii, doloris uero, quia dixit omnino non tamen teucros delere paratis. Recordatus est enim, quantos perdidissent magnanimos heroes troiani. Quæ uobis, quæ digna, uiti pro talibus ausis Præmia posse rear solui? Bene dubitauit, ut in ipsa dubitatione metuisse uideretur, ne minus diceret, ꝙ̄ illi merebantur. Pulcherrima primum dii, moresq; dabunt uestri. Ecce tractatum accipitem indicauit. quicquid, inquit, debetur meritis uestris, reddent dii præstantibus uobis recte honesteq; uiuentibus. Tum cætera reddet Actutum pius æneas. Actutum dixit, solutio enim reciproca est uicissitudinis, proxima debuit promitti ipsius æneę, pro cuius salute tam dura incerta fuerant subituri. Atq; integer æui Ascanius, meriti tanti nõ immemor unquam. Ne illi dicerent, quanto tempore nobis poterit æneas prodesse? Addidit ætatem pueri, ex quo plurima longo tempore sperari potuissent: meriti tanti nunquam immemor futurus. hoc non tantum promittentis est, uerumetiam optantis. hoc enim desiderabatur, ut æneas mature remearet. Immo ego uos, cui sola salus genitore reducto Excipit ascanius. Excipit ascanius. primo debuerat poni. Est enim poetę persona & deinde, immo ego uos cui sola salus genitore reducto. quum hæc ascanius dicebat. ergo post alethem excepit eos ascanius dicens. imo ego uos. alethes duorum, liberalitatem pollicitus fuit ascanius, immo ego uos nu-

uiolentiæ, furentes austros sæuientibus græcis. Icirco ait. In segetem ueluti cum flamma furentibus austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens Sternit agros, sternit sata læta, boumq; labores. Præcipites trahit syluas, stupet inscius alto Accipiens sonitum saxi de uertice pastor, Tum uero manifesta fides, danaumq; patescunt Insidiæ. *Tunc, inquit, incertis & dubijs recedētibus manifesta ueritas patuit. tunc græcorum insidiæ dominantibus iam malis nostris euidentissime claruerunt. narratis interea, quæ auribus acceperat, incipit referre quod pertinebat ad uisum.* Iam deiphobi dedit ampla ruinam Vulcano superante domus, iam proximus ardet Vcalegon, sigæa igni freta lata relucent. *Iam, inquit, ardebat quicquid nostris parietibus proximum fuit. deiphobi & ucalegonis domus & iā funestis incēdijs patriæ illuminatum fuerat mare.* Exoritur clamorq; uirum, clangorq; tubarum. *Eo pertinet, quia dixit, Tum uero manifesta fides, danaumq; patescūt Insidiæ. Tantum quippe profecerant græcorum doli, ut nihil iam superesset, quod occulte moliretur, usq; adeo ut nec clamare metuerent, nec suorum animos tubarum clāgoribus excitare. Videamus hic qualis æneæ tractatus inducatur, cui imago hectoris fugiēdum esse dixerat, & cuius affectibus interitus patriæ subiacebat. Audito, inqt, tubarū clāgore, & aperto excidio ciuitatis accēsus nō fugi. ut hectori uisum est, sed,* Arma amens capio. *hoc est oībus aduersis mēte turbata nō in fugā sed in arma couersus sum.* Nec sat rationis in armis. Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem Cum sociis ardent animi. *Nō. n. inquit, integrā mētis intētionem habere potui, quem tubarū. s. hostilium clāgor, & excidiū patriæ genitalis accēderat. Secutus igitur, quod amat, armatus, & dimisso tutiore cōsilio, quod amētia cōfuderat ardēte patria, ipse quoq; ardebā furore bellādi, usq; adeo ut glomeratā sociorū manū quærerē bello, ut si fieri potuisset, arcē saltē tueremur ab hostibus.* Furor iraq; mentem præcipitant. *Iracūdia, inquit, & furor cōsilio deficiēte mētē præcipitabāt, hoc est, nō quo uolebā impellebar, sed quo uellet amētia. Hoc loco egregie potius, mētē præcipitāt. quicquid. n. præcipitāter urgetur maiore impulsu, nō quo uoluerit, sed in eā partē cadit, in quā ruinæ pondus adduxerit.* Pulchrumq; mori succurrit in armis. *quia uictoriæ cōquirēdæ nō fuerat spes, nō ut uincerē, ferebar in bellū, sed armatus uolui mori, & īterire cū patria.* Ecce autē telis Pāthus elapsus achiuū, Pāthus otriades, arcis phoebiq; sacerdos, Sacra manu, uictosq; deos, paruumq; nepotem Ipse trahit, cursuq; amens ad limina tendit. *Ego, inquit, aio ardebā ut collectis q̄ plurimis uel arcem defenderem, sed iam etiam ipsa fuerat capta. deniq; panthus arcis eiusdem sacerdos & phœbi, uiolentia inde periculi præsentis exclusus, repente apparuit, & licet telis hostilibus fuisset elapsus, quia tantæ fuit pietatis ac religionis, officij sui etiam in ultimo discrimine non est immemor factus. nam secum auexerat omnia, quæ in illa arce colebantur. portabat quippe suis manibus sacra, portabat & deos uictos, ut ostēderet humanū auxiliū aduersus eā uim nō fuisse necessariū. cui ipsi quoq; dij pro se resistere nequiuerunt. Paruumq; nepotem ipse trahit. quoniam fugientis passibus non ualebat occurrere, trahebatur, cursuq; amens ad limina tendit. tutis exclusis ad non tuta confugiens, plenā testabatur amētiā, quū eo fugiēs curreret, quot cum ipsis dijs potuisset incendi.* Quo res summa loco panthu? quam prendimus arcem? *Interrogatio breuis pro ratione temporis sumpta, quæsita etiā pro persona fugientis, qui se ac deos ac nepotem hostili uiolentiæ subtrahere cupiebat, pro eius quoq; persona, qui aduersa licet celeriter uolebat audire, ait ergo, Quo res summa loco pāthu? summa rerū est malarum uel bonarum, concinna definitio, qua celerius exprimi possint aduersa, uel prospera. quam prendimus arcem? arx est secunda defensio, inuenta iccirco, ut euictis muris ipsa succedat. recte ergo quæsitum est,*

merabo, & adiecit causam, propter quam faciebat obnoxium. cui sola salus genitore reducto. tūc scio tutam fore uitam meam, quum remeauerit pater meus, proinde pro paterno reditu, & pro conseruatione salutis meæ: ego uobis meliora soluam, addidit & iusiurandum, quo magis securiores de promißis efficeret. Per magnos nise penates Asaraciq; larem, & canæ penetralia uestæ Obtestor. Hæc enim precipua troiani, quæ colerent, habuerunt, penates deos, assaraci larem, & uestam canam, hoc est antiquam & perpetuam. Obtestari est ob aliquam causam deos testes adhibere cum iureiurando. Quæcunq; mihi fortuna, fidesq; est. Fortuna in euentu est factorum, fides autem in potestate. quæcunque, inquit, in me fuerit fortuna. hoc est, si melior me fortuna prospexerit, & si qua in me fides est, hanc seruabo meritis uestris. intantum, ut in uestra sit potestate, quid rependi uobis pro meritis debeat. Reuocate parentem, Reddite conspectum. Hæc fuit desiderii summa, hæc promissorum causa, ut rediret pater, & hunc filius reduci uideret. Nihil illo triste recepto. Hoc non solum ad ascanium pertinebat, sed ad omnia iccirco posuit, nihil futurum triste, quum ille remeauerit. Bina dabo argento perfecta, atq; aspera signis Pocula, deuicta genitor quæ cœpit arisba. Bina dixit, non quatuor, sed duo. ut bina manu lato crispans hastilia ferro, ut singuli singula pocula haberent. species autem numeris cum laude sua posita est. argento, inquit, perfecta atq; aspera signes pocula deuicta genitor quę cœpit arisba. non enim tollebatur post uictoriam, nisi quod esset magni meriti. Et tripodas geminos, auri duo magna talenta. Omnia utrisq; communia obtulit. Cratera antiquum. Ex ipsa uetustate mirabilem. Quem dat sidonia dido. Additum est istius meritum ex persona eius, quę dederat. sed & hoc, quia unū fuit, commune ambobus datum est. dat sidonia dido, sic posuit, quasi tunc non ab ascanio, sed a didone proficisceretur. postea ab eo, qui dabat in præsenti futuri quoq; temporis. separata singulis munera pollicetur, & quę esset largiturus, expreßit. propter quam rem promiserat, quæcūq; mihi fortuna fidesq; est. hoc ipsum nunc exponit. Si uero, inquit, capere italiam, sceptrisq; potiri Contigerit, uictori, & prædæ ducere sortem. Hoc est, si prædam nos ducere dÿ concesserint. Vidisti quo turnus equo, quibus ibat in armis Aureus, ipsum illum clipeum, cristasq; rubentes Excipiam sorti, iam nunc tua præmia nise. Certus enim de adipiscendo esse non potest, cui obstat sortis incertum. Iccirco dixit, excipiam, ut hæc iudicio potius hominis, ꝙ euentu sumeret sortis. hæc erunt nise præmia tua. Præterea bis sex genitor lectissima matrum Corpora, Captiuosq; dabit suaque omnibus arma. Duode cim ex captiuis fœminas formosas. quod ait, matrum, non solum mulieres intelligere possumus. quoniam sic multis locis posuit. uerumetiam propter muneris laudem fœcundas, ut præter numerum & formam. inde quoq; earum cresceret meritum, ue ex illarum etiam partu magna possent emolumenta conquiri. Vsq; adeo ostenditur fæcunditatem tetigisse in appellatione matrum, ut de isto intellectu non debeat dubitari. Mater enim dici non potest, nisi quam constat peperisse. Cum captiuorum non definit quantitatem, ut mulierum fecit. Intelligitur etiam ipsis duodecim promisisse, ut in mulieribus ac uiris idem numerus teneretur. Insuper id campi, quod rex habet ipse latinus. Huius campi facere uidetur commemorationem, quem tuendum latinus crediderat. campum magnum quippe futurum esse constabat. quod habuisset rex in possessione regis. ex aperto significatur etiam latitudo terrarum. Interea mos poetę ad imitationem retinendus est. ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, hæc diuidit, interponendo aliquid tamen, quod non sit alienum. nam in media enumeratione numerum interposuit. Excipiam sorti

quam prendimus arcem, uidebat enim fugientem panthum ab arce cum ipsis dijs euidenter exclusum, & sciebat nullam esse aliam præter ipsam. nouerat quoq; ex insinuatione præterita hectoris, hostili multitudine iam muros esse possessos. Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit, Venit summa dies. *Miram in respondendo celeritatem posuit, extitisse pro ratione temporis supradicta, & pro ratione personarum fugientis scilicet, & audire cupientis, antequam interrogationi meæ finem feci, ille mixto uerbis gemitu talia reddidit. Cum propositionibus omnibus responderi conueniat, hoc uel maxime loco prædicanda uehementer est poetæ nostri artificiosa subtilitas. ijsdem enim uerbis eademq; breuitate & instruxit inscium, & quæ summa esset rerum, plene perdocuit. Ille dixit, quo res summa loco, hic dixit uenit summa dies.* Et ineluctabile tempus dardaniæ. *Hoc est, quod luctando superari non possit. Venit, bis accipiendum est, ut sit uenit dies, uenit tempus.* Fuimus troes, fuit ilium, & ingens Gloria teucrorum. *Interijt, inquit, totum quicquid apud nos fuit. Expressa rerum summa incipit dicere quid geratur, uel quid uiderit, quãuis & hoc possit ad summam rerum pertinere.* Ferus omnia iuppiter argos transtulit. *Ferus iupiter moraliter positum. In aduersis enim nimio malo, uel certe ut putamus iniusta ex causa commoti, etiam deos male tractamus. unde ergo ferus, ipse ostendit dicẽs, omnia quæ apud nos fuerant læta, transtulit in græcos, & sic nos nimia feritate prostrabit, ut cui noceret postea non haberet, nullis scilicet reseruatis. Argos omnia transtulit, hoc est, felicitatem iliensem argos trãstulit. argos non ad argos quasi ad græcos, sed ad ciuitatem quæ argos diceretur.* Incensa danai dominantur in urbe. *Non pugnant adhuc græci, sed securi de uictoria dominantur utpote ardente uniuersa ciuitate.* Arduus armatos mediis in mœnibus astans Fundit equus. *Magna perturbati hominis & metuentis prosecutio. quum. n. iam equus fudisset armatos, omissis rebus perfectis, quasi adhuc gererentur, quę transierant, fundit, inquit, non fudit, modus. n. imperfectus maiorem terrorem facit. ordinatur autem sensus sic, arduus equus in medijs mœnibus astans fundit armatos. ne incipiat esse uitium, si dicamus in medijs mœnibus fundit.* Victorq; sinon incendia miscet Insultans. *Quum teneretur inter initia sinon. Insultabant captiuo troiani, uni omnes. nunc ipse uniuersis & patriæ ad cuius interitum fouebat incendia hostis magno animo, qui necessarie faciebat tunc insultationem. hoc fuit, quod dicit.* Portis alii bipatentibus adsunt, Millia quot magnis nunquam uenere mycenis. *Ecce etiam hic portarum bipatentium significatio est. supra enim dixit, portisq; patentibus omnes accipiunt socios, atq; agmina socia iungunt. ostendit unam portam, quæ ingredientibus atq; regredientibus muris incolumibus fuerat præparata. alteram dicit, quæ diruta murorum parte fuerat patefacta, ut equi moles immensa posset induci. per has ergo portas cum pauloante poeta dixisset. omnes accipiunt socios atq; agmina conscia iungunt, hic quoq; illo imperfecto modo utitur panthus, ut metum maximum referẽdo cõfirmet, adsunt, inquit, millia quot magnis nunq̃ uenere mycenis. quasi nõ tenedo remeassent, quos habuit troia. Dicitur iam causa, propter quam nec panthus fugere extra patriam potuit, nec æneas secũdum hectoris sentẽtiam ualebat exire.* Obsedere alii telis ãgusta uiarum Oppositi, stat ferri acies mucrone corusco Stricta parata neci. *Omnia, ĩquit, aduersa sunt, & in eum desperationis cardinem ducta, ut nec consistere in patria q̃squam sine pernicie poßit, nec saluti fugiẽdo cõsulere.* Vix primi prælia tentant Portarum uigiles, & cæco marte resistunt. *Cum supra dixerit cædũtur uigiles, quomõ hic dicit: uix primi prælia tẽtãt portarũ uigiles, & cæco marte resistũt: aut nõ omnes cæsi tũc fuerãt, quũ hostis muros intraret, & reliq̃ resistebãt. aut illis omnibus cæsis aliarũ portarũ uigiles utcunq; certabant.*

iam nunc tua præmia nise. Quis non arbitraretur completam fuisse enumerationem ipsam? ue/nit ad alia, rediit præterea, quum posset continuare, & completis omnibus dicere. hæc erunt nise præmia tua. Te uero mea quem spatiis propioribus ætas Insequitur, ueneran de puer, iam pectore toto Accipio, & comitem casus complector in omnes. Multum enim ualet ad confirmandum religionis affectum ætas ætati conueniens. Deinde ait. Te euryale quoniam etas nostra prope æqualis est, sic totis accipio sensibus meis, quoniam spes abhinc tuæ uirtutis apparet, sis mihi comes Nulla meis sine te quæretur gloria rebus Seu pacē, seu bella geram. Tempora omnia uiuendi complexus est, dicendo, seu pacem, seu bella geram Tertium enim non est. Tibi maxima rerum uerborumq; fides. Es enim tantus, ut tibi tuto comittantur consilia pacis ac belli. Contra quem talia fatur Euryalus. me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arguerit. Nunquam, inquit, fiet ut dies aliqua mutet sententiam meam, uel maxime in hac causa, in qua tanta gloria & tantus futurus est labor: nec erit quisquam, qui me mutati consilii teneat reum. Tantum fortuna secunda Aut aduersa cadat. Solum illum absit ne fortuna in nos uultum contrarium uertat, quod in nostra non est potestate, sed potius in ipsius fortunę arbitrio. Sed te super omnia dona Vnum oro. Vnum, inquit, ne post tanta, quæ fuerant, odio suspectior fieret. Incipit iam uenire ad ipsum unum arte mirifica. commendat tantum eius personam, a quo ipsum unum fuerat petiturus, nec in hac parte poeta morem suum deseruit. Primo enim dicit a quo petat, deinde pro qua petat. tunc uenit ad illud, quod ex necessitate poscendum est. multum enim desideriorum iuuant præmissę causæ, si ponantur primę, quam postremę nectantur. Ponit igitur commendationem primam, quę filii meritum non teneret. haberet tamen ex ratione sanguinis pondus: atq; ita hanc arripit partem, ut ingra/tum se non esse de præteritis monstret: & tamen adhuc sibi aliquid asserat necessarium, in quo ipse non auaritię sed pietatis studium comprobaret. Genitrix, priami de gente uetusta est mihi. Magna pondera uerborum singulorum præposita sunt est maternum nomen, quod religione transeat affectus cæteros, & maiestate pietatis exuperet. sequitur sanguinis causa, quod esset ex genere priami, nec accessione noua sed uetustates ratione coniuncta. Ecce quot merita mater tanti uiri, ei quoq; cui commendabatur affinis, atq; ex gente priami interiore descendens. quid illa non mereretur ab eo, pro cuius patre euryalus tot incerta fuerat subiturus? Quid ille largiri non debuit consorti sanguinis sui? quam non tantum generis ratio, uerumetiam ipsa tuebatur antiquitas. quam decorabat filii meritum, quam priami nomen ornabat, qui auus fuisset ascanii. hoc pertinebat ad ordinem generis. dicit iam ipsius non immerito præferenda, frustra quippe laus originis tangitur, nisi ipse, qui laudatur, moribus optimis & probitate uitæ maioribus suis recte respondeat. Quam miseram tenuit non ilia tellus Mecum excedentem, non mœnia regis acestæ. Hæc, inquit, tantum me dilexit, ut illam me recedente de troia, nec originaliter terræ retentaret affectus, nec cæterarum cessantium tardaret exemplum. hæc apud acestem mei causa otium labori non prætulit. contempsit delicias affluentissimi ciuis, ne desereret filium. hanc ergo, nūc uideamus, quid significare possit. hanc, inquit, quæ tantum laboris mea causa suscepit, quę matribus cunctis tale monstrauit exemplum, quæ nostrorum tædium non sensit errorum, quę constantiam seruauit usq; ad ipsos effectus. Ego, quem conuenit reddere maternis affectibus religiosissimam uicem Ego supra matrum nomen dilectus ab ea, Ego qui ingrati culpam declinare debueram, nunc sollicitus .s. in tempore, quo hostis castra circundedit, quo etiam si abessem, debui curare præsentiam meam. Hanc ego nunc ignarā huius quodcunq; pericli Inq; salutatam linquo.

Quod fuit

Talibus otriadæ dictis,& numine diuum In flammas & in arma feror. *Cum talia, inquit, mihi panthus insinuasset, quasi quodam deorum numine sic fui accensus, ut desiderarem mori. dixerat.n. pulchrumq; mori succurrit in armis. ecce hic dixit, in flammas & in arma feror, ut ostenderet in tanto discrimine ciuitatis & desperatione omnium rerum mori se maluisse, q̄ uiuere.* Quo tristis erinnys Quo fremitus uocat,& sublatus ad æthera clamor. *Illo ibā, īqt ubi maximus fuerat clamor, hoc ē ubi maximū piculū fuit, & facilior mortis occasio.* Addunt se socios rhipheus,& maximus armis Iphitus, oblati per lunam hypanisq;, dymasq;, Et lateri agglomerant nostro, iuuenisq; corebus Mygdonides. *Dicturus plurimorū noīa, ne oīum facta cōtinuatiōe odiosam faceret narrationē, interposuit q̄ desperatiōe facta fasti/diū remoueret. uñ ordinatur sensus hoc mō. addūt se socios & lateri agglomerāt nostro oblati p lunā rhipheus, iphitus, hypanisq;, dimasq;, iuuenisq; corebus. hic q̄ritur cur dixerit oblati p lunā. quū ipse supius posuerit. Vertitur īterea cælū, & ruit oceano nox, Inuoluēs ūbra magna, terrāq; polūq;, myrmidonūq; dolos. hoc ne sit uitiū, tale ut supradictū est noctē debemus accipere, quales sunt plerunq; cum luna non per omne spatium noctis apparet.* Quos ubi consertos audere in prælia uidi Incipio super his. *Multū quippe persuasio ualet, ubi iam inest uoluntas persuasionis ipsi consentiēs. si enim possunt inuiti, quo uelis transduci sententia, eo magis facilius trahitur uniuscuiusq; mens, si persuasio eam uolentem paratamq; reperiat.* Iuuenes fortissima frustra Pectora, si uobis audentem extrema cupido est Certa sequi, quæ sit rebus fortuna uidetis. Excessere omnes adytis, arisque relictis Dii, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi Incensæ. moriamur,& in media arma ruamus. Vna salus uictis nullam sperare salutem. *Sensum loci istius, quo facilius intelligatur, ordinamus hoc modo. Iuuenes fortissima pectora quæ sit rebus fortuna uidetis, excessere oēs adytis arisq; relictis dy, quibus impium hoc steterat, frustra succurritis urbi incensæ. si uobis audendi extrema cupido certa sequi, moriamur, & in media arma ruamus. una salus uictis nullam sperare salutem. Intellectus sic accipiendus est, iuuenes quidem estis fortissimi, & de fiducia uirtutis in bellum prompti, cupitis aduersis patriæ subuenire, sed auxilium uestrum incensæ urbi qd pderit? Nō est igitur frustra laborandum uel maxime cū ea, quā dy sui deseruerunt, qui eius imperium tuebantur, & quoniam in omnibus præuenti sumus, moriamur si non p ipsa, uel post eius interitū, & in armatos ruamus uoluntate promptissima. Vna enim salutis uia est uictis, si salutem quam tueri nō possunt desperando contemnāt.* Sic animis iuuenum furor additus. *Tantum inquit ualuit persuasio mea, ut ætatis iuuenum uoluntatisq; intentio furore quodam ferreretur accensa.* Inde lupi ceu Raptores atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies, catulique relicti Faucibus expectant siccis, per tela, per hostes Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus Vrbis iter, nox atra caua circumuolat umbra. *Secundum necessitatem temporis miram comparationem induxit. lupus enim improbissimum genus est aīalis, sæuū satis, & in prædam semper ac uehementer intentum, & tunc magis quando catulos habet, cui nihil aliud aptū sit ad complendas insidias, quam caligo ac tenebræ salutem sic cōtemnēs ut sine eius desperatiōe uiuere nō possit, cōtraria iugiter cogitās, ut quod optat inueniat. Ita, inquit, & nos aperta in pericula ruebamus. neq; enim dubia pernicies fuit. Cum ferreremur per mediam urbem p cōfertos hostes, et armatas strictis mucronibus dexteras, unū habētes ī subsidio, quod tenebrosæ noctis auxilio iuuabamur. noctis istius, qua interitus extitit troiæ, uarietatem Virgilius posuit. In prima.n. eius parte dixit, Vertitur interea cælum & ruit oceano nox, inuoluens umbra magna terramque polumque*

Quod fuit maximi ſceleris, ut peregrina ut periculoſa petiturus non retuliſſet matri, hu-
ius facti inſerit purgationem, ne reum læſa pietas retineret: (Nox ait & tua teſtis Dex-
tera) quod nequeam lacrimas perferre parentis. Iureiurando adhibito confirmauit,
ſe non impie facere. ſed quod lachrimas eius ferre non poſſet, quas fuſura fuerat, ſi filium in
tali cauſa uideret abſcedere. hoc exemplo ſalutationem dicere poſſumus, non eam tantum,
qua matutinis horis uti conſueuimus, uerumetiam illam, quam abeuntes relinquimus
remanſuris. cauſa lachrimarum matris ſi eam flentem cerneret, hoc uult oſtendere,
iturum ſe non eſſe. uincere enim eam neceſſe eſſet, quæ cruciatus ſuos effuſis fleti-
bus approbaret. hoc genere quanta factis commendatio eſt? quum ſubtiliter dicitur, ut
tu uideas patrem tuum, ego ſum matrem religioſiſſimam relicturus? At tu, oro, ſolare in-
opem & ſuccurre relictæ. Inopem dixit non ſubſtantia familiaris rei exhauſtam, ſed
minoris animi, quoniam conſtabat illam abſentiam filij æquo animo ferre non poſſe.
Hoc ita eſſe aliud quoq; probat exemplum, quo eſt dictum, ſæuit inops animi. Er-
go foue, inquit, mente inopem fœminam, foue deſertam, ut habeat ſolatium tuum, &
abſentiam filij non ſentiat. Hanc ſine me ſpem ferre tui, audentior ibo In caſus
omnes: Securum me redde de partibus matris. Ego omnes caſus intrepidus petam. Per-
culſa mente dederunt Dardanidæ lachrimas ante omnes, pulcher iulus, Atque
animum patriæ ſtrinxit pietatis imago. Licet moti eſſent omnes loquente eu-
ryalo, plus tamen iulus percuſſus eſt. nam eius animum exagitauit euryali exemplum,
& accedens caritas patris. quoniam ſimilis fuerat cauſa, & de parentibus agebatur. quip-
pe alterum cruciabat patris abſentia: alterum mouebat, quod talem matrem fuerat re-
licturus. Tum ſic affatur. Videamus iuli reſponſum, cui dictum eſt. At tu,
oro, ſolare inopem, & ſuccurre relictæ, & hanc ſine me ſpem ferre tui, audentior ibo
In caſus omnes. Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis Namq; erit iſta
mihi genitrix, nomenq; creuſæ Solum defuerit, nec partum gratia talem Par-
ua manet, caſus factum quicunq; ſequetur. Quicquid ſcis, ait, conuenire meritis
tuis, quicquid arbitratus fueris te dignum, ante ipſam petitionem tu tibi ſpondere ne dubites, atq;
ita ut iam te accepiſſe confidas: nec te ulterius matris cura ſollicitet. quæ enim tua eſt merito ef-
ficitur & mea, tantuſq; illius erit in animo meo religionis affectus, ut hoc ſolum differat a mea
matre quod creuſa non dicitur. Merentur quippe magnam gratiam, quæ genuit talem.
nec illi euentus facti ſed initium debitam honorificentiam dabit, & quod ſemel meruit,
erit perpetuum. Per caput hoc iuro, per quod pater ante ſolebat: Hæc quæ
loquebatur, ut magis euryalus crederet, iureiurando confirmauit. quod ipſum non quaſi
incertus de ſalute patris dixit, ſolebat: ſed alio illum more, & dehinc iurare conſueſſe, uoluit
demonſtrare. Quæ tibi polliceor reduci, rebuſq; ſecundis. Hæc eadem matri
que tuæ generiq; manebunt. Nec ſolum tibi, inquit, digna promittuntur, uerum eti-
am matri tuæ & genitori tuo. hæc dicendo, & ſi rediſſet, promiſit beneuolentiam, & ſi
non rediſſet, quod aduerſum fuit, reticuit, ne euidentis mala potius q̃ bona promittere uideretur.
Sic ait illacrimans, humero ſimul exuit enſem Auratum, mira quem fecerat ar-
te lycaon Cnoſius, atq; habilem uagina aptarat eburna, Dat niſo. Mox ut
hæc aſcanius dixit, detraxit ab humero ſuo conditum uagina gladium, quem prætulit au-
toris merito, & pretio eboris, quo fuit uagina ipſa perfecta: Mneſtheus pellem

myrmidonumq; dolos. sequenti in parte dixit, Tacitæ per amica silentia lunæ. Item ait, oblati per lunam, nunc nox atra caua circumuolat umbra. Diuersitas ista hoc genere uidetur posse dissolui, ut iam diximus, ut nox illa nec tota habuerit tenebras, nec omnis ex radiis lunæ fuisse uideatur il lustris. si ergo primum noctis tempus fuit tenebrosum, sequens uero superueniente luna probatur illustre, atq; ita ut in diem quoq; durare potuisset. quomodo hic dicitur nox atra caua cir/cumuolat umbra. debet enim conuenire in ista luporum comparatione, etiam noctis similitudo. quę tunc insidiis apta est, qum densatur tenebris, hic accipere possumus perseuerasse quidem lunam, sed fumo obscuratum eius lumen, qui ex magno ciuitatis incendio uomebatur. Quis cladē illius noctis, quis funera fando Explicet? aut? possit lachrymis æquare labores. Me minerat se dixisse, quis talia fando Myrmidonum, dolopumue, aut duri miles ulyssi, Temperet a lachrymis? hoc ipsum hic quoq; repetiuit, multiplices, inquit, dolores & uel maxime pro/prios, cuius animus potest referre sine lachrymis? aut labores tantos uerbis æquare? hanc ge/neralitatem incipit enumerare per species, asserens in ipsa relatione personam præcipui ciuis & deorum religiosi cultores, speciesq; ipsius diuidit in ea, quæ maiores possent gemitus exci tare. Vrbs antiqua ruit multos dominata per annos. Cecidit, inquit, urbs antiqua, ruit doloq; peryt patris, quam utiq; religiosus ciuis optabat sibi esse superstitem. peryt, cuius imperium per annos infinitos floruit, ruit antiqua. antiquum nobile & maxi mi meriti ueteres posuerunt. nihil enim potest esse diuturnum, nisi quod sit firmum & dig/num, quod debeat etiam futuris seculis reseruari. huic igitur nobilitati patriæ suæ compa/rat tempus, quo ipsa cum ciuibus atq; uniuerso imperio & opibus suis absumpta est. felicitas, inquit, tantorum temporum unius noctis spatio aduersante subuersa est, fuit ergo etiam consi/deratione temporis dolor. Cum enim perdita gemerentur, quæ inimicæ noctis unius angu/stiis, exclusa latitudine longæuæ felicitatis exciderant, adiecit miseranda, quorum alia sig/nificabant indignitatem rerum, alia crudelitatem hostium, postremo alia, quæ in deos quoq; admissa sacrilegia testarentur. Indignitas fuit quod interfectorum corpora oppleuerant uias, quę aliter uici appellantur, & contra suum decus non meruerāt hunc exitum talemq; mortis ca sum subire cum caderent. Ecce exequitur, quod præter ciuis affectum etiam de contemptis nu minibus dolet, utpote deorum antistes præclarus & cultor. Perq; deos, inquit, Et rel ligiosa deorum limina. Vt non tantum uici uerumetiam priuatæ domus, templa quoq; humanis corporibus plena & cæsorum hominum sanguine redundarent. tantum hic ad didit, ut relationis inuidiam gradatim faceret grauiorem. quid enim deterius dici potuit acci disse? quod illo usq; troianorum mala fuisse progressa, ut homines, qui hostiarum sanguine placere consueuerant deos, hos cruore proprio funestarent? Ita in unum colligitur omnium infe/licitas, ut periret primo patria cum regno atq; opibus suis. ciues cæsi iacerent in publico, aut in domibus suis, aut certe in templis sub deorum occisi conspectibus, nihilq; iam reliqui foret, quod sine magno luctu uideri potuisset. Nec soli pœnas dant sanguine teucri. Quondam etiam uictis redit in præcordia, uirtus. Victoresq; cadunt danai Dicitur aliqd, quod a crimine uictos excuset, cadebant etiā græci certantibus nobis, sed nihil proderat. iam enim constabat eos plenam uictoriam consecutos. fuit tamen solatium in aduersis uicti manibus cecidisse uictorem. Crudelis ubiq; Luctus, ubiq; pauor, & plurima mortis ima/go. Quacunq; oculorum isset intentio sola lugenda cernebātur, & labrymæ. Primus

hortentisq; leonis Exuuias, galeam fidus permutat Alethes. *Mnestheus inquit, pellem leonis niso dedit. Alethes, uero galeam permutat. hoc est dominium, quod in ea habuit, transferret.* Protinus armati incedunt, quos omnis euntes Primorum manus ad portas, iuuenumq;, senumq; Prosequitur uotis. *Quos omnis euntes, quum pronuntiamus, separare debemus quos omnis, & moram facere: dehinc dicere, euntes, qui fuerunt duo. ordinari autem debet sensus sic, quos euntes idest euryalum & nisum, primorum & senum & iuuenum omnis manus hoc est multitudo ad portas uotis prosequitur, optans scilicet bona patriæ eos prosequebatur, ad quos cura pertinebat & summa tractatuum publicorum: Iuuenes, quibus adhuc fuerat laborandum, & excitabantur exemplo. Senes uero quicquid nisus & euryalus fuerant aggressi, admirabantur omnes, ergo isti uotis prosequebantur duos, & ad incerta pergentes.* Nec non & pulcher iulus, Ante annos, animũq; gerens curãq; uirilem, Multa patri portãda dabat mãdata. *Egregium inuentum, ut a' cæteris separaretur ascanius. esset enim magnum poetę uitium, si hunc uniuersis æquasset, qui specialiter in causa patris esse magis sollicitus debuit. Et si puer, inquit, ascanius fuit. tamen ante etatem congruam tangebatur uirorum cura, quam necessitas temporis requirebat. dabat multa mandata, quæ ferrentur ad patrem.* Sed aurę Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant. *Ille quidem præcipui filij partibus fungebatur. Sed totum ibat in nubes & uentos. etenim mox hi duo fuerant perituri.*

Egressi superant fossas, noctisq; per umbram Castra inimica petunt. *Transierunt fossas, quibus tuti antea fuerant, & peruenerunt ad loca ipsa, in quibus degebant inimici, quod fuit factu facillimum iuuante auxilio tenebrarum. castra, dixit militari more non constructa parietibus, sed locum, qui tenebat exercitum.* Multis tamen ante futuri Exitio. *Et si perituri fuerant. erat tamen solatium gloriæ, quia multos ante fuerant occisuri. Inimica castra dixit, quoniam illo contenderant, unde non erant redituri. non ergo quasi diuersæ partis castra dixit inimica, sed specialiter niso & euryalo occasionem peragendæ cædis dederant, qui iacebant pro mortuis, utpote quos fatigauerat ludus, & ebrietas presserat. & possederat somnus. Ecce comparatio regis, & regis ducum, & ducum exercitus, & exercitus gestorum. In troianorum parte & rutulorum æneas describitur uigilans, & in peregrinis agens inter gentes incognitas. Turnus sedens in luco nihil cogitans, utpote qui nihil prorsus fuisset aggressus, nisi esset impulsus ab ea, quæ troianis esset inimica, quæq; ageret causam suam, & aliorum malo ipsum æneam niteretur extinguere: Exercitus uero troianorum mandata regis sui recte custodiens, uigilans, sobrius, intentus, ac diligens: & ne tunc quidem aliquid concedens otio, quo hostis uinum & somnus oppresserat. Rutulorum uero copias nimius somnus ac temulenta uini uis belli tempore luxuriosas pronasq; in ludum, tantumq; ad insidias patentes impulerat ut duobus troianis sanguinem præbuissent, & colla, quos licet aduersa tenuissent, ausus tamen memorabilis fuit, & interfecisse plurimos gloriosum. describuntur iam ludibria rutulorum.*

...Mala
omparatio [redacted]
ercitus utriusq.

Passim somno uinoq; per herbam Corpora fusa uident. *Passim dixit, non more dormientium cum ordinatione aliqua, sed uti quisq; superatus ebrietate contenderet non stratis iacere, sed per herbam, ut non iam dormientum sed mortuorum funera putarentur.* Arrectos littore currus. *Non ut solet belli tempore currus paratos habentes ad signum.* Inter lora, rotasq; uiros. *Vt nulla humani moris ordinatio uideretur.* Simul arma iacere,

se danaum magna comitante caterua Androgeos offert nobis socia agmina cre/dens Inscius,atq; ultro uerbis compellat amicis. *Inferiore in parte ostendit uirgilius auspicium dimicantibus troianis oblatum, q errauit androgeus. nam hoc corebus coniectura collegerat. idem androgeus socios suos existimans inertiæ & tarditatis obiurgans, sic arguebat, ut tamen in obiurgatione ipsa perfectam uictoriam nuntiaret. Prima enim disciplina bellantium est obtinare gloriam, tunc demum uenire in prædam cum totius gloriæ securitas fuerit procurata. Androgeus igitur ait. nos confecimus bellum, nos prædas egimus de hostibus uictis, & incensa omni ciuitate opes troianas in nostra lucra conuertimus, & uos tanquam nihil interea gestum sit, nunc primum uenitis moris omnibus implicati. ad hunc tractatum pertinet.* Festinate uiri. nam quæ tam sera moratur Segnities? alii rapiunt incensa, feruntq; pergama, uos celsis nunc primum a nauibus itis. Dixit. & extemplo neq; enim responsa dabantur Fida satis, sensit medios delapsus in hostes Obstupuit, retroq; pedem cum uoce repressit. *Cum hæc dixisset neq; responsum acciperet. consulto enim tacitum est, ne dissimilitudo linguarum corrigeret eius errorem, intellexit se se in manus hostium uenis/se. deniq; stupefactus cum se subtrahere niteretur, non ualuit, qum esset nostro circundatus cætu.* Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem Pressit humi nitens, trepi/dusq; repente refugit, Attollentem iras & cærula colla tumentem. *Comparatio facta est quomodo sensit androgeus hostilem se incurrisse congregationem per imprudentiam, & quomodo se subtrahere uoluit. Icc irco addidit.* Haud secus androgeus uisu tremefactus abibat. *Vt ostenderet errore confusum se fugiendo explicare nequisse. & dicit quo modo factum sit.* Irruimus densis & circumfundimur armis Ignarosq; loci passim, & formidine captos Sternimus. *Q um uidissemus, inquit, errore captos hostes metu, & ignoratione quoq; loci confusos irruimus, inquit, densis & circūfūdimur armis, hoc est in circulum fundimur, & uniuersos occidimus. Solum induxit loquentem androgeum, solum se subtrahere uoluisse. dixit tantum, ignarosq; loci & formidine captos sternimus, idest occidimus, ut ostenderet non solū eū fuisse sed plurimos. licet & supra dixerit, primus se danaum magna co/mitante caterua. quod autem dixit græcos metu & locorum ignoratione confusos. hoc proculdu/bio proficiebat troianorum commodo, qui nec metu premebantur neq; locorum cognitionem ple/nissimam retinebant.* Aspirat primo fortuna labori. *Primo labori, quod ait, in/tellectum duplicem potest demonstrare. ut primus labor habuerit prosperam fortunam, quam sequēs non habuit, aut certe quia in primo ostendit, auspicium fortunæ ex hostis errore posse cęteros di/uersis erroribus superari.* Atq; hic successu exultans animisq; corebus, O socii, qua prima, inqt, fortuna salutis Mōstrat iter. quaq; ostēdit se dextra sequamur. *Propter amorem cassandræ corebum uenisse ad troiæ auxilum superius dixit, propter eandem causam posuit etiam ex præsenti euentu gratulatum. deniq; primus suspicione ductus est, prospera esse posse futuræ dimicationis auspicia, si quod ostenderat exitus rerum, troiani sequerentur. ait .n. errore deceptus ē hostis, errore cæteros possumus superare. deniq; hoc nobis fortuna mōstrauit, sa tis pderit, si diuinū beneficiū & intelligere uelimus & seq. Error cū suis decepit androgeū. erroris sunt tenenda consilia, ut uniuersi mactentur. suadentis autem more subnectit consilium & possibilitatem faciendi, frustra enim unicuiq; suadetur aliquid faciendum, nisi & uia monstretur, qua fieri posit, & esse facile & commodum, fuerit demonstratū. Turpe autem non esse insidiis hostē*

Vina simul. *Nulla specierum discretio apparebat, confuderat ebrietas, quæ solet sobriorum solertia separare.* Prior hyrtacides sic ore locutus. Euryale audendum dextra, nunc ipsa uocat res. *Euryale, inquit, audere debet manus, quod opportuna monstrat occasio.* Hac iter est. *Aperienda est per neces hostium uia, atq; ista parte pergendum.* Nequa manus se attollere nobis A tergo possit, custodi & consule longe. Hæc ego uasta dabo, & lato te limite ducam. *Magna cautela & sollicitudo satis superq; laudabilis: constituti inter eos fuerant, quos ad mortuorum uicem strauerat somnus, & uinum. tamen prouidus fuit nisus, nequis a tergo aduentens imprudentes inuaderet. ego, inquit, aperiam perfectis cædibus uiam, tu proinde, & longius respice. ne á tergo opprimamur incauti. non metuebat nisus ex præsentibus aliquem, sed ne uenirent alij, ut mox factum est, tum iam cædibus satiati, & spolijs onusti discederent. Interea in ipsis mandatis hominis longo usu eruditi quam doctissimum magistrum. longe, inquit, prospice ne nos insidiæ repentinæ opprimant, ut medium quod interesse spatium posset, euadendi consilium, uel copiam daret. cæterum quid afferret commodi propius procurata conspectio, quum prius hostes oppressurus esset improuidos, quam eius nuntiaretur aduentus.* Sic memorat, uocemq; premit. *Silentio quippe opus fuerat, si quisquam hostium euigilaret, aut surgeret.* Simul ense superbum Rhamnetem aggreditur. *Primo aggreditur gladio rhamnetem superbum. exponit, cur istum superbum dixerit. hoc est elatum ambitione diuitiarum.* Qui forte tapetibus altis Extructus, toto proflabat pectore somnum. *Plena est istius rhamnetæ reprehensio, quod tali loco ac tali tempore multa ueste & ultra pacis delicias constructa dormiebat, toto pectore efflans somnum: perinde nescius uiuus faceret an mortuus. spernebat enim quod non fecit nisi qui securus facit, & otio constitutus est. Ecce quales uigiliæ rutulorum, ut mactarentur & se trucidari nescirent.* Rex idem, & regi gratissimus augur. *Augmentum de decoris, & rex, fuit & augur. sed quomodo regere alios posset, qui salutem suam tueri non potuit. aut quantum in arte auguriorum ualuit, qui nec exitium proprium uidit, nec uitare contendit?* Tres iuxta famulos temere inter tela iacentes. *Temere dixit, passim & incaute.* Armigerumq; Rhemi premit. *Hoc est necat,* aurigamq; sub ipsis nactus equis. *quomodo enim reperiri debuit, qui deligendi loci oppressus uino arbitrium habere non potuit? ut cecidisse potius uideretur, quam corpus suum sponte ad requiem tradidisse?* Ferroq; secat pendentia colla. *Premit, in medio posuit. ut sit, premit famulos, premit aurigam. Parum autem fuit dixisse, temere inter tela iacentes, & aurigam sub ipsis nactus equis, ut altissimam ebrietatem & grauissimam demonstraret. addidit, ferroq; secat pendentia colla. secare est enim abscindere cum mora, quæ mora proculdubio ex securitate ueniebat facientis, & ex patientis ignoratione, qui colla sua secari nesciebat. quod ipsum quum plurimis fieret, nullus fuit, qui dolorem sentiret aut ferrum.* Tunc caput ipsi aufert domino, truncumq; relinquit Sanguine singultantem. *Conatus exeuntis animæ, quoniam sublato capite parere non poterant, singultibus sanguinis monstrabantur.* Atro tepefacta cruore Terra toriq; madent. *Tantus ex multis cadaueribus fuerat cruor effusus, ut tepefacta & madida effecta fuerit terra simul ac tori. fœminino & masculino neutrali genere occurrit, quod imitandum est, quum ad huiusmodi locutionis fuerit uentum. utraq; igitur maduerant sanguine. utraq; eius calore tepuerant, ad*

sincere, & periculum præsens docere debuit, & captum de græcis exemplum. Mutemus clypeos danaumq; insignia nobis Aptemus. *Consilium corebi non quæsiuit nec difficulter inuenit. Offerebat enim prosperitas arma retrahenda prostratis. ecce unum subsidium, maturandi uero nullum afferebatur impedimentum, cum induere aliena arma expositis propriis non esset tardum, uel certe difficile.* Dolus an uirtus quis in hoste requirat? Arma dabunt. *Optemus, inquit, ut sequatur uictoria, quis postea quæsiturus est fraude an uirtute uicerimus.* Sic fatus deinde cōmantem Androgei galeam clypeiq; insigne decorum Induitur, lateriq; argiuum accōmodat ensem. *Accōmodat, dixit, commode apponit.* Hoc ripheus, hoc ipse dymas omnisq; iuuentus læta facit. *Descriptio corebi omnibus seruit, qui hoc idem fecerunt, fecit enim & ripheus, fecit, inquit, etiam ipse, fecit & dymas. & ne singulorum nomina specialiter enumerando moram faceret, transiit ad generalitatem, simul etiam uitauit longe dictionis horrorem, quem posset incurrere, si omnium percurreret nomina. Ait enim hoc fecit etiam cætera iuuentus læta. nec immerito posuit læta, uidebatur enim posse fieri, ut hoc fraudis genere obtinerent.* Spoliis se quisq; recentibus armat. *Spoliis ideo recentibus, quia mox fuerant retracta mactatis.* Vadimus immixti danais, haud numine nostro. *Ecce quantum profuit inuentio doli & fraudis. ibamus, inquit, impune hostibus mixti, & non uoluntate impulsi propria, sed nescio quo numine.* Multaq; per cæcam congressi prælia noctem Conserimus, multos danaum demittimus orco? Diffugiunt alii ad naues, & littora cursu Fida petunt. *Hac, inquit, occasione & noctis suffragantibus tenebris, cum nec uideri nec agnosci possemus multos græcos occidimus usq; adeo ut hostes ipsi cæsorum metuentes exemplum, confusa mente terga dare cogerentur, fugientes ad littora, aut equi latebram repetentes. Verum quia pro natura singulorom terror ipse fuerat describendus, diuisit metuentes, quos enim non admodum formido turbauerat, fida littorum & nauium suffugia requirebant. qui uero in plenam fuerant amentiam uersi concurrebant ad equum, quasi illa ratione tegi ac defendi potuissent, qua dudum ulysses & cæteri.* Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. *Dicturus insidiarum dolum diu & usq; ad plenum effectum durare nequisse, asserit etiam deos his esse aduersatos, qui pro patria laborabant. dii, inquit, successibus nostris inuidentes persistebant, ut opibus troianis plenus proueniret īteritus. Bene ait nobis consiliorum dolosa fauebat iuuentio, sed quod contra deorum uoluntatem humana procurarat industria, mox inefficax redditum est.* Ecce trahebatur passis priameia uirgo Crinibus a templo casandra adytisq; mineruæ, Ad cælum tendens ardentia lumina, frustra Lumina, nam teneras arcebāt uincula palmas. *Consilium, inquit, nostrum, quia contra deorum studium nitebamur, mox incurrerunt aduersa, Videmus repente indigna omnia exerceri in cassandram, propter cuius amorem nimium auxilio corebus troianis accesserat. cuius causa factum est, ut ex maxima spe certaminis prosperi in apertam perniciem ueniremus uniuersi. uideamus nunc, quam uim habeat intellectus descriptionis cassandræ, partes enim loci habet communis, & uerborum singulorum angustiis latissimam tenet exaggerationis inuidiam, ac si proponamus thema esse in eos, qui personam talem de loco religioso sic trahebant, quemadmodum uirgilius posuit. ecce, inquit, passis crinibus priameia uirgo cassandra, a templo & adytis mineruæ trahebatur. In singulis uerbis crimina singula continentur, quæ quia hostes faciebant, fiebat tuto utpote iure belli. et illi hoc gratissimum ducebant, quos constabat inimicos, sed troianis hoc*

omnium necem respondit, dicendo: Atro tepefacta cruere terra toriq; madent. interem enim fuerant serui & auriga. ipse autem dominus in toro. Nec non Tamirumq; lamumque, Et iuuenem serranum. Quum dicit necnon, etiam hos nisus intelligitur occidisse. Illa qui plurima nocte Luserat. Hoc est plurima parte noctis, perindeq; maiore. cuius fatigatio ebrietati coniuncta hominem non somno sed quasi sepulturę tradiderat: Insignis facie, multoq; iacebat Membra deo uictus. Ebrium tantummodo uult istum ostendere, quem somno oppressum, quod fuit peius, ut solo uino superatus sic iaceret, ut illi, qui ex utroq; iacebant fusi. Felix si protinus illum Aequasset nocti ludum in lucemq; tulisset. Felix esset si ludum toto tempore noctis æquasset: hoc est continuans perseuerasset in lucem. Impastus ceu plena leo per ouilia turbans. Hoc est turbas dans. impastum dixit, esurientem. feritatem quippe bestiæ conduplicat fames. leoni comparauit nisum, rutulos uero inertissimo animalium generi (Suadet enim uesana fames) manditq; trahitq; Molle pecus. Duo opportuna prædæ conficiendæ. leonis fames, & teneritudo animalis. accedebat enim timiditas pecoris natura ueniens, quod nescit clamare, dum petitur. Ecce quanta gloria troianorum, quantum rutulorum ludibrium comparatur. ut dictum sit, Nisus leoni, & ouibus rutuli: Nec minor euryali cædes, incensus & ipse Perfurit ac multam in medio sine nomine plebem Fabumq; hebesumq; subit, rhetumq; abarimque Ignaros, rhetum uigilantem, & cuncta uidentem. Quia multos cum nominibus superius posuit. icciro hæc quum diceret, sine nominibus commemorauit. hoc enim genere non paucos significare potuit cæsos. uocabulorum enim enumeratio speciem euidentem transire non posset. certe dixit & causam, quæ non admisit dici nomina singulorum. ex plebe, inquit, fuerunt. quis potest nomina nosse multorum, & eorum quorum nullum appareat meritum? fabum tamen & hebesum rhetumq;, abarimq;, ignaros: cum his scilicet, qui ex plebe fuisse uidebantur. subit, ad omnes pertinet qui asseruntur occisi. ignaros quoq; quod ait ad omnes similiter pertinet rheto excepto, quoniam sequitur rhetum uigilantem & cuncta uidentem: Sed magnum metuens se post cratera tegebat. Iste tantum occisus est sciens & conspiciens uniuersa: obfuit timiditas sua, qui quum magnum hostem ultra modum metueret sese post crateram nitebatur abscondere. Hic dubitatur quo debeat applicari. quod dixit magnum metuens, ac magnum post cratera: sed melius est magnum hostem accipere, propter nimium timorem, quam magnum quod occultari non potuit. deniq; inde occisus, quia uisus est uelut latens: Pectore in aduerso totum cui cominus ensem Condidit assurgenti. Et uisus est iste, & tulit hostem uenientem. & antequam assurgens plene consisteret, in ipso pectore plenum ictum mucronis suscepit. quod factum est surgentis impetu, & feruentis. nam impactis inter se duro & molli præualuit ferrum solidum natura & rigore satis apteq; compositum. huic intellectui ferarum, quum percutiuntur congruit factum, quæ saltu ac pondere suo uenientem adiuuant ictum. Et multa morte recepit Purpureum. Vbi uidit hominem plena morte confectum, reuocauit gladium, quia propter aliorum necem diutius in unius morte retineri non debuit, quem iam constabat extinctum. potest. & sic intelligit purpuream uomit ille animam. quoniam sanguis eius colorem naturæ seruare non potuit, in purpurei coloris speciem fundebatur. purpurea quippe ni-

plurima pro pluri aduerbaliter poni nec ar... versus

e Ser.

fuerat indignissimum , & ipsi æneæ uel maxime , propter id quod dixerat , quæq; ipse miserrima uidi , primum ergo quod ait , ecce hoc est dum bene ac prospere certamina nostra ferrerentur , repente apparuit , quod multiplici indignitate & scelere actuum nostrorum cursus & gesta turbaret. trahebatur enim per publicum quæ paterno merito & suo ne cum honestis quidem officiis multorum decuit obtuitibus offerri , trahebatur uirgo uirorum plurimorum manibus , trahebatur crinibus passis , quod fuit uirginali uerecundiæ satis inimicum , trahebatur sacerdos manibus impiorum , trahebatur a templo , & ab ipsis deæ penetralibus rapta , trahebatur manibus post terga constrictis. ad cælum tendens ardentia lumina frustra Lumina , nam teneras arcebant uincula palmas. *Qum hæc tot indigna perferret , tendebat oculos ad cælum , quia impedita nexibus manus leuare non poterat , quod faciebat frustra , quærebat enim in cælo ultores deos , quibus aduersantibus imperium troiæ conciderat . & eos , quorum domus esset ilium , templis suis prodesse noluerunt , uel certe non potuerunt . sic ergo crimina admissa in cassandram colliguntur , quod regalis , quod uirgo , quod passis crinibus , quod crinibus trahebatur , quos habuit ad ornatum , quod per publicum , quod uincta , quod trahebatur a plurimis. In deos uero hoc mō , quod a tēplo , quod ab ipsis penetralibus , quod sacerdos , quod a cōspectibus deæ , quorum alterum dolebat æneas affinitatis causa quæsitæ per uxorem suam , alterum religionis , utpote quę esset dearum antistes & cultrix.* Non tulit hanc speciem furiata mente corebus Et se se mediū iniecit periturus in agmen. *Cum omnibus nobis , inquit , non immerito indignissimum uideretur . tum magis corebus exarsit , quod talia uideret in spōsa , non ergo passus est ulterius tale spectaculum de suis affectibus fieri , & quia amore & facti ipsius indignitate non tantum ira sed furore ducebatur , neglecto salutis suæ commodo non pugnaturus in hostes sed moriturus eos inuasit , mediumq; agmen irrupit . medium agmen ueritus non est , quod non timuit mori.* Consequimur cuncti , & densis incurrrimus armis. N*os quoq; , inquit , non defuimus periclitanti . nam statim etiam ipsi secuti armato hostium cætu sumus circundati .* Hic primum ex alto delubri culmine telis Nostrorum obruimur. *Ecce iam quoniam inuitis numinibus certabamus occasione horrendi casus , qui exercebatur in cassandram , quod antea prodesse cæperat , in contrarium uersum est . nam induti spoliis hostium , dum corebo & cassandræ cupimus subuenire de summo delubri tecto , dum putamur etiam nos græci , nostrorum telis obruimur . tela hic accipi debent , quæ hominem possunt uulnere quolibet opprimere , ut lapis , fustes , & cætera similia . hæc enim possunt de summo armatos occidere ictu potius & pondere . cæterum gladius nihil proficit iactus ex parte superiore , & super arma descendens .* Oriturq; miserrima cædes. *Miserrima , inquit , cædes , quam ciues ciuibus inferrebant .* Armorum facie , & graiarum errore iubarum. *Excusatur ciuium in ciues crudelissimum factum ignorantiæ merito . hos enim armorum hostilium facies , non uoluntas propria in scelus impulerat .* Tum danai gemitu atq; ereptæ uirginis ira Vndiq; collecti inuadunt , acerrimus aiax & gemini atridæ dolopumue exercitus omnis. *Compendio usus est , ut non tantum ereptam uirginem , uerumetiam multos hostes ob eam causam commotos diceret conuolasse simul , etiam subnexuit præcipuorū nomina , & aliorū numerum generaliter*

gra est cum rubore. sanguis igitur ex uini ammixtione corruptus & colori suo respondebat & uini. hunc intellectum poeta ipse monstrauit dicens. Et cum sanguine mixta Vina refert moriens. *Quantum interea bibitum fuit, uini superfluens modus copiam superauerat sanguinis.* Hic furto feruidus instat. *Hic tanto magis perficiendis cadibus operam dabat, quanto uidebat occasionem multiplicem suffragari, tantoq; perficiebant furtiua uictoria, quanto animus uiri fortis rapiebatur ad gloriam.* Iamq; ad messapi socios tendebat. *Ipse est, de quo supra dixit. Interea uigilum excubijs obsidere portas Cura datur messapo. Vult ergo ostendere: quarum iste gesserit uigiliarum sibi commissarum curam. ut probet in parte rutulorum, & ipsius regis, ducum, & totius exercitus summam fuisse inertiam.* Ibi ignem Deficere extremum *Ibi, inquit, uidere cœpit ignem, ut extrema sui deficientem, hoc est ignis consumi reliquias, quod fuit dormientum & temulentorum signum. ubi enim ignis fomenta non sumpserit suggerentis industria, continuo languescit, & perit:* Et religatus rite uidebat Carpere gramen equos. *Et equi omnibus liberi nexibus non errarent per gramina, si præsto esset, qui al.moniam ex more suggereret.* Breuiter, quum talia nisus (Sensit enim nimia cæde atq; cupidine ferri:) Dixit *factum, & simul causam facti ipsius ostendit.* Talia, *inquit, breuiter locutus est nisus reprehensurus enim moras non debuit plurimis loqui. ne multiloquio ea excluderet: dicit iamq; illum ratio cogebat in uerba. senserat quippe non satiari euryalum cædibus, sed magis accendi:* Absistamus ait, nam lux inimica ptopinquat. *Recedendum est, inquit, quum lux proxima sit, quæ nos posset hostibus prodere: nec immerito dixit, inimicam lucem. si enim tenebræ profuerunt, ut gloriosa cœpta perficerentur, proculdubio obfutura fuerat lux, quæ nihil relinquit occultum.* Pœnarum exhaustum satis est, uia facta per hostes. *Recedendum suadebat nisus, sed dicere euryalus potuit, occasionem talem non esse perdendam, qua hostes in maiori numero possent trucidari. hoc ne diceretur, prior nisus occurrit, ad neces statum rei satis abundare, quod factum uidebatur. transitus, inquit, nobis per hostes fuerat necessarius. factus est. quid amplius quærimus? nec considerandum est hoc tempore, non quid infligi amplius debeat. sed quemadmodum usq; ad ipsum æneam susceptum ingruatur officium: ne lux ingruens prodat, quos tenebræ tegunt.* Multa uirum solido argento perfecta relinquunt. Armaq;, craterasq; simul, pulchrosq; tapetas. *Qui sola gloria ducebantur, non capti sunt rebus pretiosis & magnis, nec uoluerunt onerari pondere, qui expediti properare debuerant:* Euryalus phaleras rhamnetis, & aurea bullis Cingula, tyburti remulo ditissimus olim, Quæ mittit dona hospitio, quum iungeret absens Cædicus, ille suo moriens dat habere nepoti. Post mortem bello rutuli, prædaq; potiti: *Contemptis, quæ superflua pro tempore esse potuerant, id abstulit, quod ornaret uirum fortem, & posset in necessitate bellica communire. rapuit igitur cingula occisi rhamnetis ornata aureis bullis. quorum meritum ut appareret, ordo commemoratur originalium dominorum. Cœdicus, inquit, hæc miserat remulo, qui esset ex oppido tyburti absens absenti ob confirmandam amicitiam & honorandam hospitii religionem. Ille autem, hoc est remulus, moriens reliquit hæc nepoti, quæ, & ipse bello deiectus quum fuisset, transitum fecerunt ad rutulos, a' rutulis nunc ad euryalum:* Hæc rapit, atq; humeris nequicquam

posuit, sic acerrimus aiax, & gemini atridæ, hoc specialiter & generaliter conclusit dicendo dolo/*pum ue exercitus omnis. qualis autem concertatio extitisset facta comparatione monstrauit* Aduersi rupto ceu quondam turbine uenti Confligunt Zephyrusq;, notusq;, & lætus eois Eurus equis, stridunt syluæ sæuitq;, tridenti Spumeus, atq; imo nereus ciet æquora fundo. *Licet enim singulari incumbente uento magna turbatio existat in pelago, sæuior tamen est cum aliquot uenti confligunt contrarijs e partibus flantes* Illi etiam si quos obscura nocte per umbram Fudimus insidiis, totaq; agitauimus urbe Apparent. *Præter illam cladem, quæ nostrorum telis inflicta est, dum græcorum armis instructi putamur hostes esse, etiam ex parte ipsorum hostium alia calamitas accessit. nam illi, quos persecuti sumus, in tenebris per urbem totam, uel quos errore armorum suffragante fefelli/mus repente apparent.* Primi clypeos, mentitaq; tela Agnoscunt, atq; ora sono discordia signant. *Ab eo quod est discors declinauit plurali numero ora discordia. nec immerito acrius mouebantur q̄ moueri hostis in hostem debuit. dolebant enim fraudem se passos eius/modi, ut sub cæsorum armis latitantes euaderemus hostes, & alios quoq; niteremur occidere.* Ilicet obruimur numero, primusq; corebus Penelei dextra diuæ armipotentis ad aram Procumbit. *Ilicet, ubicunq; ponitur, extrema omnia accidere uel accidisse signi/ficatur. dudum enim dixit, telis nostrorum obruimur, hic dixit, obruimur numero hoc est, ita sumus multitudine ingenti uallati & circumuenti, ut occurri non posset, aut resisti. deniq;, qui primus inuentor insidiarum fuit, primus corebus occisus est, & primus ante ipsius mineruæ a/ras occubuit. nec ei prodesse numinis præsentia potuit, propter cuius sacerdotem defendendam uidebamur esse collecti.* Cadit & rhipheus unus Qui fuit in teucros & seruantissi/mus æqui. *Ecce, inquit laus deorum, perijt indigna morte, iustitiæ & æquitatis merito sic cæteros anteibat, ut solus esset, nec haberet aliquem, cui comparari potuisset, quare hoc factum putatur, ut superiores fierent scelerati, & perirent immeriti* , Diis, inquit, aliter uisum. *Vbi ponitur hoc, illi uisum est, non iustum iudicium, sed prauæ uoluntatis studium, & libido significatur. deniq;, ut dictum est, perierunt innoxij, & sceleratis uincendi copia attributa est. additur quod indignitatem ipsam magis accumulet.* Pereunt hypanisq; dymasq; Confixi a sociis. *Admittebatur scelus, neq; ullum fuit crimen, ut pote quod non unusquisq; uoluntate, sed errore admiserat.* Nec te tua plurima panthu Labentem pietas nec apollinis infula texit. *Seruauit ad finem cum apostrophe eius personam, in qua ostenderet deos tantum fuisse a commodo troianæ defensionis alienos, ut etiam panthus occumberet pius, grauis, & religio/sus, cum ipsis insignibus sacerdotis.* Iliaci cineres, & flamma extrema meorum, Testor, in occasu uestro nec tela, nec ullas Vitauisse uices danaum, & si fata fuissét Vt caderem, meruisse manu. *Quia uidebat æneas esse criminosum, uel esse posse de decori, q̄ cadentibus tot tātis ac talibus ipse euasisset, iurisiurandi religionē ultro, ante obiectum quod metuebat, opposuit. habet enim maiorem fidem, quod priusquam exigatur offertur. habet & bonæ constantiæ firmissimum testimonium non extorta sed oblata purgatio hos. uersus nonnulli ma le pronuntiande, intellectum planum & manifestum sic errore confundunt, ut longe ali/ud quam dictum est tradant, sic enim uolunt, iliaci cineres & flamma extrema meorum testor in occasu uestro. ibiq; distinguunt addentes postea, nec tela nec ullas uitauisse uices da naū. hic rursum pronuntiationis faciunt separationem, & subnectunt, ac si fata fuissent ut cade/rem. addunt in fine accusatiuum singularem, ut dicant meruisse manū, quum meruisse manu*

fortibus aptat. Hoc est apte componit. quicquid enim portandum est si bene feratur leuius redditur. Omnia igitur imposuit humeris nequicq; fortibus quia mox & ipse fuerat periturus. potest & ordinari, Omnia humeris fortibus imposuit nequicquam, quia hæc fuerat cum salutis dispendio perditurus. Tum galeam messapi habilem cristisq; decoram Induit. Hoc est cristis insignem, & capiti suo aptissimam: Excedunt castris, ac tuta capessunt. His gestis reliquerunt loca rutulorum, quæ fuerant eorum uitæ contraria, & tuta petierunt. Interea præmissi equites ex urbe latina, Cætera dum legio campis instructa moratur, Ibant, & turno regi responsa ferebant, Tercentum scutati omnes uolscente magistro. Quoniam primo loco dixit, præmissi, hoc primum exponamus. ueniebant enim equites, ueniebant & pedites. ex utroq; quum est exercitus, non potest uno duci itinere: quia humani gressus generi equino comparari non possunt. ne igitur per armatos pedites, perindeq; oneratos tardarentur, equites primi erant præmissi simul: illi uero instructis ordinibus sequebantur ex urbe latina. Ecce dicitur, unde missi, non ad solos equites fuisse, & ostendit an pedites remansissent. instructis enim ordinibus ambulabant, non ergo remanserunt. sed cum mora ueniebant. iter enim peditum tardum est uel maxime armatorum: designat quantitatem præmissorum. Trecenti, inquit, fuerunt scutati omnes. non omisit, quomodo essent muniti. Turno regi responsa ferebant, ueniebant ad turnum cum responsis: quæ ista essent, uel cuius, & utrum deorum an hominis, non dixit. Volscente magistro. numeri enim militares sine magistris esse non possunt. totum dixit, & summa breuitate collectum. Iamq; propinquabant castris, muroq; subibant. Ipsi scilicet equites. Quum procul hos læuo flectentes limite cernunt. Viderunt nisum & euryalum in sinistram transitus partem ite flectentes. Quæritur quomodo per noctem uideri potuerunt? Et galea euryalum sublustri noctis in umbra Prodidit immemorem, radiisq; aduersa refulsit. Sublustris umbra est, quæ sereno cœlo habet aliquid luminis. Talis igitur quum esset nox, galeæ splendor spargens ex se radios oculis exercitus uenientis refulsit. non ergo ipsi homines uisi sunt, sed eorum inditium arma fulgentia dederunt. Attulit hæc niso & euryalo ex aduerso euentus exoriens, ut ea hora illa egrederentur e castris rutulorum, qua uenientes hostes prope ingressum fuerunt: attulit, & incuria euryali malum, qui fulgentem galeam non abscondit: Aut temere est uisum. Quum hoc uidisset exercitus, non credidit esse tenendum. non enim uacuum esse potuit, quod splendor ille nuntiabat. Conclamat ab agmine uolscens. State uiri. Quasi ipsos reuera conspexisset, & sic clamare cæpit, state: Quæ causa uiæ? quiue estis in armis? Quoue tenetis iter? Totum summa breuitate quæsiuit, qui essent, quo armati tenderent, & quæ eos duceret causa. Ante omnia clamabat, ut starent: quo facilius instruerent ignorantem. Quum uero clamaret uolscens, & ista inquireret. Nihil illi, hoc est nullum dedere responsum, nec uoluerunt consistere, quoniam fuit illis inimica cessatio, & homini incertissimo non fuit sermo reddendus, qui arbitratus est aut stari posse, aut emitti responsum ab his, qui euadendi discriminis causa, quærebant fugiendi subsidium. Nihil illi tendere contra. Sed celerare fugam in syluas, & fidere nocti. Nutriebat fugientium spem qualitas loci, & noctis opportunum tempus, quæ ipsa in contrariū uersa sunt. Inde quippe decepti sunt: unde se fore sperauerant tutos. nam loca incognita ac densissimis occupata tenebris noctis, instantis periculi metus sic eorum consilia confuderant; ut non discernerentur interseipsos, & quam in partem tendere debuissent, turbati nescirent. Interea considerandum est, quomodo istorum perso-

Haud

legēdum sit, & intelligendum. huic alienæ pronuntiationi addunt intellectum similem ducti erro/
re, quo male iungunt & deterius separant, nos sic pronuntiandum & intelligendum dicimus. Iliaci
cineres & flamma extrema meorum, & separamus testor, quod testor semel positum sæpius debe/
mus accipere. dehinc dicemus in occasu uestro nec tela nec ullas uitauisse uices danaum. item separa
tione facta ueniamus ad sequentia, Et si fata fuissent ut caderem. facta hic quoq; separatione con/
cludemus dicentes, meruisse manu, ut autem euidentior fiat huius pronuntiationis integritas, osten
demus, iam quoties accipi debeat Testor, uos, inquit, testor iliaci cineres & flamma extrema meorū
in occasu uestro, nec ullas uitauisse uices danaum. Testor. dicturus est recentiores & diuersos ho
stes uenisse. Quum domui priami soceri sui, & pro ea pugnantibus cuperet subuenire. & si fata
fuissent ut caderem, testor, ut sit, iliaci cineres & flamma extrema meorum, uos testor, sic ad cer
tamen exisse, ut si fieri ullo modo potuisset obtinerem. sin uero aliud fata uoluissent ut caderem.
utrūq; enim uiro forti congruens fuit, utrunq; gloriosum, ut si posset uinceret, sin uero aduerso e/
uentu fuisset exceptus, cum patriæ genitalis & suorum cineribus interiret. testor, meruisse manu.
Aperiendi melius huius loci causa, continuum dicamus intellectum, ibi & pronuntiationibus inue/
nietur integritas. Testor, uos iliaci cineres & flamma extrema meorum, Testor, in occasu uestro
non timuisse arma & hostium uices, & quū alternis recentiores occurrerent æque testor, nō timuis
se pugnare uel mori. & si fata fuissent, ut caderem. sic, inquit, processi ad bellum non ut uiuerem
tantummodo, uerumetiam ut caderem. si hoc fata uoluissent. Militis autem officio functum testor
me plurimum meruisse, hoc est laborasse. Cineres, inquit iliaci, ut ostenderet non remansisse præter
cinerē, iurauit & flāma extrema meorum, extrama flāma est, quæ illousq; perseuerat, donec sit aliqua
substātia, qua cōuersa in cineres, & materies simul interit, & cōsumitur incēdiū. p hæc igitur iura/
bat æneas, qm̄ fidē rerū nullis poterat testibus approbare, q'a, necessitas cū existit, itur ad ea, quæ ma
ximæ sunt uenerationis, ut credi possit, quod deficientibus probamentis asseritur. adstruit iam re/
bus manifestis ea, quæ collegerat, cum iuraret, ut euidenter ostendat, & animum suum & labores
proprios firmabat, hoc ipsum dicendo, se non gladios timuisse hostium, neq; sub recentiorum armis
succedentes. Diuellimur inde. Inde, inquit, diuellimur, hoc est necessitate adacti uiolen/
tiæ inuiti separamur ab eo loco, in quo certamen supradictum nobis fuerat, quales uel quanti non
inaniter posuit, a qualitate & quantitate ducens probationem laboris sui, hoc enim genere ostendit
mori se uoluisse, sed fato uoluntati eius aduerso esse seruatum. diuellimur inde, inquit, dicit qui, uel
quanti, uel quales. Iphitus, & pelias mecum. Separandum est diuellimur inde, separan/
dum ab eo iphitus & pelias. cæterum si iungatur mecum, erit fœdum, ut uideatur dixisse diuelli/
mur inde mecum. ecce duo soli remanserant cū ænea, supra enim dixit necem cæterorum, ipsi uero
duo quales fuerint gloriæ suæ causa & ostentationis assignat. Quorum iphitus æuo Iam
grauior, pelias & uulnere tardus ulyssi Amborum facta comparatione utrunq; monstra
uit imbellem. Alter quippe grauior fuit ætate, alter & uulnere, hoc est ambo quidem senes fue
runt, sed alterum debilitauerat grauius senium & grauior ætas oppresserat, alterum, qui aliquid
forsitan posset non tantum senectus implicauerat, uerumetiam uulneris causa. qum igitur osten/
dat se tantum laborasse pro patria, ut dudum cum paucis fuerit, nunc solum se asserat effectum, ostē
dit se secundum præmissum iusiurandum & certandi quantum posset habuisse affectum, & mori/
endi uoluntatem, neq; enim sperare uictoriam potuit, qum tam hominum & rerum omnium in
teritus extitisset. Protinus ad sedes priami clamore uocati. Non est locus iste pro tran
situ habendus. de superioribus enim pendet. deniq; si subtrahātur uerba iurisiurandi, & quæ du/

nas pro ætate , poeta diſcripſerit. alia enim dedit niſo conſilia , qui natu fuerat maior: alia ex auryalo , de quo ſupra dixit. Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta. *Niſus conſilium reperit, quo ad æneam iri potuiſſet: niſus ducere euryalum noluit. niſus dixit euryalo, ut caueret, nequis a' tergo imprudentes inuaderet. niſus dixit, abſiſtamus, nam lux inimica propinquat: niſus, nihil tulit, quod poſtea fieret aduerſum. Niſus euaſit in ſylua, & impleſſet factum, ſi euryali captiuitas non extitiſſet. Contra euryalo ſpes magna, ſed puerile conſilium tantum feruens & immoderatum ac leue. Contra rutuli, quid fuerint moliri uideamus.* Obiiciunt equites ſeſe ad diuortia nota, Hinc atq; hinc omnem aditum cuſtode coronant. *Potuerunt inter initia exiſtimari de numero fuiſſe rutulorum, quorum galea fulſerat. ſed cum uolscenti non fuiſſet reſponſum, intellectum eſt hoſtes eſſe potius q̃ ſocios: proinde notitia locorum inſtructi clauſerunt cuſtodibus ſyluam, & omnia loca, per quæ euadi potuiſſet, tenuerunt.* Sylua fuit late dumis, atq; ilice nigra Horrida, quam denſi complerant undiq; ſentes. Rara per occultos ducebat ſemita calles: *Situs ſyluæ in tantum deſcribitur, ut nihil ſuperfluum teneat. hoc exigit breuitatis ratio: id enim ſolum habere debet, quod niſo & euryalo facere poſſet errorem: cætera uero deſcripta non ſunt, quæ negotio non congruebant. ſylua igitur occupata ſentibus fuit per immenſam latitudinem fuſis ilicibus nigris, ramoſis, & ſpiſſis. tenebroſa, ut præter obſcuritatem noctis alias atris frondibus ſuis tenebras adderet. Rara per occultos ducebat ſemita calles. difficilis tranſitus & plena inueſtigatione quæſitus inter anguſtos calles poterat repperiri. Callis quid ſit, ipſe poeta expoſuit: uiæ quippe ſunt peranguſtæ inter dumos, quæ uix admittant tranſitum. duo igitur ſubſidia uidendi ſcilicet atq; gradiendi fugientibus negabantur, & ipſa deſcribendæ ſyluæ fuerat cauſa. per hæc enim ſeparati ſunt, qui non debuerant diſcerni, & ultimis ſupplicijs dari. incipit iam deceptionem ipſam dicere.* Euryalum tenebræ ramorum, oneroſaq; præda Impediunt, fallitq; timor regione uiarum. *Non præda impediunt, quoniam ſingularis numerus plurali iungi non potuit. ſed ramorum tenebræ, & præda impediebant fugere cupientem: accedebat etiam timor, eo ꝙ terrore ſimul & locorum ignoratione confuſus, quo iter tenderet, neſciebat.* Niſus abit, iamq; imprudens euaſerat hoſtes, At lacus, qui poſt albæ de nomine dicti Albani, tum ſtabula alta latinus habebat: *Niſus, qui nullo ponderis impedimento teneretur, adiutus & teneretur adiutus proſperitate fortuita omnia impedimenta dum neſcit, euaſit.* Vt ſtetit, fruſtra abſentem reſpexit amicum: *Reſpexit, inquit, abſentem quaſi uideri poſſet, qui non erat præſens. Reſpexit ergo, hoc eſt retrorſum aſpexit, & quum eum, cuius cauſa hoc fecerat, animaduertiſſet abſentem, fruſtra, inquit, reſpexit, quia, quem uidere uoluerat, non inuenit.* Euryale infelix, qua te regione reliqui. Quaue ſequar? *In hoc uerſu diuerſa diſtinctio eſt. Infelix enim ſic in medio poſitum eſt, ut & niſo & euryalo poſſit adiungi. ſi niſo ſic pronuntiandum, ut dicamus euryale, & hoc nomine ſuſpenſo conſequatur, infelix qua te regione reliqui? deinde accedat, quaue ſequar? ut inde magis infelix niſus, quia neſcijt, quum amicum perderet, ubi amicum deberet inquirere. Alia diſtinctio eſt. euryale infelix, ut miſerationis uideatur eſſe, quum perditum nominat. & ideo infelix, quia amici peritioris greſſus obſeruare non potuit. qua te regione reliqui. quaue ſequar? Inde quoq; infelix, quia ſic errauerat, ut inueniri non poſſet. Iudicium hic legentis eſt neceſſarium, ut ſequatur utrumq;, aut deligat alterum, quod putat*

dum dicta sunt, inferioribus iungantur, unus fiet sensus. descriptione enim pugnæ recesserat, in qua ceciderunt corebus, panthus, & cæteri, dehinc dixit diuellimur inde, iphitus & pelias, ipse enim fuit tertius, qui loquebatur. si coniungamus ergo superioribus, protinus ad sedes priami clamore uocati, erit unum, atq; coniunctum, ut sit per illorum mortem & panthi protinus inde diuellimur. iphitus & pelias clamoribus uocati mecum, qui ex domo priami mittebantur. unde post iusiurandum non caput fecit, quasi nouę relationis, sed remeauit ad ea, a quibus recesserat ut iuraret protinus ad sedes priami mecum clamore uocati. non specialiter uocati ab aliquo, sed clamor ipse suggerebat, subueniendum esse domui regis priami. Hic uero ingentem pugnam, ceu cætera nusquam Bella forent, nulli tota morerentur in urbe. Sic martem indomitum, danaosq; ad tecta ruentes Cernimus, obsessumq; acta testudine limen. *Hic, inquit, ingentem pugnam cernimus, martemq; indomitum cernimus, danaosq; ad tecta ruentes cernimus, obsessumq; acta testudine limen cernimus, Tanta illic autem uis pugnæ fuerat, tantaq; illo hostium multitudo confluxerat, quasi per cæteras regiones urbis nusquam pugnaretur, nulli caderent ferro, ne frequenter poneret cernimus, & turparet dictionem suam, semel posuit cernimus, sed sicuti supra exposuimus, quo frequenter posito debet intelligi. causa autem, quæ fuerit tanti certaminis in aperto est. ibi enim fuit rex, uxor, ac liberi. hi propter maiorem uictoriæ gloriam, aut occidendi fuerant, aut capiendi, præterea, quod illic sperarentur regales diuitiæ auiditatem expleturæ uictoris, Obsidebat limen eius testudo.* Hærent parietibus scalæ, postesq; sub ipsos Nituntur gradibus, clypeosq; ad tela sinistris Protecti obiiciunt, prensant fastigia dextris. *Manifesta descriptio. alii quippe obsidebant ante fores, quas fugere possent, qui clausi tenebantur. alii per scalas ad summa tendebant. scuta, inquit, & gladios sinistris manibus tenentes ac tegentes corpora sua. propter ea quæ de summo iaciebantur, dextris uero nitebantur, ut tectorū fastigia occuparent, fastigia aut tectorum, ut diximus posuit, aut superiora parietum, quoniam paulatim ascendebāt.* Dardanidæ contra turres, ac tecta domorum Culmina conuellunt. *Nostri, inquit, diruebāt turres, & domorum ruinis pro telis utebātur, causa autem diruendi hæc ostenditur. constabat enim troianos non recte agere ut domui regis manus infestas inferrent. Iccirco dixit.* His se, quando ultima cernunt, Extrema iam in morte parant defendere telis. *Extrema iam ĩ morte constituti, inquit, nullum iam sperantes fore superstitem, cui deberent illa reseruari, diruebant, ne instantem uim possent uel morari faciendo, aut ultionem aliquam consequi de uiolentis. Interea, qui scalas dixit, nō tantum plures asseruit, uerumetiam docuit plurali numero dici oportere. docet hoc etiam sallustius, qui ait. postquam unæ atq; alterę scalæ commutatæ sunt. hæc ergo græci faciebant. redit ad troianos.* Auratasq; trabes ueterum decora alta parentum Deuoluunt. *Nulla pulchritudo locorum, nulla firmitas fuerat necessaria turrium atq; tectorum, ubi occurrebat salutis ultima desperatio. hoc extrinsecus & in superioribus agebatur. redit ad ea, quæ extra fores uel intrinsecus agebantur. Ait enim.* Alii strictis mucronibus imas Obsedere fores, has seruant agmine denso. *Qui in superioribus fuerant iaciebant ponderosos ictus, ut scutorum testudinem rumperent, qui autem fores interius obsederant, obseruabant paratis ad necem mucronibus, ut si hostes aditū perforassent, in ipsis ingressibus mactarentur.* Instaurati aĩ regis succurrere tectis, Auxilioq; leuare uiros, uimq; addere uictis. *Constitutæ, inquit, in periculo manifeste debuit domui regię subueniri. & licet uires ex pręcedentibus defecissent, tamen res ipsa fouebat animi affectum, & nouitatem quandā uirium suggerebat. Oportuit enim fo*

uerit melius. Mihi tamen uidetur secundum animum nisi tantum doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardius respexit. Deniq; addidit accusationem suam dicendo, que te regione reliqui? non dixit quam regionem reliquisti: ut & inde infelix nisus, quia nescit, quum perderet & perditum tarde intellexit. Rursum perplexum iter omne reuoluens Fallaces syluæ simul & uestigia retro Obseruata legit. Quem intellectum nobis dederit, caute considerandum est, ut plenius appareat infelicitas nisi. nam rursum cæpit repetere, quod cum maximo labore semel transmitti potuit, quantæ infelicitatis fuit, uix uiam repetere perplexam, hoc est multis impedimentis obsessam? subire omnem reditus molem? & remeare, unde fuerit periculi contemplatione discessum? repetere fallacem syluam. syluæ significatione & latitudo monstratur & dumorum impedimentum: fallacem autem ideo, quia quum nulla gradiendi facilitas esset in tenebris, in ea magis supererant, quæ non regerent, sed fallerent ambulantem: uestigia uero considerare, & redeundo colligere quis potuit? quum tali tempore ac loco uideri non possent. Tamen quantarum morarum hæc fuit, & quantæ diligentiæ. Dumisque silentibus errat. Tantum ualuit aduersa natura loci, ut cum ipsa spectatione curiosa, toto simul implicatus esset errore. Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum. Tantum inter ipsum & hostes supererat spatij, ut ad eius aures equorum strepitus & sequentium hostium signa peruenirent: Nec longum in medio tempus. Non plurimum temporis consecutum est. Quum clamor ad aures Peruenit. Clamor capti scilicet euyali. Ac uidet euryalum. Videt dixit, aduertit. Quem iam manus omnis Fraude loci & noctis subito turbante tumultu oppressum rapit. Capti euryali defensionem poeta prosecutus est, ne iners nec per imbecillitatẽ uideretur factus esse captiuus. Captus est, inqt, euryalus, sed illũ locorũ fraus hostibus dedit, et tumultus repẽtinus, et inimicũ tp̃s tenebrarũ, accedente multitudinis uiolentia, quæ totã circũdederat syluã. Et conantẽ plurima frustra. In ipsis tñ angustijs nõ sibi defuit. conatus est qppe multa pro se. sed cõtra tot difficultates obtinere nõ ualuit. salustius quoq; ubi ponit conatus est, nullos effectus cõsecutos ostendit. Quid faciat? qua ui iuuenẽ, quibus audeat armis Eripe? an sese medios moriturus in hostes Inferat? & pulchrã propet p uulnera mortẽ? Qua nisus pdiderat euentũ primæ inuentionis suæ, in deliberationẽ repente mutatus est: sed prima illa pars fuit æstuantis, ut amicum incolumem ui aut armis si posset, eripet: aut qa id contra multos impleri nõ poterat, hostibus sese ipse quoq; ingereret subiturus gloriosam cũ socio mortem. Ocyus adducto torquens hastile lacerto Suspiciens altam lunam, sic uoce precatur. Deliberantis, inquit, hæc fuit in illa necessitate sententia. Cito reduxit cum hastili dexteram. Cito ideo, ne locum mutarent, qui euryalum detinebant. reductio autem manus idcirco fit, ut fortius exeat, quod fuerit destinatum. Altam lunam intelligere possumus, aut magni luminis, aut in excelsa cœli parte constitutam. Tu dea, tu præsens nostro succurre labori, Astrorum decus, & nemorum latonia custos: Iccirco, inquit, te rogo, quia dea & sola est præsens succurre labori nostro. gñlis petitio, quã sequẽtibus patefacturus est. Prius. n. uult cõnumerare obseqa iuxta cãm sui patris, & sua promissa nihilominus narrare. Amant enim numina laudari, quum rogantur. Tu es ait, astrorum ornamentum, & decus cœli, tu nemorum custos, & latonæ filia. Si qua tuis unquam pro me pater hyrtacus aris Dona tulit. Bene addidit pro me, quoniam nullum esset ex eo istius meritum, si ille non pro filio fecisset. Si qua ipse meis uenatibus auxi, Suspendiue tholo, aut sacra ad fastigia fixi. Ecce addidit etiam obsequia sua,

ueri, qui pro ea certabant, ipsorum q; animos solatio nostræ opitulationis attolli. uult ostendere se laborantibus subuenisse, sed quemadmodum id facere potuit obsessis foribus domus priami, & ingẽti eo collecta armatorum manu, utiq; non incassum fuerat referendum. potuit enim non credi factum, quum obstarent multa contraria. Limen erat, cæcæq; fores, & peruius usus Tectorum inter se priami, postesq; relicti A tergo, infelix qua se, dum regna manebant, Sæpius andromache ferre incomitata solebat Ad soceros, & auo puerum astyanacta trahebat. *Præbuit mihi adeundi facultatem locus, cuius cognitionem habere potui, utpote priami & ciuis & generi, idem ex hac causa incognitus hostibus, quia a tergo domus relictas fores habuisset, relictas dixit, & a tergo. quicquid enim post dimittitur, relictũ manet ac desertum, ut alio loco positum est. cui pauca relicti Iugera ruris erant, hoc est deserta. usq; adeo inaccessa illa pars fuerat, ut andromache post infelix facta ex mariti sui hectoris morte manente adhuc regni fortuna ire sæpius soleret ad soceros, priamum scilicet & hecubam, qui ipsum genuerant hectorem, & secum astyanacta filium trahere, quia deerat, qui iuuaret aut ipsam aut puerum. consideranda sunt interea sigillatim uerba, quæ tantam habent uirtutem, ut exprimant reuera remotum fuisse locum illum ab hominum accessu. Limen erat. hoc est fuit hostium, cæcæq; fores, nõ quia fores cæcæ, neq; n. oculos habere potuissent, sed quia sic fuissẽt institutæ, ut ꝑtereũtes has uidere nõ possent, & peruius usus tectorũ priami. celebrabatur earũ usus, sed ab iis qui interius cõmanebant. hæc descriptio ostendit duas domos fuisse coniunctas, unam in qua priamus, alteram uero in qua hector commanebat, ut transiretur ex una ad alteram, fores dabant occasionem, quæ ob hãc causam fuerant factæ, ut essent notæ commanentibus, extraneis uero incognitæ. Hunc locum cum pronuntiamus, sic debemus ordinare, a tergo, ut a tergo sint limen & postes, non relicti a tergo, Dubium enim non est a tergo fieri, quicquid fuerit relictum. qua se, dum regna manebant, Sæpius andromache ferre incomitata solebat Ad soceros, & auo puerum astyanacta trahebat. Tam in abstruso & abdito fuerant constitutæ, ut per has andromache nullis in obsequio comitibus, hoc est deductoribus, ut matronam & nurum regis adhuc florentissimi decuit, non semel sed sæpius transiret ad soceros, faciens hoc sine pudoris & uerecundiæ detrimẽto, utpote quæ iret per secretum locum ad personas religione satis ac necessitudinis ratione coiunctas. Huius loci tanta etiam proximitas fuit, ut astyanacta filium suum admodum paruulum non iuuantibus baiulis, sed ipsa ad auum propria manu retinens traheret, nec ipse fatigaretur, licet maternis gressibus æquari non posset, neq; illa sentiret laborem, quæ non magni roboris trahebat infantem.* Euado ad summi fastigia culminis. *Scilicet, qua se andromache ferebat ad soceros, nec uidebatur ab aliquo. ego, inquit, euado ad summi fastigia culminis, hoc est uadendo & ascendendo peruenio ad fastigia culminis summi.* Tela manu miseri iactabant irrita teucri. *Illo, inquit, perueni, unde nostri satis instanter tela iactebant, sed frustra. testudo enim superius descripta telis ipsis adimebat effectum. dicit iam consilium suum, quod suggesserat necessitas pro ratione loci, ac temporis, & personarum. In summo enim fuerunt, qui hostes in imo positos impedirent, & propter testudinem frustra pugnabant. Opportunũ ad obtinendum fuit, si prouideretur aliquid, quod non qualicunq; ictu testudinem læderet, sed opprimeret pondere.* Turrim in præcipiti stantem, Summisq; sub astra Eductum tectis, unde omnis troia uideri, Et danaum solitæ naues & achaica castra Aggressi ferro circum, qua summa labantes Iuncturas tabulata dabant. *Meritum turris dicitur, sed iam solitis officiis non necessariæ. omnis enim*

felicitas

ut ostendat se quoq; eius esse cultorem. *Tholum ferunt esse medium tecti in rotunditatē collecti.*
subiungit prece completa petitionis summam. Hunc sine me turbare globum, & rege tela
per auras. *Non petit impoßibile, quod impetrare non posset, liberationem scilicet suam, & socij*
euryali. sed & ut turbaret saltem hostium congregationem, ut postea factum est. Dixerat, &
toto connixus corpore ferrum Coniicit. *Toto corpore connixus, aut quia paulo longius sta*
bat, aut quia mittebat iratus. Hasta uolans noctis diuerberat umbras. Et uenit aduer
si in tergum sulmonis, ibiq; Frangitur, ac fixo transit præcordia ligno. *Expressum*
est hic beneficium deę, & humanę fortitudinis robur. hastam enim rutuli sulmonis scutum exci-
pit, ibiq; frangitur non hasta, sed scutum. deniq; sequitur, & fixo transit præcordia ligno. diui-
so scuto atq; perfracto transit hasta per illius præcordia, qui tenebat. Voluitur ille uomens
calidum de pectore fulmen Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat. *Ille, inquit,*
frigidus effudit uomens sanguinis calidum flumen. de frigido ait fundebatur calidus sanguis, quoni/
am recedente eo, quid in corpore calidum est, quid supererat, nisi ut frigus repente succederet?
singultus uero sanguinem sequebantur. expirantis enim signa sunt, quum uis maior animam uisce/
ribus excludit. plena descriptio morientis ex magno ictu per plagam, qua eius fuerant perforata
precordia, uomebat, ut dictum est, calidum sanguinis flumen. ipse recedente calore frigidus rema
nens singultus ducens animę luctantis, quam in extremos exitus cogebat exitium. Diuersi cir-
cumspiciunt. *Non omnes unam partem intuebantur. sed alii aliam, uolentes missi teli auto/*
rem, & mali tanti originem nosse. Hoc acrior idem. Ecce aliud summa telum libra-
bat ab aure. *Magna copia describentis, magna uarietas, supra dixit adducto lacerto missum*
telum, hic dixit, ab aure librabat. Vbi igitur primum iactum euentus consecutus est, acrior fa
ctus parabat alterum ab ipsa aure. quanto enim retrorsum ducitur telum, tanto ictus & longius
uadit & fortior peruenit. Dum trepidant it hasta tago per tempus utrumq; Stridēs,
traiectoq; hæsit tepefacta cerebro. *Dum rutuli unius casu commoti turbantur, percussus*
est etiam tagus. nam per eius utrumq; tempus transiit hasta. Sæuit atrox uolscens nec teli
conspicit usquam Autorem, nec quo se ardens immittere posit. *Plus enim cresce-*
bat iracundia eius, quod autor facti non apparebat. nec constabat unde ultio debuisset exposci.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas Persolues amborum, inquit. *Quo*
niam latet, inquit, socius tuus. tu interim duorum pœnas expendes. Simul ense recluso Ibat
in euryalum. *Dictio irati feruens satis & breuis. non enim in uerbis sed in facto ultio fuerat*
reposcenda. Ibat igitur in euryalum educto gladio & parato ad feriendum. Tunc uero exterri
tus amens Conclamat nisus, nec se cælare tenebris Amplius, aut tantum potuit
perferre dolorem. *Quando ad amici necem uentum est, latebras dolor ulterius ferre non po*
tuit, in tantum ut se ipsum sua perderet uoce. Videamus nunc qualis uox perturbati esse potuit,
& eius, quem ex causa maximi doloris amentem dixit effectum, quum ad ea respondere cogere/
tur, quæ dixerat uolscens. tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas persolues amborum. Ni
sus contra ait. Meme adsum, qui feci, in me conuertite ferrum. o rutuli, mea fraus
omnis nihil iste nec ausus Nec potuit. *Deficientis uox fuit, propter nimium dolorem deniq;*
quod animo tenebat, non potuit semel effundere. ait ergo me: & quum deesset continuatio uerbo-
rum sequentium, ait iterum me. tertio, ubi cœpit paulatim sese colligere, adiunxit adsum qui feci,
quarto, in me conuertite ferrum. Quum igitur hæc pronuntiantur separanda sunt, ne coniun/
cta minuant intellectum. Magna subtilitate dispositum, quod autem duplicatum est me, infra com/

felicitas troiana cōciderat. contemnēda proinde fuerat, quæ cum ipsis defensoribus suis mox fuisset arsura. Hanc, inquit, petimus ferro, & abscissis iuncturis oībus, quæ magnitudinem tātæ altitudinis retinebant. Cōuellimus altis sedibus, impulimusq; ea lapsa repente ruinā Cū sonitu trahit, & danaū super agmina late Incidit. Ecce profuit æneæ consiliū, quod repentinū & insperatū ruinæ pondus adiuuit. huius inquit cōcidens magnitudo danaum super agmina late incidit, quod dixit late, potuit fieri, ut ruina illa super plurimos cecidisset, perindeq; non paucos necasset. iccirco posuit danaum sup agmina, ut hoc dicendo consiliū suum præferret, & inuentum. Ast alii subeunt. Hoc ipsum, inquit, hostium multitudo frustrata est, alij quippe continuo successerunt. Nec saxa, nec ullum Telorum interea cessat genus. Scilicet quibus expugnaretur recentior multitudo. Vestibulum ante ipsum. Vestibulū primā ianuæ partē posuit. Primoq; in limine pyrrhus Exultat. Ferocem naturam hominis monstrat, uel eius, qui plenæ uictoriæ fiduciam gereret. sic. n. priami domus possessa fuerat, ut ad ipsum limen & uestibuli prioris ingressum nō tm̄ intrepidus, uerumetiā exultans pyrrhus peruenisset. Telis & luce coruscus ahena. Erectus animo, & cōspicuus munimentis armorū. Qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus, Frigida sub terrat umidum quem bruma tegebat, Nunc positis nouus exuuiis nitidusq; iuuenta, Lubrica conuoluit sublato pectore terga Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis. Descripturus hostem natura ferū, ætate insolentem, & successibus prosperis superbum, ipse quoq; æneas hostis animum in aduersarios gerēs, qualē hūc aiali credidit cōparandū: sic, inqt, sæuiebat, ut serpēs qui uomit uenena, qui nescit aliquando misereri, qui captat tempora quibus procedat aut lateat, qui se tunc putat esse formosum, cum emergit ex latebris. hæc comparatio in deformationem proficit pyrrhi. nam ut serpens non uirtuti sed ueneno confidit, ita & huic non arma ad capiendam uictoriam, sed insidias asserit profuisse, nec unq̄ in prælijs uisum, nisi tunc cū alienis dolis procurata uictoria est. Vna ingens periphas, & equorum agitator achillis Armiger autumedon, una omnis scyria pubes. Omnes isti quid faciebant, qui iuncti fuerant pyrrho? Succedunt, inquit, tecto & flammas ad culmina iactant. Virtutem dicit artemq; mittentium flammas ex inferiore parte ad altissima culmina tectorum. Ipse inter primos correpta dura bipenni Limina perrumpit. Correpta bipenni, hoc est propanter bipēni rapta, perrumpebāt dura limina, hoc est fortia, & quæ facile superari nō possent. potest tn̄ uideri bipennē durā dixisse, hoc est idoneā, quæ tanti roboris fores perrumpere potuisset, deniq; addidit. Postesq; a cardine uellit Aeratos. Vt appareret durā speciē fuisse necessariā, quę firmitatē æratorū postiū posset euincere. Iamque excisa trabe, firma cauauit Robora, & ingentem lato dedit ore fenestrā. Ecce q̄tum ualuit bipēnis fortitudo, uicit, quod putabatur uinci nō posse. allusit aūt de hostio ad fenestrā. cæterū cauernā dicere debuit factā, i hostio, inqt, fenestra facta ē, nō qua posset totus hō ad īteriora ptendere, sed p quā interim cerneretur oculis, qd īterius ageretur. Apparet domus intus, & atria longa patescunt, Apparent priami, & ueterum penetralia regum. Armatosque uident stantes in limine primo. Fenestra illa totū, quod pspectibus hostiū negabatur, ośdit. uidebatur qppe qcqd īterius fuit, uidebātur in ipso uestibulo obseruātes armati. At domus interior gemitu, miseroque tumultu Miscentur, penitusque cauæ clangoribus ædes Fæmineis ululant, ferit aurea sydera clamor Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant, Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt. Crescente desperatione & intercepta spe clausæ antea domus, plangebant fœminæ omnes, quæ interius clamoribus atq; ululatibus prodebant hostibus extremam formidi-

completum est adiectione, facta uerborum, quę inter initia secuta non fuerant. si, inquit, malum in uos admisi, quæritis rutuli? præsto sum, audite confitentem, & ferrum retorquete in me ab exitio innocentis. me percutite, me pœnis, quibus uolueritis absumite. Me *quippe autore & inuentore factum constat quicquid uobis inflictum est.* Mea *fraus omnis*, *Inuentiones fraudis in perniciem uestram conceptę meis consiliis processerunt nihil iste nec ausus est, nec potuit.* Considerate *eius ætatem, inuenietis eum nec aliquid audere potuisse, nec facere probatur istius amentia, dum putat hostes iusiurandum inimici in tantis angustiis acceptare posse.* Cœlum, *inquit*, & conscia sydera testor. Hic *quia potuit ei dici, si iste reus non est, quid hic facit, uel cur tecum est? occurrit ultro, & ait.* Tantum infelicem nimium dilexit amicum. Q*uod ait tantum, corripi debet in pronuntiatione non produci. ut sit hoc solum deliquit, quia uenit huc mecum, amicitia infelicis hominis ductus non odio uestro. errant autem qui producunt tantum, & sic intelligũt. quasi nisus dixerit tantum me amauit quasi multum, quod si solum est, non implet intellectum. ut excusetur euryalus.* Multum *enim putauit interesse nisus inter reum facti & eum, qui interfuerit facto, nec tamen aliquid fecerit, quum ambos teneat una sententia. sed hoc uirgilius non approbans pro dolentis & turbati per amentiam persona posuit. ut quasi hoc genere parceretur ei, quẽ diuelli ab amico non potuit.* Talia dicta dabat. sed uiribus ensis adactus Transadigit costas, & pectora candida rumpit. N*isus quidem loquebatur, quę prodesse euryalo potuissent. sed hostis tenuit intentionem suam, & quantum irę gereret animo in ictu, quo euryalum percussit, ostendit. nam uiribus omnibus adegit ensem per costas eius & pectus.* Voluitur euryalus leto pulchrosq; per artus It cruor, inq; humeros ceruix collapsa recumbit. Purpureus ueluti cum flos succisus aratro Languescit moriens, lassoue papauera collo Dimisere caput pluuia quum forte grauantur. *Duo genera comparauit funeri, purpureum florem toto corpori præter ceruicem & caput, papaueri ceruicem & caput, quia sic inflectitur cum maturitate lassatur, aut humoris onere prægrauatur.* At nisus ruit in medios, solumq; per omnes Volscentem petit, in solo uolscente moratur. V*icit hostium multitudinem nisus, & rupta circunstantium turba ad autorem ipsum peruenit occisi, nihil de sua morte formidans, qui moriturus irruerat, & post amici mortem petebat potiusq̃ uitabat interitum.* Quẽ circum glomerati hostes hinc cominus atq; hinc Proturbant. *Proturbant eum, quẽ poterant & ferire, sed obseruabant potioris iudicium, nec temere audendum aliquid arbitrantur, ubi fuit excelsior potestate, qui arbitrio suo pœnam deberet exigere. sed non abfuit intentioni nisi perturbantium multitudo.* Instat non segnius, ac rotat ensem Fulmineum. Q*uo magis institit, nec deseruit consilium suum, rotauit ensem fulmineum. hoc est in morem turbinis misit gladium, quasi iaceret fulmen.* Donec rutuli clamantis in ore Condidit aduerso. *Opportune iactus est ensis, fuit enim penetrandi facilis uia, ut os clamantis simul feriret, & clauderet.* O *consilium præsens desiderans ultionem consortis occisi manu propria ferire non potuit. Impediebatur enim proturbantium turba, & tamen rotato ense uindictam, quam desiderabat, impleuit.* Et moriens animam abstulit hostis. *Hoc dicendo, ostendit etiam nisum fuisse percussum, propter uolscentis exitium. cui gloriosa mors fuit: quia uindicato consorte diem ultimũ clausit.* Tum super exanimum sese proiecit amicum Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit. *Et quum multum spiritum redderet, in animo habuit amicum indiuiduum.* Deniq; *cum ab eo nollet etiam mortuus separari, super ipsum maluit cadere, & super carissimum funus animam flare.* Fortunati ambo. Ex*æquauit amborum fidem, exæquauit lau*

tem suam, quæ res utiq; accendebat hostes, ut perficerent intentionem suam. deniq; sequitur.
nem suam, quæ res utiq; accendebat hostes, Quis enim non prouocaretur ad effectum plenissimum rerum au
Instat ui patria pyrrhus. Descriptio autem domus atq; eius amplitudo nō frustra narrata est. in qua
diendo talia & uidendo? Descriptio autem domus atq; eius amplitudo nō frustra narrata est. in qua
non tantum ædificiorum ambitio præferebatur, uerumetiam monstrabatur nobilitas & superior fe
licitas priami. dixit enim, Apparent priami & ueterum penetralia regum, ut ostenderet regnum,
quod priamus tenuit, per maiores eius ad eum succedendo peruenisse. quanti autem doloris fuit una
nocte concidisse penitus, quod per infinitos reges multis etiam seculis floruerat? Armatosq; uident
stantes in limine primo. Ipsi sunt, de quibus dixit, Imas obsedere fores. Nec claustra, nec ip
si Custodes sufferre ualent, labat ariete crebro Ianua, & emoti procumbunt cardi
ne postes. Cum eo magis pyrrhus insisteret, quia uiderat armatos interius, & euer
tendis foribus operam daret maiore ui, nec claustra, nec custodes, qui intus aderant, nec postes ipsi po
terant ferre hostes. postes etiam possumus accipere, quoniam alio nomine etiam custodes appellātur,
dicti a custodiendo. ipsis enim nitentibus ianua custoditur, & firma stabilisq; perdurat. & quicquid i
omni domo est, plena fide seruatur. omnia itaq; cum deficerent, cum ipsis euersa postibus ad plenum
obtinente uiolentia ceciderunt. Fit uia ui, rumpunt aditus, primosq; trucidant Im-
missi danai, & late loca milite complent. Vis, inquit, ianuam patefecit. uis aditum dedit
ad interiora tendendi, cæsis quam primum qui in ipso uestibulo primi uiolentis occurrerant.
Non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis Exiit, oppositasq; euicit gurgite
moles, Fertur in arua furens cumulo, camposq; per omnes Cum stabulis armenta
trahit. Comparatio, qua melius possit aduerti, qualis illa uis fuerit pyrrhi, qualis etiam cætero-
rum in torrentis comparatione, qui immensos aggeres & firmissimas obices rumpit, & ita effusus
sæuit, ut quicquid inuenerit perdat aut rapiat. potiorem uult extitisse uiolentiam dicendo, non sic
aggeribus ruptis cum spumeus amnis Exijt, oppositasq; euicit gurgite moles. Vidi ipse furen-
cem Cæde neoptolemum geminosq; in limine atridas. Vidi, inquit, furore pluri-
mos hostium ferri, & infinitorum non satiari supplicijs. Vidi hecubam, centumq; nurus,
priamumq; per aras Sanguine fœdantem quos ipse sacrauerat ignes, Quinquagin
ta illi thalami spes tanta nepotum, Barbarico postes auro, spolijsq; superbi procu-
buere, tenent danai qua deficit ignis. Vidi, inquit, multa indigna. illic enim fuit auxiliū
præbens domui regis. inde contigit, ut malorum omnium spectator esset, qui uenerat defensurus, ut
responderet illi parti, qua dixit in libri istius capite. Quæq; ipse miserrima uidi, & est genus propo
sitiōis. nā dicturus est priameiæ mortis exitiū, ut ōndat, quō arces & ignis quos ipse aliqn̄ sacraue-
rat, fœdasset sanguīe suo. Tenent danai qua deficit ignis. nō dixit, tenēt danai qua ignis nō fuit, sed
qua deficit, ut ōnderet oīa iā fuisse cōsumpta. ignis em̄ ubi habuerit quod absumat, uiget. absumptis
aūt, qbus nutriebatur et uigebat, ualere nō pōt. illa ergo parte ibāt græci, qua ignis deficeret. neq; ad
huc superat, quod ardere posset. exponamus nūc, quæ ī hūc locū tractāda distulimus. ait. n. uidi ipse
furētē cæde neoptolemū, geminosq; in limine atridas. et est uidi neoptolemum, uidi geminos atridas,
ubi intelligitur uidi. sed & atridas debemus furentes intelligere, ut neoptolemum. Vidi hecubam,
centumq; nurus, priamumq;. hic quoq; ter accipiendum est uidi, ut sit uidi hecubam, uidi nurus, uidi
priamum, hucusq; intelligendum est uidi, quod ipsum noluit crebro ponere, ne inferret dictioni fœ
ditatem. item dixit, quinquaginta illi thalami, spes tāta nepotum, Barbarico postes auro, spolijsq; su
perbi procubuere. sicuti ad omnia aptatum est uidi, ita & in communibus respondet procubuere. hoc
modo procubuerunt, inquit, quinquaginta thalami cum tanta nepotum spe, procubuerunt, & postes

dem. Euryalus enim noluit nisum relinquere in pericula pergentem. ecce & nisus, qui cu3serat ne amico exanimi superstitisset, properauit ad mortem. Et quoniam res fuit præclari exempli, digni inuenti sunt, quorum per uirgilii carmen memoria conderetur ad posteros. Ideoq; facta apostropha, ait. Siquid mea carmina possunt, Nulla dies unquam memori uos eximet æuo. Ne uideretur arrogans in laude carminum suorum, dixit, si quid mea carmina possunt, hoc est, si digna fuerint carmina mea, quæ concelebret secutura posteritas, semper ipsi eritis in laude. Dum domus æneæ capitoli immobile saxum Accolet, imperiumq; pater romanus habebit. Hæc dicendo, ostendit nihil fore perpetuum. & omnia ad ultimum finem esse uentura: tamen magna fuit gloria illorum cum omnibus sua quoq; durante memoria uno cum omnibus fine concludi. Victores præda rutuli spoliisq; potiti. Victores dixit obtrectationis causa, qui putarent se aliquid magnum fecisse. quia trecenti occiderant duos, cum & duo ac potius alter duorum iam ipsi tres peremissent. deniq; qualis uictoria fuit? quam sequebantur lachrymę perditorum? quod ipsum ut satiaret, ait. Volscentem exanimum flentes in castra ferebant. In castra dixit, ubi pars alia erat exercitus, qui troianos obsederat. spoliis, inquit, potiti, & hoc notabile. gloriabantur enim pro magno existimantes, quia acceperunt ea, quę solus portabat euryalus. Intelligimus prædam fuisse in speciebus, quas tulerat nisus. Spolia uero, quibus ipse & nisus fuerant induti uel armati. Nec minor in castris luctus rhamnete reperto Exangui, & primis una tot cæde peremptis, Serranoque numaq;. Auctus est eorũ luctus ex aliorum cædibus repertis in castris, quos primos & plurimos una simul calamitas strauerat. Ingens concursus ad ipsa Corpora. Vel quia uidebatur plurimorum acerbitas funerum, uel quia uolebant scire, quos quantosue perdidissent. Tantum autem momenti unius cladis inflixerat, ut omnes simul turbati calamitatum causæ tenerentur intenti. Seminecesq; uiros, tepidaq; recentem Cæde locum, & plenos spumantis sanguine riuos. Scelus recenti admissum ex eo colligebant, q nonnulli adhuc aliquam partem spiritus retinebant, & cæsorum sanguis nondum amiserat colorem, terraq; ipsa non nihil caloris ex cruoris effusione reddebat, unde magis agebantur dolentes, quia si aduersa illos fortuna non impedisset, nihil emersisset eiusmodi, quod plãgerent aut lugerent. Ac noscunt spolia inter se galeamq; nitentem Messapi & multo phaleras sudore receptas. Agnoscebat messapi galeam & phaleras sudore largissimo recuperatas. Intelligi potest etiam sic, ut adhuc moneat rutulorum ludibriosa laudatio, ut trecenti armati receperint sudore ingenti, quæ sustulerant duo. Et iam prima nouo spargebat lumine terras Tithoni croceum linquens aurora cubile. Iam sole infuso, iam rebus luce retectis. Iam, inquit, consumpta nox fuerat, & apparebant omnia, quę occultauerant tenebrę. Turnus in arma uiros armis circumdatus ipse suscitat, suscitat utpote dormientes, nec posset alios in bellum constantius excitare, nisi etiam ipse primo fuisset armatus. Aeratasq; acies in prælia cogit. Quisq; suos, uariisq; acuunt rumoribus iras. Rege procedente ad bellum, armatas acies unusquisq; dux cogebat in prælia. Quin ipsa arreptis (uisu miserabile) in hastis Præfigunt capita. & multo clamore sequuntur Euryali & nisi. Ipsa capita, quorum alterum euryali fuit, alterum nisi hastis infixa insultationis causa monstrabant. non sibi troianis miseranda, clamore magno eadem persequentes. clamor iste qualis fuerit ex persona insultantium poterit æstimari. Ordinatur sensus sic, ipsa capita euryali & nisi præfigunt erectis hastis. Et magno clamore sequuntur. Aeneadæ duri. Duros dixit durantes in labore murorum. In parte sinistra Opposuere aciem, nam dextera cingitur

barbarico auro superbi, & spolijs. Aurum barbaricum ad ornatum postium pertinet, eorumq; fabricā, qua fuerant superbi. fabrica autē barbarica, ut nomen sit artis. opus quippe quod barbaricum dicitur, cæteris præstat. Itē spolijs supbi. i. gloriā ondentes ptereuntibus eorū dominorū, q illa pugnando atq; uincēdo detraxissent hostibus supatis. supbi ergo ornatu artis atq; materię, supbi etiā spolijs. Forsitan & priami fuerint quæ fata requiras. Vtitur referēs magno cōpēdio, ut qđ sciebat q̄ri potuisse, spōte igerat, prius q̄ expectet iterrogationē. mala. n. sua et plena crudelitatis uel maxie tpe, quo qes oibus optabatur, debuit maturius facto fine cōcludere. forsitā, inqt, & priami fuerit q fata reqras, dicēdo & priami, ondit oēs quorū supra meminit esse cōsumptos. licet iā dixerit oia p cubuisse, dixerit etiā priamū ipsum interisse cū aras fœdasset sanguine suo. tn̄ nō hoc idē repetit, sed ordinē nūc & genus mortis eius exponit, & idignū exitū uitæ, fortunāq; eius miserabilē memorat. Vrbis uti captæ casum, conuulsaq; uidit Limina tectorum, & medium in penetralibus hostem. Crescētiū malorū ubi sic fieri uidit augmēta, ubi nihil iā nisi captiuitas supeēt. capta. n. ciuitate, qd restabat spei? accessum est ad limē domus. sumpsit augmētū desperatio. hostis nō tm̄ igressus, uerūetiā usq; ad penetralia puenit, quod fuit extremū. qd facere debuit sapientissimus rex nisi captiuitatē indignā qualicūq; mortis exitu puenire? inferre sibi manus nec poterat nec audebat. Arma diu senior desueta trementibus æuo Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrum. Bis accipiēdū est circūdat, ut sit, circūdat arma, circūdat ferrū. Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes. Visum est & arma capere, nō ut iniret pugnā, aut certādo uictoriā quæreret, sed ut in armis positus, p integro & forti pcūberet. Desueta tremētibus æuo circūdat neqcq̄ humeris, & inutile ferrū. Et psonā & res inutiles posuit, nā diu desueta arma, hoc est q̄ in usu eē desierāt supueniēte dn̄i senectute, pindeq; otiosi & fessi, ac p hoc uetustate corrupta, humeris antiqtate dissolutis iposuit, & inutile ferrū quod absumpsisset rubigo longi tpis. His gestis cingitur, hoc est armaturi, et quasi certaturi specie i cōfertos hostes moriturus egreditur, iste usq; adeo affectum moriēdi habuit, ut unus senex otio quoq; lōgissimo dissolutus desuetudine torpidus, isset i hostes dēsos, autorē suæ mortis facile inuēturus in plurimis. Hoc loco pleriq; errantes putāt, priamū amētia quadā ductū hoc uel temeritate fecisse, quod fecit cōsilio & singulari prudentia, qua uti solēt in extremis sapiētes, ut moreretur potius q̄ captiuitatis ludibrijs subiaceret. sed falluntur isti discedētes ex subiectis. poeta. n. diuino igenio pditus loca semp ac tpa psonasq; ptractās, dedit uiro prudētiā, & in aduersis aptissimā cōsilij definitionē, qm̄ hostes obtinuerāt patriā, possederāt domū, penetralia quoq; diripiebāt. tpis in psonā mulieris alia sentētia fuit, quæ p ingenio fœmineī sexus arbitrata uirū suū turbatū ex psentibus amētia ferri. Quæ mens tam dira miserrime coniux Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit, Non tali auxilio nec defensoribus istis Tēpus eget, non si ipse meus nunc afforet hector. Huc tandem concede hęc ara tuebitur omnes, Aut moriere simul. Tractauit hecuba, psonā senis nō cōuenire laboribus belli, existimās illū uincēdi causa ueluti certādi stimulo puocari. arma certe ipsa rubigine ac uetustate & desuetudine corrupta nullo dimicaturi cōmodo pfutura, nō posse a sene defendi patriā illo uel maxime tpe, quo iuuenes & fortissimi perierant, nec loci esse fiduciā, quū iā hostes i ipsis domus penetralibus degerēt. Nō tm̄ ipsum pditis oibus subuenire nō posse, sed ne ipsum qdē hectorē, si etiā tūc māsisset incolumis. huc tandē cōcede, hæc ara tuebitur oēs, aut moriere simul. Aliqd numinis ara ista retinet, oēs faciet saluos, aut si nihil ualuerit, oēs pariter moriemur. Sic ore effata recepit ad se se, & sacra longæuum in sede locauit. Cuius ætatis fuit uel qualiū uirium inde apparet, qn̄ hūc mulier anus ab incepto reuocauit, & in sacra sede cōstituit. Ecce autem elapsus pyrrhi de cæde polytes Vnus natorum priami per tela, per hostes, porticibus

amni. Ingentesq; tenent fossas, & turribus altis Stant mœsti. *Supra dixit causam, propter quam non egrediebantur, & fossas tenebant turribus oppositas, & aciem in læuam partem dextra enim muniebat amnis. tristis interea dicitur causa mæstitię.* Simul ora uirum præfixa mouebant Nota nimis miseris. *Mouebant rutuli occisorum capita, quę troiani ex notitia agnoscerent, & darent.* Atroq; fluentia tabo. *Quæ tabo corrupta agnosci non possent, nisi ab his, qui ea penitus noscunt. In eo autem troianos dolor augebat, quod & tales uiros predidissent, & nihil fuisset ænec nuntiatum.* Interea pauida uolitans pennata per urbem Nuntia fama ruit, matrisq; allabitur aures Euryali. *Poetica descriptio cæterum nuntium dicit ad matrem euryali peruenisse: quo filium sciret occisum.* At subitus miseræ calor ossa reliquit. *Quum audisset filii mortem a ferali nuntio, corporis calor diriguit & reliquit ossa eius torpentia.* Excussi manibus radii, reuolutaq; pensa. *Dolor enim uel maxime insperatus ac repentinus neruos eius membraq; dissoluerat.* Euolat infelix. *Vtpote, quę ante filium occisum comperit, quam didicisset absentem.* Et fœmineo ululatu Scissa comam, muros amens atq; agmina cursu Prima petit. *Ecce quæ faciunt luctus, & subitus dolor amens, inquit, effecta est ex amentia inconsideratio ætatis & sexus accessit. petebat deniq; muros cursu, capillis fusis, & maximos ululatus attollens:* Non illa uirum non illa pericla Telorumq; memor. *Petebat imprudenter muros non cogitans illic uiros consistere uel se incurrere periculum posse. Quid enim detrimentum pudoris formidaret, aut mortem? quem post filium talem cupiebat extingui? Mirandum non est fœminam grauioris ætatis cursu muros potuisse conscedere, quam mentis permutatio in amentia fecerat fortem, & plus audere quam deberet, aut posset.* Cœlum dehinc questibus implet. *Ecce etiam uoce fortior facta est ex dolore: namq; querelis suis compleuit & cælum.* Hunc ego te euryale aspicio? *Ad hoc, inquit, deducta est euryale infelicitas mea? ad hoc incolumes manserunt oculi mei, ut post illum ætatis tuę florem hunc te uideam mater, hoc est occisum, & triumphum præbentem hostibus duris.* Tunc illa senectæ sera meæ requies? *Hoc est quod senectę meę fuisti solatio? quod ait seræ, probatur, cur serę, apparebat enim illum in prouectiori matris ætate susceptum, quum illa anus esset, euryalus uero prima signans intonsa iuuenta. Ergo recte dictus est serus accesisse materno solatio.* Potuisti inquere solam, Crudelis? *Plena accusatio in paucissimis uerbis. Nam quanti est sceleris, matrem in periculis linquere? quanti est sceleris, deserere eam, quæ alterius sola mea non haberet. crudelis animi signum est, quod tam execrabile malum in filio esse non debuit. Possent ad hæc dici ex persona filii. missus sum utpote miles, qui non fui in potestate mea. munus hoc militię, non uoluntarium fuit. ad hæc illa ait.* Nec te sub tanta pericula missum Affari extremum miseræ data copia matri? *Non, inquit, accuso abscessum tuum, missus es, nec tui iudicii fuit, quod maiorum tuorum imponebatur arbitrio, faceres tamen, quod fuerat potestatis tuę, quod publicæ non officeret causæ: faceres quod reprehendere nullus auderet. Subiectus casibus uideres primitus matrem non leue subiturus incertum. Videres matrem tanta in pericula coniectus. dares loquendi liberum locum, misceremus extrema colloquia. omnia hæc dolentis sunt. Cæterum quid prodesset occiso, aut eius matri? si hæc quæ dicta sunt, extitissent. missum sub tanta pericula, possumus etiam sic intelligere, ut subiugatum periculis accipiamus. sed illud est melius, quod superius dictum est, ut non ipse uoluntate, sed impulsus esse uideretur. non enim sciebat mater, quod euryalus sese sponte ingesserat.* Heu terra ignota, canibus data præda latinis, Alitibusq; iaces. *Addidit augmentum, præter orbitatem quippe accesserat aliud, quod gemeretur*

longis fugit,& uacua atria lustrat Saucius illum ardens infesto uulnere pyrrhus Insequitur,iamq; manu tenet,& premit hasta. Vt tandem ante oculos euasit,& ora parentum,Concidit.ac multo uitam cum sanguine fudit. *Fortunā priami, quem supra posuit poeta, describit. uoluit.n.mori, occurrit uxor ne fieret, sed casus attulit uiā pereundi, polytes qppe unus ex filijs eius pyrrhi uulnere lætali pcussus seruauit ex euētu aiam, donec ad cōspectū parētū fugiēs pueniret. sed urgēte hoste, & ita imminēte, ut alio ictu sauciū grauius premeret, cōcidit, & mortuus est. hic poeta definit aiam eē sanguinē aut in sanguine esse aiam, deniq; effuso polytę sanguine, aia quoq; cū ipso cōsumpta est. ecce fortuna priami & fatū, cuius causa factū est, ut filius eius letaliter pcussus uicerit ualēte hostē, ut aň oculos patrios caderet.* Hic priamus, quanquā in media iam morte tenetur,Non tamen abstinuit,nec uoci iræq; pepercit. *Ecce inuēta est quæsitæ mortis occasio. nā pyrrhus potuit polyten sauciū fortis & ualēs seq fugientē, nec plōga spatia currēs alicuius pcussionē accepit. totū.n. fortuna seruauerat priamo, ut causas mortis quas quærebat icurreret. deniq; factū est, nam excitatus luctu & acerbitate mortis filij, immanissimi hostis ferā naturā maledictis in se durissimis prouocabat.* At tibi pro scelere exclamat,pro talibus ausis Di, *inquit*, siqua est cælo pietas,quæ talia curet, Persoluant grates dignas,& præmia reddant Debita. *Di tibi, hoc ē præsentes, ad quorū se suffragiū defensionéq; cōtulerat. & si est in cælo aliqua pietas numinū, quæ nefarie cōmissa reciprocis ultiōibus uindicēt, psoluāt meritis tuis detestabilibus cōgrua. incipit iā unius facti crimina memorare, dilatās inuidiā, quis in hostis psonam.* Qui nati coram me cernere letum Fecisti & patrios foedasti funere uultus. *Hoc ex occasione obijciebat pyrrho p crimine, quasi polyten ipse distulisset, ut ante ora parētū occūberet, quasi quod casus attulerat, alterius culpæ debuerat applicari, q nati coram me cernere letū fecisti, & patrios fœdasti funere uultus. Nō culpat hostē q polyten occidit. stulte qppe faceret hoc reprehēdere in eo, quod (ut diximus) iure belli faciebat, aut fecerat, sed hoc culpat, quod nō hostis sed euētus attulerat, quod nō faceret nisi dolēs & desiderās mori, post maledicta etiā conuitia subnexuit, dicēs.* At non ille satum quo te mentiris, achilles Talis in hoste fuit priamo,sed iura fidemq; Supplicis erubuit,corpusq; exangue sepulchro Reddidit hectoreum,meq; in mea regna remisit. *Places tibi, inquit, et nobilitate paterni nominis gaudes, qū achilles pater tuus nō sit, hoc est qū achilles pater tuus nō sit, mater tua in achillis matrimoniū posita, te adulterio cōceptum protulit. hoc uerum esse argumēto cōfirmat. si filius, inquit, achillis esses, seruares in persona mea, quod ille moderatiōe custodita seruauit. nā cū ad eū supplex issem, erubuit potius, & doluit fortuna mea, qua mihi in aduersis gratulatus est. corpusq; hectoris reddidit, & me remisit in statū, quo fui. qa adstruebat achillis factū, & uolebat eū iuste aliqd oñdere præstitisse, ut ex hoc deformaret personam pyrrhi, tacuit ille scelerati hoīs funus pcepto auri ingenti pōdere, dimisit ad sepulturā, iustus. s. nō humanitate sed præmio. cūq; alia quoq; exercere posset in supplicē, me quoq; in regnū meū redire pmisit. Cum autem de concesso hectoris corpore loqueretur, bñ poeta posuit, reddidit. hostibus.n. sola anima debetur hostilis. Corpus aūt, qm in nullius est potestate, dimittitur sepulturæ. reddidit ergo, quoniā hoc cōtra humanitatis leges illicite tenebatur.* Sic fatus senior telumq; imbelle sine ictu coniecit. *Ecce desideriū mortis manifestū. post maledicta & iniurias senex iuuenē puocat. nec corporis nec teli sui suffragāte uirtute. Telū ait imbelle, ut firmaretur, quod supius dixit, & inutile ferrū. quod aūt dixit sine ictu cōiecit, pcedēs dictū uoluit approbari. positū est.n. tremētibus æuo circūdat neqcq; humeris.* Rauco quod protinus ære repulsum. Et summo clypei neqcq; umbone pepēdit. *Nōnulli hic faciunt*

uehementer, quod iaceret insepultus ignotis in terris, relictus, & canibus latinis, & auibus præ-
da. Dolebat ergo propter mortis eius accidentia quę magis orbatæ pectus ualidius uulnerabant.
si enim ignotę terræ non essent potuisset, existere qui noti funus traderet sepulturę, qui eriperet
canibus & alitibus. ubicunq; est heu, separari a cæteris debet, affectu enim dolentis a uerborum
contentione secernendus est. Nec te hic quoq;, aliud enim fuerat dictura, & aliud subiecit dolen
tis more. In tua funera mater Produxi. Nec tuum, inquit, funus prosecuta sum. Pressiue
oculos, aut uulnera laui. Veste tegens, tibi quam noctes festina diesq; Vrgebam, &
tela curas solabar aniles. Hoc est, neque tuos oculos clausi, ut moris est, aut uulnus laui, ut
fieri solet, quomodo cecidisti perfossus, aut ueste contexi, transit ad aliam doloris partem, illa, quę
se dixerat solatia perdidisse, euidenter enumerans. Prosequitur querelas suas misera mater.
Tui causa, inquit, uixi, & uiuere optaui, solum habens in te & in lanificio solatium. quod nec
in luce dimisi, nec noctis occasione deserui. Iterum ad alium doloris rapitur modum. Quo se-
quar? aut quæ nunc artus auulsaq; membra, & funus lacerum tellus habet? Quo
sequar? quum omnia retineant hostes, aut quomodo sine capite ac laniatum corpus inspiciam? be/
ne addidit lacerum corpus debuit enim mater, & potuit, quamuis truncum filii egens funus agnosce
re, si illæsum reperire potuisset: rursum labitur in aliam partem. Hoc mihi de te nate re-
fers? que sum mari terraq; secuta? Cur, inquit, non te uideo, quem secuta sum mari? cur non
te uideo, quem tantis in regionibus terrarum non dimisi? Figite me, siqua est pietas, in me
omnia tela Coniicite o rutuli, me primam absumite ferro. Sensus a contrario positus,
ut pius dicatur quisquis eam uelit occidere. Si norunt, inquit, hostes aliquando misereri: me quoq;
occidite rutuli. In me omnia tela congerite. præstabitis infelici beneficium, & uobis procurabitis ul
tionem. hic uidendum est, cur dixerit, me. & rursum posuerit me. ita est enim ac si diceret, me oc/
cidite, quę hostem uestrum genui, quę alui, quę nutriui. conuerti debet exitium in me: a quo ho
stis uester exortus est, & uiuendi sumpsit exordium. Aut tu magne pater diuum, miserere.
tuoque Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo: Quando aliter nequeo cru-
delem abrumpere uitam. Miserere, inquit, iuppiter, & me perime fulmine tuo. Sentio enim
quia aduersis superis uiuo. in nece mea probabitur pietas tua, si dolentis cruciatus abruperis, & de
leueris leto, aliud quippe doloribus meis remedium non est, nisi ut mors adimat, quod odiosa ui
tę diuturnitas dedit. hæc fuit orbatæ mulieris uox abscisa, & per multa diuersaq; discurrens. In-
tegritas enim sensus manere non potuit in ea, quam infelicis casus repentina turbarat acerbitas. usq;
adeo ut multa impossibilia pro possibilibus uideatur posuisse. Hoc fletu concussi animi. Au/
dientium. s. troianorum. Mœstusque per omnes It gemitus, torpent infractæ ad præ-
lia uires. Quũ talia diceretur, concussa troianorum omnium mens est & plena mæstitia uniuer
sorum sensus afflixit tantum, ut pugnandi officium cuncti respuerent uirtutis torpente substantia.
Illam incedentem luctus. Luctus per se mali sunt & graues. acerbiones. uero fiunt, si hos
quispiam aliquibus nutrimentis accumulet. quum igitur mater euryali lugendum casum uerbis ac-
cenderet, & affligeret audientis: Ideus & Actor Ilionei monitu, & multum lacrimantis
iuli Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt. Quoniam apud iulum multa-
rum rerum consideratio fuit. primo, quod ad patrem mandata perferri nequiuerant. deinde amissio
tantorum uirorum. commendatio euryali in causa matris, & fides promissa pergenti. Rapta igi
tur & missa sub tecta est. ne ulterius uirorum animos suis clamoribus frangeret: At tuba ter
ribilem sonitũ procul ære canoro Increpuit. sequitur clamor, cœlumque remugit.

inanissimam quæstionē dicentes, nō posse pendere quod repellitur. his ergo reddēda ratio est, ut uacuato quod male sentiunt incipiant sequi, quod prudenter est dictū. nam & repulsum est, & pepēdit. missum. n. telū cōstabat quod uetustatis uitio fuisset hebetatū, quod rigorem perdidisset illius temporis, quod in usu priami fuit, cum telum ipsum fuisset emissum ab eo, qui omne uirtutis robur cū ipsis iuuentæ temporibus amisisset. talis ergo teli effectus plenus esse non potuit, ut perforato penitus scuto ad hominis corpus & exitium peruenisset, nec tamen in totum inefficax fuit. repulsum est enim resistēte aere. sic tamen ut pendens in hoc esset penetrato scilicet, aliqua ex parte scuti contectu. Hic intelligendum est, qualis in primis annis fuerit priamus, quem non fefellit in illa ætate destinatio feriendi, obtinuisset enim, si corporis etiam roboris, & teli substantia perdurasset, qualis autem fuerit etiam pyrrhus ostenditur, qui ictum senis uitare nō potuit. Cui pyrrhus, referes ergo hæc, & nūtius ibis Pelidæ genitori, illi mea tristia facta Degeneremq; neoptolemum narrare memento. Nunc morere. Quale responsum deberet iratus dare ex maledictis & iniurijs acerbissime expressit, in ipsa. n. responsione ondit se uerbis potius priami, & obiectis fœdissimis excitatum. dū eadē replicat ibis, inqt, ut patri meo ipse referas male gesta mea, & crudeles actus, & me degenerē nunties. interea morere. Ecce breuitas necessario posita, properare. n. pyrrhus ad ultionem debuit, quem tanta cōmouerant. Hoc dicens altaria ad ipsa trementem Traxit, & in multo labantem sanguine nati. Ecce aius uehemēter irati, hoc, inqt, dicēs. hoc est dū adhuc loqtur. traxit senē, traxit ætatis uitio tremulū, traxit ad ipsas aras deorū, quas priamus dixerat uindices fore. traxit labantē in filij sanguine, tm̄ potuit uis iracūdiæ, ut nō cōsideraret pyrrhus in priami nece piaculū infandū, & impietatē plenissimā pfiteri. fecit, ut dictū est, irati mente existimans se nec sacrilegum hominem, neq; impium fore, sed ipsum priamū reatum incursurū, si aras fœdaret sāguine suo, quas hostiarum cæde promereri consueuerat, & filij sanguine suum quoq; misceret. Incipit iam descriptio necis priami, in qua pleriq; omissa ordinatione sensus, a uero intellectu dissociant ueritatē. traxit, inquit, trementē. Implicuitq; comam læua, dextraq; coruscum Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem. Melius non puto exponēdum hunc locum q̄ ipsis uerbis, quibus factum descriptum est. tenuit omnē comam priami, & sinistra manu implicauit, dextraq; extulit ensem, ipsas scilicet comas proculdubio cum capite abscidit, quasi abscissio capitis non suffecisset ad pficiendā hoīs necē, qm̄ uehemēter irati psonā induxerat, & lateri, inqt, abdidit ensem usq; ad capulū. Lateri intelligēdum est, nō suo quasi reuocans in uaginā, sed lateri priami, qui tam apertum, qui tam euidens in eo, quod fecerat natura ferox iuuenta, insolēs iniurijs excitatus abstulit hominis caput. & quia hac tantum pœna satiari nō potuit, corporis latus iam nihil sentientis impresso ei usq; ad capulum gladio perforauit, atq; ita totum ensem abdidit, quasi illum in uagina condidisset. Hoc factum infra melius apparet, quum funus eius & genus mortis æneam diceret horruisse. Hæc finis priami fatorum. Supra enim dixit, forsitan & priami fuerint, quæ fata requiras. Ecce in quem finem uitæ dilatus est priamus. Hic exitus illum sorte tulit. Quam sortem miserandus inuenit. Troiam incensam, & prolapsa uidentem pegama, tot quondam populis, terrisq; superbum Regnatorem asiæ. Post florem regni, post tam diuturnum imperium troiam ille uidit incensam, & prolapsa pergama, quid male sit, dolenda cernens, quis speraret senem iamiam natura deficiente sine dubio moriturum perdito, quod feliciter regerat, imperij culmine, consumptis quoq; incendio uniuersis tam infelici exitu periturum? dehinc succedit aduersorum euidens enumeratio secuta post mortem, quoniam quæ superius dicta sunt ad priami cruciatus pertinent, uel certe cum occideretur. Iacet. Nec fuit q̄ funus eius debitæ sepulturæ

contra Seruiu

contextu

Rutuli, qui ad hoc uenerant, ut dimicarent accensi quoq; ex facto dederunt belli signum per tubā tanto nixu & ferali cantu oppleta fuerunt uniuersa; & remugit cælum. Inter mugire & remugire hoc interest, mugit unde mugitus primo proficiscittur, remugit, quod mugitu alieno percussum reddit auribus, quod accipit. Accelerant acta pariter testudine uolsci, Et fossas implere parant, ac uellere uallum. Post hoc signum uenerunt uolsci uno animo unoq; consensu acta testudine. Testudo est, quæ coniunctione scutorum facta latentes subter tegit armatos: quæ tūc fit, quoties inferiora adeunda sunt, & superiorum metuitur uiolentia. in summo igitur fuerunt troiani. uolsci autem pro rutulis facientes parabant fossas implere, uel rumpere quo possent etiam ad turres parietes perducere. fecerunt idcirco testudinem, ut disposita complerent, cui rei ut factum est, una mentium conspiratio fuerat necessaria, ne maiore troianorum ui testitudo ipsa dissoluta succumberet. huic societati animorum celeritatem quoq; coniunxerant: ut aggredientium tarditas expugnationem faceret fortiorem. Quærunt pars aditum. Quęrunt aditum diuisis officiis, dicit iam quomodo quærebant. Et scalis ascendere muros. Qua rara est acies, interlucetq; corona. Non tam spissa uiris. Alii consilio potiusq̃ temeritate ducti uoluerunt scalis appositis muros ascendere per ea loca, quę uidebant nō multis defensoribus instructa. Apparebant enim rari, & sperabantur defensioni murorum superesse non posse. Telorum effundere contra Omne genus Teucri. Quum non enumerat genera telorum, reliquit intellectui latissimam suspicionem, ut misisse troianos arbitremur. quicquid hominem in inferioribus positum necare uel excludere potuisset: cuius rei magnam copiam extitisse monstrauit, quum dicit effundere, plus est q̃ mittere. & ille fundit cui magna est copia: nec mittendi metuit finem nimia existente substantia. In eo quod dixit effundere etiam illa possunt intelligi, quę mitti non possunt: sed fusa proficiunt, ut aqua calida, ut pix feruens, & soluta, uel oleum. Ac duris detrudere contis. Hoc tunc fit, quum scalę occupantur, & prope ad summum peruenitur, & fortissimis contis truditur ascendens, ne desiderata possideat. Vnde intelligendum est scalis usq; ad troianos esse peruentum, quando uirtute res agebatur & contis. Assueti longo muros defendere bello. Faciebant hæc, utpote illi, quos troiani belli prolixa calamitas fecerat doctiores. Saxa quoq; infesto uoluebant pondere siqua Possent tectam aciem perrumpere. Præter illa, quæ superius comprehendit missa, uel potius effusa, dicit nunc ea, quæ testudinem quanuis firmam & fortem opprimere pondere uel dissoluere potuissent, Cum tamen omnes Ferre libet subter densa testudine casus. Troianis hæc instanter agentibus constituti sub testitudine fortiter tolerabant ex summo deiecta, quærentes adipisci uictoriam. Nec iam sufficiunt. Iam tamen cæperant uinci, & expugnationem superiorum ferre nō posse, posset hoc & de troianis intelligi, q̃ fundendo atq; mittendo defecissent. Nam qua globus imminet ingens Immanem teucri molem uoluuntq; trahuntq;. Hic confirmatur, quod troianorum defectio magis dicta sit, q̃ rutulorum. nam quum minuta nihil proficerent, & uirium extitisset magna defectio, super congregatam multitudinem magnam molem trahendo atq; uoluendo miserunt troiani præcipitem. æstimandum est, quid habuerit moles illa ponderis, quę quum ferri non posset, tracta in præceps uel inuoluta peruenit. ne autem in dubium ueniret, pręcipitatę molis euentus dictus est. Quæ strauit rutulos late armorumq; resoluit Tegmina. Super quos quum tanta ruina concidisset, mox eos necauit, aut soluit: Nec curant cœco contendere marte Amplius audaces rutuli, sed pellere uallo Missilibus certant. Post factam de suis stragem ultra non ausi sunt rutuli testitudinem struere, sed remota fraude, atq; insidiis bellicis cæperunt missilibus & aperta dis

mandaret. ingens. *honore uel corpore*. Litore. *V bi litare consueuerat quoniam intra domũ & ante aras cõstabat occisum*. Truncus. Atq; *utinã non diuisus in partes & sine nomine corpus, iacet ingẽs corpus & sine nomine. nonnulli hic sine nomine, sine dignitate accipiunt, sed non ita est. nam cũ corpori detractum fuerit caput, erit sine nomine cũ cognosci nequiuerit. iacet ingens litore truncus, iacet auulsum humeris caput, iacet sine nomine corpus. Separãda sunt hæc a superioribus dum pronuntiantur, ne intellectus patens facta confusione turbetur. ab accusatiuo enim casu transiens si ad nominatiui casus declinationem pronuntians ueniat facit uitium, iungens troiam incensam & prolapsa uidentem pergama, tot quondam populis regnisq; superbum Regnatorẽ asiæ. iacet ingẽs litore trũcus*. Auulsumque humeris caput, & sine nomine corpus. *Semel positũ iacet, ad tria supradicta pertinet, quæ ipsa tria cũ noĩatiuo sunt posita. sũpiora uero cũ accusatiuo. Proinde hæc oportet separari*. At me tum primum sæuus circunstetit horror, Obstupui. subiit cari genitoris imago, Vt regem æquæuum crudeli uulnere uidi uitam exhalãtem. *Hoc, inqt, uiso, tũc primũ me horror inuasit. cõsiderãs qppe ẽt meis affectibus aliqd simile, aut iã cõtigisse, aut forsitan ĩminere nõ inaniter cõmouebar. uidi. n. cõcidisse fortunã regis q æquæuus mei fuerit patris, uidi exhalantẽ uitã per ingẽs uulnus. ecce ubi probatur pter abscissionẽ capitis, etiã latus eius esse perfossum. deniq; hoc uult esse uulnus. cæterum auulsum humeris caput non est uulnus. uidere ait, uisus sum in illo exemplo imaginem patris, solitudinem uxoris, direptionẽ domus nostræ & pueri filij mei ĩteritus. hoc est quod dixit subiit cari genitoris imago, ut regẽ æquæuum crudeli uulnere uidi uitam exhalantem*. Subiit deserta creusa, Et direpta domus, & parui casus Iuli, Respicio, & quæ sit me circum copia lustro. *Nouissime, inquit, etiã me considerans q remãserã solus*. Deseruere omnes defessi, & corpora saltu Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere. *Redijt ad illã partẽ qua dixit se in domo priami super tecta fuisse cũ plurimis, deseruerunt, inqt, me omnes fessi pugnando nullo laboris consequente successu. nam cum summa desperatio esset aut præcipites se se dederant, aut animos & propria corpora tradiderãt flãmis. ecce etiã hic solũ se asserit remansisse, laudãs occulte fidẽ suã, & cõstantiã subtiliter præteriẽs, excusat & matrẽ suã, quã cõstabat causam fuisse malorũ oĩum, quæ enarrabat*. Cum mihi se non ante oculis tam clara uidendam obtulit, & pura per noctem in luce refulsit Alma parens, confessa deam, qualisque uideri Cœlicolis, & quanta solet, dextraque prehensum Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore. *Dixit oẽs deseruisse quod agebãt, cũ defenderẽt domũ priami, & id frustra facerẽt, ipse quõ recesserit dicit, ne uideatur etiã ipse operis labore fatigatus recessisse. Oẽs, inqt, laborãdo fessi, & sine aliqua utilitate certando debiles redditi tædio aduersarũ rerũ mori maluerũt, & duplicẽ uolũtariæ mortis occasionẽ nacti, cũ altitudo nõ deesset & incẽdia dominarẽtur, aut pcipites dederãt sese, aut petierãt flãmas, ne & ipe alterũ facerẽ, aut quod superat tertiũ, hostis occideret remanẽtẽ, mater mea, nõ ut facere solebat dubia aut incerta sed manifestior ueniẽs me ab ipsis inefficacissimis actibus reuocauit. Q ñ. n. alicui credere, nisi eadẽ se meis optatibus sine fraude obtulisset? talẽ. s. qualis reuera fuit cũ deorũ nũero & cætibus misceretur, cuius talis extiterat admonitio*. Nate quis in domitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit. *Hæc dictio multa cõtinet tangit enĩ æneæ ipsius laudẽ, q solus toties remansit occisis cæteris, aut defessis solus tũc ĩ classe prima, in qua fuerũt corebus & pãthus, solus etiã cũ uenisset ad domũ priami, solus cũ ab ipso post inefficacẽ expugnationẽ psonæ hoĩs uicti, ut sine crimine uideatur recessisse de patria, & ex eo ipso laudẽ sibi ĩdicat, q nõ esset recessurus, nisi uidisset troiano impio deos esse magis, q̃ homines inimicos,*

micatione certare: quia supra dixit, quærunt, & addidit pars aditum, & scalis conscendere muros.
hoc ipsum quærunt, ad multas partes, non ad unam pertinet, Deniq; ait. Parte alia horrendus
uisu quassabat etruscam pinum & fumiferos infert mezentius ignes. Horrendum di
xit uisu trucem animo & corpore ingentem. Et fumiferos infert mezentius ignes. Ibat ergo mezen
tius, quem uidere tantummodo magnus fuerat tremor. concutiebat pinum, non paruam facem sed
ipsam arborem pini fumiferam. pini dixit, quia hoc materię genus quum arderet, plurimum fu-
mum emittit ex se. At messapus equum domitor neptunia proles Rescindit uallum,
& scalas ad moenia poscit. Ecce alia pars, in qua fuit messapus neptunia proles, filius scilicet
euersoris troiæ & antiqui inimici, obtinuit uallum. Et quia sola supererat turris, quæ esset occu-
panda, scalas petebat, quibus ad summa eius posset perueniri. quanto istorum laudatur instantia,
tanto præferuntur troiani quos ingens manus superare non poterat. Vos o calliope precor
aspirate canenti. Quas ibi tum ferro strages, quæ funera turnus. Ediderit, quem quisq;
uirum demiserit orco. Et mecum ingentes oras euoluite belli Et meministis enim
diuæ, & memorare potestis. Sub inuocationis contextu, quæ esset dicturus, ostendit, inuo
cans uelut unam specialiter musam, & tangens generaliter sub plurali numero uniuersas. ut om-
nes rogatę uideantur. Obseruanda sunt ergo subiecta, ut colligi posit, ubi & quemadmodum pro
positis poeta responderit. Turris erat uasto suspectu, & pontibus altis opportuna lo-
co. Suspectus est sursum aspectus. quicquid enim in summo ductum est, uideri non potest, nisi ocu
li fuerint in superna porrecti. Ideo loco opportuna, quia muniebatur ex maxima parte undis flu-
uialibus: sicut ipse uirgilius supra dixit Classem quæ lateri castrorum adiuncta latebat. Aggeri-
bus septam circum, & fluuialibus undis. pontibus altis quia quod altum est, altos necesse est habe
at pontes, quibus in cacumen eius esse posit ascensus. Summis quam uiribus omnes Expu
gnare itali, summaq; euertere opum ui Certabant. Hanc turrim, quia troiani tutissime de
fendebant, omnes itali omni adhibita ui & opibus totis nitebantur euertere. sed nec illi deerant si
bi deniq; ait. Troes contra defendere saxis. Nequis ad euersionom turris accederet,
hanc troes defendebant saxa mittendo. Perque cauas densi tela intorquere fenestras. Den
sitatem defensorum faciebat timor, & plena uirtutis instantia. Princeps ardentem coniecit
lampada turnus, Et flammam affixit lateri, quæ plurima uento Corripuit tabulas,
& postibus hæsit adesis. Principem dixit turnum, aut omnibus potiorem, aut qui ante omnes
facem misisset ardentem. sed quum secutum est, ante omnes coniecit, magis in eo accipiendum est
principem, quia facem primus coniecerat. hæc igitur quoniam uenti suffragio iuuabatur, quo in/
cendia nutriuntur, hæsit postibus, & hos cœpit absumere, facile enim ardere potuit, quod adesum
fuerat uetustate. Turbati trepidare intus, frustraque malorum Velle fugam. Quum
inimicis ignibus se puri aduerterent, trepidi quid facerent cogitabant, quando fugiendorum malo-
rum spes deerat. quoniam per omnia discurrebat incendium, & hostis tenebat, qua euadi poterat.
proinde aut flammis pereundum fuit, aut ferro. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret. Dum se, inquit, in eam partem congerunt omnes, quę interim care
bat incendio. Tum pondere turris Procubuit subito, & cœlum tonat omne fragore.
Bene addidit subito, quoniam si signum dedisset liberari forsitan possent. Semineces ad terram
immani mole secuta Confixique suis telis, & pectora duro Trāsfixi ligno ueniũt.
Descriptio accidentium post casum turris. præcesserunt, inquit, homines & mox ruina consequu
ta est. Inuenit semineces aliquos, alios suis telis, alios lignorum fragmentis infixos. Vix unus

perindeq; græcis (ut sæpe fecit) uirtutis meritum tollit, cum eos dicit fecisse contra imperium troiæ, qui obluctationibus humanis superari non possent. continet præcipuum ipsius æneæ meritũ, cui licuit humanis oculis deos uidere præsentes, cõtinet purgationẽ maternã, facit, quod putabatur, malorũ quæ acciderant causas, paridẽ atq; helenã præbuisse. Nate, inqt, præmisit pietatis nomen, ut admitteretur facile quod fuerat suasura. nullus est enim qui filios in contrarium moneat. quis indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit. Iratus, inquit, ei furens, quid agere debeas nescis. utrunq; enim consilio est inimicum. doles, irasceris, furis, & ultionẽ, quam reperire non potes, ingrato labore sectaris. Cumq; uana & non profutura persequeris, curam nostris erutis sensibus reiecisti. addidit etiam personam suã ꝑsonis mortalibus. non quo ipsa quoq; aliquid pati posset, sed quia ipsa feriebatur in omnibus, si maritum, filium, nurũ perderet, aut nepotẽ. incipit iã singulorũ causas enumerare, qbus oñdat omnes periculis oportunos nisi subito fugiant, Non prius aspicies ubi fessum ætate parentem Liqueris anchisen? Ecce dixit senẽ, de corporis autẽ uitio tacuit. cur enim diceret ei, qui patrẽ nosset? & cum sufficeret ætas, ex qua semꝑ est debilis senectus, etiam si nullo uitio extrinsecus prægrauetur. superet coniux ne creusa. aduertendũ est & recte, an superet coniux creusa, quam constabat sexus ratione sibi adesse nõ posse. Ascaniusq; puer. Nec cõsilio filius nec per ætatem sua uirtute munitus, cum hæc ꝓponit, hoc uidetur dicere. dũ quæris uincere, quos non potes, perdes tuos, ad quos postea cũ pugnaueris rediturus es? cumulat texẽdo persuasiõem suam. & ne desperatio atq; interitus magis alienaret uiri fortis aium, nũtiat opera sua, omnes esse incolumes, sed ex proximitate multorũ hostiũ in summo discrimine cõstitutos, imminẽtibus uel maxime incẽdio uel flãmis. Non tibi tyndaridis facies inuisa lacenæ, Culpatusue paris, uerum inclementia diuum Has euertit opes, sternitque a culmine troiam. Propositio huius rei fuerat necessaria, ut hoc ipsum uerum esse doceretur. hoc enim genere potuit inhibere uiri fortis impetũ, & incitatos aíos frãgere inania uacuaq; sectantes. Fecit hoc uenus etiã ꝓpter se, nouerat. n. dici sibi posse, ut hæc pateremur tu fecisti, ergo nõ immerito dixit, nõ tibi tyndaridis facies inuisa lacenæ, Culpatusue paris, uerum inclementia diuũ has euertit opes sternitq; a culmine troiã. & qa ipsius inuidiæ uel maxime apud filiũ põdere premebatur, ait. Aspice (nanq; omnem, quæ nunc obducta tuenti Mortales hebetat uisus tibi, & humida circum Caligat nubem eripiam.) Inter homines ac deos mediam inesse caliginẽ ferũt, et nebulã quandã contractã ex humore mortales oculos hebetare, hãc se remoturã uenus ꝓmisit, ut uidere æneas posset, quod oĩbus nefas est intueri. Aspice, inqt, & ne timeas iussa parentis obseruare, quoniam nihil tibi materna pietas contrarium iubet, sed præceptis religiosis monet te obtempare. Hic ubi disiectas moles auulsaq; saxis Saxa uides, mixtoq; undantẽ puluere fumũ, Neptunus muros, magnoq; emota tridẽti Fundamenta q̃tit, totãq; a sedibus urbem Eruit, hic iuno scæas sæuissima portas Prima tenet, sociumq; furens a nauibus agmen Ferro accincta uocat, Iam summas arces tritonia (respice) pallas insedit nimbo effulgens, & gorgone sæua. Ipse pater danais animos uiresq; secundas sufficit, ipse deos in dardana suscitat arma. Cũ oñderet, nõ græcos troiano imperio, sed deos infestos, enumeratis & demõstratis plurimis, seruauit ad ultimũ iouẽ. nec nomẽ eius, quod alij celebrãt, dixit, sed quo ipsa eũ appellare debuit, q̃ fuerat filia. eo magis cũ onerãs inuidia, cũ dicit, ipse pater, hoc est, q cõtra malũ aliorũ studiũ maiore potestatis autoritate ꝓ nobis certare debuerit, ipse nõ tm̃ græcorũ fautor est, uerũetiã cæteros deos in odiũ troianæ utilitatis accẽdit. Dat igitur uenus remediũ contra hæc. Ait. n. Eripe nate fugam, finemq; impone Labori.

helenor, & lycus elapsi. Duo de tantis. Quorum primæuus helenor meonio regi
quem serua lycinia furtim Sustulerat, uetitisq; ad troiam miserat armis, Ense le
uis nudo, parmaq; inglorius alba. Superfluam originem helenoris refert. filius, inquit, fuit
regis natus tamen ex serua. nutritus furtim, & quod non licebat, seruus in militiam troianam da-
tus est. hic igitur sic effugit casum turris, strictum ensem & scutum retinens breuem. inglorium
dixit, hæc mereri potuisse: quia casu potius euaserat, quam uirtute corporis, aut subtilitate cõsilii. Isq;
ubi se turni media inter millia uidit, hinc acies, atq; Hinc acies astare latinas. Vt fera
quæ densa uenãtum septa corona Contra tela furit, seseq; haud nescia mortis In-
iicit, & saltu supra uenabula fertur. Haud aliter iuuenis medios moriturus in ho-
stee Irruit, & qua tela uidet densissima tendit. Nihil profuit helenori, quod ruinam turris
euasit, ait quod non interiit gladio suo, quem tenebat nudum. non enim euadere potuit millia hostium
& cateruas incurrisse, ad hoc deductus, ut turris casibus liber teneretur inter arma captiuus. Is
igitur ubi hostibus se circundatum, nullamq; spem superesse fugiendi conspexit, ruit in consertos
hostes ferarum more, quæ uiuendi desperatione se ingerunt ferro, & petunt mortem, quam uitare
non possunt. At pedibus longe melior lycus inter & hostes, Inter & arma fuga mu-
ros tenet. Dixit causam qua inter hostes & inter arma ad muros potuit peruenire. Pedibus me-
lior, inquit, quam helenor, & his adiutus ad muros fuga facta peruenit. Altaq; certat Prendere te
cta manus sociumq; attingere dextras. Vbi ad muros uenit, cœpit niti, ut retineret tectorũ
tuta. aut sociorum dextris tollereretur in summum. Quem turnus pariter cursu teloq; se
cutus. Cursu, inquit, secutus & telo tantum cucurrit turnus, quantum cucurrit & telum. Mag-
nã ibi laudem currentis expressit, quum dicit eum cum telo peruenisse, quod iacerat. Increpat
his uictor. Insultantis uoce usus his comprehensum increpare non destitit. Nostrasne euadere
demens Sperasti te posse manus? Quam breuis dictio, & superfluis carens? quid enim
multa ingerit uerbis in eum, quem iam tenebat exitium, & ad cuius pœnam gladius debebat prope
rare potius quam uerba. cui satis ad cõuersationẽ daret, si plurimis loqueretur. Apparet, inquit, te esse
dementem. quando sperasti te meas manus euasurum, quando hoc tibi prouenire posset, ut uiueres:
qui sequentem turnum ratus es fugam tuam prouenire non posse. Simul arripit ipsum Pen-
dentem, & magna muri cum parte reuellit. Ecce quantum profuit pernicitas turni. iam
euaserat lycus, iam tenebat tuta: deniq; quum eum pendentem rapuisset, cum muri parte, quam te-
nebat auulsus est, hoc factum est turno loquente, ne effectum perderet increpatio. hoc est quod ait,
simul arripit ipsum Pendentem, ut turnum & locutum esse, & uerbis factum sociasse monstraret.
Qualis ubi aut leporẽ aut candenti corpore cycnum Sustulit alta petens pedibus
iouis armiger uncis. Comparatio quomodo turnus rapuit lycum. quemadmodum solet, inquit,
aquila ungũibus leporem tenere uel cycnũ. Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Aut quomodo solet lupus agnum matri subripere. Aqui-
la & lupus, quibus turnum comparauit, animalia sunt satis astuta, & ad rapiendum aptissima. lepus
uero & cycnus semper prædę subiecti, Et quos semper feritas tanta despiciat. hoc igitur factũ quũ
turnus mira celeritate complesset. Vndiq; clamor Tollitur. Quis enim uon laudaretur prop-
ter tantum uelocitatis effectum? Inuadunt, & fossas aggere complent. Occasio eorum,
quæ troianis acciderant, dedit rutulis inuadendi copiam, & congestione terrę fossas implendi. Ar-
dentis tedas alii ad fastigia iactant. Euictis enim fossis facile usq; ad ipsam turrim potuit per
ueniri. Quo factum est, ut usq; ad ipsa fastigia iactarentur faces, ut a summo ardens inferiora

flammis

Quia sciebat filium non libenter auditurum consilium fugę, icirco supradixit. Tu ne qua parentis iussa time, neu præceptis parere recusa. *Cedendum.n.fuerat, qñ etiã ipse contrarius fuit, qui plus poterat, & suis potius q̃ alienis fauere debuerat. itaq; quũ suaderet fugã, debuit oñdere, qbus auxilijs impleri potuisset. potuit qppe æneas dicere, quõ possum fugere uallatus hostiũ telis & flammis?* Nusq̃, *inquit*, abero & patrio te limine sistã. Dixerat & spissis noctis se cõdidit umbris. *Non dixit recessit, sed se ipsis noctis umbris condidit.* Apparent diræ facies, inimicaq; troiæ Numina magna deum. *Diræ facies, quæ quid pessimi studij animose gererent, uultibus testarentur. apparent & ea quæ nullius oculis uidebantur, solus matre mea suffragante cernebã numina magna deũ. potiora numina ipsa debemus intelligere, quæ superius specialiter dicta sunt.* Tum uero omne mihi uisum cõsidere in ignes Ilium, & ex imo uerti neptunia troia. *Qñ non tñ græcos, uerumetiam potiores deos uidi nostris rebus infestos, tunc magis probaui illa quoq; quæ superant esse peritura.* Ac ueluti summis antiquã in montibus ornũ, Cũ ferro accisam, crebrisq; bipennibus instãt Eruere agricolæ, certatim illa usq; minatur, Et tremefacta comã cõcusso uertice nutat, Vulneribus donec paulatim euicta supremũ Cõgemuit, traxitq; iugis auulsa ruinam. *Oĩs ipsa cõparatio emissa est, ut oñderet quanta ui ciuitas cũ suis opibus cõcidisset.* Descendo, ac ducente dea. *In domo.n. priami se dixerat fuisse cõstitutũ, & in summa eius parte, unde se aut p̃cipites dederant, aut tradiderant flãmis. icirco iratus dixit descendo, ac ducente dea, ut uoluntate matris adductus, & p̃suasione receptus.* Flammam inter, & hostes Expedior, dãt tela locũ, flãmæq; recedunt. *Quid enim dea uel maxime propter filium cõplere non posset? quæ dixerat. Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistã.* Ast ubi iam patriæ peruentum ad limina sedis, Antiquasq; domos. *Ecce cõpletũ est p̃missum matris, tutus æneas p̃uenit ad patriã domũ.* Genitor, quẽ tollere in altos Optabã primũ montes, primũq; petebã, Abnegat excisa uitã producere troia, Exiliumq; pati. *Ipse, inquit, pater meus, quem primum hoc est ante omnes liberare cupiebam, & primum ad montium tuta transferre. bis dixit primum, ut plenum erga patrem monstraret affectum. negauit se uelle uiuere post excidium troiæ, faciens comparationem præsentium & futurorum, meliusq; esse differens in cineribus patriæ mori, q̃ prolixitate uitæ ad peiora perferenda cõsulere. dicit iam patris sui uerba, quibus, ueluti iusta prætendens, nolebat abscedere.* Vos o quibus integer æui sanguis ait, solidæq; suo stant robore uires, Vos agitate fugam. *Fugiant, inquit, quibus offert iuuenta suffragium & q longũ uiuendi spatium sperant, qui laborem ferre non alienis sed p̃prijs adminiculis possunt, ipse.n. nouerat se defecturũ. Hæc oĩa, quæ sibi deerãt, & supererant alijs, dixit. tacuit tamẽ multa uitia senectutis suæ, quæ fuerant in aperto, & complexis oĩbus, quæ in iuuenibus non deerant, dicit partes suas. ego fugere nec debeo, nec possum, nec ad fugiendũ habeo uolũtatẽ. ætas tulit quod possem forsitã uelle, tenẽt me extrema patriæ, & futura terrori sunt.* Me si cœlicolæ uoluissent ducere uitã, Has mihi seruassent sedes. *Aperta, inquit, coniectura colligo inuisum me esse numinibus. si enim uellent me adhuc uiuere, seruassẽt seni patriã sedẽ, quẽ constat locũ mutare nõ posse.* Satis una, superq; Vidimus excidia, & capræ superauimus urbi. *Scelus est patriam uidisse pereuntem, & dolor immensus q̃ post eius adhuc interitum uiuimus, & adhuc de uiuendo cogitamus.* Sic o sic positum affati discedite corpus. *Non dixit hominem uiuum sed corpus, utpote eius, qui non uiuendi sed moriendi desiderio duceretur.* Ipse manu mortem inueniã, miserebitur hostis. Exuuiasq; petet. facilis iactura sepulchri est. *Respondit oĩbus, quæ sibi obijci e diuerso potuerũt. aut ego me, inquit, occidã*

flammis & ruina deiiceret: Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis, Lucetium portæ subeuntem, ignesque ferentem. Emathiona liger, chorite um sternit asylas. *Semel positum sternit, ter accipiendum quoniam tres a tribus dixit occisos. Ilioneus quippe lucetium strauit, emathiona liger strauit, choriteum asylas strauit. Similiter intelligendam & portæ subeuntem ignesque ferentem trium personis aptandum est, ut tres ad incendendum portam accesserint, tres a tribus uideantur occisi.* Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta. *Ad istorum trium perficiendum necem, unum dixit usum esse saxo, alterum iaculo, tertium sagitta.* Ortygium ceneus, uictorem cenea turnus. Turnus ityn, cloniumque dioxippum promulinque Et sagarim, & summis stantem pro turribus idam. *Subauditur occidit. sed quærendum est, quid sit, summus stantem pro turribus. potest enim intelligi, quod ante turres stabat: sed hic magis, quia de obsessis loquebatur & clausis, pro defensione turrium stantem, hoc est laborantem debemus accipere.* Priuernum capis, huc primo leuis hasta themillę Strinxerat. *Primo, inquit, illum themillæ hasta non grauiter percusserat.* Ille manum proiecto tegmine demens Ad, uulnus tulit. *Demens hoc est incautus atque inconsideratus, proiecto scuto, quo aduersus insidias uel secuturam uim tutus esse potuerat, manum tulit ad uultus.* Ergo alis elapsa sagitta, Et læuo infixa est lateri manus abditaque intus Spiramenta animæ letali uulnere rupit. *Et quum se opportunum dedisset ad mortem, & uulnus cuperet manum contingere, & premendo dolorem mitigare Sagitta sequens ipsam eius manum lateri infixi, & usque ad interiora uteri pertendens letale uulnus ruptis omnibus, quæ animam tenent, commota mora difficultatis inuexit. hinc intelligitur, quia ictus hastæ nihil letale percusserat.* Stabat in egregiis Arcentis filius armis. *Huius nomen non dicendo & demonstrando, patris uidetur ostendisse, quod recens etiam ipse diceretur: & illud intelligi potest per partem: ut ostenderetur iste, cuius fuit nomen incognitum. Stabat, inquit, in armis egregius.* Pictus acu clamydem. *Ex acu habens picturas in clamyde.* Et ferrugine clarus ibera. *A nomine loci addidit speciei dignitatem: quomodo alio loco, tyrioque ardebat murice lena. sed illic purpura significata est confecta ex murice. hic autem ferruginem dixit aerii coloris.* Insignis facie. *Hoc est ipse quoque formosus.* Genitor quem miserat arcens. *Hunc in bellum pater suus arcens miserat.* Eductum martis luco. *Educatum atque nutritum in martis luco.* Symæthia circum Flumina pinguis ubi, & placabilis ara palici. *Dixit lucum, & cui deo uideretur esse sacratus, addidit & regionis & fluminis signa. hunc iuuenem notabiliter poeta descripsit, quasi bellum aut tempus, quo troiani in periculo tam graui fuerant constituti, non desiderarent aut pulchros aut ociosos, aut ueste conspicuos.* Stridentem fundam positis mezentius armis Ipse ter adducta circum caput egit habena. *Quanto enim contorta fuerit funda frequentius: tanto ictus perfectus ex ipsa fortius currit, & grauior peruenit: positis, inquit, hastis mezentius, ad fundam sese conuertit. Cur enim contra mortem ferro contenderet? & illud intelligi potest idcirco illum hastas posuisse, ut expeditior esset ad fundam. stridentē ait fundā, quia dū torquetur ut impetū colligat stridit. fundæ intortæ quanta uis fuerit, consequenter ostendit, subiiciendo.* Et media aduersi liquefacto tempora plūbo Diffidit ac multa porrectū extendit arena.

aut non deerit qui feriat & si misericordia ductus solas exuuias tollet, uel si remansero insepul/tus, iactura ista me non sollicitat. facile enim contemnitur, quod post exitum uitæ non sentit exanimus. Iampridem inuisus diuis, & inutilis annos Demoror, ex quo me di/uum atq; hominum rex Fulminis afflauit uentis, & contigit igni. Olim est, in quit, q cupio mori prima existente fulminis cã, qua debilis factus diis aduersis frustra moror in lu/ce, quod uel nunc faciendum est, Post troiani imperii perditum florem. Talia perstabat memorans. Perstabat, inquit, talia memorãs. Fixusq; manebat. Fixus hoc est immobili sententia. Nos contra effusi lacrymis. Cum adhuc loqueretur nos con tra dolores nostros lacrymis uberrimis testabamur. Coniuxq; creusa. Nec tantum nos, uerumetiam coniux mea creusa. Ascaniusq;, omnisq; domus, nec uertere secũ Cũcta pater, fatoq; urgenti incumbere uellet. In obstinatione senis tractabamus omnes, & ipsius casum, & periculum nostrum, fugiendum quippe fuerat. hoc prouenire sine ipso non posset, remorari sine periculo quomõ posset? ubi malũ euidens fuit. idcirco flebamus, ne il le in eadem sententia perdurans consentiret aduersæ fortunæ, & se & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur uoluntate, salutis omnium status ratioq; pendebat. cum ipso enim fuerat morien dum, quem dimittere non licebat. sed ille, quem fixum tenuerat una sententia, qui consentiebat fatis nostris in extrema uergentibus, uoluntate sua nostra iuuabat aduersa, non mei, non nurus suę, non nepotis, non omnium largißimis fletibus flexus, in ea mentis obstinatione permansit, negauit/q; se uelle uiuere post excidium patriæ. Rursus in arma feror, mortemq; miserri/mus opto. Nam quod consilium, aut quæ iam fortuna dabatur? Tali exi/stente patris mei sententia, cum fugiendi spes concidisset, rursus ad arma conuersus sum. nam quid erat in tali causa faciendum, nisi ut id facerem, quod aduersa fortuna dictabat? Armabar, in/quit, mortem potius exoptans, quoniam oppresso tantis cladibus, uita displicebat. Mene efferre pedem genitor te posse relicto Sperasti? tantumq; nefas patrio excidit ore? Inuidiosa quidem dictio, sed plena pietatis & ex affectu religioso descendens, habens in pronomi nibus grauißimum pondus & satis ualidum, & in ipsa breuitate retinens latissimam causæ ratio/nem. In pronominibus sic. me ne, inquit, & te. me ne, hoc est filium tuum, cuius pietatem offici is religioneq; optime comprobasti. te qui sis pater meus, qui bene nosti, quid parentes debeant libe ris, quid filii parentibus, te qui præter naturalem affectum sis senex, sis uitio corporis impedi/tus. te quem amauerim semper, semperq; coluerim, deinde ipsa causa q̃ grauis, q̃ impietatis cri/minibus plena, abire sine patre, abire sine autore propriæ salutis, relinquere senem ac debilem illo tempore, atq; illo loco, ubi hostis uictor fuerat, superq; discrimen, ubi flammæ, ubi superant gla dii, ubi mors aut detestanda captiuitas imminebat. Me ne, inquit, abiturum sine te sperasti opti/me pater? aut aliquo pedem moturum? & potuit tibi uenire in mentem tam dirum tamq; impium nefas potuisti cogitare? quod abhorret a moribus meis. potuisti ore paterno promere, quod me/faceret parricidam? Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui, Et sedet hoc animo, perituræq; addere troiæ Te quoq; nosq; iuuat, patet isti ianua leto. Artificiosa dictio satisq; subtilis, consentire se simulat eius uoluntati, & tamen hunc uehementissi me tenet, ne in eadem crescendi prauitate perduret. si hoc, inquit, placuit superis, ut de magna ur be nullæ reliquiæ supersint, idq; & tu probas, quod aduersariis gratum est, non deest omnibus no/bis occasio moriendi quum fiat istud cum hostium uoto. Iamq; aderit multo priami de sanguine pyrrhus, Natum ante ora patris patrem qui obtruncat ad aras. Quia

Solent & lapides his mitti tormentis: sed uiolentior est species plumbi, quum iacitur. hæc enim emissa sinu fundæ dum fertur, aere dissoluitur & ueniens non tantum pondere uerum etiam liquore plumbeo quasi ignis quicquid inuenit urit, atque dissoluit. Denique in huius faciem ueniens, eum qui stabat non armis sed ueste conspicuus, uno ictu prostrauit. Tum primum bello celerem intendisse sagittam Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces Ascanius fortemque manu fudisse numanum, Cui remulo cognomen erat, turnique minorem Germanam nuper thalamo sociatus habebat. *Ecce quanta necessitas, ut puer inter iuuenes auderet arma tractare. Poeta tamen quoniam impossibile uidebatur pueri manu robustissimum iuuenem cecidisse, non se facit autorem. dicitur, inquit, factum, ut in auspiciis ascanii, qui feras sagittis agitare consuesset numanum cecidisse, qui alio nomine etiam remulus diceretur, & sorori turni, quæ esset natu maior, nuptiarum esset forte coniunctus. Quum dicit thalamo sociatus habebat, ostendit honestam coniugii societatem fuisse contractam. Erigebat istum regalis puellę coniunctio, nouum regnum, & affinitas turni.* Is primam ante aciem digna atque indigna relatu Vociferans. *Indigna relatu, turpia debemus accipere: quæ non decuit grauem poetam & honestum inserere carminibus suis.* Tumidusque nouo præcordia regno Ibat, & ingenti sese clamore ferebat. *Tanta iste coniunctionis turni superbia ferebatur, ut licenter ante aciem & temere staret. Inde existimans magnum, quia clamabat. est autem tale hominum genus, qui secundis rebus efferuntur, ut qui sint, uel quales, nec ipsi discernant. Incipit dicere, quæ essent relatu digna omissis deterioribus, quę tanto carmini potuit nectere.* Non pudet obsidione iterum. *Ideo iterum, quia obsessi fuerant in troia, & rursum in præsenti.* Valloque teneri? *Quod semel dixit iterum bis debemus accipere, ut sit, iterum obsidione, iterum uallo. quid sit iterum ipse exposuit dicendo. Bis capti phryges. sed idcirco, inquit, non semel uobis hoc contingit, quia phryges estis. hoc gentis nomen pro conuitio posuit, quasi eneruati, molles, imbelles, ac fœminis proximis, & captiuitatibus crebris adiecti. Crimen enim fuit, quia iterum potuit quippe casus fuisse in prima obsidione, sed quum secundo quoque uallati sunt. nec prima potest casibus applicari, nec secunda obsidio.* Et morti prætendere muros? *Nouum, inquit, inuentum inertiæ, quæ sibi murorum munimenta conquirit, non ut clausos defendant, sed ut obsessos abdicent.* En qui nostra sibi bello connubia poscunt. *Singula habent uim suam. En, inquit, uituperantis demonstratio est hæc in qui, hoc est mendici, naufragi, dissoluti. nostra quasi meliorum, atque nobilium bello connubia poscunt. Volunt, inquit, bello alienum coniugium quærere, qui in causa simili sciunt sese mactatos.* Quis deus italiam? *Quis deus iratus scilicet uos ad italiam morituros adduxit?* Quæ uos dementia adegit. *An dementia uos huc impulit? qua soletis ferri præcipites?* Non hic atridæ, nec fandi fictor ulixes. *Inter nos, inquit, non sunt atridæ, nec ulyxes. primos græcorum maculat, ut reliqui deteriores inueniantur. ulyxes enim mentiendi atque fallendi arte peritissimus fuit. Atridæ quum summam tenerent imperii, helenam perdiderunt nescientes, & tamen obtinuerunt aduersum uos, & uicerunt. & uictores, fecistis, qui alios superare non possent.* Durum a stirpe genus. *Genus, inquit, nostrum non arte aliqua fit durum, sed nascitur forte.* Natos

contempserat senex & debilis salutem suam, non eius tantum fore periculum dicitur, sed proposito templo de filii quoq; morte terretur, ne forte hoc genere posset inflecti. Cumq; hoc asseritur, et illud proculdubio intelligi potest, non solum interitus sui anchisen admoneri, uerumetiam filii, nurus, & nepotis, ne forte tot necessitudinũ periculo frangeretur. Datur interea exemplum crudelissimi hostis, & eius qui diuina & humana iura despiceret, datur exemplũ personæ hostilis, & ultra hostilem modum sæuientis, datur ei factum. Iam, inquit, aderit pyrrhus. post effusionem recentem sanguinis polytæ & priami. nouit ille ordinem feriendi, nouit quemadmodum patres liberorum funeribus affligat, nunquam ille percutit patres, nisi prius cecidisse uiderit liberos suos, ille nec occasionem faciendi perdit, nec loca in quibus faciebat habita consideratione discernit, totus intentus in factum, perficit cædem, etiam si sacer locus ac uenerandus occurrat, aliam in matrem quoq; inuidiã cõcitat, salua qdẽ materni nõis reuerẽtia, hoc nõ ut ĩgratũ ostẽdat filiũ, sed ut terrorẽ patris accumulet.* Hoc erat alma parens, quod me per tela, per hostes Eripis, ut me diis hostem in penetralibus, utque Ascaniumque patremque meũ, iuxtaque creusam Alterum in alterius mactatos sanguine cernam. *Versa sunt, inquit, in perniciem meam mater beneficia tua. quid prodest, ꝙ euasi gladios? & tutus transiui per flammas? quid prodest, quod ad sedes nostras incolumis te auxiliante perueni? Cur sum redditus dulcibus conspectibus patris? non amor est iste, sed imminens supplicium, uidebo patrem meum in conspectu meo occidi? uidebo cædi pignora mea? & effundi omnium sanguinem simul, simulq; misceri, confusaq; in unum corpora funeraq; prosterni? perdidi in aduersis grande commodum miser. potui nescire quod timeo, quod posuit, cernam, ad omnia pertinet, ac per hoc non semel accipiendum est hoc modo, ut medijs hostem in penetralibus cernam, utq; ascanium cernam, patremq; meum cernam iuxtaq; creusam cernam, mactatos cernam, alterum in alterius sanguine. Aliud dehinc genus terroris adiungit, ne fieri posset, ut suam pater mutaret aliquando sententiam.* Arma uiri, ferte arma, uocat lux ultima uictos, Reddite me danais, sinite instaurata reuisam Prælia, nunquam omnes hodie moriemur inulti. *Vt cum uideret filium in pericula rediturum, amplecteretur consilium fugę, ait. Ferte arma, hoc est uenite mecum armis uestris instructi, uocat lux ultima uictos, iam nos uocat finis ultimus uitę, ut non pugnaturi pergere sed morituri uiderentur. ait ergo ad tantam necessitatem cogimur aduersante fortuna, quasi redeuntes in bella uicti, hostem possimus superare uictorem. Reddite me danais, sinite instaurata reuisam Prælia. Cupio, inquit, me repræsentare certamini. posset dici, ad quam spem, respondit ipse, nunquam omnes hodie moriemur inulti. non ait, ut uincam, sed ne omnes inulti pereamus, non tantum ipse, qui bellum repetiturus fuerat, uerumetiam remansuri, anchises, ascanius, & creusa.* Hic ferro accingor rursus, clypeoque sinistram Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam. *Cum ne his quidem dictis moueretur, inquit, animus patris, cœperam processurus armari. iam induebam scuto humerum meum, iam cœperam extra limen exire, simul faciens utrunq;. hoc enim properationis necessitas exigebat, ut non stans sed ambulans armarer, accingor, dixit, instruor.* Ecce autem complexa pedes in limine coniux Hærebat, paruumque patri tendebat iulum. *Repente, inquit, emergens uxor in ipso limine me tenuit exeuntem, & ne minoris meriti prærogatiuam haberet apud uirum paruulum iulum offerebat patri. non dixit mihi sed patri, ut si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moueret affectum. ambos proinde ostendebat inutiles, ambos imbelles, se mulie-*

ad flumina primum Deferimus. *Vsqueadeo nostros liberos paramus ad laborem, ut mox natos deferamus ad flumina. Si hoc solum diceret, non tanta esset lau dantis assertio, quanti enim laboris est undam fluminis pati?* Addidit. Socuoque ge lu duramus & undis. *Vt ostenderet naturam fluminis frigidam, & interueniente gelu sæuitiam ipsius fluminis duplicari. Apud nos, inquit, unusquisque quum nascitur cum ipso primæ lucis exordio, labores quoque durissimos auspicatur. In undas fluuiales & in glaciem missus, ne aliquando delicias etiam sui nescius sentiat.* Venatu inuigilant pueri. *Puerilis enim ætas succedit infantiæ. ad hanc, inquit, quum uenerint, uenationibus pueritiam transigunt. Quod genus exercitii proficit bello. Illic enim discitur, quicquid pugnarum certaminibus est necessarium, equitatur, curritur, mittuntur hastæ, sagictæ iactantur, usqueadeo hoc uerum est, ut sequatur, flectere ludus equos, & spicula tendere cornu. hi sunt nostrorum puerorum ludi, nec aliorum puerorum more inanibus officiis occupantur.* Syluasque fatigant. *Non syluas fatigant sed latitudinem syluarum obeundo percurrunt. A pueritiæ autem laboribus, & uenandi studio ad agrorum transeunt cultum. Itaque ad omne genus laboris sic producitur ætas eadem, ut a consuetudine laborandi nihil repentinum uideat, nihil sentiat nouum. hoc est quod ait.* At patiens operum, paruoque assueta iuuentus. *Sic, inquit, ætatem iuuenum nostri suscipiunt, & laborare didicerunt, & paruis operibus uiuere.* Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello. *Nunquam se patiuntur desidia otioque corrumpi. Denique illorum uirtute aut hostis domatur aut terra.* Omne æuum ferro teritur. *Itaq; fit, ut uita omnis nunquam deserat ferrum.* Versaq; iuuencum terga fatigamus hasta. *Et quum aratro proscindimus terram, hasta iuuencus ducitur. hasta in opus urgetur, una atq; eadem species & ruri seruit & bello. Vertitur in hostem exercitatio agricolę, & sic exagitat bouem, ut semper apud nos militet rusticus. Et ne quisquam improuisus irruat, semper armatus est, ne tunc securus animi quum iacet.* Omne æuum ferro teritur. *Nulla ætas nostra est, quę nesciat ferrum, quum dixit omne æuum, addidit ætatis sensum, ut confirmet omne æuum ferro conteri.* Nec tarda senectus Debilitat uires animi, mutatq; uigorem. *Tardam senectutem dixit, non quod tarde ueniat. sed quod faciat homines tardos, hoc est segnes ad laborem subeundum: nec ipsa ait senectus uires nostras infringit animi, mutatq; uigorem. hoc est dicere senectutis aduentus nec uigorem animi minuit, nec de subtilitate corporis.* Mollem Caniciem galea premimus. *Tantum potest laborandi usus, ut nec ipsi senectuti parcamus. Tegitur canicies galea, nec tunc immune periculis caput est: quo debuit excusari propter senium.* Semperq; recentis Comportare iuuat prædas, & uiuere rapto. *Semper, inquit, non enim magnum est interdum aliquid agere laboriosum. inde est, quod ait recentes prædas. Qui enim semper uenatur, aut pugnat, semper petitur prædarum nouitate: Et quia sunt, qui inuiti laborem subeant, adiecit iuuat uiuere rapto: Illa est, inquit, apud nos ratio melior uitæ. si recenti præda pascamur, & alienis opibus captis ducamus continuos dies.* Caniciem galea premimus. *Nulla nobis ætatis occasio est: nec a militię muneribus quenquam tarda senectus excludit: uoluntas aggreditur omnia, & ausus omnes uoluntate complentur. Senes nostri nouerunt de campo redire cum palma, & quum uictores sudantem posuerunt galeam, madentem mon-*

Belli exercitia

rem, & illum puerum, ut ætatis ratio uel sexus reuocaret instantem. quanta autem rogantis uxoris necessitas fuit, quando ad pedes meos decidens, atq; ipsos quibus egredi poteram suppliciter retinebat, non respiciens meritum suum, nec matrimonij decus. nec nomen uxoris, offerens commune pignus oculis meis. uideamus quid sit, quod non dum plene armatum, quod in limine, quod pedibus complexa innuit properantem, quod offerebat filium patri. hæc enim sequentia prodiderunt, non frustra uia perfecta significabatur quippe auspicijs non futurum, quod arripuerat uel anchises uel æneæ desperantis intentio, arma plenius suscipere potuit, nec limen exire impediti sunt coniugis complexibus pedes, quibus properabat ad bellum. faciebat hoc persona mulieris domestice, imbellis, faciebat uxoris, quæ matrimonij nexibus reuocabat exeuntem, offerebat paruulum filium, per quem factum est ut omnis æneæ difficilis & dura mentis atq; constricta obstinatio superetur, post hæc consecuta sic uox, debemus inserere, fuit cara. utilis, necessaria, atq; honesta, & ad persuadendum uehementissime accõmodata. Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum, Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, Hanc primum tutare domum, cui paruus iulus Cui pater & coniux quondam tua dicta relinquor? *Considera ait quo loco, quo sis nos tempore relicturus, cui omnes nos imbelles dimiseris traditurus, Quũ dicit, cui, hostem proculdubio significat, facit autem ordinationem personarum admirabilem, relinques, inquit, filium paruum, relinques debilem patrem, relinques uxorẽ, se tertio loco hoc est nouissimo posuit, aut.n.post filiũ & patrẽ amari uxorem putauit, aut uerecundiæ causa noluit se præponere patri, uel filio, aut ordinatione quod existimauerat potius in affectu apud uirum, debuit ultimum constituere, ne personarum sequentium uinceretur affectu. tractabatur enim ne in captiuitatem uenirent, in qua peior est fæminarum uel maxime in causa coniugii. deniq; hoc dixit, & coniux quondam tua cui relinquor? abhinc uxor tua non ero, si cæptis tuis perseueranter institeris, si periturus abis, & nos rape in omnia tecum. Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, hanc primum tutare domum, cui paruus iulus, cui pater & coniux quondam tua dicta relinquor? Si tedio infelicium rerum morti disponis occumbere, simul tecum pergamus uniuersi unus exitus premat, quos idem deuinxit affectus, sit felix interitus noster, ut cum omnes absumpserit letum, non extet qui alterum gemat, nõ remaneat superstes quispiam nostrum, ad plura supplicia erumnarum remedium est mortis occasio, si pars ista complacuit probo sententiam tuam, si tu quoq; comprobes meam, ut si aliquid prosperum speras, si felicioris reditus fiduciam geris, & hæc, quæ tuis humeris arma portantur quiddam boni tuis nixibus spondent, prouidendum est primum, ut in tutum redigas tuos, ut cum remeare cæperis domum, occurrant eo pignora tua. Sapientis est mala præuenire consilio, ne exoriatur aliud, quod post uictoriam plangas. quod autem duo proposuit, unum uult fieri, non alterum de duobus scilicet, ut remaneret cum omnibus, q̃ꝫ dimissis ad prædam improuidus exiret ad bellum.* Talia uociferans gemitu tectum omne replebat. *Non tantum uocibus dolores suos, uerumetiam gemitibus testabatur.* Cum subito dictuque oritur mirabile monstrum. *Talis est locus iste, qualis est, Talia iactanti stridens aquilone procella Velum aduersa ferit fluctusq; ad sidera tollit. Item hæc dum dardanio æneæ miranda uidentur, Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in uno Regina ad templum forma pulcherrima dido, Incessit, magna iuuenum stipante caterua. Item, Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat Incassum fletus cum sese a mænibus heros priamides multis helenus comitantibus offert. hanc dictionis artem docente uirgilio,*

ſtrant iuuenibus ſenectutem, neſcit apud nos ſenectus tardos efficere, quos iuuentutis finibus quum uenit excluſerit, Vna temporum adæquatio eſt. nec imminentem metuimus ſenectutem: neque eius ſenes detrimenta ſentimus, ſola canorum ſigno diſcitur aduenisse, Ipſe capitis candor non ſolum hoſtes, ſed ipſa quoque uitia ſenectutis expugnat. imponitur ſenectuti galea, ne minorem faciat, quem glorioſum iuuenta tradente ſuſcepit. Interea ab ipſo obiurgationis initio comparatiuæ materiæ partes induxit. Completis, quæ pro ſe facerent tranſit ad deformationem troianorum. Vobis, inquit, picta croco, & fulgenti muric e ueſtis. Deſidiæ cordi. Delicata enim ueſtimenti ſpecies diſſolutionem animi & corporis parit. denique oſtendit corruptionem ueſtitus multa initia comitari. Iuuat indulgere choreis. Veſtitum ueſtrum turpis ſaltatio ſequitur & fœminarum ſimilis eſtis. Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ. Vſq;adeo in uobis uirorum nihil eſt, ut pro ſcutis ſit uobis manicata ueſtis, & mitra pro galea. Oueræ phrygiæ (neque enim phryges). Errat, inquit, quiſquis uos phryges & non phrygias uocat. nihil enim inter uos & ueſtras mulieres diſtat. unus uobis eſt cultus. una debilitas corporis, una diſſolutio mentis. Certamen uobis eſt maximum, ut turpitudinis ſtudio fœminas ueſtras nitendo ſuperetis. Ite per alta Dindima, ubi aſsuetis biforem dat tibia cantum. Tympana uos, buxuſq; uocant berecintia matris Ideæ. Apparet qui ſitis, quum ea, quæ colitis, recenſendo conuoluo: nec immerito enim ideę matris ſacra ſectamini. Ite pſallite cum tympanis. habetis illic amænitates ex buſſo. poteſtis uacare his, quæ ueſtrę perſonę moribuſq; conueniant. Sinite arma uiris, & reddite ferro. Habetis, quæ uos ipſa magis ſacrorum ſolemnitate corrumpant. patiamini uiros arma tractare, & ferrum, quod uiris paratum eſt, ac uobis non congruit, ponite. Talia iactantem dictis, ac dira canentem Non tulit aſcanius. Recte facit poeta uerba obtrectantis abſcindens: neq; enim expectandum fuit iraſcenti, ut ille adderet multo peiora. Loquentem igitur & adhuc deteriora meditantem non eſt ultra paſſus aſcanius. Neruoque obuerſus equino Contendit telum, diuerſaq; brachia ducens, Conſtitit ante iouem ſupplex per uota precatus. Quia primordia fuerunt, merito rogatus eſt iuppiter, ut faueret. cætera deſcriptionem tenent ſagittam miſſuri. Stabat, inquit, tenens arcum habentem neruum equinum, latere uno retrorſum uerſo ſagitta impoſita, brachiis in diuerſum adductis, huiuſmodi precem fundens. Iuppiter omnipotens audacibus annue cœptis. Hoc loco bene poſuit omnipotens: is enim poterat omnia, & illud ualebat implere, ut puer ſterneret fortiorem. Ipſe tibi ad tua templa feram ſolemnia dona, Et ſtatuam ante aras aurata fronte iuuencum Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem, Iam cornu petat, & pedibus qui ſpargat arenam. In obſequio iſtiuſmodi plenum debet officium exhiberi, quod oſtenditur & probatur in ipſius hoſtiæ oblatione, ſignatum animal ſacris, ſi non macie uel ætate confectum fuerit. Hæc ergo aſcanius tetigit, feram, inquit, ad templa tua dona ſolemnia. noluit dona ipſa ſolemnia ſpecialiter dicere, ne faceret moram. adducam ad aras tuas bouem iuuenem, candidum, uaccam quoque matrem. non iuuenci matrem dixit: ſed quæ iam peperiſſet, unde conſuetudo permanſit, ut uacca ſimul taurus auratis fronte & cornibus ioui capitolino mactentur. Talem quoq; iuuencum ſpondet, non qui eſſet breuis, ſed qui iam ſeſe poſſet agnoſcere. Audiit, Et cœli genitor de parte ſerena Intonuit læuum. Audiit

is delicata

nosse & imitari debemus. Incerta enim & insperata loquentes inueniunt, non expectant uerborum finem, sed media & imperfecta colloquia actus rumpunt. dum igitur gemit creusa, dum clamat, dum me, inquit, retinet, ecce exoriens subitum & mirabile monstrum, gemitus eius & clamores abrupit. Nanque manus inter moestorumque ora parentum, Ecce leuis summo de uertice uisus iuli Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli Lambere flamma comas, & circum tempora pasci. *Vere ait mirabile monstrum. Fiebant enim multa contra naturam rerum, ut humano de capite apice ipso incendij procederet lumen, nec tamen pueriles comas, perindeq; molles ac teneras, tempora quoq; ipsa percurrens exureret, aut saltem leuiter læderet, pasci quoq; illud incendium uiribus suis, non nutriri detrimentis alienis.* Nos pauidi trepidare metu, crimenque flagrantem Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes. *Nos, inquit, hoc est parentes, supra enim dixit. Nāq; manus inter mæstorumq; ora parentum Ecce leuis summo de uertice uisus iuli* Fundere lumen apex. *nos ergo parentes, quibus in causa filiorum etiam leuia & secura suspecta sunt, exagitabamus a crinibus flammas, & sanctos ignes contrario undarū elemento restinguere nitebamur, humano scilicet errore ducti, quod diuinum fuerat, prope sacrilegis manibus appetentes.* At pater anchises oculos ad sidera lætus Extulit, & cælo palmas cum uoce tetendit. *Interea, inquit, pater meus, penes quem sacrorum cælestium plena scientia fuit, nobis inscijs omniumq; ignaris & trepidis solus in lætitiam repente mutatus est. tendensq; ad sydera oculos ac manus, locutus est hæc.* Iuppiter omnipotens precibus si flecteris ullis, Aspice nos, hoc tantum & si pietate meremur Da deinde auxilium pater, atque hæc omina firma. *Vsq; adeo bonum uisum est patri meo, quod repente monstratum est, ut precibus ioui effusis confirmationem peteret facti.* Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore Intonit læuum, & de cælo lapsa per umbras Stella facem ducens multa cum luce cucurrit. *Tantum, inquit, patris mei iuxta deorum cultum meritum fuit, ut cum ipso deprecationis, inesset auditus. nam, & intonuit læuum, & stella de cæli partibus lapsa ostendit futuram lætitiam rerum, & rogantis preces auditas, quod autem dixit læuum, debet hoc prosperum intelligi. nam eius in hac causa hæc est ratio, læua in aliis contraria significatur, In sacris autem signis iccirco prospera accipiuntur, quæ sunt læua, quia sacrificantis uel precantis latus læuum dexterum est eius, qui postulata largitur.* Hic uero uictus genitor se tollit ad auras, Affaturque deos, & sanctum sidus adorat. *Pater meus, qui neq; fletibus nostris dudum nec precibus flexus est, his uisis assensus & uictus est & gratias egit superis, & reiecta priore sententia, quod nobiscum ire uellet ultro testatus est, dicens.* Iam nulla mora est, sequor, & qua ducitis adsum Dii patrii. *Primum dixit sequor, & si qua ducitis adsum. quum primum sit ducere, secundum sequi, sed ordinato sensu corrigitur, ut sit, qua me ducitis, sequor dij patrij.* Seruate nepotem, Vestrum hoc augurium, uestroque in numine troia est. *A uobis hoc augurium natum est, uestrum est tueri, quod agimus.* Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso. *Probaui, inquit, fugam tuam fili deorum uoluntate descendere, cedo potioribus, & ibo quo uolueris pergere, perseuerabo comes tuus, nec usquam a tua societate disiungar.* Dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis Auditur, propiusque æstus incendia uoluūt. *Hæc locutus est pater meus, sed in apertissimum discrimen uenisset, si existeret filius ulterior mora. nam crepitantium flammarum uicini sonitus per-*

iuppiter cœli genitor, & de parte serena Intonuit a sinistro latere, non enim esset aliquod signum si de nubibus fragor exiret. Ea sunt autem læua quę a læua parte nuntiantur: quia quod petentibus læuum est, id est præstantibus dexterum. Sonat una letifer arcus. *Arcus letifer, qui hosti fatum portat aduersum.* Effugit horrendum stridens elapsa sagitta, Perque caput remuli uenit, & caua tempora ferro Traiicit. *Sagitta, quæ fauore numinis ferebatur, per inimici caput temporaque transit.* I uerbis uirtutem illude superbis, Bis capti phryges hæc rutulis responsa remittunt. *Hæc ascanii uerba sunt. nunc, inquit, uelim uerbis superbis troianis insultes: talia bis captis phrygibus responsum accipere meruisti. hoc tantum ascanius uel fecit, uel dixit.* Teucri clamore sequuntur, lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt. *Commoti troiani ex felicitate facti tulerunt clamorem cum læto fremitu, & sperantes tanto auspicio meliora, plurimum gratulabantur.* Aetheria tum forte plaga crinitus apollo Desuper ausonias, acies urbemque uidebat Nube sedens, atq; his uictorem affatur iulum. *Iulus tam felici auspicio ardebat ad gloriam, sed apollo qui nosset, quid in sagittarum arte ageretur, noluit illum ulterius animos tendere, nec quicq̃ dehinc audere. hunc igitur monebat dictis, & a certamine reuocabat.* Macte noua uirtute puer, sic itur ad astra Diis genite, & geniture deos. *Laudat ascanium, & ne incipientis animum frangeret, eum quem a certamine reuocare cupiebat, extollit. sufficiat te, inquit, in ipsis cœptis & in exordio placuisse, auctus es noui facti successu. sic peruenitur ad cœlum. Nec tibi erit hæc sedes insueta. nam diis genitus & geniturus deos dignus es qui opinione factorum ad ipsa usque astra peruenias.* Iure omnia bella Gente sub assaraci fato uentura resident. *Quum dicit geniturus es deos, & resident bellorum omnium timor, pacem fore perpetuam spondet, & spem pollicetur præsentis temporis & futuri.* Nec te troia capit. *Erit tale meritum tuum, ut hinc non iam imperium, sed fortiora conueniant.* Simul hæc effatus. *Loquutus est hæc sed constitutus in nubibus etiam, quem audire ascanius posset, qui præsentem affatus est. sed quia astantis dei nomen puer uel cuiuslibet ætatis alius ferre non potuerat.* Ab alto æthere se mittit, spirantes dimonet auras. *Scilicet, quibus uectus ad terras uenerat.* Ascaniumque petit. *Hoc est ad ascanium uenit.* Formatum uertitur oris Antiquum in buten. *Deligit eius hominis formam, qui antiquitatis & exercitationis longinguitate collectæ merito sanum dare consilium posset, & debuisset audiri.* Hic dardanio anchisæ armiger ante fuit, fidusq; ad limina custos. *Armiger belli tempore, & quum esset anchises in otio fidelissimus, et fuerat custos, & non ab eo diuellebatur. dicitur eius etiam aliud meritum, ut ostendatur amoris causa iuxta ipsius nepotem.* Tum comitem ascanio pater addidit. *Necessario istum fidelissimum senem tali tempore filio addiderat pater, nepotem qualem anchisę auo in armis & in pace prębuerat. Ecce alia dicitur causa commendationis & fidei, quę apollinem fecerat talis uiri sumere personam.* Ibat apollo Omnia longæuo similis uocemque coloremq; Et crines albos & sæua sonoribus arma. *Ibat, inquit, deus latens sub hominis forma, & mortalem sustinens cultum, ac uocem.* His ardens dictis affatur iulum. *Solent secundę res erigere homines etiam ætate prouectos: sed quando ad pueri animum uentum est, sic ardere cœpit, & prosperis ferri. ut alia quoque non dubitaret audire: sed hunc ille, de cuius persona tanta dona sunt, sic per sua signa reuocabat, ut sciret ascanius*

ueniebant, ad aures nostras, & uenire incendia æstus grauissimi nuntiabant. Ergo age care pater ceruici imponere nostræ, Ipse subibo humeris, nec me labor iste grauabit. *Ego cum uiderem propinqua incendia & patrem uix assensum, ne quo casu mutaret repente sententiam, arripui optatum tempus, pater, inquam, non tibi desunt meæ ceruicis obsequia, iam imponere humeris meis, pondus tuum deliciæ meæ sunt, faciet pietas leue, quod putas esse grauissimum, sarcinam tuam libenter tolerabit affectus.* Quo res cunque cadent Vnum & commune periclum, Vna salus ambobus erit. *Aut utrisque proueniet salus, aut utrosque finis inueniet.* Mihi paruus iulus Sit comes, & longe seruet uestigia coniux. *Omnibus quæ obiectari possent, ultro respondit. potuit enim dicere anchises, quomodo fugiam, & senecta impeditus & corporis causa? huic recte respondit. ego te humeris meis feram. potuit dici, te grauabit onus meum, ait, onere tui corporis non grauabor. potuit dici, quid facies filio paruulo? quid facies uxori? iuuabo ait filium meum comitatu meo, & auxilio dexteræ meæ, uxor gressus meos uestigiaque sectabitur. quod ait paruus iulus sit comes, & longe seruet uestigia coniux, consilij fuit, ut tutior fieret fuga. si enim plurimi congregarentur, non facile latere potuissent, uerum quia & suis consulere debuit, dat mandata cæteris, ut alio fugam arripiant, sibique accurrant, ac ne forte errore ducti ad aliorum tenderent gressum, hos euidentoribus præceptis instruxit.* Vos, *inquit*, famuli quæ dicam animis aduertite uestris. Est urbe egressis tumulus, templumque uetustum Desertæ cereris, iuxtaque antiqua cupressus Relligione patrum multos seruata per annos, Hanc ex diuerso sedem ueniemus in unam. *Commendat mandata sua. natura enim serui mali sunt & negligentes, nec facile his obtemperant, quæ iubentur. Considerans igitur tempus & causam ait, quæ dico animis aduertite, hoc est intentis animis audite, quæ sunt necessario facienda, Posteaquam hoc dicto fecit attentos, illud quod fieri oportebat breuiter intimat. est urbe egressis tumulus, templumque uetustũ desertæ cereris. Sollicita & cauta mãdata traditurus, & locũ dicit, & loci nomẽ ostẽdit, & quæ eius dignitas fuerit, quæ ue in præsenti fortuna, arbores quoque signũ & genus & ãtiqtatẽ euidẽtissime comprehendit, prorsus ut nihil dubii, nihil remaneret incerti, ubi insinuauit hæc, dicit etiam causam propter quam mandata ipsa præcesserãt. hanc ex diuerso sedem, hoc est ex diuersis locis uel itineribus ueniemus in unum.* Tu genitor cape sacra manu patriosque penates. *Dicit cãm, propter quã deberet anchises id facere.* Me bello e tanto digressum, cęde recenti Attrectare nefas, donec me flumine uiuo Abluero. *Docet hoĩes poeta quomõ se purgẽt si cæde hoĩs aut alio genere fuerint forte polluti, simul ẽt excusat æneã ne patrẽ suum superfluis uideretur onerare, quem senem constabat & debilem, licet ipse esset omnia suis humeris portaturus.* Hæc fatus latos humeros subiectaque colla Veste super fuluique insternor pelle leonis. *Et ad laudem fortitudinis suæ hoc æneas posuit, & ad meritum patris. Onus, inquit, patrium laturus uestibus & leonis pelle humeros meos straui. debuit enim cum commodo suo ferri, ne ingratum fieret, quod pleno reddebatur obsequio.* Succedoque oneri. *Straui, inquit, colla & humeros meos, & oneri successi.* Dextræ se paruus iulus Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis. *Dixit factum, dixit & causam. Tenebat mihi, inquit, manum filius meus sequens me, & cum deberet lateri meo inhærere semper posterior fuit. non enim poterant patris fugientis gressus pueriles æquari, & in hoc laborem suum uoluit demonstrare, ut unũ ferret, alterũ traheret. deinde personã cõiungit uxoris.* Pone, ait, subit coniux. *Vxor sequebatur omnes.* Ferimur per opaca locorum. *Per loca scilicet diuersis ar/*

animum suum robustiori ætati seruandos. Sit satis æneidæ, telis impune numanum Oppetisse tuis. Sufficiat tibi, inquit, qui sis æneæ filius, ꝙ numanum telis tuis impune prostraueris, usus es magnum facinus aggredi: necemq; hominis cum tua incolumitate complecti. sufficiat, quod factum est. Primam hanc tibi magnus apollo Concedit laudem, & paribus non inuidet armis, Cætera parce puer bello. Imitatus es apollinis studium. ipsius fauore, quod uoluisti completum est, non inuidet cæptis tuis. Caue aliquid puer tentare posterius ab eo, quod est primo casu æneides, declinauit, & dixit uocatiuo æneide. Sic orsus apollo. Ipse enim fuit, non butes & sic compleuit dicta. etiam puerum instruxit mandatis utilibus, & ostendit in effectu occisi se potius adiutorem fuisse ꝙ iouem. Mortales medio aspectus sermone reliquit. Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram. Hunc locum sic pronuntiare debemus. si orsus apollo mortalis. hoc est constitutus sub hominis forma: tunc dicendum medio aspectus sermone reliquit, Anteꝙ sermonem acciperet, medium sermonem reliquit, & deseruit humanos aspectus, & in auram tenuem repente discessit medius sermo, qui communicatur cum alio uel medius, qui non impletur aliqua occurrente causa, quod intelligendum est in præsenti. Multa enim dici potuerant sed in corpore mortali deum diutius esse non decuit proinde ulterius uideri noluit, & abscessit. Agnouere deum proceres diuinaq; tela Dardanidæ pharetramque fuga sensere sonantem. Dardanidæ, inquit, proceres prudentes & sobrii agnouerunt deum locutum esse, non hominem, & inde magis ꝙ arma diuina sensissent. Ergo auidum pugnæ dictis, ac numine phœbi Ascanium prohibent. Ergo auidum pugnæ ascanium, & sua, & (quod potissimum omnibus fuit) autoritate phœbi prohibebant, necui se certamini committeret. Ipsi in certamina rursus Succedunt, animasq; in aperta pericula mittunt. Vtpote quos aperta exempla certos securosq; præstiterant. Vt clamor totis per propugnacula muris. Emittebatur audax clamor per omnia murorum propugnacula. Intendunt acres arcus, amentaque torquent. Sternitur omne solum telis. Tanta tela mittebantur, ut omnem obtegerent terram. Tum scuta cauæque Dant sonitum flictu galeæ. Quod terra ducitur telis obiecta, quod dicta galea & scuta percussa crebros sonitus dabant, & bellantium animi, & missilium multitudo, & copiosa substantia significatur. inducitur comparatio, ut ostendatur, quanta uis telorum fuisset, & quemadmodum resonabant, quę percutiebantur telis. Quantus ab occasu ueniens pluuialibus hædis Verberat imber humum, quam multa grandine nimbi In uada præcipitant, quũ iuppiter horridus austris Torquet aquosam hyemem, & cœlo caua nubila rumpit. Tam crebra, inquit, fuerant, quę mittebant certantes, atq; ita percussa resonabant, ꝙ densę sunt pluuię, quum hædorum sidus existit, & quemadmodum crepitat grando, quum densis e nubibus funditur. Pandarus & bitias idæo alcanore creti. Quos iouis eduxit luco siluestris hiera, Abietibus iuuenes patriis & montibus æquos. Quia istos dixit in luco editos, in lucoq; nutritos. Longi, inquit, fuerunt, ut arbores, & duri ut montes. Portam quæ ducis imperio commissa, recludunt. Commissam sibi uissu ducis portam, inquit, ut perpetuo clausa teneretur. patefecerant ipsi arbitrio suo freti armis, hoc est fiduciam gerentes in armis plurimum possent. Vltroq; inuitant mœnibus hostem. Vt hostis occasione irrumpendi decipi posset, & auderet intrare. Ipsi intus dextra, ac læua pro turribus astant Armati ferro, & cristis capita alta corusci. Stabant isti pro turribus: astant hoc est non ante turres, aut pro ipsarum defensione tantummodo, sed ad uicem turrium, quoniam ii excelsi fuerunt & fortes, ut iã

it

boribus occupata. Et me, quem dudum non ulla iniecta mouebant, Tela, neq; aduersi glomerati ex agmine graii, Nūc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis, Suspensum, & pariter comitiq; oneriq; timentem. *Non, inquit, quo ipsas metuerem tenebras pollicitus fui, sed ne de tenebris improuisus hostis emergeret. Cum solus, inquit, essem, & circumfusus hostis tegeret latera mea, nullo metu tangebar, sed cum affectibus meis liberandis operam darem resq; ipsa esset in manibus, non me hostilis aggressio, sed causa terrebat. quum enim turpe esset metuere uiro forti excusationem nececessarii timoris adiunxit, ut magis laudari debuerit, quia timuit, quam si feriendi desiderio traheretur, comitiq; oneriq; timentem, in singulari numero non unum comitem intelligendum est, sed utrunq; ut oneris significatio pertineat ad patrem, comitis ad uxorem.* Iamq; propinquabam portis, omnemq; uidebar Euasisse uiam, subito cum creber ad aures Visus adesse pedum sonitus. *Non dixit audiui strepitum uenientis alicuius. hoc enim licet falso uidetur occurrere quod quispiam timet, Iamq; propinquabam portis, ipse expont quid sit iamq; propinquabam portis. hoc est enim. Omnemq; uidebar euasisse uiam, subito cum creber ad aures uisus adesse pedum sonitus.* Genitorq; per umbram Prospiciens, nate exclamat, fuge nate, propinquant, Ardentes clypeos atque æra micantia cerno. *A contrario dixit, senem aliquid uidisse ꝑ tenebras, qum etiam per diem tardos prorsus aut prope nullos habere possit obtutus. sed dixit speciem, quæ magis per tenebras facillime uideatur. Ardentes clypeos, atq; æra micantia cerno, & æneam pauidum, & anchsen metuentem expressit. quod autem ait propinquant, illud uoluit ostendere, quod reuera certissimum est. omnis enim flamma per tenebras propior uidetur q̄ꝫ est, accessit & metus, & fecit angustiorem proximitatis æstimationem certe quæ pulchre ipsum fecit longius uidere, quod consulto uitari debuisset. fuit enim in summo, liberumq; ei fuit non uadentem pedibus suis, quo uellet oculos torquere & flectere.* Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum Confusam eripuit mentem. *Male amicum numen, inimicum numen accipiunt. Id putamus male amicum esse, quod uno tempore aduersa prosperis miscet, ut in præsenti factum est, male amicum extitit iuxta æneam, quia facilitatem prębuit exeundi, & non uidit uxorem. Amicum igitur dici non potuit, quia non seruauit uniuersos, Inimicum dici non potuit quia præstitit beneficium. Dictum ergo proprie maleamicum, utputa quod in alterum malum & bonum in altero comprobatum est.* Confusam eripuit mentem. *Culpam perditæ uxoris per neglientiam suam iustis allegationibus purgare contendit, usus moralitate plenissima. quando enim uitio nostro actus nostri aduerso exitu concidunt, culpatur numen, quo nos dicimus regi. Nescio quod, inquit, maleamicum numen mentem meam multis cogitationibus confusam præripuit. Ecce addit aliam excusationem, ipsum enim deum dicit alienationem mentis iccirco attulisse, ꝙ hanc ipsam iuuisset confusio consiliorum omnium, quæ ueniebat ex diuersis & innumeris causis. purgauit etiam hoc genere perditæ uxoris culpam, ab omni se reprehensione dissoluens, qua premi potuit, utpote qui nescierit quando, uel quo genere perdidisset uxorem,* Nanque auia cursu Dum sequor, nota excedo regione uiarum. *Dum, inqt, satis propero oppressionē hostilē metuēs, dum auia magis teneo, dum formido longā uiā qua, gradiēdi usus hoībus fuit, dū iter sector quod fugiētibus cōgruit.* Heu misero coniux fatone erepta creusa Substitit, errauit ne uia, seu lassa resedit Incertū. *Ecce iterū negligētiam suam fatis adscribit. dicit fuisse incertū, nec iudicare potuisse, utrum uxor fatis inuidentibus rapta esset an errasset. dixerat. n. sine uia āmbulabamus, ne lassa forsitā resedisset, qa dixit currebā, cū*

non homines dextra ac læua, sed turris astare uideretur. Inducitur comparatio stantium, & proceritas monstratur. Quales aeriæ liquentia flamina circum siue Padi ripis athesim seu propter amænum Consurgunt geminæ quercus, intonsaq; cœlo Attollũt capita, & sublimia uertice nutant. *Sic illi stabant reseratam portam obseruantes, tantumq; fuerunt prolixi in altitudinem immensam, ut uiderentur arbores, quę crescendo relinquunt flumina, & in altum geminę producuntur, atq; intonsis capitibus agitantur.* Irrumpunt aditus rutuli, ut uidere patẽtes. *Nõ aditus irrumpunt, qui iam patebant: sed irruunt rutuli, ut uiderunt aditus porta patefacta.* Continuo quercens & pulcher equicolus armis Et præceps animi Imarus. *Hoc est temerarius.* Et mauortius hæmon Agminibus totis aut uersi terga dedere, Aut ipso portæ posuere in limine uitam. *Hi primo uenerant, ut reseretam portam uiolenter intrarent: sed aut uersi sunt trudentum agminibus, aut limine in ipso mactati non omnes intelligendi sunt fusi aut uersi, sed aliqui ex his occisi, aliqui in fugam uersi: quia fieri non potuit, ut iidem dicantur occubuisse, iidem abscedendi quæsiuisse suffugium.* Tum magis increscunt animis discordibus iræ. *Rutulorum scilicet.* Et iam collecti troes glomerantur eodem. Et conferre manum & procurrere longius audent. *Tanti facti exemplo animati troiani densabantur ad portam, remotaq; trepidatione omni, & egredi longius audebant & alios cominus prouocare.* Ductori turno diuersa in parte furenti turbantique uiros perfertur nuntius hostem Feruere cæde noua, & portas præbere patentes. *Turnus, quum esset in longinqua parte, & turbaret uiros unus plures & magnos: nuntiatur repente nouum aliquid extitisse, troianos cædibus feruere & tanta duci animorum fiducia, ut portas aperirent. Ecce moralitas nuntiorum, qui aduersis falso addunt plurima, plurimaq; confingunt. una enim patebat porta: ille ait, portas præbere patentes. non multi adhuc uenerant rutuli, nec plurimi occisi. ille ait feruere cæde noua. fit hoc hominum more, & ueris malis multa deteriora commiscent. quod nuntiant grauius fictione falsorum.* Deserit inceptum. *Hoc comperto deseruit, quod agebat. & dimisit inceptum. Incepta sæpe diximus dispositiones significare, & inuentiones fixarum sententiarum.* Atque immani concitus ira. *Ira scilicet, quam maiore quam fuerat assertione, nuntius excitauerat.* Dardaniam ruit ad portam. *Non quæ propria esset troianorum, sed qua defendebantur inclusi. ruit, inquit, non uenit, ut ostenderet eius feruorem, qui suorum necem ueniebat ulturus, & qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur.* Fratresque superbos. *Hic mora facienda est. Postea enim describit, quid cum ipsis gestum sit. interuenerunt quippe alii, qui turnum ab iisdem fratribus auocarent.* Et primum antiphaten, (is enim se primus agebat) Thebana de matre nothum sarpedonis alti Coniecto sternit iaculo. *Primum igitur antiphatẽ, qui ante fratres sese obtulerat, coniecto iaculo strauit. Superflue genus hoc describit, licet nobilem significare uoluerit.* Volat itala cornus Aera per tenuem. *Duo fuerunt, quę uelocitatem dabant telo, quod iecerat turnus: unum quod fuit cornus leuis & apta misibilibus: alterum quod aeris tenuitas non impediebat uolantis excessum.* Stomachoq; infixa sub altum pectus abit, facto reddit specus atri uulneris undam spumantem. *Specus dixit suspensuram pectoris in modum speluncæ naturali ratione compositi. non undam uerum sed in modum undæ copiam sanguinis fundebat ex uulnere.* Et fixo ferrum in pulmone tepescit. *Non potuit dici feruescit: quia calor corporis cum sanguine*

Anchises clamaret fugite. omnia autem culpæ eius fuerūt, quia non postremus ibat, sed primus. potuit enim aut sedentem opperiri, aut lassam iuuare. Nec post oculis est reddita nostris. Non dixit, non illam uidi post, sed cum eam respicere uellem, non est reddita oculis meis. Nec prius amissam respexi, animumq; reflexi Quam tumulum antiquæ cereris sedemq; sacratam Venimus. In tali causa quid faciendum sit, uirgilius dicit, pars tertia perierat, euaserant duæ. nunquid in medio itinere, in periculo euidenti, in tenebris, & sine ope cuiusquam patrem senem ac debilem & paruum filium relinquere debuit, & perditam quærere sub incerta spe non fecit, sed uxoris inquisitione dilata potius quam reiecta. primo duobus consuluit. uenimus, inquit, ad destinatum locum. Hic demum collectis omnibus una Defuit, & comites, natumq; uirumq; fefellit. Vidi, inquit, quod animū meū insania durissimi doloris accenderet. solam scilicet defuisse coniugem meam. Quem non incusaui amens hominumq; deorumq; Dolore, inquit, nimio insanire cœpi, intantum ut perdito statu mentis omnes homines incusarem, & uniuersos irreuerentibus uerbis appeterem deos, calamitatis illius reos detinens cunctos, qui ne unum quidem potui reperire tractando, tantus apud me uxoris perditæ gemebatur affectus, ut omnia illius tēporis aduersa superauerit, tāta fui possessus amentia, ut illis quoq; maledicerem, quos ueneror semper, & competenti deuotione suspicio. ecce & cōfessus est & purgauit crimen. Habet enim ueniā, quicquid admittitur per furorem. Ascanium, anchisenq; patrem, teucrosq; penates Commendo sociis, & curua ualle recondo. Vt loci secreto, & sociorum defensione tuti esse potuissent scilicet multitudinis fiducia. Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis. Ecce affectus puri & honesti matrimonii, & perditæ uxoris dolor. decreui, inquit, ob inquisitionem dilectæ coniugis duo contraria sequi, ut redirem ad urbem, ex qua difficulter euaseram, subirem iterum casus adhuc sæuientis fortunæ, & periculorum omnium sortem nouatis laboribus experirer. Stat casus renouare omnes, omnemq; reuerti Per troiam, & rursus caput obiectare periclis. In illo interea furore non considerans, quid illo in reditu saluti meæ posit accedere, hæc transegeram mecum, ut puta amens ad omnes euentus confirmata sententia. Cingor fulgentibus armis. secundi contrarii definitio, parum, inquit, fuit remeare ad patriam. sumpsi quoq; arma fulgentia, quæ me in tenebris cateruis hostium proderent, potiusquam tutum defensumq; præstarent. Principio muros obscuraq; limina portæ, Qua gressum extuleram, repeto. & uestigia retro Obseruata sequor per noctem, & lumine lustro. Propterea eadem uia qua uenerat, fuit ei redeundum, quia suspicione illa ducebatur, ne substitisset lassa, aut certe resedisset. Obscura limina porta, hoc est in abdita parte constituta. sicuti in alio loco, dixit. Limen erat, cæcæq; fores, & uestigia retro obseruata sequor per noctem, & lumine lustro. Vestigia quomodo per noctem secutus sit ipse exponit. in ipsis, inquit,, tenebris noctis, quia fuit lumen ex flamma ardentis patriæ. considerabam uestigia, ne transitus eius colligi potuisset. Fuisse autem lumen ex flammis illa nocte, & alio loco posuit dicens, sigæa igni freta lata relucent, radiata enim incendy lumine relucebant, hoc est splendore suo accepto per flammas, reddebant aliud lumen. Horror ubiq;, animos simul ipsa silentia terrent. Plus me, inquit, silentia terrebant, quam nox & solitudo. ecce animus timentis. supradixit omnes terrent auræ, sonus excitat omnis suspensum, hic rursum dixit se etiam silentia timuisse. Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset Me refero. irruerant danai, & tectū omne tenebant. A porta, inquit, perrexi ad domum, ne illo se forsitan contulisset. sed ingredi non

discedebat, quo calefieri amplius non potuit. Tummeropem atq; erymanta manu, tum sternit aphidnum. *Et isti de illis fuerant, qui primi furenti occurrerant turno. magna distributionis uarietas alios enim iaculo strauit, alios manu, scilicet non iaculo, ut alios, sed gladio.* Tum bitian ardentem oculis, animisq; frementem. *Iste & oculis monstrabat ferociam mentis, & quid intus gereret asperitate animi testabatur.* Non iaculo (neq; enim iaculo uitam ille dedisset) sed magnum stridens contorta phalarica uenit. Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga, Nec duplici squama lorica fidelis & auro Sustinuit. *Aduersus nouam hominis formam nouam inuenerat turnus speciem, quam gentem corpore mollem ualet euincere. non enim ille iaculo superari poterat. misit igitur phalaricam genus teli, quod omnia superabat: quæ cum bitię corpus letali uulnere penetrasset, putabatur fulmen de cœlo transmissum. Describitur iam quantæ sit uirtutis phalarica perforauit duobus tauri coriis procurata munimenta, & loricam duplici squama consertam. In primo libro dixit, Taurino quantum posset circundare tergo. hic, splendidius locutus est: duo taurea terga, non dixit taurina.* Collapsa ruunt immania membra. *Prænuntiauit descriptionis aliquam partem.* Dat tellus gemitum. *Illo, inquit, cadente cum tanti corporis pondere gemuit terra.* Et clypeum super intonat ingens. *Magna clypei species magnum fecerat sonitum, in tantum ut cælum putaretur intonuisse.* Qualis in euboico baiarũ littore quondam Saxea pila cadit magnis quam molibus ante constructum iaciunt ponto. *Talem dat sonitum pila, quam diu constructam iaciunt ponto baiani littoris homines.* Sic illa ruinam prona trahit, penitusq; uadis illisa recumbit. *Dixit duas causas, quibus uiolentior uoluebatur, & cum ingenti ruina peruenit. Vna est, quia saxis & impensarum admixtione congeritur, altera, quia urgetur in præceps, penitusq; uadis illisa recumbit. Necesse enim est, una petere, quæ magnis ponderibus cadunt, & tanto depressius, quanto fuerint grauiora. Ecce factum ex facto.* Miscent se maria, & nigra tolluntur arena Tum sonitu prochyta alta tremit, durumq; cubile Inarime iouis imperiis imposta tiphoeo. *Pilę, inquit, casu multa alia contremuerunt.* Hic mars omnipotens animos uiresque latinis Addidit. *Turni factum cæteris audendi fiduciam dedit.* Et stimulos acri sub pectore uertit. *Et quasi quibusdam stimulis rursum imbelli certamen accendit.* Immisitq; fugam teucris, atrumq; timorem. *Contra troianis iniecit metum, & ex eo fugam: non enim fugit, nisi qui stare formidat, & diffidet præsentibus.* Vndique conueniunt. *Causa conueniendi dicitur. quoniam data copia pugnę, quę antea non fuit.* Bellatorque animo deus incidit. *Totum in unum conuenerant troianorum timor, & fuga, & turni ex prospera dimicatione successus: Data quoq; regnandi copia, & belli gerendi ardor, quem armipotens deus uniuersis ingesserat.* Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit, Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res. *Pandarus quum considerando cognosceret, in fratris interitu partem se auxilii perdidisse, & uirum interisse, quem putabat inuictũ, casibus quoq; multis subiacere, quę homines agunt, & suam mutatam esse fortunam.* Portam ui multa conuerso cardine torquet, Obnixus latis humeris. *Hoc fecit, ut emendaret factum suum, quod aduersa corruperant.* Multosque suorum Mœnibus exclusos duro in certamine Inquit: Ast alios secum includit, recipitque ruentes. *Portam claudere quam congesti hostes oppleuerant, quantę fuit uirtutis? fecit tamen quod exigebat necessitas, exclusis aliquot suis & ad perniciem traditis, receptis uero nonnullis hostium: quot & commodum esset, contrarium posuit, quia aut occidi illic potuerunt, aut*

potui. omnem enim hostis tenebat, aut flamma. inferiora hostis, superiora uero tectorum saeua incendia possidebant. procedo hoc est progredior, et ulterius accedo, et priami sedes arcemq; reuisso, ne illa ad domum patris sui, aut ad munitum aliquem locum se contulisset. Et iam porticibus uacuis iunonis asylo Custodes lecti Phaenix & dirus ulysses Praedam seruabant. *Inuenio seruari iam praedam in porticibus uacuis, hoc est a bello iam immunibus. praedarum enim congestio ostendebat certamen, quod fuerat, esse confectum. quod autem posuit iunonis asylo, sic accipere potuit, ut inimica iuno laetaretur ante oculos suos esse proposita, quae graecorum uictoriam testarentur.* Huc undiq; troia gaza Incensis erepta adytis. *Hoc est, troianae diuitiae incensis ereptae adytis. non dixit sublata de templis, sed de ipsis ardentibus adytis, hoc est penetralibus raptae, unde apparebat ipsa quoq; penetralia incendio cum ipsis dijs esse consumpta. uerum quia generalitas non tantum indignitatem poterat demonstrare, fuit per enumerationem specierum, ut sacrilegijs quaesitę euidentius aperiret.* Mensaeq; deorum. *Quae a diuinis honoribus ad sceleratorum iura transierant.* Crateresq; auro solidi. *Quos plena colendi deuotio fecerat, et copiosa substantia, non caelatur accurrente materia, sed in solidum fusa.* Captiuaq; uestis congeritur, pueri, & pauidae longo ordine matres Stant circum. *Singulari numero non omnibus, sed singulis absolute respondit, ut sit, huc congeritur quicquid in diuersis speciebus fuit. stant circum, parum fuit accessisse usq; ad ipsum locum, ubi praeda captiuiq; tenebantur, ubi custodiendorum omnium causa fuerant, phaenix et ulysses, dirus. dicendo, dirus ulysses talem ostendit etiam phaenicem fuisse. ad unum quippe officiũ aquales moribus fuerunt deligendi.* Ausus quinetiam uoces iactare per umbram. *Licet praesentibus execrandis custodibus, tamen, inquit, accessi intantum, ut me constet et praedam uidisse congestam et raptam considerasse, per species nouisse custodes. ducebat enim amentia perditae coniugis eo, ubi uenire posset in manus eorum qui misereri non nossent. Hic prope nullum esset aeneae meritum, si alia non addidisset. per noctem quippe latere potuit, et occultatus tenebris non uideri. quinetiam, inquit, ausus sum uoces iactare per umbram, quem subtrahebant oculis hostium tenebrae, prodere poterat sonitus uocis, cum ad ipsorum peruenisset auditum.* Impleui clamore uias. *Augumẽtũ dedit ipi facto dũ dicit impleui clamore uias. uno, inqt, in loco cõsistens multas clamoribus meis uias impleui, hoc est iam claras uoces in doloribus meis emisi, ut etiam ad alias uias, hoc est et ad alios uicos uox mea si peruenisset, quasi in omnibus praesens clamarem. alia potioris doloris demonstratio, qua purum et plenum mariti demonstrauit affectum.* Maestusq; creusam necquicquã ingeminans iterũq; iterumq; uocaui. *Ne illam, inquit, forte in longinquis partibus positam generalis exclamatio mariti falleret, et ad aures eius quamuis clara uox ueniens putaretur aliena, nomine eam proprio non timui uocare creusam saepius repetens, quod ipsum quoq; plurimis uocibus et claris admodum ac saepius et multis in locis repetitis frustra est factum. nihil enim ualuit prouenire quod doloris mei flammas extingueret.* Quaerenti, & tectis urbis sine fine furenti Infelix simulacrum, atq; ipsius umbra creusae Visa mihi ante oculos, & nota maior imago. *Ordinatur sensus sic. infelix simulacrum, et umbra creusae, et nota maior imago, uisa mihi ante oculos. ut uisa neutro plurali dixerit, et non imago tantum sit uisa. sed omnia quae ibi erant, simulacrum, generis neutri, et inferiore in parte similiter posuit, dicens. Illic res laetae regnumq; et regia coniux parta tibi, quae feminini generis duas species dixit, et neutrũ in medio, iccirco omnibus neutro plurali respondit. et multis alijs locis tali usus est arte, Ille, inquit, fuit ad extremum mei laboris effectus, Infelix ut*

præuadere. Demens, qui rutulum in medio non agmine regem Viderit irrumpentem, ultroq; incluserit urbi. *Nisi illum multa aduersa turbassent, plenam potuisset procurare uictoriam: si irrumpentem turnum cum cæteris recepisset, eum scilicet, qui ultro uenerat ut periret.* Immanem ueluti pecora inter inertia tigrim. *Ecce uitium eius, qui non uidit turnum plurimum inter cæteros eminentem, quod si fecisset, esset tale, quale si clausisset cum paruis pecoribus tigrim.* Continuo noua lux oculis effulsit, & arma Horrendum sonuere, tremunt in uertice cristæ Sanguineæ, clipeoq; micantia fulmina mittit. *Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo turni, ut illum forma corporis & armorum qualitate quiuis posset agnoscere. Deniq; agnouerunt æneadæ facile, qualem nunq; uiderant: & licet turbati, quis esset, intellexerunt.* Turbati subito æneadæ tum pandarus ingens Emicat, & mortis fraternæ feruidus iras Effatur. *Resipiens pandarus uidit, quem ante nequiuerat noscere: & in ira perditi fratris positus gratulatus hostem ablatum ad pœnam, sic instituit loqui.* Non hæc dotalis regia amatæ Nec muris cohibet patriis media ardea turnum. *Sic, inquit, fretus audacia consistis, acsi te amatæ regia habeat? iocalariter hoc dixit, quoniam amata illum uehementissime diligebat, aut quasi, inquit, teneat ciuitas patris, in qua otiosus esse consuesti: noli me res ulterius.* Castra inimica uides nulla hinc exire potestas. *Tenent te obsessum castra, quæ inimicus intrasti, nec aliquem tibi exitum tribuunt.* Olli surridens sedato pectore turnus: *Diuersos animorum motus singulis dedit. Pandarum dixit sublato animo, quod turnum teneret in septo castrorum, & quod esset fratris amissione confectus. dedit ei superbum quoq; sermonem. turno patientiam tribuit. deniq; sine tumore mentis responsum dedit, huiusmodi sermone.* Incipe siqua animo uirtus, & consere dextram, Hic etiam inuentum priamo narrabis achillem. *De fiducia fortitudinis urbanum potius quam contumeliosum reddidit in respondendo sermonem. Iocatus etiam ipse de nominibus, ut pandarus fecit, si, inquit, aliquatenus tua uirtute confidis, iniicere, ego te ad priamum mittam, ut in italia alterum achillem nunties inuenisse.* Dixerat. *Hoc de turno sit dictum.* Ille. *Hoc est pandarus.* Rudem noctis, & cortice crudo Intorquet summis adnixus uiribus hastam. *Incompositam scilicet & impolitam, quam sola fortitudo maxima potuisset emittere.* Excepere auræ: *Hasta ipsa auras potius, quam hominem uerberauit:* Vulnus saturnia iuno Detorsit ueniens: portæq; infigitur hasta. *Quippe auxilio iunonis detortum est uulnus a turni corpore: portæq; magis infixa: ictus quam ualidus fuit, ut exceptum auris portæ figeretur.* At non hoc telum mea quod ui dextera uersat Effugies, neq; enim is teli nec uulneris autor. *Verba sunt turni loquentis ante ictum. hoc inquit telum tu non effugies, quod magna ui uersat dextera mea: neq; eius ictum poteris euitare. non enim hoc tu mittis, ut inefficaciter currat. tale enim ueniet, qualis ego sum, cuius manu portatur, & regitur.* Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem. *Ecce qua ratione ait, effugi ictum tuum, declinare tu non poteris meum. quando enim telum missile est, potest declinari uigilantibus oculis, & corporis mobilitate. quum uero uentum fuerit ad manum, atq; ense pugnatur, ictus nulla potest ratione frustrari, & tunc uera uirtus ostenditur. timentis est certare hastis, & telum longius mittere. turnus igitur, ut se ostenderet uirtute potiorem, gladio magis usus est, nec timuit tantum hosti propior fieri, ut consurgere in ensem posset, & ferire, quod non facit, nisi qui propriæ uirtuti confidit. Itaq; ut manum, inquit, erexit.* Mediam ferro gemina inter tempora frontem Diuidit, impubesq; immani uulnere malas. *Totum hoc quod factum descripsit,*

ꝑ incolumi miserãda effigies eius ac deformis occurreret. oblata est oculis meis auctura potiusq̃ uã remotura lachrymas meas. occurrit deformis, occurrit, quã mecũ reuocare nõ possem. hoc solũ tñ inq̃renti p̄stitit illa ueniẽdo, ut saltẽ causas ꝑditæ didicissem, occurrit amplior forma q̃ quũ esset in luce, occurrit talis q̃ mariti oculis placere nõ posset. occurrit, q̃ aĩum meũ ingẽti horrore cõfun/deret. deniq; totus corporis mei uigor repẽtino & insperato ꝑcussus aspectu stupore succidente mu tatus est. obrigui oĩbus mẽbris. uox dudũ clara, cũ q̃rerẽ hæserat & cõsumpta est. tãta uis illius ma li fuit, ut comæ quoq; natura molles, ꝓlixitate flexibiles, semꝑ in ima deiectæ cõsisterẽt. illa tñ amissiõis suæ intelligẽs cãm esse silentiũ & stuporẽ meũ, locuta est ipsa, iccirco oportet addi. Obstu pui, steterũtq; comæ, & uox faucibus hæsit. Tũc sic affari, & curas his demere di/ctis. Quid tãtũ insano iuuat indulgere labori? O dulcis cõiũx, nõ hæc sine numine diuũ Eueniũt, nec te comitẽ hinc asportare creu sam Fas, haud ille sinit superi re/gnator olympi. Locus iste necessario missus est primũ, ut ꝓbaret æneas, neq; se illã negligentia ꝑdidisse, aut illã suo arbitrio maritũ aut filiũ ꝑdidisse, creusamq; ipsam induceret cõsolantẽ. illo qp pe tpe atq; illo loco q̃s cõsolari alius afflictũ ęneã posset? nisi ipsa uxor amissionis suæ redderet cãs? & dolentẽ maritũ ab ipsis mœroribus cõsolãtis officio subleuaret? ipsa igitur suscepit oĩa, fabulã. s. fortunæ suæ, solamẽ cõiugis, & officiũ uatis. q̃d inq̃t ꝓdest marite dulcis, quod tm̃ doloris tui f..o ris cõsentis, q̃d tibi doloris eiusdẽ labor inefficax q̃siturus est? quod uides, deorũ uolũtate ꝑfectũ ẽ. debes equo aĩo ferre, quod maior potestas inflixit, tolerare q̃uetiã, quod nõ põt supari, mala oĩa ferẽ do potius, q̃ resistẽdo uincũtur. Cõiugio nostro finẽ attulit ꝑfectio tua, q̃ppe id supis placuit, ut hic reliqueris coniugẽ, & abiturus in aliã tecũ nõ portares uxorẽ. Lõga tibi exilia, & uastũ maris æquor arandũ, Ad terrã hesperiã uenies, ubi lydius arua Inter opima uirũ leni flu it agmine tybris. Ad cõsolationẽ multiplicẽ ꝑtinet quod uẽtura ꝓnuntiat, hoc. n. gñe iã ꝓbat ad deorũ se obseq̃a esse traslatã, nosse q̃ppe diuina nõ posset, nisi illã di in affectũ ꝓpriũ recepissẽt, quod uero inseruit maritũ, & gnarũ oĩum facit, ac læta oĩa ꝓmittit, euidẽtis cõsolatiõis augmẽtum ẽ, quod ait. Lõga tibi exilia, & uastũ maris ęquor arandũ. Ad terrã hesperiã uenies, ubi lydius arua Inter opima uirũ leni fluit agmine tybris. Dura ꝓsperis miscet, erit tibi, inq̃t, ꝑueniẽdi ad italiã la bor imensus, & pelagi ꝓlixa trãsmissio. sed laboribus tuis læta succidẽt, terra fertilis, & tybridis gratia describit & flumẽ ipsum cũ laude plenissima, & quod nõ nouerat, quasi nosset, affirmat. edo cẽs nihil esse, quod supos lateat, uel eos, q̃ cũ his cõmorentur. laus interea fluminis illa ẽ, q̃ copiosus, q̃ lenis, q̃ in ipso aquarũ redũdanti tractu ꝑ agros ubertim fluẽs nihil lædat. Illic res lætæ, re/

82: gnũq;, & regia cõiux parta tibi. Illic, inquit, amissa ac ꝑdita recupabis, res lætæ, imꝑium et cõ iugẽ regiã, hoc est p̄stantẽ gñe. Quũ aũt dicit regiã, oñdit et diuitẽ. interea ne incerta, uel dubia, uel ĩparata ꝓmittere uideretur, ait, q̃ tibi ꝓmitto iã parata sunt, p̄ñtia tua necessaria est, ut ad illa ꝑue nias. hic & loquẽdi rõ discitur, res ait lætæ regnũq; & regia cõiux posuit fœmininũ plurale, et neu trũ singulare, & rursum fœmininũ singulare, & neutro plurali respondit, ut sit res lętæ, regnum, & regia coniux parta tibi sunt, partum uel paratum accipiendum est, uel partum tibi, idest tibi ac/quisitum laboribus alienis. id autem quod æneam uel maxime gemere sciebat, nouissime posuit, ut eum a dolore p̄ñti nouæ coniugis promissione transduceret, quod usq; adeo artis plenissimum fuit, ut illico adnecteret personam suam dicens. Lachrymas dilectæ pelle creusæ. Hoc est dicere, cum habeas destinatam matrimonio tuo, debes remouere lachrymas, quas propter me ef/fundis. addit quoq; augmentum consolationis a comparatione descendens. Non ego myr/midonum sedes, dolopumue superbas Aspiciam. Ordinatur sensus sic,

licet exponi non debeat, quia planum est: tamen melius apparebit, quum fuerint inspecta sequen tia. Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus. *Sonus, quem ipse ictus fecerat et ruina prostrati. Pondus autem sensit terra, quæ sustinebat occisum.* Collapsos artus atq; arma cruenta cerebro Sternit humi moriens. *Impleuit terram funere proprio, et dissoluto cerebro ac sanguine suo arma quoq; perfudit.* Atq; illi partibus æquis huc caput, atq; illuc humero ex utroq; pependit. *Hæc est omnis descriptio mortis pandari: medio, inquit, capite ictum teli uenientis excepit, et per frontem ac faciem plaga descendens singulas partes singulis humeris dedit. ecce propter quam causam supra posuit, sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem. hominis enim longi, et eius, cuius forma arboribus luci comparata est, caput et faciem uno ictu in duas partes separare non posset, nisi in ensem consurgens altior esset effectus, ut descendens plaga facilius compleret hominis necem. Tanta autem facti celeritas fuit, ut aduersus consistentes pandarus uenientem mortem uitare nequiuerit.* Diffugiunt uersi trepida formidine troes. *Troiani omnes tali exemplo perterriti fugiunt.* Et si continuo uictorem ea cura subisset, Rumpere claustra manu, sociosq; immittere portis, Vltimus ille dies bello, gentiq; fuisset. *Occisus illis, qui ualebant obsistere, si uictorem turnum congrua cura tetigisset: uel maxime, quia fugerant cæteri, ut perruptis claustris portaq; patefacta suos admisisset: eodem die omnis troianorum gens fuisset absumpta, et plenus belli terminus prouenisset. Cur hoc non sit factum, subnectitur.* Sed furor ardentem cædisq; insana cupido Egit in aduersos. *Impedijt hoc consilium furor, qui humanas mentes à tractatibus commodis proturbare consueuit. raptus est enim, ut insequeretur fugientes, et non uidit, quod prodesse plus posset.* Principio phalarum, & succiso poplite gygen Excipit, hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum. *Locus iste intellectus duplicem rationem potest admittere. Aut enim hastas sublatas hostibus ingerebat, aut alijs raptas in eos iaceebat, qui fugerant. excipiebant autem iactus omnes in terga, quæ dederant hosti.* (Iuno uires animumq; ministrat.) *Vbi erexit laudibus turnum, ibi eum plena uituperatione deiecit. Nihil enim propria uirtute faciebat, sed iunonis iuuabatur auxilio.* Addit alyn comitem, & confixum phegea parma, Ignarus deinde in muris mortemque cientes. *Deinde addit comitem halyn et hegeum, qui nescij, quid esset cum alijs gestum, pugnam in muris nouare nitebantur.* Alcandrumq;, haliumq;, nemonaq;, Prytaniumque Lyncea tendentem contra, sociosque uocantem Vibranti gladio connixus ab aggere dexter Occupat, huic uno deiectum cominus ictu Cum galea longe iacuit caput. *Post multos quos prostratis comites dedit, lynceum aggressus est, qui socios uocauit ad bellum. sed quum istum animantem cæteros et hortantem obuium habuissent, occisione aggeris sublimior factus caput eius è summo percussit, et uno ictu abscisum longius fecit iacere cum galea. quod dixit, cum galea longe iacuit caput, uirtutem ferientis ostendit. nam non longe cum galeæ pondere iacuisset, nisi magna fortitudine uirium fuisset excussum.* Inde ferarum Vastatorem Amycum, quo non felicior alter Vngere tela manu, ferrumq; armare ueneno. *Iste uenator fuit, qui ut facilius feras occideret, ferrum armabat uenenans unguentis.* Et clytium AEolidem. *hoc est æoli filium:* Et amicum cretea musis. *Amicitia musarum qualis uixit, ex sequentibus docet,* Cretea musarum comitem. *Non tantum amicus musarum fuerat, uerum etiam comes.* Cui carmina semper, Et citharæ cordi. *Non unam tantummodo musicæ artem nouerat. sciebat componere carmina. no-*

nõ ego myrmidonũ & dolopũ sup̃bas sedes aspiciã. Aut graiis seruitum matribus ibo Dardanis,& diuæ ueneris nurus,Sed me magna deum genitrix his detinet oris. *Nec te, inq̃t, frãgat casus iste. In aduersis.n. qcq̃d acciderit, quod sæuiora depellat, gratulãdũ est. Tenet me mater deũ, tenere potuerũt myrmidonũ & dolopũ matres, illa ad honorẽ retinet, illę potuerũt retinere captiuã. nõ ibo seruitũ uictoriæ exultãtibus, nõ uidebo sedes hostiũ, ut cæteræ captæ æternũ seruitiũ pollicẽtes, cũ ea futura sim, ex qua oẽs dij gratulãtur se esse p̃genitos, quã uenerãtur oẽs, q̃ libẽter potioribus deferũt. nõ cecidit fortuna mea, nec debilitata succubuit. Dardanis, & diuæ ueneris nurus, p̃ferẽtis aĩo positũ debemus accip̃e, myrmidonũ dolopũue sedes aut graijs matribus ibo seruitura, detrahẽtis aĩo dictũ. Dardanis, laus cõmunicata cũ oĩbus troianis. diuæ autẽ ueneris nurus, quæ fuit specialis ipsius, a p̃sona & loco traxit græcorũ obtrectationẽ, a p̃sona liberata sum, inq̃t, infimorũ hoĩum captiuitate, & extremo seruitio. a loco non ibo ad græcorũ sedes, sed ero in originalibus locis, & cũ deorũ oĩum matre. tenet me illa, quę oẽs deos rõne noĩs & potestatis anteuenit. cõparatio ista tãgit, ut dictũ est, mariti solatiũ, q̃n & captiuã uxorẽ rep̃pit, nec occisam, q̃n potius detentã uolũtate eius, qua nullus est potior.* Iamq; uale,& nati serua communis amorem. *Cõsolationẽ suã filij cõmendatiõe cõclusit, põt uideri ita dixisse habes filiũ nostrũ, eius amorẽ serua, & amissionẽ meã leuius feres, & plurimũ mihi detuleris. põt & sic intelligi. sciebat.n. q̃d inter cætera p̃dixisset, futurũ.s. ut æneas habiturus esset cõiugiũ nouũ q̃siturus sibi uxorẽ, filio nouercam. Hoc igitur metuẽs mater nouissime collocauit, ut hæreret altius paterno pectori, quod cupiebat esse seruatũ, nõ aũt nouũ suadebat affectũ, q̃a sciebat se loq̃ cũ patre, q̃a mortẽ filij iã tenebat in sensibus, ideoq; dixit serua amorẽ nati cõis, q̃a poterat effici, ut fauore uiuẽtis & nouæ cõiugis ductus, eius p̃poneret liberos filio ex cõiuge suscepto. tẽp̃auit ergo ut diceret, serua. nec dixit op̃te ei suspicioni suam, ne secus sensisse uideretur, & recessuri aĩum læderet.* Hæc ubi dicta dedit, lachrymantem,& multa uolentem Dicere, deseruit, tenuesq; recessit in auras. *Ingratũ, impiũ, ac sceleratũ fuisset, si æneas ab umbra uxoris silẽtio recessisset. debuit.n. uel sua dicere uel ad ea respõdere, quæ audierat, iccirco dixit. dũ lachrymas fundo, dũ uolo atq; dispono p̃ferre, quæ necessario fuerãt dicẽda, repẽte discessit, ac uolentẽ multa dicere deseruit. posset.n. mecũ esse diutius, si expectaret meũ ẽt ipsa rñsum, bñdixit, deseruit uolentẽ loq̃, nõ dixit, ego illã dimisi.* Ter conatus ibi collo dare brachia circum, Ter frustra compressa manus. *Proprie descripsit uolentẽ amplecti, quod corporale nõ fuerat, sæpe esse frustratũ, manusq; sibi occurrisse freq̃ẽtius, cũ nõ esset mediũ, quod tenere potuisset.* Effugit imago, par leuibus uentis. *Fugit, inq̃t, ut uẽtus, recessit ut somnus. more sallustij dixit, conatus sum. ibi.n. ponitur conatus, ubi effectus seq̃ nõ potuit.* Sic demum socios consumpta nocte reuiso. *Quantũ se dixit laborasse p̃ cõiuge in tãtis discursibus & uigilijs p̃ totã noctẽ toleratis?* Atq; hic ingentem comitum affluxisse nouorum Inuenio admirans numerum, matresq; urosq;, Collectam exilio pubem, miserabile uulgus Vndiq; conuenere, animis opibusq; parati, In quascunq; uelim pelago deducere terras. *Cumq; hoc fecissem, multos, quos dimiseram, congestos inueni uolentes mecum ire, quo uellem. adactus uiolentia superum non solum se dicit necessitatem abscedendi habuisse, sed plurimos. muniuit illam partem, ne uideretur solus dimisisse patriam, si id nullus alius fecisse uideretur.* Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer idæ, Ducebatq; diem. *Noua descriptiõe usus est diei nascẽtis. nã añ ipsum exoritur lucifer, hunc in sup̃na tẽdentẽ sequitur lux, quæ diẽ plenũ p̃ducta cõfirmet. uidetur ergo lucifer nõ tñ nuntius diei esse uenientis, sed fidus quoq; certusq; p̃ductor.* Danaiq; obsessa tenebant Limina portarum, nec spes opis ulla

uerat citharæ studium, & loqui per neruos. Ea quippe moderatione tendebat, ut humanam uocem sonis & numeris testarentur. Semper equos, atq; arma uirum, pugnasq; canebat. *Hoc laudis augmentum est, ut scientiam musicam non ad turpes cantus, sed ad uirorum fortia facta conuerteret. Deniq; ait, equos, aut arma canebat, aut bella.* Tandem ductores, audita cæde suorum, Conueniunt teucri mnestheus acerq; serestus. *Non soli sed inter cæteros ipsi præcipui:* Palantesq; uident socios, hostemq; receptum. *Contrarium nescio quid, ut clauso hostio cum insistere debuissent, atq; hunc necare, fugere potius, quam cum hoc certare maluissent.* Et mnestheus, quo deinde fugam, quo tenditis, inquit? *Mnestheus suos obiurgans, deinde, ait, hoc est, ut uidit fugientes, confestim loquutus est ista. sic, inquit, fugitis quasi uos exitio fuga possit eripere: uellem tamen nosse, quo sententia uestra contendit. Ille, ait, præsens periculum fugit, qui receptaculi potest habere subsidium. Vos quo tenditis? quæ uobis præter istius loci munimenta sunt? qui occurrerent fugientibus muri? quæ alia turris palantes excipiet? hoc est, quod ait.* Quos alios muros? quæ iam ultra mœnia habetis? *Incipit iam factum ipsorum excutere, & dum consilium incommodum reprehendit, quod inconsulte timerent, uiam, quam sequi debeant, subtiliter monstrat.* Vnus homo & uestris o ciues undique septus Aggeribus, tantas strages impune per urbem Ediderit? iuuenum primos tot miserit orco? *Vnus, inquit, homo multos homines, captiuus liberos, non una cæde, sed plurima & nulla ultione repetita iuuenes electos & nobiles ac tanti muneris strauerit? & hoc fecerit per urbem? in qua facilius adunata multorum manu potuit sterni? solus ualuit plures occidere?* Nõ infelicis patriæ, ueterumque parẽtum, & magni æneæ segnes miseretque pudetque. *Non, inquit, uobis uenit in mentem infelix patria? quam reparare debemus? non dii troiæ considerantur, quos uultis addicere? non æneæ compilatio absentis, qui nobis spem suam filiumue commisit? Segnes uos esse non miseret aut pudet? miseret, pertinet ad deos & patriam, pudet, ad æneam. patiemini unumsocii, feretisue inclusum post tot uirorum talium cædem unum ex his locis potes semittere, quis subueniat inopi? quis iuuabit inclusum? Expergimini aliquando sententia uiros, ut quos irrumpendo hostis contempsit uestram noscat uirtutem.* Talibus accẽsi firmãtur, & agmine dẽso Consistũt. *Ecce quantum commoda hortamenta ualuerunt: metuentes dudum in plenam constantiam repente mutati sunt, & agmine denso consistunt.* Congregatiq; unanimes, qui sibi fugam consuluerant, recuperata mentis fiducia constiterunt. Turnus paulatim excedere pugna, Vt fluuium petere ac partem, quæ cingitur amni. *Vbi aduertit turnus fugientium mutata esse consilia, & eos plena fiduciæ obstinatione constitisse, ipse quoq; fugiendi tractatum consulto suscipiens tendebat ad eam partem, quæ undis circum fluentibus cingebatur. Ac ne hoc ipsum troiani, ut periret in gurgite mersus, aut occumberet ferro, Parabola succedit, ut ostendatur qualis tunc fuerit turnus, quales uero troiani.* Ceu sæuum turba leonem Quum telis premit infensis, ac territus ille Asper acerba tuens, retro redit, & neq; terga Ita dare, aut uirtus patitur, nec tendere contra. *Exquisitum parabolæ genus & species, sed loco personisq; conuenientes. Quum.n. turnus uiso euidenti periculo cedendo uellet excedere, terga dare non audebat, ne opportunum se præberet ad cædem. insistere non poterat pugnæ, ne in ea plurimis superatus occumberet. Inuenit poeta tale animalis genus, quod uirtute ac feritate præstans talem naturæ habet morem, ut cum in multorum insidias uenerit, cedendo se potius tueatur, quam terga uertendo. Et quod intelligat, se in aduersum niti, si in confertos impetum faciat. & tamen tanta fiducia agat, ut me*

Deorũ

Expergiscimini

dabatur. Posuit saluti suæ suorũq; cõtraria, unũ lucis, quę retectura fuerat, quod uelauerãt tenebræ. aliud ꝙ tenebãt hostes oẽs egressus, quæ res oñdebat uictoriã esse confectã. nullũ etiã defensioni locũ supfuisse, hoc fuit tertiũ ꝙ nulla esset spes cõmodi alicuius. Cessi, & sublato montem genitore petiui. Ex plano, inqt, inutili ad utilia montiũ superiora cõscendi. plenũ excusatiõis in ultimo posuit uerbum. Cessi cõstrictus, inqt, maiori uiolẽtia ꝓbata mihi ꝑ laocoõtis exitiũ, per diligentiã matris, quæ mihi deos potiusq̃ græcos inimicos ostẽndit. permissum incendiũ ex filij mei uertice, per hortatũ patris, & religiosas uoces uxoris, & diuina, quæ tradidit, uerba, cessi potioribus, neq; .n. debui ulterius niti, q toties dis repugnãtibus frustra certaui. plene rñdit interrogatiõi didonis, quæ dixit. narra mihi insidias danaũ casusq; tuorũ, quod qa factũ ẽ, aggreditur alterã, errores suos euidẽtissime relaturus. habet tñ etiã ipsa, casusq; tuorũ, nã ꝑdidit cõtagiõe socios, amisitq; patrẽ.

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER SECVNDVS EXPLICIT. TERTIVS INCIPIT.



ARRATVRVS, secundum didonis ꝓpositionẽ etiã errores suos, inde primũ sumpsit exordiũ, unde reuera cõuenerat. nã laborũ eius caput fuit, abeundi de troia necessitas. neq; .n. errare ꝑ diuersa potuisset, nisi primũ patriæ suæ finibus fuisset exclusus. in ipsius igitur profectionis seu nauigationis cæpto, quot dolorũ causis afflictus sit, quantaq; gemuerit licet diffusa & magna, summa tamen breuitate constringit. nõ omittẽs etiã tunc excusationẽ suã, qua uult esse firmatũ non tm̃ gręcis sed dis aduersantibus, & ob nullã eius aut suorũ culpã perisse imperiũ troiæ: quapropter incipit sic. Postquam res asiæ, priamiq; euertere gentem Immeritam uisum superis, ceciditq; superbum Ilium, & omnis humo fumat neptunia troia, Diuersa exilia, & desertas quærere terras Auguriis agimur diuum, classemq; sub ipsa Antandro, & phrygiæ molimur montibus idæ, Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur. Omnia, inquit, in unũ aduersa cõfluxerãt, & q̃ trãsacta uidebãtur, & q̃ portabat asperior futuri tp̃is spes, nec fuit qđ cõsolaretur ꝑterita, qñ futurorũ quoq; immanitas sæuiebat. ponit ergo ꝑterita quattuor, & futura totidẽ paria uel deteriora cõstituẽs. ꝑterita sunt hæc. Postq̃ res asiæ, hoc est post interitũ iliẽsis impij, priamiq; euertere gentẽ immeritã uisum supis, mẽtionẽ facit gẽtis priami, quasi sola ꝑisset in troia. quod iccirco intelligitur posuisse, qa uehemẽter angebatur ꝑditæ uxoris luctu, quã cõstabat fuisse filiã priami, q̃ cũ nihil tale de funere cõmeruisset, ab affectibus eius matrimonioq; disiuncta ẽ. quũ uero dicit uisum supis, oñdit nõ hoĩum tale meritũ fuisse, uel regni, ut funditus ꝑirent. sed intolerabilẽ deorũ interuenisse prauitatẽ, ut innocẽtiũ spes, salus, & fortuna cõcideret. Ceciditq; supbum iliũ, ut nõ leue uideretur, cuius dolebat interitũ, dixit supbũ iliũ, hoc est magnũ. & oĩs humo fumat neptunia troia. omnis, inquit, fumat. esset enim solatium in aduersis, si aliquid saltem semiustum uel semirutum remansisset, quod ait humo fumat, expressius dici non potuit, omnia fuisse consumpta, cum ipsis enim, quæ comburit finitur incendium, & deficiente materia fumum sola

lius putet per tela & per hostes exire, quam uideri cessisse. Haud aliter retro dubius uestigia turnus Improperata refert,& mens exestuat ira. *Sic, inquit, fecit igitur turnus: sic ira non uacuus retrorsum uestigia referebat:* Quin etiam bis tum medios inuaserat hostes. Bis confusa fuga per muros agmina uertit. *Et tamen, inquit, quum sensim cederet. bis etiam tum hostes troianos inuasit: tantumq; solius impetus potuit, ut simul omnes bis in muros aufugissent.* Sed manus e castris propere coit omnis in unum. *In unum omnis multitudo conuenit, ut uni resisti potuisset. quantum dat turno ut troiani prodefensione tantum simul undiq; congregarentur uniuersi.* Nec contra uires audet saturnia iuno sufficere. *Tanta aduersus turnum illa uis potuit, ut iunonis quoq; pro turno auxilia defecissent. Ecce hic post maximam laudem deprimitur turnus. uult enim non turni fuisse, quod potuit, sed eius, quae fauebat turno. deniq; ubi deficit iuno, ibi deficit & turnus.* Aeream cœlo nam iuppiter irim Demisit, germanæ haud mollia iussa ferentem. Ni turnus cedat teucrorum mœnibus altis. *Misit, inquit, iuppiter ad iunonem sororem suam sub terrificatione durissima. Atq; ut haec proferri ocyus, & facilius possent, irim destinauit instructam mandatis haud mollibus grauiter se commoueri posse ante denuntians, si turnus se non abstinuisset e castris troianorum.* Ergo nec clypeo iuuenis subsistere tantum, Nec dextra ualet. *Insistentibus teucris & iunone cessante, nec clypeo tantis telis ualebat occurrere, nec dextra pugnare.* Iniectis sic undiq; telis obruitur. *Tanta uis telorum iaciebatur in turnum, ut illum obruerent potius, quam ferirent.* Strepit assiduo caua tempora circum Tinnitu galea. *Circum caua tempora non hominis sed galeae, quae turni tempora contegebat. strepebat igitur, & tinnitum dabat percussa ictibus crebris.* Et saxis solida æra fatiscunt. *Aes quanuis solidum quo formata fuerit galea. durior ictibus, multo amplius saxis euictum in rimas plures ui maiore uersum est.* Discussæq; iube capiti. *Cristarum quoq; omnis ornatus & iuba capiti eius excussa sunt.* Nec sufficit umbo Ictibus. *Quomodo enim unum scutum tot millibus telorum omni ex parte uenientium ualebat occurrere? aut tantum ponderis sustinere.* Ingeminant hastis & troes,& ipse Fulmineus mnehsteus: *Necesse enim fuerat, ut cum omnibus faceret, quod hortatu suo uidebat uniuersos efficere. ipse quippe alios segnes & debiles reddit, qui quod iusserit communicare non curat, & laborantibus cunctis solus cessat otiosus. insistebat igitur etiam ipsa, ut turnus aut truderetur mœnibus, aut armatus ire cogeretur in gurgitem: aut iaculis peremptus occumberet:* Tum toto corpore sudor Liquitur, & piceum (nec respirare potestas) Flumen agit. *Ibat sudor ex turni corpore piceum flumen ostendens: nec fuit spiritum resumendi aliquod spatium.* Fessos quatit æger anhelitus artus. *Fatigata hominis membra anhelitus debilior reddebat. ægrum anhelitum dixit, quia ægros facit & debiles.* Tum demum præceps saltu sese omnibus armis. *Hoc est aut omnium uirtute, aut cum armis omnibus, quoniam armatum esse constabat.* In fluuium dedit. *Non timuit se præcipitem dare, qui sciebat se in undas esse uenturum. Melius quippe certum periculum fuit ei subire, quam quod esse potuisset incertum.* Ille suo cum gurgite flauo Accepit uenientem, ac mollibus extulit undis. *Contra spem omnium & suam, turnus exceptus est: & quia altitudine gurgitis uel maxime armatus premi potuerat. uirtute magis undæ collectæ suspensus est.* Et lætum sociis abluta cæde remisit. *Atq; ita factum est, ut fluuius eum placide accepisset, atq; ablutū remisisset ad socios. nō quod fluuius hominē excepit aut remiserit. Sed ipse turnus elatus ac e fluuio facile egressus ad socios se retulit.*

remanens terra respirat. interea postquam non semel accipiendum est. quamuis semel positum uideatur, ut sit, postq̃ res asiæ, postq̃ uisum est superis euertere gẽtẽ immeritã priami, postq̃ cecidit supbũ illũ, postq̃ oĩs humo fumat neptunia troia. hæc sunt quatuor pterita, uideamus futura, utrum aliq̃ spẽ psperitatis habere potuerint, quatuor fuerũt etiã ipsa & detestãda. Diuersa exilia, & desertas quærere terras, Augurijs agimur diuũ. ecce ex his duo pessima. auellebãtur qppe a terminis patriæ, diuersa exilia, & terrarũ solitudines petituri, habet.n. solatiũ, q urgetur, q ad adoptiua uel ad definita mala compellitur. Classemq; sub ipsa Antãdro, & phrygiæ molimur mõtibus idæ, Incerti quo fata ferãt, ubi sistere detur. Dixit alia duo, parabamus, ĩqt, naues nescij, quo ire deberemus, uel in qbus locis cõmorari cõtingeret. hoc ipsum incertũ pæna fuit maxĩa. res.n. q̃uis acerba, si euidẽti specialitate signetur, meditatiõe cõtinua gignit aliquã trãqllitatẽ, ut aĩum subleuet. Cõpleuit quatuor aduersa, quæ ad futurũ tp̃s ptinebant. diuersa exitia, desertas, Incerti, quo fata ferãt, & ubi sistere detur. Contrahimusq; uiros. Scilicet, ut cresceret comitũ numerus. Vix prima incœperat æstas, Et pater anchises dare fatis uela iubebat. Fugitiui nõ agũt, quod uolũt, sed quod facere cogũtur, pinde maturũ, inqt, pelago tp̃s oppiri nequimus, sed mox cũ ipso æstatis tpe iniquo nauigauimus, & qa definita loca nõ habuimus, nauigauimus, quocũq; uellẽt fata, & quo duceret uẽtus. Litora cum patriæ lachrymans portusq; relinquo, Et campos, ubi troia fuit. Nõ dixit, dimitto patriã nauigans, qm̃ oĩs interierat, sed dimitto litora ciuitatis quondã lachrymis & dolore cõiectus. relinquo securitatẽ portus ac terræ, & in altũ pducor, hoc est ad incerta altioris & interioris pelagi, ubi sola desperatio est uidẽs cãpos, ubi troia fuit. duplicẽ locus iste potest admittere intellectũ. unũ quod dolebat latitudinẽ mœniũ p cãpos antea ingẽtes effusam sic interisse, ut ex ea nihil extaret. alterũ, qa cãporũ planitiẽ uidebat, in qua in altitudinẽ immẽsam surrexerat troia. hic æneã memorat poeta pimplesse excusationẽ suã. dũ.n. doloris sui causas exponit, ostendit etiã, illud non fuisse aliquid, quod possit separari, & se magis augurijs deorum quibusuis exclusum. Litora cum patriæ lachrymans portusq; relinquo, & campos ubi troia fuit. Tria posuit, quæ p naturam suam non potuerunt ire, littus, portum, & campos. Feror exul in altum Cum sociis, natoq;, penatibus, & magnis diis. Tacuit patrẽ suũ, quia supradixit, Et pater anchises dare fatis uela iubebat. proinde quem iam memorauerat ibi fuisse superfluum, indeq; uitiosum fuerat iterum nominare. Terra procul uastis colitur mauortia campis, Thraces arant, acri quõdam regnata lycurgo Hospitium antiquum troiæ, sociiq; penates, Dum fortuna fuit. Descriptio terræ ad incerta nauigantibus prima occurrit, quæ sic euidenter didoni exponitur ignoranti, ut & situs loci, & incolarum psona signetur, deinde opportunitas, quæ detinere posset errãtes. nam & proximitas placebat laborẽ ablatura fugientibus, & ubertas læta camporum, commoda uidebatur his, q rẽ omnem substantiamq; perdiderant. quod uero thraces incolæ amiserant lycurgũ regem, uidebatur fieri posse, ut aduersarius nullus emergeret, q posset probibere uenientes. firmabat omnem spem remanendi interpositi dudum religione fœderis, diuturnitate quoq; tpis roborati. quis.n. non fideret, non negaturos beneuolentiam miseris? quæ florẽtibus adhuc rebus & debita fuit, & memoria longiore seruata. Feror huc. Non dixit uenisse, sed ex euẽtu delatus sum, ipse.n. hoc nõ cõsilio neq; hũana uolũtate effecerat. Et litore curuo Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis. Aeneadasq; meo nomen de nomine fingo. Mox, inqt, ut littus attigi loci eius, dispositionẽ sũ nouæ ciuitatis aggressus, meos oẽs signãs noĩe meo, ut æneadæ dicerẽtur. fatis ingressus iniquis. hoc rerum exitus, non initia docuerunt. cæterum si ante præstitisset, transire potuisset, sed res magnas nõ auderet incipe. exponit iã, qua rõne iniqua fata cognouerit. Sacra dio

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER NONVS FINIT.

INCIPIT DECIMVS.



ANDITVR Interea domus omnipatentis olympi Conciliumq; uocat diuum pater atq; hominum rex Sydeream in sedem, terras unde arduus omnes, Castraq; dardanidum aspectat, populosq; latinos. *lucem autores nonnulli dixerunt, tunc pandi, quum exoritur dies: tunc claudi, quum finito die tempus noctis accedit, & ne longius istius assertionis documenta requirantur, ipsius maronis consentientis in hæc dicta repetamus.* Hic enim ait pan *ditur, ut ostenderet diem uenisse: alio autem loco dixit.* Ante diem clau *so componet uesper olympo.* Hoc *ipsum firmatur ex eo, quod cœlo etiam portas assignant. quod enim habet portas, aperitur, & clauditur: nec aliud officium potest esse portarum, nisi ut clausæ ingressum denegent: aut quum patent, uenientes admittant. Vnam referunt portam, qua sol exoritur: alteram, quæ illum excipit occidentem. Quum igitur dies exactis noctis temporibus aduenisset, & cœlum esset patefactum, concilium deorum fieri iuppiter iussit, & in unum congregari uniuersos. Illic enim deos sedere conuenerat, ubi tenebantur & sidera, nec illud uacat, quod dixit, diuum pater atq; hominum rex, quoniam id dicere fuerat necessariũ. Qui enim deos atq; homines una potestate retinebat, debuit omnes æquo moderatioưis arbitrio gubernare. & illic habere concilium, ubi dij præsentes essent: & unde omne humanum genus uideri potuisset: non tamen exæquauit homines & deos. nam diuum dixit patrem, hominum autem regem: quæ officia æquitate & moderatione consistunt. Causa autem contrahendi concilij fuit, ut obiurgatione conuenienti omnes deos, et iunonẽ ipsam oblique troianorum æmulatione compesceret. quam per iram supra secreto commouerat, ut troianorum hostem fouere desineret.* Considunt tectis bipatentibus. *Bipatentibus dixit propter duas portas, quarum supra secundum poetam ipsum reddidimus rationem.* Incipit ipse. *Ipse scilicet diuum pater, & hominum rex.* Cœlicolæ magni. *Omnium fecit causa, quia in fauorem iunonis omnes erant troianis infesti: & in conuentu publico sororem suam eandemq; coniugem speciem exprobationis uolebat exponi.* Quæ nam sententia uobis Versa retro? tantumq; animis certatis iniquis? *Qui cœlum, inquit, incolunt, & inde magni sunt, & qui omnium populorum retinent principatum, iusti esse debent, & in una manere sententia: non moueri & non uti perfidia.* At uos con*tra mobiles rescindentes, ea, quæ semel ad placitum dicta sunt, irreligiosæ in regem, & iniqui in homines. quale studium uestrum est, quod neq; ego probo, & mortalibus displicet: addit etiam.*

neæ matri, diuisq; ferebam Auspicibus coeptorum operum, superoq; nitenté Cæli colum regi mactabam in litore taurum. *Côditurus, inqt, nouã sedẽ sacrorũ, obsequijs ꝑuocabã in auxiliũ deos, & primũ quidẽ matrẽ meã, deiñ alios, quos sciebã auspicio nouorũ fundamentorũ esse necessarios, ipsum quoq; iouẽ, cui nitentẽ taurũ hoc est candidũ mactabã in litore. recte dictũ in litore. ubi. n. nondũ fuerat ciuitas, nec tẽplũ fuisse constabat.* Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus. *Hæc duo genera lignorũ hastilibus bellicis apta sunt, proinde pacis auspicium habere non possunt, ac per hoc sacrificanti in causa ciuitatis nouæ, portendebatur id, quod accidit, crudele illic esse hominum genus, & hũano sanguini infestum, nec debere troianos habere fiduciam prioris amicitiæ, quoniam mutatio fidei extiterat fractis uiribus troiæ, cum hoc nondũ sciretur, tñ qm̃ necesse fuerat propter fundamenta noua, uiridi fronde aras contegere præparabat æneas, uel maxime ramis myrti, quæ assignatur ueneri, ait ergo.* Accessi, uiridemq; ab humo conuellere syluam Conatus, ramis tegerẽ ut frondentibus aras, Horrẽdum, & dictu uideo mirabile monstrum. *Horrendũ propter sanguinem, mirabile autẽ, ꝙ fluebat ex ligno.* Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttę, Et terram tabo maculant. *Tãtum ualent, per quæ futura monstrantur, ut eorum etiam natura mutetur in aliam. deniq; tolle causam mõstri de medio. impossibile est, ut sanguis fluat ex ligno. Fluentes igitur guttæ maculabant terrã tabo, hoc est cruore corrupto.* Mihi frigidus horror Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis. *Ex uisu tali occupauerat frigus mẽbra mea. frigus quoq; excluso calore congelascere fecerat mei corporis sanguinẽ. itaq; factũ est, ut mutata natura utrunq; lignũ funderet sanguinẽ, & humanũ corpus ingenitã sanguinis substantiã denegaret.* Rursus & alterius lentum conuellere uimen Insequor, & causas penitus tentare latentes, Alter & alterius sequitur de cortice sanguis. *Quũ, qd illud esset, cõfusus sentire nõ possem, repetitiõe facta, uolui experiri. temerariũ. n. fuerat ꝓnuntiare de eo, quod semel uiderã. alterius de cortice, aut secũdi uiminis eiusdẽ ligni aut alterius gñis dixit. supra. n. ait, & myrtũ illic fuisse, & cornũ. potuit. n. alterũ ligni genus uideri tẽtasse, qñ in altero sanguinẽ uidit.* Multa mouens animo, nymphas uenerabar agrestes Gradiuumq; patrem, geticis qui præsidet ariuis. Rite secundarent uisus, omenq; leuarent. *In pria auulsiõe potuit uideri casus. quũ aũt in secũda eadẽ reperissẽ, uehemẽter cõmotus uoluebã aĩo multa atq; diuersa. cõstabat. n. sanguinẽ illũ execrãdũ aliquod significare. rogabã deos loci, ut secũdarẽt oĩa, ꝙ esse cõstabat aduersa. leuarẽt, hoc est, imminẽtẽ malorũ ruinã aut auerterẽt penitus, aut facerẽt leuiorẽ, docet hoc loco Virgilius, ꝓsperari posse per deos hũanis obsequijs, quod fuerit malis ominibus demõstratũ.* Tertia sed postꝙ maiore hastilia nixu Aggredior, genibusq; aduersæ obluctor harenæ. *Cognitionẽ causæ melius desiderãs noscere, licet iã prio & repetito facto fuisset cõperta, tertio tñ uolui manifestius cõprehẽdere. tenui fortiore nixu hastilia tertia, obluctãs cũ terra gembus meis, ꝙ illorũ radices nõ sinebat abrũpi.* Gemitus lachrymabilis imo auditur tumulo, & uox reddita fertur ad aures. *Moraliter positũ, ut primo dolẽtis gemitũ, dehinc uoces audisset.* Quid miserum ænea laceras? iam parce sepulto, parce pias scelerare manus, non me tibi troia Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat. *Locus iste plenas partes tenet loci communis, quamuis non sit inuentio ex persona defuncti. Aeneas tamen si in hac causa argueretur, diceret, feci, & absoluta qualitate sese defenderet, qa qcquid illud [illegible], nescius fecerat. Admirabili tamen uirtute poeta ipsum induxit defensorem facti, qui ob iniuriã suam accusator esse debuerat. ideoq; acerbita-*

tantumq; animis certatis iniquis? Ecce ut iniquitatis ipsius exprimeret uim, ait. Vt si faciendum aliquid q̃uis contra fas fuisset. modus tamen imprudentiæ aliquando deberet imponi. Summa ergo obiurgationis ipsius hoc modo colligitur. Facitis quod deorum personæ non congruat. non statis in una sententia, non regitis homines æquo iudicio: sed innocentibus estis infesti: coeundi uobis licentiam uendicatis facientes contra sententiam meam. Et quod est inter omnia notabilius, longis temporibus in errato persistitis: Abnueram bello italiam concurrere teucris. Hunc locum, qui exponunt, uolunt ipsum iouem reprehendentem alios esse mentitum. asserunt enim aliud secreto in primo libro filiæ esse confessum: aliud uero in præsenti concilio simulare. quod absit a' poeta nostro, ut talem inducat, quem in deorum & in homines habere potestatem multis locis asseruit. Et uera ille dicebat: nec ab illis dissimilia, quæ prædixerat filiæ. Sed si primo libro proposita congrue intelligerentur, ad errorem præsentis loci legentium non ueniret intentio. Quid enim in primo libro futurum prædixerat, bellum ingens geret italia? & hic dixit, Abnueram bello italiam concurrere teucris. huic primum error exoritur, quod separant bellum ingens geret italia. Cæterum si contextam iouis rationem aduerterent, nunquam fallerentur. Illic enim & personam inuenirent gesturam bellum. & contra quod id est, futurum manifestius præuiderent. Nos tamen ab illis omissa repetamus ut intellectus deducatur in lucem. Parce, inquit, metu citherea, manent immota tuorum fata tibi condes urbem, & promissa lauini mœnia, sublimemq; feres ad sidera cœli Magnanimum æneam. neq; me sententia uertit. Hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet Longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hæc ad ea pertinent, quibus uenus posset mature securior reddi: in quo ipse æneæ nomen non omisit. huic nomini ubi iungendum est bellum ingens geret italia, subtractis his uersibus, qui narrationem continuam diuiserunt. hoc est, neq; me sententia uertit, hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hoc ergo subtrahendum est, deinc iungenda sunt cætera, & ut integretur narratio futurorum: ut sic sublimem feras ad sidera cœli magnanimum æneam: & sequatur, bellum ingens geret italia: idest non italia geret ingens bellum, sed ipse æneas bellum ingens geret italia. Deducta hic in prępositione, fecit ex poetica licencia, sed ubi addenda est, ut sit, bellum ingens geret in italia, populosq; feroces contundet, ipse scilicet æneas. moresq; uiris, & mœnia ponet ipse æneas. Ecce dicit & quanto tempore regnaturus. Tertia dum latio regnantem uiderit æstas, Ternaq; transierint rutulis hiberna subactis. Hæc proculdubio ad æneæ non ad prouinciæ personam pertinent. si enim italia fuerat bellum gestura, quem intelligimus percepta uictoria potuisse regnare. non est igitur diuersum, nec fefellit iuppiter quenquam, dicendo, abnueram bello italiam concurrere teucris. Prædixerat enim in primo libro futurum bellum in italia, atq; hoc bellum æneam feris & indomitis adhuc gentibus illaturum. Hic dicit, hanc fuisse dispositionem, ne itali belli uim troianis inferrent. quod reuera non fieret, si iunonis tergiuersatio quieuisset: quam iuppiter oblique pulsat, & quasi nescius autorem facti perquirit. Deniq; sic posuit. Quæ contra uetitum discordia? quis metus, Aut hos arma sequi, ferrumq; lacessere. Non, ut dictum est, quæsiuit ut nescius, quo autore ista uiderentur admissa: sed reprehendit: & quum omnes deos obiurgat, ipsam iunonem insollentiæ crimine aspergit & notat. Adueniet iustum pugnæ (ne accersite) tempus, Quum fera carthago romanis arcibus olim Exitium magnum, atq; alpes immittet apertas. Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit. Veniet, inquit, iustum tempus: quo in hostes populi romani odia exercere debeatis: tunc scilicet, quum fera carthago

tem ipsam latius extendit, ex uno crimine multa exoriri posse euidẽter ostẽdens, quæ tñ ipsa instruẽtis animo, non arguentis ingerit, fuit quidem primũ crimen & solum, sepulchri uiolati. ex hoc bẽt rõnem loci, tpis, & personarum. alia quoq; cõgessit, qd miserũ, inqt, ænea laceras? cũ fortuna ait hominis miseranda esse debeat, & subleuanda potius q̃ lædenda, cur ænea tuo illicito labore uexatur? qui semper coluisti pietatem. quod autem nomine suo eundem uocaret, ex eo intelligere potuit, quod notus cum noto loquebatur. ecce duo ante principale crimen, & miser, & notus accedit ad sepulchri uiolati inuidiam. Iam parce sepulto, hoc est uel modum serua. Tertio enim iam faciebat. Parce pias scelerare manus, aliud dat in notitiæ signum propter augmentum criminum prohibendum. Aliud est enim peccare in ignotum, aliud in eum, qui sit notus. quum igitur dicit, parce pias scelerare manus, ostendit, quia & ipsum, & mores eius, & uiuendi studium nouerat. sed quæritur cur dixerit, parce pias scelerare manus, quum iam quod prohibuerat fieri, factum esse constaret. Post admonitionem & cognitionem ait, parce scelerare, prius enim facta, quæ ænea ipso nesciente processerant, potuerunt habere ueniam. hæc enim fecerat, qui nescierat causam. hæret autem inexpiabilis nota si fuerit uoluntate peccatum. ergo recte dixit, parce scelerare, anteq̃ facto & mente peccaret. Parce pias scelerare manus. quod prohibeo, inquit, fieri, & mihi proderit & tibi. hoc genus persuasionis magnum est, ut quod unusquisq; petitur, sciat etiam sibi profuturum, & mihi ait parces, et tibi erit commodum, ne manus tuas pias & religiosas funestes, & inexpiabili labe commacules præsenti uel maxime tempore, quo sacra numinibus reddis. Non me tibi troia externum tulit. Peccas, inquit, in hominem, peccas in miserum, peccas in defunctum, peccas in ciuem, peccas in tuum. Creusæ enim fuerat frater polydorus, perindeq; æneæ affinis. pulchre tamen dixit. Non me tibi troia externum tulit, hoc est non ita me tibi ciuem genuit troia, ut tantummodo ciuis tuus essem, uerumetiam ut iungerer generi tuo, haud cruor hic de stipite manat, an putas fieri potuisse, ut ex ligno sanguis exisset. ecce tractat & partes loci. iam enim, ut dictum est, personarum tractauit partes, & temporis. Heu fuge, inquit, crudeles terras, fuge littus auarum. Hominum culpa & morum, ascribitur terris, in qbus nati sunt, quasi demum non hominum genus, sed eorum parens terra peccasset. hoc satiat, & hoc uult intelligi, ne unum quidem illic esse, qui uiuat hominum more, ac per hoc uitium eiusmodi non hominum esse sed loci. in hominibus qppe est proculdubio diuersitas, neq;. n. aut omnes boni, aut omnes mali reperiuntur, sed hic, quia suadebat fugam, etiam terrã ipsam dixit immanem, ne speraret æneas posse illic aliquem reperiri, qui humanũ aĩum gereret, & hac spe transductus in isdem locis remaneret, in quibus occidi potuisset, sed nõ ad solam conseruationẽ salutis huiusmodi potest admonitio pertinere. non enim debuit pius & religiosus inter sceleratos & impios commorari, etiam si nihil auderent aduersus ipsum. item, quod ait, fuge crudeles terras, fuge littus auarum, duplicatio unius uerbi magnam habet cogendi necessitatem. nam bis ait, fuge, ut sine dilatione fugeret. interea docemur instruente Virgilio, crudelitatem sine auaritia, & auaritiã sine crudelitate esse nõ posse. nam expleri auaritia non potest, nisi spes interuenerit lucri. itaq; sic inter se cõnexæ sunt, ut altera sine excessu alterius cõpleri nõ possit. Hic locus ĩ prĩo lib. ex pygmalionis psona tractatus est. idẽ. n. dictus est impius, & q auri cupiditate cæcus maritũ sororis insontẽ necasset. Nam polydorus ego. Nomẽ suũ tñ dixit, tacuit de patria, quia iã supra dixerat, non me tibi troia externũ tulit, tacuit de parẽtibus, tacuit de psona eius, cui fuerat cõmendatus a patre. tacuit de causa, pter quã cõstabat occisum. omnia. n. præter sepulcrũ eius æneas nouerat, solum ergo suffecerat nomen dixisse, pter illam partem, qua dixit. non me tibi troia externũ tulit. Hic confixum ferrea texit Telorum seges, & iaculis increuit acutis. Et facinus in se admissum re-

cum gallis urbis arcibus cœperit imminere: tunc uobis licebit facere, quæ uolueritis. & aliena di
ripere. Nunc sinite,& placitum læti componite foedus. Nunc,inquit, horum dissen-
sione posita amate concordiam. Iccirco posuit, ueniet iustum pugnæ tempus, ut ex hoc osten-
deret, quod contra troianos gerebatur iniustum fuisse. Iuppiter hæc paucis. Ideo pauca ui-
sa sunt, quia inducturus est uenerem non paucis elocuturam. deniq; ait. At non uenus au-
rea contra Pauca refert. Inuenit enim opportunum tempus, quo iuppiter agebat iam troiano-
rum partes, qui causam querelarum fuerat auditurus. Inuenit,inquit,locum. ut quicquid do-
loris olim conditum retinebat, effunderet. Auream uenerem magis animo, ꝗ corpore debemus ac
cipere, quum tristis esset, & refertur ad dolores eius quæ in conuentum deorum processura fue-
rat. Nec illo tempore de excolenda pulchritudine poterat cogitare. Ordinatur sensus sic. at
uenus aurea non pauca contra refert. Aurea igitur hoc est animo bona, & innoxia intelligenda
est: nec pauca ideo, quia in conuentu tanto omnia simul,ut fecit,debuit effundere,quæ prodessent
filio.& troianis opportune potuissent, ex occasione libertatis, cuius forsitan non habuisset copiam
posteritas. O pater, o hominum diuumq; æterna potestas. Officijs præeuntibus inui-
diosæ conuentionis patrem dixit, aut suum, utpote filia, aut deorum omnium ut dea. addidit ho-
minum & diuum æterna potestas, ut ostenderet, nec hominum quenquam nec deorum debere niti
aduersus ea, quæ uellet ille, qui haberet æternam potestatem. Et æternitatem potestatis necessa-
riæ adiecit. Possunt enim contemni, quibus aliquando sua potestas tollitur. (Namq; aliud
quid sit, quod iam implorare queamus) Cernis ut insultent rutuli, turnusq; fera-
tur Per medios insignis equis timidusq; secundo Marte ruat. Magnum doloris com
mouit effectum, quando ad id memorat fortunam troianorum esse perductam, ut eius malis nul-
lo iam possit remedio subueniri. Deniq; sub tali inuidia subnexuit, Cernis ut insultent rutuli,
turnusq; feratur per medios insignis equis tumidusq; secundo marte ruat? Quid, inquit, uel
quale beneficium pro perditis petam facere. si aliquid spei superesset. Iam perfecta uicto-
ria triumphant rutuli: & quod est omni calamitate deterius, uictis insultant, turnusq; ipse inter
medios uehitur tutus. Quod ait, ꝙ turnus feratur per medios insignis equis. & portatur intel-
ligi potest, quoniam equorum facta commemoratio est, & superbia feratur, quoniam de uictoria
loquebatur: quem secundæ res erectum sublimemq; perfecerant: deniq; sequitur. Tumidusq; se
cundo marte ruat? Ecce, unde ferebatur: quoniam fauore martis utiliter commodeq; pugnaue-
rat. Compleuit partes turni, & eius prosperitatem prosecuta est. incipit contra enumerare suo-
rum aduersa: Non clausa tegunt iam mœnia teucros. Quam spem habere possunt,
qui munimenta perdiderunt, defensionemq; castrorum? Quum intra portas, atq; ipsis præ
lia miscent Aggeribus murorum, & inundant sanguine fossæ. Augmentum ma-
lorum est. quod muris perditis constabat exortum: ut intra muros, murorumq; aggerem hostis
impune certaret, & uinceret: in tantum ut cæsorum sanguis fossas implesset. Nec me quisquam
fingere aliquid putet. Malorum meorum testes sunt oculi tui: & tuis conspectibus infortunia
miserorum cuncta monstrantur: geritur adhuc quod infelix gemo, & insultat qui insontibus intulit
bellum. quod dicit clausos fuisse, & uicta per uim quæ illos defendebant. ostendit incitatos
eos fuisse, & ab aliquibus fuisse prouocatos: monstrabat uenus uniuersa, non quia illi subiecta
non uiderent: sed ut illis consideratis tandem miseratio nosceretur. Hanc partem astruebat
poeta quum diceret. terra unde arduus omnis Castraq; dardanidum aspectat, populosq; lati-
nos: ut facilis esset probatio ueneri eorum scilicet, quæ inter suos ac rutulos gerebantur.

fert, illud firmare contendit, quod dixit fuge crudeles terras, ut non tm̄ teloru multitudinē, uerum etiā naturam sæuorum hominum simul oñderet. tela.n. pculdubio manibus hominum portabantur quum peteretur corpus insontis. tanta, inquit, sæuitia cunctorū fuit, ut cum unum telum pueri necem pficere potuisset, unum in corpus omnes omnia tela pressissent & cōfixissent. Et iaculis increuit acutis, ut ad illius funus acuto ferro multitudo sæua confluisse uideretur. quod aūt dixit, increuit, crebro percussit accipiendū est, ut nō remāsisset locus immunis a uulnere. Tum uero ancipiti mentem formidine pressus Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit. Propterea dixit, tum uero, q̄a supra dixit, Mihi frigidus horror Mēbra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis. horror.n. q̄ ex uisu sanguinis stillātis ex ligno fuerat exortus uoce dehinc polydori gementis casus suos uehemētissime cumulatus est, usq; adeo, ut mens omnis in hebetudinem uersa sit. & in silentiū transiret uox, comarū uero mollities obdurata constiterit, retulit polydori uerba, dehinc sua subnectit, ut ostendat quō factum sit, ut troianus puer in alienis terris fuisset occisus. Hunc polydorum auri quondam cum pondere magno Infelix priamus furtim mandarat alendum Threicio regi, cum iam diffideret armis Dardaniæ, cingiq; urbē obsidione uideret. Hunc, inquit, nutriendum infelix amico & regi dederat priamus, cogente illa necessitate, q̄ uideret obsidiōe pfecta, nullā spem remansisse, uim.s. tpis passus, ut posteritas eius quæ fuit in pluribus liberis, in uno saltē supstite remaneret. ac ne deesset uicturo substātia, maximū quoq; auri tradidit pōdus ex sua natura mores alienos expendens, perindeq; nihil existimans secūs iter uenire potuisse, quod amicitias ueteres rūperet, regis quoq; aīum, q̄ ei opulentia supflueret, transducere non posse in eam partem ut auaritia præceps cōmendatū sibi innocentē amici filium filiumq; collegæ confoderet. inde igitur magis priamus infelix, q̄ in aduersis dū filium incolumem cuperet, nihil contrarium præuidens, dedit materiem pretij & ponderis magni, non qua uiueret puer, sed qua posset occidi. tegit causam priami, ne imprudens, ne incautus, ne in causa filij minus diligens fuisse uideretur. dederat.n. uicino (ut dictum est) noto amico, ueteri, dederat non onerosum, dederat cū substantia, dederat diuiti, dederat regi, dederat pressus, dederat desperatis omnibus. Ille ut opes fractæ teucrum, & fortuna recessit. Res agamemnonias, uictriciaq; arma secutus, Fas omne abrumpit. polydorum obtruncat. & auro Vi potitur. Ille, inquit, id est q̄ sperare tur humanus, q̄ amico seruaturus fidē putaretur, ille diues, ille rex, ille dilectus ex plurimis, & hæsitantis priami deliberatiōe cæteris platus, q̄ alendū susceprat innocentē amici ueteris filiū. intelligit patris fortunā & troianorū, uotisq; hostiū auaritia peipitāte cōsentiēs oīa fœderū religiosa corrupit. iugulauit puerū, & scelerata cōsecutus est lucra. interea cū de mō auri loqueretur, dedisse, inqt, magna, quod q̄a specialitatē nō habet, nos arbitremur tm̄, q̄tum rex, q̄tum pater filio q̄ eum ulterius uisurus nō esset dare potuit. cūq; illos cōsumptos secū oībus postea fuerat collaturus, postremo tātū, q̄tum amicum in perfidiam, q̄tum in auaritiam regem, q̄tum miserrimi status & ueteris amicitiæ debito, regē in necē pueri potuit puocare. hic quoq; locū, tēpus, psonāq; tractauit, quæ funesta ac nefanda facturo opportūa sunt uisa. nā lacus q̄uis pximus, tm̄ iterpositiōe pelagi sepatus erat a finibus troiæ. personæ uero tractatus fuit, q̄ facile puerū & solū necare potuisset. defensorē autē emersurū credebat nullum, qui ultionem moliretur occisi. idonea uero tēporis dabatur occasio iliensis imperij felicitate deiecta. ferit ille, quod infelix de hoste priamus metuit ecce Virgilius docet in aduersis nec amicis habendā fidem, ubi possunt scelere lucra captari. difficile est enim seruari fidem, quum fatorum aduersa fuerit facta conuersio. perinde.n. inter amicos fides est, ut fortunæ & fatorū cursus sese præbuerint. hinc poeta cōpulsus ex persona eius, quē loquentē induxerat, sic cupiditatis auri ui-

Cernis, ad omnia pertinet, quæ uenus conquerens enumerabat: ut sit cernis ut insultent rutuli. cernis ut turnus feratur per medios insignis equis? cernis ut tumidus secundo marte ruat? & sic cætera, quibus potest aptari quod semel dictum est, cernis. Quod ait per medios insignis equis feratur. Inde erat mentis acerbitatis morsus, ut in medio troianorum positus salutis periculum non timeret: quin potius gloriaretur, & insignis incederet: Aeneas ignarus abest. Hæc, inquit, omnia ænea geruntur absente: ut ostenderet etiam ipsum ab his actibus alienum. Nunquam ne leuari obsidione sines? Non dabitur malis troianorum finis, nec releuatio aliqua? neq; aliquando erunt ab obsidionis liberi? obsidionis troianæ facit commemorationem præsentis, deniq; sequitur. Muris iterum imminet hostis Nascentis troiæ nec non exercitus alter. Periit, inquit, antiqua troia, nec alteram renasci admittitur. Recessit græcorum exercitus. Qui tandem perdidit patriam alter imminet, ne recidiua consurgat. Atq; iterum in teucros ætholis surgit ab arpis Tytides. Non ipse sed ad ipsius similitudinem alius. Equidem credo, mea uulnera restant. A diomede enim dicitur uulnerata: ac per hoc si sperabatur alius emersurus in diomedis uicem, quid supererat, nisi ut humanis manibus uenus iterum læderetur? Quod dixit mea uulnera ipsa exposuit, quid in pronomine debeat intelligi, addendo. Et tua progenies mortalia demoror arma. Pronominis uim alterius pronominis substantia patefecit. Nam quod dixit, mea uulnera hoc, exposuit dicendo, & tua progenies. Si, inquit, contemptum fuit in me meritum meum in primo uulnere: uel nunc nihil tale debet exoriri, quia filia tua sum? Si sine pace tua, atq; inuito numine troes Italiam petiere, luant peccata, neq; illos Iuueris auxilio. Secura hæc dicebat. nihil enim factum est, nisi ex eius uoluntate. certe, inquit, si contra sententiam tuam troiani fecerunt in eo, quia uenerunt ad italiam, nec intercedo nec rogo, noli iuuare improbos, sed contumaces extingue. cur illi non mereantur interitum, si te inuito aliquid ausi deteguntur. Sint tot responsa secuti. Que superi manesq; dabant. Pro peccato habent, quia per dicta toties & tot deorum responsa sectati sunt, & monita ex infernis partibus data. Cur nunc tua quisquam Vertere iussa potest? aut cur noua condere fata? Quis, ait, iste potior te est, cui licet tuam abolere sententiam, aut noua fata conscribere? Duo illicita posuit. uertere enim non debuit, quod oportuit esse perpetuum, & nihil statui nouum contra instituti ueteris formam. Vertere nullam spem reparandæ rei significat, quo uerbo uero usa est in primo libro dicens. Quæ te genitor sententia uertit? Quod enim habet aliquid, & uertitur totum perdit, & nullæ in eo reliquiæ manent. Quid repetam exustas erycino littore classes? Per omissionem enumerat, quicquid troianis inflictum est. In hoc autem & locum commemorauit & factum. Quid tempestatum regem, uentosq; furentes Eolia excitos. Naufragium tangit, quod descriptum est in primo libro. Aut actam nubibus irim? Quæ ad exurendas naues matres troianas accendit. Nunc etiam manes (hæc intentata manebat Sors rerum) mouit. Nunc hoc est recenti tempore commouit manes. id enim ei remanserat solum, quod nondum in troianorum excierat necem. huius partis grauiter exaggerat factum. Commouit, inquit, cælum, maris fluctus & uentos miserandis immisit. postremo quod tertiæ fontis intentatum remanserat, inferos quoq; cum ista luce commiscuit. Et superis immissa edente Allecto, medias italium bacchata per urbes. Viderunt superi, quod uideri non licuit, allecto furiam ipsis quoq; inuisam per medias urbes italas atq; in luce impune bacchantem. Nil super imperio moueor speraui mus ista, Dum fortuna fuit, uincant, quos

Vertere

tuperatione clausit, ut generali exclamatione diceret. Quid nō mortalia pectora cogis Au
ri sacra fames? Quum dicit, quid non? non tantum de præsenti causa sensit, sed de omni genere p
sonarū & necessitudinum & decriminibus omnibus, sicuti enim lectum constat, & exempla uete
rum docuerunt, fecit auri cupiditas patriæ proditores, auriq; pondere fidem sæpe militum fractam,
fractā coniugū, fractā nautarū, fractā proximorū, fractam fœderum, fractam amicorum. dedi
mus intelligendi uiam, cætera lector inueniet, quæ tanta sunt uno uersu conclusa, ut hæc libris ex
plicari non possent. Postquam pauor ossa reliquit. Supra enim dixit, Tum uero ancipiti men
tem formidine pressus Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit. Postq̄ pauore discedente
integratus est, inquit, animi mei uigor. Delectos populi ad proceres, primumq; parentem
Monstra deum refero, & quæ sit sententia posco. Quid uidisset, uel qd audisset, primum
ad patrē, q iudicare de mōstris et auguriis nosset, deinde ad potiores cæteros pertulit. debuit.n. quid
facto opus eēt oīum definiri sentētia. Omnibus idem animus. Oēs, inqt, unū tenuere cōsilium.
Scelerata excedere terra, Linquere pollutum hospitium, & dare classibus austros.
In tractatibus publicis, quū dubia in medio ueniūt, id maxīe fieri cōuenit, qđ plurimis cordi sederit,
hic aūt, qm euidēs malū uidebatur, & tā execrabile extiterat factū, oēs ꝓbāt esse fugiēdū, ne i ter
ris crudelibus pii & religiosi cū iugi salutis suæ periculo morarentur. nunq̄.n. dissimilitudo moru
amicitiæ uinculis potest coniungi. præter hanc causam, accedebat alia, ꝙ incolarum scelere pollutum
fuisset hospitium, hoc est soluta per scelus amicitia, quæ religionis fœdere fuerat iniuncta. unde ad
id tendebat res, ut illic cōsistere utile nō uideretur, & irreligiosum esset illic remorari, ubi innocē
tis troiani pueri sanguis fuisset effusus. Dare classibus austros. Locutio non tantum non uitiosa, ue
rumetiam splendida. simplex.n. fuerat dicere dare naues uentis, sed ut nouitatem induceret eloquē
tiæ, ait dare classibus austros, ut ad fugam paratas naues efficerent. dare enim uentum naui, est flati
bus obiicere, ut agi possit auris exceptis, & uelocius currere. Ergo instauramus polydoro fu
nus. & ingens Aggeritur tumulo tellus, stant manibus aræ Cæruleis mœste uit
tis, atraq; cupresso. Et circum iliades crinem de more solutæ. Inferimus tepido
spumantia cymbia lacte, Sanguinis & sacri pateras, animamq; sepulchro Condi
mus, & magna supremum uoce ciemus. Læsi manes placari debuerant interueniente sacro
rum solemniam ritu. accedebat.n. ad expiationē uiolati sepulchri etiam ꝑsonæ meritum, quia ciuis
fuerat, & affinis æneæ, filius regis, ꝗq; monuerat, ut sceleratas terras, & auarum littus troiani re
linquerent, & apertis periculis liberarentur. ergo talia sunt exhibita, quæ possent curare, quod ma
le fuerat gestum, & quæ talem sacrorum speciem demonstraret, quæ etiam statim mortuis exhiberi
consueuit. hac occasione poeta docuit, quemadmodum talibus causis possit occurri. Inde ubi pri
ma fides pelago, placataq; uenti Dant maria, & lenis crepitans uocat auster in al
tum. Unā rē copiose dixit, & ambitioso genere, quæ nauigaturis ex sententia occurrerat. nam tem
pus fiduciā dabat, quo & mare placidum fuerat, & flatus ita temperati, ut lenitate sui etiam inuitos
hortari potuissent ad nauigādū. deniq;. Deducūt socii naues. Quas māsuri subduxerāt. Et li
tora cōplēt. Et hoībus.s. & nauibus opplebāt litora, qm oībus abeūdi stabat una sentētia. Proue
himur portu, terræq;, urbesq; recedūt. Quā cito dixit nauigatū & ī altū ꝑducta nauigia,
ī tm̄ ut nec terra tā, nec urbes uiderentur. Sacra mari colitur medio gratissima tellus Ne
reidum matri, & neptunio aegaeo. Quam prius arcitenens oras & litora circum
Errantē micone celsa, gyaroq; reuinxit, Immotamq; coli dedit, & cōtenere uētos.

cant, quos uincere mauis. *Nec arbitreris me uerbis præsentibus imperium quærere. Cur enim de imperij possessione contendam? cui non sinitur uiuere. potuerunt sperari, quum possent. Vincant non qui uincendi habent iustissimas causas, sed quibus iniquitas fauet. Vincant, quibus uictoriam cedere uoluisti, illorum tibi pars præponenda uisa est. Sint superiores non merito suo sed arbitrio tuo.* Si nulla est regio, teucris quam det tua coniux Dura. *Dum impersonaliter loquitur, & oblique malorum ipsorum pulsat autorem nimia doloris necessitate compulsa est. ut ad eius specialem designationem descenderet, usa tanta subtilitate consilii, ut ipsum iouem nonnullus pudor confunderet. non enim dixit iuno hæc soror tua, sed uxor tua commisit, ut esset criminis mulieri. cui nefas esset contra mariti uenire sententiam. si tantum, inquit, dura est uxor tua, ut omnes terras deneget teucris.* Per euersæ genitor fumantia troiæ Excidia obtestor. *Vnum saltem liceat desiderare, quod sit miseris in tanta calamitate solatio, & sit fas remeare troianis, eamq; iterum patriam, per cuius excidium iuro. Aequius est his uidere quotidie quam plangant, quam perire illic, ubi sub falsa promissione uersantur.* Liceat dimittere ab armis Incolumem ascanium, liceat superesse nepotem. *Plurimum, inquit, arbitrabor me meruisse de patre. si supersit innocens nepos, si ei rutulorum arma contingat euadere.* Aeneas sane ignotis iactetur in undis. Et quamcunq; uiam dederit fortuna sequatur. *De æneę partibus taceo. ferat ille fortunam suam, iactetur etiam nunc per ignota pelagi: & quia iniquitas æquitati successit, incerta pro certis expressit.* Hunc tegere & dirę ualeam subducere pugnæ. *Faciam, inquit, sine crimine pro filio meo, quod possum eumq; subtraham a bello. Ecce indicat consilium suum.* Est Amathus, est celsa mihi paphos, atq; cythera Idaliæq; domus. *Si usquam ei commorari non sinitur, deget in meo, & materno iure cuiusquam molestia nõ afficietur habebit remota nemorũ abdita & syluarũ.* Positis inglorius armis Exiget hic æuũ. *Et quia inuidẽt uirtuti eius & glorię, erit illic procul a bello discretus. illic omne æuũ sine dimicatione cõsumet. Et si minus accedit ex causa uirtutis triũphorũ, erit tñ in otio solatiũ doloris tãta emulatione caruisse.* Magna ditione iubeto Carthago premat ausoniam. nil urbibus inde Obstabit tyriis. *Ostendere uoluit per æneã premi posse carthaginẽ, si obtineret italiam: sine ipso uero non posse. si hoc uis, inquit, aut hoc tuis sensibus placuit: iã iube, ut carthago præferatur italię: non obsistet urbibus tyriis filius meus, si semel arma posuerit. Carthaginis nomẽ abiecte pronuntiandũ pro persona & affectu loquentis. Italię uero cũ laude. alterã.n. depressit quã indignã iudicauerat regno: alterã extulit, cui ꝑpetuũ deberi imperiũ ipso ioue referẽte didicerat. hic ostẽdit, quia omnis causa odiorũ iunonis propter statũ carthaginis fuerat suscepta, nõ ꝓꝑ troianorũ aut ipsius æneę aliquã culpã: sed ne nasceretur ex troianis, q fatorũ suffragio ipsã carthaginẽ ꝑderet.* Quid pestẽ euadere belli iuuit et argolicos mediũ fugisse ꝑ ignes. Totq; maris, uastæq; exhausta pericula terræ? Dũ latiũ teucri, reciduaq; ꝑgama quærũt? *Quid profuit euasisse bellũ, quod florẽ troianę iuuentutis extinxit? Quid mediũ transisse per flammas? honestius dictũ est, quam si poneretur, per medias flammas, medium transisse per flammas. hanc habet proprietatem, quia uallatus incendiis cum difficultate euasit. Addidit tertium, maris ac terrarum uastarum, hoc est desertarum discrimina, quę inferiora non essent incendio & bello. horum uis accepta quantitate augmentum parit, quum dicit tot. Leue enim uideretur, non frequenter sed semel esset effectum. & omnia ista perpessos asseruit, quum quærerent latium, quo ire iubebantur, & pergama reparare.* Non satius cineres patriæ insedisse supremos, Atq; solum quo troia fuit? *Non melius fuisset remansisse in cineribus patrię, & in solo genitali re-*

Huc feror, hæc fessos tuto placidissima portu Accipit. *Dicendo, fessos accipit, & longam & laboriosam nauigationem ostendit, casu autem factum, ut ad illam insulam deferreren/tur. non .n. nouerant eã. interea descripsit insulæ sitũ, & quo cõditore constiterit, & quod numen in ea coleretur, quoue deo auxiliante ex erratica & mobili, stabilis & immobilis facta sit.* Egressi ueneramur apollinis urbem. *Vt primum, inquit, nauibus sumus egressi, uenerati urbẽ sumus in honorem eius, qui eam firmauit & condidit, & qui in ea præcipue colebatur.* Rex anius, rex idẽ hominum, phoebiq; sacerdos, Vittis, & sacra redimitus tẽpora lauro Occurrit, ueterem anchisen agnoscit amicum. *Quod ait occurrit, magna laus eius est, qui cũ esset rex, & sacerdoti dignitate præditus non expectauit, ut ad se peregrini potius ueni/rent, sed ipse occurrit, humanitate uel maxime ductus, quam testabatur occurrendo. quod autem dixit, ueterem anchisen agnoscit amicum, non antiquum, quasi ueteris amicitiæ tantummodo debemus accipere, sed talem quoq;, qualis fuerat, cum staret fecilitas troianorum. multi enim ut polymnestor fecit, qui cum teucrorum fortuna mutatus est, tandiu amicitias tenent, quandiu stat uniuscuiusq; substantia. Ecce iste anius, non fortunam præsentem considerauit anchisæ, sed uete rem tenuit, tantumq; habuit amicum, quantus fuit, non quantus ueniebat. Laurus & uittæ insignia fuerunt sacerdotis, non signa lætitiæ, quoniam non conueniebant tempori, quo uicti suscipiebantur & tristes. denique sacra lauro, inquit, ut ostenderet eam religio/nis causa portari. loco magna exempla in hoc polymnestore & anio uirgilius posuit, malæ bo/næq; amicitiæ, quibus homines uel a pessimis actibus reuocat, uel hortatur ad bonos.* Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus. *Merito, inquit, patris mei rex cum omnibus amici/tiam iunxit & uniuersos induxit in domũ. de exhibitis alimonijs tacuit. qui enim occurrit uenien/tibus, qui duxit in domum, officia quoq; plene humanitatis implesse monstrabatur.* Templa dei saxo uenerabar structa uetusto. *Opus templi uetustatis ratione laudauit. quicquid enim uetus dicitur, nec tamen antiquitate uexatum est atq; illæsum permanet, proculdubio magnum est.* Da propriam thymbræe domum, da moenia fessis, Et genus, & mansuram urbẽ, serua altera troiæ Pergama, relliquias danaum, atq; immitis achilli. Quẽ sequi/mur quoue ire iubes, ubi ponere sedes, Da pater auguriũ, atq; animis illabere nostris. *Occasio fuit, ut ex responso appollinis purgaretur scrupulus, qui troianorum animos ue hementer angebat, quia incerti in omnibus fuerant, nesciebant quo tenderent, nec nouerant ubi certam sedem habere potuissent. sic enim superius dixit. diuersa exilia, & desertas quærere ter/ras Auguriis agimur diuum, Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur. Præfatio igitur æneæ ple nam tenet desideriorum, manifestissimamq; petitionem, est in breuitate uerborum tamen intelle/cta latissima. solicitus quippe diligentissimusq; consultor omnia complecti debuit paucis, ut ac/cepto plene responso semel i oĩbus redderetur instructior. Da propriã thymbrææ domũ, da significat ostende, quæ nobis futura sit domus. Addidit propriam, ne talis teneretur, quã iterum perderent sicut in troiana factum est. Da mænia fessis, & paratam, inquit, ciuitatem, quoniam fessis no uam condere difficillimum est, & genus scilicet augumentum generis, quod ex maxima par te in excidio troiæ fuerat consumptum, & mansuram urbem, quæ nunquam periret ut troia. serua altera troiæ pergama, relliquias danaum atq; immitis achilli, & quicquid te monstrante nostrum fuerit factum, tu serua, nos quoq; custodi. posuit duo, incertus enim fue/rat, quid fuisset apollo dicturus. petiit parata mænia, & ne forte hæc illi facturum ratione negaretur, secundo petiit, ut pergama, quæ se conditurum esse sperabat, rogatus*

sedisse, quam labores tot et pericula sine commoditate suscepisse? Xanthum & simoenta Redde oro miseris. Necessarium posuit redde. ipsius enim iussu fines regionum suarũ troiani dimiserant: ipse redddere debuit, quod iubendo sustulerat: aut id quod pollicitus fuerat, dare. Magnum, inquit, meis præstabis beneficium, si patriam antiquam illis reddideris. sed nõ uere, sed propter inuidiam dicit. Ideo sequitur. Iterumq; reuoluere casus Da pater iliacos teucris. Et si hoc putatur iustum, iterum in labores redeant, et periculis rursum studio deteriore subdantur: ut ostenderet iniquũ esse, negari præsentia iniquißimis fatis et ad ea, quę per tot annorũ seriem uix euaserãt, reuocari. Tum regia iuno Acta furore graui. Furorem dicendo, ostendit iniuste commotã atq; excitatam uehementer. ubi enim furor interuenit, uerum animi iudicium cessat. Furorem igitur iuno collegit, primum ex ea causa, quod in conuentu deorum omnium dolebat se esse confusam: quod mira arte egerat uenus, ut quum esset contra troianos, omnium deorum in fauorem iunonis studium susceptum, iunonem peteret solam, quo cæterorum assensum suis partibus quæreret. quod prouenire non posset, nisi dißimulatio fuisset adiecta. Accusare autem aut omnes, aut plures quid prodesset? quum autore deiecto, nihil esset studii ueteris in cæterorum sensibus remansurum? hinc igitur iunonis mentem furor inuaserat: quia solam ueneris timebat inuidiam accedentem, eo quoq; iri obuiam cœptis suis, quæ inique susceperat, considerabat ipsum etiam iouẽ æquitate uictum pro troianorum partibus facere. cur non faceret? cui ausus suos non permittebatur implere cur non faceret. quæ liberius ueneris uoce gemebat se esse contemptam? quid tamen dicat, considerandum est. ipsius enim responsione obiectorum purgatio erit, et in ueneris et in troianorum personam omne criminationis reuocabitur pondus. Ecce quantum profuit ueneri non pauca dixisse: quia multa paucis dici non poterant. Occasione quippe arrepta consilii argumentorum ueterum collecta congeries semel deberet effundi, quæ penitus æmulam mitteret in furorem.

Quid me alta silentia cogis Rumpere? & obductum uerbis uulgare dolorem? Dixit principium ex persona sua, quam sciebat graui inuidia laborare, asserens. quã non habuit uerecundiam, et grauare ex eo cupiens uenerem: quę se dicebat prouocari in colloquium publicũ, et causam dicere, quæq; monstrare se cupiebat modestam, et personam ueneris prouocantis impudentem. Quid, inquit, me prouocas loqui? quid urges in publicum proferre? quod uerecundo silentio diutißime preßi: quæ profecto adhuc sensibus retinerem, nisi esset crimen, impudenter obiecta nõ refutasse responso, quod ait me hoc uidetur tetigisse, uerecundam, me iniurias dißimulantẽ, me inimicam nulli. Rumpere quoq; non inaniter positum est. hinc monstrat uelut compulsam loqui se, et coactam respondere. Rumpitur quippe quicquid magnam uiolentiam senserit, et non emergit ex alto pectoris, nisi quod ui cogentis excluditur. Obductus uero dolor est, quem tegit patientia dißimulantis. commendata in principiis persona sua, et diuersæ partis nonnullis calumniis aspersa, omisit narrationem, quia hanc ipsam scientibus ingerere fuerat uitiosum, et ob ipsas quæstiones magis fuerat proponendum. In his quippe et purgari se posse arbitrabatur iuno, et troianos sibi potius non aliquem aliquando nocuisse poterat demonstrare. Aenean hominum quisquam, diuumue subegit Bella sequi? aut hostem regi se inferre latino? Nititur colorare causam malam. æneas quippe non mouit bellum: sed existentibus inimicis affuit sibi, nec latini se hostem professus est, sed his, qui instincti ipsius iunonis primi sumpserunt arma. Italiam petiit fatis autoribus, esto Casandrę impulsus furiis. Et hic subauditur esto. Et quia hoc negare nõ potuit, quod uerũ esse constabat: non ausa est improbare: quin potius consensit: et hoc nititur alio genere prægrauare. Nũ, inquit, linquere castra Hortati sumus? aut uitã

apollo seruaret. serua bis accipiendum est. serua altera troiæ pergama. serua reliquias danaum, atq; immitis achilli. reliquiarum iccirco fecit commemorationem, ut misericordem faceret, quem rogabat. quem sequimur? nouerat enim nonnunq; in responsis etiam per signa monstrari, quid agendum sit, quoue ire iubes, ut super terrarum uocabulo incertos dignaretur instruere. ubi ponere sedes, ut locum ipsum nosset, in quo nouam construeret sedem. in conclusione petitiones suas recte cõmendat, ne responso dubio (uelut factum est) signis incertior fieret, qui plena & perspicua desiderabat audire. Da pater augurium, atq; animis illabere nostris. *Paterno, inquit, animo nos instrue, fauore plenissimo animis nostris, quæ desideramus, infunde. hoc loco æneæ uerba consideranda sunt. quum enim supplicis & deprecantis more, diuina beneficia postulare debuisset, imperatiuo modo usus, da, inquit, ꝓpriã domũ, da mœnia da genus, da mansurã urbem. item serua altera troiæ ꝑgama, serua reliquias danaum. item da pater augurium, & illabere animis nostris. omnia imperatiuo modo prosecutus est. hoc cum non sit deprecantis, sed iubentis, intelligitur fiducia numinis sic locutus & meriti sui. deniq; & in sexto libro ex eiusdem æneæ persona sic positum est. apollinem semper troianorum fuisse autorem. preces enim illic sunt necessariæ, ubi concilianda est beneuolentia eius, qui aliquid postulatur. cum uero iam ex alijs beneuolum constat esse, remoto circuitu desideria ipsa oportet exponi.* Vix ea fatus eram, tremere omnia uisa repente, Liminaque, Laurusque dei, totusq; moueri Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis. *Mox ait, ut dicta compleui, omnia mihi uisa sunt tremere. a generalitate transit ad species. Dixit enim liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri mons circum, & mugire adytis cortina reclusis, hæc sic mota sunt, uel mugierunt, ut deum ipsum præsentem fuisse monstrarent.* Summissi petimus terram, & uox fertur ad auras. *Pauore, inquit, nimio uestigijs firmis non potuimus stare, demissiq; ad terram has uoces audiuimus.* Dardanidæ duri. *Hoc est ad tolerandum laborem fortes.* Quæ uos a stirpe parentum Prima tulit tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem. *Quid breuius? quid euidentius hoc responso? cuius tanta beneuolentia est, ut cum fine uerborum consulentis prolatum sit, & æneam dudum suspensum atq; incertum instructum, securum, lætumq; reddiderit, ostendens troianos apud ilium peregrinos fuisse. perindeq; non iniuriam ex deorum inuidia, sed beneficium consecutos. ut originalibus terris & suis parentibus redderentur. ut autem propriam domum fore & genus atq; urbem in æternum mansuram manifesta ratione monstraret, addidit.* Hic domus æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis. *Ecce & altera pergama perpetuo mansura dignãter ostẽdit, & troianam progeniem magna incrementa sumpturã.* Hæc phœbus. *Post eiusmodi responsum, quo solum continebatur incertum, ut constaret, quæ esset illa regio, ad quam tendere deberent.* Mixto ingens exorta tumultu Lætitia, & cuncti, quæ sint ea mænia quærunt, Quo phœbus uocet errantes, iubeatue reuerti. *Læti quidem fuerunt omnes, ꝙ optata cognouissent, sed uniuersi quærebant nomen loci. antiqua enim memoria fuit, quam posterioris æui homines ignorabant, quam quum omnes non nossent, deerant, qui imprudentes instruerent.* Tum genitor ueterum uoluens monimenta uirorum. *Anchises pater meus, qui longe cæteros annis, & scientia præcedebat, reuoluta priscorum familia expositionem responsi audacter ingressus,* Audite o proceres, ait, & spes discite uestras. *Quid, inquit, sperare debeatis audite.* Creta iouis magni medio iacet insula ponto, Mons idæus ubi, & gentis cunabula nostræ. Centum urbes habitãt magnas, uberrima regna, maximus unde pater (si rite audita recor

committere uentis? Ad utrumq; pertinet, idest castra & nauigationem. Ecce argumentum iunonis contra ueneris inuentum. ueneris enim consilium fuit, non accusare plurimos. hæc nititur miscere sibi alios, omnesq; connectere, ut unam omnium faciat causam: ne sola esset in obiectorum inuidia. Nunquid nam nos, inquit, eum sumus hortati castrorum tuta dimittere, & committere animam uentis. & reuera maximum signum temeritatis & reprehensione dignum, quod primo loco credidit obiiciendum: sed id retorquendum in eam, quæ hominem quietum in extremam necessitatem compulit, ut satius esset petere incerta propter expeditionem necessariam, quam cum ipsa castrorum defensione consumi. Num puero summam belli? num credere muros? Tyrrhenamue fidem, aut gentes agitare quietas? Et his omnibus aptandum est, hortati sumus. recte posset uideri: hoc quoque obiectum est. Si æneas reuera summam belli aut defensionem murorum commisisset illi ætati, quæ ne sibi prouidere consilio posset. nec periculum uirtute propellere: sed hoc æneas non fecerat. Dispositio enim affuturi talis extitit, qualis in nono libro descripta est ab ipso uirgilio inter æneæ laudes hoc quoq; enumerante hoc modo. Namq; ita discedens præceperat optimus armis Aeneas siqua interea fortuna fuisset, Neu struere auderent aciem, neu credere campo. sed tutos seruarent aggere muros, & alio loco, instat mnestheus, acerq; serestus, Quos pater æneas siquando aduersa uocarent Rectores iuueni & rerum dedit esse magistros. Ecce nihil credidit puero, sed ipsum magis cum omnibus faciendi consiliis idoneis & robusta exercitatione florentibus uiris perpensa prouisione commisit. Tyrrhenos uero non exciuit quietos in bellum: sed iusta ex causa commotus eos nauigaturus inuenit. hisdemq; se tum disiunxit. quos ipse turnus suscipiendi bellum fecerat suis partibus inimicos. nec bellum geri cum hostibus iussit: sed uenientibus obiectu aggeris & defensione turris obsisti. Obiicit iuno uelut malegesta æneæ: tacet facti causas, quod ipsa conflauerat. Quis deus in fraudem? quæ dura potentia nostra Egit? ubi hic iuno, demissaue nubibus iris? Nunquid nam inquit hæc iuno fecit, aut iris? & constabat hæc iunonem fecisse per furiam, & per irim excitasse turnum, quum otiosus patrio sederet in luco. Indignum est italos troiam circundare flammis Nascentem, & patria turnum consistere terra. Cui pilumnus auus, cui diua uenilia mater. Quid face troianos atra uim ferre latinis? Arua aliena iugo premere, atq; auertere prædas? Quid soceros legere & gremiis abducere pactas? Pacem orare manu præfigere puppibus arma? Per comparationem nititur leuare partes suas, & grauare partem aduersam. Comparat enim personam suam & ueneris, æneę, & turni. factum suum, & factum ueneris. gesta æneę, & gesta turni. Ait ergo indignum esse arbitraris italos assistere commodis suis, & nascentem troiam flammis circundare? Nunquid indignum etiam illud est, ut turnus terras sibi patrias uindicet originalibus auis regibus maioribus natus, ac diuina matre progenitus? Hoc uerum asserebat iuno: sed tacuit de æneæ genere, quoniam pilumno iuppiter non fuerat conferendus. nec ueneri uenilia. sed obiecit incendium italis parasse troianos. Sed hoc falso composuit. Et arua aliena iugo premere, non fuit uerum. nam hoc uoluisse troianos probari non poterat: atq; auertere prædas. quomodo hæc audere potuerant, qui rogantes uenerant ad latinum? eligere autem socios aut gremiis pactos adducere. quando æneas probatur uoluisse? quũ nec petiisse diceretur. nec uxorem duxisse: sed latini habuisse promissum: & ultro ablata affinitatis iura. quando autẽ post acceptam pacẽ troianos poterat monstrare, arma sponte sumpsisse. quod esset prouocatus ad bellũ. Post hæc, quę falsis construxerat, dicit uera, ut ex his daret omnibus fidẽ.

dor) Teucrus rhæteas primum est aduectus ad oras, Optauitque locum regno. nondum ilium, & arces Pergameæ steterant, habitabant uallibus imis. Hinc mater cultrix cybele, corybantiaque æra, Idæúque nemus, hinc fida silētia sacris, Et iuncti currum dominæ subiere leones. Ergo agite, diuum ducunt qua iussa, sequamur, Placemus uentos, & gnosia regna petamus. Nec longo distant cursu (modo iuppiter adsit) Tertia lux classem cretæis sistet in oris. *Non tantum exposuit anchises id, quod secundum responsum senserat, uerumetiam partes suas plenissime prosecutus est, faciens in omnibus lætiores, quos apollo promissione meliorum hilares fecerat. idem quippe dixerat, quæ uos a stirpe parentum prima tulit tellus, eadem uos ubere læto accipiet reduces, antiquam exquirite matrem.* Hoc dicto *ademit omnibus luctum perditæ ciuitatis. non enim magnus dolor esse debuit obuentitiam perdidisse, uel maxime cum originalis salua incolumisq; promitteretur. certe quam pulchrum, q̄ honestum, q̄ religiosum fuit, his terris reddi, quæ parentes in origine protulerunt. & quia potuit fieri, ut a melioribus ad interiora cogerentur, addidit ubere læto. ecce ostendit & commodum. ubere quod dixit, alludere uoluit, quia supra terram ipsam matrem appellauit. læto autem icirco posuit, ne se odiosos uel graues uel certe importunos uenturos esse arbitrarentur, addidit reduces, ut satiaret non futuros oneri his terris, quæ non aduenas sed suos essent felicius recepturæ, Anchises igitur hoc responsum se existimans interpretaturum, euidenter, quod ueluti dubium fuit, incipit aperire. sic tamen, ut non tantum dicat quid sit, uerumetiam apollinis promissa multifariis commodis rerum & honestis accumulet.* Creta iouis magni, *dixit & nomen loci, dixit & deum, qui illic coleretur, & ad quem specialiter insula ipsa pertineret, ipsumq; magnum esse, perindeq; in magno nomine magnam fauoris erga incolas posse prouenire substantiam. dignam uero insulam, in qua tantus deus & esset, & præcipue coleretur.* Medio iacet insula ponto. *Ecce dixit situm eius, ut ostenderet fluctibus clausam. ac per hoc aduersus insidias tutam, facilem autem uictu, & alimoniæ propriæ commodam, quod uero dixit iacet, modum eius & immensam latitudinem uoluit demonstrare. uenit iam ad signa, mons idæus ubi, & gentis cunabula nostræ, quod hic dixit gentis cunabula nostræ, & nihil expressit, specialiter inferiore in parte patefecit. interea euidentius aperit, quod generaliter memorauerat, nam iacet, inquit, nunc exponit quid sit, iacet.* Centum urbes habitant magnas, uberrima regna, *Scilicet & numero, & magnitudine, atq; ubertate præcipuas. intimat etiam, quod obscura, etiam dixit, & gentis cunabula nostræ, Maximus unde pater (si rite audita recordor) Teucrus rhæteas primum est aduectus ad oras. maximus pater est qui maioris generis sui antiquitate præcedit. neq; enim solus ille dicitur pater, ex quo nascimur, uerumetiam ille, a quo regimen ducimus. ubi enim generis defecerint nomina, & gradus sanguinis fuerint expleti hoc est patris, aui, proaui, abaui, ataui, tritaui, ueteres eorum aut maiores dicuntur, aut patres. maximus ergo est pater ipsorum maiorum, antiquissimus deniq; anchises æuo, omnibus qui tunc supererant potior. Si rite, inquit, audita recordor, theucrus rhæteas primum est aduectus ad oras, Optauitq; locum regno. nondum ilium & arces Pergameæ steterāt, habitabant uallibus imis. ecce & ipse fabulam quandam satis annosā ex aliis dicit audisse, & hāc repetit notante memoria. affirmare. n. pro uero stultissimū fuit, quod opinione narrabat incertum. Teucrum ergo primum refert illuc uenisse ad troiam, post ipsum augmentum cæpisse ilium. primo enim qui illic commorabantur, ī uallibus habitabant, usq; adeo firmabat certam & promissam, ut nontantum homines a teucro descendentes illic diceret uiuere, uerū etiam sacrorum obseruationem eandem, quæ in troiana ciuitate tenebatur, asserit custodiri iccir/*

pater.

maiores

Tu potes æneam manibus subducere graium, Proque uiro nebulam, & uentos obtendere inanes. Et potes in totidem classem conuertere nymphas. Nos ali quid contra rutulos iuuisse nefandum est. *Tibi uis, inquit, licuisse. ut æneam manibus eriperes hostium. artificiose posuit, nam si diceret, tibi licuit liberare filium. Recte ubique fecerat mater: quod uero de conuersis in nymphas nauibus obiectandum credidit, non uenus sed deum curauerat genitrix.* Nos aliquid contra rutulos iuuisse nefandum est. *Scelus ait putas admissum, q ex aliqua parte adiuuimus rutulos. bene extenuauit, quod ipsa præstitit, dicendo in inuidia sumus, quia aliquid pro rutulis fecimus: ut intelligatur ex eo, tu plurima & magna contulisti: sed non fuerunt personæ consimiles, nec pares substantiæ causarum. uenus pro filio, pro uoluntate fatorum, secundum deorum responsa, quæ superi & manes addiderant. in causa iusta affuit non tantum aliis sed sibi. Iuno uero pro alieno in causa iusti odiis contra fata contra omnia, quæ supra dicta sunt, rutulos fouebat, & turnum.* Aeneas ignarus abest, ignarus & absit. *Obiicis, inquit, mihi æneę peregrinantis absentiam. & quidem nihil horum sciat, atque utinam semper in erroribus degat: nihilque gestum factumq; cognoscat.* Est paphos, idaliumq; tibi. sunt alta cythera. Quid grauidam bellis urbem? & corda aspera tentas? *Habes loca uoluptuaria, amœna. deliciosa, conuenientia filio tuo. quid quæris tentare, quod prouocatum ferre non possis. adhuc perseuerat, quasi troiani mouerint bellum. grauidam bellis urbem & corda aspera tentas? Quid quæris tentare, ubi bella congesta sunt? & moueri eos, qui sunt natura feri: quæ non facile sedari possunt, quũ fuerint moti.* Nos ne tibi fluxas phrigię res uertere fundo Conamur? nos an miseros qui troas achiuis Obiecit? *Quæ fortia fuerũt seruauit ad finem: & in quibus uenus ipsa potuit specialiter deformari. quereris ait, & troianorum mala grauiter ingemiscis, atq; in me aggerendum existimas, quod tuorum est criminum. Ego ne perdidi imperium troię? ego ne illa quę græcis miseros troianos obiecit. quasi dolens miseros uocat: quibus atrox fuerat inimica, ut personam ueneris grauissimo inuidię pondere prægrauaret. Troiani, inquit, non perdidissent imperium phrygię si luxuriosi non fuissent, si non te duce alienum matrimonium inuasisset: si non illorum dissolutis moribus tuis sceleris iunxisses augmentum.* Quæ causa fuit consurgere in arma? Europamq;, asiamq;, & fœdera soluere furto? Me duce dardanius spartam expugnauit adulter? Aut ego tela dedi? fouiue cupidine bella? *Deniq; ait, discutiamus causam tunc belli amoti, tu inuenieris in crimine. tu enim uiam & fontem adulterio conficiendo præbuisti. nam quæ fuit causa alia, ex qua ad expugnationem tot urbium ueniretur. tu uirorum manus armasti, quo in facto cupido tuus non amores solitos sed bellorum faces accendit. Causam mali aurei & iniuriam paridis in sensibus gerit: & huius commemorationẽ suppliciter facit, ut ostẽdat excidiũ troię nullo deo e diuerso ueniente, sed solo facto ueneris extitisse. fœdera soluere, est furto matrimonii iure honestos nexus, & uincula turpi conuẽtione dissoluere.* Tunc decuit metuisse tuis nunc sera querellis Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas. *Præpostero, inquit, tẽpore tuorũ te sollicitudo cõmouit. tũc fieri decuit pro troianis aliqd, quũ illorũ durabat integritas. iã serũ est, quod agis. quę p te illis inflicta sunt, emendare contendis. qd tibi clamores, aut iurgia, quę frustra iactitas, prodesse possint? ut pdita referas, aut amissa recupes?* Talibus orabat iuno. *Talia iuno fundebat ex ore.* Cũctiq; fremebãt Cœlicolę assẽsu uario. *Hoc citius prouenit in cõuẽtu multorũ: ut alii aliã facinoris ducãtur in partẽ, quod fiebat illo tẽpore. Deniq; alii fauebãt iunoni, alii ueneri.* Ceu flamina prima, Quũ dephẽsa pmũt syluis, & cœca molu

eo ait. hinc mater cultrix cybele, corybantiaq; æra, Idæumq; nemus, hinc fida silentia sacris, Et iuncti currum dominæ subiere leones. Ergo agite, & diuum ducunt qua iussa, sequamur. Ecce qui fuerant incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur, nunc deos secuti & exponentis uerba, nauigationem tali assertione promissam subire cogebantur. Placemus uentos & gnosia regna petamus. nō quia tunc asperi fuerant, dixit placemus, sed ut nauigaturis flatus semper placidos exhiberent. Subiungit, quid commodi ex eo sacrificiorum obsequio prouenire posset. Nec longo distant cursu (modo iuppiter adsit) Tertia lux classem creteis sistet in oris. si enim fuerit iuppiter, fauor compleuit omnia, quibus perfici oportuit suasoria, addendo, ꝙ nauigatio ipsa de proximitate non futura esset odiosa, tamen, inquit, si fauerit iuppiter. temerarium est enim post triduum polliceri, cuius incerti sint flatus, ideo posuit conditionem pendentem ex iouis uoluntate, cui omnis potestas esset dandi uentos, aut nocendi. Sic fatus meritos aris mactauit honores. Meritos dixit conuenientes, & dicit quibus dis sacrificauerit idest in quorum deorum honorem, Taurum neptuno. Deo scilicet maris, propter ingruentem nauigationem. Taurum tibi pulcher appollo. Propter responsi beneficium. Nigram hiemi pecudem. Vt conquiesceret nec noceret. Zephyris felicibus albam. Vt plena prosperitate adessent. Fama uolat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducem, desertaq; littora cretæ, Hoste uacare domos sedesque astare relictas. Opportunitatem conuenientem oblatam narrat nouam sedem magna cupiditate quærentibus, fama enim creberrima fuit, & uolabat. hoc dicendo ostendit sine autore certo eandem famam fuisse Idomeneo regnis paternis excluso uagari imperium cretæ, ac per hoc primum esse commodum, ꝙ nullus esset, qui uenientibus aduenis contrarius possit existere. domus autem incolumis & parata, solos incolas quærere. fauebāt ergo omnia troianis, locus, tempus personæ, locus quia secundum assertionem anchisæ responso apollinis creta putabatur erecta, tempus, quod loci eius uacabat imperium, nec fuerat qui posset obsistere. accedebat eo ꝙ etiam domus paratæ fuerant, quarum struendarum labor habebatur in lucro. persona, quia troianis omnia supra uota cessisse uidebantur, imperium sine dimicatione, diues terra utpote, quæ iouis præsenti foueretur auxilio & cognatorum domicilium & domorum parata substantia. Linquimus ortygiæ portus, pelagoque uolamus. Ecce quantum ualuerunt obsequia sacrificiorum, quæ nauigaturi perfecerant. non dixit nauigamus, sed uolamus. Incipit enumerare loco, per quæ transierunt, & hæc nomina regum signis suis. Bacchatamque iugis naxon, uiridemque donysam, Olearon, niueamque paron, sparsasque per æquor Cycladas, & crebris legimus freta concita terris. A specie transiit ad generalitatem. dixit. enim aliquas insulas cum signis & numinibus suis. nunc ait. & crebris legimus freta concita terris. quia nec cognitionem habere æneas potuit uocabulorum omnium & odiosum fuit relationem ipsam facere longiorem. quod ait legimus, uerbum est nauticum. nam legere aiunt, cum colligunt funem. legere dicunt, cum pelagi prolixa transmittunt. hoc ipsum legimus, ad omnes insulas & ad freta pertinet. crebris ideo, quia hoc faciebat multarum uicinitas insularum. Nauticus exoritur uario certamine clamor. Vel morem nautarum expressit, uel eorum gaudium, qui suffragantibus elementis ad prospera sperabant se esse uenturos. uario, inquit, certamine. in naui enim uaria sunt officia, tamen omnia cum certamine, & labore. Hortantur socii, cretam proauosque petamus. Certabatur enim ad ea loca confestim se esse uenturos, unde troianum genus dicebatur exortum. Prosequitur surgens a puppi uentus euntes, & tandem antiquis curetum allabimur oris. Ipse est uentus prosperior, & uehementissime necessarius,

tāt Murmura, uēturos nautis prodentia uentos. *Comparationem murmuris fecit, quod inter deos uidebatur exortum. nam fuit tale, quod est initium uenti, quo in sylvis fremit futura nautis nuntians augmentum statuũ: quippe propter præsentiam regis uerecundiā leui strepitu signi ficabant. quid pro sua quique parte sentirent.* Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas, Infit. *Hoc est fari incipit. studio partium ducebantur dii: sed ille, qui primam consulendi habuit potestatem, non tacito ut alii murmare, sed autoritate plena, totius iustitię ac ueritatis assertor cœperat loqui.* Eo dicente deum domus alta silescit Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther Tum zephiri posuere premit placida æquora pontus. *Locuturo ioue silentium præbuerant omnes dij præsentes, cœlum, terra, mare, ac uenti.* Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta. Quandoquidem ausoniis coniungi fœdere teucris Haud licitum, nec uestra capit discordia finem. Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem, Tros rutulusue fuat nullo discrimine habebo. Seu fatis italum castra obsidione tenentur, Siue errore malo troiæ, monitisque sinistris. Nec rutulos solu suo cuiq; exorsa laborem Fortunamque ferent. rex iuppiter omnibus idem. Fata uiam inuenient. *Iuppiter quum studia partium plena constantia sedare non posset, sententiam pro altera noluit ferre: sed utrasq; sic dimisit: ut nulla superior abscederet: ea uidelicet causa, ut nec filiam læderet nec uxorem. Quando, inquit, uestra discordia nullis concludi terminis potest: dimitto fatis & troianos & rutulos: dabunt cui uoluerint, & quam decreuerint uiam. Tunc probabitur, quis fiducia meliore contendat. erunt apud me omnes æquales. docebit exitus rerum, quis fatorum uoluntate, quis audadaciæ temeritate nitatur.* Rex iuppiter omnibus idē. Stygii per flumina fratris ꝑpice torrenteis atraq; uoragine ripas. Annuit, & totum nutu tremefecit olympum. *Hoc se seruaturum iurauit iuppiter per stygiam, cuius alio loco poeta commemorationem fecit, dicens per cuius iurare timent, & fallere numen.* Hic finis fandi. *Finē uerbis impositū ad omnium personam pertinere intelligendum est. nam nullus dehinc aliquid dixit.* Solio tum iuppiter aureo Surgit. cœlicolæ medium quem ad limina ducunt. *Et solio solum sedisse monstrauit. & solum surrexisse soluto consilio, quem medium omnes dij deduxerunt ad sedem suam, hoc est ad eam cœli partem, in qua commorari & assiduus esse consueuerat. Quod dixit mediū, possumus intelligere, utpote potiorē: aut medium, quia utriq; parti fuit in iudicando cōmunis.* Interea rutuli portis circū omnibus instāt Sternere cæde muros, & mœnia cingere flāmis. *Reditus est ipse narrationis: quā post finē noni libri, consilii describēdi causa dimiserat. Deniq; si hæc subtrahantur, quę uenus iuno, ac iuppiter elocuti sunt, continuabantur omnia, quę de castrorum expugnatione dicebantur.* Dixit igitur, *quę rutuli molirentur laborantes scilicet propter inferendum castris per flammas excidiū, & procurandā hominū necē. quum enim inter deos prædicta gererentur, bellantiū studia non quieuerant: sed erat acrius ex parte rutulorū quod iis fortuna prŏptior apparebat.* Dicit iā quod cōtra in troianorū pestes perisse uiderentur. At legio æneadū uallis obsessa tenetur. Nec spes ulla fugę. *Quantū ualet fossa, ut interiores muniat, tantū si capiatur obsidio, inuenietur esse contraria: ut.n. in interiora neminem sinit, ita occupata armis hostilibus quenq; exire non patitur. quod dicitur, troianis profuit ad defensionē. hoc est obesse cœperat uolētibus euadere.* Miseri stāt turribus altis Neqcquā. & rara muros cinxere corona. *Stabāt, inqt, in altis turribus: defendebātur earū altitudine: sed frustra stabant.n. utpote, qui essēt pauci, & q aduersus pluri*

qui puppim nauis impellit. quod autem dixit tandem allabimur. quum anchises dixisset, tertia lux classem cretęis sistet in oris, non prolixę aut tardę nauigationis fuit, sed cupiditatem desiderantium uoluit demonstrare. tardum est enim cupientibus, etiam si celeritate summa ad optata uel sperata proueniant. Ergo auidus muros optatæ molior urbis. Auidum dixit, non auarum. sed hæc ocio consentiunt & ab ociosis fieri consuerunt rem instituendam satis properantem. Pergameamque uoco, & lætam cognomine gentem. Vt pergamei uocarentur, quibus troiæ deerat nomen. Hortor amare focos. Vt haberent cum laribus nouis affectum. Arcemq; attollere tectis. Quæ præcipue amauit in troia, hæc reparare cupiebat, & arcem in altum ducere. Iamq; fere sicco subductæ littore puppes. Vbi aqua maris finitur, littus dicitur, ita & finis terræ, quæ littore iungitur, pelagi littus dixit, propterea subductas naues dicit fuisse, & in sicco littore constitutas, quia (ut dictum est) est & udum littus. Connubiis, aruisque nouis operata iuuentus. Subductis nauibus tanquam in loco mansuri, connubijs & rei rusticæ operam dabant, hoc est, qui iuuenes erant, iungebantur uxoribus, uel insistebant cultores agrorum. quæ res ostendebant plenam fiduciam commanendi. Iura domosque dabam. Aut leges uiuendi & domus, aut ipsarum domorum iura, hoc est dominia legibus deputans, quod paratæ urbi defuerat, hoc solum decreuerat æneas addendum, muros, arcem, ut pergama referre uiderentur aliud pertinens ad tuitionem commanentium, aliud quod affectum locorum, quæ in troia dilexerat, demonstraret. Subito cum tabida membris Corrupto cœli tractu miserandaque uenit Arboribusque, satisque lues, & letifer annus. Generalis quidem malorum propositio, sed aperitur sequenti specialitate discussa, securis, inquit, ac dispositis omnibus repentina morbi calamitas grauis omnibus perniciosas attulit causas. nam ex aeris corruptione lues exorta contagionem inflixerat diram. non tantum humanis corporibus, uerumetiã arboribus, & his omnibus, quæ uictus causa fuerant, troianorum laboribus sata. supra enim dixit, aruisq; nouis operata iuuentus, defecerant quoq; arbores, herbæ, & quicquid protulerat terra. ad hæc mala etiam illud accesserat, ut languore ipso correpti non euaderent. & letifer annus, aut p totũ annũ hoẽs sunt mortui, aut annus diẽ letũ rebus oĩbus attulit. enumerat iam euidenter, quæ mala ex illo principali malo exorta sint. Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant Corpora. Aut moriebantur homines, ait, aut corporibus tabe dissolutis trahebant miserabilem uitam. Tum steriles exurere syrius agros. Syrius cum exoritur, omnia, quæ terra gignit, exurit, & facit eam sterilem, ut ipse est, adimendo, quæ portabat. tantum deniq; in omnia inuaserat malum, ut nonnullis perditis, nec illis spes salutis retinendæ esse posset, qui se euasuros forsitan credidissent. Rursus ad oraclum ortygiæ phoebumque remenso Hortatur pater, ire mari, ueniamque precari. Pater, inquit, meus quia & sapientia atq; exercitatione cæteros anteibat, primus sensit aliquid factum contra præscripta responsi, proinde dicebat ad appollinem repetita nauigatione redeundum, ut errati uenia peteretur. Quem fessis finem rebus ferat, unde laborum Tentare auxilium iubeat, quo uertere cursus. E diceret laborum finem, finiendisq; ipsis laboribus, unde prouenire auxilium posset, uel in quem locum iuberet cursus nauigationis inflecti. iubeat, in medio positum est, & tenet omnia, omnibusq; desideratis aptatur. Nox erat & terris animalia somnus habebat. Quæ dixerat anchises facienda nox interueniens distulit. deniq; omne animalium genus pro necessitate naturæ ac temporis dormiebat. Effigies sacræ diuum, phrygiique penates, Quos mecum a troia mediisque ex ignibus urbis Extuleram, uisi ante ocu/

mos ultra aliquid audere non possent: Ecce ineuitabilia duo. nec consisti enim sine pernicie potuit, imminentibus ex omni parte immoderatis incendiis, & adempta spe fugæ: quę periclitantibus solet esse præsidio. quũ tenebantur obsessi. proinde sola illis desperatio reliqua fuit. & rara muros cinxere corona. Tantũ illos diuersi casus assumpserant, ut rari uiderentur in muris. Ecce exprimit, q̃d sit rari. dicẽdo .n. singulos, & nomina specialiter enumerando, raritatẽ ipsam euidenter expressit. Iasius imbrasides, Icetaonuisq; thimetes, Assaraciq; duo: & senior cum castore tybris, Prima acies. Qualis hæc acies fuit, prima in fronte cõstituta, quã fecerant homines quinq;. Hos germani sarpedonis ambo, clarus et ethemon lycia comitatus ab alta. Comitabantur hos isti, sed posteriores intelligẽdi sunt: quãti tñ etiã isti fuerint, uideamus. Dubiũ est enim utrũ separatim sine nominibus positi uideantur germani sarpedonis, & extra fuerint, clarus ethemon. an ipsi sint saperdonis fratres. aut enim quattuor fuerunt, aut duo, aut omnes septem fuerunt. aut quinq; soli, & hi duo in secũda. Fert ingens toto connixus corpore saxũ Haud partẽ exiguã mõtis lyrnesius Agmon. Nec clytio genitore minor, nec fratre menoestheo. Quã cito dixit, cuius esset filius, & frater: Ferebat, inquit, totis uiribus non tã saxũ, sed partem non exiguam montis, habens originalem uirtutis substantiã, nec patre inferior aut fratre. Hi iaculis, illi certant defendere saxis. Non euidenter dixit, qui sunt hi, qui sunt illi: sed ex genere telorum intelligi possunt. Illi enim pugnabant saxis, qui fuerunt in edito: illi uero iaculis qui cõstituti uidebantur in plano. Moliriq; ignem, neruoq; aptare sagittas. Troiani uno telorum genere nitebantur: rutuli uero plurimis. habuerunt quippe substantiam iaculorum ignis & sagittarũ: & fuit multitudo, quę officia diuersa cõpleret. Ipse inter medios ueneris iustissima cura Dardanius caput ecce puer detectus honestũ. In illa necessitate rerũ ascanius quoq; certantibus fuit admixtus, pueriles annos animi uirtute præueniens. nudũ habens caput, hoc est sine galea, utpote non pugnaturus, quoniam prohibitus fuit responso, quod dictum est. cætera, parce puer bello. Inducitur comparatio ut ostendatur, quomodo fulgebat idem ascanius. Qualis gemma micat, fuluum quæ diuidit aurum. Aut collo decus, aut capiti, uel quale per artem Inclusum busso, aut oricia terebyntho lucet ebur. Queadmodũ, inquit, medio ex auro micat gemma, aut ornatur caput, aut collũ. uel quemadmodũ ebur lucet busso, aut terebyntho inclusũ. in ascanii laudẽ tanguntur etiam illi, quibus fuit admixtus. Ascanius quippe cõparatur gemmæ & ebori, circunstantes autẽ troiani auro & busso & terebyntho. redit ad laudẽ ascanii. Fusos ceruix cui lactea crines Accipit, & molli subnectens circulus auro. Fusos habuit in ceruicem crines, circulo tamen aureo tenebantur. molle aurum ad speciem futuram rettulit, non ad ipsam materiam: ut productum magis q̃ solidum fuisse uideatur: ne oneri magis esset puero, q̃ decori. Te quoq; magnanimæ uiderunt ismare gentes Vulnera dirigere, & calamos armare ueneno. Meonia generose domo, ubi pinguia culta Exercentq; uiri, pactolusq; irrigat auro. Hoc est armare ueneno, ut duobus casibus inferat mortem ferro, quod penetret hominis corpus, & si letalem plagam inferre nequiuerit, uitam percussi ueneno consumat. Laudauit & regionem, unde esset ortus: ut eius laudem etiam originalis terræ prædicatio conueniret. Affuit & mnestheus, quem pulsi pristina turni Aggere murorum sublimem gloria tollit Et capys hinc nomen campanæ ducitur urbi. Mnesteum laudauit ex facto uirtutis: capym uero a merito ciuitatis. Illi inter sese duri certamina belli Contulerant, media æneas freta nocte secabat. Illis inter se certantibus æneas in otio non fuit. agebat quippe nauigationem hoc etiam tempore noctis intentus. hunc locum quum pro-

los astare iacentis In somnis. *Virtutes animi sui & meritum iuxta deos omni occasione commendat, & subtiliter profert dormientibus quippe omnibus animalibus, & competenti tempore iam quietis, solus prope peruigil fui, & licet iacerem, arcebant tamen ab oculis meis plenum diuersae sollicitudines somnum, repente apparuerunt deorum imagines sacrae, illorum scilicet, quos medio troiae flammantis incendio rapui, & mecum sustuli, ac reddentes meis uicem in conspectu meo manifestissimi uisi sunt constitisse, ne contra superiora locutus uideretur. dixerat enim noctem fuisse, ac per hoc tenebras addidit.* Qua se plena per insertas fundebat luna fenestras. *Inde, inquit, fuit per noctem lumen maximum, qua luna fenestris patentibus pleno orbe oculis meis apparebat obiecta. dixit in somnis, hoc est ut somnians uideret, & deos ipsos uelut loquentes audiret, & uideret praesentes, lumen praestantibus radiis lunae,* Tum sic affari, & curas his demere dictis. *Ne ulterius curis recurrentibus frangeret, his uerbis loquutus est.* Quod tibi delato ortygiam dicturus apollo est, Hic canit, & tua nos en ultro ad limina mittit. *Ne cumulatus geminis discursibus labor te rursus ad ortygiā reuocet, atq; eadē quae transmiseras maria, impetrādi alterius respōsi necessitate cogaris intrare, ultro quae desideras, apollo porrexit. habes nominis eius grande cōpendiū, ut hic nobis referētibus discas, quod cum ingenti laborum iactura fueras cogniturus. ecce quantus erga te numinis fauor. non rogas, & fauetur desiderio tuo, non nauigas, domo, quoq; non egrederis, limen & dei iussa famulantibus diis ad aures tuas animumq; portatur. pone hanc iam, qua uexaris cogitationum molem, & quid loquamur, quidue referamus aduerte.* Nos te dardania incensa, tuaque arma secuti, Nos tumidum sub te permensi classibus aequor Iidem uenturos tollemus in astra nepotes, Imperiumque urbi dabimus, tu maenia magnis Magna para, longumque fugae ne linque laborem. *Post errorem primi responsi sic aeneam instruit conuenerat, ut omni ambiguitate submota, ut qui loquerentur, & quae referrent, euidenter audiret, & cerneret, debuit enim ad haec perferenda talium adhiberi persona, ut incredibilia & mira dicturus facillime crederetur. deniq; ipsi enumerant beneficia sua, & nouissime etiam praesentis temporis sociant commemorantes praeterita, ac meliora in futurū & grandia pollicentes uiuentibus tuis & eorum posteris profutura. Sic enim & primo apollo ipse praedixit. hic domus aeneae cunctis dominabitur oris, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis, hortantur quinetiam ne sit laboris impatiens, & arte mirifica componunt eius animū, ut futura quamuis laboriosa libenter audiret, artis igitur fuit excludere ante omnia solicitudinem primam, & liberato angoribus animo, si alterius nauigationis labores ingereret. deniq; purgato ad plenum & afflicto dudum maeroribus corde facienda in praesenti uel futura narrantur.* Mutandae sedes. *Suffecerat hoc solum dixisse, ut sciret sibi esse migrandum, dicunt tamen causam, & apollinis esse iussionem, quod ut nosceret.* Non haec (*inquiunt*) tibi littora suasit Delius, aut cretae iussit considere apollo. *Ecce iam ex aperto fit certior, ne rursum uexaretur incertis, & insinuatur regio imperio eius & posterorum successionibus debita, sic instructa & plena narratione perspicua, ut uocabulis, signis, uberrimo locorū situ, incolarum fortitudine, decursa quoq; seculorum omnium origine signaretur.*

Est locus, hesperiam graii cognomine dicunt, Terra antiqua potens armis, atque ubere glebae. OEnotrii coluere uiri, nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem. *Quam multa dicta sunt paucis, sed haec ueterem tenent ordinem rerum, ueniunt dehinc ad eam partem, in qua falsus anchises simile quidem sed non necessarium senserat, ut ostenderent, nō apollinis in causa responsi, sed interpretantis errore laboris uacui ui/*

nuntiamus, sic debemus distinguere, ut æquora assignemus media, non noctem. hoc modo media æneas freta, & faciamus moram. & sic dicamus, nocte secabat, ut ostendatur regis properantis instantia & labor, qui nec noctem metuebat, nec medium maris. Namq; ut ab euandro castris ingressus hetruscis Regem adit, & regi memorat nomenq; genusq;. Quidue petat, quidue ipse ferat. mezentius arma Quæ sibi concilier, uiolentaq; pectora turni Edocet. humanis quæ sit fiducia rebus Admonet: imiscetq; preces: haud fit mora, tarchon Iungit opes, fœdusq; ferit. Longus cõtextus est eorum, quæ eneas cum tarchone dicebatur egisse. sed idem, si per partes exponatur, poterit facilius aduerti. Tria enim dixit, memorat, edocet, admonet. Interea, quod primo posuit, usque ad finem pertinet. sed ipsa tria interim consideremus: memorat nomenque genusque. memorat quid petat, memorat quidue ipsa ferat. edocet turni uiolenta pectora. Edocet quæ sibi arma conciliet: admonet, quæ sit humanis rebus fiducia, miscebat & preces. Diximus quæ singulis aptentur: quæ uero ars in petitione sit seruata, uideamus. Intimauit regi primo personam suam. hoc est indicauit, quis esset, & quantus. Oportuit enim tarchonem nosse, cum quo uel cum quali iuncturus esset amicitiam, indicauit & genus, ne ignobilem putans se spernendum, potiusq̃ suscipiendum duceret. In editione autem generis non dubitamus eum asseruisse, q̃ ioue auo esset & uenere matre progenitus. dehinc subiecit, quid peteret, uel quid ipse ferret. Facilius enim postulata impetrat, qui se ostendit oblata uicissitudine profuturum. Hic intelligendum & petitum a tarchone auxilium & inuicem ab ænea promissum. Petebatur enim tarchon, ut contra turnum & mezentium speciales inimicos suos auxilia prærogaret: quo in facto considerare debuit, sibi se potius daturum q̃ alteri: & arripiendum tempus, ut troianis laborantibus & defenderent tyrrhenum, & securi in posterum redderentur. Mezentius arma, quæ sibi conciliet. Ostendebat quantum sibi armatorum populorum mezentius iungeret: ut hoc facto aduerteret etiam se posse opprimi uiolentia plurimorum, sic rutulis contra troianos obtinere contingeret. uiolentaque pectora turni edocet. Consideraret quoque turni personam uiolentam, hoc est quæ nihil cogitaret nihilque respiceret, nisi quod esset quietis rebus & placidis inimicum: quod ipsum apertis firmare rationibus potuit: nam qui tyrrhenorum hostem mezentium susceperat fugientem inimicitias etiam suam fuerat ex aperto confessus. humanis quæ sit fiducia rebus admonet. Post terrores iniectos quibus rex non immerito commoueri debuerat, humanas quoq; necessitates non sine ratione proposuit. ne diceret tarchon, sufficit mihi si mezentius uel turnus emerserit. quæ sint ipsa humana, dicendum est. Adiuuare laborantem ex fortiore substantia, atque aduersa alterius & incerta releuare. gloriosum est, si potior ei manum porrigat quem necessitas premit. hac fiducia homines uiuere, ut accidentia mala opibus & auxiliis subleuentur. Immiscetque preces. Post omnem petendi artem preces quoque subnexuit, ut supplicatio mereretur, quæ superiora fortassis impetrare non possent. haud fit mora, tarchon iungit opes, fœdusq; ferit. Ecce quantum posuit necessaria inter eos. Mox factum est, quod tenebat utrũq; desiderium. iunctæ sunt opes, firmatum est fœdus. Iungere opes, est opes opibus nectere: quoniam tarchon & dabat auxilium, & sumebat. Tum libera fatis Classem conscendit iussis gens lydia diuum Externo commissa duci. Perfecto fœdere libera nexibus responsi gens lydia classẽ cõscẽdit externo cõmissa duci, p̃ diuina præcepta. In octauo libro meminerat se poeta dixisse. Retinet lõgæuus aruspex Fata canẽs, & plura quæ sequũtur. Ecce felicitas æneę nõ suo duci sed externo cõmissi sunt, nec sua sed deorũ uolũtate, q̃ tantũ ex p̃egrinis partibus uirũ uẽturũ esse p̃dixerãt.

Hũana quæ

tium esse contractum. Hæ nobis propriæ sedes. Bene (inquiunt) hæ nobis, supra enim dixerant. Tu mœnia magnis magna para, & quia responso tenebatur, quæ nos a stirpe parentum prima tulit tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem. hanc partem manifestissime dixerunt dicentes. Hinc dardanus ortus Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum. Hos dicunt in italia genitos, sed Iasum temporis antiquioris, mater ergo italia est, & maiores iasus & dardanus, a quo dardani dicti sunt troiani. Surge age, & hæc lætus longæuo dicta parenti Haud dubitanda refer, coritum terrasque require Ausonias, dictæa negat tibi iuppiter arua. Refer (inquiunt) patri tuo qui antiquitatis merito ætati non conuenerat falli, ratione cursus originis suæ italiam potius & coritum petat. cæterum iuppiter, qui cretæ peculiaris amator est, nobis penitus ipsam denegat sedem, surge & age hortatium uerba sunt, & hinc æneas ostenditur per somnium uidisse & audisse, quæ superius dicta sunt, quamuis alij sic exponant, ut insomnis quasi sine somno ac per hoc uigilans intelligatur. surge igitur, & hæc lætus dicta longæuo parenti indubitãter expone. recte positum lætus refer quia in lucro fuit labor nauigandi ad ortygiã, & oblata omnia perspicua narratione perceperat. longæuo, cum reprehensione occulta posuerunt, quia errare non debuit senex in originis suæ causa. Talibus attonitus iussis, & uoce deorum. Duo quippe extiterant miranda, deos uidere, & loquentes audire, quibus (inquit) ita se habentibus attonitus factus sum, hoc est pauore præsentium numinum stupui. (Nec sopor illud erat. Non.n. pleno somno hæc aut uiderã aut audierã. Sed coram agnoscere uultus, Velatasq; comas, præsentiaque ora uidebar. Vt sit, quum non plene uigilaret, nec plene dormiret, accedebat eo, quod sic uenerant manifesti, ut dubitatio nulla ex parte potuisset existere, uultus idem illis fuerat, quem noueram. comæ opertæ ex more, & ora manifesta. Tum gelidus toto manabat corpore sudor.) Ecce alti pauoris indicium. ut enim toto corpore stupuerat, sic & omni ex parte membrorum sudor frigidus manabat in eo. quod dixit sudor manabat, ostendit immoderatum fuisse, & ultra humanum morem. Hic illud demonstratur, ex frigido corpore tantum sudorem exisse, cum constet hunc caloribus prouocari consuesse. omnia hæc confirmationis sunt, quod æneas deos præsentes, ut uigilans, & uideret, & audiret. Corripio e stratis corpus. Vsq; adeo ostendit prope uigilantem, ut diceret corripio corpus e stratis, cæterum poneret expergefactus sum, & somnio considerato surrexi. Corripio e stratis corpus, expressit festinantem. rem enim satis optatam prouentumq; eius expletum narrare cupientem, non debuit sic describere & stratum reliquisse. quomodo relinquit ille, qui nulla dicti aut facti necessitate constringitur. Corripio (inquit) e stratis corpus. Tendoque supinas ad cœlum cum uoce manus. Licet aliunde uenisset beneficium tamen omnibus dijs referebat gratiam, tendendo manus ad cælum. Et munera libo Intemerata focis. Munera sunt uinum & thus. hæc tradidit focis. Perfecto lætus honore Anchisen facio certum, remque ordine pando. Completis, inquit, diuinis obsequiis anchisen facio certum. certum ideo, quia primæ interpretationis uitio probatur incertus. hic uirgilius ostendit diuinas admonitiones referendas non esse nisi primo per sacrorum & precis obsequia diis fuerint commendatæ, ut prosperentur uberius, si bonæ sunt, si malæ mutentur in bonum. lætus perfecto honore. lætum possumus intelligere, primo quod sic pertineret ad deos, deinde quod labor eis secundæ nauigationis effugisset, postremo quod instructus euidentibus & perspicuis monitis nihil iam formidaret incerti. Agnouit prolem ambiguam geminosque parentes. Seque nouo ueterum deceptum errore locorum. Errorem fecerat exem/

Eneia puppis Firma tenet, rostro phrygios subuecta leones Imminet ida super profugis gratissima teucris. *Primo loco, inquit, nauis mouebatur, in qua æneas fuit habens in rostro leones iunctos. quod erat signũ tutelę matris deũ, ida quoq; in superiore loco fuit expressa, propter originẽ materię, ex qua fuerat facta: & ad troianorum solatium, ut patriũ montem secũ habere uiderentur positi in regionibus alienis.* Hic magnus sedet æneas. *Hic, hoc est in naui, quę idam habuit & leones. magnum hoc loco æneã dixit magni consilii magnarũq; cogitationũ.* Secumq; uolutat Euentus belli uarios. *Ecce dixit causam, ut ostenderet cur dictus sit æneas magnus. Primo quia sedebat eo tẽpore, quo securus de auxiliis esset debuit, & quo omnes homines quieti fuerant, ipsum quoq; dormire aut reficiendi corporis causa pro uigiliis scilicet susceptis debuisse, sed uoluebat ingentes pectore curas. Dixit alteram tractatus partem, quod etiam sumptis auxiliis bellorum cogitabat incerta. ergo, quod ait magnus, ad animum eius retulit. Quẽ enim non curis omnibus soluerent auxiliorũ impetrata subsidia? & tamen cum ipsis sine cura non fuerat iudicans in euentu magis quã in multitudine hominum constitutam esse uictoriã: utpote quę penderet ex casibus: sperare debere prosperum, & timere contrarium. his quum animo tactaretur æneas.* Pallas Sinistro affixus lateri iã quærit sydera opacę Noctis iter, iam quę passus terraq; mariq;. *Quia conuenientia singulis dedit. æneã quippe induxit sedentem. ac per hoc etiã noctis tempore negotiosum, pericula sua secum & futuri temporis incerta tractantem. pallantem uerborum gnarum tacito quærentem, quę uacuis omni cura conuenirent. ductum a tatis ratione, & cupiditate noscendi sydera, in quas terrarum ducerent partes. uidebat enim ipsis ducibus ire nauigia, & in ipsis quasdam uias & itinera demonstrari, quærentem quoq; audire, quasi a uacuo, quę in terra, quę in fluctibus aduersa pertulisset affixus, inquit, sinistro lateri. Affixum debemus accipere aut ratione amoris, aut cupiditate inquirendi, atq; noscendi, sinistri lateris locus iccirco positus noscitur, quasi duo fuerint. Opportunum non fuit sedere ad dexteram potioris, si illic fuit etiam achates, de tribus potior iudicari conuenerat, quomodo sedere debuisset. Medius enim æneas fuerat constituendus, utpote qui esset duobus potior, secundi meriti dextro lateri apparendus pallas: quoniam filius regis fuit, & eius tantum beneficium uidebatur extitisse, tertius sinistro lateri deputandus, qui erat duobus inferior: quærentem induxit pallantem superflua, quæ ipsa illo tempore ab ipsa persona, si maturi hominis affuisset intentio, non debuerant quæri. deniq, noluit comprehendere æneę responsum, ut ostenderet eum magis necessariis cogitationibus non puerilibus quæsitis fuisse districtum.* Pandite nunc helicona deæ, cantusq; mouete, Quæ manus interea thuscis comitetur ab oris Aenean, armetq; rates, pelagoq; uehatur. *Inuocatio ista tenet summam rerum, & speciem propositionis: nec aliud lector sperare deberet, quam isti continent uersus. Dicturus est enim, quæ manus, hoc est qui populi uel quanti cum ænea ex thusciæ littoribus nauigauerint.* Massicus ærata princeps secat æquora tigri. *Et quo nomine uocaretur dixit, qui ductor fuerat nauis, & eadem quę diceretur, & qualis esset, expressit.* Sub quo mille manus iuuenum. *Non mille manus, ut fiant quingenti homines, sed manus hoc est multitudo hominum mille.* Qui mœnia clusi, Quiq; urbem liquere cosas, qui tela sagittæ, quis corytique leues humeris, & letifer arcus. *Nomina ciuitatem posuit, & genera armorum.* Vna toruus abas, huic totum insignibus armis Agmen, & aurato fulgebat apolline puppis. *Abas nauigabat in alia auratum habens apollinis simulacrum. Toruum accipere possumus, aut oculis distortis, aut contracto uultu.* Sexcentos illi dederat populonia mater Expertos belli iuue-

pli duplicis ratio, quam anchises post erratum relatione filii cognouit. teucer enim & dardanus in origine parentes fuerant troianorum, sed antiquior dardamnus, hūc ergo sequi anchisen conuene rat, qui italus fuit, non teucrum cretensem. Iccirco igitur anchisæ error exortus est, quia anti/ quior fuit memoria dardani, & uehementer obscura. teucri uero uelle uidebantur opinione com perta. sed apollo non originem posteriorē, sed antiquam dixerat requirendam, dicendo quippe an tiquam, quæ rite ostendit fuisse, & recentiorem, quę non esset troianis debita. nouerat enim & primam fuisse & secundam. Tum memorat Nate iliacis exercite fatis. *Non dixit, quod ipse æneas proprio fato laboraret, sed ꝙ fato patriæ esset oppressus. hæc fuerunt ante cau/ sam. parabat enim errori suo defensionē, ut laborem irritæ nauigationis ad cretam troiæ fatis an/ necteret. incipit iam purgare factum suum, ex quo intelligebat se graui inuidia laborare iuxta eos, qui laborauerant frustra. Enititur illa arte dicendi qua uti debemus, siquando totum negare nō pos sumus. tunc enim excusatio probabilis adhibenda, aut extenuatio necessaria est, quæ res tan/ tum prodest, ut culpam aut remoueat penitus, aut plurimum frangat hanc ergo purgationem ingre ditur sic.* Sola mihi tales casus cassandra canebat (Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro) Et sæpe hesperiam, sæpe itala regna uocare. *Hæc, inquit, deberi generi nostro, & hos casus nobis imminere, sicuti nunc recordor, sola mihi præ/ dixerat cassandra.* Sed quis ad hesperiæ uenturos littora teucros Crederet? aut quem tum uates cassandra moueret? *Monitu quidem cassandræ ista omnia ali/ quando audieram, sed in unum conuenerant, quæ fidem dictis illius facere non possent. primo ꝙ quicquid illud fuerat, uni credi non debuit. huc accedebant alia, quæ impossibilia putabantur, sci licet troianos uenturos ad italiam relictis originalibus terris, subiturus quoq; prolixæ nauigatio/ nis incerta. postremoq; responsis eius non habendam fidem diuina fuerat sententia pronuntiatum. Erroris igitur sui excusatione completa.* Cedamus phœbo, *inqt, quia de cassandra loquebatur, non dixit consentiamus responso cassandræ, quod aliquando audiui, sed cedamus phœbo.* Et moniti meliora sequamur. *Sequamur potius, quæ ipse apollo melius intimauit, & se quenda commodiora constituit. pronuntiatio talis esse debet, ut separatim dicamus moniti, sepa ratim meliora sequamur.* Sic ait, & cuncti dicto paremus ouantes. *Dicto paremus aut apollinis, aut certe anchisæ qui illico senserat ouantes. Quis enim non gaude/ ret adempto labore ad ortygiam nauigandi, iterum se ad certa & optima uenturū?* Hanc quo que deserimus sedem. *sicuti cretæ.* Paucisque relictis Vela damus. *Non uo luntate cuiusquam relictis sed mortis necessitate remanentibus. supra enim dixit, cum lu/ es contagionem describeret. linquebant dulces animas, hoc est moriebantur.* Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius ullæ Apparent terræ, cælum undique, & undique pontus. *Copiosa descriptio, in qua una & eadem res est dicta frequen tius, diuersa & splendida compositione uerborum.* Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber, Noctem, hyememque ferens, & inhorruit unda te/ nebris. Continuo uenti uoluunt mare, magnaque surgunt AEquora, di spersi iactamur gurgite uasto. Inuoluere diem nimbi. & nox humida cælum Abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes. Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis, Ipse diem noctemque negat discernere cælo Nec meminisse uiæ media palinurus in unda. Treis adeo incertos cæca caligi/ ne soles Erramus pelago, totidem sine sydere noctes, Quarto terra die

primum

nes, ast Ilua trecentos Insula. *Compendiose locutus est. nam omnes dixit expertos belli, hoc est qui haberent usum peritiamq; certandi probatissimam, quam assidua exercitatione cœpissent.* Inexhaustis chalybum generosa metallis. *Propter usum armorum habuit occasionem, quod ex eo fuissent loco, in quo metalla ferraria exercebantur.* Tertius ille hominum, diuumq; interpres asylas. Cui pecudum fibræ, cœli cui sydera parent. Et linguæ uolucrum & præsagi fulminis ignes. *Thuscum fuisse aruspicem dixit, a' quo audierant, externos optate duces. Ecce & hic thuscum dicit omnibus generibus instructum, ut ostendat in thuscia hæc genera hominum superesse, cæli cui sidera parent, & cætera supradicta ostendunt nihil ei fuisse occultum.* Mille rapit densos acie, atq; horrentibus hastis Hos parere iubent alpheæ ab origine pisæ. *Pisæ nomen est ciuitatis, quæ & ipsa auxilia dederat.* Vrbs hetrusca solo. *Et ipsa, inquit, ciuitas in solo fuit hetruriæ constituta.* Sequitur pulcherrimus astur, Astur equo fidens, & uersicoloribus armis. *Versicolor est quædum uertitur mutat colorem.* Tercentum adiiciunt. *Non dum dixit, qui adijciunt.* Mens omnibus una sequendi. *Qui sunt isti, qui adijciunt, & quibus una est mens sequendi?* Qui cærete domo, qui sunt minionis in aruis. Et pyrgi ueteres, intempestæq; grauiscæ. *Dixit locorum nomina, in quibus isti commorabantur:* Non ego te lygurum ductor fortissime bello Transierim cycne, & paucis comitate cupauo: *Non ego te, inquit, cygne cupauo, qui es lygurum ductor & in bello fortissimus præteribo carmine meo. Genus est transitus propter odiosam nominum continuationem; quæ in cathalogis semper est: hunc autem merito suo non eorum, quos ducebat uoluit carminibus suis cum laude inserere. Erant enim pauci. hic igitur fortissimus fuit omnium lygurum. quod quum dicitur, ostenduntur etiam illi fortes, quibus prælatus esse uidebatur. hoc in istis laudauit, quod alio loco. Exigui numero, sed bello uiuida uirtus. Venit iam ad ipsius ducis cultum.* Cuius olorinæ surgunt de uertice pennæ. *Olorinas pennas dixit fuisse in eius galea hoc est cygni: more suo uirgilius uult inducere fabulam cygneam ut in cathalogo septimi libri de hipolyto fecit. Inter tędia quippe tot nominum, quibus ipsi homines, montes, loca, & flumina significantur, aut fortes, aut cætera. immissa narratio legentem subleuare debet, & erigere audientem.* Crimen amor uestrum, formæq; insigne paternæ. *Transfigurationem factam pro pœna posuit. pœna autem sine crimine esse non potuit. pater autem ex feruenti amore præcedente factus est auis. cuius facti ipse amor fuit causa, & sic amoris est crimen. quod uero ille pennas habuerit ex cycneo hoc ipsius fuerat ornamentum, & signum originis suæ.* Nanq; ferunt luctu cycnum phaetontis amati, Populeas inter frondes umbramq; sororum. Dum canit, & mœstum musa solatur amorem, Canentem molli pluma duxisse senectam Linquentem terras, & sydera uoce sequentem. *Fabularum ueterum perindeq; incertarum se autorem non uult poeta constituere. ideo sic cœpit, ut diceret ferunt: quod si falsitas existeret, alij potius mendacens habeantur. Amici, inquit, duo fuerunt phæton & cycnus. sed quum phæton actus esset in mortem, dolens cycnus casum familiaris sui, dum inter populeas frondes miserabile deflet, sic in auem albam tanquam canentem senectam uersus est & relictis terris uolatu iuuante contendit ad sidera. Dum uult phætontis & cycni fabulam dicere, etiam sororum phætontis eiusdem exitum demonstrauit. quum enim flerent fratrem, in arbores populeas uersæ sunt. bene autem posuit. linquentem terras, quasi hoc uoluntate fecisset. inuisas ergo terras reliquit: in quibus amicum ulterius uidere non poterat. Voce autem petens syderat quasi inuidiam faciens illis, quibus autoribus ille perierat.*

primum se attollere tandem Visa aperire procul montes, ac uoluere fumum.
Egregie descripsit, quæ nauigantibus accidunt, cum uno impulsu omnia simul elementa turbantur. In qua ipsa descriptione & initium tenuit, & augmenta descripsit & finem. Quippe, Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber, initium est. dehinc quæ consequuntur ostendunt augmenta uiolentiæ, noctem hyememque ferens. ex his quoque quæ exorta sint enumerat breuiter. Inhorruit unda tenebris, continuo uenti uoluunt mare, magnaque surgunt Aequora, dispersi iactamur gurgite uasto. Agebantur enim non arte nauigandi, sed qua diuersorum uentorũ flatus urgebãt. accedẽte etiã eo, quod ait, Inuoluere diẽ nimbi, & nox humida cęlum Abstulit. ecce iam si possent, aliquid contra maiorem uim prouidere nõ poterant. tulerant enim diem nimbi, hoc est remouerant lucem. nox quoque humida obtentu nubium abiurauerat sidera, quæ uiam in fluctibus monstrant. Ingeminant abruptis nubibus ignes, hoc est crebræ fuerant coruscationes, sicuti fit cum est elementorum magna turbatio. Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis. Excutimur ubicunque ponit Virgilius, nimiam facti necessitatem significat, ut excutitur pronusq; magister uoluitur in caput. Item excutior somno, & cæcis erramus in undis, nõ undis cæcis sed hominibus undas ipsas nõ uidẽtibus, & qui nullo cum affectu rapiebantur, erramus, inquit, pelago quia erat in latitudine uel maxime pelagi & plus currit quam necesse est, & inani labore consumpto ad destinata non peruenit. Ipse diem noctemq; negat discernere cælo. Nec meminisse uiæ media palinurus in unda. Violentiæ ipsius mire conclusit augmenta, asserens tantam fuisse rerum confusionem, ut ipse palinurus dies ageretur an nox euidenter pronuntiare non posset. quod autem ait, ipse, hoc in pronomine uult intelligi, ipse palinurus peritissimus gubernator, ipse qui regendorum nauigiorum arte pollebat, ipse qui uias in fluctibus & diligentiore cura rationem siderum nouerat. ipse cuius magisterio gubernatores cæteri regebantur. Apparet ergo, ut sæpius diximus in pronominibus esse plerunque maximum intellectum. ipsum autem palinurum ducem fuisse cæterorum in pelago. alio in loco positum cõstat, quod dictum est, densum palinurus agebat Agmen, ad hunc alij cursum cõtendere iussi. Treis adeo incertos cæca caligine soles Erramus pelago, totidem sine sidere noctes, Quarto terra die primum se attollere tandem Visa aperire procul montes, ac uoluere fumum. Descriptis omnibus, quæ orta tempestas & aucta perfecerat, defectus eius & finis ostenditur, cum addit. Vela cadunt, remis insurgimus, haud mora nautæ Adnixi torquent spumas & cęrula uerrunt. *Comparationẽ fecit præsentis temporis & præteriti. in tempestate enim mare ipsos agebat inuitos sicuti dixit, excutimur cursu. nũc ipsi quoniam uentorum successerat quies, & fumus minui cœperat uanescente caligine, remis undas urgebant, ut ad littus procedere potuissent. Interea diligẽti ratione tractandum est, ut ostendamus poetam non posuisse contraria. fecit enim quæstionem quandam non attente legentibus dicendo. Ipse diem noctemq; negat discernere cælo. Inuoluere diem nimbi, & nox humida cælum abstulit, & ipse dixit. Tris adeo incertos cæca caligine soles, Erramus pelago, totidem sine sydere noctes. Ipse rursum posuit, Quarto terra die primum se attollere tãdem Visa. Quemadmodum igitur dierum colligi numerus potuit? si dies noctesq; discerni nequiuerant? possumus hunc locum hac ratione dissoluere, ut dicamus poetam obscuritatem aeris uentis sæuientibus factam nimium satiare uoluisse. cæterum qui fieri potuit per diei tempus sic accidere tenebras, ut inter ipsas & ueram noctem nihil interesset? memor tamen poeta ipse. Treis adeo, inquit, cæca caligine soles, ut probaret fuisse in caligine aliquid lucis, quod dierum tempora separaret a noctibus. Vel certe sic intelligi potest, dierum & noctium numerus, quia dixit crebras fuisse coruscationes,*

Filius æquales comitatus classe cateruas. *Filius eius, hoc est, quem supra, cum pennis cycneis descripsit, ducebat cateruas æquales, aut ætate æquales, aut armorum cultu.* Ingentem remis Centaurum promouet. *Nauim, quæ centaurus dicebatur, & ingens fuerat, promouebat.* Ille instat aquæ, saxumq; undis immane minatur Arduus, & longa sulcat maria alta carina. *Hominis describit leuitatem, qui quia pondere & magnitudine sua nauis tardius agebatur, putabat irascendum mari, & undis ictu ingentis saxi minus esse tendendas.* Ille etiam patriis agmen ciet ocnus ab oris, Fatidicæ mantus & thesei filius amnis. *Ocnus, inquit, filius fuit mantus, & thusci amnis: fatidicam dixit, quæ fata hominum responsis aperiret.* Qui muros, matrisq; dedit tibi mantua nomen. *Hic, inquit, & muros dedit mantuæ. & de matris nomine mantuam nominauit:* Mantua diues auis, sed non genus omnibus unum. *Inuenit occasionem poeta, qua aliquid diceret de patria sua: mantua diues auis, hoc est generosis & præcipuis maioribus fulcta. ipsis tamen auis non unum genus omnibus fuit, sed ex diuersis originibus adunatum.* Gens illi triplex populi sub gente quaterni. *Sed tribus gentibus populi quaterni fuerant, hoc est duodecim.* Ipsa caput populis thusco de sanguine uires. *Ipsa ciuitas tamen omnibus fuerat caput. Hinc quoq; dicta est mantua, ex eius populis.* Quingentos in se mezentius armat. *In se, aduersum se armat mezentius. Pulchra locutio. Hi enim ut aduersus mezentium armati uaderent, ipse perfecerat. Plurimum hic sibi uirgilius applicat, & romano ductori etiam mantuæ auxilium prorogauit:* Quos patre benaco uelatus arundine glauca Mincius, infesta ducebat in æquora pinu. *Quos quingentos naui portabat mincius natus ex benaco, habens arundinibus uelata tempora, eo more, quo pinguntur flumina:* It grauis auletes, centenaq; arbore fluctus Verberat assurgens, spumant uada marmore uerso. *Non ipse auletes grauis: sed nauis, in qua fuerat satis ponderosa. deniq; centum non tam remis sed arboribus agebatur. Cætera descriptionem tenent pelagi, quum uerberatum remorum ictibus spumat.* Hūc uehit immanis triton. *Forma maxima pro magnitudine ipsius nauis formatus.* Et cærula cōcha Exterrens freta. *Constitutus in concha exterrens freta cærula.* Cui laterum tenus hispida nanti Frons hominum præfert. in pristim desinit aluus. Spumea semifero sub pectore murmurat unda. *Vsq; ad latera proferebat humani corporis formam, hispidam tamen, hoc est asperam. Reliqua pars eius in bestiam marinam mutabatur. & sub semifero pectore fluctus spumare uidebantur:* Tot lecti proceres terdenis nauibus ibant Subsidio troiæ. *Omnes, inquit, populorum enumerationum principes triginta nauibus pergebant, ut troiæ auxilium ferrent, non dixit troianis, sed troiæ: quoniam hominum conseruatione patria ipsa uidebatur auxilium sumere. quam troiani reparare nitebantur. Propterea tanti ac tales: per immensa spatia maris secabant fluctus primo troiæ. s. subsidio.* Ianq; dies cœlo concesserat, almaq; curru Noctiuago phœbe medium pulsabat olympum. *Post finitum diem, post noctis tempus, quod illustrabatur radijs, lunaq; tenuerat medium cœlum. supra dixit illi inter se duri certamina belli Contulerant, media æneas freta nocte secabat: hic dicit. Iamq; dies cœlo concesserat. quum semel dictum satis fuisset, non hoc idem dixit: sed supra descripsit initium noctis, quod agebatur. quod uenire non posset, nisi dici luce consumpta. Fuit, inquit, nox. de luna tacuit. non dum quippe emerserat. secundo loco ait recessisse quidem diem, & interceptam ipsius lucem uenientibus tenebris, quas superueniens illustrauerat luna: quæ medium tenuerat cœlum. Hæc igitur fuerat causa repetendæ descriptionis. s. diei consumptis*

quæ ruptis nubibus stellas possent demõstrare uel solẽ. Seruatum ex undis strophadum me littora primum Accipiunt. Nõ uult uideri pseuerasse malã fortunã, sed nec in totũ psp ã prouenisse. procurauerat quippe, ut eos opulẽtum littus exciperet, quod proculdubio prosperum plenissime foret, si illis in locis arpyiæ non fuissent, quas post phinei casum regiones ipsas occupasse constabat. Strophades graio stant nomine dictæ Insulæ. Me, inqt, insulæ græca lingua nominatæ acceperunt. Quas dira celæno, harpyiæq; colunt aliæ, phineia põstq̃ Clausa domus, mensasq; metu liquere priores. Cum dicit arpyiæq; colũt aliæ. Constat q etiam celæno arpyia fuisset, & haberet cõsimiles alias. hæc, inqt, post phinei causam illa loca tenuerũt. Tristius haud illis monstrum, nec sæuior ulla Pestis, & ira deum stygiis sese extulit undis. Propter unam quæ illis multa aduersa nũtiauerat, execrabatur omnes. nihil, inqt, peius ab inferis potest exoriri q̃ sunt arpyiæ, & dicit causas. Virginei uolucrum uultus. Hoc nõ esset mõstruosum, si cætera cõuenirent. Fędissima uentris Proluuies. Ipsarum scilicet, quæ nihil interioribus suis morari paterẽtur, effundũt, inquit, statim, quicquid uictus causa receperint. Vncæq; manus. Armatæ ad rapiendum nõ industria sed natura. Et pallida semper ora fame. Quarum enim uẽter nõ retinebat cibum, nõ tantum non satiabantur, sed semper patiebãtur famem, atq; ex ea pallor succedebat. Cũcta hæc icc irco describit, quia omnia ipsarum dicturus est sibi ac suis fuisse cõtraria. Huc ubi delati portus intrauimus, ecce Læta boum passim campis armenta uidemus Caprigenumq; pecus nullo custode per herbam. Irruimus ferro, & diuos, ipsumq; uocamus In partem prædamq; iouem. Omnia, inquit, in unum cõuenerant, quæ nos illorum animalium armẽta & greges inuadere prouocarẽt, diuersitas gñis, abũdãtia, pinguedo, quam ingẽtes herbæ procurauerãt. custos nullus, qui prohibere posset inuadẽtes. dedit autem diuersa nomina diuersis animalium numeris, armenta quippe appellauit boues, pecora autem capras, ut ostẽderet nec boues pecora dici posse, nec capras armẽta, mox ait exerere cœpimus ferrum, mactare quantum libuit. tantum superfuit copiæ, ut & nostris usibus alimonia superesset, & diis atq; ipsi ioui fieret portio, ut quod fiebat illicitum, esset nobis commune cum superis. Tum littore curuo extruimusq; thoros, dapibusq; epulamur opimis. Tacuit de apparatu epularum, quem descripsit in primo libro deterius, illic enim clare dixit poeta, quia nulla necessitas quęrebat breuitatem. hic, hoc est apud didonem, colligenda narratio erat propter noctis tempus, & omnium qui auditores aderant, requiem. dixit enim supra, & breuiter troiæ supremum audire laborem. Ergo cum dicit occidimus, & cœpimus epulari, ostendit parato ordine suo, quæ mandi potuissent. Extruimusq; thoros, In primo libro dixit poeta, fusiq; per herbam, quia lassitudine & fame naufragi urgebantur, hic dicit extruimusq; thoros, quia in magna copia herbarum nihil magnum fuerat, cõgeriem cespitum struere, quibus discumbi posset & non magna properandi ad epulas necessitas urgebat. At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt Arpyiæ, & magnis quatiunt clãgoribus alas, Diripiuntq; dapes, contactuq; omnia foedant Immundo, tum uox tetrum dira inter odorem. Venerunt arpyiæ improuisæ de montibus sonitu alarum horribilẽ metum incutiẽtes, & quæ erãt omni corpore immũdæ, diripuerũt uncis pedibus omnia, & suis cõtactibus polluerũt, & tetro odore oppleuerũt oĩa. sic uocis execrabilis troianos horruerũt sono, ut eẽnt proculdubio fugiendæ. Rursum in secessu longo sub rupe cauata Arboribus clausi circum, atq; horrentibus umbris Instruimus mensas, arisq; reponimus ignem. Denique, inquit, propter eiusmodi detestabiles formas petiuimus successus longitudine & densitate arborum tutos. quo facile (ut putabamus) adire non possent aut uola-

Perpetua nocte dormire haud principi dignu est,

quoniam aliud dederat prima pars noctis, aliud sequens: potest & sic, nauigabat æneas iam die consumpto. quum nox ageretur, & luna medium cœlum tenuisset, eius tamen uiri non quieuerat cura. Sedebat quippe ac uigilabat, & gerebat nauim, & uelis necessarium præbebat temperamentum: ut hoc esset, quod in eo poeta laudauit, continuationem diei & noctis non fatigasse laborantem. denique sequitur: Aeneas. Sed hic mora facienda est, & sic dicendum. (Neque enim membris dat cura quietem) Ipse sedens clauumque regit, uelisque ministrat. Virtus ut dictum est æneæ describitur. quum enim esset nox, & luna iam medium cælum tenuisset, quoniã in tanta cura somnis teneri nõ poterat sedebat. ecce duplex labor. & non dormire illo tempore, & sedere. accedebat his, quod uigilans & sedens non fuit otiosus, alijs duobus muneribus seruiens. nam & gubernacula tenebat, & uelorum sinus arte moderabatur. ordinatur sensus sic. Ipse æneas sedens clauumque regit, uelisque ministrat. neque enim membris dat cura quietem. Ipsa enim fuit causa uigilandi: quoniam nauigationis & futura belli sollicitudine distentus dormire non poterat. Atque illi medio in spatio. Medium spatium & maris potest esse, & in terris. quod inter eius nauim & cæteras fuit. Corus ecce suarum occurrit comitum. Comitis dixit nauis, quæ cum ipso semper fuerat. Chorus est numerus collectus ex plurimis. dicit iam, quæ essent in ipso choro. Nymphæ quas alma cybelle Numen habere maris nymphasque e nauibus esse Iusserat, innabant pariter, fluctusque secabant. Hoc poeta non pro nouo posuit. ut quasi incognitam fabulam inscijs lectoribus indicaret: sed commemoratis functis officio, replicat gesta. Ipsas, inquit, dico nymphas ad æneam uenisse: quas mater deum ex nauibus fecerat: quibusque immortalitatem concesserat. Innabant pariter, fluctusque secabant. Sic ipsæ nymphæ natantes ueniebant, ut nulla præcederet altas: Quot prius ærate steterant ad littora proræ. Littora appellauit per partem maris, quæ abluebat proram. Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis. Quum primum uenerunt ad finem proræ, quæ æratę fuerant, cognouerunt regem. recte posuit, cognoscunt longe regem. Inter lunam enim & obscuritatem noctis & pelagi ab alio rex non facile potuit agnosci. choreis dederunt signum matris deum. ut inde iam sciret sua esse; non maris. Quarum quę fandi doctissima cymodocea Pone sequens dextra puppim tenet. Ecce quanta potentia deum matris fecit, ex ligneis nymphas & deas ire iussit in fluctus. effecit ut loqui possent, & eloquentiæ doctrina pollerent. Cymmodocea tamen, quæ cæteras anteibat arte loquendi, posteriorem nauis tenuit partem. In ijs enim gubernacula æneas retinebat & uelorum sinus certo moderamine temperabat. Tenebat igitur puppim manu dextra: Ipsaque dorso Eminet. quum ex hac causa undis non tegeretur, & dorsum eius appareret: Ac leua tacitis subremigat undis: Lento metu sinistra manus ac sine undarum strepitu subremigabat: subremigare est non plenis conatibus remigare. Tum sic ignarum alloquitur. Nescibat enim gesta illic, ubi reliquerat suos. Vigilas ne deum genus Aenea? Mirum orationis principium: recte enim dubitauit, quæ loquebatur: quia tempus fuit petendi somni, & dormire non debuit: quia gubernandæ nauis gerebat officium. uigilas, inquit, an dormis ænea? qui genus a' numinibus ducis. in nomine una laus est, altera in generis ratione. Vigila, & uelis immitte rudentes. Perseuera, inquit, & consenti flatibus: quia prosperis successibus nauigas. & habenas nauigij currentis ne retine: ne felicitatis tuæ successus obiecta tarditatis impedias. Hoc est una distinctio: est altera ut sic pronuntiemus. Vigilas ne deum gens, ut suppresso interim nomine diuini sanguinis diceret prolem: atque ut melius ostenderet, notam loqui per-

re impeditæ ramis arborum & umbra syluarum, & sub caua rupe quo tutiores essemus nouauimus thoros, & repetiuimus cibum, aris quoq; ignē restituimus hoc est iterum sacrificauimus. Rursum ex diuerso coeli cæcisq; latebris Turba sonans prædā pedibus circumuolat uncis. *Nihil, inquit, profuit omnia prouidisse. nāq; insperatas cæli partes & occultas latebras rupium quicquid appositū fuit uncis pedibus rapuerunt. uncis dixit tenacibus, quia quæ recta sunt aliqd tenere nō possunt.* Polluit ore dapes. *Ne reliqui remanētes in usus hominū proficerēt, ore, hoc est, quod uitiū etiā in ore haberet, polluit dapes.* Sociis tunc arma capessant Edico, & dira bellum cum gente gerendum. *Deficiente, inqt, industria & mutatione, iubeo socijs arma capiāt, ut cū dira gente bellum gereremus, addēdo dira gēte, excusauit crimē uiolentiæ, quam celæno faciēs pro causa sua plenissime prosecuta est dicens, troianos persecutores innocētium arpyiarum.* Haud secus ac iussi faciunt. *Illi inquit non aliter fecerunt ac iussi. iussi uerbum est non participium.* Tectosq; per herbam Disponunt enses, & scuta latentia condunt. *Scilicet & ut insidias arpyiæ nō uiderent. hic quoq; narrandi compendio usus est. solum enim gerendum cum arpyis bellum prædixerat socijs, & arma caperent. non tamen, ut hæc contegerent herbis, sed illi fecerunt ingenio suo, sapientibus enim locutus fuerat.* Vna in præcelsa consedit rupe celæno Infelix uates, rupitq; hanc pectore uocem. *In præcelsa rupe, quoniam uiderat parari armorum uiolentiam.* Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis, Laomedontiadæ bellumne inferre paratis? *Inuectio, quam oportuit non habere principia, fuit enim irascentis. Cum uos, inquit, nobis pœnas pro illata uiolentia debeatis, facitis more generis uestri, ut prouocetis bello paterna possidentes, et fero innoxias appetatis. iratæ inuectio breuis extitit, licet in ipsa breuitate omnia teneantur. nam asseruit personam suam, dicendo quod essent innoxiæ. deformauit aduersariorum partem, appellando laomedontiadas, quod nomen pro conuitio posuit. dixit ipsam causam iuuencos scilicet stratos pro cęde. & hoc genere proposuit inuasionis crimen. dixit etiam criminis ipsius augmentum, ut post impletam in armenta & greges uiolentiam etiam de expugnatione dominarum ac nece cogitasse uideātur. in ipsa quoq; significatione iuuencorum multum ostendit dolorem fuisse. plurimum enim differt, si species inuadatur, cum sit meritum nullum, aut maiorem habeat deprecatio utilitatem, dixit insontes, quid iniquius quam persequi bene uiuentes? & eas, quæ nihil priores inciuile tentassent, quæ proprium contra improsperitatem defendere cuperent? addidit,* Et patrio harpyias insontes pellere regno? *Hæc definitio admissi est. factum enim non fuit, quod obiecit, sed definiendo quid factum sit pro facto tenet, quod fuerat cogitatum. quid est enim armenta & greges inuadere? quid armare iuuentutem? nisi gradatim ad id tendere, ut eriperent alienum imperium non male quæsitum, sed relictum a parentibus? quod autem deesset ultor admissi, ipsa pro ultione ingerit, quod cēt præsenti pœna grauissimum. quid enim est instanti supplicio peius, quam diu expectare quod metuas? quid sæuius duriusq; tormentis, quam gerere pectore quod animum diuturna expectatione torqueat? & omne corpus affligat?* Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta. *Accipite, inquit, quod mentes uestras affligat, atq; animis hæc mea dicta figite, hoc est, quæ infixa uos uulnerent & excrucient competenter. uerum ne in contemptum uenirent, quæ fuerant dicturæ, dat illis autoritatem uenientem ueluti ex præcepto iouis, & apollinis iussu, quod eo credibile uideri troianis potuit, quia cum rursum nauigare ad apollinis oraculum uellent, dijs penatibus nuntijs futura didicerunt.* Ait ergo. Quæ phæbo pater omnipotens mihi phoebus apollo Prædixit. *Prædixit bis accipitur, ut sit, quæ phœbo pater omnipotens prædixit, mihi phœbus apollo. prædixit.* Vobis furiarum ego maxima pando. *Non mea ad uos sed magnorum*

sonam, addidisse nomen eius, ænea uigila. Si, *inquit, uigilas. perseuera in eo, & habenas omnes uelis immitte. Exhortatio istiusmodi fuit in duplicationem eiusdem dicti, ut cætera attentius au diret. Illud uero non erat in totum dubitantis, quod post incertam uocem subsecutum est, ænea uigila. Videtur enim remouisse, in quo dubia fuit, dicendo, ænea uigila: quia gubernans nauim dormire non debuit. sequitur personæ loquentis euidens demonstratio. ut æneas nosset, quæ omnium nomine loquerentur, in quo ipsa gesta posset apertius noscere.* Nos, ait, sumus idææ sacro de uertice pinus. *Quid apertius ista narratione? qua dictum est, quæ essent, & unde?* Nunc pelagi nymphæ classis tua: *Et quæ naues tuæ fuimus, nymphæ maris sumus effectæ. in perspicua breuitate totum dictum est. sed quando æneas id crederet, potuisse fieri, nisi subsecuta cætera ignorantem docuissent, tantum numinis ualuisse potentiam, ut possibile fieret, quod humana mens non auderet admittere?* Nos sumus idææ sacro de uertice pinus, Nunc pelagi nymphæ classis tua. *Dum dici conuenerat. posuit tertium, & quod tertium secundum ordinauit, nam primo arbores fuerant, naues postea: tertio loco nymphæ. sed in hac ordinatione non errauit poeta. splendidius quippe uoluit loqui. nec ordinationem ipsam loquendo confudit. quid enim dixit, arbores fuimus dudum. nunc nymphæ sumus effectæ, quæ fuimus naues tuæ. ornatius dictum est, quam dicere, & arbores fuimus, de hinc naues, postremo nymphæ. duo, quæ æneas nouerat, strictim dixit. sciebat enim unde pinea ligna sumpsisset, & quid fabricasset ex ipsis. quemadmodum uero nympharum in faciem uersæ sint, nesciebant. Hanc igitur partem latius refert: breuitate quippe instituti plene non poterat, qui nouo & incredibili exemplo gesta non nouerat.* Perfidus ut nos Præcipites ferro rutulos, flammaq; premebat, Rupimus inuitæ tua uincula, teq; per æquor Quærimus: *Inimici nomen noluit dicere. sed pro ipso conuitiosa duo posuit. dixit enim perfidum, dixit rutulum. præmebat nos, inquit, hostis, atq; utinam aliquanti meriti. urgebat ferro, urgebat & flammis. ut naufragium de nobis efficeret: aut absumptas ignibus in cineres uerteret. sed hæc præuenimus fugiendo, melius existimantes abrumpere uincula tua, quam ad interitum remanere: te per æquor quærimus. quam difficile est, quærere unumquemque per mare, in quo tanta latitudo est? nec sciri qua in parte repiri ualeat? quantus amor ostensus est tanto labore suscepto?* Hanc genetrix faciem miserata refecit, Et dedit esse deas: *Ad tantam desperationem uenimus, ut quod uides, non nostro ingenio & diuina miseratione mereremur. Genetrix enim, hoc est deum mater, hanc nobis imposuit formam, ac ex mortalibus immortales effecit:* Aeuumq; agitare sub undis: *A' contrario positum. naues enim merguntur, ut pereant: istæ mersæ sunt, ut euaderent nymphæ. Assignata persona sua, & edito casu, quo nymphæ esse potuerunt, incipit referre, quid agatur. ut appareat, quare dixit, & uelis immitte rudentes.* At puer ascanius muro fossisq; tenetur. *Primam causam immisit ascanij ostendens spem ostendensq; metum. spem, ne eadem animos eius frangeret. metum ut festinaret auxilium ferens: neq; adhuc incolumis fuerat, ut pateretur obsessum. sciat hoc ipsum monstrans, quomodo spes, quomodo esset metus. ex parte spei sunt murus & fossa, quibus muniebatur ascanius. ex parte autem metus puerilis ætas, in qua constitutus fuit.* Tela inter media, atq; horrentes marte latinos. *Inter ipsum tamen & mortem non plurimum dicebat interesse discriminis. debuit igitur properare, antequam ad eius interitum hostis auidissimus perueniret.* Iam loca iussa tenet forti permixtus hetrusco Arcas eques. *Directionem istorum poeta non descripsit, sed hinc intelligitur facta. hos igitur nuntiat, ea iam loca tenuisse, quæ in mandatis habuerant.* Medias illis opponere turmas, Ne castris

deorũ autoritate ueniens pando. hoc genere dedit, & suæ personæ aliquam potestatem dicendo, maxima sum furiarum, digna proculdubio, per quam tristia mandarentur. ut autem in hoc quod contrarium fuerat, & illis ad pœnam proficiens facilius crederent, prospera iunxit aduersis, dicendo. Italiam cursu petitis, uentisq; uocatis Ibitis italiam, portusq; intrare licebit. *Hæc troianis fuerant optanda, sed contraria nouissime posuit, ut de superioribus prosperis crederentur, & sumerent fidem. sequitur enim.* Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem Quã uos dira fames, nostræq; iniuria cædis Ambesas subigat malis absumere mensas. *Vt necessitate famis diræ, hoc est crudelissimæ atq; grauissime, non remedio licito sed sacrilegio subuenirẽt. has. n. mẽsas dixit, quæ ex frumẽto cõfectæ dijs penatibus cõsecrãtur. sed hoc genus pœnæ potuit uideri ab ultione harpyiarũ esse discretum, addidit celæno, nostręq; iniuria cędis, ut troiani sciret, uelut merito harpyiarũ inultum non fore, quod fecerant.* Dixit & in syluam pénis ablata refugit. *Dixit talia, & refugit in syluas, nec apparuit postea.* At sociis subita gelidus formidine sanguis Diriguit. *Repentina, inquit, infecta formidine socijs meis diriguit sanguis, hoc est de uigore suo pulsus est, & in frigus calore mutatus.* Cecidere animi. *Fiducia superiorum aduersis debilitata nuntijs concidit. optime posuit cecidere. non enim cadit nisi cui metus fuit in summo animi. igitur troiani instructi prosperis ex deorum responso, cum sublimes accidere aduersis dijs sumpsissẽt.* Nec iam amplius armis, Sed uotis precibusq; iubent exposcere pacem. *Vsq; adeo cõciderãt metu, ut affectu belladi reiecto cẽsuerint fundendas preces offensis, & uota faciẽda. hoc est sacrificia, qbus placere potuissent, & ueniã dare.* Siue deæ, seu sint diræ obscęnæq; uolucres. *Nec cogitandũ in tali cã, quæ essent autores dictorũ taliũ, uel quale esset, sed qualia dicta sint considerãdum, siue enim essent deæ, siue monstruosæ uolucres, respiciendũ nõ esse, dũmodo fierẽt ea, qbus imminẽtia mala remoueri possent.* At pater anchises passis de littore palmis Numina magna uocat, meritosq; indicit honores. *Omnibus locis uirgilius primas dat anchisæ cõsiliorum omnium partes, ipsiq; sacrorum sciẽtiam plenã fuisse cõmemorat. deniq; quid significaret procedens ex capite ascanij flamma ipse prodidit, & quemadmodum polydori piaculum purgari potuisset, ipse monstrauit. ipsius consilijs steterunt desiderta troianorum. uideamus & hic, quid consilij habuerit, quum omnes troiani dicerent, Siue deæ, seu sint diræ obscænæq; uolucres, placandas esse uotis & precibus. Ille, inquit, prouidentissimus non secutus est errorem omniũ, qui tractabant superflua ne omissis ueris obsequiis, facerent ea, quæ instanti necessitati prodesse nõ possent, nõ rogat harpyiam, quam cõstabat esse mõstruosam, nõ rogat eã, quę se aliorũ iussiones pertulisse professa est, nõ rogat eã, quæ autoritatem perferebat potestatis alienæ, rogabat, inquit, magna numina. ipsa enim placanda fuerant, quibus origo feralis nuntii dicebatur exorta. meritosq; indicit honores. meritos debemus accipere nõ delatos arpyis offensis, ut cæteri dicebant, sed diis potissimum conuenientes pro magnitudine petitionis & eorum persona, qui uere fuerant rogandi. aut meritos secundum interiorem sacrorum scientiam. ut enim desideriorum genera diuersa sunt, ita & uota deprecationesq; diuersæ. Hæc igitur fuit eius uox, atq; hæc summa petitionis.* Dii prohibete minas, dii talem auertite casum. *Ne celæno composita uel falsa propter iniuriã suam pertulisset. minas inquit. minæ enim quanꝙ non habeant fixæ alicuius sententiæ definitionem, tamẽ etiam ueritate cessante, ne omen facerent, petit minas prohiberi, non nunꝙ enim accidunt, quæ ab iratis optantur. dii talem auertite casum, & si uere talis casus imminet auertite. ut autem melius probemus, & incerta & certa esse potuisse, quæ dixerat celæno, atq; hoc anchisen recte nosse, uerba ipsa deprecãtis cõsideremus attẽtius. quũ diceret, dii ꝓhibete minas, ostẽdit nihil fuisse*

iungant, certa est sententia turno. *Vnum prosperum dixit, quia peruenerant sui. dixit*
contrarium, quia turni dispositio fuit medios opponere, qui eos castris suorum non sinerent iun-
gi. Hoc genere *ostendit omnes in periculo esse, quum alij subuenire non possent. pro-*
pterea celeritatem suadebat, ut ante æneas ueniret, quam turnus cogitata perficeret: potuit quippe
æneas adueniens & clausis & uenientibus subuenire. Surge age. *Hortatur ut surgat: sed se-*
dentem excitat, non dormientem. surge age non est iubentis, sed urgentis ad gloriam. Et aurora so
cios ueniente uocari Primus in arma iube. *Et aurora, inquit, ueniente. hoc est ante quam*
plena redeat lux in arma conuocari socios primus præcipe. primum admonet facere, quæ res uin
cendi fiduciam promittebat. Et clypeum cape, quem dedit ipse Inuictum ignipotens,
atque oras ambiit auro. *Consternabuntur hostes, inquit, si te primum uiderint incipere ag*
gredique certamen, atque armis diuinis instructum. Crastina lux, mea si non irrita dicta pu-
taris, Ingentes rutulæ spectabit cædis aceruos. *Ecce prædicit, & futura. ut uere appa*
reat dea. si non ait mea dicta contempseris, & monita mea inania tenueris. Probabis quantas de
rutulis strages uidebit crastinus dies: Dixerat, & dextra discedens impulit altam, Haud
ignara modi puppim. *Quod nauis fuisset aliquando, altam nauim discedens impulit dex*
tra sua, modum seruans. quo sciebat tuto concitari nauigia: non enim debuit plus fieri propter pe
riculum, nec minus propter tarditatem. accedens igitur ipsius loquentis adiumentum, quantum
profuerit, sequentia probant. ait enim Fugit illa per undas: *Quum nauis fluctibus portaretur,*
non uidebatur currere, sed uolare: Ocyor et iaculo, & uentos æquante sagitta: *Atque ita*
uolabat, ut uelocior esset iaculo & sagitta, quæ uentorum flatibus solet æquari: Inde aliæ ce-
lerant cursu. *Quid enim prodesset, si sola nauis, in qua æneas fuit, celerius tenderet, cæteris*
lento actu remanentibus? Ibant ergo omnes celeres omni tarditate submota. Stupet inscius
ipse Tros anchisiades. *His auditis & uisis obstupuit æneas ipse.* Animos tamen omine
tollit. *In ipso tamen stupore constitutus, quanquam gesta nesciret, tamen omnia ad omen tra-*
hens, animos tollit. considerabat quippe diuina omnia fauere partibus suis. non dixit, lætus
effectus est, quoniam audierat & aduersa atque formidolosa fuisse, tamen melior spes subleuatis
animis erectis fuit. Tum breuiter supera aspectans conuersa precatur. *In necessitate*
enim non debuit pluribus loqui. supera autem aspectans precatur: quia non nymphis agendæ sunt
gratiæ: sed illi, a qua bona illa profecta esse uidebantur. Alma parens idæa deum. *Tria po-*
suit, quibus fauorem eius in suas partes magis ac magis adduceret. alma idæa parens deum. aug-
mentum dehinc laudis adiecit: Cui dyndima cordi Turrigeræque urbes, biiugique ad fre-
na leones. *Summam dehinc petitionis annectit deprecatione ac laude conclusa.* Tu mihi nunc
pugnæ princeps, tu rite propinques Augurium, phrygibusque adsis pede diua secun
do. *Quæ, inquit, prima actus meos fouere cœpisti, tua auguria ista prosperitate plena confirma*
& secundis accessibus meos meorumque conatus attolle. Tantum effatus, & interea reuo-
luta ruebat, Matura iam luce dies, noctemque fugarat. *Cum fine uerborum eius lux*
clarior cœperat fieri. Principio sociis edicit, signa sequantur, Atque animos aptent ar
mis, pugnæque parent se. *Edicere, est cum autoritate aliquid curandum iubere. Quod igitur*
multorum præceptorum fuit, subacto sermone collegit: ut sequerentur signa, componerent ani
mos, & hos pugnæ & ingruenti certamini præpararent. Hoc enim uolebat efficere: quod cimo
docea docente præceperat: quum diceret, surge age & aurora socios ueniente uocari Primus
ad arma iube. & clypeum cape, quem dedit, ipse Inuictum ignipotens, atque oras ambyt auro.

dispositũ. sed ne oriretur, fauorẽ diuinũ fuisse necessariũ, minas, inquit, phibete nõ imminẽs malũ. talẽ aũt auertite casum, ut si uere esset casus eiusmodi, q potuisset existere, auerteretur. ecce singula singulis dedit. supra dixit, prohibete, hic dixit auertite, ut prohiberetur nasci, quod non erat, auerteretur uero quod credebatur ingruere. Et placidi seruate pios. Hoc est recte uiuentes, & cultores uestros deprecatione completa. Tũ littore funẽ Diripere, excussosq; iubet laxare rudẽtes. Fugienda enim illa fuerunt loca, in quibus non homines, sed execranda monstra commorabantur. Tendũt uela noti, fugimus spumãtibus undis, Qua cursum uẽtusq;, gubernatorq; uocabãt. Dictis talibus oñdit, nõ fuisse nauigationẽ ad aliquã destinatam partem, sed q eẽt opportuna fugientibus. fugimus, inqt, qua cursum uentusq; gubernatorq; uocabãt, qui fugiens nauigat, eo tendit, quo duxerit uentus gubernator quoq; qa aliud nõ põt, uẽto cõsentit. incipit iam describere loca, q̃ nauigãdo trãsyt. Iã medio apparet fluctu nemorosa zacynthos, Dulichũq;, sameq;, & neritos ardua saxis. Nõnullarũ insularũ nõ fuit necesse facere mẽtionẽ. inueniuntur enim esse superfluę, sed ad necessarias uenire non potuit, nisi etiã illas narratio contineret. Effugimus scopulos ithacæ laertia regna, Et terrã altricẽ sæui execramur ulyssis. Ecce puenit ad eã reuera, quam se ac suos gratulabatur euasisse. fuit. n. hostilis, & quæ ulyssem sæuissimum nutrisset. Mox & leucatæ nimbosa cacumina mõtis, Et formidatus nautis aperitur apollo. Videtur hæc cũ aliqua ratione posita, quia cum esset formidabilis nautis, illic troiani fatigationis necessitate cõpulsi cũ ponerẽt, opportunã refectionẽ habuerunt, usq; adeo ut his & facultas sacrificandi dys occurreret, & in honorem apollinis, cuius tanta beneficia habuerũt ludis exercendis, daretur occasio. Iccirco posuit. Ergo insperata tandẽ tellure potiti Lustramurq; ioui, uotisq; incendimus aras, Actiaq; iliacis celebramus littora ludis. Dictũ est iã quæ fuerit ludorũ causa, dicit quoq;, quales ne ob luxuriã facti uideãtur, qa uictis & male pegrinãtibus nõ cõgruebat exercere uulgares & turpes. causa igitur celebrandorũ ludorũ fuit, quæ est sacrificãdi. Iuuat euasisse tot urbes Argolicas, mediosq; fugam tenuisse per hostes. Ac p hoc cõseruatæ salutis gratulatio fuit, q hostiles urbes magnitudine potẽtes & q̃plurimas nũero tuti securiq; trãsissent. Ipsi quoq; ludi cõueniẽtes uiris fortibus. Exercent, inqt, patrias oleo labẽte palæstras Nudati socii. In illo spectaculo uirtutis fuit artisq; certamẽ, nõ tũc primũ arreptũ, sed a parẽtibus traditũ in troia. Actiaq; iliacis celebramus littora ludis. In his littoribus quæ uictores tenebãt, nos, ait, troiani iliaco more ludos celebrabamus. tanta enim prosperitas suffragata est, ut medios fugam tenuisset per hostes. sine cuiusq̃ hostis impedimento cursum tenuisse, gratissimum fuit. Interea magnum sol circũuoluitur annũ. Deest per. nam sic esse debuit per magnum annum sol circumuoluitur. plerunq; tamen & deductis præpositionibus tenent locutiones integritatem suam. Et glacialis hyems aquilonibus asperat undas. Ad felicitatẽ suam dicit pertinuisse, ut in ipso loco diutius constitutus nihil hostile persenserit, eo uel maxime tempore, quo obsistente hyeme fuga nõ posset euadere. Aere cauo clypeũ, magni gestamen abantis Postibus aduersis figo, & rẽ carmine signo. Laudando magnitudinem clypei, & eius prę ferendo uirtutem, cui occiso detraxerat spolia, se proculdubio laudat, quem constabat extitisse uictorem. postibus aduersis figo, ut uenientium oculis etiam cum non quæreretur occurreret, & a nullo conuelli posset & refixum auferri. ecce adycit laudis suæ supplementum, dicendo & rem carmine signo. tantum, inquit, oty insperati habuimus in hostilibus terris degentes, ut post omnẽ lætitiam ac ludorum celebritatem, post impedimenta hyemis impune transactę uacuum esset, & insultaret uictoribus, scutum figendo in foribus templi, & tale scribendo epigramma.

Ianq; in conspectu teucros habet. & sua castra. *In quibus fuerant sui, & ipsi uideri potuerant.* Stans celsa in puppi. *Ad altitudinem nauis accessit aeneae quoq; satis eminens forma. nam, quum constaret, multo altior est factus ratione loci, & corporis proceritate.* Clypeum tum deinde sinistra Extulit ardentem. *Ecce multiformi altitudini accessit augmentum. Erexit quippe sinistram manum cum clypeo. ardentem, addidit, ut ex altitudine & clypei ardentis flamma facilius occurreret oculis troianorum properantis aduentus.* Clamorem ad sydera tollunt Dardanidæ e muris, spes addita suscitat iras. *Erecti sunt, qui iacebant, & gaudium, quod ex aduentu regis sui cœperant clamoribus testabantur: tantum potuit spei melioris hortatus, ut irascerentur hosti, quos metus pauloante deiecerat.* Tela manu iaciunt. *Deniq; & tela audebant iacere.* Quales sub nubibus atris Strimoniæ dant signa grues, atq; æthera tranant, Cum sonitu, fugiuntq; nothos clamore secundo. *Quemadmodum solent grues e' medio atrarum nubium libertate suam uolantes nuntiare lætitiam: sic troiani grutulantes exclamauerant.* At rutulo regi, ducibusq; ea mira uideri Ausoniis. *Quia rutuli in plano fuerant, nesciebant causam gladii troianorum & admodum mirabantur. unde illis esset repentina lætitia.* Donec uersas ad littora puppes Respiciunt, totumq; allabi classibus æquor. *Dum rutuli causas cupiunt nosse lætitiæ, troianorum repente uiderunt per totum æquor naues ad littus accedere. moraliter positum est, totumq; allabi classibus æquor. Turbatis quippe repentino terrore plus apparebat, q̃ testabatur fides rerum. cæterum quando fieri potuit, ut per totum æquor nauigia haberentur?* Ardet apex capiti, cristisq; a uertice flamma Funditur, & uastos umbo uomit aureus ignes. *Ipse quoq; æneas in ipsa uenientum multitudine uidebatur. apice capitis ardenti, & coruscus umbone: ita ut ex eo non fulgur, sed flamma uideretur exire.* Non secus ac liquida si quando nocte cometæ Sanguinei lugubre rubent, aut syrius ardor Ille sitim morbosq; ferens mortalibus ægris Nascitur, & læuo contristat lumine cælum. *Quia scutum & alia, quæ æneas liberalitate uulcani meruerat, in multorum exitium fuerant facta, comparantur his sydera, cometes & syrius: quæ quando oriuntur, morbos ferunt hominibus & interitum plurimorum: Hæc dicuntur & imperij commoditatem portendere. quod ait læuo lumine, tale est quale illud, quod ait. Nam lux inimica propinquat: ut ostenderet lumen non semper esse optimum: sed aliquando extoriri contrarium. Nam cometes & syrius tanto sunt perniciosiores, quanto fuerint luce maiore perspicua:* Haud tamen audaci turno fiducia cessit Littora præripere & uenientes pellere terra. *Quum contraria partibus suis turnus aspiceret, non perdidit eo usu constantiam: sed audacia, qua semper est usus, consilium tenuit: ut ante caperet terram, ne æneas, uel qui cum eo erant nauibus exponerentur. Inducitur dictio hominis audacis, & eius qui nollet suos trepidatione confundi, asserentis prodesse potius, quod potuit uideri contrarium.* Quod uotis optastis, adest perfringere dextra In manibus mars ipse uiris, nunc coniugis esto Quisq; suæ, tectiq; memor, nunc magna referto Facta patrum laudes. *Tandem, inquit, socij. quod cupiebatis effectum est hostem habetis in manibus. exercete dextras. ipse mars attulit, quos cædatis. propterea sic cœpit, quia si alij turri ac fossa defendebantur, & muri isti fuerant in aperto in manibus mars ipse uiris. Quisquis uirilem, inquit, animum gerit, fidat manibus suis, & præsentis occasionem temporis non omittat. Dehinc opportune primam coniugum posuit causam: ut unusquisq; cogitans aduersa certaminis, quid pati uxor hostibus dominantibus posit, animo præ-*

Aeneas hæc de danais uictoribus arma. *Magna breuitas tituli, sed intellectus uberrima latitudo. æneas posuit, æneas scripsit, quod fuit ex aperto memorabile, ad illa eum loca uenire potuisse tutum illic fuisse, ubi fuerat piculū manifestū habuisse arma sublata uictoribus, & in ipsorū sedibus eadē ostētationis causa posuisse, addidisse quoq; epigrāma quod testaretur scribētis gloriā, & eorū q superiores recesserāt, ludibria demōstraret. quū aūt dona huiusmodi apud se uictores cōsecrare sint soliti, æneæ fortunæ prouenisse, aut apud uictores arma ipsis reparata atq; erepta uictoribus publice collocaret.* Linquere tum portus iubeo, & considere transtris. *Hoc facto, quoniam ulterius illic remorari contrariū fuit, iubeo, inquit, socijs ut naues in altū promoueant.* Certatim socii feriunt mare, & æquora uerrunt. *Obsequentes, ait, iussis meis & saluti propriæ consulentes, aggressi sunt nauigationē, subiungit trāsitus sui cōtextū discurrēs per insularum nomina, non quæ necessariæ fuissent, sed ut perueniret ad eā, quā reuera tacere non debuit. hoc loco etiā illud reperiendum est, poetā non considerasse omnium insularum nomina, ne faceret narrationem ipsius continuationis uitio odiosam. Immisit enim commoratum æneam apud apollinem, diu exhibuisse ludos & abantis clypeum fixisse postibus templi, nauigasse iterum, ut nominaturus alias insulas quandam faceret relationis nouitatē.* Protinus aerias phæacum abscondimus arces. *hoc est transimus. ecce generalitas, ubi specialis dictio non fuit necessaria.* Littoraq; epiri legimus. *Id est nauigando retinemus.* Portuq; subimus Chaonio, & celsam butroti abscondimus urbem. *Hæc est pter quam descriptæ sunt cæteræ. de ista. n. habuit, quod referret, quod in alijs nō habuit.* Hic incredibilis rerum fama occurrit ad aures, priamiden helenū graias regnare per urbes Coniugio æacidæ pyrrhi, sceptrisq; potitum, Et patrio andromachen iterum cessisse marito. *Ad hūc, iqt, ueniēs locū loquēte fama pcepi, q tādiu nō putaui esse credēda, q̄ diu hæc rebus ipsis & meis oculis cōprobassem. Incipit enumerare ipsa incredibilia, priamidē dixit & helenū, priamidē, qa pter unū paridē q uxorē sustulerat agamēnonis, oēs filios priami posos græci habuerūt. Iñ ergo incredibilis fama de heleno, qa filius fuit priami & paridis frater. quod dixit helenū abiecte pnuntiandū, & accipiendū est p fortuna, q incurrerat. captiuus enim fuerat, perindeq; seruus, helenū graias regnare p urbes. uictū imperare uictoribus hoc dixit a persona. a loco autem troianum in græcia, a q̄titate non per unā ciuitatem, sed per plurimas, a fortuna uero regnare coniugio æacidæ pyrrhi, sceptrisq; potitum. hoc fuit ipsius incredulitatis augmentum, uxorem etiā pyrrhi, euersoris troiæ, & priamidæ gentis eidem heleno, quem priami filium esse constabat simul cum regno cessisse. cum idem pyrrhus uita fuisset exemptus.* Et patrio andromachen iterum cessisse marito. *Tertium accedebat quod dictis fidem afferre non posset, andromachen uxorem quondā hectoris post captiuitatis sortem malamq; fortunā in eius uenisse coniugium, qui eius esset & affinis. hunc enim helenum constabat filium esse priami hectoris fratrem.* Obstupui, miroq; incensum pectus amore Compellare uirum, & casus cognoscere tantos Progredior portu classes & littora linquēs. *Religiosa curiositas, et honestum desiderium. his, inqt, auditis obstupui potius, q̄ miratus sum. & licet oīa ex celebritate famæ iā p ueris ducens, tñ nosse cupiēs casus, q talia perfecissent, cœpam ad ipsum helenū tēdere pgressus e portu ut ex ipo cui tāta psspitas uenerat, oīa certiori fide cognoscerē. Itaq; cū nō lōge a nauibus pcessissem.* Solēnes tum forte dapes, & tristia dona Ante urbem in luco falsi simoentis ad undam Libabat cineri andromache, manesq; uocabat hectoreum ad tumulum, uiridi quem cespite inanem Et geminas causam lachrymis sacrauerat aras. *Quomodo, inquit, ad helenum pergebam, quod decuit grauem uirum, ut uir uiro referente*

uidente tractaret Et eiuſmodi ludibria *uirtutis auxilio præueniret . tueretur quoq; omnia ſua ,*
quæ domi habuiſſet , ne inimicorum commodis cederent , quæ longi temporis congeſſerat labor.
debere ante oculos ſtare laudes et facta maiorum , ne degneres inuenti eſſe ac ſuorum clarißima.
facta ueterum tuuc amitterent. augenda eſt magis per poſteros illorum gloria fortitudinis nixu ,
ꝗ inertia ceſſantis minuenda . Perficiendæ *gloriæ debuit conſilium dare , qui audendi diſſuade-*
bat effectum , ſimul etiam aperire profutura conſilijs ſuis. tunc enim excitare potuit animos ſin-
gulorum , ſi facilitatem in aggrediendo , et ex congreſſu commodum præuiderent: atq; ut id pro-
peranter fieret , addidit . Dum trepidi egreſsiq; labant ueſtigia prima . V*ltro occurri*
deſcenſuris debuit , ne firmitatis poſt parua momenta greßibus ueſtigiorum reſumerent firmita-
tem . Præſtat, *inquit , labantes aggredi ꝗ excluſo pedum languore firmatos .* Audentes for-
tuna iuuat. Non *iuuat fortuna torpentes : ſed audentibus adeſt: nec deſerit audentes ad glo-*
riam , ſed auſus egregios optatam perducit ad palmam . Hæc ait, & ſecum uerſat quos du
cere contra, Vel quibus obſeſſos poſſet concredere muros . Q*uum hæc locutus eſſet ,*
elegit , quos ſecum contra duceret: hoc eſt contra eos , qui nauibus uehebantur : et quos obſidioni
conſeruandæ dimitteret. Metui *enim neceſſario debuit : ne dum omnes intenti littus obſeruare*
contenderent , uis utrinq; emergens medium agmen oprimeret . Interea æneas ſocios de pup
pibus altis Pontibus exponit. multi ſeruare recurſus Languentis pelagi, & breui
bus ſe credere ſaltu, Per remos alii . De*ſcenſus eorum , qui cum ænea uenerant , uarie bre*
uiterq; deſcribitur . et in ea deſperatione oſtenditur , quam præuiderat turnus. Aeneas, *inquit ,*
alios appoſitis pontibus exponebat , multis ambulandi deſuetudine trepidis: quorum greſſum natu
ra ſua infirmauerat mare. uſq; adeo ut relabentis undas et languentis pelagi , hoc eſt placidi metue
rent: qua cauſa obſeruabant earum reditum , ne remeantes in altum traherent exire cupientes. Tan
ta fuit conſtãtia greſſus , ut metueretur etiã placidi æquoris motus. Et breuibus ſe credere ſal
tu . A*lij breui ſaltu ſeſe iactabant propter infirmitatem pedum: alij uero deſcendebant per re-*
mos , Speculatus littora tarchon, Qua uada non ſperat, nec fracta remurmurat un
da, Sed mare inoffenſum creſcenti allabitur æſtu. Auertit ſubito proras, ſocioſq;
precatur . T*archonis impatiens uirtus quum in deſcenſum oras aduerteret , uiſum eſt ei , ut per*
eam partem littoris uaderet , qua omnis tranquillitas fuit: nec unda illidebatur in ſaxa: nec ali-
qua uenientem uada terrebant . R*epente igitur proras obuertit: deprecans ſocios ad officia uir-*
tutis implenda. plurimum enim ad effectum proficit , quum prece utitur , qui iubere potuerat .
Nunc o lecta manus ualidis incumbite remis, Tollite, ferte rates. M*agnum ardorem*
uiri fortis inducit , et eius , qui ob intentionem pugnæ ipſa naufragia non dubitaret admittere , in eo
que , ut omnino auferret , ipſe eſſet hortator , ipſe proponeret , quæ in contrarium uenire potuiſſent
et ipſe reſponderet. Q*uis enim reſciret in uado ceſſare remigia debuiſſe ? quis ignoraret frangi*
potuiſſe nauigia? ubi altitudo pelagi deficiens ſola ipſis nauibus pericula demonſtraret ? Incum-
bite , inquit , iuuenes remis. Potuit *dici quomodo incumbemus , et deeſt inimica ſubſtantia , quæ na*
ues ab inimica terra ſuſpendat. Ille *reſpondentis animo ait ,* Tollite *, ferte rates: ut fortitudo*
præſtaret hominum id quod loci natura non poterat. Inimicum findite roſtris Hanc ter-
ram , ſulcumq; ſibi premat ipſa carina . Et *ſi erit , inquit , in nauium amißione detrimen*
tum , proueniet tamen nomen maximum , ꝗ inimicam terram ſcindimus roſtris. Frangere nec
tali puppim ſtatione recuſo Arrecta tellure ſemel. C*erte quid ultra nauibus opus eſt ,*
quando terras , quas quærebamus inuenimus ? Quæ talia poſtquam Effatus tarchon .

Maior. facta / nepotib. amplianda

desiderata cognoscerem. euentus attulit ipsius primã andromache præsentiã. nam haud ꝓcul a nauibus constituta in luco, qui extra ciuitatem fuit, defuncto hectori, in cuius matrimonio ĩcolumi patria tenebatur, reddebat triste obsequium. illic enim constituerat inanem, hoc est sine funere hominis tumulum propter lachrymarum causam, ut quasi aduersam mariti memoriã pergẽs occasiõem flendi haberet, & eum ad tristes epulas aduocaret. descripsit eã fuisse in luco, & parentalibus obsequiis occupatam. uideamus utrum poeta memor fuerit sui. non uult. n. æneam cum muliere sponte cõseruisse colloquium, quod ueniret ex dispositione ꝓpriæ uoluntatis. debuit & illam inducere priorem uidisse æneam, quæ ex occultis luci illius spatiis potuit prima conspicere uenientem. Vt me, ĩqt, conspexit uenientẽ, & troia circũ Arma amens uidit. Et cõfirmata ex repetino casu armorum troianorum consideratione certior facta est. Magnis exterrita monstris Diriguit uisu in medio. Reuera monstrum fuit, ut quo tpe hectoris manes uocabantur ad tumulum, æneas insperatus apparuisset, quasi & ipse defunctus, diriguit uisu in medio, Anteq̃ plene uidisset, diriguit, quod explanat sequẽtibus dictis. ait. n. Calor ossa reliquit. Quippe turbata mẽte recedit calor. Calore recedẽte qd superest? nisi ut frigus succedat & ĩtercedat uigor aĩ quo corpora gubernãtur & constant? Labitur. Cum hac ex causa stare nõ posset, lapsa est. defectus. s. animi & corporis. Et lõgo uix tandẽ tẽpore fatur. Post longum tempus recepto sensus aliquantulo uigore hæc locuta est. Mirum consilium poetæ ad personam mulieris soluentis inferias mortuo, & amorem mariti etiam perditi retinentis, præter sexus errorem, & muliebrem imprudentiam, addidit etiam confusionem mentis, ut imperfectum putaret quod uiderat. nam si plene uidisset, intelligeret uiuum, quem uenire conspexerat, cuiusq; arma cognouerat. quum igitur loqui, utcunq; potuisset uellet, aperuit suæ mentis errorem. ecce prior uidit mulier, prior loquitur, æneæ uerecundia intemerata seruatur, qui respondentis officio functus ostẽditur, nec aliquid prior exegit. Vera ne te facies? uerus mihi nuntius affers Nate dea? uiuis ne? aut si lux alma recessit, Hector ubi est? Q̃m amẽtis fœminæ inducta ꝑsona est, & q̃ supra tractata sunt, osñdunt eius errorẽ, dicamus secundum eã, quid senserit, existimabat uiuum, quoniã & armatũ uiderat, & per diẽ mortui uideri non possunt. rursus arbitrabatur mortuũ ex occasione loci, & parentationis causa, quia illic fuit licet inanis hectoris tumulus. & tunc æneas apparuit, cum hector solemniter uocabatur. si uiuis, inquit, refer. Sin uero mortuus aduenis, cur nõ tecũ est hector? Dixit, lachrymasq; effudit, & omnem Impleuit clamore locum. Post mariti, inqt, nomẽ quod gemebunda ꝓtulerat, nihil potuit loq. dolor enim ei totã ademerat uocẽ, quid tamen animo gemeret, ubertate lachrymarum, quas copiose fundebat, & clamoribus tristibus demonstrauit. potest & sic intelligi & (ut arbitror) hoc magis est uerum, non fuisse necessariũ alia querere, quoniam in dolore posita de solo marito debuit loqui, quẽ putabat æneæ sociatum. Te, & affers, his debemus accipere. ut sit, uera ne te facies affert? uerus te mihi nuntius affers? Vix pauca furenti subiicio. Insani doloris muliebris immoderatione a statu mentis exclusus, uix, inquit, etiam ipse paucis respondi, uel ꝙ essem turbatus, uel ꝙ scirem illam plura audire non posse. Et raris turbatus uocibus hisco. Perturbatiõe mẽtis hiabã, potiusq̃ loquebar. raræ sunt enim uoces, quum ob aliquam causam continua uerba esse nõ possunt. Viuo equidẽ, uitãq; extrema per oia duco. Cito respondit ꝓpositis, & fortunæ suæ miserias breuissima insinuatiõe signauit, ut aũt confirmaret, quæ dixerat dicit. Ne dubita nam uera uides. Sciebat enim se cum ea loqui, quam amentem fecerat dolor. Heu quis te casus deiectã coniuge tãto Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit? Incipit æneas uicissim inqrere, in qua fortuna andromache post captiuitatem constituta uideretur. quod ipsum non sine dolore faciebat

Quem quum tarchon fuisset effatus, & talia dixisset, quibus ultra responderi non posset. Socii consurgere transtris, Spumantesq; rates aruis inferre latinis. Nitebantur remis socij, ut contrario more naues non in fluctus, sed in terram surgerent. In hoc facto non stultitia sed ultionis reportandæ cupiditas probabatur. Quippe consecuta uictoria totum, quod pro ea uidebatur amitti, potuit raparari, si esset necessarium. Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ Omnes innocuæ. Iam peruenerunt in siccum rostra: & quod fuerat insperatum, prospere uentus adiuuat, ut omnes illesæ consedissent. quod dixit innocuæ, non φ ipse cuiq; non nocuissent dixit, sed φ ipsis nihil contigisset aduersi. Sed non puppis tua tarchon: Omnes, inquit, euaserunt excepta ea, in qua fuerat tarchon. Incipit casum eius narrare. Nanq; inflictæ uadis. Hoc est infecta iniquis littorum locis. Dorso dum pendet iniquo. Dorsum dixit locum editum, in quem acta conscenderet. iniquitas dicta est, quæ uenientem nauim seruare uel sustinere non potuit: Anceps, sustentata diu. Quum diu nutabunda nunc in unam partem, nunc in aliam iungeretur. Soluitur, atq; uiros mediis effundit in undis. Repente dissoluta est, & in undis adhuc posita. uiros, quos portabat, effudit. Fragmina remorum, quos & fluitantia transtra Impediunt, retrahitq; pedes simul unda relabens. Quum se undis liberare niterentur, impediebantur naufragij partibus, & unda retrorsus ducta nitentium gressus & uestigia reuocabat. Nec turnum segnis retinet mora: Quũ hoc turnus uidisset, nulla mora potuit retineri. Sed rapit acer totã aciẽ in teucros, & cõtra in littore sistit. Quãta fuit auiditas, uel quãta casus emergẽtis occasio? quã ne amitteret turnus, oẽs suos eo cõcessit elegit: ubi impedientibus pelagi undis, e diuerso uenientes facilius ipse & cautius expugnare posset. Signa canunt. Signorum hortante cantu itum est in certamen. Primus turmas inuasit agrestes Aeneas omen pugnæ. Primum possumus accipere, non tantum primo incipientem, uerumetiam sine aliorum societate, magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitium plurimorum. Strauitq; latinos: Occidit plurimos: quum non dicit nomina, nec exprimit quantos: intelligendum est multos esse prostratos: & ubi dictum est, agrestes turmas fuisse, nullus proculdubio inesse potuisset. Occiso terone. Hunc cum nomine posuit, φ fuisset cognitus & magnæ uirtutis. quantum autem fiduciæ extitisset, sequentia probant. Virum qui maximus. Illorum scilicet, qui strati sunt, aut rutulorum. Vltro æneam petit: Talis occisus est, qui non dubitasset ultro ire in æneæ perniciem: sed hunc facile occisum dicit nobilitate potioris, qui ab alio non posset occidi miram enim sensit æneæ uirtutem. Hunc gladio, perq; ærea scuta, Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum. Fuit quædam difficultas in perforandis munimentis eius: sed omnia potiori uirtuti cesserunt. Deniq; probata est fortitudo congredientis. non eum eminus sagitta percussit, aut iaculo. quod faciunt, qui formidant hostis accessum: Res gladio gesta est. tanta fiducia & securitate ferientis, ut rupto munimento ærati uestitus plenus ictus per temerarij hominis latus exisset: Inde. Hoc est deinde. Lycaon ferit, exectum iam matre perempta, Et tibi phœbe sacrum casus euadere ferri Quod licuit paruo. Propter descriptionum uarietatem & fastidium legentis immittuntur fabulæ non necessariæ descriptioni belli. Dicit enim, quomodo iste natus sit, quomodo nutritus. Istum, inquit, non edidit incolumis mater: sed ipsa occisa exectus uenit in lucem, consecratusq; est phœbo, ut adiumento numinis in iuuentam produci potuisset. sed quum ad æneam uenisset consecratus & iuuenis decessit. Itaq; illi, cui paruo licuit ferri casus euadere, scilicet quum matris exanimis utero editus esset, fortissimi herois

deniq; non a uerbis sed a gemitu cœpit, utpote qui non tantum eius casu, uerumetiam hectoris recordatione mouebamur. adeo hoc complexus est, & dixit, heu. & postq̃ illo gemitus signo dolorem sui animi demonstrauit, quis, inquit, te casus deiectam coniuge tanto excipit? aut quæ digna satis fortūa reuisit? quis te casus nunc habet? uel qualis est fortuna tua præsenti tempore? quando constat amissione tanti coniugis te esse deiectam. quæ autem sit ipsa deiectio, ex consequentibus inuenimus.
Hectoris, *inquit*, andromache pyrrhin connubia seruas? *Post coniugium hectoris nobilis atq; fortis, qui filius fuerit tanti regis, andromache, quæ tanti uiri consortio antea iungi meruisti, nūc obserues coniugium pyrrhi? hæc noīa secundū dicentis animum sic debemus posita intelligere, ut sciamus duo dicta cum laude, tertium uero cum uituperatione. unde cum pronuntiamus, hectoris & andromache nomen debemus attollere, deycere tertium pyrrhi, quoniam & ipse hostis fuit, & patris eius memoria esse debuit odiosa. achilles enim hectorem peremit, insultatio & iniuria ultima fuit, ut interemptoris filius uxorem teneret occisi.* Deiecit uultum, & demissa uoce locuta est. *Vbi ad partes pudoris uentum est, quanquam constaret nihil sponte deliquisse captiuam, tamen uerecundiæ confusa tormentis deiecit uultum, & demissa uoce locuta est, & ipsius pudoris causam, quoniam factum negari non poterat, summissæ uocis purgatione defendit.* O felix una ante alias priameia uirgo Hostilem ad tumulum troiæ sub moenibus altis Iussa mori. *Quodammodo turpe defensura negotium, incipit a comparatione personarum, & facti felicitatem appellans pœnam, quam illa passa est, quum detestandum scelus extitisset, & constaret ad sepulchrū hostile pyrrhum mactauisse filiam regis. sed quia in alias deteriora commissa sunt, felicem dici conuenerat, cuius mors omnes exclusit pudoris iniurias. una, inquit, ante alias, significatione numeri dixit plenam felicitatis laudem. quid enim euenire prosperius potuit, q̃ inter tot clades patriæ & grauissimos casus solam meruisse cum castitatis honore procumbere? quum autem solam felicem dicit, non se solam asserit in causa turpi esse constitutam, sed & alias. priameia uirgo perit, inquit, uirgo, perit salua dignitate paterni honoris, Troiæ sub mœnibus altis, quæ in patria interempta est, neque eius interitum uidit, hostilem ad tumulum iussa mori, quæ non ad hostilis cubilis iniurias, sed ad sepulchrum ducta est. Intelligendum est hoc loco, quia & si occisa est nec ipsius nec is fructus peruenit ad mortuum, quia nihil exanimes sentiunt. proinde & hoc felicitati eius adscribendum.* Quæ sortitus non pertulit ullos. *Vt in diuisionem non ueniret per indicium sortis, nec in alienam potestatem caderet.* Nec uictoris heri tetigit captiua cubile. *Nouissimam posuit, qua premebatur causam, qua se uolebat exoluere, felicem asserens, quæ non habuit dominum, q̃ ingenuitate quoq; salua & uirginitate iugulata est. sequitur definitio deterioris seruitutis, nec uictoris heri, ut ipse dominus esset, qui iamdudum fuerat inimicus. tetigit captiua cubile, non ad honestam sed ad ludibriosam conuentionem, etiam in uita perducta. ecce egit oblique causam suam qualitate absoluta. nondum contingens ex aperto personam propriam, sed ea occasione, qua prosperitatem laudauit alienam, asserens non in facto esse crimen sed in uoluntate. superior quippe hostis cum iure belli dominus fuerit effectus. Non domini æquitatem, uel iusti seruity retinet dominum, sed autoritatem sequitur superbiamq; uictoris. conclusa comparationis parte, quam de exemplo uirginis habuit, quaq; se purgauit, redit ad personam suam, ut propriam fabulam referat comparationis eiusdem intentione seruata.* Nos patria incensa diuersa per æquora uectæ Stirpis achilleæ fastus, iuuenemq; superbum, Seruitio enixe tulimus. *Illa, inqt, incolumi uirginitate ac libertate mactata est. illa moriens incolumem patriam reliquit, nos incensam atq; ex ea causa consumptā. Illius funus & sanguinem solum patrium tenet, nos per diuersas pelagi partes sumus transportatæ,*

mi herois ferrum iam iuuenis uitare non potuit. hoc loco ius fatorum ex aperto monstratur. medicorum ferrum, quid istum profuit euasisse? quid apollinem habuisse propitium? iuuenis interiit, qui non dum natus non potuit perire cum matre. Nec longe cysea durum Immanemq; gyam sternentes agmina claua, Deiecit leto. *Non longe, inquit, a lichę funere deiecit morti cissea & gyam claua pugnantes, & qui iam plurimos prostrauissent.* Nihil illos herculis arma, Nec ualidæ iuuere manus genitorq; melampus Alcidæ comes, usq; graues dum terra labores Prębuit. *Supra dixit lichę, non profuisse apollinis numen. istis quoq; arma herculis uirtutem propriam & meritum paternum auxiliari nequiuisse. Iccirco enim herculis insigne gestabant: quia eorum melampus pater in tantum herculis laboribus fuerat iunctus, ut quicquid ille esset aggressus, nunquam iste nesciret. Quo facto arbitrabantur per meritum patris inuictos se esse mansuros. & ad exemplum uirtutis herculeæ se periculo non futuros obnoxios.* Ecce pharon uoces dum iactat inertes, Intorquens iaculum clamanti sistit in ore. *Pharon, inquit, non ferro in certaminibus bellicis, sed clamoribus irritis existimans esse certandum, dum inertia personat, ore ipso ictum iaculi uenientis excepit.* Tu quoq; flauentem prima lanugine malas Dum sequeris clytium infelix noua gaudia cydon, Dardania stratus dextra, securus amorum, Qui iuuenum tibi semper erant, miserande iaceres. *Fecerant hyperbata obscuritatem. multa enim uoluit uno sensu colligere: & maxime ea, quæ semel posita non semel accipienda sunt. scribit enim per apostropham cydonem occidi potuisse ænei gladio, dum amores turpissimos sequeretur, qui esse iuuenum solent. uiderat enim adolescentem clytium flaua lanugine malarum, hoc est iam non puerum nec tamen iuuenem plenum: quem dum securus sequitur amoris ardore possessus: qui amor execrabilis iuuenibus scelestissimis solet inesse quo nihil naturæ magis repugnare uidetur, nihilq; deo grauius, quod plurimorum miserabiles exitus ostendunt: nec poeta aliud hic innuit, quam eos qui fœdissimum hoc sequuntur uitium, tandem infelix pati exitium, dum igitur hoc sequitur salutis suę immemor factus est. Apparet autem hunc notari uirgilii carminibus, non quia adolescentis amore captus est, quod tunc licitum fuit: sed quia illo loco atq; illo tempore de salute potius quam de libidinis morbo fuerat contendendum. Et quia iuuentutis studium flagitiosum in aliam quoq; ætatē inhonesta continuatione protexerat: denią; hic reprehensionem ipsam euidentius aperuit, ubi posuit noua gaudia, & qui iuuenū tibi semper erat. Nouum enim fuit, ut maturioris ætatis auderet, quod iuuenum fuit. tu autem ait iuuenta transacta in eiusdem turpitudinis amore mansisti. ordinatio istius loci talis est. tu quoq; cydon infelix & miserande, qui dum clytium flauentem prima lanugine malas sequutus noua amorum gaudia sequeris. qui amores esse scelestorū iuuenum solent. iaceres stratus dardania dextra. ecce dicitur, cur nō sit occisus.* Ni fratrū stipata cohors foret obuia Phorci Progenies. *Ostendit cydonem libidini etiam tum deditum, quum salutis pericula tractarentur casu potius ænei manibus quam propria uirtute liberatum. nam eo momento temporis, quo ænea persequente poterat interire, emersere filii phorci & densati sunt, simulq; collecti.* Septē numero, septenaq; tela Coniiciunt. *Periculum in his etiam manifestum. quis enim unanimes cōgregatos & tanti numeri non timeret, uno ictu septem tela iacientes? Consilium igitur fuit contemnere interim cydonis necem: ut hosti collecto in cateruam resisteretur primitus, in quo maior uis periculi fuit. & si fuisset euētus, magna posset de pluribus uictoria prouenire.* Partim galea clypeoq; resultāt Irrita: *Veniebāt quidem ictus omnium in ænei scutum & galeā: sed lædēdi corpus nulla proueniebat occasio. dicit causā, quę magis faciebat tela irrita.* Deflexit parti strigētia corpus Alma

multa tolerantes, quæ in unum hominem mala conuenerunt, qualis enim esse potuit, qui natus fuerat ex achille? ex eo uidelicet, qui nulla miseratione mouebatur? cuius superbiam ætas iuuenilis augebat? Iuuenibus autem nulla morum grauitas deputatur, quæ crescebat magis in pyrrho fastu successuq; uictoriæ. qualis ergo iste fuerit, simul colligamus. natura malus, ætatis ratione deterior, conditione fortunæ intolerabilis. seruitio enixe tulimus. enixe aduerbium esse debet, ut sit fastus eius intolerabiliter seruitio tulimus, ex eo, quod dixit tulimus, ostendit nimium fuisse seruitii pondus, enixe ergo & tulimus hoc idem significant, interea causam suam communem cum cæteris facit, ne uideatur sola esse in eo, quod poterat displicere. licet hanc partem (quamuis amore infelix erat) plena defensione purgasset, peracta causa, quam personis plurimis artificiose coniunxit, separat personam suam relatura, quid ipsi specialiter accidisset. Qui deinde, *inquit*, secutus ledæam hermionem, lacedæmoniosque hymenæos, Me famulam, famuloque heleno transmisit habendam. *Ecce necessitate iuncta est pyrrho, necessitate heleno, ut secundæ & tertiæ coniunctionis facto, pudoris non accesserit detrimentum, secuturus, inquit, illicitam hermiones coniunctionem tradidit me heleno, & iunxit, quos una status conditio retinebat, fecit istud ut dominus, cui resisti non potuit. Dixit coniunctionis inter se & helenum rationem. uenit ad eam partem, ut dicat, quemadmodum ad helenum regni potestas & iura peruenirent.* Ast illum, *inquit*, ereptæ magno inflammatus amore Coniugis, & scelerum furiis agitatus orestes Excipit incautum patriasq; obtruncat ad aras. *Orestes iniuriam dolens ereptæ sibi uxoris, magno amore eius exagitatus, ultus est, & ad aras patrias incautum mactauit adulterum, hoc facto.* Regnorum reddita cessit Pars heleno, qui chaonios cognomine campos, chaoniamque omnem troiano a chaone dixit. *Ecce retulit quo ordine ad helenum etiam regni potestas peruenerit, qua sumpta, affectũ retinens patrię gentilis, propter præsentis temporis solatium, plurimis locis troiana indidit nomina, & hanc terram chaoniam dixit propter memoriam chaonis, quem constaret fuisse troianum.* Pergamaque iliacamque iugis hanc addidit arcem. *Vltra eius ex æneæ persona dictum est, effigiem xanthi troiamq; quam uestræ fecere manus. & supra poeta dixit, falsi Simoentis ad undam libabat cineri andromache. & infra æneas idem dixit. Procedo, inquit, paruam troiam, simulataq; magnis pergama, & arentem xanthi cognomine riuum* Cognosco, *scææq; amplector limina portæ.* Sed tibi qui cursum uenti? quæ fata dedere? Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris? *Et gratulantis de salute ac de aduentu eius, inspe rato est ista uox & inquirentis quid ipsum prouenerit casu, dicendo, quis deus? qui uenti? quæ fata? ostendit diuinum extitisse beneficium, ut illi æneam uidere contigerit.* Quid puer ascanius? superat ne, & uescitur aura? Quem tibi iam troia. *Religiose quæsiuit de salute pueri, qui eius esset affinis. addidit.* Et quæ nam puero est amissæ cura parentis? *Plus enim pueri amant matres. Iccirco quæsiuit, quantus ei dolor esset ob matris amissionem.* Et quid in ãtiquam uirtutem, animosque uiriles, Et pater æneas, & auunculus excitat hector? *Posteaq̃ de salute pueri quæsiuit, uoluit nosse, utrum tentaret iam uirorum fortium partes, imitatus patris & auunculi uirtutem.* Talia fundebat lachrymans, longosque ciebat Incassum fletus. *Nihil, inquit, locuta est sine lachrymis excitans loquendo, quod incassum plangeret. quid prodesse potuerant lachrymæ? cum semel amissa reparari non possent.* Cum sese a mœnibus heros priamides, multis helenus comitantibus affert. *Dictura adhuc intelligitur fuisse complura & responsurus pro/*

uenus. *Aderat .n. mater filio & potentia numinis sui uenientium telorum ictus uiolentiamque frangebat, ne corpus eius aliquatenus læderent.* Fidum æneas affatur achatem. *Aeneas cum uidisset constipati cunei turbam magno aduersum se telorum numero certare atque contemnere, alloquutus est achatem fidum sibi & comprobatum in omnibus: ut tela in eos iacienda suggerat, erat enim maiore ui uis maior excludenda.* Suggere, *inquit*, tela mihi (non ullum dextera frustra Torserit in rutulos) steterunt quæ in corpore graium Iliacis campis. *Quasi consuetudinem haberent illa tela feriendi, sic ait, suggere tela mihi, quæ steterunt in graiorum corpore, quum pugnaretur in troia: quasi sic possent stare in corporibus rutulorum. scio enim hæc dexteram meam non frustra esse missuram.* Tum magnam corripit hastam Et iacit. *Magnam hastam posse iacere, quantæ uirtutis est?* Illa uolans clypei transuerberat æra Meonis, & thoraca simul cum pectore rumpit. *Thorax dicitur indumentum, quo bellator usque ad pectus munitur. hasta igitur missa ab ænea & scutum & thoraca pectus mæonis perrupit.* Huic frater subit alcanor fratremque ruentem Sustentat dextra. *Qum mæon caderet, occurrit alcanor, qui exciperet cadentem, & sustentaret, si posset.* Traiecta missa lacerto Protinus hasta fugit, traxitque cruenta tenorem. Dexteraque ex humero neruis moribunda pependit. *Alcanoris mortem hoc modo descripsit. quum enim contineret dextera sua illum, qui ceciderat: alia hasta humerum eius percussit, qua causa abscissis neruis pependit manus sic separata a corpore, ut mortem suam testaretur & interitum plenum.* Tum numitor iaculo fractus de corpore rapto Aeneam petiit. *Numitor, inquit, eodem rapto iaculo, quo debilitatus fuerat frater, æneam petiit.* Sed non & figere contra Est licitum, magni que femur perstrinxit achatæ. *Magna comitis fides. qui dimicaturo ita fuerat iunctus: ut destinatum in æneam telum ipse proximitatis occasione suscepisset. denique licet in ænea uideretur esse frustratum, femur tamen achatę percussit: quod non fieret nisi protegendi officio ei fuisset infixus.* Hic curibus fidens primæuo corpore clausus Aduenit, & rigida dryopen ferit eminus hasta sub mentum grauiter pressa. *Dum illi cum ænea certant, superueniens clausus comitantibus uiris dryopem hasta eminus missa sub mentum percussit: hoc est superiorem gutturis partem.* Pariterque loquentis Vocem animamque rapit traiecto gutture. *Necesse enim fuerat utrunque simul auferri, quum ea pars corporis clausa esset, qua uox habuit exitum, & qua subsidium uitæ repertebat ingressum.* Traiecto gutture. *hoc fecerat ictus fortior ferri: quod per illius guttur plena uirtute transierat.* At ille. *Hoc est idem ipse, per cuius guttur transierat ferrum.* Fronte ferit terram, & crassum uomit ore cruorem. *In faciem hunc asserit cecidisse, quando terram fronte percussit. crassum autem cruorem uomebat, utpote ex parte adhuc uiui, & ex parte iam mortui. In uiuis quippe corporibus non congelascit sanguis. In morientibus uero constringitur. recte igitur crassum dixit, quod uomebat ille.* Tris quoque threicios boreæ de gente suprema, Et tris, quos idas pater, & patria ismara mittit, Per uarios sternit casus. *Compendio usus est, ut omnes simul poneret. & eorum exitus sub generali significatione transiret.*

Occurrit halesus Auruncæque manus, subit & neptunia proles Insignis messapus equis. *Cur isti occurrerent dicitur. expellere, inquit, tendunt.* Nunc hi, nunc illi. *Ad hoc cateruatim congrediebantur, quos altera pars nitebatur retinere solidum terræ, altera ne fieret prohibebat.* Certatur limine in ipso Ausoniæ. *Bene dixit limine pro-*

culdubio fuit æneas interrogationibus tanta benignitate prolatis, sed ne id fieret, heleni aduentus effecit, qui cum magna deductorum caterua insperatus processerat. bene interuentu heleni responsum æneæ poeta subtraxit, ne in relatione eius nota etiam dicta repeterentur. Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit. *Fecit helenus, quod est inter homines sæpe difficile. nonnulli enim fortunæ suffragiis fulti despiciunt suos, quos fata deiecerint, nonnulli pudore potiusquam uoluntate humani sunt. iste & agnouit suos, & lætus duxit ad domum.* Et multum lachrymas uerba inter singula fundit. *Vt modus uerborum lahrymarum copia uinceretur, uno in loco duos motus animi eodem tempore heleno dedit, lætitiæ scilicet & mæroris, qui sunt sibi ex affectu contrarij. nam quomodo lætus fuerat, si iugiter flebat? quod lætum dixit & flentem, alterum fuit, quod uidebat suos, alterum, quod malorum communium recordatio dolentem cogebat ad lachrymas. procedo, inquit, hoc est ulterius accedo.* Procedo & paruam troiam, simulataque magnis Pergama, & arentem xanthi cognomine riuũ Agnosco. scææque amplector limina portæ. *Plurimum derogasset nobilitati patriæ suæ, si consimilia diceret cura heleni fieri potuisse, quam fuisse sciebat in troia. iccirco posuit paruam troiam simulataq; magnis Pergama & arentem xanthi cognomine riuum Agnosco, scææq; amplector limina portæ, ut ostenderet fuisse qui lem multa, quæ similitudinem & uocabula locorum ueterum afferrēt, non tamen ostenderent magnitudinem. nam troia fuerat, sed parua, & pergama mediocriter structa, & sitiens xanthus, non ille, de quo alio loco dictum est, nec reperire uiam neq; uoluere posset In mare se xanthus, ecce ostendit uerum xanthum copiose fluere, illum uero simulatum & riuum esse & aridum, ut solum nomen non etiam parem substantiam retineret.* Nec non & teucri socia simul urbe fruuntur. *AEneam, anchisen, & ascanium duxit ad domũ suam. troiani cæteri per ciuitatē hospitia acceperunt ea religione, qua nō peregrini, sed qua socii excipi debuerunt.* Illos porticibus rex accipiebat in amplis. *Accipiebat, dixit. i. pascebat. hoc uerbum deniq;, & hæc loquendi consuetudo etiam nunc in usu est, qum sumpto aliquo commodo dicimus danti, bene nos accipis, hoc est bene nos foues, bene nos pascis, cæterum si non ita (ut positum est) intelligatur, erit uitium, si in amplis porticibus, non in amplas porticus accipiebantur.* Iamque dies, alterque dies processit. *Augmentum benignitatis ostenditur, cum hoc non tantum una die, sed & altera exhibebatur hospitium.* Et auræ Vela uocant, tumidoque inflatur carbasus austro. *Bene suffragantem etiam uentum dixit. non enim sola aura nauigaturis fuerat necessaria.* His autem aggredior dictis, ac talia quæso. *Aggredior quasi superbum est, quæso autem humile. unum fuit quod ueniret ex fiducia ciuis & affinis, alterum honorificentię, quam deorum omnium cultor debeat sacerdoti.* Troiugena interpres dinum qui, numina phoebi Qui tripodas clarii. *Hoc est apollinis.* Lauros, qui sidera sentis. *Hoc est, qui lauros & sydera sentis.* Et uolucrum linguas, & præpetis omina pennæ. *Inter omnia quę fuerunt in illo uiro laudanda, primo troiugenam dixit, ut plurimum daret ei hominum generi, ex quo fuit etiam ipse, qui laudabat. interpres diuum. quid felicius quam nosse, quid uelint uel quid cogitent dij? uel dignum esse per quem loquantur in hominibus numina? Qui tripodas. tripodam dicimus trium pedum, quæ alio nomine cortina appellatur, & est in templo apollinis. ut sit ordinatione facta. qui tripodas clarii phoebi, lauros sentis & sydera, hoc est, qui scis, quid siderum motus transitusq; significent, & uolucrum linguas & prepetis omina pennæ, & nosti quid auiũ linguę uel uolatus ostendant. ecce laus plena, cum enim diuersa sint uatum genera, & uix singula uaticinationis in singulis reperi-*

uinciæ finem maris, & initium terrę. Magno discordes æthere uenti Prælia ceu tollunt animis & uiribus æquis. *Sic, inquit, illi æquis uiribus inter se contendebant, quomodo nonnunquam uenti animo pares & nixu se inuicem conantur excludere.* Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit. Anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra. *Non sibi cedentibus uentis ea quoque non cedunt, quæ ipsi flatibus suis sæuiendo commouerint. nam nubila, ac mare dum tradebantur aliis, & e diuerso aliis sistebantur, non cedebant uno in loco.* Haud aliter troianæ acies, aciesque latinę Concurrunt, hæret pede pes, densusque uiro uir. *Ipsa est enim dimicatio fortior, quum non missilibus, sed gladiis res geritur, hanc dimicandi obstinationem una causa faciebat, quod uictoria partum in eo constabat, ut illi contingerent terram, aut illi eam tangere non sinerent.* At parte ex alia, qua saxi rotantia late Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis Arcadas insuetos acies inferre pedestres. Vt uidit pallas latio dare terga sequaci, Aspera quis natura loci dimittere quando Suasit equos, unum quod rebus restat egenis, Nunc prece, nunc dictis uirtutem accendit amaris. *In alio littoris loco describit exitum habuisse torrentem, aduexisse dirutas arbores, & saxa eo infinita traxisse. arcadas uero equites nec equos inter hæc agere, nec pedestri contra morem suum pugna certare ualuisse: proinde in fugam cœpisse conuerti & terga hostibus dare. hoc enim in aduersis esse subsidium solet, ut salus fugiendo seruetur, quæ dimicando non potest defensare pallantem, quum hæc uidisset, nunc rogare eos, non obiurgare cœpisse. ne deserta gloria paterentur anteponi fugam, & uictoriam hostibus linqueret.* Quo fugitis socii? per uos, & fortia facta Per ducis euandri nomen, deuictaque bella, Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudis. *Tenuit omnia quæ morientes reuocarent. deditque ordinationem pulcherrimam dictis suis.* Ait, *quippe primo in loco quo fugitis? hoc hoc est dicere, ad quam tenditis partem: quum omnia teneant hostes per uos. nihil enim unicuique est tam carum, quam ipse sibi est: addidit, & fortia facta hortari ad assuetum certamen unumquenque, & semper inefficax contra commodum suum satis ad implendos persuasionis effectus exempla propria uirtutis cuipiam demonstrare.* Potest enim *rursum uincere, qui laboribus suis tenuit aliquando uictorias, & ne facta gloriosa ludibriis posterioribus obruat, operam dare. per ducis euandri nomen, ut cogitantes merita sua curarent, ne ducis sui nomen etiam item triumphos & glorias flagitiis militaribus macularent. ultimo loco commendauit tyrocinia sua dicens. Spemque meam patrię, quæ nunc subit æmula laudis, æmulus aliquando inuidus, ut æmulus exceptum triton. aliquando imitator, ut hoc loco, & simillimus intelligendus est.* Proinde, *quum dicit patrię laudis, ostendit imitatorem se paternę uirtutis, non inuidum. in istius uerbis huiusmodi intellectus retinendus est, ut eum ponamus ex aperto dixisse, pater meus dux insignis uester multa bella uirtute confecit, gloriosus remeauit ex omnibus. ergo filius eius, & nunc primum ductor uester effectus, cui cum paternis triumphis certamen est primum non similis redibit? dicit iam quid facto opus sit.* Fidite ne pedibus. *In certaminibus, inquit, bellicis spes omnis in dextera magis esse quam in pedibus debet.* Ferro rumpenda per hostes Est uia, qua globus ille uirum densissimus urget. Hac uos & pallanta ducem patria alta reposcit. *Et nunc inquit, si uiam in patriam quæritis, rumpatur ista per hostium globos, & accedentium strages perferat iter uirtus, ut decet, inueniat. sic conuenit uos redire cum nouo duce, sic intrare patriam, ut qualis solet gloriosus incipiat.* Numina nulla premũt mortali urgemur ab hoste, Mor

rantur. hæc esset heleni summa prædicatio, quod omnium professionum scientia redundabat. sentis autem non semel accipiendum est, in medio enim positum & superioribus & inferioribus potest applicari. sed hoc ipsum sentis non multipliciter positum est, ne esset odiosum, nec in capite aut in fine multorum continua congregatio deformaret dictionem. posuit igitur ut iam dictum est in medio, ut superioribus inferioribusq; appositũ præstaret gratiam, præcepta quoq; rhetoricæ disciplinæ non omisit. nam qui necessaria poscebat, debuit demonstrare posse illum quod petebatur, monstrare. perindeq; non esse difficile, quod esset largiturus, damnosum quoq; non esse, nec turpe. si id diceret, quod eius ore sine ipsius pudoris detrimento nomina pronuntiare uoluissent. honestum uero & religiosum, ut ciuis in rebus dubiis & periculosis instrueret ciuem. Iccirco autem in ipso principio troiugenam dixit, ut ciuica religione constrictus, quod poterat non negaret.

Fare age. *Hortationem poscentis significant non autoritatem iubentis. Dicit iam ipsam causam quæ illum sollicitum faciebat.* Namque omnis cursum mihi prospera dixit Relligio, & cuncti suaserunt numine diui Italiam petere, & terras tentare repostas. Sola nouam dictuque nefas arpyia celæno Prodigium canit, & tristes denuntiat iras, Obscænamque famem, quæ prima pericula uito. *Prodigia dicuntur, quibus denuntiantur aduersa. dixit ergo metus sui causam. dehinc remedium posuit, quo aduersa omnia tolerare posset aut fugere. iccirco addidit.* .Quid ue sequens tantos possim superaer. labores. Hic helenus cæsis primum de more iuuencis Exorat pacem diuum, uittasque resoluit sacrati capitis. *Helenus nihil æneæ postulanti respondit, facturum se se promitteret aut negaret. fieret enim mora suspenso, & uentorum prosperis flatibus. sed quod fuerat melius, quod non promiserat uerbis, completurum se factis euidentioribus demonstrabat tenens ordinem ritus sui. primum ergo cæsorum iuuencorum sanguine fauorem deorũ futuris repsonsis & desideriis conciliabat, ut per sacrorum obsequia ad ueram posset futurorum scientiam peruenire. uittas autem resoluit sacrati capitis, ut plenum ostenderet officium sacerdotii, fecit solui uittas, ut penderent, quæ fuerant nexæ.* Meque ad tua limina phoebe Ipse manu multo suspensum numine ducit. *Rem gestam cum apostropha prosecutus est. Ipse, inquit, helenus me retinens manu. quod fuit apertum beneuolentiæ signum, ad tua phæbe templa perduxit suspensum, quod posuit numine, aut numinis ueneratione turbatum, aut inde suspensum, ne contraria q̃ optabat audiret.* Atque hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos. *Diuinum dixit quod diuina caneret.* Nate dea nam te maioribus ire per altum Auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex Sortitur, uoluitque uices, hic uertitur ordo. *Nam, cum sit coniunctio rationalis, non debuit hoc loco prima constitui. ne sit igitur uitium ordinamus ita, Nate dea maioribus te ire per altum auspiciis manifesta fides, nam sic fata deum rex sortitur, uoluitq; uices is uertitur ordo.* Pauca tibi e multis quo tutior hospita lustres æquora, & ausonio possis considere portu, Expediam dictis. prohibent nam cœtera parcæ Scire helenum, farique uetat saturnia iuno. *Multa, inquit, tibi instructionis causa fuerant referenda, sed ne id fiat dii prohibent me scire & iuno aliqua referre non patitur, tamen dicam quæ possunt esse in mea potestate.* Principio italiam, quam tu iam rere propinquam Vicinosque ignare paras in uadere portus, Longa procul longis uia diuidit inuia terris. Ante & trinacria lentandus remus in unda, & salis ausonii lustrandum nauibus æquor, Infernique lacus ææque insula circes, Quam tuta possis urbem componere terra. *Antequã*

tales, totidē nobis animæq;,manusq. *Hæc supplementa sunt persuasionis. nullum inuidet au dentibus numen: una nobis & hostibus nascendi moriendique conditio est. manus totidem gerimus, animæ sunt quot illis, & nobis. Cur metuam pares? cur metuam mecum simul naturæ subiectos.* Ecce maris magna claudit nos obice pontus. Deest iam terra fugæ, pelago troiamne petetis? *Clausit nos mare, negatur fugientibus terra: inueniat uirtus quod necessitas negat, ut qui nauigare non possumus, troianorum castra fusis hostibus teneamus.* Hæc ait, & medius densos prorumpit in hostes. *Magni suasoris functus est partibus, primus in hostem contendit: & non extremos agminis, sed medium agmen irrumpit. debuit enim primus confertos inuadere, qui diuersę partis globum suadebat esse rumpendum.* Obuius huic primum fatis adductus iniquis It lagus. *Dicendo fatis iniquis obuius fit lagus, ostendit periturum. denique subiunxit eius interitum.* Hunc, inquit, magno uellit dum pondere saxum. *Scilicet, quod in pallantem mitteret, uellit recte posuit, quia terra retinebatur.* Intorto figit telo discrimina costis Per medium qua spina dedit. *Vt pronus fuit nitens saxum uellere, quod in pallantem iaceret, sic percussus est intorto iaculo, ut perfossis spina eius & hostis ultima discrimina recepisset.* Hastamq; recepit ossibus hærentem. *Quanta ictus illius uis fuerit, hoc genere ostenditur. quum hasta uix reducta sit, quæ prostrati ossibus penitus inhæsisset.* Quem non super occupat hisbon. *Et hisbon occisus est, sed non super occisi alterius cecidit corpus.* Ille quidem hoc sperans. *Ille idem hisbon sperabat hoc sibi euenire posse.* Nam pallas ante ruentem Dum furit, incautum crudeli morte sodalis Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit. *Quum hiscon sodalis orbitate perculsus amens fureret, pallas ruentem & incautum excipit, & in eius pulmonem tumidum, ensem recondit. sic feriuntur huiusmodi securis percussoribus, quo reciproca discrimina non timentur illis aliorsum intentis.* Hinc helenum petit, & Rhæti de gente uetusta Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercæ. *Origines singulorum & crimina uel certe alia iccirco addidit postea, non quo sint locis & tempori necessaria: sed ne solis nominibus longus narrationis contextus horrescat.* Vos etiam gemini rutulis cecidistis in aruis Daucia laridæ, tymberque simillima proles Indiscreta suis, gratusque parentibus error. *Duos quoque fratres dicit manu pallantis cecidisse, dauco patre uno editos partu, ita similes ut ipsorum etiam parentum intentionem grato errore confunderent, fato quinetiam pari illorum quippe, ut uno eodemque momento prouenit exortus ita utrunque unus exitus, & uiuendi finis absumpsit. nunc utriusque interitum propter laudem uictoris speciali descriptione signauit, hoc modo.* At nunc dura dedit uobis discrimina pallas. *Nascendi quidem unum, inquit, uobis extitit tempus, pares uenistis in lucem, similes corpore, uiuendi quoque conditione coniuncti. sed genus leti diuersum uobis pallas inflixit, & separatione suppliciorum dura fecit in ipsa morte dissimiles. Dicit iam quomodo diuersum in ambobus supplicium fuit.* Nam tibi tymbre caput euandrius abstulit ensis. Te decisa suum laride dextera quærit. *Alter caput alter dexteram perdidit: sed abscisa dextera corpus unde auulsa fuerat, quærere uidebatur.* Semianimesq; micant digiti, ferrumq; retractant. *Morientes illius digiti mouebantur recusantes ferrum, quod tenere non poterant. Tractare est ferrum tenere & pugnare: retractare autem reiicere & recusare. Hęc fuit supplicii diuersitas, ut unus pœnam dederit capite, alter abscisa oberit dextera.*

æneas uenire ad italiam posset, & in ea condere ciuitatem dixit, per quot loca, per quam prolixa esset maria transiturus. primo, inquit, italia (ut ignarus putas) non est proxima. nam longe eam ab his locis natura discreuit. Deniq; ante trinacria lentandus remus in unda, hoc est siciliæ. & salis ausonii lustrandum nauibus æquor. dixit & italiæ, inferniq; lacus, æææq; insula circes, quam tuta possis urbem componere terra. Tunc, inquit, poteris tuta terra condere ciuitatem, per hyperbaton fecit quandam obscuritatem, aperitur tamen si quod longe separatum est, ordinatione uerborum procurata iungatur. Ante, inquit, tibi multa transeunda sunt, q̄ tibi contingat ad italiam peruenire, & dixit quæ sint ipsa multa, & hæc specialiter posuit, quæ dicit primo transeunda. propter manifestiorem autem instructionem ait. Signa tibi dicam, tu condita mente teneto. Commendat, quod fuerat dicturus, ut ostenderet, & magnum esse & uerum, quod dicturus sum, tene sensibus conditum, nec pro leui habitum reijcias ex animo tuo. Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Littoris ingens inuenta sub ilicibus sus Triginta capitum fætus enixa iacebit, Alba, solo recubans, albi circum ubera nati, Is locus urbis erit, requies ea certa laborum. Quid tamen apertius quam ignorantē tot signis instruere? dixit.n. locū, loci signa de flumine. ac, de arboribus dedit, nec quēlibet locum, sed secretum, dixit tempus, cum nimia, inquit, sollicitudine fueris pressus dicit iam signū ipsum. porcam, inquit, inuenies. ipsi quoq; porcæ applicauit iudicia, ne alteram forte alio tempore atq; ali loco repperiens falleretur, dedit signū de corpore, ingentē significans, ut eā crederent trigita fætus exponere potuisse, dedit de colore q̄ alba, dedit de fætu eius numerū firmās triginta capitū, ipsorum quoq; colorem consimilem spondens, ipsam ut roboreā quietā & iacentē. Hæc ergo ubi, inquit, uideris, illic habebis sedem, illic laborum requiem supra fidem rerum est posse porcam parere fætus triginta consimiles omnes materno colore respondētes. si tamen consideretur monstri ratio, potest fieri. nam factum est sæpe, ut præter naturam multa proferantur, quæ aliquod bonum uel malum demonstrarent, ut ignis ex capite ascanii mitis & innoxius, ut in causa polydori sanguis ex lignis, ut sudor ex deorum simulacris, ut uox humana ex pecudibus, & multa alia, quæ extitisse commemorantur, & quia sciebat æneam famis imminentis formidine uehementer affligi, atq; huius rei causa uel maxime consulere uoluisse. Nec tu, inquit, mensarum morsus horresce futuros. Non prædixit helenus futuros morsus mensarum, sed ab arpyia prædictos firmauit. quum enim non metuendos dicit, ostendit emersuros quidem, sed non metuendos. AEneas enim consulens helenum super eadem re ait. quum multa responsa acciperemus, nihil nobis de fame, nihil de mensarum sacrilegio dictū est. celæno tantummodo hęc futura prædixit. nosse cupio an illi debeat credi? respondit helenus, harpyię quidem dicta compendiose confirmans, sed extenuās metum. qum enim dicit. Fata uiam inuenient. Vult intelligi uere futuros mensarum morsus. sed ne formidet sacrilegium, tenebunt enim fata ordinem suum. Aderitque uocatus apollo. Ostendit quidem futuram, sed non diram famem obsistentibus fatis, & uel maxime apolline. Has autem terras. Redit ad ea, quibus supra recesserat, & ne in obliuionem ueniret, unde recessisset, fieretq; lector incertus, repetit nomen loci dicendo, has terras. Italique hanc littoris oram. Aperit iam, quæ esset ipsa ora. Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu. Effuge. Dicit causam fugiēdi. Cuncta malis habitantur moenia graiis. Si non diceret malis, hoc ipsum, quod posuit grais, ostenderet (ut fecit) per ipsos non esse transeundum, quos esse constabat ueteres inimicos. sed addidit malis, quia sine deformatione personæ hostilis loqui non potuit, ipse uel maxime,

Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes, Facta uiri mistus dolor, & pudor armat in hostes. *Arcades, qui, ut supra meminit, pedestri pugna certare non nossent, pallantis uoce ac fatis dolore simul & ratione pudoris accensi sunt. ut hostem, quem dudum timuerant, persequerentur. ecce quantum proficiunt hortamenta uerborum, quum uiros timiditas frangit. quantum erigit segnes alienæ uirtutis exemplum? audiendo ducem, & adolescentis intuendo certamina? ipsi quoque quasi subita instructi anteire in hostem & repente gloriam quærere didicerunt.* Tum pallas biiugis fugientem rhæthea præter Traiicit. hoc spatium, tantumque moræ fuit ilo. Ilo nanque procul ualidam direxerat hastam. Quam medius rhœteus intercipit optime teuthra. *Hastam miserat pallas, ut illum percuteret: sed eodem momento biiugis transibat rhœteus, quo factum est ut medius ipse excepisset ictum in alterius interitum. teuthra accipiendum est, ut ueteribus placuit, uelut scutum.* Curruque uolutus Cedit semianimis rutulorum calcibus arua. *Percussus, inquit, reuolutus est curru: & quum adhuc partem aliquam spiritus retineret, spatium terræ, quod eius pedibus subiacebat, calcibus cedere uidebatur. semianimes enim sic faciunt, dum aliquem adhuc dolorem sentiunt.* Ac uelut optato uentis æstate cohortis, Dispersa immittit syluis incendia pastor. *Quemadmodum solet, inquit, uoto prouenire pastoribus ut aliquentur uoto incendia, quæ per agros sparserit. addidit & æstatis tempus, quo nullum impedimentum ex humore incendiis fouendis accedit.* Correptis subito mediis extenditur una Horrida per latos acies uulcania campos. *Et incensa repente medietate syluarum, atque consumpta, extenditur per immensam latitudinem flamma. Quia de præliis & dimicatione loquebatur, aciem uulcaniam dixit flammas, quæ per syluas dispersæ comparabantur.* Ille sedens uictor flammas despectat ouantes. *Pastor autem se dens & gaudens uotis suis incendia suffragari, dominari uidetur & triumphare, flammas in eorum exitium, quæ ipse desiderauit, progredi.* Non aliter socium uirtus coit omnis in unum. Teque iuuat palla. *Compleuit parabolam: sic enim uota pallantis iuuabantur sociorum accedente consensu.* Sed bellis acer halesus Tendit in aduersos. *Sic enim audet, qui propria uirtute confidit, ut ire non uereatur in plurimos, & contrauenientes.* Seque in sua colligit arma. *Totum se scuto communiit propter uim plurimorum.* Hic mactat ladona pheretaque, demodocumque. *Illo in loco tres istos mactauit. ecce propter quod dixit bellis acrem, seque in sua arma collectum, ut & fortem ostenderet in dimicationibus, & peritum. unus & solus quot mactauit? nam & hoc uerbum ad exprimendam uirtutem hominis additum est. quippe tale est, mactat, quale fuit, quum sacra æneas redderet. nam sic positum est ibi, maxima iuno, mactat sacra ferens: ut ostenderet ad uicem animalium mutorum: quæ in sacris sine reluctatione mactantur, inertes occisos. nec solum hic, sed multis locis inuenimus, mactat similiter positum: quum occisi pecora significantur.* Strymonio dextram fulgenti diripit ense Elatam in iugulum. *Strymonius elata manu, quum uellet gladium in halesi iugulum figere, præuentus ab eo ipsam dexteram perdidit.* Saxo ferit ora thoantis, Ossaque dispersit cerebro permista cruento. *Non insidiis oppetitus est, sed tantum iners fuit, ut uentens saxum in faciem suam non præuidisset, quo ictu omne eius comminutum est caput, ut cum ossibus cerebrum, sanguisque commixta sint.* Fata canens genitor syluis cælarat halesum. Cogni-

qui aliquando apud illos captiuus fuit. dedit autem augmentum terrori, ne æneas contemneret il/la fiducia, qua multas urbes græcas tutus in columisq; transierat. enumerans quæ, uel quanta in loca, dicens & commanentes, ut eo magis ab hac nauigatione æneam auerteret Hic & naritii posuerunt mœnia locri Et salentinos obsedit milite campos Lyctius idomeneus, hic illa ducis meliboei. Parua philoctetæ subnixa petilia muro. Transit ad alia. Quin ubi transmissę steterint trans æquora classes, Et positis aris iam uota in littore solues, Purpureo uelare comas adopertus amictu. Ne qua inter san/ctos ignes in honore deorum, hostilis facies occurrat, & omina turbet, Hūc so cii morem sacrorum, hunc ipse teneto, hac casti maneant in relligione nepotes. Benignus interpres, utpote ciuis & affinis dicit futura, & obseruanda pronuntiat, quod etiam il lo studio facere intelligitur, ne exorta offensa in deos aliquid mutetur, quod deorum fidem uexet, quæ ipsa uentura firmabat. Ast ubi digressum siculæ te admouerit oræ Vētus, & angusti rarescent claustra pelori. Et signum littoris dedit, & pelori, & docere incipit, quid sit ne cessario faciendum. Læua, inquit, tibi tellus, & longo læua petantur AEquora circuitu, dextrum fuge littus, & undas. Dicit nunc causas propter quas dextera fu/gienda uiderentur, & læua retinenda. Inducitq; primitus descriptionem loci, ut ostendat qua ra tione factū sit, ut quod unū fuerat mare, diuisum in duas partes hēret lęua hēret & dextera. Hæc loca ui quondam, & uasta conuulsa ruina (Tantum æui longinqua ualet mutare uetustas) Dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus Vna foret, uenit me/dioui pontus, & undis Hesperium siculo latus abscidit, aruaque & urbes Littore diductas angusto interluit æstu. Descriptionem partis huius poeta cum omni cautela pro sequitur. dixit enim esse opiniones ueterum, unam fuisse italiæ atq; siciliæ terram, confirmat in teruenıente uiolentia pelagi angusto licet freto esse diuisam, ut inter italiam & siciliam esset medi um mare. Et quia hoc uirgilius noluit esse fabulosum, addidit argumentum, ut quod incerto auto re ferebatur, uel uerum uel uerisimile fieret. ait enim. Tantum æui longinqua ualet mutare ue/tustas. multorum enim locorum situs & facies longorum temporum uetustate mutantur, & rece dente natura in alias formas repente uertuntur. dixitq; causam pelagi, & terræ naturalem speci/em unam antea, posterius diuisit in duas partes. Incipit dicere, cur magis tenenda sit læua, cur de/xtera fugienda. sed hic aduertendum est tendentibus ad italiam dici læuum latus, & dexterum. cę terum redeuntibus sinistrum fit, quod fuerat dexterum. hoc ita esse probatur ex eo quia primo mul ta uitia incipit referre lateris dextri sinistri ēt, sed facta cōparatione uult referre, quod latus uidea tur esse dexterius. Dextrum, ait, scylla latus, læuum implacata charabydis. Obsidet. Latus & obsidet, bis accipiendū est hoc mō, dextrū scylla latus obsidet, læuum latus charybdis obsi/det. scyllam primo posuit, deinde charybdim, uerum ne hiantem faceret dictionem non rediit ad scyllam, ut ipsam primo describeret, sed secutus est charybdis demonstrationem, & sic rediit ad scyluam. uitium ergo charybdis fuit tale. Atque imo baratri ter gurgite uastos Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras Erigit alternos, & sydera uerbarat un da. Vtrunq; perniciosum nauigantibus, aut cum sorbet & nauigia, uorat aut cum ructat, & ex cutit in altitudinē. rursus de summo in ima pręcipitans, dextri quoq; lateris quæ metuenda sint monstrat. At Scyllam cœcis cohibet spelunca latebris Ora exertantem & naues in saxa trahentem. Huic poetarum more formam monstri aliquam assignat. asserens, eam superioris corporis parte humana specie demonstrari, pubetenus, hoc est usq; ad inguina, prope/

to pater, quid haleso filio inimica fata portarent, sylvis absconderat, ne inuentum perimerent. Vt senior leto canentia lumina soluit, Iniecere manum parcæ, telisque sacrarunt Euandri. *Sed quum sollicitum senem longa ætas traxisset in mortem, deficiente pia custodia destituto, intulerunt fata uiolentiam, quam parauerant & euandri telis tradiderunt iugulandum.* Quem sic pallas petit ante precatus. *Facta est hic nonnulla obscuritas, quia iunxit petit, & precatur: quasi utrunque ad deprecationem pertineat: quod non ita est. Petit enim telo, dictum est, non uerbis. sic, inquit, eum fecit telum appetens eius salutem emissis antea precibus, ut futuro facto diuinum prouideret auxilium. Quantum huic uirtutis datur, ut occidi non posset, nisi percussor eius deuiaretur auxilio.* Da nunc tybri pater ferro, quod missile libro, Fortunam atque uiam duri per pectus halesi. *Rogat pallas regionis suę deum, ut duo præstaret, quæ mortem facerent inimici, fortunam, ut perueniet ictus, & uiam hoc est aditum plagæ, quomodo supra dixit, seq; in sua colligit arma. Proinde corpus tectum penetrari non poterat.* Hæc arma exuuiasque uiri tua quercus habebit. *Arma, quibus ille securus dimicat, quibusque munitus est, consecrabo arbori tuæ: hoc est armis atque exuuiis eius trophęum suspendam in luco tuo.* Audiit illa deus. *Illa scilicet, quæ tenuit deprecatio. ecce iam præstatur uia, ut esset occasio feriendi.* Dum texit imaona halesus Arcadio infelix telo dat pectus inermum. *Quia extrema illi fata debebantur, quæ cautus ac diligens precatus erat pater, quum alium cupit a morte defendere, se ipsum nudato pectore opportunum tradidit morti. Ecce præstitum est pallanti, quod deprecatione complexus est. ut uideretur nudum hominis pectus, & uia, qua perire potuisset, & fortuna, ut ictus haberet effectum.* At non cede uiri tanta perterrita lausus Pars ingens belli sinit agmina. *Hæc lausum terruit istius cædis exemplum, aut agminis multitudo, licet cecidisset uis tantæ fortitudinis, in cuius salute pars ingens fuerat belli, hoc est securitas.* Primus abantem oppositum interimit pugnę nodumque moranque. *Lausus occisit abantem, qui pugnæ tanquam obex oppositus impedimentorum nexus tenebat & moras propter deiiciendum istum, qui moras & impedimenta præstabat, ne cæteri crederentur. dixit agmina prætermissa: isto autem occiso, patuisse in cæteros uiam & omnes morarum nodos unius interitu dissolutos. denique sequitur.* Sternitur arcadiæ proles sternuntur hetrusci. Et uos o graiis imperdita pectora teucri. *Cum arcadibus atque hetruscis sternebantur & troiani, qui iliensis belli calamitates euaserant.* Agmina concurrunt, ducibusque & uiribus æquis. *Concurrere est, agmina currendo miscere. Item concurrere est pugnare aduersus alium, & pati pugnantem. In nullo, inquit, fuerat motus. quum in exercitibus fuit æqualis uirtus & in ducibus fortitudo consimilis.* Extremi densant acies. *Qui in extremo agminis fuerant, densabant se. qui enim densi consisterint, melius tuti sunt.* Nec turba moueri Tela manusque sinit. *Tanta fuit multitudinis constipatio, ut nec manus quisquam nec tela mouere potuisset.* Pallas hinc instat & urget. Hinc contra lausus, nec multum discrepat ætas. *Instat & urget, & ad pallantem pertinet, & ad lausum. magna autem libra ætates eorum descripsit. primo non dixit quot esset annorum, quum natales utriusque non nouisset: nec dixit ætatum ipsarum definitam distantiam. nec quis alterum numero præiret: tantorum inter ætates, inquit, amborum non plurimum fuit.* Egregia forma. *Ad omnes pertinet laus ista formæ, & talis intelligi potest,*

dibus autem habere sæuorum animalium genus luporum feritate armatum. elegit animalis natu- ram, quæ semper habet famem, & satiari non norit. hoc ergo emissum longius asseruit, nauigia trahere in saxa, ibiq; disperdere, si quidem poeta posuit. Cæterum reuera locus est in mari, saxa habens latentia, cuius natura sic se habet, ut de longinquis partibus nauigia trahat, tracta retin/ eat asperitate saxorum, & retenta comminuat. Præstat trinacrii metas lustrare pachyni Cessantem, longos & circumflectere cursus, quam semel informem uasto uidis se sub antro Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa. *Propositis utriusq; la teris malis & comparatis iudicat melius esse ire, qua charybdis esset, quoniam leuius malum altero fuit, & laborem subire longiores cursus, q̃ compendio nauigare per scyllam, & uidere eam semel. non sic posuit semel, quasi uideri iterum posset alio tempore. sed ut plenius exprime/ ret, quid esset in ea periculi, quam nullus, inquit, iterum uidere potest, uisa enim effugi non ua/ let, quæ sic unumquenq; rapit ut occidat.* Præterea siqua est heleno prudentia uati, Siqua fides, animum si ueris implet apollo, Vnum illud tibi nate dea, proque omnibus unum, Prædicam, & repetens iterumque, iterumque monebo. *Dictu/ rus rem magnam & æneæ saluti uel maxime necessariam, eam primo commendat altis sensibus tenaciter retinendam. si igitur sentis, inquit, aliquid me habere prudentiæ, hoc ad eum pertinet, qui nondum numinis alicuius potentia teneatur. Vatis siqua fides. ecce uenit ad personam uatis. si habetur ait ulla uatibus fides, aiũ si ueris implet apollo, aut apollo uera insinuat cõsulentibus edicẽ da, unum illud tibi nate dea proq; omnibus unum prædicam, & repetens iterumq; iterumq; mo/ nebo. unum dico pro omnibus, hoc est pro commodo omnium desideriorum, nec semel hoc ipsum sed iterum ac sæpius monens unum, inquit, ut in uno ostenderet, non onerosum esse præceptum.* Iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane uota libens domi/ namque potentem Supplicibus supera donis, sic denique uictor Trinacria fines italos mittere relicta. *Docet uirgilius maioris potentiæ inimicos obsequendo poti/ us q̃ resistendo posse superari. quapropter dat helenus mandata, & repetit a commonitione, insi nuat iunonem precibus & uotis esse superandam. sic posse post siciliam ueniri ad italiam, si placare tur illa, quæ troianorum commodis ire obuiam nosset.* Huc ubi delatus cumæam acces/ seris urbem, Diuinosque lacus, & auerna sonantia syluis, Insanam uatem a/ spicies. *Insanam dixit plenam numinis.* Quæ rupe sub ima fata canit, foliis/ que notas, & nomina mandat. Quæcunq; in foliis descripsit carmina uirgo Dige rit in numerum, atq; antro seclusa relinquit. Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt. Verum eadem uerso tenuis cum cardine uentus Impulit, & tene ras turbauit ianua frondes. Nunquam deinde cauo uolitantia prendere saxo, Nec reuocare situs aut iungere carmina curat. Inconsulti abeunt, sedemque odere sy/ billæ. *Morem dixit sibyllæ, & quo in loco sit, & quo ordine singulorum desideriis respon/ deat, sumit, inquit, folia, illic responsa conscribit, ordinat, & dimittit. ueniunt homines, con siderant folia, & futura cognoscunt, sed hoc habet mos ipse contrarium quippe si uentus impleret fores, & ordinationẽ foliorum turbauerit, pereunt consulta, & dubii remeant qui instructi fue rant redituri.* Hic tibi nequa moræ fuerint dispendia tanti Quamuis increpitent socii, & ui cursus in altum Vela uocet, possisque sinus implere secundos, Quin adeas uatem, precibusque oracula poscas, Ipsa canat uocemque uolens, atque ora resoluat. *Noli, inquit, anxius esse de mora, licet enim clamitent socii, licet elementa*

qualis euryali fuit: de quo dixit, & pulchro ueniens in corpore uirtus. Sed quis. Hoc est sed quibus. Fortuna negarat In patriam reditus. Ambo enim mox fuerant morituri, quod futurum iccirco prædixit poeta, quum non liceret aliter propter ordinationem carminis sui. Ipsos concurrere passus Haud tamen inter se magni regnator olympi. Quum pro suis partibus starent, non permisit iuppiter inter se confligere. Mox illos sua fata monent maiore sub hoste. Seruabantur enim, ut sub hoste maiore procumberent. alterū enim turnus, alterum æneas occidit. Interea soror alma monet succurrere lauso. Turnum, qui uolucri curru medium secat agmen. Dum alia gererentur, iuturna admonuit turnum, ut lauso succederet, qui turbidus illo tempore uolucri curru medium agmen secabat. Volabat, inquit, curru & tanti agminis nullo tenebatur impedimento. Ita cedebant omnia properanti. Vt uidit socios tempus desistere pugnæ. Vidit, bis accipiendum: ut sit, uidit socios, uidit & tempus, ut ad socios, inquit, uenit. & uidit, quid ageretur scilicet, ꝙ in præsenti esset. pallas tempus opportunum nactus ut conquiesceret pugna. Solus ego in pallanta feror. Soli mihi pallas debetur. Cuperem ipse parens spectator adesset. Solus, inquit, ibo in pallantem. soli enim mihi eius debetur interitus. ego ab ipso debitum supplicium petam: atq; utinam pater eius præsens esse potuisset, ut uideret orbitatem suam, uideret quem troianos suscipiendo contempsit. Loquitur quasi idm sperata perfecisset. uellem, ait, ipse parens. Ipse non dubium est, quanta significet. ipse amator scilicet hostis mei, ipse, qui aduersario meo procurauit auxilia: ipse, qui tantum fauit inimico, ut etiam filium, quem unicum habuit, in augmentum auxiliorum daret. Si spectator adesset ipse, probaret uirtutem meam, ipse suis oculis cerneret orbitatem suam, & omne generis ac posteritatis suæ nomen extinctum, ipse non audiret interitum filii sed cerneret, ureretur uidendo funus suum, & pœnas animo & corpore daret. Hic quoque uirgilius firmat grauiora esse mala, quæ perpetrantur apud uidentes, aliquanto uero leuiora, quæ audiuntur. Hæc ait & socii cesserunt æquore iusso. Cum iussionis fine præcepta completa sunt. cesserunt omnes socii, ut patefieret spatium. At rutulum abscessu iuuenis tum iussa superba Miratus. Autoritatem iubentis ac superbiam miratus est pallas, quam probauit in abscessu rutulorum. Stupet in turno. Et hoc magis in turno stupuit, quod sic obsequenter auditus est. Corpusque per ingens lumina uoluit obitque truci procul omnia uisu. Inimicis oculis singula inimici membra perpendebat. Talibus & dictis it contra dicta tyranni. Vt ostenderet pallas uerbis turni se non esse deterritum, sic contra respondit. Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis, Aut leto insigni. sorti parte æquus utrique est. Tolle minas. Quia dixit, contra dicta tyrranni talibus respondit. exponit in responsione pallantis, quid sit contra eius sententiam. Turnus quippe in eo ponebat ex morte pallantis gloriam suam, ut pater eius orbitatis supplicia penderet. Quod igitur pro magno habuit turnus, pallas respondendo uacuauit. dixit enim duo, quæ sperantur in pugna, facere pro partibus suis, atque ex his quod euentus afferret laturum æquo animo patrem. quæ autem sint duo ipsa cum suis commodis differit, aut occidam te, inquit, & habebo de morte tua maximam spoliorum & uictoriæ gloriam. aut si aduersa occurrerint, ero insignis inter cæteros uiros fortes, quos conditio fortunæ aduersantis inuenit. Certe, inquit, quicquid acciderit feret pater meus, qui scit esse gloriosum uincere, & non indecorum occumbere in campo dimicantem. quippe ille genuit uirum fortem, & utriq; fortunę commisit paratum animum ad omnes euentus ge

suffragentur, nec nauiga prius quam sibyllam consulas. proderit enim tibi istiusmodi tarditas, ut instructior abeas. Quis esse possit huius rei fructus subnectit. Illa tibi italiæ populos, uenturaque bella & quo quenque modo fugiasque ferasque laborem Expediet, cursusque dabit uenerata secundos, Hæc sunt, quæ nostra liceat te uoce moneri. *Ipsa, inquit tibi edicet, quæ ego prohibeor aperire scilicet, quæ ingruant bella, qui populi e diuerso uenturi sint, & quomõ singulos labores uel tolerãdo trãseas uel superando mitiges. conclusit helenus respõsa, lætũ æneã dimittens, & hortatur additis.* Vade age, & ingentem factis fer ad æthera troiam. *Fac, inquit, ingentem troiam pro merito tuo, ingentem ideo, quia fecerat helenus ipse, sed paruam, certum facit hæc dicendo, quod per ipsum troiæ fortunæ resurgent. uates, inquam eo ore locutus est, ut & uatis officium & amici intelligatur implesse. aliqua enim dixit futura, ut sacerdos, aliqua ut amicus monuit, ut cessantibus partibus uatis celerius redditura sit.* Quæ postquã uates sic ore effatus amico est. *Hæc ergo cũ beneuolo ore fuisset locutus, & æneam fideliter instruxisset, muneribus cumulauit.* Dona dehinc auro grauia, sectoque elephanto. *Fit cõmemoratio munerũ cũ ornatu suo. nã species secti eboris, & multi auri pondus, isigne ostẽdebãt meritũ munerũ, quæ helenus donauit, & iussit ad naues ferri.* Stipatque carinis ingens argentum. *Largitorem præcipuum dicit, qui tantum donasset argenti, quantum naues nisi stipatæ ferre non possent.* Dodonæosque lebetes. *Poculorum genus ferunt esse lebetes.* Loricam consertam hamis, auroque trilicem, Et conum insignis galeæ, cristasque comantes, Arma neoptolemi. *Donauit, quæ opes augerent accipientis, donauit, quæ aduersus hostiles impetus salutem tuerentur. singula cum decore suo posuit. dicendo quippe, consertam hamis, hoc est pulchra arte confectam, & auro insignem & galeam comantem. arma neoptolemi, nouissimum posuit, cuius essent arma, illius scilicet, qui captiuos habuit troianos, & troiam uicerat, quo esset insultatio arma uictum possidere uictoris.* Sunt & sua dona parenti. *Dedit etiam anchisæ sua dona, idest quæ ætati eius merito conuenirent.* Addit equos, Additque duces. *Addit equos cũ ductoribus suis,* Remigiũ supplet. *Quicquid remigiis deerat ipse compleuit.* Socios simul instruit armis. *Nullũ nisi muneratũ reliquit, dans quod competebat fortibus uiris.* Interea classem uelis aptare iubebat Anchises. *Helenus in officiis religiosis fuerat occupatus. quũ aũt hæc ageret, iubebat suos anchises parare naues & aptare nauigationi necessaria, hoc est apte & congrue disponens.* Fieret uento mora nequa ferenti. *Cur fieret dixit? ne fieret mora suffragantibus uentis.* Quem phoebi interpres multo compellat honore. *Hunc helenus honorificis uerbis alloquebatur continentibus scilicet laudem. dicitur laus ipsa.* Coniugio anchisa ueneris dignate superbo. *Non quo ipse quasi potior dignatus sit iungi matrimonio ueneris, sed quo is dignus esset inuentus cui iungeretur, quæ esset filia iouis. hoc locutionis genus & in primo libro posuit dicens. haud equidem tali me dignor honore.* Cura deum. *Idest, quem dii amarent, probatio huius dici.* Bis pergameis erepte ruinis. *Qui cum esset debilis, non semel sed secundo etiam liberatus sit periculis patriæ, in qua ceciderunt uiri fortes. dicendo bis ostendit non euentum fuisse uel casum, sed fauore numinum esse seruatum.* Ecce tibi ausoniæ tellus, hanc arripe uelis, Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est. *AEneæ dixerat longe esse italiam, uerum ne tædium senex pateretur longam sperans superesse nauigationem, solicitudinem eius releuat spondendo proximam, usus est dicto, ecce quasi iam manu teneri potuisset, aut oculis cerni. Licet sit, inquit, proxima usque adeo ut de*

retis. qua propter frustra spargis minas, ac uanos inanesq; terrores. Fatus medium procedit in æquor. *Qui in mediū campū procedit. quū separatus a suis porro accedit, ostendit, se nihil metuere.* Frigidus arcadibus coit in præcordia sanguis. *Quum hoc pallas fecisset, obriguit sanguis sociorum eius, & recedens ex toto corpore ad singulorum præcordia reuocatus est. hoc uult dicere, quod prope exanimes starent. uidebant enim impar fore certamen.* Desiluit turnus biiugis, pedes apparat ire Cominus. *Tanta in turno fuerat spes uincendi certa, ut relictis curru & biiugis, quibus fidebat, pedes cominus certare maluisset.* Vtque leo specula cum uidit ab alta Stare procul campis meditantem in prælia taurum, Aduolat, haud alia est turni uenientis imago. *Picta per parabolam species, pro personis, & facto. sic enim turnus desiluit biiugis, quomodo leo aduolat, quum in campo uiderit taurum prælia meditantem. Turnum comparat leoni, pallantem tauro. ut ex hoc iam præuideri possit cuius dicturus sit prouenisse uictoriam. adiecit meditantem prælia. quia & pallas tunc primum belli certamina cœperat meditari.* Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ, Ire prior pallas, si qua fors adiuuet ausum Viribus imparibus, magnumque ita ad æthera fatur. *Pallas ubi processit, ut dictum est, & se a suis progrediendo discreuit, & medium quod inter se & turnum remanserat spatium ratus est ictui posse sufficere, & hostem iaculo posse contingi, ire uoluit prior, ne forte uirtute imparem aliqua ratione iuuare posset fortuna. proinde fundendam credit precem, ut fauore rogati numinis faceret quod humana uirtute, & adhuc parua complere non poterat.* Per patris hospitium, & mensas, quas aduena adisti Te precor alcide cœptis ingentibus adsis. *Non illum conuenit ut deum, sed conuenit ut hospitem patris. recepisse enim hospitio uenientem solum, incognitum peregrinum suscepisse domi ac omnem humanitatem præbuisse, communicasse mensas, ubi omnis religio amicitiaque firmatur, quanti est meriti? quasi illud diceret, quod in euidenti est noscere. & si deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquando homo, fuisti hospes patris mei. fuisti conuiua habes ubi uicem reddas: post deprecationis necessarium contextum subnectit summam petitionis suæ.* Cernat seminecis sibi me rapere arma cruenta, Victoremque ferant morientia lumina turni. *Videat, ne moriens turnus sibi rapere arma sanguine suo perfusa, & antequam mors plena eius oculos claudat, uictorem ferat. quem crediderat periturum.* Audiit alcides iuuenem, magnumque sub imo Corde premit gemitum, lachrymasque effudit inanes. *Audiuit alcides rogantem. & in quo fatis obstantibus prodesse perituro non posset, ingemuit & fleuit, effudit inanes lachrymas, ait, quæ periturum iuuare non possent.* Tum genitor natum dictis affatur amicis. *Dolentem filium iuppiter consolabatur dictis suis. uult uirgilius pro loco ostendere, nullum deum contra fatorum sententiam aliquid posse præstare. quum nec hercules prodesse posset pallanti, nec iuppiter cuiquam subuenire.* Stat sua cuique dies, breue & irreparabile tempus Omnibus est uitæ. *Inducit ex generalitate consolationem pertinentem tamen ad specialem causam. Vnicuique ait stat sua dies, hoc est decreta & semel adscripta. Breue & inreparabile tempus omnibus est uitæ. atque hoc ipsum uiuendi tempus angusto clauditur fine, & quum fuerit lapsum, non potest reparari.* Sed famam extendere factis Hoc uirtutis opus. *Proinde quia uita hominum breuis & sine reparatione & humana industria reperit, ut uirtus extendat memoriam. quæ alio genere inuidente*

monstrari & uideri possit, tamen comprehendi non potest, nisi ad eam fuerit nauigatum. hanc arripe uelis. facilitatem nitendi uoluit demonstrare. Ausoniæ pars illa procul quam, pandit apollo. Quod ait, ecce, demonstrantis est, hoc est quod compleuit, dicendo partem esse italiæ, quæ templum præferebat apollinis, constabat autem longe non esse discretum, quod demonstrari poterat & uideri. ecce apollo consulitur & respondet, apollo deos penates facit loqui cum ænea, ne ad ortygiam redeat. apollo nunc italiam monstrat. Vade, ait, o felix nati pietate. Ornamentum totius laudis seruauit ad finem felicem indicans eum, qui haberet filium tanta pietate præstantem, usq; adeo quod summum fuit (ut dictum est) seruauit ad finem, ut nihil dehinc addiderit, quod pertineret ad laudē minuitur enim meritum laudis, & cadit si post præcipua & magna meriti inferioris deiecta iungantur. Quid ultra Prouehor? & fando surgentes demoror austros? Venti, inquit, flant. non debeo fabulis longioribus immorari commodum uestrum. Nec minus andromache digressu mœsta supremo Fert picturatas auri sub tegmine uestes, Et phrygiam ascanio clamydem, nec cedit honori, Textilibus que onerat donis, ac talia fatur. Andromache, inquit, tristis de suorum supremo abscessu ferebat uestes ascanio sub tegmine uariatas hoc est filo auro incluso distinctas, quum dicit quale, dicit quales & non dicit quantas, neq; ipsas specialiter numerat, plus uoluit in generalitate sentiri quã forsitan fuerant & phrygiam ascanio clamydem, nec cedit honori. duo merita posuit clamydis, unum quod esset phrygia, quæ res dare potuit usuro solatium, quia ueniebat illa ex originalibus terris. alterum, quod tantæ gratiæ fuit, ut honori & merito conueniret ascanii. nam digna fuit, qua uteretur talis, dignus etiam ascanius, qui tantam rem applicaret usibus suis. hoc moraliter positum est. Sunt enim plerunq; nonnulli, qui cum ipsi sint humiles atq; deiecti utuntur, uestibus, quas deforment. sunt, qui cum uestibus suis pari honore cõtendant. in Ascanio igitur & clamyde par meritum fuisse laudatum est. clamydem solam specialiter laudari commemorauit, cætera generaliter. textilibusq; onerat donis, ac talia fatur. in heleni parte dixit, stipatq; carinis, hic dixit, onerat. helenus donat argentum, lebetas, galeam, loricam, arma personis apta fortioribus ipse quoq; uir fortis. Nouerat enim quod cuiq; dare debuisset. donat autem puero mulier in uestibus uniuersa. hæc enim conueniebant utriq; personæ. Quum autem offerret ascanio, addidit etiam uerba plena religionis, & quæ animi beneuolentiam apertius demonstrarent, commendationem quoq; continentia etdantis & munerum. Accipe, inquit, & hæc manuũ tibi quæ monimenta mearum Sint puer, & longum andromache testentur amorem. Duas partes munerum fecit, unam quæ in antiquis opibus fuisset, quæq; esset confecta manibus alienis, in qua clamys auri sub tegmine uariata. alteram, quæ non tanti pretii fuisset, esset tamen manibus confecta largientis. quum ergo has quoq; offerret, ait, Accipe & hæc, hoc est præter clamydem & p̃dicta, accipe ẽt hæc, quæ cõfeci ipsa manibus, meis ut hẽret alterũ quod esset ĩ p̃tio, alterum quod oĩa religione præueniret, nec consideraret, quid datũ uideretur, sed respiceret potius personã dantis & affinitatis affectum. addidit andromache. Coniugis hectoreæ. Hoc est, si pretio suo meritum apud te ista habere nequiuerint, habeant saltem, quod has donat andromache uxor hectoris auunculi tui. huius quippe necessitudinis commemoratione fiet amoris nostri memoria in tuis sensibus diuturna. Cape dona extrema tuorum. Libentius accipi debent, quæ tibi offerunt tui dandi occasionem altam non habituri, manuũ tibi, quæ monumenta mearũ sint puer, & longum andromache testentur amorem. hunc habent intellectum, quia puer es, & spero te diu uicturum, poterit apte esse amoris mei diuturna memoria. O mihi sola mei super astyanactis

natura non ualuit dilatari, ab exemplis auget consolationem, & a' maiori ad minus. Troiæ sub mœnibus altis Tot nati cecidere deum. *Si, inquit, aliquid mutari post potuisset, tot deorum filij non morerentur in troia.* Quin occidit una Sarpedon mea progenies. *Hæc probatior assertio fuit, quum ipse iuppiter, qui diuina omnia humanaq; moderatur, & regit: dicit, se filio suo ne periret in troia prodesse nequisse, ac per hoc ait. nec saperdon illic occumberet filius meus, si fatorum cursum ipse mutare potuissem:* Et iam sua turnum Fata uocant, metasq; dati peruenit ad æui. *Per occasionem leti pallantis ostendit etiam turnũ, iã fatis urgentibus pitturũ, quũ eũ dicit ad uitæ suæ metas peruenisse, quasi hoc genere solaretur dolentẽ, si interfector pallantis mox esset secuturus occisum:* Sic ait atq; oculos rutulorum reiicit aruis. *Et dictis finem fecit, & ad arua rutulorum reiecit oculos suos. quid enim prodesset uidere eum? cui non potuit ope aliqua subueniri?* At pallas magnis emittit uiribus hastam, Vaginaq; caua fulgentem diripit ensem. *Simul duo facit ad necem turni necessaria. hastam misit, & eduxit uagina gladium, ut si hasta optatum tenuisset euentum, mox illo parato mucrone plenum de hoste supplicium reportaret.* Illa uolans, humeri surgunt qua tegmina summa, Incidit, atq; uiam clypei molita per ossa Tandem & magno strinxit de corpore turni. *Hasta, quum uolaret, sic cecidit, ut per summas oras clypei, quæ tegebat humeros turni, post aliquantulas moras uiam in corpus hostile reperiret. non solum traiectis munimentis, uerumetiam uulnerato ipso, qui se plurimum præferebat.* Hic turnus ferrum præfixum robur acuto In pallanta diu librans iacit, atq; ita fatur. *Turnus, ubi ex uulneris causa uiolentior factus est, hastam diu librans in pallanta iecit. Contemplatus diu ubi pallantem opportunius ferire debuisset, simul hæc prosecutus est uerbis.*

Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum. *Proba, inquit, exitio tuo, cuius magis sit penetrabile telum. hoc est tuum, an meum.* Dixerat, at clypeum tot ferri terga tot æris, Quum pellis toties obeat circundata tauri Vibranti cuspis medium transuerberat ictu, Loricæq; moras, & pectus perforat ingens. *Hastam dixit in scutum pallantis fortissimo ictu prouenisse. atq; ut melius probaret hoc ipsum, scuti firmitatem prius uoluit nosci. quum multa, inquit, scutum terga habuisset, æris & ferri, corioq; esset circundatum plurimo, sic tamen perfossis omnibus & loricæ dissolutis impedimentis pectus pallantis quasi nihil obstitisset plena uirtute præruptum est. quum in medio posuit nos ponamus in capite, & in medio, & erit nulla confusio. quum clypeum, quem pallas gestabat, tot ferri terga tot æris ambirent: quum pellis tauri toties ora eius circundaret: sic tamen euictis omnibus ingens pectus hasta ueniens patefecit:* Ille rapit calidum frustra de uulnere telum Vna eademq; uia sanguisq;, animaq; sequuntur. *Existimans pallas se sibi auxilio fore, rapuit infixum telum corporis sue, ratus idipsum saluti retinendæ profuturum: sed id factum est frustra. nam educto telo mox anima cum sanguine effusa est.* Corruit in uulnus. *Non reuolutus est moriens, sed in faciem concidit.* Sonitum super arma dedere. *Quum ille corrueret, non solum eadem corpus eius, uerumetiam scutum maximum sonum dedit.* Et terram hostilem moriens petit ore cruento. *Ecce ubi apertius demonstratus est, quia in faciem concidit. Occisus enim premebat hostilem terram. cruento ore, inquit, quia unusquisq; uulnere letali percussus etiam per os sanguinem fundit.* Quem turnus super assistens. *Hoc est super quem assistens turnus.* Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte Euandro. qualem meruit pallanta remitto. *Insultans turnus & uictoriæ successu*

p astyanactis imago. Sic oculos, sic ille manus sic ora ferebat. Et nūc æq̄li tecū pubesceret æuo. *Miserabilis uox eius, q̄ filij sui similitudinē uidebat, deniq; quales tu oculos habes, & manus tales ēt ille habuit. sic fuit oīs facies eius, ut tua. ætas quoq; cōsimilis tecū pubesceret, si in hoc tēpus māsisset īcolumis. dū gemit filij memoriā, dū dolores suos miserāda uoce ꝓsequtur, ꝑdidit causam liberalitatis suæ. arbitrabatur. n. q̄ tāta cōferebat ei, q astyanactis similitudinē ferret, nō se extraneo donare sed filio.* Hos ego digrediēs lachrymis affabar obortis. Ego, *iqt, recessurus a ciuibus bonis ac religiosis ab his, q ergame ac meos tam liberales extitissent, nō potui abire sine pectoris morsu. nā q̄tū mœroris aīo gererem, testabātur oculi mei obortas lachrymas ingēti ubertate fundētes, obortas dixit. s. nō coactas, aut cū aliqua flēdi cogitatiōe ꝓlatas. inter ipsas tn̄ lachrymas huiusmodi uerbis affatus utrūq; sum, hoc est helenū & andromachē.* Viuite felices, quibus est fortuna peracta Iam sua, nos alia ex aliis in fata uocamur. Vobis parta quies, nullum maris æquor arandum. Arua neq; ausoniæ semper cedentia retro Quærenda, effigiem xanthi, troiamq; uidetis, Quam uestræ fecere manus, melioribus opto Auspiciis, & quæ fuerit minus obuia grais. *Optimā occasionē poeta reppit, qua definiret, quid sit feliciter uiuere. Feliciter est uiuere, inquit, manere otiosum in uno loco, & aduersa fortunæ ulterius nō timere. admirāda cōceptio dictiōis. Aeneas. n. fortunā suā grauē & satis aduersam felicitati cōparat alienæ. deniq; totus in eo est, ut singula cum singulis cōferat. felices estis, inquit, & beatā ducitis uitā, quorū infortunia trāsacta sunt & mala cōsumpta, ꝓinde uiuite, q̄m uobis, uitæ delectatio & otiū supest. nos. n. uitā ducimus miserandā, q trahimur ꝑ incerta, uobis ꝓuenit qes pleno successu, nec ingruit plena ꝑiculis nauigādi necessitas. uiuite q estis a mea infelicitate discreti, nec mecū quæritis italiā, quæ tm̄ discedit, quantū eā nos insistēdo ꝑseqmur. nō ita posuit arua retro cedētia, q̄ uere possibile esset, sed ut exprimeret eius hominis tædia, qui ꝑ tot annos tantis laboribus consumptis nondum inueniebat, quo peruenire cogebatur. effigiē xanthi, troiāq; uidetis. Quam uestræ fecere manus. habebant enim numina originalis terræ, quæ iccirco addiderant, ut amissæ ueritatis affectum simulatorum uocabulorum nuncupatione pensarent. Quam uestræ fecere manus. Gratius est. n. & dulcius quicquid per nos fabricatur aut surgit. melioribus opto auspicijs, & quæ fuerit minus obuia graijs, memor nominis troiæ, quæ aduersis fatis penitus interierat, ne aliquod alterius troiæ nomē simile nasceretur, addidit dicens, fecistis quidem troiam, sed opto ut melioribus fatis sit cōdita, nec habeat aliquando obuios græcos, aut eorum faciem nouerit, quod malum facile potuit nasci & accedere constitutæ in partibus suspectis. Sed hoc obtinuit, ne aliquando fieret.* Si quando tybrim uiciaq; tybridis arua Intraro, gentiq; meæ data moenia cernam. *Si unq̄, inquit, tybrim uidere cōtigerit, & agros italiæ ac mœnia, quæ nobis fatorū ratione dicuntur esse decreta. quum dicit siquando, ostendit plus esse in proximitatis desperatione, q̄m superius dixit. Italiam sequimur fugiētem.* Cognatasq; urbes olim populosque propinquos Epiro hesperia, quibus idem dardanus autor, Atque idem casus, unam faciemus utranque Troiam animis, nostros maneat ea cura nepotes. *Et si nos, inquit, per longa regionum diuortia fortuna compellit, tamen animorum potest esse indiuisus affectus. quum enim uno generis autore nitamur, fiet ut uestra troia & nostra animorum religione nectatur. quibus enim in aduersis eiusdem casus consortium fuit, debent felicium quoq; temporum prosperitate coniungi. maneat nostros ea cura nepotes, nostros studiosius imitari, quod uiderint nos esse sectatos.* Prouehimur pelago, uicina ceraunia iuxta Vnde iter italiam cursusq; breuissimus.

superbior factus, tenete, inquit, arcades memoria uerba mea, & retenta ad euandrum ferte, remitto ei filium suum, non qualem ipse optauit, sed qualem meruit. Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est Largior. *Fieri non potuit, ut hostis & euandro & pallanti infensus pro malefactis beneuolentiam redderet. unde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddit occisum, etiam patrias pœnas conatur exigere. supra enim professus est, quid animi gereret. nam dixit, solus ego in pallanta feror, soli mihi pallas debetur, cuperem ipse parens spectator adesset: quod, quia factum est, alio genere cupiebat impleri, ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus uideret occisum. Leuius enim ut supra dictum est, dolemus, si audiantur mala, grauius uero, si uideantur. addidit, qualem meruit pallanta remitto, ut euidentius appareret non beneuolum illum gerere animum: sed amari hostis durum immaneq; commentum.* Haud illi stabunt æneia paruo Hospitia. *Paruis opibus rex, quæ sunt troianorum fœdera, quod factum est, mox probabit stare non posse.* Hoc *dictionis genere potuit intelligi, quod spem gereret etiam euandrum persequendi scilicet superatis troianis, & auxilijs, quæ æneæ fuerant iuncta.* Et læuo pressit pede talia fatus. Exanimem, rapiens immania pondera baltei. *Et talia locutus læua pede corpus defuncti pallantis pressit rapiens ei grauissimi ponderis balteum: expressit ornatum retrahentis balteum supra. supra balteũ enim iacebat defuncti corpus. nec extrahi potuit nisi manus intentis iuuisset pedibus, auxilium habuit species ipsa, etiam proprium pondus, quod ueniebat ex auro. unde apparuit duplicem causam fuisse rapiendi. unam propter insigne uictoriæ, alteram propter speciei meritum, quod augebat auri taxatio, & artis industria:* Impressumq; nefas. *Impressa in auro fuit admissi sceleris fabula continens hæc:* Vna sub nocte iugali Cæsa manus iuuenum fœde, thalamiq; cruenti. *Magnum in hoc facto sceleris fuit exemplum: quod usq; adeo poetæ displicuit, ut acerbitatem eius diuersis exprimat rebus. A numero, una, inquit, à tempore sub nocte. ab affectu iugali religioni coniuncti tanti extiterit uis. ait ergo. qui speraret, nocte una & prima, qua ad coniunctionem matrimonij perficiendam dulcior nulla est, scelus in sponsum & iuuenes uirginum manu complere potuisse. Quis hoc nõ nefas appellet? quis scelus tã insigne gentibus referat? tot ualẽtes ætate fœmineis turpiter interemptos insidijs, deceptos reuerentia thalami & circunuentos illic ubi amores pij non odia execranda uirtutum?* Quæ bonus eurytion multo cælauerat auro. *Cælatura, nomen est artis, quæ illic interuenit, ubi substantia inest minor, ut latitudinem non multa species, sed producta in tenuiorem lamiam uestiat. in balteo isto regali & cælaturæ opus concurrerat: sed plurimo ex auro non ut in operibus ex paruo retecta. deniq; ipsa turno extitit causa rapiendi, quod arte præstaret & pondere.* Quo nunc turnus ouat spolio, gaudetq; potitus, Nescia mens hominum fati sortisq; futuræ, Et seruare modum rebus sublata secundis. Hoc, *inquit, turnus spolio arbitrabatur factum se esse gloriosum, & lætabatur eo, ignarus suæ sortis & fati, quod iam ungeretur in mortem, quum in rebus secundis & in altitudinem prosperam repente sublatis debuerit seruari modus, & aduersæ quoq; fortunæ considerare conditionem.* Turno tempus erit magno quum optauerit emptum Intactum pallanta & quum spolia ista, diemq; Oderit. *Gaudebat in præsenti futuri nescius exitus sui, non prosperis rebus suis sed inde magis, unde lætabatur aduersis. Faciebat hunc mentis errorem imprudentia futurorum. cæterum imminebat iam tempus, quo idem turnus pallantem optaturus esset incolumem, sumptibus magnis & ingenti pretio reuocatum: quo spolia ipsa diemq; oderit,*

Vt, inquit, pelago prouecti sumus, hoc est porro uecti ad eum uenimus locum, qui non longo cursu abesset ab italia. Sol ruit interea, & montes umbrantur opaci. *Elapsus fuit dies ex maxima parte.* Sternimur optatæ gremio telluris ad undam Sortiti remos. *Remis, inquit, ad littus accessimus.* Passimq; in littore sicco Corpora curamus, fessos sopor irrigat artus. *In ipso illo littore refectis ex cibo corporibus sedimus, mox uero (ut fessos artus solet) somnus tenuit.* Nec dum orbem medium nox horis acta subibat, Haud segnis strato surgit palinurus, & omnes Explorat uentos, atq; auribus aera captat, Sydera cuncta notat tacito labentia cælo, Arcturum pluuiasq; hyadas, geminosq; triones, Armatumq; auro circumspicit oriona. *Officium solliciti peritiq; & diligetis gubernatoris expressit. quod enĩ pertinebat ad eius curam euigilauit cõpetenti tempore, quod ad peritiam sydera omnia inspexit, quod uero ad diligentiam explorauit uniuersa.* Triones *quidã uolunt quasi Virgilius de nomine ipso aliquid detraxerit, cũ hoc solo nomine uocitentur, signumq; habeant ex numero stellarum additum nomini. siue igitur dicamus triones, siue septentriones, eo redigitur res, ut utrunq; sit integrum.* Postquam cuncta uidet cœlo constare sereno, Dat clarum puppi signum, nos castra mouemus. *hoc est nauigia.* Tentamusq; uiam. *Primo. n. quibusdã tentamentis initium sumitur nauigandi, ut naues in altum producantur.* Et uelorum pandimus alas. *Velorum, inquit, spatia & angulos aperimus. usurpatum est, ut alæ dicantur uelorum, quibus uolari possit in pelago. inde ẽ, quod alio loco ait.* Linquimus ortygię portus, pelagoq; uolamus. Iãq; rubescebat stellis aurora fugatis, Quum procul obscuros colles, humilemq; uidemus Italiam. *Non quia natura sua humilis erat atq; depressa, sed quia etiam illa, quæ alta sunt cum nauigantibus longe apparuerint, esse uidentur humilia.* Italiam primus conclamat achates, Italiam læto socii clamore salutant. *Gratulabantur se repperisse italiam, quam per tot annos quæsitam inuenire nequiuerant.* Tum pater anchises magnum cratera corona Induit, impleuitq; mero, diuosq; in uota uocauit Stans celsa in puppi. *Ob id, inquit, ꝙ uisa esset italia, pater meus dys uota soluebat.* Dii maris & terræ tempestatumq; potentes Ferte uiam uento facilem, & spirate secundi. *Hoc est, uiam facilem prębete per maria, & fauorem uestrum temperato flatuum suffragio commodate. ecce accedit petitionis fructus.* Crebrescunt, *inquit*, optatæ auræ. *Naturali more dixit, aura enim nascitur cũ primũ exoritur lux, quam supra induxit nascentẽ, quo accedente crebrescit uentus.* Portusq; patescit Iam propior, templumque apparet in arce mineruæ. *In arce ait, hoc est in altitudine templum mineruæ apparet.* Vela legunt socii. *Hoc uerbũ nautis est familiare, nã funes & uela quũ colligũt, uel aliqua loca transeunt, legere appellant.* Vela legunt socii, & proras ad littora torquent. *Arrepta. n. statiõe fida, opportunũ fuit descendere refectiõis causa. sequitur descriptio portus, ꝗ uenietibus occurrerat.* Portus ab eoo fluctu curuatus in arcum Obiectæ salsa spumant aspergine cautes. Ipse latet, gemino demittunt brachia muro Turriti scopuli, refugitque a littore templum. *Portũ ipsum non humana industria sed natura ꝓcurauerat. nam ab oriẽte sole, qua maris fluctibus infestari potuit, magnas natura subiecerat cautes, quæ uiolẽtiã maris exceptis fluctibus frãgerẽt, spuma tantum apparebat, quæ cũ nullius esset uirtutis, nocere nõ poterat ipse, inqt, latet, hoc est cum sæuiunt fluctus, cũ ꝓcellæ uiuersa perturbãt, ipse nescit qd agatur in pelago. sic. n. eius situs est, ut uẽti illũ quãuis ualidi repperire nõ possint, ꝓcurat eius trãquillitatẽ altitudo saxorũ, quæ in modum brachiorum utrinq; proiectæ contra procellas & turbines quasi aduersus hostes murum præstant. refugitque a littore templum, constitutis in portu eodem templum non apparet. Obsistentibus enim scopu-*

ipsumq; momentum, quo rapta sunt, fuisset osurus. Hæc proponendo pronuntiabat poeta euasurum fuisse turnum, si pallanta non pressisset, aut balteo ipsius non fuisset accinctus. Interea si quæramus causam descriptæ fabulæ, quæ auro baltei tenebatur impressa, nulla alia coniectura occurreret, nisi quia & ipse turnus in causa non concessarum nuptiarum fuerat moriturus. At socii multo gemitu, lachrymisq; Impositum scuto referunt pallanta frequentes. Verus hic dolor expressus est, quum funus pallantis multo gemitu atq; uberioribus lachrymis frequentes prosecuti sunt socij. scuto, inquit, referunt. quantus fuerat dolor? ut quo defendi incolumis solet, portaretur occisus? O dolor, atq; decus magnum rediture parenti. Duo proposuit: utrisq; respondit. Dolor enim ad personam patris pertinet. decus uero ad memoriam mortui, qui dixerat, aut leto insignis, & qui scierit gloriæ dari, si aduerso uulnere ca lat in bello uir fortis. deniq; sequenti dictione ipse aperit poeta, quid affert dolorem & quidq; decus ostendat. Hæc, inquit, te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert. Pars ista pertinet ad dolorem. ingemendum enim fuit optimæ spei iuuenem eodem die oppressum, quo auspice est dimicationem ingressus. ecce dicuntur partes gloriarum, propter maiorum consolationē, & ut ostendatur decus eius. Quū tamen ingentes rutulorū linquis aceruos. Et si, inquit, acerbum est, q cecidisti, dum fortiter facis. sic tamen incurristi ultimum fatum multis hostibus in aceruum strage facta coniectis. addidit aceruos ingentes, ut cumularet laudem quæsitam in aduersis ex aceruorum numero infinito & magnitudine generaliter posita. Nec iam fama mali tanti sed certior auctor Aduolat æneæ. Hoc malum non fama, quæ solet nuntiare nonnunq pro ueris falsa: sed certus autor & nuntius ad æneam fideliter uenit tanta maturitate, ut ipsam quoq; famam celeriter preuerteret. addebat ille nuntius. Tenui discrimine leti Esse suos. Hoc est inter ipsos & mortem modicum remansisse moræ discrimen. Tempus uersis succurrere teucris. Tempus esse suggerebat, quo uersis suis æneas idem subuenire debuisset. bene temperauit uersis tempus succurrere. quasi qui suadebat subueniendum, ut esset metus & spes. facile enim extingui possent, si nullus succurreret utpote uersis, facile uero euadere interueniente maturo auxilio, quum non ad plenum fuerint superati. Proxima quæq; metit gladio, latumq; per agmen Ardens limitem agit ferro. Quid faceret, qui properabat ad suos? cui dictum fuerat subueniendi tempus urgere, & hostibus in medio positis transire non poterat? quæ igitur proxima fuerant, metit gladio. Metere dicimus secare falcibus segetem, quæ quum abscinditur, non resistit, & ferro tota facile subiecta est. & iste cædebat medios non occidendi affectu, quum properabat: sed ardore transeundi. iccirco addidit, latumq; per agmen ardens limitem agit ferro. Quantæ fuit uirtutis pro infinita bellantium latitudine aperire cæsorum funeribus uiam, et incolumem transire per medios? Te turne superbum Cæde noua quærens. Occidendus fuit ante omnes, qui illo tempore causas tanti doloris influxerat. bene positum, quærens, quum enim inter plurima, quod magis necessarium est, quæritur, negliguntur cætera, & remouentur in partem. ut ad id perueniatur inuestigando & scrutando, quod necessitatem inquisitionis inuexit. Quærebat igitur turnum occisi pallantis causa, & hunc de nouo hoc est exquisito supplicij genere cupiebat inuenire. Pallas, euander in ipsis Omnia sunt oculis, mensæ quas aduena primus Tunc adiit dextræq; datæ. Voluebat æneas omnia in animo suo: ante eius oculos stabant uniuersa. Primus pallas, quem bellis immaturum miserrimus crediderat pater. ætas adolescentis & spes, uel q unicus seni. Euander pater scilicet orbatur filio, pater in occidua ætate deceptus. beneuolus

lis in immẽsum ductis uideri nõ põt. Quattuor hic primũ omen equos in gramine uidi Tondentes campum late. *Speciosum dictiõis genus. nõ. n. dixit, uidi equos in cãpo latissimo gramẽ tõdentes, sed uidi, inquit, equos in gramine tõdẽtes cãpũ latissimũ, & cũ nõ dicit qbus aliis herbis pascerẽtur, oñdit sola illic gramina fuisse.* Candore niuali. *Ecce in eqs, quod oẽs quattuor fuerãt, & colore niuei cõstituti in magna alimoniæ substãtia, & lata in ubertate cãporũ.* Et pater anchises, bellum o terra hospita portas, Bello armantur equi, bellum hęc armenta minantur. *Pater (ait) meus anchises fiducia sciẽtiæ suæ, mox pronũtiauit equorũ uisum bella portendere hac cõiectura, ꝙ equis eatur ad bellũ. cõfirmatio assertiõis ipsius fuit, et plenissima pronũtiatio, quod additur, bellũ o terra hospita portas, bello armãtur eq, bellũ hęc armẽta minãtur. ridicule hic qdã cõyciunt, ꝙ anchises exẽplo eq ductus, ꝑ quẽ ꝑijt impium troiæ ꝓnuntiauerit equos istos bellũ significare, sed falsum est. idem qppe iudiciũ suũ ex interiore sciẽtia ꝓlatũ sequẽti & cõtraria disputatiõe dissoluit dicẽdo.* Sed tamen iidem olim curru succedere sueti Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre. *Nõnunꝗ solet, inquit, hoc animaliũ genus, & ad currũ iũgi, & iuga portare, & frena cõcorditer ferre, quo gñe seductus in aliã partẽ.* Spes est pacis ait. *Quõ, inquit, significãt bellũ, pacẽ quoq; significare possũt. dixit quẽadmodũ ualcãt etiã spẽ pacis oñdere, qm̃ signa pacis sunt, quæ de numero, de curru & de frenis oñdit, ꝓnuntiatiõe tñ duplici, atq; diuersa utrãq; fecit incertã.* Tum numina sancta precamur Palladis armisonæ, quæ prima accepit ouantes. *His oĩbus signis demõstrãtibus ꝑ cõiecturas bellũ, quod tẽplũ armatæ palladis occurrerat, quæ merito rogabatur, ut prosperũ faceret, si qd forte ĩminere possit aduersi, & ouãtes dimitteret, quos ouãtes excepat.* Et capita ante aram phrygio uelamur amictu. *Rogabamus, inquit, uelatis capitibus añ aras more patrio stãtes. añ aras dixit, ut oñderet nõ solas preces fuisse, uerũetiã mũera, aras dixit fuisse ĩ naui, q̃ nõ erãt, ut oñderet nõ solas preces fuisse, uerũetiã mũera, aras quoq; dixit fuisse ĩ naui, quę nõ erãt, ut oñderet arã dici posse, ubicũq; sacrificatur.* Præceptisq; heleni dederat, quæ maxima, rite Iunoni argiuæ iussos adolemus honores. *Memores ait præceptorũ heleni, quæ maxime curãda & semꝑ retinẽda mãdauerat. Iunoni argiuæ hoc est, quæ apud græcos præcipue colebatur, uel gręcis fauebat. Iussos, oñdit necessitatẽ faciendi fuisse, nõ uoluntatẽ.* Haud mora, continuo perfectis ordine uotis Cornua uelatarum obuertimus antemnarum. *Perfecto ait uotorũ ordine, submota oĩ mora, obuertimus uelatas antẽnas, ut cursum nauibus mutaremus. uelatas antemnas dixit, quæ tenerẽt uela. dicit causam propter quã hoc fecerunt.* Graiugenumq; domos, suspectaq; linquimus arua. *Quæ. n. suspecta sunt dimitti debẽt, iã noĩa locorũ exeqtur, q̃ trãsierũt, uel q̃ euaserũt.* Hinc sinus herculei (si uera est fama) tarenti Cernitur, attollit se diua lacinia contra, caulonisq; arces, & nauifragum scyllacæum, Tũ procul e fluctu trinacria cernitur aethna, Et gemitum ingentem pelagi, pulsataq; saxa Audimus longe, fractasq; ad littora uoces, Exultantq; uada, atq; æstu miscentur arenæ. *More suo multa superflua descripsit, ut ad eum locum ueniret, qui fuerat necessarius. debuit enim partes charybdis tangere, ut responsorum heleni fidẽ aperte ostenderet. hanc primus anchises intellexit, ipse enim dixit.* Nimirum hic illa charybdis, hos helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat. *Parum fuit loca intellexisse, nuntiasse etiam, dat quoq; in præsenti consilium, ut euadi potuisset dicens.* Eripite o socii pariterq; insurgite remis. *Socios nõ frustra appellauit. in cõmuni. n. ꝑiculũ oĩbus fuerat laborandũ, ne simul omnes sorberet charybdis, quod si diceret pro uobis facietis, q ꝑiculorũ ꝓsentiũ participes estis.* Haud minus ac iussi faciunt. *Confestĩ, ut iussi sunt, fecerunt, quippe aduersus præsentem*

hospes, humanus, utilis, commodus largitor auxiliorum: in dando facilis, in prouidendo praecipuus. mensae quas aduena primos tunc adijt, dextraeq; datę. cõmunicatio mensarum, quas ei exhibuit in herculei sacris, quas adijt primus, ad quas uenit incognitus, quibusq; aduena quum ueniret, exceptus est. Horum quanta religio, quantum mensis caeteris potior, quarum reuerentiam humanitas hominis & dei praesentis testimonium duplicauerat? iunctarum etiam dexterarum fides, iura initae societatis amicitiaeq; sine difficultate susceptae? Haec omnia diuisit, ne continuata foedarent dictionis ornatum. & interposuit, in ipsis omnia sunt oculis. nos hoc ipsum ponimus in capite. ut ordinatio illustriorem faciat intellectum, hoc modo, in ipsis omnia sunt oculis. pallas, euander, mensae, dextraeq; datae: ut haec sunt omnia, quae ille ponebat ante oculos suos, & pro praesentibus recensebat. Sulmone creatos Quattuor hic iuuenes totidem quos educat ufens Viuentes rapit, inferias quos immolet umbris, Captiuoq; regi perfundat sanguine flammas. Sulmonis filios quattuor, & ufentis totidem hoc est quattuor. sicut ui fuerant, rapuit. in octo hominibus non adductis sed raptis. quanta aeneae uirtus ostenditur? quantum obsequium propter honorandam memoriam mortui? hoc iccirco faciebat, ut hostium nece manes placaret occisi, & captiuorum sanguine regis filij perfunderet flammas. Inde mago procul infensam contenderat hastam. Ille astu subit, ac tremebunda superuolat hasta. Postea quam illos rapuit uiuos, hastam misit in magonem: sed quum illa altior euaderet, ille per astutiam humilem se fecit, & superuolante iaculo ictum, quem fuerat excepturus, euasit. Et genua amplectens effatus talia supplex. Et quum transmissa hasta aeneam in totum euadere non potuisset, ad genua eius cum huiusmodi prece confugit. Per patrios manes, & spem surgentis iuli Te precor hanc animam serues, natoq; patriq;. Duo deprecationis commoda tenuit, patris memoriam, & spem, filij surgentis. alterum, quod consecratum esse apud aeneam debuit pium. petiturus autem pro se etiam filij sui nexuit causam, propter quem uiuere cupiebat. recte similibus personis principia petitionis induxit. si peperceris, inquit, mihi seruabis me & filium meum, perindeq; non unnm, sed duos. Ecce rogabat eum, cui filius esset, & nosset quomodo posset exoriri detrimentum, si filius perderet patrem: uel quid boni, si liberari meruisset. Verum ne solae preces impetrationem obtinere non possent, promittit & praemium. Est domus alta. Hoc est locuples & magnarum diuitiarum: magna ars dicendi, ut promissurus pretium pro conseruatione sanguinis sui primo in loco ostenderet esse docendi substantiam. frustra enim promittitur, ubi non suppetit, quod impendi posit, aut debeat in eo ipso. quum dici potuisset, sed non tanta facultatum copia est, quae redemptionem congrua largitione posit implere, addidit. Iacent penitus defossa talenta Caelati argenti: Et obrutum dixit, ut magnam materiae ostenderet copiam, & ab arte duxit laudem, ut pulcherrimum demonstraret. Sunt auri pondera facti, Infectiq; mihi. Hoc est in speciebus & masis. de modo ac pondere nihil dixit. ut generalitas tantum coniecturae tribueret, quantum forsitan deposita non haberent. Non hic uictoria teucrum Vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta. Rationabilis persuasio & complexa omnes partes, quae ad optatos possent exitus prouocare. prima humanitatis fuit. sequens, quae sponderet ex diuitijs affluentibus commodum. quid ergo, si parcere, & sumere incommodum fuit? occurrit deprecans & ait, uictoria tua non unius nece conficietur, nec in uno consistunt, quae e diuerso metuenda sunt. Dixerat. Finem ille suis precibus fecerat. Aeneas contra cui talia reddit. Quum dicit, contra, ostendit, non esse preces rogantis admissas. Argenti atq; auri memoras, quae multa

& maximam uim celeres & maximi omnium conatus fuerant necessarij, quorum periculum fuit. Primusq; rudentem Cōtorsit lęuas proram palinurus ad undas. Læuam cuncta cohors remis uentisq; petiuit. *Palinurus in hac causa, quem obseruabant uniuersi, qui periculum uitare potuisset, consilium primus arripuit, ut ad læuam niteretur, hunc imitabantur cæteri, iuuabat & uentus, sed nihil profuit peruenisse, nisi qui apparati uenerunt ad resistendum, tamen obtinuit malum quod nauigia implicabat.* Tollimur ī cælum curuato gurgite, & iidem subducta ad manes imos descendimus unda. *Descriptionem fecit charybdis secundum heleni denuntiationem, factis primo quippe uerticibus pelagi, cum ipsis nauibus ad cælum exæstuans unda ꝑuenit, dehinc remeans in altitudinē demersam reuocatus adduxit.* Ter scopuli clamorem inter caua saxa dedere, Ter spumam elisam, & rorantia uidimus astra. *Tale fuerat malū, ut hoc cōstet & non semel ualuisse, sed sæpius, tantaq; eius fuerat uis, ut sereno cælo astra uideremus in nubibus rorantia ut ad plenum redirent undæ, quas ructauerat charybdis.* Interea fessos uentus cū sole reliquit, Ignariq; uiæ cyclopū allabimur oris. *Post periculum charybdis, delati, inquit, sumus ad monstra, & quia dici potuit, cur tendebat ad hæc loca, quæ saluti uestræ potuerunt esse contraria: ipse ultro usus est excusatione prætendens locorum & uiarum ignorationem, & tenebrarum noctis, huius describitur situs.* Portus ab accessu uentorum immotus, & ingens Ipse, sed horrificis iuxta tonat æthna ruinis, Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem Turbine fumantem piceo, & candente fauilla. Attollitq; globos flāmarum, & sydera lambit, Interdum scopulos, auulsaq; uiscera montis Erigit eructans, liquefactaq; saxa sub auras Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo. *Dū uult ꝑdicti portus bona malaq; narrare, habuit occasionē, ut æthnæ quoq; flāmas, ruinas, motus horrendos, ac sonitus, & eructationes fumosi incēdij describeret.* Fama est enceladi semustū fulmine corpus Vrgeri mole hac, ingētēq; insuper æthnā Impositā ruptis flāmā expirare caminis, Et fessū quoties motat latus, intremere oēm Murmure trinacriā, & cælū subtexere fumo. *Eiusdē æthnæ etiā originē et casus uolēs poeta subnectere, qm̄ incerto autore ꝑlata uidebātur, ꝓinde q̄ erāt fabulosa atq; incredibilia, fama est, inqt, ne in rebus incertis & fortassis impossibilibus ipse se quasi certū autorē cōstitueret. inserit etiam ipsam fabulā nō se autore (ut dictū est) sed fama uulgatā, Enceladū, inqt, gigantē finxerūt ꝓ sacrilegio quod aduersum deos cū cæteris gigātibus admiserat semustū fulmine iouis ingētis æthnæ molibus esse subiectū. perindeq; montē ipsum ignē ructare fulminis pœna, facere aūt motū terræ, quū idē enceladus conuersus in aliud latus alterius uoluerit uice effectus uires, & tolerādi substātiā separare.* Noctē illā tecti syluis īmania mōstra Perferimus, nec quæ sonitū det causa uidemus. Nā neq; erāt castrorū ignes nec lucidus æthra Syderea polus, obscuro sed nubila cælo, & lunam nimbo nox intēpesta tenebat. *Faciebāt, inqt, nobis horrorē sonitus syluæ, nox nubila nullo solatio uel lunę uel syderū. Oīa qppe nubes obtexerāt.* Postera iāq; dies primo surgebat eoo. Humētēq; aurora polo dimouerat umbrā, Cū subito e syluis macie cōfecta supręma Ignoti noua forma uiri miserādaq; cultu Procedit, supplexq; manus ad littora tēdit. *Mox, ait, ut lux cœpit exoriri, emersit e syluis ignoti noua forma uiri, non hoc est noua forma, quod est ignoti. noua enim forma ad ea pertinet, quæ infra de cultu eius & sordibus specialiter posuit, ignoti uero, quem reuera nescissent. miserandaq; cultu, & hoc ad generalitatem pertinet, quam inferius aperit describens tegumenta eius & barbam. supplexq; manus ad littora tēdit, gestu corporis & manibus oñdēs, qd rogaret, qa uox eius audiri nō poterat, ipso in littore posito, &*

talenta Gnatis parce tuis. *Admiranda responsio pro persona eius, qui eo tempore nulli decreuerat esse parcendum, propter pallantis ultionem, & commodum uictoriæ suæ. Illud enim, quod promittebatur, ad uictores cum ipsa uictoria erat transiturum. proinde sic incepit. diuitias tuas parce liberis tuis. hoc serua. inde enim parci dicuntur, qui non multum erogant, quia, quod habuerint seruant. nam & salem parcum uirgilius idem dixit alio loco, quia tradita sibi custodit. ait enim, Vt parco sale contingunt, hyemiq; reponunt.* Belli commertia turnus Sustulit ista prior. iam tum pallante perempto. *Humanitatem, inquit, poscis. quæ inter partes solet aliquando præstari: sed istam mihi tuus ille sustulit turnus, & inhumanitatem plenam morte pallantis docuit. sæuire non erat meum, sed fuit misereri promptissimum mihi, sed magisterio partis uestræ didici, quod mihi non dedit natura nascenti: factus sum, quod non eram, & in contrarium est, quod aliquando præstabam.* Hoc patris anchisæ manes, hoc sentit iulus. *Magis hoc factum placebit manibus patris mei, placebit & filio. Ex hoc enim facto ad utrunq; peruenit gratia, si orbitas euandri uindicetur, & interitus pallantis.* Sic fatus galeam leua tenet, atq; reflexa Ceruice orantis capulo tenus abdidit ensem. *Vbicunq; ponit ensem usq; ad capulum in corpus hominis uersum, tractum significat facientem.* Nec procul æmonides phœbi triuiæq; sacerdos, Insula cui sacra redimibat tempora uitta, Totus collucens, ueste, atq; insignibus armis. *Non longe a' mago æmonides apparuit, quem dicit phœbi & triuiæ fuisse sacerdotem, quem quis esset prodebat habitus capitis, uittas quippe gestabat, quas non nisi sacerdotes habere consueuerunt. fuit idem etiam armis & ueste conspicuus.* Quem congressus agit campo, lapsumq; superstans Immolat. *Exagitatum & lapsum immolauit. pulchre non occisum sed immolatum dixit alludens ex officio a' nomine sacerdotis.* Ingentiq; umbra tegit. *Quia dixit æneam super lapsum constitisse, dixit iacentis corpus percussoris sui umbra contectum.* Arma serestus Lecta refert humeris, tibi rex gradiue trophæum. *Ecce si arma, inquit, sustulit serestus non cupiditate quæstus, sed ut armati bellorum deo trophæa ostentatione sacraret: utpote quia supradictum est. Totus collucens ueste atq; insignibus armis, perindeq; digna, quæ uiderentur in templo, atq; ita temerarius, qui immemor officij sui apollinem dianamq; deferens, processit in campum, morte pœnas exoluit, & templum dei bellatoris sui ex polijs ornauit.* Instaurant acies uulcani stirpe creatus Cæculus, & ueniens marsorum montibus umbro. *Duo isti, quum uiderent æneam sic sæuire, in multorum necem instaurabant acies, quæ fuerant ænea turbante confusæ:* Dardanides contra furit. *Quis enim non moueretur in immensum modum iri obuiam nixibus suis?* Anxuris ense sinistram, Et totum clypei ferro deiecerat orbem. *Aeneas hoc uiso, quum fureret, anxuris sinistram manum amputauit gladio, quæ abscisa cum ipso, quod gestabat, concidit scuto.* Dixerat ille aliquid magnum, uimq; affore uerbo Crediderat, cœloq; animum fortasse ferebat. Caniciemq; sibi, & longos promiserat annos. *Reprehendit hunc uirgilius, quia contra conditionem generis humani, quod futurorum est nescium, fidebat promissi spe: sibiq; cessurum effectum credebat, quod ad caniciem & longos annos peruenire potuisset. In eo autem ad cœlum ferebat animos, quod solus esset maiore senectute uicturus.* Tarquitus exultans contra fulgentibus armis Syluicolæ fauno driope quem nympha crearat, Obuius ardenti sese obtulit. *Huius nomen dixit, & genus, & quemadmodum ingentem animum gerens, sese obtulit ardenti, quasi æneam certamine superaturus.* Ille reducta Loricam, clypeiq; ingens onus impedit hasta. *Clypeo &*

nobis in nauibus cõstitutis. Respicimus. *Ideo respicimus posuit, qa nõ audiebatur uox rogantis.* Dira illuuies. *Nõ respicimus dira illuuies, sed separatim pronuntiandũ est, & absolute intelligẽdum, ut sit, quod respeximus, dira illuuies fuit, non suffecit nominasse illuuiem, ait, & dira immissaq; barba. Immissa hoc est ultra modum grãdis.* Consertum tegmen spinis. *Nõ illum texerat tegmen more hõium sutũ, sed habuit concinnatum spinis. nõ. n. in talibus locis acum habuit aut fila, aut fuit species integra, quæ honesto genere iungeretur, spinis ergo frusta pannorum continentibus consertum illius fuerat tegmẽ.* At cætera graius. *Locutiõis locus est quod est, nuda genu. In cæteris, inquit, graius apparebat. nã supioribus sordibus ita cõsimilia in illo fuerant omnia, ut quiuis intelligere posset hominem græcum.* Et quondam patriis ad troiam missus in armis. *Apparebat eum ex ijs esse, qui ex partibus græciæ ad expugnandam uenerat troiam. q̃ gratum fuit troianis, ut talẽ uideret inimicũ suũ.* Isq; ubi dardanios habitus, & troia uidit Arma procul, paulum aspectu conterritus hæsit, Continuitq; gradum, mox sese ad littora præceps Cum fletu precibusq; tulit. *Ex eo, inqt, magis ĩtelleximus unum fuisse de hostibus, & ex eo prior nostra firmata suspicione, quia cum nos troiano cultu & armorũ indicio cognouisset, territus consciẽtia substitit paululũ, sed ubi metũ eius necessitas uicit, mox sese ad littora præceps cũ fletu precibusq; tulit. præceps, hoc est ultra modũ festinãs, & nihil metuẽs, ne desideriũ eius cursus nauiũ præueniret. cũ fletu precibusq; se tulit ad littora, atq; hec cũ rogaret dixit.* Per sydera testor, Per superos atq; hoc cæli spirabile lumen, Tollite me teucri, quascunq; abducite terras. *Cũ lõge esset, gestu corporis se supplicẽ demõstrauit, at uero ubi ad littus puenit addidit preces & lachrymas, qñ uideri poterat & audiri.* Hoc sat erit. *Abundabit inquit, mihi ad solatium, si cum hominibus fuero.* Scio me danais e classibus unum, Et bello iliacos fateor petiisse penates, Proquo si sceleris tanta est iniuria nostri Spargite me in fluctus, uastoq; immergite ponto. Si pereo manibus hominum periisse iuuabit. *Vltro cõfessus est originẽ suã, atq; hostẽ se eẽ nõ negauit, & propter sacrilegiũ, quod in deos penates admiserat, iudiciũ de se habuit oĩbus pœnis dignũ se esse confirmãs. fecit hoc, nõ quo uere mori uellet, sed ut cõfidendo indulgẽtiã mereretur & uiueret. addidit, spargite me in fluctus, ĩ partes. s. diuisum, quod facile fieri potuit ex occasiõe loci, sed ne fieret, crudelitas facti descripta est. cõclusit hãc quasi reuera libẽter q̃reret mortẽ, & ait uastoq; ĩmergite põto. i. si peo, hoĩum manibus pisse iuuabit. ecce ubi pdidit, qa uiuere maluit, quam occidi. si pereo enim dixit, non cum periero. si pereo quum dicit, & discriminis sui exitum facit incertum, & ostendit se duci spe, q̃ impetrare misericordiã posset, hoĩum manibus periisse iuuabit. feram, inquit, mecum solatium moriẽs, q̃ nõ ferarũ morsibus, sed hoĩum manibus perire cõmeritus sum.* Dixerat, & genua amplexus, genibusq; uolutans hærebat. *Non solum fletibus ac uoce, uerumetiam obsequijs corporeis extorquebat salutis beneficium, genibus enim nitebatur per terram, & genua retinebat amplexibus.* Qui sit fari, quo sanguine cretus Hortamur, quæ deinde agitet fortuna fateri. *Tria quæsita sunt, nomen eius, quibus esset prolatus parentibus, quæue esset eius fortuna. hæc ut fateretur, hortamenta nostra non deerant. fari & fateri uno loco posuit, quod non pro uno atq; eodem Virgilius intelligi uoluit. Fari est enim simpliciter aliquid referre. fateri autem ex necessitate, quæ secreto conteguntur publicare. Loqui ergo debuit, ut supplex, & cõfiteri, q tot scelerũ fuerat reus.* Ipse pater dextram anchises, haud multa moratus Dat iuueni, atq; animum præsenti pignore firmat. *Hortamẽtis ait nostris pater meus robur adiecit porrigẽdo ei dexterã suã, quod qa fuit bñuolentiæ, dubitantis animus ac pauentis firmatus est & securus effectus.* Deniq; *sequitur.* Ille hæc

lorica impedientibus, omne quum corpus hostile ferire non posset. Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis Dicere, deturbat terræ truncumq; petentem Prouoluens. *Caput orantis frustra & parantem multa addere, conuersa intentione sua prouoluit terræ, & truncum reddidit.* Super hæc inimico pectore fatur. *Expressit irati personam: nam illum perdito capite prouoluit, hoc est impulit, quasi casurus non esset. addidit & uerba post factum, qualia furens promere debuit, & uictor inimicus effundere, breuiter dicit.* Istic nunc metuende iace. *Sic, inquit, iacere meruisti, qui te talem arbitratus es, ut timeri debuisses.* Non te optima mater Condet humi, patrioue honorabit membra sepulchro: Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum Vnda feret, piscesq; impasti uulnera lambent: *Meruisti, inquit, capitis supplicium. erit tibi alia pœna, post mortem funus tuum non prosequetur mater tua, nec humabit exanimem, nec sociabit ossibus patrijs pater, hæc addidit & alia, quæ ista sint, dixit. Alitibus linquere feris. quum, inquit, terra nulla te contexerit, aues te feræ consument, aut si in gurgitem fueris mersus non latebis, portabit te quippe unda sublimem, & piscium famem opportuna præda satiabis.* Protinus antheum & lycam, prima agmina turni persequitur, fortemq; numam, fuluumq; camertem Magnanimo uolscente satum, ditissimus agri Qui fuit ausonidum, & tacitis regnauit amyclis. *Non anthæus & lucas soli primi, hoc est uirtute præstantes fuerunt in turni exercitu, sed & cæteri, quos postea nominauit. & tamen cum ad æneam uenissent, uirtuti eius armisq; cesserunt. deniq; persequebatur eos. hoc quod dixit, persequitur, non ad unum sed ad omnes pertinet, ut illorum neminem uiuum dimisisse uideatur.* Egæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasq; manus, quinquaginta oribus ignem, Pectoribusq; arsisse, iouis cum fulmina contra Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses. *Morem suum etiam hoc loco poeta seruauit, ut eius, quod incredibile fuerat & fabulosum, non se proferret autorem. Qualis, inquit, egæon fuisse perhibetur, quem dicunt centum brachia habuisse, & totidem manus. brachia & manus, non unum idemq; significant. nam brachia uult esse ab humeris usq; ad eam partem, quæ in digitos diuiditur. manus uero digitos ipsos. Ora quoq; quinquaginta, acer omnibus solitum incendia mittere. arsisse autem quinquaginta pectoribus iouis incendijs, quum contra contenderet. Quinquaginta gladijs & scutis. quinquaginta, quod dixit, ad omnia pertinet. Proinde non semel accipiendum est, ut sit, egæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasq; manus dicunt, quinquaginta oribus ignem dicunt, pectoribusq; arsisse dicunt. atq; tot paribus clypeis, gladijsq; contra iouis fulmina certasse dicunt.* Sic toto æneas desæuit in æquore uictor, Vt semel intepuit mucro. *Completa est parabola per æneæ personam, dum dicit eum sic in hostes sæuisse per campos, & in tanta multitudine extitisse uictorem, quasi habuisset centum brachia & manus centum, gladios quinquaginta, & scuta quinquaginta, & ignem, quo cunctos incenderet. Tantum autem cæsorum asseruit numerum cecidisse, ut gladius eius sanguinis calore tepuisset.* Quin ecce Niphœi Quadriiuges in equos, aduersaq; brachia tendit. *In equos nyphæi aduersa tendit brachia, scilicet ut hunc cum equis appeteret.* Atq; illi longe gradientem, & dira frementem Vt uidere, metu uersi retroq; ruentes Effunduntq; ducem, rapiuntq; ad littora currus. *Equi, inquit, ut æneam uiderunt sic frementem. ut nihil ei posset obstare. quanuis essent muta animalia, longe intellexerunt eius uim se ferre non posse. qua causa fugerunt ad littore effuso domino, effusum intelligere debemus etiam occisum, quia de nece eius perfecta nihil dictum est.* Interea biiugis in-

deposita tandem formidine fatur. *Quid faceret reiecta formidine superioris momenti, cœpit his uerbis ad proposita respondere.* Sum patria ex ithaca, comes infelicis ulysſi Nomine achemenides. *Ecce dixit, qui sit ithacus, sum, inquit, ulyſſis quoq; comes, & achemenides uocor, dicit deinde quo sanguine cretus, & ꝙ unus esset ex hostibus.* Troiam genitore adamasco Paupere (mansisetq; utinam fortuna) profectus. *Quantum ad sanguinis rationem pertinet, patre, inquit, adamasco natus sum paupere. Profectus autem ad troiam comes infelicis ulyſſi, atq; utinam mansiſſet fortuna, quia dicturus est se metu sociorum relictum in illis terris, ulyſſis comitem se eſſe desyſſe. Incipit dicere quæ illum agitet fortuna.* Hic me dum trepidi crudelia limina linquunt Immemores socii uasto cyclopis in antro Deseruere. *Vt ostenderet non odio interueniēte relictum se illic eſſe, sed metu periculi euidentis, in quo quisq; sibi potius consulebat ꝙ̄ alteri.* Domus sanie, dapibusq; cruentis, Intus opaca, ingens, ipse arduus, altaq; pulsat Sidera. dii talem terris auertite pestem. Nec uisu facilis, nec dictu affabilis ulli, Visceribus miserorum, & sanguine uescitur atro. *Dicit, unde eadem ipsa scire potuit, proinde descripsit cyclopis magnitudinem ac feritatem, antrum autem conueniens habitatori immani, & quod prædas maximas capere potuiſſet, se autem relictum a socijs cum fugerent dicit. simul etiam monstrat crudelitatem beluæ probatam suorum exemplo æneæ.*

Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro Prensa manu magna medio resupinus in antro Frāgeret ad saxum, sanieq; aspersa natarent Limina, uidi atro cum membra fluentia tabo Manderet, & trepidi tremereat sub dentibus artus. *Rapuerat inquit cyclops de nobis duos, horum pœnam spectaui oculis meis, cum utrunq; una manu comprehensum resupinus fortius saxo illideret. at nunꝙ̄ igitur sustulit, coniectumq; in aspersas cautes per frusta comminuit, horror omnis & immanitas uidebatur. antrum omne sanie taboq; respersum, limina ipsa corrupto cruore natātia. ipse autem semineces artus mandebat dentibus, & adhuc membra tremētia transforabat. Horum uersuum sensus ordinatur sic, quum duo corpora de numero nostro preſſa manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret, & trepidi tremerent sub dentibus artus, ac manderet mēbra tabo fluentia, sanieq; aspersa natarent limina, uidi egomet. uidi quod semel dixit, ad omnia pertinet, ut sit uidi, cum duo corpora de numero nostro manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret, uidi, cum trepidi tremerent sub dentibus artus, uidi, quum manderet membra tabo fluentia, uidi cum sanie aspersa natarent limina, haud impune quidem, nam hoc factum non ei ceſſit.* Haud impune quidem nec talia passus ulysses. *Vlyſſes, inquit, talia remanere non paſſus est inulta.* Oblitusue sui est ithacus discrimine tanto. *Omnes quidem nos ait dirum illud turbauit exemplum. ulyſſes solus natura callidus usu & ingenio uehemēter instructus tantæ crudelitatis uisu territus non est, neq; oblitus est sui, hoc est non perdidit industriam solitam.* Nam simul expletus dapibus, uinoq; sepultus, Ceruicem inflexam posuit, iacuitq; per antrum Immensum, saniem eructans, & frusta cruento Per somnum commista mero. *Signa omnia quæerant beluæ iacentis occasionem præbentia ad ultionē in se perficiendā. ꝓstratus enim per antrū ac resolutus fuerat omnibus membris ceruice inflexa, hoc est capite inclinato, & ceruicis officio deficiente eiecto ructabat saniē, & frusta ꝙ̄ uorauerat reiactabat.* Nos magna precati Numina, sortitiq; uices, una undiq; circum Fundimur, & telo lumen tenebramus acuto, Ingens quod torua solum sub fronte latebat. *Dederat ulyſſes cōsiliū, ut uno oculo quē solū sub torua frōte latētē habuit cæcaretur. ꝑiculosum fuit quanuis dormientē, quanuis sepultum, uino aggredi uiolēter. precati, inqt, deos acceſſimus*

fert se lucagus albis In medios, fraterq; Liger, sed frater habenis Flectit equos, strictum rotat acer lucagus ensem: *Interea significat ad alia transitum, ut continuatio interrupta narrantis, legentis tædium releuet, remoueatq; ex uarietate fastidium, & alia similiter propter hanc causam inuenta sunt, ut uelut quandam nouitatem narrationis inducant. biiugis albis, inquit, lucagus, & eius frater liger uno curru uecti sese intulerunt, hoc est ingesserunt se æneæ. Exposuit autem ipse quid officij singuli gererent in curru constituti. liger, inquit, regebat equos, lucagus autem pugnabat.* Haud tulit æneas tanto feruore furentes. *Aeneas istos si impune sæuientes pati non potuit. tanta enim fiducia ueniebant, ut sicuti supra dictum est, medijs sese inserere hostibus non timerent.* Irruit, aduersaq; ingens apparuit hasta. *Quod dixit irruit, celeritatem facti significat. deniq; consecutum est, apparuit. mox enim ut irruit, apparuit. nam repentinum & insperatum fuit, quod æneas effecerat. contenta quippe hasta ingens ipse gestator subitus ante biiugos stetit.* Cui liger Non diomedis equos, nec currum cernis achillis, Aut phrygiæ campos. *Ter intelligendum, quod supra dictum est, cernis, ut sit, non diomedis equos cernis, aut achillis currus cernis, aut phrygiæ campos cernis.* Nunc belli finis, & æui His dabitur terris. *Elegit eorum nomina, qui inter græcos præcipui fuerant, & hæc non pro merito suo, sed iniuriose significauit. ut & illos & æneam obtrectatione perfunderet: quasi ipse cum equis suis esset omnibus potior. non isti, inquit, diomedis equi se, aut achillis, quos euadere potuisti, nec in phrygijs campis constitutus es: & hoc pro conuitio positum, quasi in quibus nascerentur imbelles. Ecce & terrarum fecit comparationem, quasi ipsæ proferant fortes, ipsæ debiles faciant. & melius, inquit, factum est, ut nobis occurreres, ut salus tua simul cum isto bello terminum sumat.* Vesano talia late dicta uolant ligeri. *Huiusmodi uerba ligeri fundebat uesana mente, utpote qui iam fatis ultimus trahebatur in mortem.* Sed non & troius heros dicta parat contra iaculum nam torquet in hostem. *Sed iaculum parauit, nec uoluit referre conuitia, quæ animum lacerare non uitæ discrimen inferre potuissent: sed hastam iecit, quæ ipsum hominem cum suis uerbis extingueret. compleuit sapientis bellatoris laudem: qui illo tempore atq; illo loco non uentosis uerbis sed ferro debuit, & nec operam hostium dare.* Lucagus ut pronus pendens in uerbera telo Admonuit biiugos, proiecto dum pede læuo Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas Fulgentis clypei, & læuum perforat inguen. *Lucagus, qui pugnandi tenebat officium, dum equos admonere nititur telo, & sese ad certamen habitu specioso componit, dum unum pedem reducit, alterum porrigit, læuo inguine sub imas clypei partes ictum hasta euntis excepit.* Excussus curru moribundus uoluitur armis. *Nam quomodo potuit eximi curru, qui fulmineo ictu fuerat petitus, nisi inde illum uis facti excuteret morientem? iacit autem moribundus in campo, qui superbia ferebatur in curru.*

Quem pius æneas dictis affatur amaris. *Ecce consilium uiri fortis confecto certamine & unius interim procurata morte ipse quoq; amaris usus est uerbis, egressus præter pietatis suæ modestiam, quum iniuriosis uocibus esset prouocatus: tractatus etiam quod etiam in hac parte præcipuus, ut illum primo peteret, quem uidebat armatum. Ipsius enim mortem interitus facile sequebatur alterius, qui non arma, quibus fideret, sed habenas tenebat equorum.* Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, aut uana euertere ex hostibus umbra. *Loquebatur quasi cum eo, qui posset aliquid audire uel sentire post mortem. quod ipsum non imprudenter sed insultantis animo faciebat. Lucage, inquit, nihil est, quod equos peccasse causeris. illi non erant segnes, nec eos aliqua fefellit imaginatio, hoc est dicere, nihil te prodidit, nisi inertia tua.* Ipse

ſimul undiq; circumfuſi appetentes eas corporis eius partes quas ſumpſeramus de ſorte, quoniam non unum aut ſimile eſſe periculum potuit ſi aduerſa ceſſiſſent. aliud fuit eorum, qui caput tenerent aut manus, aliud eorum, qui cæteras impertiebant membrorum partes, hoc facto tenebrauimus eius lumen telo acuto quod ait acuto telo tenebrauimus, celeritatem facti uoluit demonſtrare. in hoc enim conſilij conſiſtebat effectus. ne mora facientium & dolor uulneris quãuis grauiter dormientem excitaret. hoc loco nõnulli terebramus tradunt. Sed cum terebratio habeat moram, quæ fuit inimica facientibus, melius eſt ut telo acuto uno ictu uideatur eſſe cæcatus. Quod autem ait ſub fronte latebat, quod ingens fuiſſe dicebatur, uſq; adeo ut orbi lunæ uel ſolis æquari potuiſſet, faciebant rugæ toruæ frontis & ingentis capitis comæ. Et tandem læti ſociorum ulciſcimur umbras. *Nec quidem hic expreſſit perfectam ultionem.* Sed fugite o miſeri, fugite atq; ab littore funem Rumpite. *Dicit cauſam perſuaſionis ſuæ, ne æſtimarent cæcato illo nihil ultra eſſe metuendum, commorantibus & alijs cyclopibus in illo loco non poſſet abeſſe formido, quod iterauit fugite, oſtendit moram fugæ, non eſſe faciendam, addens, funes ab littore præcidendos, quod maturius fieri potuit quam ſoluendo cum mora. ſubiecit cauſam, propter quam celerem ſuadebat abſceſſum.* Nam qualis quantuſq; cauo polyphemus in antro Lanigeras claudit pecudes, atq; ubera preſſat, Centum alii curua hæc habitant ad littora uulgo Infandi cyclopes, atq; altis montibus errant. *Duxit a numero maiorem metum, quanta enim facerent centum, quando unus in græcos tanta commiſerat, nam qualis quantuſq;, qualis pertinet ad feritatem animi. quantus ad magnitudinem corporis, ut ex uno quem iam deſcripſerat intelligeretur tales eſſe cæteros. quapropter proſpiciendum caute, ne cum græci accepto ſuorum luctu uix uno incolumi euaſiſſent, accideret troianis ineuitabile malum, ſi uenirent omnes aut plurimi.* Tertia iam lunæ ſe cornua lumine complent, Cum uitam ĩ ſyluis, inter deſerta ferarum Luſtra domoſq; traho, uaſtoſq; abrupe cyclopas Proſpicio, ſonitumq; pedum uocemq; tremiſco. *Conſtitutus in ſolitudine inter deſerta ferarum cubilia ac domos cum rationem dierum uel menſium noſſe nequiſſet, poſſibilem exilij ſui præſtitit rationem. tres, inquit, lunæ tranſactæ ſunt, ex quo in his demoror terris. potuit quæri quomodo cyclopas euaſiſſet. inter luſtra, inquit, ferarum & domos latui periculo ſe. cõſulte fecit, quando enim occurreret occaſio alia? quãdo per tres mẽſes ſola troianorũ potuit reppiri? Luſtra ſunt, quæ faciunt feræ inter ſentes, & illic cubant. domus uero quas infodiunt altius. item quæri potuit, unde illos noſſet eſſe quamplurimos. de rupe (ait) eos uidi. item tribus menſibus, unde uictum habuiſſet, indicauit, quia & hoc potuit quæri.* Victum, inquit, infelicem, baccas, lapidoſaq; corna Dant rami, & uulſis paſcunt radicibus herbæ. *Omnibus reſpondit, quæ ei conſtabat eſſe propoſita, & quæ ſequentibus interrogationibus quæri potuerunt. Dictum eſt enim quid ſit fari quo ſanguine cretus, quæ deinde agitet fortuna, dicit nunc, quo conſilio emerſiſſet, ut græcus ſe troianis offerret. ſine dubio hoſtis hoſtibus ſuis.* Omnia colluſtrans, hanc partem ad littora claſſem Conſpexi uenientem, huic me quæcunq; fuiſſet Addixi, ſatis eſt gẽtem effugiſſe nefandam, Vos animam hanc potius quocunq; abſumite læto. *Cum omnia, inquit, attenderem euadendi auxilium quærens, ſolam iſtam claſſem huius regionis littora tetigiſſe conſpexi, quam ſemper propter ineuitabile cyclopum malum omnes fugierunt. & quia nullam ſperabam dehinc prouenturam occaſionem, addixi me non conſiderans quæ eſſet. quid enim metuerem homines cyclopum manibus, aut ferarum ſæuitia quolibet tempore periturus? exiſtimans melius eſſe ſi hominum manibus interirem, quia hoc conſilio ad uos ueni, quæ ultis me pœna conſumite.* Vix ea fa-

rotis saliens iuga deseris. *Verbis suis in iocum uoluit iungere dicens, eum non excussum muro sed quasi uoluntate excidisse. excussum ubicunq; ponit, maiorem uim interuenisse significat. ut est illud, Excutitur, pronusq; magister uoluitur in caput. describebatur enim magna fluctuu uis & æstus intolerabilis pelagi:* Hæc ita fatus Arripuit biiugos. *Aliter inermem, aliter petijt armatum. ubi enim lucagus fuit, eminus hasta pugnatum est. quum autem liger nudatus esset fratris auxilio, ipsos equos æneas tenuit, quibus fugiendo ille posset euadere.* Frater tendebat inertes Infelix palmas, curru delapsus eodem. *Fratre occiso & cum ipsis armis superato, ac retentis equis, quorum auxilio & fuga liger potuerat liberari. quid supererat? nisi ut ipse quoq; pœnas pro conuitijs daret? quod ipsum quum uidisset, relicto curru infelix sese conuertit ad preces, tendens supplices manus eo facilius, quia illas nulla occupauerant arma. quocirca inermi parci potuisset, nisi infelicem linguæ proteruitas decepisset.* Per te, per qui te talem genuere parentes Vir troiane sine hanc animam, & miserere precantis: *Conuitia necessitas in obsequium uertit: & laudare cœpit eum cuius pauloante uituperatio dicebatur.* Pluribus oranti Aeneas: *Offensis quippe constitutus non potuit ad miserationem breui contextu deprecationis adduci: sed dicturus fuerat plura, æneas uero non passus actus suos immeriti hominis multiloquio diutius detineri. occurrit necessario sermone, & quid doleret, breui elocutione testatus est.* Haud talia dudum Dicta dabas. *Preces, inquit, tuas maledicto priori damnasti, nec talem te præbuisti iam dudum, ut hoc impetrare salutis tuæ beneficium merearis.* Morere, & fratrem ne desere frater. *Potius moriendum est tibi, ne fratrem deseras frater. decet enim ei te mortis sorte coniungi, quod aduersum me usus otio uenire potuisti.* Tum latebras animæ pectus mucrone recludit. *Definit, quid sit pectus: in quo, inquit, anima latet, & tuta est, quo patefacto proditur, & interempta consumitur. quum igitur hæc æneas dixisset, omnem commotionem suam in ictu, quo ligerum perdidit, euidenter expressit, aperiendo ingenti plaga pectus eius, animamq; fundendo:* Talia per campos edebat funera uictor Dardanius, torrentis aquæ, uel turbinis atri More furens. *Sic, inquit, æneæ furentis actus & gesta ducebantur. sic per campos edebat funera: ut torrentis sæuiunt undæ, ut turbinibus mos est, quum immenso furore raptantur.* Tandem erumpunt, & castra relinquunt, Ascanius puer, & nequicquam obsessa iuuentus: *Ecce quantum ualuit æneæ præsentia, quantam fiduciam dedit obsessis illius aduentus. non iam parietibus detinetur, non clausos sese patiuntur ulterius, exeunt tandem, & relictis castris uno impetu omnes feruntur in campum, arbitrantes proculdubio æneæ præsentiam meliorem partem obtinere castrorum, & melius tutos fore in aperto campi, q̃ si parietibus tenerentur, & uallo. Huius uiri tanta fiducia ducebantur, ut non solum iuuenes hoc fecisse uiderentur: uerumetiam ascanius puer, quos omnes frustra obsederant rutuli.* Iunonem interea compellat iuppiter ultro. *Quum hæc agerentur, aut hæc cerneret iuppiter, talia iunoni, dixit uerba.* O germana mihi, atq; eadem gratissima coniux. *Duobus uocabulis mero dei affectu uenientibus compellandam iunonem credidit iuppiter, scilicet q uxor esset & soror. quid enim his carius, q̃ iungi connubio, & ratione sanguinis sociari?* Vt rebare, uenus (nec te sententia fallit) Troianas sustentat opes? non uiuida bello Dextra uiris? animusq; ferox? patiensq; pericli? *Non, ait, uideris tibi te falli sententia tua, qua arbitraris, uenerem fouere troianos? ipsa pugnantes subleuat, an eorum uirtus & uigilans animus, & quod in rebus gerendis est maximum, ad dissimulandos labores consuetudo tolerandi?* Cui iuno submissa. *Iccirco submissa, ne pro commodo animi sui fratris ac mariti mentem ab æquo &*

uero

tus erat, summo cum mõte uidemus. Ipsum inter pecudes uasta se mole mouen/tẽ Pastorem polyphemum. *Statim, inquit, ut achemenides relationis suæ uerba cõclusit. ecce ipse nobis polyphemus apparuit agens in montibus pecora, & ad nota littora faciens gressus. exponendum fuit, quomodo potuit uenire cæcatus. nouerat hæc, inqt, anteq̃ lumen amisisset. deniq; sic posuit, & littora nota petentem.* Monstrum horrendum, informe, ingens. *Vidimus monstrum, in quo natura non tenuit temperamentum. nam fuit horrendum & formæ ingentis.* Cui lumen ademptum Trunca manum pinus regit, & uestigia firmat. *Huius gressus trunca pinus regebat abscissa, atq; amputatis ramis, hoc est arbor pini ei pro baculo fuit, quæ posset in forma hominis cæci corpus ingenti fortitudine regere, ac sustinere.* Lanigeræ comitantur oues, ea sola uoluptas, Solamenq; mali. *Voluptatem ex animalibus habuit, cum uideret, cæcatus uero pecorum suorum commodo orbitatem proprij luminis solabatur.* Postquam altos tetigit fluctus, & ad æquora uenit. *Postquam transijt undas littoris, & in altum prouectus est.* Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem. *Abluit sãguinem qui fluebat ex oculo eius, quem constabat effossum, ecce uisi actus. cum achemenides exposuisset tertium se illic mensem exegisse, Inflicta iamdudum cęcitas noua putabatur, cum adhuc funderet sanguinem, propter hoc igitur dictum est, lauabat.* Dentibus infrendens gemitu. *tunc enim irascuntur cæci, quia dum non uident, se ulcisci non possunt.* Graditurq; per æquor Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit. *Mira monstri descriptio & immensa proceritatis expressio. ambulabat, inquit, in medio mari quasi graderetur in terra, neq; ad eius latera profundi maris unda peruenerat.* Nos procul inde fugam trepidi celerare. *Præsens, inquit, periculum uitare cupientes fugæ dabamus instantiam competentem.* Recepto supplice sic merito. *Liberari enim meruit, qui nos propria instructione seruauit.* Tacitiq; incidere funem. Verrimus & proni certantibus æquora remis. *Cum uideremus euidens malum, taciti funem incidimus, & uerso remis pelago, in altum cœpimus taciti nauigia flectere. taciti cessantes scilicet remorum strepitu & cantilena nautarũ, sine qua remi operari nõ possunt.* Sensit. *Hoc ipsum, quia non uidebat, aurium suspicione collegit, quod silentio gerebatur, & ad sonitum uocis uestigia torsit, quia silentio adhibito non potuit in totum uacua esse omni strepitu nauigatio.* Sensit, *inquit*, & ad sonitum uocis uestigia torsit, Verum ubi nulla datur dextram affectare potestas, Nec potis ionios fluctus æquare sequendo. *Vbi neq; manu potuit aliquem cõprehendere, & potentia fluctuum uictus est, nec ualuit aliquem sequi.* Clamorem immensum tollit, quo pontus, & omnes Intremuere undæ, penitusq; exterrita tellus Italiæ, curuisq; immugiit æthna cauernis. *Clamore, inquit, eius omnia contremuere, & iam longius posita, & magis quæ fuerant in præsenti, uim clamoris expressit. nam quomodo sciuit italiam tremuisse, ad quam nondum uenerat?* At genus e syluis cyclopum & montibus altis Excitum ruit ad portus, & littora cõplet. *Quanta multitudo fuit, ut littora cyclopes compleuissent.* Cernimus astantes nequicquam. *Ideo nequicquam, quia nihil poterant audere uiolenter aduersus eos, quos liberauerat fuga, & pelagi altitudo.* Lumine toruo. *Vel natura, uel irato, quia perdiderant prædam.* Aethnęos fratres cœlo capita alta ferentes Concilium horrendum. *Constiterunt proceritate sua uincentes arborum celsarum altitudinem constitutarum in deorum lucis, quæ icciico immensæ sunt, quia præter naturam suam plurimum consecuntur incrementi, dum religionis causa seruantur.* Præcipites metus acer agit, quocunq; rudentes Excutere, & uentis intendere uela secundis. *Vrgebamur, inquit,*

uero potuisset auertere. humilē quippe esse decet unūquenq;, ubi petendi beneficii necessitas adest. sub missa tamen nō corpore, sed mente, ac uoce accipiendu est. nec respexisse, quę esset, uel apud quē uerba faceret, sed quid esset petitura. Intelligebat enim iniustum desiderium suum, & inde germanę & coniugis fiduciam non habebat. existimabat se tantum humilitate sermonis impetrare posse, quod petitionis suę contemplatione mereri non poterat, cui uera obiiciātur, oculisq; subiecta. Quid o pulcherrime coniux Sollicitas ægram, & tua tristia dicta timentem? Magna subtilitas ini onis in ipso principio, & satis artificiosa. asserit enim se anxiam ex casibus rutulorum. & se fingit iouem timere magis maritum quam fratrem: & quum ille & sororem dixisset, & coniugem, illa mariti tantummodo personam interposuit, quę esset mulieris maximę autoritatis. ideoq; fingit intentionem suam, ut sentiret iuppiter, illam rutulos fouere potuisse, nisi maritalis uigoris reuerentia prohiberet. ægram, inquit, animo. & ægritudinem ipsam dictis tuis marite conduplicas: pulcherrime dixit, non corpore, sed præstantem animo, & uera benignitate pectoris insignem. Debuit enim uerborum officio flectere, quem tam troianorum uidebat esse fautorem. Et tua tristia dicta, id est imperiosa. & quę prohibentes habeant minas. meminerat enim ut in nono libro positum est, irim ab ipso ad se missam cum mandatis haud mollibus, ut fauorem rutulorum desereret. sic enim positum nouimus aeream cælo tam iuppiter irim demisit germanæ haud mollia iussa ferentem, Hic turnus cedat teucrorum mœnibus altis. eo autem impetraturam se magis credebat optata, si ostenderet auxilia sua prohibentibus mariti iussionibus quieuisse. Si mihi, quæ quondam fuerat, quanq; esse decebat Vis in amore foret. Blanda obiurgatio: ait enim. Si sic me amares ut soles, & hucusq;, ut fieri decuit, superioris temporis integer duraret affectus. Non hæc mihi nanq; negares Omnipotens. Mihi quum dixit, quam dilexit antea. mihi uxori tuę. mihi timenti iussa tua. uerum quia dici potuit, impossibilia & illicita obtinere contendis. dixit iouē omnipotentē, nec hoc et iuppiter posset obiicere. Qui.n. omnipotens esse diceretur, facile debuit uxori, quę uellet, officiose præstare. & quę illa cuperet, licita & illicita cōcedere. Quin & pugnę subducere turnū, Et dauno possem incolumem seruare parenti. Ecce aperuit, quod dicebat occulte. Nisi te, inqt, timerē, & iussa tua reuerentia plenissima custodirē. si uincere illicitū est turno: illiū iā & certamini subducere potui, & incolumē patri seruare. Quantū ponderis ex humanitate ueniens hoc dictionis genus cōplectitur: quam religiosum uidetur seruare filiū patri? Nunc pereat, teucrisq; pio det sanguine pœnas. Hoc inuidiosū est. nō .n. ad hoc dixit pereat, quasi reuera eū uellet interire, & in eo magis cōcitauit inuidiā, quia dixit, teucrisq; pio det sanguine pœnas. Quū dicit teucros, & pio sanguine, hoc uidetur sensisse, aut si hoc putatur iustū pereat innocens, & consequatur scelerati uictoriā. Ille tamen nostra deducit origine nomē, Pilūnusq; illi quartus pater, & tua larga Sæpe manu, multisq; onerauit limina donis. Ne indigno uideretur postulare beneficiū, ad ipsius quoq; turni cōmendationē multa cōgessit. dignus est, inqt, qui habeat beneficia sua, primū nostrā originē ducit, hoc est deorū. pilūnusq; est illi quartus pater antiqua & ueteri origine. uult ostēdere istius maiores a numinibus traxisse prosapiā. nā dicti sui, quo ait nostra deducit origine nomen, uult reddere rationē subdendo filiū usq;, ille quartus pater ut hac per multos ostēderet cucurrisse: & tua larga sæpe manu, multisq; onerauit limina donis, ornauit eū aliorū meritis, ornat & propriis. Ornamenta quippe maiorū frustra unicuiq; iungūtur, nisi adiiciāt propria & larga manu & multorū largitio exonerauit, ostenderunt plenū fuisse cultorē. accedente etiā eo, quod sæpe id fecisse uidebatur. ille est enim deuotione insignis, qui feruēter & copiose obseqtur diis. Cui rex ętherei breuiter sic fatus olympi. Propter morā, quę gerūdis re-

metu acerrimo, aut non iam quo uellemus, sed in quamcunq; cæli partem intenderemus uela, & consentiremus, uentis secundis adiuuantibus fugam nostram oppurtunis flatibus suis, & hic, & in quarto libro secundis. Contra iussa monent heleni scyllam atq; charybdim. *Timori cyclopum cedendum fuerat quacunq; ratione, sed huic consilio iussa heleni e diuerso ueniebant, ne nos aut laniaret scylla, aut charybdis sorberet.* Inter utranque uiam læti discrimine paruo, Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro. *Istorum malorum consideratione turbati sententiam fiximus, ut inter geminum metum uel transiremus medii, uel retrorsum nauigia duceremus.* Ecce autem boreas angusta a sede pelori Missus adest. *Cum, inquit, talia tractaremus quasi ab aliquo deo missus boreas uenit tanta opportunitate, ut nos continuo per multa loca detulisset.* Viuo præteruehor hostia saxo, Pantagiæ megarosque sinus tapsumque iacentem. *Per hæc, inquit, loca uenti suffragio transiuimus.* Talia monstrabat relegens errata retrorsum Littora achemenides comes infelicis ulyssi Sicanio prætenta sinu. *Horum locorum nomina referebat achemenides, quia per hæc certauerat cum socius esset hominis infelicis, perindeq; habuit nota.* Plemnyrium undosum nomen dixere priores Ortygiam. *Prisci, ait, hoc est ueteres, plemnyrium dixere, sequentis æui appellauere ortygiã.* Alphæum fama est huc helidis amnẽ Occultas egisse uias subter mare, qui nũc ore arethusa tuo siculis perfunditur undis *Quæcunq; fabulosa sunt aut incredibilia, horum uirgilius non se sed alium facit autorem. quis enim credat, quod protulit fama, subter mare fluuium ex longinquis partibus ire posse & incolumem, hoc est incorruptum, atq; in alias terras exire & misceri sicilię fontibus.* .Numina magna loci iussi ueneramur. *Aut monitu heleni iussi, aut ab achemenide instructi.* Et inde exupero præpingue solum stagnantis helori. hinc altas cautes. proiectaque saxa pachyni Radimus, & fatis nunquam concessa moueri. *Hæc saxa asserit immobilia esse.* Apparet camerina procul, campique geloi Immanisque gela fluuii cognomine dicta. *Ecce & gela a fluuio cognomen accepit.* Arduus inde agragas ostentat maxima longe Mœnia. *Inde ostentat longius mœnia, quia excelsus est mons ipse.* Magnanimum quondam *Hoc est magnanimorum,* Generator equorum. Teque datis linquo uentis palmosa selinis *Quod palmas copiosissime generet dicta est palmosa.* Et uada dura lego saxis lilybeia cæcis. *Saxa cæca sunt, quæ nautici dicunt subaquanea. hæc facile decipiunt nauigantes, quoniam dum in occulto sunt & non eminent, non uidentur omnia ista nomina fontium, locorum, ciuitatum, montium, & insularum, Iccirco posuit, ut ad eam paulatim ueniret insulam, in qua perdidit patrem, ut eius quoq; casum potuisset exponere.* Hinc drepani meportus, & illætabilis ora Accepit. *Expressit plenam moralitatem. nam si quando aliqua importuna accedunt, uel luctus, hæc in dolore positi non nũquam locis ascribimus quasi nobis aliquid infixerint uel infligere potuerint. AEneas igitur drepanitano applicat loco, quod acciderat fatorum ratione.* Hic pelagi tot tempestatibus actus, heu genitorem omnis curæ casusque leuamen Amitto anchisen. hic me pater optime fessum Deseris. *Addebat amissi patris dolorem etiam ratio loci, quem ipsum duplicato aduerbio patefecit. dixit quippe patrem suum perisse in portu, qui tot alti maris casus & pericula euasisset, nec tamen mortuũ dixit, sed deseruisse filium. ueteres enim præcipuos quosq; non mortuos sed per commutationes locorum translatos arbitrabantur,* Heu tantis nequicquam

bus fieri non debuit, breuē orationē inducit. Sic igitur breuiter cœperat Iuppiter loq. Si mora præsentis leti, tēpusq; caduco Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere sentis. Tolle fuga turnū, atq; instātibus eripe fatis. Ne uideretur Iuppiter totū denegasse poscēti, cōcedit, quod fatorū cursum uexare nō posset, ut uxoris postulata nō læderet. patior, inqt, ut illū interim ingruenti iā subtrahas morti, quē caducū esse manifestum est. Caducū dicitur quicqd immaturo tēpore cadit, ac deperit, ut sunt arborū fructus, quorum pars appellatur caduca, quę in usus hominū nō uenit. propterea ꝙ nō adepta propriā maturitatē, prosternatur ac pereat. Inde translatū est, ut caduci dicantur homines, qui in pueritia aut iuuenta moriūtur. Hic tractat poeta dilatari posse aliquantū hominis mortē, uitā uero ꝑpetuā esse nō posse. ait ergo, si moras uis interponi, ut aliquanto tardius cadat, q iā fuerat periturus. Hactenus indulsisse uacat. Idest hucusq; potest illæsa fatorū lege præstari. Sin altior istis Sub precibus uenia ulla latet, totumq; moueri, Mutariue putas bellum: spes pascis inanes. Sin uero plus aliqd speras ac sub precibus tuis latet aliud, quod cōcedi nō possit. & putas aut poni bellū posse, aut mutari pactionibus, uana duceris spe. quia fieri necesse est, quod fatis definientibus cautū est. Spē pascere, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. ecce bonus largitor beneficii & moras promisit, & quemadmodū procurari possent, possibilē consiliorū remedio demōstrauit, ut fuga subtraheret aliquādiu, quē ingruētis leti premebat acerbitas. Cui Iuno illachrymās. Pręeūtibus uerba lachrymis sic Iuno respōdit. Quid si, quod uoce grauaris, Mēte dares? atq; hæc turno rata uita maneret? Nūc manet insontē grauis exitus, aut ego ueri Vana feror. quod ut o potius formidine falsa ludar. & in melius tua, q potes, orsa reflectas. Quantū, inqt, distat inter petitionē meā, & promissionē tuā? cur nō studio tn̄ tuo ꝑstatur, ut turno rata maneat uita, hoc est firma, ac stabilis, & incōcussa radice ꝑdurans. nū nihil ei ꝓdest, ꝙ rectius uiuit? aut ego ueri uana feror, idest nescia eorū, quę gerūtur, & dispositiones tuas mēdacio tegis. ut me falsa formido discruciet. & tūc in melius tua dicta cōuertas, ac turni fata lætifices. cōpleuit partes suas Iuno. tētauit omnia, & sic abscessit adhuc speraret Iouē aliqd melius ꝓ inducta petitione facturū. Hæc ubi dicta dedit, cœlo se ꝓtinus alto Misit, agens hyemē nimbo succincta ꝑ auras. Iliacāq; aciē, & laurētia castra petiuit. Vbi Iuno hæc dixit e cœli partibus descēdit ad terras, & ꝑrexit eo, ubi troiani & itali fuerāt cōstituti. Tum dea nube caua tenuē sine uiribus umbrā In faciē æneæ (uisu mirabile monstrum) Dardaniis ornat telis, clypeūq; iubasq; Diuini assimulat capitis. dat inania uerba. Dat sine mente sonū, gressusq; effingit eūtis. Inuenit Iuno consiliū, quo secundū ꝓmissum Iouis turnū e pugna subtraheret, finxit inanē hominis formā. finxit arma, qualia fuerāt, qbus æneas utebatur. Hec umbra induit ornauitq; caput eius galea prorsus, ut qui eā uidisset, æneā esse arbitraretur. dedit ei aliquantulū uocē, & si inaniter, licebat dare tn̄ uelut uiuētis hominis sonū. Quod ait in faciē æneę, nō in similitudinē debemus accipere. Morte obita quales fama est uolitare figuras, Aut quæ sopitos deludūt somnia sensus. Talis illa umbra fuerat, quales dicūtur esse post mortē, aut quales uidētur dormiētibus, quū sopitis sēsibus elusi fallūtur. cognito & ꝓbato iūxit incognitū, & ꝙ ꝓbari nō possit. si. n. solū ꝓp exprimēdā similitudinē poneret, quod fertur esse post mortē, qd illud esset nō posset intelligi, quū incolumes hoc scire nō possint. sociauit huic aliud exēplū somniorū. s. quę omnibus nota sunt. ut exinde appareat quod esse dicitur post depositā uitā. At primas læta ante acies exultat imago. Ideo lęta, ideo exultās, ut ꝓuocaret in iracundiā turnū. Deniq; seqtur. Irritatq; uirū telis, & uoce lacessit. Vt lætitiā hostis & exultationē uo turnū. Deniq; seqtur. Irritare ꝓrsus dicimus fe ce & irritatu telorū tāq ad uerā pugnā toto turnus animo armaretur. Irritare ꝓrsus dicimus fe-

erepte periclis. *Tantus dolor fuit perditi patris, ut apud didonē positus quasi cum eo præsente loqueretur. posuit specialiter pericula ipsa, quibus interueniente fine uiuendi constabat frustra esse liberatum, sed ne in relatione maioris luctus moraretur, ad generalitatem necessario confugit, & dixit, tantis nequicq̄ erepte periclis. cæterum si esset interposita enumeratio diceret, bis pergameis ruinis ereptum, diceret collo suo uectum, ut captiuitatem uitaret aut mortē, diceret in mari ac terra, quæ pericula transisset. dolebat autem æneas uehementer, q infinitis casibus & periculis liberatus ad italiam peruenire non potuit. definit poeta quam uim erga filios habeat incolumitas patris. omnis, inquit, curæ casusq; leuamen, hoc est in omnibus periculis leuatus sum dolore dum pater uixit.* Nec uates helenus cum multa horrenda moneret, Hos mihi prædixit luctus. *Nec mihi prædixit helenus hos luctus, quū multa admiranda prædiceret nec ipsa celæno cū multa optaret maledicta, ac per hoc hæc futura nec amicus dixit, nec inimica nuntiauit.* Hic labor extremus, longarum hæc meta uiarum. *Vt mors adueniens non uitæ illi tantum sed laborum quoq; attulerit finem.* Sic pater æneas intentis omnibus unus Fata re narrabat diuum, cursusq; docebat. *Tacuit de siciliensi naufragio, & ait.* Hinc me digressum uestris deus appulit oris. *Vt ostenderet, se complesse proposita, quod ipsum uitiosum fuit repetere, quod ilioneus plene narrauerat. Intentis, inquit, oībus, hoc est adhuc intentis, ut ostenderet æneam libenter auditum, & auditores contextu narrationis satiare nequisse. Intenti, inquit, fuerant quum inciperet, intentis cum finiret omnibus dixit, ut ostenderet nullū illic fuisse, qui non adhuc desideraret audire, cursusq; fatorum scilicet suorum.* Conticuit tandem, factoque hic fine quieuit. *Tandem ad ipsum pertinet, qui casus suos narrabat inuitus. Cæterum auditores intenti fuerant, & adhuc audire cupiebant. facto autem fine narrandi æneas secessit ad requiem.*

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER TERTIVS EXPLICIT INCIPIT QVARTVS.



ONCLVSIS *omnibus, quæ necessaria narratio exigebat, secessit æneas ad requiem. compleuit enim, uel quod ipse pollicitus uidebatur, uel quod regina desiderabat audire, didonis tamen animus tolerabili iamdudum cura commotus, accendebatur magis recordatione loquentis, & secreto incendio torrebatur. hoc est quod ait.* At regina graui iamdudum saucia cura Vulnus alit uenis, & cocco carpitur igni. *Dicit ipsas causas, quæ hoc genus tormenti animis didonis inflixerant.* Multa uiri uirtus animo, multusque recursat Gentis honos, hærēt infixi pectore uultus Verbaque. *Multa uiri uirtus, non tantum corpore placebat, uerum etiam animo. asseruerat enim se laborasse pro patria, duros ac diuersos habuisse discursus, mori etiam uoluisse, innumera pericula ferendo*

ras prouocare inde sumptũ est, ut & homines irritari dicãtur, quũ in aliquã partẽ asperitatis urgentur. hoc igitur agebat ũbra illa, ut turnũ nõ ipsa sed æneas ꝓuocare uideretur. Instat cui turnus stridentẽq; eminus hastã Cõiicit. Sumpsit audaciã turnus, qui tot modis fuerat prouocatus, & uerũ existimans hostẽ iecit hastã. sed hoc eminus fecit. congredi. n. cominus non audebat. Illa dato uertit uestigia tergo. Illa, inqt, hoc est umbra mox in fugã uersa est. Tũ uero æneã aduersũ ut cedere turnus Credidit, atq; animo spem turbidus hausit inanẽ. Licet ante æneã putasset turnus, in quẽ hastã miserat, tũ magis ipsum esse credidit, quẽ fugisse praeuiderat. Illa dato uertit uestigia tergo more, inquit, timẽtis in fugã uersa est. Tũ uero æneã aduersum ut cedere turnus credidit, atq; animo spẽ turbidus hausit inanẽ. Ipse fuit uanus error is ensibus turni, ut crederet æneã terga uertisse. Quo factũ ẽ, ut uana spe ductus supbã iret in uocẽ dicẽs. Quo fugis ęnea, thalamos ne desere pactos. Quid, inqt, fugis ænea: expecta, ut seruata pactorũ fide optatã ducas uxorẽ. Hac dabitur dextra tellus quæsita p undas. Ego tibi mea dextra dabo terram, quã diu quæsiuisti p maria. Talia uociferans sequitur strictũq; coruscat Mucronem. nec ferre uidet sua gaudia uentos. Clamabat, & sequebatur fugientẽ, gaudebat quoq; & strictum gladiũ portabat, utpote paratus ad feriendũ: nec intelligebat omnia hæc in uẽtos exire, hoc est inania esse & uacua, quę clamabat. Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi Expositis stabat scalis, & ponte parato. Vmbra illa quũ fugeret, habuit fortuna ꝓcurante opportunitatẽ nauis, quã posset ascẽdere, uel maxime quę habuit substantiã põtis: nã stabat iuxta crepidinẽ saxi. crepidinẽ accipere possumus partẽ saxi, quę respicit mare. Nã huic saxo colligatus fuerat funis, qui nauim tenebat. Qua rex clusinis aduectus osinius oris. Hac naui clusini finibus uectus aduenerat osinius. Huc sese trepida æneæ uenientis imago Coniicit i latebras. Huc in nauim cõtendẽs uelut æneę imago trepidãtis sese latebris dedit. Nec turnus segnior instat, Exupatq; moras, & pontes transilit altos. Turnus in ascẽdẽdo nõ fuit segnis. nã supatis omnibus moris põtẽ tota celeritate trãscendit. Vix prãm attigerat. Statim, inqt, ut turnus nauis tetigit prorã. Rupit saturnia funem, Auulsamq; rapit reuoluta per æquora nauim. Quod dixit, rupit, funẽ, nõ soluit. & auulsã, inqt, nõ simpliciter separatã a saxo, ostẽdit magnã interuenisse necessitatẽ. Adhibẽda qppe facto fuerat uis, quo citius fieret, quod fuerat necessariũ, anteq̃ turnus aduerteret inane esse quod gesserat, & rediret. ubicũq; poeta posuit rũpere, ostẽdit maiorẽ necessitatẽ. deniq; ait in libro tertio, atq; ab littore funẽ rũpite, ne interueniẽte soluendorũ uinculorũ mora manibus cyclopũ nauigia tenerẽtur. itẽ quũ fugã caci in octauo libro describeret, ait, ruptisq; immane catenis deiecit saxũ. si. n. soluere uoluisset uelocitate ꝓuentus herculis, pœnas facilius daret, si spelũcę occuparetur ingressus. tale est & rapit. nã & hoc quoq; celeritatẽ facti significat. si. n. paulatim nauis in altũ duceretur, & ascẽdendi & exiliẽdi repperisse turnus remediũ posset. Nunc rapta est, ut ante in altũ pueniret, q̃ sentiretur nexibus libera, quasi inhæsisset saxo, sic dixit auulsã. auellitur. n. quod sine ui nõ potest separari. Illũ aũt æneas absentẽ in prælia poscit. Verus æneas absentẽ ignorãs turnũ quærebat, & petebat in prælia. Obuia multa uirũ dimittit corpora morti. Quũ quęreret turnũ, qcũq; illi obuiã fuerũt, morti sunt traditi. Tũ leuis haud ultra latebras iã quęrit imago, Sed sublime uolãs nubi se imiscuit atræ. Leuis umbra, que æneã simulauerat fugientẽ, cõpleto eo, quod fuerat necessarium, ulterius latebras non quæsiit: sed se nubibus miscuit & eo, unde uenerat, remeauit. Quum turnum medio interea fert æquore turbo. Interea commotũ pelagus turbine trahebat longius turnũ. Respicit ignarus rerum, ingratusq; salutis. Et duplices cum uoce manus ad sydera tollit. Pro aduerso existimans turnus, q̃ pro-

superasse, hæc tractabantur, bona corporis quibus tolerauerat uniuersa. animi uero istiusmodi recursabat ī sensibus cogitātis. q̄ deorū cultor, amator patriæ, amator patris, amator uxoris, quēadmodū auditum putamus æneam referentem discrimina sua, quū amissam coniugem insanis laboribus perquisitam diceret, quemadmodum arbitramur iudicio eius acceptum, quæ intentionem tenuerat, ut eius matrimonio iungeretur. hæc considerabatur multa uirtus, quæ non in uno genere esset maxima, sed quæ ex multis, & diuersis robur suæ felicitatis ostenderet. tollamus amorem, quē cupido conciliauerat, cur illa non amaret uirum domi forisq; præstantem, bello strenuum, pacis temporibus religiosum: necessarium uiduæ, necessarium destitutæ, necessarium condenti ciuitatē nouā & noua impii fundaměta roborare cupiēti: necessariū cōtra pygmalionis uiolentiam? quia magna manu sperabatur esse uenturus. Accedebat corporis decus & forma, quæ cęteris animi corporisq; præcipuis adderet uenustatem, quæ ipsa primo libro poeta euidenter expressit. quum recedente nube plurimus fulsisset in sole. Multusq; recursat gentis honos. Tertiam posuit generis laudem. hæc enim tunc prodest, si quæ sunt uniuscuiusq; propria, rationi sanguinis recte conueniant. nam quomodo æneæ meritis prædicatio accederet generis si propriis bonis laudari non posset? Hæc igitur pars in eo est ut etiam ipsa ex plurimis constet. nam sciebat dido esse æneam ueneris filium, cupidinis fratrem & mercurij, teucri, ac dardani affinem, & quod supra omnia fuit nepos iouis. herent infixi pectore uultus, uerbaq; hærent pectore, bis accipiendum est, ut sit hærent pectore uultus infixi. hærent uerba pectore. Infixi autem quod ait, ad solos uultus pertinet, quia erit uitium, si dicamus, infixi uerba, & magis pro persona amantis, melius accipitur infixi uultus. uerba enim augmentum dabant amori. nā hærent, & infixi, hanc habent rationem, quam habet, quod etiam in tertio libro ait. A Ere cauo clypeum magni gestamen abantis, portis aduersis figo. figi enim dicitur quod sic alicui speciei iungitur, ut uelli non possit. & hæret quod non potest separari. Vultus pertinent ad corporis laudem, uerba ad animi prædicationem. Nec placidam membris dat cura quietem. Diuersam naturam poeta esse uoluit amoris & somni. Somnus quippe quietam sedem quærit. hoc tenebatur æneas, quia quieto animo fuit. contra ubi fuerit cura, ut in didone, non potest inueniri somni beneficium. ecce quemadmodum didonis describuntur ardores, non flectebatur in reqē nec somni uirtute uincebatur, aut tempore, quia īpediebat me dios amor.. Postera phoebea lustrabat lampade terras, Humētemque aurora polo dimouerat umbrā, Cum sic unanimem alloquitur male sana sororē. Nō dixit lucescente die didonem surrexisse, quia peruigil transegerat noctem. sed qum primum dies fuisset exorta, locutam talia cum sorore. mire autem posuit male sana. sanus est enim, qui nullo animi aut corporis incommodo premitur. sanus non est, qui nullo bonæ ualetudinis beneficio confouetur, malesanus est autem, qui animi tormentis affligitur, & pro sano habetur, interea cum poeta p̄mittit sororem, præmittit unanimem, ostendit aliquid didonem germanæ dicturam, quod in uulgus non deberet exire. erat enim turpissimum amoris in hospitem publice confiteri. sed nullam putabat illa confessionem, quando in duobus sororum corporibus unus animus fuit. Anna soror. Vtrunq; complexa est, alterum nomen quo uocaretur ab omnibus, alterum quod consanguinitatis dederat cursus. his uocabulis admonitam uoluit, ut quod erat auditura teneret animo & consilio regeret æstimantem, & tamen confessionem ipsam, quam sciebat inhonestam non semel effudit, sed usa est insinuatione, & per longos uerborum circulos uenit ad eam partem, quæ sine iactura pudoris, quanuis apud talem sororem proferri non potuit. hoc loco apertius dicitur, quid sit. Multa uiri uirtus animo, multusq; recursat Gentis honos. Ait enim. Anna soror,

ipsius fuerat salute perfectum: & gestorum pro se nescius, tetendit manus ad sydera, & hęc geme-
bundus effudit, quo in facto potuisset ingrati crimen incurrere, nisi gesta nesciret. Omnipotens
genitor tanto, me crimine dignum Duxisti: & tales uoluisti expēdere pœnas? Hoc
cine tibi iuppiter placuit? hac me pœna dignū esse duxisti? hæc ut diceret, ostēditur intellexisse frau
dem, quā passus est. Incipit enumerare omnia, quę illi pœnas animi afferebant. Quo feror? unde
abii. Nescio, inquit, quo feror. unde tamen recesserim, scio. Quæ ne fuga, quæue reducet?
Qualis sum, quū fugisse uideor, qualis ad eos, quos deserui, rediturus sū. Laurentis ne iterum
muros, aut castra uidebo? Si rediero, qua fronte iterū uidebo muros & castra laurētū, unde
fugitiuus abscessi? Quid manus illa uirū, q me meaq; arma sequuti? Quosue (nefas)
omnes infanda morte in reliqui? Quid, ait, dicent illi, qui armis meis suas opes fortunāq; iū
xerunt? quos prodidi deserēdo, quot fugiēdo decepi, quos dimisi ad necē? Et nūc palantes uideo
gemitūq; cadentū Accipio. Moralitatem tenuit. nā quū in incertis relinquimus quenquā, uel
ad incerta dirigimus. cuius mala speramus euenire posse q̄ bona. Videre se cadentes dicit, & gemitus
audire pereuntiū, & totū tamen ab oculis & auribus lōge est: cernebātur hęc animo, & animi audi
ri putabātur: quū imaginationes ipse sensibus tractātis occurrerēt. Quid agā, aut quæ iā satis
ima dehiscet Terra mihi? Desiderabat recipi hiatibus terrę, & in fluctibus eā requirebat. quæ
nō erat, & cuius copiā nō habebat. Vos o potius miserescite uēti. Ecce intellexit ipse frustra
se desiderare terrę diuortia: & apostropha ad uētos facta rogare suppliciū cœpit, & pœnā pro bñficio
postulare. In rupes in saxa (uolens uos turnus adoro) Ferte ratē, sæuisq; uadis immit
tite syrtis. Quo neq; me rutuli, nec cōscia fama sequatur. O uota aduersa, pspteris nau-
fragia optātur, ut sit perire beneficiū. misereri esse dicitur, ut nauis feratur in rupes, & collidatur in
saxa. nō quo reuera interire cōmodū uideretur: sed lucis tædio & ludibriis caruisse, pulcherimū: cer
te si malū, inqt, putatis esse, quod posco: tñ quia hoc cupio p bono, quod iudicatis esse cōtrariū uolēti
mori: misericordiā portat, qui ei procurauerit mortē: aut si me malueritis cōtra mea uota seruare, da
te syrtes sæuas, & syrtiū uada. illic trahā infelicē uitā, quo nullus sequi ualeat, & unde opinio nomi
nis mei ad meos omnes uenire nō posit. Hęc memorans, animo nunc huc, nūc fluctuat il
lūc. An sese mucronē ob tantū dedecus amens Induat. & crudū p costas exigat ensē
Fluctibus an iaceat mediis, & littora nādo Curua petat. teucrūq; iterū se reddat in
arma. Quum hæc animo uolueret, & animo fluctuaret. apto uerbo usus est, fluctuat. allusit enim,
quomodo in fluctibus fuit, ut mente quoq; fluctuare uideretur, huc atq; illuc uertens tractatus suos,
omnes instabiles, & uagos: incipit dicere, qui sint ipsi tractatus, & quantas sint in species sub incer
to diuisi. aliquando enim parabat sese percutere gladio, & ferro abolendum decernebat dedecus
suum. aliquando, ut iret in fluctus, & nando perueniret ad littora. sed hoc armis efficere non uale-
bat, non enim natare posset armatus, inermis autem quomodo ueniret ad terras? si arma reiicere ar
mis hostium pleno ardore feruentibus? Ter conatus utranq; uiam, ter maxima iuno Con
tinuit. iuuenemq; animi miserata repressit. Quoties uoluit aggredi alterum de duobus, to
ties iuno ardores animi iuuenilis oppressit. quid enim prodesset morti esse subtractum? si se in ma
ri perimeret, aut necatus in pelago ferretur ad terram? Labitur alta secans, æstu fluctuq;
secundo: Et patris antiquam dauni defertur ad urbem. Ecce quantum potuit iu-
no, quum diuersos tractatus excutit turnus & deliberationis sententiam, existentibus atque oc-
currentibus contrariis fingere uel ordinare non permictitur. Nauis sine rectore, sine arte, sine
suffragio prosperante uentorū ad antiquā urbē secundis lapsibus uenit. Cōpletū est quod apud iouē

quæ me suspensam insomnia terrent? Quis nouus hic nostris successit sedibus hospes? *Patior, inquit, soror insomnia, dum considero nihil esse in hospite nostro, quod præferri non debeat. Noua quippe in illo sunt omnia neq; in uno magis quam in aliis uisa est dido hospitem nouum pro amantis animo non quasi recenti suscepisse. sed noua quadam & singulari corporis atq; animi speciei debemus accipere.* Quam sese ore ferens, quam forti pectore, & armis? *Quod tacet, inquit, quod loquitur, quod mouetur. quam gratum est, quam iocundum, quam uiro forti conueniens.* Credo equidem (nec uana fides) genus esse deorum, Degeneres animos timor arguit. *Tanta in illo uiro constantia est, ut appareat illum diis esse progenitum. argumentum additur, ut hoc ipsum firmaret quod uidebatur asserere. degeneres, inquit, animos timor arguit hoc est si degener esset humilitatis suæ conscientia premeretur. ecce quantum laudabat, quæ alieno hoc est cupidinis arbitrio ducebatur, non somno. sed hic poetæ fauor est, qui oi occasiõe uirtutes æneæ meritaq; cõendat. Inter bona eius ponit, quod nõ amauit ipse ut uulgaris, ut turpis, sed amatus est. neq; amatus ab ea, quæ esset pudoris abiecti, sed ab ea, quæ petita esset consilio ueneris, & cupidinis fraude.* Heu quibus ille Iactatus fatis, quæ bella exhausta canebat. *Omnes partes exequitur, quæ amanti congruerent. ecce enim dolet casus eius & grauiter ingemiscit, Quanquam autem præmissa ostenderent amore illam captam, tamen incipit sensim confiteri, quod amet.* Si mihi non animo fixum, immotumque sederet, Ne cui me uinclo uellem sociare iugali. Postquam primus amor deceptam morte fefellit, Si non pertæsum talami tedæque fuisset, Huic uni forsan potui succumbere culpæ. *Usq; adeo dixit illum uirum sibi placere, ut dignum iudicaret consortio matrimonii sui, nisi secundas nuptias primis decepta damnasset. ecce uenit ad plenam confessionem.* Anna, *inquit*, fatebor enim miseri post fata sichæi Coniugis, & sparsos fraterna cæde penates, Solus hic inflexit sensus, animumq; labantem Impulit, agnosco ueteris uestigia flammæ. *Verum ne ista confessio reprehensibilis remaneret, annexuit iusiurandum, quo sibi nuptias horruisse firmaret.* Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras Pallentes umbras herebi, noctemque profundam, Ante pudor, quam te uiolem, aut tua iura resoluam. *Confessa sum, inquit, de amore, sed melius proueniet, ut ante dehiscat terra, & me recipiat aut iouis fulmine demittar in tartarum, quam ego pudoris leges aut iura dissoluam.* Ille meos primus, qui me sibi iunxit amores Abstulit, ille habeat secum, seruetque sepulcro. *Ipsa sororis suæ uiam necessariæ persuasionis ostendit, ut quod erat factura amoris impulsu, hortatu magis alieno coacta facere uideretur. ait semel nupsi, habeat ille mortuus pudoris mei pignus, qui mihi florem uirginitatis eripuit, & secum habeat ac suo sepulchro conseruet. hoc est oblique dicere, quid dubitem nubere, quum alterius nuptias sepultus ille nec uidere possit nec aliquando sentire? quod præcipuum habui, tulit. sufficiat ei uirginitatis meæ decus, relinquat uiduã necessitatibus suis, ẽt si aliquid sentit cõiugii nostri sacratissimũ nomẽ, & fidẽ maritali debitã thoro mors media sustulit, mors deleuit. nouitatẽ quãdã illius procurauit excessus. superflua reuerentia procul abscedebat. uis maior urget, uis intolerabilis cogit. impune secundi coniugii fortuna suscipitur, & si aliquid sentire manes possunt impune peccatur.*
Sic effata sinum lachrymis impleuit obortis. *Fudit, inquit, post uerba uberes lachrimas, uel quod ueteris amoris recordatione mouebatur, uel quod urgebatur efficere quod animo respuente damnauerat. obortæ sunt lachrymæ, hoc est subito ortæ, quod toties fit, quoties urgen*

prosecuta est Iuno. ait enim quin & pugnę subduceretur, num & danno posse incolumẽ seruare parenti. At iouis interea monitis mezentius armis Succedit pugnę teucrosq; inuadit ouãtes. *Inimicum suis asserit iouẽ, ut mezentium uirtute acrẽ, natura callidũ, & in armis ardentẽ teucris immitteret certaminis successu feliciori gaudentibus.* Cõcurrunt tyrrhenæ acies, atq; omnibus uni, Vni odiisq; uiro telisq; frequentibus instant. *Omnibus, inquit, odiis ac frequentibus telis uni uiro omnes instabant.* Ille uelut rupes, uastum quæ prodit in æquor, Obuia uentorum furiis, expostaq; ponto, Vim cunctam, atq; minas perfert coeliq; marisq; Ipsa immota manens. *Ille sic omnibus resistebat immobilis, ut opposita pelagi fluctibus rupes, quæ producta in mare uim cœli ac minas perfert, manens fixa uiribus suis.* Prolẽ dolichaonis hebrũ sternit humi. *Incipiunt describi hi, quos mezentius occisit. primum strauit hebrũ dolichaonis filium.* Cum quo latagum palmamq; fugacem. Sed latagum saxo, atq; ingenti fragmine montis Occupat os, facieq; aduersam, poplite palmũ Succiso uolui segnẽ sinit. *Occupat latagũ saxo, & faciem eius aduersam occupat. nisi enim bis intelligatur occupat, non erit locutio integra, nec plena descriptio. Ingenti fragmine montis: & uirtutem uoluit monstrare gestantis, & saxi pondus ostendere. quũ dicit ingenti fragmine. fragminis significatio ostẽdit saxũ illud, quasi quosdã gladios habuisse, ut illisum in illius faciẽ & acuminibus crebris necem hominis cõpleret & pondere. palmũq; fugacẽ, nõ occisum dixit, sed succiso poplite, ne ulterius fugeret implicatus.* Armaq; lauso Donat habere humeris, & uertice figere cristas. *Scutũ & galeã detractã hosti dono dedit filio suo. non. n. numini, cuiquã hec seruare potuit, aut cõsecrare, qui deos contẽnere perpetua obstinatione didicerat.* Nec non euantẽ phrygiũ, paridisq; minanta Aequalẽ, comitẽq;. *Etiã isti intelliguntur occisi.* Vna quẽ nocte theano In lucẽ genitori amyco dedit, & face pregnans Cisseis regina parin creat, urbe paterna occubat ignarũ laurẽs habet ora minãta. *Ludit inter duorũ nomina, & natiuitates, ac parentes, & mortuos. occidit. n. mezentius duos euantẽ, & minanta, qui paridis aliquando fuisset æqualis & comes, & theano & amyco dicit hunc natũ: paridem uero ex cisseide posteaq; facẽ se peperisse somniauit, qui paris in urbe paterna occubat, idest in troia. minanta autem laurentes exceperunt cadentem.* Ac uelut ille canum morsu de montibus altis Actus aper, multos uesulus, quem pinifer annos Defendit, multosq; palus laurentia sylua Pastus arundinea. *Quemadmodũ, inqt, morsum canũ mõtibus aper exclusus, quẽ uesulus mõs pineis arboribus densus multos ꝑ annos defendit, ac tenuit: aut palus laurẽti cũ sylua aluit, atq; nutriuit.* Postquã inter retia uẽtũ est, substitit, infremuitq; ferox & inhorruit armos. Nec cuiquã irasci, ꝓpiusue accedere uirtus, Sed iaculis tutisq; procul clamoribus instãt. Haud aliter, iustæ qbus est mezẽtius iræ. Nõ ulli est animus stricto cõcurrere ferro. Missilibus lõge, & uasto clamore lacessunt. Ille autẽ impauidus partes cũctatur in omnes Dẽtibus infrẽdens, & tergo decutit hastas. *Quẽadmodũ ap inter retia positus substitit, & armos excutit, ac dẽtibus frẽdit, & nullus audet propius accedere, sed iaculis ex longinquo missis insistit. ita quos mezentius facta cũ iusto dolore agebãt: quanquã illi oẽs infesti incurrerẽt: nõ tñ audebãt certare cominus: sed quod tutũ fuit, missilibus ex lõginquo iactis, & clamore certabãt: ille uero nõ mezẽtius sed aper, ad ipsum enim remeauit, ut parabolam clauderet, omnes partes obseruans hastas excutit, & propellit.* Venerat antiquis corinthi de finibus acron Graius homo, infectos linquens profugus hymenæos. *Nihil horũ ad bellorum pertinet causam: sed, ut sæpe iã dictũ est, reficiendo lectori proficiũt. uel ne deturpetur dictio, si puris ac solis nominibus cõparatur. Iste igi-*

te animo dolores funduntur, ut hoc loco. cæterum cum de sinonis fletibus diceretur, lachrymis, inquit, coactis, hic sinum ait lachrymis impleuit obortis, ut lachrymarum ipsarum copiam demonstraret. Anna refert. Intellectis anna, quæ agerentur, & coniectura manifesta collectis, eadem repetit destruendo scilicet, quoniam illa mentis suæ talem ueluti sententiā tulerat, ut quanuis angore teneretur, diceret tamen se secundas nuptias perhorrescere. incipit igitur a persona sua, ut ostenderet futuram persuasionem a germanę amore processurum, causa ergo meri consilii fuit, quod ait primo. O luce magis dilecta sorori. Hoc dicto parauit sibi sororis animū. non enim causam eius leuiter tractare debuerat, quam plus se amare professa est quam lucem. In eo autem omnis cardo fuerat, quia dido amare se confessa est & amori ipsi propter prædicatas causas negauerat se esse cessuram. hoc itaq; fuerat destruendum, ut suasura eius intentionē obtinere potuisset. Sola ne perpetua moerens carpere iuuenta? Nec dulces natos, ueneris nec proemia noris? Duas causas posuit, sed quæ in unam redigantur. nam iccirco, inquit, iuuentam solam remanere non conuenit, ut opportuno tempore procreari liberi possent. uerecunda persuasio, ut non libidinis contemplatione uideatur sororem hortari ad nuptias, sed natorum causa, qui profecto nisi ætatis nouellæ suffragio prouenire non possunt. uenit ad quæstiones, quæ istiusmodi consilia turbare potuissent. dido enim dixerat seruare se uelle reuerentiam mortuo. hoc & ipsi parti respondens ait. Id cinerem aut manes credis curare sepultos. Hoc est cui deferre contendis, nescit honorificentiam tuam. cum anima enim sensus morientis extinguitur, totum interit quo uita retinetur, perdit obsequium. quisquis illud non homini sed cineri prærogare contendit. Esto ægram nulli quondam flexere mariti, Non libyæ non ante tyro despectus iarbas, Ductoresq; alii, quos africa terra triumphis Diues alit, placitone etiam pugnabis amori? Cum adhuc, inquit, esses ægra, hoc est, quum recens mariti perditi te affligeret dolor, petitores reiecisti potentes & plurimos. consenuit lapsu temporis dolor, amor placuit, complenda sententia est. an tibi quod præsumis sic animo debet uideri retinendum, ut perpetuis luctibus uacans iuuentam omnem coniugia respuendo transmittas? si igitur petitores primi fastidio impedientis doloris nihil pro uoluntate meruerunt, quod nunc placuit, non debet contraria uoluntate dissolui. Nec uenit in mentem quorum consederis aruis? Quod obscure dixit, quorum consederis aruis, incipit euidenter exponere. Hinc getulæ urbes, genus insuperabile bello, Et numidæ infreni cingunt, & inhospita syrtis. Hinc deserta siti regio, lateque furentes Barcæi, quid bella tyro surgentia dicam? Germanique minas? Plenum studium suadentis exequitur, utpote unanimis soror. nam post multa necessaria, quæ superius posuit, addidit faciendi necessitatem, singula cum suo metu percurrens. non, inquit, uenit in mentem quorum consederis aruis. hoc est non tractas te esse peregrinam, atq; in peregrinis partibus imperium te uelle fundare initia omnia habere laborem durum, uel maxime in causa imperii noui, quod fœmina & sola in alienis terris parare contendis, firmissimam sedem esse innumeras gentes, quæ te maximo urbium numero infestare non dubitent, quæ ferocitate gaudeant, & potentiæ uiribus possint implere, quicquid animo cæperint, & cogitatione perficere. Hinc getulæ urbes, genus insuperabile bello. quod genus hominum nesciat, inquit, uinci cum intulerit bellum. ecce tulit & uincendi spem, ne diceret dido, & si mouerint arma superabo eos. & numidæ infreni cingunt. cum dicit infrenos ostendit indomitos, & eos, qui nullo iure tenerentur, ac suis legibus uiuerent, nec uellent alicuius imperio subiugari. & inhospita syrtis, non quo non suscipiat hospites, hoc est peregrinos, sed quam inhumanitatis

tur quãdo bellãli ducebatur affectu, ut grẹcus se ueteribus hostibus iũgeret, magisq; intẽtus esset in
pliũ, q̃ in nuptias nouas. Hũc ubi miscentẽ lõge media agmina uidit purpureũ pénis, &
pactẹ cõiugis ostro. Impastus stabula alta leo ceu sœpe peragrãs (Suadet .n. uesana
fames) si forte fugacẽ Cõspexit capreã, aut urgenté in cornua ceruũ, Gaudet hians
imane comas arrexit, & hæret Visceribus sup accũbens: aut íproba teter ora cruor.
Sic ruit in densos acer mezentius hostes. Etiam parabolæ propter ornatum dictionis inter-
ponuntur, ne horrescat totum, si nomina sola iungantur. quum igitur græcum istum longe conspe
xisset mezentius, adigit causam, quẹ fecerat, ut longius appareret. habuit inquit purpureas pẽnas, &
uxoris ueste perindeq; fœminea conspicuus fuit: quum in talibus inertia potius q̃ uirtus ostẽdatur.
mox in eum irruit mezentius auiditate tanta, quanta exuriens leo in ceruũ aut capreã fertur. in duo
scilicet animaliũ genera, quẹ nec pugnare sciunt, nec habent aliquã in resistendo uirtutẽ. cætera ad
põpam descriptionis pertinent, ut leonis auiditas ostendatur, q tunc gaudet, quũ eius ora copia nimia
cruoris horrescunt: licet illius causa, qui ueste ac pennis conspicuus fuit, mezentius aduolasset. tamẽ
cũ per acies ad eũ puenire potuisset, multos ex ea occasione prostrauit. Sternitur infelix acron.
Bene dixit, infelix, utpote qui derelicta otiosarũ deliciarũ parte perrexit ad certamen martiũ, quod
implere nõ poterat. & inde infelix, q nec nuptiis nouẹ cõiugis potiri potuit, nec salute. Et calci-
bus atrã Tũdit humũ expirans, infractaq; tela cruentat. Expirãs tundebat calcibus terrã.
sic.n. faciũt occisi tundẽdo terrã pedibus, dolorẽ mõstrantes, quẽ interim sentiũt, quũ alia ratione
nõ possint. sanguine autem proprio tela infracta cruentabat. infracta non fracta debemus accipere.
alias enim infractum satis fractũ solet significare. Atq; idem. Hoc est mezentius. Fugientem
haud est dignatus oroden Sternere. Non dignum arbitratus est oroden sternere fugientem.
quanta .n. gloria esse potuit auersum ferire? Nec iacta cœcum dare cuspide uulnus? Aut
non uidenti letale uulnus inferre? quid igitur fecit? Obuius, aduersoq; occurrit. Vicit eius fu-
gã, & ei aduersus apparuit, qui pauloante posterior fuit. Seq; uiro uir Contulit, haud furto
melior, sed fortibus armis. Virtute melior, q̃ furto, contulit manum, & aperto certamine su-
perauit eum, qui se fugientem sperauerat euasurum. Tum super abiectũ posito pede nixus
& hasta Pars belli haud temnenda uiri. iacet altus horodes. Conclamãt socii letum
pæana sequuti. Huius mors magnum suẹ parti attulerat detrimentum: Perierat enim, in quo
pars maxima uictoriẹ fuit, & perquem in magna pugnandi desperatione pars aduersa esse potuerat,
& qui maiorem partem belli ualeret implere, orodes. altus aliquando dicitur sublimis. alti significa-
tio plenam tenet laudem. deniq; in laude urbis romẹ exprimenda, quum nihil fortius poeta repperis-
set, ait, atq; altæ mœnia romẹ. Lætum autem clamorem socii dabant, q uir tantæ fortitudinis pede
atq; hasta mezentii premebatur. Ille autem expirans. Non me quicunq; es inulto Vi-
ctor, nec longum lætabere, te quoq; fata Prospectant paria, atq; eadem mox arua
tenebis. Qualiscunq; es, inqt, hoc est quantũuis te arbitrare fortissimũ, mortis meẹ non euades ul-
tionem, nec erit longi temporis lẹtitia tua. nam te quoq; cõfestim uidebunt ista arua prostratũ. hoc
ideo positũ est, quũ dicantur diuinare moriẽtes. deniq; expirantẽ ostendit hæc locutum, & eiusmodi
dicta probauit exitus rerũ: qppe æneẹ manu mox interẽptus occubuit. Adquẽ subridens mista
mezentius ira. Mezentius, quum hæc audiuisset, iratus est propter maledicta, & subrisit. quod
proferebatur ab eo, qui suum uideret interitum. subridere non plenum ridentis affectum demon-
strat. Nunc morere, ast de me diuum pater, atq; hominum rex Viderit. Interim, in-
quit, tu morere. nec cures ulterius, quid mihi iuppiter insensus præparet. Hoc dicens, eduxit
corpore telum. Quum hoc diceret eduxit telum e corpore hostis, quo eius perfecerat necem.

causa omnis formidet aduenies, uel oderit peregrinos, Posuit in media cingunt, sed tribus applicandum est, ut sit, Getuli, numidæ, & syrtis cingunt. hoc ipsum cingunt, habet ingentem metum, maximamq; formidinem. nam cingere est ambire, ut & infiniti monstrentur inimici, & si fuerit ex necessitate fugiendum, per tantos ac tales exitus inuenire non possit. hinc deserta siti regio, lateq; furentes barcæi. Similis etiam istorum metus est. Nam quomodo fuga per sitientes terras per indeq; desertas fieri potest, aut per eos qui sic furore rapiantur ut furorem ipsum latius tendant? Quid bella tyro surgentia dicam? quod habuit maximum, seruauit ad finem. considera, inquit, in quanta desperatione sis posita, quantaq; sit tuæ fortunæ conditio, quando cum tot immanissimis gentibus timetur & frater, quid futurum sit, si ille cum copiis suis instructus adfuerit causæ. considerandum est quando nec persistendi facultas superesse potuerit, aut certe fugiendi, tenebit enim ille subsidium maris, & quacunq; fugientem hostis durus excipiet. itaq; fiet in his terris quod domi compleri non potuit ad omnia concurrit illud quod superius dixit. Sola ne perpetua mærens carpere iuuenta. Si enim perduraret iuuentam sola transigere, quis tot ac tantis resisteret inimicis? uel quis iam quæreret exactis temporibus fæminam? quæ maritum procreatione filiorum patrem non posset efficere. postremo cogitandum cui tantum florem imperii ac tanto labore quæsitum esset traditura. si liberorum posteritas non superaret, quorum tantam gratiam esse constaret, ut parentes gaudeant, si ad eos potius bene parta transmittant? Diis equidem auspicibus reor, & iunone secunda Huc cursum iliacas uento tenuisse carinas. *Optabat suadentis uoto unum, quod si obiiceretur mouere potuisset, ne forte hoc ipsum contra uoluntatem iunonis fierit, quam constabat troianis infestam. Tulit hoc prior anna, & coniecturaliter posuit nõ timendum. ait enim, si nollent dii nobis coniungi troianos, nunquam nostra littora tetigissent, deniq; ipsam iunonem procurasse confido ut pulsi propriis regnis nostris potius utilitatibus adderentur. nam non esset secunda troianis, nisi hoc regnum, quod struis, securitas exegisset. dehinc ostenditur commodum, quod ex facto ipso esset prouenire.* Quam tu urbem soror hanc cernes? quæ surgere regna? Coniugio tali teucrum comitantibus armis? Punica se quantis attollet gloria rebus? *Si, inquit, sola tanta potuisti disponere, quanta erit felicitas tua, quantumq; rebus omnibus prosperitatis accrescet acquisito tali coniugio, & troianis opibus felici societate coniunctis?* Tu modo posce deos ueniam, sacrisque litatis Indulge hospitio, causasque innecte morandi, Dum pelago desæuit hyems, & aquosus orion, Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum. *Post omnem persuasionis cursum dat consilium, quo æneas in illis terris diutius tenere potuisset. fac, inquit, sacrifica numinibus, & eorum fauorem sic obsequendo concilia, cumq; hoc necessario feceris indulge hospitio, hoc est illorum peregrinationem uberius foue, ne deficiendo uictus substantia discedere troiani cogerentur. deinde procurata istiusmodi securitate innecte properantibus moras, prætende causas, quæ illos a nauigatione deterreant. dic importunæ iam interuenisse hyemis tempus, sidera quoq; uehementer esse contraria, quassatas naufragio rates asperis interea flatibus non esse credendas, motus cæli quoq; contrarios, Hæc troianis proponenda non incassum anna mandabat. sciebat enim facile his moueri posse formidinem, quorum tanta millia ænea referente cognouerat, & qui recentes a naufragio fuissent, facilius cessaturos.* His dictis incensum animum inflammauit amore. Spemq; dedit dubiæ menti, soluitque pudorem. *Retinens poeta, quia non inuitæ sed uolenti suadebatur, & quod superius dixisset didonem cæco igni carpi hic posuit. his dictis incensum animum inflammauit amore, ut dictis antequam uentorum ad*

Olli duraquies oculos, & ferreus urget Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem. *Illius oculos ferreus somnus urgebat, & quies sæua non uentura iterum, aut iterum recessura: sed quę in æternam noctem reducerei, quod penitus clauserat.* Cœdicus alchatoum obtruncat, sacrator idaspen mesapus cloniumq; ilycaoniumq; ericatē. *Semel positum obtruncat, non semel accipiendum est, sed hoc modo, cædicus alchatoum obtruncat, sacrator hidaspem obtruncat. Messappus cloniū lycaoniumq; ericatem obtruncat: sed hoc fæditatis uitandæ causa prætermissum est, ut intelligatur potius q̄ legatur.* Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem hunc peditum pedes. *Diuersis modis hos dicit occisos, alterum quippe fuit pedestri congressu, alterum iacentem, quum esset infrenis equi dorso deiectus.* Et lycius processerat argis. Quem tamen haud expers helerus uirtutis auitę Deiicit, Atronium salius, saliumq; nealces. *Et hic deiicit & ad salium pertinet, & ad nealcem. Subnectit diuersitatem necis eorum.* Insidiis iaculo, & longe fallente sagitta. *Insignis erat nealces, inquit, iaculo ac sagitta.* Iam grauis æquabat luctus, & mutua mauors funera. *Luctus & funera iam grauis mars, & grauis exitus dimicationis æquabat. Parta quippe detrimenta utriusq; partis extabant. dicit iam quomodo æqualia.* Cædebant pariter, pariterq; ruebāt Victores, uictiq;, neq; his fuga nota neq; illis. *Quum ex utraq; parte caderent uiri, & alterius uincerent, atq; alternis uincerentur, nullus uertebatur in fugam & auerti non nouerat, tanta cupiditas obtinendi in partibus fuit.* Dii iouis in tectis. *Hoc est in cœlo positi.* Iram miserātur inanem Amborum, & tantos mortalibus esse labores. *Dii de superna parte hæc cernentes miseratione ducebantur, & dolebant sic tantos errare, ut propter inanem causam iracundię cateruatim caderent tales ac tam multi, & ad mortem licet natos ui potius interire q̄ lege.* Hinc uenus, hinc cōtra spectat saturnia iuno pallida tisiphone media intra millia sœuit. *Strages tantę erant sub oculis ueneris & iunonis, quæ partium studiis ducebantur. tisiphone autem furia illis de summo spectantibus inter uirorum discordantium millia sœuiebat. pallidam dixit, q̄ pallidos faciat, quos furore commouerit, aut ipsam uere pallidam, in qua inesset perpetuus furor.* At uero ingentem quatiens mezentius hastam Turbidus ingreditur campo. *Mezentius ingentem hastam turbidus commouebat in campo ambulans. Parabola immittitur, ut ostendatur, quomodo turbidus ambulat in campo.* Quam magnus orion, Quū pedes incedit medii per maxima nerei Stagna uiā scindens, humero supereminet undas. *Quia magnus est, inquit, orion, quū per mediū mare ipse facit uiā, & ambulans humeris suis undas excedit.* Aut summis referens annosam montibus ornum Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit. *Aut si per terras ire maluerit, annosam perindeq; ingentem ornum arborem summis e montibus referens, caput habet in nubes usq; porrectum.* Talis se uastis infert mezentius armis. *Sic ibat mezentius cū armis ingentibus.* Cui contra æneas speculatus in agmine longo obuius ire parat. *Cōtra hunc æneas parabat ire obuius, quū eū longe uidisset multitudini permixtū.* Manet imperterritus ille hostē magnanimū opperiēs & mole sua stat. *Mezentius autem, quum uideret æneam magno animo uenientem manebat imperterritus & uirtute sua confisus stabat.* Atq; oculis spatium emensus, quantum satis hastæ. *Atq; ita æstimato oculis spatio, quo in corpus hostis peruenire hasta potuerat.* Dextra, inquit, mihi deus, & telū quod missile libro Nunc adsint. *Quia omnibus locis cōtēptor diuū dictus est, perseuerat in eo, nec dum aliquē rogat asserens sibi nullum esse necessarium, ubi esset dextera sua, & hasta, quā gerebat, qua iā multos occiderat. Contrariū est huic, omnes deos imbellibus prodesse nō posse*

uimento, quod ardebat fortius, ualidiusq; flammaret amore. bis accipiendum, ut sit, bis dictis
incensum animum amore. inflammauit amore. hoc est amorē primum amoris augmento cumula
uit. data quoq; spe commodi ex his, quæ profutura dicebat, obtinuit, & quicquid dubitationis
esse potuerat, penitus remouit illousq;, donec uerecundia omnis & pudor persuasione cessissent.
Terentiana sententia huic loco conuenit, qua dictum est. dum in dubio est animus paulo momento
huc uel illuc impellitur. facile enim, quo quis uoluerit animum dubitantis adducit, quoniam
inest iam pars parata uoluntatis. Principio delubra adeunt, pacemq; per aras Ex/
quirunt. Ecce fiunt, quæ soror sorori dixerat esse facienda, & primū & ante omnia, quod
dictum est, tu modo posce deos ueniam sacrorum præmissis obsequijs. ecce adeunt iam templa, &
deorum fauorem sacrorum sibi exhibitione conciliant. Mactant lectas de more bi/
dentes Legiferæ cereri, phæboque, patrique lyęo, Iunoni ante omnes, cui uin/
cla iugalia curę. Mactantes solemniter ea animalium genera, quæ diis ad causam necessa/
riis conuenirent, & primum cereri legiferæ, propterea ꝙ populorum consensus nisi legibus tene
ri non possit. phæbo, ut in futurum prosperiora perficeret, quæ optabantur. libero patri, ut præ
staret lætitiam sempiternam, iunoni uel maxime, quæ coniugiorum teneret plenissimam potesta-
tē, & ne troianis inuidens expugnaret didonis affectū quā splendida dictio, ꝗ̄ artificiosa, quæ in
ordinatione uerborum nouissimam posuit iunonem, nec tamen nouissimæ sacrificatum memorauit.
addendo enim ante omnes ostendit ipsi primo sacrificiorum honores exhibitos. Ipsa tenens
dextra pateram pulcherrima dido Candentis uaccę media inter cornua fundit,
Aut ante ora deum pingues spatiatur ad aras. Fiebant per alios alia, dido uero
officio sacerdotis functa, inter uaccæ cornua paterā fundebat. aut ante aras pingues, hoc est peco/
rum corporibus oneratas, in ipso deorum conspectu spatiabatur. hoc est eundi ac redeūdi uices cre
berrimas procurabat. Instauratque diem donis. Neq; hoc semel sed sæpius fa
ciebat, ut produceret diem, uolens diutius habere præsentem, quem amabat. Pecudum
que reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta. Quærebat futura in in
terioribus pecorum. consulit, sic posuit quasi exta possent reuocare responsum. sed uidentur re/
spondere dum consulentium uisibus signa commissę consultationis ostendunt. Heu uatum
ignaræ mentes, quid uota furentem? Quid delubra iuuant? est mollis flamma
medullas Interea, & tacitum uiuit sub pectore uulnus. Fiebant, inquit, ab impru
dentibus sacra nullis amorum necessitatibus profutura. fiebant ab his, qui sibi uelut uaticinandi sci
entiā uendicarent, et quum aliud ageretur, non intelligebant didonis ardorem. profuturos se ar/
bitrabantur his, quæ interueniente ignoratione nescirent. quid enim, quæ soluebantur numini/
bus uota amanti prodesse potuerant? quum amoris ardor iamdudum molliter serpens in immode/
rata incendia prorupisset? Est mollis flamma medullas Interea, & tacitum uiuit
sub pectore uulnus, uritur infelix dido, totaque uagatur Vrbe furens. Deniq;
cum illa omnia frustra agerentur, amor didonis medullas & uiscera consumebat, neq; eam patie
batur ullo in loco consistere, ut uaganti totius ciuitatis non sufficerent spatia. dat similitudinem
poeta, ut ostendat quemadmodū per totam urbem dido ferebatur, & data discurrendi necessitas fu
erat. Qualis coniecta cerua sagicta. Quam procul incautam nemora inter
cresia fixit Pastor, agens telis, liquitque uolatile ferrum Nescius, illa fuga syl/
uas saltusque peragrat Dictæos, hæret lateri letalis harundo. Didonem compa/
rauit ceruæ. siluas ciuitati. mobilitatem ceruæ didonis discursibus. sagictam pastoris sagictæ cupi/

si sua uirtute non fidant. Iste hoc uidetur dixisse. deus mihi est dextra mea, cur alterius adminiculum quæram? deus mihi est telū meū, quo possum inimici sanguinem fundere, cur aliquem rogem? sunt alii supplices, qui non habent proprium, quo tuti esse in periculis possint, & hostem superare certando. Voueo prædonis corpore raptis Indutum spoliis, ipsum te lause trophæum Aeneæ. Solent uiri fortes, quum aliquem uirum memorabilem fundunt, diis aliquibus & marti uel maxime trophæa muneris & gloriæ causa conferre. & quum id faciunt deligere arboris truncum, eiq; occisi arma suspendere, ut tantum armati hominis speciem mentiātur. Mezentius, qui deos suos dixit esse hastam & dextram suā, atq; omnes semper & ubiq; contempsit, cui se collaturum spondet, quæ se sperabat æneæ superato posse detrahere trophæum, ait te faciam lause, induā te spoliis, quæ æneæ rapuero, & ad uicem inanis numinis tibi consecrabo melius, quicquid dederit hostis occisus. Dixit, stridentemq; eminus hastam Iecit. Vbi hæc dixit, stridentem hastā eminus iecit: quod ait eminus, ostendit metuentē. nullus enim ex longinquo iacit telum, nisi qui cū hoste congredi cominus timet. At illa uolans clypeo est excussa, proculq; Egregiū anthorem latus inter, & ilia fixit. Missa hasta dū uolat obiectu clypei occurrētis excussa est: & quæ ænea perimere nō potuit, in anthoris corpus, quū is proximus staret, excussa puenit, atq; eū inter ilia & latus uulnere lætali cōfixit. dicit autē, quis fuerit anthor, & unde, & cuius meriti. Herculis anthorem comitem, qui missus ab argis Hæserat euādro, atq; itala consederat urbe. Anthor est, q merito uirtutis fuisset herculis comes missus ab argis ad euandrū & amicitiā cū eo iunxerat, & in urbe itala esse maluerat, q̄ ad suos reditū procurare. Sternitur infelix alieno uulnere. Huius exitū poeta nō inaniter gemuit. nō. n. uir tantus in cōgressione ceciderat, quod optabile est magis. Sternitur, inquit, infelix. unde infelix? quia alieno uulnere fuerat stratus. Cœlūq; aspicit. Quasi inimicū morte sua deorū iudiciū reprehendēs. Et dulcem moriens reminiscitur argos. Veniebant argi in mentē morienti quasi hoc uel alio genere apud suos nō esset moriturus, si remeasset, aut a suis in totū non recessisset. Tū pius æneas hastā iacit. Si piū hoc loco misericordē uoluerimus accipere, quū nō pro eo positū reperietur? qd poete faciemus omnia circūspecte ordinanti? Quomodo, ait, pius. q hominē quāuis inimicū uolebat occidere? piorū. n. officiū est execrari hominis necē, & misereri potius, quū seueritatē ratio tēporis flagitat. considerata igitur mezētij persona contēptoris diuū, & eius qui frustra hastā miserat, utpote, q nullo numine iuuabatur: poterimus scire, qua ratione hoc loco æneam dixerit pium, qui sitiebat hominis necem & eius sanguinē uolebat effundere. acciptamus æneam pium officiosum in sacris deorum omnium antistitem, numinumq; cultorem. Et hoc exemplo discamus, quid sacrilegi & quid religiosi mereamur. Sternitur, ut infra positum sit, contemptor diuū, & deorū cultor abscedit de cōgressione superior, spoliaq; rapta mezentio consecrat marti, qui colebat deos & interiit, q pro deo habuit dextrā & hastā suā, & improuidus spolia pmiserat filio. hoc ita esse et piū & religiosū illuc cōplet exēplū secūdo conditū libro, Ait. n. ipius ex quo titides sed. n. scelerūq; inuētor ulyxes Fatalē ingressi sacrato auellere tēplo Palladiū cæsis sūmæ custodibus arcis Corripuere sacrā effigiē, manibusq; cruētis Virgineas ausi diuæ cōtingere uittas. Itē in octauo. Quā pius æneas tibi. n. tibi maxima iuno Mactat sacra ferens. ecce ostendimus piū religionis cōtēplatione dictū Si. n. impii dicti sunt, qui in deos tā nefanda commiserant, merito pii appellandi sunt, qui integro ritu deorū cultus obseruant. Tum pius æneas hastā iacit, illa per orbē Aere cauū triplici. Hoc est triplici ære firmatū. Per linea terga. Accipiūt. n. scuta lineam texturam, quū fiunt. Tribusq; transiit in textū tauris opus. Trāsiit, inquit, & opus roboratum tribus coriis taurorū. Imaq; sedit inguine. Peruenitq; ima pars ferri

dinis, pastorem cupidini. cursum inefficacem ceruæ cũ didonis errantis immoderatis anfractibus, subtracto similitudinis istius contextu superioribus inferiora iunguntur. dictum est enim, Vritur infelix dido totaq; uagatur urbe furens, connectitur. Nunc media æneam secum per mœnia ducit. *Sic furebat dido, sic per totam urbem amoris exagitata stimulis ferebatur, ut a suis conspectibus æneam non pateretur abscedere. ducebat, inquit, eum secum, atq; ut eius præsentia non uideretur esse superflua, ostendebat ei sidonias opes urbemq; paratam, monstrabat ea, quibus naufragi animus, & de institutione noui domicilii cogitans capi facilius posset. quis enim non teneretur diuitiarum alienarum spe, & affectu eius urbis, quam alterius labor & instantia procurasset? sed hoc pro animo didonis est positum. Cæterum æneas amoris eius furorẽ nesciebat.* Incipit effari, mediaque in uoce resistit. *Addebat ad moras fabularum inanium interpositionem, præcidens uerborum continuationem, ut loquendi spatia proferret in longum.* Iliacosque iterum demens audire labores Exposcit. *Consumptis omnibus inuentionibus, cum iam nihil esset, quod ad moras proficere potuisset, quodq; ipsa ulterius monstraret, aut diceret, ipsum uolebat iterum narrare labores atq; ultimos exitus troiæ. Demens, inquit, utpote quæ ante paululum narrata iterum desideraret audire.* Pendetque iterum narrantis ab ore. *Optabat enim ipsum iterum audire loquentem.* Post ubi digressi, lumenque obscura uicissim Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos sola domo moeret uacua, stratisque relictis Incubat. *Transactis omnibus, quæ ardoris sui causa amantis potuit industria repperire, manente tñ adhuc inueniendi cupiditate, discessum est ad quietem. Consumptus enim fuerat dies, & noctis tempus adueniens actus didonis abruperat, ac non immerito homines urgebat in somnos. sed recedentibus cunctis sola dido mærebat in domo, quod demens sciret absentem, ipsa quoq; strata despiciens, quod utrum non haberent.* Illum absens absentem audetque uiditque. *Cum thoro incumberet, nec totum corpus suum traderet lecto non tam refectionem fessorum membrorum, sed desideratum cubilis sui socium quærere uidebatur. merito addidit, illum absens absentem auditq; uidetq;, quia tñ fallebatur aíus amantis, ut hũc audire & cernere uideretur absentẽ.* Aut gremio ascanium genitoris imagine capta Detinet. *Interdum ad uicem patris amplectiebatur ascanium, aut portabat gremio suo, ut similitudine paterni uultus amoris uiolentiam falleret.*

Non coeptæ assurgunt turres, non arma iuuentus Exercet, portus ue aut propugnacula bello Tuta parant, pendent opera interrupta, minæque Murorum ingentes, æquataque machia coelo. *Miro modo moralitas expressa est, nam cum in*
Amore mala multa. *amore multa sint uitia. tum magis, quod obliuionem negotiorum omnium parit, & nimiam in agendis necessariis negligentiam. hoc ad personam didonis refertur, quam in primo libro descripsit, Instat operi regnisq; futuris. dehinc ad personam tyriorum, qui occupata in aliis regina deseruerant omne operis genus obliti scilicet salutis suæ. deniq; cum iam opera multorum ac turrium ordinatis machinis prope perfecta uiderentur, & ad effectum plenum sola deesset instantia, torpuerant omnia, & omnium operum feruor desertione plena languerant. hic ostenditur rectorem cõplere omnia, cum insistit & iubet, atq; eius negligentia omnimodo frigere uniuersa, quæ ante feruebant.* Quam simul ac tali persensit peste teneri Cara iouis coniux, nec famam obstare furori. Talibus aggreditur uenerem saturnia dictis. *Vbi, inquit, sensit iuno furorem didonis, hoc est amorem intemperatum ulterius occultari non posse, nec habere remedium, his dictis aggressa est uenerem, quum dicit, aggressa, ostendit eam aliquid*

inuidiose

ad inguinem, seditq; illic consumpto impetu. Sed uires haud pertulit. *Nec uires plenas pertulit, sicuti firmitate impedita. & licet necem hominis impedire nequisset, uulnus tamen intulit tale, quod debilem redderet.* Ocyus ensem AEneas niso tyrrheni sanguine lætus Eripit a femine & trepidanti feruidus instat. *Aeneas lætus effectus, quum hostis sanguinem uidisset, eduxit gladium, & animo feruenti insistebat, ut uulnerati plenam perficeret necem.* Ingemuit cari grauiter genitoris amore Vt uidit lausus, lachrimæq; per ora uolutæ. *Huius casum lausus ingemuit. tetigit enim eum paternus dolor. & quid mæstitiæ interius gereret uberrimis lachrymis indicauit. uidebat enim, quid paterno corpori iam esset inflictum, & quid perficiendæ necis eius causa hostis acerrimus præpararet.* Hic mortis duræ casum, tuaq; optima facta (Siqua fidem tanto est operi latura uetustas), Non equidem, nec te iuuenis memorande silebo. *Duram mortem ad ætatem retulit, adolescentis facta uero deputauit laudi, quum in defensione patris occubuit. & quia tale exemplum transire ad posteros debuit, ait poeta. nõ silebo facta tua, memorande iuuenis. confido enim & futurum in laude maxima, si libri mei habuerint fidem.* Ille pedem referens & inutilis inq; ligatus Cedebat, clypeoq; inimicum hastile trahebat. *Quum se mezentius consideraret debilem redditum, atq; ex eo ultimam sibi superesse fortunam, referre pedem nitebatur, & nexibus uulneris impedibus paulatim cedere. prudenter autem faciebat, ne auersus nudaret terga, sed retrorsum sedens præsens uitaret exitium. trahebat interea infixam hastam clypeo, nec carere ea poterat, quam senserat inimicam:* Proripuit iuuenis, seseq; immiscuit armis. *Sese bis accipiendum, ut sit, proripuit iuuenis seseq; immiscuit armis. Quod quia duplicare odiosum fuit, ut superiori simul inferiorīq; seruiret.* Iamq; assurgentis dextræ plagamq; ferentis Aeneæ subiit mucronem, ipsumq; morando Sustinuit. *Exposuit, quod dixit, proripuit iuuenis sese. Iam æneas paratus fuerat, ut periret. deniq; iam leuauerat dextram, & ferisset, ni ille celerius ictum uenientem præuidens patris corpus iugulumq; texisset.* Socii magno clamore sequuntur. Dum genitos nati palma protectus abiret. Telaq; coniiciunt, perturbantq; eminus hostem. *Egregium factum filij secuti socij clamoribus missilibusq; hostem terrebant expellentes procul eius accessum donec subtraheretur, qui ex causa uulneris saluti suæ non ualebat assistere.* Vrit æneas, tectusq; tenet se: *Quid enim facere potuisset tot obsidentibus, nisi aduersus multitudinis uim sese contegere? Furebat tamen, quod plenam de tanto hoste uictoriam reportare non poterat.* Ac uelut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant omnis campis diffugit arator, Omnis & agricola, & tuta latet arce uiator. *Quemadmodum quum è nubibus grandinis nimbi funduntur, cedunt campis aratores & agricolæ, & contra maiorem uim arte sibi uiator consulit. dicit iam artis ipsius industriam.* Aut amnis ripis. *In lateribus quippe amnium inueniuntur loca, quæ hominem tegant, aut exesorum laterum receptaculis.* Aut alti fornice saxi. *Hoc est aut suffugij saxei fornicis utitur, quod aliter non potest tolerare. Fornices dicuntur curuaturæ, quæ arcus aut cameras faciunt, siue sint naturales, siue hominum manu perfectæ.* Dum pluit in terris, ut possint sole reducto Exercere diem. *Hunc locum, quum pronuntiamus, ibi moram facere debemus, ubi dixit, dum pluit, & sic addere in terris, ut possit sole reducto exercere diem, ut rusticus uel uiator fugiens grandinem tandiu se abscondat, quandiu pluit. reducto uero sole exeat de lateribus, & in terris exerceat diem scilicet, ut operetur. rusticus, & uiator reliquum itineris aggrediatur, ac repetat. Cæterum si ita pronuntiamus, ut pluit*

inuidiose dicturam. Egregiam uero laudé,& spolia ampla refertis Tuq;,puerq; tuus, magnũ & memorabile numé, Vna dolo diuũ si foemina uicta duorum est. *Magna, inquit, gloria uobis parta est, tibi.s.& puero tuo, ex eo, q gemina numinũ potestate coniuncta, una per dolum fœmina superata est. hęc ueluti laus uituperationem potius tenet, q nihil fecerint memorabile. uincere enim in partibus amoris fœminam non est laboris maximi, præcipue cum duorũ numinum potestas interuenit. huius facti per coniecturam edicit causas, quæ uenere metuente tractatæ sunt.* Nec me adeo fallit ueritam te moenia nostra, Suspectasq; habuisse domos carthaginis altæ. *Vt hoc, inquit, fieret, quid timueris scio. nam mearum inimicitiarum contemplatione commota metuisti, ne aliquid mali filio tuo apud carthaginem meam contingeret.* Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto? *Quid necesse est, ait, immoderatas inimicitias ulterius retinere? fiat dissensionum omnium finis, atq; ita, ut in æternum concordia perseueret. sitq; inter æneam & didonem matrimonii plena & firma coniunctio.* Habes tota quod mente petisti, Ardet amans dido, traxitq; per ossa furorem. *Ecce, ait, quod desiderabas habes, dido amat, iuno consentit.* Communem hunc ergo populũ paribusq; regamus Auspiciis. *Quia quod speciale singulorum fuit factum est me uolente, commune, utrumq; populum regamus pares, utrunq; seruemus.* Liceat phrygio seruire marito. *Quasi diceret, quando ad hoc uentum est, fiat quod non debuit, ut illi, quos amo, seruiant inimico meo. quod enim dixit phrygio ibi est subtile conuitium, quasi abiecto & infimæ gentis homini.* Dotalesq; tuæ tyrios permittere dextræ. *Et hic, quod dixit tuæ, quasi indigne, tyrii pro animo dicentis potentes & magni tradantur in dotem, addicti utiq; & quasi potioribus seruituri. obliqua hæc dictio fuit, dicebat enim uelut tota simplicitate uerborum, tenens tamen interius, quod inimicitias iunonis integras demonstraret. ecce uirgilius docet facile inimicorum posse nosci consilia, qum sub imagine concordiæ latent.* Olli (sensit enim simulata mente locutam Quo regnum italiæ libycas auerteret oras). *Tractatus ueneris magnus atq; astutus ostenditur. sensit enim fieri non potuisse, ut atrox & uetus inimica repente beneuola redderetur, poneretq; semel inimicitias, quas longa ætate seruauerat. deniq; in eo ipso ueluti beneficio obesse uoluit, potiusquam prodesse. nouerat enim quid æneæ deberetur, quo magis nitebatur, ut si fieri potuisset, potestas oĩs, quã fata italię decreuerãt, in carthaginis opes felecitatẽq; trãsiret.* Sic cõtra ẽ ĩgressa uenus. *His ĩ cãpositis, qd fuerat faciẽdũ. Intellectã ne se scire debuit iuno? an ab eius fraudibus dissimulari oportuit? melius uisũ ẽ dolos dolis excludere, ueluti approbatis p dissimulationẽ psentibus, ne deteriorem uiã nocẽdi pqreret atrox & ptinax inimica, si cõtrariã se ostẽderet uenus.* Quis talia demẽs abnuat, aut tecũ malit cõtẽdere bello? Si mõ qđ memoras factũ fortuna sequatur? *Etiã si demẽti cupiã tãta ĩsperati cõmoditas pueniret, reniti, iqt, nõ debuit. cui.n. pdest omissa pacis securitate cõmouere inimicitias tuas? aut tecũ habere cũ reluctatiõe certamẽ? hęc uox quasi cõsẽtiẽtis ẽ, sed ut illa uoluit ẽe sub bñuola psecutiõe subtilis. ita & uenus subiicit qđ iunõis aĩũ tãgere potuisset. dixit.n.* Si fatis incerta ferror. *Nõ fuit ĩcerta, sed ita posuit, ut neq; reniti uideretur, & tñ id nõ posse fieri subdole demõstraret.* Si iupiter unã Esse uelit tyriis urbẽ, troiaq; pfectis, Misceriue pbet populos, aut foedera iũgi. *Ego ait uolũtatẽ tuã libẽter ãplector. sed si hoc fieri iupiter uelit, aut fata pmittãt, ut troianoꝝ ac tyrioꝝ fiat una cõmixtio, quod puenire nõ poterat ut amici essent, q iã fatali dispositiõe fuerãt inimici. dixit.n. poeta alio loco, pgeniẽ sed.n. troião a sanuine duci Audierat, tyrias olim quæ uerteret arces. hoc ergo cum metueret iuno, optabat æneam apud carthaginem retineri, & cum ipso troianos omnes, ut illis nec proueniret imperium italiæ. nec ex ipsis nasceretur, qui deleret aliquando carthaginem, quod cum non esset, ue/*

in terris, uelimus esse, fiet uitium non poetæ sed male pronuntiantis. pluit enim in terras dicimus, non pluit in terris. Sic obrutus undiq; telis Aeneas nubem belli dum detinet, omnes Sustinet, ac lausum increpitat lausoq; minatur: *Sic, inquit, se æneas tuebatur aduersus nubem belli, quia in parabola grandinem infra posuit. quæ non existit nisi contractis undiq; nubibus. Icccico eadem, & nubem belli dixit, & detinet, & lausum increpitat, omnem uim telorum quum depelleret, nihilominus increpat lausum, hoc est frequentibus uocibus arguebat, & tendebat minas his uerbis:* Quo moriture ruis? maioraq; uiribus audes? *Bene, inquit, pro patris salute succederes, si mecum æquo marte certare potuisses, non uicturus sed moriturus ruis in prælium. audes quod implere non potes: extremæ dementiæ est, dum cupis egregij filij probare pietatem, sic & ipsa eadem incautum & improuidum deceptura est. hoc est quod ait:* Fallit te incautum pietas tua, nec minus ille Exultat demens. *Traductus errore dementiæ, dum æneam metu duci imprudenter existimat, exultare potius maluit saluti suæ magis & uitæ contrarius.* Soeuæ iamq; altius iræ Dardanio surgunt ductori. extremaq; lauso Parcæ fila legunt. *Supra dixit, furit æneas, tectusq; tenet se. habuit ergo iracundiam, quod mezentij necem non sinebat implere. sed quum lausus insultaret elatus dementia, ira superior cumulata est.* Conuenerant autem duo, iræ æneæ sæuientis, & imminens terminus lausi. Validum nanq; exigit ensem Per medium æneas iuuenem, totumq; recondit: *Expressit irati percussoris mentem, & facilitatem cædis ostendit. nam qui potuit adire medium, q̃ opportunum habuit, quem feriret. qui uero totum gladium condidit, quantum fuerat ira crescente commotus?* Transiit & parmam mucro leuia arma minacis, Et tunicam molli mater quam neuerat auro. *Transiit, non semel accipiendum est, ut sit transiit parmam, transiit leuia arma, non solida, propter ætatem minacis, quasi ad terrorem compositi: & tunicæ commemorationem facit, ut ostenderet pulchre potius uestitum q̃ armis fortioribus tutum. demq; non scutum habuit, sed parmam. non loricam sed auro claram uestem. neuerat, inquit, non fecerat, quod primo fit ante texturam. hoc posuit, ut perfectam speciem demonstraret. quomodo enim posset in usum uenire hominis, nisi neuissent aurum & texuissent. descriptione peracta, percussi subnectit & morientis imaginem.* Impleuitq; sinum sanguis. *Quia medium iuuenem dixit esse percussum, hoc est supra cingulum. addit eius sanguinem sinum morientis implesse.* Tum uita per auras Concessit mœsta ad manes, corpusq; reliquit. *Vnde ait sanguis effusus est, recessit & uita.* At uero, ut uultum uidit morientis, & ora. Ora modis anchisiades pallentia miris, Ingemuit miserans grauiter, dextramq; tetendit, Et mentem patriæ subiit pietatis imago. *Aeneas, ut uidit uultum morientis, miris modis pallore confusum, ingemuit grauiter plena miseratione commotus, & tetendit dextram. Cur hoc fecerit, multis interpositis dicitur interea ad miserationis causam. ut ostendat ex qua causa miseratio ipsa uideatur extitisse. mentem ipsius, inquit, commouit ratio pietatis, quia fuerat pater, & patri religiose seruiuerat. neq; fugiebat eum, quid filij parentibus, quid parentes debeant liberis:* Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis? Quid pius æneas tanta dabit indole dignum? Arma quibus lætatus habe tua, teq; parentum Manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto. Hoc tamen infelix miseram solabere mortem, Aeneæ magni dextra cadis. *Deliberabat æneas, quid conferret mortuo, cui salutem uolens præstare non potuit. Volui te, inquit, puer miserande seruare. inuidisti, ne facerem, quid nunc præstabo tibi? quem uiuum seruare contendi. quid restat pietati, quod conferat ei scilicet,*

nus egit subtilitate mirifica, ut diceret, ego quidem uolo, sed nescio an fata consentiant, aut iuppiter uelit. ut autem ostenderet fieri non posse, dimisit eam ad iouem, ut ex ipso potius contraria reportaret, & gemeret se destinata non potuisse complere. Tu coniux, tibi fas animum tentare precando. Perge sequar. *Quicquid secretum, ait, retinent uiri, facile confitentur uxoribus. tenta igitur eius sententiam, quicquid ex ipso audieris fieri posse, libenter amplectar, & qua dispositiones tuae praecesserint, sequentur & meae.* Tum sic excepit regia iuno. *Non intellecto ueneris dolo in haec iuno respondit.* Mecum erit iste labor, nunc qua ratione quod instat Confieri possit, paucis (aduerte) docebo. *Haec dimitte, ait, partibus meis. uerũ q̃a quod ĩstat hoc ẽ quod urget, debet impleri, faciendi ac perficiendi consilium dicam. properabat enim ipsam compleri coniunctionem, utpote quae ueneris ditione cõmota metueret, ne aeneas infectis rebus abscederet. sperabat autem illum ipsum post perfectam coniunctionem didonis matrimonium non relicturum. ideirco dixit, Curabo ego quae te solicitabant. dummodo coniunctio disposita compleatur. usq; adeo cupiebat hoc quacũq; occasione fieri, ut ipsa perficiendi consilium daret.* Venatum aeneas, unaque miserrima dido In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus Extulerit titan, radiisque retexerit orbem. His ego nigrantem commixta grandine nimbum (Dum trepidant alae saltusque indagine cingunt) Desuper infundam, & tonitru coelum omne ciebo. Diffugient comites, & nocte tegentur opaca. Speluncam dido, dux & troianus eandem Deuenient, adero, & tua si mihi certa uoluntas, Connubio iungam stabili, propriamque dicabo. Hic hymenaeus erit. *Mox, ait, ut lux crastina fuerit exorta, aeneas & dido uenatum ire disponunt. prima occasio ut in unum ueniant futuri ad loca nemorosa, quae opacitate sui omnium uisus excludant. his, inquit immittam pluuiam, ac ne qua contemptui habeantur, miscebo grandinem, haec desuper infundam, cumq; auocabit uniuersos indago, nimbus & grando non sinent conuenire dispersos, & ad reginam maturius remeare, dum alae trepidant, dum obseruantes ad retia pedem referre non possunt, mox mouebo quoq; tonitrua, ut cum terrori omnia fuerint, in unam speluncam soli fugientes fauore meo ac tuo deueniant, si tamen etiam tuae uoluntatis consensus accedit, connubio iungam, atq; ita ut perpetuo matrimonii uinculo teneantur.* Non aduersata petenti Annuit, atque dolis risit cytherea repertis. *Cum haec iuno dixisset, noluit uenus aduersari petitioni ac uoluntati eius, perindeq; consensit ridens aduersariae dolos euidentissime patuisse, quae sic insistebat, ut fieret aliquid, quod esset aeneae troianisq; contrarium, scilicet ut regnum italiae libycas auerteret oras, hoc est ad libycas oras uerteret.* Oceanum interea surgens aurora reliquit. It portis iubare exorto delecta iuuentus, Retia rara, plagae, lato uenabula ferro, Massylique ruunt equites, & odora canum uis. *Aut didonis meritum fuit, aut dedecus tyriorũ, ut expectarent reginam constituti ante fores eius, hoc est foemineis ornatibus occupatam.* Ostroq; insignis & auro Stat sonipes, ac frena ferox spumãtia mandit. *Regalis potẽtia oĩ gñe ãbitionis exprimitur. ut purpura & auro insignis equus staret opperiens dominã ꝓcessurã.* Tandem progreditur magna stipante caterua. *Processio eius cultusq; describitur, deducebatur, iq̃t, stipata magna iuuenum multitudine.* Sidoniã picto clamydẽ circundata limbo. *Limbus regibus deputatur, & diis, qui eorum caput candido orbe circundat.* Cui pharetra ex humero crines nodantur in aurum. Aurea purpuream subnectit fibula uestem. *Totũ quod habuit, aut aurũ fuit, aut purpura pretiosa. Et ideo tandem, quia sic processerat, ut amans & quę placere cuperet & amaret. descripta ẽ dido cum suis. uideamus quomo*

cuius morte gaudere non possum: ætatis tuæ inde finis non potest accedere titulis meis: non possum gloriari de puero, & de eo, qui mori potius uoluit, quàm patrem uidere confectum. ferre non potest animus, ut armis tuis trophæa componam. Arma quibus lætatus habe tua. non enim conuenit hæc alicui deo collata suspendere. teq; parentum manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto. Remitto te, inquit, ut porteris ad tuorum sepulchra maiorum. præstabo hæc manibus tuis, si tamen aliquod beneficium sentiunt mortui, ut humanitas mea uel occiso proficiat. Verum quia ex morte tua nihil acquiri potest gloriæ meæ, accedat tuæ, quòd te magnus æneas occidit. Est quippe memorabile in aduersis solatium nomen meritumq; uictoris, & ea cecidisse dextra, qua multi uiri fortes absumpti sunt: Increpat ultro Cunctantes socios. *Quum accederent & uenirent rutuli, ut prostratum tollerent, ultro eos obiurgabat, tanquã tardos & negligentes:* Et terræ subleuat ipsum Sanguine turpantem comptos de more capillos: *Subleuabat iacentem, comas suas ex more ad pulchritudinẽ compositas terræ puluere et sanguinis sui ubertate turpantẽ.* Interea gẽitor tyberini ad fluminis undã, Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat, Arboris accliuis trunco. *Truncus dicitur proprie robur arboris, quod relinquitur sine ramis et capite. hoc tamen loco integræ arboris truncum dixit, partẽ scilicet, quæ in imo ramis est uacua. Istud ita esse ex consequentibus probat. Ipse, inquit, grauiter uulneris & salutis suæ desperatione defessus sustentabatur arboris trunco:* Procul ærea ramis Dependet galea. *Galea autem eius ramis suspensa pendebat, tangendo truncum & ramos proculdubio arborem integram significauit, cuius imæ parti se mezentius dabat, quæ ramos non habebat:* Et prato grauia arma quiescunt. *Galea, quia non magni ponderis fuit, pendebat ex arbore. arma, quia grauia fuerunt, prato reposita quiescebant.* Stant lecti circum iuuenes. *Qui solarentur ægrum & debilem tuerentur:* Ipse æger anhelans Colla fouet: *Adiutus arboris trunco reficiebat colla, quæ fuerant dolore lassata.* Fusus propexam in pectore barbam. *Hoc ex abundantia est positum.* Multa super lauso rogitat, multosq; remittit, Qui reuocent, mœstiq; ferant mandata parentis. *Considerans ex aduersis suis, quantam uim pertulisset ænea certante, tractans quoq; filij personam, ætatemq; considerans, quærebat plurimum, quid ageret lausus, & plurimos mittebat, ac sæpe, qui reducerent imprudentem, ac mœsti patris mandata perferrent: mœsti merito, utpote qui ex uulneris causa satis saucius, de filij esset magis magisq; salute sollicitus.* At lausum socii exanimum super arma ferebant Flentes ingentem, atq; ingenti uulnere uictum. *Missi autem ueniebant flentes, non reducentes uiuum, sed super arma portantes occisum.* Agnouit longe gemitum præsaga mali mens. *Quum uenientum gemitum sollicitus accepisset, anteq̃ nati funus cerneret, oculis suis, quid mali accidisset, agnouit. præuidet quippe animus præsagio mala, & quid futurum sit, infelici cogitatione denuntiat.* Caniciem immundo deformat puluere: *Bene posuit, immundo puluere, est enim & mundus.* Et ambas ad cœlum tendit palmas. et corpore inhæret. *Verus uiuentis est dolor, quum mortui funus amplectitur. non est ulla in amplexu funeris delectatio: sed quædam medicina plangentis:* Tanta ne me tenuit uiuendi nate uoluptas? Vt pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui? tua ne hæc genitor per uulnera seruor Morte tua uiuens? heu nunc misero mihi demum Exitium infelix, nunc alte uulnus adactum. *Huncine habuit exitum mors mea, & optatum uiuendi desiderium, hunc ordinem tenuit, ut infelix pater per filij interitum seruaretur? O miser ordo moriendi. uiuo ego, quem priorem conuenerat mori. & interijt, qui superesse debuerat pa-*

æneæ processus demonstretur. Nec non & phrygii comites, & lætus iulus Incedunt, ipse ante alios pulcherrimus omnes Infert se socium æneas, atque agmina iungit. *Non dixit solus inter cæteros fuit æneas formosus, sed formosior cæteris fuit. pulchritudinis augmentum facta comparatione cumulauit, ex eo ꝙ omnes licet separatim procedentes, tamen in unum studium pergentes, iuncti sunt. ut non deessent quibus æneas pulchrior probaretur. immittitur parabola, ut æneæ processus erigeretur in melius.* Qualis, ubi hybernum lyciam xanthique fluenta Deserit, ac delon maternam inuisit apollo, Instauratque choros, mixtique altaria circum Cretesque dryopesque fremunt, pictique agathyrsi, Ipse iugis cynthi graditur mollique fluentem Fronte premit crinem fingens, atque implicat auro. Tela sonant humeris, haud illo segnior ibat AEneas, tantū egregio decus enitet ore. *Ut æneæ pulchritudo præferri cæteris posset, deficientibus humanis exemplis, apollo inter deos solus inuentus est, qui æneæ meruisset æquari. iocunde tamen inuentum, ut huic non alium sed appollinē compararet, quia dianæ similitudinem dederat cum didonem in primo libro describeret procedentem.* Postquam altos uentum in montes, atque inuia lustra, Ecce feræ saxi deiectę uertice capræ Decurrere iugis. *Ferę, inquit, capræ hoc est agrestes, quas capreas dicimus, mansuetæ sunt enim que sunt in gregibus nostris, & quæ non metuūt hominum conspectum. agrestes uero timidæ & leues ad cursum, quo fiebat ut saxi de uertice & iugis præcipitarentur.* Alia de parte patentes Transmittunt cursu campos. *Varia descriptio, & ex diuersitate copiosa, ut aliæ de montibus agerentur præcipites insequentiū metu, aliæ exagitarentur in campis.* Atque agmina cerui Puluerulenta fuga glomerant, montesque relinquūt. *Non fuga puluerulenta, sed agmina. Ordinatio enim sic est. agmina puluerulenta glomerāt cerui fuga, currentes quippe fugientesq; per campos excitabant suis ungulis puluerem.* At puer ascanius mediis in uallibus acri Gaudet equo, iamque hos cursu, iam præterit illos. Spumantemque dari pecora inter inertia uotis Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem. *Ascanius quoq; pro ætate laudatur. nam etiam ea, quæ leuia maioribus natu uidentur, laudantur in pueris. in his enim futuri temporis spes præsentium factorum coniectura colligitur, ꝙ magnæ uelocitatis equum habuisset, & discurrebat gaudens, ꝙ cursu nunc hos nunc illos præteriret, nec dignum habuit, feras & inertia pecora pertinaciter sequi, sed optabat occurrere suis discursibus leonem aut aprum. prætermisit poeta datos equos troianis ad uenandum, quonia proprios non habebant, utpote qui a nauibus uenerant, an ideo, quia in tertio libro dixit, inter cætera munera helenum & equos dedisse, addit equos, additq; duces.* Interea magno misceri murmure coelum Incipit, insequitur commixta grandine nimbus, Et tyrii comites passim, & troiana iuuentus Dardaniusque nepos ueneris, diuersa per agros Tecta metu petiere. ruunt de montibus amnes. *Fiunt ea, quę Iuno prædixerat, mouetur cælum, tonitrua concrepant, nimbi funduntur, grando exitum portat, & contra naturam rerum de summis uerticibus montium amnes innumeri præcipitantur. deserta uenādi uoluptate fugiunt oēs, & diuersa occupāt tecta. diuersa ideo, ꝙ dispersæ rusticę domus tātā multitudinē adunatā ferre nō possent, uel quod unusquisq; usū ī tāta necessitate cōpēdio nō pulchrū suffugiū tecti sed ꝓximū q̄siuisset.* Spelūcā dido, dux & troiāus eādē Deueniūt. *Aduocatis, inquit oībus, atq; ipso ascanio, & per diuersa discretis, dido & ęneas ī unā spelūcā deue/*

tri. seruor infelix per filij interitum, & letum carissimi pignoris impudentibus oculis cerno. Ego ista miserrimus feci, & malum omne, quod ætatis tuæ fata diripuit, ego conflaui: Non *te sinerem cum tanto hoste certare, & ab impari pugna te cautior reuocarem.* O' *hominum miseranda conditio præsentium cæca, nescia futurorum. si hostilem impetum uirtutemq; nesciebas, facere te debuerat mea calamitas cautiorem. pergis non defensurus patrem, sed pro patre moriturus. cui adhuc seruor infelix. cui non uiuendi uoluptas, quæ in te tantummodo fuit, sed luctus accreuit & pæna.* H*æc est sortis meæ plaga deterior, hoc perniciosissimum uulnus, quod nullum temporis spatium nulla potest medicina sanare. Insedit altius, & tota penitus interna possedit. nihil dolore est uacuum.* Idem ego nate tuum maculaui crimine nomen. *Nec me fugit malegesta mea & obrutam multis criminibus uitam nomen tuum & innocentiam maculasse. Incipit iam causas criminari quibus filij sui salus uideretur oppressa.* Pulsus ob inuidiam solio, sceptrisq; paternis: *Exclusus, ait, patrio regno per inuidiam. quum dicit inuidiam, uult ostendere non se meruisse, quæ passus est:* Debueram patriæ poenas odiisq; meorum. *Aut si iuste petebar ad pænam, tradere me supplicijs debui. Duo latera tetigit, aut nihil aduersi de ciuibus merui, aut si digna repetebantur, contentum esse conuenerat. non enim uiuendum fuit cum odio cunctorum ciuium:* Omneis per mortes animam sontem ipse dedissem: *Consentirem aduersis meorum studijs, & me, qua uellent, pæna conficerent.* Nunc iuuo, neq; adhuc homines, lucemq; relinquo: Sed linquam. *Nunc, inquit, uiuo, qui olim debueram mori. uiuere enim non debui, qui uniuersis ciuibus meis qualibet ratione displicui. neq; adhuc homines & lucem ipsam relinquo. Deliberabat, & per incerta consilia rapitur. fixit sententiam, & extremis tandem aliquando consensit dicens, sed linquam. faciem, inquit, serus, quod olim differendo non feci.* Simul hæc dicens attollit in ægrũ, se femur. *Cũ ipso ultimo uerbo sententiæ, qua iudicauit sibi esse moriendum, in ægrum se extulit femur:* Et quanquam uis alto uulnere tardat. *Et licet tardaretur alti uulneris uiolentia, haud deiectus tamen, neq; in totum debilitatus animo equum duci iubet, ut eo ueheretur debilis, quo uti solitus fuerat, quum floreret.* Hoc decus illi; Hoc solamen erat, bellis hoc uictor abibat Omnibus. *Ipse ornamentum domino fuit. ipse solatium, ipsius auspicio remeauit bellis ex omnibus uictor. ecce non solum corporis, uerum equi quoque auxilium flagitabat. talis etiam fuit, qui ad ultionem duci debuisset. non enim tam uincere mezentius cupiebat, q̃ filij interitum uindicare. tali ergo equo uti uoluit, qui non nisi cum palma remeare consueuisset.* Alloquitur mœrentem. Q*uasi mala domini etiam ipse sentiret.* Et talibus infit. *Et hunc talibus uerbis affatus est.* Rhæbe diu (res si qua diu mortalibus ulla est) Viximus. Q*ui uidebatur tristis, sentiebatur posse dominum audire loquentem. diu est, inquit, quod uiximus rhæbe, si tamen durat aliquid mortalibus diu, & diu dici potest, quod clauditur fine:* Aut hodie uictor spolia illa cruenta Et caput æneæ referes, lausiq; dolorum Vltor eris mecum, aut aperit si nulla uiam uis: Occumbes pariter: *Prospera simul & aduersa proposuit, quæ habent hæc incerta bellorum: sed tamen desiderio non uiuendi, sed uindicandi filium. Hæc primo constituit, quæ cupiebat impleri: secutumq; est, quod poterat esse contrarium. quumq; hoc ipsum diceret, addidit solatium ipsius euentus aduersi: aut remeabimus, inquit gloriosi post factum, & filij mei uindicabimus mortem, aut erit nobis perisse beneficium.* Neq; enim fortissime credo Iussa aliena pati, & dominos dignabere teucros. *Neq; enim dignum est, ut in potestatem hostium uenias, & seruias teucris. prosperum*

nerunt, hoc est male uenerunt, quia personis regum non conueniebat speluncæ depressio. dedit igitur occasionem coniunctioni perficiendæ locus secretus. dedit tempus, quo periculi uitandi causa nullus audebat exire de suffugio. dedit solitudo, quia soli fuerant duo, dedit persona, quia uterq; in prima ætate, uterq; formosus. factum autem intelligi uoluit poeta non dici. Fulsere ignes & conscius æther Connubii. Tantum ualuit iuno, ut etiam ipsa elementa fauere uiderentur itemq; ignes de cælo fulserunt. non dixit, emissa sunt fulgura, sed pro nuptialibus facibus ignis cœlestis apparuit ad impedimentum autem italici imperii tantum iunonis dolosa fecit inuentio, ut æneas in illa coniunctione non uoluntatem habuisse, sed uim quandam passus esse uideretur. fiunt uelut nuptiæ cum turpitudine omni, & uolente iunone solus testis extitit mundus. Summoque ulularunt uertice nymphæ. Ille dies primus leti, primusque malorum Causa fuit. Duo proposuit, quæ ex una cā profluxissent letū & mala. letum, quia se ob eam causam dido interemit. malum, quia ex facto turpi & inhonesto contraxit detestabilem famam, quæ inter præcipuas mulieres castitatis merito potior dicebatur. ecce æneæ fortuna & consiliorum exitus. quæ habuit iuno dum uult suæ prodesse, & commoda fulgere carthaginis, æneam uero ab italiæ partibus separare. sic didoni non coniugium sed ultimum procurauit interitum, nec profuit carthagini, & æmulum suum tenere non potuit. ut autem probemus hac ductam intentione iunonem, ut æneam ad italiam nollet peruenire, ostendimus ipsam iunonem esse professam ex duobus alterum uoluisse, scilicet aut æneæ ipsius interitum, aut eius ab italia separationem. dixit enim, nec posse italia teucrorum auertere regem. quia igitur iuxta perniciem salutis eius nihil naufragia ualuerunt, hunc ab italia prædictis fraudibus auertere nitebatur. Ille dies primus leti, primusq; malorum causa fuit. Neque enim specie, famaue mouetur. Cum duo proposuisset exorta ex illo facto causa mortis, ut turpem famam prętermisso leti genere, quod postea secutum est, secundo sic respondet. Neq; enim specie famaue mouetur. Nec iam furtiuum dido meditatur amorem. Non specie, inquit, mouebatur admissi criminis, nec mala fama. Coniugium uocat, hoc prætexit nomine culpam. Hoc est a matrimonii nomine turpissimam culpam credidit tegendam, uerbo iuris usus est, ut diceret culpam. Sic enim definitum est, culpam esse mulieris, cum pudoris in causa peccauerit. qua autem spe ducebatur dido matrimonii quod eo genere contraxerat quæ ipsum æneam in conuiuio referentē audisset, responso creusæ uaticinantis accepto, & regnum italiæ iam sibi paratum esse, & coniugem regiam, apollinis quoq; & deorum penatium, heleni etiam unum idemq; extitisse prædictum, quo non tantum æneæ uerumetiam liberis & posteris eius per uxoris italiæ consortiū italiæ atq; orbis totius deberi memoratum est regnum. Exēplo libyæ magnas it fama per urbes. Huius, inquit, facti nulla interposita uel modici temporis mora per urbes africæ magnas & plurimas fama percrebuit, uenisse æneam troiano a sanguine cretum, cui se pulchra uiro dignetur iungere dido, Nunc hiemem inter se luxu quam longa fouere Regnorum immemores, turpiq; cupidine captos. Hæc passim dea fœda uirum diffundit in ora. hæc fama referebat troianum uirum consensu didonis exceptum, iudicatū dignū cui se regina coniungeret, cūq; conuiuijs suis uacare ac luxuriæ, hoc est libidinis partibus. feruent.n. uenereæ uoluptates, sicut terētius ait, ubi interuenerint ceres, & liber. neq; hoc breui ēpore, aut diebus interpositis, sed hyeme ꝗ̄ lōga, hoc ē ꝗ̄tū lōga est ac per hoc oī usq; adeo, ut oēm

ut diximus posuit, & aduersum: sed falsa spe in altero ductus est, in altero præsugium protulit. Nam qui fieri potuit ut æneæ manus debilitatus euaderet, qui præualenti corpore tam grauiter potuit uulnerari? Aliud tamen quod præsagij loco complexus est, accidit. nam utrique in secundo certamine ceciderant: Dixit & exceptus tergo consueta locauit Membra. Non dixit, ascendit. quum hoc facere non potuit. sed exceptus est, inquit, ut ostenderet ex superiore loco in equi tergo esse susceptum. Manusque ambas iaculis onerauit acutis: Quantum timorem procedentis expressit? qui quum se aduerteret uiribus paruis, ambas manus telis multis & acutis onerauit: quasi cessante substantia dimicantis, telorum uigor aut numerus hostem superare potuisset: Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina. Quid debili toto prodesse posset, aut fulgens galea, aut setosa in capite crista? Sic cursum in medios rapidus dedit: Equi cursum in medios dedit, non suum: Aestuat ingens Imo in corde pudor, mistoque insania luctu: Exposuit, cur dictum sit, cursum rapidus dedit. duobus enim animi motibus æstuabat. pudoris, quia inuenerat fortiorem, & cuius uirtutem in uulneris atrocitate persenserat: & luctus, quia talem perdiderat filium. Atque hic æneam magna ter uoce uocauit: Debuit non prouocare eum, cuius uirtutem senserat, & timere potius, quem exemplo suo probauerat fortiorem: sed cur metueret cui æquis uotis aut uincere optabile fuit, aut perire? Vocauit igitur æneam magna uoce, & ter hoc fecit. ostendit magnam in se post uulnus acceptum animi perseuerasse constantiam, nec de suis aliquid conatibus diminutum. Aeneas agnouit eum, lætusque precatur: Mox ut æneas uidit mezentium uenientem, & uocem toties clamantis audiuit, intellexit quæ causa debilem reuocasset ad campum, sciebat enim dolore perditi filij hostem uenire compulsum. quæ res attulerat gratulationem maximam, ut in congressu perficeret, quod impedientibus multis primo complere non potuit: remisit tamen etiam ipse responsum, ne timorem aliquem silentio testaretur. Sic pater ille deum faciat, sic altus apollo, Incipias conferre manum. Icirco ait, incipias conferre manum. quia hastis supra certatum est, & inde uidebatur euasisse, quia plurimorum defensus auxilio certamen uulnera us effugerat. accedente etiam eo, quia apparebat eum non collatarum manum, qui equo potius fideret, non suis uiribus. Tantum effatus, & infesta subit obuius hasta. Magnam animi ac uirtutis fiduciam monstrat, qui in hostem primus tela contendit. quod æneas non dubitauit perficere pergens obuius cum infesto ictu hastæ. ne habens tanti equi subsidium iterum uerteretur in fugam. Ille autem. idest mezentius, inquit. Quid me erepto soeuissime nato Terres? hæc uia sola fuit, qua perdere posses. Nec mortem horremus, nec diuum parcimus ulli. Desine, iam uenio moriturus, & hæc tibi porto Dona prius: Orbatum filio frustra territas patrem. magis enim post illius excessum cupio mori. quanque me ipse cupis occidere. sed in hanc partem sæuitiam tuam potius contendis exercere, quando formidolosis uerbis terres, cui uotum est, post filium mori. Odi hanc lucem, in qua incolumem natum meum uidere non possum. inuenisti uiam, qua mezentium perderes: alia enim superare non posses. tunc uita mea consumpta est, quum caleret lausus. tunc perij, quum funus eius infelicibus oculis uidi. non horreo mortem, quin potius amo. Hæc enim dabit finem doloribus meis. hæc mihi misericors filium reddet, & manibus eius patrem miserum benigna coniunget. nihil est sæue hostis, quod me ulterius terreas. mors mihi beneficium est, cuius minaris aduentum. non parco dijs, quos ipse uenerari, & colis, nec superstitiosis precibus rogabo, quos contemno. habes æmulos studij tui. si religiosus

curam disponendi regni tuendiq; reijcerent. hoc est, quod ait in superiore libri parte. Non cœptæ *assurgunt turres, non arma iuuentus* Exercet, *portusue, aut propugnacula bello Tuta parant, pendent opera interrupta, minæq;* Murorum *ingentes, æquataq; machina cælo.* Hæc *de didone, æneæ uero reprehensio fuit, q in altenis commorans regnis commoditatem suam negligebat, quam partem ex iouis persona uirgilius non mult. post plenissime prosecutus est. heu regni & cætera. hec passim dea fæda uirum diffundit in ora? non dea fęda. ubi enim, quid secus admissum in hominũ scientiam uenerit, turpius q̃ admissum est carpitur. interea definitionem famæ repetamus, quam poeta interponendo fecit hyperbaton, & eum textum in duas partes abscissum posuit, & minus attentus facit errorem.* Fama, *inquit*, malum quo non aliud uelocius ullum Mobilitate uiget, uiresque acquirit eundo. *Et cito, inquit, ambulat, & fit fortior. uires enim non perdit, sed acquirit. nam contrariis iuuatur utpote monstrum.* Parua metu primo, mox sese attollit in auras, Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit. *Veteres oẽs multis incorporalibus noĩa dederunt & formas, & nonnulla pro numinibus habuerũt, uictoriã. s. cõcordiã, discordiã, furorẽ, somnũ, & cętera similia. ita & famã corporalẽ esse uoluerũt, & deã. ut ipse uirgilius hoc loco ait. hæc passim dea uirũ fœda diffũdit in ora. huic addidit & corpus & corporis incredibilem mobilitatem, & loquacitatem satis effusam, nihilq; occultantem. hoc amplius, ut non tantum ueritatis sit nuntia, uerumetiam ueris falsa commisceat, illam monstri esse genus natam ex terra cum gigantibus, uolatu alarum uigere, & pedum celeritate, aurium quoq; sensu. & oculis quamplurimis semper uigilantem, loquentem plurimis linguis, nullo tẽpore habentem requiem, noctu diuq; uolitantem, atq; currentem, explorantem de summis locis quid singuli agant, quidue loquantur, magis praua & ficta q̃ uera nuntiantem. iccirco dixit.*

Illam terra parens ira irritata deorum Extremam (ut perhibent) coeo enceladoque sororem Progenuit pedibus celerem, & pernicibus alis, Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumæ, Tot uigiles oculi subter mirabile dictu, tot linguæ, totidẽ ora sonant, tot subrigit aures. Nocte uolat coeli medio, terręq; per umbram Stridens, nec dulci declinat lumina somno, luce sedet custos, aut summi culmine tecti, Turribus aut altis, & magnas territat urbes. Tam ficti prauique tenax quam nuntia ueri. Hæc tum multiplici populos sermone replebat Gaudens, & pariter facta atque infecta canebat. *Parua est, inquit, fama, cum metus interuenit. Tũc metus est, cũ de personis potioribus incipit loqui, Sed eadem dicit, primo parua est metu, & constat eam postea non timere, sed sumere augmentum. deniq; sequitur, mox sese attollit in auras, ingrediturq; solo, & caput inter nubila cõdit. ingreditur solo, hoc est ambulat in solo, ut sit integra locutio. ut autem ostenderet monstrum esse, ultra inæstimabilem formam, pedes, inquit, habet in terra, & capite tangit cœlum. quod ait, ut perhibent, morem proprium tenuit. in fabulosis quippe & incredibilibus non se facit autorem. hoc dictum sit de famæ diffinitione. nunc redeamus ad reliqua, quæ eadẽ fama per infinitos passim loquendo pertulerat.* Protinus ad regem cursus detorquet hiarbam, Incenditque animum dictis, atque aggerat iras. *Si poetice, & ita ut positum est, intelligamus, instruxit eũ fama, atq; irã eius agitauit, quæritur utrũ quas fecerat, an quas apud hiarbam inuenerat? melius est intelligere, quas inuenerat, qa dixit exaggerat. facilius enim excitatur in iracudiam maiorem, qui habet animum ex eadem causa comomtum. hiarbas quidem qui fuit in didonis petitione contemptus, eoque maxime alienigenam*

es, feri sacrilegum. si perniciosus hostis macta captiuum. sileat iam proteruitas linguae, & sermo, quo te plurimum iactas, terminum sumat. Vna eademq; mihi sententia est, moriturus potiusq̃ uictoriam quaesiturus aduento. sume tamen morituri munusculum, & anteq̃ id fiat, quod prouenire iam cupio, excipe hastas meas, ut irascaris, & ferias. Dixit, telumq; intorsit in hostem. Inde aliud super, atq; aliud figitq;, uolatq; Ingenti gyro. Post haec, quae dixit, iacere hastas plurimas coepit circumiens aeneam ingentibus gyris, ne auersum ferire potuisset: Sed sustinet aureus umbo: Occurrebat aeneas omnibus telis, & haec excipiebat scuto. ecce probatum est qua causa mezetius ambas acutis telis onerauerat manus. Tecta enim non mittebat, nisi hoc consilio primitus praeparasset. Ille igitur multa tela mittebat, figebat multa, sed haec scuti ambitus sustinebat, excipiebantur resistentis arte, nullum ueniebat in corpus. Ter circum adstantem laeuos equitauit in orbes Tela manu iaciens. Quum aeneas uno in loco consisteret, ter mezentius laeuos in gyros circumyt stantem, manu dirigens tela. Ter secum troius heros Immanem aerato circunfert tegmine syluam. Quotiens mezentius circuyt aeneam gyris, toties heros troius occurrit scutum obyciens. quod iaculis tam fuerat infinitis insertum, & siluae faciem praeferebant. Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet Vellere, & urgetur pugna congressus iniqua. Vbi tantae tractae sunt morae, ubi pudebat tantum telorum numerum scuto portare, tantaq; essent, ut haec uelli aut iam portari non possent. & quum urgentur iniquo certamine. iniquum certamen ideo fuit, quia mezentius, equi praesidio & summo pugnabat. aeneas uero in plano positus maiore laboris pondere grauabatur: Multa mouens animo iam tandem erumpit. Multa, quae facere deberet, ipse conferens secum, tandem reperto consilio erumpit in factum. arte enim opus fuit, ut ipsa peteretur causa, quae iniquitatem certaminis faceret demum; moris abruptis. Inter bellatoris equi caua tempora coniicit hastam. Magno hoc consilio factum est. nouerat enim mezentium iccirco equi auxilium petiuisse, quia ipse debilis fuit. recte igitur aeneas de equi prima pernicie cogitauit. Ipso enim occiso, non magni laboris fuerat, ad ipsius equitis interitum peruenire. Tollit se arrectum quadrupes. Hoc est erectis primo per aera pedibus, primis posterioribus stetit. Et calcibus auras Verberat. Intelligitur hoc mutato schemate posteriobus pedibus fecisse, & eum dolore pernicioso turbaretur, obsequium solitum & portandi consuetudinem perdidisse. Effusum equitem super ipse secutus Implicat. Aut ruina corporis sui equus dominum implicauit: aut quia sic deiecit, ut ille se explicare non posset: Eiectoq; incumbit cernuus armo. Praeter letale, quod exceperat, uulnus, alius ei casus accessit. ut eiecto armo cecidisset. Cernuum dicunt, qualem ipse uirgilius demonstrauit, porrecto uno pede hoc est altero ex primis, reliquis uero collectis: capite quoq; in terram coarctato: huic accesserat malo, q armum etiam perdiderat: ut nec ipse reparatione aliqua iuuari potuisset. Clamore incendunt coelum, troesq;, latiniq;. Quis enim non miretur, aut consilium uiri fortis. aut facti ipsius & fortunae euentum? Aduolat aeneas. Celeritate quippe opus erat, anteq̃ ille se forte colligeret, aut iterum subueniretur à socys. Vaginaq; eripit ensem. Et super haec: Et aduolat, & eripit, totum ad celeritatem demonstrandam pertinet. Vtrumq; simul factum intelligitur, & super terrorem educti gladij haec addidit insultantibus uerbis. Vbi nunc mezentius acer, & illa Effera uis animi? Quam breuis dictio eius, qui se preperabat ad exigendam poenam? quo nunc, inquit, mezentij fortitudo discessit? quomodo simul tua feritas tecum periit? quid profuit sic uixisse, aut male meruisse de so-

ita Laudari volui, eum regeburr. [illegible] fo. 188. fac. 2.

meruisset, quod ipse impetrare non ualuit, debuit acrius commoueri, sic extra poeticum textum quæramus intellectum simplicem, cum hiarbas audisset rumoribus sparsis æneam ex longinquis partibus uenientem sibi pximo & (ut ipse arbitrabatur) potiori esse prælatum, uehementer motus est. in his enim uel maxime causis intoleranda repulsa est, quæ tunc magis sentitur, cum inferiorem putamus nobis esse prælatum. interea ostendamus hyperbaton, quod diximus factū descriptionē.n.famę tūc positā una descriptiōe diuisit. hāc si subtrahas, erit una narratio, ne exēplo libyę magnas sit fama p urbes. sequi debet, protinus ad regē cursū detorquet hiarbā. Hic hāmone satus rapta garamātide nympha Tēpla ioui cētū latis immania regnis Centum aras posuit, uigilemque sacrauerat ignem, Excubias diuum æternas, pecudumq; cruorem, Pingue solum, & uariis florentia limina sertis. Hiarbas (ut uirgilius posuit) natus ex ioue hammone. constat enim ioues plurimos fuisse. Habuit garamātidem uxorem, non legibus acceptam, sed raptu interueniente quæsitam, africæ quippe finibus proximi feruntur esse garamantes. hic in finibus suis, ac per omnes regni sui partes centum templa formæ amplissimæ constituerat ioui, atq; aras totidem uigilemq; ignem, hoc est, qui semper nutrimentis necessariis fotus extingui non potest, perindeq; excubias diis continuas exhiberet. illius autem tanta ueneratio fuit, ut hostiarum cruore assiduo pingue esset solum. uariis florentia limina sertis, non tamen dixit, cuiusmodi sertis, sed quum dixit, florentia limina uarietatem sertorum, splendido usus locutionis genere, ostendit ex floribus fuisse diuersis. Isq; amens animi, & rumore accensus amaro Dicitur, ante aras media inter numina diuum Multa iouem manibus supplex orasse supinis. Media inter numina, quasi præsentibus testibus diis. Iuppiter omnipotens, cui nunc maurusia pictis Gens epulata toris lenæum libat honorem, Aspicis hæc? an te genitor cum fulmina torques, Nequicquam horremus? cœcique in nubibus ignes Terrificant animos, & inania murmura miscent? Iuppiter, inquit, quem omnis hæc regio ueneratur, si uides mala, quæ geruntur in terris, cur tibi non displicent? cur hæc fieri sinis? aut si non uides, & non ex te mittuntur fulmina quæ homines terrent, cur coleris? cur non te uniuersi contemnimus? Hæc fuerunt principia eius, qui loquebatur, amens animi & rumore accensus amaro. ecce ostendimus habuisse amaritudinem animi, quam cumulauerat fama, perinde duplici ratione commotus talibus causis a principio positis, ipsam iam prosequitur causam approbatione personarum, ut indignum asserat factum. Foemina, quæ nostris errans in finibus urbem Exiguam pretio posuit, cui littus arandum Cuique loci leges dedimus. Tulit se a nomine & dignitate personæ, & ait fœmina quasi abiecti sexus. nam Terentius ita ex iracundi senis persona ait fœmina quasi abiecti sexus. Tu, inquā mulier quę me oīno lapidē, nō hoīem putas. Addidit secundum conuitium, quæ nostris errans in finibus, hoc est peregrina & uagans urbem exiguam pretio posuit. nō quo uere exigua fuisset, sed talē dicere debuit, qui deformantis animo loquebatur. pretio posuit quę adhuc sedem non habuisset. nos ergo ei exiguum spatium uendidimus, ut hoc genere ostenderet nouam dominam deferre potioribus & originalibus incolis & prioribus dominis debuisse. Cui litus arandum, cuiq; loci leges dedimus. Colona, inquit nostra & sub nostris legibus degens. Hæc nō sunt oīa pro ueris accipienda, quæ amens fundebat, quæ iactabat inimicus, quæ clamabat iratus. Connubia nostra repPulit ac dominum æneam in regna recepit. Et personarum & facti comparationem faciens, ait, recusauit nostra connubia. nostra quod ait, in pronomine meritum personæ quasi melioris & poten/

Hecyra

haud

cys? quid deos tota temeritate contempsisse? Hæc uirgilius non specialiter posuit, ne longum faceret dictionis tractum, quem breuem esse conuenerat: tamen in eo, quod dixit, effera uis animi tui ubi est? possunt etiam illa, quæ diximus, & multa alia coniecturaliter colligi. Contra tyrrhenus, ut auras Suscipiens hausit cœlum, mentemq; recepit. Ecce propter quam causam æneas properauit. recepit sensum mezentius, sed iam sub gladio positus. quid auderet? quid faceret iacens, quid debilis, quid oppressus? potuit tamen loqui, & locutus est, quæ necessitas exigebat: Hostis amare, quid increpitas? mortemq; minaris? Duo mala & hostem esse, & amarum dixit. Hoc genere & gladio stricto, & insultationi respondet. deniq; sequitur, quid increpitas? quomodo hoc ad insultationem & uerba pertinet. mortemq; minaris, si occisurus es, inquit, iam feri. quid uerbis protrahis moriturum? sæuitia est hostem diu cruciare sub gladio, sæuitia est uerbis amaris appettere. Nullum in cæde nefas. An nunquid iccirco dextram gladiumq; suspendis, & existimas nefas esse si ferias? nullum crimen est, si hostis, tuis quod parabat, excipiat. Nec sic ad prælia ueni. Non sic, hoc est non ea intentione repetiui certamen, ut uincerem. probatio huius dicti addenda fuerat, icciro adiecit. Nec tecum meus hæc pepigit mihi foedera lausus. Lausus me perire uoluit. Lausus tecum pactum meæ mortis induxit. non rogo, quum non libet superesse post filium. non rogo, quod mereri contrarium est: unum tamen peto, quod uicti semper impetrare consueuerunt, & quod ipse sponte præstitisti filio meo. Corpus humo patiare tegi. Vereberatur enim ne ciues sui ueteris ac iusti odij memores funus execrabile per membra discerperent: & quod uiuo nequiuerunt, redderent mortuo. deniq; quum peteret, sepulturam addidit. Scio acerba meorum Circunstare odia. Ecce ostendit, quid timeret. nouerat quippe, se nihil de suis preter acerba odia meruisse. grauiter enim sperabat moueri posse, quod grauiter læserat: Hunc oro defende furorem. Et me consortem nati concede sepulcro. Consortem me fecisti filio, uno utrunq; gladio perimens, uni nos sepulcro pulso meorum furore concede. Hæc loquitur. Hoc est hæc mezentius precando. loquitur. Iuguloq; haud inscius accipit ensem. Probauit mezentius quod libenter quæsiuerat mortem. sciens deniq; præbuit iugulum, sciens impetum mucronis excepit: Vndantiq; animam diffudit in arma cruore: Quo facto cruorem in arma diffudit, & animam naturæ restituit.

tioris expressit. deinde connubii commemorationem fecit, ut ostenderet in causa honesta postulatā repulsam remittere maluisse. susceptum autem æneam dominum, potiusquam maritum. huius obtrectationem subiungit, ut satiet indignitatem facti cum eius deformatione, quem se contempto dolebat amissum. Et nunc ille paris. *Per originalis hominis illicitum factum crimen inuentum est. cuius æneas aspiceretur inuidia, cum non sit similis causa, quando ille alieni matrimonii rapuit fœminam. æneas autem uiduæ utebatur esse coniunctus, & ei quæ nubendi & eligendi quem uellet liberum habuisset arbitrium. sed quid faciemus more hominum, qui in ultione conuitiorum etiam falsa componunt?* Cum semiuiro comitatu. *Ecce iam maledictorum iniuria non in æneam solum, sed in omnes troianos extenditur. Semiuiros quippe appellauit uniuersos, hoc est duos præferentes sexus ambos ex semissibus constantes, quibus nihil est deterius, utpote qui corpore præferant uirum, animo tamē & corruptione cultu quoq; fœminas imitentur. dat quoq; coniecturale argumentum, quo probet infames, & ipsum præcipue ad eiusmodi crimen detineat, in quo omnis cardo doloris & causa constabat.* Meonia mentum mitra crinemque madentem Subnixus. *Quem cum uideas, ait censeas esse mulierem, mitra ille quippe & usq; ad mentum crines madentes ut fœminis.* Rapto potitur. *Hoc est cōiunctione quæsita per uiolentiam, & tamen cum sit tantis ludibriis obnoxius, ego repulsam merui & cessit præda raptori.* Nos munera tēplis Quippe tuis ferimus, famāque fouemus inanem. *Quando, inquit, alia uides & probas, non tuis cultoribus sed alienigenis prodes, incassum tuis templis ferimus dona, & numen putamus esse, quod non est. ecce & ipsum, quem ad hanc partem necessarium putabat, lædit. quod facit amentiæ malum, & doloris impatiens animus cui nonnūquā datur uenia, qm̄ mētis interueniēte corruptione peccatur. deniq; ipse iupiter cōmotus nō ē, sicut ipse poeta monstrauit dicens.* Talibus orantē dictis, arasque tenentē Audiit oīpotens. *Quamuis contumeliosis dictis rogantem, tamen quia tenendo aras deuoti officium testabatur, hunc iuppiter audiit.* Oculosque ad moenia torsit Regia, & oblitos famæ melioris amantes. *Ad his accipitur, ut sit, torsit oculos ad mænia, & ad eos, qui amoribus uacantes reiectis partibus honestatis & commodis. nusquam sic uitia amoris expressa sunt, ut in hoc libro. ubi enim amor interuenerit, nihil præter libidinem cogitatur. non utile aliquid quæritur, commoditas nulla, honestas nulla tractatur. subit negligentia omnium rerum, negotia differuntur, officia languent, sic in obliuione ueniunt omnia, quasi uniuersorum commoditas actuum in solo amore consistat.* Tum sic mercurium alloquitur, ac talia mandat. Vade age nate. uoca zephyros, & labere pennis. *Vade, quasi officium pedum necessarū significat, & postea dixit, uade age nate uoca zephyros, & labere pennis. cum igitur uade, & labere, diuersum sit. quomodo potest intellectus cum sua integritate discerni? uade, inquit, uoca zephyros, & cum flare cœperint pennis labere. pennæ enim sine uentorum flatu tardiores sunt. Accepto autem uentorum adiumento in celeritatem nimiam concitantur, & tota maturitate ad destinata perueniunt.* Dardaniumque ducem tyria carthagine, qui nunc Expectat, fatisque datas non respicit urbes, Alloquere. & celeres defer mea dicta per auras. *Dixit, uade, dixit hoc ipsum uade qua facilitate possit impleri. uoca, inquit, uentos, & pennis labere. dardanium, inquit, ducē. ne incertum mercurius haberet, ad quem mandata illa essent perferenda. designauit iupiter etiam locum dicens, tyria carthagine qui nunc expectat, fatisq; datas non respicit urbes alloquere, & celeres defer mea dicta per auras Ille est, inquit, ad quem te mitto, qui consistendum apud car/*

LIBER

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER DECIMVS.

FINIT.

INCIPIT VNDECIMVS.



CCEANVM interea surgens aurora reliquit: *Initium diei dicit uenisse, & eam horam, qua non dum sole exorto præcedens iam apparet aurora.* AEneas (quanquam & sociis dare tempus humandis Præcipitant curæ, turbataq; funere mens est) Vota deo primum uictor soluebat eoo. *Duo habuit æneas quæ faceret, humare occisos, & dijs uota persoluere. alterum enim propter humanitatem fuerat curandum: alterum propter uenerationem deorum, quibus iuuantibus multa prospere gesserat, debuit impleri. sed quia diuina obsequia cæteris omnibus præponenda magisterio suo uirgilius monstrat. & ipsum æneam in deorum cultu uult ostendere peritissimum, sic consilia eius assignat. Licet enim æneam ipsum tangeret cura humandi eos, quos bella deiecerant, hanc tamen deorum causam non omisit: sed distulit negotiorum ordinem ueris tractatibus tribuens. Oriente quippe aurora antequam quidquam nostrorum actuum moueamus, præteritorum recte gestorum uota soluenda sunt, & futurorum uel præsentium poscenda prosperitas:* Ingentem quercum decisis undiq; ramis Constituit tumulo. *Illic enim templum tum erat nullum, cuius fastigio captiua arma suspenderet, aut infigeret foribus. Elegit igitur ostentationis causa tumulum multo alijs ditiorem: hic constituit ingentem quercum amputatis undiq; uersum ramis, ne brachia arboris gestandis indumentis obstarent. Ingentem uero ideo, ut gestandis omnibus, quæ magni ponderis fuerant idonea perduraret. Omnia hæc laudes æneæ testantur, quod erga deos pius, quod humanitatis memor, quod uirtute præcipuus, quod in tractantibus primus, quod peritus in sacris, & quidquid de hostibus manu eius occisis præferendi genere dicitur, ipsius laudibus applicatur gloriæ. tunc enim apparet nomen meritumq; uictoris, si dicatur potens, qui superatus asseritur. consecrandi quoq; trophæi causam quam putamus fuisse? nisi quæ tangeret deorum uenerationem? Debuit enim armis eius uotum solui numinibus, qui sacrilega mente deos semper & ubiq; contempsit.* Fulgentiaq; induit arma. Mezenti ducis exuuias. *Mezenti, quum pronunciamus, nomen ipsum debemus extollere. ut in appellatione herois tanti intelligantur & facta uictoris. fulgentiaq; induit arma mezenti ducis exuuias, ut induto stipite cernerentur, quibus mezentius floruit:* Tibi magne trophæum Bellipotens) : Essentq; tibi addicta. *Bellipotens mars, quorum te dominum cum cæteris numinibus contempsit. quanta gloriæ instar extitit in morte mezenti cecidit quippe totius exercitus dux, cecidit, qui in turni classibus magnæ ferebatur esse uirtutis. cecidit, qui*

thaginem inutiliter putat. nec in animo habet, quæ illi terræ fataliter attributæ sint. quod de carthaginis inimicitiis hic stricti dictum est. in mandatis infra positis plenius dicit. & celeres defer mea dicta per auras. sic ait mando, ut ad ipsum mandata mea tota celeritate perueniant. consideremus cuiusmodi uerbis usus sit iuppiter. Vade imperatiuũ est, age hortatiuum. Cum imperatiuo autẽ religiosum & pium connectit. uoca, labere, alloquere, defer. quæ imperatiua sunt, quorum alia spectant ad personam patris, regis uero alia, ut ille duplici necessitate constrictus uoluntatem patris impleret, & regis. Non illum nobis genitrix pulcherrima talem Promisit, graiumque ideo bis uindicat armis. Sed fore qui grauidam imperiis, belloque frementem Italiam regeret, genus alto a sanguine teucri Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem. *Quod ait, talem, hoc significat amatorem desidiosum, negligentem, obliuiosum. post hanc uituperationẽ sequitur plena laudatio. non icciro, inquit, bis euasit infortunia patriæ suæ, ut carthaginem foueat. & apud ipsam otio & luxuriæ uacet, sed ut feroces italiæ populos domet, & pululãtia ĩperia uirtutis suę maiestate cõpescat, repetatq; orientẽ patriã, & genus teucri cũ oĩ orbe feliciore fortuna cõseruet, ad hãc felicitatẽ natus est, ad hoc illũ genitrix sua suscepit, & aluit. Hæc cũ dicuntur, quod solũ possit illi cõtĩgere cui tãta prosperitas debeatur, recte cõmotus est iuppiter. non iam propter hiarbæ querimoniam, sed propter eum, qui cessando apud carthaginem spem suam probatur deseruisse, ut autem illum etiam inuitum iuberet excludi, addidit cumulum laudis eius, quum dicit, Ac totum sub leges mitteret orbem. constabat enim ante romanũ imperium, quod ab ænea sumpsit initium, regna fuisse nullis legum nexibus iuncta, ac per hoc futurum ut perdomita italia atq; possessa ęneas totum orbem sub leges esset fortuna suffragante missurus.* Si nulla accendit tantarum gloria rerum, Nec super ipse sua molitur laude laborem, Ascanio ne pater romanas inuidet arces? Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur? Nec prolem ausoniam, nec lauinia respicit arua? Nauiget, hæc summa est. hic nostri nuntius esto. Dixerat. *Si nulla, inquit, eum agit futuri tẽporis spes, nec excitatur rebus lætis, nec contemplatione laudis aliquem laborem molitur. hoc est si torpens otio non uult laborare pro gloria sua? & contra institutum naturæ faciens inuidet filio imperium tantum? quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur? quid fouet æmulam? quid struit cum inimica? nec prolem ausoniam, nec lauinia respicit arua? Ex persona iouis bene processit, quoniam futura nouerat, & uentura bene habuit cognita. nauiget, si illam, inquit, in obliuionem duxit, non licet hic immorari, sed inimicæ carthaginis exclusus finibus nauiget. hæc summa est, hic nostri nuntius esto. mandatorum, inquit, hæc summa est, hic nostri nuntius esto. Hæc est conclusio definita præcepti, ut relinquat carthaginem nauigando, & hoc solum ei uolo nuntiari. conferenda sunt, quæ hiarbas in inuidiam contulit, & quemadmodum hæc acceperit iuppiter, ne remaneat illud, ut in exclusione æneæ hiarbas uindicatus esse uideatur. nam non ita est. iuppiter quippe ut supra dictum est magis inde commotus est, quod æneæ in obliuionem quodammodo uenisset italia, & consulentis officio mercurium misit, qui ad meliora & propria truderet ęnem. proinde si omnia iouis ipsius uerba considerentur, nihil hiarbæ contemplatione inuenietur mandasse mercurio, nec ad illius aliquam culpam pertinere poterit, qui carthaginis finibus excludi præceptus est. dixerat iuppiter scilicet. completa autem iussione, in summa subiungit, quos actus habuit mercurius.* Ille patris magni parere parabat Imperio, & primum pedibus talaria nectit Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra, Seu terram rapido pariter cum flamine portant. Tum uirgam capit, hac animas ille euocat orco Pallen

cilit, qui in turni classibus magnę ferebatur esse uirtutis. cecidit totius crudelitatis autor, & scelerũ princeps peremptus est sub æneæ certamine, quem omnis suorum multitudo iustis odiis excitata necare non potuit. extinctus est. quem sibi turnus credidit necessarium. uindicatus est euander: uindicati thyrreni, quibus impune tot supplicia, & tot strages inflixerat: inuentus æneas, cuius occumberet manu, qui spreuerat semper deos. Aptat rorantes sanguine cristas. Scilicet adhuc stillãtes sanguinem: eo enim momento mactatus est. Telaq; trunca uiri. Trunca, hoc est sine domino: hæc autem tela accipienda sunt, quæ scuto æneas exceperat, atq; infixa fecerant syluã: & quę adhuc portabat mezentius. item possunt trunca intelligi, quæ nec hostis necem perficere, nec dominum tueri ualuerunt. Et bis sex thoraca petitum, Perfossumq; locis. Quantum uis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? constat enim dehinc iugulo confossum dedisse terminum uitæ. aptat dixit, apte componit. Et hoc ipsum aptat, non semel accipiendum est: aptauit enim cristas galeę, aptant tela, aptant & thoraca. Clypeumq; ex ære sinistræ Subligat. atque ensem collo suspendit eburnum. Subligat, & suspendit simile factum pulchre uerbis dissimilibus uariauit. sed scutum sic apparebat, quasi teneretur. tamen etiam ipsum pendebat sinistræ subligatum: hastam quoq; constituit, quam uiuo adhuc lauso mezentius miserat. Tum socios (nanq; omnis eum stipata tegebat Turba ducum) sic incipiens hortatur ouantes. Tum, hoc est perfectis diuinis rebus socios suos incipit alloqui. illic enim cum ducibus affuerunt frequentes cum plena lætitia, q tam pernicioso hoste caruissent. & in quo pars turni fuerat debilis reddita. Interea quanta occasio loquendi lætis rebus & sociis uel maxime potioribus in unum collectis? sociorũ significatio non solũ troianos, sed eos, q in auxilio uenerant, debet intelligi & qui illis certaminibus interfuerũt. Maxima res effecta uiri, timor oĩs abesto. Quod superest, hæc sunt spolia, & de rege superbo Primitiæ. manibusq; meis mezentius hic est. Occiso, inqt, mezẽtio maxima pars belli cõfecta est, reliqua nõ sunt metuẽda, quidqd .n. superest belli, pempto isto pelliue pfectũ est. nullus congressionẽ metuat, in qua mezentius nõ est. ac ne forte dubitetis occisum, ipse iste est, de quo primitias feci: ipse est, q pẽdet in arboris trũco. Talis ẽ redditus manibus meis, qualẽ uidere maluistis. cætera diis fauẽtibus nõ dubito posse cõpleri. quale .n. dedit iste initiũ successibus meis, talẽ reliqua sortientur effectũ. primitię pprie dicũtur, quę offeruntur diis de fructibus nouis aut fœtibus gregũ. De rege superbo. Sic, inqt, merẽtur occidi, q in regni potestate cõstituti opprimũt potius q̃ subleuãt suos. quid de se spondebat æneas, cõiectare fecit. alienum est, cui aliena mala tã grauiter displicebant. Nunc iter ad regẽ nobis, murosq; latinos Arma parate animis, & spe præsumite bellum. Dixit gesta, & agenda prænuntiat. nũc, inquit, nobis ad regem dirigendum est iter. & ad ipsam ciuitatem, quæ refugium est inimico. solum superest, ut conficiatur plena uictoria: arma sint inanimis uestris, armaq; tractentur. sperate gerundum nobis esse certamen, & spem paratã esse uincendi: & dictis, quæ necessario fuerant proferenda, reddit rationẽ, ostendens, quid fuerit causæ, ut ista prædiceret. Ne qua, inquit, mora ignaros (ubi primum uellere signa Annuerint superi pubemq; educere castris) Impediat, segnisq; metu sententia tardet. Hoc, inqut, propterea ante tempus dixi, ne uos meæ dispositionis ignaros turbasset repẽtina cõmotio, & opportunã faciendi celeritatẽ mora aliqua ex timore corrũpat: nec tunc consilia capiantur, quũ uires requiruntur & facta. Interea socios inhumataq; corpora terræ Mãdemus, qui solus honos acherõte sub imo est. Interea, inqt, hoc est dũ uacui certamine sumus, nostros socios sepulturę mandemus: hãc .n. mortuis præcipuã honorificẽtiã superstites debẽt, hoc exigũt manes in huiusmodi incertis solet poeta nõ interponere autoritatẽ

teis, alias sub tartara tristia mittit, Dat somnos, adimitq;, & lumina morte resignat, Illa fretus agit uentos, & turbida tranat Nubila. *Post dicta patris, mercurius, ut iussa potuisset plena executione complere, necessaria usibus suis adhibebat, quorum adminiculis adiutus & uolare posset, & commoda potestate ad destinata contendere.* Iamq; uolans apicem, & latera ardua cernit Atlantis duri, cœlum qui uertice fulcit Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris Piniferum caput & uẽto pulsatur & imbri. Nix humeros infusa tegit, tum flumina mento Pręcipitant senis, & glacie riget horrida barba. *Ex occasione describit atlantis situm, & cum sit mons, tamen quia hominis habuit nomen, hunc assignat sub defintione humani corporis. uolans, inquit, mercurius cernebat latera duri atlantis, durum dixit propter saxa montis, & qui perduri naturam roboris cœlum uertice suo sustinere potuisset, & ferre, deniq; sequitur, cœlum qui uertice fulcit, ut ostenderetur, qd sit, duri. dixit ergo durum, dehinc dixit cœlum qui uertice fulcit, ut altissimum quoq; monstraret, usq; adeo ut suo uertice sustineat cælum, & hoc ad intellectum potest accedere, uerticem ipsius esse superiorem potuisse, nisi hunc cæli magnitudo pressisset.* Atlantis, *cinctum assidue cui nubibus atris Piniferum caput uento pulsatur & imbri, uidebat atlantis latera, uidebat humeros, uidebat & cinctum, uidebat & caput eius piniferum, quod assidue imbribus pulsaretur, & uentis. piniferum caput, aut crispum, quia tanquam de homine loquebatur, aut arbores pineas in cacumine habentem, quia reuera montem describebat, nix humeros infusa tegit,* Cum non dicit aliquibus temporibus, *ostendit hunc perpetuis niuibus abundare.* Tum flumina *mento præcipitant senis, & glacie riget horrida barba. Niues ipsę aut congelatæ rigebant, aut dissolutæ uertebantur in flumina, expresse dixit præcipitant, magnitudo enim aquarum, & niuium, & altitudinis aliter ostendi non poterant.* Et glacie riget horrida barba. *& hic riget tale est quale est, nix humeros infusa tegit, ut semper rigere uideatur. senem uero recte appellauit, uel q mons esset antiquus, uel q mercurij auus esse diceretur, uel q semper canus esset ex niuibus.* Hic primum paribus nitens cyllenius alis Constitit. hic toto præceps se corpore ad undas Misit. *Non frustra pares alas misit, alarũ enim remigium constare non potest, nisi fuerit pares.* Mercurius *igitur ad partes carthaginis tendens hic primum constitit, nec mirum, non debuit enim præterire montem, qui aui sui nomine consecratus esset, & qui ex occasione urgentis transitus necessarius fuerat & opportunus.* Aui similis, quæ circum littora, circum Piscosos scopulos, humilis uolat æquora iuxta. *Sic mercurius se ad undas misit, ut solent aues quibus esca piscis est, & propter explendam famem uolant iuxta undas & littora.* Haud aliter terras inter coelumq; uolabat Littus arenosum libyæ uentosq; secabat, Materno ueniens ab auo cyllenia proles. *Auium more inter terras cœlumq; suspensus littus libyę arenosum, uentosq; secabat mercurius ueniens ab auo materno, hoc est atlante.* Vt primum alatis tetigit magalia plantis. *Mox ut uenit ad loca in quibus æneas fuerat.* Aeneam fundantem arces, ac tecta nouantem Conspicit. *Vidit ęneam fundantem arces, ac tecta nouantem, uidit, inquit, non oculis sed animo existimans ipsum esse nouorum operum conditorem, cæterum noctis fuerat tempus, quo ille dormiebat, deniq; sequitur.* Atq; illi stellatus hiaspide fulua Ensis erat, tyrioq; ardebat murice læna Demissa ex humeris, diues quæ munera dido Fecerat, & tenui telas discreuerat auro. *Descripsit regis dormientis ditissimum cultum. habuit, inquit, circa se gladium gemmarum copia pretiosa distinctum, lęnam demissam ex humeris, quod fit sæpe, quum alto somno homines detinentur. hanc, inquit, lęnam ęneę*

Atlas Mons

suā: sed dicere fama est, aut dicūt, aut perhibent, & alia huiusmodi: ut si falsa reperta fuerint, non asserentis professione teneantur: sed audita narrantis. hoc autem loco quum æneę personam loquē tis induceret, ait, qui solus honos acheronte sub imo est. quod ipsum non dubitantis sed ex aperto fir mantis est. si enim esset incertus, dicere debuit: qui solus honos esse apud inferos fertur. hoc fieret, si non esset eneæ persona: aut quum ipsum inducit, qui hæc apud inferos probauit, & uidit. recte confirmat exire mortuos e sepultura, quippe in sexto libro dictum est. Hæc omnis, quam cernis in ops inhumataq; turba est, portitor ille charon, hi quos uehit unda sepulti, Nec ripas datur horren das & rauca fluenta Transportare, prius q̃ sedibus ossa quierunt, Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum. Tum demum admissi stagna exoptata reuisunt. Hoc æneas sybilla exponen- te cognouerat. item palinurus hoc rogauit, ut quia inter insepultos errabat, repertum sepulturę man daret. Quod te, inquit, per cœli iucundum lumen, & auras, per genitorem oro, per spem surgentis iuli, Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Inijce. Ecce dicta est causa, propter quam dixi, qui solus honos acheronte sub imo est. Ite, ait, egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo, decorate supremis Muneribus. Consultorem talem q̃ libenter a circunstantibus putamus auditum? quum sic nominaret eos, quos belli certamen assumpserat: qui proprio, inquit, sanguine gloriam nobis & libertatem pepererunt, supremam merentur honorificen tiam, hoc exequiarum pompam, & funerum sepulturam. hæc dicendo audientium animos eri- gebat. si enim illi iam pepererant patriam, qui perierant uiui securitate parta læti esse debuerant. præterea unusquisq; se aut casurum imminenti bello, aut præterito cadere potuisse considerans li- benter audiebat pia & religiosa & humana tractantem. Patriam dicimus pro libertate positā, ideo quia quum quis ex seruo liber efficitur, ciuitatem dicitur romanam consecutus. & hæc bellorum conditio est, ut uictis libertas intereat, & efficiatur dominus is, qui uictoriam fuerit consecutus. Ic circo positum est, hic, & sic ceciderūt tot ac tales, tamen abstulit ultimus dies inflicta clade hostibus nobis uero ex maxima parte procurata uictoria, & erepta periculis omnibus libertate. potest & sic intelligi. qui sanguine nobis hanc patriam peperere suo: ut sic mortui uideantur firmata penes troia- nos possessione italiæ. Moestamq; euandri primus ad urbem Mittatur pallas. Genera- liter loquebatur de mortuis. potuit fieri, ut quibus mandabatur sepulturæ curatio, istum quoq; aut exurerent flammis, aut terrę mandarent. hunc igitur a cæteris separat. regales enim nunq̃ confusæ sepulturæ iunguntur. eo accedebat, q orbatus filio pater uel mortuum suscipere debuit, si non quiuit uidere uictorem. Quem non uirtutis egentem Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo. Est in aduersis solatium, si mors ipsa habeat excusationem. iste quomodo excu- satur? nō, inquit, ut imbellis cecidit: sed rapuit eū ultimus dies debebat enim miser in ipso flore iuuē tutis occumbere. ecce abstulit gloriam turno, qui eum in congressione prostrauerat, quum dicit eum fataliter interisse. Sic ait illachrymans, recipitq; ad limina gressum. Corpus ubi exani mi positum pallantis acetes Seruabat senior, qui Parrasio euandro Armiger ante fuit, sed non felicibus æque Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno. Mox, ut æneas sepeliendorum curam, & transferendi pallantis sollicitudinē posuit, recipit se ad limina, idest ad locū, in quo iacebat funus, quod seruabat acetes senior. Hic uirgilio fatorū iniquitas displicet. ser uabat enim longęuus infelicissimū iuuenis funus, & obierat, qui p ætatē prodesse rebus publicis po- tuit. incolumis uero fuerat, q euādri comes tot euaserat bella & euādri filius iacebat occisus. sed nec ipsa patris & filii parta eē auspicia potuerūt. nā quoties acete comite euāder iuit ad bellū, utrisq; to ties laurea triūphiq; cesserūt. prexit cū miserrimo pallāte nō reducturus icolumē, sed reportaturus

usibus dederat dido, ut amorem suum, & diuitias suas ostenderet, tantum enim tyriç purpurç atq; auri habuerat illius confectio, itaq; fulgebat. ut qui hanc uidisset, putaret ardere. Continuo inuadit. *Inuectiuam fore dictionem poeta ipse pronuntiauit continuo dicendo, inuadit, nam inpatientia commotionem mentis ostendit, ideoque acerrimo genere disserere constituit, inuadit uero ad id pertinet, quia talem personam mercurius ęneç repræsentare debuit, qualis illius fuerat, qui mandauit. ex pręsentibus autem obiurgationi ipsi initium dedit, hoc modo.* Tu nunc carthaginis altæ Fundamenta locas, pulchramq; uxorius urbem Extruis, heu regni rerumq; oblite tuarum. *Si melius consideretur mens dictionis istius, obiurgatio est, non inuectio, communem facit enim eum utilitatis suç, deniq; & dolet decipi spem ipsius & filij, quod non faceret, si accusatoris animum gereret. Inter initia, inquit, surgentis ciuitatis inimicç confoues cœpta, & quam nascentem opprimere debueras, subleuare contendis. dolenda est fortuna tua, quç contrarium cupit, contrariumq; sectatur, arripuisti curam obfuturam commodis tuis, & meliorum spem præsumpta desperatione contempsisti. Imprudentis officium est aliena sic curare, ut negligas tua. spem tuam iugulas huius intentione consilij, cum amoribus indebitis deditus uxori, quam retinere non potes, placere contendis? Hęc obiurgatio, ut ab erroribus solitis dormientium secerneretur, & maiorem autoritatem sumeret.* Ipse (*inquit*) deum tibi me claro demittit olympo Regnator coelum & terras qui numine torquet, Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras. *Suffecerat indicasse, a quo esset missus, sed cum notum esset, quantum iuppiter posset, adiecit inijciendi maioris metus causa potestates eius, & quod illa omnia celerius perferri iussisset, ostendens, ex eo quod dicebatur, maturius oportere compleri.* Quid struis? aut qua spe libycis teris otia terris. *Vtriusq; culpç iustissima reprehensio, nam struere contraria, hoc est trahere uel disponere, & inimicç ciuitatis commoda subleuare, extremę dementię est. præponere autem otium, cum necessaria peragenda superfluant, negligentis est & incauti, uellem, inquit, nosse, qua spe ducaris, cum aliena agis, cum aduersa disponis, quum otio torpens tã necessariorum commodorum sollicitudine reiecta ęmulam tuis rebus prætulisti segniciem. dum quæritur, qua spe id fieret, proculdubio nihil in ęneç actibus repperiebatur, quod aliqua ualeret excusatione defendi.* Si te nulla mouet tantarum gloria rerum, Ascanium surgentem & spes hæredis iuli Respice, cui regnum italiæ romanaq; tellus Debentur. *Certe, inquit, si adeo contemnis utilitatem tuam, & tantarum rerum gloriam spernis, expergiscere aliquando, & officio saltem paternç pietatis admonitus, uel filii partes utilitatemq; perpende, debitum est italię imperium filio tuo, non debet perire per te, quod non nisi per te ad ipsum potest hęreditario iure transire.* Tali cyllenius ore locutus Mortales uisus medio sermone reliquit. *Non expectauit responsum mercurius, sed finem suis uerbis imponens ante discessit; medius sermo diuiditur, qui exoriri potest inter duos uel plures, cum sibi inuicem proponunt inuicemq; respondent. Hoc fieri mercurius non passus est, non enim ad hoc fuerat missus, ut peractis mandatis referret etiam ipse responsum, quod igitur esse medium potuit, deposuit, dimisit & abscessit, uel maxime, quia si aliquid ab ęnea uellet audire, uigilanti, uox fuerat necessaria, quã mortali non licuit habere cum deo, quod si fieri ullo modo permitteretur assistere ęneam partibus suis, diceret, se uxorium non esse, utpote qui nullam haberet uxorem, hyemis causa interim apud carthaginem remansisse quassatis nauibus, & nondum compositis, adhuc nauigandi copiam non habere, nulla ope sua iuuari carthaginem, filio quoq; iunonem inuidere, & se ui maris ad carthaginẽ, non uoluntate compulsum, cum iam prope teneretur italia, nihil se struere, hoc est nihil moliri, uel*

extinctum. o dispar pugnandi conditio, o fortuna diuersis fauoribus currens. alter inter arma & gladios potest in senium durare. cum socio alterius dies una & pugna expectauit ad mortem. Potest etiam sic intelligi. Corpus ubi exanimi pallantis positum acetes seruabat senior. quia iuuenes tenebat sollicitudo pugnandi. quapropter uel quia senex perindeq; uacuus, uel quia uiuenti appositus a patre recte funus seruabat occisi. Circum omnes, famulumq; manus, troianaq; turba, Et mœstum iliades crinem de more solutæ. Serui domini sui casum, & troianę matres infelicem iuuenem plena miseratione plangebant, crinibus sparsis. Vt uero æneas foribus sese intulit altis. Supra dixit, recipitq; ad limina gressum ut significaret primũ ingressum loci, in quo pallas iacebat exanimis. nunc monstrat eam partem, atq; id membrum, ubi reuera funus expositum plãgebatur: ut, inqt, fores interiores ingressus est. Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollũt Pectoribus, moestoq; immugit regia luctu. Moralitatem ut multis locis fecit, ac pene omnibus, etiam hoc loco euidenter expressit. nam grauius mugiunt, & plangunt, ubi affuerit, quę maior causa doloris exagitat. ut igitur æneas ingressus est, tãti omniũ gemitus & planctus emissi sunt, ut etiam primas fores & ipsam regiã grauis luctus implesset. Regiam primum ingressus est. nam, quum latini uestibulũ describeret, sic dixit. Tectum augustum ingens, centũ sublime columnis, Vrbe fuit summa laurentis regia pici. Ipse caput niuei fultum pallantis, & ora, ut uidit: Mortui corpus noua arte laudauit. Augent enim dolorem, quæ possunt in defuncto laudari. tantæ, inquit, pallas pulchritudinis erat. ut eum nec mors ipsa deformare ualuisset. non pallebat ille, sed niueus apparebat, quæ res augebat dolorem religiosi uiri. quum in uno casu multa fleret extincta, spem iuuenis, uota patris & pulchritudinem coporis. Leuiq; patens in corpore uulnus Cuspidis ausoniæ. Vt uidit, non semel accipiendum est. ut sit, ut uidit caput fultum niuei pallantis, ut uidit ora, ut uidit leuis patens in corpore uulnus cuspidis ausoniæ. non uacat locus iste, quo plaga atq; eius magnitudo significata est. nam in subiectis pro solatio est positus, illum nõ pudendo uulnere, sed glorioso interisse. Lachrymis ita fatur abortis. Vbi uerus est dolor & penitus sensibus manet. lachrymæ non meditatione plancturi coguntur exire, sed sponte ante uerba funduntur. inde æneę locuturi uocem præuenerunt ueri fletus, & gemitũ copiosæ lachrymę præcesserunt. Te ne, inquit, miserande puer, quum læta ueniret, Inuidet fortuna mihi, ne regna uideres Nostra? neq; ad sedes uictor ueherere paternas? Quod dixit, te, uim pronominis ipse rursus exposuit. te, inquit, miserabilẽ puerum. te, q uiuere debuisti, ut nostra regna conspiceres: pleno affectu dixit nostra, quasi cõmunia esset habiturus cum eo, si illũ incolumem fata seruassent. te, quẽ conuenerat sospitẽ patri & uictorem paternis sedibus reddi: cur triũphos meos mecũ nõ potuisti partiri? si mihi fortuna portabat dimicanti suffragiũ, cur morte tua fœdabat titulos meos? cur gratulationem tantã rumpebat tuo interitu? amica fuit, ut successibus meis optatis lætitiam dimicanti cõferret. an magis inimica dum fauet, ipsa præstitit ipsa rursus inuidet. cur tu obiectus es perfidę? cur tu potius occurristi fallaci. puerum ic circo intelligitur dixisse ut uictoris minueret gloriam. Alio enim loco iuuenem dixit: ipsum quoq; intelligitur excusasse, quasi diceret, non se iactet. qui te puerum uicit. Non hæc euandro de te promissa parenti Discedens dederam, cum me complexus euntem Mitteret in magnum imperium, metuensq; moneret Acreis esse uiros, cum dura prælia gente. Quid faciam tuo patri? cui discedens non tristia sed læta promisi. ille me amplexus est discedentem officiis beneuolis præmonens, & cautiorem monendo reddens. hi, inquit, habent imperium magnũ, hoc est quod uiribus magnis & ingentibus nititur. ibis contra fortes exitus. esto cautus, diligens, esto suspectus. quid enim ille non metueret, qui tot

disponere, quod filij commodis obstaret, aut suis struere, disponi, atq; tractari significare manifestum est, quia alio loco dictum est, quid struat his ceptis, idest quid moliatur tractando. Hęc utiq; dicerentur, si responsionem hominis deus præsens potuisset accipere. Tum uero æneas aspectu obmutuit amens, Arrectęq; horrore comæ, & uox faucibus hæsit. *Recedente mercurio euigilauit ęneas, cumq; secum consideraret uisa & audita elinguis effectus est, hæsit faucibus uox eius, & comarum mollities pauore interueniente, dum iaceret, durata est. Videamus post hęc, quales cogitationes habuit monita mercurij pertractans.* Ardet (inquit) abire fuga dulcesq; relinquere terras Attonitus tanto monitu, imperioq; deorum. *Non inanis deliberatio apud eum fuit, quem constabat deorum esse cultorem. cuius rei contemplatione permotus tractabat non minus etiam aliam partem. occurrebat enim didonis humanitas, & ipsa qualiscunq; coniunctio terrę, iam dulces ex mora: cumq; uno ex latere metus diuinę iussionis insisteret, ex altero pudor, quid facere deberet in tanto negotio cogitabat. constabat tamen iouis ac mercurij sententiam præponendam, quæ faciebat pro utilitate tractantis, & potestatis autoritate cœteris debuit anteferri. remanserat igitur consilij ratio utrum sciente, an inscia didone discedi deberet, aut posset, hoc est, quod ait.* Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem Audeat affatu? & quæ prima exordia sumat? Atq; animũ nunc huc celerem, nũc diuidit illuc. *In his tamen aestibus animi constitutus, quum reuerentia maior cum pudore contenderet, constitit diu exagitatum robore fortiore consilium. & quod in partes tota celeritate rapiebatur cautiore definitione firmatum est, hæc alternanti potior sententia uisa est. Incipit iam dicere, quale consilium ęneas in deliberatione delegisset, utpote is qui in tali causa non tumultum facere nec id passim, sed multa diuersaq; uoluendo maturum exitum reperire debuisset.* Mnesthea, sergestumq; uocat, fortemq; Cloanthum Classem aptent taciti, socios ad littora cogant, Arma parent. *Vocatis principibus inter socios dispositionum suarum secrete, strictim, breuiterq; commisit ut pararent nauigia, ut omnes socios ad littoru usq; compellerent, & pararent arma, licet causæ istorum præceptorum dictę euidentius non essent, signis tamen colligebatur. non enim in occulto esse iam poterat ęneam ideo tacita esse uoluisse consilia sua, ne imparatos dido iuberet inuadi: paratis uero omnibus nullum esse metum resistendi, quum arma præsto essent, quibus uiolentia posset excludi. nonnulli hic arma, remos & cętera huiusmodi accipiunt, quoniam alio loco ait, Colligere arma iubet. sed hic uera arma posuit. nam, quod ait classem aptent taciti. aptari utiq; nauigia rebus omnibus iussit. Arma autem certamini necessaria significauit esse paranda. nouerat enim, quid offensa dido iubere potuisset, & hęc consilio pręuenire cupiebat cautelam præcurrente.* Et quæ rebus sit causa nouandis Dissimulent. *Cur (inquit) post speratam cessationem fiant ista, dissimulent, hoc est quasi id se simpliciter facere confingant.* Se se interea (quando optima dido Nesciat, & tantos rumpi non speret amores) Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi Tempora. *Diuisit officium agendi inter se, ac suos, illis paratus urgentissimę nauigationis iniunxit: atq; ut præsto fierent, arma pararent, tegerentq; faciendi causam, dissimulatione interposita sibi reseruauit fallendę reginę consilium. uos, inquit, quę mandaui complete. ego curabo, ut cum regina de amore meo secura est, & nihil sperat, quod dilectionẽ coniunctionis abrumpat, aditus tentem, & suadeam ei contrarium, quũ ęneam uis magna possederit, qui nullam persuasionis rationem admittit, quem in aliquam necessitatem aliena potestas animauerit. Hoc deniq; est quod supra dixit, heu quid agat, quo nunc reginam ambire furentem audeat affatu? quoniam amor, nec habet rationem suam, nec admittit alienam, nec cogitat*

bellis doctior redditus uno tempore bellorum incertis amicum simul committebat & filium. & metuens hæc adderet, fortes esse hostes, & cum dura gente nobis certandum esse: acres esse uiros, ad uirtutem reuocandum est, duram gentem, immitem intelligendum est. hoc est, quæ misereri nesciret. non enim hoc idem bis potuit dici, ut solius uirtutis facto dupliciter commemoratio uideatur: ut duo illi mala cauenda prædiceret, quæ uehementer fuerant metuenda. quis enim feret hostem, in quo magna sit uirtus, & qui facile obtinere posset, & uicto non norit ignoscere? Vbiq; italorum fortitudo laudatur, ut labore eius uictoriæ felicitas enitescat. Et nunc ille quidem spe multum captus inani. Spes inanis est, quum sperat unusquisq;, quod non est, uel optat incolumem, quem morte constat oppressum. Fors & uota facit, cumulatq; altaria donis. Forsitan, inquit, nunc hoc est, quum iam pallas exanimis iaceret, preces numinibus euander fundit, & exhibet munera. Nos iuuenem exanimum. Ecce iuuenem dixit, quem asseruit superius puerum, ut ostenderet patrem grauius doliturum. differt quippe inter dolorem causas, si quis iuuenem filium amittat, an puerum. in altero enim spes incerta, in altero probata ingemiscit. Et nil iam cœlestibus ullis Debentem uario mœsti comitantur honore. Et ille, inquit, forsan uotis inanibus uacat: & nos irrita mortui curamus obsequia. quid enim proficit deos rogare pro mortuo, aut defuncto præstare quod nescit? Infelix nati funus crudele uidebis. Ab his, quæ cum mortuo locutus est, ad eius partem, quasi præsens esset, & quasi quæ dicebantur, audiret, sese conuertit. dum te, ait, inanis fallit sperata prosperitas, uidebis infelix, quod crudelius plangas. Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi, Hæc mea magna fides. Hinc crudelior ad te orbitas tua perueniet. hinc erit immanior luctus. quia dum promissa mea speras posse compleri. dum te excepturum existimas triumphos, & glorias meas, non filii reditum, sed insperatum funus excipies. Omne hoc eo tendit, ut ostendantur grauiora esse aduersa, quæ contra spem bonam repente nascuntur. meditata contra leuius posse tolerari. At non euandre pudendis Vulneribus pulsum aspicies. Pro persona euandri consolationis remedium repperit. qui enim ad senium duxit, exercitum nouerat uirorum fortium, mortem esse gloriosam si aduersis uulneribus cadant: ludibriosam contra, si pudendis, hoc est si dorso susceptis occumbant: quod in morte pallantis non fuit, quia uirtutem teli uenientis pectore potius q̃ tergo suscepit. ecce uentum est ad illud, quod supra perstrinxit, quum diceret, leuiq; patens in pectore uulnus, cuspidis ausoniæ. ut in illo non solum amicitiæ pignus perditum, uerum etiam spem magnam præliandi doleret extinctam. nam qualis posset existere, plagæ qualitate compertum est. Nec sospite dirũ Optabis nato funus pater. Artificiose positum, ut non æneæ culpa esset, q̃ occisus est pallas: sed præsagio patris putaretur oppressus. sic enim euander proficiscente filio ad incerta bellorum locutus ostenditur, ut suspectus nimium optasse potius mala, q̃ timuisse uideretur. ait igitur, nunc nec pudebit pulsum uidere filium, nec habebis ulterius, cui putes aduersa. uerba ipsa euandri hoc loco ponenda sunt, ut ostendamus, æneã recte ita dixisse. at uos o superi & diuum tu maxime rector Iuppiter, arcadii quæso miserescite regis, Et patrias audite preces, si numina uestra Incolumem pallanta mihi si fata reseruant. Si uisurus eũ iuno, & uenturus in unũ inuita, moriar, patior quẽuis durare laborẽ. Sin aliquem infandum casum fortuna minaris, Nunc nunc o liceat crudelem abrũpere uitam, dum cura ambigua, & dum spes incerta futuri, dum te care puer mea sola, & sera uoluptas cõplexu teneo grauior, ne nuntius aures Vulneret. Ecce, ut dictũ est, dũ nimia est pater pietate sollicitus, sic filio interitũ, quẽ accidere metuebat, incautus optauit. Hei mihi quantum præsi-

nisi il, quo ducitur. nec potest reijcere, quod non sua uoluntate suscepit. Et quę mollissima fandi tēpora. occasio quippe temporum in causis uel maxime durioribus plurimum prodest. Qui rebus dexter modus. Obseruationem enim opportuni temporis dextera omnia prosperaq; sectantur. Ocius omnes Imperio læti parent, ac iussa facessunt. Solus æneas inuitus cogebatur ad nauigandum, quia commorandi solus habuit causam, hoc est quod ostendit dicendo, ocius, ne mutaret forsitan uoluntatem, si mora interueniret. Imperio parent, quoniam id fuerat iussum, quod omnibus fuit optabile, & oportuit fieri: læti autem hoc faciebant, qui contra uoluntatem apud carthaginem tenebantur: & si non pro loco intelligamus, ille est gratus cuiuslibet iussionis effector, qui præceptis lætus obsequitur. hoc deniq; & terentius tetigit dicendo. Nulla est tam facilis res, quin difficilis siet, quam inuitus facias. officium.n.complendi præcepti si uoluntate suscipiatur, & impletur facile, & cum lætitia perficitur. quod autem gerit inuitus, & onerosum redditur quamuis natura leue sit, & non conueniente sententia fit triste, nec pro iubentis uoluntate tractatur, ac iussa facessunt. iussa effectibus plenissimis complent, intantum ut nihil relinquatur omissum. At regina dolos (quis fallere possit amantem?) Præsensit, motusq; excepit prima futuros, Omnia tuta timens. Expressit amantium morem. semper quippe suspecti sunt, semperq; solliciti. accedebat ad didonis causam, quia non amata fuerat, sed amabat. noueratq; æneam peregrinum ea intentione cessasse, ut ad italiam tēderet potius, ꝙ ut perpetuo apud carthaginem remaneret. unde præter amatorum morem ipsa cautior fuit. deniq; dolos prima præsensit. nullus quippe potest amantis animum & uigilantiam fallere. amans enim perpetuo ducitur metu, etiam si tuta sint omnia. Motusq; excepit prima futuros. ideo dolos prima præsensit, quia in causa sua ipsa diligentior & cautior fuit. additur poeticum quiddam non uerum, sed ex occasione compositum: ut quod illa astute ac uigilanter inuenerat, uideretur fama nuntiasse. Eadem (inquit) impia fama. Quæ hiarbam dolere commouerat, ut ioui conflaret inuidiam, ex qua æneas nauigare compulsus est. Furenti detulit. Qui furit integrum mentis non habet statum. huic amans comparatur. quoniam a consiliorum omnium integritate depellitur. Furenti igitur famam nuntiasse commemorat, ea parari, quę proculdubio noscerentur amori esse contraria. Scilicet armari classem. Quod ipsum solum ostendere poterat parari discessum, addidit. Cursumq; parari. Vt ostenderet nulla mora interueniente futuram nauigationem. Sæuit inops animi. Inops animi est, qui in aduersis citius deficit, nec stabili aliquo potest consilio subuenire: ecce didoni duplicatum est malum. amanti quippe & insperato malo commota, accessit sæuitia aliaq; mentis agitatio. Totamq; incensa per urbem Bacchatur. Augmenta calamitatis sumpsit, ut contempta uerecundia sexus, & honestate regali, per totam urbem discurreret more bacchantium, dabat uires currenti immanissimus furor, qui pudorem matronalis honestatis excluserat. ferebatur ergo per totam urbem, & quasi sacra liberi patris agerentur per amentiam bacchabatur in eum modum. Qualis commotis excita sacris Thyas, ubi audito stimulant trieterica baccho Orgia, nocturnusq; uocat clamore citheron. Tandem his æneam compellat uocibus ultro. Præuenti sunt ænee tractatus. supra enim dixit, sese interea (quando optima dido nesciat & tantos rumpi non speret amores) Tentaturum aditus, & quę mollissima fandi Tempora. ecce dido licet paulo tardius, quia eam impedierat furor, ultro ipsum aggreditur. neq; enim aliud expectare debuit, quam tot animi possederant mala. & quæ fieri nouerat, quod parauerant doli, tandem pertinet ad furorem, qui didonis uocem distulerat ultro ad impatientiam doloris. uocum uero commemoratio exclamationem futuram significat progres-

dium ausonia,& quantum tu perdis iule. *Et præsens tempus tetigit & futurũ,suamq; personã, & euandri & pallantis quoq;,perierat enim pallas,euander uero senex nõ diu sperabatur esse uicturus. Ita efficiebatur,ut neq; æneas euandri ulterius speraret auxilium, neq; iulus pallantis, quem constabat extinctum.* Hæc ubi defleuit, tolli miserabile corpus Imperat, & toto lectos ex agmine mitit Mille uiros. *Quum talia dixisset,& tanta,tolli iam præcipit funus, & in eius pompam uiros mille ex omnibus lectos iubet exire. qui supremum comitentur honorem.* Intersintq; patris lachrymis. *Dictæ sunt causæ, propter quas hoc faciebat. una quippe fuerat, quę regale funus competenter efferret, quod obsequii genus supremum dicitur ideo, quia postea nullum est: altera propter solatium & lachrymas patris. ut aut ipsi dolorem mærentis lenirent persuasionibus suis: aut ex congregatione tantorum leuaretur animo intelligens in tanta necessitate bellorum filii sui causam fuisse potiorem, propter quam tot lecti fuerant uiri: & æneam saluti propriæ pallantis obsequia prætulisse.* Et solatia luctus Exigua ingentis, misero sed debita patri. *Non icciroo hæc fiebant, ut iniectus internis sensibus dolor, & illud insanabile malum his generibus penitus tergeretur, neq; enim ista ingentibus luctibus æquari potuerãt: sed ut magnus dolor exiguo saltem solatio præsentium leuaretur. debitum hoc & mortuo fuerat munus, & infelici patri conuenerat exhiberi.* Haud segnes alii crates, & molle pheretrum Arbuteis texunt uirgis, & uimine querno. Extructosq; thoros obtentu frondis inumbrant. *Humanitate simul & regis iussione cogentibus non erant segnes: hoc est properantes aggredi cœperant necessaria. alii parabant crates, quibus solemnia portarentur, & molle pheretrum, quo funus ipsum ferri potuisset, arbuteis texunt uirgis, & uimine querno. dixit lignorum genera, quę præbuerat locus, aut funeris ratio: uel quia ligna ipsa in uirgas crescunt, & molles & longas.* Extructosq; thoros obtentu frondis inumbrant. *Hæc quę contexuerant uirgis, inumbrabat frondis obtentu, hoc est tegebant fronde, & inumbrabãt interiora, quę ramis mollibus frondibusq; contexerant. quam pulchre posuit, inumbrant. non enim illis aut penitus adempta lux fuerat, aut ad plenum tenebrarum crassitudo congesta.* Hic. *Hoc est in pheretro.* Iuuenem agresti sublimem in stramine ponunt. *Agresti stramine, hoc est quod agro herbis detractis sternitur. super hoc igitur posuerunt sublimẽ.* Qualem uirgineo demessum pollice florem, Seu mollis uiolæ, seu languentis hyacinthi, Cui neq; fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit. Nõ iam mater alit tellus, uiresq; ministrat. *Duo genera sunt uiolarum crocei coloris, & purpurei. quod ex his cõparauerit pallanti, hyacinthi cõmemoratione monstrauit. est enim coloris etiam ipse purpurei. inducitur igitur funus pallantis retinens adhuc uiui hominis speciem. Itaq; iacens in stramine talẽ habuit colorem, qualem habet flos uiolę, uel hyacinthi, quum languet abscisus, & quum illi adhuc naturalis permanet fulgor: & tñ uires solitas mater iam denegat terra.* Tum geminas uestes, auroq; ostroq; rigentes Extulit æneas. *Dicturus æneã uestem funeri contulisse, dicit eius pretium & meritũ. duas, inquit, protulit uestes speciebus pretiosis & pulchris ornatas.* Quas illi leta laborum Ipsa suis quondã manibus sidonia dido Fecerat, & tenui telas discreuerat auro. *Quot uestiũ enumerata sunt merita: has, inqt, fecerat dido. ecce unũ manu sua & labore ꝓprio augmentũ laudis, quũ manibus suis & labore ꝓprio ꝓfecerat: illa: scilicet, quæ fuisset regina & haberet per quas hęc faceret fecit tamen æneæ, quem dilexerat plurimum ut uerum & plenum amantis demonstraret affectum. Sidonia dido fecerat. non frustra loci facta commemoratio est, quum enim dicit sidonia, uult ostendere faciendi artem ac substantiam non defuisse. Illic enim suppeditant*

suram in ingratum .nesciebat enim facti causas mercurium peperisse. Dissimulare etiam spe rasti perfide tantum Posse nefas? tacitusq; mea decedere terra? *Non a leuibus sed ab ipsis scelerati facinoris cæpit augmentis, dilatans omnem inuidiam arte mirifica. nam primum crimen fuit potuisse post tot & tanta merita beneuolentiæ cogitari perfidiam, deinde hoc ipsum pro leui ducere. non enim dissimulatur, nisi quod potest etiam sperni. sunt ergo interim duo crimina esse inuentum scelus, & dissimulari potuisse. addit aliud, tacitusq; mea decedere terra? nec saltem, inquit, sic discedere, ut gratiam uel uerbis referres meritis meis. nam, quid erat abire tacitum, nisi beneficiorum immemorem confiteri? ut enim durum est, quęquam non moueri miseratione laborantium, ita sceleratum est præstitorum immemorem fieri. semina igitur quædam plurimorum criminum inter initia spatij & summatim congesta in unum congregat. sequenti tamen in parte singula latius tractat docens, quid sit sceleris, non respondere benefactis. ad eandem generalitatem pertinet, quod ait, mea decedere terra? in eo.n. quod dixit terra mea, hoc potest sentiri in qua tibi tanta sunt præstita, quæ specialiter dictura est. sed tunc cum obstinatio æneę patuerit. tunc enim dictio temperata est, ne iniuria non reuocet, sed urgeat properantem. interea possumus aliter quoq; sentire, quid sit terra mea, quod illa intelligi potius uoluit, ꝙ dici. Mea ergo, quę te suscepit naufragum, seruauit ignotum, inopem fouit. tacitus, hoc est, qui præstitis uel uerborum obsequio non ageret gratias, perindeq; esset ingratus, quod est admodum inter homines graue, non sentire beneficium. qui enim non rependet qualemcunq; præstitis uicem, is monstrat, aut nihil se eorum meminisse, aut omnia habuisse pro leuibus. ecce suppressa sunt, quæ lædere potuerunt ea uero, quæ audientis animum uexare non possunt. dicuntur apertius.* Nec te noster amor, nec te data dextera quondam, Nec moritura tenet crudeli funere dido. *Dicta sunt tria mollibus uerbis sed quæ ingrati crimen excitant. si illa, inquit, utilia non fuerunt & pro leuibus homines, quæ cum tuis omnibus beneuolentia mea largiente consecutus es, specialia tamen animo tuo inhærere debuerant. amor scilicet noster. de suo solo dixit, noster. ut plerunq; fit, quum unus plurali numero se appellat ut ait palęmon, quum solus inter duos iudicaret. non nostrum inter uos tantas componere lites: & hoc magis probandum est, quia sola amauerat: aut noster dixit, ut amor mutuus uideretur ex coniunctione interuenisse: perinde quod unius fuit, duobus factum esse cõmune. Nec te data dextera quondam. quod fit cum coniunctio ipsa perficitur. potest hic & uis hospitij intelligi: quoniam alio loco ait poeta. Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus. Nouissimum commouendæ miserationis causa posuit interitum suum, dicens. Nec moritura tenet crudeli funere dido. nec cogitasti nauigationem tuam crudelem secuturum interitum. prædixit in ultimo mortem suam, etiam ipsum amare existimans, & ex eo flecti in misericordiam posse.* Quin etiam hiberno moliris sydere classem? Et mediis properas aquilonibus ire per altum Crudelis? *Sed cur, inquit, arbitrer te moueri posse contemplatione salutis? quando tuam quoq; perniciosa obstinatione contemnis? ut eiectus naufragio in has terras, quid tempestates, quid hyemes, & quid sidera ualeant quantamq; perniciem ferant animo recordante non tractes, scilicet tantam crudelitatem professus, ut utriusq; salutem diuerso sed tamen detestabili genere simul uelis extingui? Ecce amantis permotio licet læsa dispositionibus inimicis, tamen ostendit se & pro ipsius æneę incolumitate suspectam.* Quid si non arua aliena domosq; Ignotas peteres? *Euadas licet temporis pelagiq; uiolentiam, quid speras futurum, quum aliena iura tentaueris, & quum ad nouos homines ueneris? quis incognitum sumet? hoc est dicere, decepturum est te exemplum meum, dum existimas omnis esse beneuolos, ad quoscunq; perueneris. hęc dicendo occulte persuadet,*

species, quibus prætiosę uestes conficiuntur, & artis studium plene superfluit, & tenui auro discreuerat texturam ipsam. Pictura quippe non potest exprimi, nisi interpositis filis speciei alterius facta fuerit aliqua separatio. quantum laudatur autor? qui confecit, quantumq; perferuntur species, quibus illæ confectæ sunt: tantum crescit libertatis æneę religiosus affectus, & eius meritum, cui partem mediam fuerat collaturus. magnum hic æneæ amorem demonstrauit exhibitum pallanti. donauit tanti prætii speciem reginę manu confectam, donatam sibi ab ea, quæ firmitatem mansuram coniunctionis per munera & meritum roborare cupiebat. cuius laborem operis illa non senserat: fecerat enim libens, fecerat læta, non quemadmodum faceret, sed cui faceret cogitans. Harum unam iuueni supremum moestus honorem Induit, arsurasq; comas obnubit amictu. Tantæ igitur fœminæ tantum munus duarum uestium cum defuncto diuisit. mæstus, non quia dabat, sed quia impendebat exanimi. esset enim notum si rem tantam pallas incolumis sumeret. quid enim proderat contulisse? quod nec sentiret mortuus, & cum eo mox esset arsurus? Dabat mæstus honorem supremum: non moestus, quia dabat, sed quia nouissima honorificentia fuit. Optabat enim sospitem, ut plura sentienti conferret ac sæpe. Arsurasq; comas obnubit amictu. Texit comas eius hac ueste, nequis eas uideret ardentes. Arsurasq; comas obnubit amictu. Tantæ enim pulchritudinis fuerunt, atq; honoris tanti, ut has non nisi aurum & ostrum deberet incendere. Multaq; præterea laurentis præmia pugnæ Aggerat, & longo prædam iubet ordine duci. Addit equos, & tela, quibus spoliauerat hostem. Vbi munus æneę & tanti prætii dixit specialitatem tenuit. ubi uero ad ea uenit, quæ fusis italis rapta sunt, interposuit generalitatem: Post talem. n. speciem non debuit speciatim inferiora coniungere. multa dixit laurentis præmia pugnę. eorum scilicet, quę superatis in bello detracta noscebantur armatis. Multa dixit, exaggeratq;, ipsa multarum specierum significant copiam. Longo autem ordine prædam duci iubet, ne in globum collecta ambitionem funeris ac pōpę minueret. Addit equos, & tela, qbus spoliauerat hostem. Et hæc quædā in intellectu colligendo confusio. dubiū quippe est, cuius dixit equos & tela, utrum etiam ipsa hostibus retracta uideantur, an qbus ipse usus uideretur, meliorē arbitror intelligendi rationem, ut etiam hæc hostium fuerint. quum captiua uel maxime conueniebant pōpę funeris, & de hac re etiam tum loquebatur: & quę propria ipsius pallantis fuerant: sequi ut factum est debuerint, non captiuis speciebus adiungi. Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris Inferias, cæso sparsuros sanguine flammas. Misit & captiuos, atq; ut eorum conditio & fortuna euidentius appareret, uinciri præcepit ea ratione, ut rogi pallantei flammas suo sanguine spargerent. Indutosque iubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi. Duces iubet trophæa portare cum nominibus occisorum. Ducitur infelix æuo confectus acetes Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora. Acetes quoq; ducebatur non ea causa, qua alii: sed q̄ esset luctu atq; ætate confectus: ut trahi potius q̄ ambulare uideretur. ibat autem infelix senex in exequiis iuuenis, ibat tunc infelix, qui cum euandro felix remeare consueuerat. Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora Sternitur, & toto proiectus corpore terræ. Sternitur plus est, q̄ si diceret cadit. denique sequitur toto proiectus corpore terræ. Contunderat autem pugnis os suum, & pectus uerum dolorem in cruciatibus sui pectoris indicans, quem senectus auxerat, & cumulauerat luctus. Ducunt, & rutulo perfusos sanguine currus. Currus scilicet eorum, quos ex rutulis pallas ipse deiecerat. Post bellator equus positis insignibus acron, It lachrymans, guttisque humectat grandibus ora.

ne relinquat nota, ne deserat certa, ne susceptam carthaginis amicitiam fugiat. Et troia antiqua maneret? *Quid faceres, inquit, si staret troia? aut ad notos ire disponeres? secura dicebat, quia nec troia stabat, nec illum aliquis nouerat.* Troia per undosum peteretur classibus æquor? *Properans forsan reprehendi non posses, si cum periculo uel ad tua redire uelis?* Me ne fugis? per ego has lachrimas, dextramq; tuam, te, (Quando aliud mihi iam miseræ nihil ipsa reliqui) Per cōnubia nostra, per inceptos hymenæos. Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam Dulce meum, miserere domus labentis, & istam Oro (siquis adhuc precibus locus) exue mentem. *Quum non, inquit, superest troia, neq; ad notos sis aliquando uenturus, ostendis nauigationem tuam non aliorum duci desiderio, sed odio meo. quum dicit me ne fugis? hoc intelligendum est, cuius beneficia habes, & nullas causas offensæ. colligit autem multa, & quicquid ad æneam flectendum habuit, simul effudit. quod ipsum summa cum obscuritate prosecuta est: quia confusa ex plurimis motibus animi loquebatur. posuit itaq; per, & contexuit omnia, & sic dixit, oro. hæc duo non sunt simul accipienda, ut quę dicta sunt, intelligantur euidentius, ut sit, oro te per has lachrymas, aut ego oro, quę fiducia præstitorum debeo impetrare, quod uolo, & flens rogo. quod est uerum doloris indicium: nec putes has inaniter fundi. testes ista sunt pænarum pectoris mei, & quicquid interna discruciat, cælare nō possunt. tantum fidei oculi gerunt, ut latentes angores fletibus probent, & abstrusas interius causas manifestis probationibus prodant. per dextramq; tuam te oro. dictum, uel uiro forti conueniens uel amori. ait enim supra. nec te data dextera quondam. per connubia nostra, hoc est per matrimonij fidem te oro. quod est mihi tibiq; commune. per inceptos hymenęos te oro. quod significat per nuptias nostras communi consensu firmatas. asserit dido nuptias non solum illas, quibus adsunt plurimi dici posse, uerumetiam quæ duorum tantum conuentione nullo teste perficiuntur. nouerat enī quo genere in ęneę consortium ueniret, & hanc partem munire nitebatur metuens, ne sibi obijceretur, quod infra ęneas asserit dicens. nec coniugis unq̄ prætendi: Incepta uero dispositiones sunt, ut plurimis locis & apud plurimos lectum est. & definitiones animorum significant: ut ipse Virgilius. Me ne incepto desistere uictam? Et Salustius. Nam talia incepta ni inconsulto reuertissent reip. pestem factura. Multos hoc loco trahit pars illa, ꝙ inter ęneam & didonem noua coniunctio agebatur: & sic inceptos hymenęos intelligunt, quasi recenti tempore contractos. quod contra est. nam si ita esset, cæptos diceret non inceptos. certe & animus didonis inspiciendus est, quæ uult illud, quod passim & uulgo factum est matrimonium dici, & ęneam quærit consensus præiudicio, & coniugij legibus detinere. Oro te, si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicq̄ dulce meum. & beneficiorū suorum, & affectus coniunctionis ipsius intelligitur tetigisse rationem. Oro te miserere domus labentis. commoueat te miseratio, ne consumatur memoria nominis mei, scilicet ne labentem spem meam adiumento tui abscessus impellas, & spernas. & istam oro (siquis adhuc precibus locus) exue mentem. & sic inquit pluribus rogo, ubi adhuc pars aliqua pectoris tui uacat, atq; est spatium, quod meas preces excipiat, indefessis uiribus rogare non cessem. dixit se morituram, ut credatur id posse & debere perficere. dicit causas, ut ęneas causarum ipsarum causa esse uideatur, & aduertens in se omnem inuidiam corrigi, rogantis precibus acquiesceret.* Te propter libycæ gentes, numadumq; tyranni Odere, infensi tyrii. *Propter unum, inquit, te & meos omnes, & gentes uicinas offendi, domi forisq; odium me non frustra circundedit. quum dicit libycas gentes & numadū tyrannos, tangitq; hominum genus asperum, satis ostendit ex offensa graui posse illos crudelius & immanius commoueri. supprimit autem quantitatem gentium, & tyrannorum, ut infiniti numeri for*

Tanta acerbitas funeris fuit, ut etiam mutum animal amissionem domini sentiret & fleret. ibat igitur non insignis neq; phaleratus, ut solet. ut ipse quoq; animo lugere uideretur, & corpore. flebat cum hominibus equus. & bellator gemere uidebatur, q ad rogum domini potiusq̃ solitum ducebatur ad campum. Quum hominum dicantur ora, ora dixit etiã cũ lachrymis humectasse. huic.n.nõ solam faciem uerum etiam humanum attribuit sensum. qui occisum dominum sentiebat & flebat. Hastam alii, galeamq; ferunt. nam cætera turnus Victor habet. *Cætera sunt cingula, quę turnus occiso sustulerat.* Tũ moesta phalanx, teucriq; sequuntur, Tyrreniq; duces, & uersis arcades armis. *Isti omnes funeri obsequebãtur, non tamen sic, ut usque ad euandrum tenderent: sed ut de proximo remearent: Versis armis non solum arcadibus, sed omnibus applicandum est. Non enim soli arcades sic incedebant: sed omnes qui ex diuersis gentibus fuerant congregati: ut sit phalanx mœsta, quæ fuit congesta ex teucris tyrrhenis & arcadibus. ibant uersis armis non bellantis sed lugentis more.* Postquã omnis longe comitum processerat ordo, Sustitit æneas, gemituq; hæc addidit alto. *Vbi longe precesserunt funeris deductores, iidem illi, qui usq; ad euandrum fuerant destinati. æneas sustitit satis existimans esse, quod pro necessitate rerum fuerat factum. redeundum enim fuerat propter bellum, & curam reliquorum funerum peragendam. Post ingentes igitur gemitus hæc addidit.* Nos alias hinc ad lachrymas eadem horrida belli Fata uocant. *Nec deserendum est bellum, quod propter hæc uidetur esse dilatum. quam pulchre posuit nos: ne uideretur solus ab obsequio funeris regis decedere: ad, non semel accipiendum est: ut sit nos hinc ad alias lachrymas fata uocant, & ad alia incerta bellorum.* Salue æternum mihi maxime palla. Aeternumq; uale. *In æternum salue, in eternum uale, & in eternum maxime. quasi illum merito tantæ uirtutis inter illustres & primos esset habitura memoria: uel ipse æneas nullum sic esset animo retenturus.* Aeternumq; uale, & salue, *supremam compleuit defunctorum salutationem, quæ inuenta est ideo, quia post eam uideri non possunt.* Nec plura effatus ad altos tendebat muros, gressumq; in castra ferebat. *Qui enim celerius remeare cogebatur, non debuit plurimis loqui.* Iamq; oratores aderant ex urbe latina Velati ramis oleæ, ueniamq; precantes. *Ecce contendit euentus non frustra æneam properatum reditum habuisse: nam quum remearet ad castra, ueniebant ex urbe latina missi, qui rogarent & ueniam poscerent præferentes signa pacis & fœderum in frondibus oleę. hæc.n. consequi cupiebant. deniq; qd ferrẽt qd optarent etiã taciti significare cupere uidebantur. Ita eorũ desiderium ostendebatur affectu, & nuntiabatur oleę ramis, quibus fuerant coronati, aduentus quoq; eorum dehinc alia subiicitur causa.* Corpora per campos ferro, quæ effusa iacebant Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ. *Quantum additur æneæ uirtutibus? quum ipse enim suorum sepulturam curari præceperit, quum mitteret pallantem nullum rogandum censuit, nec metuit quenquam. Ecce latini rogantes inducuntur poscentes ueniam, ut poetæ qui primi arma sumpsissent, & rei tenerentur usurpatæ per temeritatem uiolentiæ etiam illud impetrare cupientes, ut corpora sepulturæ mandari permitteret, quæ per omnes campos uidebantur esse prostrata augmentum actum est laudi, quum ii qui dicebantur occisi, latos campos opplessent, & ille, qui resistentes strauerat, sepeliri saltem iuberet exanimes, ac sineret tumulo tegi. non dixit tumulus, ne cæsorum minueret numerum. quum enim pauci sunt, possunt singuli suo quisq; tumulo tegi. quum uero magnus sepeliendorum est numerus, una simul congerie & aggere uno clauduntur.* Nullum cum uictis certamen & æthere cassis, Parceret hospitibus quondam, socerisq; uocatis.

midinem monstret. proinde inter tot & tales, qualis uita sperari potuit? aut quis exitus moriendi? quum post imperium aut captiuita speraretur, aut finis infelicissimus uitæ? Te propter eundem Extinctus pudor, & qua sola sydera adibam Fama prior. Bene posuit extinctus pudor. quum enim quæreret incendia amoris a[...]bsumere, non ipsa sed spem proprij pudoris extinxit. de famæ autem perditæ statu non immerito qu[...]erebatur. quia deiecto eo, ex quo fuerat exorta, ipsa quoque eodem casu conciderat. cuius causa omni[...]um castarum præconia superans usque ad ipsa astra per uenerat, quum multorum inimicitias & castita[...]tis perditam commemorat famam, ostendit per æneam factum, ne quis dehinc eam dignam creder[...]et matrimonio suo. Cui me moribundam deseris hospes? Licet omnia superiora cum i[...]ngenti affectu prosecuta sit, hic tamen auxit misera tionē. quod ait ergo, cui, ex superioribus potest a[...]pparere. omnes enim se dixerat offendisse, & apud omnes concidisse famam suam: proinde futurum, ut illam aut hostis ad pœnam tracturus esset, aut abiecti pudoris fœminam nullus quæsiturus: ho[...]spitis autem nomine eum credidit appellandū, quod negare non potuit. denique ait. Hoc solum [...]nomen quoniam de coniuge restat. Si mariti, inquit, uocabulo conuentus preces meas audir[...]e non curas. has uel hospitis religione commotus admitte. Quid moror? an mea pygmalion dum moenia frater Destruat? Infelix inquit fortuna mea quid ulterius sperat? si n[...]atores moras acquirat? cui suppliciū & a fratre me tuitur? & laborum meorum quos in tanta urbe condenda consumpsi, plenus expectatur interitus? Aut captam ducat getulus hiarbas? A[...]ut me getulus hiarbas ducat? & is cui salua honestate negaui nuptias meas, me ducat inuitam? du[...]cat perdita libertate captiuam? getuli & hiarbæ appellatio conuitij causa posita est. Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula Luderet æneas, qui te tamen ore referret. Non equidem omnino capta aut deserta uiderer. Saltem si contigisset, inquit, ut ante fugam tuam, non dixit ante nauigationem tua[...]m aut ante abscessum tuum, quæ solent esse honesta, sed fugam, quæ fuerat turpis, ut nasceretur mih[...]i ex te soboles aliqua tui uultus similitudinem portans. & signata nomine tuo in aula mea luderet, esset solatium solitudinis meæ: nec uiderer a te in totum destituta uel duris angoribus capta. Dixerat. Dixit dido pro causa sua allegans iusta, humana, miseranda, quæ æneæ mentem flectere potuissent, & deberent. constabat enim etiam ipsum magno pudore confundi: utpote qui ingrati, qui fallacis, qui fugitiui personam contra institutum suum ioue cogente suscepisset. sed ille assistebat reuerenter cœlestibus iussis. ideoque poeta dixit. Ille iouis monitis immota tenebat lumina. Scilicet non respiciens quæ rogaret, nec lachrimas eius attendens, solum iouem uidebat animo, solum stare ante oculos suos, a cuius præceptis moueri non poterat. hunc si diceret poeta immobilem fuisse, nec precibus nec lachrymis flexum, plurimum inhumanitatis ei attribuisset, quem ubique pium esse commemorat. Sed posuit. Et obnixus curam sub corde premebat. Vt inde eum excusaret, mouebatur quidem, inquit, & dolorem animi tegere laborabat postponens humana cœlestibus, hanc dissimulandi doloris necessitatem, & in primo libro posuit dicens. spem uultu simulat, premit altum corde dolorem. recte autē dixit iouis monitis, & non iussis iouis. Iussa enim sunt, ubi aliquid iubetur insperatum & nouum. Aeneas autem commonitione potiusquam iussu instructus est, ne foueret carthaginē, ne romanis partibus futurā seculis labentibus inimicam, ne armaret alienam, & italiæ imperium sperneret fatis sibi & suis posteris deputatum. Tandem pauca refert. Quia dido multa dixerat, & post moras prolixas tacuerat. hoc enim conueniebat ei, quam repentinum turbauerat malum, & ei quæ plurima utilia suis partibus extorquere nitebatur: ut uel moræ fierent properanti, uel multa facilius obtinerent. ipse tamen

Vtebantur argumentis ad persuadendum necessariis, ne duraret odium quo occidi meruerunt. cer/
tandum non esse cum mortuis, nec imputandum corporibus, quod animę deliquerunt. parcendum his
hospitii contemplatione, quod aliquando iunxisset, socerisq; uocatis, nondum enim fuerat iunctus la-
uiniç. ideo uocatis. Ecce expreßit poeta quantum religionis hospitibus quantum soceris debeatur, quod ex ho-
spite gener uideretur esse susceptus. Quos bonus æneas haud aspernanda precantes Pro
sequitur uenia, & uerbis hæc insuper addit. Bonus, quia postulata concesßit. & multo me-
lior, quia addidit sponte, quæ legatorum uota cumularent. Quum dicit æneam bonum, iam debe-
mus intelligere non negaturum, quæ fuerant quæsita. suadebat quippe etiam petitionis ipsius quali-
tas, quæ sperni non debuit. quum uero dicit, & uerbis hæc insuper addit. confirmat illum esse ad
modum bonum. Illius enim reuera bonitas plena est, qui petita præstat, & plusquam sunt postulata
largitur. Iam hic pro æneę responsione spectanda sunt duo: unum, quod precibus assensus est: al
terum quod ipse desiderata cumulauit. Loqui igitur ac respondere incipit sic. Quę nam uos tanto
fortuna indigna latini Implicuit bello? qui nos fugiatis amicos? pacem me exani-
mis, & martis sorte peremptis Oratis? equidem uiuis concedere uellem. Sortem, in-
quit, uestrã latini & miror, & doleo. quod sic uos implicuit fortuna bellandi desiderio, ut non amicitiã
nostram sed uobis aduersa sectemini. Martis, inquit, sorte peremptis. excusatio est adhibita, ut nõ tro
ianorum uitio, sed conditione belli, quod ipsis autoribus motũ est, uideantur extincti. nulla est. n. cul
pa, sicuti & terentio placet, ulcisci aduersarios: aut qua uia te captent illi, eadẽ ipsos capi. deniq; &
uiuis lenitatẽ spopõdit, ne similiter pereãt. Beneuola obiurgatio usq; adeo ut quod delicti ipsorũ fuit,
diceret esse fortunę. Nõ arguit, nõ accusat. sed magis eorũ defensioni adhibet adiumentũ. s. n. qui si
debat suos fore saluos potiusquam pditos cupiebat esse a peritia mea partẽ, qua cõiicere potuit, adhuc eos
in eodẽ errore uersare: Vos, inqt, superfluã petitis mortuis pcẽ. hoc indicat etiã nũc uos uelle pugna
re: quod ipsum uobis potiusquam mihi cõtrarium est. Equidẽ & uiuis cõcedere uellẽ. Quãcito osten-
dit sepulturã mortuis se uelle præstare quũ dicit, & uiuis cõcedere uellẽ. magis, inqt, uellẽ & uiuis
præstare beneficiũ pacis: quia beneuolentiã meã exanimes sentire nõ possunt. Nec ueni, nisi fata
locũ sedemq; dedissent. Hæc dicendo, ostẽdit cæsos pœnas dedisse amißi sacrilegii. Qui. n. cõ-
tra eũ fecerunt, qui diis & fatis uolentibus ad italiã uenit, deos potius expugnare, quam hominẽ uolue
runt. Hoc modo etiã istos ostẽdebat daturas esse supplicia, si durassent, & manẽdo ducerẽt in erro-
ris sui sentẽtia aduersa. Nec ueni, nisi fata locũ sedẽq; dedissent. Nõ inuasi alienũ imperiũ sponte in
hæc loca: sed fatis urgentibus ueni, eã mihi & locum & sedem istarũ deputauere terrarũ. cur tenere
prohibeor, quod mihi sententia diuina & decreuit & tradidit? Nec bellũ cum gente gero,
rex nostra reliquit Hospitia, & turni potius se credidit armis. Cõmendat se populis & in
unius personã omnem belli congerit causam. nolo, inquit, æstimetis ex his, quæ aduersus me gesta sũt
in omnes uos esse cõmotum. solius regis hæc culpa est, qui suscepti hospitis iura uiolauit & soluit, &
turni prætulit parti. nihil horũ latinus effecerat: sed quia hoc negotio prodesse nõ potuit, fingitur,
ne unusquisq; amissam forte considerans metueret pacis cõmoda, utilitatẽq; sectari. quę solet de au-
toribus malorũ pœnas exigere. Omne, inqt, malũ non uestra sed regis culpa contractũ est: in cuius
fuerat potestate præferre meliorẽ. ipse enim me turno postposuit, per eum ratus est melius defendi
posse commoda sua. Aequius huic turno fuerat se opponere morti. Qui si haberet inte
grum in disceptatione consilium, æquius fuerat turnum morti supponi in negotio suo, quam alium pe
riclitantis casibus iungi. Si bellũ finire manu, si pellere teucros Apparat. his decuit me-
cum concurrere telis. Cum sit susceptum duorum causa certamen: duo tantum pugnare de-

breuiter respondit, ne causa turpis perfidię immoraretur, uel ne superfluo multiloquio tereret tempus, qui iam cogebatur abscedere. uideamus nunc, multorum criminum reus proinde illinc capit, unde illa ingrati conflauit inuidiam: quo exemplo docemur, ut quoties multa e diuerso proponuntur, fortiora primitus excludamus, ne ludentes in leuibus aspera metuere uideamur, quae pro magnis obiecta sunt, & ad uictoriam conquisita. Ego te, quæ plurima fando Enumerare uales, nunquam regina negabo Promeritam. Quod sciebat factum & negare non poterat, etiam ipse asserit uerum. ait enim quæ enumeras te mihi meisq; omnibus præstitisse, non negabo. in omnibus enim commoditatem meam constat te promeruisse. sic locutus est, quasi potiori inferior obsecuta uideatur. Nec me meminisse pigebit helisæ, Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus. Et quandiu uixero, quandiu memor mei fuero, hoc est sanus & consilio ac sensu integro, non me pigebit, nec erubescam (inquit) recolens nominis tui beneficiorumq; memoria. ista ergo habeant separatam rationem suam. Pro re pauca loquar. Dicam (inquit) paucis pro rei ueritate atq; iustitia. ueritas enim multiloquio non asseritur, cum sit ipsa per se perspicua: neq; ego, ut tu commoraris in plurimis. incipit iam obiecta purgare, uel refutando excludere. Neq; ego hanc abscondere furto Speraui, ne finge fugam, neq; coniugis unquam Prætendi tedas, aut hæc in fœdera ueni. Non ait, fugam sed nauigationem paraui ad debita & destinata contendens: nec ut tu, matrimonij me legibus iunxi. hoc factum licet imaginaria uelut nuptiarum solemnitate pręcessisset, fatetur, sed oratoria uirtute dissoluit definiens quid sit matrimonium. iunctus sum, inquit, tibi: sed illud non potest coniugium uocari. non enim semper mulieris ac uiri coniunctio matrimoniū facit. aliud uocatur, quod gessimus. quale .n. matrimonium est, ubi nullus testis interfuit? nulla ex more solēnitas? nulla pactio? faces nullę? nulla ipsius fœderis cōsecratio? Me si fata meis paterentur ducere uitam Auspiciis, & sponte mea componere curas, Vrbem troianam primum, dulcesq; meorum Relliquias colerem, & priami tecta alta manerent, Et recidiua manu posuissem pergama uictis. Hoc quod facio, inquit, quod nauigare dispono, non est uoluntatis meę, nec mihi liberum est uiuere, ubi uelim: quod si præstabat remanere in cineribus patrię, colerem meorum memoriam: non errarem per diuersa terrarum: nec uenissem naufragus ad patriam tuam, nec longinqua tantis laboribus quærerem. Sed nunc italiam magnam Grynæus apollo Italiam lyciæ iussere capessere sortes. Nullum delectat relicto otio duris laboribus subiugari, ærumnisq; ad miserias uolui: sed eorum iussis inuitus impellor, quæ contemni non possunt. sunt enim & multa & ueneranda. Hic amor, hæc patria est. Quantum ad humanam pertinet uoluntatem, quod esse potest in potestate mea, amo hāc ciuitatem tanto affectu, ut arbitrer ipsam esse patriam meam. addidit aliud, quod asserat non suo arbitrio homines uiuere. nec alienum magis sed ipsius didonis assumit exemplum. Si te, inquit, carthaginis arces Phoenissam, libycæq; aspectus detinet urbis. Si te phœnissam hoc est non hoc loco, sed in regionibus longe positis natam, arces carthaginis & libycæ urbis delectat aspectus. Quæ tandem ausonia teucros considere terra Inuidia est? Cur teucris inuidetur italia? Et nos fas extera quærere regna. Licet & nobis quemadmodum tibi in alienis terris imperium quærere. ad illam partem respondit, qua dixit dido inter cætera, quid si non arua aliena domosq; ignotas peteres? quia & ipsi didoni euenerat, ut in alienis regionibus imperaret. nullus autem melius & robustius uincitur quam qui proprio superatur exemplo. Me patris anchisæ quoties humentibus umbris Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt, Admonet in somnis, & turbida terret imago. Similem, inquit, obiurganti uideo patrē meum instantem

buimus. cur periclis nostris adiuncti sunt cæteri? Vix & cui uitam deus, aut sua dex-
tra dedisset: Probaret mox rerum exitus fortiorem: Nunc ite, & miseris supponi-
te ciuibus ignem: Supradixit fortuna indigna: in fine uero beneuolentiæ satiauit affectum,
dicendo, miseris, dicendo ciuibus. Miser potest dici, quem innoxium premit aliena fortuna:
bene ergo hic miseros dixit, qui non in suo sed in negotio turni perierant: ciues uero recte appel
lauit, ut ostenderet se ita iam originem ducere, & eo redactum cum suis, unde dardanus fuit,
& oratores intelligerent æneam: cuius animum potius tenerent, q̄ læsi probarent: Dixerat
æneas. illi obstupuere silentes, Conuersiq; oculos inter se, atq; ora tenebant:
Admiratione tantæ leuitatis quum plusq̄ optauerant, sese aduerterent consecutos, stupefacti sunt,
nec reperire ualuerunt, deberent in responsione complecti, & conuersi inter se diu siluerunt,
unam retinentes intentionem luminum, eo more, qui deliberantibus familiaris est. Tum se-
nior, semperq; odiis & crimine drances Infensus iuueni turno sic ore uicissim Or
sa refert: Ex illis omnibus, qui aderant, & admirationis stupore fuerant fixi, solus drances,
uel quod esset ætate fortior cæteris, & exercitatior cunctis: uel quod odisset iugiter turnum, arrepta
temporis occasione, quæ grauaret eum, quem perosum habuit, ita respondit: O fama ingens,
ingentior armis Vir troiane. Multa collegit, ut ostenderet beneficia aneæ gratanter
audita. Hoc enim & præmissa laus, & gratiarum actio euidenter ostendit. non, inquit, imme-
rito tibi tantas animi corporisq; uirtutes fortuna concessit: habes deniq; tui corporis famam, quæ
te beneuolum, fortem, prudentemq; testatur: quia in parte quum sine admiratione laudari non
possis: tum magis illa præferenda sunt, quibus in bello præstas, & te ipsum maiore substantia
fœlicitatis exuperas in laboribus indefessus, & dimicandi ratione præcipuus. addit in ultima
parte laudis, & genitalis meritum soli, dicens, uir troiane, quasi diceret talem generare potuit
sola troia: Quibus cœlo te laudibus æquem? Quum laudibus cœlo merearis æqua-
ri, ubi est uirtus omnis & uera iustitia. Iustitiæ ne prius mirer, belline laborum?
Quid potius mirari debeo? inquit, iustitiam tuam admirandam, an belli inclytos tuos labores
& incomparabiles? cum in utroq; mea uerba aut sensus tua merita assequi nequeant? quasi di-
ceret. tantum iustitia & bellorum exercitatione uiges, ut nunquam te satis laudare possim.
Nos uero hæc patriam grati referemus ad urbem: Et te (si qua uiam dederit for-
tuna) latino Iungemus regi, quærat sibi foedera turnus. Quæ locutus es, uel quæ
beneuolus præstitisti, grati referemus ad nostros, atq; operam dabimus, ut superioris erroris no-
stri culpa submota redeat rex latinus in concordiam tuam: sitq; dignissimo tibi firma religio-
ne coniunctus. turnus uero si matrimonio iungi uult, aliud sibi quærat, ac iungat: interea quum
hæc diceret drances, addidit. siqua uiam dederit fortuna. quod non est dubitantis, sed hoc ma-
gis intelligitur polliceri. ut idipsum, quod spondebat, quacunq; uia posset, efficeret: Multas
enim occasiones potest reperire ac præstare fortuna, ut iuuet audentes. Potest & sic intelligi,
iungemus te regi, si adhuc nobis non inuideat fortuna, quæ sotietatem primam inimica æmula-
tione dissoluit. Hoc ideo, ut ostenderet culpam contracti belli fortunæ fuisse, non italorum:
quia hoc & æneas supra complexus est. Quin & fatales murorum attollere moles, Sa-
xaq; subuectare humeris troiana iuuabit. Tantum exhibebimus obsequii, ut quum mu-
ros, uel quid aliud uolueris extruere, collo nostra saxa iam troiana libentissime perfereremus
parati simus: nec erit onerosum nobis, quiquid censueris faciendum. Dixerat hæc. Talia,
inquit, dixerat drances: Vnoq; eadem omnes ære fremebant: Eadem, quæ uerbis suis com-

meũ instantẽ ut italiã petã:re qm̃ de mortuo loquebatur, ut credibile fieret quod dicebat, addidit tẽ/pus. quoties ait astra ignea surgũt, & nox operit terras & somnus me habet, adest ille cum grauibus monitis officiũ sequẽs pietatis & patris. Me puer ascanius capitisq; iniuria cari, Quẽ regno hesperiæ fraudo, & fatalibus aruis. Mihi atq; aĩo meo occurrit spes filij mei, cui deberi ĩperiũ italię scio, ut addã illas sortes & uenerãda rñsa. Nũc etiã ĩterpres diuũ ioue missus ab ipso (Testor utrũq; caput) celeres mãdata p auras Detulit. Ecce in præsenti etiã in/terpres diuũ, hoc est mercurius horrenda dicta pertulit, hoc est quæ sine horrore mentis referri non possint. & uenit de cœlo, ac nõ sua spõte neq; proprio delapsus arbitrio, sed destinatus a ioue: uerũ ne hoc errore mẽtis uanũ & irritũ didoni uideretur, addidit. Ipse deũ manifesto in lumine uidi Intrantẽ muros, uocẽq; his auribus hausi. Cõfirmatio ipsius plena est, quũ dicit, manifesto in lumine uidi, & audiui. Horũ omniũ ut robustiorẽ faceret fidẽ, posuit in medio iusiurandũ dicens, testor utrũq; caput, hoc est iouis, qui misit, & mercurij qui retulit. Desine meq; tuis incendere teq; querellis. Cognouisti iustas abscessus mei causas, desine me ac te querelis tuis incendere. Italiã non sponte sequor. Hærent mihi crimina querelis tuis expressa. si erga te non autoritate multarum metuendarumq; iussionum, sed mea uoluntate peccarẽ. Talia dicentẽ iãdudũ auersa tuetur, Huc illuc uoluens oculos, totũq; pererrat luminibus tacitis. Quod est maximum irascentis signum, ut cum totum nolit uisum, totum tamen errantibus oculis cernat, iã dudũ, inquit, auersa intuebatur loquentẽ, hoc est ex quo cæpit loqui, quæ didoni non placerent, non cum compleuisset. Et sic accensa profatur. Qua consideratione tanq̃ incendio accensa sic tumidam prorumpit in uocẽ. Nec tibi diua parens, generis nec dardanus autor, Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens Caucasus, hyrcaneq; admorunt ubera tygres. Ubi uidit dido nihil ualuisse preces suas. & omnes partes miserationis exclusas, uertit se ad cõuitia. factura satis animo suo, si hominem læderet iam intẽtione pertinacis obstinationis alienum. dicis te, inquit, filium ueneris, falsum est. haberes enim aliquid matris, & esses in affectus cõsideratione tractabilis. ecce animorum quanta mutatio. quum amaret, dixit. Credo equidem (nec uana fides) genus esse deorum. hic quia magna ui agitabatur, priori sententia sua dissoluta nec esse filium ueneris, & a cælestium sanguine asserit esse discretum. dardanum quoq; confingis autorem generis tui. nihil habes humanitatis eius, & morum, quo confirmes uera esse, quæ composita falsitate mentiris. at ego ueros parentes tuos & nutrices enumerem rebus ipsis, hoc ipsum & tuis moribus probatura. genuerunt te caucasi rupes & cautes. hinc durus, hinc asper, hinc ab humana ratione dissimilis, ut pote qui sis natus e saxis, tygres quoq; te aluerunt, quarum feris nutritus uberibus hominum mansuetudinem nescis. Tractat poeta hoc loco pueris per alimoniam lactis etiam nutricum mores infundi: quod ipsum & Ciceroni placuisse manifestum est. qui in educatione futuri oratoris iubet præcipuas adhiberi mulieres: non ignarus per obsequia uberum naturam ex alia in aliam posse transire. Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? Num lachrymas uictus dedit? aut miseratus amantem est. Disputat quæ in homine, quæ in utro bono officia esse debeant, quæ æneas non habere diceretur. quum me, inquit, cerneret flentem, durauit immobilis: cum rogarem, non flexit oculos suos. supra enim dixit. Ille iouis monitis immota tenebat lumina: & cum futurum protestarer interitum meũ, nullũ per lachrymas signum miserationis ostendit, nec casum infelicis amãtis ingemuit. Hęc tria sunt, quibus taciti homines ostendant, quid geratur interius, si miseratione moueantur, aut enim gemunt, aut lachrymas fundũt, aut oculos flectũt. Quę quibus ante feram? Tãta, inqt, mala iuxta me, tã acerba, tã dura cõmissa sunt, itaq; sunt

quintil. l... Ca. 7. Gell. ... Macrob. 5. ca...

plexus fuerat drances, quasi uno ore omnes profitebantur se esse facturos. Bis senos pepigere dies, & pace sequestra: *Ita peractis omnibus recesserunt: ut per duodecim dies sepeliendorum funerum causa pax sequestra teneretur. sequestra pax est: quae si interponitur, non terminet, sed differat bellum.* Per syluas teucri, mistiq; impune latini Errauere iugis. *Tantum ualuit interpositae pactionis fides, ut diuersarum partium uiri per siluas miscerentur impune:* Ferro sonat alta bipenni Fraxinus: *Alta fraxinus icta ferro, hoc est ictu ferreo percussa resonabat.* Euertunt actas ad sydera pinus. *Actas ad sydera, hoc est in tantam altitudinem porrectas, ut sidera pulsare potuissent. hi omnes euertendis arboribus operam dabant:* Robora nec cuneis, & olentem scindere cedrum. Nec plaustris cessant uectare gementibus ornos. *Alij insistebant roboribus scindendis, alij portandis. ordinatur sensus sic. Nec cessant robora, uel cedrum, aut ornos plaustris imponere, ac transferre: aut cuneis scindere. sed non omnes idem faciebant: nam diuiserant opera.* Et iam fama uolans tanti praenuntia luctus, Euandrum, euandriq; domos, & moenia complet. Quae modo uictorem latio pallanta ferebat. *Quum troiani & latini haec agerent, iam mortem pallantis ad euandrum, atq; eius domos, & totam urbem fama nuntiusq; peruexerat, occisum esse asserens pallantem, quae fama apud latinum ferebat esse uictorem. quam grauis fuerat luctus accipiendus de eo? cuius ante momentum uictoriae nuntiabantur & gloriae? Egregiam moralitatem hoc loco seruatam debemus aduertere. nanq; ut fit, feralis nuntius ad aures euandri primo peruenit: dehinc ad domos eius, postremo ad omnem ciuitatem:* Arcades ad portas ruere: *Proprie dixit, ruere. festinabant enim commoti insperato malo, ut irent obuiam funeri. nec ambulare iam sed in modum ruentium congeri uidebantur ad portas.* Et more uetusto Funereas rapuere faces. *Ruere & rapere plenam significant festinationem. funereas faces iccirco dixit, quia sunt uotorum.* Lucet uia longo Ordine flammarum, & late discriminat agros. *Discriminare est speciem a specie immensa separare. Ecce una fuit facies terrae interfectis, tamen facibus uidebatur in partes esse diuisa.* Contra turba phrygum ueniens plangentia iungunt Agmina. *Quum dicimus contra turbam phrygum ueniens, moram debemus interponere, & sic dicere plangentia iungunt agmina, ut non soli phryges sed & arcades phrygibus mixti agmina iunxisse uidebantur. caeterum turba iungunt agmina, faceret mala distinctio uitium, quod poeta non fecit.* Quae postquam matres succedere tectis Uiderunt: *Quae agmina, postquam uiderunt matres intra portas:* Moestam incendunt clamoribus urbem. *Matrum significatione uel mulieres generaliter accipere possumus: uel eas, quarum filij cum aenea perrexerant: ut similitudine casus commotae, & propter regis filium dolere uiderentur, & suorum periculum tractare cum animo.* At non euandrum potuit uis ulla tenere. Sed uenit in medios. *Quum grauis esset apud caeteros luctus tum magis animum patris, mentemq; percusserat. deniq; non illum tardauit doloris uiolentia, non aetas cohibuit, corpus senectute defessum: nec expectauit donec filij corpus baiulis curandis perueniret: sed ipse occurrens in medios uenit.* Pheretro pallante reposto, Procubuit super, atq; haeret, lachrymansq; gemensq;. *Atq; ita, ut pallas iacebat deposito pheretro procubuit euander supra. & inhaesit ipsi corpori cum gemitibus & fletu.* Et uia uix tandem uoci laxata dolore est. *Tantus fuerat dolor infelicis patris, ut uix, & interposito tempore loqui potuisset. dolor distulerat, unde reddidit uocem, uox enim qua loqui posset, dolore loquendi praestitit laxamentum.* Non haec o palla dederas promissa parenti, Cautius ut saeuae uel-

paria, ut ordinatione comparationis æquentur, & alia aliis præferri non posśint. Iam iã nec maxima iuno, Nec saturnius hæc oculis pater aspicit æquis. Et tamen hæc communiter fiunt, & iniustis deorum luminibus placent. apparet cur primum iunonem posuit, quia uel regina deorum uindicare debuit iniusta: uel q; apud carthaginem præcipue coleretur: uel q; iam ex aliis esset inimica troianis. Nusquam tuta fides. Quando in hac causa tuta fides inueniri non potuit. nusquam est tuta fides, egregia duorum autorum dicta. interrogantis unum, alterum iudicantis. Terentius quippe ait, pro iuppiter ubi nam est fides? putauit enim quærendam, existimans posse congruam reperiri. Virgilius autem iudicauit quærendam non esse, q; reperiri tuta non posśit, perindeq; superflueret fluxa. Incipit enumerare beneficia sua: quorum contemplatione oportuit integram fidem intemeratamq; seruari. Eiectum littore egentem Excepi, & regni demens in parte locaui, Amissam classẽ sociosq; a morte reduxi. Eiectũ, inquit, hoc est naufragũ littore, ac per hoc sine tecti subsidio. egentẽ sine ope uictus excepi. excepit æneam dido ducendo eum cum suis in domum, alendo quoq;, & cum eo potentiam regni partiendo, amissam uero classem a pleno interitu, & socios a morte reducẽdo: dixit specialia, quę ipsi ęneæ contulit, & constituit in ultimo duo: quorum consecratio illi in contrarium uersa est. seruatas enim naues asseruit, & socios reductos a morte. hęc.n. si incolumes non haberet æneas, nõ posset aliquãdo discedere. amissam classem sociosq; a morte reduxi, nõ naues sed homines reduxit a morte. neq; .n. fieri potuit, ut naues morerẽtur, aut ipsæ quoq; liberarẽtur a morte. a morte igitur ad solos homines ꝑtinet. reduxi uero & ad homines & ad naues. quod ipsũ ordinatione facta cognoscitur, ut sit, amissam classẽ reduxi, & socios a morte. & reduxi, nõ semel sed bis accipiatur. Heu furiis incensa. Ad insaniã, inqt, me res prauę ꝑducũt. Nũc augur apollo, Nũc lyciæ sortes, nunc & ioue missus ab ipso Interpres diuũ fert horrida iussa ꝑ auras. Quod dixit nũc, hoc putamus intelligendũ. qñ exclusis importunis superioribus otiũ cũ opibus cõsecutus est, in eius mentẽ ueniunt apollinis responsa, & lyciæ sortes, & cum mandatis iouis mercurius metuendus aduentat. si ista uera sunt, cur non extiterunt ante beneficia mea. Scilicet is superis labor est, ea cura quietos Sollicitat. Nimirũ deorũ, inquit, curam tangit. qd homines agant, & ipsorũ quietas mentes humani cõmouent actus. Neq; te teneo, neq; dicta refello. Et nunc si uerę sunt assertiones tuę seu falsę, nec teneo te, nec ea quę dicis obiectu cuiuspiã disputationis expugno. I, sequere italiã uentis, pete regna per undas. Spero equidẽ mediis (si quid pia numina possunt) Supplicia hausurũ scopulis. Iratę animo locuta est, sed tali genere dictionis, q; duos intellectus admittat. unum est. quo eũ terret ne nauiget. nã quod dixit. I, sequere italiã uentis. pete regna per undas. nõ ex animo dicebat. nam obiecit undas & uentos: quibus terreret properantem. q; si animo hortantis hæc diceret, ita debuit loqui. I, sequere, pete regna. non adiungeret, quod timeri debuisset, quodq; impediente formidine reuocaret instantem: hic est intellectus unius disputationis, uideamus quid sit alius. bene (inquit) contigit, quod desideratum imperium italiæ uentis & fluctibus petiturus es. habebo occasionem qua posśim tuis suppliciis lætari. spero enim te pro meritis tuis inter scopulos hausurum innumeras pœnas, idest uisurum. ut alio loco, hauriat hunc oculis ignẽ crudelis ab alto dardanus. hoc est, uideat. Et nomine dido sæpe uocaturum. Tunc (ait) recordaberis mei, & nomen meum frustra frequentius repetes: quãdo tibi cõcluso discriminum cætu, exemplo prioris beneuolentiæ subuenire non potero. Sequar atris ignibus absens. Imaginaberis me absentẽ, quasi te facibus persequar præsens. hoc loco absentẽ alii mortuã uolũt, & dant exempla impropria, ut nõ uno sed plurimis locis probentur errare. horum primum

les te tradere marti. *Magnus error dolentis. obiurgat mortuum, quasi non emendaret male gesta. aliqua ratione potuisset: & cum mortuo interrogationibus loquitur, quasi audire exanimis posset, aut gesta narrare. non talis, inquit, extiterat fili promissio tua: nec sic abieras, ut talis infelicem remeares ad patrem. circunspectum te promiseras fore, & omni cautela suspensum. quo abierunt ista? quis te casus praecipitem dedit? ut mandatorum mei timoris oblitus duram improuidus properaris in mortem? Incertaminibus belli redundant copiosa discrimine, tantumq; illic procliue est mori, quantum superesse difficile est.* Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis, Et prædulce decus primo certamine posset, Primitiæ iuuenis miseræ, belliq; propinqui Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum Vota precesq; meæ. *Prior, inqt, ipse peccaui. primus consilium perdidi. meos inter initia tractatus inimica fortuna cõfudit, ignorationis excusatione defendi non possum. debui miser cauere, quod noueram. Per hac quippe ad hanc infelicem senectam mihi transitus fuit. sciebam, quid posset nouitas rerum, & inexperta pericula quemadmodum decipiant rudes exemplis praecedentibus noueram. solam gloriæ uiam tractant, & solo laudis amore raptantur: Cumq; sic aguntur improuidi, incognitam discriminum partem uitare non possunt. O iuuenis mei duræ primitiæ, & incassum fusæ cunctis numinibus preces: nec filius mandata retinet patris: nec uoto supplicis deorum fauor accedit. Vbi sunt illa, quæ pro incolumitate filij miserandus exolui. cur surdis auribus iuuenis metuenda commisi? Sera cautio est, post orbitatem meam tractare, quæ tunc integris rebus curari conuenerat. nihil dicerem filio. nullam deo precem supplicas funderem: non soluerem uota: tenerem miserum iuuenem. fauerent dij omnes tutiori consilio, nec uotis aliquibus, nec precibus inuitari.* Tuq; o sanctissima coniux Felix morte tua, neq; in hunc seruata dolorem. *Gemui aliquando uxor mortem tuam. quam te constaret felicia perdidisse: sola es, cui profuere cõtraria. mors tibi beneficium fuit. non uides nostræ prolis interitum. nec ruinam nostri generis plangis.* Contra ego uiuendo uici mea fata. *Totum dicit in contrarium uersum, ut mori commodum fuisset ei, uixisse tormentum. decessisti superstitem filium relinquens. contra ipse miserrimus uiuo non filium sed filij funus amplectens: uiuo post eum, ante quem debueram mori.* Troum socia arma secutum Obruerent rutuli telis. animam ipse dedissem. Atq; hæc pompa domum me, non pallanta referret. *Sic peccaui, quia fœdera iunxi cum teucris. ego debui rutulis pœnam. ego debui solus extingui, & dare animã uolens. finiret cruciatus meos ultimus dies. mihi fieret ista. tu plangeres senem. me tolerabilius uideret patria cecidisse, quam te:* Nec uos arguerim teucri, nec fœdera, nec quas Iungimus hospitio dextras. *Præsentes troianorum aliqui ne arbitrentur, causari euandrum, ꝙ per illorum amicitiam pallantem perdidisset: iccirco ait, non arguerim uos teucri in causa orbitatis meæ. nihil mihi amicitia uestra nocuit, nihil datæ dextræ attulerunt, quod posteritatem meam funditus uerteret. & mensarum communicatio nullam partem infelicitatis inflixit.* Sors ista senectæ Debita erat nostræ: *Debebantur hæc diuturno seni fatis inimicis aduersa. Vixi ut duram exciperem meę fortunæ sententiam. Compleuit illa inuidiam suam. non possum animis uestris ascribere, quod uos certum est accidere noluisse:* Quia si immatura manebat Mors uatum, cæsis uolscorum millibus ante, Ducentem in latium teucros cecidisse iuuaret: *Nititur probare troianis, ꝙ non ipsos occisi filij asserat causam. Si, inquit, immatura mors debebatur filio meo, utinam de uolscis facta prius uictoria cecidisset, esset quippe occisi gloriosa memoria, si manu eius teucri ducerentur in latium.* Quin ego non

est, absenti ferat inferias decoretq; sepulcro. nam & illic absentem mortuum intelligunt, quorum er rores sequentia probant. nã sequitur. Et cum frigida mors anima seduxerit artus, Oĩbus ũbra locis adero. Quũ mortua fuero, inqt, timebis me absentẽ, & quasi te infesta persequar sem per, & ubiq; terreberis.

Hic deficit expositio. 240. carminum.

Tum uos o tyrii stirpẽ, & genus omne futurum Exercete odiis. cineriq; hæc mitti te nostro Munera. Facta sunt hæc punicis incursationibus & bellis sub hannibale afrorum re ge, & scipione at regulo cæterisq; romanis ducibus. Ciueriq; hæc mittite nostro munera. quasi ali quid esset sensura post mortem, uel ex his, quę supra dixit, uel quæ infra complexa est. hæc, inquit, præstate pro muneribus cineri meo. Nullus amor populis nec fœdera sunto. Nec amor sit inter populos, nec fœderibus disidentes necessitas iungat. Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, Qui face dardanios, ferroq; sequare colonos. Nũc oli quocũq; dabũt se tem pore uires Littora littoribus cõtraria, fluctibus undas Imprecor, arma armis pugnent, ipsiq; nepotes. Veniet, inquit, tempus, quo nascetur quisquam ex ossibus meis, qui ferro & flamma troianum genus persequatur ob ultionem meam. olim, hic futurum tempus significare manifestum est. sequitur enim, quocunq; dabunt se tempore uires. nam & dabunt futu ri est temporis. rem locuta est impossibilem, utpote quæ non esset suæ mentis suiq; consilij. quando enim nasci homo ex ossibus mortui hominis potest? tamen qui inania sentire uoluerunt, dicunt hoc in hannibale extitisse. quod est absurdum. nam dido tyria fuit, hannibal pænus a genere dido/ nis longe remotissimus. melius est, sic intelligere, ut postulata persona nesciret se impossibilia po/ stulare: quod ipsum sequentia docent, quia dixit tanta sit inter meos troianosq; discordia, ut nec ipsa sibi conueniant littora, nec utriusq; littoris undæ misceantur. arma autem armis pugnent, ipsi- q; nepotes. fieri potuit inter multa, quæ emersura non fuerant. hoc ergo dixit possibile, solent enim mente capti etiam quod rectum est aliquando sentire. Hæc ait, & partes animum uersabat in omnes. Inuisam quærens quamprimum abrumpere lucem. Hoc est q̃ celeriter festina bat, inquit, mori, utpote quæ iocũda omnibus ipsi onerosa fuerat lux. impediebat nutricis præsentia, sed hãc inde cũ mandatis inanibus alienat. Tum breuiter barcen nutricẽ affata sichæi (Nã q; suam patria antiqua cinis ater habebat). Breuiter, inquit, locuta est. hoc .n. conueniebat uolenti maturius mori. Annam chara mihi nutrix huc siste sororẽ. Huc siste, hoc est huc in stanter adducas. cara mihi addidit benigni animi signum dicendo, care, ut per blandimẽta impetraret, quod illa propter onus prouectioris ætatis poterat recusare, quæ persona aptissima negotio fuit, ut cum mora pergeret, cum mora remearet. deniq; ut hoc sibi dido procuraret, non dixit, mit te mihi sororem meam, sed huc (inquit) siste, scilicet, ut cum ipsa ueniat, ut euntis & redeun tis aniculæ tardior & difficilis gressus perficiendo exitio largissimum spatium daret. Dic cor pus properet fluuiali spargere lympha. Alia mora, quia dum hoc anna expetebat, aliquid accedebat ad tempus. Et pecudes secum, & monstrata piacula ducat. Ecce aliud, quod afferret tarditatem, prouidere necessarias pecudes, & adducere. quarum se gnior gressus est, & afferre expiationibus necessaria. Sic ueniat. tuq; ipsa pia tege tem pora uitta. Pia & nutrix esse potest, & uitta, ut pia nutrix, aut pia uitta. quicquid tamen secuti fuerimus, rectum est. sic ueniat, intelligendum est, ita ueniat scilicet, ut cum his ueniat, quæ mandauit, & quomodo mandauit. incipit dicere mandatorum causas, ne qua suspicio

alio dignet te funere palla, Quã pius æneas, & quã magni phryges & quã Tyrrheni phrygesq; duces. *Nihil addã ad pompã funeris tui. nihil.n. factũ est minus, q̃ cõuenerat fieri. Ostendit æneas officia sua: eadem quoq; cum tyrrhenis complere troianos:* Tyrrhenũq; exercitus omnis Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto. *Hæc ad consolationem pertinent. Est enim quoddam in doloribus temperamentum, quo acerbitas ipsa minuatur. Leniebatur igitur doloris ipsius asperitas, quod & si mortuus pallas uidebatur. uirtutis tamen eius multa monstrabantur, & magna: Ibat quippe tyrrhenorum exercitus cæsorum trophæa portans: & in illa multitudine fuerat nullus, qui pallanteæ uirtutis testem non gestaret in ligno.* Tu quoq; stares immanis truncus in armis Turne. *In hoc, inquit, trophæorum numerum etiam tu esses turne, si ætas filij mei ætati tuæ congruisset, aut robur corporis eius tuo robori membrisq; conueniret: Recte in doloribus suis deformationem inserit turni. & quasi ita peragit causam, ut quod ille præferebat in sese, id iste facta uictoris & uicti comparatione deijceret. Si una, inquit, uos eademq; ætas, & robur corporis habuisset, trophæo tuo istorum numeris cumulares: atq; ille uiueret, ac de tuo quoq; interitu triumpharet.* Sed infelix teucros quid demoror armis? *Ipse reprehendit multiloquia sua, quæ dolore cogente urgebatur effundere: & reuera quum in patre breuis esse deberet sermo, ipse quoq; non misit breuitatem: sed iccirco uidetur multa dixisse, quia multas partes tetigit, multasq; personas: quæ si separantur, inuenietur breuem in singulis habuisse sermonem. Dixit quippe non hæc o' palla dederas promissa parenti. tu quoq; o' sanctissima coniux, & contra ego uiuendo uici mea fata. Item nec uos arguerim teucri. rursum redijt ad filij personam dicens: Quin ego non alio digner te funere palla. Dehinc ad turnum fecit apostropham. Tu quoq; nunc stares immanis truncus in armis, si esset par ætas & idem robur in annis turne: tandem igitur intellexit diutius se uagari non debere per multa, ne tantos & electos ex omnibus numeris uiros, atq; ultioni suæ necessarios, superfluo morarum spatio retineret. Quid, inquit, adhuc demoror teucros? quia si infelicitatem meam sit illorum leuatura præsentia, pergant potius, & repetant arma. hoc est dicere, q̃ hic uacui remorantur, eãt, dimicent, & orbitatem meam ultione compensent.* Vadite, & hæc memores regi mandata referte. *Vadite. hoc loco hortantis est potius, q̃ iubentis: & mandata mea regi perferte:* Quod uitam moror inuisam pallante perempto: Dextera causa tua est, turnum gnatoq; patriq; Quam debere uides meritis. *Quod uiuo post pallantis mortem, solam esse causam. ut eius mortis autorem persequatur fortis dextera tua. Intelligis enim te hoc debere meritis, ut per te contingat turnum uidere prostratum. hoc pallas exigit, hoc ego infelicissimus pater. Erat commodum uixisse post filium, si sub armis tuis turnus occumbat. & lachrymas meas interitus eius consumat, & tergat.* Vacat hic tibi solus, fortunæq; locus. *Reddendæ uicissitudinis locum solum istum fortuna tibi seruauit. expecto euentum atq; exitum necis hostilis.* Non uitæ gaudia quæro, Nec fas, sed gnato manes perferre sub imos: *Neq; enim delectatione lucis istius uiuo: aut fas est superesse orbatum tali filio patrem: sed ut nuntius ad inferos pergam, ac pallanti referam optatam ab hoste sumptam esse uindictam. Viuant, quibus iocundum est uiuere. uiuant qui non habent in uita, quod plangant. uiuant, quibus desunt tormenta, quæ uiuentes excrucient: mihi tantum optata succedant, ut filio referam confossum uirtute hospitis turnum. ego illius interitum ei nuntiem, cuius causa mori potius malo, q̃ miserabilem uitam iugibus seruare tormentis. Quod dixit supra meritis uacat hic tibi solus fortunæq; locus: non ab eo, quod est meritum, & merita declinauit, sed ad personas retulit. ab eo*

cogitationis extremę nutricis animũ cõmoueret. Sacra Ioui ſtygio, quæ rite incepta paraui, Perficere eſt animus. Omnia, inquit, hęc iccirco preſto eſſe deſidero, ut diti patri deſtinata ſacra ꝑſoluã. deinde ſubiungit, quæ ratio ſit eiuſmodi ſacra ſoluendi. Finemq; imponere curis. Volo, inquit, interpoſito ſacrorum ritu his finem imponere, quę cruciant animum meum. magna caligo uerborum fatetur, quid diſponat: nec tamen intelligi potuit. putabat enim nutrix hoc genere prouentuũ rum remedium, ut incolumi didoni uniuerſi remouerentur angores, neſcia quod illa malis ſuis mortis remedio fuiſſet terminum quæſitura. Dardaniiq; rogum capitis permittere flammæ. Vt in occaſione uelut ſacrificiorũ aboleret etiam illius memoriam, quem habuit inimicum. paraui quod ſemel poſuit, non ſemel accipiendum eſt, ut ſit, ſacra paraui, finẽq; imponere curis paraui. Dardaniiq; rogum capitis permittere flammę paraui, ut uideatur ſacra illa & propter ſolutionem ſuam paraſſe, & propter delendam eius memoriam, qui eam tam pernicioſe contempſiſſet. Sic ait. illa gradum ſtudio celerabat anili. Ambulabat, inquit, anus poſt mandata didonis non celeriter ut debuit miſſa, ſed ſegnius, ut ætas permiſit. proinde, quando remeare talis poſsit, cui ad annam peruenire difficillimum fuit? At trepida & coeptis immanibus effera dido Sanguineam uoluens aciem, maculiſq; trementes Interfuſa genas, & pallida morte futura, Interiora domus irrumpit limina, & altos Conſcendit furibunda rogos, enſemq; recludit Dardanium, nõ hos quæſitum munus in uſus. Deſcribitur quę nõ adhuc dubitaret mori, ſed quæ iã ſe uellet occidere. Trepida (inquit) fuit cæptis immanibus, hoc eſt turbata. hoc ei præſtabat mentis infanda deſtinatio. effera id eſt exaſperata in perniciẽ ſuã crudeliũ cõſideratione cæptorum uoluẽs oculos ſuffuſos ſanguine, maculis uero ſordidis genas hãbẽs uariatas, & ante futurã mortẽ iã pallida. Interiora aũt limina irrũpit, nõ dixit ingreſſa eſt, ſed irrupit, ut oſtẽderet furẽtẽ, qm̃ ſupra dixit, tu ſecreta pyrã tecto interiore ſub auras erige, merito ait interiora domus irrũpit limina, & conſtructam altius pyram furibunda conſcendit. eripuit e uagina gladium, quem obliuio properantis reliquerat non ad eos uſus, quos furor amantis inueniebat. bene autem addidit poeta, furibunda conſcendit altitudinem rogi, ut oſtenderet nullum de nece ſua poſſe cogitare, niſi quem primo amentia furoris oppreſſerit. Hic poſtquam iliacas ueſtes notumq; cubile Conſpexit, paulum lachrymis & mente morata Incubuitq; toro, dixitq; nouiſsima uerba. Quando ad ipſam uentum eſt pyram, & uidit ueſtes iliacas & cubile, unde malum omne contraxerat, ictum paululum diſtulit, quo fuerat peritura, incubuit ſuper torum lachrymãs, ut nouiſſima ante ſanguinem funderet uerba: quibus omnia conſolaretur, quę ſecum peritura cernebat. Dulces exuuiæ. Hic ſuſpendenda pronuntiatio eſt, nec iungẽdũ. Dũ fata deuſq; ſinebãt. Ne expreſſum mire moriturę uexemus affectũ, ut putetur illa ueſtes amare deſiiſſe: quas in tantũ diligebat, ut earũ fauillas ſuis uellet miſceri cineribus. amat igitur has, oſtendens ꝙ illas nõ odij ſed amoris cauſa ſecũ decreuiſſet incendi. hanc ergo eſſe meliorẽ pronuntiationem, & hunc præponendum intellectũ, tunc apparebit. quum ſenſus fuerit ordinatus, ut excludamus eos, qui iungendum putant. dulces exuuię dum fata deuſq; ſinebant: ut uideantur illouſq; dulces, quo fuerat peritura. ꝙ ſi amor earum mortis tempore receſsiſſet, non diceret, accipite hanc animam. quo affectu oſtẽdit cũ his ſe interire uoluiſſe, quas amabat. ſenſus ergo integer ſic eſt: quo expreſſo ipſe ſe intellectus ſine cuiuſquã opera demõſtrabit. dulces exuuię, uixi q̃ȝ diu deus & fata ſinebant. & quẽ dederat curſum fortuna peregi. Accipite hãc animã, meq; his exoluite curis. Qm̃, inqt eſtis dulces, uos debetis excipere ſãguinem meum, & aĩa mea uobis debet ĩfundi. Et nũc magna mei ſub terras ibit imago. Fui magna & adhuc magna ſũ. decet deteriorẽ ꝑuenire fortunã, ut felix ad ĩferos ꝑgã

quod est his meritis, ut fœminini generis sit, & faciat has meritas personas, aut masculini generis, & sit, his meritis hominibus. non tamen generis neutri, ut hæc merita, & his meritis dixisse uideatur. Terentius sic. Quid meritis huic dicto responsum est, crucem. Aurora interea miseris mortalibus almam Extulerat lucem, referens opera, atq; labores. *Multis locis poeta lucescentes dies describit: de noctibus tacet, consulens breuitati dictionis, quæ legentibus familiaris est. quid enim opus erat consligi sermone, quod ex diei nouo ortu probare potuit extitisse? orta igitur fuerat lux alma quidem, hoc est illustris & clara; sed importuna hominibus: quoties enim existit, refert opera, & labores, nec sinit in otio esse morituros:* Iam pater æneas iam curuo in littore tarchon Constituere pyras: *Confecta narratione interposita, quæ ad funus pallantis pertinebat, redit ad ordinatam dispositionem, ut cæterorum quoq; describat exequias. AEneas, inquit, & tarchon in ipso lucis exortu struxerant pyras, hoc est loca, quibus incendi funera potuissent:* Hic corpora quisq; suorum More tulere patrum. *Suorum corpora, an suorum patrum more incertum est: sed melius est sic intelligere, ut suorum corpora unusquisq; tulisse uideatur secundum patrum suorum morem, quanuis etiam sic posit intelligi, ut suorum non semel accipiatur. scilicet, ut suorum corpora singulæ partes tulerunt ad rogos patrum suorum more: quod si ita placet intelligi, consequens est, ut in exportandis funeribus diuersus partium fuerit mos, atq; aliter teucri, aliter tyrrheni uexisse uideantur:* Subiectisq; ignibus atris Conditur in tenebras altum caligine cœlum. *Non natura sua ignis fuerat niger sed ex uiribus lignis emisso ingenti fumo frustatus, usq; adeo, ut cœlum quoq; uideri non posset. Hæc quippe crassitudo tenebrosa confuderat.* Ter circum accensos cuncti fulgentibus armis Decurrere rogos. ter mæstum funeris ignem Lustrauere in equis: *Rogos omnes fune eorum more sacrorum ter circumiere currentes, & insidentes equis ter eos lustrauere:* Vlulatusq; ore dedere: *Et hoc ter factum intelligendum est.* Spargitur & tellus lachrymis, sparguntur & arma. *Hoc faciebat doloris immanitas. quis enim non moueretur amissione inflicta tantorum?* It cœlo clamorq; uirum, clangorq; tubarum: *Alterum pertinebat ad gemitus animi, alterum ad exequias bellatorum:* Hic alii spolia occisis direpta latinis Coniiciunt igni. *Tradebant igni, quæ rapuerant hostibus, & licit quæ:* Galeas, ensesq; decoros, frenaq;, feruentesq; rotas; pars munera nota. *Addidit etiam in quibus speciebus fuissent.* Ipsorum clypeos, & non felicia tela: *Quia dominorum uitam non defenderant, feruentes rotas accipere possumus aut ueloces satis, aut adhuc feruentes ex curru. Ex tritura enim axis & rotæ magnus feruor exoritur. In his speciebus, licet essent multæ ob pulchritudinem seruandæ, tamen promiscue omnes mittebantur in flammam. Hoc enim exigebat memoria defunctorum, ut quæ occisis latinis detraxerant, cum ipsis funeribus uerterentur in cinerem.* Multa boum circa mactantur corpora morti. *Circa multa hominum funera, multa boum corpora mactantur:* Setigerosq; sues, raptasq; ex omnibus agris In flammam iugulant pecudes. *Quocirca distinguendum est, multa boum circa mactantur corpora morti, & separatim pronuntiandum, setigerosq; sues, & raptas ex omnibus agris in flammam iugulant pecudes: ut singula diuersis animalium generibus aptentur: Et sit sicut est, plena locutionis integritas. Boues intelligamus esse mactatos. iugulatam uero porcorum & pecudum multitudinem in flammam positam.* Tum littore toto Ardentes spectant socios. *Perfectis rite solemnibus stabant spectantes socios per omne littus ardentes:* Semustaq; seruant Busta. *Busta sunt loca, in*

quæ feliciter uixi. incipit dicere atq; emunerare felicitatis suæ bona, quæ ulterius nolebat uiuendo uexari. nouerat enim, quæ metueret post æneæ nauigationem, & quæ possent infortunia seq. Vrbem præclaram statui. Nõ dixit, pfeci, sed statui. statuere est. n. instituere aliquod nouũ & quod fuerit nunquam. sequitur dicere quod præclaram, hoc est magnã. hoc idem est, quod ait. Mea mœnia uidi. Non nulli immemorem hic dicunt extitisse uirgilium, ut induceret didonẽ quasi de perfecta locutã esse ciuitate, quã ipse dixit in opere fuisse, quũ eam æneę in primo libro subiecisset aspectibus, hi non attendunt uim uerbi. nam ut dictum est statuĩ instituĩ significat, nõ perfeci. quod si ita est, ut de pfecta dixerit, statui etiam sic pro qualitate psonę accipiendum est, ut cõsolationis suæ causam perfectam dixerit, quæ fuerat imperfecta, eo animo dixit, uixi, hoc est enim uixisse, aliquam factorum memoriam reliquisse post mortem. Vlta uirum. Similis calumnia est propter sichęi mortem defensam non esse, quia pygmalion occisus nõ est, quum non sit unum genus ultionis. nam defendisse occisi mortem est prædã pp quã mactatus est, abstulisse. quo in facto pygmalion homo profundę auaritiæ & reus remansit & pauper. Pœnas inimico a fratre recepi. Ipsa fuit pœna deterior, ut uiueret, nec haberet quod p scelus se crediderat quæsiuisse. definit, qd sit statui, & qd sit ulcisci, qd pœnas recepisse. aut putamus eũ non afflictum esse tormentis animi, quod illum ipsum ne mercedem sceleris caperet, fœmina præuenisset. Iam uenit ad causam quæ eã decepit, & hãc more humani ingenij nõ actibus suis ĩputat, sed fortunę. Felix heu nimium felix, si littora tantum Nunq̃ dardanię tetigissent nostra carinę. Duraret, inqt, etiã nunc psperitas nostra, si facti mei sors troianorũ nõ incurrisset aduentũ, & si littora tãtũ nunq̃ dardanię tetigissent nostra carinę. Dixit, & os ĩpressa toro, moriemur inultæ? Sed moriamur ait, sic sic iuuat ire sub umbras. Post transactã, inqt, feliciter uitã, post statutam urbẽ, post pœnas reportatas ex fratre, solus dolor ẽ quod me in præsenti defendere nõ potui. plurali numero dixit, moriemur inultę. quia cũ uestibus etiam cũ soli aliquid faciunt aut dicunt pluralẽ sibi numerũ uendicare solẽt. fixa ergo facie erat in torũ cuius adhuc affectu etiam moritura tenebatur. dixit etiam inultę moriemur. tamen quoniã hoc expedit, moriamur. sic sic iuuat ire sub umbras. melius est, inquit, me inultam mori, q̃ ultionẽ quęrere, quæ prouenire non possit, & deterioribus casibus reseruari. Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. Pars, inqt, ultionis ẽ. si recedẽs hostis meus rogi mei flãmas aspiciat. Et nr̃æ secũ ferat omia mortis. Hoc est tristibus ominibus nauiget. Dixerat, atq; illã media iter talia ferro Collapsam aspiciũt comites, ensemq; cruore Spumãtẽ, sparsasq; manus. Nõ descripsit ictũ, quo dido cõfossa est: sed q̃ fecisset demõstrauit, ut ostẽderet celeritatẽ facti. nã nullus uidit pcutiẽtẽ sed cadentẽ, & ferrũ spumare inũdatione sanguinis. tanta autẽ uis fuit, ut exanimes manus defectione celerrima spargerẽtur. It clamor ad alta Atria, cõcussã bacchatur fama per urbẽ. Lamentis, gemituq; & fœmineo ululatu Tecta fremũt, resonat magnis plangoribus æther. Descriptio acerbi & repetini funeris potẽtis psonę, quę primo intra parietes cũ clamoribus plangebatur, ex illis exorta fama per urbẽ cucurrerat ululatus simul & gemitus, lachrymeq; p tecta. donec ipsa sidera uarijs clamorũ generibus ferirẽtur. hoc significat, quod alio loco dixit, & sidera uerberat unda. uult. n. tantũ ualuisse illas uoces, sicut illas undas, ut ulterius ire potuissent, nisi siderũ obiectus obstaret. terra autẽ & ciuitas omnis plãctu, ululatibus, & omniũ gemitibus psonabat. & sonus omnis peruenicbat ad cœlum. Non aliter q̃ si immissis ruat hostibus omnis Carthago, aut antiqua tyros, flãmæq; furentes Culmina perq; hominũ uoluantur p q; deorum. Sic oĩs carthago luctu reginę cõcussa est, ut qui tãtos ululatus & clamores audisset, putaret hostes occupasse carthaginẽ, aut tyrũ deletã, aut deorũ culmina subuersa. Audiit.

immisso. cart... Scipione Africa... ... tertio bello ...

quibus iam corpora arserunt. Primo enim pyræ dicuntur, & rogi: ubi uero arserunt, busta uocantur. Spectabant ergo donec semiusta hoc est non plene usta plenissime consumerentur. Nec auelli possunt. *Hoc est recedere inde non poterant, donec ignis partes expleret:* Nox humida donec Inuertit cęlum stellis ardentibus aptum. *Usq; eo ardentia funera seruauerunt, donec die consumpto nox ueniret.* Nec minus & miseri diuersa in parte latini: *Vbiq; miseros dicit latinos & hic uel maxime, quum eorum curabant exequias: qui in aliena causa innocentes perirent: ipsi quoq; similiter perituri: diuersa in parte, in parte scilicet separat.* Innumeras struxere pyras: *Dicendo innumeras, ostendit eos multo maiori clade esse affectos, quam fuerant alterius partis afflicti.* Et corpora partim Multa uirum terræ infodiunt, auectaq; partim, Finitimos tollunt in agros, urbiq; remittunt. Cætera confusæq; ingentem cædis aceruum. Nec numero, nec honore cremant. tunc undiq; uasti Certatim crebris collucent ignibus agri. *Stragem de istis factam, quam late describit? posuit innumeras pyras: & quam non posset flamma omnes exurere, multos, inquit, congesta corpora mole terræ mandabant: alios portabant ad finitimos agros: alios ad urbem demitebant, imitati exemplum æneæ in pallantis causa: quanta fuit copia corporum? ut hæc locus ferre non posset? Cæteros, quum multi fuerint, non facili cognitione discerni potuerunt. hoc facto uasti agri hoc est latissimi undiq; atq; ex omnibus partibus collucebant:* Tertia lux gelidam cœlo dimouerat umbram. *Primam lucem descripsit, & tertiam, compendio etiam secundam extitisse significans.* Mœrentes. *Idest tristes, quis enim in curatione tot funerum tristis non existeret?* Altum cinerem, & confusa ruebant Ossa focis, tepidoq; onerabant aggere terræ. *Separata ossa atq; exempta cineribus tepido aggere, quoniam tanta uis fuit incendij, ut eius uim etiam exemptum triduum non ualuisset excludere.* Iam uero in tectis prædiuitis urbe latini Præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus. *In tectis latini prædiuitis, & in urbe. in enim bis debemus accipere. duo, inquit, gerebantur in duobus locis, præcipuus fragor, & longe pars maxima luctus. Singula singulis locis dedit, fragorem tectis latini, in quibus agebatur consilium, & luctum ciuitatis. Fragor est fractæ sonitus uocis, qui nascitur tunc, quum multi turbantur. Fragor igitur fuit in latini domo non leuis: sed maxima pars luctus propter salutis communis causam, & propter latini diuitias. Longe autem, hoc est ualde pars maxima luctus in ciuitate. Fecit comparationem propterea, quia & troianis inflicta fuerat clades. non enim sine amissione aliquorum potuerunt superiores existere: sed in latinorum parte longe maximus fuerat luctus. hoc est plusquam grauissimus. Interea quum tres gradus sunt, inuenitur ista comparatio ipso superlatiuo superior. exponit iam per partes, qualis esset luctus, uel per quas personas cucurrisset:* Hic matres. *Scilicet, quæ perdiderant filios:* Miseræq; nurus: *Quarum mariti ceciderant:* Hic cara sororum Pectora moerentum. *Quæ gemebant interitum fratrum:* Pueriq; parentibus orbi. *Idest, qui perdiderant patres:* Dirum execrātur bellum turniq; himinæos. *Omnes in una sententia constituti execrabantur belli acerbitatem, & nuptias turni. Bellum quippe nullum existeret, si turni pro nuptijs improbitas quieuisset. Descriptio in bellis sexus ætatis tantum ponderis habet ad exprimendam partem luctus longe maximam, ut ostendatur extincta omni iuuentute solos, qui consilio intererant, & mulieres tantum ac pueros superesse.* Ipsum armis, ipsumq; iubent decernere ferro, Qui regnum italiæ, & primos sibi poscat honores. *Omnes iustis uocibus exclamabant, ut in causa sua ipse uel ferro dimicationis sub-*

Hic distinguendum est, dehinc addendū. Exanimis trepidoq; exterrita cursu Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis, Per medios ruit, ac morientem nomine clamat. Audiit, & cū audisset sororis interitū soror exanimis facta aduolauit turbata ferali nuntio, & morientē uocare cœpit nomine suo. iccirco separandū diximus, Audijt, quia multi, audijt exanimis, pronuntiant, quod contra est: nā audiit, & accepto nuntio exanimis facta aduolauit. hoc rectū est. cæterū audiit exanimis, non est uerum, non enim anteq̄ audiret exanimis fuit, quum non fuisset causa, quum igitur audisset, & ex eo quod audiit, exanimis fuisset effecta, ut in doloribus fieri solet, unguibus ora sua utpote unanimis soror fœdabat & pectora pugnis. his accipiendum est fœdans, ut sit, fœdans ora unguibus, & pugnis fœdans pectora. per medios ruit: non dixit uenit, sed ruit. hoc enim faciebat doloris immanitas, & morientem nomine clamat. nec in totum mortua fuit, nec in totum retinebat uitam. sic eam quoniam ex maiore mortis pondere premebatur nomine uocitabat. quæritur cur dixerit nomīe clamat, & cur nō secutū sit didonis uocabulū. Hoc illud germana fuit? Aut quid necesse fuerit eā clamari. cum nomine igitur uocari oportuit eam, quę maxima leti parte oppressa uanescentibus iā mente oculis nesciret, quæ loqueretur. quia tamē accipere aliquid auribus potuit, addi uocabulum debuit, cuius integratio est, quod non didonem, sed germanā dixit. bina.n. nomina homines habent, unum naturæ ac sanguinis, quo se debent appellare coniunctæ personæ, ut est nomen patris, matris, aui, auiæ, sororis, fratris, patrui, amitæ, filij, filiæ, nepotis, neptis, auunculi, materteræ, & cætera quæ complecti longissimum est. aliud nomen quod iccirco alicui apponitur ut eo ab extrariis uocitetur. cum igitur aliquam personam necessitudine coniunctam uocamus, aut cum ea loquimur nomine naturali eam appellare debemus, ipso docente uirgilio, qui ait, O pater o hominum, rerumq; æterna potestas, O genitrix quo fata uocant, aut quid petis istis. Item, nate meæ uires, mea magna potentia. nate mihi uita quondam, dum uita manebat Care magis, Item, o soror ut dudum agnoui, cum prima per artem fœdera turbasti. exempla ista sufficiant doctis. aliarum personarum legendo repperient. interea redeamus ad amnæ consilium. debuit enim morientem germanæ nomine appellare, ut sentiret sororem suam esse præsentem. ergo apparet recte positum, & morientem nomine clamat, & recte consecutum, hoc illud germana fuit. Me fraude petebas. Hoc rogus iste mihi, hoc ignes, areq; parabant? Hæc dictio, quæ dolentis & repentini casus scelere commota est, continua esse non potuit. deniq; sese non sequitur. ait .n. hoc illud germana fuit, & non dixit quid fuerit. patebat enim, quid illud esset, quod in querelam ueniebat. deinde transit ad aliud, me fraude petebas? decipit hominem, qui fraude aliquem petit, deniq; deceptionis ipsius partes & causas infra ostendit, hoc rogus iste mihi, hoc ignes, aræ q; parabant? huc inquit tendebat rogus, ignis, & ararum præparatio? inde se ad aliud transtulit, dicēs Quid primum deserta querar? Deserta sine sororis solatio, hoc est singularis & sola. partes sunt istæ deceptionis, quarum prima fuit in qua sororis solatium perit. Incipit alia. Comitem ne sororem Spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses. Si remotis, ait, dolis, quid disponeres sorori esses sine fraude confessa, uenissem tecum ad extrema fatorum ultimaq; consortia. Item ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset. Et quas unus iunxerat germanitatis affectus, unū genus mortis eadem simul momenta consumerent: perindeq; fieret, ut altera alterius durum non uideret exitium. addit alia, ut magis exacerbet, quæ superius dixit. His etiā struxi manibus. Quod est deterius, dū tibi, inquit, præparo nescia, quę exitiū tuum complere potuissent, manus meas parricidij crimine polluisti. Patriosq; uocaui Voce deos. Et ne deesset aliquid sceleri, diis testibus patriis ista cōposui, & cū arbitrarer profutura saluti tuæ, quę instā-

iret incertum, qui primatum sibi uindicaret & regnum. Ingrauat hæc sæuius drances. Ipse est, qui æneæ dixerat. Et te, si qua uiam dederit fortuna, latino iungemus regi. quærat sibi fœdera turnus. Ecce inuenit uiam, quam dedit cupienti fortuna. nociturum quippe urgebat naturalis feritas, iusta quoq; causa, occasio temporis, & uniuersorum unus idemq; consensus adiuuabat ardentem. facile enim poterat obtinere, quod si ante cuperet implere non posset. Quando enim persuaderet inuitis? qua arte, quoue sermone singulorum animos concitaret in odium turni? Ecce omnia compendio tenuit. Properansq; grauabat Tonitibus odii: Ne quo casu inuidia tanti fremitus debilitata languesceret: Solumq; uocari Testatur, solum posci in certamina turnum. Grauabat causam turni consentiendo cæteris. cæterum pro uoto suo eadem dicebat esse facienda, quæ ex illis audierat. Grauabat ergo confirmando, quod senserant alij. Multa simul contra uariis sententia dictis Pro turno, & magnum reginæ nomen obumbrat. Multa uirum meritis sustentat fama trophæis. Erant in illa congregatione nonnulli, qui turni fauore ducerentur. faciebat hoc reginæ gratia, cuius nomen umbra quadam illam extenuabat inuidiam, & eundem uirum sustentabat aliquantulum superioris temporis fama, & numerus trophæorum obumbrat & sustentat. magnam in turni partibus desperationem monstrat. nam obumbrat nihil ualidum significat. sustentat autem nullam subsiantiam securitatis admittit. nam ubi aliquid est, quod per se stare non posit, adminiculis ad tempus fulctum sustentatur, & regitur: quæ si detracta fuerint, cadit & desertum auxilijs terræ prosternitur. ex quarum conflictu & uario a diuerso sententiarum metu magnus fragor oriebatur: Hos inter motus medio flagrante tumultu Ecce super mœsti magna diomedis ab urbe Legati responsa ferunt. Inter hos, inquit, motus. quos supra descripsit, eorum scilicet, qui ex publicis cladibus fuerant fracti: accreuit aliud malum, quod cumularet clades inuentas. flagrante, inquit, tumultu. flagrat quidquid ui maioris doloris accenditur. ecce super. Ecce nonnullis in locis, quid significet, exposuimus. nam inopinatum nuntiat malum & graue satis ac uehemens. Vt ecce autem à tenedo gemini tranquilla per alta. Et ecce autem elapsus pyrrhi de cæde polytes: & Ecce furens animis aderat tirinthyus. nunc quoq; non dubitatur non tam noua aduersa uel sola, sed illis, quæ iam fuerant, uel quæ tractatus habuit, deteriora superuenisse. non enim uacat, quod dixit ecce super, quum cladibus tantis non remedium, sed augmentum uideretur allatum. Magna mœsti diomedis ab urbe legati responsa ferunt. quod tam infelicissimam, quam ab eo & ex ea urbe expectatum perisset præsidium. unde plena fiducia sperabatur esse uenturum. negat diomedes auxilium uetus, & pertinax troiani nominis, inimicus negat magna fulctus opulentia: ueniamq; laborantibus & in tanto tumultu constitutis pro armorum auxilijs. uerba & legatio inefficax redit belli tempore, non uires adducens, sed inanes fabulas portans tristis. Præterea, ut etiam tacita, quid mali ferret euidenter uultus sui testimonio demonstraret. Nil omnibus actum Tantorum impensis operum; Nil dona nec aurum, Nec magnas ualuisse preces: Referebant legati omnia, quæ humanitate uel commodo flectere homines solita essent, esse contempta. Primum dona, quæ meritum procurare debuissent, & offerentes gratos efficere. De hinc aurum quod humanum ingenium etiam nulla interueniente odij causa sæpe transducit. Vim dicti huius siquis uolet aduertere, consideret hostem ueterem non esse permotum. unde corrupti quam plurimi patrias suas cum ciuibus uendiderunt. unde fides castitatis abrupta: unde soluta amicitia: unde affinitatis iura uiolata: unde prodita imperia ipso in plurimis testante uirgilio. Dixit quippe, Vendidit hic auro patriam. Et quum de polydoro lo-

ter implebā, eosdem ipsos gerendis rebus fautores adhibuit. Sic te ut posita crudelis abessem? *Et hoc amplius infœlix, ꝙ in hisce casibus posita affui ego crudelis & sæua*. Extinxti te, meq; soror, populūq;, patresq; Sidonios, urbēq; tuā. *In summā collegit, quæ mala ex orta sint illa mortua. Extinxisti, inqt, te soror. & me extinxisti, & populū, hoc est plebē, patresq; sidonios, urbēq; tuā tuo interitu ꝑdidisti. more humano uirgilius plangētis descripsit affectū, dicēdo, ea dē me ad fata uocasses. Idem ambas ferro, atq; eadem hora tulisset. dixit illa, quod factura non fuerat. cæterum si futurum diceret, mox sese iugularet habens occasionem gladij, quo perierat soror*. Date uulnera lymphis, Abluam. *Hoc fuit, quod morienti potuit exhiberi, lauare uulnera post uerborum finem*. Et extremus siquis super alitus errat Ore legam. *Obseruare enim uolo exeuntem spiritum, ideo hoc dixit, quia hunc carissimi colligere se posse arbitrantur, licet teneri non possit. Ore legam, dubium est, utrum ore suo an ore morientis quolibet genere fiat. fit in cassum, quia quod incorporale est nec excipi potest nec teneri*. Sic effata, gradus euaserat altos, Semianimemq; sinum germana amplexa fouebat Cum gemitu, atq; atros siccabat ueste cruores. *Continebat semianimem soror protestans gemitibus dolores suos. siccabat autem cruorem ueste, quæ cruorem sorbuerat: ut sit a contrario argumentum. nam cum omnia humectentur unda, madidaq; reddantur, solum uulnus siccatur & sanguis, si lauetur. hoc genus dictionis & in libro decimo posuit sic, tyberini ad fluminis undam Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat*. Illa graues oculos conata attollere, rursus Deficit. infixum stridet sub pectore uulnus. *Voluit oculos, & aperire non potuit, opprimebatur enim letali uiolentia uulneris. ideo sub pectore, ut significaretur quā partē corporis illa ꝑcussisset*. Ter sese attollēs, cubitoq; annixa, leuauit. Ter reuoluta toro est, oculisq; errantibus alto Quæsiuit cœlo lucē, ingemuitq; repta. *Signa, quę moriēs dedit, ostendebāt eā facti plenitudinē gemere, quod iā emēdari nō poterat. deniq; frequenter se erigere uoluit, & quoties hoc nitendo aggressa est, toties superata succubuit. errātibusq; ꝑ diuersa oculis frustra quæsiit cælo lucē, & cū hanc repperisset, ingemuit, ꝙ amissam recuperare non posset*. Tum iuno omnipotens longū miserata dolorē Difficilisq; obitus. *Miserata iuno longū dolorē, & difficilē mortē cupiens relaxare*. Iri demisit olympo. Quæ luctantē animam, nexosq; resolueret artus. *Omnia, que uita constant, sibi inuicē nexa sunt: sed cū resoluta fuerint, atq; a sese recesserint, afferunt mortē. in hac parte iunonis est nota iuuantis morientem, ut celerius spiritum efflaret, quæ siquid posset, uitam præstare debuerat, aut uiuēti subuenire, cum decerneret mori. Dicitur ratio quę ei difficiles obitus faceret*. Nā, quia nec fato, merita nec morte peribat. *Nec fato, inquit, nec morte merita, hoc est nō secundū institutum naturę, quod a fatis attributū est hominibus scilicet, ut nulla ui adhibita moriantur. tunc enim difficilis mors est, quum non consensu naturæ spiritus redditur, sed extorquetur uiolenter, & truditur*. Sed misera ante diē. *Hoc est ante tēpus, quo natura potuit afferre cōsensum*. Subitoq; accensa furore. *Dixit, qua causa natura præuēta sit. furor inqt hanc cōpulit repētinus, ut appeteret mortem, quam nondum natura permiserat. subito furore dixit, non tantum repentino, uerumetiam nō pertractato. furentes. n. consiliū nō habēt, & mox quicqd occurrerit faciūt*. Nōdū illi flauū proserpina uertice crinem Abstulerat, stygioq; caput dānauerat orco. *Nec ꝓserpina uenerat, quæ exutū crinē orco solēniter traderet. nōdū. n. ut dictū est, naturę uenerat tēpus*. Ergo iris croceis ꝑ coelū roscida pennis Mille trahēs uarios aduerso sole colores Deuolat, & supra caput astitit. *Ex occasiōe dixit poeta iris arcū iccirco coloribus distictū, ꝙ aduersus solē radietur*. Hūc ego diti sacrū iussa fero. *Bñ dixit iussa, qa quod factura fuerat, alieni fuit offic*ij

quaeretur, haec posuit. Fas omne abrumpit, polydorum obtruncat & auro ui potitur. *in pygmalionis & sichei fabula hoc modo asseruit, aurum fuisse causam sceleris perpetrandi.* Ille sicheum Impius ante aras, atq; auri caecus amore Clam ferro incautum superat. *Postremo, ut aurum assereret scelerum causam, ita conclusit.* Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames, *ut ostenderet uniuersas criminum formas auiditate auri esse susceptas, & incitari posse, si auri prouocentur ardore. Haec aeneae laudem spectant, ut diomedes non aurum contempsisse, sed ipsum aeneam timuisse uideatur.* Nec magnas ualuisse preces, *nouissimo loco posuit magnarum meritum precum, non quo maior esset impetrandi spes uerbis supplicibus, quam in corruptione materiae: sed ut ostenderet contempto praemiorum & munerum commodo, gratuitum officium etiam fusis precibus facilius pernegari:* Alia arma latinis Quaerenda, aut pacem troiano ab rege petendum. *Haec fuit summa responsi. qui enim nihil petentibus praeter consilium dederat, nō debuit plurimis loqui, quippe ne in totum beneficio uacuo reuocaret, mandatis instruxit, ut aliunde auxilium quaererent: aut ab eo poscerent pacem, quem non possent superare certamine.* Deficit ingenti luctu rex ipse latinus: *Praeclare ipsi latino dedit luctus maximam partem. In omnibus enim bellis regum est periculum maximum, quum ipsorum causa pugnatur: considerabat iste statum imperij sui spem filiae patrisq; responsa, contra quae fuerat factum.* Fatalem aeneam manifesto numine ferri Admonet ira deum, tumuliq; ante ora recentes. *Inueniebat aeneam reuera diuinis nutibus regi. probari autem hoc ipsum ex eo, quod irata numina propter contemptum dispositionis suae pro tantis, quorum busta & tumuli sub oculis erant, poenas exegissent: firmabat haec diomedes in actus, quem constabat salutem suam odio ueteri, donis, auro & precibus praetulisse:* Ergo consilium magnum, primosq; suorum Imperio accitos alta intra limina cogit: *De summa reip. tractaturus, quum praesentia discrimina uiderentur, consilium non leue ut in leuibus causis fieri solet, sed pro negotij qualitate magnum, latinus contrahere gestiens, primos quoq; non honore solum sed consilio etiam et autoritate praestantes, neq; alienos sed suos: quorum tractatibus instrui fideliter posset, iussit acciri, poterat enim id facere, qui cogebatur necessitate publica, & qui regiae potestatis culmine ferebatur. Alta, inquit, intra limina cogit. Interiorem domus significat partem, cum dicit. alta intra limina. Ostendit poeta se immemorem sui, & descriptione uestibuli regiae domus se dixisse in curiam solere congregari. sed tali tempore, & in tali causa non ille locus fuerat necessarius: qui pacis more consilijs prosperis celebrari consueuerat: sed multo secretior & suscipiendae praeter solitum multitudini satis aptissimus. Certe quum concilium, non curia ingrueret, non loci solemnitas, sed capacitas fuerat necessaria. Cogit, inquit. in eo quod dixit cogit, duplex potest intellectus occurrere. uidetur enim ideo dictum. cogi, quia regis imperio non sponte ueniebant: potest uideri & cogit quum concilio habendo multitudo hominum communi necessitate hominum urgente congregabatur:* Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis Tecta uiis: *Moralis descriptio. uenerant, inquit, acciti & plenis uijs, hoc est uicis confluebant ad latini regia multitudo inaestimabilis: ut non hominum congregatio, sed undarum in tecta ipsa defluere uideretur. faciebat hoc periculorum communium moles, & humana curiositas. uocatis enim patribus intelligebatur esse aliquid magnum, & magis pro temporis ratione suspectum, quod prudentum consilia flagitaret:* Sedet in mediis, & maximus aeuo, Et primus sceptris haud laeta fronte latinus: *Dixit duas causas, quarum merito latinus uniuersis extrinsecus stantibus solus adesset in medio: & aetate, inquit, praecedebat omnes, & potestate regali. aduersa omnia etiam*

perindeq; ab usurpationis crimine potuit excusari, quæ potioris habuit faciundi autoritatem. Teq; isto corpore soluo. *Hoc, inquit, facio, ne diu crucieris.* Sic ait, & dextra crinem secat. *Sectum crinem quid secutum sit nectit.* Omnis & una (*inquit*) Dilapsus calor, atq; in uentos uita recessit. *Exectionem crinis finis uitæ consecutus est. impleta est pæna periurij. supra enim dixit. sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras pallentes umbras herebi, noctemq; profundam, Ante pudor, quam te uiolem, aut tua iura resoluam.*

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER QVARTVS FINIT. INCIPIT QVINTVS.



VPRA *dixit troianos nauigasse: sed interposita descriptione actuum di donis & mortis eius, nauigationis ipsorum diuisa narratio est. Ad hanc igitur poeta regreditur: quia quod interposuerat, constat impletum. ergo subiungit.* Interea medium æneas iam classe tenebat Certus iter. *Interea, hoc est, dum illa perageret fata sua, æneas aliquantum prouectus est. nam iam tenebat medium iter, hoc est in alto iam fuerat constitutus. sic & in tertio libro ait.* Graditurq; per æquor Iam medium, nec dum fluctus latera ardua cinxit: *certum autem securum debemus accipere, quia iam longe esset, & nullum aduerteret sequi.* Fluctusq; atros aquilone secabat. *Qui intellectum loci istius duris interpretationibus dissipant dimisso eo, quod intelligi debet, argumentatione superflua perquirunt, quod poeta nō sensit. dicunt enim aquilone uento a carthaginis littore ad italiam nauigari non posse: perinde q; æneam non aquilonis suffragio nauigationem mouisse: sed uento alio, qui posset in italiam ducere, fluctibus tamen ab aquilonis parte uenientibus, qui proxime præteritus diceretur extitisse. hoc posset uideri aliquatenus uerum, si æneas illo tempore ad italiam nauigaret. licet enim in prima admonitione iussus sit italiam quærere, in secunda tamen fugere cogebatur, & se instantis periculi contemplatione finibus liberare carthaginis. proinde uento aquilone reuera exclusum, sed non ita, ut ipso tempore ad italiam tenderet. tunc enim quocunq; & in quamlibet cæli partem fuerat fugiendum. deniq; hoc ei (ut iam diximus) in secunda monitione mandatum est. non ut iret ad italiam, sed ut imminente discrimine opportune flantibus uentis fugeret, opportunus autem fuerat non ad italiam sed ad fugam, & cum unicuiq; per maria propter ingruentis mali necessitatem fugiendum est, non quo uoluerit sed quo potuerit, nauigauit. Intelligamus ergo fluctus aquilone atros, q flaret in præsenti & suffragium fugienti sufficeret: non qui flasset aliquando. si enim ex carthaginis littore ad italiam nō ducebat aquilo, perducebat tamen quocunq; fugientem. similis locus est, cū æneas fugeret arpytas.* Tendunt uela noti, fugimus spumantibus undis, Qua cursum uentusq; gubernatorq; uocabant. *Nā & illic dimisimus, inquit, quo tendebamus, & iuimus quo potuimus, hoc est euidentis periculi metu nauigabamus in eam partem maris. in quam nos, non consilium ducebat, sed gubernator & uentus. Item cū imminere cyclopes cernerentur ait,* præcipites metus acer agit quocūq; rudentes Excutere,

nia etiam tacitus nuntians mæstitia contractæ frontis & sui uultus aspectu. Atq; hic legatos æthola ex urbe remissos Quę referant fari iubet,& responsa reposcit Ordine cuncta suo. *Nouerat latinus aduersa relaturus, & hæc putauerat ipse ad cũctos afferre. sed aliter multitudini, quæ fauore turni ducebatur, persuaderi non posset, quod de ænea sentiebatur, nisi ex ipsis audisset, qui ab urbe diomedis fuerant regressi. Ait igitur, atq; hic, hoc est in illa congregatione conuentus legatos æthola ex urbe remissos. Remissos, ut ostenderet diomedem quoq; ad uicem legationis suæ, legationem aliam per eos, qui missi fuerant remisisse. sic ergo audiendi fuerant, ut missi. sic rursum, ut remissi: ut officium duplex, & duplicis muneris sarcinam sustinere uiderentur. unam quippe legationem peruexerant mandantibus italis, retulerant alteram ex sententia diomedis, qui dixit, alia arma latinis quærenda, aut petendam pacem ab ænea, quæ referrent, fari iubet*. *Loqui enim in conspectu publico non possent, nisi rex primo iussisset. quæ referant, hoc est qualia reportet, & cuius spei quantæq; substantię*. *Et responsa reposcit, ordine cuncta suo. Præuenit legatos, ne usi relationis compendio supprimerent ea, quæ sopiendo bello fuerant necessaria: quanto. n. ex aduersis relationibus deiiciebatur animus populi: tanto proficere poterat, quod optimo studio pro ænea partibus cupiebat impleri*. Tum facta silentia linguis. *Curiositatis hoc fuit, & regalis reuerentię. nam quum rex iubet aliquem loqui, eadem iussione cæteris inducit silentium: Accedebat ad publicam, ꝙ unusquisq; erat in propria salute sollicitus: iccirco silentium præbebat, ut quid sibi spei super esset, posset audire*. Et uenulus dicto parens ita farier infit. *Atq; ita uenulus, qui potior legatis cæteris fuit, iussis obtemperans sic instituit loqui*. Vidimus o ciues diomedem, argiuaq; castra, Atq; iter emensi casus superauimus omnes. Contigimusq; manũ, qua concidit ilia tellus. *Mira arte uenulus tuetur personam suam, & fideliter impletam legationem magno nixu conatur ostendere. quis enim crederet conuentum contra ueteres amicos diomedẽ auxilia negare potuisse? quę res quũ satis impossibilis esset, nec illud potuit admitti uisum illũ, uel usq; ad illius sedẽ cuncto labore peruentum. quapropter omnibus quę fuerant suspecta, prouidenter occurrit dicendo. Vidimus o ciues diomedẽ: addidit quoq; uidimus, & castra graiorũ. potuit. n. fieri, ut diomedem legatio ipsa in alienis regionibus reperisset. Iccirco & ipsum præsentẽ, & copias, quas daret, si uellet, præsto, ait, inuentas, ut ostenderet uoluntatẽ solã, non etiã iuuẽtutis subsidia defuisse: affectu uero legationis implendę sic animatos, ut casus omnes, & uiarũ longissimos tractus assereret esse transmissos. Noluit casus lõgioris itineris specialiter dicere, quũ generalitas tanta complectatur, quanta sibi æstimatio uoluerit uindicare, & cõmendando laborum merito ipsa potiusꝙ specialis enumeratio cõgruebat: Accedebat ad hæc, ꝙ mora non erat facienda uere necessariis, & mature perueniri debuerat ad ea, quæ populus cupiebat audire*. *Contigimus, inquit, & manũ qua concidit ilia tellus. solemnitatẽ solutationis mutuæ ostenditur tetigisse, ut tenuisse se assereret manum, qua ipsa troianæ regionis terra monstraretur esse subuersa: qui post hoc factum crederet auxilia non daturũ, qui dexteras iunxerat. Hæc omnia propter fidem rerum congessit dicendo, uidimus, uidimus & castra graiorum, & ad hæc magno labore peruenimus, & contigimus manum, qua concidit troia, ut ostenderet ad impetrationem auxiliorum non legationis sollicitudinem, sed diomedis defuisse consensum, dehinc adhibetur maior fides ex actibus diomedis, quo magis constaret uisum*. Ille urbem argiripam patrię cognomine gentis Victor gargani condebat Iapygis aruis. *Quis non crederet uisum diomedem, quum & actus eius legatio cauta diligensq; narraret, & adiungeret plurima, quæ fidem facerent uniuersis. nam & condi patriam, & nomen eius, & unde id nomen traheretur & fortunam condentis dixit*. Postꝙ introgressi.

& uentis intendere uela secundis. non secundis quasi ad italiam ducentibus, sed secundis ad pericula fugienda. potest & sic intelligi, ut usurpatum sit, aquilonis nomine, alterius dici debuisset, sicuti & supra posuit, Zephiros audis spirare secundos, hoc est uentos. Non enim multi sunt zephyri, & alio loco ait, & in tutum uersis aquilonibus actam, nam & illic usurpatio facta est nominis, & numeri. ut uno uocabulo omnes significarentur, qui remotis uentis, quos eolus immiserat, aliorum flatu troiani liberati uideantur. utraq; igitur expositio habet rationem suam. ut iam ipse aquilo uerus fuerit, qui posset quolibet ducere, aut sub aquilonis nomine alterum dicere, qui suffragium fugientibus ferret. item dixit & mediis aquilonibus ire, & hibernis spirabant flatibus euri, & semper spirantes frigora chauri. Item nec meminit surgentes pampinus austros. Moenia respiciens, quæ iam infelicis helisæ Collucent flammis. Quod dixit mœnia respiciens, aut affectus loci fecerat, quem inuitus reliquerat, aut metus, ne forte aliquis inde secuturus fuisset. sed dum hac causa carthaginem respicit, quam intento animos intuebatur, quamq; incolumem reliquerat, repente uidit ardentem, quæ iam infelicis helisæ Collucet flammis, hoc ex persona poetæ bene auditur, qui sciebat unde ignis esset exortus. redit ad æneæ, troianorumq; personam. Quæ tantum accenderit ignem Causa latet. Causa conflati incendii ex aperto nosci nō poterat. Duri magno sed amore dolores Polluto. notumque furens quid foemina possit, Triste per augurium teucrorum pectora ducunt. Intelligi dabatur coniectura currente malum fuisse. quicquid ignis ostenderet. notum enim fuit exemplis docentibus quid in huiusmodi causis possit doloris acerbitas, quid mali futurū, cum amor læditur, quid fœmina cogitare, quum propter leuitatem sexus amoris etiam furore percellitur. Hæc troiani cogitantes, ignis augurio colligebant aliquid mali in illa ciuitate iuxta salutem didonis esse commissum. Ordinatur sensus sic, quæ tantum accenderit ignem, causa latet. sed duri dolores magno amore polluto, notumq; furens quid fæmina possit, per ignis triste augurium teucrorum pectora ducunt, fæminarum dolores uel maxime in causa amoris uult uirgilius ostendere satis esse grauiores. quantum enim in ultione reportanda per infirmitatem sexus minus possunt, tanto in sese supplicio uertunt, quod exigere de alio nequiuerunt. Hoc discutiebant troiani necessitatem didonis personamq; tractantes, & licet uerum inuenire non possent. sciebant tamen (ut diximus) triste esse, quod nuntiabat incendium. Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla Apparet tellus, coelum undique, & undique pontus. Magna descriptio, magnus nauigantis accessus. primo quippe cœperunt remis, dehinc uelis uentus est allatus, & illousq; in terras teucrorum durauit aspectus, donec carthaginis solum appararet incendium. ecce iam tantum prouecti sunt, ut subtracto terrarum & illius ignis aspectu solum cælum uideretur & pelagus. Olli cæruleus supra caput astitit imber Noctem hyememque ferens, & inhorruit unda tenebris. Post hæc, inquit, exorta sunt nubila, nimbi ēt. hic pluuiæ describūtur & accedētia ex ipsis. secuta sunt enim nox, tenebræ, frigus, atq; horror undarum, quarum formidolosus aspectus accedente multiformi terrore cumulatus est. Ipse gubernator puppi palinurus ab alta, Heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi? Quid ue pater neptune paras? Tanta fuit elementorum confusio, ut palinurus ipse, qui gubernandi arte pollebat, regendi cursus peritiam perdidisset. deniq; turbatus ingemuit, & dixit, dolenda fortuna nostra. nihil enim boni omnia ista significant. Nescio quid neptune minaris aduersi. ecce palinurus præuidit malum, & gemuit. Sic deinde locutus. hoc est breuiter locutus, deinde. Colligere arma iubet, ualidisq; incumbere remis. In illo enim omnium metu consilia potius fuerant adhibenda, q̄ uerba.

Introgredi est hoc loco, ꝙ introgressi fuerunt ad diomedē gradiendo, ut dexteras iungerent: & factum est, quod est signum susceptæ amicitiæ, ut in octauo congressi iungunt dextras, mediisq; residunt sedibus. Ergo postq̃ introgressi, inquit, sumus. Et coram data copia fandi. Et data est potestas cum præsente loquendi. Munera præferimus. Præcedere enim obsequium & commoditas munerum debuit, ut secuturus sermo aures diomedis gratanter intraret. Nomen, patriamq; docemus. Diximus, qui essemus, & unde, qui bellum intulerint. subtilitatem narrat, qua usus est apud diomedem, ut diceret troes bellum intulisse, quod non fuerat factum. deformare quippe eos licet, falso conuenerat, ꝙ in suis sedibus, uictiq;, ꝙ peregrini, ꝙ naufragi ciues bello per insolentiam prouocassent. Quæ causa attraxerit arpos. Quanta breuitas relationis? quam sic proferri conuenerat? uel quia alia urgebant, uel quia scientibus loquebatur? nam narrare unicuique quod nouit, satis uitiosum est. Interea semel positum docemus, sæpius debemus accipere. ut sit, nomen docemus, patriā qui bellū intulerint docemus, quæ causa attraxerit arpos. Auditis. Hoc est acceptis, quæ diximus arbitrabantur continuo eum postulata facturum. Ille hæc. Exponamus quam uim ista duo pronomina tenerent. ille troianorum scilicet hostis antiquus. ille, ad quem magno labore peruentum est. ille, quem fidebamus desiderata facturum. ille, qui nec muneribus, nec gratia, nec deprecatione commotus est. hæc, hoc est. insperata atq; contraria a persona sua, & inimicis suis potiusq̃ nobis largis & supplicibus profutura. Placido sic reddidit ore. Quin placida est mens, nec aliqua commotione turbatur, qualis sermo proferri possit, non dubitatur. non potest enim de placido aliquid existere turbulentum. quod magis pro negotii qualitate fuerat necessarium: ac per hoc dicendo, placido ore, nuntiat diomedem longe alia dicturum, q̃ legatio postulauerat. O fortunatæ gentes saturnia regna, Antiqui ausonii, quę uos fortuna quietos Sollicitat? suadetq; ignota lacessere bella? Quia satis durum & inhumanum fuerat, manum non porrigere pugnaturis. causam ipsam uoluit tollere propter quam petebatur auxilium. Cur enim daret? qui suasurus fuerat non esse pugnandum? in quo se beneuolum docet. cum tutiore consilio errantes reuocat ad salutem, plus collaturus q̃ rogabatur efficere. non igitur ut inhumanus negat postulata: sed petitionem ipsam consilio regit: atq; ita certandi affectum diuersa persuasione frangendo, nec dat auxilium, nec decipit deprecantes: magisque fore commodum monstrat, si legati remeantes ad uos quærenda potius asserant fœdera, quam putarent lacessendos quos superare non possent. cæpit ergo a latinarum gentium laude partibus miserationis ammixtis, nam præfert ipsarum felicitatem, & dolet erroribus perituram. solet, inquit, bonos cursus retinere felicitas uestra. hunc locum sic debemus accipere, diomedem ingressum, ut felicitatem ipsam non aliquibus hominibus uel temporibus, sed ipsis gentibus fatorum uoto in perpetuum datam uideatur asserere. deniq; is a saturni regno usq; ad præsentem diem replicat gesta, nihilq; iandudum ostendit extitisse consiliis scilicet integra pacis obseruatione currentibus. reprehendit ergo latinorum tractatum, ꝙ relicto ueteris pacis commodo, ad funestam & suis partibus inimicam bellandi cupiditatem sæua dispositione transducti sunt hoc deterius, ꝙ lacesserent eos, quorū uirtutem, fatūq; nescirent. Interea persistit in eo, & admirari se euidenter ostēdit, quo illorū felicior fortuna migrasset, unde e contrario aduersa successissent. renitentis uox ista uidetur esse, at nō est, sed potius obiurgantis. nouerat quippe ex his, quæ petebātur. intelligat illos affectum retinere pugnandi. nam quia auxilium petit, proculdubio quid cogitet, uel quid paret, ostendit. Ista tamen obiurgatio beneuola magis q̃ iniuriosa est, non enim decuit aspere reprehendi, quos sine affectu optati desiderii fuerat remissurus. completis breuiter principiis, probandum fuit incom-

Iubet uela colligi, hoc est breuiari. arma enim dixit uela quod, ipsum sequentia docent. ait enim ualidisq; incumbere remis ut niterentur remis contra uim tempestatis & pelagi. quod dixit colligere arma, exponit, quid factū sit. dicendo. Obliquatq; sinus in uentum ac talia fatur. Hoc fit, quum nimius uentus est, nam colliguntur uelorum sinus, & ad modū necessarium breuiantur, ubi autem opportuni sunt, flatus resoluti panduntur ipso docente uirgilio. alio enim loco ait, uelorum pandimus alas. obliquare uero sinus in uentum est, nec omnes flatus excipere, nec omnes effundere, ut pars esset congesta per sinus. pars uentis pro commodo traderetur, quam ipse gubernator librans auras exciperet, aut uitaret. quum hæc dixisset, & facta essent. Magnanime, inquit, ænea, non si mihi iuppiter autor Spondeat, hoc sperem italiam contingere coelo. Licet omnia turbata sint, nec maria euidenter cernantur, aut sidera, quibus cœli plagæ pura consideratione noscuntur, tamen in his partibus esse italiam sperare non possum, nec si mihi hoc ipsū autor iuppiter spondeat. hoc est si mihi præsens iuppiter dicat in his partibus esse italiam, fidem ei habere nō possum. Mutati transuersa fremunt, & uespere ab atro Consurgūt uenti. Non ipsi sunt uenti, qui fuerunt. successerunt uero contrarii, qui nos in transuersum ducunt. Atque in nubem cogitur aer. Nec nos obniti contra, nec tendere tantum Sufficimus, superat quoniam fortuna, sequamur. Maiorem, inquit, uim retinendo superare non possumus. quoniam aduersa conualuerunt & pro aere puro nubes solæ cernuntur, sequamur fortunā, quam non ualemus euincere, & consilum dedit, & dixit admirandam sententiam, ut in rebus agendis si maior uis interueniat, hanc consentiendo potiusq̄ reluctando uincamus. hoc est quod etiam terentius monet. quando, inquit, non potest fieri quod uis id uelis quod possit. Quod ergo in præsenti causa fieri conueniat dicit. Quoque uocat, uertamus iter. Pergamus, inquit, quo possumus, quia quo uolumus, non licet. ecce effectum consilii, quē casus ostendit, persuadenter monstra, ut appareret impedimentum fortunæ non satis esse contrarium. ait enim. Nec littora longe Fide reor fraterna erycis portusque sicanos. Si modo rite memor seruata remetior astra. Ideo, ait, si memor sum. quoniam ea transierant, quum ad carthaginis littora naufragio truderentur, erycis commemorationem fecit, qui ante acestem siciliam tenuit. hunc uolunt ueterum fabulæ æneæ fuisse germanum, ut commemoratione fraternæ memoriæ æquo animo æneas ferret illius nauigationis euentum. Tum pater æneas equidem sic poscere uentos Iamdudum, & frustra cerno te tendere contra. Flecte uiam uelis, an sit mihi gratior ulla, Quoue magis fessas optem dimittere naues. Quam quæ dardanium tellus mihi seruat acesten, & patris anchisæ gremio complectitur ossa? Ipse quoq;, inquit, uidi, quæ loqueris. quapropter in uiā q̄ datur, uela cōuerte, & flatibus plena uolūtate cōsenti, nec ipe im pbo, quod inter ipsa cōtraria fortunę pspexit, ut ad ipm terrā īprudētē ferret, quæ acestē mihi seruat incolumē, & suo gremio mei patris ossa cōplectitur. nulla mihi est carior, quā ubi amorē uiuētis habeo, & reuerendā memoriam patris. Duos admiranda inuentione prætulit. acesten liberalitatis & originis causa, & tumulum patris. Cum hanc, inquit, terram tetigero. erit mihi mirumadmodum gratulandum, sic me uitio malæ nauigationis errasse, ut acesten iterum uideam, & terram mei patris reliquias continentem. Hęc ubi dicta, petunt portus. Hæc æneas dixit, non tamen hærycis fecit mentionem. hoc quippe nomen omisit, quoniam quod palinurus dixit, replicare non debuit. addidit tamen palinuri dictis augmentum nominando acesten & paternam memoriam. Et uela secundi Intendunt zephiri fertur cita gurgite classis. Mutato nauigationis cursu prosperum

moda postulari. quod ipsum tanta uirtute astruit, ut hoc non disputatione fabulosa sed exemplis suis & ueritate confirmet. quid autem ponderis habeat desuasio ab eo proposita, qui passus est, haud difficile est nosse. Suscepit igitur hanc partem, & hoc primum dicit, cuius fiducia ducebatur. Quicunque iliacos ferro uiolauimus agros (Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis, Quos simois premit ille uiros) infanda per orbem Supplicia, & scelerum poenas expendimus omnes. Reor, inquit, uos didicisse fama currente me bello acerrimo in asia certauisse: & forsitan hac ducti ratione uenistis: sed procliue esset aduersus ueteres inimicos largiri subsidium: non illud bellum, sed sacrilegium fuit quippe uiolationem illam non debellationem regionum troiae tunc fuisse cunctorum, qui scelerata arma sumpsimus diuersa, & uniuerso orbi cognita supplicia docuerunt. posset hoc uideri euentus attulisse non deorũ iudicium. hoc ne diceretur occurrendo praeuenit. ait enim quicunque, ut ostenderet in omnes cucurrisse uindictã, qui in troia pugnauerant. quod factũ non casus attulit, sed irrogata atque inflicta diis ultoribus poena: nam si esset euentus, nec interirent alij, nec in reliquos esset diuersis ultionum generibus uindicatum: iliacos ferro uiolauimus agros, non solum ciuitatem uult sacratam fuisse numinibus, sed omnes agros ad eam pertinentes. Mitto ea, quę muris bellando exhausta sub altis, quos simois premit ille uiros. strictũ transiit, quod ascribi potuit fortunae bellorum. non, inquit, de illis aliqd dicam, qui pugnando consumpti sunt: non eorum meritũ tangã, qui ante ipsos muros prostrati iacuerunt. non memorem quales quantosue simois premit. Infanda per urbẽ supplicia, ut scelerum poenas expendimus omnes. Cõfirmationis uerba sunt ista quaesita ideo, ut probaretur legatis nec leues poenas post excidium troię consecutos graecos sed infandas, nec uno in loco, sed per totum orbẽ, nec aliquorũ id malum fuisse, sed omniũ. tantus in hac relatione terror est, ut omne criminũ genus incurrere uideatur, quisquis troianos bello pulsauerit. postremo sic orbi suũ suorũque exemplum uult uideri propositum, ut omnes scirẽt, qd cõseq eos posset si aduersus troianos ulterius arma susciperẽt. huius loci ordinatur sẽsus sic. quicunque iliacos ferro uiolauimus agros infanda per orbẽ supplicia & scelerum poenas expendimus omnes. omnes ad homines pertinet non ad poenas, ut sit omnes nos scelerum poenas expendimus. media quippe sic posuit quasi non dicta, qui in troia pugnauerant. potuerũt quippe, ut dictum est, contraria disputatione dissolui. cum uictoria bello quaesita uacua esse luctibus non potest: tamen etiam, sic latini deterrentur ab effectu bellandi, quod & in ipso bello interire possunt, & post finem belli si extiterint, nulli essent euasuri supplicium. Vel priamo miseranda manus. Admodum dicit saeuitum in teucros, quum graeci nec priamo pepercerunt, & regi, & seni. incipit iam enumerare, quę summatim proposuit, ut ostendat, qui quae passi sunt, & in quibus locis, uel per quos illis supplicia inflicta sint. Scit triste mineruae sydus. Quo aiax periit & socii. Et euboicae cautes. Vbi similiter plurimi naufragio laniati sunt. Vltorque caphareus. Vltorem dixit caphareum cum tam asperum littus pereuntibus praebuit. ut ueluti irati animo cunctos pessundedisse uideatur. Militia ex illa. Idest, postquam de troia discessum est. Diuersum ad littus adacti. Quia dicitur, non uenit, quo uult: sed eo, quo necessitas ipsa compulerit. quid uero sit diuersum littus, ipse enumerando exponit. nam est longe ab altero separatum. Atrides prothei menelaus adusque columnas Exulat, ętnaeos uidit cyclopas ulyxes. Regna neopthollemi referam, uersosque penates Idomenei lybicoue habitantes littore locros? Isti omnes non soli, sed cum sociis suis haec perpessi sunt. Ipse mycenaeus magnorum ductor achiuum. Dicendo personam potioris uoluit demonstrare, quod non intelligeretur. myceneus, inquit, & magnorum ductor achiuum, ideo magnorum, quia accedebat ad laudem

factum est, quod in alia tendentibus contrarium fuit. quippe ferebantur naues cursibus plenis. Et tandem læti notæ aduertuntur arenæ. Troianis lætitia fuit, ꝙ ad littus tendentes ad loca tamen nota peruenissent. At procul excelso miratus uertice montis Aduentum, sociasque rates. Ciuitas, in qua acestes commorabatur, fuit in excelso, qua causa longe adhuc positas naues cognouit esse troianas, & earum est miratus aduentum. Legitur & accurrit, quod est amplius, quam occurrit. Occurrit Acestes. Occursus iste impatientiam hominis uere gratulantis ostendit. non enim ferre potuit, donec ad ipsum littus accederent. Horridus in iaculis & pelle libystidis ursæ. Troia Criniso conceptum flumine mater Quem genuit. Ipso enim cultu uti debuit, qui esset tali parente progenitus. flumina enim sine uestis ambitione pinguntur. quod ait troia mater, non patriam dixit, sed troianam mulierem. proinde quum hoc dicimus, in tres syllabas efferendum est, ut sit dactylus Troia & adiectiuũ Veterum non immemor ille parentum Gratatur reduces. Considerans unam sibi & illis esse originem ueterum, gratulatus est eos iterum uenisse. huius lętitiæ quod fuit signũ? Gaza, inquit, lætus agresti Excipit. Ab ipso littore duxit eos, agrestes eis exhibiturus diuitias, hoc est epulas rusticanas. si ad ipsum uirgilium redeamus, intelligere poterimus, quæ sint istę uel quales. nam ipsas præferens in buccolicis pastor, Sunt, inquit, nobis mitia poma, Castaneæ molles, & pressi copia lactis. his annectere possumus oua, atq; herbas agrestes. ecce quanta humanitas hominis. quantaq; honorificentia occurrit uenientibus, suorum fuit memor. incolumes ac saluos gratulatus est. admodum lætus duxit eos ad domũ. quod alterum eorum hoc est secundum excepisset aduentum, excepit fessos, & opibus rusticis pauit, plus habens affinitatis & amicitiæ meritum ꝙ̃ ciborum. non enim illa in eo placebant, quæ imparatus exhibebat, sed puritas mentis, & superioris temporis largitas, & lætitia præsentis. Postera cum primo stellas oriente fugarat Clara dies, socios in coetum littore ab omni Aduocat æneas, tumulique ex aggere fatur. Sequenti die in ipso loci exordio hoc est ante actus alios, iussit æneas omni littore socios omnes acciri, ac redactos in cætum idest congregatos, ipse in summo consistens, unde facilius audiri posset, his allocutus est uerbis. Dardanidæ magni genus alto a sanguine diuum. Licet suos alloqueretur eorum tamen laudem, in qua & ipse partem habuit noluit præterire. que laus eo tendit ut asserat deos, ex quibus essent geniti fauisse potiusquam nocuisse, ut impedito cursu, qui tenebatur, ad siciliæ rursum littora ducerentur. quod uerum esse asserit euidenti argumento, ut exacti anni munus, & incipientis alterius paternis redderetur imperiis. uere, inquit, magni sumus dardanidæ, & iure nostra pertinere uidentur ad deorum curam, ut pote originem ab ipsis ducentes, & genus. Annuus exactis completur mensibus orbis. Ex quo relliquias diuinique ossa parẽtis Condidimus terræ moestasque sacrauimus aras, Iamque dies (nisi fallor) adest, quem semper accerbum, Semper honoratum (Sic di uoluistis) habebo. Annus, inquit, concluditur, ex quo diuinum patrem meum, hoc est consecratione dignum, terra condidimus. nõ dixit, ex quo mortuus est pater meus, sed ex quo terra est conditus. hoc enim intelligi potius uoluit, quam dici. non enim uiuus obrui potuit, & quoniam iam dies adest, & quanto tristis tanto suis obseruationibus honorandus, religiosi filii personam induxit dicentis, quem semper acerbũ, semper honoratum (sic dii uoluistis) habebo. optabat enim (nisi dii obstitissent) officia pietatis uiuo potius exhibere, quam mortuo, & ideo fecit apostrophen cum quadam inuidia, quæ ueniret ex dolore. sciebat enim communem omnium conditionem, ac superiora instituta apertius accu,

ducis eorum meritum quos regebat. Coniugis infandæ prima intra limina dextra Oppetiit, deuicta asia subsedit adulter. Indignitatem & acerbitatem rerum multis modis ostendit, ut ille uir ortus ex urbe inclyta mycenarum, qui achiuorum nobilior ductor esse comeruit, uxoris nefariæ manu in ipso domus suæ primo limine, quod post decemnale bellum uictor ingredi cœperat, incongruo uitæ fine interceptus esset & qui euasisset uirtutis merito tot tantaq; pericula inde nactus esset interitum, unde sperabat affectum, ut interiret uxoris ictu, qui troianorum manus euaserat. Tanta fuit uis diuinæ sententiæ in eum, qui uiolauerat troiam, ut adulterium coniugis pateretur, & dextera mactaretur uxoris, euaderet reus, & post impunitatem admissi adulterii teneret & regnum. Inuidisse deos patriis ut reditus oris Coniugium optatum, & pulchram calydona uiderem. Venit ad ea, quæ spectaliter passus est. ut non tantum loca extra uerumetiam patriam se assereret perdidisse. bene iunxit duo exempla intra se contraria, perit innocens maritus, & qui peruenerat ad patriam & domum suam, in primo limine mactatus est nefariæ uxoris manu, & per mariti cædem euasit poenam, quam propter admissum adulterium etiam metuebat: ipse contrario conqueritur uxorem optimam se uidere nequisse. nec ad patriam remeare potuisse. duo, inquit, mihi inuiderunt dii, quæ uidere cupiebam, ut ingrederer domum, & in ea uiderem deorum penatium ueneranda altaria, uiderem coniugem omni laudis genere perferendam. hoc quoque iccirco insertum est, ut inane non esset, quod condebat nouam ciuitatem. perdiderat enim suam, ad quam dolore amissæ coniugis pulchræ remeare noluerat. pulchram coniugem non tantum corpore uerumetiam honestæ pudicitiæ & uitæ debemus accipere, ut duobus exemplis malæ uxoris & bonę plene uideatur esse responsum. Nunc etiam horribili uisu portenta sequuntur, Et socii amissi petierunt æthera pennis, Fluminibusque uagantur aues (heu dira meorum Supplicia) & scopulos lachrimosis uocibus implent. Nec desinunt, inquit, mala mea. nam multis portentis existentibus aduersa superesse nuntiantur: & socii mei amisso humano corpore in aues sunt repente conuersi saluo scilicet hominum sensu, ut sine perpetuis cruciatibus non sint. de portentis potuit esse simulatum: sed huic parti iunxit ueritatem. ut utramq; ostenderet ueram. deniq; hanc satiat dicendo, fluminibusq; uagantur aues (heu dira meorum supplicia) & scopulos lachrymosis uocibus implent. Initium fuit humani remanentis sensus, quod in alitum forma, uti homines flerent quod errarent per flumina, & sedes illis essent in scopulis. Interea dum non ualuit continuare dolorem suum, interposuit, heu dira meorun supplicia: ut inde magis facti indignitas cresceret, quod iram essent passi. Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt Tempore, quum ferro cælestia corpora demens Appetii, & ueneris uiolaui uulnere dextram. Multi sentiunt uulcanum & uenerem uiolatos esse diomedis manu. ideoq; uirgilium dixisse cælestia corpora hoc si esset etiam uulcani nomen posuisset. ego tamen sic arbitror intelligendum, & puto hoc esse melius, ut quod habet poeta, sentiatur, potiusquam id tenere, quod dictum non est, magisq; redeundum ad dicendi artem, iunctumque esse ueritati mendacium: ut sacrilegii commissi in uenerem ex generalitate cumularetur inuidia: quasi non solam, sed aliquot deos uiolauisse uideretur. generalitate interea poterat fides accedere: ex eo quod constabat uenerem telo diomedis esse percussam. Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt Tempore, quum ferro cælestia corpora demens Appetii. Ipse se arguit, ipse se defendit, accusat quippe factum suum, & iure cõmotos deos asserit. quis enim dubitet deberi superis pœnas, quum ferro & humanis manibus appetuntur. defendit tamen hoc ipsum extenuando, & asserit ueniam dari debuisse, quod non ab eo, qui esset integrę mentis, sed dominante

sari non posse. proinde, sic dii uoluistis, non ad causam patris tantūmodo, uerumetiam ad omnium hominum retulit sortem, quasi diceret, feram inuitus, quod expugnare non potui. semper acerbum, semper honoratum. ideo, quia dolor omnis accessu temporis consenescit, & solemnitas omnis diuturnitate tenuatur. quod apud æneam non fuerat, apud quem luctus patris semper recens offendebatur, & nouus. Interea edicturus ludos illi parti primo occurrit, qua potuit reprehendi, ut quum de morte patris mæstus esse debuerit, uelit potius læta sectari. iccirco dixit, quem semper acerbum, semper honoratum. quoniam feriebat animum eius dolor ex causa, & exigebat defuncti meritum honorificentiam suam. non ergo dixit, futuram ludorum lætitiam, sed futurū honoratum diem. dicit ergo, quid in animo gereret, ut ostendat in exhibitione ludorum non lasciuiam fore, sed necessitatis causam. Hunc ego getulis agerem si syrtibus exul, Argolicoue mari deprehensus, & urbe mycenæ. Annua uota tamen, soléneisque ordine pompas Exequerer, struerremque suis altaria donis. *Duo posuit dura, si me, inquit, tenerent syrtes, aut græci captiuum. senserat enim solitudinem syrtium, & græcorum urbem uiderat, & transierat, & littora, sicut in primo libro & tertio lectum est. hunc, inquit, tamen tristissimum diem ego, qui sim filius, si inter hostes essem, & solitudines syrtium, honorarem tamen, neque istud clam sed publice facerem, ducens funereas pompas, & onerans altaria suis donis, idest solemnibus, & ueterum moribus institutis.* Nunc ultro ad cineres ipsius & ossa parentis (Haud equidem sine mente reor, sine numine diuum) Adsumus & portus delati intramus amicos. *Sine mente, inquit, & sine numine, ad deorum potestatem retulit. an, inquit, putatis citra deorum uoluntatem, ac potestatem factum, ut ad tumulum patris mei die solemni ac necessario, atque ad amica littora ueniremus? prouenit hoc uoluntate diuina, debita solui manibus eius, in quo sunt etiam dii ipsi fautores.* Ergo agite, & lætum cuncti celebremus honorem. *Honorem dixit, non turpia, quæ ludis exhiberi cōsueuerunt. lætum autem non exhibentibus, sed illi cui exhibetur bonorificentia. lætari enim feruntur mortui, quando hæc sibi solemnitas redditur.* Poscamus uentos, atque hæc mea sacra quotannis Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. *Cum celebrauerimus hæc, poscamus uentos, qui dent prosperam nauigationem. quum autem peruenero, & ciuitatē debitā constituero, faciā ei tēplum. tēplū dixit, ut deo, non memoriam ut homini mortuo. & sacra dixit, non inferias. & quoniam spectaculorum gratiam debet etiam refectio corporum sequi. promittit uniuersis annonam.* Bina boum uobis troia generatus acestes Dat numero capita in naueis. *Promisit de alieno tantum præsumens de acestis beneuolentia, quantum fiduciæ dabat superioris temporis largitas, & præcipui animi uirtus.* Adhibete penates, Et patrios epulis, & quos colit hospes acestes. *Vos mementote, ut cum binos boues per naues singulas sumpseritis, & paraueritis epulas cū nostris penatibus adhibere deos, quos hospes ipse ueneratur.* Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem. *Præstruxit omnia, & edixit diem ludorum. sic tamen si aeris etiam temperies proueniret, & non proximum satis, nec satis longum. ut medium tempus non haberet diuinæ expectationis tædium, & tamen maiorem celebritatem posset acquirere. Nono, inquit, die ludos exhibebo, si consentientibus elementis alma luce prouenire potuerit. Almum diem, tranquillum debemus accipere, quia nauale certamen fuerat habiturus, pro quo tranquillitas pelagi fuerat necessaria. Insinuat dehinc futura certaminum genera, ut unusquisque maiori studio ante tempus accensus ueniret ad diem. percurrit hæc, in quibus*

dementia constaret admissum. possunt enim haberi pro innocentibus, qui furore impulsi in sua uoluntate peccauerint. ex illo mihi iam speranda fuerunt tempore. speranda quidam quasi metuenda intelligunt, quum uere speranda uirgilius intellexisse uideatur. nam qui aliquid criminis uel sceleris admiserit, consideratione habita facti sperat sine dubitatione supplicium. quod fuit reo diomedi manifestissimum: uel maxime in ea causa, in qua diuinum corpus mortali manu uiolauerat. Ne uero ne me ad tales impellite pugnas. *Quum dicit ad tales pugnas, ostendit se auxilium dare potuisse, non contra troianos, sed si contra alios postulasset.* Nec mihi cum teucris ullum post eruta bellum pergama: *Quod arbitrati sunt latini mansisse odium uetus in animo diomedis, hoc ipse asserit erasum ex sensibus suis post excidium troiæ. ex quo, inquit, superauimus troiam, & opes eius euertimus, omnes inimicitias cum affectu pugnandi deposui usqueadeo ut malis eius gratulari non audeam hoc est, quod ait.* Hoc ueterum memini, lætorue malorum. *Vt uere probaret non se lætari, ostendit nec memoriam quidem facti ipsius in suis sensibus remansisse.* Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris Vertite ad æneam. *Qui auxilium non dabat, instruit legatos consilio, ut meliori una consulerent. negat quod petebant, ac ne spreuisse pro uilibus munera uideretur, asserit hæc talia esse, quibus placari possit hostis, & nomen hostile deponi: facilius eum sic superari posse, si cum eo sic ageretur, q̄ si prouocaretur in campum.* Stetimus tela aspera contra, Contulimusq; manus. *Metuendum certamen eius probabat ex sese. qualis, inquit, ille sit in armis, non audiui, sed probaui oculis meis. congressi quippe pariter sumus, uidi hominis, & expendi uirtutem.* Experto credite quantus in clypeū assurgat, quo turbine torqueat hastā. *Sunt qui sic istum locū exponant, quasi diomedes se dicat expertum, cuius esset ille uirtutis, sibique credendum, quod dixisset, stetimus tela aspera contra, contulimusque manus. meliorem tamen dico esse intellectum, si diomedes legatis ita dixisse uideatur, experto credite, ut, quæ dicebantur, ipse experiundo comprobauerit, & ex eiusdem æneæ bellicis actibus colligerent, quantus esset, aut qualis: quasi diceret, hoc, quod uobis refero, uestris oculis probare poteritis, quum uideritis eum, quantus assurgat in clypeum, quo turbine torqueat hastam: turbinis, uis, quæ fit ex repentino tempore æstatis exortu. q̄ uiolenta sit, q̄ fortis, omnibus notum est. Turbinis rursum, quo pueri utuntur, quanta mobilitas & uolubilitas quāta sit nec hoc uniuersis incognitum est. Ex appellatione igitur turbinis cognosci potuit, qualis esset æneas in certaminibus bellicis: ideo non nomen accipi debet experto sed aduerbium uel maxime, qui etiā illud, quod dixit torqueat, non præteritum, sed præsens tempus ostendat. hoc est non illud quo in troia pugnatū est, sed quod gerebatur in italia.* Si duo præterea. *Hoc est præter ipsum.* Tales idæa tulisset Terra uiros. *Vt tres essent cum ipso.* Vltro inachias uenisset ad urbes Dardanus, & uersis lugeret græcia fatis. *Dardani appellatione gentem non unum hominem dixit. dardanus enim æneæ temporibus, & illis, quibus in troia pugnatum est, iam fuerat mortuus: potest tamen & sic uideri dixisse, q̄ si asia tales tres uiros habere potuisset, dardanum primo græcis potuisse inferre perniciem: & conuersa conditione fatorum græcia plangeret, quod ingemit troia.* Quicquid apud duræ cessatum est mœnia troiæ, Hectoris æneæq; manu uictoria graium Hæsit, & in decimum uestigia retulit annum. *A temporis ratione sumpsit probationis argumentum. ait enim, ut in annum decimum differretur nostra uictoria, æneæ uirtus & hectoris fecit.* Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis. Hic pietate prior. *In exercitatione armorum & uirtutis robore æneas atq; hector pares fuerunt: sed æneas prior pietate. Multum*

enitesceret uirtus, potiusquã ludorum turpium corruptione sordesceret. non edicuntur mimi, qui solis inhonestis & adulteris placent. per illos enim discitur, quemadmodum illicita fiant, aut facta noscantur. non edicuntur saltationes fluxæ, in quibus saltator ille est melior, qui perditorũ indicio membrorum uirilium robur in saltationem uerterit, non edicitur funis futura temeritas, cuius angustum iter ac pendulum in periculum magis quam salutis securitatem deuexum est. omittit hæc uir fortis & egregius. nihil eum iuuat illorum, quæ scitis, illis exhiberi, quibus possunt placere, cum fiant. Icciro autem primo aeris tranquillitatem pronuntiauit esse necessariam, quia in mari habiturus nauale certamen (ut dictum est) placiditatis debuit habere suffragium. Incipit iam proferre certaminum genera, sed cum conditione temporis, propter aerem incertum. Prima, inquit, citæ teucris ponam certamina classis. Secunda. Quiq; pedum cursu ualet. Tertia. Et qui uiribus audax. Quarta. Aut iaculo incedit melior, leuibusue sagittis. Quinta. Seu crudo fidit pugnam committere cœstu. Enumeratis spectaculorum generibus ait. Cuncti adsint meritæque expectent præmia palmæ. Adsint omnes, qui hæc subire uoluerint, sperantes digna pro suis uirtutibus præmia, & probaturi uerum iudicium palmæ. expectent potest significare sperent, potest, & uideant. Ore fauete omnes, & cingite tempora ramis. In sacris ore fauete, est silentiũ cõmodate. significat hic, ore fauete, exclamationibus lætis fauorem commodate. Sic fatus uelat materna tempora myrto. Myrto materna, non coronis infamibus. Hoc helymus facit, hoc æui maturus acestes, hoc puer ascanius. Usq; adeo honestissimum fuerat factum, ut dignitati singulorum, & omnibus ætatibus conueniret. fecit deniq; æneas, fecit helenus. acestes quoq; maturus senio & grauis non habuit indignum, quod religione potiusquam luxuria constabat effectum. non dubitauit ascanius imitari maiores, nec putauit sese erraturum, si sequeretur factum patris & studium honestorum. Ille e concilio multis cum millibus ibat Ad tumulũ, magna medius comitante caterua. E, concilio ibat ad tumulum patris cum ingenti numero deductorum. Hic. Hoc est ubi sepulchrum patrium fuit. Duo rite mero libans carchesia baccho Fundit humi. Carchesia, nomen est poculorum. Duo, inquit carchesia mero baccho plena, hoc est uino incorrupto terræ infundens. Duo lacte nouo, duo sanguine sacro. Terræ infundens, & ad uinum pertinet, & ad lac, & ad sanguinem. omnia enim simul fusa sunt. hæc mortuorum sacrificiis exhibentur. Purpureosque iacit flores. Et hic color florum sepultis congruit. fudit, & iacit largum animum exhibentis ostendunt, & specierum maximam copiam. Ac talia fatur. Salue sancte parens iterum. Iterum ideo, quia hæc fuit secunda post illam, qua cum sepeliretur salutatus est. quod autem ait, sancte, & non dixit care, ut in secundo libro meminimus positum, ergo age care pater ceruici imponere nostræ, hoc sic intelligendum est. illic enim cum uno loquebatur, & cum eo, a quo nollet separari. Hic cum eo loquitur quem religione nimia noluit mortuum dicere, sed receptum uolebat inter deos. nam & in libro tertio, quum finem uitæ eius apud didonem referret, ait. Hic me pater optime fessum deseris. duxi te, inquit, & deseruisti me. non dixit mortuus es, & in quarto libro, hoc tenuit, quum diceret. uisa dehinc cœlo facies delapsa parentis anchisæ. sancte ergo cum diis conueniat, patrem suum numinibus iũxit, hoc fecit filius religioso affectu & hominum more, qui præcipuos uiros migrare potius dicunt, quam interire, moriendo. Iterum saluete recepti Nequicquam cineres, animæ, umbræq; paternæ. Animæ & & umbræ non est nominatiuus pluralis, sed genitiuus singularis. salutauit enim cineres animæ

Mimi qd doce

laudauit æneam afferendo eum meliorem esse, quam fortis esset, præstans pietate, quum utrumque in uno homine fuisse satis difficile est. quod alterum uenit ex substantia corporis, alterum ex animi lenitate. fortis est, inquit, æneas: sed cito flectitur pietate. utrumq; ideo dedit, ut legati & quod metuerent, haberent, & quod sperarent pro commodo suo possent quippe dicere, quid si non nobis ignoscit, nec concedit pacem. uirtute igitur amicitiæ æquauit, æneam uero, ut dictum est, prætulit pietate. quia hæc fuit secundum diomedis consilium legatis necessaria. hectori negauit hanc partem profuisse. sæuus ubi eacide telo iacet hector. Illum quippe sæuum non fortem dixit, ut alii uolunt, sed nulli hosti parcentem: quasi diceret, si hector esset rogandus, non tale uobis consilium darē, quia sæuus fuerat, perindeq; uobis rogata præstare non posset. Concludit persuasionem suam dicendo. Coeant in fœdera dextræ, Qua datur: ast armis concurrant arma, cauete. Quærite, inquit, quibuscunq; pactis & remediis pacem: uitate periculum belli. danda fuerunt ob impetrationem pacis premia, & præces cum omni supplicatione fundendæ: Ideo qua datur, dixit. nam & supra ait. Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris Vertite ad æneam, quo loco & precum partes uidetur tetigisse. munera enim huiusmodi sine precibus offerri non possunt. Et responsa simul quæ sunt rex optime regum Audisti, & quæ sit magno sententia bello. Simul necessario posuit. non enim sola responsa retulerat. dixit enim labores itineris superatos: & cætera, quæ superius dicta sunt, & quæ esset eius de bello sententia. sententia est, qua profertur quicquid de una quaq; re sentimus, & pronuntiamus. ecce quanta de æneæ uirtutibus laudantur. animi eius bona laudantur, & corporis, & fortuna prosperior etiam ab hoste profertur: denique in alienis terris potior inuenitur, turbatur italia, & potius contracta coniuratio. diomedes non audet auxilia largiri aduersus ipsum, & ubi de uictoria sua gratulari debuit, pœnas suos dedisse testatus est. suadet quoque concordiam & in alieno periculo consilium contradere formidat, in eius causa etiam dona renuuntur, & auri cupiditas contemnitur, quo fides, quo solet omnis etiam necessitudo corrumpi. laudes animi eius & corporis prosequitur inimicus, & fatetur metum, qui putabatur extitisse superior. præponitur deorum & fauni & latini iudicio cunctis petitionibus gener, & prælatus ciuibus cunctis ipse dignior iudicatus: iuuenis odia deuicta succumbunt, factionisque eius commenta soluuntur. excitatum in eius perniciem mare, nihil commotum sæpe ualuit cœlum, nec profuit ab inferis reuocatam furiam. Contra omnia obtinuit felicitas uiri, & uirtuti eius cessit, qui superauit ilium, & non tantum uictoriam se in eo quæsisse, sed piaculum admisisse testatus est. Hæc loci causa dicta sunt. cæterum per omnes libros quam materiam scripsit, poeta euidenter ostendit, totum enim carmen, ut inter initia diximus, laudatiuum est: ut ille, de quo dixit, Nascetur pulchra troianus origine cæsar, digno autore uideretur esse prognitus, quum pio, forti, & felici principe romanum imperium constaret exortum. Vix ea legati. Mox. ut ea legati dixerunt. Variusque per ora cucurrit Ausonidum turbata fremor. Et turbati sunt omnes, qui aderant uaria sentientes. Ceu saxa morantur, Quum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur, Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis. Sic, inquit, fremebant uniuersi, concesserat concilii peragendi necessitas, ut fractus obiectu saxorum rapidorum amnium cursus & arcatus in gurgitem solet uicinitatem riparum emittere per fragores & strepitus. Vt primum placati animi, & trepida ora quierunt. Posteaq; siluerunt omnes, qui diuersis animorum motibus fuerant excitati. Præfatus diuos. Hoc est primū ad deos locutus. Et solio rex infit ab alto. Locuturus ad populum, orationem futu-

& umbræ patris sui. Non ergo sequamur eos, qui putant anchisen plures umbras & multas ani-mas habuisse. Nequicquam rursum recepti cineres, quia inimicorum manibus dicuntur erepti, & iterũ rursũ filii opera cõditi, quod bñficiũ quũ non senserit mortuus, nõ frustra positũ ẽ, nequicquã. huius facti poeta meminit in quarto libro. nam ex persona didonis dixit. Nec patris anchisæ cineres, manesue reuelli. Ex persona filii bene positum est, nequicquam. ille enim uiuo potius obsequi q̃ mortuo uoluit. Non licuit fines italos, fataliaque arua, Nec tecum ausonium, quicunque est quærere tybrim. *Hoc tempore mortis eius ostenditur doluisse. In tertio enim libro, quum de eius casu loqueretur, hoc dixit. heu tantis nequicquam erepte periclis, nequicquam cur illic dictum sit, hic patefecit. non obtinuit enim patre incolumi ad italiam peruenire, quod quia non prouenit, & hic ingemiscit.* Dixerat hæc. *Mox, ut locutus est talia, hæc sequuta sunt.* Adytis cum lubricus anguis ab imis Septem ingens gyros, septena uolumina traxit, Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras Cæruleæ cui terga notæ, maculosus & auro Squamam incẽdebat fulgor, ceu nubibus arcus Mille trahit uarios aduerso sole colores. *Adytis, inquit, non s. pulchro præcessisse ãguem, ut confirmaret anchisen diis esse coniunctum. Adyta enim deorũ secreta sunt, quæ nondum sacrati ingredientes templa, nosse non possunt. magnitudinem eius & decorem quæ causa descripserit, possumus æstimare. Debuit enim magnũ aliquod & pulchrũ inde procedere, ubi ꝑsonæ potioris reliquiæ tenebantur.* Obstupuit uisu æneas. *Quis enim non miraretur nouum uisum & magnum?* Ille agmine longo. *Agmen dicitur quo naturaliter impellitur serpens, ut loco moueatur. anguis ergo serpebat agmine.* Tandem inter pateras & leuia pocula serpens, Libauitque dapes rursusque innoxius imo Successit tumulo, & depasta altaria liquit. *Miracula alia, non timuit anguis ipse, cum serperet, præsentium hominum cœtum, sumpsit ad uictum, quod uoluit, & eo unde processerat, remeauit innoxius. color eius & splendor iccirco speciei cælesti comparatus est, ut ostenderetur non ex illis esse, quorum detestanda natura est, & saluti hominum infesta. deniq; ut dictũ est, processit in conspectũ populi præsentis. & amplexibus placidis tumulum circundedit. ex aris usurpauit, quæ uoluit, & nullo hominum læso remeauit.* Hoc magis inceptos genitori instaurat honores Incertus genium ne loci famulumne parentis Esse putet. *Cum miraretur æneas nec scire euidentius posset quis esset ille, cur in lucem & in humanũ cõuentũ tã facile ꝓcessisset, & q; ẽet ĩtrepidus, & tractu suo ãbisset tumulũ toties, & degustasset ea, quæ apposita fuerant, & depasta reliquisset, ac redisset innoxius, in ipso incerto raptus est, aliquid esse diuinum. hoc magis. hoc est, iccirco repetit honores patrios, quos disposuerat facto iam fine concludere, hoc est a medio actu ad initium rediit incertus, geniumne loci famulumne parentis esse putet. hoc quoniam non potuit uerius æstimari coniectura suspicantis non uacuum iudicatum est, aut enim genius loci putabatur, aut famulus patris, non anguis sed in anguem conuersus.* Cædit quinas de more bidentes, Totque sues, todidem nigrantes terga iuuencos. Vinaque fundebat pateris, animamque uocabat Anchisę magni. manesque acheronte remissos. *Hæc faciebat, q̃ putaret relaxatis egressibus animam patris esse præsentẽ, & hoc suspicione colligebat æneas, ut acta repeteret, & uocaret animam patri, ecce unam uocat anchisæ, unde manifestius probat, quod supra tractauimus, genitiuũ esse singularem, nõ nominatiuũ pluralẽ, quum dixit, animæq;, umbræq; paternæ.* Nec non & socii, quæ cuique ẽ copia, læti Dona ferũt, onerãtq; aras mactantq; iuuencos. *Obsequebãtur &*

ram diis primo commendauit & alto solio insidens sic instituit loqui. hoc enim exigebat longæui regisq; persona, ut sedens loqueretur. quare & illud dixit ex latini eiusdem persona in libro septimo, dii nostra incepta secundent, Auguriumque suum, & sic legationi respondit. Dabitur troiane quod optas. Ante equidem summa de re statuisse latini Et uellem. Legitur & uelle, quum prius ait statuisse, ut audientum personam per totum latinus reuocauerit, non ad suam, & si ante debuistis & uelle, & statuere, q̃ nunc cupit is definire. Et fuerat melius non tempore tali Cogere concilium cum muros, obsidet hostis. Ex istius persona dat hominibus poeta consilium, quod in rebus dubiis aspertisq; sectentur: asseritq; quod reuera probandum est. uitanda esse anteq̃ ueniant mala, neq; expectanda, dum serpant. quid enim melius? quid tutius? quid potest reperiri præstantius, q̃ ut tractatus commode salubriterq; uoluantur? & integris adhuc rebus atq; in suo statu manentibus præuideatur? quemadmodum ingruentia mala declinentur, & plus metuatur dimicationis incertum, q̃ fidatur solis prosperis rebus: tractandumq;, ne pereat tempus: ut prolixiore die, dum suffragatur otium, & procul est hostis, utiles exitus tractatus inueniat. ad hæc noscenda non fuit segnis latinus. præuenit quippe omnia, atq; in ipsis exordiis belli, quid mali futurum esset, ostendit. homines quinetiam deosq; testatus est, se ab eo scelere, quod gerebatur alienum, illos omnes & turnum ni quieuissent grauissimum interitum secuturum. deniq; in libro septimo complexus est istatutpote, qui sciret quid ostenderint apes, quid nuntiassent infinita portenta, quid uatis fauniq; responsa cecinissent: quantum ualuisset custoditæ beneficium pacis, & regni sui temporibus longo æuo seruata tranquillitas. Vox eius est, Frangimur heu fatis, ferimurq; procella, ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas, O miseri, te turne nefas, te triste manebit Supplicium uotisq; deos uenerabere seris. Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus. Hæc posset latinus iterum commemorare, si obiurgationem tempus admitteret. In hac enim insultatio potius q̃ commonitio potuit æstimari. Vtitur miti & tranquilla oratione. perturbatos enim multitudinis animos non posset in eas quas tunc quoq; non potuit partes adducere. nisi parentis animo & sermonibus uteretur pro causa facientibus. Subtili tamen utitur increpatione, q tunc non esset auditus. nunquam, inquit, de summa rei. p. rectius in desperatione tractat: quasi diceret, tūc potuit, quum ego prohibebam bella, & uos rapti aduerso furore nec audire nec auerti ab iniquo consilio uoluistis. Prouenisset igitur melius, si istud ab initio fuisset assectum, quum omnia essent in nostra potestate. nunc hæret hostis mœnibus nostris, & inter nos & ipsum solum muri discrimen est. cogimus consilium, quid re us perditis in obsidione facturi consilium nitimur reperire? cum ab his, quæ commoda esse possent, nos exactum in contrariis tempus exclusisse noscatur? Quid proderit clausis inane quod gerimus? in quam nitimur partem? qui pugnare non possumus? nec audemus? & quorum afflicta penitus subuersaq; fortuna est? Bellum importunum ciues cum gente deorum, Inuictisq; uiris gerimus, quos nulla fatigant Prælia, nec uicti possunt absistere ferro. Concessit omnia, quæ dissuasioni congruebant. Bellum, ait, importunum gerimus. importunum est, quod defensionis non habet portum, & quod nō inuenit periculorū ratione suffugium. Quumq; bella omnia aut iusta aut iniusta dicantur, huic tale nomen imposuit, quo uniuersi terrentur. exponit iam ipse, cur dixerit importunum bellum, & ob quam causam culpa sceleris eius purgari non possit. Cum gente, inquit, deorum, quæ potest inueniri defensio? quum in troianis eorum pulsentur uiolenturque maiores. tantum poeta troianis attribuit, ut sacrilegii crimen admittat, siquis eos bello crediderit lacessendos. inuictisque uiris gerimus. quod si contemnendos crederent deos & poenam pro admisso scelere non.

socii, ut poterant singuli. hoc enim anchisæ meritum exigebat, & honorificentia filii præsentis perfectis solẽnibus. Ordine ahena locant alii, fusiq; per herbam Subiiciunt uerubus prunas, & uiscera torrent. *Militaris ista ciborum accuratio est, aut ad sacrorum pertinens ritum. nam in octauo libro ait, Viscera tosta ferũt taurorum.* Expectata dies aderat. nonamq; serena Auroram phaetontis equi iam luce uehebant. *Expectata dixit, quasi tardius uenisset. tantũ enim optata est. quippe quicquid gratum speratur, aut commodum etiam si mature proueniat, tardum est. interea tantũ fauoris etiam de ipsis elementis dispositiones æneę meruerant, ut optabilis oĩbus dies ille tranquilla luce fulsisset.* Famaq; finitimos & clari nomen acestæ Excierant. *Fama edictorum spectaculorum, & acestæ nomen, quod in honore apud uniuersos fuerat, excitauerat proximos, ut uenirent. fuit enim in illis regionibus insperata ludorum gratia, quæ exoriens repente non tantum commanentes, uerumetiam finitimos prouocaret ad uisendum.* Læto complerant littora coetu Visuri æneadas, pars & certare parati. *Breuis distinctio, sed intellectu latissima. Primum quippe, quod dixit uisuri æneadas, expressit plenissimam laudem troianorum. neq; enim sola ludorum uoluptas ducebat uniuersos, cum unusquisq; ad hoc concurreret, ut etiam nosset æneadas. erant tamen, inquit, inter ipsos, qui etiam studio quoq; certandi ducerentur capturi ex uisu troianorum gratiam & commodum de certamine. tanti autem confluxerant, ut latitudinem littorum compleuissent.* Munera principio ante oculos circoque locantur In medio. *Cum concionem haberet æneas, & ludos ediceret promisit, digna præmia sedaturũ esse certaturis, quæ res nonnullos adduxerat, ut uellent subire certamina. sed quia promissio nonnunquam minorem retinet fidem, munera ipsa ante cœpta certamina in medio circo proposuit, & obiecit oculis omnium, ut uolentes magis uellent certare, & qualitate præmiorum etiam inuiti cogerentur.* *Circoq; locantur in medio. non quo reuera circus fuisset extructus, sed in spatio, quod ad uicem circi fuerat designatum. In medio ideo, ut a circumfusis populi partibus uideri potuissent.* Sacri tripodes, uiridesq; coronæ, Et palmæ. *Quare hæc.* Pretium, *inquit,* uictoribus. *Honores scilicet, quod uictoris gloriam testaretur. Coronæ & palmæ positæ fuerãt sup tripodes.* Armaq; & ostro Perfusę uestes argẽti auri que talenta. *Ecce & illa proposuit, quæ maiore pretio certantum diuitias augere potuissent. tanta autem largientis copia fuit, ut proposita speciatim quæ numero uel pondere tenerentur, dici non possent. Proinde, quia speciatim dici non uoluerunt, compendii causa uestes generaliter dixit, Arma, & auri atq; argenti talenta, similiter percurrit.* Et tuba commissos medio canit aggere ludos. *Ecce aggerem posuit, qui dixerat circum, ut ostenderet non structilem fuisse.* Prima pares ineunt grauibus certamina remis. Quattuor ex omni delectæ classe carinæ. *Ex omni, inquit, classe delectę sunt naues quattuor pares, ludorum primum inituræ certamen. pares ideo, quia si impares ordinarentur nulla esset æquitas & spectaculorum gratia claudicaret. dicuntur rectorum nomina, dicuntur & nauium.* Velocem mnestheus agit acri remige pristim. Mox italus mnestheus, genus a quo nomine memmi. Ingentemque gyas ingenti mole chimæram Vrbis opus, triplici pubes quam dardana uersu Impellunt, terno consurgunt ordine remi, Sergestusque, domus tenet a quo sergia nomen, Centauro inuehitur magna, scyllaque cloanthus Cærulea, genus unde tibi romane cluenti. *Dixit nauium nomina, & earum magnitudines expressit. nominauit duces & corũ nobilitatem complexus est.* Est procul in pelago saxum, spumantia contra Littora, quod tumidis submersum tunditur olim Fluctibus, hyberni condunt ubi

timerent , scirent cum his sibi esse certamen, quos prouocare crimen esset, & de quibus uictoria negaretur. quos nulla fatigant prælia, nec uicti possent absistere ferro: quia potuit dici tandiu dure mus, donec illi deficiant, aut cedãt. Prior occurrit. asserens eos nec lassari posse certando, nec uinci. & tandiu, inquit, in labore persistunt, donec uictoriam consequantur, & obtineant gloriam: hoc est dicere, non discedunt de campo nisi ad plenum superiores extiterint. Spem siquã accitis ætholum habuistis in armis, Ponite. spes sibi quisq;. *Adhuc facit commemorationem auxiliorum a diomede negatorum, ut ostendat etiam ipsum timuisse, & eius exemplum esse retinendum. deficientibus autem subsidiis debere unumquenq; gerenda curare per sese. quia dici potuit, si auxilia deneganda sunt, aderimus nobis nostra uirtute: ideo dixit spes sibi quisq;: sed & hoc ademit eis subdendo.* Sed hæc quam angusta uidetis. Cætera qua rerum iaceant percussa ruina, Ante oculos, interq; manus sunt omnia uestras. *Et si, inquit posset prouenire, ut sua quenq; uirtus defenderet a periculis belli, iam non potest. uidetis enim afflicta omnia, & probatis oculis uestris, quod aliorum ruina res nostræ noscantur oppressę. si, inquit, assertioni meæ fides non adest, quid agatur, probate ipsi luminibus uestris. quæ maior confirmatio esse potuit? quam ut ipse esset testis, cui ueritatem necesse fuerat oculis propriis comprobari?* Nec quenquam incuso, potuit quę plurima uirtus Esse, fuit. toto certatum est corpore regni. *Sub imagine istius laudis omnes probantur in orationis fine. desperationem, inquit, incuso. fecit quippe unusquisque, quod debuit. impleuit uestra uirtus officia sua, & omne regnum in arma conuersum est, quasi diceret. quid faciemus pauci, & fessi? qui quum totius regni uiribus recenti uirtute certantes, nec obtinere potuimus, & afflicti discessimus: hæc dicendo, & illud satiauit, spẽ non esse addendi aliquos ex propriis uiris: quum uniuersos, quos latini regebat imperium, congregauisset furor armorum: hoc est, toto certatum est corpore regni. quod alio loco ait. simul omne tumultu coniurat trepido latium.* Nunc adeo quæ sit dubiæ sententia menti Expediam, & paucis (animos adhibete) docebo. *Venit ad ea, quæ fuerant pro rerum & temporis necessitate facienda: hæc non uacue commendat: sciebat enim se anxiis loqui etiam audiendo aduersa fractis animis interesse. His igitur spondet breuitatem, & eos facit attentos, quum calamitatis ipsius remedia fuerat probaturus. ordinatio sensus talis est. nunc adeo quæ sit sententia dubiæ menti, hoc est in deliberatione constitutæ, expediam, & docebo uos paucis, uos tamen animos adhibete. nunc non semel accipiendum est, ut sit nunc expediam, nunc docebo, nunc animos adhibete, nunc hanc habet hoc loco uirtutem. quum in rebus urgentibus profutura omnibus & cunctis utilia proferuntur.* Est antiquus ager, thusco mihi proximus amni, Longus in occasum, fines super usque sicanos. *Consilii huius duplex reperitur esse tractatus. fuit quippe una pars eius, si commorari troes in italia maluit. altera, si abscedere in utraq; asserit, se uelle esse liberalem. quod sciret hostes sine commodo suo, non esse recessuros ab affectu pugnandi, utpote qui essent superiores: species autem, quas sedare uelle dicturus est, sic extenuat, ut sine detrimento dari possint, & sumi pro magnis. cur ergo non fieret, quod non læderet dantem? & libenter accipiens sumeret. Est mihi, inquit, antiquus ager: hoc est proprius & olim sine quæstione possessus. agrum quum dicit, ostendit, nullis surculis consitum. thusco mihi proximus amni. In longinquis regionibus incognitus cunctis, perindeque ob longinquitatem inutilis regno. usqueadeo ignotum uult esse uniuersis ex supradicta causa, ut ipse indicet, ubi sit, & in qua parte terrarum, & qualis iste diffusus esse uideatur.* Auranci, rutulique serunt, & uomere duros Exercent coles, atque hos

sidera cori. Trāquillo silet, immotaq; attollitur unda Cāpus, & apricis statio gratissima mergis. *Ad imaginē ludorū circensium cōposuit nauale certamē. naues habuit pro quadrigis, pro aurigis uero eos, quorū noīa superius cōprehēdit, spatiū pelagi pro circi spatio, saxum quod secundū naturam suam descriptū est, ad uicē metæ. illud igitur saxū eminet, inquit, quū tranquillū est mare, & marinis auibus stationē præbet. quū aūt cōmouētur in tumorē, fluctuandur, & undis spumātibus operitur. erat aūt positū nō lōge, atq; ita ut de littore uideri potuisset.* Hic uiridē æneas frōdenti ex ilice metā Cōstituit, signū nautis, pater. *Hic hoc est in hoc saxo, qm̄ tranquillitas fuit. et ex undis apparebat pater, æneas metā ex ilice frondēti cōstituit.* Vnde reuerti Scirent, & longos ubi circūflectere cursus. *Illi scilicet, qui regebant naues, & ductores earum fuerāt, ut nossent ab illo signo sibi esse redeundum.* Tū loca sorte legūt. *Vt fieri consueuit in circo. nō est enim idem labor in singulis locis, & inde sors adhibetur, ne sit in ordinatione contentio, aut humanum iudiciū gratiæ cuiuspiā transducatur.* Ipsiq; in puppibus auro Ductores lōge effulgēt ostroq; decori. *Ipsi ductores, hoc est, qui ad uicem aurigarū fuerant ordinati longe fulgebant auro insignes, & purpura pretiosa, ut qualitate uestitus euidentius præter cæteros apparerent.* Cætera populea uelatur fronde iuuētus, Nudatosq; humeros oleo perfusa nitescit. *Cætera iuuētus. i. nautarū, coronata fuerat populeis frōdibus, oleoq; perfusa. quū dicit cætera iuuentus, ostendit etiam ductores iuuenes fuisse.* Considunt transtris. *Locis scilicet remigū.* Intentaq; brachia remis. *Tenentes remos brachiorū parata uirtute.* Intenti expectant signū. exultantiaq; haurit Corda pauor pulsans laudūq; arrecta cupido. *Et signū expectabāt, quo accepto certamē aggrederentur, & suspensis aīs fuerāt cogitātes de uictoria & laude, quorū euētus fuerat incertus.* Inde (*hoc est deinde*) ubi clara dedit sonitum tuba, finibus oēs, haud mora, psiluere suis, ferit æthera clamor Nauticus. adductis spumāt freta uersa lacertis. *In ardore uincendi non more solito remigabant. plurimum illis addiderat desideriū gloriæ, pariter incumbebāt remis, & claris uocibus psonabāt, usq; adeo ut cœlū ipm ingenti clamore percuterent, quod ait ferit æthera clamor, hoc uult intelligi ultra ire clamores potuisse, nisi occurreret cœlū.* Totūq; dehiscit Cōuulsum remis rostrisq; stridentibus æquor. *Trāslatōibus collecta descriptio. lignū qppe cū infinditur dehiscit, & arctatū cuncorū ui remis præcedentibus aperitur, & ager cū aratro appetitur, signatur sulcis, & uomeris uias glebis inuersis ostendit. Igitur aperiebatur mare transitu nauium & remorum ictibus crebris.* Non tā præcipites biiugo certamine campum Corripuere, ruuntque effuso carcere currus, Nec sic immissis aurigæ undantia lora Concussere iugis, proniq; in uerbera pendent. *Quia ad circensiū uicem exhibebatur nauale certamen cōparationē de circensibus facit. Non, inquit, tanta mobilitate currus equiue aguntur in circo, quanta certantibus nautis nauigia peruadabant. quod ait iugis equos, debemus accipere in iugo constitutos, non iuga quibus equi nectuntur.* Tum plausu fremituque uirum studiisque fauentum Consonat omne nemus, uocemque inclusa uolutant Littora, pulsati colles clamore resultant. *Finita cōparatione redit ad rē. populus, inquit, fauoris ratione diuisus cum prorsus streperet uoce ac plausibus personabat intantum, ut nemus omne dissono clamore fuisset impletum. augebat autē eundem qualitas loci natura conclusi, quæ acceptas fauentium uoces reddendo duplicabat.* Effugit ante alios primisque elabitur undis Turbam inter fremitumq; gyas. *Nō inter turbā & fremitū effugit, sed dū populis fremit, & certantes turbātur primū locū tenuit gyas.* Quē deinde cloanthus Consequitur melior remis. *Si melior remis cur non præcessit? Dicit causam*

rum asperrima pascunt: Hæc omnis regio, & celsi plaga pinea montis Cedat amicitiæ teucrorum, & foederis æquas Dicamus leges: *Quæ essent æquæ fœderis leges, ipse exposuit: ait enim:* Sociosq; in regna uocemus. *Vt in societatem recepti nec potiores italis essent, nec inferiores ciuibus.* Considant, si tantus amor, & mœnia condant. *Si regio illis ista placuit, istorum amore locorum ducuntur. & hic considere uolunt, considant, mœnia condant, dixit unam tractatus sui & sententiæ partem, ut accipiant agros, considant, ciuitatem sibi, si uoluerint, condant. subnectit alteram, hoc modo.* Sin alios fines, aliamq; capessere gentem Est animus, possuntq; solo decedere nostro, Bis denas italo texamus robore naues: Seu plures complere ualent. *Sin uero illorum animis sederet transire ad alia, atq; alias gentes, & populos occupare: pro commodo ad longinqua pergentis, texamus uiginti naues, uel si maiorem numerum complere possint, impigre præparemus. Incipit dicere hoc ipsum factu esse facilimum, & posse sine detrimento compleri.* Iacet omnis ad undam Materies. *Quod ait, iacet, ostendit speciei ipsius ex abundantia utilitatem: nec abscindendi aut exportandi laborem esse necessarium, quum ad ipsum littus esse uideretur omnis materies, hoc est omne genus lignorū, quod nautum fabricis congruit:* Ipsi numerumq; modumq; carinis Præcipiant. *Ipsi iubeant quantæ præpararentur, & quales. dicendo præcipiant, ostendit se de potioribus loqui.* Nos æra, manus, naualia demus. *Quæ sunt necessaria perficiendis nauibus nos ministremus, æra scilicet, & manus, & naualia. aliqua specialiter posuit ex his, quæ fabricandis nauibus, sunt necessaria. aliqua uero generaliter tenuit, ne plurimum temporis contereret. longa enim esset specialis in omne opus enumeratio, aut multa uiderentur, quæ perquirerent explicationis effectus. Et quid opus fuit, singillatim persequi omnia? quum esset uniuersis audientibus cognitum? quid esset parandis nauibus necessarium.* Præterea, qui dicta ferant, & foedera firment, Centum oratores prima de gente latinos Ire placet. *Oratorum centenarium numerum, & eorum, qui essent inter italos nobiliores, constituit mittere. hoc enim potest uideri ab ænea didicisse: qui ad eum centum legatos misit: plurimum enim negotijs proficit, si propter eius effectum plurimi mittantur, & magni. decreuerat igitur latinus centum legatos ad æneam mittere, quæ dicta ferant, hoc est, qui ad eum perferant, quæ supra dicta sunt de agro dando, de condendis mœnibus, & nauibus construendis. Et fœdera firment. ipse enim fuerat causa mittendi, ut remoto bellandi affectu firmæ pacis otia tenerentur.* Pacisq; manu prætendere ramos. *Et præferant ramos pacis in manibus suis. Pacis rami sunt decerpti de arboribus oliuarum, & plurimis locis positum est. qui ideirco quasi prænuntij monstrantur, ut adhuc tacente legatione, quid uelit, uel quid sit petitura, prænosci possit, & libenter audiri.* Munera portantes eborisq;, auriq; talenta. *Hæc ad commodum familiaris rei & utilitatem:* Et sellam regni, trabeamq; insignia nostri. *Hæc ad meritum & honorem regiæ potestatis: deniq; ideirco addidit, regni insignia nostri, ut aptaret sellam & trabeam solis esse regibus attributam. missa sunt ista, ut alia augerent opes, ostenderent alia dignitatem. ecce animus optantis pacem misit, munera, & regalis potestatis insignia: ut ex his intelligeret æneas latini uoluntatem, & italorum se in regnum esse susceptum.* Consulite in medium, & rebus succurrite fessis. *Consulere est in medium consilio reperire, quod omnibus prosit. pulchre conclusit. si, inquit, quæ dixi non uidentur esse facienda, uos in communi periculo prouidete, quid fessis rebus ualeat subuenire. clausit orationem suam. De turni tamen uel æneæ aut de filiæ nuptijs nihil dixit: feruentibus enim cunctis bellorum causa nominare non de-*

Dicit causam propter quam non est factũ. Sed pondere pinus tarda tenet. *Iuuabatur, inquit, remorum meliore substantia, sed lignorum genere quibus fabricata fuerat & pondere, tardabatur.* Post hos. *hoc est post gyam & cloanthum.* AEquo discrimine. *Idest uno & pari interstitio.* Pristis centaurusq;. *Pristis in qua mnestheus fuerat, & centaurus cui sergestus præerat.* Locum tendunt superare priorem *Priorem locum tenere nitebantur, sed inter se, ergo priorem locum inter duos posteriores debemus accipere, quoniam impossibile uidebatur, ut tertius uel quartus excluderet primum quem secundus transire non poterat, interea casu factũ est, ut cloanthus qui secundus fuerat, fieret primus, hoc modo. nam gyas, qui prima loca tenuerat mænætis imperitia deceptus est. cum enim idem gyas eidem menœti dixisset.* Quo tantũ mihi dexter abis? huc dirige cursũ, Littus ama. *Hoc est finẽ saxi.* Et læua stringat sine palmula cautes, Altum alii teneant dixit, sed cœca menoetes Saxa timens proram pelagi detorquet ad undas. Quo diuersus abis? iterum pete saxa menoete. Cum clamore gyas reuocabat. & ecce cloanthũ Respicit instantem tergo, & propiora tenentẽ. Ille inter nauéque gyæ, scopulosque sonantes Radit iter læuũ interior, subitusque priorem Præterit. *Ille uero metuens saxa latentia, quũ nauẽ in altũ torsisset, cloanthus qui gyæ proximus fuit, arrepta spatii occasione fecisset, quod menætes timuit, nam inter saxũ & nauem gyæ tenens læua iter rasit, hoc est temere iuxta saxa trãsitus subito præteriit eũ, qui primi loci gloriabatur euentu.* Et metis tenet æquora tuta relictis. *Ideo æquora tuta quia in metis saxi periculum fuit, quod euaserat.* Tum uero exarsit iuueni dolor ossibus ingens, Nec lachrymis caruere genæ. *Cum fortunæ suffragio adeptum locum uitio imperiti hominis perdidisset, tum uero exarsit, tum magis exarsit intantum ut dolor illum perduxisset ad lachrymas.* Segnemque menoeten Oblitus. decorisque sui sociumque salutis In mare præcipitem puppi deturbat ab alta. *Non, inquit, habuit ante oculos suos honestum aut utile cum omne consilium dolor ipse turbasset, sed oblitus honestatis suæ & salutis sociorum rectorem, qui decoris culpam primus negligẽdo contraxerat præcipitem dedit in mare.* Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister. *In officium deiecti ipse succedens, idem rector & magister effectus est.* Hortaturq; uiros clauumq; ad littora torquet. *Torsit nauem ad littus saxi. ne tertius fieret aut quartus si illi transissent qui fuerant postremi.* At grauis ut fundo uix tandem redditus imo est. *Præcipitatus menætes & uix & tandem emersit ex undis, ideo tandem quia uix. fuit enim in ipso reditu eius & difficultas & mora. dicit causas difficultatis ipsius & moræ.* Iam senior madidaq; fluens in ueste menætes. *Cadẽti in præceps ne mature posset ĩmergere ĩpedimento fuerũt senectus & uestes.* Sũma petit, scopuli siccaq; ĩ rupe resedit. *Qui fuerat madidis uestibus nõ remeauit ad nauẽ sed ĩ saxo sicco cõsedit.* Illũ & labentẽ teucri & risere natantẽ, Et salsos rident reuomentẽ pectore fluctus. *Mærorẽ gloriæ perditæ ille sociis suis excusserat cũ caderet, cum emergeret, cũ euomeret fluctus.* Hic læta extremis spes est accensa duobus, Sergesto, mnestheoque, gyan superare morantẽ. *Duobus postremis spes accessit ex casu gyæ, q̃m eius mora poterat ꝓdesse sequẽtibus, ut superiores efficerentur.* Sergestus capit ante locum, scopuloq; propinquat, Nec tota tamen ille prior præeunte carina parte prior, partẽ rostro premit æmula pristis. *Propinquabat, inquit, scopulo sergestus, sic tñ, ut nõ tota nauis esset libera. pars q̃ppe eius uidebatur præterisse, pars uero apprime posterioris rostro, æmulam pristim dixit, quæ transire contenderet.* At media socios incedens naue per ipsos Hortatur mnestheus. *Mnestheus*

buit. fuit enim ipsi latino inuidiosa, & non decuit, ut filiam quoq; per legatos offerret. dedit tamen cæteris uiam tractandi de ipsa, dum rogandum æneam dicit, & placandum muneribus. Ex his quippe potuit aduerti, quid ille sentiret de nuptijs filiæ. Tum drances idem infensus, quem gloria turni Obliqua inuidia stimulisq; agitabat amaris, Largus opum, & lingua melior, sed frigida bello Dextera, consiliis habitus non futilis autor, Seditione potens. genus huic materna superbum Nobilitas dabat incertum de patre ferebat. Surgit, & his onerat dictis, atq; aggerat iras. *Drances, inquit, idem ideo, quia & supra de ipso dixerat, Ingrauat hæc sæuus drances, solumq; uocari Testatur, solum posci in certamina turnum. quum idem drances turno fuerit infensus, & hunc urgebat inuidia gloriarum eius, obliqua tamen nec in apertam professionem ducta, & fuisset seditiosus & diues, quemq; extollebat materna nobilitas, nec reuocabat hunc à natura sua pudor, aut frangebatur q̄uis potentis ludibrium matris, quæ illum incerto patre protulerat, surgit: ecce diuersum personarum meritum: rex loquutus est sedens, iste uero surrexit, ut loqui posset, & oneraturus turnum sic instituit loqui: expreßit poeta hominem sæuum & factiosum. qui enim prima odia excitare laborando non potuit: nunc quod facile fuit, augere nitebatur inuenta, ne perderet occasionem temporis, & opportunitatē regiæ uoluntatis amitteret: uel ne existeret quisquam, qui latini studium pro æneæ partibus ad utilitatem turni conuerteret. Interea quum hyperbaton poßit quandam obscuritatem intellectui dare. ordinatio sensus addenda est sic. Tum drances idem infensus, quem melior gloria turni obliqua inuidia stimulisq; agitabat amaris, surgit. & his onerat dictis, atq; aggerat iras. Medij uersus de genere de fortūa, de moribus, de artificiosa eloquentia, & q essset imbellis, iccirco uidentur interpositi, ut constaret illum uersuti animi superbia quoq; materni sanguinis largiendo atq; loquendo, quæ uellet, explicare potuisse.* Rem nulli obscuram, nostræ nec uocis egentem. Consulis o bone rex. cuncti se scire fatentur. Quid fortuna ferat populi. sed dicere mussant: *Ex sacro & uerbis probat poeta, quod dixit. Asseruit enim drancem inimico turno propterea q uirtuti eius inuideret, quum ipse drances esset imbellis, superbus propter nobilitatem materni sanguinis, & propter substantiam rei familiaris uersutus, callidus, eloquens, seditiosus. ecce primus & solus loquitur, & non consultorum negotij publici, sed unius hominis inimicus. & quum nullum habuisset cum cæteris tractatum: loquitur quasi instructus ab omnibus: atq; ut accederet dictis eius maior autoritas ex omnium se memorat uenire consensu. Magnum quippe inuentum est, quod licet ab uno exortum esset, cuncti approbant & uniuersi cōfirmant: occultauit priuata inimicitias, ne non publicum sed suum negotium agere uideretur: aperuit tamen odium, quod obliqua exercebat inuidia. idoneam quippe nocendi inuenerat causam. rem, inquit, omnibus manifestam locutus es. ecce quasi omnes idem uellent, atq; idem sentirent, sic exorsus est. Laudat sententiam regis, & hanc, quod melius fuerat, laudando confirmat. non enim debuit post regis arbitrium ipse quoq; tanquam de causa indicans loqui: præferendo tamen atq; approbando plus agit, q̄ uolebat impleri: usq; adeo, inquit, rex optime tantum cunctis placet sententia tua, ut laudari potius debeat, q̄ de ea tractari. sic consulunt, quibus imperio potestas est, & nomen regale committimus & qui bene commissam sibi reip. regunt, boni regis officium comples, nulli contra publicum commodum præstando gratiam, nullumq; metuendo. quod ipsum probatur ex eo, quia id sensisti, quod nos cuncti scire fatemur.* Sed dicere mussant. *Sed metuunt loqui, & mala nostra pressi formidine contegunt: ne diceretur, cur solus quæris? & illi tacent? iccirco ait, uolunt loqui.*

ꝙ uideret modico labore compleri posse uictoriam, aut modica tarditate interire, incedens per me
diam nauim, idest inter omnes remiges discurrens hortabatur uniuersos ad gloriam perficiendam.
Nunc nunc insurgite remis hectorei socii, troiæ quos sorte suprema Delegi comi
tes, nunc illas promite uires, Nunc animos, quibus in getulis syrtibus usi, Ionioq;
mari, maleæq; sequacibus undis. Admonebat eos ꝑteritæ uirtutis eorum fortia facta comme/
morãs ac repetens sæpe, quod quater ait nunc, & id ipsum sæpe cõmendauit, hoc significat, ꝙ oĩs glo
ria interitura esset, si illud tempus, si occasio præsens laberetur e manibus. Nũc, inquit, nũc insur/
gite, adest tempus, quo fortia uirtutis uestræ & gesta superioris temporis cõprobetis nũc illis ani
mis nunc uiribus opus est, quibus usi estis, cum hectoris essetis sociati uirtutibus, qui multa mala &
ingentia superastis, quos ego post ultimam patriæ sortem comites delegi. potest & sic intelligi, hecto
rei socii, ut tales eos uideatur dixisse, qualis hector fuisset, quasi singuli singulos hectores facere
potuissent. deniq; addidit & delegi, ut ostenderet, ex plurimis bonis electos esse meliores.
recte eos admonet præteritæ uirtutis, ut exemplis suis erigantur, potiusquam factis prouocentur
alienis. Ordinatur sensus sic. Nunc nunc insurgite remis socii, ut hectoreæ laudis loco positum
uideant, non quomodo aliquando socii fuerant hectori usq; eo locus est. quos ita ab exemplo uir
tutis hectoreæ laudaret ut addiderit quos mihi delectos adiunxi post patriæ nostræ ultimum fatũ.
& quorum probaui uirtutem plurimis in locis, imitamini uos, ut quod in manus dedit fortuna cõ
pleamus. Quãquã o sed superẽt, qbus hoc neptũe dedisti, Extremos pudeat rediisse.
Licet tenuerint loca melioris cursus, qbus neptunus suffragiũ ferre uoluisset, uictoriæ genus est, nõ
redisse postremũ. Hoc uincite ciues, & prohibete nefas. Si primũ locũ tenere nequitis, secũ
dũ saltẽ perdere non debetis. superãda sunt extrema ludibria, & uitandũ pudoris detrimẽtũ, ante
nouissimum saltem uenire debemus, qui non ualuimus preuenire uictorem qui socios suos summa
gna laude dicebat hectoreos, magna arte excusauit a culpa non retenti primi loci. qm̃ hũc neptunũ
asseruit inuidisse, qui in regnis suis, cui uoluit, fauit. ecce & uictori præripuit gloriam, quia non sua
uirtute, sed alieno adiutus auxilio loca prima possederat. Olli certamine summo procubũt,
uastis tremit ictibus ærea puppis. Quantum ualuerint hortamenta describuntur. Illi
enim non incassum auditis, quæ dicta sunt, dederunt labori operam intantum ut nauis ipsa nixi/
bus fortissimis contremisceret. æream nauem dixit, ære adornatam & communitam. Subtra
hiturque solum. Sic intenti plenis studiis remis incumbebant, ut nihil præter se & nauim
uiderent, cæterum prolixitas saxi cernebatur ex littore, & e saxo apparebat soliditas. Tunc
creber anhelitus artus, Aridaque ora quatit, sudor fluit undique riuis. Remigũ
laborem accidentibus contrariis expressit. os, inquit, habebant siccum, ex eorum uero corporibus
fluebant sudores riuis, quasi ex interiore corporis parte humor omnis, qui per ora omnium sole
ret mitti, per sudoris fluxum uideretur effundi ad uirtutis ingenitum robur. ecce quantum in re/
bus hortamenta proficiant. Attulit ipse uiris optatum casus honorem. Faciebant
quidem, quod uincendi cupiditas exigebat, sed illis ad effectum plus contigit. Nanque fu/
rens animi. Dicẽdo ac ꝑmittendo, furens aĩ, aliqd iste inconsiderate reperietur fecisse. Dũ pro
ram ad saxa suburget Interior, spatioq; subest sergestus iniquo, Infelix saxis inpro
currentibus hæsit. Dũ inter saxũ & nauim sergestus trãsire cõtendit, nõ uidit saxa ꝓcurrẽtia,
& his inhæsit. procurrentia saxa sunt, quæ latenter a radicibus eminentis saxi in mare tenduntur.
hæc ille ut pote furens uidere non potuit, & ut dictũ ẽ hæsit. Cõcussæ cautes. Tantus nauis

uniuersi, sed timent. Det libertatem fandi, flatusq; remittat, Cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros (Dicam equidem, licet arma mihi mortemq; minetur) Lumina tot cecidisse ducumq;, totamq; uidemus Consedisse urbem luctu, dum troia tentat Castra, fugæ fidens, & cœlum territat armis. *Satis inuidiosa seditio, & altissimis dolis instructa. fingit enim se metuere, & omnem in turnum inuidiam congerit. quumq; eum asserit plurimum posse, & ab omnibus metui, odia et maiora conquirit: det, inquit, libertatem fandi, flatusq; remittat, quasi nulli fas esset loqui, aut anhelare saltem, nisi uoluisset turnus, & rogatus præcepisset. Incipit iam erumpere in ea, quæ olim proferre cupiebat: ut compleret, quæ apud æneam se professum esse meminerat. dixerat quippe. & te si qua uiam dederit fortuna latino Iungemus regi, quærat sibi fœdera turnus. utitur igitur occasione oblata fortunæ, & opportunitatem temporis retinet, qua meliorem aut talem postea reppe[?]ire non posset: & quasi sub metu positus non obliquas iam sed apertas inimicitias profitetur. Cuius, inquit, ob auspicium infaustum, detestabile scilicet atq; funestum. ubi loqui cœpit in seditionibus excitandis artifex, interposuit aliud, quo mouerentur uniuersi, & unusquisq; salutis suæ commodum tractans, quidquid de turno aspere ageretur, libenter acciperet, & audiret. dicam equidem, licet arma mihi mortemq; minetur. quod ait mihi, hoc intelligi potest. mihi, quia commodum publicum salutemq; cunctorum quæro, interitum parat proculdubio, & paribus alijs & fortunæ ratione sequentibus. dirum spondet sua desperatione supplicium, lumina tot cecidisse ducum, totamq; uidemus consedisse urbem luctu, dum troia tentat castra. Hoc est quid faciemus cæci? qui spei nostræ tot perdidimus lumina, & non aliquam partem nostræ urbis, sed totam ciuitatis faciem luctibus uidemus oppressam. Colligitur totum sic, infausta turni auspicia quantas inflixerint clades, uident omnes, & gemunt: nihil est, quod non luctibus redundet, & lachrymis periere tot duces, lumina scilicet cæterorum, periere plures de multis, periere meliores. faciendo totius ciuitatis commemorationem, ad omnes, qui concilio intererant dolorem funerum pertinere monstrauit: ut reuera non odij sui causam, sed publicum tueri commodum uideretur. quis enim in illa multitudine fuit? qui non doleret amissum? quum alij patres, alij filios, nonnulli fratres aut propinquos uel familiares fidissimos gemerent. dum troia tentat castra fugæ fidens, & cœlum territat armis. & hoc dicebat inflictum, dum ille troiana castra tentaret, & non iam homines, sed cœlum pulsare contenderet. tentat, inquit, non expugnat. deniq; addidit, fugæ fidens. tentare quippe est ad unam quanq; rem diffidenter accedere. uidebatur ergo turnus tentasse certamen, & euasisse fugiendo. Proinde desertiones & crimina obiectat: quia in decimi libri parte dictus est aufugisse. tenere cœlum uidetur, qui in armis exultat, & cum nullo congreditur. Proprietas tamen illa est dicti, ut troiani cœlo comparati uideantur: quod non possent mortalium aggressione terreri. troia castra, sic pronuntiare debemus, ut troia non duas sed tres syllabas faciat tro, i, a separatim, & uocales. i, &, a, separatim: castra quoq; non solum parietes, sed exercitum dictum debet intelligi. huius loci sensus sic ordinatur, licet arma mihi, mortemq; minetur, cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros Lumina tot cecidisse ducum totamq; uidemus Consedisse urbem luctu, dum troia tentat Castra, fugæ fidens, & coelum territat armis.* Vnũq; etiã domus istis, quæ plurima mitti Dardanidis, diciq; iubes, unum optime regum Adiicias, nec te ullius uiolentia uincat. *Dixit placuisse omnibus sententiam regis: sed addidit drances, quod ille consulto & uerecunde transmiserat. finis enim bello posset accedere, si tolleretur causa certaminum. ait igitur unum, quod tantam habuit persuadendi constantiam, ut hoc rursum necessa-*

ipetus incautis remigibus fuit, ut percussæ cautes interuenissent. Et acuto in murice remi Obnixi crepuere. *Cum obnixi remis luctantibus tenderent impulsa naui, meritoq; non cedentibus saxis, crepuerunt remi.* Illisaq; prora pependit. *Prora hoc est prima pars nauis saxum conscendit cætera parte suspensa.* Consurgunt nautæ, & magno clamore morantur. *Dum clamant, fecerunt moras naui liberandæ.* Ferratasque sudes, & acuta cuspide contos Expediunt, fractosque legũt in gurgite remos. *Nõ ydẽ omnia faciebant. nanq; alii expediebant contos liberationi nauis necessarios, & sudes, hoc est, quibus inhærens saxo includi nauigium, & retrorsum reuocari potuisset. alii legebant remorum fragmenta, uerbo nautico (ut plurimis locis) usus est. nam legere dicunt colligere, uel aliqua loca nauigando transire, uela legunt socii. item littoraq; epiri legimus,* At lætus mnestheus, successuque acrior ipso. *Lętus fuit mnestheus ꝙ optata tenuisset, & inde magis quia senserat sibi fauisse fortunam. successus aũt ipse nõ ueniebat nisi ex malis alienis.* Agmine remorum celeri, uentisque uocatis Prona petit maria, & pelago decurrit aperto. *Prona maria, inquit, quasi nõ ipsa essent, per quæ transierant, aut possit fieri, ut sint maria deuexa. non hoc sensit, sed facilitatem reditus uoluit demonstrare. Pronum enim dicimus quicquid difficultatẽ non habet, & arduũ quicquid difficulter superatur.* Qualis spelunca subito cõmota columba, Cui domus, & dulces latebroso in pumice nidi, Fertur in arua uolans, plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto Radit iter liquidum, celeres neque commouet alas. Sic mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima pristis AEquora. sic illam fert impetus ipse uolantem. *Celeritatẽ feliciter currentis nauis recte uolatui columbæ cõparauit. tũc. n. acrius uolat, quũ ad naturalem mobilitatẽ aliquis ei pauor accedit. hac completa comparatione redit ad rem.* Et primum ĩ scopulo luctantem deserit alto Sergestũ. *Tanta est subtilitas recedentis e descriptione, & post parabolam redeuntis, ut si subtrahas parabolam tunc inuenias carminis textum. deniq; ante dixit, At lætus mnestheus, successuq; acrior ipso Agmine remorum celeri uentisq; uocatis Prona petit maria, & pelago procurrit aeperto. etiã post parabolam iunxit, quæ describebat, Et primum in scopulo luctantem deserit alto Sergestum, breuibusq; uadis, frustraq; uocantem Auxilia. deseruit constitutum in saxo, deseruit constitutum in uadis, deseruit frustra uocantem auxilia, quia uolebat uincere, quia poterat subuenire. iccirco frustra ad auxilium ferendum uocabatur. Plus enim sibi auxiliari debuit, quam alteri.* Et fractis discentem currere remis. *Huc quoq; pertinet, deserit. nam deseruit sergestum luctantem in saxo, ꝙ nauem tenaciter retinebat, & meditantem ex necessitate rem nouam, ut nauis eius sine remorum adminiculis curreret.* Inde gyan, ipsamq; ingenti mole chimeram Cõsequitur, cessit, quoniã spoliata magistro est. *Et factum explicauit, & facti causam. Cedit, inquit, gyas, quia chimera nauis eius magistrum non habebat. præteriit igitur unum saxis infixum, alterum uero, quia magistrum nõ habuit. supererat solus cloanthus. hunc petebat sperãs, ꝙ etiam ipsum trãsire posset. demq; ait.* Solus iãq; ipso superest ĩ fine cloanthus Quẽ petit, & summis annixus uiribus urget. *In desperatiõe sequẽtis uictoria fuit, quoniam consumpta pelegi spatia fuerant, & tansire uolentibus prolixitas fuerat necessaria, in qua remigũ uirtus proficere potuisset. nõ defuit tñ instantia, ut opponeretur ꝑ industriã quod arctatũ iter angustiis pernegabat.* Tum uero ingeminat clamor, cunctiq; sequentẽ Instigant studiis, resonatq; fragoribus æther. *Conãti trãsire magis fauebat spectantium turba, quia posse uidebatur. tantus autem fragor fuit, ut ipso æthere percusso resonaret uox populi. ergo hoc studio spectantes ducebãtur. uideamus nũc quemadmodum certantium*

rio reperisset. qui, inquit, troianis misisti multa, multaq; mandasti, adde unum, quod potest foederum sacramenta firmare, quum magnum fuit, quod nitebatur efficere, ut facilitatem ostenderet. unum dixit, ut ex quantitate numeri extenuatio nasceretur, quasi nec difficile nec graue, sed unum diceret esse faciendum, & reuera unum fuit, sed maximum, & quod omnem negotij substantiam contineret: nec te ullius uiolentia uincat. suppresso nomine turnum tetigit, qui in eo, quod drances fuerat suggesturus, poterat lædi. Quin gnatam egregio genero, dignisq; hymenæis Des pater, & pacem hanc æterno fœdere iungas. Laus unius dicta est, & in ea alterius obliqua uituperatio. quum enim egregius dicitur, cui munera mittebantur, & affinitati latini digne conueniens: alter nomini egregius iudicatus est, & minus conueniens, qui regis filiam duceret. dicebat autem plenissime rebus publicis profuturum, si hoc fieret: remota causa bellandi pacem plena æternitate mansuram. Patris, inquit, officium est, uel maxime in causa coniunctionis filiæ prouidere. quod si in cæteris melius & perpensius sciret deligere digniorem, non erat quis hoc fecerit. in paterno quippe pectore primum sibi locum liberorum debet pietas uendicare. Quod si tantus habet mentes & pectora terror, Ipsum obtestemur, ueniamq; oremus ab ipso. Redit ad inuidiosam dictionem: aut si tanto, inquit, ducimur metu, tantaq; in nobis turni formido est, ipsum rogemus, & ab ipso deprecemur, quod potest prouenire per te. dicit quomodo id turnus posset præstare. Cedat. Cedere est locum dare meliori. Ius proprium regi, patriæq; remittat. Et patiatur regem ac patrem uti iure suo, & sinat propria libertate desinire uniuersa, ac sequi, quod sibi commodum tractando perspexit: Quid miseros toties in aperta pericula ciues Proiicis? olatio caput horum & causa malorum. Magnum factiosi hominis inuentum, ut relicto eo, qui summam malorum tenebat ad eum sese conuerteret, quem uolebat opprimere. Quid, ait, miseros. Miser est, qui quum sit innocens & alieni impetum fati possit effugere, cogitur tamen infelicis hominis extremam communicare fortunam. quod uero toties dixit, hoc fuit quod iam non poterat tolerari, ut qui iniuste atq; incommode pugnare sæpe compulsus est, & contrarium meruit, rursum cogeretur exire in aperta pericula. est quidem uiri fortis incertum pugnæ non timere. sicuti enim in eo sperantur aduersa, ita possunt etiam secunda melioribus prouenire successibus. in pericula autem manifesta unum quenq; improuidum ruere summa dementia est. Ciues, inquit, proijcis, nomen sanctum & religiosum, quod ille habuit uile, & quod non finebat euadere multos soepe innumerosq; perdendo. nouissimum fuit, proijcis, omni scilicet iniquitate deterius. proijcitur enim, quod uile est, quod necessarium non est, quod quum perierit non adscribitur incommodis: sed iste plus sentitur dixisse, proijcis, quasi ipsis in pericula manifesta coniectis. turnus expectatur qui alieni imperij in otio remanere consuesset. Erumpit iam in aperta conuitia, fiduciam gerens omnium, quos artificiosa dictione fecerat suos: O latio caput horum & causa malorum. Malorum omnium, quæ latium premunt, quæq; præcesserunt, tu es, inquit, caput & causa. hoc uere obiectum est. per ipsum enim turbatim est latium, quod latinus cum troianis fuerat collocutus: Nulla salus bello. Si pugnatum ulterius fuerit, nulla iam speranda est reliquis uita, & quia ad id deducti sumus, ut spes remanserit nulla. Pacem te poscimus omnes Turne: Omne, inquit, quum a solo dicatur, non ab omnibus pacem te poscimus, non ut hanc daret, sed ut cedendo pateretur illi coniugem dari, quem constabat esse potiorem: Simul pacis solum inuiolabile pignus: Et recedas ab affectu eius, per quam nobis potest æternæ atq; inuiolabilis pacis subsidium procurari. Primus ego, inuisum quem tu tibi fingis, & esse, Nil mo-

facta describat. Hi pprīū decus,& partū indignantur honorem Ni teneant, uitamq; uolunt pro laude pacisci. *Qui locū primū tenebāt, hunc ne amitterent, laborabāt. eaq; ducebantur gloria, ut hāc saluti suæ præsumerent preponendā.* Hos successus alit, possunt, quia posse uidentur. *Alterius nauis uiros, qui primum locum præripere nitebantur, erigebant res secundæ, & fortunæ suffragiū. eo magis q̄ uidebantur ausus suos posse cōplere. quanto enim laboriosum est partam gloriam e manibus perdere, tanto est gloriosum acquirere desperatam.* Et fors æquatis coepissent pręmia rostris. *Pares scilicet ad palmā forsitan uenissēt.* Ni palmas ponto tendens utrasq; cloanthus Fudissetq; preces, diuosq; in uota uocasset. *Nisi uictoriam, quæ utriq; posset esse communis præuenisset cloanthus precibus suis, & supplicibus manibus deos adhibuisset in uota, hæc prædicendo ostendit poeta ipsum futurum esse uictorem.* Di quibus imperiū pelagi, quorū æquora curro, Vobis lætus ego. *Hoc est si lætus de prouentu uictoriæ fuero.* Hoc candentem in littore taurum. *Hoc ē cādidi coloris taurum, & addendo candentem ornauit munus suum. minueret autem si diceret bouem, & taceret de colore.* Constituā ante aras uoti reus, extaq; salsos Porriciam in fluctus, & uina liquentia fundam. *Illic uobis candido tauro sacrificium faciam, ubi gloriosus extitero, utpote manifeste pollicitationis reus & debitor, uina etiam fundam & animalis exta fluctibus tradam.* Dixit eumque imis sub fluctibus audiit omnis Nereidum phorcique chorus, panopeaque uirgo. Et pater ipse manu magna portunus euntem Impulit. *In cā sua deos inuocauit, & audiri cōmeruit. deniq; intantum omnes dii maris, & ipse portunus fauit, ut nauim suis īpellerent manibus, quo celerius ꝑuenirent.* Illa noto citius uolucrique sagitta Ad terram fugit, & portu se condidit alto. *Tantū roganti deorū maris auxiliū ꝓfuit, ut nauis cursus uelocior uentis & sagittæ uolatibus prouenisset, deniq; prima tenuit littus, & ad palmā prima perducta est.* Tum satus anchisa, cunctis ex more uocatis. *Cunctos uocauit sed præsentes, cæterum non erant omnes, tenebatur enim sergestus, qui inhæserat saxis.* Victorem magna præconis uoce cloanthum Declarat, uiridiq; aduelat tempora lauro. *Hoc non fuit præmiū, sed insigne uictoriæ.* Muneraq; in naueis ternos aptare iuuēcos, Vinaq;. *Et hæc extra ꝓmiū fuerant, q̄ edēdo uel bibendo cōsumi potuerāt.* Et argenti magnū dat ferre talentū. *Hoc fuit, quod augere rē familiarē potuit, & præmiū uideri, alia tn̄ cōmunia nauibus fuerant.* Ipsis præcipuos ductoribus addit honores. *Præcipua dicūtur, quę pręter communionem singulis proprio nomine deputantur, ut fit sæpe in testamentis, quum aliqua per perceptionem singulorum hæredum censuerit esse testator.* Victori clamydem auratam, quam plurima circum Purpura, moeandro duplici melibæa cucurrit, Intextusq; puer frondosa regius ida Veloces iaculo ceruos cursuq; fatigat Acer, anhelanti similis, quem præpes ab ida Sublimem pedibus rapuit iouis armiger uncis. Lōgæui palmas nequicquā ad sidera tollunt Custodes, soeuitq; canū latratus in auras. *Laus clamydis dicta est, ꝑp honorē dātis, meritūq; uictoris. laudat species, quibus illa cōfecta ē, aurū scilicet copiosum, & purpura pretiosa. ars quoq; & artificium manus, qui ueritatem sic fuerant imitati, ut mutæ & inanimatæ formæ uiuere ac moueri uiderentur. in ꝑmiorū aūt liberalitate multis gn̄ribus largitor ipse laudatur, qui haberet alia quæ potuisset donare. in ipsa donatione cōsideratur ęneę pietas iuxta paternā memoriā, qm̄ ob eius honorificētiā tāti meriti munera donbātur in hac igitur clamyde raptus ad cœlos per aquilam ganimedes uidebatur, apparebant canes persequentes latratibus dominum, quem iam in aeris altitudinem raptū liberare non poterant.* Custodes

ror, & supplex uenio. *Ego, inquit, primus, & quem tu tibi fingis esse inuisum, ecce supplex tibi sum, & te pro salute omnium rogo. magna nocendi calliditas, supplicem se efficit inimicus, ut hoc modo desiderata perficiat, atq; ut maiorem inuidiam compleat, rogat omnium nomine:* Miserere tuorum. *Tangat te aliquando tuorum miseratio, & infelicibus parce, ne intereant reliqui, dum te adhuc inconsideratus error exagitat.* Pone animos, & pulsus abi. *Consilium dare debuit, qui quærebat in tanta necessitate beneficium. deferueat, inquit, inconsideratio tua. & quod hausisti animo uel extructus exclude, uictus estuæ iam acquiesce fortunæ: prouisurus etiam tibi, si cedendo efficias, quod perseuerando uitare non poteris. ecce & beneuolum se fingit, dum ipsius quoq; saluti uult esse ueluti consultum, quem persequebatur odio, & quem cupiebat oppressam:* Sat funera fusi Vidimus. *Satis sit, quod cæsorum cadaueribus plena sunt omnia. quanta mala in nostros exercita, non accepimus referente fama, sed uidimus.* Ingentes & desolauimus agros. *Bene posuit desolauimus, quia de agris hoc est de solo, quærebatur, quod factum fuerat desertum. addidit etiam ingentes, ut non parua sed ingens atq; immensa possessio nudata uideretur, uiduataq; cultoribus. desolare quippe est auferre agricolam solo. alio loco uirgilius multo euidentius hoc ipsum posuit, quum diceret. ductores primi messapus & ufens, Contemptorq; deum mezentius undiq; cogunt Auxilia, & latos uastant cultoribus agros. Non solam camporum uoluit monstrare ingentem solitudinem factam, sed per immensum agrorum modum ingentem hominum multitudinem esse mactatam.* Aut si fama mouet, si tantum pectore robur Concipis. *Aut si erubescis cedere, & te tui nominis exagitat fama, tantumq; in te bona existimas superesse uirtutis, & si adeo dotalis regia cordi est: & si tantum cordi tuo regalis coniugij cupiditas fixa est, ut auelli non possit.* Aude, atq; aduersum fidens fer pectus in hostem. *Si aliquam uirtutis tuæ fiduciam geris. aude, & certamen cum solo solus aggredere, atq; otio te præstanti uirtute confisus hostem pete.* Scilicet ut turno contingat regia coniux. Nos animæ uiles, inhumata, infletaq; turba Sternemur campis. *Necessario posita in fine exclamatio est; quæ proposita conditione certaminis, & duri post certamen exitij, teneret uniuersos in societatem uoluntatis suæ. hoc loco nomen turni, ut abiecti & humilis debemus accipere: pro animo eius, qui iratus & ut inuidus loquebatur. talis luctus est iste, qualis est, troianas ut opes & lamentabile regnum eruerint danai. nam & illic nomen gentis græcorum, pro conuitio positum est. Contingat regia coniux, mori pro republica, pro patria, pro penatibus, pro uxore, pro liberis, pro parentibus gloriosum est. Iste uero & personam deformauit, & causam deseruit, idoneam non esse existimans quæ merito posset exigere auxilium publicum. ut, ille, inquit, quam non potest regiam consequatur uxorem. ducere uxorem speciale unius est uotum. & commodum facti ad unum specialiter non ad populum pertinet. quum igitur non publica, sed priuata sit causa, cur dimicet, cui pericula sunt aduersa, & secunda non prosunt. nos item innoxij, & extra negotium positi, regnoq; proprio necessarij animæ uiles. non uere uiles dixit, sed pro uilibus sternemur campis, per omnes campos iacebimus fusi. Inhumata infletaq; turba. non habentes solatium lachrymarum aut beneficium sepulturæ. Quam uim habet humationis detrimentum, alijs locis poeta perdocuit. Vno, quum euryalum mater doleret occisum. alitibus, inquit, linquere feris, aut gurgite mersum Vna feret, piscesq; impasti uulnera lambent, Heu terra ignota canibus date præda latinis Alitibusq; iaces, nec te tua funere mater Produxi, pressiue oculos aut uulnera laui Veste tegens. Hæc si omittantur ad corporis iniuriam pertinent. altero asseruit, qui mali accedat etiam animæ eius, qui humatus*

quoq; sic tendentes manus ad sidera. quasi retinere possent, quem fortissimæ alitis tenaces amplexus innoxia subtilitate portabant. At qui deinde locũ tenuit uirtute secundũ leuibus huic hamis cõsertã, auroq; trilicẽ Loricã. *Vnũ genus laudis. hamis, inquit, leuibus. hoc est minutis & oĩ subtilitate perfectis fuerat nexa, texta trilici opere, quæ ẽ secũda laudatio, admixto auro splẽdens. ecce & fortis fuit & pulchra. sequitur aliud, quod illa oia cumularet.* Qualẽ demoleo detraxerat ipse Victor apud rapidũ simoenta sub ilio alto. *Hãc, cũ demoleũ superasset apud iliũ uictoris iure sustulerat. quod nõ faceret, nisi illũ speciei qualitas & meritũ prouocasset.* Donat habere uiro decus, & tutamen in armis. *Donat, iqt, uiro. ut cõgrueret psona cũ specie. digno istã uiro contulit, ut in armis, hoc est, in bello & pulcher esse posset & tutus. tutus p trilicẽ facturam & hamorum nexus, pulcher qa auro fulgebat.* Vix illã famuli phegeus sagarisque ferebãt Multiplicẽ, cõnixi humeris, indutus at olim Demoleos cursu palãtes troas agebat. *Adhuc in augmentis est laudis satis demoleũ pferens, q hanc primus habuit, æneã quoq; qui occidisset talẽ, & tanti ponderis speciẽ occiso dethraere, aut solus portare ualuisset, quũ ipse quoq; esset armatus. nec minus etiam illum, cui donabatur, huic nexuit laudi. quoniam credebatur molem tantam posse perferre. hæc igitur, quum traderetur, uix illam tulerunt duo serui, nec solis manibus, uerumetiam humeris. tantum autem demoleus potuit lacertis atq; uirtute, ut hanc indutus habuisset pro leui, & cursu fugiẽtes ageret teucros, nõ ad troianorum crimen pertinebat, qa uno insequente fugiebant, sed æneæ laudis prædicatio cumulata est, qui eum strauit, quem timuerant omnes.* Tertia dona facit, geminos ex ære lebetas, Cymbiaq; argento perfecta, atq; aspera signis. *Qui tertio loco cõuenerat, congruũ munus accepit, quãquã & hoc fuerit ptiosum. ornabatur quippe argẽti materia, & subtilitate artis.* Iãq; adeo donati oẽs, opibusq; superbi, Puniceis ibant euincti tẽpora tęniis. *Vult ostẽdere, quãtis moris ĩplicatus sergestus ueniret, iã, inquit, oẽs qui uenerãt muneribus ditati discesserant, & incedebãt habentes uincta tẽpora tæniis puniceis, hoc est uittis rubeis. quod dixit, oẽs, ad tres refertur, q p̃sentes aderant, nõ ad quatuor. qa nõdũ uenerat sergestus.* Cũ sęuo e scopulo multa uix arte reuulsus amissis remis, atq; ordine debilis uno, Irrisam sine honore ratem sergestus agebat. *Multa cõgessit, quæ tarditatẽ illius, ludibriosumq; reditũ demonstrarent. sic, inquit, sæuo inhæserat saxo, ut plurima arte uix nauis liberari ualeret. ueniebat aũt irrisus perdita totius certaminis gratia. agebat. n. nauim remorũ suorũ amissione deformẽ. quod dixit, sergestus agebat, quũ remos non haberet intelligi uoluit poeta, q sergesti manibus duceretur, ut sic saltẽ puenire potuisset.* Qualis sæpe uiæ deprehensus in aggere serpens AErea quẽ obliquum rota transiit, aut grauis ictu Seminecẽ liquit saxo, lacerũq; uiator. Necquicquã lõgos fugiens dat corpore tortus. *Tortus accusatiuũ pluralẽ posuit, ne serpens uideatur tortus, sed quũ se torqueret ex uulneris causa tortus corporis lacerati fecisset, hoc est inflexiones, ut sit hos tortus.* Parte ferox ardensq; oculis, & sibila colla Arduus attollens. pars uulnere cauda retentat Nixantem nodis seq; in sua membra plicãtem. Talis remigio nauis se tarda mouebat. *Sic iqt, mouebatur nauis exarmata remorũ subsidiis, uti solet uno in loco remanere serpens, uolubilis rotæ trãsitu debilis redditus, aut uiatoris ictu pcussus, quũ exagitatus uulneris cã ĩcassũ sæuit, & in sese uoluitur, nec usquam progreditur.* Vela facit tamen, & uelis subit ostia plenis. *Nec tñ cæteris uoluptatibus maiores faceret moras uelis, præuenit flatibus oportune iuuantibus, faciens contra nauticam disciplinam necessitatis causa. nullus enim nauta plenis uelis uenit ad terram, sed cum adhuc in alto est, deponit uela, & nauigium ad littus remigando perducit.*

peresset, etiam hunc diceres timuisse, & qui hæc falsis roborare contendis: dic aufidum fluuiū im
mensum & magnum retro posse refluere, & ꝙ in undas adriatici maris formidet exire. Ec-
ce hic subtiliter tangit, quod legati ad diomedem missi nullum uiderint, & falsa professi fuissent.
Vel quum se pauidum contra mea iurgia fingit Artificis scelus, & formidine cri
men acerbat. *Certe ait quale illud scelerati commentum est, timorem fingere, accusationes*
duras exercere: Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri) Amittes:
habitet tecum, & sit pectore in isto. *Esto secutus drance, parcam tibi: licet merearis in-*
terfici. nunquam enim dextra mea imbelles occidit. sit magis tecum anima tua, habitetq; in tuo pe
ctore. melius enim de te supplicium dabitur uotis meis, si diutius uiuas, & pœnas iugiter li-
uoris expendas: Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuertor. *Ex oratione tur-*
bulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem atq; humilem repente conuersus est:
uel quia cum rege instituerat loqui, uel cum eo, quem socerum sibi esse cupiebat. Plus tamen osten
dit, se socero deferre, ꝗ̄ regi, dicendo, Magne pater, alioqui diceret magne rex. In ipsa tamen tran
quillitate sermonis est quædam consiliorum talium atq; dispositionum occulta uituperatio. nunc
ad te ait magne pater redeo, & ad consulta tua: patrem uidetur dixisse, quasi honorificentiæ loco,
utpote, qui loquebatur ut gener, ut ostenderet, quod diximus, plus se socero deferre, ꝗ̄ regi.
Sed alta loquentis intentio est. summa enim dispositionum latini displicebat turno: deniq; post
appellationem patris secuta propositio est: qua ostendit se de illius consiliis tractaturum: ut osten
deret improuidum patrem. ergo appellatione magni patris irrisionem induxit obliquam, quasi di-
ceret, qualis pater es, qui non recte consulis filiæ tuę? qualis pater, cui suasum est facile, ut amis-
sa affinitate ciuis, nudo, peregrino, naufrago filiam tuam dare festines? Si nullam nostris
ultra spem ponis in armis, Si tam deserti sumus, & semel agmine uerso Fundi-
tus occidimus, neq; habet fortuna regressum. *Quattuor posuit cum uarietate mirifi-*
ca, quæ tamen latini & cæterorum desperationem destruere potuissent. Si, inquit, armis no-
stris spes nulla est. Si omnia nos secunda deficiunt, & sic concidimus, ut surgendi facultas ulte-
rius non sit, & fortuna nostra sic abiit, ut remeare non possit, aut nolit: Oremus pacem,
& dextras tendamus inermes. *Oremus indignum & depositis armis tendamus uacuas ma-*
nus. *Hæc non sic prosequitur, ut fiant: sed ut ostendat concilii illius quasi iners fuisse factum.*
Disputat quippe repetito certamine superari posse contraria. non sic, inquit, pugnatum est, ut de-
fectio grauis uideatur extitisse: nec sic concidit dimicationis conuentus, ut exhibeat urgente des-
peratione succumbi: potest iterum, unde abiit, felix redire fortuna. orandam uidelicet pacem, &
inermes dexteras esse tenendas, hironicos positum, quasi reuera oranda esset pax, & adiicienda
his generibus uirtus: & quæ in hostis iugulum armatæ tendi debuerant, inertes ad eorum genua
dexteræ uerterentur. Quanquam o si solitæ quidquam uirtutis adesset, Ille mihi
ante alios, fortunatusq; laborum Egregiusq; animi, qui nequid tale uideret, Pro-
cubuit moriens, & humum semel ore momordit. *Multi totum iungunt, & quod gene-*
raliter optauit, & quod cœpit signare per species: quod fieri ditionis natura non patitur. Pro-
inde separandum est, quod ait. quanquam o si solitę quidquam uirtutis adesset. Hoc enim optan
tis est: illud uero, quod secutum est, hoc fuit, quod optabatur. Ille mihi ante alios. ille, inquit,
uel maxime cui profuit, quod fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret, qui fuerat felix magni
animi, & in laboribus patiens. Laudat fortunam uiri fortis, & non dicit nomen. omnes tamen
mezentium sentiunt, qui cum sua felicitate procul uit, nec ad illa concilii ludibria reseruatus est,

ut sumeret

quia ergo iste non habuit remos, uelis plenis subit hostia, quod fuit periculosum. Sergestũ æneas promisso munere donat. *Cũ non esset meritus pmiũ sumere, dicitur accipiendi cã, ne æneæ iu diciũ claudicaret.* Seruatã, *inquit*, ob nauẽ lætus, sociosq; reductos. *Nõ ergo iccirco, quia me ruit sumere, qui nouissimus & ludibriosus uenerat. sed quia post graue casum integris nauigio & so ciis remeauit. Lætus igitur æneas ex eo promissum munus ac propositũ dedit.* Olli serua datur o perũ haud ignara mineruæ. *Hoc est, non nesciẽs lanificii, sed perita.* Cressa genus pholoe, geminiq; sub ubere nati. *Oĩa præmia cũ suis laudibus posuit, uideamus ancillæ istius, quibus rebus sit completa laudatio, scilicet quę mulieris personæ conueniant. & lanificiũ, inquit, nouerat. & fuit plusq̃ fœcunda. nã duos ferebat ad ubera, quos uno partu genuerat. fuit aũt cressa, quasi ta li religione ueniens, quæ pcipuas fœminas mitteret.* Hoc pius æneas misso certamine. *Misso, non dimisso dixit, quasi relicto, sed cõfectis liberalitatibus expedito.* Tẽdit graminẽũ in cãpũ. *Transitũ facit ad aliud certaminis genus descripto supiore cũ admiratiõe magna. hoc nãquũ esset le ue, addidit ei gratiã inserendo uarios euẽtus ipsius certaminis, & casus aliquot describendo. cęterũ, si simplicẽ descriptionẽ ĩmitteret, nec ullus existeret casus, aut ulla cõtẽtio. nulla existeret gratia. trãsit ergo ab hoc spectaculorũ gñe ad gramineũ cãpũ, hoc est uacuũ ab oĩ fructu. ne ẽet dño detrimẽ tũ, si illũ populus obtegeret pedibus suis.* Quẽ collibus ũdiq; curuis Cingebant syluæ me diaq; in ualle theatri Circus erat. *Nõ illic theatrũ ædificatione cõpositũ fuit, aut circus. sed natura illũ locũ ĩ morẽ theatri cõposuerat uera. mõtes ergo circũdederãt planiciẽ cãpi, atq; ita theatri imaginẽ dabãt. plana aũt circi uicẽ poterãt exhibere. gramineũ ĩ cãpũ, ẽt sic possumus sentire, aptũ cursibus, & cursuris opportunũ, ac p hoc nõ durũ, sed mollẽ, ĩ quo nudis plãtis curri potuisset oĩbus submotis impedimentis. campi igitur planicies fuit, quæ spatium competens certaturis daret. cingeba tur illa inflexis montibus, ut quæ in plano exhiberentur, ex summis partibus uideri potuissent.* Quo se multis cum millibus heros Cõsessu mediũ tulit, extructoq; resedit. *Ad hũc cãpũ deductus æneas comitibus multis & multis hoĩum millibus uenit, & ubi extructũ habuit sen sũ, ĩ sublime sese attollẽs resedit. nõ dixit sedit. sed resedit q̃d significat, iterũ sedit. sed quũ ãtea ĩ illo loco nõ sedisset, quomõ iterũ sedit? nõ ita est, sed quia sedẽs præfuit nauali certamini, mutato loco re cte dictus est resedisse.* Hic qui forte uelint rapido contendere cursu, Inuitat pretiis animos, & præmia ponit. *Promissione quippe & propositione præmiorũ augebatur certare uo lentibus studiũ, & exoriebatur cupiditas dubitantibus uel inuitis. eccę quantũ profuit propositio pmiorũ.* Vndiq;, *inq̃t*, cõueniũt teucri, mistiq; sicani Nisus, & euryalus primi. *Dicitur diuersitas populi, troianorum scilicet, & siculorum. uerum certamen existere non posset inter eos, qui uno sanguinis consortio uel eadem societate tenebantur. quod autem a generali coeuntium multitudine transiit maturius ad specialem significationem nisi, & euryali, hoc intelligi potest poetam fecisse ut magnis eorum meritis cunctis fuisse potiores demonstraret, describit iam sin gulos, ut nõ uacet, quod eos a cæteris separauit.* Eurialus forma insignis, uiridiq; iuuẽta. *Vt apertius ostenderet non accuratione aliqua fuisse, sed ætatis bono insignẽ, inquit, fuit forma & iu uenta pulcher eurialus.* Nisus amore pio pueri. *Subauditur de superioribus, insignis. Orna batur, inquit, nisus. quia pio amore diligebat eurialum. addidit amori pietatem. ne eurialum forma insignem, & ætate præstantem amore turpi nisus diligere uideretur.* Quos deinde secutus Regius egregia priami de stirpe diores. *Post hos processit diores ipse quoq; troianus. nã de gẽte priami fuit pclara & magna.* Hũc salius simul, & patron. *Hũc, hoc ẽ dioren secutus, ẽ sa lius, secutus ẽt patron.* Quorũ alter Acarnan, Alter ab arcadia tegeææ sanguine gẽtis.

ut sumeret præmia, qui non uicerat. & qui uinci potuerat, rogaretur. Qui nequid tale uideret procubuit moriens. Sic positum est, quasi non uictus cecidisset, sed uoluntate sua. Hoc ideo, ut uictoris minueretur gloria, & præuenisse talium consiliorum turpitudinem crederetur. qui necessitate potiusquam uoluntate conciderat. Sint & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus, Auxilioque urbes italæ, populique supersunt. Sin & troianis cum multo gloria uenit Sanguine. sunt illis sua funera, parque per omnes Tempestas. cur indecores in limine primo Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus. *Affuit partibus suis, & ea quibus grauabatur extenuationis artibus releuauit, inducta scilicet comparatione. Nos, inquit, si priores opes perdidimus, habemus alias. primum intactam iuuentutem: iuuentus intacta est, quæ dum interfuit bellis perindeque robore integro & ab omni certaminum fatigatione discreta monstratur. sunt & auxilia multarum urbium multorumque populorum. totum falsum asserebat. cæterum si uerum esset, ostenderet expresse urbium nomina, & uocabula gentium, uel hominum demonstraret. Hæc fuerunt pro partibus turni. dicit iam alterius partis incommoda grauia satis & perniciosa, ut parem ostendat utriusque partis extitisse fortunam. si constat, inquit, etiam troianis non sine infinitorum cæde, gloriam prouenisse ac perdidisse infinitam iuuentutem, quam illorum putamus extitisse uictoriam? Vicit ille, qui ex congressione belli sine clade discessit. At isti & amiserunt suos, & pari certaminum tempestate subuersi sunt. quæ quum ita sint, cur in ipsis initiis deficimus? & ante sonitum tubæ grauiter contremiscimus? Et ante solitus est, utcumque releuare malorum apertorum inuidiam, & uera falsis obruere. nam non æqua utriusq; partis calamitas fuit. nam in ipsis uis grauior magis & non initium fuerat belli, quando iam constabat sæpe & male pugnatum: tremorem autem non repentinum fore ex tubarum clangoribus, sed usitatum & ex aduersis malis antiquum. Interea quia potuit in mendacio conuinci, addidit etiam ista consentiens subtiliter ueris.* Multa dies uariusque labor mutabilis æui Rettulit in melius, multos alterna reuisens Lusit, & in solido rursus fortuna locauit. *Certe, inquit, si aduerso euentu pugnauimus, detrimenta superioris temporis futuris possumus successibus reparare: Ludit enim homines fortuna, & superiores deiicit aliquando, & erigit aliquando deiectos: Multa dies hæc præstat, & indefessa laboris instantia: uenient meliora posterius, & nostra commoda prouentu meliore firmabunt. respondet & illi parti, qua diomedes dictus est auxilia denegasse.* Non erit auxilio nobis ætholus & arpi. *Inde, inquit, consilio & mente defecistis. quia diomedis societas uobis prodesse noluit.* At messapus erit, felixque tolumnius & quos Tot populi misere duces. nec parua sequetur Gloria delectos latio, & laurentibus agris. *Qui uere fuerant, hos propriis nominibus designauit: quos falso asserebat, generaliter tetigit. quos uelut tot populi duces miserant: non, inquit, parua sequetur gloria, quos habemus ex ciuibus lectos latio & laurentibus agris. Laudis loco est positum, ut natura fortes intelligantur, quos italia generat: quorum præcipui, qui meruerant deligi. hæc falsa asserebat, sed his adiunxit ueritatem, ut totum uideretur esse credibile.* Est & uolscorum egregia de gente camilla Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas. *Ecce positam est nomen, quia constabat camillam uenisse cum exercitu. Hæc utpote fœmina, quia plena laude præferre non potuit, applicat, & per quæ posset iure meritoq; laudari. Volscorum, inquit, de gente est, quasi apud uolscos non tantum uiri uerumetiam*

Alterũ dixit saliũ, qui esset ab acarnania. ipm.n.primo nominauit, alterũ, q esset patron ab arcadiæ magna gente. Tum duo trinacrii iuuenes. Idest in sicilia geniti. Helymus, panopesq; As sueti syluis comites senioris acestæ. Qui essent assueti siluis, perindeq; durati ad laborẽ, & digni q acesti comites iungerẽtur. quũ ipse quoq; uenãdi cã iret ad syluas, assuetos dixit frequenter euntes ad siluas. Multi præterea quos fama obscura recõdit. A gñralitate ueniẽs, qua di/xit. undiq; cõueniũt teucri, mistiq; sicani. ad generalitatem rediit, dicens. Multi præterea, quos fa/ma obscura recondit. hoc dicẽdo ostẽdit, primos fuisse, quorũ nõia posuit. q.n.dixerat læto comple/rant littora cætu, immemor sui factus, derogaret etiam ludorum celebritati si tot uiderentur ad sub eunda certamina conuenisse, qui nominibus suis enumerari potuissent. AEneas, quibus in mediis sic deinde locutus. Voluit æneas hos alloqui, ut hortatu suo, etiam uolentes impel leret, & scirent labori suo uicissitudinem munerum ẽe præparatam. Accipite hæc aïs, lætasque aduertite mentes. Magna principia, quæ pararent præsentes ad audiendum. audite, inquit, ple/nis animis. quũ lætitia uestrii sensibus meis insinuationibus imitatur. Nemo ex hoc numero mihi nõ donatus abibit. Quã cito & quãta breuitate mentẽ ꝓpriæ liberalitatis expressit, & uolentes securos reddidit. & qui forsan dubii uenerant & incerti, benignitate ipsa liberalitatis suæ magna pollicendo firmauit, omnibus munera promittens. nec quenquam asserens a suis fore lar gitionibus alienum, quum enim fieri non posset, ut omnes uictores existerent, omnibus tamen do naturum se esse promisit, ut & uictores sperarent uictoriæ commodum, & uicti scirent esse cũ ali quot muneribus recessuros. Gnosia bina dabo leuato lucida ferro Spicula, cælã/tãq; argento ferre bipennẽ. Omnibus hic erit unus honos. Oĩbus ait simile erit donum uictoribus. s. & par in largitione meritũ. Tres præmia primi Accipiẽt. Tres, inquit, accipiẽt præmia, qui fuerint primi. Flauaq; caput nectentur oliua. Illic ubi oẽs posuit, oẽs æqualiter se dixit muneraturum, hic excepit tres, atq; illis munera pollicetur. qui primi existere potuissent, hoc est quibus alios præuenire contingeret, ut præmia perciperent & coronam, scilicet, ut alterũ ce deret cõmodo alterũ dignitati. Primus equum phaleris insignem uictor habeto. Ex tri/bus primis q primo loco fuerit, accipiet equũ & phaleris insignẽ. Alter. Hoc est secundi loci. Ama zoniam pharetram plenamq; sagittis Threiciis, lato quam circũ ãplectitur auro Bal theus & tereti subnectit fibula gemma. Tertius argolica hac galea contentus abito. Equum ergo promisit phaleratum, cui ex ornatibus pretiosis addidit meritũ. pharetræ uero q ali/quando fuerit amazonũ, q sagittis threiciis plena, q aurato baltheo. galeæ q ex græcis hostibus fuis set. Hæc ubi dicta, locũ capiunt. Locũ scilicet, unde initiũ certaminis nasceretur. Signoq; re pente Corripiũt spatia audito, limenq; relinquunt Effusi. Ex illo loco effusi limen, relinquũt, nõ quot uere esset illic limẽ, ubi ædificiũ nõ fuit, sed quasi in ianuis sic stabãt, ideq; effusi sunt. Nimbo similes. Fusi sunt. iqt, oẽs simul, ut nimbus, cũ congestis simul pluuiis uberrimus uenit. Simul ultima signant. Designabãt locũ, q finẽ cursibus daret. Primus abit, longeq; ante oĩa corpora nisus Emicat, & uentis & fulminis ocyor alis. Ex illis, q cursus certa mẽ fuerãt ingressi, ꝓcesserat nisus longissimo spatio relictis aliis. tãta qppe eius celeritas fuit, ut uin ceret uẽtos, & cursus fulminis superaret. Proximus huic, longo sed ꝓximus interuallo Insequtur salius spatio post deinde relicto, Tertius euryalus. Dixit saliũ niso proximum fuisse, sed proximo interuallo. q si non altius descriptio consideretur, uidebitur non cohærere, ut idem ipse & proximus fuerit, & longo interuallo discre/tus. addidit, spatio post deĩde relicto. tertius euryalus, & aperuit, quod fecerat obscurum.

feminæ fortes esse uideantur. Egregia de gente. In magno quippe populorum numero sunt non nulli, qui cæteros nobilitate præueniant. Agmen agens equitum. crescit laudis augmentum, meruisse enim exercitum ducere, quantæ est felicitatis? & florentes ære cateruas, ne ignobilibus applicata uideretur. nec eorum quantitas definitur. ut æstimatio incerti numeri fidem ueritatis excedens ducis meritum cumularet. plena uoscorum prædicatio. Multi, inquit, fuerunt instructi equis, & fortes, atque armis splendidos ac refulgentes. qualis illa gens fuit, quam fortes uiri? quando fœminæ ipsorum & ire ad bellum non dubitant, & præficiuntur armatis. Quod si me solum teucri in certamina poscunt, Idque placet, tantumq; bonis communibus obsto. Non adeo has exosa manus uictoria fugit, Vt tanta quid quam pro spe tentare recusem. Consensus iste non ex uoluntate turni, sed ex necessitate ueniebat. nam uerba eius sic prolata sunt, ut nolentem potius demonstrarent. si, inquit, solus petor, qui cum ænea congrediar, & hoc putatis conducere commodis uestris, ut ex unius fortuna pendeat utilitas uestra, & ego impedio, quod prodesse omnibus potest, cupiens uobis pro uoluntate uestra esse consultum, conditionem propositam non recuso. ne autem de se diffidere uideretur, ait. Non adeo me deseruit fortuna prosperior, ut recusem, quod mihi afferre possit decus & gloriam. Ibo animis contra. Ibo magis obuius, nec expectabo dum ueniat, ostendam cunctis totum posse, qui plenis animis peragenda susceperit. Vel magnum præstet achillem Factaq; uulcani manibus paria induat arma Ille licet. Licet ille achillem uirtute præueniat: licet ille uulcani donis armetur, ibo contra prouocaturus potius segnem, quam expectaturus hostis arbitrium. Paria arma, inquit. quia & ipse habuit aliqua, quæ uulcanus fecerat. Vobis animam hanc, soceroq; latino Turnus ego, haud ulli ueterum uirtute secundus Deuoui. Qualitas ista uerborum miserationem potius significabat, quam pugnaturi audaciam. Ego, inquit, uobis & socero deuoui animam meam, licet comparatione uirtutis secundus ueteribus non similem nec se ueteribus æqualem fecit, quasi cum arrogantia diceret se esse meliorem. Solum æneas uocat. Verba repetit drance, quia supra dixit, illum aspice contra qui uocat: respondit ipse. Et uocet oro. Opto, inquit, & rogo ut æneas me uocet solum. utraq; enim conditio pro me est. Si uicero, erit gloriæ meę. sin alius certaminis exitus fuerit, sequetur memoriam meam ingens fama, quòd cessantibus uobis solus certare contendi. Nec drances potius, siue hæc est ira deorum, Morte luat: siue est uirtus & gloria, tollat. Vnum tantum non dicat drances, quia ipsius causa aut occubui, aut uici, ne ue ex aduersis meis gaudeat, aut ex prosperis aliquam sibi uendicet partem scilicet ne dicat, ego hunc in periculum, misi, aut impulsu meo factum est, ut certaret & uinceret. Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant Certantes: castra æneas aciemque mouebat. Reprehensio est latinorum, & æneæ maxima laudum prædicatio. tempore enim, quo dubia tractabantur, hoc est incerta, quum euentum in ancipiti habent, quum deberet celeriter statui, quid omnibus recte conduceret, illi trahebant non tractatibus publicis sed priuatis tempus, alii dicendo, audiendo alii. castra æneas mouebat, non parietes castrorum sed exercitus copias, non iam passim aut confuse sed structa acie atque ordinibus ita ac si hostis adesset ex more compositas. Nuntius ingenti per regia tecta tumultu Ecce ruit. Subitus nuntius per regia tecta ruit cum ingenti tumultu. Magnisque urbem terroribus implet. Moraliter nuntium describit. Primo domum regis, dehinc magnis terroribus implesse ciuitatem. Duplici autem ratione ad domum latini primo peruenerat, uel quia rex ante omnes super rebus instrui debuit, uel quia illic fuerant

spatiũ enim considerari uoluit, quod inter nisum & euryaliũ fuit: saliũ uero, qui medius inter duos fuerat, magis niso proximũ fuisse, q̃ euryalo, licet adhuc plurimũ restaret, scilicet, ut, quod ante saliũ fuerat, non tantum prolixum fuisset, q̃ fuit, quod a tergo inter ipsum & euryaliũ tendebatur. primus igitur fuerat nisus, secundus salius, euryalus tertius. spatium quo euryalum præcesserat nisus, tenebat salius medium, sic tamen ut præcedenti niso magis q̃ sequenti euryalo proximus uideretur. Eurialũq; helymus sequitur, quo deinde sub ipso Ecce uolat, calcẽq; terit iam calce diores. *Euryalum sequebatur helymus. helymũ diores, atq; ita ut calcẽ præcedentis posterior tereret, hoc est tatum proximus priori posterior fuit, ut pedes eius dum cõiũctus sequeretur, obtereret.* Incumbens humero. *Præter proximitatẽ pedũ humero quoq; trudebat perdurantẽ.* Spatia & si plura supersint, Transeat elapsus prior, ambiguumq; relinquat. *Quãquã plura spatia restarent q̃bus trãsire potuisset, nitebatur tñ, ut certũ de spe uictoriæ faceret ĩcertũ.* Iãq; fere spatio extremo *Scilicet quo ad palmã potuit pueniri.* Fessique sub ipsam Finem aduentabant, leui quũ sanguine nisus Labitur infelix. *Leui cũ sanguine, quẽ terra nõ bibisset, & iter herbas cõgelatus superesset. Labitur ĩfelix, utpote q casu pdisset uirtutis insigne, cã sanguinis effusi.* Cæsis ut forte iuuẽcis Fusus humũ uiridesq; super madefecerat herbas. *Duæ fuerunt lapsus causæ, herba uiridis, & superfusus sanguis. iam, inquit, desinita currentibus spatia complebantur, perindeq; niso non multus ad implendã gloriã supererat labor, qnum subito infelix lapsu super sanguinem concidit, & deceptus perdidit palmam.* Hic iuuenis iam uictor ouans uestigia presso Haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso Concidit, imundoque fimo sacro que cruore Nõ tamẽ euryali, nõ ille oblitus amorum. Nam sese opposuit salio per lubrica surgens. Ille autem spissa iacuit reuolutus arena. *Nisus post deceptionem lapsus sui non inuidens, si quod ipse perdiderat, consequeretur euryalus, quem amabat, non amisit iuuandi occasionem. nam cum ex lubrico surgeret, obiecit se salio uenienti, & dum ipse nitendo cupit attolli, illum fraude proueniente deiecit, propter hanc causam superius præmisit amorem magnum inter nisum & euryalum fuisse, huius enim memor in salii deceptione euryali partes nisus adiuuit.* Emicat euryalus, & munere uictor amici Prima tenet. *De tertio primus effectus euryalus emicabat, utpote uictor. sed hoc illi amicitia fidelis nisi contulerat.* Plausuque uolat, fremituque secundo. *Huius cursum tñ fouebat populi fauor, ut ille nõ solum currere uideretur, sed uolare.* Post helymus subit, & nunc tertia palma diores. *Ac per hoc cadentibus niso & salio primus euryalus factus est, secundus helymus, tertius diores.* Hic totũ caueæ consessum ingentis, & ora Prima patrum magnis salius clamoribus ĩplet. *Perseuerauit in eo, ut locũ, quẽ supra circũ & theatrum dixit, nunc caueam diceret. constat enim etiam caueam dici, quod inclusos spectatores teneat. Ingens ergo spectaculi illius spatiũ, & primũ cunctorum ora maiorũ salius clamoribus magnis opleuerat. Iam æstimandum est, quales illius hominis clamores fuerint, quando magnitudo illa spectaculi impleta est, & spectantiũ repletæ sunt aures.* Ereptumque dolo sed li sibi poscit honorem. *Ars agendi plenissima exercebatur, quia negare non poterat se uictum esse. fatebatur hoc ipm, sed fraudẽ sibi dolo quesitã, iustissime q̃rebatur, perindeq; ĩplorabat honorẽ quẽ adipisci potuerat, si nullius extitisset ĩpedimentũ. bene definiit poeta, qd sit dolus. sicuti. n. ĩter p̃tatio eius prudẽti exitu disputatiõis exp̃ssa est, dolus ẽ quũ aliud agitur, alud simulatur. finxit. n. nisus, se uelle erigere post casũ, nõ ut uere resurgeret, sed ut deciperet trãseuntẽ. ergo iure salius honorẽ amissũ ĩplorabat, qm̃ hoc gñe deceptis nõ inique subuenitur.* Tutatur fauor euryalũ la/

primi omnes consilii peragendi causa congesti. quo facto tota urbs maiore desperationis horrore affecta est. subnectitur quid nuntius ille opportasset. Instructos acie tyberino a flumine teucros, Tyrrhenamque manum totis descendere campis. *Usque adeo uerus ille nuntius fuerat, ut quam in infinito modo esset hostilis exercitus, & quam instructus, & ex quibus populis uideretur esse collectus, & qua uel quam lata terrarum descenderet parte referret & diceret. Crescebat autem metus, quod iam omnes campos cœpisset opplere. Quis non crederet ad bellum uenire congestos? qui faciem pugnæ infinito modo & ordinum digestione monstrabantur? In his, quæ ut ostendi, maioris metus causa proponuntur maiorem uim habent infinito modo, uel generaliter dicta, uel inchoatiuo expressa, ut hoc loco. nam descendere cum nihil ostendat iam esse completum, significat adhuc esse, quod descendat, ac per hoc metum esse maiorem, quum infinitum appareat, & quantum adhuc supersit, nesciatur: hoc & generalitas præstat. dicebatur quippe uenire teucros, uenire tyrrhenos, & non saltem uel æstimatus numerus reperiebatur. nam si sic poneretur, descenderunt, impleuerunt, hoc solum putaretur, quod oculis subiacebat.* Extemplo turbati animi, concussaque uulgi Pectora, & arreptæ stimulis haud mollibus iræ. *Insperatus nuntius cunctos motu uario diuersoque turbauit. statim quippe confusa sunt atque concussa uulgi pectora, terrorque ipse iunxit augmentum. concussa, inquit, sunt uulgi pectora. plus est enim concuti, quam turbari. & arreptæ stimulis haud mollibus iræ. animorum perturbatio & concussio pectorum ira omnes accenderat.* Arma manu trepidi poscunt. *Videbantur arma poscere, sed hoc non sine trepidatione faciebant.* Fremit arma iuuentus. *Fiducia iuuentutis nonnulli ducebantur, ut armati contenderent.* Flent mœsti, mussantque patres. *Hæc enim maiores rei publicæ sollicitudo tangebat. qui potiores in ciuitate fuerant, & quibus fuit genus ac substantia potior. Flebant isti quum pro loco suo ipsi periculis proximi essent atque detrimentis.* Hic undique clamor Dissensu uario magnus se tollit in auras. *Dissensus uarius fuit in illo cætu. quum diuersi utpote in maxima multitudine diuersis animorum æstibus mouerentur: nec multus ille, aut sine fletibus patrum fuerat moeror, sed ex latini domo clamor ac uoces referebantur ad coelum.* Haud secus, atque alto in luco cum forte cateruæ Consedere auium piscosoue amne padusæ Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni. *Facta est comparatio auium minutarum & potiorum secundum naturam suam descriptarum. Minores quippe separatim se in luci arbores congerunt, atque illic strepunt. cycnos, qui sunt fortunæ potioris padusa facilius colligit, propter piscem, quem de eius flumine capiunt.* Imo ait, o ciues, arrepto tempore turnus, Cogite consilium, & pacem laudate sedentes. Illi armis in regna ruunt. *Magna obiurgatio turni uerbis paucissimis dicta. Quid trepidatis, inquit, habetis tempus otiosum? sedete potius, & bona pacis quietemque laudate, dum illi armis optata possideant.* Nec plura locutus Corripuit sese, & tectis citus extulit altis. *Non locutus est plurimis. quia obstabat necessitas præsens, & multis loqui non debuit, qui in aliis multiloquium reprehendebat. quapropter quum non plura dixisset, sese proripuit: & extra tecta citus exiit: mature enim hosti debuit & properanter occurri. Cœpit iam dare mandata, & dispositionibus commodis suos potiores instruere.* Tu uoluse armari uolscorum edice maniplis. *Aiunt manipulum dici ducentorum militum numerum sub uno rectore constitutum. Iste igitur multos manipulos mandat armandos, & producendos in campum.* Duc ait,

chrimeq; decoræ. Faciebant p Euryalo hæc magis gratiosa, q̃ uera, fauor populi, q studio sẽp nõ ueritate ducitur, & lachrymarũ miseratio, q̃ in iudicijs ueris & integris retinere nõ debẽt locũ. Gratior, & pulchro ueniens in corpore uirtus Adiuuat. Tertia eũ uirtus pulchritudini mixta adiuuabat, non ueniens uirtus in corpore, accipiendum est, quoniam erit uitium: sed ordinato sensu, quid intelligendum sit, requirendum, ut uerborum patescat integritas. tutatur euryalum gratior ueniens fauor, lachrymæq; decoræ, & uirtus pulchro in corpore tutatur: ut sit, tutatur fauor euryalum, tutatur uirtus: lachrymę, inquit, decoræ: tanta uis pulchritudinis eius fuit, ut ornaretur fletibus suis, qui soliti sunt pulchritudines egregias deformare. huic loco terentianum conuenit dictum. Virgo, inquit, pulchra, & quo magis diceres nihil aderat adiumenti ad pulchritudinem, capillus passus, nudus pes, ipsa horrida, lachrymæ, uestitus turpis, ut quicquid boni in ipsa inesset forma, hæc formam extinguerent. reuera enim ipsa est incorruptibilis pulchritudo, quæ tunc quoq; inuiolata perdurat, quum pulsatur aduersis, & sui detrimenta non sentit. Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia uenit Vltima, si primi salio reddantur honores. De numero quinq; hominum, qui cursu contenderant, lapsus nisus remansit, salius solo deceptus cecidit, euryalus primus uenit, secundus helymus, diores tertius. Aeneas primo, secundo, & tertio proposuerat præmium. tres igitur fuerant munerandi. trium sors ex euentu prouenerat, uno casu lapso, altero deiecto per dolum: qui tertius uenerat, uidit æneam uelle munerare salium, qui neq; primus esset, aut secundus, aut tertius. intellexit se a tertio præmio excludi posse, si primi loci præmium salius sumeret: qua causa indignatus faciebat inuidiam, q non esset uerum iudicium. qui subit palmæ, quis, inquit, palmam sumet? hoc est quem pronuntiabis uictorem? & quis erit tertius, si præmium uictoris alius sumpserit? fiebat enim præiudicium, ut salius esset primus, secundus euryalus, tertius helymus, diores uero exclusus a forma trium præmiorum inhonoratus abscederet, ut nec illud ei prodesset, q nouissimus uenerat. ergo recte dixit, quis erit primus, quis secundus, si additur salius, qui nihil mereatur accipere? Tum pater æneas, uestra, inquit, munera uobis Certa manent pueri, & palmam mouet ordine nemo. Aeneas cum uidisset diorem satis de muneris præceptione sollicitum, omnibus simul una uoce respondit, dicens, munera uestra tenebunt ordinem suum, nec loco mouebitur palma, quæ uobis paulo ante promissa est. Me liceat casum miserari insontis amici. Sinite, inquit, me innocentia largiri de meo, cum nihil sitis de uestris sortibus perdituri. pueris, hic pro iuuenibus debemus accipere, aut pueriliter sentientes, qui putabant æneam sub conspectu bonorum omnium contra pollicitationis suæ fidem aliquid esse facturum. Sic fatus tergum getuli immane leonis Dat salio, uillis onerosum, atq; unguibus aureis. Inde magnum, q leonis ingentis, & pretij maioris, q ungues eius auri fulgor incluserat. Hic nisus, si tanta, inquit, sunt præmia uictis, Et te lapsorum miseret, quæ munera niso Digna dabis? primam merui qui laude coronam? Ni me, quæ salium fortuna inimica tulisset? Ex præsentis occasione dicti nisus instructus tenuit æneam: quoniam te, inquit, tangit laborum miseratio, magis me, q̃ salium considerare te conuenit. ego enim primus essem, ut fui, nisi in lapsum incidissem, nec est similis causa ipsius & mea. quoniam cum esset nouissimus cecidit. tenuit quidem fortuna pares in lapsu. sed ante casum quales fuerimus discutiendum est. Ego ueniebam ad coronam, salius multo posterior fuit. Proinde quoniam habes lapsorum iustam rationem, & multum interest inter casum salij & meum, si iusto tantum premium datur, quod erga me fieri conueniat, æstimatione iusta debes expendere. Et simul his dictis faciem ostentabat. Non tam causam sed de-

m Vis

puer.

Scilicet ut manipuli & rutuli isto curante regerentur. Equites n es-& rutulos. Et cum fratre coras latis diffundite campis. Compen-sapus in armis. *qui festinabat aggredi certamen, ut messapus & coras fraterque eius per* *diose locutus est, campos equites funderent.* Pars aditus urbis firment, turresque capessant. *Aditus urbis portæ sunt uel minores ingressus, qui muniendi fuerant omni cura, ne ho-stis intraret. propter meliorem uero tuitionem turres quoque custodiendæ:* Cætera, qua iusso, mecum manus inferat arma. *Cætera manus idest cætera multitudo mecum constituta, ferat arma, quo iussero.* Ilicet in muros tota discurritur ur-be. *Metu omnes exciti, quia extremum timebatur excidium, concurrebant ad muros ex omni ciuitate ipsam saltem defensuri, si possent.* *Ilicet ignis edax summa ad fastigia uento Voluitur, exuperant flammæ & furit æstus ad auras.* *Assumptum fertur ex uete-ri consuetudine, sicuti retro meminimus, ex more iudicum. nam quum actus suos explessent, hac uoce per præconem utebantur, ut dicerent, ilicet, hoc est ire licet, ut uniuersi, qui aderant, obseruationis sollicitudine soluerentur.* Consilium ipse pater, & magna incepta latinus Deserit, ac defert turbatus tempore tristi. *Impediente ratio-ne temporis, quo tantę cladis nuntius uenerat, differt latinus consilium desertis magnis in-ceptis, hoc est actibus, commotus metu scilicet instantis exitii. Inceptum dispositionem ant-mi significare, & in primo libro ex persona iunonis exposuimus.* Multaque se incu-sat. *Nunc iungit ipsius incusationis multiformem causam.* Qui non acceperit ul-tro Dardanium æneam: generumque asciuerit urbi. *Qui non ultro susceperit in affinitatem necessarium uirum, commodumque non tantum sibi uerumetiam ciuitati. ul-tro ideo dixit, quia habere gratiam potuit ex uoluntatis ratione. quod uidebat futurum esse ex necessitate. incipit fieri, quod mandatis complexus est turnus, ut portæ necessariis præsi-diis firmarentur.* Præfodiunt alii portas, aut saxa, sudesque Subiiciunt. *Hæc fuerunt munimenta portarum, ut saxis & sudibus firmarentur.* Bello dat signum rauca cruentum Buccina. *Quum enim hoc factum fuerit, illico conseritur bellum.* Tum muros uaria cinxere corona Matronæ, puerique. *Imbellis ætas & se-xus cinxit muros corona uaria. uarietatem fecerat mulierum, puerorumque diuersitas. at hos mixtos potiusquam separatos debemus accipere, ut pueri cum matribus stetisse uideantur.* Vocat labor ultimus omnes. *Non quo aliquid efficere potuissent, oppleuerant mu-ros: sed quum ultimo labore hoc est periculo suis parietibus truderentur.* Nec non ad templum summasque ad palladis arces Subuehitur magno matrum regina ca-terua Dona ferens. *Cum hæc agerentur. subuehebatur regina tendens ad templum & arcem mineruæ ferens dona. Subuehebatur dixit, non ambulabat, quia defecerat animo, nec portabatur in totum, quia utcunque iter faciebat pedibus suis. Ibat, inquit, ad templum sed continebatur utrunque, ut peruenire potuisset.* Iuxtaque comes lauinia uirgo Cau-sa mali tanti. *Legitur & causa malis tantis, quia multa acciderant mala: cum ea, in-quit, & lauinia pergebat, quæ fuerat malorum omnium causa. si enim nuptiarum eius controuersia non extitisset, tot nunquam fuissent aduersa.* Oculos deiecta deco-ros. *Deiecerat lauinia oculos, uel propter inuidiam temporis, uel propter uirginalem uerecundiam. Potuit, inquit, habere fiduciam erigendi oculos, quum pulchri essent: sed pre-mebatur conscientia. sciebat enim se esse malorum omnium causam, & quid uirgini conueniret*

ceptionis suæ causam uolebat ostendere. deniq; sequitur. Et udo Turpia membra fimo. Vbi enim uisus fuerat, sanguis fuit, & fimus. Risit pater optimus olli. Quis enim non in risum moueretur? cum ille quasi uisus non esset antea, sic faciem suam & membra fimo recenti oblita demonstraret. Et clypeum efferri iussit? Sic addidit, & quasi iam aliud proferri iussisset, non ita est, nam risit, & iussit clypeum proferri. Laus clypei dicenda est, quę non sine prędicatione dantis explicatur. Didymaonis artes. Magni uidelicet artificis manu formatum, hoc ad laudem clypei specialiter pertinuit, alia adiicitur mixta, quæ esset clypeo ipsi atq; æneę communis. Neptuni sacro danais de poste refixum. Scuti laus fuit, quod fecit cum ostentatione erui, & tolli prædicabile. nam gloriæ causa fixum est, propter eius insigne: quia dux erat. æneę uero, qui per insulas græcorum transiens, & euellere potuit transiens, & moras non metuere, quod diu id faceret, & secum adueheret. maluit autem scutum ipsum sacris detrahere postibus templi. non ut neptuno iniuriam faceret, sed ut uirtutem animi sui hostibus approbaret. Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat. Quia contemplatione uirtutis egregiæ meruit nisus, tanto donatus est munere. quantum poeta cum æneę laudibus certat? in tertio libro transeuntem ipsum per græcas urbes descripsit, clypeum fixisse, idest scutum, & scripsisse. ęneas hæc de danais uictoribus arma. in quo una fuit gloria detraxisse hosti græco, altera in urbe græca fixisse. ecce alia uirtus fixum eripuisse regionibus græciæ, & reficere. plus habet labores perficere, quod reficiendi mora potuit afferre perniciem. Post ubi confecti cursus, & dona peregit. Aliud ingreditur certaminis genus: perfecta enim retulit, quæ ad certamen cursus uel dona pertinebant magno usus compędio, quod reliquos præmia specialiter accepisse non dixit. memorando tamen dona peracta esse, in generalitate complexus est, quod putatur omisisse. Nunc si cui uirtus animusq; in pectore præsens Adsit. Hortamenta sunt ista, quoniam duorum certaminus genus fuerat propositurus. quæ enim tractata fuerant, & carebant periculo, & habebant partem maximam uoluptatis. Et euinctis attollat brachia palmis. Progrediatur, inquit, & palmas suas cæstibus armatas ostendat, qui certare uoluerit. Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem. More suo hoc fecit. propositio quippe præmij confirmat uolentes, & ad certamen dubitantes impellit. Victori uelatum auro uitrisq; iuuencum. Ensem, atq; insignem galeam solatia uicto. Vt præmium esset uictoris, quoniã in eo fuit utilitas. uicti autem solatium, quoniam in speciebus non magni pretij non magnum esse commodum potuit. Nec mora, continuo uastis cum uiribus effert Ora dares, magnoq; uirum se murmure tollit. Post æneę dictum nulla mora interposita, emersit ex populo dares ingenti corpore, uiribus uastis, tanta admiratione cunctorum, ut presso murmure uniuersi mentis suæ miracula testarentur. Solus qui pariden solitus contendere contra. Dicuntur istius uirtutis exempla, quibus notissimus fuerat redditus. solus, inquit, idoneus inuentus est, qui cum paride certaret, nominato in cæstuum certaminibus uiro, hoc quia parum fuit, uel ne uno exemplo eius gloriæ minuerentur, adijcit & secundum. Idemq; ad tumulum, quo maximus occubat hector, Victorem buten immani corpore (qui se Bebrycia ueniens Amyci de gente ferebat) Perculit, & fulua moribundum extendit harena. In hoc exemplo multa sunt, quæ præsentes laudes extollant. uicit, inquit, etiam iste buten, cum esset in aliis certaminibus uictor. uictorem autem superare gloria est maxima. Immani corpore, ne forte talem uicisset, qui esset debilis corpore. hunc certe sic uoluit proferre, ut diceret corporis quoq; substantia floruisse, qui e bebrycia ueniret. sic bebryciam nominauit, quasi illa fortes uiros

eunti per pubilcum nouerat. Succedunt matres. *Ingressæ sunt matres, ubi fuerat dea.* Et templum thure uaporant. *Quasi plurima species thuris fauorem numinis multo maiorem in tanto periculo prouocare potuisset, sic officiosis manibus altaria cumulabant, ut uapore ipso templi partes uniuersi tepuissent.* Et mœstas alto fundunt de limine uoces. *Quidquid moeroris animo retinebant, flebilibus uocibus testabantur plangentes præterita, & futura metuentes: hoc magis dolore concussæ, ne in æneæ connubium lauinia perueniret. nam iccirco cum ea ad mineruæ templum matres multæ congestæ sunt. fundunt, inquit. Tale est fundunt, quale est, templum thure uaporant: quasi precum copia extorquere posset numini, quod breuitas nequibat implere. affectus hic expressus est fœminarum, quæ uidebant studium suum in turni successibus defecisse. & putabant adiumento numinis ac thuris copia & multiloquio precum fieri posse, quod prouenire cupiebant.* Armipotens pręses belli tritonia uirgo. *Tria posuerunt, quibus beneuolam redderent, quæ tamen tempori ac personæ congruerent. bellum enim gerebatur. debuit rogari, quæ in armis plurimum poterat, & omnibus bellis præesse consueuerat. quæ autem in causa uirginis fuerat roganda,. Subiungitur summa petitionis & ductionis genere, quod personæ multerum conueniret.* Frange manu telum phrygii prædonis & ipsum Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis. *Tria quæsita sunt, ut frangeretur telum, quod manu portabat phrygius prædo phrygius & prædo deportationis causa sunt posita. Cæterum æneam debuerant dicere. uolunt enim ex facto paridis omnes troianos esse raptores & castitatis uiolandæ grauißimos inimicos. nomen æneæ suppressum est, & dicta sunt ea, quæ habere morsum inuidiæ potuissent. Et ipsum pronum sterne solo: ut confusus atque superatus in faciem caderet. hoc est enim pronum cadere, ut præcipitatus in caput uultum terræ collidat. Portisque effunde sub altis: ut eo loci fundatur iaceatque exanimis: unde ab omnibus foeminis e muris turribusque ac portis conspici posset.* Cingitur ipse furens certatim in prælia turnus. *Furens turnus ipse quem maior tangebat necessitas belli, quem exagitauerant latini dicta, & nimia constantia drancæ inimici parabatur instructione bellica furore potiusquam consilio prouocatus. Ducebatur enim spe magna uincendi, ut post uictoriam lauiniæ nuptias obtineret, & ultionem congruam in perniciem exerceret: certatim dixit instanti properatione.* Ianque adeo rutulum thoraca indutus ahenis Horrebat squamis. *Armari istum generaliter dixit: uadit nunc ad species armorum & corporis membra. Iam, inquit, thoracam sumpserat. thoracis munimen adhibetur, ut uirum fortem a scapulis contegat usque ad uentris ultimam partem. Squama est, quæ currente subtilitate artis sic componitur, ut serpentis imitetur exuuias.* Surasque incluserat auro Tempora nudus adhuc. *Post munimenta quippe totius corporis inducitur galea, tempora nudus, genus esse locutionis similibus locis ostendimus.* Laterique accinxerat ensem. *Sumpsit alia, quibus muniret corpus suum, ensem uero, quo perimeret inimicos, lateri suo apte suspendit.* Fulgebatque alta decurrens aureus arce. *Veniens ab arce totus aureus apparebat.* Exultatque animis, & spe iam pręripit hostem. *Sic animis exultabat, ut hostem iam se superasse confideret. additur comparatio, quæ carmina consueuit ornare.* Qualis ubi abruptis fugit præsepia uinclis Tandem liber equus, campoque potitus aperto. *Præsepia quidem propter alimoniam grata sunt animalibus: sed diuturna retinentia uinculorum illis admodum grauis est. proinde præsepia fugi-*

sit solita generare, uel mittere. Amyci de gente ferebat. quasi ab amyco degenerare non potuerit. ita sibi nobilitatem uirtutis ex eius nomine uindicabat. Enumerauit bona illius, quem uicit, ut ex his istius enitesceret meritum. memorat etiam locum, in quo res gestæ dicerentur, ut ueritatem fir missimam comprobaret. Ad tumulum, *inquit*, quo maximus occubat hector. *illic eum uicit, ubi superatus est hector, uel sepultus. dicit & exitum pugnæ, hoc est quem finem uincendi sortitus esset: & fulua moribundum extendit arena. omni genere probationum daretis uirtus ostensa est, demonstratis personis, & locis, & certaminis fine.* Talis prima dares caput altum in præ/lia tollit, Ostenditq; humeros latos, alternaq; iactat Brachia protendens, & uerberat ictibus auras. *Redit, ut incessum daretis & habitudinem corporis perimpleret. supra enim dixit, Continuo uastis cum uiribus effert ora dares. hic subiunxit, caput altum in prælia tollit. quod fit ex fiducia uirtutis. ostendebat autem humeros latos: non enim fuerat moles occul/tanda membrorum, quæ admirationi omnium poterat subiacere. iactabat autem brachia & auras uacuis ictibus uerberabat addens uidentibus nondum inita concertatione terrorem.* Quæ/ritur huic alius. *Non dixit nullum extitisse, qui uellet audere, sed etiam quæsitum inue/niri nequisse.* Nec quisquam ex agmine tanto Audet adire uirum, manibusq; in ducere cœstus. *Nullus extitit in tanto populo, qui cæstibus auderet cum tanto uiro contendere.* Ergo alacris (*id est nimium lætus*) cunctosq; putans excedere palma Aeneæ stetit ante pedes. *Quum dicit putans, iam nuntiat emersurum, qui cum eo confligeret. quod uero usq; ad ipsius aneæ pedes accessit, ostendebat ingentem fastum.* Nec plura moratus. *Noluit enim non pertinentia ad rem plurimis loqui.* Tum læua taurum cornu tenet, atq; ita fatur. *Taurum, inquit, læua manu cornu tenuit. quasi retento cornu totum taurum tenuisset. deinde sic locutus est.* Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ. *Dicendo audet, arrogat sibi quamplurimum.* Quæ finis standi? quo me decet usq; teneri? Ducere dona iu be. *Quandiu, inquit, sto? & hoc ipsum quo fine laudatur? proinde si nemo est, qui audeat congredi, iube me abire cum dono.* Cuncti simul ore fremebant Dardanidæ, reddiq; uiro promissa iubebant. *Ipsa est uera iustitia quæ uno totius consensu multitudinis compro batur. proinde in unum fauebant cuncti, ut pro uictore haberetur, qui parem habere non potuit & duceret dona: quod ait uiro reddi, non sexum significare, sed meritum uoluit. quippe uiro di xisse cognoscitur tantorum meritorum, tantæ uirtutis, tantæ artis, tot pollenti uictoriis, ad ex tremum quem tanta multitudo pertimuit.* Hic grauis Entellum dictis castigat Acestes. *Benedixit dictis castigat, quasi ex patientia delinquentem uerberat uerbis. hoc est arguit.* Pro ximus ut uiridante toro consederat herbæ. *Ex ea occasione cum uerbis obiurgatiuis aggressus est, quod ei in consessu proximus fuisset. consessus autem ipse fuit herbis extructus. quia in campo aliud, quod sessuros exciperet non fuerat.* Entelle heroum quondam fortis/sime. *Obiurgatio non iniuriosa, sed habens admixtam laudem. Entelle, soles, inquit, inter for tes uiros fortissimus numerari.* Frustra, Tanta ne tam patiens nullo certamine tolli Dona sines? *Poterit ne tantum durare patientia tua, ut nullo certante frustra præmium in alterius commodum transeat. singula uerba cum ingenti pondere persuasionis posuit. primum, fru stra, hoc est sine laboris merito. tanta ne, hoc est, tam pretiosa, tam pulchra sine gloria uincendi tolli dona patieris? patieris, hunc potest intellectum admittere, quia ille dixerat, si nemo audet se credere pugnæ. dona ducere iube: dixisse acestes uidetur, si passus fueris dona tolli sine certa/mine, uideberis ipse quoq; cum cæteris timuisse.* Vbi nunc nobis deus ille magister Ne

unt, quum post exclusam inediam desiderium libertatis accedit, ut pensetur luxuriando captiuitas, & ruptis uinculis tædiorum nexus nodiq; soluantur. At ille impastus, armentaq; tendit equarum. *Hoc in pascua, armentaq; tendit equarum, aut uentris aut libidinis causa raptatur.* Aut asuetus aquæ perfundi flumine noto. *Aut certe festinat ad flumen, cuius aqua lauari consueuit.* Emicat. *Ipse exponit, quid sit emicat.* Arrectisq; fremit ceruicibus alte Luxurians. luduntque iubæ per colla, per armos. *Hoc erat emicare, placere sibi omni parte membrorum, dum arrectis ceruicibus se in altum erigit: dum per colla eius, perque armos ludentes comæ funduntur. hoc ad corpus. ad animum uero fremit, & luxuriatur pertinet.* Obuia cui uolscorum acie comitante camilla Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit. *Desilire celeritatis habet & fortitudinis significationem. descendere uero tarditatis. ubi turnum uidit stantem ante portas, ut honorificam sese monstraret, mox equo desiluit.* Quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis. *Defluxit, hoc est ex alto ad plana peruenit: deferre enim turno uniuersi debuerant imitati factum reginæ.* Tum talia fatur. *Quæ sint uel qualia uideamus.* Turne, sui merito si qua est fiducia forti, Audeo, & æneadum promitto occurrere turmæ. *Omne potest uideri, quod camilla in ipso portæ limine excepit exeuntem ducens auxilia equitum, accedente etiam eo, quod ei ultro pollicebatur operam suam: uerum ne arrogantis esset, si diceret, quia fortis sum, audeo prima troianorum cœptis occurrere? posuit in medio dubitationem, ut nec turni spem frangeret, nec ipsa aliquid super altum duxisse uideretur. ait ergo, turne. Cœpit a nomine. loquebatur enim regina cum rege. in quo si fortunę partes inspici placet, non errauit. si animorum, recte etiam sic nomen dixit. signum est quippe meræ beniuolentiæ, cum orationem futuram nomen anteuenit. Si qua esse potest fiducia, inquit, in fortibus, spondeo me troianis ire obuiam posse. Ecce signum primum audaciæ, ut non diceret expectaturam se, dum uenirent: sed occursuram imminentibus tyrrhenis. Ecce & occursuram sese confirmat, & id solam esse facturam. ait enim.* Me siue prima manu tentare pericula belli. *Permitte, ut ego primas belli partes excipiam.* Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serua. *Vel quia pars est aliquanta uictoriæ in conseruatione ciuitatis, uel quia intra ipsam lauinia & soceri fuerunt, debuit diligentius & cautius defensari. Fuit igitur magnum consilium fœminæ, ut superaret ipsa tyrrhenos, troes cum ænea, atque arcades, ac si ad muros accederent, turnum inuenirent præsentem.* Turnus ad hæc oculos horrenda in uirgine fixus. *Horrendam dixit, quæ sine reuerentia uideri non posset. Quum, inquit, tales animos turnus uidisset in uirgine, stetit oculis fixis: placebat enim non intantum consilium suum, uerum etiam insigne constantię. ad hæc ergo, quę illa dixerat, sic ipse instituit loqui.* O decus italię uirgo, quas dicere grates, Quasue referre parem? *Ecce dictio prolata in necessitate belli. uno enim uersu & dimidio laudem prosecutus est uirginis, asserens eam ornamentum esse totius italiæ, & gratias in presenti agit, atque relaturum gratiam sese spondet & in generalitate breui totum comprehensus est, quicquid existimari posset, aut loqui.* Sed nunc (est omnia quando Iste animus supra.) *Huius uersus ordinatio talis est. Sed nunc, quando super omnia est iste animus.* Mecum partire laborem. *Quia uideo te, inquit, animi uirtute omnia superare, nolo omnem laborem, sed eius partem uolo suscipias: hoc ideo dixit, quia audentem ingentia non debuit*

quicquam memoratus eryx? *Dicetur magistrum te memoratum erycem frustra habuisse?* Vbi fama per omnem trinacriam. *Concidet, inquit, fama nominis tui, quæ per omnem siciliam nata est.* Et spolia illa. *Obumbrabuntur cum uictoria tuorum tam plurima documenta?* Tuis pendentia tectis? *Vt pudeat istius facti, quoties domum tuam fueris ingressus, & pendere uideris tectis quæsita tuis uirtutibus præmia?* Ille sub hæc. *Hoc est post illa, quæ acestes dixit, hæc subnexuit entellus.* Non laudis amor, nec gloria cessit Pulsa metu. *Cessit bis accipitur, non cessit gloria, non cessit amor laudis, nec aliquis metus interuenit.* Sed enim gelidus tardante senecta Sanguis hebet, frigentq; effœtæ in corpore uires. *Virtus, inquit, mea, atq; amor laudis, non huic sed senectuti cesserunt: proinde esset crimen, si adhuc in iuuentute durarem. audere igitur, quod est iuuenum, non ualet ętas imbellis, quæ omnis friget, & exclusa ui caloris obtorpuit.* Si mihi, quæ quondam, fuerat, quaq; improbus iste Exultat fidens, si nunc foret illa iuuenta. Haud equidem pretio inductus, pulchro q; iuuenco Venissem. *Si essem, inquit, eius ætatis, qua iste est. & si non iam studium meum senectuti cessisset, non istum sinerem tanta duci dementia, ut se ex eo arbitretur inuictum. quia nullus, qui cum eo certet existit: & quia acestes dixit. tanta ne tam patiens nullo certamine tolli Dona sines? ait entellus. Haud equidem pretio inductus, pulchroq; iuuenco uenissem ad certamen. istiusmodi gloria, inquit, me non præmium prouocaret, & excitatus in certamen contemplatione magis laudis pergerem, q̃ ut præmio & commodo iudicarer exisse.* Nec dona moror. *Nec tamen doni contemplatione mora aliqua debet afferri. hęc iccirco de ętatis excusatione præmissa sunt, ut dares a longęuo post iactationem maximam maiori ludibrio uideretur oppressus.* Sic deinde locutus, In medium geminos immani pondere cœstus Proiecit. quibus acer eryx in prælia suetus Ferre manu, duroq; intendere brachia tergo. *Hos cæstus protulit, quibus usus est eryx. in hoc genere certaminis exercitatissimus & uirtute præclarus.* Obstupuere animi tantorum. *In tanta multitudine hominum nullus fuit, quem non stupor de admiratione tenuisset.* Ingentia septem terго boum, plumbo insuto, ferroq; rigebant. Ante omnes stupet ipse dares, longeq; recusat. *Tantum honoris & ponderis illi cæstus habuerant, ut mirarentur omnes, & ipse quoq; dares negaret se certaturum, si illos aliquis induisset. Entellus quippe certator antiquus & peritus in suo egit arte mirifica, ut ante ingressum pugnę præmitteret talem metum, quo audacem & superbum aduersarium debilem redderet. Deniq; cum cœstus suos, quibus fuerat certaturus, uniuersorum conspectibus obtulisset, nullus extitit, qui non ipsorum pondus miraretur & formam, usq; adeo non mirum fuit omnibus, quando ipse etiam dares, qui certamini parabatur, recusabat pugnam, solo interim consternatus aspectu. quantum hic entelli uirtus præfertur, qui armis talibus semper pugnauit, & uicit?* Magnanimusq; Anchisiades & pondus, & ipsa Huc illuc uinclorum immensa uolumina uersat. *Aeneas tamen qui magni animi esset, & æquitatē nosset omni cum moderatione considerabat oculis, immanitatem tantam, & uersabat manibus, ut quanti essent, quidue haberent ponderis uidendo atq; tractando cognosceret.* Tum senior tales referebat pectore uoces. *Non dixit tum entellus. minueret enim adstructionem suam, si nomen hominis poneret. ętatis tamen commemorationem fecit, ut superbi daretis crimen augeret, quum iuuenem senex superaret & exterreret. Ex admiratione uero omnium atq; ipsius daretis ingentem audaciam entello non frustra accessisse, sequentia dictorum eius euidentissime probauerunt. ait enim.* Quid si quis cæstus ipsius, & herculis arma Vidisset?

onerare q̃ plurimis. laus missa est pro persona & sexu : quia inconueniens fuit in fœmina corporis laudare uirtutem. Laudationem eius ad animi bona consultius reuocauit, quo uirorum fortium exempla transferat. Incipit iam ipse dicere consilia, & audentem instruere. Aeneas(ut fama fidem, missiq; reportant Exploratores.) *Vbi hanc uidit turnus tanta animi feruere uirtute, cœpit ei dispositionum suarum secreta committere. relatio tamen ipsa non fabulosa fuit, sed tempori necessaria. loquitur, inquit, forma fidem rerum. res noua fuit ut fama loqueretur aliquando, quod credi debuisset. dicit iam unde potuit fieri, ut fama illa ueridica probaretur. Missiq; reportant exploratores. quod dixit fama, hoc asserunt, inquit, & qui exploratum missi sunt perindeque non creditum est temere, quod fama pertulit: quia confirmatur asseueratione multorum, & eorum, quorum officium est nihil nuntiare, nisi quod sit plena ueritate suffulctum. nam inde hoc tractum est exploratorum nomen, quia explorata ferunt, hoc est comperta atq; discussa. Fidem bis debemus accipere, fidem attulit fama, fidem attulerunt exploratores.* Equitum leuia improbus arma Præmisit, quaterent campos. *Improbum dixit, ne inimicum suum sine laceratione prætermitteret: uel inde improbum, quia bellum prior repetebat. Leuia arma, hoc est expeditos equites præmisit ad hoc solum, ut iaculis uer erent campos ostentationis causa, & propter tegendam fraudem, non tamen ut certamen inciperent. Proinde nullum asserebat esse terrorem, quando ille exercitus ad hoc uenerat, ut ad præludendum potius quam ad certamen exercendum uenisse uideretur.* Ipse ardua montis Per deserta iugo superans aduentat ad urbem. *Ipse per montis deserta & ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis iugo ad urbem uenire disposuit. Completa relatione dispositionum partis diuersæ, in qua ostendit laborem camillæ non fore oneri, suum uero ubi ipse æneas esset, futurum esse maiorem: consiliorum propriorum incipit partes intrare.* Furta, inquit, paro belli. *Furtum belli est, quum non aperto certamine, sed dolis & fraude ad uictoriam tenditur.* Deuexo in tramite siluæ, Vt biuias armato obsidam milite fauces. Hoc *erat furtum belli, cui natura loci suffragabatur: qua æneas cum exercitu iter fuerat habiturus. Inducitur partis ipsius plena descriptio. Vtilitas enim consilii apparere non posset, nisi nosceretur primo positio montium formaque terrarum: sed uitiosum fuit extendi narrationem eo tempore, quo celerius & dici omnia, & fieri necessitas exigebat. Hanc tamen, quum oportuit exprimi, propter demonstrandos turni tractatus in inferioribus posuit.* Tu tyrrhenum equitem collatis excipe signis. *Hanc partem camilla ipsa poposcerat: sed ut audacior redderetur, addidit eis, per quos securior iret ad bellum.* Tecum acer messapus erit, turmæque latinæ. *Et ducem laudauit acrem dicendo, & turmas latinas affectu landantis expressit.* Tyburtique manus, ducis & tu concipe curam. *Ducis sic medium est, ut sine pronuntiantis culpa uel superioribus uel inferioribus possit aptari. quippe si dicatur tyburtique manus ducis, inepte dicitur. si ducis & tu concipe curam non erratur. Laudauit omnes, ne inertes ardenti iunxisse uideretur.* Sic ait, & patribus messapum in prælia dictis Hortatur, sociosque duces. *Magna dictio, quæ nec repetit dicta, nec moram rebus urgentibus fecit.* Et pergit in hostem. *Completis, quæ fuerant tanta in necessitate mandanda, perrexit ad bellum.* Est curuo anfractu uallis accommoda fraudi Armorumque dolis, quam densis frondibus atrum Vrget utrunque latus, tenuis quo semita ducit, Angustæq; ferunt fauces, aditusq;

tristemq; hoc ipso in littore pugnam. *Quantum, inquit, unusquisq; uestrum miraretur, si uidisset pugnam in hoc littore commissam istis scilicet cæstibus, cum eryx atq; alcides acerrime certauissent. a populo dehinc conuertit se ad æneam, non iam ut insultaret ei de cæstibus, & fraterna morte, uerum ut rem gestam simpliciter diceret, in quo ipso fuit solatium uirtutis eius. quia eryx cum hercule contendit, & ab ipso hercule potuit superari.* Hæc germanus eryx quondam tuus arma gerebat. *Hæc, inquit, arma gestare consueuerat germanus tuus eryx, cum esset incolumis.* Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro. *Etiam si ego, inquit, taceam ipsa arma crudelitatem gesti certaminis testabuntur. nam sanguine infecta sunt, & cerebro sparsa.* His magnum alciden contra stetit. *Auget cæstuum laudem dicendo, quia eryx dum illis fideret stare aduersus alciden potuit. & si, inquit, superatus est eryx, quum his esset armatus, non tamen parua extitit certantis gloria, quod contra alciden (faciendo cerebri mentionem ostendit & sanguinem de capite fuisse) stare ausus est, hoc est cum alcide contendere, & perseuerare usq; ad mortem. alciden, quum pronuntiamus, nomen ipsum pro magnitudine uirtutis eius debemus extollere, dicta magistrorũ laude, uenit etiam ad suam. Quid enim diceret? si post talia egregiorum facta, ipse nihil gessit, aut potuit?* His, ait, ego suetus. *Quum dicit suetus, ostendit his se usum esse frequenter. dicit & tempus, & propter arrogantiam uitandam iam se asserit senuisse. ut ex eo probet, quæ iuuenis efficeret, quum in præsenti contemneret iuuenem.* Dum melior uires sanguis dabat. *Dum melior sanguis subministrabat congruas uires. ecce ostendit senectutis ipsius testes crines suos, dicendo.* Aemula nec dum Temporibus geminis canebat sparsa senectus. *Bene posuit æmulam senectutem, quia quum nihil potest, uidetur inuidere uirtuti.* Sed si nostra dares hæc troius arma recusat. Idq; pio sedet æneæ, probat autor acestes. *Necessario hoc loco pium æneam dixit, quia de salute hominis agebatur. ne, inquit, a te certamine pressus interiret, & hoc approbat etiam acestes. autorem dixit, quia ipso hortante fuerat excitatus.* Aequemus pugnas, erycis tibi terga remitto. *Vt remotis cæstibus, quos entellus protulerat, alios sumeret, ut æquales esse potuissent.* Solue metus. *Non, ait, te ista formido discruciet. sed ut ego istos remoueo, ita.* Et tu troianos exue coestus. *Indutus enim manibus aderat dares.* Hæc fatus duplicem ex humeris proiecit amictum, Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosq; Exuit, atq; ingens media consistit arena. *Ecce etiam ipse magnitudine corporis & membrorum mole laudatur.* Tum satus anchisa coestus pater extulit æquos, Et paribus palmas amborum innexuit armis. *Amborum, inquit, palmas paribus armis innexuit. Patrem dixit æneam paternum habentem iudicium, hoc est æquale & iustum.* Constitit, in digitos extẽplo arrectus uterq;, Brachiaq; ad superas interritus extulit auras. *In digitos uterq; arrectus extemplo constitit, hoc est mox, ut arma sumpserunt dares & entellus, continuo in digitos consliterunt, & in digitos arrectus, & interritus, ad utrumq; pertinet. iccirco autem in digitos erigitur cæstibus certaturus, quia tanto facilius & fortius percutit, quanto fuerit corporis proceritate sublimior. pronuntiatio & intellectus loci istius talis est. constitit, & facienda est mora, dehinc dicendum, in digitos arrectus uterq;, hoc est ille & ille. brachiaq; uterq; interritus in auras superas extulit, & ille scilicet, & ille.* Abduxere retro longe capita ardua ab ictu. *Et hoc uterq; fecit: capitibus enim magis imminent cæstus: hæc resupini reuocabant, ut essent longe ab ictu submota.* Immiscentq; manus manibus, pugnamq; lacessunt. *Et hoc uterq; fieri solet istud in ingressu certaminis. ut primo quasi per ictum paulatim tamen cõ*

maligni. Hanc super in speculis summoq; in uertice montis Planicies ignota iacet, tutiq; receptus: Seu dextra, læuaq; uelis occurrere pugnæ. Siue instare iugis, & grandia uoluere saxa. *Hæc est loci lata descriptio, melius posita ex poetæ, q̃ ex turni persona, in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiantis: ut probare posset, quod dixit accõmoda fraudi, armorumq; dolis. Vallis est, inquit, inter duo latera usq; ad radices montium pressa curuo anfractu, hoc est flexuosa. hanc tanta densitate ligna siluestria ramis ac frondibus uestiebant, ut fidelis latebras dolis præstare posset, & hostibus auferre prospectum: quod alterum proueniebat ex multitudine arborum: alterum ex occasione umbrarum, quæ fundebantur ex frõdibus. Coartata uero utrinq; latera angustum intra se aditum transeuntibus parabant. nec sinebant ire confertos, aut euagari si uellent, ingressus atque egressus satis maligni, difficiles, atque contrarii, gradientibus. Hanc super. idest super hanc & speculis, ipse exponit quid sit in speculis dicendo. summoque in uertice montis. De summo quippe speculari quis potest, & longius uidere. Ignotam planiciem dixit, quæ nulli esset cognita, aut quæ in imo constitutis suspicioni esse non potest. Hæc oportune poterat suscipere uenientes atq; occasionem dare uel occurrendi hostibus dextra uel læua, uel saxa perniciosa uoluendi. Tutos ergo reddebat altitudo montis, & constituta in summo planicies. dextra, inquit, ac læua, alteram uel utranq; intelligere non possumus, nisi per eũ, qui in illa planicie forte constiterit. Ipse enim quum sese conuerterit, lęuũ dextrũq; commutat. Sed poeta sic læuam dixit, & dexteram, ut hanc aut illã intuens faceret.* Huc iuuenis nota fertur regione uiarum. *Vt ostenderet loci difficultatem, multis generibus impeditã adiri non posse nisi ab his, qui eius aditus aut semitas nossent. dixit turnum eo peruolasse, utpote qui iret ad cognita. Fertur dixit, ut celeritatem ostenderet festinantis. uelociter enim præueniendi fuerant æneę tractatus, ne ex parte turni doli ac fraudis periret occasio.* Velocem interea superis in sedibus opim Vnam ex uirginibus sociis, sacraq; caterua Compellabat, & has tristis latonia uoces Ore dabat. *Diana in cœlo posita unam ex uirginibus, quas socias habuit quæ opis dicebatur, compellauit hoc est alloquuta est. Tristis positum est, & remansisse putatur incertum, an tristes latonia uirgo uoces daret, an tristis uoces: dictum hoc melius ad uerti non potuit, nisi morem poetæ retinentes, quem ubique seruauit, his intelligamus tristis: ut qualis anima fuit talia habuisse uideatur, & uerba proinde tristis latonia uoces tristes emittebat.* Graditur bellum ad crudele camilla, O uirgo, & nostris nequidquam cingitur armis. *Et personam tetigit simul & causam: nam & quæ iret, & quo pergeret dixit, & futuri certaminis aduersa monstrauit. quippe ideo crudele bellum astruxit, non quo sit aliquando non crudele, sed ex quo significaretur camillam non esse redituram. denique addidit, frustra eam diuinis armis instructam: utpote cui ad conseruationem salutis non essent profutura. ostendit poeta omni occasione nullum deum opitulari cuiquam posse, quum uita hominis in ultimum cogitur finem. denique alio loco nec ipsum iouem filio suo sarpedoni profuisse testatus est. hic ergo, quum poterat opis dicere, nihil est in hac causa metuendum, quoniam camilla armis tuis defenditur, præuenit dicens: it ad bellum ex quo euadere non potest: neq; ei proderit, q̃ armis nostris accincta est. signa dedit moriturę, non tamen nominauit, quod non ualebat auertere. Nostris, inquit, armis sagittis scilicet, quibus cum diana sociæ uirgines utebantur.* Chara mihi ante alias. *Subtilis & honesta comparatio. uoluit enim alias multum sibi caras esse, & camillam cæteris multo cariorem: nec dixit carior, aut carissima, & tamen ipsam omnibus prætulit.* Neq; enim nouus iste dianæ Venit amor. subitaque animum

motio mentis accedat. Ecce quid singulorum separatum fuerit, dicitur. completum est enim, quod uterq; similiter fecerat. Ille pedum melior motu, fretusque iuuenta. *Dareta dictum debemus accipere. licet enim pronomen posuerit, non nomen. tamen quia addidit, fretusq; iuuenta. ille intelligitur, qui sit praiuuenis dictus est.* Hic membris, & mole ualens. *Idest Entellus, quia quanto grauior fuit ætate, tanto magis pro remedio sibi duxerat standum. tu tus enim fuerat corporis mole. ecce fecit iam separationem signans, quid singuli agerent. dares. inquit, uigebat mobilitate. quoniam ętatis suffragio iuuabatur: alter sistendum esse crediderat pro pter senectutis impedimentum & corporis pondus.* Sed tarda trementi Genua labant, uastos quatit æger anhelitus artus. *Non pugnę fatigatione nutabant genua eius, aut certando magnos anhelitus dabat. sed hoc illi ætas prouectior faciebat, & corporis magnitudo.* Multa uiri nequicquam inter se uulnera iactant. Multa cauo lateri ingeminant. & pectore uastos Dant sonitus, erratque aures, & tempora circum Crebra ma/nus. *Hoc est circum aures & tempora.* Duro crepitant sub uulnere malæ. *Ne quicquam, ad omnia, quę enumerata sunt, pertinet. omnes enim ictus non tam graues fuerant, ut hos fortes uiri sustinere non possent.* Stat grauis Entellus, nixuque immotus eodem, Corpore tela modo, atque oculis uigilantibus exit. *Flos laudis in entel lo fuit, qui stanti corpore, oculis tamen omni cautela currentibus ictus uitabat crebro uenientes, hoc est quod dixit: erratq; aures & tempora circum crebra manus. quia omnes ille cauendo de/clinabat.* Ille, *idest dares,* uelut celsam oppugnat qui molibus urbem, Aut monta na sedit circum castella sub armis. Nunc hos, nunc illos aditus, omnemq; perer rat Arte locum, & uariis assultibus irritus urget. *Dares entellum sic uarijs assulti bus sine effectu nocendi urgebat. ac si quis uelit oppugnare urbem magnis molibus constructam, aut castella destruere summis in montibus constituta. magnam hominis peritiam demonstrauit: & habitudinem corporis. ut qui discursus habere non poterat, sui ponderis causa uno in loco consistēs tela crebro uenientia declinationibus corporis euitaret, & funderet. hęc præstabant præsens animus, artis ingenium, & oculi uigilantes.* Ostendit dextram insurgens entellus. & al te Extulit. ille. *hoc est dares.* Ictum uenientem a uertice uelox Præuidit, celeriq; elapsus corpore cessit. *Entellus, inquit, erecta quantum potuit dextera, ictum in daretis di rexerat uerticem, sed ille hunc præuidit. hoc est ante quam perueniret uidit, & suffragio recessus ce leris ictū citius effugit.* Entellus uires in uentum effundit, & ultro Ipse grauis, grauiterq; ad terram pondere uasto Concidit, ut quondam caua concidit, aut erymantho, Aut ida in magna radicibus eruta pinus. *Ictum tam fortiter erogatum & in uacuum effusum nullo impellente secutus entellus concidit. & grauissimi corporis mole ingen tem ruinam fecit. ita ut solet in montibus arbor pinea radicitus eruta cadere. bene posuit radicibus, quia cum arbor ruptis radicibus cadit, nullius, ut entellus, procumbit impulsu.* Consurgunt studiis teucri, & trinacria pubes. *Consurgunt studiis, hoc est uoluntatibus diuersis. tro iani quippe gratulabantur entellum cecidisse, daretem pro uictore habentes. siculi contra turbati, quod entellus cecidisset.* It clamor cœlo. *Nec immerito, fuit enim causa, quę hunc magnis uiribus excitaret.* Primusq; accurrit Acestes Aequæuumq; ab humo miserans at/tollit amicum. *Acestes miseratione commotus æquęuum suum, & amicitię religione coniun ctum leuauit auxilio suo, & erexit iacentem.* At non tardatus casu neq; territus heros Acrior ad pugnam redit, ac uim suscitat ira. *Non alio erubuit uir fortis. sed iratus*

dulcedine mouit. *Hæc fuit præcipua amoris gratia, quod cæteris antiquior uidebatur. Parit enim maiorem uetustas affectum, & beneuolentiæ meritum temporis diuturna continuatione conduplicat, si hæc sola fuisset amoris causa, satis abundaret ad incutiendum dolorem, congerit alias, ut probari posset, unde illa carior ante alias haberetur.* Pulsus ob inuidiam regno, uiresq; superbas: *Et caput incipit fabulæ, & ipsum primo uirginis patrem, in quo reprehendi potuit, magna laude prosequitur, purgatq; eius personam. esse enim crimen posset, si causa non diceretur exclusi. male quippe mereri de ciuibus, & quod est deterius, uniuersis notabile satis est. quomodo igitur iste defenditur? pulsus est, inquit, regno: non pellitur quisquam, nisi interueniente uiolentia: uiolentiam non nisi eius iniustitia generat, qui meruit excludi. deniq; addidit ob inuidiam, ut ostenderet nullum expulsionis suæ præbuisse materiem: sed illam uim superbia potius ciuium & studio æmulationis exortam:* Priuerno antiqua metabus cum excederet urbe: *Ecce alia defensio innocentiæ, ut cessisse potius malis & plurimis, quam ob aliquod crimen iuste uideretur eiectus:* Infantem fugiens media inter prælia belli Sustulit exilio comitem. *Magnam patris & multis modis astruit pietatem. quid enim, dum fugeret uiolentos, effecit? non aurum aut opes curauit, non saltem uitæ subsidia requisiuit. eripuit filiam bello perditi regni solatium in ipsius salute constituens, infantem aduexit. magnum onus aggressus non corporis sed ætatis. portabat enim talem, quæ adhuc fari non posset, & cui deesset nutricis auxilium. media inter prælia belli. sic & alio loco ait. Illum ego per flammas & mille sequentia tela Eripui his humeris, medioq; ex hoste recepi. Duo præcipui exempli, eripuisse, & portauisse. magnum alterum fuit, in quo portatus est senex debilis & ingentis corporis, & ideo tolerandus, quia pater: in altero, hoc est præsenti infans & sine adminiculo nutricis ut dictum est, quæ non esset ferenda in fuga: & quæ requiescendi gratia stratis, quæ deerant reponi non posset: in qua tamen compensatio teneretur perditæ potestatis & familiaris rei. gratum in aduersis paternis pondus, quod eo grauius, quia satis minimum fuit. quantæ enim sollicitudinis ingruebat cura portare eam, quæ per ætatem periculis esset innumeris proxima?* Matrisq; uocauit Nomine casmillæ mutata parte camillam. *Matris huic addidit nomen aliqua in se subtracta particula, ut camilla potiusquam casmilla diceretur, habiturus in exilio comitem item filiam in appellatione infantis dulcissimæ nomen uxoris.* Ipse sinu præ se portans iuga longa petebat Solorum nemorum: *Diligentius hanc præ se portabat pater, quasi adessent nutrices, quibus mos est infantes tergo gestare. petebat autem solitudines nemorum, ne in manus persequentium ueniret cum filia sua:* Tela undiq; sæua premebant, Et circumfuso uolitabant milite uolsci: *Hoc est circumfuso, quod est undiq; tela sæua, quæ necem insontibus ferrent: nec tamen ipsa fuerant sæua, sed homines, qui ea portabant. omnis autem fugientem presserat desperatio multis undiq; armatis persequentibus:* Ecce fugæ medio summis amasenus abundans Spumabat ripis. tantus se nubibus imber Ruperat. *Vbi ecce ponitur, est aliquid noui, ut plurimis locis exposuimus. nam hoc loco deceptionem dicit occurrisse torrentis. antequam, inquit, tuta fugiendo retineret, ad amasenum fluuium uenit. quem sic repleuerant aquæ, ut summas eius ripas operuissent. non quod ita perpetuus flueret: sed quia ipso tempore sic pluuias casus attulerat, ut congestum agmen undarum opportunum transitum pernegaret.* Ille innare parans infantis amore Tardatur. caraq; oneri timet. *Quum contra armatorum ciuium uiolentiam solum natandi subsidium superesset, obstabat carissimi oneris cura. quomodo enim filiam præseferret, quum in eam corporis partem incum-*

est & quę ira stimulus fuit excitandę uirtutis. accedebat tamen nonnulla etiam pud oris contemplatio icciRco enim addidit. Tum pudor incendit uires, & conscia uirtus. *Virtus, inquit, quę sese nouerat, animum irascentis armabat.* Præcipitemque daren ardens agit æquore toto. *Ille qui ætate grauis & corpore uno in loco consistens ictus uenientes declinando fundebat, ira simul & conscientia uirtutis accensus, repente mobilis & acer effectus agitabat daren per omnē campum, atq; ita ut fugiens ille & præceps actus stare non posset. agebat autem istum.* Nunc dextra ingeminans ictu, nunc ille sinistra. *Ille, quem iuuenta superbum fecerat, ille qui pedū melior fuerat motu, sic cedebat entello, ut insequentis senis ictus uitare non posset, usq; adeo ut non iam singularibus sed geminatis & multiplicatis ictibus cederetur. nec una tantummodo manu, sed utraq; uerberante.* Nec mora nec requies. *Nulla uapulanti dabatur requies, quia ictibus duris & iugibus nulla morarum præbebatur occasio.* Quam multa grandine nimbi Culminibus crepitant. *Sic, inquit, illisi in darem ictus crepitabant ut solet densa grando, quum tectis infunditur, personare. magna comparatio grandinis, & tectorum. quum enim grando extiterit, ceduntur tantum tecta, non etiam ipsa feriunt, ut ostendatur dares tantum crebris ictibus cæsus, ut ipse suos non ualuisset exerere.* Sic densis ictibus heros Creber utraq; manu pulsat, uersatq; dareta. *Deniq; ut grando densior tecta, sic crebris & utraq; manu inclusis ictibus superatus dares, nunc cecidit non ut entellus casu, sed uirtute fortioris est uersus.* Tum pater æneas procedere longius iras Et sæuire animis entellum haud passus acerbis. Sed finem imposuit pugnæ. *Aeneas & sui hominis causa, & quia acerbum fuit post uictoriam hominem cædi usq; ad terminum uitæ, finem certamini dedit. nec passus est ulterius progredi sæuientem.* Fessumq; dareta Eripuit, mulcens dictis. ac talia fatur. *Necessario uerbo usus est dicens, eripuit. ut ostenderet magnam interuenisse uiolentiam, & periculum salutis immane. ipso usus est hic quo, ex persona sinonis iterum usus est dicens, eripui fateor leto me, & uincula rupi. ipso ex persona æneę, illum ego per flammas & mille sequentia tela Eripui his humeris, medioq; ex hoste recepi. Ipso ex persona ueneris, Eripe nate fugam finemq; impone labori. ipso ex persona palinuri, eripe me his inuicte malis. ereptum ergo consolabatur dictis locutus talia.* Infelix, quæ tanta animum dementia cepit? Non uires alias, conuersaq; numina sentis? *Infelix est, qui ultra q̃ potest audet appetere. infelix est, qui secundis rebus modum nescit imponere. quod contigit in ipsius daretis causa. quum enim superbia intoleranda ferretur, & existimaret se inuictum, atq; uniuersis esset terrori, sic fortiorem repperit, sic discrimen proprię salutis inuenit. demens autem est, qui exclusa sanitate consilii, mente perdita non cernit aduersum se non tantum hominem uerumetiam deos ex aperto contendere. hoc autem amatoris animo æneam dixisse intelligendum est, ut dares non entelli, sed dei cuiusdam uiolentia superatus esse uideretur. deniq; sequitur.* Cede deo. *Deo, inquit, cede, non homini. sic ipse æneas & in sua causa prosecutus est, ut in fine secundi libri diis cessisse potius q̃ græcis diceret. dicendo igitur, cede deo, minuere uoluit uictoris hominis laudem. errant igitur, qui putant æneam deum dixisse entellum, cuius uictoriam deprimere debuit propter amici miserabilem casum.* Dixitq;, & prælia uoce diremit. *Quantum potuit iubentis autoritas sola diremptum est uoce, quod magno incendio irascentis & furore flammaue rat.* Ast illum fidi æquales genua ægra trahentem, Iactantemq; caput, crassumque cruorem Ore reiectantem, mixtosque in sanguine dentes, Ducunt ad naues, galeamque ensemque uocati Accipiunt, palmam entello, taurumque relinquunt. *Quum hęc eneas dixisset, quum interposuisset*



bendum esset, qua potuit ferri: a' dorso uero, quomodo? quæ etiam modico haustu necari potuisset? aut impulsu præcipitis undæ paternis uisceribus rapi? Omnia secum Versanti. Generalitas ista intellectum latißimum tenet. Tantum enim pater aduertitur pro filiæ salute tractasse, quantum unusquisq; potuerit coniectando colligere: addidit secum, in locis enim desertis, quem habere consiliarium posset? aut qui in tali causa patre cautior ualuit reperiri? Subito uix hæc sententia sedit. Ideo uix, quia occurrebant tractanti contraria: ideo uix quia, ut quod faciendum tractando repererat, id non temeritas sed necesitas ingruens attulisse uideretur. quum dicit uix hæc sententia sedit, ostendit etiam ipsam, quum displiceret temporis urgente desperatione, placuisse: non quo esset tuta aut certi euentus: sed quia alia superesse nequiuerat. melius quippe fuerat incertis filiam credere, q̃ retinendo infestis hostibus reseruare. in incerto enim prouenire etiam prosperum potest. in aperto uero discrimine ac desperatione plenißima nihil præter aduersum. Telum immane manu ualida quod forte gerebat Bellator: Opportunitas duplex ac præsentibus consilijs congruens. nam & telum magni roboris fuit, & portator ipse fortißimus. non enim tractari maxima species posset, nisi ei congrueret uirtus plena gestantis. obtulerat autem fortuna æstuanti subsidium, quo inuentum potuisset impleri. neq; enim illud telum ipsius temporis fuit, aut præsentis necessitatis causa ferebatur: sed studio bellatoris iugiter atq; ex more seruato: Solidum nodis & robore cocto. Ipsius hastæ materies firma naturalibus nodis & ad fortitudinem artis quoq; ingenio roborata. Consilij textum & inuentionem metabi non ante factum poeta retulit, sed dum fit, quod admirabiliter fecit, ne dum refert inuentum, & consilij ipsius facta persequitur. Vnam rem iterum diceret, quod est satis superq; uitiosum: Huic natam. Huic hoc est telo forti & solido, filiam suam, quã toto patris & casus sui ratione liberare cupiebat. Libro & syluestri subere clausam Implicat, atq; habilem mediæ circumligat hastæ. Circumspectum patrem cauta pietas fecerat. nam ex arborum cortice librum fecit quo infantem clauderet. Teneris enim membris necessarium adminiculum fuit, quo contineri possent & ad ulteriorem ripam integra peruenire. mediæ autem hastæ icci rco implicatam nexuit, ne in unam partem grauior optatum spatium transire non posset, habilem dixit bene compositam & prudenter aptatam. Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur. Quod fuit pijssimi patris, & quod in potestate habuit, fecit: euentum uero, quem in manu non habuit, credidit de cœlo poscendum. tendens in altum dexteram, qua portabat infantem. recte dixit ad cœlum, quod deorum omnium templum est, & rogatur, qui in tempore fuerit necessarius. Alma tibi hanc nemorum cultrix latonia uirgo Ipse pater famulam uoueo. Dolentis & perturbati dictio, & eius, quem hostilis iam premebat exercitus, non potuit esse prolixi sermonis: dicebat tamen concinnam laudem eius, quam rogabat preferens eam suis meritis & maternis. Suis hoc modo, q uirginitatis honore polleret, q procul esset a' luxuriosis uoluptatibus, & delegerit syluas, in quibus esset asperitas dura. Commemoratione uero materni nominis auxit laudem, ut alio loco priamidem posuit & alias: quæ nata es, inquit, ex latona. quia laudantis uox est, & laudis partes in sola appellatione nominis posuit, nos possumus sentire, quæ potuerunt apertius dici. nam & regalis fuit, & magna, & gemino partu felicior mater, utpote quæ appollinem dianamq; peperisset, præcipuos scilicet deos, & exercitatos in iaculis & sagictis. in pronominibus uideamus, quantum sit pondus. Tibi ait, quæ ex latona nasci meruisti, tibi sorori apollinis, tibi quæ maiestate numinis fulcta es: tibi cui seruire debeat filia mea, tibi, quæ potes seruare periclitantem. Videamus quid significet hanc, hoc est

terminum pugnę, duxerunt inde amici sui daren afflictum trahentem genua, tanquam morbo ęgra, quæ pauloante fortia fuerant, & deiectis nunc huc, nunc in aliam partem ceruicibus, quas in cælum superbia ferebat & fastus, crassumq; cruorem cum dentibus fractis ex ore fundentem ad naues ducunt. dixit, ut ferri potius ex parte, & trahi ex parte uideretur, uocati uero acceperunt præmium dareti, quoniam ultro uicti hominis sortem puduit postulare. Palmam entello, taurumque relinquunt. *Palmam interea & taurum uictori entello reliquerunt. quanto istud cum dolore amicorum daretis factum est. ducere hominem uictum, debilem trahere, accipere ludibriosum donum, gloriam palmę cum tauro relinquere commodis & titulis inimici. illam scilicet palmam, quam putabat se adepturum dares, quum nullus certator existeret, & taurum, quem cornu tenuerat, quum se putasset inuictum.* Hic uictor superans animis tauroq; superbus. *Entellus gloria euectus, & præmio.* Nate dea, uosque hæc, inquit, cognoscite teucri. Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore uires, Et qua seruetis reuocatum a morte dareta. *Et tu, inquit, ænea, & uos troiani ex præsenti facto, quod mox proferam intelligite, qualis in iuuentute fuerim, quando admiranda longęuus ostendo, simul hoc quoq; probaturi, quanta mortis acerbitate liberaueritis daren uestrum.* Dixit, & aduersi contra stetit ora iuuenci. Qui donum adstabat pugnæ, durosq; reducta Librauit dextra media inter cornua coestus Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro. *Stetit, inquit, contra iuuenci faciem, cum illo dixit, & reducta dextera. tunc enim ictus redditur fortior, si e maiori spatio ueniat. librauit in eius cerebrum manum, atq; inter cornua cæstus illisit. hæc pars capitis maximam duritiem habet, perindeq; maximam frangendi difficultatem, & tamen ictus istius effractis ossibus usq; ad ipsum cerebrum penetrauit. proinde, qua morte interiit bos, ipsa ostendit daren interire potuisse: expressio facti illa est. sparso, inquit, cerebro cæstus in ossa illisit. ossa sunt, quæ cerebrum tegunt. cerebrum ipsum secundum est, hoc est sub ossibus. rursum ossa succedunt, quæ sunt sub cerebro. sic igitur uirtus operata est, ut ictus cæstuum perfractis superioribus ossibus, & cerebro sparso, ad interiora quoq; ossa descenderet.* Sternitur, exanimisq; tremens procumbit humi bos. *Non descripsit morientem. sed ut unius ictus uiolentiam demonstraret, post illisos, inquit, cæstus mortuus concidit bos. si bos animal durum dura fronte tam facile concidit, & fractus est. quid si ipse dares tam letalem impetum suscepisset? ecce quanta celeritas mortis, antequam caderet reddit animam, nec uisus est post factum nisi exanimis & humi prostratus est, & uicit, & donum bouis commodumq; contempsit.* Ille super tales effudit pectore uoces. *Entellus post exitum bouis has addidit uoces. quum dicit uoces, ostendit hunc dicta sua clara uoce prosecutum.* Hanc tibi eryx meliorem animam pro morte daretis Persoluo. *Meliorem inquit, animam quasi melior esset bouis anima, quam hominis, non ipse est intellectus, placare enim uoluit ænee mentem & animos troianorum, quos in pernicie daretis læserat, & posito furore certaminis ait, melius factum est, ut bos potius interiret quam dares, meliusq; tibi eryx bouis anima uota persolui quam hominis. hęc enim est hoc loco anima melior, quę sine piaculi contagione mactata est.* Hic uictor coestus, artemq; repono. *Quod dignum spectaculum prouenisset, congruum ei uisum est ab ipsa se artis professione dissoluere, uel maxime quia uictor steterat, ut sæpe de uictoriis quoq; ueteribus lętus, inde ait. quo loco dedi tale meę uirtutis exemplum, ibi pono & artem & cæstus, studiumq; certandi.* Protinus æneas celeri certare sagitta Inuitat, qui forte uelint, & præmia ponit. Ingentiq; manu malum de naue seresti Erigit, & uolucrem traiecto in fune columbam, Quo tendant ferrum malo suspendit ab alto.

Sagittarum

quam in periculis positam non reliqui hostibus meis, quam solam habeo, quæ est solatium calamitatum & exilij mei, quam fiducia tuæ committo incertis, ut euidentissimam fugiat mortem. Ipse pater famulam uoueo, qui donandi & uouendi habeo potestatem. sic, inquit, tibi hanc uoueo, ut desinat mea esse filia. Aequius enim patri uidebatur, ut uiueret, essetq; in obsequio deę, q̄ cum ipsa libertate acerbo periret interitu. quod autem dixit, uoueo, non de futuro locutus est, sed de præsenti, & perfecto. In promissione quippe post euentum prosperum posset mutare sententiam: post translatum uero donum nihil cogitare, quod admitteret fraudem: Tua prima per auras Tela tenens: Quum hasta eam teneret innexam, sic locutus est, quasi ipsa hastam suis manibus regeret: Tela tenens supplex hostem fugit: Quæ te uerbis meis rogat, & tibi est supplex, non quemquam persequitur, sed infestos cupit euadere. Accipe testor Diua tuam. Teste te, tibi transcribitur, iudicio meo accipe non promissam, sed traditione perfecta iam tuam. Quæ nunc dubiis committitur auris. Non temeritatis est, quod aeris incerto committitur, sed fiduciæ nominis tui, serua iam tuam, serua tuo nomini potentiæq; commissam. Dixit, & adducto contortum hastile lacerto Immittit. Tanto enim fortius aliquid iacitur, quanto magis manus retrorsum fuerit ducta. deniq; subnexuit. Sonuere undæ. Vt aquam quoq; ipsam mittentis uim fortitudinemq; sensisset. contortum accipiendum est, oculorum & animi sollicita destinatione libratum: Rapidum super amnem Infelix fugit in iaculo stridente camilla. Infelicem recte posuit non ideo, quia fugit, & euasit hostes: sed quia illa ætate tot pericula sustinere commeruit. Primo omnium infelix, ideo q̄ in ipso suæ natiuitatis exordio in sedibus patrijs amissam etiam matrem orare non potuit, q̄ adhuc infans exercitum ciuium habuit inimicum: quod cum ingenti eius periculo patriam perdidit pater: opes quoq; & regnandi potentiam, uel q̄ sine adminiculo nutricis euecta est in solitudines & longinqua terrarum, q̄ occurrente inundatione torrentis ad ipsam mortem plena desperatione perducta est. dehinc quod in ipso iactu diuersis potuerit periculis premi, nam & cadere in undas cum iaculo potuit: & si transisset terræ collidi. certe q̄ periculosum fuit hastæ iactu liberari quæ auspicio humanæ necis facta est, non salutis. Omnis hæc disperatio eo tendit, ut metabi & camillę appareat meritum, & dianæ potentia. Infelicem autem summatim uult esse uirgilius, quod inde euadit, unde potuit mori: At metabus magna propius iam urgente caterua Dat sese fluuio. Quum subiaceret oculis metabi periculum euidentissimum fluminis, & aliud urgeret a tergo. aggrediendum alterum fuit, ut alterum uitaretur. uerum quia ex altera parte manifesta pernicies imminebat: in alteram uero non deerat spes optata transeundi, dedit se fluuio consentiens. s. aquæ, uel maxime quia ulterior pars iam retinebat infantem. dat sese fluuio, non solum illud significat, q̄ in fluuium sese coniecit, uerumetiam, qua arte fluminis impetum natando transiit: dedit se fluuio consentiens aquæ ut dictum est, ut paulatim in obliquum tendens amnem turbidum persecaret. si enim contra amnis impetum niteretur, & laborare plurimum & maiorem uim superare non posset: arte ergo & subtilitate completum est. Atq; hastam cum uirgine uictor Gramineo donum triuiæ de cespite uellit: Quum hastam missam supra poeta describeret, non dixit, quali euentu peruenit. sed quia nouerat dispositionem suam pater, misit hanc partem, ut in euulsione eius, & præsens factum & præteritum demonstraret. hastam, inquit, cum uirgine, ut hoc quoq; palam fieret, q̄ ita uti hastæ fuerat colligata peruenit. Virginem dictam uoto patris & spe accipiendum est, non ætatis puellæ distantiæ ratione. uictor gramineo de cespite uellit. uictor dictus est, non q̄ aliquos in certamine

Sagictarũ dehinc certamen induxit propositis præmiis, & ipsius certaminis genere. erexit igitur arborem nauis magna iuuenũ manu. cum hoc dicit per plurimos factũ, monstrauit formæ fuisse potioris. ideoq; posuit, & seresti nomẽ, qm̃ dixit superius nauim illum habuisse maiorẽ. huic suspendit uolucrẽ columbã, nõ quo sit ulla non uolucris sed ut genus ostenderet animalis, & intactis pennis, ac per hoc quæ posset uolare. hoc ideo præstruxit, ꝙ dicturus est eã uolasse, & ictu sagictæ ab ipsis nubibus reuocatur, ut eo tenderent sagictas, qui haberent artẽ peritiamq; mittendi, & qui eam figere potuisset, uictoris sumeret præmium. Conuenere uiri. Viros non propter sexum dixit, sed propter acumen ingenii & artis industriam. conuenerunt tales, qui scirent se tendendi arcus habere peritiam. Deiectãq; ærea sortem Accepit galea. Vsus est ad uicẽ urnæ galea. & cõmisit uirorũ nomina. hoc non dixit poeta, sed intelligitur factũ ex eo, quod ait, sumpsit æneas sortẽ ex galea eductam. sorte enim ordinandi fuerant ꝑꝑ euentum feriendi, quippe si sine sorte id fieret esset non nulla in ordinatione contentio. si enim primi quique colũbã fixissent, alii nihil haberẽt quo ferirent. Et primus clamore secundo, Hyrtacidę ante oẽs exit locus hippocoontis. Allusit de primo & secundo, sed ĩtellectu discernuntur. primus quippe exiit hippocoon, sed secundo fauore populi, secundo nõ post primũ sed ꝓspero debemus accipere. nũc ergo sors fecerat primũ cõsentiẽte fauore plurimorũ. Quã mõ nauali mnesteus certamine uictor Cõseqtur, uiridi mnesteus euinctus oliua. Secũdus exiit mnesteus, qui paulo ante cum nauale certamẽ ageretur uictor extiterat, atq; ita, ut coronatus ex oliua & frondibus fuit incedẽs, tenebat ordinẽ sortis. Tertius eurytion tuus o clarissime frater Pandare, qui quõdã iussus cõfundere fœdus, In medios telũ torsisti primus achiuos. Exiit tertio loco eurytion frater pãdari, q alqñ ĩ græcos contorsit telũ non suo arbitrio sed ꝓcedente iussione, ut ictũ fædus pugnæ posset repetitione confundi. tres istos cum signis suis posuit, quæ aggere uinculorum trahebantur, aut factis, melior tñ hippocoontis descriptio fuit. in qua & alludere uoluit & iuuare. nam qui primus exierat, habuit secundum fauorem populi. hunc ergo dixit hyrtaciden hirtaci scilicet nobilis hominis filium. mnestheum uictoriæ signis & coronæ indicio ac repetito nomine euidenter ostendit, eurytionem uero, ꝙ pandari esset frater, qui iussus torquendo in hostẽ telũ fædus confudit. Extremus galeaq; ima subsedit acestes Ausus & ipse manu iuuenũ tentare laborẽ. Nõ acestes, sed acestis nomẽ subsedit in galea, quæ duci necesse nõ fuerat, quia in uno & solo esse nõ potuit sortis incertũ, qppe ipse exeat necesse est, ubi alius nõ est. noluit ergo acestes inter iuuenes munerari non mentis ignauia sed laudum uoto, uel maxime, quum sagictarum certamen non robore corporis, sed usu posset & exercitatione constare. hunc tamen euentus sortis a fortioribus separauit in sinu galeæ retinẽdo. Tũ ualidis flexos incuruãt uiribus arcus Pro se quisq; uiri, & deprom̃ũt tela pharetris. Meditamẽta sunt ista tentare arcus, atq; curuare pro modo uiriũ suarũ. curabant arcus, & sagictas ex pharetris proferebant. Primaq; ꝑ cœlũ neruo stridẽte sagicta hyrtacidę iuuenis uolucris diuerberat alas, Et uenit. aduersiq; ĩfigitur arbore mali. Intremuit malus, timuitq; exterrita pennis Ales, & ingẽti sonuerũt oĩa plausu. Hic fuit euẽtus sagictæ primæ. nã inter alas, hoc est inter alarũ pennas transiens ligno potiusq̃ colũbæ uisceribus fixa est, quo ĩpetu & arbor ĩpulsa contremuit, & columba exterrita geminauit trepidos plausus in tantũ, ut eorũ sonus cõpleuisset uniuersa. Post acer mnestheus educto constitit arcu Alta petẽs, pariterq; oculos, teluq; tetẽdit. Dicẽdo aerẽ & oculos, eũ simul ac telũ in altitudinẽ librasse, iã significat aliqd ĩpum ĩ ipa arte mirabile facturũ. Ast ipsã miserãdus auẽ cõtigere ferro Nõ ualuit, nodos & uincula linea rupit, Quis inexa pedẽ malo pẽdebat ab alto. Bene pol,

deiecisset: sed quod euadendo cum filia ciues superasset infestos. Cespite uellit gramineo, cespes omnis ex congregatione plurimarum herbarum & aggestione commixta pulueris solidatur. plus tamen si fiat ex gramine, quod est natura durissimũ. eo igitur fauore numinis dilata est hasta, ubi fortius fixa consisteret: ne é laxatis terræ morsibus lapsa ipsi perniciem inferret infanti: quam uero fortiter illiserit cespiti, uno uerbo monstratum est, quod est, uellit. nam non uellitur, nisi quod habet aliquam difficultatem, & extorquetur magis quam euellitur loco. donum triuiæ de scespite uellit. Melius dictum est, donum triuiæ, quam si dixisset, filiam suam uellit. consecrata enim in alterius potestatem & naturam transierat, uel maxime traditione perfecta. Non illum tectis, non ullæ mœnibus urbes Accepere: Noluit ire ad aliquam ciuitatem, aut in priuatorum tectis aut mœnibus publicis propter cām fugæ & filiā nutriendā hospitari. uel quia pudebat eũ solum uideri post regnum seruientem sordibus & cunis infantis. Neq; ipse manus feritate dedisset Pastorum. Nec consensisset feritate pastorum uitam ducere, hoc est uiuere pastorum more, qui ferarum more solitudine ac syluis transigunt uitam. sequitur. Et solis exegit montibus æuum: Et omnem uitam suam in solitudine montium ac desertione transegit, quod imitatus est metabus. Potest & sic intelligi, solis montibus, ut nullo tempore uitæ suæ reliquerit montes propter prædictas causas pudoris scilicet & timoris: Hic natam. Duo proposuit, locum & personam. respondit loco, ut ostendat, quid sit hic, uel quem laborem pertulisset ille in montibus nutriens filiam uagientem. In dumis. Ecce non tantum deerant stramina, quæ iacenti subdi potuissent, uerumetiam dumi supererant, qui nocerent. Interq; horrentia lustra. Quum sint lustra, in quibus feræ cubitant, merito metuenda adiecit, horrentia, ut illa ostenderet ferarum fuisse maiorum, quibus acrior natura est. nec minus etiam illud expressit, quid sit, solis montibus, utpote qui essent sine homine, bestiarum immanium causa. Venit iam ad personæ rationem, ut demonstraret quemadmodum in tam dura uastitate regionum puella nutrita esset. Armentalis equæ inquit, mammis & lacte ferino Nutribat. Alebat filiam non humano lactæ, quia deerat, sed ferino. duplex ratio est cur equam dicere uoluit feram. una, quia in illis locis cum feris degebat indomitis: altera, quia equinum genus ueteres ferum dicebant, quia nondum humanis usibus seruiebat. sed hoc loco ferinum lac debemus accipere eius scilicet animalis, quod esset asperum, & locis regionibusq; respondens. Teneris immulgens ubera labris. Hoc uult poeta monstrare, quod etiam in hac parte metabo tanta alendæ filiæ difficultas occurrerat, ut nisi ipse per se labris puellæ uberaq; seruata moderatione mulxisset, alimonia ad eam peruenire non potuisset. Hoc ideo pater sollicitus faciebat: quia, quod fuit ei grande & asperum, tenera adhuc infantis labra sustinere non potuerant: nec fauces admittere copiam, quam præbebat. armentale animal ideo posuit, ne in totum uideretur agreste, ac si mulgeri non sineret, expressit obsessum multis periculis & casibus fatum. nunc ad eam acceditur partem, ut palam fiat posse naturam consuetudine commutari. nam quum esset fœmina & amplitudine generis potens eam locorum qualitas & usus uiuendi sic solidam reddidit, ut omne quod sibi natura dederat, respueret. Vtq; pedum primis infans uestigia plantis Institerat. iaculo palmas onerauit acuto: Mox ut stare potuit pedibus suis, instruit eam pater portare, quod iaceret: neq; enim fuit in illis locis fæmina, quæ incipienti lanam monstraret, aut telam. Docuit eam pater, quod præbebat locus, non quod sexus exigebat, & persona discentis. Spiculaq; ex humero paruæ suspendit, & arcum. Vt portaret manibus ferrum missile, & humeris arcum & pharetram sustineret. Pro crinali auro, pro

ſuit miſerandum, nam plurimum non fuit, quod plenũ impedit euentum. fecit tamen, quod non longe eſſet ab artificis ſubtilitate. nam nodos rupit, non dixit quot fuerint, ut facto adderet gratiam, & nodos rũpere quãtæ difficultatis fuit? deĩde linea uincula, alia difficultas ꝙ uincula ipa fuiſſet, ex lino, quæ ſpecies tantum ualet, ut cum magna difficultate rumpatur. illa autem fuerunt linea, quibus columba nexa pede uno pendebat. Illa notos atq; atra uolãs in nubila fugit. *Præter naturam, quæ toties periculũ ſenſerat liberata nexibus fugit in altitudinẽ ſummã uẽtis ſuffragantibus.* Tum rapidus iã dudũ arcu contẽta parato Tela tenens fratrem eurytion in uota uocauit. *Voluit poeta monſtrare quanta apud eurytionem ualebat fraterna religio, quum hũc tanquam deum propria uocauit in uota, quia fuit eurytion rapidus, hoc eſt, omnes moras præueniens, ſtabat parato arcu & ſagitta intenta, & uocato prius in uota fratris nomine uolantem ſpeculatus eſt columbam. ſpeculatus eſt, quod dixit, artis fuerat. debuit enim uolatum eius explorare. quoniam turbato eo atq; incompoſito feriendi locus inueniri non poterat.* Iam uacuo lætã coelo ſpeculatus & alis Plaudentem nigra figit ſub nube colũbã. *Vbi igitur hãc uidit lætis ac ſecuris uolatibus ferri, iecit ſagittam & columbam in aere confixit. quantæ peritiæ fuit uolantem percutere, atq; in alto conſtitutam? præterea obumbrata nube atra. hoc loco & peritia laudatur, & acies luminis. ut in tanta altitudine & adhuc uolãtẽ ſub colore nubis tetro, librato primũ telo, & uidere potuerit & ferire.* Decidit exaĩs, uitãq; reliquit in aſtris Aeriis. fixãq; refert delapſa ſagittam. *Vitam diu tenere non potuit. & exanimis lapſa ſagittam quam exceperat reddidit. non dixit ſagitta reuocauit columbam. quæ ruptis uinculis fuerat. ſed, quod erat pulchrius, ales ipam ſagittã reuocauit.* Amiſſa ſolus palma ſuperabat aceſtes. Qui tñ aerias telum contorſit in auras Oſtendens artem pariter arcumq; ſonantem. *Nouiſſimus aceſtes in galea ſubſederat. Ecce & hic perdidit occaſionem mittendi. quod enim expectari potuerat, uſq; ad tertiam ſortem finem ſumpſit. licet igitur ſolutum eſſet illud certamen, uoluit etiam ipſe oſtentationis cauſa in uacuum ſagittam deſtinare, ut ſpectantibus demonſtraret, & poſſe aliquid in arte, & ſi locus extitiſſet, aliquid implere potuiſſet.* Hic oculis ſubito obiicitur, magnoq; futurum Augurio monſtrum, docuit poſt exitus ĩgens, Seraque terrifici cecinerunt omina uates. *Cum aceſtes ſagittam ieciſſet, ſubito oculis oĩum magnũ obiectum eſt monſtrũ, quod præuidendo, nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione diſſolui. probauit tamen hoc exitus rerum, & uatũ tarda reſponſa docuerunt. hic uates reprehenduntur, ꝙ nec intelligere potuerunt nec aduertere, uſq; adeo ut ẽt ipſos, quid illud eſſet, caſus qui cõſecutus eſt, docuiſſet,* Nanq; uolãs liquidis in nubibus arſit arundo. *Ecce unde mõſtrũ, & mirandũ & graue. nã uolans arũdo arſit inter liquidas nubes, hoc eſt mundas, quũ neq; fulgura extarent, & aeris eſſet nulla turbatio.* Signauitq; uiam flammis, tenuiſq; receſſit Conſumpta in uentos. *Quũ cucurrit ueſtigiũ traxit incẽdii, & paulatim uaneſcendo conſumpta fuit flamma ſcilicet, & ſagitta, qñ cõſũpta erat arũdo, quã flãma tenuerat.* Coelo ceu ſoepe refixa Tranſcurrũt, crinẽq; uolantia ſidera ducunt. *Sic ſagitta igneã uiã faciẽs cucurrit, & poſtea nõ apparuit, ut ſtellarum tranſitus exiſtunt, & quaſi quodã incẽdio uias monſtrant cõtinuo receſſuras.* Attonitis hæſere animis, ſuperoſq; precati Trinacrii teucriq; uiri. *Oĩũ mẽtes uiſus iſte turbauerat, teucrorũ ſcilicet, & ſiculorum. nullus tamen diſcernere ualuit quid ingrueret. ſtupor enim ex repentino facto cõſilia oĩum iudiciũq; cõfuderat.* Nec maximus omen Abnuit æneas. *Aeneas maximus, hoc eſt, magni intellectus arbiter, omen nõ abnuit. idem non recuſauit, ſed arripuit, magis exiſtimans ſecundum magiſterium patris, quũ exiuli capite exiſſet flamma, ignẽ proſpera potius*

longæ tegmine pallæ, Tigridis exuuiæ per dorsum a uertice pendent. *Ad eorum uicem, quibus se aptare fœminæ consueuerunt, uenantium iuuenum sumebat ornatum. nam pro auro, quod addi capitibus uirginum solet; proq; palla. tigridis pellis per dorsum fundebatur á uertice:* Tela manu iam tum tenera puerilia torsit, Et fundam tereti circum caput egit habena. *Tantum proficiebat in eo, quod producebatur studio, ut iam tela iaceret manu, & lapides ageret funda.* Strymoniamq; gruem, aut album deiecit olorem. *Nouerat iam in illa ætatæ destinata percutere. deniq; ictibus suis aut gruem deiecit, aut cycnum. Pulchre ac proprie posuit, deiecit. aues enim in uolatu percussæ non capiuntur, sed cadunt. capi enim dicuntur, quum uisco aut retibus tenentur, aut laqueis.* Multæ illam frustra tyrrhena per oppida matres Optauere nurum. *Iam felici rumore ita percrebuerat, ut multas illam matres nurum frustra constaret optasse. quum non dicit quorum quantorumue oppidorum, nec ipsarum definit numerum matrum, plus uult intelligi, quoniam generalitas latitudinem intellectus semper & ubiq; complectitur. dicendo autem frustra, cito ostendit nullam nuptias eius impetrare potuisse. Matres hoc loco, non ut alibi mulieres propter designationem sexus debemus accipere: sed ueras matres. nulla enim nurum quærit, aut postulat, nisi quæ sit mater adolescentis.* Sola contenta diana AEternum telorum, & uirginitatis amorem, Intemerata colit. *Pulchre amasse eam dicit. sed non illam partem amoris esse sectatam, quæ eam ab armorum studio ad usum domesticum uel lanarum pensa reuocaret, aut quæ uirginitatis honores auferret. me, inquit, diana prætulit cunctis, me perpetuitatem intemerati pudoris deligere maluit, & nõ telas amare sed tela:* Vellem haud correpta fuisset Militia tali, contra lacessere teucros. *Non sic dianæ camilla displicet, q transducta sit amore bellandi: sed q ausa sit bello prouocare troianos: tale proculdubio crimen admittens, quod nec ipsa posset diana defendere, aut proprio subleuare præsidio, quod potuit lacessere, hoc fuit in offensione grauissimum, uenire quippe ad bellum, quum desit causa bellandi, culpæ est maxime, & prouocare felices extremæ dementiæ. Teucrorum nomen cum ingenti posuit laude. nam illis & uirtus cum felicitate superer at, & ijs fato ac dijs uolentibus regnum italiæ debebatur. Et lauiniæ matrimonium totum nouerat diana per potentiam numinis, & sciebat sacrilegium esse, siquis contra teucros arma sumeret, aut belli certamen intraret. quod uero ait, conata, ostendit in audendo difficultatem & ausus huiusmodi non secuturos effectus. conatus enim secundum salustianum etiam morem, cœpta significat, non tamen impleta:* Cara mihi comitumq; foret, nunc una mearum. *Si hoc, inquit, non fecisset, posset adhuc mihi cara & comes esse cum cæteris. Hæc dicendo ostendit mox esse perituram: sed quod fuerat luctuosum, amantis animo nominare non potuit:* Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis. *Quia potuit dici, cur non subuenit periclitanti? aut eam non subtrahis bello? ad hoc respondentis partibus functa, extremis, inquit, fatis urgetur. nullo potest auxilio subleuari, quia necesse est fieri, quod fatorum ratione debetur. ecce nec tunc saltem felix camilla. nam perit in armis, quæ tot pericula & innumeros casus, quum adhuc uagiret, euasit. Verum age, cæperat dicere, uerum age, & iterum dictis hortari: sed ubi hoc dixit, interposuit causam mittendi, & tunc redijt ad ea, quæ mandabat. nos iungamus, quod poeta necessaria ratione separauit, & ordinemus sensum.* Labere nympha polo, finesq; inuisa latinos Tristis ubi infausto committitur omine pugna. Hæc cape, & ultricem pharetra deprome sagittam. Hac quicunq; sacrum uiolarit uulnere corpus Tros, italusue mihi pariter det sanguine pœnas. *Persequamur nunc singula,*

ꝗ aduersa portendere. Sed lætum amplexus acestem. Quū dicit, acesten lætū. ostendit etiam
ipsum læta sensisse. hunc igitur æneas āplexus. Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur.
Ecce & augmentum munerū ostendit nihil illos sensisse metuendū. accesserunt & uerba æneæ, quæ
interpretationem tenerent monstri nihil triste significantis. muneribus, inquit, cumulat magnis.
debuit enim pro merito personæ suæ competenter honorari, qui fuisset senex, hospes, diues, libera/
lis, officiosus, & ciuis. Sume pater. Vno uerbo & nomine religionē plenam præcipue charitatis
expressit, dicendo, sume, & dicendo pater. sume enim uerbum hoc loco non tradentem significat,
sed hortantem, ut sibi ipse pro suo merito uendicaret, quod plus fuit, ꝗ dare. ac si diceret, quod est
in usu hominum, res mea res tua est. tolle, quod uis patris autem appellatione omne officiorum ge-
nus expressit. considerato enim, quod patribus debetur, inueniemus, quid in hac persona in
telligere debeamus, patrem enim non solum propter ætatem dixit, uerumetiam religionis cau
sa. nec habuit aliud nomen, quod paternum transgrederetur affectum. est enim in patris po
testate quicquid est in substantia filiorū. illi tantū debetur, quantum æneas ipse patri debili ac se
ni, exhibuisse monstratur. deniq; hunc collo atq; humeris uexit, ac desperatis omnibus, usq;
ad ultimum finem fortuna sæuiente perductis, aut cum patre desiderauit euadere, aut cum
eo finem inuenire uiuendi. sic enim ille paternis fatis sua quoq; fata coniunxit, ut quocunq;
esset uitæ uel mortis euentus non separatum alterum, sed utrunq; inueniret socium, &
utrunq; coniunctum. certe quam conueniens huic loco persona, ut hic acesten diceret patrem,
in quo omnis paterni nominis, etiam post ultimum diem, quo accessit ad superos, illibata reuerentia
perdurabat, certe & illud æneam intelligere possumus dixisse, quod illo nomine tam sancto, tā re
ligioso acesten appellare uoluisset, cuius affectum nec mors abolere potuit, nec uiuendi finis ex/
tinguere. (Nam te uoluit rex magnus olympi Talibus auspiciis exortē ducere hono
rem). Ecce & hic exponitur, quid sit sume, auspicio, inquit, sagittæ quæ repetentino conflagrauit
īcēdio, ostēdit magnus & uenerabilis iuppiter honorem te ducere, non traditum ferre, nec per
tinere ad iudicium sortis, sed esse separandum. deniq; cum errore humano nomen tuum galea cū
cæteris sustineret, nō exiuisti de sorte, quod diuini fauoris fuit, neq; enim tantus ac talis cæteris
æquari debuisti, ut ludicris actibus probarentur merita tua. reseruatus es sacris rebus, ut nobis per
tuum factum futuri temporis cōmoda monstrarentur. Ipsius anchisæ longæui hoc
munus habebis, Cratera impressum signis, quē thracius olim Anchisæ genitori
in magnomunere cysseus Ferre sui dederat monimētū, & pignus amoris. Hoc,
inquit, munus apud te debet esse præcipuum, quod amico tuo & æquæuo anchisæ inter
magna munera præferendum cysseus largitor & diues, dono contulerat. cratera impressū signis, hoc
est ꝓtiosum arte & pōdere, pōderis qdē poeta nō meminit, sed dicēdo īpressum signis, ēt pōdus uide
tur tetigisse, qm̄ signis imprimi nō potest, nisi quod fuerit ponderosum, & ualidum. quod igitur
amicus religiosus amico carissimo contulit, hoc æneas acesti fieri libentissime uoluit, quem appella
uit patrem eo affectu, quasi species illa dominum non esset mutatura. Sic fatus cingit uiridanti
tempora lauro, Et primum ante omnes uictorem appellat acesten. Quod fuit insigne
uictoriæ, postpositis qui ratione gestorum præponi debuissent, uictorē acesten ꝓnūtiauit. Nec bo
nus eurytion prelato inuidit honori, Quanuis solus auē cœlo deiecit ab alto. Nec
inuidit bonus eurytion, honorē uictoriæ sibi debitū ad acesten æneæ iudicio esse translatū. solum.n.
honorē primatus non ēt præmiū ab eo constabat auocatum. Proximus ingreditur. Hoc est ad ac
cipiendum præmium succedit. Donis. Vt donum sumeret. Qui uincula rupit. Non donis

ut dictorum uim reseremus. Verum age labere nympha. *Iubentis est age, tamen etiam hortantis, miscere enim debuit cum autoritate beneuolentiam, ut impleretur facilius, quod uolebat.* Labere nympha polo, finesq; inuise latinos Tristis ubi infausto committitur omine pugna. *Et relicto interim cœlo labere ad eas italiæ partes, in qbus infelix geritur bellu quo camilla peritura est.* Hæc cape. *Hæc tecum, inquit, porta. Verum quia incertum fuit, quæ tradita uiderentur. totum enim generalitas obscurauerat, subiecit ea, quibus ostenderet data.* Et ultricem pharetra deprome sagittam. *Magna breuitas, & compendiosa dictio, in qua pars dicitur traditorum, & tamen intelligitur totum. quam dicit enim deprome sagittam, & non nominat pharetram, ostendit euidentius, quæ dedisset. arcus quoq; non est facta commemoratio, sed tamen intelligitur datus. nanque dixit.* Hac quicunq; sacrum uiolarit uulnere corpus, Tros italus ue mihi pariter det sanguine pœnas. *Sacrum, inquit, uiolarit uulnere corpus, & de morte tacuit, ne omen ꝙ̃uis perituræ facere uideretur. Ideoq; uiolarit, posuit, quasi leuiter læserit, nec dixit quicunq; eam occiderit.* Post ego nube caua miserandæ corpus, & arma Inspoliata feram tumulo, patriæq; reponam. *Solatia sunt ista fati extremi, quæ quum fiunt uiuorum potius officia probant, nihil sentientibus mortuis. quid enim consequeretur camilla, si percussor eius interiret? quid sentiret, si arma non perderet? quid haberet commodi, si funus occisæ ferretur ad patriam? sed hæc idcirco commemorauit, ne in totum ei, propter quam dolebat, defuisse uideretur.* Dixit. *Hoc est compleuit diana, quæ uoluit.* At illa leues. *Leues dixit remota segnitia properantem ad ea implenda, quæ diana mandauerat.* Cœli demissa per auras Insonuit, nigro circundata turbine corpus. *Quidquid de summo fuerit emissum, necesse est, ut det sonitum, & uentum sibi ex aere conciliet: sed huic dianæ auxilio magis uidetur esse procuratum, ut facilius perueniret ad terras, & deuenientem cerneret nullus.* At manus interea muris troiana propinquat. Hetruscique duces, equitumq; exercitus omnis, Cōpositi numero in turmas: fremit æquore toto Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis. Huc obuersus, & huc. tum late ferreus hastis Horret ager, campiq; armis sublimibus ardent. *Reliquum est hoc superioris descriptionis, quam imperfectam dimisit, ut camillæ fabulam diceret. qua subtracta, si prima pars atq; ista iungatur, non erit diuisa narratio. supra enim dixit,* Nuntius ingenti per regia *tecta tumultu & creuit magnisq; urbem clamoribus implet Instructos acie tyberino á flumine teucros Tyrrhenamq; manum totis descendere campis. hic dicit, at manus interea muris troiana propinquat, Tyrrheniq; duces equitumq; exercitus omnis. Vt appareat integrari posse narrationem, si camillæ fabula subtrahatur. ueniebant igitur sic muris propinquantes, ut cessante officio nuntij uideri possent in æqualitate camporum, usq; adeo manifesti, ut quiescerent. & quemadmodum instructi accederent singulorum non negaretur aspectibus.* Nec non messapus contra, celeresq; latini, Et cum fratre coras, & uirginis ala camillæ, Aduersi campo apparent, hastasq; reductis Portendunt longe dextris, & spicula uibrant. *Quam pulchra ꝙ̃ diuersis ornatibus singulorum exercituum facta descriptio? Ibat troianorum manus & cæterorum equitum digesta per turmas. premebant equi & pressis habenis frenorum impatientes resistebant mutantes terga huc & illuc omnis autem ager armis ardebat, hastis in sublime porrectis. at in altera parte uidebantur illi, quos cum camilla dimiserat turnus, messapus scilicet & latini, cæteriq;, quorum superius meminit. omnes ibant cum impigra celeritate, ut hostem ad patriam uenire non sinerent: hastas gestantes dextris retrorsum adductis: spiculaq; uibrantes*

ingreditur, sed ingreditur, idest ambulando succedit, ut dona percipiat, quàm ipse ruperat uincula, qui bus auis suspensa pendebat. Extremo uolucri qui fixit arundine malum. Hippocoontem di xit. At pater æneas nōdum certamine misso. Idest anteq̃ certamen equitum mitteretur. Custodem ad sese comitem impubis iuli Epitiden uocat. Dixit cām, cur ascanius hūc habuisset comitē atq; custodem. impubes, inquit, fuit, quæ ætas, quia non potest regi per seipsum, ad iungitur ei custos, & comes. qui īpuberem non recedēdo tueatur. Et fidā sic fatur ad aurem. Fa cile enim consiliorum suorum secreta fundebat, cui securus spē filii cōmiserat. Vade age, & asca nio, si iam puer ille paratus Agmen habet secum, cursusq; instruxit equorum, Du cat auo turmas, & sese ostendat in armis sic ait. ipse omnem longo discedere circo Infusum populum, & campos iubet esse patentes. Secreto æneas præceperat, quid fieri deberet, quū epitiden mittit. gratiora enim sunt, quæ ad spectantium oculos insperata atq; inopinata pueniunt. ipse tñ oēm populū iubet demedio abscedere, q se passim longo circi spatio infuderat, ut cā pi uacui facti hominū cætibus futuro certamini liberū spatiū darent. Incedunt pueri, pariterq; āte ora parentum Frenatis lucent in equis, quos oīs euntes Trinacriæ mirata fremit, troiæq; iuuentus. Oībus in morem tonsa coma, pressa corona, Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro. Pars leues humero pharetras, & pectore summo Flexilis ob torti per collum circulus auri. Processerunt pueri ad campū, omnes equites frenatis equis splē didi constituti sub parentum oculis. cū ludis ipsis spectatores interessent, fremebat omnis multi tudo populorum, hoc est his incedentibus fremebant tam troiani q̃ siculi. cultus eorum dehinc de scribitur. omnes, inquit, attonsi & coronati bina ferentes ferrata hastilia corneo ligno, alii sagi ctas humeris pharetrisq; portantes, & usq; ad summam pectoris partem aureis circulis ornati. hoc partim de oībus dictum est, dehinc refert diuisas esse per turmas. Tres equitum numero tur mæ, terniq; uagitur Ductores, pueri bisseni quenq; secuti, Agmine partito fulgēt, paribusq; magistris. Vna acies iuuenum. Alio loco pueros dicit alio iuuenes, sed iuuenes uo to magis q̃ uere iuuenes, cæterū pueri fuerāt ætati ascanii cōparati. Ducit, quā paruus ouantē Nomen aui referēs priamus, tua clara polite Progenies, auctura italos. quem Thra cius albis Portat equus bicolor maculis, uestigia primi Alba pedis, frōtemq; osten tans arduus albam. Supra generaliter dixit, tres turmarū fuisse ductores, hic specialiter singu los nominat signis euidentioribus monstrans. ex his unum priamum memorauit fuisse priami se nioris aui sui nomine nuncupatum, equo uectum maculis discoloribus, & album colorem pri mis in pedibus & fronte gestantem. Alter atis, genus unde atii duxere latini. Alterum dicit atin nuncupatum, a quo multi postea latini hoc nomine uocitati sunt. Paruus atis, pueroq; puer dilectus iulo. Magnum enim parit affectum ætas annorū ratione cōsimilis, unde hunc di ligebat ascanius, ut puta puerū puer. Extremus formaq; ante omnes pulcher iulus. Hos oēs sequebatur ascanius non merito, sed incedendi ratione posterior, pulchrior cunctis. Sidonio est inuectus equo, quē candida dido Esse sui dederat monimentum, & pignus amoris. Ascanius, inquit, equo sidonio uehebatur. hunc enim ei dido contulerat pp uim amoris & meritū cōstituendū, & diuturnam puri pectoris dilectionem. candidam didonem dixit, animo potius quam corpore, quæ cum se patris eius consideraret uxorem, non eum, ut priuignum habuit, sed dilexit ut filium, usq; adeo, ut affectum, quem retinebat mente, donis & muneribus comprobaret. habe retq; ascanius eius amoris monimentum, quæ potuit & odisse. Cætera trinacrii pubes senioris acestæ Fertur equis. Troianos ductores specialiter enumerauit, quando ad siculos uen/

tes. magna subtilitas dicentis & eloquentiæ copiosa substantia, ut in descriptionibus partium nihil diceret simile. ibant prædicti duces uenientibus obuij, & contra muros positi, quid agerent in campo, facillime uidebatur. Ibant uibrantes spicula ita crebro motu, ut ea iam crederentur esse missuri. Aduentusq; uirum, fremitusq; ardescit equorum: *Aduentus, non ad patriam, sed inter se. Sequitur enim.* Iamq; intra iactum teli progressus uterq; Substiterat. *Progressus iam uterq; exercitus fuerat, & icirco crescebat fremitus equorum, & animis ferebantur: quia qui sunt ex usu bellorum, sciunt quando sibi certandum sit. sciunt, quando arripi posit initium belli. Vbi ergo tantum inter utrunq; exercitum remansit spatij, ut tela utrinq; missa peruenire in alteros possent, subito erumpunt clamore, furentesq; exhortantur equos. hortamenta uocis iccirco adhibentur, ut excitentur etiam inutti. Isti hortabantur, qui iam furentes erant & in belli certamen exire cupientes. talis est & uox, quæ mittitur, antequam certamen initietur, ut hortamento sit singulis, & plurimum in ausus ualidos impellat armatum.* Fundunt simul undiq; tela Crebra, niuis ritu. *Ecce quantum potest ante certamen clamor. non enim incassum emittitur. inde quippe nascuntur incrementa uirtutis, & necessitas plena pugnandi. inde timidis pauor accedit. inde fortibus uires augentur. non ergo missa sunt tela, sed fusa, ut niues: nec ab uno aut ex una parte, sed simul ab omnibus. ueniebant autem niuium more. præbebat hanc speciem candor ferri, & telorum diffusa congeries:* Continuo aduersis Tyrrhenus, & acer aconteus Connixi incurrunt hastis. *Hoc dictum est more bellantium. nam primi aliqui audaciores erumpunt: quos cæteram pubem sequi conueniat. Tyrrhenus igitur & aconteus cum singulis ex diuersis partibus eruperant hastis tanto impetu atq; ictu, ut ruinæ more cecidissent. deniq; ait.* Primiq; ruinam Dant sonitu ingenti, perfractaq; quadrupedantum Pectora pectoribus rumpunt. excussus aconteus Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti. *Expressum est eorum factum, qui sibi fuerant obuij. Equi, inquit, ipsorum collisis inter se pectoribus magnum emiserant sonitum. quo facto excusus est ancoteus fulminis in morem, aut tormento ponderis acti. Quum pectus pectori fuisset illisum, quum aconteus excussus dicitur similitudo fulminis data est, aut certe ponderis alicuius, quod truditur argumento uiolentiaq; tormenti.* Præcipitat longe, & uitam dispergit in auras. *Impleuit partes excussi dicendo, longe fractus est, in tantum ut habuisset spatium moræ, quo in aere concluderet uitam, & ante moreretur quam ruina corporis sui premeret terram, tyrrhenum periisse impulsu ruinæ descriptæ intelligendum est.* Extemplo turbatæ acies: *Ecce post duorum congressum, ut diximus, omnes cum ingenti perturbatione motæ sunt acies:* Versiq; latini Reiiciunt parmas, & equos ad mœnia uertunt. *Latini maiorem metum apud se esse fugiendo testati sunt. nam & reiecerant parmas & equos conuerterant, ut murorum sibi firmitate consulerent.* Troes agunt. *Agi dicuntur pecudum greges, quum de loco trahuntur ad locum. quantum igitur in latinis militiæ dedecus fuit, ut non tantum ferri, uerum agi more mutorũ animalium & impelli uiderentur?* Princeps turmas inuasit asylas. *Primus inuasit turmas. quis enim metueret fugientes?* Iamq; propinquabant portis, rursusq; latini Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt. *Vbi iam latini proximi esse cœperant portis, resumpta audacia & proprio intellecto dedecore, repente ad pugnam cum clamore conuersi sunt.* Hi fugiunt. *Hoc est troiani.* Penitusq; datis referuntur habenis. *Debuerant enim celerius remeare in campum, ne locorum conditione aut aliquibus insidijs caperentur: uel maxime recursu insperato decepti.* Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus Nunc ruit

tum est, una generalitate complexus est omnes, ut ostenderet eos sub troianis fuisse. Excipiunt plausu pauidos, gaudentq; tuentes Dardanidæ, ueterũq; agnoscũt ora parentũ. *Illi quidem pauebant in conspectu publico. sed hos troiani reficiebant plausibus duplici modo gaudentes, quod uidebant in liberis spem, & in ipsis cernebant parentum similitudinem propriorum.* Postq̃ omni læti consessum oculosq; suorũ Lustrauere in equis. *Quũ procederent, pauor eos cõfuderat, incontemptæ multitudinis cã, sed postq̃ acceptis suorũ fauoribus recreati sunt, cõsiderato consessu, in quo alieni non fuerant, refecti sunt.* Signũ clamore paratis Epitides longe dedit, insonuitq; flagello. *Paratis iã signũ dedit epitides clamore & flagello.* Olli discurrere pares atq; agmina terni Diductis soluere choris. *Agmen alia specie atq; ordinatione cõpositũ in alios sese ordines uertit. hoc.n.faciendũ significauerat epitides. Atq; agmina terna diductis soluere choris, in choros soluere agmina, idest in partes.* Rursusq; uocati Cõuertere uias infestaq; tela tulere. *Alio signo accepto mutati sunt in aliũ modũ, & tulerunt tela infesta, nõ uere, sed ad imaginẽ ueritatis infesta. qd sit cõuertere uias, ipse exponit.* Inde, inqt, alios ineunt cursus aliosq̃ recursus Aduersis spatiis, alternisq; orbibus orbes Impediũt. *Idest miscent.* Pugnæq; ciẽt simulacra sub armis. *Propter imaginẽ ueræ pugnæ dixit supra, ĩfestaq;.s.aliis ĩ uero certamine, nõ ipsis q̃ ludicris operã dabãt.* Et nũc terga fugæ nudãt, nũc spicula uertũt ĩfensi, facta pariter nũc pace fruũtur. *Alqñ simulata fuga uertebãtur cõuersis lẽtis spiculis, hoc est mollibus, nudato dorso. hic.n.fugientibus mos est, aliquãdo facta pace remeabant. cõcordes. hoc genus certaminis pyrrhicã uocãt, in qua inest uerisimilis ratio, sed bellis ueris & præliis necessaria, deniq; quicqd illic geritur, militari artificio proficit, & aperto certamini. ecce ipsi dũ ludunt, faciẽ imitati sunt belli, nunc nudantes terga, hoc est uelut in fugã uersi, nũc spicula exerentes nunc facta pace in cõcordiã redeuntes. inducit parabolam, ut ostendat, qua subtilitate quaue arte pueri ĩ ludicro certamine & imaginaria pugna ordines duxerint, & expresserint ueritatẽ, fregerint flexus, collegerint orbes, et ordines rursũ numerũq; confuderint.* Vt quondam, inquit, creta fertur labyrinthus in alta Parietibus textum cæcis iter, ancipitẽq; mille uiis habuisse dolũ, qua signa sequendi Falleret indeprehẽsus & irremeabilis error. Haud aliter teucrum nati uestigia cursu Impediunt. texuntq; fugas, & prælia ludo Delphinũ similes, qui p maria humida nãdo Carpathium, lybicumq; secãt luduntq; per undas. *Et propter labyrinthi perplexas uiarũ formas, & propter ludicrũ certamẽ delphinorũ similitudinẽ dedit. nã multiplices ostenderant flexus, ut labyrinthum uiderentur imitati, & dephinorũ lætitiam demonstrarẽt. qbus, quũ in tranquillo pelagi ludunt, nihil est gratius.* Hunc morem cursus, atq; hæc certamina primus Ascanius, lõgam muris cum cingeret albã Retulit. *Hoc est attulit, ostendit, ac docuit.* Quo puer ipse modo, secum quo troia pubes, Albani docuere suos, hinc maxima porro Accepit Roma, & patrium seruauit honorem. Troiaq; nunc pueri troianum dicitur agmẽ. *Tantũ certamẽ illud habuit gratiæ, ut ad posteros quoq; & per romanũ genus mitti meruerit. nã primus ascanius, quo ad tumulũ aui sui anchisæ gñre certaminis lusit, censuit reuocandũ, quũ albã cingeret muris. Intelligitur tũc ludos habuisse pp lætitiam conditæ ciuitatis, p murorũ.n.fabricã totã ciuitatẽ debemus accipere. quomõ aũt ipse exhibuit, sic tenuerũt albani, & consecratũ habuerũt, piaculũ existimãtes, si hũc quẽ ascanius induxerat, morẽ ptermisissent. nec ipi tantum, qui ascanium uiderant, curauerũt esse seruandũ. sed docuerũt ẽt suos. tantumq; istius memoria ualuit, ut ad romanos atq; eorum posteros reuerenda obseruatione transiret. deniq; ne origo istius ritus seculis labentibus interiret, quum quotannis ludus ipse replicatur*

ad terris, scopulosq; super iacet undam Spumeus, extremamq; sinu perfundit arenam Nunc rapidus retro, atq; æstu reuoluta resorbens Saxa, fugit, littusq; uado labente relinquit. *Proprys & signatis uerbis expressa comparatio, qua ostenderetur alternus impetus, spatium, & alterna secessio. nam reuera sic ex alto impellitur mare: ut properantes fluctus in ultimas arenas usq; tendatur: atq; inde explicatis lapsibus eodem, unde uenerant, referantur linquentes saxa, quæ fuerant supergressi:* Bis tusci rutulos ægre ad mœnia uersos, Bis reiecti armis respectant terga tegentes. *Quod id factum sit tusci, inquit, bis rutulos egerunt ad mœnia: bis reiecti sunt, ita tamen cauti, ne insequens hostis auersos opprimeret, aut feriret. qua causa respectabant hoc est retrorsum attendebant, & scutis terga propria tuebantur. Par fugientium numero putatur esse conditio. bis enim fugati sunt rutuli, bis tusci: sed in eo rutulorum turpius factum deprehenditur, quia scutis terga contexerant, ne auersi cederentur.* Tertia sed postquam congressi in prælia, totas Impleuere inter se acies, legitq; uirum uir. *Tertio certamine ad uerum ac potiorem conflictum uentum est. nam & confusæ sunt partes, & unusquisq; uir uirum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. quales putamus electos, nisi eos, qui possent facile superari? nullus enim deligit a quo possit occidi.* Tum uero. *Idest quando ad tertiam congressionem accessum est, & ad id uentum, ut singuli cum singulis congrederentur.* Et gemitus morientum, & sanguine in alto Armaq;, corporaq;, & permixti cæde uirorum Semianimes uoluuntur equi, pugna aspera surgit. *Quando non dictum est, qui magis in plurimis cæsi sint, intelligendum est, cladem illam partium fuisse non partis.* Orsilochus remuli (quando ipsum horrebat adire) Hastam intorsit equo, ferrumq; sub aure reliquit. *Cæpit specialiter in aliquibus ostendi, quid sit, legitq; uirum uir. nam orsilochus remulum cum uellet ocidere, ne temere fortiorē peteret, dolo efficere cōtendit, quod implere nō potuit. hasta igitur caput equi sub aure percussit tanto impetu, ut ferrum perseuerasset in uulnere.* Quo sonipes ictu furit arduus. *Ne remaneret obscurum, quod dixit arduus, addidit.* Altaq; iactat Vulneris impatiens arrecto pectore crura. *Quum inimicum telum & dolorem ferre non posset, percussus sonipes erigebat in sublime suum pectus, & crura posterioribus tantum pedibus nitens.* Voluitur ille excussus humi. *Vsq; ad hunc partem descriptus est, ut ostenderetur prouolutus ad terram. uox autem eius cōsecuta intelligitur, potiusq; uideretur: uoluitur ille excussus humi: non terræ excussus uoluitur, sed in terram uenit, quum dorso equi fuisset excussus.* Catillus iolam, Ingentemq; animis, ingentem corpore, & armis Deiicit herminium. *Deycit, & ad iolam pertinet, & ad herminium, quos catillus occidit. Herminium laudat, quem asseruit ingentem fuisse, animo, armis, & corpore. Hæc laus in honorem uictoris posita est, qui talem ualuit superare. indicia subnectit uirtutis eius, & animi.* Nudo, inquit, cui uertice fulua Cæsaries. *Hæc fuit probatio nudi capitis, quia capilli eius patebant in tantum, ut eorum color quoq; flauus cerneretur.* Nudiq; humeri, nec uulnera terrent. *Incedebat etiam nudis humeris, nullum gerens uulnerum metum.* Tantus in arma patet. *Quantum audax & nudus ex ea corporis parte, qua facilius potuit peti, tantum ad expediendam mortem opportunus & patens:* Latus huic hasta per armos Acta tremit. *Latitudinis non incassum facta commemoratio est. Facilius enim præbet uulneribus locum, qui amplissimi corporis spatium dederit. Fuit igitur occasio occidendi talem, qui per temeritatem nudus ibat ad bellum, & ad excipiendum uitæ meritum afferebat lati corporis molem.* Funditur

troiā dicitur, & troianum agmen asseritur. Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata nouauit. *Quū hactenus, hoc ē hucusq; fuissent ludi,*
& securo cursu res troianæ ducerentur, repente mutata fortuna est. & ut primo fuerat, effecta est
iterū mala, quomō talis facta sit, demonstratur. Dum uariis tumulo referunt solemnia lu-
dis Irim de cœlo misit saturnia iuno Iliacam ad classem, uentosq; aspirat eunti.
Dum omnes intenti ludorū uarietatibus delectarētur, & exhiberent sepulchro solemnia, irim iuno
demisit ad terras e regionibus cæli, ad eam littoris partem, in qua naues tantum fuerant, & troiano
rum fœminæ, uentosq; aspirat eunti. Multa monens, necdū antiquū exaturata dolorē. *Iris*
natura sua uelox est. hinc quo properatior faceret uentos addidit iuno, uetus enim & pertinax ini-
mica, ne occasionem temporis perderet, quo aberant uiri & aderant solæ mulieres, mature de/
buit cogitata perficere, quia troiani perfectis rebus iam redituri sperabantur ad naues. Multa mo
nens. multa ipsa non extra causam posita, sed quæ negotio ipsi proficere potuissent, intelligenda
sunt. necdum antiquum exaturata dolorem. Vbiq; iuno uirgilio displicet, quia per tot annos, ī e/
rindeq; uetus inimica tanquā nouas inimicitias gerebat. nondū, inquit, saturata tanq̄, si dicat q̄ñ id
fieret si tot pœnis, ac tantis tēporibus expleri nequiuit? cogitauerat autē incendiū nauiū quarū admi
niculo carthaginē dimiserant troes, ut in sicilia saltem perditis nauigandi subsidiis remanerent.
hoc enim desiderabat impleri, ut æneas, si perire non posset, italiā saltē non teneret. hanc cōsilii sui
fuisse sententiam ipsa etiā primo libro testata est quum diceret. Nec posse italia teucrorum auertere
regem? Illa uiā celerās per mille coloribus arcum *Nō per mille coloribus, q̄m uitiū est, sed*
ita. illa uiam mille coloribus, per arcū celerans. Nulli uisa cito decurrit tramite uirgo, Cō
spicit ingētē cōcursū, et littora lustrat. *Cito tramite, hoc ē celeri transitu, usq adeo celeritas*
fuit, ut nullū uidisset uenientē. Desertosq; uidet portus, classemq; relictā. *Quod faciebat*
ad cām, ut oēs uiri abfuissent, q̄bus cōtrariū aliq̄d suaderi nō posset. At pcul in sola secretæ
troades acta Amissū anchisen flebāt. *Quāquā uiri abessent, nō tñ longe a nauibus separa/*
tæ in acta cōsidebāt fœminæ. acta dixit, secretā littoris partē. illic, iq̄t, cōstitutæ flebant anchisen pdi
tū. Cunctæq; profundū Pōtū aspectabāt flentes. heu tot uada fessis, Et tātū supe
resse maris, uox oībus una Vrbē orāt. tædet pelagi perferre laborē. *Occasione nocendi*
iuuabāt omnia. primū solitudo loci, tempus, quoq;, quo aberāt uiri, persona etiam mulierum, quibus
facile potuit persuaderi, quarumq; ingenium leue in quācūq; partem duci facilius posset, quamq; iam
cunctæ laboris & pelagi odio ac formidine premebantur. deniq; cum ob aliam causam lacri
mas funderent, dolentes alienam mortem. de suo quoq; exitio uniuersæ cogitabant, respicien
tes altitudinem pelagi & immensæ nauigationis futura discrimina, ultraquam esse possent immode
ratius æstimantes. non enim hæc inani coniectura mutuebant, quæ malorū præcedentium magi/
sterio didicerant, quid mali esset relicta securitate terræ, ire per æquor, quod infidum homini,
quod multiplici discriminum mole cumulatum esse constaret, quodq; detestandum, ac non imme
rito fugiendum suis potius exitiis, q̄ exemplis didicerant alienis. tractatur igitur iste mulierum
consensus eousq; enim processerat fixa scilicet & definita sententia, ut remanerent in loco, atq; hic
sine colendæ urbis fabrica prouenirent. odio quippe his fuerat nauigandi, tantūmodo cura
perpetua, finem inueniendi. ecce quanta opportunitas occurrit uolentibus euadere contraria, ut
pfuturū putaretur, quod esse constabat inimicum. iam uolebant, quod pro uoluntate iunonis
fuerat necessarium. Ergo inter medias sese haud ignara nocendi Coniicit.
Inter medias sese coniecit, ut uerba eius simul circumfusæ omnes audire potuissent. qui enim plu/

ater nbique cruor, dant funera ferro Certantes, pulchramque petunt per uulnera mortem. *Necessario poeta confugit ad generalitatem, ne & sibi prolixitatis moram, & legentibus tædium pareret. quando enim tam ingentis pugnæ & tantorum populorum cædes speciali descriptione percurreret? quo in genere dictionis nihil amplius potest sentiri, quam legitur. generalitas uero, quia nullis terminis clauditur, infinitam habet æstimationem. tantaq; potest esse, quantũ eam ualuerit ostendere, qui tractarit. conclusio ergo ista melior fuit, quæ narrationi ueluti quendam faceret finem, & initium alteri daret. multum quippe adiuuat legentis animum dissimilitudo quæsita per transitum, & in ipsa continuatione referentis procurata uarietas. utraq; tamen aliquid simile referenti necessaria est. sed neutra debet esse separata ab altera. specialitas quippe habet descriptionum moram: generalitas quippe affert celerem relationibus finem: & dum nihil tangit nihil uidetur emittere. uideamus tamen, quid sit poeta in ipsa generalitate complexus. Funditur, inquit, ater ubique cruor. ostenditur in latitudine diffusi utriusque exercitus una simul animorum præsumptione pugnari.* Dant funera ferro Certantes. *Necesse enim fuerat interire quam plurimos, ubi solum fuerat ferrum.* Pulchramq; petunt per uulnera mortem. *Pulchra mors est eius, qui in acie cadit, & dum cominus concertat, occumbit. est enim turpis mors eius, qui fugiens perit. appetebant ergo omnes sine trepidatione discrimen, & ex contrario euentu insignem exitum uitare.* At medias inter cædes exultat amazon Vnũ exerta latus pugnæ pharetrata camilla. *Quanta istam laude poeta prosequitur? ut inter uirorum cædes, & funera inæstimabilis numeri sola exultaret, quasi ludicris & non ueris dimicationibus interesset. quod autem exerto bracchio & nudo latere fuisse descripta est. & signum audaciæ fuit, & prædicta est causa, qua posset occidi. More enim suo uirgilius, sicuti sæpe iam dictum est, nihil superfluum ponit in distributionibus suis. denique infra dictum est, illic eam percussam, ubi nudum corpus præbebat ad excipiendum interitum uit[?]. pharetram dixit interea, ut genus armorum ostenderet, quibus illa pugnare consuesset. per pharetram intelligendum est, illã & et sagittas habuisse.* Et nunc læta manu spargens hastilia densat, Nunc ualidam dextra rapit indefessa bipenné. *Hoc fuit exultare, ut uteretur telis, quibus uellet, & quando uellet: nec tñ frangeretur labore aliquo, mittendo hastilia, ut securi feriendo.* Aureus ex humero sonat arcus, & arma dianæ. *Hic cõpleuit, quod superius dixit, pharetrata camilla ecce & arcũ aureũ eã dixit habuisse, & dianę arma, quę fuerunt in specie sagittarũ.* Illa etiã, in tergum siquando pulsa recesit Spicula cõuersa fugiẽtia dirigit arcu. *Illa in tantũ arcu fidebat, & spiculis ut etiã debuisset timeri, quũ fugeret. nã cõuerso arcu retrorsum nõ frustra iactabat spicula. amazon dicta est nõ nata, sed facta in hoc magis laudabilis, quia quod alię nascendo ualuerunt, hæc potuit implere meditando. ergo laudis affectu amazon dicta est, ut imitãdo talis esset, quales sunt amazones, quos adiuuat studiũ gẽtis, & origo præclara nascendi.* At circum lectę comites. *Fuerunt cũ ea lectę comites. non ideo lectas dixit, ut apud dianam reprobę remansisse uiderẽtur: sed, quod omnes lectas habuisset.* Larinaq; uirgo, Tullaq;, & ærataм. quoties tarpeia securim. *Quod de una dixit, uirgo, ad omnes pertinet. omnes .n. uirgines fuerant intdntę, quę obsequebantur ministerio eiusdem deę.* Nec tibi merito tales, *utpote quę essent ex italia. sic hoc loco laudare uirgilius italiã uoluit, quasi nulla terra meliores proferre posit, aut tales.* Italides. Quas ipsa decus sibi diua camilla Delegit, pacisq; bonas, belliq; ministras. *Tãtũ camilla ad dianę animũ accedebat, ut apud socias suas pro dea haberetur. deniq; quũ iret ad bellũ, has sibi eẽ comites uoluit: quod esset ornamẽto ĩ pace, & ministrę in certaminibus belli. põt & sic intelligi: ut bello & paci ornamẽto eẽ uiderẽtur, ut sic in utroq;*

rimis hominibus locuturus est, medius esse debet. ut omnibus esse proximus posset. Et faciemq; deæ uestéq; reponit, Fit beroe ismarii coniux longæua dorycli. *Fraus quæsita ẽ ad fal/lendũ, si enim sciretur, quæ esset, nulla eam ex præsentibus fœminis audiret. posita igitur ueste, ac deæ persona, facta est beroe, quam illæ nouerant, q̃ nobili esset ex genere, quanti esset meriti, cuius uxor, quantorum filiorum mater, quantæ sapientiæ per ætatẽ, digna omni modo, quæ audiri debe ret, si q̃d forte suadere uoluisset.* Ac sic dardanidũ mediam se matribus infert. *Iam supra dictum est, quare mediam. hic uero mediam dixit, quasi participem causæ, hoc est unam ex illis, quarum fuit tractatus in medio.* O miseræ, quas non manus, *inquit*, achaica bello Traxerit ad letũ patriæ sub mœnibus o gens Infelix, cui te exitio fortuna reseruat? Septima post troiæ excidium iam uertitur æstas, Cũ freta cum terras omnes, tot inhospita saxa, Sideraq; emensæ ferimur, dũ p mare magnũ Italiã sequimur fugientem, & uoluimur undis. *Vt euaderemus, iq̃t, achaicas manus, ui ueritas nostros nõ uideret, troia cũ caderet, ut ossibus nostris occasus patriæ nõ faceret sepulturam. non illa felicitas fuit æstimanda. hoc inter initia posuit. antequam nos malorum congeries multiplicata docuisset, infelicitatem potius esse, q̃ superstites sumus, q̃ post tantorum interitum ciuium pœnis potiusq̃ incõmodis, reseruamur. Intelligamus tandem, quod inter initia imprudentes omisimus, & infelicitatis nostræ miserabiles casus consilio cautiore tractemus, deterior miseras peioribus fortuna suppliciis semper esse obnoxias uoluit. contra certandum est, ut illam si non resistendi constantiæ remedio su/peramus, gens nostra mala fatorum sorte progenita omnis est aduersis destinata suppliciis. po/tuerunt aliquando merito simul interire cum patria, noster finis adhucusq; differtur, ut uariis tormentorum uicibus afflictæ perducamur. nam quis erit malorum ipsorum finis? qui continuis annorum septem spatiis concludi non potuit? maria omnia & uniuersæ terrarum partes cruciatus nostros pœnasq; testantur, quum italiam sequimur semper, quę fugit, aut non est.* Hic erycis fines fraterni. atq; hospes acestes. Quis prohibet muros iacere? & dare ciuibus urbem? *Opportunum prorsus remanendi tempus est. locus uolentibus congruit. negari non potest, quod fuerat fratris. troiani sunt harum terrarum incolæ, non denegabunt ciues ne/cessariam ciuibus sedem. conueniunt omnia commodis nostris. omittenda non est tantæ expeditio/nis occasio, ne quæsita posterius repperiri non possit.* O patria, & rapti nequicquam ex hoste penates. *O, inquit, patria. quam deseruimus inprudentes, quid profuit penates deos e flammis esse subtractos? ecce nec sibi potuerunt prodesse, nec nobis quid pfuit nauibus uectos esse, quid effectos comites nobis? errant ipsi quoq;, nec suam saltem iniuriam pellunt, misertæ nostræ nullius auxilium sperant, unũ superest, ut secutæ consiliũ, quod uestris sensibus intimauero, prouideamus nobis quiescendi remedium. dictura, quid esset necessario faciendum, præmisit. & hæc, ut persuasionis obtineret effectum.* Nulla ne, *inquit*, iam troiæ dicentur moenia nus/quam Hectoreos amnes xanthum & simoenta uidebo? *Tantum, inquit, errandũ est nobis. ut quum otium non suppetit, nequeamus reparare perdita. Hunc affectum uidentur ea occasione duxisse, quia apud helenum troiani & troiam uiderant, & troiæ portas agnouerant, simoim quoq; & xanthum, quæ conditoribus suis solatium dabant, si nõ magnitudine, sal tẽ appellationibus nominum. hoc igitur ista doloribus uelut propriis iungit. q̃ non proueniente otio, spes nulla extaret etiam ipsis nouandi quæ helenus potuit. nusquam, semel positum, singulis debet adiungi. ut sit nusquan hectoreos amnes, nusquam xanthum, nusquam simoim uidebo. narrat iam consilium suum, & huic addit autoritatem exposita persona. & se sociam facit futuram*

rentur, ut utrunq; ornarent. & hoc arbitror melius. ipsa est enim pura societatis & uera religio: ut nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta coniunxerint. pulchrum est enim seruare societatem, & eius commodum custodire. nullam istarum dicit belli gessisse certamen, sed asseruit ministerio fuisse bellandi. ne exponeretur camilla de sociis, si impares essent in causa certaminum: aut ipsa, quę laudabatur, esset inferior, si exercitatione illę præstarent. tamen ipsarum præsentia non uacua fuit, quum ut dictum est, ministerio iuuabant operaq; bellantem. Quales threiciæ quum flumina thermodoontis Pulsant, & pictis bellantur amazones armis. Seu circum hippolytem, seu quum se martia curru Penthesilea refert, magnoq; ululante tumultu Foeminea exultant lunatis agmina peltis. Tales, inq, apparebant italæ uirgines, quales sunt amazones ueræ, quum aliquos pulsant bello, aut ipsæ pulsantur, aut cum se post uictoriam refert penthesilea curru uecta, & ululatibus lætis superiorem se plena gratulatione testatur. Quē telo primum, quē postremū aspera uirgo Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis? Confecta comparatione, redit ad camillam, admirans meā se riendi celeritatē, & & effusorum inæstimabilem numerū. nam discerni non poterat, quē primo loco, quē postremo mactasset. tanta quippe pugnandi ars & celeritas fuit, ut neq, ordo neq; numerus occisorum dici posset, aut colligi: aut quot humi morientia corpora fundis? morientia dixit, non mortua, ut ostenderet tantā fuisse celeritatem cædis, ut innumeri essent fusi: nec tantum adhuc aliqs animam reddidisset. Euneum clytio primū patre, cuius apertū Aduersi longa transuerberat abiete pectus. Quum ipse laudantis studio dixisset, discerni non posse, quem telo primū, quem postremum camilla dimicans deiecisset, quantaq; morientium corpora reliquisset, ne ipse sibi hoc genere uideretur indixisse silentium, aut in gneralitate camillæ glorias minuisse, tangit specialiter de fortioribus aliquos: ut, ex ipsis appareat quomodo cæteri fuerint fusi. Primo, inquit, euneū strauit e clytio patre progenitum, cuius apertum aduersi longa transuerberat abiete pectus. huius, inquit, pectus, quum aduersus uenisse, longa hasta transuerberauit. ecce laus prima bellantis, præuentus est hostis, anteq̃ potior fieret: præuentus est, non insidiis sed uelocitate certantis: neq; enim uidere uenientem plagā potuit, quia ueniebat aduersus transuerberationis uim. intellectus ille est, ut non ictum leuem ut cautus, sed imprudens ac nescius totum receperit pectore. Ferientis hæc laus est, quæ sic direxit hastam, ut præuidendo caueri non posset. Sanguinis ille uomens riuos cadit. Ex ingenti enim pectoris plaga totus simul sanguis effusus est. Atque cruentam Mandit humum, moriensq; in suo uulnere uersat. Cadentes enim repentino ictu mordent, ąd quid fortassis occurrerit. iste igitur mordens terram, & crebris hoc morsibus faciens, uertebat se, & in suo se cruore uoluebat. hoc dicendo ostendit eum tam grauiter percussum, ut illic caderet, ubi confossus est. quod uero assidue uoluebatur in uulnus & terram mandebat, quam rigabat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse. Tum lirim pegasumq; super Addidit lirim & pegasum. Quorum alter habenas Suffosso reuolutus equo, dū colligit. alter Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem Præcipites pariterq; ruunt. Cum liris lapsu equi deceptus habenas colligere niteretur, amisit tuitionem corporis sui. Pegasus, quū lapso auxiliū ferret, & inermem dextrā lapso porrigens discrimen imminens uterq; uitare nō potuit, sic factū est, ut pariter necarentur. His addit amastrum hippotaden. sequiturq; incūbens eminus hasta. Amastrum quoq; hippotadis filium strauit hasta percussum: addiditq; his, qui supradicti sunt strati esse. Terreaq; arpalicumq;, & demophonta, cromimq;. Etiā adhos ptinet, quod dictū est, addidit. hoc ostendit repetita coniūctio. Quotq; emissa manu

troiā dicitur, & troianum agmen asseritur. Hac celebrata tenus sancto certamina patri. Hic primum fortuna fidem mutata nouauit. *Quū hactenus, hoc ē hucusq; fuissent ludi, & securo cursu res troianæ ducerentur, repente mutata fortuna est. & ut primo fuerat, effecta est iterū mala, quomō talis facta sit, demonstratur.* Dum uariis tumulo referunt solemnia ludis Irim de cœlo misit saturnia iuno Iliacam ad classem, uentosq; aspirat eunti. *Dum omnes intenti ludorū uarietatibus delectarētur, & exhiberent sepulchro solemnia, irim iuno demisit ad terras e regionibus cæli, ad eam littoris partem, in qua naues tantum fuerant, & troianorum fœminæ, uentosq; aspirat eunti.* Multa monens, necdū antiquū exaturata dolorē. *Iris natura sua uelox est. hinc quo properatior faceret uentos addidit iuno, uetus enim & pertinax inimica, ne occasionem temporis perderet, quo aberant uiri & aderant solæ mulieres, mature debuit cogitata perficere, quia troiani perfectis rebus iam redituri sperabantur ad naues.* Multa monens. *multa ipsa non extra causam posita, sed quæ negotio ipsi proficere potuissent, intelligenda sunt.* necdum antiquum exaturata dolorem. *Vbiq; iuno uirgilio displicet, quia per tot annos, ferindeq; uetus inimica tanquā nouas inimicitias gerebat. nondū, inquit, saturata tanq̄, si dicat q̄n id fieret si tot pœnis, ac tantis tēporibus expleri nequiuit? cogitauerat autē incendiū nauiū quarū adminiculo carthaginē dimiserant troes, ut in sicilia saltem perditis nauigandi subsidiis remanerent. hoc enim desiderabat impleri, ut æneas, si perire non posset, italiā saltē non teneret. hanc cōsilii sui fuisse sententiam ipsa etiā primo libro testata est quum diceret.* Nec posse italia teucrorum auertere regem? Illa uiā celerās per mille coloribus arcum *Nō per mille coloribus, q̄m uitiū est, sed ita. illa uiam mille coloribus, per arcū celerans.* Nulli uisa cito decurrit tramite uirgo, Cōspicit ingētē cōcursū, et littora lustrat. *Cito tramite, hoc ē celeri transitu, usq adeo celeritas fuit, ut nullū uidisset uenientē.* Desertosq; uidet portus, classemq; relictā. *Quod faciebat ad cām, ut oēs uiri abfuissent, qbus cōtrariū aliqd suaderi nō posset.* At pcul in sola secretæ troades acta Amissū anchisen flebāt. *Quāquā uiri abessent, nō tn̄ longe a nauibus separatæ in acta cōsidebāt fœminæ. acta dixit, secretā littoris partē. illic, iqt, cōstitutæ flebant anchisen pdtū.* Cunctæq; profundū Pōtū aspectabāt flentes. heu tot uada fessis, Et tātū superesse maris, uox oībus una Vrbē orāt. tędet pelagi perferre laborē. *Occasione nocendi iuuabāt omnia. primū solitudo loci, tempus, quoq;, quo aberāt uiri, persona etiam mulierum, quibus facile potuit persuaderi, quarumq; ingenium leue in quācūq; partem duci facilius posset, quamq; iam cunctæ laboris & pelagi odio ac formidine premebantur. deniq; cum ob aliam causam lacrimas funderent, dolentes alienam mortem, de suo quoq; exitio uniuersæ cogitabant, respicientes altitudinem pelagi & immensæ nauigationis futura discrimina, ultraquam esse possent immoderatius æstimantes. non enim hæc inani coniectura mutuebant, quæ malorū præcedentium magisterio didicerant, quid mali esset relicta securitate terræ, ire per æquor, quod infidum homini, quod multiplici discriminum mole cumulatum esse constaret, quodq; detestandum, ac non immerito fugiendum suis potius exitiis, q̄ exemplis didicerant alienis. tractatur igitur iste mulierum consensus eousq; enim processerat fixa scilicet & definita sententia, ut remanerent in loco, atq; hic sine colendæ urbis fabrica prouenirent. odio quippe his fuerat nauigandi, tantūmodo cura perpetua, finem inueniendi. ecce quanta opportunitas occurrit uolentibus euadere contraria, ut pfuturū putaretur, quod esse constabat inimicum. iam uolebant, quod pro uoluntate iunonis fuerat necessarium.* Ergo intermedias sese haud ignara nocendi Conicit. *Inter medias sese coniecit, ut uerba eius simul circumfusæ omnes audire potuissent. qui enim plu/*

controrsit spicula uirgo, Tot phrygii cecidere uiri. *More suo plurimos generalitate collegit, cum laude pugnantis. nam quanta tela coniecit, tot phrygios strauit. hæc fuit subtilitas dimicantis, ut nullus ictus esset inanis. tot phrygii cecidere uiri, aut uere phrygii, aut pro phrygibus pugnantes.* Procul ornitus armis Ignotis, & equo uenator iapyge fertur. *Quomodo ignotis armis & equo uenator iapyge fertur. quomodo ignotis armis incipit dicere.* Cui pellis latos humeros erepta iuuenco Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus, Et malæ texere lupi cum dentibus albis. Agrestisq; manus armat sparus ipse cateruis Vertitur in mediis, & toto uertice supra est. *Agrestem ornitum dicit bello interfuisse armatum pro qualitate personæ. deniq, pro lorica corium bubulum habuit: quo dorsum eius humeriq; tegebantur. caput autem eius ad galeæ uicem operuerat: caput lupi cum dentibus suis. dimicantis uero manum sparus armabat, nulla artificis subtilitate compositus. Sparum dicunt regionis more fustem nodosum, quo rustici utuntur, quum eunt ad bellum. Ipse bellator interea tali equo uectus discurrebat inter cateruas, ut nõ equo ferri uideretur sed uento, & quũ esset in multitudinis medio solus altior apparebat.* Hũc illa exceptũ (nec n. labor agmine uerso) Traiicit. *Hũc idest talibus armis instructũ, & tãti equi uelocitate cõfisũ. illa hoc ẽ, q̃ nosset usũ belli meliori ṗitia, exceptũ eũ fugiẽtẽ cũ cæteris ṗcussit, quomõ dixit exceptũ? excipe qppe dicũtur, q cõtra ueniũt. ut in uenabula feræ, nisi hoc intelligi uoluit cexceptũ separatũ electione animi, & ad pœnã destinatũ ex omnibus, quũ noua specie incederet, & solus altior fuit. erat autẽ facile talẽ discernere, qa auerso agmine terga præbuerat. Ferro traiicit, inquit, hoc est si nescium percussit, ut omne ferrum per corpus eius eundo transisset.* Et super hæc inimico pectore fatur. *Aperit causam poeta ostendens, cur eum camilla in tanta multitudine fugientium specialiter persecuta est. temerarius enim bello sese miscuerat, & eius inertiam armorum qualitas demonstrabat. debuit igitur belli sentire uirtutem, qui arbitratus est non emersurum quenquam, a quo posset occidi. ergo animi sui commotionem camilla et iracundiam pectoris his uocibus fudit.* Syluis te tyrrhene feras agitare putasti? *Nesciens camilla, q ornitus diceretur, gentes cũ nomine argui, in quo graue uoluit esse conuitium: deniq; sic exorsa est. Apparet, inquit, tuæ uanitas gentis. ratum quippe te constat non contra homines ire, sed feras: & non in campum aut bellum: sed in syluas uenandi uoluptate contendere.* Aduenit, qui uestra dies muliebribus armis Verba redargueret. *Aduenit dies, qui armis muliebribus uestra redargueret uerba. tales uos uel nunc esse cognosce, quos mulieres occidant.* Nomen tamen haud leue patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse camillæ. *Ipse per iracundiam factum suum depressit dicendo magnum esse dedecus armis muliebribus uiros occumbere. ipsa iterum, quum ueneris, inquit: ad parentum tuorum manes comitabitur te magni nominis fama: erisque dissimilis cæteris, q camillæ dextra dicaris occisus. hæc non se expugnat, sed duo admirabiliter tenuit. ait enim habes maximum crimen, q foemina tibi intulit mortem: laudem uero meliorem, q camilla.* Protinus orsilochum, & buten duo maxima teucrum Corpora. *Laudatur iste, ut camillæ meritum crescat, quæ tales occidit. Dicitur iam quomodo occiderint singulis.* Sed buten aduersum cuspide figit Loricam, galeamque inter quã colla sedentis Lucent, & leuo dependet parma lacerto. *Iste eques fuit, hoc indicat, quia dixit sedentis loricam habuit galeam, & parmam. quum his omnibus munitus adiri non posset. Sequentis camillæ uiuacitas partem qua hominem penetraret, inuenit. nam quum læua humeri parte parma tegeretur inter loricæ fines & galeæ, caro quæ feriri posset, apparuit, atq; ita fixus est cuspide.*

rimis hominibus locuturus est, medius esse debet. ut omnibus esse proximus posset. Et faciemq;
deæ uestéq; reponit, Fit beroe ismarii coniux longæua dorycli. Fraus quæsita ē ad fal/
lendū, si enim sciretur, quæ esset, nulla eam ex præsentibus fæminis audiret. posita igitur ueste, ac
deæ persona, facta est beroe, quam illæ nouerant, q̄ꝫ nobili esset ex genere, quanti esset meriti, cuius
uxor, quantorum filiorum mater, quantæ sapientiæ per ætatē, digna omni modo, quæ audiri debe
ret, si qd forte suadere uoluisset. Ac sic dardanidū mediam se matribus infert. Iam supra
dictum est, quare mediam. hic uero mediam dixit, quasi participem causæ, hoc est unam ex illis, qua
rum fuit tractatus in medio. O miseræ, quas non manus, inquit, achaica bello Traxe
rit ad le tū patriæ sub mœnibus o gens Infelix, cui te exitio fortuna reseruat? Septi
ma post troiæ excidium iam uertitur æstas, Cū freta cum terras omnes, tot inho-
spita saxa, Sideraq; emensæ ferimur, dū p mare magnū Italiā sequimur fugientem,
& uoluimur undis. Vt euaderemus, iqt, achaicas manus, ut iteritus nostros nō uideret, troia cū
caderet, ut ossibus nostris occasus patriæ nō faceret sepulturam. non illa felicitas fuit æst. in āda. hoc
inter initia posuit. antequam nos malorum congeries multiplicata docuisset, infelicitatem potius
esse, q̄ superstites sumus, q̄ post tantorum interitum ciuium pœnis potiusq̄; incōmodis, reserua
mur. Intelligamus tandem, quod inter initia imprudentes omisimus, & infelicitatis nostræ
miserabiles casus consilio cautiore tractemus, deterior miseras peioribus fortuna suppliciis semper
esse obnoxias uoluit. contra certandum est, ut illam si non resistendi constantiæ remedio su/
peramus, gens nostra mala fatorum sorte progenita omnis est aduersis destinata suppliciis. po/
tuerunt aliquando merito simul interire cum patria, noster finis adhucusq; differtur, ut ua
riis tormentorum uicibus afflictæ perducamur. nam quis erit malorum ipsorum finis? qui con-
tinuis annorum septem spatiis concludi non potuit? maria omnia & uniuersæ terrarum partes
cruciatus nostros pœnasq; testantur, quum italiam sequimur semper, quę fugit, aut non est. Hic
erycis fines fraterni. atq; hospes acestes. Quis prohibet muros iacere? & date
ciuibus urbem? Opportunum prorsus remanendi tempus est. locus uolentibus congruit. negari
non potest, quod fuerat fratris. troiani sunt harum terrarum incolæ, non denegabunt ciues ne/
cessariam ciuibus sedem. conueniunt omnia commodis nostris. omittenda non est tantæ expeditio/
nis occasio, ne quæsita posterius repperiri non possit. O patria, & rapti nequicquam
ex hoste penates. O, inquit, patria. quam deseruimus inprudentes, quid profuit penates
deos e flammis esse subtractos? ecce nec sibi potuerunt prodesse, nec nobis quid pfuit nauibus uec
tos esse, quid effectos comites nobis? errant ipsi quoq;, nec suam saltem iniuriam pellunt, miseriæ
nostræ nullius auxilium sperant, unū superest, ut secutæ consiliū, quod uestris sensibus intimauero,
prouideamus nobis quiescendi remedium. dictura, quid esset necessario faciendum, præmisit. &
hæc, ut persuasionis obtineret effectum. Nulla ne, inquit, iam troiæ dicentur moenia nus/
quam Hectoreos amnes xanthum & simoenta uidebo? Tantum, inquit, errandū est no
bis. ut quum otium non suppetit, nequeamus reparare perdita. Hunc affectum uidentur ea occasio
ne duxisse, quia apud helenum troiani & troiam uiderant, & troiæ portas agnouerant, simoim
quoq; & xanthum, quæ conditoribus suis solatium dabant, si nō magnitudine saltē appellationibus
nominum. hoc igitur ista doloribus uelut propriis iungit. q̄ non proueniente otio, spes nulla
extaret etiam ipsis nouandi quæ helenus potuit. nusquam, semel positum, singulis debet
adiungi. ut sit nusquan hectoreos amnes, nusquam xanthum, nusquam simoim uidebo. nar
rat iam consilium suum, & huic addit autoritatem exposita persona. & se sociam facti futuram

Superfluum fuit mortuum dicere,quum designatione ictus & loci intelligi ualeat,quid sit conse-
cutum. Orsilocum fugiens,magnumq; agitata per orbem Eludit gyro interior,sequi
turq; sequentem. Fugiens,inquit,fraude potiusq̃ timore:neq; ut periculum declinaret,sed ut de
ciperet imprudentem.nam,qui uere fugit recto & longo contendit itinere.ista uero in orbem fu-
giebat interioribus gyris.hæc fuit fraus,quę illam fecit sequētem sequi. Tum ualidam perque
arma uero perque ossa securim Altior exurgens oranti & multa precanti Conge-
minat. uulnus calido rigat ora cerebro. Ecce quantum profuit dolus,quę fuit prima , quum
gyris interioribus fugeret,tantum potior facta est,ut non eminus neq; hasta sed securi potuerit feri
re,circumuentum ita instanter oppressum, ut secundo quoq; ictu,quum in cassum multa confer-
ret, in precem monstretur esse conuersus . quo autem corporis loco ictus exceperit inde apparet:op
pressus qppe quū sese scuto cōtegeret,illa exurgēs altior & scutū ipsū & caput rogātis uno securis
ictu atq; alio repetito pfregit. Incidit huic,subitoq; aspectu territus hæsit Apēninicolæ
bellator filius auni. Incidit,hoc ē in manus eius īprudēs deuenit filius incolę mōtis apēnini,ipse tā
tū bellator. Haud ligurū extremus,dū fallere fata sinebāt. Ille inter suos nō de inferioribus
fuit , & fraude certabat q̃ diu ei fata uitā largita sunt,& camilla non uidit. Is ubi se nullo iā
cursu euadere pugnæ Posse, neque instantem reginam auertere cernit, Consilio
uersare dolos ingressus , & æstu , Incipit hæc . Quando sic se aduertit oppressum , ut
resistendi fiducia non non esset : nec spes ulla fugiendi suppeteret : uertit se ad solitum morem,
ut declinaret dolo , quod alia ratione non poterat: his igitur instituit loqui . Quid tam egre-
gium si foemina forti Fidis equo? Præfers , inquit,& superbia uani tumoris attolleris,quia
equus te fortissimus portat : & non tua sed ipsius uirtute præsumis . quando enim potest ulla
uirtus esse in fœmina? Dimitte fugam,te cominus equo Mecum crede solo. pugnæq;
accinge pedestri . Quapropter si aliquam tui fiduciam geris , petamus campum,& æqua condi
tione certemus.sit iustum inter pares pugnæ certamen,atq; appareat uirtus propria magis q̃ aliun-
de quæsita. Iam nosces,uentosa ferat cui gloria laudem. Experiendo cognosces,quis debe
at iure meritoq; laudari, & quis per inanem iactantiam uelit esse , quod non est . uentosa gloria
est,quæ in uerbis est non in re. & est ut uentus , qui transit per aera,nec apud aliquem aut aliquo
in loco consistit. Dixit at illa furens,acriq; accensa dolore Tradit equum comiti, pari
busq; resistit in armis. Mox ut ille audacia uerba consumpsit,camillę dolor & furor excitus est.
commota igitur tradidit equum comiti suę,& ut fuit armata sic stetit. Ense pedes nudo,puraq;
interrita parma. Quia cito & stetisse eā dixit pedibus suis ,& nudum gladium habuisse paratū
scilicet ad feriendū. pura parma hoc est expedita & sine pōdere.stetit autē nullo conditionis impe-
dita aut turbata terrore. At iuuenis uicisse dolo ratus,auolat ipse (Haud mora) cōuer
susq; fugax aufertur habenis. Iuuenem dixit non laudantis studio, sed uituperantis.nam fæ-
mina quū interrita constitisset propositis conditionis acquiescens, mox iuuenis gnarus , q superari
posset,an fugit pro uictoria retinens,quia subsidio fugæ declinauerat mortem:conuersis ab ea habe-
nis,cuius præsentiam cupiebat euadere. Quadrupedemq; citum ferrato calce fatigat. Pa-
rū fuit fugisse,ac fiduciam habuisse quadrupedis,quum iret uelociter . urgebat quoq; quanuis cele-
rem calce ferrato . faciebat hoc mortis metu quam se putauerat euasisse . Vane ligur,frustraq;
animis elate superbis,Ne quicquam patrias tentasti lubricus artes,Ne fraus te in-
columem fallaci perferet auno . Solent , inquit , ligures esse fallaces: sed tu non tantum fal
lax , sed & uanus inuentus es non tibi proderit inflata loquacitas , & elatum solitis tumo-

spondet, ne excusando partes suas, aliarum consensus auerteret. Agite iam *quod dico, inquit, & mecum naues istas commodis nostris inimicas incendite. mala quippe quæ patimur, puppiũ nobis incolumitas nutrit. ipse infaustæ sunt, ipsarum est fortuna deterior, abolendæ sunt, ne nos ad infeliciora inducant, quibus nulla requies, nullus datus est portus.* Hoc *faciendum casandra mandauit, & monuit. quum quiescerem dormiens, parendum est consiliis eius, quæ mihi complenda commisit, & implendi substantiam dedit. hoc est, quod ait, dicens.* Nam mihi casandræ per somnũ uatis imago Ardentes dare uisa faces. hic quærite troiam, Hic domus est, *inquit*, nobis Iam tempus agi res. *Personæ consilium sumpsit, atq; uatis adhibuit nomen, a tempore, quo dormienti sibi dictum esse, mentita est. quippe constaret falsitas ex eo, si alio tempore mortuam diceret uisam esse uel auditam, refert iam uelut mãdati summã, errat, igitur, uestri tractatus intẽtio, non alia uobis, quã hæc terra debetur, frustra adhuc peregrinandi suscipitur labor. hic quærenda est troia, ubi troiani reperti sunt ciues. quærite, hoc significat, quia quod non quæritur, non potest inueniri. ideo hoc posuit, quod potuit dici, quid si non inuenietur, contra ait hic potest quæsita consurgere. hic enim uobis est domus. O commodum consilium uatis, o ciuis ueneranda consulta. loquebatur quid effici conueniret, & qua uia posset impleri, non dubia ut fieri solet sed aperta ratione monstrabat. uidebatur illa faces mihi flammantes afferre, ut ostenderet miseriis nostris aliter prospici ac prouideri non posse.* Nec tantis mora prodigiis, en quatuor aræ Neptuno deus ipse faces, animũq; ministrat. *Cõcurrunt probamenta fidei, & ueritatis supplementa non desunt. incẽdia quippe nauiũ cogitantibus sacer ignis occurrit. offert aras ipse neptunus implendis rebus porrigendo substantiam. nam nostros a suis regnis prohibet, atq; arcet accessus. fiat ergo cum deorum uoto, quod dicitur. fiat, quod uatis tantæ prædixit autoritas, & numina præsentia probauerunt.* Hæc memorans prima infensum ui corripit ignem. Sublataq; procul dextra connixa coruscat, Et iacit. *Ne troianorũ fœminæ de faciendo uel nõ faciendo tractarent, omnia disputationis incerta iris præueniens, ignem prima, dum loquitur, rapuit simul, & misit. subitum enim ac repentinum esse debuerat, quod displicere forsitan potuit, & obiectu contradictionis excludi.* Arrectæ mentes, stupefactaque corda Iliadum. *Stupuerat hoc facto uniuersarum mẽs.* Hic una e multis, quæ maxima natu Pirgo, tot priami natorũ regia nutrix. *Dicturus ex multis solã insidias sensisse, dedit ei ex ætatis maturitate prudentiam. ut autem digna uideretur, quæ deberet audiri. nutrix, inquit, fuit infinitorum filiorum priami, qui reges esse possent, si troianorum fortuna constitisset.* Non *inquit*, beroe uobis, non hæc rhoeteia matres. *Disputat, quid de illa sentiret. matres, inquit, non est ista beroe, nec rhœteia hoc est cretensis. potest intelligi & rhoetei filia.* Est dorycli cõiux. *Si non erat beroe, quomodo dicit, est dorycli coniux? quum absurdum sit confirmare, quod negatum uideatur. totum negatiuum est. nam, quod dixit, non est, nõ semel, sed per omnia intelligendũ est, & nõ habebit errorẽ, ut putetur illa esse, & nõ ẽe, ut sit, nõ ẽ beroe uobis, nõ est hæc rhoeteia matres, non est dorycli coniux. expleta deniq; negantis coniectura incipit suspicionis suæ partes asserere, ut adstruat non esse ipsam, quæ putabatur, neq; hominem esse, sed deam.* Diuini signa decoris, Ardẽtesq; notate oculos, quis spiritus illi, Quis uultus, uocisue sonus, uel gressus eunti. *Animum percurrit, & corpus. ut nihil in ea uideretur esse mortale. quod uidetur, inquit, quod loquitur, quodq; ambulat diuinũ est omne, nec sonat hominem, nec hominem monstrat. aliud addit, quod non ex coniectura, sed ex ueritate descenderet. ait. n.* Ipsa egomet dudũ beroen digressa reliq AEgrã indignitatẽ, tali qđ sola careret Munere.

ribus pectus: euadendi tibi non erit spatium, frustra te pater ista perdocuit. tenebo quamuis lubricum, tenebo mobilem, tenebo te fallacem. totum, quod nosti, camilla frustrabitur, nec te unquam patri remittet incolumem. ostendisti artem, sed quæ aduersus eam illam obtinere non possit. Hæc fatur uirgo. *Vt supra cum uituperatione posuit. at iuuenis uicisse dolo ratus, sic hoc loco cum laude ait, Hæc fatur uirgo. nam comparat, quid iuuenis, quid fecerit uirgo.* Et pernicibus ignea plantis Transit equum cursu, frenisque aduersa prehensis Congreditur, pœnasque inimico a sanguine sumit. *Ille, ut fugeret, equi cursu confisus est. hæc ut sequeretur fugientem, usa est pedibus suis. fuit enim igneis plantis, hoc est ultra hominum morem & fœmineum sexum satis aptis ad cursum. ecce quod equi auxilio iuuenis esse non potuit. superauit uirgo pedibus suis. & ipsum quoque equum uelocitate transiit, plus faciens, quam si aduersum strauisset in terram. denique quasi rediens in faciem fugiẽtis impacta est, ibique retentis frenis, ne rursus aliam uerteretur in fugam congressione ex aperto perfecta, pœnas sumpsit. ex eo parabola subnectitur, ut egregium factum imagine proposita comparationis ornetur.* Quia facile accipiter saxo sacer ales ab alto Consequitur pennis sublimem in nube colũbam, Comprehensamque tenet, pedibusque euiscerat uncis. *Camillę laudem plenissime in libro septimo prosecutus est. sed hic omni occasione laudationis accumulat. sic, inquit, illa secuta est, fugientem strauit, quomodo accipiter columbam inter nubes positam comprehendit, & unguibus laniat. magna autẽ uirtus est sequi fugientem. strauit quippe, qui sequitur de interstitio uenit, & qui fugiendo præcedit, ac sequentem metuit. addit fugę maiorem necessitatem, ut possit euadere: proinde laudandus est, qui sequi potuerit fugientem. plus camilla, quæ transiit equum cursu, & de inimico pœnas exegit.* Tum cruor, & uulsę labuntur ab æthere plumę. *Hoc ad ornatũ descriptionis pertinet. cęterum camillę facto satis remotum est. sacrum dixit alitem, aut sacrum propter augurium necessarium, aut execrabile auibus, ac satis metuendum. sicuti & auri sacra fames dicta est, quia ipsius causa omnibus opportuna perpetrandis sceleribus uia est.* At non hæc nullis hominũ sator, atque deorum Obseruans oculis summo sedet altus olympo. *Interea iuppiter, ad quem cura hominũ deorumque pertinet, nonnullis oculis, quę gererentur, attendens.* Tyrrhenum genitor tarchonem in prælia sæua Suscitat, & stimulis haud mollibus incitat iras. *Suscitat, pulchre posuit, quasi cum suis otiose dormientẽ, aliis duro marte pugnantibus. suscitabatur ergo stimulis acrioribus ad bellum, ut illis fieri solet, qui alio somno pressi facilius euigilare nõ possunt.* Ergo inter cædes, cedentiaque agmina tarchon Fertur equo. *Quum cecidissent alii, cæteri uero instantibus cederent, tarchon discurrebat per uniuersos, equo celeri uectus pulsos reuocabat ad bellum, non blandis uerbis, sed ad obiurgationem necessariis.* Nomine quenque uocans. *In hortationibus omnibus plurimum ualet nominum commemoratio. incitatur. n. ad capessendam gloriam, cuius nomen ab aliquibus satis est notum. deniq; sequitur.* Reficitque in prælia pulsos. *Ecce quantum profuit causę, & quanti refecti sunt commemoratione nominis proprii.* Quis metus, o nunquam dolituri, & semper inertes Tyrrheni? *Imitatus est iouem, qui eum stimulis haud mollibus exclusit in campũ. nam ipse quoque acriora suis ingessit. quis, inquit, metus uestras mentes pectoraque possedit? quid tales existitis, ut dolituros uos existimet nullus sempne inertẽ ducetis uitã, & nunquam tendetis ad ea, quæ strenuis & uirtuti conueniat?* Cur ignaui? cur miseri. *quis hoc malũ uobis inimicus inuexit? Cępit iã ipsorum enumerare ludibria, ut pudore cõfusi tandẽ se intelligerent uiros.* Foemina palantes agit. *Vna, inquit, fœmina obtrectationem sumpsit a numero, & sexu. addidit.* Atque hæc agmina uertit. *Demõstrantis hoc dictũ, quantũ obiur-*

nec meritos anchisæ inferret honores. *Magna confirmatio. ipsa, inquit, & adiecit ego. duplicatio enim facit meliorem fidem, quum ęque dictura est, non ex aliis se audisse, sed potius uidisse contendit. Debinc loquentis uerba sumpsisse auribus, & sciuisse quid dixerit. his ergo copiose, quod dicebat, adstruxit. dudum, inquit, ducens tempore rationem, hoc est ante paululum significans, ut ex proximitate nulla uiderentur interuenisse causa, quę memoriam falleret. item a persona ipsa, egomet, persona est. quod etiam beroen nominauit, signa personæ ipsius ab actu quoq; monstrauit. agra, inquit, fuit. hoc est cruciabatur animo, animoq; commouebatur. dicit causam ęgritudinis ipsius, & commotionis, tali q sola careret munere, nec meritos anchisæ inferret honores: dolebat, q non obsequeretur manibus anchisæ in solemnibus exhibendis.* Hæc effata locuta est hæc. At matres primo ancipites, oculisq; malignis Ambiguæ, spectare rates. *Primo ait ancipites, primo ambiguę, primo oculis malignis rates spectabant, hoc est oculis suis malas animo cogitationes demonstrantes: sed cum dicit, primo dubiis, & primo incertis & malignis, primo hoc ipsum uidendum est, quos exitus habeat, quoue eius tendat incertum.* Miserum inter amorem Præsentis terrę, fatisq; uocantia regna. *Tenebantur amore præsentis terrę, in qua sibi otium spondebant, & malorum omnium finem. ubi cum ciues essent futurę, & habiturę requiem sempiternam, e contrario tractabant spē fatis uolentibus debitam. hoc fuit sequentis consilii.* Quum dea se paribus per cœlum sustulit alis, Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum. *Adhuc in incerto sententię constitutis, iris se demisit, & redit ad cœlum.* Tum uero attonitæ monstris, actæque furore Conclamant. *Attonitę, hoc est sollicitę effectę & etiam non dubię, ac furore correptę conclamant. ut iam non paucę sed uniuersæ peccarent, clamabant alacres scilicet, quas primas furor inuaserat.* Rapiuntq; focis penetralibus ignem. Pars spoliant aras. *Non sufficiebat furentibus, quod suggerebant arę. ex interioribus quoq; partibus incendia rapiebant, ut futuro sceleri omne genus criminum iungeretur.* Frondem, ac uirgulta, facesq; Coniiciunt. *Atq; ut sceleris proueniret effectus, fomenta uirgultorum & frondium congerebant. quę incensa arderent facile, & facilius accensa consumerent. Quantum autem malum ex frondibus atq; uirgultis inflictum repente sit & maturę cumulatum, sequentes uersus ostendunt. ait enim.* Furit immissus uulcanus habenis Transtra per & remos, & pictas abiete puppes. *Translatione usus est, dicendo, furit uulcanus immissis habenis. aurigę enim, ut quadrigę uehementius currant, relaxant frenos, & habenas remittunt. ignis autem tanq habenarum laxamenta sumpsisset, ita uirgultis adiutus, & frondibus, & remos occupauit, & transtra atq; ipsas puppes plena uirtute possedit.* Nuntius anchisæ ad tumulum cuneosq; theatri Incensas perfert naues eumelus. & ipsi Respiciunt atram in nimbo uolitare fauillam. *Solet nuntiis plerunq; non credi. sed quod eumelus de incendio nauium dixerat, tam credibile fuit, ut quod troiani auribus sumpserant, oculis euidentissime probaretur. quum fumus nubes faceret, & per aera fauilla ferretur.* Primus & ascanius cursus ut lætus equestres Ducebat, sic acer equo turbata petiuit Castra, nec exanimem possunt retinere magistri. *Et si adhuc puer ascanius fuit. senserat tamen, quantum mali esset effectum. quo permotus ipse, dum res lætas ageret, & equestre certamen agitaret, aduolauit ita, ut equo uehebatur, nec eum magistri agminis retinere potuerunt. fuit enim sceleris immanitate exanimis redditus.* Quis furor iste nouus? quo tenditis? inquit. Heu miserę ciues, non hostem inimicaq; castra Argiuum, uestras spes uritis. *Inuectio inducta sine principiis. sic enim procedere debuit ab eo, cuius commodum fuerat inter-*

gationi ipsi pondus adiecit? quanto, inquit, agmine sitis congregati, intuemini oculis uestris, & tamen uos una agit fœmina, & dare terga compellit. signato usus est uerbo, agit. agi enim dicuntur animalia, quoties de loco ad alterum ducuntur, aut in uenationibus ad uoluptatem uenantis terroribus minores feræ per diuersa agitantur. Quo ferrum? quid ue hæc geritis tela irrita dextris? Certe si uobis inertia placet, cur non deponitis ferrum? cur non exoneraris dexteras gladiis? Proiici debet, quod frustra portatur? At non in uenerem segnes, nocturnaq; bella. Scio tamen uos in aliis fortes: sed tunc quum uenereum uenitur ad bellum, & nocturna certamina. Aut ubi curua choros indixit tibia bacchi. Aut tunc minus segnes estis, quum uobis saltatio turpis & chorus sono tibię canentis inducitur. Expectate dapes, & plenæ pocula mensæ. Hic amor, hoc studium. Amatis illa, quę uirtutis gloriam negant, exquisitas scilicet ac deliciosas dapes, & ultra necessitatem naturæ ingesta, usque ad ebrietatem pocula. Dum sacra secundus aruspex Nuntiet, & lucos uocet hostia pinguis in altos. Tandiu, inquit, uina consumetis, donec aliquid uobis prosperum de sacris aruspex nuntiet: aut pinguis hostia temulentis ingeratur ad cibum. Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse Concitat, & uenulo aduersum se feruidus infert. Quo dixit, quid etiam ipsi immineret, cui cæteri displicebant. obtulit se, inquit, uenulo aduersum. debuit enim prior aliquid audere, qui omnium hortator extiterat. Direptumque ab equo dextra complectitur hostem, Egremium ante suum multa ui concitus aufert. Occurrit uenulo: sed ab equo sedentem rapuit, inimicis eum complexibus retinens, ac prę se portans. hoc factum quum non admitteret fidem, & incredibile fuit, posse dorso equi diripi armatum, addidit difficultatem dicens, multa ui concitus aufert: ut maiore uirtute atq; impetu uenientis id fieri potuisse legentes approbent, & facilius credant. Tollitur in cœlum clamor. Tyrrhenorum scilicet uoce, qui factum mirabantur. Cunctique latini Conuertere oculos. Vt cernerent, quod nunquam uiderant. Volat igneus æquore tarchon Arma uirumq; ferens. Totum mirabile fuit scilicet, quod rapuerat uirum, quod per campos uolitans regebat quadrupede cursum, quod tenebat arma, & secum uehebat armatum. Tum summa ipsius ab hasta Defringit ferrum, & partes rimatur apertas Qua uulnus letale ferat. Cumulat his augmentis tarchonis laudem, describens certamen quoque eius, quod inter tot difficultates non dubitabat exercere. primum quippe prælio strenuus, & consilio bonus. renitenti sustulit ferrum, defringens eam partem hastæ, qua tenebatur infixus, ne spem etiam ipse gereret in reluctatione feriendi. dehinc rimari cœpit hoc est attentius quærere eam corporis partem: qua non læderet hominem uulnere, sed necaret. Contra ille repugnans Sustinet a iugulo dextram. Sustinet enim occursu necessario a iugulo dextram. Et uim uiribus exit. Nec uenulo consilium defuit. sustinebat enim occursu necessario imminentem iugulo hostilem dextram. tarchon quærebat instantius, qua hosti tale uulnus inferret. uenulus contra, eam tuebatur corporis partem, qua posset occidi. Interea dum contrariis nituntur, ui effudit uenulum, quod aduexerat inimica uiolentia. & hoc memorabile, nam tantum fuit euasisse, quantum fecisse gloriosum. Vtque uolans alta raptum cum fulua draconem Fert aquila, implicuitque pedes, atq; unguibus hæsit: Saucius at serpens sinuosa uolumina uersat, Arrectisque horret squamis, & sibilat ore. Pulchra inuentio ad ornatum parabolæ istius apposita, draconis & aquilæ. sunt enim in suo genere fortissima quia nec raperet tarchon, nisi quia fortissimus fuit: nec euaderet uenulus, nisi quia inferior non fuit. descriptio

ceptum factum, inquit, quod estis aggressæ, & funestis manibus spem uestram tradidistis incendio. insaniam uestram ciues amentiamq; testatur. nullus est enim nisi satis uehementerq; desipiens, qui rebus suis interitum ferat. ausus huiusmodi, aut dementis esse constat, aut hostis. deniq; sic magistro furore peccatis, ut confidam uos naues nostras castra arbitratas esse graiorum. nostrum est miseræ, quicquid ardet & uritur. nostrum est, quicquid per uestras manus inimicum consumit incendium. En ego uester Ascanius. Vel me, inquit, ascanium uestrum reiecto furore cognoscite, non sum alienus a causa, qui loquor. Galeam ante pedes proiecit inanem, Qua ludo indutus belli simulacra ciebat. Sic debuit agere, qui a furiosis cupiebat agnosci: nec aliter potuit exprimi status desipientium. si enim ulla sanitas fuisset, illum & in galea cognoscere debuerunt. & proiecit, bene additum est, ut pueri turbatio loquentis melius posset aduerti. exuit galeam, & quod in spectaculis ornatus causa gerebat, abiecit. Accelerat simul æneas, simul agmina teucrum. Qui equo uehebatur præcesserat pernicitate animalis adiutus, mox tamen æneas & ceteri consecuti sunt. omnes enim una & comunis calamitas mouerat. Ast illæ diuersa metu per littora passim Diffugiunt, syluasq;, & sicubi concaua furtim Saxa petunt. Quę obiurgationem solius ascanii ferre nequiuerant, multo magis sperabant se ipsius ænee multitudinisq; præsentiam sustinere non posse: proinde fugientes petebant diuersa, in quibus latere potuissent scilicet, aut abdita littorũ, aut caua saxorum, aut syluarum deuia, aut summa montium, aut longinqua camporum. Piget incepti lucisq;. Erubescebant, inquit, reprehendentes ipse consilia sua, & factum detestabile iudicii sui definitione damnantes intantum, ut ipse in se uiderentur protulisse sententiam: quod post tam nefarium scelus indigne carperent lucem. Suosq; mutatæ Agnoscunt. Iam caperant scelus nosse, quod fecerant. & iam suos agnoscere. Excussaque pectore iuno est. Successerat enim sanitas, unde iuno discesserat. non potuit fortius exprimi scelus, quod troianorum matres admiserant, nisi ut diceret poeta, in earum sensibus iunonem fuisse præsentem. sic enim ad eius arbitrium factum est, quod fuit troianis aduersum, quasi ipsa iuno in interitum nauium procurando fuisset operata. Sed non iccirco flamma atq; incendia uires Indomitas posuere. Fugiebant quidem illę. sed quid ardenti profuit classi, cuius aduersa crescebant? Vdo sub robore uiuit Stupa uomens tardum fumum, lentusque carinas Est uapor, & toto descendit corpore pestis. Tenebat ignis uires suas. sed ignis humidis impediebatur aliquantum, sic tamen ut ederet occupata, & correpta consumeret. Nec uires heroum, infusaque flumina prosunt. Nec uincebatur illud malum labore atq; fortissima opera troianorum, quum portarent aquam, & nauibus largissimam infunderent. flumina, cum illic non essent flumina, & præsto esset mare, flumina debemus accipere aquam marinam in modum fluminum fusam. copiosa enim esse debuerat, ut magnum incendium ualeret extinguere. Tum pius æneas humeris abscindere uestem, Auxilioq; uocare deos, & tendere palmas. Quum uideret æneas auxilio suorum, hoc est humanis nixibus contra tantam perniciem nauium opem competentem ferri non posse. tum discissa ab humeris ueste, quod signum fuit doloris maximi, quoniam pius fuit, hoc est deorum purissimus cultor, superum numen restinguendo incendio supplice uoce poscebat in auxilium. Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum Troianos, si quid pietas antiqua labores Respicit humanos, da flammam euadere classi, Nunc pater, & tenues teucrum res eripe leto. Complexus est omnia, que pro malorum necessitate fuerant postulanda. tenuit quippe, quę ad impetrandum proficere potuissent. ait igitur iuppiter, quod si esset, solum suffecerat illum nomina-

quoque adiecta certantium, ut inde probaretur, quale extitiſſet inter tarchonem uenulumque certamen. tenebat draconem aquila ſummo in aere ſuſpenſum inhærens unguibus & roſtro ſimul. renitebatur ille ſinuoſis flexibus, ſibilis quoque, & uenantem formidine capitis tenebat inſtantem. Haud aliter prædam tiburtum ex agmine tarchon Portat ouans. Poſt parabolam reſpondet ſuperioribus. Ducis exemplum, euentumque ſecuti Mæonidæ incurrunt. Hos non tantum animarunt tarchonis dicta: ſed exemplum magis & facti euentus: in quo auſpicium cæteris fuit, & fiducia dimicandi. Tum fatis debitus aruns Velocem iaculo, & multa prior arte camillam Circuit, & quæ ſit fortuna facillima tentat. Fatis debitus aruns, id eſt fatis camillæ: & ipſe quoque ultimis fatis obnoxius uelocem camillam circumiit iaculo, occaſionem quæritans feriendi. Qua ſe cunque furens medio tulit agmine uirgo, Hac aruns ſubit, & tacitus ueſtigia luſtrat. Sequebatur inſciam tacitus, & ad ipſas ibat partes, in quas illa tendebat. dixit autem cauſam, qua perfectum eſt, ut illa exploratas aruntis non ſentiret inſidias. ferebatur, inquit, ſtudio belli & furore certaminum. Qua uictrix redit illa pedemque ex hoſte reportat, Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas. Ideo furtim, quia iuuenis foeminam non audebat prouocare congreſſu. Hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat Vndique circuitum, certam quatit improbus haſtam. Quacunque abibat, uel quacunque habuit tranſitum, & quoſcunque illa circuitu obibat, obſeruabat iſte, opperiens caſum, quo poſſet circumuenire fortiorem. haſtam autem manu frequentius agitabat. hoc enim hominis ſuggerebat improbitas. hoc eſt concepta impatienter cupiditas feriendi. ſic enim pergebat crebro commouens haſtam, ut uideretur ſibi iam implere poſſe, quod cœperat. Forte ſocer cybele cloreus, olimq; ſacerdos: Hoc eſt uere conſecratus, & cuius deuotionem probaſſet antiquitas cybele, id eſt loco in quo cybele colebatur. Inſignis longe phrygiis fulgebat in armis. Admirabilis fuit, & hunc phrygia arma fulgere faciebant etiam tunc, quum longius degeret. Poſt generalitatem dicit per ſpecies quomodo longe fugiebat. nam ipſe eſt uerus fulgor, & plenus, qui longe poſitus apparet, & cernitur. Spumantemq; agitabat equum. Non enim ſpumant equi, niſi qui plurimum currunt. Quem pellis ahenis in plumam ſquamis, auro conſerta tegebat. Et tetigit ſpeciem, & quomodo facta eſſet, oſtendit. Pelle ait fuerat tectus: ornata ahenis ſquamis, & auro fulgentibus. ſquama eſt proprie ſerpentis & piſcis, quam facit cõpoſitio naturalis. nam & ordinibus digeſta eſt, & uiarum plurimarum impreſſione diſtincta. quidquid igitur in hanc ſimilitudinẽ ſubtilitatis artificium fingit, ſquama dicitur. hæc fit ex minutis laminis inuicem ſe retinentibus, quę ſpeciem faciant ſquamę, & ſint tali digeſtione compoſitę, ut eſt in auibus pluma: ubi cũ una alteram premit, naſcitur in aſpectu gratia, & animum cõpoſitio ipſa delectat, ac paſcit. Ipſe peregrina ferrugine clarus & oſtro, Spicula torquebat lycio cortynia cornu. Ipſe, inqt, ut ab equo ad hominem tranſitũ faceret. ipſe ergo eques peregrina ferrugine clarus fuit. cuius ſit meriti iſta ferrugo oſtri, indicat additamentũ. non enim ſpecies ſpecie coniungitur: niſi utraq; ſibi æquo merito & honore reſpondeat. proinde quia oſtro ſcimus nihil eſſe gratius, ferruginem peregrinam hoc eſt ex melioribus regionibus aduectam, quę oſtro meruit iungi, maioris pretii debemus accipere. habuit autem ſpicula, quæ lycio cornu hoc eſt lycio arcu torquebat. cornu hoc loco ligni genus dixit, non alicuius animalis. Aureus ex humeris erat arcus & aurea uati Caſſida. Totus ad pulchritudinem decoremq; compoſitus. Tum croceam clamidemq; ſinuſq; cre-

tum esse, qui posset auxiliari. Addit omnipotens, *qui enim præstandi habet substantiam, ualet etiã difficilia atq; ardua remouere: restabat ut uellet. non enim sufficiebat posse, nisi & uoluntas accederet. quapropter addidit, si tamen non odio tibi omnes sumus. multi enim ipso conueniente in troia perierant. icciirco dixit, si nondum exosus adunum troianos. quod ait ad unum, hoc intelligi debet, si non etiam me odisti, & me quoq; cum cæteris infensus insequeris, da ut recedat a mea classe incendium. addidit ad commouendam miserationem egestatis, & paupertatis angustias, quę nonnunq̃ etiam inimicorum duritiam molliunt.* Vel tu quod superest infesto fulmine morti, Si mereor, dimitte, tuaq; hic obrue dextra. *Ecce aperuit, quid sit, quod dixit, si nondum exosus ad unum. ait enim si ergo non mereor uiuere, da ne excrucier tot malis, sed potius peream semel, & intereã fulmine tuo. libenter peribo, si dextera tua mihi contigerit mori.* Vix hæc ediderat. cum effusis imbribus atra Tempestas sine more furit, tonitruq; tremiscunt Ardua terrarum, & campi. ruit æthere toto Turbidus imber aqua, densisq; nigerrimus austris. Implenturq; super puppes, semusta madescunt Robora, restinctus donec uapor omnis, & omnes Quattuor amissis seruatæ a peste carinæ. *Meritum hoc loco poscentis ostenditur, & beneficium plenum eius. qui de potentia maiore, ac uoluntate studiosa præstabat. Infinitum, inquit, pluuiæ modum mox iuppiter nauibus infudit ardentibus, atq; ita illarum extinxit incendia, ut arenis oppletis ne uapor quidem reliquus remaneret. perditis igitur quattuor, cælesti beneficio reliquę liberatę sunt. quantum ęneę meruit deprecatio. cui duo sunt præstita, quę negotio fuerant necessaria. celeritas beneficii. quia, quicquid flamma possederit, mature consumit. & uis pluuiarum maior cum tempestate commoda, quę ipsas pluuias concitauerat, ut incendii maiorem uim extinguere potuissent.* At pater æneas casu concussus acerbo Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas Mutabat, uernans siculis ne resideret aruis, Oblitus fatorum, italasne capesseret oras. *Hęc fuerant in deliberatione ęneę constituta. & tamen sibi contraria. nam talia e diuerso ueniebant, quæ confunderent æstuantem. unum fuit compendiosum, quod amissarũ nauiũ dãnũ ueniebat ex casu, ut in sicilia cum sociis remaneret, huic consilio occurrebat inexpugnabilis fatorum necessitas, quę illum trahebat ad italiam: sed eo tendi non poterat deficiente numero nauium, qui uniuersis transuehendis uidebatur esse necessarius.* Tum senior nautes unum tritonia pallas Quẽ docuit, multaq; insignem reddidit arte. Hæc responsa dabat. *Deliberationis incertum, & confusæ mentis turbata consilia, instruebat nautes. talis enim fuerat, qui ętate potior mereretur audiri, & quem pallas fecisset prudentem, & ad sentiendum prouidendumq; reddidisset aptissimum. Laudem istiusmodi præmittendo, iam ostendit ipsius consiliis æneam instructum occurrisse pro temporis ratione necessitatibus suis. hęc ergo dabat responsa, quæ dictabat aduersorũ ratio, & quę protenderet ira magna deum.* Vel quæ fatorum posceret ordo. *Sciebat enim alta sequi unumquenq; non debere, ne aduersantibus fatis dum nititur, superetur. speramus ergo istum daturum contra casus remedium, & secuturum fatorum cursum, qui aliam in partem peruerti non potest.* His æneam solatus uocibus infit. *Necesse enim fuerat refici consolationibus æstuantem, ut audire remedium posset.* Nate dea, quo fata trahunt, retrahuntq; sequamur, Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est. *Duas sententias dixit, quæ actus hominum teneant, quas nisi quis sequatur, errabit semper, nec agendi rationem, quam commode amplectatur, inueniet. hæ quanq̃ ad æneę causam pertinere uideantur: tamen sequendæ sunt omnibus, quos aduersa percusserint. agimur enim fatis, & sumus icciirco*

pantes Carbaseos fuluo in nodum colligat auro. *Istius clara fuerat, & carbaso in colore tamen croceo uerso. hanc clamydem, quo expeditior esset, aureis nexibus in nodum habuit collectam.* Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum. *Nomine artis, qualis esset tunica, demonstrauit. nam huiusmodi uestes acu pictæ dicuntur. tegebantur autem crura eius barbarico opere tegminibus factis, & hoc nomen est artis. nam qui hanc exercent barbaricarii dicuntur exprimentes ex auro & coloratis filis hominum formas, & diuersorum animalium & specierum imitatam subtilitate ueritatem.* Hunc uirgo, siue ut templis præfigeret arma Troia, captiuo siue ut se ferret in auro Venatrix. unum ex omni & certamine pugnæ Cœca sequebatur, totumque incauta per agmen Fœmineo prædę, & spoliorum ardebat amore. *Hunc, inquit, pulchre pretioseque uestitum uirgo leuitate excusat, quæ ætatis elata superbia siue ut glorias de troianis factas templis ostenderet: siue ut ipsa talibus spoliis uteretur, quo pulchrior uenatrix iret ad syluas, sic unum sequebatur quasi in tanta bellantium multitudine solus esset in campo. Faciebat hoc non iuuenis amore ducta, sed uestium. Cœca, inquit, sequebatur. quomodo sequebatur si cœca. non cæca, quasi extincto lumine, sed cupiditate spoliorum nihil uidens præter ipsum, quod insidianti arunti proderat ad ea, quæ cupiebat implere.* Telum ex insidiis cui tandem tempore capto Coniicit. *Tandem, quia aut diu obseruabat per diuersa percurrentem, & non temere adire debuit, quam timebat. aut quia cupienti tardus est exitus expeditionis, etiam si tota maturitate proueniat. telum igitur captato tempore atque inuento ex insidiis quum ex aperto non auderet, contendit, ne periret obripiendi occasio, qua illa intenta in aruntis necem nec cogitabat alia nec uidebat.* Et superos armis sic uoce precatur. *Tam difficile fuit camillam sterni hostili manu. ut ad eius procurandum exitium, & occasio quærenda temporis duceretur, & loci deorum fauor suppliciter inuitandus.* Summe deum sancti custos soractis apollo, Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo Pascitur, & medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus uestigia pruna. *Necesse fuit eum laudari supplici uoce: a quo implorabatur auxilium. dixit summe deum, plena laus est eius, qui summus asseritur, perindeque quo nullus sit potior. qui sanctum soractem tueris ac protegis. post laudem numinis dixit soractem sanctum. sanctum enim efficitur, quicquid aliquod amauerit numen. incipit iam commendare merita sua: quanuis hoc quoq; ad dei ipsius pertineat laudem, qui cum tanta reuerentia meruit coli. quem primi, inquit, colimus. hoc est electi. cui inceditur ingens aceruus ex teda. atque ita ut nunquam deficiat, sed semper alatur. Hoc genus ignis ideo in deprecatione positum est, quia naturali succo tanquam oleo uiolentius accenditur, & accensum diu perdurat. tantaq;, inquit, apud nos fiducia est numinis tui, ut premamus ignem nudis uestigiis, nec lædamur. Post laudem quam desideriis præferri conuenerat, post commendationem suę petitionis, adiicit summam.* Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis Omnipotens. *Grande, inquit, præstabis beneficium, si nostrorum armorum dedecus aboleatur & pereat. quales enim uiri dici poterant, quorum audebat fęmina misceri certamini? quam uincere fuit crimen, & ab ea superari flagitiũ?* Non exuuias pulsæue tropheum Virginis, aut spolia ulla peto. *Quia dici potuit, singulare fęminã uirtuti est crimen: cur tu eã perire desideras manibus tuis? iccirco ipse hæc pueniẽs dixit: nõ quo aliqã gloriã ex illius nece nec exuuias eius nec trophęũ aut spolia referre cõtẽdo.* Mihi cætera laudẽ facta ferẽt. *Si laudari cupio, habeo alia q̃ mihi afferãt laudẽ.* Hęc dira meo dũ uulnere pestis

alienę potestati subiecti: proinde sequi necesse est, quo quenque fata pertraxerint. consentiendum rursum, si ab eo retraxerint, quo primo perduxerant. quid enim prodesse poterunt, si aduersus ea oboriatur reluctatio, quę nitendo superari non possunt? bene posuit trahunt, & sequamur. qui enim sequentem trahit, procul dubio ostenditur fortior. unde necesse est, etiam inuitum sequi, qui potioribus nixibus superatur. sequamur, inquit, quicquid erit, hoc est, siue trahant, siue retrahant fata. hec est una sententia, quæ sequenda est, quum fata aut uolunt aliquid, aut nolunt. alia uero est, quæ aduersus mala necessaria est, ut aduersa ferendo potiusque resistendo uincantur. huic sententię & terentiana consentit dicta aliis uerbis, mente tamen eadem. quando, inquit, non potest fieri quod uis id uelis, quod possit. ipse uirgilius alio loco dixit, superat quoniam fortuna sequamur. quaque uocat flectamus iter. Post consolatiua uerba cœpit consilium dare, & id præstitit ne contradictione improbetur. Est tibi dardanius diuinæ stirpis acestes. Hunc cape consiliis socium, & coniunge uolentem. Habemus hic, inquit, acestem dardanium: proinde, quia noster est, non reluctabitur, uolet quicquid te uiderit uelle, daturus consilium, muniit etiam illam partem, qua dici potuit, quid, si quæ uolumus, respuat, qui uelle aut nolle habet in sua potestate? huic, ut diximus, occurrit necessariis assertionibus, & incipit ipsum consilium dicere. Iunge, inquit, tractatibus tuis eius consilia, & consensum ante omnia retine. Hoc quippe agendum primitus fuit, ut haberet ille suscipiendi uoluntatem. nolenti enim frustra insinuarentur cętera. Huic trade amissis superant qui nauibus. Non enim oportuit imponi nauibus, plus quam poterant ferre. ecce unum consilium in tanta necessitate probabile: subiungit aliud. Et quos pertæsum magni incepti, rerumque tuarum est. Nonnulli sunt, inquit, qui nolunt ulterius tendere, quibusque labor tędio est, aut qui commoda tua non libenter attendunt, & gloriam non curant. Longæuosque senes, ac fessas æquore matres. Sequenti loco posuit eos, qui etiam si ire uellent, non possent laborem perferre, & frustra ducerentur senes scilicet, atque anus. quibus uicina mors esset: & si his contigisset uiuere per ętatis defectum, condituro nouam sedem auxiliari nequirent. Et quicquid tecum inualidum metuens ue pericli est, Delige. Bene sub generalitate colligit, alia hominum genera, & quoscunque, inquit, alios inualidos scis, ipsi sunt infirmis corporibus, & qui pericula metuunt. tales enim nihil faciunt, & aliorum etiam uires & audaciam frangunt. hos omnes censuit deligendos, non probando, sed reprobando: deligendos ergo, hoc est separandos. alias enim deligere, est meliores discernere. Et his habeant terris sine moenia fessi. Quum hæc hominum genera separaueris, permitte remaneant, & in his terris habeant ciuitatem. Vrbem appellabunt permisso nomine acestam. Ipsamque ciuitatem acestam uocent ipso aceste nomen commodante. Talibus incensus dictis senioris amici. Tum uero in curas animus diducitur omnes, Et nox atra polum bigis subuecta tenebat. Consiliis accedentibus nautæ, tum magis æneę cogitationes augmentis potioribus cumulatę sunt. monitionis enim necessitas cogebat efficere: sed scelus tum uidebatur, dimittere socios, cum quibus tantum fuerat laboratum. In his igitur cogitationibus positum repperit nox, quæ curarum omnium fomes est, & nutrix. sed cum necessitate naturę æger licet lassusque dormisset. Visa dehinc coelo facies delapsa parentis Anchisæ subito tales effundere uoces. Ecce, & hic asserit poeta anchisen non esse mortuum: sed translatum ad superos. si enim mortuum uellet dicere, assereret eum ab inferis uenisse. uenisse ergo e summo uisus est, & talibus uerbis cogitationes æstuantis filii soluisse. quod de cœlo, dixit poeta, uisum anchisen uenisse, pro nuntio fuit dicturus. est enim ipse anchises dicturus imperio

Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes. *Sine gloria, inquit, uolo remeare ad patriam meam, dummodo ista pestis intereat. accedet hoc solum titulis meis, non aliquid fecisse fortiter, sed uirorum armis tale dedecus sustulisse.* Audiit, & uoti phœbus succedere partem Mente dedit, partem uolucres dispersit in auras. *Omnia quidem phœbus audijt: sed admisit aliqua alia respuit. uideamus præstita, & exclusa tractemus:* Sterneret ut subita turbatam morte camillam, Annuit oranti reducem, ut patria alta uideret, Nam dedit, inque notos uocem uertere procellæ. *Præstitit deprecanti, ut camillam subita morte prosterneret: ut autem incolumis ipse remearet, non admisit. & hanc precum partem procellis dimisit & uentis:* Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras, Conuertere animos acres, oculosque tulere Cuncti ad reginam uolsci. *Mox ut hasta coniecta est, & sonitum dedit, uolsci omnes animo in reginam, oculisque conuersi expectabant, quid ille sonus aut euentus afferret:* Nihil ipsa nec auræ Nec sonitus memor aut uenientis ab æthere teli: *Ipsa interea, quam aliæ cupiditates occupauerant, nec stridorem aeris audijt, nec audiit de summo ueniens telum: nec aliquid peruersi uidit aut sensit.* Hasta sub exertam donec perlata papillam Hæsit, uirgineumque alte bibit acta cruorem. *Tandiu nec uidit hastam nec sensit, donec eam sub papilla percuteret, & totum eius biberet sanguinem. quanta fuit animi eius occupatio? ut nisi lætaliter percussa hastam uenisse nescisset? completa est camillæ descriptio, ne superfluum quid poeta dixisse uideatur. ait enim, at medias inter cædes exultat amazon Vnum exerta latus. ecce ipsa parte interijt, quam habuit nudam. dehinc dicta est pharetram, arcum, securim, atque hastam habuisse. his omnibus usa esse monstrata est.* Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem Suscipiunt: *Trepidas recte posuit, quæ adhuc nescirent plenam uim causæ:* Fugit ante omnes exterritus aruns. *Ante omnes, hoc est omnibus alijs dimissis.* Lætitia, mistoque metu. *Lætus fuit, quia arreptum compleuerat desiderium. metuebat autem, nequis ultor emergeret: uel ne illa sic icta esset, ut uiueret: usque adeo ipsa fuit potior causa fugiendi, ut secutum sit:* Nec iam amplius hastæ Credere, nec telis occurrere uirginis audet: *Non enim credebat ipso uulnere morituram:* Ac uelut ille, prius quam tela inimica sequantur, Continuo in montes sese auius abdidit altos Occiso pastore lupus, magnoque iuuenco, Conscius audacis facti, caudamque remulcens Subiecit pauitantem utero, syluasque petiuit. Haud secus ex oculis se turbidus abstulit aruns, Contentusque fuga mediis se immiscuit armis. *Parabolam sumpsit eius animalis, quod sit audax ad faciendum & satis temerarium, timidum sane post factum. nam habet naturalem industriam: ut ubi, quid se aduerterit admisisse, quod possit aut debeat uindicari, fugam per solitudines petat. hoc aruns imitatus aufugit: & sese, ut facilius latitaret, cateruæ commiscuit.* Illa manu moriens telum trahit. *Non dixit, educit aut rapit. hoc enim eorum est, qui non dum urgentur in mortem. trahit, inquit, ut defectu ipso ostenderet morientem.* Ossa sed inter Ferreus ad costas alto stat uulnere mucro. *Cupiebat telum extrahere: sed infixum ossibus ferrum altius tenebatur:* Labitur exanguis, labuntur frigida leto Lumina. *Recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.* Purpureus quondam color ora reliquit. *Deficiente in uultu eius colore purpureo, emergebat pallor infelix.* Tum sic expirans accam ex æqualibus unam Alloquitur fidam ante alias. quæ sola camillę Qui cum partiri curas. *Quum ultimum iam spiritum redderet, elegit unam ex æqualibus quæ acca dicebatur, atque huic extrema uerba commisit. dixit cau-*

iouis huc uenio . ut ab ipso missum credi potuisset . Nate, mihi uita, quondam dum ui/
ta manebat, Care magis, nate, iliacis exercite fatis . Principia ex persona patris apposita
blanda & religiosa, & quę post mortem quoq; pietatem debitam testarentur . uult enim filium
labores omnes patriæ potius fato sustinere, ꝙ suo . & ipsius adhuc infortunia perdurare . hoc ideo
dicebat, ut cogitantis æstus abrumperet, & reuera ilium fatali ratione periisse firmaret, æneam
uero cogi in alia, sed in longe meliora . Imperio iouis huc uenio . Vt præter amorem pa-
triam ostenderet, se iubentis iouis autoritate directum . quo sciret æneas fieri debere, quod esset
ille dicturus . Qui classibus ignem depulit . Audiendus est, inquit, cuius in liberatio
ne nauium sensisti beneficium . Et coelo tandem miseratus ab alto est . Contemnendus
non est hoc uel maxime tempore, quo noster fautor esse cœpit. ex inimico tandem factus est mitis.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima nautes Dat senior . Ecce & ipsum nautem uult
non humana uoluntate, sed iouis, id quod prudenter senserat, protulisse . & ipsum æneam a culpa
omni relinquendorum in aliena religione sociorum, euidenter excusat . suadentibus enim naute,
& patre suo, & ipso ioue iubente, facere cogebatur, quod inter initia dubitauerat . Lectos iu/
uenes, fortissima corda Defer in italiam . Duo sunt, quæ spectantur, quum iuuentus ad
bellicum certamen eligitur, corporis habitudo, & animus liber ab omni terrore . hæc pater filio
curanda mandabat, addens ad consilium Nautæ, quod fuerat pro causæ commodo necessarium:
nec tamen eadem monuit quę nautes . ille enim enumerauit, qui essent relinquendi, hic de ipsa par
te conticuit, & dixit, quales essent ducendi . si consideremus tamen horum mentem, unum atq;
idem inuenientur dedisse consilium . qui enim persuasit relinquendos imbelles, uitiosos, & timidos,
hoc fecit, ut fortes soli ducerentur . rursum, qui dixit lectos iuuenes esse deligendos, & solos ad
italiam ducendos, proculdubio, quid utilius sensisset, ostendit . ergo pulchra loquentium uarietas,
sed tamen una sententia . incipit rationem præstare consilii sui, quod est in persuasionibus summum.
sic enim melior effectus prouenit, si auditor commodum proprium in his a disputatione persuasoris
aduertat. Gens, inquit, dura. Hoc naturæ est. Atq; aspera cultu. Hoc morum. Debellan
da tibi latio est . In expressione naturæ italæ gentis, & morum, non nihil potuit esse terro-
ris: sed reficit audientem, dicendo, debellanda tibi . ostendit quippe futuram esse uictoriam . ita
lia, inquit, feroces populos habet: domanda tibi est duro conflictu bellorum. fortis eo ducenda est
iuuenum manus, superfluis quid opus est pugnaturo? qui nec sibi prodesse, nec tuis commodis possint?
confirmata filii sententia, & remotis omnibus, quæ cogitantis animum distrahebant, dat filio man
data . ut sciret, quæ essent curanda, & anteꝙ uideret italiam . Ditis tamen ante Infernas
accede domos . Ecce unum impossibile . addidit . Et auerna per alta Congressus pete
nate meos . Scilicet, quod euidenter uiuus implere non posset . hoc loca poeta mortuum dicit an
chisen, & apud inferos degere, quem supra e cæli regionibus asseruit lapsum . sed illud pro per-
sona dormientis æneę bene dictum est . ꝙ de cælo uenisset anchises . hoc enim uisum est superato &
seducto errore dormientis: ipse tamen mortuum se asseruit, ne falleret filium, qui debuit ueris
instinuationibus edoceri . tamen in ipsa morte additur plurimum meritis eius, quum dicitur. Nõ
me impia nanq; Tartara habent, tristesque umbræ. sed amoena piorum Concilia,
elysiumq; colo . Nec, ait, horrescas, quod accessurus sis, ubi sunt sedes infernę . non sum sce
lerati admixtus, nec tartarus me habet, nec umbrę tristes . umbrę tristes intelligi possunt, nõ homi-
num sed loci tenebrę . sed piorum concilia, elysiumq; colo, inuenies me, inquit, in elysiis campis, qui
pios habent, & pręcipuorum religiosa concilia . quis non horreret ad inferos pergere, ad mortuos

sam, qua effectum est, ut cum sola loqueretur. ex æqualibus, inquit, quia hoc ei fuit commune cum cæteris. addidit aliud, quæ esset ipsius fida ante alias, quæ sola camillæ, augmentum laudis, quia sola audire meruit, quod aliæ nesciebant. & fidem secretis sola poterat reseruare. qui cum partiri curas, relationem curarum animi releuationem ac sollicitudinis uult esse uirgilius. pro inde camilla tam caram habuit accam, ut quidquid animo gereret, quod ageret, sensim huic semper narraret: & cum ea narrando diuideret, curas, etiam consilia & tractatus debemus accipere: Atq; hæc ita fatur. Quo factum est, ut hæc ei intimaret, ac diceret: Hactenus acca soror potui. Usq; ad hoc tempus, inquit, acca soror aliquid potui: Quid benignius, quid his dictis dulcius? quam in salutis fine posita nomine suo appellaret? quam charissimam præter cæteras habuit? Quid religiosius, quam sororem dicere? & probatam fide germanitatis honore preferre? Nunc uulnus acerbum Conficit. Ad commemorationem superioris temporis, quo potens in certaminibus & nobilis fuit, transit ad præsentem casum, quo urgebatur in finem, quippe dicendo conficit, ostendit eiusmodi esse, cui ob retinendam salutem nullo posset remedio subueniri: uerum ne illa diceret, qualecunq; illud est auxilio medicinæ sanabitur, hoc ipsum satians addidit: Et tenebris nigrescunt omnia circum. Usq; adeo, inquit, conficit, ut tenebræ occurrere cœperint oculis meis, quod esse non dubium est principium mortis. Infert iam, quæ fuerit causa loquendi, ne ignaram deciperet, cui plenissimam spoponderat fidem: Effuge. Properatum iter fugam dixerunt ueteres nostri: ideoq; fugitiuis hoc appositum nomen est, quia currunt tantummodo. ergo fugitiuorum, inquit, more celerius perge: Et hæc turno mandata nouissima perfer. Nouissima mandata ideo, ut sciret iam non superfuturam, quæ alia posset iterum iterumq; mandare: Succedat pugnæ, troianosq; arceat urbe. Licet in ipsa morte constituta, habuit in animo commodum turni. in primis quippe nihil fuerat curandum, nisi ut urbem non inuaderent inimici. in qua lauinia degebat, quæ fuit totius certaminis causa: denique hoc ei consilium & inter initia tractatus dedit. hoc etiam nunc mandat seruandum. supra enim dixit, tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serua: prima erit gloria, parsq; maxima uictoriæ, si ad urbem non sinatur hostis accedere. sciat me ille susceptas partes non uoluntate reliquisse, sed morte: quocirca succedat in sollicitudine mortuæ, & ante omnia urbem à troianorum inuasione defendat: Iamq; uale: Quum ulterius loqui non posset, extremo uerbo ait, Iam uale. Simul his dictis linquebat habenas Ad terram non sponte fluens: Quia urgebatur pleno exitu animæ, & habenas iam reliquerat, & inuita fluebat in terram: Tum frigida toto Paulatim exoluit se corpore. Paulatim recedente calore corporis, paulatim frigescebat: Lentaq; colla, & captum leto posuit caput: Mors quippe soluit omnia, quæ uigorem corporis regunt: Arma relinquunt. Ceciderunt & arma, quum & hæc ulterius tenere non posset: Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras: Indigne referens, quod sic perisset, relicta uita in tenebras gemebunda perrexit: Tum uero immensus surgens ferit aurea clamor Sydera. Quum supradixerit, concurrunt trepidæ comites, & incertum fuisset, quid illud uulnus afferret. hic ubi animam reddidit, dictum est, Tum uero, hoc est tunc magis usq; ad cœlum perueniebant ululatus, & uoces missæ cum fletibus: Deiecta crudescit pugna camilla. Quum deficiente tantæ exercitationis femina bellum molliri debuisset, tunc exasperatum est magis, ut mors eius pensari posset ultione. asperatum est quoq; ex alia parte, quia spes creuerat magis magisq; uincendi, ubi camilla non fuerat: Incurrunt densi simul omnis copia teucrum, Tyrrheniq; duces, Euandriq; arcadis alæ.

ad umbras, ad tenebras? Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, disces. *Iccirco aliqua illic læta proposuit, addens, non infructuosum fore, si hoc fecisset. nam uisurus erat patrem, consideraturus genus suum, & agniturus, quæ terræ, quæ mœnia, & quæ gloriæ sibi deberentur, & qui futuri essent posteri sui, ut his commodis inuitatus tantam mandatorum molem æquo animo ferret, & quia potuit dici. quomodo uado ad impossibilia, & ad inocgnita? ipse ultro instruxit nescientem.* Huc, inquit, casta sibylla Nigrantum multo pecudum te sanguine ducet. *Vt illa monstraret incognita, cui nihil esse constabat occultum.* Iamq; uale. *Quod dicit iamq; uale, uult ostendere abscessum suum temporis necessitate compelli. deniq; inquit.* Torquet medios nox humida cursus. Et me sœuus equis oriens afflauit anhelis. *Non enim sinitur mortuis loqui, quum sol fuerit exortus. ex hac occasione etiam illud uergilius docet, qua hora noctis solis cursus ad eum finem ueniat, unde incipit in alium tendere, ut reparet diem. hic est, dicitur temporis modus, qui mortuos remeare compellit. sæuum orientem bene posuit ex persona patris, quoniam cœli cursus inuitum separabat a filio. ex eo uero collectum est solem medio noctis exortum, quod hunc gallorum cantus nuntiare dicantur. non hoc tantum loco sœuus dictus est oriens. nam & illic inimica dicta est lux, ubi tenebrarum suffragium proderat. absistamus, ait. nam lux inimica propinquat non omnibus inimica, sed illis solis quos lux fuerat proditura.* Dixerat & tenues fugit ceu fumus in auras. *Nihil est enim celerius fumo, cum liberum habuerit in auras ascensum.* Aeneas, quo deinde ruis? quo proripis? inquit. Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet? *Hoc, ait, non est pater abire, sed fugere. quo recessurus te proripis? uel quis est iste tam durus, qui te ab amplexibus filii separet?* Hæc memorans, cinerem, & sopitos suscitat ignes. *Verbis tã cta sunt facta, ut sine mora solemnitatis ritus debitus sequeretur abeuntem. non expectauit lucem sed noctis tempore ignem obrutum, & commendatum cineribus excitauit.* Pergameumq; larem, & canæ penetralia uestæ. *Ipsi sunt, quos incendio patriæ liberatos secum æneas deuota mente portabat.* Farre pio, & plena supplex ueneratur acerra. *Ergo hæc propitiabat farre & thure copioso, utpote, quod ex plena acerra proferebatur. acerræ dicuntur, quæ thuri condendo ac seruando deseruiunt, & ad templa deferuntur, cum necessitas fuerit.* Extemplo socios, primũq; accersit acesten. Et iouis imperium & cari præcepta parentis Edocet, & quæ nunc animo sententia constet. *Magna narrandi celeritas. uidit, inquit, acesten primum, dehinc socios. indicauit, quid iuppiter anchise perferente præcepisset, quid ipse anchises mandasset, totum strictim transiit, ne eandem rem bis diceret, & quid sibi placeret indicauit. quid esse potuit, nisi quod superiora mandata continebant?* Haud mora consiliis, nec iussa recusat acestes. *Acestes ne contra iussa diuina faceret, aut contra necessitatem suorum, nihil ex his, quæ comperit, recusauit.* Transcribunt urbi matres, populumq; uolentem. Deponunt animos nil magnæ laudis egentes. *Deputabat mulieres futuræ urbi & populum nullam gloriam requirentem. in appellatione populi, & ætates mixtæ sunt, & sexus, & merita.* Ipsi transtra nouant. *Nauigandi causa scilicet.* Flammisq; ambesa reponunt Robora nauigiis, aptant remosq; rudentesq; Exigui numero, sed bello uiuida uirtus. *Ipsi exigui numero, sed qui essent bellis aptissimi nouabant transtra, & remos, quoniam supradixit. furit immissis uulcanus habenis. transtra per, & remos. iccirco hic dixit, transtra nouant, nauigiis aptant remos. dixit etiam funes reparari. quia ait & pingit abiete puppes. non enim sola arserant transtra, aut remi tantummodo: cum in illo incendio multa eodem casu commutaret.*

Incurrunt, dictum est, in unum locum currunt, atq; ex congesta multitudine facti sunt densi, teucri scilicet, tyrrheni, & arcades. quum mors camillę spem certam uincendi monstrauisset, perindeq; acerbitatem cumulauisset belli. At triuiæ custos iamdudum in montibus opis Alta sedet summis. *Opis quam diana præceperat, camillæ mortem congrua ultione pensare, sedebat in altis montibus pugnas obseruans, ut aruns posset occidi.* Spectatq; interrita pugnas. *Hoc, inquit, faciebat interrita. quid enim metueret, quæ aberat procul, & sedebat in summo? Hæc autem illi montium altitudo præstabat, ut sequuta esset, & facilius necessaria exploraret ex edito, & dispositam aruntis necem ualeret implere.* Vtq; procul medio iuuenum in clamore furentum Prospexit tristi multatam morte camillam, Ingemuitq; deditq; has imo pectore uoces. *Vbi uidit aruntem cum cæteris furere, & occ sæ crudelis interitus animo dolentis occurrit, ingemuitq;, & tales dedit uoces.* Heu nimium uirgo, nimium crudele luisti Supplicium, teucros conata lacessere bello. *Vox huius dolentis laudem continet troianorum. poeta enim in camillæ morte non incertum belli uult esse, sed pœnam. nec illud quod accidit euentui deputat, sed comfirmat esse supplicium: quasi diceret posses uincere, nec pœnas grauissimas perpeti, si troianos nō ultro prouocasses in bellum.* Hæc tibi desertæ in dumis coluisse dianam Profuit. *Quid profuit solitudinem te passam esse syluarum? quid dumos tolerasse? quid tractasse arma? quid dianā tota ueneratione coluisse? Omnibus locis dicit poeta deorum cultum frustra esse: neq; unquam auxiliari deos cuiq̃ posse, quum ad fatalem necessitatem fuerit uentum.* Non tamen indecorem tua te regina relinquit Extrema iam in morte, neq; hoc sine nomine letum Per gentes erit, aut famam patieris inultæ. *Consolationis uerba sunt ista, quæ mortui nec audiunt nec possunt ulla ratione sentire. in aduersis tuis, inquit, non erit tuum inferius meritum, quo perire potuisti, aut inultę per populos leti tui nuntius perget. perinde accedit titulis tuis nobilis fama, q te diana si a morte seruare non potuit, tamen defendit occisam.* Nam quicunq; tuum uiolauit uulnere corpus Morte luet merita *Nam quicunq; corpus tuum ferro credidit uiolandum, congruam luet tuis meritis pœnam. Violare est sacrum aliquid uiolenter appetere: sed hic nō solum corpus uiolatum est, uerumetiam quoq; salus extincta. quod crimen cumulauit potius poeta, q̃ minuit. nam quum uiolare non liceat uulnere, ubi erit aruntis causa, qui sacram uirginem uiolauit, & perdidit?* Fuit ingens monte sub alto Regis dercenni terreno ex aggere bustum Antiqui laurentis, opacaq; ilice tectum. *Hunc locum ordinatio magis exponit. Fuit, inquit, sub alto monte ingens bustum terreno ex aggere, hoc est congesta terra compositū tectum opaca ilice dercenni laurentis regis antiqui. In descriptione breuissima & locum designauit & eius situm, & quid esset, & cuius ostendit: sed hæc descriptio non est superflua, pertinet quippe ad causam. nam talis opi fuerat necessarius: unde uideret ex occulto aruntem, & ipsa a quoquam uideri nō posset. timidus. n. & cautus propter conscientiam facti nisi per insidias circumueniri poterat. iste igitur locus aggestione terræ editus fuit: sed hunc obscurabat altitudo sublimior montis & arbor, quæ omnem contexerat ramis. dicta est interea terrenæ aggestionis causa: sed hec bustum, inquit, fuit regis dercenni. propter magnitudinem uero arboris seruatæ meritum ait, antiqui, ut & nobilitatem mortui demonstraret, & temporis prolixi spatium quod infinita incremēta arborea desumpserat. Fuit ergo sub alto monte, ut obscuratum proceritate eius plenis aspectibus uideri non posset, opaca ilice contectum. ubi & latere opis posset, & de summo cuncta prospicere. dixit, antiqui, dixit laurentis totum laudis causa, tanto enim maioris arbusta ueteres faciebant, quanto potior habebatur defuncti memoria.* Hic dea se primum rapido pulcherrima nixu Sistit. *Opis moras omnis celeritate præ,*

Interea æneas urbem designat aratro. *Vt fit, quum ciuitates nouæ conduntur, aratro designatur spatium mœnibus publicis priuatisq; necessarium.* Sortiturq; domos. *Voto futuræ ciuitatis domos dixit, non quę iam essent, sed quę disponebantur, ut surgerent, dabantur autem de sorte propter locorum differentiam.* Hic ilium, & hæc loca troiam Esse iubent. *Illud interea omne, quod amplectebatur dispositio, ilium dici uoluit, & troiam.* Gaudet regno troianus acestes. *Bonum studium egregii ciuis expreßit, qui non tantum non inuidit in regno suo hoc fieri, uerumetiam lætabatur: hic & meritum ænec dilucide probatur, qui in alienũ ius autoritatem iubendi exercebat gratulante eo, qui posset contradicere, nisi fuisset in omnibus liberalis.* Indicitq; forum, & patribus dat iura uocatis. *Hoc non acestes, sed æneas. post expletam enim acestæ beneuolentiam rediit ad æneę dispositiones. his quippe, qui condebãt urbem nouam, debuit instituere. quę ciuitatem regant, & ipsius rem. p. firment, eius scilicet patres, & municipialem legem.* Tum uicina astris herycina in uertice sedes Fundatur ueneri idaliæ. *Non defuit cura religiosi filii, ut futuri incolę haberent in alienis regionibus etiam italiæ, ueneris templum. ut in sicilia colerent, quod solebant in troia. constituitur igitur excelso in monte ipsum quoq; templum tam sublime, ut esset sideribus proximum.* Tumuloq; sacerdos, Ac lucus late sacer additur anchisæo. *Additur, his accipiendum. additur sacerdos, additur lucus, tumulo anchisæo: nõ custodem loci dixit, sed sacerdotem. uult. n. uirgilius anchisen, ut plurimis locis ostendimus, inter deos numerari.* Iamque dies epulata nouem gens omnis. *Et remansuros simul, & recessuros debemus aduertere. possumus etiam idem sentire de siculis.* Et aris factus honos. *Debemus quippe etiam aduertere duo adhiberi per sacra, ut rebus prosperis nouum auspicium darent, & fauorem tribuerent recessuris.* Placidi strauerunt æquora uenti, Creber, & aspirans rursus uocat auster in altum. *Dispositis omnibus, quæ temporis necessitas exigebat, & peractis conuiuiis per plurimos dies, iam cœperant suffragari maria, & uenti, ut oportune nauigare possent.* Exoritur procurua ingens per littora fletus, Complexi inter se, noctemq;, diemq; morantur. *Hæc est motalis dictio in qua humani actus apparent. tunc enim abscessus est grauior, quum fit, non quum disponitur. primo enim non uehementer animum mordet æstus, si ad perfectionem fuerit uentum. aliter animi commouentur. deniq; troianis, quibus leue cessandi consilium fuit, & futura separatio, remansuros se cogitantes, quid doloris gererent, lachrymis testabantur: quod ne maturius fieret, nectebant moras, usq; adeo ut has post dierum nouem spatia cuperent dilatare.* Ipsæ iam matres, ipsi, quibus aspera quondam Visa maris facies, & non tolerabile numen Ire uolunt, omnemq; fugæ perferre laborem. *Ipsæ quę dudum pontum aspectabant flentes, & dolebant cum cæteris tantum sibi maris superesse, uolebant pergere. & omne laborum genus æquis animis ferre.* Quos bonus æneas dictis affatur amicis, Et consanguineo lachrymans commendat acestæ. *Bonus iuxta ciues, bonus iuxta socios, bonus iuxta remansuros, consolabatur omnes, & religioso acestę commendabat.* Treis eryci uitulos, & tempestatibus agnam Cædere deinde iubet, soluique ex ordine funem. *Sacrificium fieri eryci fratri ex tribus iuuencis iußit, & uentis, ne uiolenti existerent, agnam immolari.* Ipse caput tonsæ foliis euinctus oliuæ Stans procul in prora, pateram tenet, extaque Porricit in fluctus, ac uina liquentia fundit. *Iusit ipse æneas prædicti generis animalia immolari: ipse idem exta sumpta ex his, accepit, pateram tenens, & stans celsa in puppi, omnia proiecit in fluctus, addens uinum, quod ferebat in patera.* Prosequitur surgens a

ueniens, hunc tenuit locum. pulcherrima loco isto debemus accipere nõ corpore sed consilio bonam, quæ prouidet talem propter explendas insidias locum. Et aruntem tumulo speculatur ab alto. Hoc est, quod supra exposuimus insidiãti opportunam fuisse altitudinem tumuli, quæ fuisset ante consulto descripta, quæremus hanc, quum opis in alto consedisse diceretur: quæremus & arborem, quę obscurabat insidiantẽ. Vt uidit fulgentem armis, ac uana tumentem. Vt hunc uidit armorum splendore fulgentem, & mox perituro gaudio tumidum. Cur, inquit, diuersus abis? huc dirige gressum, Huc periture ueni, capias ut digna camillæ Præmia, tu ne etiam telis moriere dianæ. Dolentis uox ista est, & inde magis commotæ, quod exultantem de camillæ morte corruentem uidit, & alieno lætum exitio, quum ipse suum mox affuturum nec intelligeret, nec uideret. Hæc tamen loquebatur secum: ut pote in summo posita: & propter insidiarum effectũ latens scilicet, non ut aruns audiret: sed ut comminationem uerborum satisfaceret æstibus suis. locuta est ergo quasi ad præsentem, & tanquam præsentem insultanter appellat. quid, ait, in diuersa tendis? diuersum est, quod est longe remotum ab altero, & subsidio prolixioris spatij obscuratur: & tegitur. Hæc dirige gressum, huc periture ueni, magis huc ueni, quo facilius pereas. capias ut digna camillæ præmia. ut camilla tibi rependat pro meritis præmium. Tu ne etiam telis moriere dianæ? Debes uocari telis eius, quam in camillæ morte credidisti contemnendam. Dixit, & auratam uolucrem threissa sagictam Deprompsit, pharetra cornuq; infensa tetendit. Quum dicit infensa, aliquid magnum per commotionem magnam, & quod modum artis excedat factura mõstratur. prompsit igitur sagictam & hanc neruo aptatam tetendit recuruo cornu. pertinet enim ad artem iaciendiq; arcus omnis curuatur in finibus. Et duxit longe. Ipsam scilicet sagictam cum neruo donec curuata coirent inter se capita. tanto enim sagicta longius ac fortius uolat, quantum retrorsum dum tenditur reuocatur. arcus quoq; ipse maiorem impetum præstat, si capita eius adducta iungantur. Et manibus iam tangeret æquis Læua aciem ferri dextra ueruoq; papillam. Ipse est modus sagictæ mittendæ, nec esse amplior potest, ut arundo aptata neruo atq; in dexteram partem usq; ad papillam reducta perueniat, & sinistræ manus digitos tenentis arcum ferri species tangat: Extemplo teli stridorem, aurasq; sonantes Audiit una aruns, hæsitq; in corpore ferrum. Prætermisit poeta quod sagicta missa sit: quæ res proficit compendio narrantis. quod enim non est dictum, potest ex his, quæ consequuta sunt, nosci. non enim percuteretur aruns, si sagitta non esset eiecta, cuius uolatus mox ut aeris stridorem cognouit, ineptus est: Illum expirantem socii atq; extrema gementem Oblitum ignoto camporum in puluere linquunt. Quid infelicius huius morte? cuius cadauer colligendum nec socij curauerunt? denique tanta eius obliuione ducti sunt/ ut eum pro alieno in campis in puluere & ignotis linquerint terris: quod fuit ultionis augmentum, ut remansisset nudus feris etiam opportunus alitibus insepultorũ causa. ideo omni supplicio est grauior, quia secundum ipsum uirgilium habebat aliam apud inferos pœnã. Opis ad æthereum pennis effertur olympum. Pennas celeritatem debemus accipere. quid enim moraretur in terris ulterius, quæ mandata perfecerat. Prima fugit domina amissa leuis ala camillæ. Omnes, qui per ipsam regebantur, in fugam uersi sunt. Turbati fugiunt rutuli, fugit acer acinas, Deiectiq; duces, desolatiq; manipli, Tuta petũt, & equis aduersi ad mœnia tendunt. Laudem simul dicit camillæ, & eorum uituperationem, qui in turni partibus fuerant. quid enim turpius, quàm perdito auxilio unius fœminæ uersos esse omnes in fugam? eos quoq; qui magni ferebantur & fortes? nihilq; illis tutum præter muros ciuitatis fuisse? Nec quisquam instantes teucros letumq; ferentes Sustentare ualet telis, aut sistere contra, Sed laxos

puppi uentus euntes. *Tantum sacrificia ualuerunt, ut non deesset opportunitas uenti uenientis a puppi. ipse est enim uentus prosperior, qui nauem sequitur.* Certatim socii feriunt mare, & æquora uerrunt. *Aduentu flatuum lætiores effecti, remis nauigia in altum proficisci studebant.* At uenus interea neptunum exercita curis Alloquitur. talesq; effundit pectore questus. *Alloquitur, qualitatem uerbi futuri non exprimit. dubium est enim, qualis futura sit allocutio. effundit tamen, & questus ex aperto monstrat esse aliquid, quod iram locuturę pronuntiet, & dolorem.* Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus Cogũt me neptune preces descendere in omnes. Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulli, Nec iouis imperio, fatisue infracta, quiescit. *Magna hoc loco & artificiosa conceptio. nam inter ipsa initia, & personam suam commendat, & deformat inimicę. dicendo enim, prouocor conqueri, & quę prouocabat, grauabatur inuidia, & quæ prouocari sese querebatur, culpa uacuam sese laborabat ostendere: interea cœpit a nomine, ut ostenderet ex eius primatu absumptam potentiam. addidit grauis ira. grauis, hoc est, iniusta, & perinde grauis. ferri enim non poterat, quę irascebatur frustra, hoc est, cum causa non suppeteret: deinde, quę irascere tur immoderate: nec pectus eius innumeris troianorum suppliciis satiaretur. execrandi autem sunt qui nulla ex causa inimicitias suscipiunt, &, qui in eo ipso non retinent modum. tertium, quorum pectora nec pœnarum numero saturantur, nec aliqua humanitate tanguntur. Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla. nec iouis imperio fatisue infracta quiescit. dedit quereļis suis augmentum, & eam, de qua querebatur, uehementer exponit. quum irata, inquit, cum causa non esset, irata sine modo, irata sine fine iracundiæ, non misericordia flectitur, non iouis frangitur iussu, non fatorum autoritate reuocatur. cur fauenter adhuc expectaretur talis, quæ nefas existimet effici, quod iuppiter præcepit, & fata præscribunt? aut, quem iniquis odiis datura est terminum? quæ quum sit uetus inimica, nouam se esse existimat, & recentia tormenta componit? incipit iam dicere, & exemplis probare manifestis, quæ proposuit uera esse.* Non media de gente phrygũ exedisse nefandis Vrbem odiis, satis est. poenam traxisse per omnem. *Non ei sufficit interitus troiæ, nec tantos illic periisse, quum caderet. nullum præteriit miseros supplicii genus, ipsam patriam ruina consumpsit, & flamma. & post tantorum scelerum cladem, nec habet, aut retinet modum, leue quiddam se existimans perfecisse, quia supersunt troianorum aliqui, & uiuunt aliqui post excidium troiæ.* Relliquias troiæ, cineres atque ossa peremptæ Insequitur. *Reliquiæ, dicuntur funera mortuorum. cineres, qui post exusta corpora remanẽt. atq; ossa, quæ colligi consueuerunt, & sepulchro mandari. tantum ergo crudelis iuno, tantumq; impia, ut illa quoq; persequenda existimet, quæ sunt debita sepulchris & terris. peremptæ ossa, miserabiliter posuit. solent enim hostes post effusum sanguinem nullas dehinc inimicitias habere cum funere, & imponere odiis terminum, quum deest ille, qui audire aliquid possit. reliquias, rursum possumus etiam sic intelligere, ꝙ flos troianæ iuuentutis esset perductus ad paucos: quibus si in iunone esset humanitas, debuit largiri miseratio. quis enim tam ferreus, tam durus hostis inuentus est unquam, cuius uictorię nihil superesse potuerit, post acerba odia partum? datur nonnunquam uenia reliquis, & usq; ad uictoriam crudelitas ualet. tam sæua extitit iuno, ut post excisum iliũ, perditosq; diuersa cæde troianos persequatur reliquos, & inuentionibus nouis affligat.* Causas tanti sciat illa furoris. *Huius, inquit, odii si causæ requirantur, ab ipsa quærendę sunt. nos enim scimus nihil in eam troianos admisisse, quod nollet. causas tanti sciat illa furoris. furoris sui, dixit, non doloris. sine ratione quippe irasci furere est. cęterum dolor illic esse potest, ubi inest*

iusta commotio

referunt humeris languentibus arcus. *Nec ualuit quisque tenere teucros instantes, aut his resistere. denique languebant metu, et ipsos arcus non manibus paratos ad necem hostis, sed laxos ferebant humeris suis.* Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum: *Vrgente maiore insequentium ui, ipsi equos urgebant, ut quadrupedum cursu satis scilicet properato in patriam redirent.* Voluitur ad muros caligine turbidus atra Puluis, & e speculis percussę pectora matres Fœmineum clamorem ad coeli sydera tollunt. *Quum nihil adhuc é muris expectantium subijceretur aspectibus, impediente pulueris nube, tamen aperta coniectura res aduersæ credebantur: quando caligo densissima omnes uersos præcedebat ad patriam. Matres interea, quæ suam suorumque intellexerant talem fœmineis uocibus hoc est luctuosis et tristibus cœlum omne syderaque pulsabant.* Qui cursu portas primo irrupere patentes, Hos inimica super mixto premit agmine turba. *Aliquot, inquit, in hoc casu obfuit celeritas sua, quippe qui primis ingressi sunt portas, et se pericula omnia crediderant euasisse, in ipsis interiere liminibus. nam cum sequentibus turbæ multitudo congesta per unum aditum omnes simul intrare non possent, omnes simul sequentium ruina est obruta:* Nec miseram effugiunt mortem. *Non mortem illi effugerant, sed reperierant fugiendo: eoque deteriorem, quia non fuit illa gloriosa sed misera. Incipit dicere, quando misera.* Sed lumine in ipso Moenibus in patriis atque inter tuta domorum Confixi expirant animas. *Quanta clades illo tempore atque illo loco infelices oppressit: ut liberati congressionibus campi in portis, in patria, inter parietes suos, quibus tum essent defensi, quæ debuerant suis uel suorum gladijs defendi, interissent.* Pars claudere portas. Hęc sociis aperire uiam, nec moenibus audent Accipere orantes. *Tanta funerum congeries ipso portarum iacebat in limine/ ut nec aditus fieri socijs uenientibus posset: nec esset tutum rogantes excipere.* Oriturque miserrima cædes, Defendentum armis, & duro sub marte cadentum. *Quia miserum spectaculum fuit: ciues cædi á ciuibus suis, et probiberi sinu patriæ, quum tam graue discrimen ingrueret, occidi ab his qui defensionis auxilium præbere debuerant.* Exclusi ante oculos lachrymantumque ora parentum. *Flebant parentes et gemebant, quum uiderent excludi liberos suos, et a ciuibus sterni:* Pars in præcipites fossas urgente ruina Voluitur. *Exclusi ab ingressu portarum plurimi ante plangentium oculos parentum altas præcipitantur in fossas et per ingentem metum ipsi sibi quærebant exitium quod declinare nitebantur.* Immissis pars cæca, & concita frenis Arietat in portas, & duros obice postes. *Sic alios cæcauerat metus, ut equorum impetum tanquam aries colliderentur in portas. claudendarū portarū hæc necessitas fuit, atque his metus/ ne hostis dū fugientes persequitur obtinendæ ciuitatis causa liberū reperiret ingressum, æquius enim fuit excludi aliquos, plurimos liberari cum patria: Cæca, inquit, pars quæ non uideret clausas portas, et aliorum in ipsis portis exitium.* Ipsæ de muris summo certamine matres (Monstrat amor uerus patriæ) ut uidere camillam Tela manu trepidæ iaciunt, ac robore duro Stipitibus ferrum, sudibusque imitantur obustis Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent. *Mulierum turba in superiore murorum parte constituta gladios, quos ferebat, abiecit imitata duris et adustis stipitibus ferrū. Audaciam uero illis dederat patrius amor, et syncerum et uerum exemplum camillæ, quæ in aliena causa dum obtinere niteretur, cecidisse probatur, quo magis decuit istas, utcunque certare pro patria et ante ipsas turres occumbere.* Interea turnum in syluis sæuissimus implet Nuntius: *Implere est ad plenum aliquid intumere.* Et iuueni ingentem fert acca tumultum. *Tumultum interpretati sunt ueteres timorem multum esse. Vnde non tantum ad turnum aduersa pro-*

iuſta commotio. Ipſe mihi nuper libycis tu teſtis in undis, Quam molem ſubito ex-
cierit, maria omnia coelo Miſcuit, ceoliis nequicq̄ freta procellis. *Magnum inuenit*
aſſertionibus ſui compendium, ipſum uocando teſtem, quem audiendis querelis arbitrum cupie-
bat acquirere. Teſtis *es inquit, & ſi unius tantum facti, ex eo tamen cætera poteris æſtimare,*
ꝙ non ſit falſa, ſed uera, ſic illum communem facit, & in memoriam reuocat. ut tempus &
locum & factum replicet. nuper, inquit, noſti in libycis undis, quas moles exciuit, quum aſſum
pta poteſtate uentorum, omnia in troianorum perniciem elementa confudit. quod factum eſt fru-
ſtra, dum omne illud te iuuante ſummotum eſt. quod ait, quam molem ſubito excierit, artifi-
cium nocendi uoluit demonſtrare. quidquid enim ſubitum eſt, facile opprimit imparatum. ſpera
tum autem & præuiſum, cauendo poteſt, aut ſubſtantia contrariæ prouiſionis effundi. In re-
gnis hoc auſa tuis. Vt *meis procuraret interitum, auſa eſt te contemnere, & regna tua com*
mouendo, etiam tibi iniuriam facere. quod ait in regnis tuis. dixit, ut ipſi huius facti recte in-
duceret commemorationem. Petitura enim quietem pelagi, oſtendit etiam ipſum neptunum aliam
paſſurum iniuriam, niſi & troianis prouidiſſet, & ſibi. Pro ſcelus, ecce etiam troianis ma
tribus actis Exuſſit foede puppes. *Hoc eſt etiam nunc troianis matribus coactis per ſcelus*
exuſſit fœde puppes. troianorum matribus in incendio nauium delictum eſſe conſtabat. his uenus
adſtitit. dices, non eſſe requirendum quis fecerit ſcelus, ſed cuius impulſu uideatur admiſſum.
exuſſit fœde puppes. alienis manibus ipſas naues incendit, atq; utinam palam & non turpiter frau
de concepta. Et claſſe ſubegit Amiſſa, ſocios ignotæ linquere terræ. Vt *ab hoc facto,*
quod contra ciuitatem, religionem, humanitatemq; proceſſerat, excuſaret etiam filium. in iu
nonis reuocat relictorum ſociorum culpam, quoniam æneas hoc nō faceret, ſi pars claſſis non eſſet
amiſſa. accedebat ex hoc facto augmentum mali, quia poſt tot labores nec ad Italiam peruenire
potuerunt, & ignotis in terris fuerant relicti. ecce diuerſitas poſita, & ſeſe impugnans. ſu-
pra enim dixit. quis probibet muros facere, & dare ciuibus urbem? hic dixit ſocios ignotæ
linquere terræ. quum ignota non eſſet, in qua fuerant ciues, ſed factum eſt hoc oratoria uirtute pro
perſona dicentis. quæ uoluit exaggerare inuidiā facti. ut in uno incenſarū nauiū ſcelere, multa api-
ret. intīn ut religioſorū nefas incurrere cogerētur, & ſpargeretur ſocietas. quā una ꝑditæ ciuitatis
calamitas iūxerat. Interea qa nō magnus inuidiæ fragor eſſe potuerat, ꝙ ciuibus iūcti fuerāt ciues,
relicta rōne ꝑſonarū. aut ignotis terris relinqui ſocios, graue admodū crimē eſt, proinde nō quæren-
dum eſt, qui uel apud quos. ſed ubi remanſerint, eſt tractandū. ergo unū accipimus ex ꝑſona ꝑſuadē
tis. quis probibet muros facere, & dare ciuibus urbē? alterū ex ꝑſona dolētis ueneris, ſocios ignotæ
linquere terræ. ne ſe cōtraria impugnēt. ubi nouiſſimū poſuit, quod potuit in querelas grauiores ad
duci. cōſtabat ſicilia, & fas fuiſſe, in qbus aceſtes fuerat alienus. uenit ad ſummā petitionis ſuæ. Ait
.n. Quod ſupeſt oro. Q*uaſi unū eſſet petitura, nō plurima, ſingulari numero ſignificauit: qd*
uellet, indeq; oñdit graue nō eſſe, quod peteret, utpote quod in uno eſſet nō ī plurimis poſitura. ideo
dixit, quod ſupeſt oro, qa trāſacta curari nō poterāt. quod ſupeſt ergo, quod ītegrū ē, & pōt præſta-
ri. dicit iā, qd ſit, quod effici cupiebat. Liceat date tuta ꝑ undas Vela tibi. liceat laurentē
attingere tybrim. *Liceat, inqt, ꝑ regna tua tutos dehinc nauigare troianos, liceat tenere italiā, in*
qua ē tybris: Si cōceſſa peto, ſi dāt ea moenia parcæ. *Nō dubitāter poſuit ſi. ſed ut ſe oñ*
deret licita cupere, quæ conſtabat neptunum noſſe. & illud egregie dictum. liceat tuta uela dare
tibi, ut non uentis, aut fluctibus, qui ſemper incerti ſunt, ſed ipſi potius neptuno uela cre

uenerant: uerumetiam alia, quæ illi molem magnam maximi timoris afferrent. quid dicebat ac casum, quem malorum ordinem dabat. Deletas uolscorum acies. *Dixit in plurali acierum numerum, ut omnes uolscos affirmaret extinctos. hic erat uerus tumultus, qui sine falsitate esse non poterat. non enim reuera omnes uolscos dimicationis aduersus euentus assumpserat.* Cecidisse camillam. *Sic secundo loco casum camillæ posuit, quasi oppressus illis integræ res esse potuissent, si camilla uixisset: erigenda pronuntiatio est in camillæ nomine: illic ē enim maior turni desperatio, ꝗ camillæ auxiliũ perdidit.* Ingruere infestos hostes, & marte secũdo Oĩa corripuisse. *Addebat imminere hostes & successibus prosperis omnia tenuisse.* Metum iam ad mœnia ferri. *Illum scilicet metum, quem fecerat hostis aduentus, iam imminere ciuitati. unde reuera affirmabat retenta iam cætera, quando sola mœniũ superaret captio, cuius casum talem inde magis metuere debuit turnus, quia intra eam lauinia fuit. necessario uerbo usa est ferri: impellebatur enim prosperitate successus & ibat hominum more, sed ferebatur fortunæ suffragio.* Ille furens (nam sæua iouis sic numina poscunt) Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit. *Ille hoc est turnus, uel quia aduersis cognitis furebat/uel quia consilia omnia & tractatus utiles infesto ioue perdiderat/colles, quos obsederat & aspra nemorum deseruit/tenuitq; destinatione mentis, ut saltem patriam tueretur ac muros:* Vix e conspectu exierat, campumq; tenebat: *Hoc est, mox ut reliquerat fauces, & ad campum uenerat.* Quum pater æneas saltus ingressus apertos, Exuperatq; iugum, syluaq; euadit opaca. *Ipsæ sunt fauces, ipsi montes, atq; ipsa sylua, & ipsæ angustiæ, quas cum camillæ consilio turnus obsederat, ut æneam cum suis copijs ingressum suffragio loci, qui aperto marte non poterat, aggrederetur & fundaret. sed æneæ prospera fortuna, & fato infelicis turni perfectum est, ut propter urbis statum obsidionem desereret turnus, & troianorum numerus, qui dudum fuerat obsessus, liber securusq; transiret.* Sic ambo ad muros rapidi, totoq; feruntur Agmine, nec longis inter se passibus absunt. *Alter defendendæ ciuitatis causa, alter capiendæ, non longis inter se aberant passibus: nam locorum passuum significatio ostendit minus fuisse, ꝗ̃ mille passus: si enim plus essent, millia dicerentur.* Ac simul æneas fumantes puluere campos prospexit longe, laurentiaq; agmina uidit. Et sæuũ æneã agnouit turnus in armis, Aduentumq; pedum flatusq; audiuit equorum: *Hoc est, quod dixit, non longis passibus: nam & uidebat hostes, & equorum flatus audiebat. quod ait longe uidit, priorem uidisse accipiendum est, sed & turnus & rutuli similiter uidebant. Hoc enim præstabat æqualitas campi:* Continuoq; ineant pugnas, & prælia tentent: Ni roseus fessos iam gurgite phæbus hibero Fingat equos, noctemq; die labente reducat. *Fuit quidem occasio pugnandi, collectis in unum omnibus: sed consumpta luce & imminentibus tenebris pugnari non potuit. quid ergo factum est.* Confidunt castris ante urbem, & mœnia uallant. *Castra dici ubicunq; exercitus etiam sine edificijs, quod multis locis diximus, & hic euidenter apparet. nam quum dicit ante urbem confidunt, & mœnia uallant, ostendit solos homines non etiam aliquam molem fuisse castrorum.*

derentur. Tum saturnius hęc domitor maris edidit alti. *Quia placidum mare ipso tempore quærebatur, recte hoc loco neptunus maris domitor dictus est.* Fas omne est cytherea meis te fidere regnis. Vnde genus ducis. *Debes, inquit, habere fiduciam regni mei, uel maxime, quia inde originem ducis.* Merui quoq;. *Cur dixit quoq; quum nullum adhuc commemorauit se prestitisse beneficium? hoc ut corrigatur, ordinata prima ponenda sunt, ut sit posterius, merui quoq;, & sit primum.* Sæpe furores Compressi, & rabiem tantam coeliq; marisq;. *Ordinemus iam simul totum. sæpe furores compressi, sæpe compressi rabiem cœli, sæpe compressi rabiem maris. nunc ponere debemus merui quoq;, hoc est laboraui quoq; pro tuis.* Nec minor in terris (xanthum simoentaq; testor) Aeneæ mihi cura tui. *Quia sciebat se contra troiam nixum, iurat tamen se pro ænea specialiter fecisse. dicit & tempus, ostendit & locum, designat pericula ipsa, & cuius eum manibus eripuisset.* Cum troia achilles Exanimata sequens impingeret agmina muris. *Tunc, inquit, quum troiana agmina infestus achilles agitaret, examines persequens, & opprimens fugientes teucros, neq; eos permittens ad murorum tuta peruenire:* Millia multa daret leto. *Tunc, quum innumera hostium millia mactaret.* Gemerentq; repleti Amnes, nec reperire uiam, atq; euoluere posset In mare se xanthus. *Tunc quum funera omnia onerata cæsorum funeribus gemerent, impedita scilicet, & obclusa, uel maxime xanthus amnis, qui tantorum corporum retentui obiectus, exitum in fluctus reppertre non poterat.* Pelidæ tunc ego forti Congressum æneam, nec dis, nec uiribus æquis, Nube caua eripui. *Quantum asserit operam suam? uel ex quanta necessitate dixit æneam liberatum? congressus, inquit, fuit pelidæ, licet possit intelligi, quod laudis causa dixisset, pelidæ, tamen addidit forti, quantum forti supra expressit. multa millia illum troianorum fugasse, quum solus tantos premeret, urgeret, ac sterneret. huic ergo cum esset congressus ęneas, nullo deo fautore, cunctis aduersis, uiribus quoq; longe imparibus nube immissa eripui. eripui, inquit, imparem. eripui iam periturum.* Cuperem cum uertere ab imo Structa meis manibus periuræ mœnia troiæ. *Admiranda locutio, in qua se confitetur inimicum, & eo tempore æneæ saluti beneficium præstitisse. quum omnes troianos cum ipsa urbe uolebat extinctos. quam grande beneficium memoratur? quum solus æneas mereri potuit ueniam, irato eo, qui cunctos semel uolebat extinguere, & diruere omnia, quæ suis manibus struxerat. magnus affectus est iuxta ea, quę manu nostra prouenıunt. magnus quoq; est dolor, si nostra manu uertantur. sed iste dixit causam interuenisse periurii, quę omnem affectum constructionis abruperat.* Nunc quoq; mens eadem præstat mihi. *Quæ sit ipsa mens ex consequentibus probat. potuit enim dictum in incerto remanere, quoniam iuxta troianos, & troiam, inimicitias se habuisse professus est. quę ergo mẽs in pũti præstaret uidendũ est, quũ sequẽtia tractare incepimus.* Pelle, inqt, timores. *Ad remouẽdã sollicitudinẽ ueneris, quam breuibus usus ẽ uerbis. ut & ipsam securã redderet & idicaret, qualẽ gereret mentẽ. quod si hoc solũ dixisset, suffecerat curæ remouendæ. addidit.* Tutus quos optas portus accedet auerni. *Quoniã pelagi trãqllitatẽ fuerat postulatus. hãc neptunus pollicetur, et spõdet. optas, ĩqt, ut tutus trãseat mare filius tuus? tutus ad portus auerni pueñiet.* Vnus erit tantũ amissũ quẽ gurgite quæret. Vnũ pro multis dabitur caput. *Dicit futura ut deus, quem fugere uẽtura nõ possent. hæc ipsa qm̃ triste aduersumq; nũtiabãt, extenuat. debebatur, inquit, interitus plurimis, sed pro cunctis unius procedit exitium. quod ipsum æquo animo ferendum est. præstat enim unum magis flere, quam plurimos. hoc ideo prædixit, ne ille, qui*

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER VNDECIMVS. FINIT.

INCIPIT DVODECIMVS.



VRNVS VT INFRACTOS ADuerso marte latinos. Defecisse uidet. *Sæpe diximus librorum capita á continuæ narrationis contextu non esse discreta: sed habere transitum quendam, quem habent dictiones etiam in medio. Finibus igitur undecimi libri, qui rutulorum certaminis aduersa continet, caput duodecimi respondet. Proinde latinos, quos dixit non solos debemus accipere, qui sub latino agebant: sed eos, quoq; qui fuerunt in partibus turni. nam sic dictum est camillæ morte omnes esse turbatos: ut primum uolsci in fugam uersi uiderentur. ecce mixti fuerant non latini soli: sed etiam alÿ congregati ex plurimis gentibus. Infractos nonnulli in duabus partibus orationis ponunt asserentes, in aliquando minuere / & augere aliquando:* Hic *tamen constat non negari fractos, sed potius ualde fractos ostendi. quod ipsum, ut plenissime roboretur, infractos in una parte orationis ponere debemus, ut est inflexum. Infracti, inquit, fuerant latini pugnando, infracti sentiendi sunt animo scilicet & uiribus, utpote qui aduerso marte pugnassent, & deteriora metuerent. Infracti ergo qui nollent congredi, & qui pugnare non possent. Vsq; adeo ualde fractos dixit, ut sequatur. defecisse uidet, deficere est. n. non tantum laxari uerumetiam á commodo uniuscuiusq; rei discedere.* Q*uod hoc loco sentiendum est, defecisse, pro turno iam nolle pugnare / & affectum certaminum quod ulterius ferre non poterant, recessisse.* Sua nunc promissa reposci: Se signari oculis. *Ex eo, q̄ diserto bello omnes simul ad ciuitatis tecta contenderunt. intellexit turnus, quid de summa belli uniuersi sentirent, colligens ex ratione gestorum, reposci pollicitationem suam, quæ dixit. quod si me solum teucri in certamina poscunt, Id q; placet, tantumq; bonis communibus obsto. non adeo has exosa manus uictoria fugit, Vt tanta quicquam pro spe tentare recusem: ibo animis contra.* Hoc *ipsum quia nouerat, negari non posse, quod in celebritate consilÿ, in causa publica & uel maxime sua, in conflictu ac rege præsente, ipse se se professus est subiturum.* Vltro implacabilis ardet. *Ardebat iracundia & obsistente ratione temporis ipsam iram lenire ultione non poterat:* Attollitq; animos. *Debuit enim ultro uelle, quod recusare non poterat. debuit enim inuitus uelle, quod abnuentibus cunctis ad ipsius periculum fuerat rediturum:* Pænorum qualis in armis Saucius ille graui uenantum uulnere pectus, Tum demum mouet arma leo. *Pænorum, inquit, hoc est*

tutam pelagi transmisionem promiserat, in unius casu uideretur uenerem fefellisse. & ex ea falsa cætera putarentur. His ubi læta deæ permulsit pectora dictis. Vbi dictis talibus leniit animum ueneris, promissam pelagi placiditatem cœpit procurare. Ob hanc igitur causam. Iungit equos curru genitor, spumantiaq; addit Frena feris, manibusq; omnes effundit habenas Cæruleo per summa leuis uolat Equora curru. Subsidunt undæ. tumidumq; sub axe tonanti Sternitur æquor aquis. fugiũt uasto æthere nimbi. Tum uariæ comitum facies immania cete, Et senior glauci chorus, inousq; palæmon, Tritonesq; citi, phorciq; exercitus omnis Læua tenent thetys, & melite panopeaq; uirgo, Nisæe spioq; thaliaq;, Cymodoceq;. Omnis hæc descriptio poetica est propter æneæ meritum posita, ut ob eius tranquillam nauigationem neptunus cum dijs maris uideretur excurrere. eo tamen res reducitur, ut quies omnis pelagi monstraretur effecta, fugatis omnibus, quæ obesse potuerant, uentis, scilicet qui tumore pelagi, nocere possent. Hic patris æneæ suspẽsam blanda uicissim Gaudia ptentant mentẽ. Cum hæc æneæ cũ ipso nauigationis principio prouenissent, ex suspenso & saucio, uicissitudine prospera in gaudium repente mutatus est. Iubet ocyus omnes Attolli malos, intendi brachia uelis. Erigi cunctarum nauium arbores iubet, & uela solui uniuersa. Vna omnes fecere pedem. Simul omnes aggressi sunt iussa. Pariterq; sinistros Nunc dextros soluere sinus, una ardua torquent Cornua, detorquentq;, ferunt sua flamina classem. Tantum potuit iubentis autoritas ut simul attollerent malos, simul uela suspenderent, & opportuna facerent uentis, deniq; nauigia omnia flatibus prosperis ferebantur. Princeps ante omneis densum palinurus agebat Agmen. ad hunc alii cursum contendere iussi. Palinurus, q esset in gubernandi arte peritissimus, primus tenebat cursum, cæteri uero, qui in aliis nauibus fuerant, ipsum sequebantur. hoc enim illis fuerat præcepto æneæ mandatum. Iamq; fere mediam cœli nox humida metam Contigerat. Iam forte media nox agebatur. pars quippe eius iam fuerat transacta. iccirco addidit fere, ut æstimantis potius esset, q̃ definite pronuntiantis. esset enim uitium poetæ. si noctis tempus, quod liquido dici non poterat, pro manifesto & cognito poneretur. Placida laxarant membra quiete Sub remis, fusi per dura sedilia nautæ. Totum his dedit, dormiebant, inquit, uicti necessitate temporis, & laboris. faciebant hoc, quia tuta fuerant omnia, sic tamen, ut remigii sollicitudinem non in totum uiderentur omisisse, nec deliciis tradidisse corpora sua. quod fit, cum secure dormitur. nam sub ipsis remis, atq; in sedibus duris, hoc est nullo stramine procurato prostrati erant. ut ipsa esset refectio, si paululum caperent somnum manente officii sollicitudine, & in certos casus pelagi diligenter intenta. in duro autem refici, aut lassitudo facit, aut consuetudo laborandi. Cum leuis ætheriis delapsus somnus ab astris. Leuem dicit, quia incorporalis esse affirmatur. Aera dimouit tenebrosum, & dispulit umbras. Te palinure petẽs, tibi somnia tristia portans Insonti. Vt conuersus in alienam faciem uideri posset, & agnosci. remouit aliquantum tenebras, & uenit ad palinurũ soli ipsi infestus, tamen cæteris bonus, illi soli præparans mortem. ipse enim fuerat destinatus leto secundum neptuni prædictum, ei soli portans perpetuum somnum, & supremum exitium. leti autem causa non reperiebatur, & tamen finis ultimus ferebatur insonti, non quia meruit. sed ut æneas amici sui luctu percuteretur ac necessarii, cæteris saluis p unius detrimentũ. Puppiq; deus cõsedit in alta Phorbãti similis: funditq; has ore loquelas. Sedit, inqt, iuxta palinurũ in puppi, illic enim gubernatores sedẽt, in phorbãtis faciẽ, q esset unus ex illis, qui eadem naui ferebantur. talem personam phorbãtis debemus accipere, quæ guberna

afrorum/quorum regionibus leones magni nascuntur, & recte leoni comparatur rex. Habet enim ille inter omnes feras maximum principatum, ut habebat inter suos turnus, sed comparatur uulneratæ bestiæ & infixo uenabulo frustra sæuienti: sic enim defectu omnium quasi letali plaga percussus fuerat turnus, eo magis ardescens/quia nec effugere præsens periculum poterat, nec inuidiā concitatæ seditionis aliqua ultione defendere. Gaudetque comantes Excutiens ceruice toros fixumque latronis Impauidus frangit telum: & fremit ore cruento. *Sic, inquit, attollebat animos positus in suis calamitatibus turnus, ut speciem uideretur habere gaudentis/ne desperatione extrema deiectum quisquam sentiret aut crederet. quod ipsum in leone accipiēdum est, quia post infixum letale uulnus, & mouere adhuc dentium arma poterat, & toros iratus excutere. gaudere uero, hoc est habere solatium, quod telum ipsum & uenabuli hastam frangeret quasi hoc solum ad ultionem morituri sufficeret. Gaudet, multi pro sæuit, accipiunt: quia gaudere non potest, qui sic uulneratur, ut pereat: quum gaudere & sæuire longe diuersum sit: gaudere ergo proprie intelligamus, quia gaudium eo pertinet, quia moriturus leo, & mouere toros adhuc poterat, & inimica tela confringere. Latronem dixit uenatorem, qui intellectus ex superioribus uenit. Dictum est enim, uenantium uulnere ac per hoc ostendit poeta latronem dici posse nō solum eum, qui insidiatur saluti hominum/uerumetiam eum, qui aduersus feras portauerit ferrum.* Haud secus accenso gliscit uiolentia turno. *Iracundia enim impunitatis desperatione nutritur, & crescit: hoc est, quum exitum defensio non habet, & uicta torquescit:* Tū sic affatur regem atque ita turbidus infit. *Ad ostendendum alloquium turni, suffecerat dixisse: tum sic affatur regem, hoc est ad regem fatur: additum est, atq; ita turbidus infit: ut ante sciretur, qualis dictio processura esset ardentis, & eius, cuius mentem contraria uniuersa confuderant.* Nulla mora in turno, nihil est quod dicta retractent. Ignaui æneadæ nec quæ pepigere recusant: Congredior. *Iam, inquit, non afferam quam memorant commodis moram. nihil est, quod quisquam de turno queratur ulterius. nullum retractetur faciendi, non faciendiue consilium. Ignaui æneadæ taceant: & conditionem placidam non recusent. congrediendum est mihi. habent etiam nunc consensum meum. Fiat quod uotis omnium placuit. non metuo aduersa, & prospera libenter amplector.* Fer sacra pater, & concipe foedus. *Unum tantum, quod incoandis rebus deest, fiat pater ex partibus tuis: firmentur sacris interuenientibus foedera: ego cætera cumulabo certando.* Aut hac dardanium dextra sub tartara mittam Desertorem asiæ sedeant, spectantque latini: Et solus ferro crimen commune refellam: Aut habeat uictos, cedat lauinia coniux. *Quod contrarium uotis suis necessitate protulit, & constrictus non uoluntate suscepit, id se nolle oblique confessus est. ait. n. uterq; casus, quem promittit exitus pugnæ, facit pro partibus meis. aut. n. deyciam mea dextra dardanium asiæ desertorem. tria conuitia congessit, á genere, a loco, a facto. A' genere, ꝙ esset dardanius quasi origine ignobilis & imbellis: a loco, ꝙ asianus/quasi ex corrupta & dissoluta prouincia: a facto, ꝙ desertor regionis suæ, & proditor deserendo. Sedeant autem, spectentq; latini, & solus ferro crimen commune refellam. aut habeat uictos, fuit artificiosum & tale, quod ostenderet metuentem. asseruit enim crimen esse ꝙ̄ maximum, sedere tantos, & alterius uirtute defendi, aut factum multorum unius fortunæ committi: ut utroq; metu perterriti, non paterentur in unius sorte omnium periclitari fortunam, in cuius uictoria habere dedecus possent, aut contra subiugari seruitio: commune, inquit, crimen refellam, quia omnium dedecus fuit, ꝙ troiani tenere italiam nitebantur: & his essent seruituri, & quibus possent impetrare ut per hoc ostēderet*

emulos suos

re nauim nosset, proindeq; mereretur audiri, & esset firma. cui palinurus nauim recte cōmitteret dormiturus. sic igitur mutatus tales effundit ore loquelas. uerbum effundit, significat magnam uerborū copiam interuenisse, cum læta esset omnibus quies. Videamus quibus uerbis, et quam multis deceptus sit palinurus. cauto quippe, & diligenti gubernatori desertio muneris paucis persuaderi non potuit. Iasıde palinure, ferunt ipsa æquora classem, æquatæ spirāt auræ, datur hora quieti. Pone caput, fessosq; oculos furare labori. Magnum persuasionis artificium. primo enim occurrit omnibus, quæ palinurus ad excusationem prætendere potuit. suffragantur, inquit, officio tuo placiditas pelagi, ratioq; uentorum. ipsa quippe maria naues ducunt uenti currentibus blandiuntur, quietis petendæ tempus est, quiesce paulisper, & oculos tuos aliquantulum laboribus subtrahe, ac ne partes tuæ nauibus currentibus denegentur, ego interim officiū gubernatoris subibo, hæc dixit, qui suadebat, sed latent, quæ diximus opponi e diuerso potuisse. quæq; asserumus esse præuenta. id enim dixit, ferunt ipsa æquora classem, æquatæ aspirant auræ, ne palinurus diceret, quod inferius dixit, mare sæuum est & infidum, importuni sunt flatus, relinquere non possum officium omnibus semper in hac unda suspectis. datur hora quieti. dissoluti est enim dormire ante tempus, et quia esse id ipsum tempus asserebatur, posset dici non esse dormiendum propter perfidiam maris & nauigationis incertitudinem. Pone, inquit, caput, fessosq; oculos furare labori. Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo. Bene dixit, furare. ut quodammodo nec ipsa maria scirent palinurum quieuisse, propter spatium modici temporis, & requiem suadebat, ut obtinere potuisset, quia breui spatio insidiæ compleri potuerunt, qua causa addidit, ipse ego pro te uigilabo, ego suscipiam officium tuum. ecce ex duobus persuasio de breuitate temporis, & de securitate promissa gubernationis. Cui uix attollens palinurus lumina fatur. Vix attollens, quia premebatur tam uirtute potioris. Mene salis placidi uultum, fluctusq; quietos Ignorare iubes? mene huic cōfidere monstro? Putas, inquit, me nescire, quid agatur in pelago, aut quomodo multos decipiat ista tranquillitas, quæ me decepit sæpe, & arbitraris me incertis commissurum æneam, pro cuius salute tantam sollicitudinem gero. Ecce æneæ meritum, nauigabant tanti, nauigabat etiam ipse palinurus, & cum incerta metueret, nec sibi nec cæteris, sed soli æneæ prouidebat. Quum igitur pronuntiamus, pondus debet habere me pronomen. item huic monstro, quod decipit multos infido ingenio, & repente mobili. Bene posuit monstro, quia quicquid in aliam faciem mutatur, mōstrum est. me autem, hoc est cui cōmissus est uniuersarum nauiū concursus, me qui semper in his diligens fui, me, cui esse debet pro salute æneæ peruigil cura. me qui sæpe comprobauerim non habendam etiam tranquillis fluctibus fidem, me amabilem regi, & fidissimum regis ipsius amatorem. Aeneam credam? Idest spem romanæ reip. fortem, pium, religiosum, inuictum, in bello, in pace præstantem patiar incertis circunueniri turbinum, & procellarum subire discrimen? ecce addidit, experiundo se didicisse, quod caueret. Quid enim ait fallacius austris, Et cœlo? Quasi fallacius quicquam reperiri non possit austris & cœlo, quoniam insperatis motibus, & cœlum mutatur in nubila, & in procellas uenti sæpe uertuntur. interrupto silentio, ecce præter mare, metuendum dicebat & cœlum. Talia dicta dabat, clauumq; affixus, & hærens Nusquam amittebat. Sic loquebatur, ut clauo, idest gubernaculo uideretur affixus, aut tenacius inhæsisse. Oculosq; sub astra tenebat. Nec amittebat suis manibus clauum, cuius causa uigilabat, nec oculos flectebat a stellis, quarū cursus obseruabat, & motus, eo magis cautior, quātū eos urgeri sētiebat ī somnū. ubi aūt deus aduertit ptinaciter resistentē, dimissis īsidijs, quæ ad plenū obtinere nequerāt p hominis formā, conuertit se ad potentiā. ut ui cōpleretur, quod subtilitatis fraude nō potuit. Ecce deus ramū

ęmulos suos suam non alienam causam deseruisse. Hunc, ut diximus, metum iccirco proposuit, ut probaret assertionem suam, ait quippe, aut uincam & habebo quo uictor increpem meos, aut ulciscar de inertibus mortuus, ut his cum quibus pugnare noluerunt, sint indigno subiecti: cedat lauinia coniunx. nouissimum posuit, quod fuerat ipsi quoq; latino contrarium: ut de filiæ nuptiis non ipse sed certaminis exitus iudicaret, & in ipsum oblique hoc dictum est scilicet, quasi si ipse turnus cecidisset digno perdito inuitus sortiturus esset indignum. Olli sedato respondit corde latinus. Et hic modum futurę orationis ostendit, maturum, temperatum consilio rectiore conceptum: sedato, inquit, corde: quia de turno dixit, atq; ita turbidus infit. assignauit igitur orationẽ turbidi iuuenis: prosequitur sapientis & senis. O præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est Consulere, atq; omnes metuentem expendere casus. Ex latini persona necessarium cunctis inducit poeta tractatum. comparat enim mala iuuentutis & senectutis bona. iuueni, inquit, quantum eminet corporis uirtus, tantum in omnes casus inconsulta temeritate raptatur. sola meliorum spe iuuenis ducitur. totum fore prosperum putat, nec in euentu factorum præuidet quidquam, uel metuit aduersum. In sene minor corporis uirtus sed maior consulendi substantia. omnia expedit, & ante omnia incerta pertractat, longiq; temporis casibus eruditus tuta inuenit uoluendo consilia: abest a sene temeritas cuius mala aut in aliis uidit, aut ipse aliquando persensit. Cauendum existimat prudentior senex, tempusq; uel maxime formidat & locum: & magis ubi mors media est, ferrumq; tractatur. redeamus igitur ad præpositam speciem, & quid artis habeat exponamus. O præstans animi iuuenis. Laudat eius iuuentutem, & animum præfert, qui suasurus fuerat, ne pugnaret: Ideo, quia si inter initia diceret, se armis eius diffidere, proptereaq; se esse inferiorem, cætera non libenter audiret. senserat tamen eum metuere singulare certamen: & hoc dissimulato finxit laudem, ac dissuasionem suam ascribit incertis, quo id hominis more non propter iniuriam, & id consulentis animo potius quam obtrectantis facere uideretur. Quantum ipse feroci Virtute exuperas. Satiat hoc ipsum, quod in turno laudabat: & quum sufficere deberet, præstans animi iuuenis, addidit quantũ ipse feroci uirtute exuperas, ut apertiore dicto erigeret audientẽ. tanto me impensius æquum est, consulere, atq; omnes metuentẽ expendere casus. Præstas, inquit, uirtute bonus, sed solet uirtus ipsa non nullis casibus decipi: proinde decet me prouidere commodis tuis, & in eam partem improuidum ducere, quæ sit cæteris cautior. non est quippe inane, quod metuo. seruat enim metus consulentes, & quos temeritas decipere potuit, interire non patitur. Sunt tibi regna patris dauni, sunt oppida multa Capta manu, nec non aurumq; animusq; latino est. Sunt aliæ innuptæ latio, & laurentibus agris Nec genus indecores. Quis erit, inquit, nouus fructus, etiam si optime ualueris? Scio enim spe duci aliqua pugnaturum, ut conquiras. imperium habes patris, quod ad te possit sine cuiusdam inuidia & sine periculo tuo iure legibusq; transire: sed latitudo te delectat imperii. habes multa oppida, quę aliorum labor cœpit, & plurimorum subiugauit industria, si suffragium meum diuitiasq; desideras utrunq; tuis partibus spondeo. Si uxorem quęris non solum filiam meam italia genuit. deniq; plures suppetunt intactę, nec facultatibus dispares, nec dissimiles sanguine. quid igitur per salutis discrimen obtinere contendis? quod habes in promptu, & potes uia tutiore conquirere? ecce quanta subtilitate instruxit furentem, & uolentem in gladios ruere. quanto circuitu uenit ad eam partem, qua diceret, non potes accipere filiam meam, propter quam pugnare cõtendis. nec tñ apertius aut abrupte hoc ipsum protulit: sed dicendo habes alias, eas deniq; præferẽdo ostendit ipse, aliã se gerere uolũtatẽ. Sine me hæc Haud mollia fatu subla

letæo rore madētem, Viq; soporatum stygia, super utraq; quassat Tēpora, cūctantiq; natantia lumina soluit. *Quid enim dubitaret somnus grauare palinurū rore stygio? quē mox plenæ morti fuerat traditurus? excutiens, inquit, ramum rore stygio, inspersit palinuri temporibus, & reluctantes oculos soluit. habuerant enim adhuc quendam uigorem, quum palinurus contra niteretur, ubi enim interuenit uis maior, quicquid duratum fuerat, resolutum est, quæ solutio clausit oculos eius, & pressit.* Vix primos inopina quies laxauerat artus. *Hoc factum nulla consecuta est mora.* Et super incumbens, cum puppis parte reuulsa, Cumq; gubernaclo liquidas proiecit in undas Præcipitem, ac socios nequicquam soepe uocantē. *Multum dat palinuro, qui oppressus tanta ui, gubernaculum non remisit. contra, plus illi, qui diuina fretus potentia totum ualuit superare: sic enim illum præcipitem dedit in fluctus, ut secum & gubernaculum traheret, & eius partem nauis, cui uidebatur appositus. clamabat uero ille socios frustra, & in ipsa ui positus omnes inuocabat. dormiebant enim, sicut supradictum est, nec audit aliquis implorantis uocem, nec subuenit pereunti. hæc fuit causa, ut dormientes troiani describerentur, ne esset qui palinuro pereunti succurreret. Debuit enim compleri unius amisio quam neptunus ueneri uenturam prædixerat.* Ipse uolans, tenues se sustulit ales in auras. *Perfecta palinuri nece, somnus, inquit, uolauit ad cœlum, quod alato facere facillimum fuit.* Currit iter tutum non secius æquore classis. *Amisso duce, nihilominus classis tutis cursibus ferebatur.* promissisq; patris neptuni interrita fertur. *Promissis neptuni respondens, qui futuram incolumem dixerat. interrita, inquit, hoc est secura ferebatur, licet rectorem perdidisset. numine enim neptuni felicius regebatur.* Iamq; adeo scopulos sirenum aduecta subibat Difficiles quondā, multorūq; ossibus albos. *Dum tota classis secaret fluctus, iam inceperat in sirenarum scopulos ferri, difficiles alijs. dicturus est enim, inde integros euasisse troianos. Difficiles dixit asperos, & nauigijs perniciosos, utpote, qui sæuitiam suam multitudine ossium testarentur, quæ spes uenientiū esse poterat. ubi aliorum interitus non fama sed oculis probabatur. hoc ideo dictum est, ut ostendatur neptuni beneficium, qui troianos illic incolumes reddidit, ubi infiniti perierant.* Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant. *Quam euidens iam periculum fuit. quum iam ipsorum scopulorum sonus aures troianorum, mentemq; tangebat.* Quum pater amisso fluitātem errare magistro Sensit, & ipse ratē nocturnis rexit in undis. *Aeneas ubi aduertit propinquam periculis classem. intellexit eius periisse rectorem. qua necessitate compulsus suscepto gubernatoris officio, ipse eā rexit, & quod difficillimum fuit, per totum spatium noctis. laudatur æneas etiam in arte gubernandi.* Multa gemens, casuq; animum concussus amici. *Fuit una difficultas regendæ nauis, quam aliæ sequebantur: dicit, quæ sint multæ causæ, labor scilicet, ac sollicitudo, dolor quoq; amici perditi, & tantis officijs necessarij.* O, nimium cœlo, & pelago confise sereno, Nudus in ignota palinure iacebis arena. *Hæc ex persona æneæ accipienda sunt, qui arbitrabatur deliquisse palinurum, atq; egisse negligenter, quasi cælo sereno, & pelago, casu quolibet perire nō posset. accedebat ad dolorem gementis pœna quoq; amico inflicta post mortem. ut inhumatus iaceret, & nudus in exteris terris, ignotusq; omnibus, in littoribus etiam, quæ nullus incoleret, & in quibus sepultorem inuenire non posset.*

tis aperire dolis, simul hoc animo hauri. Quando ad causam uenit, quae turnum excar-nificare potuisset, si permittis, inquit, dico. & remota circuitione remotaque ambage res non le-uiter transeundas uerbis aperio. facile enim sperabat eum a certamine auocari posse, si euiden-tius sciret, & coniunctionem lauiniae post quemlibet euentum non esset habiturus. Hac sunt, quae dixit, haud mollia, quia non erat molle tractare de uotis filiae, & illi durum esse poterat, quod con tra spem fuerat cogniturus. Ad hoc pertinet, & sine me, ut quasi ex illius permissu diceretur, quod nolebat audire. Simul hoc animo hauri propterea adhibitum est, quando difficile fuerat ad-mittere in animum eam negari sibi, pro cuius amore uolebat & mori. Me natam nulli uete-rum sociare procorum Fas erat, idque omnes diuique hominesque canebant. Agit cau-sam suam apud eum, quem a coniunctione propria ratione potius reddita quam autoritate patris uole-bat excludere. nuptias, inquit, filiae meae nunquam ut patres caeteri, habui in potestate mea, harum.n. sibi iudicium numina uindicarunt non occulte nec dubie. nam & ipsa ostenderunt, quid uellent, quid ue esset curandum, & uatum omnium consensus edocuit: Hoc iccirco dicitur, ut illud omne, quod negabat, assereret non suae sed eorum esse sententiae: ac per hoc sibi ad scribendum non esse in quo paternum cessaret arbitrium: uerum autem latinum dixisse, idque omnes diuique hominesque canebat, manifestum est. nam septimus liber ostendit, & uatem hoc locutum esse & faunum. interea dum astruit excusationem suam, etiam ipsi turno ingerit metum, ne ulterius illicitum quaerat, addens iam datas esse poenas, quod contra uetitum esset admissus, & si in errato duraretur, futuras esse peiores. Ait enim. Victus amore tui, cognato sanguine uictus. Feci etiam in hac parte contra uetitum cognati sanguinis contemplatione permotus, ut te diligerem generum, qui maritio filiam dare iubebat externo. Non uacat, quod dixit, cognato sanguine uictus: qui enim uolebat da-re, debuit cognatum asserere. Coniugis & moestae lachrymis. Et hic addendum est uictus cum his, inquit, accederent miserabiles fletus uxoris, quam pro tuis commodis tristem ulterius uidere non potui, feci uictus, quod mulier uoluit, non quod superum praecepit autoritas. Vincla omnia rupi. Quum a iussione coelestium statutorum conflictum animi mei omnia ista traxissent, nexus omnes religionis abrupi. quid enim aduersus homines facerem uiolenter? qui uiolaueram deos. exponit iam quid sit, uincla omnia rupi. primum, inquit, promissam eripui genero. Quia grauia ista sunt, quorum reatibus se memorat etiam humanis legibus implicatum? decedere enim de fide, & negare promissum in tali causa graui non decet uirum, regem quoque, cuius in omnibus causis ple na expectaretur autoritas, & fallere eum, quem delegerant numina afferre nexibus uim, rumpe re, quod religionum foederibus fuerat colligatum, eripere eam, quae ex causa promissi alieni esset iu ris affecta, quanti sit sceleris manifestum est. Tantum hoc loco uirgilius contractibus tribuit, ut hos etiam sola promissione uelit esse firmatos. ut traditio uirginis executio sit promissi, ex qua nasci-tur coniunctionis effectus. usque adeo hoc uerum esse contendit, ut generum diceret, cui non dederat filiam suam. Atque arma impia sumpsi. Ecce trepidum se dicit extitisse, & armasse manus im-pias ferro. merito impias contra filiae uirum, quem in societatem familiae promissi honestate suscepis set. omnia haec dicta sunt pro causa & pro persona eius, cui haec ingerebantur. nam multa composuit latinus dicta uel facta, & haec ueris admiscuit, ut etiam ipsa pro certis acciperentur. nam nec sic turnum amauit, ut generum, nec in negotio eius suasu uictus est coniugis, aut fletus admisit uxo-ris, sed simulauit ista, ut turno potius consulere in salutis periculo uideretur, quam eundem ipsum a coniunctione filiae reuocare. Ex illo, qui me casus, quae turne sequantur Bella uides, quan-tos primus patiare labores. Coiecturale tenuit argumentum, & illud prosequitur, quod pro uero posset

LIBER
TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER QVINTVS FINIT. INCIPIT SEXTVS.

Deficit expositio principii sexti libri.

Quia cũ ꝑdidiſſet, & quẽ gemeret neſciebat. Cui fidus achates it comes,& paribus curis ueſtigia figit. *Ibat cũ ipſo achates pari cura poſſeſſus. quũ uero irẽt.* Multa iter ſeſe uario ſermone ferebãt, Qué ſociũ exanimũ uates,quod corpus humandũ Diceret. *Tractabãt inter ſe, qs ille eẽt mortuus,uel cuius corpus ſepeliendũ ſibylla præcepiſſet. Quãtũ hic laudatur fides achatæ, & amicitia, quæ paribus curis agebatur,tĩnq; torquebatur, quantũ æneas, ad quẽ ſpãlis luctus, & amiſſio neceſſarii ꝑtinebat.* Atq; illi miſenũ ĩ littore ſicco. *Ideſt in arena littoris ſic ciẽ.n. & udũ littus, ubi pelagus terminatur.* Vt uenere uident idigna morte pereptũ Miſenũ æoliden. *Mox agnouerũt miſenũ iacentẽ, leto miſerabili occiſum. enumerat iã, quæ ĩ illo uiro eſſent dolẽda. miſenũ æolidẽ, inqt, hoc eſt ſanguine optimo genitũ. ecce duo indigna, leti genus, & ſanguinis rõ.* Quo nõ prẹſtãtior alter, Aere ciere uiros,martéq; accẽdere cantu. *Addidit alia. nã in tubæ cantu nullus peritior fuit, nullus uiros ſic accendebat, quũ ueniretur ad cõflictũ. Dixit uiros, qm̃ imbelles & timidi nullius hortationibus cõmouentur. uiros ergo fortes debemus accipe, nõ ad ſexus diſcretionẽ. dixit hæc. conſerit quoq; alia.* Hectoris hic. *inqt*, magni fuerat comes, hectora circũ Et lituo pugnas inſignis obibat,& haſta. *Quũ ſint multi, q alios in furorẽ cõtinent belli, ipſi tñ pugnare nõ poſſint. laudatur in miſeno, qa faciebat cũ uiris, quod ꝑ tubã ipſe dicebat. hectoris, inqt, fuerat comes. ſi cõſideretur hectoris magnitudo, cui iſte fuerat iũctus. intelligetur qualis fuiſſet ẽt miſenus. nã nullus cuiquã comes, aut amicus efficitur. niſi, q fuerit ſtudiorũ affectu nõ diſpari. hectora circũ, & lituo pugnas inſignis obibat, & haſta. quoties cũ hectore ꝓcedebat ad pugnã, & lituo placebat, & haſta inferior nõ fuit, duo officia ſimul exercẽs.* Poſtq̃ illũ uictor uita ſpoliauit achilles, Dardãio æneæ ſeſe fortiſsimus heros Addiderat ſociũ, nõ ĩferiora ſecutus. *plurimũ laudatur miſenus. qa nũquã illi ſocietas, niſi cũ præcipuis fuit. nã poſt hectoris mortẽ, quẽ achilles occidit, ſe addidit æneæ nõ diſpari uirtute, uel factis.* Sed tũ, forte caua dũ ꝑſonat ęquora cõcha Demẽs,& cãtu uocat ĩ certamina diuos, Aemulus exceptũ triton (ſi credere dignũ eſt) Inter ſaxa uirũ ſpumoſa immerſerat unda. *Illo, inquit, tpe. quo cũ ænea fuerat, dũ artẽ ſuã exerceret in littore, & cãtu eius ꝑſonarent caua ſaxorũ. repẽtina demẽtia poſſeſſus deos hõ incertamina credidit ꝓuocãdos, ſed illũ triton exceptũ ut pote æmulus, hoc ẽ ex ꝓuocatiõe aduerſarius, inter ſaxa colliſum dedidit morti, atq; undis ĩmerſit. Licet ſit factũ, ut deos ad cantus hõ ꝓuocaret, & mors ꝓuocãtis extitiſſet. tñ poeta (ſi credere dignũ ẽ) inqt. ut oñderet, ẽt ſe dubitare potuiſſe, exiſtere tantã audaciã, quæ in ſuã pniciẽ diuinũ odiũ cõcitaret, exceptũ dixit, ut ferã uenabulo. quæ dũ ſua feritate plurimũ ſe poſſe arbitratur, ſic ĩcauta ruit ĩ ferrũ, & pœnã ſuæ temeritatis expẽdit.* Ergo oẽs magno circũ clamore fremebãt. *Fremebãt, iqt, q̃ſi iraſcẽtes ĩ nũm, quæ illũ tã neceſſariũ, tã optimũ uirũ, comitẽ regis, ĩdigna morte preſ*

admitti. Mala, inquit, quæ mihi acciderunt & tibi, turne considera. hæc enim iudicabis pœnam esse admissi sceleris, & pro uiolata deorum maiestate supplicium. nec nulla ipsius rei probatio necessaria est, quum omnia subiecta sint oculis tuis, quæ passus sum nosti, quæue ipse adhuc patiaris, intelligis. Bis magna uicti pugna, uix urbe tuemur Spes italas. Si semel esset male pugnatū, daretur hoc euentui, bis pugnatum est & fortiter quidem atq; ut obtineri debuisset uictoria nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem facta nostrorum cædea uertissent. atque utinam malis ipsis uenisset finis, minus autem uigent, ac ut noua & pertinaciter continuata perdurant. sequuntur indefessa miseros, & spem nostram deterius premunt. quid iam speratur prosperi, quum extra urbem perierunt omnia? & uix tueamur, quæ retinemus inclusa. argumentum istiusmodi, qua arte, a tempore, a numero, & ab accidentibus duxit? a tempore sic, ex illo, qui me casus, quæ turne sequantur Bella uides. Cur, inquit, ex illo tempore mala exorta sunt? quo fides est mutata troianis? A numero, toties. ab accidentibus uero asseruit coniecturæ partibus intentionem suam. transit ad ea, quibus mala ipsa comprobet tolerari non posse. Recalent nostro tyberina fluenta Sangine adhuc, campiq; ingentes ossibus albent. Tanta, inquit, strages funerum fuit, ut tyberini fluminis gelidos cursus & magnos etiam nunc cæsorum sanguis tepidos fecerit. Tyberina fluenta inuidiose dixit, quum ingentia essent & gelida uehementer, admixtione tamen humani sanguinis calentis superata tepuerint sanguine troianorum potius quam nostrorum, aut, quod admitti facile potuit, utriusque partis fuisse. Campique ingentes ossibus albent. Eorum scilicet, quorum sanguis apparebat in flumine. omnis miseratio facti non expressa est, nisi quod camporum spatia non angusta sed lata, nec unius campi sed plurimorum, sic una facile humana ossa contexerant, ut nihil nisi album oculis intuentis occurreret. Quo referor toties? quæ mentem insania mutat? Si turno extincto socios sum accire paratus? Cur non incolumi potius certamina tollo? Magna sese commotione animi reprehendit & uera. qua simul turnum terret, & quasi eius commoda se tractare significat. sed ego, inquit, in quas aduocor partes? ut deseram sana consilia, aut quia insania incontrarium ducor, aut trahor. si enim extincto turno paratus sum tenere troianos, cur non hoc ipsum sublata pugnandi crudelitate perficio? ut illius salus maneat, & tua, & luctuosi certaminis non emergat aduersum? adhuc subtilitatem loquendi retinet, nec euidentius uult aperire, quid sentiat: & tamen per ipsam uerborum caliginem potuit uideri, quod dictorum subtilitate tegebatur. illud enim quidquid fuerat, intelligi potius uoluit, quam euidentius nosci. quod si nollet turnus, sibi recedendo consulere, daturus esset latinus ipse malis omnibus finem. quid hoc est, quod fateris æneæ partes cum traditione filiæ secuturum? quæ fuit causa pugnandi? Quid consanguinei rutuli? quid cætera dicet Italia? ad mortem si te (fors dicta refutet) Prodiderim natam & connubia nostra petentem. Adhuc propter uim responsi, quod dictum est, externi uenient generi, perseuerat, ut rutulos affines suos & consanguineos dicat. quid, inquit, consanguinei mei rutuli? quid cæteræ italiæ partes dicent? si te tali certamini commisero, in quo minus spei est & plus timoris. Cæteram italiam de ea parte uidetur dixisse, quæ procul fuit ab ea, qua bellum gerebatur. qui enim præsentes erant, nouerant causam, & nihil secus de latino poterant loqui, quia omnes uno consensu dixerant, solos debere pugnare, qui nuptias lauiniæ perquirebant. si igitur, ait, te permisero solum cum solo pugnare: & ad mortem te, quod fortuna prohibeat, res ipsa perduxerit, quid dicent, qui nesciūt causam, quia prodidi te & affinem & petitorem filiæ meæ? Hic locus nisi cautius pronūtiatus fuerit,

sisset. ergo planctus fuerũt nõ usitati, sed qbus q̃relæ quoq; uiderẽtur admixtæ. Precipue pius æneas Eadẽ cã ẽt pius æneas dolebat, sed plusq̃ cæteri. ex superioribus apparet, qd doluerint oẽs. nam supra dixit de ænea & achate. ꝙ illius non solũ mortẽ, uerũetiam genus leti doluissent. ut uenere, inquit, uident indigna morte peremptum. indigna mors est, quæ non conuenit uiro forti. nullus enim, aut non talis existeret dolor, si in pugna cecidisset. & cãpo. Tũ iussa sibyllæ. Haud mora festinant flentes. Festinandũ fuit, ut iussa sibylla mature & in oĩbus cõplerentur, s. ut curaretur funus, & eius solemnia. Arãq; sepulchri Congerere arboribus, coeloq; educere certant. Maiorẽ de ipsis diligentiã, ac laborẽ exigebat meritũ mortui. præter questus enim ac fletus, maturabant funeri necessaria. Properabant igitur arã non saxis struere, sed arboribus. ut ipa esset & sepulchrũ, in tantũ autem roboribus congestis eam erigere nitebantur, ut cælũ tãgere potuisset, ultra modum aliquid exhiberi mortuo meritum in uita quæsitũ, non alia necessitas facit. hoc agebatur in miseni causa, quem amicum fuisse hectoris dixit, & æneæ posterius. ut uirium cõtemplatio & meritum monstraretur. cæterum & modicis lignis nec in tantũ tumulũ structis, funus eius cõsumi poterat. Itur in antiquã siluam. Iccirco dixit antiquã, quia dicturus ẽ arbores illic fuisse ingentes & magnas. quas solitudo nutrierat, & multorũ prolixitas seculorũ. Dicit cãm, ꝓpter quam nullus illic habuit accessũ. Stabula, iqt, alta ferarũ. Significando alta stabula, ostendit illic feras cõmorari cõsueuisse maiores. quarũ metus arceret incolas, ne hãc ꝑꝑ abscindenda ligna conscenderent. Quantũ troiani laudantur, qui nõ timuerunt euertere stabula alta ferarũ? Quod aũt dixit, Itur in antiquam siluã, & hic ait, stabula alta ferarũ. cõtinua intelligi uoluit, stabula habuisse, in quibus congestæ feræ cõmanerent potioris formę. ut stabulis nostris redacta in unum animalia simplicia colliguntur. appellatione, & ad locũ ostẽdit, de qualibus loqueretur. cæterũ cubilia diceret, si minores significare uoluisset. Procũbunt piceæ. Ecce unũ genus ligni fouendo incẽdio necessarium. habet. n. quendã succũ, quo nutriat flammã. Sonat icta securibus ilex. Ecce unũ genus ligni siluestris. Fraxineæq; trabes. Vt fuerant integræ, uoluebantur. Cuneis & fixile robur Scinditur. Lignũ, quod robur appellatur, eius est naturæ. ut scindi facilius possit. Aduoluunt ingẽtes montibus ornos. Ornos, quoq; robora fixilia. quæ ꝑꝑ effectũ rei, troiani deiiciebãt. Proluere est, ut quod stat, ꝓrro uoluatur, idest cadat. Nec non æneas opera inter talia. Talia hoc est quæ ꝑtinẽt ad amici funus. Primus Hortatur socios, paribusq; accingitur armis. Duplex curabat officium, ut omniũ esset hortator, & operũ particeps. Arma dixit paria, qualia alii gestabant. qui cedebant arbores, uel iã cæsas scindebant cuneis. Potest & sic, ut nõ iã uerba essent hortamẽta, sed facta. quis. n. nõ faceret, quod faciebat & rex? Prouocabat hũc amici memoria, & suadendi necessitas potens. Multũ qppe accedit ad affectũ expediendæ rei, si operã suã quũ aliqd laboriosum geritur, rex ipse cõiungat. Atq; hæc ipse suo tristi cũ corde uolutat, Aspectans siluam immensam. Licet esset tristis, qm̃ cã funeris gerebatur, & eius expeditio iã fuerat certa, cœperat cogitare, quæ ad inuentionẽ rami pertinebãt. uoluebat igitur hæc, & cũ corde suo, quasi cũ secũda ꝑsona cõsiderans, imensam latitudinẽ siluæ. Et sic ore precatur. In prece sua ostendit cogitationes suas, quas tacitus secũq; tractauerat. auxilio quippę diuino sciebat, opus esse. ut iueniretur i tãta ꝓlixitate siluę arbor. quæ portaret aureũ ramũ. ubi igitur eius defecit ĩtentio & tractatus æstuantis, & eum cõfudit i imensũ cõfusa latitudo, ꝓlixitasq; siluarũ. his ꝓcatus est uerbis. ut diuino adiutus auxilio desideratam speciem posset reperire. Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus Ostendat nemore in tanto. Quando, inquit, inueniẽdo ramo aureo in tanto nemore difficultas obsistit, utinã ultro se nobis ostenderet. Quando omnia uere Heu nimium de te uates misene locuta est. Necesse est. n. etiã de ramo uera esse di

intellectum integrum non dabit. latinis enim ubi neceßitatem passus est nominandi triste illud, quod in turno metuebat, ne omen afferret pugnaturo, interposuit, fors dicta refutet, ut quod dicturus fuerat de morte turni, nec audiret fortuna nec faceret. ergo quum pronuntiamus, sic debemus distinguere. quid consanguinei rutuli? quid cætera dicet italia? si te pe tentem natam & nostra connubia ad mortem prodiderim? fors dicta refutet, hoc est fors dicta refutet, quod est in usu uulgi, quod non faciat deus. nam triste aliquid nominaturi optant primo, ne accidat, ne omen afferre uideantur. Optimo uerbo usus est, prodiderim. quippe ostendere uoluit non uno genere fieri proditionem. quapropter definit, quid sit prodere. non enim reuera ille solus est proditor, qui auro uendit at patriam aut exercitum decipit, aut necandum hostibus aliqua fraude transcribit. Proditor etiam ille est, inquit, qui furentem patitur ire in mortem, neque eum reuocat ad salutem. quo magis latinus reum se apud suos detineri posse asserebat, si affinem suum eundemque filiæ petitorem imparem satis propositis conditionibus implicaret. Ergo fors dicta refutet, et prodiderim, ostendendæ beniuolentiæ causa sunt posita: ut quod latinus dicebat aduersum, id non optantis animo, sed monentis protulisse uideretur atque eo genere, ut dictum est, demonstraret beneuolentiam suam, quum casum mortis luctuosum ac tristem etiam in ipso dicto se doceret horrere: proinde, fors dicta refutet, ut fortuna non admitteret, & recusaret omen dicti: quo latinus licet occulte, turni nominauerat mortem. hoc & terentius in andria posuit aliis uerbis expressum. Ait enim, si eueniat, quam dii prohibeant, discesßio prius optauit, ne accideret, & sic protulit, quam optabat, ne fieret. Respice res bello uarias. Respice, & ad animum & ad oculos pertinet: sed hic ad animum solum, ut uarios casus belli animo consideraret, & cederet. Miserere parentis Longæui, quem nunc moestum patria arde a longe Diuidit. Miserere, inquit, patris tui, ne quum se aduerterit orbatum in senectute, perindeq; sine te tutum esse non posse, ipse quoq; de fatis ultimis cogitet. Miserere, inquit, ne decipias patrem, ne decipias senem, hoc ipsum miserere, quod optimi patris dictum est? nouerat quippe ex casibus orbitatis suę, quid mali esset, perdere filios presertim iuuenes senem, quos iam non posset in aliis reparare. quem nunc mœstum patria ardea longe diuidit. Mortem, inquit, tuā quam grauiter laturus sit, ex eo conie cta, qui quod incolumis abes ab eoq; longe discretus es, quo animo non potes ferre. Haud quaquam dictis uiolentia turni Flectitur, exuperat magis, accrescitq; medendo. Loquebatur latinus, sed animus turni non tantum non frangebatur persuasione commoda, uerumetiam quasi quibusdam stimulis urgebatur in furiam, potius medicina loquentis quam reuocatus ab intentione sua. fiebat quippe, ut ille commotione deterior, ut solet, non proficiente medicorum opera, iret in deterius, quod dolet, aut sæuit. Vt primum fari potuit, sic institit ore. Vt fari potuit, hoc est non quando uoluit sed quando potuit. quia expectabat latinum, ut quæ dicebat, loquendi fine concluderet. dicendo quando, potuit loqui, tunc locutus est: etiam illud accipi potest, turnum etiam ante latini dicta rumpere noluisse: sed hæc, quum inuitus acciparet, tolerasse silentio propter personę reuerentiam. Quam pro me curā geris, hanc precor optime pro me Deponas, Letumq; sinas pro laude pacisci. Facis, inquit, quod bonus consultor & egregius parens, ut feras pro me, quem diligis, curam. melius tamen pro me facies, si eiusmodi sollicitudinem deponas. ecce & ipse subtilis est. nam quia dictis eius, qui totum habuit in potestate, apertius resistere non poterat, utitur suadentis & deprecantis officio, definiens quid sit utile. ait igitur, utile esse arbitraris, ut uiuam meam mortem omni cautela formidans. sine me optime pater subire, quod metuis. Præstabat quippe

cta. quũ de tuo casu misene nimiũ miserande, uera locuta est uates. Vix ea fatus erat. Ita hæc dixit, & tñ aliquẽ iplorauerat deũ. Quippe hoc solũ protulerat, ut optare uideretur potius, ꝙ̃ rogare præuenit materna miseratio euntẽ in preces, & quod desiderabat, ostẽdit. Geminæ cũ forte columbæ. Ipsa sub ora uiri coelo uenere uolantes, Et uiridi sedere solo. Quia columbæ fuerũt, quia duæ, quia sub eius oculis trãsierũt, quia sederũt in solo hærboso & iocundo, intellexit æneas in materno signo omen esse inueniendi rami substantiã. uenietes. n. de cælo aperte monstrabant non alios se ferre nisi eius expeditionẽ rei de qua cogitabatur in præsenti. Tum maximus heros. Laus ista non ad corporis bona, sed ad animi uirtutes pertinet. uigilantia enim mentis, & astutia. qua æneas pollebat, intellexit angustias suas materno remedio subleuatas, & illas aues expeditionẽ rebus necessariis ferre. hoc est, quod ait. Maternas agnoscit aues, lætusq; precatur. Quod, inquit, maternas agnoscit aues. his cœperat lætus hortari. Este duces, o siqua uia est. Bene de uia, quæ ad ramum duceret, dubitauit. stabat. n. in silua, cuius densitas uniuersa cõcluserat. Vox inquit uiã mõstrate si ulla est. Cursumq; per auras Dirigite in lucos, ubi pinguem diues opaca Ramus humum. Vos enim potestis difficilia superare, quas auræ portant, & siluarum impedimentis leues pennæ suspendunt. uos illo uiã dirigite, ubi diues humũ opacat ramus. locũ in quo esse cõmeruit. Tuq; o dubiis ne defice rebus Diua parens. Et tu mater ne desere filium, eum uel maxime, quem incerta confodiunt. o, posuit, quum loqueretur cum columbis. O, quum preces torsisset ad matrem. Illic enim ponitur, ubi simplex hortatio est, & blanda. Sic effatus uestigia pressit, Obseruans, quæ signa ferant, quo tendere pergant. Præter aduentum enim quo spem maximam columbæ pollicebãtur, etiã sedentes aliquid poterant, & motibus propriis nuntiare. quod ipsum quia æneas nouerat posse prouenire, obseruabat tacitus uestigiis fixis, ut sciret, quæ essent habituræ indicia futurorum. Pascentes illæ tantum prodire uolando, Quantum acie possent oculi seruare sequentum. Prodierunt, inquit uolando, prodierunt, pedum significat gressum. uolãdi aũt partes ad alas pertinent. si sic intelligamus nõ cohæret, uoletur pedibus, aut alis ãbuletur. sed nõ ipse est intellectus. uola. n. dicitur media pars manus, & plãtæ. quæ faciebat colũbas uolare. hoc ẽ ãbulare ꝑ uolã. unde & inuolare dicimus, quũ aliqd furtim uola manus subtrahitur. & inuolare rursũ, quũ uiolẽtæ manus in aliquẽ diriguntur. sicuti terentius ait. In faciẽ inuolẽ uenefico. ecce & hic uolare, posuit pãbulare. cæterũ ubi pẽnarũ uolatũ dicere uoluit, iqt uenere uolãtes Nullus. n. s. ñ alto adminiculo põt de cælo descẽdere. Ac ne huius rei remaneret ĩcertũ, ĩfra ostẽdit apertius, qd hoc loco significet uolãdo. Quũ. n. tm̃ issent pedibus, quãtũ obseruantis oculi seq potuissent. Inde, iqt, ubi uenere ad fauces graueolẽtis auerni, Tollũt se celeres, liquidũq; ꝑ aera lapsæ Sedibus optatis geminæ sup arbore sidũt. Patefactũ ẽ, de quo potuit dubitari. dicẽdo. n. tollũt sceleres ne grauẽ odorẽ auerni paterentur, & addẽdo, liqdũq; per aera lapsæ. ut factũ ẽ, oblatæ arboris destinata cõtingeret. sederunt igitur colũbæ geminæ super arbore gemina. ipsã. n. significabãt numero duplici, quæ frondẽ duplicẽ materiãq; portabãt. mox igitur, ut super eã sederũt. Discolor ũde auri ꝑ ramos aura refulsit. Statim, iqt, ex ea quæ uiridis fuit, aliud genus coloris effulsit, & quod magno desiderio q̃rebatur, iuẽtũ est. Ingreditur descriptionẽ, qua illius rami similitudinẽ mõstret, uel colorẽ. Quale solet siluis brumali frigore uiscũ Frõde uirere noua, quod nõ sua seminat arbos, Et croceo foetu teretes circũdare trũcos. Talis erat species auri frõdẽtis opaca Ilice, sic leni crepitabat bractea uẽto. Quẽadmodũ, iqt, hyemali frigore emergẽtibus frõdibus nouis solẽt arborũ trũci uisco fluẽte perfundi, & colorẽ croceũ demõstrare, talis

de campo referri mortuum, quam ipsam cædendo maculare uirtutem. quod, ait, optime, & postea patrem appellauit, loqui uoluit, ut gener. quod dixit sine me, personam suam ut inferioris impleuit, ut siquid esset in ea causa faciendum, fieret expositoris arbitrio. Occurrit his generibus illi parti, quæ grauior fuit, quam ad obtinendum latinus tenuerat, & profuturum asseruit, quod ille putabat aduersum. Incipit alterius lateris inferre tractatum. Et nos tela pater, ferrumq; haud debile dextra Spargimus, & nostro sequitur de uulnere sanguis. Non solius hostis, inquit, acutum est ferrum. nec solus ille nouit ferire congressu: Tela sunt, quę etiã ipsi portamus: tela, quę gerimus. quę quum sint satis apta certamini, tunc magis hostibus inimica, quum forti destinatione patiuntur. dextra mea tantum in certaminibus urget, ut spargat tela: Spargere ostentationis est, quasi simul multa iactare, & simul quamplurimos sternere: nouimus sic hostem petere, ut ictum nostrum plaga sequatur & sanguis. hoc dicto illud cupit adstruere, q̃ toties feriat, quoties miserit ferrum, ne aliquando frustretur, sed semper quem prosternat, inueniat. Nostro, ait, uulnere non sui corporis sed hostilis, hoc est ad uulnera, quæ fecerit dextera mea. Longe illi dea mater erit, & quæ nube fugacẽ Fœminea tegat & uanis sese occulat umbris: Quẽ, inquit, timebo qui tunc tutus est, quum ingenio matris & muliebri inuentione defenditur obtenta scilicet in nubes & subsidio tenebrarum tantum in manus meas ille perueniat negabit impelli uirtus mea opera matris & cunctarum fraudum ludibriosa commenta. At regina noua pugnæ conterrita sorte. Nouam dixit ipsi amatæ non incognitam omnibus, & quasi nunquam in aliis certaminibus uisam: sortem accipere debemus genus conditionemq; pugnandi. quum igitur regina dispositionem futuri certaminis latini & turni tractatibus accepisset, omni dispositione permota. Flebat, & ardentem generum moritura tenebat. Præcedentibus uocem lachrymis retinere generum nitebatur ardentem, & incendium iuuenis fletus ubertate restringere. Moritura, inquit, agebat communem causam, & coniunctum cum suo periculum depellere cupiebat. decreuerat quippe illum euentum certaminis sequi, qui excepisset & turnum. Turne per has ego te lachrymas, per siquis amatæ Tangit honos animum. Habent singula uirtutem suam commemorationem primo nominis nonnullum ueri amoris monstrat affectum. Per has lachrymas, non referentis est uox, sed demonstrantis. maior quippe oculorum, q̃ auriũ fides est. Cęterum si dolorem mentis assereret, quum in occulto est, dubitare de ea posset, remaneret incertus. Lachrymæ uero doloris nuntiæ, doloris iudices, doloris testes, & tunc maxime certiores, quum uocem ac uerba præueniunt. Lachrymæ probant, quid geratur interius, & ostendunt cordis animiq; tormenta. Ego, inquit, te, hoc est ego, quæ te plurimis prætuli ego, quæ te ut prima generum, ut dixit, te optimum, te dignum filię uirum si animi tui reciprocam mereor uicem, admitte, quid dicam. Spes tu nunc una senectæ, Tu requies miseræ. Tu idem una spes miseræ senectutis meæ tu singularis requies: nec est alia præter te. Decus imperiumq; latini Te penes, in te omnis domus inclinata recumbit. Ornamentum nostri nominis & generis tu es: in te omne pondus nostræ posteritatis incumbit. hoc ideo, quia quod inclinatum est, in auxilio sustinetur alterius mox cadet, si subtrahatur, quod fertur & regitur. ergo cauebat hæc, ne cum turno caderet quod non sine adminiculo eius poterat perdurare. Hæc dicendo ostendit, se illud suasuram, ne se singulari pugnæ committere, atque ut hoc melius comprobaret, puro affectu descendere, causę turni suã quoq; cõiunxit, dicẽs. Vnum oro desiste manũ cõmittere teucris. Vnum scilicet quod fuerat solum, & in quo omnis securitas fuit. ecce cautior latino mulier, apud quam maior fuerat metus. nã quũ id ageretur, ne solus turnus cũ solo ęnea pugnaret, hęc

erat species auri frõdētis. *cũ admiratione positũ ẽ, auri frõdētis opaca ilice. miraculũ. n. fuit ex arbore ilicis, hoc est ex ligno, durißimum ramum aureum cũ aureis frõdibus extitisse.* Corripit extẽplo æneas. *Propter romouendam narrandi prolixitatem, non dixit, quomodo æneas ad ipsam arborem uideatur perrexisse. quum uolantes columbæ uix illo peruenissent propter auerni grauem olorem. nos tamen, quod breuiandæ narrationis causa poeta prætermisit, intelligere possumus, quæsisse æneam aliam uiam, & peruenisse, ut inuentum seminus offerret. statim igitur æneas hũc ramum corripuit, utpote diu desideratum.* Auidusq; refringit Cunctantem. *Et cum ramus ipse auiditatem properantis retardaret. hunc tamen æneas uicit.* Et uatis portat sub tecta sibyllæ. *Nuntiaturus completa omnia, portauit ipsum ramum sub uatis tecta.* Nec minus interea misenum in littore teucri Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant. *Rediit ad ea, unde recesserat. & completis in causa rami partibus, ad miseni exequias reuolutus est, ne tamen ea ipsa obstarent curantibus sepulturam, nihilominus troiani misenum flebant, & cineri ingrato suprema ferebant. Cum nondum arsisset, sed mox esset arsurus, recte defuncti corpus cinerem dixit, quia hæc agebantur, ut in cinerem uerteretur.* Principio pinguem tedis, & robore secto, Ingentem struxere pyram. *Hæc primum admouerunt, quae non solum pyram struerent, uerumetiam facilius arderent, & alia quoq; accendere potuissent.* Cui frondibus atris Intexunt latera. *Sunt enim genera lignorum, quæ mortuorum solemnitati conueniant.* Et ferales ante cupressos Constituunt. *Cupressus quoq; luctibus congruit.* Decorantq; super fulgentibus armis. *Virorum enim fortium cum ipsis funeribus arma apud ueteres consumebantur: nec solum hæc, sed cætera, quæ habuissent carißima.* Pars calidos latices & ahena undantia flammis Expediunt. *Pars aliqua hominum aquam calidam procurabant. hoc genere locutionis multis locis usus est poeta. exquisita enim grauior est, q̃ simplex.* Corpusq; lauant frigentis, & ungunt. *Hæc fuit causa calidæ aquæ expediendæ, ut frigens corpus, hoc est frigidum aqua calida lauaretur. ungebatur autem quo celerius arderet.* Fit gemitus. *Gemitus fit omnis ut fieri solet, quum ad supremum mortui peruenitur obsequiũ.* Tum membra toro defleta reponunt. *Membra, propter quae tantas effuderant lachrymas, toro cum ipsis arsuro posuerunt. torum dixit stratum, quod fuit in pheretro.* Purpureasq; super uestes uelamina nota Coniiciunt. *Vult ostendere pretium uestium, quę propter defuncti meritum dabantur incendio. illarum uestium commemorationem fecit, quæ ex eo amauisse probatur, quia frequentius his usus est, & inde notæ omnibus fuerant. debuit ergo, & in morte his uelari, quas dilectas cum uiueret, habuit. sic fecit, & dido. nam exuuias, quarum tenebatur affectu, imposuit proprio rogo: & has ipsa secum consumpsit, ipsaq; sibi ultro funereum procurauit obsequium: quæ salutis suæ tempus abrupit.* Pars ingenti subiere pheretro, Triste ministerium. *Ferendi quippe funeris ministerium luctuosum est, & eo magis in miseni obsequio, ubi nullus erat, qui non doleret. adhuc enim extrarios adhiberi conuenerat: sed illic, ubi possunt reperiri.* Et subiectam more parentum Auersi tenuere facem. *Prisci enim quum ignem rogis inferebant, non sub oculis suis propter pellendum doloris augumentum, sed a tergo suo, ut dicitur, faces apponebant.* Congesta cremantur Thurea dona, dapes, fuso crateres oliuo. *Meritum mortui in specierum flagrantia probabatur, & cum non dicitur, tantum thuris, quantum solet, plus potest sentiri, q̃ constabat impensum. proinde thus, inquit, congestum, hoc est copiosum, traditum flammis ardebat; & oleum non paulatim, sed semel cadis infusum incendia ipsa cumulabat.* Postquam collapsi cineres, & flamma quieuit Relli/

dicebat, cum teucris omnibus non esse certandum. Qui te cunque manent isto certamine casus, Et me turne manent. *Ne funestum aliquid nominaret, aut triste, generaliter dixit, quicunq; casus subnexuit tamen, quid metueret. ait enim.* Simul inuisa relinquam Lumina, nec generum æneam captiua uidebo. *Ecce turni metuit mortem. nam quomodo posset æneam uidere generum, nisi turnum primo uidisset extinctum?* Accepit uocem lachrymis lauinia matris Flagrantes perfusa genas. *Lauinia, inquit, uocem matris lachrymantis accepit, & uirginalis uerecundiæ signa ipsius uultus sui permutatione monstrauit. nouerat enim propter se illa omnia geri, & sponsione media mortis duos perniciosa obstinatione contendere.* Cui plurimus ignem Subiecit rubor, & calefacta per ora cucurrit. *Calor enim plurimus concitat ruborem in uultu, & frigus facit e diuerso pallorem.* Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro Siquis ebur, mixta ue rubent ubi lilia multa Alba rosa, tales uirgo dabat ore colores. *Per admirabilem parabolam lauiniæ uultus ostenditur. Talis enim fuit, qualis est ebur, quod uatura candidum ostro constratum grata uarietate distinguitur: aut quum alba lilia rosarum rubori miscentur.* Illum turbat amor, figitq; in uirgine uultus, Ardet in arma magis, paucisque affatur amatam. *Cui suadebatur, ne se committeret pugnæ uidendo materiam calamitatis suæ magis magisque inflammatus est. Agitabatur enim amore uirginis & aspectu diuturno: nec tam uerbis a certamine poterat reuocari: sed magis impellebatur in pugnam: utpote qui obstrusis auribus uirginis in contrariam partem trahebatur, respondit. qui enim tanti mali necessitate raptabatur in bellum, & proposita conditione in campum cogebatur exire, non debuit plurimis loqui.* Ne quæso, ne me lachrymis, ne me omine tanto Prosequere in duri certamina martis euntem O mater. *Quæ salutem meam incolumem cupis, & manibus prosperis hortari debes in bella pergentē. quid enim illic geritur, triste est, & non debet omnibus quoq; tristioribus onerari, fundis lachrymas, & lugentis specie prosequeris pugnaturum. non conueniunt ista nostrę personæ uel temporiꝫ: læta debent occurrere oculis meis, ut lætū possis uidere redeuntē. multū premūt humanos actus, si dura sint omina. multum uero subleuant, si fuerint læta.* Neq; enim turno mora libera mortis. *Sic ante euentum pugnę lachrymas fundis, quasi sit libera potestas aduersis. non est mater liberum uiuere, non est liberum mori.* Nuntius hæc idmon phrygio mea dicta tyranno Haud placitura refer. *Tantum sibi arrogauit, ut prior mandaret, & prior certamen indiceret, atque hoc ipsum cum superbia sua & cum iniuria melior, dicens phrygium, quia sic superius dixit, desertorem asiæ, dicens etiam, quod non esset æneæ placiturum, ut soli pugnarent.* Quum primum crastina cœlo Puniceis inuecta rotis aurora rubebit, Non teucros agat in rutulos, teucrum arma quiescant, Et rutuli nostro dirimamus sanguine bellum. Illo quæratur coniux lauinia cāpo. *Quum dies, inquit, cœperit exoriri, & adhuc rubebit aurora, ueniat solus ad campum, non ducat in rutulos quenquā, conquiescat omnis exercitus, atq; omnibus initio constitutis noster sanguis afferat cunctis certamini bus finē: & qui uxorem lauiniam cupit, illo eam requirat in campo.* Hæc ubi dicta dedit, rapidusq; in tecta recessit, Poscit equos gauderq; tuens ante ora frementes, Pilumno quos ipsa decus dedit orithya. *Ubi hæc dixit, & ingressus est domum, produci equos iussit. quod autem illos uidit frementes, gratulatus est. arbitrabatur enim ex eorum fremitu omē optimum pugnę, cui fuerant necessarii. hos equos ad ornatum orithya dederat pilūno auo eiusdē turni.* Qui candore niues anteirent, cursibus auras. *Anteirent commune est positum, &*

quias uino, & bibulam lauere fauillam. *Ubi consumptis membris recessit flamma & totum in cineres uersum est, quod ardebat, uino ablutum est quod fuerat colligendum.* Ossaq; lecta. *Lecta ex cineribus lignorum, & carnis.* Cado texit chorineus aheno. *In cadum æneum chorineus coniecit, & texit. Reliquias, ossa dixit, quae non consumpserant flammę. hęc enim sola sepulchro condi consueuerunt.* Idem ter socios pura circuntulit unda, Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ Lustrauitq; uiros, dixitq; nouissima uerba. *Quoniam supra dixit, totamq; incestat funere classem. hic expiationem omnium purgationemq; describit. quæ fit eo ritu, quo chorineum fecisse asseruit. scilicet ut uniuersi, qui obsequiis interfuerunt, aqua pura & felicis oliuę frondibus spargerentur. Hęc fuit lustratio omnis, & expiatio hominum scilicet, & domorum.* At pius æneas ingenti mole sepulchrum Imponit suaq; arma uiro, remumq;, tubamq;. *Quę superius dicta sunt, alii compleuerant. dicit nunc, quid æneas ipse curauerit perficiendum. pius, inquit, æneas. hoc loco bene posuit pium, quoniam comiti ac familiari suo condebat memoriam. ait ingenti mole ponit, sepulchrū ædificat. quod, ut magna mole consurgeret, contemplatio faciebat miseni meritorum, quæ in uita quæsierat. cæterum mortuos supradixit nihil sentire, quum diceret, cineri ingrato suprema ferebant. quia nihil sentiunt, perindeq; nec uicem reddunt, recte mortui dicuntur ingrati. ergo æneas animo suo satis faciens, constituebat ingens sepulcrum, quod faciebat non tantum, ut ossa contegeret. uerumetiam, ut opus illud seculis omnibus perduraret. Arma autem eius, & æris insignia, non immerito addebat. opportuit enim ea cum ipso constitui, per quæ in uita floruit. & hectori primum, dehinc æneę ipsi adhærere, & commendari commeruit:* Dixit, *quid fieret: dicit nunc, quo loco.* Monte, *inquit*, sub aereo qui nunc misenus ab illo Dicitur. *Sub aereo, ait, monte. hoc nomen apud ueteres fuit montis. sed quia uirgilii temporibus aliter appellabatur, breuitate mirifica & superiori tempori & præsenti respondit, ut instrueret nescientes, & doceret commutationem nominis cucurrisse, ut misenus diceretur ex miseni nomine. qui dicebatur aereus.* Aeternumq; tenet per secula nomen. *Tantum illius uiri meritum ualuit, licet mortui. tantumq; eius autoritas potuit, quot hoc uoluit seruari, ut seculis omnibus misenus manserit, & hoc nomine uocitetur a posteris. Aereum montem, pleriq; non nomen eius fuisse arbitrantur, sed quot sit altissimus & hoc magis tetigisse uirgilium. sed non hoc positum est. nam qui dixit, qui nunc misenus, dicere ostendit a ueteribus aereum nuncupatum. nam, quæ esset miseni gloria, aut unde sciretur ipsum positum, si non illi monti superiori cæteris uocabulo miseni nomen esset appositum.* His actis, propere exequitur præcepta sibyllæ. *Totum propterea asseritur fecisse id, quod illum aut uisio patris impleret, aut misenus inuentus urgeret. Descriptio adiicitur aditus ad inferna tendentis.* Spelunca alta fuit, uastoq; immanis hiatu. *Spelunca fuit alta. hanc ingens hiatus terræ naturaliter profundam fecerat. scrupea, hoc est saxosis lateribus, atq; asperis. non enim illam ars procurauerat, aut hominis manus.* Tuta lacu nigro, nemorumq; tenebris. *Hęc quoniam semper patet, ne ad eam cuipiam sit facilis accessus, pro muro habet lacum, ex undis autem horrentibus & tetris, & multorum arborum tenebris, satis fuerat occulta.* Quam super haud ullæ poterant impune uolantes Tendere iter pennis. *Super hanc nullæ uolucres poterant sine pœna transire. illic enim moriebantur. dicit causam.* Talis sese halitus atris Faucibus effundens supera ad conuexa ferebat. Unde locū graii dixerunt nomine aornon. *Quantum momenti auibus fuerat necessarium, ut transire incolumes possent, si tanta uis exhalabat ex illis faucibus, ut illic puncto temporis etiam citi uolatus superarentur?*

colori quippe respondet & cursui. ut sit anteibant illi niues candore, anteibant cursibus uentos. Circunstant properi aurigæ, manibusque lacessunt Pectora plausa cauis. *Circumdederant eos ministri sui, & ueluti quibusdam uerberibus futurum certamen sentientibus denuntiabant. Caua enim manus non dolorem facit: sed excitat certaturum.* Et colla comantia pectunt. *Norunt etiam equi, quid futurum sit, cum eriguntur hortatibus, aut componuntur, ut placeant.* Ipse dehinc auro squalentem, alboque orichalco Circundat loricam humeris. *Illa equis fiebant, ipse quoque sumebat munimenta corporis sui, & primum quidem humeros suos lorica circundabat: quæ auro & orichalco fuit splendida.* Simul aptat habendo. *Vt bene haberi posset & ferri: aptat hanc diligenter.* Ensemque, clypeumque, & rubræ cornua cristæ. *Ad hæc quoque pertinet, quod dixit, simul aptat habendo. quod enim bene portatur, & apte fertur, gestantem releuat, quia leuis redditur.* Ensem quem dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat, & stygia candentem tinxerat unda. *Laudauit equos ex occasione illius, qui dederat pilumno. Laudat & gladium, quia illum uulcanus suis manibus eidem fecerat pilumno. & stygia candentem tinxerat unda. Consecrationem quandam ensis ostendere uoluit factam, quia stygia unda fuerat tinctus, ut quasi inuictus haberetur, & quencunque uulnerasset, celerius interiret. simul etiam docuit certis necessariam partem. nam modus est certus, quo candens ferrum aquæ frigidæ mergitur, ut ex utroque temperatum nec desiliat satis durum, nec rursum inefficax fiat, si plurimum fuerit molle.* Exin. *Hoc est exinde.* Quæ in mediis ingenti annixa columna Aedibus adstabat, ualidam ui corripit hastam. *Et hastam laudat, & magnitudinem suam, & turnum qui hanc poterat uirtutis tractare substantia. hasta laudatur, quia tam magna fuit, ut ingentis columnæ adminiculis stare posset, & regi, quod fit, ne curuatæ hastæ usum necessarium perdant. hanc, licet esse pro sua magnitudine ponderosa, rapuit turnus. Tanti etiam ipse roboris fuit, ut illam non tolleret, sed corriperet. Corripere est aliquid sine conatu ac difficultate comprehendere. hanc igitur aliis grauem & satis onerosam turnus rapuit pro leui rediturus ad laudem hastæ, & quod de ea minus dixerat, complet.* Actoris, *inquit,* aurunci spolium. *Occiso actori aurunco fuerat detracta digna scilicet, quæ reportatam de fortissimo uiro uictoriam testaretur.* Quassatque trementem Vociferans. *Hanc frequentius commouens his allocutus est turnus uoce scilicet clara, quia multis animi necessitatibus fuerat excitatus. Trementem proprie dixit. quicquid enim longum est non secundum longitudinem ualidum tremit, quum fuerit motum.* Nunc o nunquam frustrata uocatus Hasta meos. *Hasta, inquit, fortis, hasta omnis boni, quam quoties inuocaui, sensi commodam, & cum qua superior remeaui de campo.* Nunc tẽpus adest. *Quum grauior hostis occurrit, & dura pugnandi conditio: nunc adest tempus, ut ultra solitum morem fauorem tuę uirtutis & felicitatis ostendas.* Te maximus actor, Te turni nunc dextra gerit. *Nec prioris domini meritum te deprimere conuenit, nec præsentis. non, inquit, ceciderunt merita tua: nec post illius actoris maximi excessum te portat inferior. subiicitur petitionis modus.* Da sternere corpus, Loricamque manu ualida lacerare reuulsam Semiuiri phrygis, & foedare in puluere crines Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes. *Colligit petitionis summam in eas asserens difficile non esse, quod postulabat. fecit autem hoc, ut pote qui fuerat. cæterum hasta uerba eius nec sentire poterat, nec audire: usus est tamen suasoris partibus dicens, quid cuperet prouenire, Præsta, inquit, ut sternamus hostem nec me/*

nec has iuuabat, si peterent altum. ad cælum enim usq; perueniebat, quicquid lacus teter, & hiatus speluncę ructabat. Quattuor hic primum nigrantes terga iuuencos Constituit, frontiq; inuergit uina sacerdos. Et summas carpens media inter cornua setas, Ignibus imponit sacris libamina prima, Voce uocans hecaten, coeloq; hereboq; potentem. *Contra detestandos speluncæ ipsius hiatus, uates sibylla sacrificiorum remedia procurabat. si enim aues uolantes per altitudinem cæli citæ transire non poterant. quid homo efficeret per ipsas fauces, & lacum teterrimum transiturus: tardo utiq; gressu super tenebras & loca incognita.* Quattuor ergo iuuencos *admouit nigros, & numerum, & colorem intelligere debemus, ad ritum pertinuisse sacrorum. frontiq; inuergit uina sacerdos. & tollit setas, ex his, quas inter cornua habebant, & ignibus sacris imponit. hoc quoq; intelligere debemus factum ratione sacrificandi: hęc erãt prima libamina.* Supponunt alii cultros. *Hoc est boues occidunt.* Tepidumq; cruorem Suscipiunt pateris. *Ne consecratus sanguis funderetur in terram, nunc pateris suscipiebant.* Ipse atri uelleris agnam Aeneas matri eumenidum magnæq; sorori Ense ferit, sterilemq; tibi proserpina uaccam. *Aeneam, ꝙ esset deorum cultor, non latebat, quid etiam ipse iuxta deos inferos deberet efficere. deniq; agnam mactauit nigri uelleris, & sterilem uaccam. totum enim nigrum deputatur inferis, & sterile animal. quod dicitur ideo infæcundum mactari, ꝙ ab inferis nihil posit exoriri.* Atri uelleris agnam: *quattuor simul uoluit demonstrare, colorem, genus animalis, cum primo intactum: sic in duodecimo ait, Intonsamq; bidentem Attulit, admouitq; pecus flagrantibus aris, ut ostenderet tale animal sacrificiis esse necessarium, ꝙ primam lanam gestet, ac per hoc nunꝗ̃ sit attonsum, & sit a uenereis rebus immune.* Tum stygio regi nocturnas inchoat aras, Et solida imponit taurorum uiscera flammis. *Ipsi regi inferorum nocturna sacrificia instituit exhiberi. nam etiam hoc tempus, quod tenebrosum est, inferis conuenit. ꝙ autem solida taurorum corpora imposuit, aut obsequii pleni fuit aut moris, aliqua sacrorum lege definita. oleum uero non dubitatur iccirco infusum, ut aris imposita facilius exurerentur. omnis uero ista descriptio ostendit, qua morte, uel quibus, aut qualibus, & quantis animalibus cæsis inferorum numinum fauor posit acquiri.* Ecce autem. *Vbicunq; ponitur ecce autem, aliquid necesse est sequi, quod metum afferat, uel admirationem.* Primi sub lumina solis. *Ne incertum esset, quod significaret sub lumina solis, addidit ortus, ut apertam significationem horę uel temporis demonstraret. potest enim esse lumen solis etiam horis aliis, quibus dicitur dies.* Sub pedibus mugire solum. *Mugire cæperat subiecta pedibus terra.* Et iuga coepta moueri Siluarum, uisæq; canes ululare per umbrã. *Hęc fiebant per umbram, prope tamen sub solis exortum. Existebant, inquit, miracula omnia, quum deę triuię prope uideretur aduentus, mouebantur & iuga siluarum, mugitus sub pedibus exortus hominum aures tangebat, & mentem. canes per umbram ululatus dabant. per umbram ad omnia pertinet, quæ descripsit, licet semel sit positum. His animaduersis sibylla intellexit ipsam uenire inferorum principem. & sic locuta est.* Aduentante dea, procul o procul este profani, Conclamat uates. *Quid sibi uelit duplicatio dicti, euidentius demonstrat, dicendo.* Totoq; absistite luco. *Quoniam aduentus deę nullius profani præsentiam patitur. discedite, inquit, alieni non paulum, sed ita, ut lucum ipsum penitus deseratis. Hoc ait uates, & hoc clara uoce nuntiat. conclamat uates, ex persona poetę dictum est: reliqua ex ore sibyllæ processerunt.* Tuq; inuade uiam, uaginaque eripe ferrum. Nunc animis opus ænea, nunc pectore firmo. *Tu, inquit, ænea uiam audacius inuade: educ uagina gladium: animum*

quas eum, qui uir corpore est & animo fœmina: denique gerit crines muliebri more compositos
cristatus ferro candenti & madidus myrrha: Turpemus *igitur, quod ille cum fœminis diligit,*
sternamus campo funus eius, & multo puluere turpemus unguenta, & quidquid ad uirorum in
famiam ars ludibriosa composuit, obscuret terra tenuis, & arena confundat, pereat, cui displi
cet esse, quod natus est, pereat, qui non se uirum cupit apparere sed fœminam: pereat criminosum
studium, quod contra naturam rerum nititur, ut maculato sexu, quem indigne sortitus est, fœ
minas potius contendat superare, quam uiros. His igitur furiis. *Quando enim sanis esse sensi*
bus posset, cuius ante oculos stabat forma uirginis, & roseus candor. Lotoque loquentis ab ore
Scintillæ absistunt. *Absistunt, hoc est exire non cessant.* Oculis micat acribus ignis. *In his*
signa ista uideri sunt solita, qui conceptæ iracundiæ congruos exitus inuenire non possunt. Mu
gitus ueluti quum primum in prelia taurus Terrificos ciet, aut irasci in cornua ten
tat, Arboris obnixus trunco, uentosque lacessit Ictibus, aut sparsa ad pugnam pro
ludit arena. *Similitudo inducitur, ut ostendatur turni inanis & nulli commodo profutura consta*
tia. quemadmodum, inquit, taurus uanos ciet mugitu terrores, & iratus incumbit in cornua, lucta
turque cum arboris trunco, uentosque sibi existimans inimicos auras pedibus uerberat: & adhuc pro
cul a periculo discretus uerum proludit ad bellum: Proludere est ludendo imaginem quandam ueritatis
ostendere. Nec minus interea maternis sæuus in armis Aeneas acuit martem, & se
suscitat ira Oblato gaudens componi fœdere bellum. *Interea, hoc est, quum prædicta*
turnus gerit, ac loquitur. mandata eius ad æneam nuntio præferente peruenerunt. quo facto acuere
bellum cœpit. Acuere bellum est ad eius rigorem aliquid addere, ut crudescat potiusquam accedente
remissione torpescat. Satis lætus, quia offerebatur, quod omnibus uotis optabat. Illum autem
suscitabat ira nullo hortante uel urgente extrinsecus. Ipse sibi fuit hortamento, hoc dicitur, ut osten
datur optasse, non enim in factum nisi inuitus impellitur. hic, quia optatum nuntium sumpserat,
ipse se excitabat ad bellum: gaudebat nihilominus per interpositam pactionem fœderis futurum om
nium certaminum finem. Tum socios, mœstique metum solatur iuli Fata docens. *Suspensos*
socios, & filii sui metum solamine releuabat ostendens fatorum suffragio se esse tutissimum, perin
deque suam futuram esse uictoriam. Regique iubet responsa latino Certa referre uiros, & pa
cis dicere leges. *Futurum inter se turnumque certamen iubet ad regem latinum tota maturitate proferri,*
ut ipse, qui summam teneret potestatem pacis, leges diceret. Ecce quantum eneæ dedit, ut ipse consolaretur
futuros in ocio, qui fuerat pugnaturus, ipse gauderet uniuersis de euentu belli suspensis, asserens ni
hil fieri sine fato. fata autem ipsa pro suis partibus facere tam uero de uictoria securum esse, ut iam pa
cis leges desiderasset audire. Postera uix summos spargebat lumine montes Orta dies,
quum primum alto se gurgite tollunt Solis equi, lucemque elatis naribus efflant, Campum in
certamen magnæ sub mœnibus urbis Dimensi, rutulique uiri teucrique parabant.
Quia turnus constituerat, ut lucescente die proxima pugnaretur, mox ut exoriri cœperat lux, cam
pum parabat exercitus partium dimensione currente, ut latitudinis totius spatia ex æquo singuli pro
uenirent. In medioque focos & diis communibus aras Gramineas. *Propter consecrationem*
fœderis aras statuebant ex gramine, & parabant focos in medio: quia adhuc incertum fuit quam partem
esset secutura uictoria. Parabatur autem ante urbem spatium certaturis, ut de muris imbellium
oculis subiaceret duorum certamen & fortunæ iudicium. Alii fontem ignemque ferebant Ve
lati lino, & uerbena tempora iuncti. *Ferebant alii sacris necessaria, ipsi quoque non alieno cultu*
uestiti uel ornati. Procedit legio ausonidum, pilataque plenis Agmina se fundunt portis.

præpara, & esto firmissimo pectore. Tantum effata furens antro se immisit aperto. *Cum hæc æneę dixisset, antrum, quod semper patebat, ingressa est, furens cum omni properatione.* Ille ducem haud timide uadentem passibus æquat. *Illo prior pergebat, quæ numine fuerat plena, & eundi fiduciam gerebat. æneas uero ipsius societate confisus ibat non minore gressu quam sibylla: magnam constantiam æneę fuisse ostendit, dicendo uadentem passibus æquat, haud timide. nam, qui confidens præcedentem sequitur, sine dubio posterior ambulat, uestigia demonstrantis obseruans, & qui trepidus uadit, fit metus causa tardior. æneas autem tanta animi fiducia tenebatur, ut sibyllę passibus suos gressus æquaret.* Di quibus imperium est animarum, umbræque silentes Et chaos, & phlegethon loca nocte silentia late, Sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro Pandere res alta terra & caligine mersas. *Dicturus poeta quales esse sedes infernę asserantur, & quæ illic iuxta animas gerantur, ut multa descripturus incognita uiuentibus ne temerarius iudicaretur ueniam a dis inferis postulabat, asserens non se autore, sed aliis proferentibus, scripta uel dicta narraturus. Posset enim in utroque reprehendi, quod uiuus incognita uiuis pro ueris assereret, aut preces si effunderet, uera, quæ occulta esse debuerant, nec in uulgus exire. proinde ait, ueniam peto dis, quibus imperium est animarum, ut mihi impune liceat audita narrare.* Ibant obscuri sola sub nocte per umbram. Ferque domos ditis uacuas, & inania regna. *Per umbras ire, ac per solam noctem quod impossibile est? sola enim nox est, cui lux nulla succedit, ac per hoc perpetua. icirco aliquam possibilitatis inducit similitudinem.* Quale, *inquit,* per incertam lunam. *Hoc est in ipsis initiis positam, aut sub nubilo constitutã.* Sub luce maligna. *Non clara, & non plena, & quæ securos inuideat gressus. addidit aliud.* Est iter in siluis. *Vt ipsam malam lucem maxima ex parte siluarum densitas rapiat. ecce quiddam luminis dixit in illis tenebris fuisse, non tamen plenum. ibant ergo per loca uacua & inania. quia nec quod uideretur fuit, nec cui possit occurri.* Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus orci Luctus, & ultrices posuere cubilia curæ. Pallentesque habitãt morbi, tristisque senectus. Et metus, & malesuada fames, & turpis egestas, Terribiles uisu formæ, letumque, laborque, Tum consanguineus leti sopor, ac mala mentis Gaudia, mortiferumque aduerso in limine bellum, Ferreique eumenidum thalami, & discordia demens Vipereum crinem uittis innexa cruentis. *Feralem ditis domum ecce quale obseruabat officium. In primo uestibulo. illic enim fuerant omnia, quæ cruciant uiuos, aut defunctos affligunt. hæc specialiter enumerata sunt, & aliqua cum suis epithetis posita. Luctus primo, quorum sordibus & miserabilis cultus est. curę quę quæcunque possident, torquent, posuere cubilia, Significauit eas a uestibulo illo non diuelli. pallentes morbi. omnes enim morbi pallorem inferunt ægris, quos corripuerint. Tristis senectus, uel quod rugis contrahat eorum uultus qui uixerint diu, uel quod morti proximos faciat: & metus quo excruciantur homines, qui ex aliqua conscientia aliquam metuunt pœnam. Fames malesuada. famem non solum egestatem uictus debemus accipere, quę inopiæ causa suggerit detestanda consilia: sed illam quoque, quæ unumquenque etiam locupletem ducit, ut aliena rapiat, ac uiolenter inuadat ipso docente uirgilio, qui ait. quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames? ac turpis egestas: quoniam defectus substantię familiaris deformes facit macie, & ipsius corporis cultu. Terribiles uisu formæ, etiam solo aspectu terrorem incutientes. Letum & labor. mors enim & labor odiosa sunt. nec enim appetuntur a quoquam, sed ingeruntur inuitis. tum consanguineus leti sopor, quoniam somnus & mors prope unius sunt generis. nam qui dormit, perinde facit ac mortuus. hoc solo distat, quod recedens somnus reddit hominem*

Pilata dixit, pilis armata. pilum autem genus est teli. plenis uero portis agmina se fundebant/eorum scilicet, qui securi fuerant facti de alieno certamine, qui dudum fugientes murorum petierunt tuta, & euidentem euaserant mortem. nunc quia omnis aberat metus nullo cogente certatim se se fundebant in aperta camporum. Hinc troius omnis Tyrrhenusq; ruit, uariisq; exercitus armis Haud secus instructi ferro, quam si aspera martis Pugna uocet. *Varijs armis, quia diuersarum terrarum uiri non similia arma portabant. sic autem instructi pergebant, quasi essent continuo pugnaturi. Cauta prouisio, ut ferro instructi pergerent, ne commutata fide inuaderentur ab hostibus.* Nec non. *Hoc est, sedet.* Mediis in millibus ipsi Ductores auro uolitant, ostroq; decori. *Quia generaliter ductores dixit, incipit singulorum nomina percurrere, & eorum cultus specialiter dicere.* Et genus assaraci mnestheus, & fortis asylas Et messapus equum domitor neptunia proles. *Vtriusq; exercitus duces significauit.* Vtq; dato signo spatia in sua quisq; recessit. *Vbi separati sunt, in sua spatia recesserunt:* Defigunt telluri hastas, & scuta reclinant. *Hoc enim facere debuerant, qui non ad pugnandum uenerant, sed expectaturi pugnantes.* Tum studio effusæ matres, & uulgus inermum Inualidiq; senes turres & tecta domorum Obsedere alii portis sublimibus adstant. *Ecce uentum est ad eam partem, ut ostendatur qua ex causa campus prouisus sit ante ciuitatem constitutus. Aetas, inquit, imbellis & sexus, simul effusus est, studio scilicet ducta, mulieres, senes, & pueri. alij muros, portas alij, alij tenuerant turres, ac tecta, uisuri de summo certantes, & euentum circa alterum probaturi fortunæ, hoc est quod dictum est, studio effusos. uolebant enim nosse quæ diximus manante fauore, quo alij fauebant æneæ, alij turno. ut in populo quippe unusquisq; non iudicio gereretur, sed libidine suæ uoluntatis:* At iuno ex summo, qui nunc albanus habetur) Tunc neq; nomen erat, neq; honos, aut gloria monti) Prospiciens tumulo campum spectabat, & ambas laurentumq; troumq; acies, urbemq; latini. *Iuno é summo tumulo montis, qui tunc nec honorem habuit, nec nomen, aut aliquam gloriam. nunc uero ex nomine albæ albanus dicitur, aspectabat partes, & ipsam latini ciuitatem. aspectabat ad omnia pertinet, ut sit, aspectabat campum, aspectabat acies utriusq; partis, aspectabat latini urbem.* Extemplo turni sic est affata sororem Diua deam, stagnis quæ fluminibusq; sonoris Præsidet. *Diua, deam uarie dicere uoluit. certum hoc est diua, quod est dea: dicendo stagnis & fluminibus sonoris, & stagni naturam breuiter scripsit, & fluminum. Stagna quippe non sonant, quia stant, & flumina ideo sonant, quia semper currunt, & præcipitata sonitum mittunt: sonoris ergo non stagnis & fluminibus accipiendum est, sed fluminibus solis. Quum igitur dispositiones partium & cuncta, quæ gerebantur, de summo prospiceret iuno, quia sciebat imparem turnum, metuens ne ipsius morte ipsa quoq; cum suis concitibus caderet/adhibuit in turnum, quod ipsa quoq; esset dea, & turni germana/perindeq; quæ mandata implere deberet, & posset:* Hunc illi rex ætheris altus honorem Iuppiter erepta pro uirginitate sacrauit: *Quia uerisimile esse non poterat alterum ex germanis fratribus esse mortalem/alteram uero deam esse potuisse: dicta est causa, quæ in turnam ex mortali fecerat deam: & ipsa turpis: nam acquisitum honoris meritum summi dedecoris fuit: in quo & dantem & accipientem poeta pariter notat, dicens hunc honorem ueris dijs conuenientem, illi impudicæ scilicet, & tanto dedecori obnoxiæ, rex ætheris altus, apud quem honestas omnis & castitas esse debuerat, utpote, qui esset cœli rector, & siderum pro mercede illiciti stupri & flagitiosæ libidinis præmio sacrauit, & dedit. Hæc obtrectatio eo pertinet, ut turnus ex sorore tali maculam potius haberet,*

uitę. mors autem irreparabilem tenet, quem forte possederit. Mala mentis gaudia. hęc sunt, quæ in scelera homines ducunt. Adulter quippe, latro, homicida, quum lucra & uoluptatem de sceleribus capiunt, sic in mala gaudia perducuntur. Inde autem mala sunt eiusmodi gaudia, quasi apud superos multa fuerint, apud inferos puniuntur. quid igitur opus est hoc gaudiorum genus mala mente sectari? si hęc quolibet loco & tempore grauissima pœna consequitur. Mortiferum bellum. nullum est enim bellum, quod esse sine funeribus possit. Ferrei eumenidum thalami, duri iidem immites, & discordia demẽs. demẽtes facit quos forte ceperit. nõ possunt quidem esse integro statu mentis, qui fuerint discordia emergente inflammati. dicit eius ornatum, ut ex eo appareat, uel qualis ipsa sit, uel qualis efficiat. Vipereum, inquit, crinem uittis innexa cruentis, ad uicem crinis serpentibus circundatum habuit caput, uittis quoq; cruentis innexum. In medio ramos, annosaq; brachia pandit Vlmus opaca, ingens. Transiit a descriptione uestibuli & uenit ad interiorem partem, quæ non esset sub tecto. fuit illic, inquit, ulmi arbor annosa, perinde, inquit, ingens ingentibus ramis effusa, & opaca frondibus: bene posuit annosam, & ingentem. sunt enim arbores non tamen ingentes, nec opacæ, nec ornatæ frondibus. in hac autem & antiquitas apparebat, & ramorum, & frondium opacitas antiquitati respondens. Quam sedem somnia uulgo Vana tenere ferunt. Hic, ait, dicuntur esse uana somnia. hic uult esse errores, qui pro necessariis inaniter occurrunt dormientibus. recte dixit, ferunt: quia supra ait. si mihi fas audita loqui, nec debuit autor esse in incertis. Foliisque sub omnibus hærent. Ipsa scilicet somnia. Multaque præterea uariarum monstra ferarum. Quę sint multa monstra, uel quæ ferarum uarietas, e generalitate ad speciem transiens dicit. Centauri in foribus stabulant. Centauros constat monstra esse. nam partem membrorum habent ab humano corpore uenientem, partem ab equorum forma. stabulant dixit, commanent, & recte habitationem ipsorum stabulum uocitauit. Vult enim eos plus cum equis, quam cum hominibus membrum habere commune. Scyllæque biformes. Et has aiunt monstra esse, quæ pote usq; ad pubem uirgines pingantur, & canibus marinis armatæ pro pedibus. Et centum geminus briareus. Gemini dicuntur duo geminę formæ, hoc est duplicis. qualem igitur putamus fuisse briareum, qui centum geminis fuit? Ac bellua lernæ. Lerna unus anguis fuisse dicitur habens multos serpentes in capite. Horrendum stridens. Ipsa magis quam chimęra. quam inhabens multos serpentes in capite. fuit ergo monstrum, quæ fuit ultra naturam serpentum. Flammisque armata chimæra. Quæ pro armis habuit flammas contrario, ut ipsis defenderetur, quibus posset absumi. Gorgones. Hæc quoq; facie fuit humana, pro capillis gestans in capite serpentum turbam. Arpyiæque. Arpyię quales fuerint & quam multiplici natura compositę, tertius liber ostendit. Et forma tricorporis umbræ. Gerionum triplicem fuisse formam memoria ueterum prodidit. Corripit hic subita trepidus formidine ferrum Aeneas, strictamq; aciem uenientibus offert. Aeneas uisis tot malis & repentina formidine turbatus uehementer, strictam aciem uenientibus offerebat gladii, existimans illas omnes monstrorum formas aliquid ausuras aduersi, & facere. Et ni docta comes tenues sine corpore uitas Admoneat uolitare caua sub imagine formæ, Irruat, & frustra ferro diuerberet umbras. Nisi turbatum sibylla docuisset, inanes formas in corporibus esse, ut res ipsa indicabat, paratus erat pugnare frustra, & umbras appetere incassum, ut pote incorporeas. quas ferire non posset. Hinc uia tartarei, quæ fert acherontis ad undas. Hinc uia, hoc est ex illo loco, quem supra descripsit, tenditur ad fluuium acherontis.

q̃ aliquam dignitatem. Nympha decus fluuiorum, animo gratissima nostro Scis, ut te cunctis unam quæcunque latinæ Magnanimi iouis ingratum ascendere cubile, Prætulerim, coelique libens in parte locarim. *Simulata dictio & non ex animo sed ex temporis necessitate composita. quando enim fieri potest, ut uxor pellicem libenter compellat? aut amet? Procedebant tamen ista ueluti blando ex animo/non ut aliquis inter duas purus monstraretur effectus, sed ut excogitata per iunonis dolum in turno perficeret. Nympha, inde cœpit beneuolam facere, unde potuit esse suspecta, ne contra uoluntatem iuno habere uideretur, q eam stupri merito consecrauerat iuppiter. addidit decus fluuiorum in eo exprimens, quid sit nympha: quasi per quam meliorem gratiam habeant flumina animo gratissima nostro quæ superlatiuo usa est gradu ostendit se amare & alias, sed plus istam, & hoc tamen subtilitate composuit, ut cætera. Tunc enim, q amaretur iuturna, poterat credere, si illa diceret ex suis esse, ut omnes liceret pellices, in eo tamen istam potioris esse meriti, q animo eius uehementissime placuisset. scis, ut te cunctis unam quæcunque latinæ Magnanimi iouis ingratum ascendere cubile Prætulerim, cæliq. libens in parte locarim. Iste sensus ordinatur sic, scis, ut te cunctis unam prætulerim cunctis, quæcunq; latinæ magnanimi iouis ingratum ascendere cubile, cæliq; libens in parte locarim. probationis loco posuit, scis, ut ex eo confirmari posset, q̃tum eam plus amaret q̃ alias, plus faciens ut suorum prestitorum ipsam adhibeat testem. scis, inquit, quasi diceret, cessat probatio assertionis meæ. quando, quæ dico, bene tibi sunt cognita, quemadmodum te dilexerim semper, & prætulerim cæteris, quas italia genuit, quasq; tecum nosti illicitos cum ioue habuisse concubitus, in tantum, ut tibi in regionibus cœli libens fecerim partem. Ecce ut se melius commendaret iuturnæ rerum affectus attendens suum esse mentitur, q uolente ioue cœli consortium in turnas commeruit: addidit etiam se id libenter fecisse. multa enim ab inuitis fiunt aliqua necessitate cogente. non uacat, quod iuno suum esse confingit, quod in turna in cœlo esse commeruit, aut q pellicem perosam simulat non habere. In eo quippe subtilis comminatio demonstrata est. posset enim offensa tollere, quod dissimulando contempserat. duas igitur necessitates habuit iuturna, quibus facere cogebantur, quod iuno cupiebat. unam, quia pro fratre alteram, quia nec perosa fuit: & magis putabat diligi se ab ea, quæ poterat odisse uehementer. Interea uidendum est ne nos assertionis diuersitas turbet. supra enim dixit, hunc illi rex ætheris altus honorem Iuppiter pro uirginitate sacrauit. sequenti uero loco ait ex persona iunonis. scis ut te cunctis unam quæcunq; latinæ Magnanimi iouis ingratum ascendere cubile, Prætulerim, cæliq; libens in parte locarim. poeta ex persona sua dixit, quod fuerat uerum, iouem pro stupri mercede consecrasse iuturnam. quando autem ad personam iunonis uentum est, inductum est mendacium propter affectus, quos cupiebat impleri. non enim illa iuturnam uere diligebat, aut fratrem, sed agebat causam suam, ne in aduerso euentu certaminis turni, ipsa cum suis conatibus caderet: peractis principijs ad ipsam negotij insinuationem uenit, in qua & quid ageretur, & quid conueniret fieri, apertius monstrat.* Disce, inquit, tuum, ne me incuses iuturna dolorem. *Quæ agebat negotium suum dissimulata utilitate propria fingit totum causa fieri turni, & iuturnæ. prædico, inquit, fratrem tuum ad summum supplicium esse uenturum, ne quum id factum fuerit, dicas te amore meo iuuari nequisse. ecce addidit etiam hic ueluti beneficia sua hoc modo:* Qua uisa est fortuna pati, parcæque sinebant Cedere res latio, turnum, & tua moenia texi *Non enim tegitur, nisi quod non potest stare uiribus suis. hic quoq; asserit poeta fatalem necessitatem cuius uis ope superari non posset:* Nunc iuuenem imparibus uideo concurrere telis, Parcarumque dies, & uis inimica pro-

Turbidus hic cœno, uastaq; uoragine gurges Aestuat, atq; omnem cocyto eructat arenam. *Pro qualitate inferna fuit natura aquę turbida, cœnosa, odoris pessimi, utpote quæ ructaretur a cœno.* Portitor has horrendus aquas, & flumina seruat Terribili squalore charon. *Portitores dicuntur, qui portas obseruant, ideirco, ut sine ipsorum iussu nullus transeat in alias regiones. his igitur aquis tam grauibus odore, tam horrendis aspectu præerat sordibus par, & nulla ex parte dissimilis, loco & regionibus teiris apte conueniens, uisu quoq; terribilis charon. exponitur uisus eius metum uidentibus spargens.* Cui plurima mento Canicies inculta iacet. *Barbam, inquit, habuit canam, prolixam, & incultam.* Stant lumina flamma. *Inflexibiles oculi eius, & semper stantes, quasi quasdam flammas emittebant.* Sordidus ex humeris nodo dependet amictus. *Velamen eius tale fuerat, quod plenum corpus tegere non posset. deniq; ex eius pendebat humeris sordidum, tetrum, nec saltem fibula, sed nodo suspensum.* Ipse ratem conto subigit, uelisque ministrat. Et ferruginea subuectat corpora cymba. *Non ille aliquam potestatem agendi uidebatur habere, sed pœnam. deniq; ipse agendo subigebat ratem. Quum dicit, subigit, non fuit sine laboris tormento, quod agebat. Ipse dabat uela, ipse corpora uectabat. quum multa, multorum q; officia solus impleret, apparebat illum perpetuis deditum fuisse tormentis.* Iam senior, sed cruda deo uiridisq; senectus. *Iam, inquit, senior fuit: si anni eius considerarentur: si autem aspectu eius quis metiretur ætatem, poterat adhuc iuuenis existimari. illius enim canicies, hoc est senectus uiridis aliud offerebat oculis, quam poterat ueritas indicare. Viridem senectutem, non propter colorem dixit, quem habent herbę uel frondes. sed quæ adhuc non parum de primis temporibus retineret. cruda, inquit, & uiridis. quia utrunq; nondum aduertebatur ad maturitatem peruenire. dum autem humanę ætatis senectus plena sit.* Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat. *Huc, hoc est ubi charon obseruauerat, concurrebat omnis animarum turba, ut charontis ipsius ministerio traiicerentur ulterius.* Matres, atque uiri, defunctaque corpora uita Magnanimum heroum, pueri, innuptęque puellæ, Impositique rogis iuuenes ante ora parentũ. *In illa turba fuerunt matres, & mulieres. fuerunt uiri, qui compleuerant uitam. uult enim alia genera mortuorum separare. dicit ergo, quorum illic animæ in præsenti haberentur, matrum, ut diximus, & uirorum magnanimorum heroum, puerorum, & uirginum, & eorum, quos uiderunt parentes rogis imponi. istorum mortem cum miseratione poeta commemorat. quam durum quippe est, iuuenes mori, qui sibi adhuc, & suis, & patriæ prodesse commodis potuissent. rapi pueros, & uirgines immaturæ mortis interuentu, quos in spem posteritatis seruari conuenerat, & in longum tempus seniumq; perduci. quam funestum parentes funeribus interesse, liberorum curare tam duras exequias, & ardentes aspicere? cum animas describeret uolentes fluuium transire, discreuit sexus, discreuit ætates. constat enim omnibus his mortem esse communem, nec moriendi esse ordinem, sed confuse ex omnibus ætatibus mori: mittit similitudinem, ut ostendat, quanta illa fuerit turba, uel quomodo mortem obierit.* Quam multa in siluis autumni frigore primo Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto, Quam multæ glomerantur aues, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat, & terris immittit apricis. *Tam multæ ait, multorumq; animæ uolentes fluuium transire confluxerant, ut solent innumera folia excidere arboribus, cum his anni tempus superuenit: aut, ut sunt aues, quæ congestæ, quum frigus ingruere cœperit adunantur, aprica repetant loca, quibus pruinas effugiant.* Stabant orantes, primi transmittere cursum, Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.

pinquat. *Noluit dicere ex aperto aeneam fuisse fortiorem, dixit imparibus telis, ut heros tro ius magis armorum genere ꝗ͂ uiribus proprijs esset obtenturus. Addidit die͂ fatis ultimis debitum, ut quicquid ad aeneae gloriam ex morte turni redundare potuisset, auferretur ei, & esset magis fatorum, quod fortioris dextra fuerat processurum.* Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum. *Oculi, inquit, mei dura fugiunt, & saeua uidere non possunt. Hoc ideo, ne iuturna diceret, tu auxiliare per te, quia plurimum potes/illa ait, nec tale genus fœderis oculi mei uidere possunt, nec tale certamen. non placet mihi concordia partium, quam tui fratris firmabit interitus, funditur sanguis insontis, & unius procurabit morte, quod uehementer horremus. Finxit haec cogitari pro turno, nec sibi aliquid profuturum, si fœdera turbarentur, & omne consiliorum commodum in iuturnae partem plena argumentatione transfundit, ut illa pro fraterna utilitate faciens procuraret utilia, nesciaq; iunonis studio prouenturu͂ esset quicquid in ea causa labor posset acquirere. Nos ista haec, quae licet dicta non sint & tamen apparent. debemus considerata inimicae persona colligere, ut icc irco pugnam ipsam uideatur horruisse, ne uictorem cerneret: quem per infinita tempora ac innumeros casus non ualuit superare. & hoc quoq; uidendum est, illam ipsam sic de aeneae turniq; partibus loqui, ut praeferat turnum & aeneam cupiat esse deiectum: nunc, inquit, iuuenem imparibus uideo concurrere telis, Parcarumq; dies & uis inimica propinquat. Iuuenis est noster, & poterat uincere, si equis armis contenderet, aut nulla ingrueret maior uis/aut ultima illum fata non premerent: quanta uirtus dicentis? ut quod aeneae est proprium, ex aperto id in aliam partem obtrectantis emulatione duceretur?* Tu pro germano siquid praestantius audes, Perge, decet: *Si pro fratris salute inuentiones profuturas extendas, non poteris reprehendi. quapropter perge, hoc est incipe prouidere, quod prosit: ut eius mortem penitus repellas aut differas. hic quoniam potuit dici, quid proderit haec exhiberi morituro? altro addidit.* Forsan miseros meliora sequentur: *In desperatione, inquit, ultima magis debet quaeri quod prosit/nec deserendus est auxiliandi labor, fortassis enim mutabitur in melius fortuna, dum saeuit, & erit felix, qui fuerat miser, ut in integrum redditus aliquid boni, quod non sperat, inueniat. Huic loco etiam sententia illa consentit, multos alterna reuisens Lusit, & in solido rursus fortuna locauit:* Vix ea quum lachrymas oculis iuturna profudit, Terq; quaterq; manu pectus percussit honestum: *Pulchra ratio dictionis, ut ante iuturnam diceret lachrymas effudisse, & contudisse pectus, & crines dissipasse, ꝗ͂ iuno compleret. sic enim post animum dolentis expressit, ut medium sermonem, quo tristia de fratre cognouerat, lachrymae rumperent. hunc locum, quum pronuntiamus, sic debemus distinguere, ut dicamus uix ea, hoc est statim, ꝙ ea dicta sunt, & sic sequantur, caetera de lachrymis & uerberibus pectoris, haec quum uidisset iuno, talia subiunxit:* Non lachrymis hoc tempus ait saturnia iuno, Accelera, & fratrem (siquis modus) eripe morti, Aut tu bella cie, cõceptumq; excute fœdus. *Quum aliud, inquit, praesens exigat tempus, & id agatur, ne ueniatur ad lachrymas. Praeposterum est iuturna, quod plangis. debentur haec non periclitanti sed mortuo. subueniatur igitur tuo fratri, dum uiuit, & fiat mature, quod pro illius salute faciendum est, ne tractatus nostros mala praecipitata praeueniant. Commodum satis ire obuiam dubijs & eorum cursus obiectu prouisionis abrumpere. totum potest consiliorum ratio si in suis te͂poribus agenda iungantur. Proinde ne te fraterno dolore confusam prouidendi consilium deserat, quid tibi curandum sit, paucis aduerte. subtrahendus est ꝗ͂ primum morti, & hic omnis opera consumenda, ut imminens certamen effugiat, aut si istud nulla ui explicare potuerit, trudatur inimicum*

Rogantes, & stabant, totam ad obsequium supplicum. dicit causam standi, & rogandi, ut unicui
primus transitus proueniret. tantus amoris affectus tenuerat omnes. tantumq; ulterioris ripæ desid
rium habuit. Nauita sed tristis. Non enim poterat nauicula permodica simul omnes accipere
Ast alios longe submotos arcet arena. Alios longe submotos ipsam arenam littoris con-
tingere non sinebat. Aeneas (miratus enim motusq; tumultu) Dic ait o uirgo, quid
uult concursus ad amnem? Quidue petunt animæ? uel quo discrimine ripas Hæ
linquunt? illæ remis uada liuida uerrunt? Hæc interrogatio propositionis retinet uicē,
quoniam ad omnia sibylla responsura est. hæc ipsa tripartita est. quæsiit quippe, cur tantus anima-
rum concursus ad amnem fieret, uel quid ipse animæ desiderarent, uel quæ esset inter illas distan
tia, ut aliæ fugatæ linquerent ripas, aliæ nauicula transmitterentur, & ad ulteriora portaren-
tur? Olli sic breuiter fata est longæua sacerdos. Breuiter quippe loqui debuit rela-
tura superflua, ne, quæ fuerant necessario agendo, morando differret. Anchisa generate,
deum certissima proles. Natus es ex homine, non immerito paues. habes humani generis ti
miditatem: sed nihil debes metuere. qui alia ex parte genus a superis ducis. post principia descen-
dit ad ea, quæ interrogata est. Cocyti stagna alta uides, stygiamq; paludem. Dii cu/
178 ius iurare timent, & fallere numen. Hanc intermisit interrogationem: sed melius facit
uates aliquid amplius referens, ut instructionem redderet requirentem. nec cumulauit ex hoc bre-
uitatem sermonis sui, sed breuitati consuluit: posset enim æneas, quod in prima interrogatione præ
termiserat, quærere in secunda: quod uitans sibylla præuenit, amputans moras, quas poterat al-
tera inquisitio facere. stagnum igitur illud cocyti, inquit, habet nomen. palus uero, quæ ex super
fusione aquæ efficitur, styx appellatur: per quam iurant dii, plurimum eam metuunt, ne eius fal
lant numen. Hæc omnis, quam cernis inops inhumataq; turba est. Ipsorum est
turba, quæ procul repellitur, quum sint inhumati. Portitor ille charon. Charon dici-
tur, qui portitoris sustinet curam. Hi, quos uehit unda, sepulti. Qui unda portan-
tur, & transeunt, sepulti sunt. redit rursum ad sepultorum exitum dicendum. Nec ripas da
tur horrendas, & rauca fluenta Transportare. Non licet inhumatis aquam istam transi
re. Priusquam sedibus ossa quierunt. Hoc est, donec ossa ipsorum sepulcris condantur.
Centum errant annos, uolitantque hæc littora circum. Tum demum admissi, sta
gna exoptata reuisunt. Tractat uirgilius inhumatorum corporum animas fluuium transi
re non posse, nisi prius sepulturam fuerint consecutæ, & tot illic annos errandos ducere, quot sua
corpora sine humationis honore iacuerint. quod iccirco præmisit poeta, quia æneam, dicturus est,
aliquos illic cognouisse de suis, quos humare non potuit. Constitit anchisa satus, & uesti
gia pressit, Multa putans, sortemq; animo miseratus iniquam. Dolens eos, quos
iniqua hæc conditio tenuisset, constitit. Cernit ibi moestos, & mortis honore carentes
Leucaspim, & lyciæ ductorem classis orontem. Assertioni huiusmodi non defuerunt
probamenta: uidit quippe illic leucaspim & orontem, quos nouerat inhumatos. Quos simul
a troia uentosa per æquora uectos Obruit auster aqua inuoluens, nauemq;, ui/
rosq;. Hoc dictum duas tenuit causas, una est, ut legenti reuocaret in memoriam, qui essent
isti, uel ubi, aut quando, aut qua ui interiisse uiderentur: altera ne esset æneę uitium, quod suos non
tradidisset sepulturæ. Ipsi sunt, inquit, quos ab ipso separauerunt sæua naufragia, perindeq; hu-
mare non potuit, quos cum ipsis nauibus procella perdiderat, quod uitium purgatur, nec æneam
aspergit: quia quos non habuit in præsenti, sepelire non ualuit. utpote, quos uentorum procella

fœdus e medio, & confusæ acies belli furore misceantur. eueniat forsitan aliquid boni, si ab unius malo in omnes fuerit belli refusi congreßio. huic ne faciendi diffidentia concurreret, subiecit. Autor ego audendi. *Audebis, inquit, omnia hæc me autore & fauore meo complebis.* Sic exhortata reliquit Incertam, & tristi turbatam uulnere mentis. *Iuno quidem exhortata est iuturnam, & abijt: sed illa sic uulneratione mentis habuerat, ut integri consily substantiam perdidisset, incertam dixit relictam esse iuturnam, ut esset, quod speraret, & quod metueret, non deesset, ne de securitate fieret negligens, aut de desperatione remißior:* Interea reges: *Hic distinguendum est. ne fiat per numeros uitium: de omnibus enim dictum est, qui procedebant ad confirmationem fœderis: sperandum uero, ubi singuli describuntur:* Ingenti mole latinus Quadriiugo uehitur curru. *Non quo quatuor iuga haberet, dixit, quadriiugo: sed quod quatuor iunctis animalibus diceretur:* Cui tempora circum Aurati bis sex radii fulgentia cingunt, Solis aui specimen: *Primo loco latinus proceßit quadriiugo curru. tempora fulgentia cingebat corona, quum duodecim radijs auratis tanto micans fulgore, ut non ipse sed sol uideretur exisse:* Bigis it turnus in albis Bina manu lato crispans hastilia ferro: *Qui ad certamen exibat, expeditior proceßit duos habens quos & duo hastilia.* Hinc pater æneas romanæ stirpis origo Sydereo flagrans clypeo, & coelestibus armis. *Ex alia, inquit, parte æneas tanta dignitate habitus & inceßus, quam habere debuit romani generis pater, & romani imperij conditor, flagrabat sydereo clypeo & armis cœlestibus, quasi manibus cœlum portaret, & sydera:* Et iuxta ascanius, magnæ spes altera romæ. *Quantæ istorum felicitatis fuerat ibat conditurus romanum imperium, & romanorum genus. ibat ascanius quoque, qui condita patris fuisset aucturus:* Procedunt castris: *Hæc est causa, propter quam diximus suspendendum & separandum: interea reges / hic enim quod singulorum regum descriptio separauit, redditur sibi, & fecit:* Interea reges procedunt castris. *Explanatur, qui reges. Latinus, inquit, turnus, æneas, ascanius, non dum quidem rex ascanius, sed destinatus ad regnum & patri interim in ipso proceßu coniunctus:* Puraque in ueste sacerdos: *Pura, colore albo nec purpuræ uariata picturis, qui sacrorum ritus scrupulosius intuentur, puram uestem malunt contagione omni & criminum macula liberam & immunem.* Setigeri foetum suis, intonsamque bidentem Attulit, admonuitque pecus flagrantibus aris: *Foetum porci dixit non foetum porcæ patrem magis uolens nominare quam matrem.* Illi ad surgentem conuersi lumina solem, Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro Summa notant pecudum, paterisque altaria libant. *Descripsit omnia, quæ ad sacrorum ritum pertinebant, docuit, quæ gerantur in huiusmodi sacris, hoc est quum foedera sanciuntur.* Tunc pius æneas stricto sic ense precatur: *Pium hoc loco non misericordem, ut alibi & iuxta parentes religiosum, sed quia sacris intererat, deorum cultorem debemus accipere.* Esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti: *Esto precanti sol testis: esto precanti testis terra: ut esto, bis accipiatur, testis bis, precanti bis, mihi bis, duos testes adhibuit præsentes, terram, in qua stabat, & orientem solem.* Quam propter tantos potui perferre labores, Et pater omnipotens, & tu saturnia coniux Iam melior, iam diua precor. *In animo habuit præcepta heleni, quibus dixit, iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane uota libens, dominamque potentem Supplicibus supera uotis. Ait ergo iam melior, non est melior nisi qui primo fuerit bonus, quod dicitur, semper malam iunonem sensit, nec aliquando habuit bonam, quomodo dixit iam melior? satiatum uoluit esse, quod petebat, nec uoluit dicere, exhibe te nobis ex mala bonam, sed qualis potes esse, quum iam bona me-*

presserat, & immensi per diuersa rapuerant fluctus. Ecce gubernator sese palinurus agebat. *In hac causa etiam palinurus positus apparebat.* Qui libyam nuper cursu, dũ sidera seruat, Exciderat puppi, mediis effusus in undis. *Ab huius quoq; casu excusatur æneas, quoniam insepultum constabat esse etiam palinurum. si enim effusus est naui, cum esset ipse quoq; æneas in pelago. quomodo igitur sepeliri potuit. quem exceperat latitudo pelagi, & in littorum ignota transuexerat? sic ergo ordinandus est sensus, ne fiat uitium, ut in undis effusus uideatur, si enim ita esset, dici conuenerat, ut sit exciderat puppi effusus, quum in undis esset, hoc est nauigaret.* Hunc ubi uix multo moestum cognouit in umbra, Sic prior alloquitur. *Tardius agnoscere amicum, crimen est maximum. sed dedit huic excusationem magnarum tenebrarum. unde laudari potius debet, quia altis tenebris septum potuit agnoscere, & angores eius contracti uultus consideratione metiri. non autem exprimeretur æneę dolor captus ex eo, si palinurum induceret primo loquentem.* Quis te palinure deorum Eripuit nobis, medioq; sub æquore mersit? Dic age, nanq; mihi fallax haud ante repertus Hoc uno responso animum delusit apollo, Qui fore te ponto incolumem finesque canebat Venturum ausonios. en hæc promissa fides est? *Dic mihi, inquit, quis iste sit deus, qui responsa apollinis semper mihi fida in aliis fatis potuit superare? idem enim te apollo italiam uenturum mecum cecinerat, apollo nunq̃ de palinuro aliquid dixit, sed tacendo de eius aduersis boni aliquid uidetur promisisse.* Ille autem. *Ad hæc ille respondens ait.* Neque te phoebi cortina fefellit Dux anchisiade. *Mortis meę inquit, casus responsis apollinis non debet inuidiæ esse aut obtrectationi. neq; enim te fefellerunt, aut me. incipit exponere leti sui cursum.* Nec me Deus, *inquit*, æquore mersit. *Hoc est, uis maior me oppressit, & fluctibus tradidit, deo scilicet aduerso. ecce respondit interrogationi, qua dictum est. Quis te palinure deorum eripuit nobis? subiungit res in suam perniciem gestas.* Namq; gubernaclum multa ui forte reuulsum, Cui datus hærebam custos, cursusq; regebam, Præcipitans traxi mecum. *Hinc, ait, intellige, quantam uim multum resistens pertulerim, quando cum ipso gubernaculo, cui tenaciter inhærebam preceps datus sum, & cum ipsius puppis parte inimici sui non retulit nomen, quia nesciit, qui solum phorbantem uiderat.* Maria aspera iuro, Non ullum pro me tantum coepisse timorem, Quam tua ne spoliata armis, excussa magistro Deficeret tantis nauis surgentibus undis. *Vt dictis suis fides haberetur, iurauit per ipsa maria. aspera autem dixit, quasi ipsa causa mortis eius extitisset, quum illa fuissent, quæ illum præcipitem dederant. Dehinc subiunxit in casibus suis, nihil fuisse curæ nisi periculum ipsius æneę, ne perditis duobus subsidiis, hoc est gubernaculo, & gubernatore. etiam ipse periculis subderetur.* Treis notus hybernas immensa per æquora noctes Vexit me uiolentus aqua, uix lumine quarto Prospexi italiam. *Ventus, inquit, notus per longissima hybernarum noctium spatia me uiolentis fluctibus traxit. deniq; quarta die italiam uidi. non ipse oculis suis italiam uidit, utpote super undas, sed ipsum, quo factum est. ut quam cum ænea uidere cupiebat incolumis, ipsa cura cerneret in fluctibus sæuis exanimem.* Summa sublimis ab unda Paulatim adnabam terræ & iam tuta tenebam. *Tunc ait uidi italiam, quum me proximum terræ ferret unda sublimem, & tuta tenere cæpissem.* Ni gens crudelis madida cum ueste grauatum, Præsentemque uncis manibus capita aspera montis, Ferro inuasisset, prædamq; ignara putasset. *Non defuerunt crudeles homines, qui arbitrarentur prædã se inuenisse, quia uestibus & aqua grauatus fueram, & uncis me manibus inuaderent. Vncæ manus sunt, quæ in modum*

liorem te ostendere uolueris & probare. Iam diua precor, talem te exhibeas peto, qualem esse conuenit deam, ut sit misericors & nulli contraria. Iam, quod dixit, hunc uidetur habere intellectum, debes iam non esse aduersa, quia tenemus italiam: Tuq; inclite mauors Cuncta tuo, qui bella pater sub numine torques. Nec illum prætermisit, quem propter præsentem necessitatem debuit habere propitium, & qui omne bellorum genus haberet in potestate: Fontesq; fluuiosq; uoco: Vsus est quippe his cum relicto mari deflexisset ad tyberim, usus etiam quum ad euandrum pergeret. Quæq; ætheris alti Relligio, & quæ cæruleo sunt numina ponto: Recte interposuit generalitatem. amplexus est quippe in ea omnes religiones/ nequam nescius præteriret. Cœli igitur deos terræ ac maris una deprecatione connexuit: nec omi sit aliquem, qui omnium fuit antistes & cultor. incipit iam dicere conditiones foederis, quas nulli fas esset uiolare uel soluere: Cesserit ausonio si fors uictoria turno. Conuenit euan dri uictos discedere ad urbem: Cedet iulus agris, nec post arma ulla rebelles Aeneadæ referent, ferroue hæc regna lacessent: Posuit primo non patrem turni, sed quod suos seruare congrueret. qui enim paria exacturus fuit de parte diuersa, suam prior debuit suorumq; uincire personam. In eo tamen & suis prouidet, & filio suo, ne post aduersum forsitan certaminis exitum, aliquid ipsi quoq; paterentur aduersi. si, inquit, turnum secuta prosperitas fuerit, redeant arcades ad sua, cedat filius meus istius finibus terræ. neq; unquam troiani ullo italos prouocent bello. Si nostrum annuerit nobis uictoria martem, Vt potius reor, & potius di numina firment, Non ego, nec teucris italos parere iubebo, Nec mihi regna peto, paribus sed legibus ambæ Inuictæ gentes æterna in foedera mittant. Sacra, deosq; dabo: socer arma latinus habeto, Imperium solemne socer, mihi moenia teucri Constituent, urbiq; dabit lauinia nomen: Dedit obseruandam legem parti aduersæ/& se alia suosq; constrinxit. Si uero, ait, me uictorem certaminis exitus fecerit, quod magis uolo & cupio prouenire, atq; numina posco/nolim seruiant troianis itali, nec italis troiani sint pares sed sint unanimes, sint una ac perpetua societate concordes. nec mihi regnum uendicabo, quod est soceri, hoc solum italis imponam, quo lætentur & crescant. dabo deos, dabo sacra. Quid tam honestum? quid tam commodum, quam deos noscere & discere uenerationem? Adhuc de commodo suo & de fructu uictoriæ nihil dixit, totum regi, totum ciuibus seruans. Hoc ut credibile fieret, uenit ad partes suas. Solam, inquit, palmam & gloriam quæro. cæterum manentibus cunctis in suo statu mei mihi ciuitatem condent. non trudam quenquam sedibus suis, nec alieni iuris sedes inuadam. ciuitati ipsi nomen lauinia dabit: nullus me uictorem sentiet, quum omnis mihi sit causa cum turno: quam libenter auditus est quum non tantum meos non se asperum futurum polliceretur, quibus autoribus conflatum est bellum: uerumetiam quos hostes habuit retenturum, sed assereret cum troianis æquales futuros esse, & in eo monstrauit se beneuolum sacra illis promittendo, munus scilicet optandum cunctis, & uenerabiliter excipiendum. Deferendo autem socero & latinis quantum sibi fauorem omnium iunxit? In eo uero plenam monstrauit reuerentiam, quum illum & patris nomine appellauit & soceri. Habeto, inquit, pater arma, habeto socer imperium. hoc est enim imperare habere mouendorum armorum potestatem, quum necessitas fuerit: & pacem teucri, quam procurauerit labor & fortunæ suffragium. Sic posuit socer latinus hebeto arma, ut gentis sit magis locutionis quam declinationis interitus. Mihi uero citra laborem ciuium, citra cuiusquam impensas mei mihi constituent urbem/& hæc lauiniæ decorabitur nomine. Sic pater æneas sequitur, sic deinde latinus Suspiciens coelum, tendensq;

in modum humanarum manuum ferro fabricantur aduncis uelut digitis, et in undas mittuntur. ut quod hominis manus non potest cōprehendere, ipsis teneat prædo, atq; ipsis adigat. capita aspa mōtis, accipe possumus aspa saxorū, quæ ex radicibus montiū, quasi cū qbusdā capitibus in mare producta tenduntur, iuxta quæ quū fluctibus portaretur innixus est. Nūc me fluctus habet, uersantq; in littore uenti. Vt nō plene uideretur eiectus intra aquam, inquit. nunc uoluor, sic tamen ut terrā littoris tangam. recte dixit crudelem gentē. de sepultura. n. loquebatur, quā sibi dolebat nō exhibitā. illi. n. qui uenerant, si humanitatem retinerent, non quærere prædā de mortuo, sed sepulturā defuncto procurare debuerant. Quod te per cœli iocundum lumen, & auras, Per genitorem oro. Bene positum per cœli iocundum lumen. quoniam apud inferos loquebatur, & æneæ optabile fuit, eo remeare. bene per genitorem, cuius causa tm̄ laborem susceperat, & pp quē quærebat italiā. Eripe me his inuicte malis. Multū ualuit ad impetrandū, ꝙ mala ipsa cōmendandæ miserationis causa demonstrabat. generalitas autem petitionis ipsius, qua sibi prouideri cupiebat, magnam rationem retinet. prudenti enim loquebatur, & ei, qui cōpetenter tractare negotium posset, & animi sui benignitatē complecti. hæc est igitur prima pars petitionis, quia in causa petendi beneficii plurimū prodest, si postulans det uitam præstituro, quā teneat. Addidit. Aut tu mihi terrā inijce (nanq; potes). Quod ipsum ut ostenderet non esse difficile subiecit. Portusq; require uelinos. Ne diceret æneas, nescio ubi funus tuum repperiri posset. ecce tertium ex præsenti occasione adiicit, & hoc suggerit dubitanter ne forte non concederetur. Aut tu, siqua uia est, siquā tibi diua creatrix Ostēdit (neq; enim credo sine numine diuū, Flumina tanta paras, stygiamq; innare paludem) Da dextram misero, & tecum me tolle per undas. Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam. Aut tu, inquit. tu, quid ponderis habeat, uideamus. tu, q es meriti potioris, q genus ducis a supis, q præstas ingenio, & corpis uirtute cogitationes susceptas uales implere. siqua uia ē cōsiltorū scilicet, uel effectus. siqua tibi diua creatrix ostēdit. hēs. n. deā matrē, quæ præstitit, ut tibi sit pronū, quod aliis nō licet. neq;. n. credo sine numine diuū flumina tanta paras, stygiāq; innare paludē. occasio præsentiū dedit ei argumentādi substantiā. Quo tibi, inquit, dii præstiterunt, ut uiuus ad inferos pgeres? & hoc ipsum diuino numine prouenisse, dubitari nō debet, ita & hoc, quod cupio, potes implere. dixit, qd uelit, & qd cōmodi ex eo suis partibus possit accedere. Da dextrā misero. q tā egregiū, qd tā bono uiro cōueniēs, ꝙ miseri hominis laborantē subleuare fortunā? Et tecū me tolle p undas. Nullus labor ē, inqt, porrigendo remedio. bn̄faciēdi occasio præsto est, tecū transeā. tecū ad ripas me adducere potes, & loca desiderata cōtingā. Dicitur iā bn̄ficii ipsius fructus, et cōmodū. sedibus ut saltē placidis in morte qescā, hoc ē, ut in morte saltē sedibus placidis qescā, q in uita tutus esse nō potui. ecce apuit, qd sit, eripe me his inuicte malis. Talia fatus erat, cœpit cū talia uates. Quum talia palinurus dixisset. uates ei hoc mō rn̄dit. petierat. n. illicita, quæq; essent cōtra inferorū leges, ut insepultus illā cōscenderet naum, quā nō nisi sepultos fas erat cōscendere. ecce uates ei rn̄det, nō æneas. ipse. n. nouerat inferorū morē, & charontis iura. Vnde hæc o palinure tibi tā dira cupido? Vn̄, ait, tibi exorta ē iste cupido desideriū? hoc est cupiditas? quoties. n. cupido fœmineo gn̄e ponitur, cupiditatis, nō amoris deū significat. reddit ei rōnem, ut sciat trāsitū suū infernis legibus phiberi. Tu stygias ihumatus aquas, amnēq; seuerū Eumenidū aspicies? ripāue iniussus abibis? Vn̄ ait fieri pōt, ut ulteriora uideas loca, q te asseras inhumatū, aut qfieri pōt? ut ex his locis iniussus abscedas, ne cōtra speres aliqd fieri posse cōtra semel datas leges, & sentētias deū? fata, hic dixit, quorum, firmitas moueri nō posset. Desine fata deū flecti spare precādo. Ne ulterius spes sntiam superū

Q

ad sydera dextram. *Iccirco superna aspiciens, cœlum, quia templum in campo non fuerat.* Hæc eadem ænea terram, mare sydera iuro, latonæq; genus duplex, ianumq; bifrontem. Vimq; deum infernam, & duri sacraria ditis. *Vt ostenderet latinus se fidem plenam interpositis pactionibus seruaturum: & ego, inquit, ænea per deos ipsos iuro, per quos ipse iurasti: & elementorum omnium numina pariter inuoco:* Tango aras, mediosq; ignes, & numina testor. *Nihil enim aliud habuit in præsenti nisi aras & ignes, quæ contigi manu potuerunt. numina autem inuocabat, ut testimonio essent firmantibus fœdera:* Nulla dies pacem hanc italis, nec fœdera rumpet. Quores cunq; cadent. *Dicendo, quores cunq; cadent, ostendit se medium inter duos, eiq; se seruaturum fidem, qui posset alterum superare.* Nec me uis ulla uolentem Auertet. *Non me auertet ab istius fœderis fide, nec uis ulla nec uoluntas mea/hoc est non mutabo in contrarium sententiam meam, nec si uis irruat maior, quæ me hoc ipsum uelle compellat.* Non si tellurem effundat in undas Diluuio miscens, cœlumq; in tartara soluat. *Non, inquit, rumpant istam pacem, & exponit quid sit maior, nec si misceatur terra cum pelago, aut cœlum ad inferos decidat:* Vt sceptrum hoc (dextra, sceptrum nam forte regebat) Nunquam fronde leui fundet uirgulta, nec umbras, Quum semel in syluis imo de stirpe recisum Matre caret, posuitq; comas & brachia ferro Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro Inclusit, patribusq; dedit gestare latinis: *Magnum impossibile etiam hic posuit, ut enim ferebat sceptrum, ait, quomodo hoc sceptrum, quod mihi regendorum latinorum causa datum est, ex quo à matre abscissum, & nec uirgulta iam potest nec frondes emittere, sic ego non mutabor nec mouebor à præsenti fœdere: imo de stirpe recisum, si iungamus, faciemus, stirpem genere masculino contra ipsius uirgily sententiam, qui omnibus locis stirpem fœminino protulit genere, Vt stirpis achilleæ fastus: & heu stirpem inuisam. & hic quoq; non multo supra hinc pater æneas romanæ stirpis origo. Hunc scrupulum, qui declinare uoluerit, sic pronuntiare debet, & sic intelligere, ut quod dictum est, imo, separetur: ut ab imo abscissum, hoc est ab inferiore arboris parte, & a stirpe:* Talibus inter se firmabat fœdera dictis Conspectu in medio procerum. tum rite sacratas In flammam iugulant pecudes, & uiscera uiuis Eripiunt, cumulantq; oneratis lancibus aras. *Quum uero super dicta communis ac firma uoluntas concessisset, fiebat consequenter, quod pertinebat ad sacrificiorum ritum. In flammam fundebatur sanguis animalium, & anteq̃ morerentur, extrahebantur eorum uiscera, & aris imponebantur.* At uero rutulis impar ea pugna uideri Iamdudum, & uario misceri pectora motu: *Supererat, ut iuraret & turnus: sed rutulis conditio ipsa iam coeperat displicere. Multo ante enim uidebant impar futurum esse certamen, & in eum fuerant perducti tractatus, ut animorum diuersis sententijs mouerentur: qui esse possent mixti pectorum metus, æstimationi legentium poeta commisit, ut plus sentiamus, q̃ potuit dictione concludi.* Tum magis, ut propriis cernunt nõ uiribus æquis. *Quod suspicionibus rutuli colligebant, coeperant de proximo oculis approbare.* Adiuuat ingressu tacito progressus ad aram Suppliciter uenerans, demisso lumine turnus. *Apparebant in turno signa omnia, quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo ingressus eius hoc est ambulatio tacita, & progressus idest ad ulteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebatur animi eius corporisq; defectio. Lassos quippe tacitos habuit gressus, dum uix pedem mouebat, & uix reponebat alterum, ut progrederetur ulterius. Fuit alterum diffidentiæ signum, quod aram uenerabatur oculis deiectis ad terram.* Tabentesq; genæ, & iuuenili in corpore pallor.

semel dictam flecti aliquatenus posse. Sed cape dicta memor duri solatia casus. Sed tene di-
cta mea, et horum memor esto, habiturus in aduersis solatium sempiternum. Nam tua finitimi
longe lateq; per urbes Prodigiis acti coelestibus ossa piabunt. Et statuent tumulũ.
& tumulo solemnia mittent, Aeternumq; locus palinuri nomen habebit. Melius ex
persona uatis ei responsum est, quæ nouerat uniuersa, q̃ ex persona æneæ. ne quod non licebat, uide
retur negasse uoluntate sua.

Habebis iocundissimum, inquit, solatium eorum quæ tuleris in aduersis. omnes quippe eius loci
homines, ad quem funus tuum uidetur delatum, et multo longius positi, deorum cõmonefacti res-
ponsis, cum exinde prodigia existere cœperint, et expiabunt ossa tua, et sepulturæ mandabunt. ac
nomine tuo locus ipse erectus in tumulum, in æternum uocabitur palinurus. ecce solatium, ac meri
tum palinuri cum diis autoribus ossibus eius sepultura, et celebritas nominis in æternum mansu-
ra promittitur. His dictis curæ emotæ pulsusq; parumper, Corde dolor Tristi. Tantũ
ueridica uatis autoritas et consolatio ualuit. ut palinurus suscepta oratione tali curam inflictã du
dũ relaxasset aĩo, et dolorẽ, quo agebatur remisisset. Gaudet cognomine terra. Gaudebat se
tristẽ, licet tñ ꝑpetuã memoriã sui nominis in illis regionibus habiturũ. Ergo iter inceptũ per
agunt. Inceptum dixit, destinatum atq; dispositum. Fluuioq; propinquant. Cõpletis, quæ ad
solatium palinuri sufficerent, perrexerunt ad fluuium. Nauita. Hoc est charon. quos iã inde,
ut stygia prospexit ab unda, Per tacitum nemus ire, pedemq; aduertere ripę. Sic pri
or aggreditur dictis, atq; increpat ultro. Quod ultro, ꝙ adhuc ueniens, ꝙ aggressus, ꝙ incre
pat, dictũ est. iã intelligendũ est cõmoti futurã esse loquutionẽ. Quisquis es armatus, qui no
stra ad flumina tendis; Fare age, quid uenias, iam istinc & cõprime gressum. Quũ
duo uenirent, cõmotionem suã in eũ direxit, quẽ uidit armatũ. nouerãt. n. uiolentiã tacite qui tur-
bati sunt, sæpius inferre. quis. n. reuera nõ moueretur? quũ uideret tacitos uenire ꝑ occulta nemo-
rũ, et propinquare iuuenẽ stricto mucrone? Proculdubio quidẽ charon timebat. interrogantis tamẽ
hæc uox est, et magis suspecti, q̃ iniuriosi. quum dicit, fare age, quid uenias. sperat et iustas exi
stere posse cãs ueniendi, licet eum terruerit aspectus armati. iam istinc cõprime gressum. interea
dũ aduentus tui cãs dicas, defige gressus tuos, ne progrediaris ulterius. Vmbrarũ hic locus est.
An, inquit, ubi positus sis nescis? umbrarum quippe hic locus est. Somni, noctisq; soporæ.
Somnus hic habitat et tenebræ noctis, quæ sopora est, hoc est abundans somno. Corpora uiua,
nefas stygia uectare carina. Vt autem uiuos traiiciam, nefas est. Nec uero alciden me
sum lætatus euntem Accepisse lacu, nec thesea pirithoumq;. Diis quanquam ge-
niti, atq; inuicti uiribus essent. Dat eorum exempla, qui apud inferos illicita cõmiserunt, sub
ea occasione, ꝙ deorum originem ducerent. Tartareum ille manu custodem in uincla peti
uit. Magna iniuria, priuare inferos proprio custode. Ipsius a solio regis. Hoc est, ab ipsius regis
penetralibus. Ecce alia ipsius regis peior natura. Traxitq; trementem. Tãtum herculi licuit,
ut traheret trementem, qui neminem timuit. trahebat inuitum, hoc est. Hi dominam ditis thala
mo deducere adorti. Potius conati sũt isti, ut uxorẽ regis ex ipso cubiculo suo eripe niterẽtur,
quã iniuriæ uiolẽtiã. Quot loca sũt ĩ ista accusatiõe? uim facere uxori alienæ, uxori regis, et pñtis?
ipsi quoq; reginæ? hęc a ꝑsona. a loco uero, de ipso thalamo suo, q̃ nosse ꝑter maritũ nefas cuicũq; fue
rat. a facto, abstrahi, quã honorifice ẽt tangi nõ licuit. Quẽ cõtra breuiter fata est amphrysia
uates. Iccirco breuiter, qa nõ egẽt lõgo sermone, quæ iusta sunt. Nullæ hic insidiæ, tales, absi-

Tertium signum tabentium genarum fuit. nam repentina in acie fuerat deformatus. quartum palloris. qui iunone esse non debuit, si deesset & metus? Quem simul ac iuturna soror crebrescere uidit Sermonem, & uulgi uariare labentia corda. *Ecce opportunitas arripiendi perficiendiq; consilij. ubi enim uidit iuturna utiles per populum in turnum tractatus increbescere, & nonnullis contraria sentientibus perturbari, quæ cōmoda cæteris esse potuissent.* In medias acies, formā assimulata camerti, Cui genus a proauis ingens, clarumq; parentę Nomen erat uirtutis & ipse acerrimus armis In medias dat sese acies, haud nescia rerum: Rumoresq; serit uarios, ac talia fatur. *Ne sententiarum diuersitas & utramq; partem facilis mobilitas uulgi contra turnum conualesceret, usa est iuturna consilio satis tempori necessario. uertisse in camertis formam notæ nobilitatis ab auis & proauis, ac retro maioribus ornati, paternis quoq; meritis ac suis necessario posuit: frustra sunt enim ornamenta generis, si propria uniuscuiusq; defuerint, quum autem non desunt, tunc utuntur omni gloria & se inuicem mutuo decore perfundunt. Hoc fuit in camerte: & ideo eius suscepta persona est, ut suadentis sermo & generis autoritatem præferret & suam. si enim ab imbelli procederet istiusmodi persuasio, diceretur, & in hoc periculo quum non habes partem, non potes consilium dare? Ergo quia & genere nobilis fuit & præstans ipse uirtute, assumpta est & persona talis hominis, quia facile posset audiri:* Non pudet o rutuli pro cunctis talibus unam Obiectare animam? numero ne an uiribus æqui Non sumus? an omnes & troes & arcades hic sunt. Fatalesq; manus infensa etruria turno, Vix hostem alterni si congrediamur habemus. *Exhortatio est quum quadam obiurgatione, in qua modum conseruat, ne impetuosa satis aut iniuriosa turbaret animos uulgi: & quod coeperant uelle, non facerent. Licet enim persona esset apposita, quæ propter generis amplitudinem & uirtutis suæ meritum posset audiri, posset tam contendi, si ad uerborum iniuriam tenderet. Fuit ergo temperata dictio necessaria, ut factum est. difficile quippe est á bono & securitate uitæ transduci quenquam, ut euidentem subeat mortem. at his uisum est facile persuaderi posse, quum iam licet dubij in certamen animum duxissent. Huic loco consentit terentiana sententia, qua dictum est. dum in dubio est animus paulo momento huc uel illuc impellitur. habuit ergo hanc occasionem iuturna conuersa in camertis formam, ut primum se insereret mediis. qui enim in medio agmine loquitur, facile potest á circunfusis audiri, quum medio uicini sint omnes. Incipit igitur sic. Non pudet, hoc arguentis est. Quod uero addidit, hortantis, quod tertio dixit rutuli, amantis effectum, & indicium laudantis impleuit. Et turpe, inquit, & perniciosum nobis est o' rutuli unum pugnare in multos. aliena autem ope defendi tanti ac talis pudoris non ferenda iactura. stultitia uero singularis in unius animo, potius quam in multorum spem collocari uincendi. Subire autem tale foederis factum, ut cum nota uiuendum sit, si ualuerimus uincere, aut seruiendum sit perpetuo, si fuerimus superati. Ego ciues probare non possum, quo ex ore, uel qua mente, quaue infami patientia sedeam in alieno certamine spectans periculum meū. Faciant hæc, qui, sibi adesse non possunt, faciant impares numero, aut uirtute dissimiles. Quid quærimus aliena ope defendi? quum id quod ex illius speramus auxilio, facilius posit proprijs laboribus prouenire? Considerate, qui sitis & quales rutulorum nomen, & facta quanta ubiq; prædicatione laudentur. nihil interea é diuerso existit, quod aliquem incutiat motum non numero præcedit hostis, aut robore. quidquid opinio formidolosum sparserat, præsto est, & subiectum oculis uestris totum, quod habet pars utraq; substantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum onerauerat fama terroribus. Troiani adsunt, uidentur arcades, in conspectu sunt, quos fatales ap-*

ste moueri. Nec uim tela ferũt. *Hoc ẽ, quod ait, cõtra locuta ẽ. hoc ẽ cõtra ea, qbus se oñdit charon fuisse suspectũ, & cõtra illa, quæ senserat. putabat.n. uim parari, quã fecerãt alii. exorsa ẽ igitur sic. nullæ hic ĩsidiæ tales, scilicet, quales illæ illorũ exẽplis extitisse narrauerat. nec uim tela ferũt. paucis securũ reddidit charõtẽ, ꝙ nullã portaret armatus uiolentiã, plerũq;.n. geritur ferrũ, nõ ut inferatur, sed ut depellatur uiolẽtia.* Licet ingẽs ianitor antro Aeternũ latrãs exãgues terreat umbras. Casta licet patrui seruet ꝓserpina limen. *Seruet, inqt, cerberus quod seruat. et umbras licet exãgues terreat. licet seruet ꝓserpina matrimoniũ suũ, ad curã nostrã nõ ptinet. potuit iterũ dici, quod supius charon exegit. si hæc nõ sũt, quæ fuit cã uenie͂di? ipsa ultro ĩgerit, quod ĩterrogata potuit rñdere.* Troius æneas pietate insignis, & armis. Ad genitorẽ imas herebi descẽdit ad umbras. *Exposuit cur posuerit, insignẽ pietate, & armis. pietas fuit, ꝙ mortuũ ꝑ rexit ad patrẽ, nec umbras, nec inferã timuit. Fortitudo aũt, qa hoc ipsum impleri sine uirtutis adiumẽto nõ potuit. & si esset necesse. nõ deesset ẽt industria dimicãdi. Ecce ad interrogata rñdit, & ꝑsecuta est ea, quæ necessario charonti fuerãt intimãda.* Si te nulla mouit tãtæ pietatis imago, At ramũ hũc (apit ramũ, qui ueste latebat) Agnoscas. *Si te nõ mouet religiosi hominis factũ, ramũ istũ agnosce, quẽ ferre nõ merentur, nisi q iure cœlesti, et diuinis legibus ad ĩferos ueniũt Vt aũt citius cõmotũ cõpesceret dũ loqtur, sic oñdit, ramũ quem conditũ sub ueste habuit.* Rabida ex ira tũ corda residunt. *Hoc facto atq; his dictis sedatus est charon, & oẽm tumorẽ suæ cõmotionis deposuit.* Nec plura his. *Post demonstrationẽ quippe rami, nihil ulterius dixit.* Ille admirans uenerabile donũ Fatalis uirgę, longo post tpe uisum, Cæruleã auertit puppim, ripæq; propinquat. *Admiratus, ẽ inqt, charon, et rami spẽm, & factũ, quod infinitorũ tpoꝝ fuerat desuetudine prætermissum, mox admouet ratẽ, ut traiiceret propantes.* Inde alias animas, quæ per iuga longa sedebãt, Deturbat. *Aeneæ cũ ac sibyllæ oẽs aĩas longius exclusit. ne his morã faceret, qui cũ tanto munere ueniebãt. deturbare est terroribus propellere, ac mouere.* Laxatq; foros. *Opportunũ ascensum nauigiũ facit.* Simul accipit alueo Ingentẽ æneam. *Aut reuera ingentẽ, ꝙ magno esset corpore, aut ingentẽ ꝓꝑ capacitatẽ nauis, quæ fuit exigua, intantũ ut hanc nõ nauim, sed alueum dixerit, utpote quæ umbris inanibus, nõ uiuis corporibus præparata esset. deniq; secutũ est.* Gemuit sub pondere cymba Sutilis, & multã accepit rimosa paludẽ. *Pressa quippe insolito pondere gemuit, & primas recepit paludis limũ.* Tandẽ trans fluuiũ incolumes, uatẽq;, uirũq;, Informi limo glaucaq; exponit in ulua. *Tãdẽ quod ait, aut mora fuit in transuectione, quia nauis ultra solitũ morẽ onerata tardius peruenit ad ulteriorẽ ripã. aut ꝓꝑ æneã, qui propabat ad patrẽ.* Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci Personat, aduerso recubans ĩmanis in antro. Cui uates horrere uidẽs iam colla colubris. Melle soporatam, & medicatis frugibus offam obiicit. *Cũ latratu triũ fauciũ oẽs cerberus inferorũ regiones impleret. latranti offam sibylla proiecit. nec hanc simplicem, hoc est diuersis [rebus] & arte confectam. Hic poeta mel tm̃modo spãliter posuit, reliqua noluit aperire, ne ad conficiendã speciem legentes instrueret.* Ille fame rabida tria guttura pandens Corripit obiectam, atq; immania terga resoluit Fusus humi, totoq; ingens extenditur antro. *Ecce quantũ potuit, uis offę transuoratæ ingluuie triplici, quæ sic eũ pressit, ut iaceret pro mortuo.* Occupat æneas aditum custode sepulto, Euaditq; celer ripam irremeabilis undæ. *Irremeabile proprie posuit, & uere. nam æneam ipsum scripsit alio egressu luci superis redditum. Celerem dixit æneam transisse sepulto custode, uel quia occasio transeundi fuit temporalis, & offæ transuoratione digesta potuit cerberus reddi statui suo, uel quia festinabat ad patrẽ.*

parent, & hoc est totum, quod infensa etruria in turnum potuit. Proinde si regis exemplo singulare placuerit subire certamen, non erit, qui nobis omnibus pugnaturus occurrat: nec me arbitremini utilitatem turni commodumq; tractare. Felix ille est, & habet etiam in ipsis aduersis positam laudem, perueniet ad deorum consortium, qui dijs testibus pugnaturus est: Ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris Succedet fama, uniusq; per ora feretur. Nos patria amissa dominis parere superbis Cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis. Erit illius per omne æuum magnificum nomen, cumq; illius corpus uiuendi finis extinxerit, fama tamen manebit incolumis. nos uero sequitur proditio, regis crimen, & grauissima sæuiendi conditio. Cumq; ipsa seruitus intoleranda per se sit, considerate qualis ingruat, quæ proficiscitur a plurimis, & imponitur insuetis, imponitur indignis. quis dominos feret, quos uictoria dederit superbos? iratos, offensos? Quod moderamen poterit sperari seruitij? qualesue ipsi futuri sunt, quos secundarum rerum elatura superbia est, & post inimicitiarum uires secuta dominationis autoritas. non iam exigentur iusta de seruis obsequia, sed de addictis hostibus pœnæ. Mori potius ciues placeat, quam seruire uictori. patria, inquit, amissa, hoc est perdita libertate. Liber. n. habet patriam, quam non habet seruus, usq; adeo qui plenam sumpserit à domino libertatem ciuitatem romanam dicitur consecutus. Talibus incensa est iuuenum sententia dictis. Quia iuuenes fuerant, hoc est fortes, facile quasi quodam flatu exhortationis incensi sunt. Iam magis atq; magis: Magis; inquit, & hoc idem duplicauit, quia uolentis cohortatio impulerat. Serpitq; per agmina murmur. Et paulatim procedebat in singulos inutile fœderis murmur: atq; in uniuersa agmina uadendo crescebat: Ipsi laurentes mutati, ipsiq; latini: Laurentes possemus accipere ipsos, qui in ciuitate morabantur: latinos uero, qui confluxerant ab illis locis. Ipsi igitur qui dixerant, scilicet ut turno contingat regia coniux, nos animæ uiles, inhumata, infletaq; turba Sterneremur campis. etiam tu, siqua tibi uis, si patrij quid martis habes, illum aspice, contra qui uocat. Ipsi mutati sunt in eam sententiam, quam præmiserant: Qui ibi iam requiem pugnæ rebusq; salutem Sperabant. nunc arma uolunt, fœdusq; precantur Infectum. & turni sortem miserantur iniquam: Intantum mutati sunt, qui iam sperabant otium & plenam requiem: qui iam salutis ac rerum fiducia tenerentur, arma cuperent, recusarent foedus, & miseratione turni plenissima tenerentur: His aliud maius iuturna adiungit, & alto, Dat signum cœlo, quo non præstantius ullum Turbauit mentes italas, monstroq; fefellit. His hoc est illis, quæ superius locuta est: uel quos loquendo commouerat, præstantes adiungit, & monstrum tam magnum, & ita ad causam præsentis temporis compositum, ut omnium fefellerit sensus: Namq; uolans rubra saluus iouis ales, in æthra Littoreas agitabat aues, turbamq; sonantem Agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis. Inuentum artificiose compositum, primo, ut alitem masculum immitteret, si enim foemina esset, non tangeret æneæ personam, deinde ait iouis ales, ut turbandum foedus nec perficiendum esse etiam iuppiter uideretur ostendere. agitabat ille littoreas aues innoxias scilicet, nec importunas cuiquam. rubra in æthra, coelo mundo & sereno. aurora. n. tunc uigore integro splendet, quum nulla nube fuscatur. dedit ei auium multitudinem, quæ significaret exercitum: dehinc ad undas lapsum dixit, maioremq; cycnum pedibus substulisse, ut inter minores personas aliqua potior putaretur. hunc ait cycnum subito uncis pedibus rapuit. Ecce in ipso etiam monstro æneæ persona potior inuenitur. nam nihil est hoc genere alitis fortius, utpote, quod erigitur corporis forma, & rostro un-

guibusq;

Cōtinuo auditæ uoces, uagitus & īgēs, Infantūq; aiæ flentes ī limine primo. *Vbi celeri gressu nō impediēte cerbero ripa trāsmissa ē, mox ad aures æneæ sonus lamētabilis uenit, et uagitus ingēs, & fletus infantiū.* Quos dulcis uitæ exortes. *hoc est, quos dulcis uita deseruit, et fecit exortes, idest extra sortē uiuēdi maiorē.* Et ab ubere raptos Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo. *Ad augmētū miseratiōis addidit, ab ubere raptos. qd.n. durius, q̄ extorq̄ri īsontes matribus liberos suos? et ab ipsis uberibus diuelli? pire quoq; īmatura morte, et añ oppmi, q̄ loq potuissēt?* hos iuxta, falso damāti crimīe mortis. *Iuxta hos fuerūt illi, q falsis criminū īsimulatiōibus p̄ssi sūt, et traditi neci,* Nec uero hæ sine sorte dati, sine iudice sedes, *Et tñ, iqt, hæc loca sine iudice, aut sorte nō sunt,* Quæsitor minos, urnā mouet. *Minos illic, & inq̄rendi habet potestatē, & urnæ agitandæ licentiā, ut si iudiciorū exitus et sortis arbitriū quæreret nō deeēt urnæ substātia.* Ille silentū Cōciliūq; uocat, uitasq;, & crimina discit. *Ille, idest mynos. Silentū, hoc est mortuorū. & congregationē curat, & iuestigat, quēadmodū singuli duxerint uitā.* Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum Insontes peperere manu. *Proxima loca, hoc est a supradictis nō longe posita, tenebāt tristes. qui quū insontes essent, ipsi sibi intulerūt mortē. quū nullo crimine premerentur. dicitur cā facti. nihil.n. fit, nisi quod faciēdi necessitatē hēat.* Lucemq; posi proiecere aīas. *Ipsa fuit appetēdæ mortis rō. qa illis odio fuerat lux laborū & erumnarū cā.* Quā uellent æthere in alto Nunc & pauperiē, & diros perferre labores. *Quū uiuerēt, & laborū tædia atq; inopiæ paterētur existimātes p̄futurū, si morerētur, uim sibi ipsi intulerunt. sed postea pænitebat eos facti, & quærebāt lucē rursum uidere. quam maluissent, q̄ pati sedes infernas.* Sed fata, iqt, obstāt. *Ne p̄ueiret, quod optabāt, obstabat lex, quę de morte ac uita definita est.* Tristiq; palus inabilis unda, Alligat, & nouies styx interfusa corhercet. *Earū reditū aīarū prohibebat lex. retinebat palus odiosa, & claudebat styx, quæ eas oī ex parte nouies circūdederat.* Nec procul hinc partē fusi monstrātur in oēm Lugentes cāpi. sic illos nomine dicūt. *Nō lōge inde uidebātur lugētes cāpi fusi in oēm partē, hoc est læuā, dexterā, & quocūq; oculi tēdi potuissent. interea, qa potuit quæri, cur dicerētur lugētes. ultro ait, sic eos appellari. nō tñ nominis ipsius præstitit rōnem.* Hic quos durus amor crudeli tabe pemit. *Hic, idest in ipsis cāpis degebāt, quos uis amoris absumpserat.* Secreti cælāt calles, & myrtea circū Silua tegit. *Hos eosdē, q amoris uiolētia p̄ierūt, & cælabāt uiarū angustiæ & arbores myrti. secretos calles, aut in abdito constitutos, aut separatos debemus accipe.* Curæ nō ipsa in morte relinquūt. *Tāta uis amoris in illis fuit, ut nec in morte essent ab ipsa cura immunes.* His phędrā, procrinq; locis, moestāq; eriphylen Crudelis nati mōstrantem uulnera cernit. Euadnenq;, & pasiphaen, his laodomia It comes, & iuuenis quondam, nūc foemina cæneus. Rursus & in ueterem fato reuoluta figuram. *In his locis fuerāt istæ, quæ diuersis causis, et dispari mortis gñe p̄ierūt.* Inter quas phoenissa recēs a uulnere dido Errabat silua in magna. *Recēs, qa nō multo añ p̄ierat, & aīa post recēs uultus. infra.n. dicturus ē poeta, eā nec uidere æneā uoluisse. nec cū eo habere colloquiū.* Agnouitq; per umbram Obscuram. *Quū dicit umbrā obscurā, habuit aliqd luminis. Hoc est.n. obscurū, quod oñdat aliquā lucē, sed & maxima parte mixtas habeat tenebras.* Qualem primo qui surgere mense, Aut uidet, aut uidisse putat per nubila lunam. *Sic apparebat dido in illa obscuritate, qūo incipiens luna nubilo cælo conspicitur, tm̄ incerta ut hanc uisam esse non possit esse certissimū.* Demisit lachrimas, dulciq; affatus amoreest. *Mox ut eā uidit, demisit lachrymas, hoc est non cogitauit flere, sed mox lachrymas fudit. ipse est.n. dolor uerus, qui repentinos fletus*

quibusq; armatum est, perindeq; quidquid tenuerit, laniet. dehinc quia pertinet ad iouem, tutum est semper: nec alicui periculo subiacet: exercitus ipse iners imbellis per littoreas aues ostendebatur. nam nihil est illis opportunius ad prædam, cycno quoq; ineptius nihil, qui tam facile potuit capi quando cum cæteris auibus uolare non ualuit. deinde potuit teneri unguibus, quod ipsum sine sanguine uulneribusq; non fuit. Arrexere animos itali Quum essent ex omine publico tractatu suspensi, conuerterunt in aues intentionem suam, ne quid pro suis partibus in illa expectatione colligerent. Cunctæq; uolucres Conuertunt clamore fugam, mirabile uisu, Aetheraq; obscurant pennis, hostemq; per auras Facta nube premunt donec ui uictus, & ipso Pōdere defecit, prædamq; ex unguibus ales Proiecit fluuio, penitusq; in nubila fugit. Hæc pars aliquid potuit significare pro turno. nam uolucres cunctæ densatę in cateruam atq; instantius persecutæ raptorem adegerunt remittere unguibus prædam, quod ille fecit pondere superatus, & impressione persequentium: Perdito autem pōdere fugit in nubila, hoc est eo, unde uenerat, remeauit. Tum uero augurium rutuli clamore salutant, Expediuntq; manus. Tantū illud auguriū dubitantes hortatū est, armauitq; in pręlium. ut omnes una uoce quasi felix signū futuri exitus, salutarent, armarēt manus, & bellū, quod dudū abiecerant, quęrerent. Primusq; tolūnius augur. Hoc erat, hoc uotis, inquit, quod sœpe petiui. Accipio, agnoscoq; deos. Non soli falsi sunt alii, ecce iuit in errorē & ipse, q auguriorū scientiā profitebatur. ꝙ petiui, inqt, accipio fauentibus diis, quos ꝑ uotorū obsequia & ritus sacrorū in meas partes adduxi, meme duplicādo, hortandi cumulauit affectū. Me duce ferrū Corripite o rutuli. Hoc est me primo ferrū corripiente etiā uos manus armate miseri. Incipit iā exponere errores potius augurii ꝙ ueritatē, ut hoc genere cōfirmaret animos uulgi. Quos iprobus aduena bello Territat inualidas ut aues, & littora uestra Vi populat, petit ille fugā, penitusq; profundo Vela dabit, uos unanimi dēsate cateruas, Et regē uobis pugna defendite raptū. Quēadmodū uidistis improbitate unius alitis, cæteras innoxias agitari, atq; ut illæ affuerūt potiori oēs, & eum eripuerūt uniuersæ unanimes: ita & uos cōgregati fugate hostē, & regē uestrū eripite manibus inimici: fugiat ille, & altū nauigiū petat, nobis sufficiat nostrū liberasse captiuū. Dixit, & aduersos telū cōtorsit in hostes ꝓcurrens. Primus. n. eiicere telū debuit, q dixit me me duce corripite ferrū o miseri. Sonitū dat stridula cornus In stridore. n. telū uolare ꝑ aera nō potuit. Et auras certa secat. Hoc est si uolabat, ut perculeret quenꝙ. Simul hoc, simul ingens clamor, & oēs Turbati cunei, calefactaq; corda tumultu. Mox, ut ille hoc fecit, secuti cæteri ueluti periti hominis factū omnes turbati sunt, ut caluerunt ardore bellādi. Hasta uolans. Illa. s. quā miserat auguris manus. Vt forte nouē pulcherrima fratrum Corpora constiterāt contra, quos fida crearat Vna tot arcadio coniunx tyrrhena Gilippo. Ex una atq; eadē matre perindeq; sibi inuicem cari, utpote qui iisdem essent parentibus geniti, stabant, inquit, congesti. Dicta est causa, unde sibi inuicem cari, in qua laudatur castitas matris, quæ fidem seruans marito hos peperit. Horum unum ad mediū, teritur qua sutilis aluo Balteus, & laterum iuncturas fibula mordet. Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis Transadigit costas, fuluaq; extendit arena. Horum, inquit, unum percussit hasta directa nō in unum sed in nouem. Veniens enim in plurimos frustrari non potuit. addit ad occisi meritū, ꝙ egregius fuit, hoc est procerus & pulcher, & speciose armatus. Designauit etiam locū, in quo ictus occubuit, letalē. s. ne si esset uulnerati leuior causa non tanto dolore moueret animos fratrum. Illic, inquit, uenientē ictum excipit, ubi conuenienti a baltei capite mordacis fibulæ iunctura concordat. ne hoc ipsum rema-

non coactus excludit. Instituit igitur cũ ea, quã uix agnouerat, loqui. hoc. n. manentis in ipso adhuc amoris cõpellebat affectus. Infelix dido, uerus mihi nuntius ergo Venerat extinctã, ferroq; extrema secutam. *Dictio ista mire certe cõcepta est, & pro psonarũ & cãrum rõne cõposita didonis fuit aspa pp recentẽ facti cãm. Nã nõ multo añ relicta est amans. huius rei siquis metiri dolores uoluerit, attendat exitũ mortis eius, qui nõ interueniret, nisi illa rupti amoris iniuriã tolerare potuisset. accedebat huc, ꝙ acerbitas uulneris recens, & aspectus eius, qui tanti mali fuerat cã, doloris ipsius sæuitiã duplicabat. Aenæ uero psonã depressam in omnibus, in qua tantus reatus extabat, ut ipse agnosceret se reum, & de facto purgatione exposita fateretur. mutauerat. n. fidẽ cõtra didonis meritũ, quæ illũ uel humanitate confouerat, uel amauerat, ipsumq; cũ suis naufragijs exceperat, & egentes collegerat. incipit ergo sic. Infelix dido, ut oñderet eius miserabilẽ casum se grauiter ferre. ut lachrymis eius ẽt uerba cõgruerent, protestans oculis, quantũ dolorẽ sensibus ferret, & uoce indicans, quod mentis interna uexabat. in hoc dicto nõ tñi animus dolẽtis expressus est. uerũetiã per extenuationẽ facti, adiecta purgatio. nullus. n. infelicẽ quenquã dicit, nisi dolens. nullusq; infelix est, nisi qui fataliter premitur. deniq; hoc uult asserere, illi quidẽ debitũ fuisse genus mortis rõne & necessitate propriorum fatorum. sed hoc magis dolere, ꝙ ipse huius leti cã putetur extitisse. uerus ergo mihi nuntius uenerat extinctam, ferroq; extrema secutam. feralis iste nũtius peruenerat, inquit, ad scientiã meam. quod doloribus tuis abscessus mei causa susceptis extremo remedio subuenisses. dolebam finem uitæ tuæ, & genere ipso mortis uehementer angebar.* Funeris heu tibi causa fui. *Accedebat ad luctus animi mei, ꝙ sciebã tibi abscessum meum talẽ displicuisse, sententiam purgationis probat ipsi, quæ ab homine apud didonẽ perfido pferebatur, mirogñe adhibet firmamentum.* Per sidera iuro, Per superos, & siqua fides tellure sub ima est. *Quia testes animi sui, uel maxime apud inferos degens, habere non potuit. ad iusiurandum sese conuertit, quo firmantur, quæ aliquibus documentis deficientibus probari non possunt, iurauit per sidera, perq; superos, quo remeare cupiebat. apud inferos posset, quoniam illic decebat, eademq; loquebatur. Siqua fides, inquit, quia nesciebat. quod genus iusiurandi apud inferos haberetur. posuit generalem iurationem dicens. iuro per fidem, siqua in his aut colitur, aut timetur.* Inuitus regina tuo de littore cessi. *Non te, inquit, fugi, sed potiorum iussionibus cessi. Quad ait tuo de littore, hoc uult intelligi, ut relictis littoribus chartaginis, ipsa tamen dido animis æneæ teneretur infixa.* Sed me iussa deum, quæ nunc has ire per umbras, Per loca senta situ cogunt, noctemq; profundam Imperiis egere suis, nec credere quiui Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem. *Qm̃ poterat fides ẽt iurãti nõ haberi, uel maxime ei, q apud supos pfidus extitisset. sũptũ a loco, & tpe rapuit argumentũ, quo oñderet se cõpulsum deorũ iussis chartaginẽ reliqsse. ut scias, inqt, maiore ui tuis terris exclusum, ex pñtibus pba. nõ. n. ad has tenebras, & loca horrẽda, libẽs aut uolũtate descẽdi. Ipsi sunt autores laboris istius, q fuerũt dudũ, quũ inuitus abstraherer a sedibus tuis, quod quũ fieret, existimare nõ potui, ad hæc te esse uenturã abscessus mei cã. intelligitur hoc æneã additurũ fuisse. contẽpsissem oĩa, & remansissem, si præsciuissem, hunc te habiturum exitũ uitæ, nõ qa uere contẽnere potuit deorũ iussa, sed ut mẽdacio uerisimili placaret eã, quã sic læserat, ut uitæ suæ cursum gladio præcidisset. Ecce usus est arte, ut quod negare nõ poterat, fateretur ultro, & iusta defensiõe purgaret. Quantũ aũt odiũ ẽt mortua retineret, ex eo nõ obscure sed euidẽter oñdit, quũ sese pripuit tacitã, nec expectauit uerborũ finẽ, nec aliquid ipsa rñdit. æneas tñ quũ uideret abeũtẽ relicto quod dicebat, ut oñderet se teneri desiderio eius.* Siste, inqt, gradũ teq; aspectu ne subtrahe nostro. *Quid enim melius amanti prouenire apud inferos po-*

neret incertũ. addit transadigit costas ut ostẽderet latus eius fuisse transfossũ. At fratres animosa phalanx, accensaq; luctu. Et animũ habebãt ad ultionẽ pronũ, & germanitas cogebat & luctus, ut cõgrue mouerẽtur, eo uel maxime, quia tã plurimi fuerũt, ut in illorũ numero facies exercitus appareret. ecce describuntur ardẽtes ex luctu: & ꝙ illorũ numerus copiosus esset, dicitur, quę fecerint diuersi. Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrũ Corripiũt, cæciq; ruunt. Quũ soli octo essent, sic descripti sunt, quasi latioris numeri. dixit .n. pars gladios rapuit, pars missilibus telis manus armauit, cadens in bellũ sine respectu discriminis sui. Quos agmina cõtra procurrunt laurentum, hinc densi rursus inundant Troes, agilliniq;, & pictis arcades armis. Sic omnes amor unus habet decernere ferro. Factũ est per iuturnã, ꝙ iuno mandauerat. nã & bellum conflatum est, & fœdus excussum, in tantũ ut una omnes pugnandi sententia tenuisset, & toto amore quæreretur, ꝙ constabat esse contrariũ. omnis .n. pugna sine sanguine ipsius uictoris non potest explicari decernere autem ferro, quid est? nisi apertum subire discrimen? Diripuere aras. Cæcati furore certandi diripiebant aras, non considerantes in ipsa dissipatione deos magis offendi, ꝙ̃ gramina quibus fuerant instructę. iam enim ipsarum consecratio cucurrerat iurantibus ænea & latino: ministratis autem per sacerdotes rite solemnibus. It toto turbida cœlo Tempestas telorũ, ac ferreus ingruit imber. Volabant tela stridentia in tempestatis modum, & imbrium morem. Craterasq; focosq; ferunt. Auferebant quæ dudum necessaria sacris attulerant. Fugit ipse latinus Pulsatos referens infecto foedere diuos. Latinus uero religiosus & grauis, fugiebat ad tuta referens deos pulsatos, ne deteriora paterentur. nulla interea fœderis pactione perfecta, potest intelligi pulsatos, quum arę diriperentur, potest intelligi pulsatos in eo, ꝙ prolati ad confirmationẽ fœderis contẽpti sunt. Infrenant alii currus, aut corpora saltu Subiiciunt in equos, & strictis ensibus adsunt. Quia spes fœderis multos ab armorũ cura dissoluerat alio rerũ exitu excitati, alii infrenabãt currus, alii saltu in equos facto expeditiores aderãt eductis gladiis & paratis ad necẽ. Messapus regẽ, regisq; insigne gerẽtẽ Tyrrhenũ aulestẽ auidus cõfundere fędus Aduerso pterret equo. Messapus aulestẽ regem tyrrhenũ habentẽ regis insignia equo obuius pterrebat. Cupiebat .n. firmari fœdera, q̃ fuerũt cõsusa. Ruit ille recedẽs, Et miser oppositis a tergo inuoluitur aris In caput, inq; humeros. Quũ retrorsum auletes cederet messapo proterrente, non se auertens ne terga hosti nudaret, deceptus est ararũ obiectu nõ uiso: illic qppe in caput inq; humeros inuolutus cõcidit. Ac feruidus aduolat hasta Messapus. Festinãdũ .n. fuit, ne ille sese colligeret, & tãti cęsus periret occasio. Teloq; orantẽ multa trabali Desuper altus equo grauiter ferit. Multa orantẽ trabali telo grauiter pcussit. trabale telũ est forte, ut sunt trabes. quomodo aũt grauiter ferierit, ipse poeta descripsit. graue, inquit, & forte satis habuit telũ, quod facile potuit dimitti cũ pondere, quia ex summo descendit, quũ ille equo portaretur. Atq; ita fatur. Qui .n. infestus uenerat, & habuit fortunę suffragium, gratulationis suæ uocem misit, ꝙ insultaret exanimi. Hoc habet. Hoc est bene se habet res. Hæc melior, magnis data uictima diuis. Nunquid interrupti sunt actus nostri? sacrificandũ numinibus fuit meliore uictima, uota psoluimus. Cum ioco meliorem uictimam dixit, quia in aram cecidit, & illic occisus est. Concurrunt itali, spoliantq; calentia mẽbra. Auiditatem hic italorum expressit, & nobilem auaritiam, qui ante ad detrahẽda spolia cõuolasset, ꝙ̃ funus obruisset occisi. Obuius ambustũ torrem chorineus ab ara Corripit, & uenięti ebuso, plagãq; ferenti Occupat os flãmis. Chorineus ebuso tam obuiam uenienti plagamq; ferenti obuius factus, quum se aduerterit manus hostis perniciose incidisse rapuit ex ara fustem

fuit, q͂ uidere eã. aut fabulas cõferre cũ ea? quas, quia dido dirupat abeundo, hac eã æneas uoce p secutus est. Quẽ. inquit, fugis? extremũ fato, quod te alloquor, hoc est. Vere, ait, extremo sum fato, cui te desideratã denegas et inopinatã tui subtrahis facultatẽ? uerba sola sunt, quæ tecũ cõ trahere cupio. satis erit aĩo meo, si uel fabulas tecũ plene cõmisceã. talibus ęneas ardentẽ, & tor ua tuentẽ Lenibat dictis animũ, lachrymasq; ciebat. Quũ ęneas miserabilia dictu effũde ret, lachrymarũ plurimarũ augmẽta nõ deerãt. nã didõis abscessus eas magis magisq; cõmouebat. Illa solo fixos oculos auersa tenebat. Nec magis ĩcepto uultus sermone mouetur. Quã si dura silex, aut stet marpesia cautes. Aeneas quidẽ dolẽdo loquebatur, & fletus ube res mittebat ex oculis. sed dido auersa facie stabat in modũ lapidis, aut cautis marpesiæ: quæ est saxis cæteris durior. ne aũt uideret flentẽ, aut uerba loquentis audiret, sic auerterat faciẽ, ut solã respice ret terrã, nec mouebatur incepto, hoc est instituto et dispositione animi sui nõ diuellebatur. hæc fecit, anteq͂ irata discederet, & sic fugit inuisum. Tandẽ corripuit sese, atq; inimica refugit. Aug mentũ iræ suæ æneã refugiendo testata est. & ut fuerat inimica ita discessit. dicitur ad quẽ locũ. In nemus, inqt, umbriferũ, cõiux ubi pristinus illi Respondet curis, æquatq; sichæus amorẽ. Melius illi uisum est, relinquere eũ, quẽ odio habuit, & ad sichæũ tẽdere, qui unũ cũ ea ani mũ gereret, uel gessisset. & qui amore mutuo, & cõsimili teneretur. Nec minus æneas casu p cussus iniquo prosequitur lachrymãs lõge. & miseratus euntẽ est. Admodũ dolebat ęne as desertũ se ab ipsa, atq; contemptũ, tñ recedentẽ prosequebatur gemitu, & uerbis. & quantũ pote rat intuebatur oculis: & uideret ulterius, si nõ eã arbores nemorũ, atq; umbræ texissent. His gestis, cæpit ire, quo dudũ intenderat. Inde datũ molitur iter, Iãq; arua tenebãt. Vltima, quę bel lo clari secreta frequentãt. Illa dixit, quæ fuerant satis ulteriora. scilicet usus gradu superlatiuo, hæc separatim fuerant deputata his, qui magni inueniebãtur fuisse in exercitatione bellorũ. Hic illi occurrit tydeus, hic inclitus armis Parthenopæus, & adrasti pallentis imago. Hoc spãliter posuit, addens. Hic multũ fleti ad supos. Pro merito scilicet uirtutis suæ, magnũ uiuis reliquerãt luctũ. quũ aduersantibus fatis ppatria cecidissent. Belloq; caduci Dardanidæ. A spã li enumeratione singulorũ, trãsiit ad gñalitatẽ. ut plurimos illic troianos esse memoraret. Quos il le oẽs lõgo ordine cernens Ingemuit, glaucũq;, medõtaq;, tersilocũq;, Tris antenori das cererię; sacrũ polybetẽ. Idæũq; ẽt currus, ẽt arma tenentẽ. Ingemuit, ad oẽs ptinet. nõ .n. solũ doluit pp glaucũ, quũ oẽs, quorũ noĩa cõplexus est, habuisset æquales. cereri sacrũ polybetẽ di xit, ut oñderet numina cultores suos in cã mortis iuuare nõ posse. nã pierat, q cereri fuerat cõsecra tus. idæũ uero talẽ uidit, qualis fuerat in uita. is. n. duo officia sustinens tenebat arma, regebat & currũ, quarũ rerũ studiũ apud supos habuit. Circũstant aĩæ dextra, læuaq; frequentes. Ab utroq; latere circũstabant aĩæ maximi numeri. Nec uidisse semel satis est. Tanti meriti fuerũt quorũ aĩæ obtutibus æneæ offerebantur, ut eas semel uidisse nõ sufficeret. tantus fuit dolor, tñ uidẽ di desideriũ. Iuuat usq; morari. In internis tenebris & squaloribus delectabatur, aliquas moras innectere. Et cõferre gradũ. Ex utraq; parte unũ desideriũ fuit uidendi, deambulandi, & cõfabu landi. erat tñ aliqd ãplius, quod aĩæ nosse cupiebãt. Et uenienti discere cãs. Vt diceret æneas, quę eũ causæ ad ĩferna duxissent. interea, quod ait, hic multũ fleti ad supos, de oĩbus uidetur dixisse, quos noĩatim, uel sub gñalitate cõplexus est. At danaũ pceres, agamẽnoniæq; phalãges. Vt uide re uirũ, fulgẽtiaq; arma per umbras Ingenti trepidare metu. Dixit plurimos troianorũ illic fuisse, quos troia pdidit in excidio suo. eẽt qppe crimẽ maximũ uicti, si de hostibus cesis poeta ta cuisset. hos nõ tm̃ nõ præteryt, uerũetiã ppe omnes interisse testatus ẽ, addẽs dignitates, et inextima

ardentē,eumq; ori uenientis obiecit. Illi ingens barba reluxit, Nidoremq; ābusta dedit. Duę
fuerūt occasiones. una ignis sūpti ex ara, altera q occurrit facies, quę barbę fomite exceptū nutriret
incendiū. Super ipse secutus Cęsariē læua turbati corripit hostis. Impressoq; genu ni
tens, terrę applicat ipsū, Sic rigido latus ense ferit. Posteaq flāma turbauit hominē, eiq; eri
puit aspectū, aduolauit ille, implicuitq; eius comas læua, & nitens genu superatū ad terrā usq; perdu
xit, impresitq; lateri eius rigidū gladium, hoc est satis acutū. Podalirius alsum Pastorem, pri
maq; acie per tela ruentem Ense sequens nudo super imminet ille securi Aduer-
si mediam frontē mentumq; reducta Disiicit, & sparso late rigat arma cruore. Poda
lirius, dum alsum pastorem sequitur, propterea q ausus esset in prima acie uersari, ille ex aduerso
ueniens inimici sui mediā frontem securi percussit tanto pondere, ut usq; ad mentū eius distenderet:
quod ipsum factū est arte ferientis qui post inflictam cædē reduxit dexterā. ueniens .n. securis intu
lit plagā, & reducta geminauit, quod fecerat. Post tantā autē uim consecutus sanguis cæsi arma per
fudit. Olli dura quies oculos, & ferreus urget Somnus. in æternū clauduntur lumi-
na noctem. Est.n. quies alia non dura, & non ferreus somnus, & nox non æterna, quibus qui utū
tur ad tempus, incolumem retinent uitā. At pius æneas dextram tēdebat inermē Nudato
capite, atq; suos clamore uocabat. Quū illic hæc non sine sacrilegii crimine gererēt, troianę
uero partes resistendi studio ducerentur, emersit idē ipse æneas pius idest deorū cultor nudo capite,
atq; inermi dextra, ut cognosceretur a suis: aut ne ipse quoq; reatus particeps esset, si fuisset armatus.
Locutus est aūt ad suos clamore magno, ne secuti hostiū desperationē ipsi quoq; sacrilegii sceleribus
implicarētur. Quo ruitis. Aliud est ire, aut tēdere, aliud ruere. Ruere est incōsulte aliqd aggre
di. cadē is .n. more decipitur. non.n. quomodo uult cadit, qui ruit. dicitur.n. casus uiolentia non pro-
pria uoluntate. Queue ista repens discordia surgit? Vel quos uos trahit surgens repētina dis
cordia, & incautos decipit in pniciem uestrā perniciose serpendo? Multa subiacebant, quę post dici
potuerūt: sed tēpus non fuit, ut insuperfluis moraretur. reuocari.n. a sceleribus debuerant, quos sacri
legii considerabat effectos esse participes. Cæterum dicere potuit, o ciues, o socii, aut o miseri uel in
cōsiderati, & alia, aut bona aut iniuriosa. Dixit ergo o tantūmodo, & ne uagaretur longius ad ipsā
rem, quę necessario fuerat dicenda peruenit. O cohibete iras, ictum iam fœdus, & omnes
Cōpositæ leges, mihi ius concurrere soli, Me sinite, atq; auferte metus, ego fœde-
ra fixo Firma manu, turnū debent hæc iā mihi sacra. Perfectū, inquit, iusiurandū est, &
impletū leges dictę pacis & belli: quibus solus ipse obnoxius teneor me solū fœdera nexuerūt, me pu
gnare pmittite: nec ullus uos exagitet metus, uirtute mea firmabuntur gesta, quę sacrilegorū temeri
tate fuit læsa, sacra necesse est turni suppliciis expiari. quanta in duobus diuersitas? in turno metus,
in ænea constantia: in turno diffidentia in ænea eminēs uirtus, & procul exclusa formido. Postremo,
quę turnus horrescit ac timet, æneas exoptat, & securus amplectitur. Has inter uoces, media
inter talia uerba, Ecce uiro stridens alis allapsa sagitta est Incertū qua pulsa manu,
quo turbi ne adacta. Quis tantā rutulis lauēd, casus ne deus ne Attulerit, pressa est
insignis gloria facti. Nec sese æneæ iactauit uulnere quisquā. Prope aderat, ut implere-
tur iunonis dictū. supra.n. ait, forsan miseros meliora sequentur. ecce intererat æneas non cuiuspiam
uirtute, sed casu. nā dū a certamine reuocat suos: dū nudo capite atq; inermi dextra loqtur incertū,
captatus insidiis sagitta percussus est: huius autem latere autor maluit, q sese de tāti herois aduer
so iactare. Turnus, ut ænei cedētē ex agmine uidit, Turbatosq; duces. Vidit. nō semel ac
cipiendū ē, ut sit, uidit ęneā cadētē, uidit turbatos duces. cōpēdiosa narratio, iqua etiā nō dicta possūt

bilē significans numerū. danaū, inquit, proceres, id est non tm̄ honore, uerumetiā exercitatione bellandi potiores. agamemnoniaeq; phalanges, exercitus quoq; agamemnonis, ut si graeci apud inferos uiderentur, quasi omnes illo ex achaia migrasse. Principū grecię, & agamemnonis exercitus fecit cōmemorationē. cū laude nonnulla gloria est. Hi igitur, ut uiderūt uirum non contemnendū, & eū, quem bene nouerant, & qui de fiducia fortitudinis ad inferos tetendisset, non mediocriter sunt territi. unde intelligebatur quod metuerent. qui quum hominem, atq; eius uidissent arma ipsius quoq; timebāt fulgorē. Pars uertere terga. Ceu quondā petiere rates. pars tollere uocem Exiguā. inceptus clamor frustratur hiantes. Fugiebant sicut ī troia fecerunt, quū ad naues concurrerēt salutis desperatione cōpulsi. alij uero uolebant clamorem tollere, quū non esset clamandi substantia. deniq; in ipso conatu deficiebant, dantes non uocem. sed exiguum sonum. descriptio grecorū non inaniter posita est. primo omniū, ut ostenderetur, quot millia ex ipsis cecidisse uiderentur. nulla quippe uictoria est sine calamitate uictoris. deniq; apparebat mansisse cum ipsis metum, quem apud superos habuerunt. quum expugnaretur troia. meminerat enim poeta se dixisse. Diffugiunt alij ad naues, & littora cursu Fida petunt, pars ingentem formidine turpi Scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo. Vbiq; firmat uirgilius diis aduersantibus, non uirtute graecorū superatū esse imperium troiae. deniq; & hic timidos & fugaces graecos, assignat. quibus usq; adeo timor statum mentis preripuerat, ut crederēt, aeneā iccirco apud inferos armatū incedere, ut graecos ēt mortuos insequeretur. Fugiebant, inquit, alii, alii mittebant exiguam uocem, & cum uellent aliquid dicere, in ipso uocis defectu patenti ore remanebant, non sequente uocis officio. troianos laudauit, & ostendit timidos graecos, pindeq; imbelles. nullus. n. hostem nisi imbellis fugit. Atq; hic priamidem laniatū corpore toto Deiphobū uidit lacerum crudeliter ora, Ora, manusq; ambas, populataq; tempora, raptis Auribus, & truncas inhonesto uulnere nares. Vix adeo agnouit pauitātē, & dira tegentē Supplicia, & notis compellat uocibus ultro. Tanta detrimentorum corporis deformitas fuit. ut hunc ciuis notus & affinis agnoscere nō potuisset, abscisus quippe fuit, & obtruncatis, inquit, auribus, qui ut aeneam uidit, erubuit. Voluit deniq; foeditatē suam toto corpore sparsam tegere, nec tamen potuit. quia deerant manus, quae hoc procurare potuissent. intelligi tamen potest, quid sit, quod ait, tegentem. ait enim. totum se subtrahere conatus est, aut totū auertere. hoc. n. genere potuerūt uitia eius nō uideri, sed quū añ eēt agnitus, aenea praeuidēte parāti fraudē argumentū uocis occurrit, haec ingerēs prior. Deiphobe armipotens. Principia ista nō tā interrogātis sunt, sed potius admirātis, & dolētis deniq; seqtur. Quis tā crudeles optauit sumere poenas? Cui tantū de te licuit? Quū te, inqt, in uita sciā fuisse in armis potentē, & praestantē gn̄e, atq; inter troianos fortissimū, primū. miror, quis iste sit, qui te extitit fortior, tantāq; exhibendarū poenarū habuit potestatem. quia malorum inspectio euidens fuit, non quaesiit, quid factū esset. sed facti ipsius nosse cupiit autorē. admiratio ipsa multiformis fuit. primo cogitare potuisset tot aduersa, uel talia, quū uir fortis sibi potuisset assistere. dehinc ausus impleri tertio usq; ad totius corporis supplicia proueiri. Mihi fama suprema Nocte tulit. Retulit mihi, iqt, fama. quū suprema nox ageretur, qua iliū cōcidit. Fessum uasta de caede pelasgū Procubuisse sup cōfusę stragis aceruū. Dixit laudē ipsius, asserēdo cū certaminis labore, & caedibus fessum sup aceruos hostiū ꝓcubuisse. nō dixit occisum cecidisse, sed quasi ꝓcubuisse lassatū. Tūc egomet tumulum, rhaeteo ī littore inanē Cōstitui. Erexi, iqt, honoris tui cā tumulū sine funere. qa cōfusus fuisti corpibus hostiū nec iqsitus reppiri potueras. nomē tñ tuū uocaui solēniter. ecce amici animus. ego inqt, ꝑ me suprema tua cōpleui, nō alijs faciēda cōmisi. solēt res nō rectius peragi, quae curāda au-

intelligi. non. n. descripsit æneā cedentē ex agmine, aut duces turbatos: sed quasi iā dixisset, sic turnū asseruit hęc uidisse. Subita spe feruidus ardet. Poscit equos, atq; arma simul, saltuq; superbus. *Huiusmali occasione arrepta turnus ardere cœpit, ut uulnerato insisteret, q cōgredi ante nō audebat. Poscere igitur equos cepit atq; arma, & exultantiū more quasi supior esset effectus, gratulabatur de hostis aduerso.* Emicat in currū, & manibus molitur habenas. *Emicat in currū, hoc est dū se iactat, transcēdit in currū luxuriās, & habenas equorū tēperabat manibus suis suscepto rectoris officio.* Multa uirum uolitans dat fortia corpora leto, Semineces uoluit multos, aut agmina curru Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas. *Existimans turnus letali uulnere æneā esse pcussum, ingēti lætitia ferebatur, usq; adeo ut in aliorū necē iā iret, quasi de cōfecto potiore securus. multos interea fortes uiros strauerat, multos dimittebat semineces proterebat alios curru equorū. s. pedibus, & rotarū impulsu, nōnullis quū fugerēt hastas ingerebat an suas raptas hastas ingesserit hostibus, an hostibus raptas idest sublatas, incertū est, melius est tñ, ut suas rapuisse & hostibus ingessisse uideatur.* Qualis apud gelidi quū flumina cōcitus hebri Sanguineus mauors clypeo increpat atq; furētes Bella mouens immittit equos, illi æquore aperto Ante notos zephirūq; uolant, gemit ultima pulsu Thraca pedū, circūq; atræ formidinis ora. Irçq; insidiæq; dei comitatus, agūtur. *Quēadmodū, inqt, solet mars sanguineus, nō ipse sanguineus, sed pquē sanguis effunditur. omnis. n. pugna sine sanguine esse nō potest. Apud hebri, inqt, flumina: ipse fluuius hebrus dicitur, & dixit hebri flumina, ut illū appareat p multa ora effundi. clypeo increpat. strepit. n. scutū, quū forte pugnatur, qa cōcussum sonat, uel quemadmodū equos furētes mars dimittit p campū: illi uero accepta potestate cursu præueniūt uētos. Terra aūt pulsata crebris ungularū ictibus gemit, & ultima pedū thraca cōtremiscit, & illic sine metu atq; ira nihil est ac sine insidiis nihil.* Talis equos alacer media inter prælia turnus Fumātes sudore quatit. *Sic & turnus agebat equos suos fumātes ex sudore, ut ardere putarētur interius.* Miserabile cæsis hostibus īsultās. *Tātas faciebat cædes cū insultatione plena, ut actus eius sic sine miseratiōe uideri nō possēt.* Spargit rapida ūgula rore Sāguineos. *Nimietatē fusi sanguinis expressit, ut q currētes quasi quosdā rores sanguineos spargerēt ungulis suis.* Mixtaq; cruor calcatur harena. *Diuersitatē quādā fecit in descriptiōe copiosi sāguinis, ut pars eius equorū pedibus ad uicē roris spargeretur, ungulis premeretur altera.* Iāq; neci stelenūq; dedit, thamirūq;, pholūq;. *A generali descriptione cæsorū ad specialē transitū fecit assignans uno in loco tres datos neci, stelenū tamirū, pholūq; q tantū semel posuit, dedit, nos tribus aptemus, trāsit ad aliorū necē.* Hunc congressus & hunc, illū eminus ambo. *Nō hunc & hunc cōgressus occidit, sed cōgressus dedit neci hunc & hunc, dicit iā quomodo illū eminus, alterum cominus hoc est unū gladio, alterū hasta deiecit.* Ambo ībrasidas, glaucū atq; ladē. *Imbrasi filios glaucū & laden cōgressus est, illū eminus, alterū cominus neci dedit. Quod. n. supra dixit, iāq; neci stelenūq; dedit, hamarymq;, pholūq;, etiā ad imbrasi filios ptinet, glaucū, & laden: quorū primo dixit, necē eē pfectā, & dehinc eorū patrē nominauit.* Quos imbrasus ipsa Nutrierat lycia, paribusq; onerauerat armis. *Dixit nomina ipsorū, designauit & numerū, patris & regionis ipsorū nomen ostendit. & quēadmodū sunt nutriti atq; armis paribus muniti uiderētur. Exponit iam, qd sit, paribusq; onerauerat armis. uel cōferre manū, uel equo puertere uētos. ipsa erāt paria arma, ut ābo possēt congredi pedestri certamine, ābo ex equo pugnare.* Parte alia media eumedes in plia fertur. Antiq proles bello pclara dolonis. Nomine auū referēs, animo, manibusq; parētē Qui quōdā, castra ut danaū speculator adiret, Ausus pelidę pretiū sibi poscere currus.

diantur. Nomen,& arma locum seruant. *Signatus est locus ipse nomine tuo, & arma illic, quum tui uocabuli appellatione decorata sunt, ut qui eadem uiderint, arbitrentur tui quoq; funeris illic ossa recondita.* Te amice nequiui Conspicere,& patria decedens ponere terra. *Feci ait, nõ quod uolui, sed quod potui optaui eũ te repire, & in solo patrio tuas reliquias cõdere, quod quia nõ prouenit, inueni remedium doloris, ne memoria tua inhonorata remaneret.* Atq; hic priamides. *Intelligitur rñdit.* Nihil o tibi amice relictũ Omnia deiphobo soluisti,& funeris umbris. *Hoc est, plene gratias agere, ut quod æneas asseruit munus factũ iuxta illius exeqas, ppea, quia corpus eius inuenire nõ potuit. deiphobus diceret satis abũdare, quod factũ est. primo quęsiit æneas, qs autor fuisset deformitatis eius, dehinc retulit se cõstituisse ei sepulchrũ honoris cã. sed illic cũ rñderet, qm̃ supremæ honorificentiæ potior fuerat cã. huic primo rñdit, oñdere se gratias agere bñficii eius. deinde rediit, ne ferret, quis pœnarũ in toto corpore autor uideretur extitisse, uel quo ordine fuisset tanta perpessus. Incipit ergo seriẽ referre gestorũ.* Sed me fata mea,& scelus exitiale lacænæ, His mersere malis, illa hæc monimenta reliquit. *Duo, inquit, detestãda in unum conuenerant, tempus, & fatum satis aduersum. his accesserat uxor pessima, quod ait lacænæ, illic constituit omnem uituperationem. ea enim, & in omnibus probrosa significatio. si enim sinonem uel ulyxem dixeris, mox mendacem hominem uel factiosum ostendis. si a gentibus, uel locis, uel parentibus tradere uolueris nomen, mox dabis intellectum, bonus ne quisq;, an malus uideatur. a gentibus, ut est. Infandum regina iubes renouare dolorem. Troianas ut opes & lamentabile regnũ Eruerint danai. a locis, Hic ithacus uatem magno calchanta tumultu. a parentibus, Bellum etiam pro cęde boum, stratisq; iuuencis Laomedontiadæ. hæc & laudibus obseruanda sunt. a regionibus, ut est, Postquam res asiæ. a locis. dicite dardanidæ, hoc est nati in dardania. a parentibus, Sate sanguine diuum. Ita est ergo, & lacænæ, quasi omnes, quæ inde oriuntur, tales sint, ut decipiãt maritos, & fallant. Expletis principiis in quorum breuitate, & personam expressit, & causam. incipit malorum ipsorum præstare rationem. dicturus igitur, q dormiens deceptus fuit, prætẽdit excusationem, ne uiro forti illo uel maxime tẽpore criminosum esset sic dormiuisse, ut suppliciis innumeris opportunum se faceret.* Hic ergo, loci, temporis, & personæ ratione seruata tuetur partes suas, & uxoris grauat. Naq; ut supremã falsa inter gaudia noctem Egerimus nosti,& nimium meminisse necesse est. *Fecit noctis commemorationem, & adiecit signa eius, ut apertius æneas agnosceret, de qua nocte ille loqueretur. Supremam dixit, quia ipsa conclusit exitium troiæ, & ilii ensis imperii. Addidit aliud, quum gauderent, inquit, omnes, & ego cum omnibus, quo tempore inter gaudia nihil speraretur aduersi, rediit ad signa.* Cũ fatalis equus saltu sup ardua uenit pergama,& armatum peditem grauis attulit aluo. *Ecce significat tempus meministi, inquit, noctis illius. quoniam mala in obliuionem uenire non possunt. Tunc cum equus ille ultimum nobis & patriæ interitum ferret, & nostras duceretur in portas, ac nobis nihil aduersi suspicantibus inimica gratulatio esset.* Illa chorũ simulãs. *Hoc est cõemse nobis cõgratulationẽ habere cõ fingens.* ~~Quãtes~~ orgia circũ Ducebat phrygias, flammã media ipsa tenebat Ingentẽ,& summa danaos ex arce uocabat. *Ad pulchritudinẽ mulieris, phrygias dicit, et ludũ fingere, græcis uocatis e sũmo arcis face, quã ipsa tenebat ardentẽ, nec supra nomẽ eius pp odiũ nimiũ dixit, neq; hic eã nõiauit, ut helenã diceret, sed dixit illa, dixit lacæna.* Tũ me confectum curis, somnoq; grauatũ, Infelix habuit thalamus, pressitq; iacentẽ. Dulcis,& alta qes placidæ q; simillima morti. *Quũ me, inqt, cura et fatigatio corpis, tẽpusq; duxisset ĩ somnũ. tacebã ĩ cubiculo meo, & infelix thalamus tenebat dormientem. bñ ĩfelicẽ thalamũ dixit, quũ malo fato talem*

Euantois

Dicitur origo istius, & ppter plenā personę cognitionē parentū quoq; eius repetitur fabula. Ipsius enim gesta narrātur. filius, inqt, fuit dolonis eumedes. eumedes nepos summi uiri, & in bello probatissimi nō minore uirtutis robore patri progenitus. Hic dolon tāta cōstantia fuit, ut belli troiani tēpore in castra graiorū sibi pro laboris cōmodo decerneretur achillis currus. Illū tydides alio pro talibus ausis Affecit pretio, neq; equis aspirat achillis. Hoc promissū nec aggressus ē, nec impleuit. Rapuit.n. eius uitā diomedes, & cōsilia eius uirtutis autoritate præuertit. eūq; docuit spolia nō quærere fortioris. Hunc procul. Hoc est cū eo meden iuniorē. Vt campo turnus prospexit aperto Ante leui iaculo longū p inane secutus. Hunc turnus quū procul uidisset. fuit.n. lōgius uidendi procliuis occasio, quū hanc daret æqualitas diffusa cāporum, auiditate feriendi prouocatus iaculo potius celeri, q̄ manibus tenuit. Potuit.n. maturius fieri, ut per inane uolitans hasta ipsius aduentū turni præueniret, & uinceret. Sistit equos biiuges, & curru desilit, atq; Semianimi, lapsoq; superuenit. Ecce quantū profuit missi celeritas iaculi, si ad eum turnus cū supuenit, iā lapsus, iā semianimis fuit. Et pede collo Impresso dextræ mucronē extorquet, & alto Fulgentē tinxit iugulo. Quę quū ita essent, p̄ssit pede collū eius ad terrā, & suo illū gladio iugulauit. Iratū uoluit turnū ostēdere, ut morienti etiā gladiū alta secaret in iugulū. Cæterū si hoc fecisset, moreretur ex primo uulnere: usq; adeo cōmotū expressit, ut sequerētur & uerba, q̄ congruerāt facto. Atq; hæc insup addit. En agros, et quā bello troiane petisti Hesperiam metire iacēs. hæc præmia, qui me Ferro ausi tētare, ferūt, sic mœnia cōdunt. Vera insultātis uox, habes, inqt, troiane, q uotis tuis puenire cupiebas. iaces in agris hesperię, & spatio corporis tui q̄ lati sunt potes metiri, si uelis. hunc habēt exitū, qui me prouocāt bello, & tale sibi domiciliū condūt. Huic comitē buten cōiecta cuspide mittit. Buten eumedi comitē mittit cōiecta cuspide, idest missa. Chloreaq;, sibarimq;, daretaq;, thersilocumq;. Et sternacis eq lapsū ceruice thymeten. Comitē huic mittit, ad singulos ptinet, quorū cōplexus ē nomina. Oēs, inqt, hasta deiecit, thymetes aūt sternacis eq ceruice deceptus ē: qd sit sternacis eq, ex facto colligere possumus. eius .n. genibus fixis p ceruicē lapsū eqtē fudit. Ac uelut edoni boreæ quū spiritus alto Insonat ægeo, sequiturq; ad littora fluctus Qua uēti incubuere, fugam dant nubila coelo. Sic turno quacunq; uiam secat, agmina cedunt. Conuersæq; ruunt acies, fert impetus ipsum, Et cristam aduerso curru quatit aura uolantē. Parabola inducta est ostendens turni discursus & gesta. Vt solet, inqt, boreæ uenti flatu fortissimo pelagus cōmoueri, ac dare sonū, & fluctus in littora uoluere, & in eā partem urgere impetus suos, qua incubuerit uentus: sic cedebant turno agmina, quacunq; tendebat. Non tulit instantē phegeus, animisq; frementem. Non tulit, hoc est, non est passus phegeus hominē sic ferri, atq; ita sæuire impune in oēs. Obiecit sese ad currū, & spumantia frenis Ora citatorū dextra detorsit equorū. Mira hominis uirtus & singularis audacia, ut iret ad currū, nec metueret superiorē hostē. Impetū quoq; equorū currentium frangeret, & torqueret in aliā partē. Dū trahitur, pendetq; iugis. Ex eo, q unus currus unū habeat iugū, sic exponunt pleriq;, quasi pluralē numerum pro singulari poeta posuerit: nos contra sentimus. qui .n. ora citatorum dextra detorsit equorū, proculdubio frenos tenuit, non iugum, & nō iugo pēdebat, sed iugis, hoc est frenis iunctorū equorū: ut hoc ei ad uirtutē accedat, q biiuges pleno ictu currētis nitebātur uincere. recte etiā trahitur dixit, ut partē potiorē daret uirtuti equorū citatorū, partē uero fortitudini retinentis. qui .n. pendens trahebatur euicerat aliquid: sed duorum equorū uim ad plenum superare non ualuit. non minor etiam locorum laus quæ impedita frenis & hominis pondere, durabant tamen, & trahebant

duisse uxorem: uel in quo tot supplicia pertulit. Hæc facta sunt, inquit, quum me alta quies tenuis
set, & iacerem pro mortuo, grauius dormirem cogitationibus fractus, & æstibus animi fatigari
etiam salustius dicit, Vti animum, inquit, ægrum solet, somnus cæpit. hæc asseruit deiphobus, quæ
non fuerunt criminosa uiro forti. quid enim metueret eo tempore, quo publica lætitia fuit? Cur
non dormiret, quum nox quietem suaderet? quid formidinis gereret constitutus in cubili suo. excu
sauit ergo plenißime se, & ab omni reprehensione discreuit. quod alto sopore dormierat temporis sci/
licet & loci commemoratione decursa, uenit ecce, ut ostendat prorsus, nihil se metuere debuisse.
Egregia interea coniux. Nec hoc loco dixit, nomen eius, sed, quod est grauius, matrimo/
nii uocabulum posuit sanctum & religiosum, & quod inuiolatum deberet existere. nec ademit ei
quod fuerat, ut eo detestabilior teneatur, quod coniugii fœdera sic diripuit, ac prodidit. egregia inte-
rea coniunx. quum dicit egregiam, sequentia probant, non laudis, sed uituperationis causa positum.
potuit enim & laudem significare. Arma omnia tectis Emouet, & fidum capiti sub-
duxerat ensem. In sceleribus erudita, primo, inquit, omnia mihi arma subtraxit, & ipsum en
sem, in quo habere potui ultionem fidam salutis meæ, hoc consilio, ut si insidias sensissem, subsi-
dium mihi defensionis non suppeteret. Intra tecta uocat menelaum, & limina pandit
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti, Et famam extingui ueterum sic
posse malorum. Coniunx, inquit, & non dixit mea, perindeq; multorum. fuit enim menelai
dehinc paridis, & tunc deiphobi, quę nec ipsum carum habuisset, cui primo fuerat iuncta. queq; ne/
sciret uxoris affectum, hostem communem omnium & specialiter meum in execratum cubiculū mi
sit, uelut satisfactura ei pro ueteribus sceleribus suis, cui primo mutauerat fidem, & suppliciis meis
pensatura, quæ detestanda commiserat. quasi uiolata matrimonii sanctitas emendationem illam pos-
set admittere. Fertur enim cum consensu proprio per imaginarium raptum eam cum paride ad tro-
iam peruenisse. deniq; fit huius rei & in primo libro commemoratio, hoc modo. Munera præterea
iliacis erepta ruinis ferre iubet, pallam signis, auroq; rigentem, Et circuntextum croceo uelamen
acantho, Ornatus argiuæ helenę, quos illa mycenis Pergama cum peteret inconcessosq; hymenæ
os Extulerat, matris ledæ mirabile donum. quæ utiq; non ferret, nisi dispositum habuisset disces-
sum: quod ipsum & sic uirgilius monstrat. Pergama, inquit, cum pergeret, inconcessosq; hymenęos
peteret, dixit non ut per raptum abstractam: sed ut consensu proprio iunctam esse monstraret. pete
ret bis accipiendum est, licet semel positum uideatur. Ipso uerbo salustius usus est, quum diceret.
Libido accensa sic, ut sæpius peteret uiros, quam peteretur. hoc genere, & hic intelligendum est, per-
gama cum peteret, inconcessosq; hymenęos peteret. ut sine aliqua uiolentia ad paridem uel ad tro-
iam uenisse noscatur. hoc enim uult firmare uirgilius ex persona deiphobi, nullam fidem illam ser
uare tertio marito potuisse. quia nec primo eā ualuit exhibere, ut probaret, quod supra dixit. Egre-
gia interea coniunx. quoniam consueuerat maritum fallere & fallendo decipere. Quid mo/
ror? irrumpunt. Hoc est cum uiolentia erumpunt. cæterum si uis non esset, ingrediuntur nō
fuerat dicendum. Intelligendum est etiam ipsam cum ipsis fuisse, quoniam nesciebant ubi deipho-
bus requiesceret. ac sola uxor poterat nosse. Thalamo comes additur una Hortator sce
lerum Aeolides. Vxor pessima, & maritus proprias iniurias gemens, æolides autor malo-
rum, & hortator scelerum in unum, inquit, conuenerant in perniciem meam. Dii talia graiis
Instaurate, pio si poenas ore reposco. Pulchram fecit apostropham, & multa continentē.
soli ait, dii potestis esse huius sceleris uindices, quo innocens perii, qui talia rependatis graiis, qua-
lia in meam exercuerunt perniciem: græcos generaliter maledicto suo collegit: non quo omnes ipsi

Lancea cõsequitur, rũpitq; infixa bilicẽ loricam, & perseuerantem. Hunc lata retectũ Lancea cõsequitur, rũpitq; infixa bilicẽ loricam, & summum degustat uulnere corpus. Q uum traheretur, inquit, pendens lancea ingenti de sum mo percussus est: & quia difficultas feriendi inter equorũ capita fuit, & ictui loricę robur fortio ris obstabat: letale uulnus infigi nõ potuit. degustauit tñ eius sanguinẽ ferrũ. Ille tamen clypeo obiecto cõuersus in hostẽ Ibat, & auxiliũ ducto mucrone petebat. Ille excepto licet le ui uulnere iu ipsum hostẽ cœperat tẽdere obiiciens scutũ, & fidẽs auxilio gladii, quẽ strictũ tene bat, hoc est paratũ ad feriendũ. Q uẽ rota præcipitẽ, & procursu cõcitus axis Impulit, ef fuditq; solo. Hũc, q scutũ obiiciebat, rota & axis quũ procurrerẽt, dederunt præcipitẽ. quod faci le fieri potuit, ubi fuit periculũ duplex, aliud qppe axis & rotarũ incurrit, dũ hastã uitare cõtẽdit. Plus. n. discriminis sperabatur e summo, & ipse fuerat feriendus, q uolebat occidere. Dũ igitur su periora respicit, sicut dictũ est, impulsu axis & rotę prostratus est. procursu, quod ait, una pars est sen tentię, quasi porro tenens cursum. hũc procursum, ut melius exprimeret, addidit, cõcitus axis: ut ap tius ostẽderet, qd esset procursus. Turnusq; secutus Imã inter galeã, summi thoracis, & oras, Abstulit ense caput, truncũq; reliquit arena. Mox, inqt, ut ille prouolutus iacuit, illi co secutus est turnus, & inter loricæ fines, & galeæ, caput eius gladio abscidit, relinquẽs arenę trun cũ corporis. Atq; ea dũ cãpis uictor dat funera turnus, Interea æneã mnestheus & fi dus achates Ascaniusq; comes castris statuere cruentũ, Alternos lõga nitentẽ cuspi de gressus. Dũ hęc ageret turnus, & tot funera uictor daret in cãpo, æneas uel troiani cũ eo quid ageret, dicitur. Mnestheus atq; achates, inqt, & ascanius licet adhuc puer sciẽs tñ qd patri uel maxi me uulnerato deberetur, statuerũt eũ cruentũ ex uulnere auxilio hastę mouentẽ gressus. ubi pcussũ describit, nõ ostendit poeta uulneris locũ: sed quũ hic dicit, Alternos lõga nitentẽ uulnere gressus, in telligere possumus sagittã pedi eius inhæsisse. Sœuit. Nõ sæuiebat ex uulnere: sed q tardaretur ex bello. Deniq; sequitur. Et infracta luctatur arundine telũ Eripere. Ecce impatiens animus uiri fortis nõ expectauit, ut ordine medicinæ sagitta extraheretur ex uulnere. moras. n. nõ ferebat, quæ fuerãt properanti cõtraria manu, inqt, propria arundinẽ cupiebat infringere, ferrũq; ipsum eri pere. Eripere est nõ retrahere paulatim, sed semel rapere: quod fieri sine magno corporis malo non potuit, ut qui properabat ad campũ maioris curæ causa, annecteret. Auxilioq; uiã, quæ proxi ma poscit, Ense secent lato uulnus. Q uia sagittã nõ poterat rapere, cũ hamis interius tenere tur, dicebat proximã esse auxilio uiã, idest facilius esse, & celerius prouenire posset remediũ, ut lato ense secent uulnus. Teliq; latebras, Rescindant penitus seseq; in bella remittant. Q uo niam illo tẽpore odiosas habuit moras, totũ quod uolebat effici, moras afferri nõ cõpendium potuit. nam sagittam rapere, & lato ense penitus secare latebram teli, augmentũ uulneris fuit: ex augmento ipso maior dolor & longi tẽporis cura. totum igitur properanti ut dictum est contrarium fuit. sed to tum redigitur ad animum uiri fortis ardentis in bellum: qui dolores omnes fidebat posse se tolera re & uincere sustinendo, si sagitta caruisset. Iãq; aderat phœbo ante alios dilectus iapix Ante alios plus dilectus q̃ alii: non. n. solum apollo diligebat. Iasides. Iasi filius. Acri quondã cui captus amore, Ipse suas artes, sua munera lætus apollo Auguriũ, citharamq; da bat, celeresq; sagittas. Ille, ut depositi pferret fata parẽtis, Scire potestates herbarũ usumq; medẽdi Maluit, & mutas agitare inglorius artes. Hũc iapigẽ qd ãplius quẽ pręceteris apollo diligebbat, uoluit diuersis artibus erudire. Potuit. n. utpote q ĩmuneras nouerat suas, in qt, artes. sua munera: quidqd artiũ nouerat, optauit illi cõferre, ut sciẽtia simul dei gauderet, & mu nere, haberetq; diuinũ beneficiũ, si doctrinã numinis plenissimã retineret. Lętus apollo multis locis, hoc & in nono libro positũ est, magnã esse gratiã dãtis, si lætus aliqd pstet. illic. n. dixit. Has ego dar

mala intulissent: sed ut genus ipsum penitus interiret. unde talis uxor, & tales inimici tam sæui tamq; crudeles uiderentur exorti, inuasisse in cubiculum retulit, & præter[illegible]sit, quæ consecuta sint: uel quia in promptu supplicia fuerint, quæ illis sæuientibus pertulit: uel quia malorum ipsorum relationes horrebat. Quippe melius fuit præterire superflua, quam referre dura, & quæ offerebantur aspectibus. potest tamen, quæ poeta non complexus est uerbis, uideri demonstrasse deiphobum, quum diceret, dii talia graiis instaurate. utiq; talia, quæ sibi illata monstrabat. ecce respondit propositis, dixit quod quæsiuit æneas, qui esset pœnarum autor. quid autem factum esset, quoniam aspectibus suberat, dictum non est. Sed te, qui uiuum casus, age fare uicissim, Attulerint? pelagine uenis erroribus actus? An monitu diuum, an quæ te fortuna fatigat? Vt tristis sine sole domos, loca turbida adires? Audisti, inquit, casus meos: etiam ipse uicissim refer, casus ne te ad inferos uiuum miserint. an dii cõpulerint adire tenebras, an fortuna hoc etiam tibi laboris impegerit, ut loca tristia & sole carentia penetrares, & quæ nihil aliud præter caligines habeant? quæsiit ista deiphobus: sed æneę responsionem optimo consilio poeta præteriit, ne rebus propter quas uentum fuerat mora prolixior fieret. uel ne repeterentur ea, quæ superius dicta sunt: sed nec æneam fecit negasse responsum. interuenit enim interdictio sibyllę: quæ cum uideret diem labi fabulas omnes & moras abscidit. tamen dat illi humanitatis partes iustas. Hac uice sermonum roseis aurora quadrigis Iam medium æthereo cursu traiecerat axem. Dum uicissim, inquit, fabulas conseruerunt. iam exactus fuerat medius dies. Et fors omne datũ traherent per talia tempus. Sic libenter uerba miscebant, ut dies illis non sufficeret. Sed comes admonuit, breuiterq; affata sibylla est. Sibylla, quæ ideo æneę fuerat iuncta, ut in omnibus instrueret ignorantem, commouit breuiter fabularum prolixis tractatibus occupatum, intelligens totum diem minimis posse consumi. usa est igitur breuitate sermonis, ne moras, quas remouere cupiebat, ipsa plurimum loquendo nutriret. Nox ruit, ænea nos flendo ducimus horas. Necessitate complendi actus, cuius causa uenerat, æneas non respondet deiphobo. Quare sibylla breui sermone monuit ipsum, atq; id ne ad æneę uitium uel ipsius pertinere uideretur, defensionem sumpsit a tempore. atq; ita, ut hanc non longo, ut dictum est sermone produceret. nox ait, ruit ænea. ecce tempus fuit in causa, quod labi non debuit propter noctis incertum. quid enim intelligendum est in eo, quod dixit, nox ruit? nisi quod diximus, quia sine ipsorum impedimento, nox eade m uenire non poterat. nos autem flendo ducimus horas. hunc potest admittere intellectum, quasi diceret, ad quem utinam actibus commodis aut utilibus teneremur. nunquam rebus perditis lachrymę profuerunt. fles. quid inde utilitatis proueniet necessario tuo? quid fletuum prolixitas dabit? quum longum non sit, quidquid fine concluditur? quapropter fiat impulsu temporis, quod inuitis nobis ipsa necessitas iubet. Hic locus est, partes ubi se uia findit in ambas. Incipit ei futurũ iter demonstrare, in quo ex uia enata altera fuit. honestissima locutione usus est, dicendo, in ambas, quasi diceret in duas, & sic est intelligendum, ut ambas uias dixerit, quæ essent natę ex una. subnectit dehinc utriusq; uiæ rationem: ne alteram sequens, alteram habere uideretur incognitam. Dextera, quæ ditis magni sub mœnia tendit, Hac iter elysium nobis. & læua malorum Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit. Quum bona dexteri itineris bis diceret dictis, tetigit nomen tantum propter narrationis compendium. De elysiis autem campis discretioneq; iustorum putaturus fluxisse, hanc partem non omisit, sed meliori occasione monstrauit. quum enim diceret. At læua malorum exercet pœnas & ad impia tartara mittit: proculdubio patefecit in dextera parte animas morari iustorum. ex persona sibyllę uirgilius

Litera pythagoræ discrimine secta bicorni, Humanæ uitæ spem pref[illegible]

danio iuueni cũ classis egeret læta dedi.nonunquã.n. damus aliqd inuiti, pindeq; non læti, quũ ad dandum necessitate aliqua non amore compellimur. apollo autem lætus hoc fecerat, quia multum dilexerat iapigem, ut æneam mater deum. Incipit enumerare quibus artibus apollo abundaret, augurium & citharam, & celeres sagittas, scientiam quoq; colligendorum futurorum, & musicã, artemq; cordarum, & quemadmodum sagittæ dirigantur, ut destinata feriant. sed ille hoc magis sequi maluit, ut depositi hoc est iã morituri uel mortui patris sui posset fata in lõgũ ducere, & in aliud tẽpus differre. Laudat iapigem, qui reuocandi patris causa hanc artem, quam propter alios maluit sequi, scire quã uim singulæ herbæ habebant, & quemadmodum homines curentur. quoniã repetita longã narrationẽ faciunt, mira usus est arte referendi, ut magnũ uitium uitaret: Induxit enim apollinem magistrũ fuisse iapigis. uerum quum artium genera percurreret, quæ dilectissimo filio tradebantur, non omnes enumerauit esse propositas, ne cum uenisset ad eas, quas iapix cæteris prætulit, necesse esset iterum eas dicere. Alias igitur traditas dixit, alias uero prælatas cæteris: ut ostenderet etiam ipsas apollinẽ docuisse. Iapix.n.eas non habuisset prę́claras, nisi quia & ipsas phœbo docente cognouerat. secutus est ergo non illa, quæ placere auribus possent, & cordarum sonis mulcere animos uulgi, uel quæ bellorũ periculis miscerẽtur, aut futura prædicerẽt: sed quod pdesse posset morituris, aut mortuis, & subuenire laborãtibus. Maluit, inqt, has artes sine piculo sequi, nullã petẽs ex inutilibus gloriã. Multas artes dixit, quas ille habuit prælatas, propter illas, in qbus uox expectatur, aut sonus. ualere autẽ proferendi fati artẽ, non hoc tantum loco uirgilius asseruit, sed alibi multo melius. nã hic dixit posset fieri. in septimo autẽ libro factum esse, & profuisse pscribit dicens. namq; ferunt fama hippolytum postquam arte nouercæ occiderat patriasq; explerat sanguine pęnas, Turbatis distracłus equis, ad sidera rursus Aetherea, & supas cœli uenisse sub auras, Pæonis reuocatũ herbis, & amore dianę. Stabat acerba fremens ingentem nixus in hastã Aeneas, magno iuuenũ & mœrentis iuli Concursu, lachrymisq; immobilis. Redit ad narrationẽ, quã interposita dimisit iapigis fabula. stabat, inqt, acerba fremẽs. dolebat.n. belli potiusquã uulneris causam, & plurimis circũfasis ac filio lacrimãtibus ipse immobilis, hoc est a uulnere ac fletu omniũ cõstantiæ firmitate dissimulans, & hoc quod stabat, magnæ fuit uirtutis animi. nã i causa posito pede sedere debuit aut iacere potiusquã stare inde debilis esse posset addidit ingentis hastę adiumentũ, quæ laborantẽ iuuare potuisset, & tanti herois pondus congrue sustinere. Ille. idest iapix. Retorto Pæoniũ in morẽ senior succinctus amictu Multa manu medica, phœbiq; potentibus herbis Nequidquã trepidat, nequicquã spicula dextra Sollicitat, prẽsatq; tenaci forcipe ferrũ. Nulla uiã fortuna regit, nihil autor apollo subuenit. Quũ æneas staret & fremeret, flerẽt præsentes, & filius lachrymas funderet, iapix operã nauare cœpit, ut medicas adhibẽs manus curaret heroẽ, & restitueret bello. Accinxit se iapix more pęonio, hoc est medicorũ & alia faciẽs manu, alia herbarũ cupiens leuare remedio. quarũ uim phœbo docente cognouerat. sed quũ hæc properans ageret nõ sequebatur effectus. Frustra.n. trepidabat, frustra tẽtabat sagittam, & pressã forcipe frustra nitebatur extrahere. Lõge prorsus fuit fortuna quę iuuaret instãtẽ lõge, apollinis doctrina. Et sæuus campis magis ac magis horror Crebrescit, propiusq; malũ est. Ex una parte nõ pficiebat cura. ex alia malũ belli crescebat, & apertũ discrimen esse cœperat proximũ. Iã puluere coelum Stare uident. Talis apparebat puluis, ut cœlum portare uideretur. Subeunt equites, & spicula castris Densa cadunt mediis, it tristis ad æthera clamor Bellantum iuuenum, & duro sub marte cadentum. Equites iam erant tantum proximi, ut spicula, quæ mittebant in media castra descenderent. Ibat autem tristis clamor ad cęlũ, eorũ scilicet,

ostendit animas insontium locis ac regionibus esse discretas, nec inter animas impiorum collocari.
nunc sequitur partem, ut genera separet locis, singulaq; distinguat. Deiphobus contra. ne soe
ui magna sacerdos. Discedam, explebo numerum, reddarq; tenebris. Ne, inquit, te
moueas ulterius optima sacerdotum. si tibi, quod agimus, non placet. iam recedam expleturus nume
rum, quem abeundo minuerat, & tenebris iterum reddar. I decus, i nostrum, melioribus
utere fatis. Cum duobus locutus est diuerso genere. placauit iratam uatem, & aeneę felicia op
tauit, & prospera. sed magna breuitate sermonis, ne loquendo plurimis moras necteret, quas re-
prehenderat sibylla. Respicit aeneas subito, & sub rupe sinistra Moenia late uidet Sinistra Via
triplici circundata muro. Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis Tarta-
reus phlegethon, torquetq; sonantia saxa. Porta aduersa ingens, solidoq; adaman-
te columnae. Vis ut nulla uirum, non ipsi excindere ferro Coelicolae ualeant. stat
ferrea turris ad auras Tisiphoneq; sedens palla succincta cruenta Vestibulum ex-
omnis seruat noctesq; diesq;. Hinc exaudiri gemitus, & saeua sonare Verbera tū
stridor ferri, tractaeq; catenae. Descriptio loci quaestionibus & suppliciis recte conueniens.
nam triplici muro fuerat clausus, ne reis labendi atq; euadendi subesset occasio. portae eius tam du
rae, & tam fortes erant, ut neq; humana neq; deorum uirtute superari possent, etiam si belli certa-
men existeret. omnia fluuius clauserat, saxis & uerticibus flammeis copiosus. qui transiri propter
rapacitatem, & saxa quae uoluebat, propterq; incendia non posset. turris illic fuit educta in altitu/
dinem nimiam, tam fortis, ut ferreis saxis uideretur extructa: in foribus furia fuit, egressus di/
ligenti cautela custodiens, die noctuq; continue peruigil, flagellis terribilis, & armata serpenti-
bus, quid illic non cruentum non triste esse potuisset? ubi nihil gerebatur, nisi quod tormenta mon
straret, aut poenam? deniq; gemitus & sonitus uerberum & tractarum catenarum stridor auditus,
quid intus gereretur,, euidentissime nuntiabat. Constitit aeneas, strepitumq; exterritus
auxit. Tantus in illo loco tormentorum strepitus fuit, ut aeneas extra ipsum positus ferre nequis-
set, quod feriebat aures, & uulnerabat hominem pium. Quae scelerum facies o uirgo effa-
re, quibusue Vrgentur poenis? quis tantus plangor ad auras? Interrogatio cum pro-
positione, quae sunt, inquit, scelerum genera? uel quae poenę singulis quibusq; aptatę sunt? uel unde
tales planctus existunt, dic mihi o uirgo. Tunc uates sic orsa loqui. Propositae interroga
tioni sic uates respondere instituit. Dux inclyte teucrum: Magna in poeta nostro loquen-
di copia: quoties enim sibyllam induxit cum aenea loquentem, toties principia cum eius laude ua-
riauit, & cum plena honorificentia. deniq; posuit, cessas in uota precesque tros, ait, aenea, cessas?
Laudis enim fuit dixisse troianum. item sate sanguine diuum Tros anchisiade. ecce meritum aenę,
cuius pater aequatus est superis et diis, & ipse anchise diceretur esse progenitus. hoc ipsius fuit specia/
le. tros autem fuit commune cum ceteris. alio etiam loco similiter. Anchisa generate deum certissi
ma proles. hoc etiam loco ait. Dux inclyte teucrum. nam & hic eum laudat, & hęc dicendo, meri/
ta eius extollit. quid pulchrius, ꝙ ducem esse multorum? quid tam memorabile, ꝙ primum esse
quenquā in officio suo? quid ue magis egregium, ꝙ honorum meruisse principatum? teucrum enim
laudis esse posuit, ut dignus praeesse uideretur. Nulli fas casto sceleratum insistere limē.
Ne diceret aeneas, eamus, & ediscamus, quae causa sit clamorum atq; uerborum, nulli, inquit, casto
licet sceleratum illud limen contingere uestigiis suis, perindeq; nec tibi, nec mihi: hoc genere pro
fitetur se nunquam uidisse, quae aeneas cupiebat audire, tamen audisse se, & audita posse narrare
professa est. Sed me quum lucis hecate praefecit auernis. Ipsa deum poenas docuit,

qui cernebant euidens malum, & eorum audiebant gemitus, qui cadebant. omnis aderat desperatio, & apparebat, quid tempus afferret, ni fuisset eneæ subuentum. quanta et laus his generibus dicitur. solus abest ex causa uulneris, & alios extrema presserunt, alios iam ipse urget interitus. Hic uenus indigno nati concussa dolore Dictamum genetrix cretæa carpit ab ida Puberibus caulem foliis,& flore comantem Purpureo. Admiranda dicentis inuentio, ut tali tempore & in tali causa in tanta desperatione omnibus quoq; & ipso ascanio lacrimantibus, trepidante medico, & ipsius medicinæ dificiente substantia, affuisset mater, quę solatium filio & remedium ferret: quam ipsam posteriorem fecit, ut emineret filii meritum, & matris affectus. ait igitur. Hic uenus indigno nati concussa dolore. non quo sit aliquis dolor dignus filiorũ: sed quia pro animo parentũ indignum est, quidquid filii fuerint passi. nõ tulit hæc causam filii sic inefficaciter trahi, admodũ quippe uidebatur incongruũ, & illum sic teneri uulneris causa, & impune periculũ crescere. Itaq; dictęa ida sustulit suis manibus caulẽ dicta, cognomen est idææ ut alio loco dicit, dictęa negat tibi iuppiter arua. quod ait, manu carpit, & matris animũ expressit, ut ipsã diceret opa sua ꝓcurasse, quod sanare filiũ potuisset, & nõ ferro ꝓpter remediũ, sed manu assereret sublatã. dubiũ. n. nõ est certo modo, & suo more ac tẽpore esse detrahenda terris: quæ aliqbus sunt procuranda remediis: ut ipse alio loco uirgilius dixit: Falcibus & messe ad lunã quærũtur abenis Pubẽtes herbæ. Ecce & illic falcibus dixit abenis, & ad lunã, & messis tẽpore. in ꝑsenti uero ait. Manu caulẽ carpit, thirsũ ipsum. s. quo erigebatur, ut emitteret florẽ, deinde ipsum florẽ asseruit esse purpureũ, & comãtẽ. non. n. unus aut singularis est, ut sunt rosę aut lilia, sed quasi in comas purpureo flore diffunditur. Nõ illa feris incognita capris Gramina, quũ tergo uolucres hæsere sagittæ. Tãta, inqt, naturalis uis est in feris capris hoc est capreolis, ut quũ tergis forte sagittas excepint cõfugiant illico ad hãc herbã: comedãt eã, & sagittis simul & uulneribus careant. quãta signa istius data sunt speciei? quippe & regio expressa est, in qua nascitur, & nomen editum montis, & ipsius nominis. deinde, quum ad descriptionẽ prædicti graminis accederet, caulẽ, inqt, facit, & comantẽ florẽ & colore purpureo. Tolli eũ ad usus remediorũ procuratũ esse ostẽdit. huius uirtutẽ caprę ferę prodiderũt. nã ipsa curãtur, qm nouerũt eã, & naturali industria ipsæ sibi ꝓsunt, quũ sagittis appetũtur. Gramen appellabit nouo usurpationis genere, alia dicẽs folia: cæterũ uero nomine dictami in regiõe sua dicitur appellari. unde nõnulli sic exponũt hũc locũ, ut asserant uirgilium dixisse dictamum genetrix cretea carpit ab ida. quod usq; adeo nõ est, ut si sequẽtia coniungas, fiat uitium. Dictami enim caulem dicere debuit, nõ dictamũ caulẽ. melior est ergo superior, manu carpit caulẽ, a dictæa ida: cuius herbę nomen qa nõ dixit signa eius, infinita protulit, ut posset scire, q̃ esset. Hoc uenus obscuro faciẽ circũdata nimbo Detulit, hoc fusum labris splẽdentibus amnẽ Inficit occulte medicãs, spargitq; salubris Ambrosiæ succos,& odoriferam panaceam. Venus obscurata nimbi caligine, atque ita, ut uideri a nullo potuisset, hoc detulit, & eodem ipse aquam infecit, quam iapix studiose splendentibus labris infuderat, ut foueret uulnus, & addidit alias species, ut omnium succo & in undas transfusa uirtute medicabilis liquor ex simplicitate fieret. Fouit ea uulnus lympha lõgæuus iapix Ignorãs. Ignorãs gesta ueneris iapix, ea lympha uulnus fouit. Subitoq; oĩs de corpore fugit Quippe dolor, oĩs stetit imo uulnere sanguis. Pulchre dixit, fugit dolor. Fugit. n. q sẽserit fortiorẽ, & omni celeritate discedit. dolore uero fugiẽte sanguis fluẽs ex imo uulnere stetit. Exclusuq; est ꝑ inde, ꝙ fuerat inimicũ, & successit quod retinẽdo uigori corporis fuerat necessariũ. Iãq; secuta manũ nullo cogẽte sagitta Excidit. Si nullo cogẽte quomõ secuta manũ? Hoc ne claudicet,

perq; omnia dixit. Dixit eorum autorem, quæ fuerat narratura. ut fidem uerba eius habere potuissent. ait, ergo quando hecate lucis auernis me præposuit, ipsa me docuit omnia, & mihi uniuersa monstrauit, cuncta per ordinem referendo, instructam reddens propter eos, quibus fas esset uiuis ad inferna pertendere. incipit ergo ad interrogata respondere tam plene, ut etiam illa coniungat, quæ interrogatio non tenebat. nam frustra describeret illius loci actus & gesta, si non primo cognitorem criminum & pœnarum iudicem demonstraret. dicit ergo primum. Gnosius hæc rhadamantus habet durissima regna. Potestatis ipsius dehinc subiungit diffinitionem. Castigatq;, auditq; dolos, subigitq; fateri. Quæ quis apud superos furto lætatus inani Distulit in seram commissa piacula mortem. Hanc, inquit, ille habet potestatem. ut uerberibus & tormentis extorqueat, & ad confessionem usq; perducat. quod apud superos scelerate commissam uindicare non potuit, & dilatam pœnam inanis gratulatio consecuta est. Cum arbitraretur scelerati sese fugisse uindictam, nescientes suffugium furto quæsitum pœnam non deleuisse. sed in aliud tempus dura distulisse supplicia. Continuo sontes ultrix accincta flagello Tisiphone quatit insultans, tortosq; sinistra Intentans angues, uocat agmina sæua sororum. Adest furia reos sontes, & noxios flagello circumsecans intentans angues, ut tormentorum metu formido eorum magis ac magis ardesceret, uocans etiam sororum immunerabilem modum, quum sola ferri non posset. Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ Panduntur portæ. Tum, hoc est inde horrisono cardine, cuius sonus ad aures sacræ panduntur. Cernis custodia qualis Vestibulo sedeat? facies quæ limina seruet? Qualis, inquit, & quæ, nec dixit definienter aliquid, ut quicquid tetrum, horrendum, ac detestabile esse posset, coniici posset, ergo specialitatem recte suppressit, ne sola putarentur, quæ forte posuisset. Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra Sæuior intus habet sedem. Nec mireris, inquit, istam, quæ subiecta est oculis, ac sedet. quod ait, sedet, officium perpetuum sedendi significat: hoc uerbo & in georgicis usus est dicens. Immunisq; sedens aliena ad pabula fucus: ut ostenderet continuationem facti & illum sine intermissione aliqua alienis laboribus consumendi semper intentum. ergo hinc, inquit, intellige. qualis sit hydra, quam pars interior tenet. multo quippe est sæuior & immanior, & quinquaginta atris armata serpentibus. quinquaginta posuit, ut multitudinem significaret. quinquaginta, inquit, hiatibus serpentum immanis, ut ostenderet eos & plurimos & ad inuadendum semper pauido ore paratissimos. Tum tartarus ipse Bis patet in præceps. Necessario addidit, in præceps patet. patere enim etiam in superna quid potest, & quod per planum cingit hoc est ante, post læua uel dextera patet demersus. Tantum tenditq; sub umbras, Quantus ad æthereum coeli suspectus olympum est. Idest quantum in superna panditur, tantum ad inferos tendit habita æstimatione duplici, hoc est ut ab ipso ore tartari quantum ad cælum est, bis tantum ad inferos pateat, retinendum est secundum multorum & ipsius maxime uirgilii autoritatem altitudinem & superiorem & demersam decipi posse. Hoc ut ostendatur euidentia ponemus exempla. Ecce superioris altitudinis Tu nunc carthaginis alte, & alio loco atq; altę mœnia romę & Conditur in tenebris altum caligine cælum. Inferioris altitudinis est. In altum uela dabant læti. Sed hic ex affectu poeta loquutus est potius quam ita uere sit, & hic melior est sensus, hoc enim simili modo in multis locis fecit, ut multa etiam uulgi opinione dixerit. Hic genus antiquum terrę, titania pubes Fulmine deiecti, fundo uoluuntur in imo. Parum fuit dixisse tam prolixam fuisse altitudinem tartari. in imo inquit fundo eius pendebant titanes. ponit, qui pro sceleribus suis icti fulmine in illum locum iuste meritoq; coniecti sunt. Hic &

sic intelligẽdũ ẽ, ut sagitta nõ manu tenẽtis secuta uideatur sed fouẽtis. Atq; nouæ rediere in pristina uires. *Fugiẽte dolore facta est nouitas uiriũ, & redijt totum, quidquid inflictũ uulnus exclus erat. nouas uires multi non tales quales abscesserant, sed multo meliores exponunt. sed quid in sequentibus dicemus, quibus ait, redire in pristina uires. nouas ergo post fugatũ dolorẽ separatas intelligamus. multum enim fuit, ex debilitato talis esset redditus, qualis fuerat antea q̃ uulnus esset inflictum*. Arma citi properate uiro: quid statis? iapix Conclamat, primusq; animos accendit in hostem. *Hoc uiso, quum iam iapigen admiratio tenuisset, clamare cœpit, date arma uiro forti, date inquit quamprimum. qua uoce & sanitatem prouenisse nuntiauit, & fugatam dudum hominis remeasse uirtutem. quæ uox æneã ipsum optatum excitauit in bellum. non sibi tamen plurimum dedit, ut hoc ipsum diceret factum opera sua: addidit quippe alia, quibus nec sibi arrogaret aliquid / & æneam ipsum meliori spe propriæ felicitatis accenderet*. Non hæc humanis opibus, non arte magistra Proueniunt, neq; te ænea mea dextera seruat. Maior agit deus, atq; opera ad maiora remittit. *Non pudenda confessio, quoniam iapix profitebatur nõ illam hominis sed diuinam fuisse medicinam. in eo nec sibi aliquid dempsit, & æneæ merita studio melioris prædicationis cumulauit*. Ille auidus pugnæ suras incluserat auro: *Ille hoc est, qui iamdudum etiam cum ipso uulnere ardebat, in bellum, consecuta sanitate corporis sui magis magisq; properans suras auro incluserat*: Hinc atq; hinc. *Ita ut nihil carum appareret*. Oditq; moras. *Hic mos est properantis, tardum putare etiam, si quod faciendum est, celeriter fiat*: Hastamq; coruscat. *Hastam sic tenebat, ut cœlum coruscare putaretur*: Postquam habilis lateri clypeus, loricaq; tergo est. *Postquam bene sibi aptauit clypeum lateri, & loricam tergo. habilis bis accipiendum est: ut sit postquam habilis clypeus est, & postq̃ habilis lorica est*. Ascanium fusis circum complectitur armis, Summaq; per galeam delibans oscula fatur. *Non dixit eam sibi galeam induisse, & hic dicit, per galeam osculabatur filium suum. Ergo aut more suo hoc prætermisit / aut ex osculis per galeam datis, intelligamus eum etiam ipsam sumpsisse / aut uulneratum sic remansisse cum galea: ascanium uero non fusis armis complexum, sed circumfusis, ut scuto amplexus sit. quem consolari osculis, & uerbis cupiebat instruere. aut amplexus armati, ne omen esset deponere scutum, & manibus nudis filium amplecti ipso scuto, quum ad se colligit quo & se defensurus fuerat & securo filio quæsiturus imperiũ. Interea, quia uiderat eum flentem, & lenijt osculis animum pueri, & ne ultra esset de paterna salute suspectus, dictis quoq; composuit*: Disce, *inquit*, puer uirtutem ex me, uerumq; laborem, Fortunam ex aliis. *Disce, non tantum ad uirtutem pertinet, uerumetiam ad laborem quoq; & fortunam: ut sit disce uirtutem, disce laborem, disce fortunam. sed diuisit, hæc alia adscribens personæ suæ / alia alijs. Ex me, inquit, fili uelim discas, q̃ sit commodum studium sectari uirtutis / quanta animi patientia labores duri tolerandi sint, & tolerando superandi. quantum autem ad aduentum fortunæ attinet, sub cuiusui homines periclitantur incerti, opto ex alijs discas*. Nunc te mea dextera bello Defensum dabit, & magna inter præmia ducet. *Facit eum de præsentibus securum, defensionem plenissimam spondens, & ex uictoria commodũ*: Tu facito mox, quum prima adoleuerit ætas, Sis memor. *Citius enim præteritorum pueri immemores fiunt: quæ res necessario suggerebat, ut gesta præsentis temporis ad perpetuitatem memoriæ commendarentur. facito æneas, inquit, quum fueris maior, memoriter uoluas, quæ uideris puer*. Et te animo repetentem exempla tuorum. Et pater æneas, & auunculus excitet hector: *Et quum tuos animo cœperis enumerare maiores / patrem atq; auun-*

aloidas geminos, inmania uidi Corpora. *Geminos ait, quos unus ediderat partus, aut simplicius intelligamus, duo: sicut alio loco poeta ipse ait. ecce autem gemini a tenedo tranquilla per alta, Horresco referens immensis orbibus angues. Illic enim duo significati sunt, non uno partu effusi. quantę isti aloidę proceritatis fuerint ostendit.* Qui manibus magnum rescindere cœlum Aggressi, superisq; iouem detrudere regnis. *Quid non auderet temeritas, cui ferebat corporis altitudo suffragium? tangebant manibus cœlum, ex eo arbitrati sunt excluso ioue, posse sibi eius imperium cedere. tanto autem maiore fulminis uiolentia pressi sunt, quanto illos inimica sui corporis forma cœlo proximos fecerat. ecce, propter quam causam descriptus est tartarus duplicem in præceps habuisse mensuram, uel quare in imum fundum eius coniecti sunt, ne aloidis emergendi exinde per altitudinem corporum præberetur occasio, ut tantum his ad superos spatium remaneret, quod superare non possent. quum pronuntiamus, superisq; iouem detrudere regnis, iouis nomen debemus extollere. est enim & in hominibus magnę significatio potestatis, ut hoc loco iouem superare se posse temere arbitrati sunt, eum scilicet, qui cæli teneret imperium, qui deos, qui sidera atq; homines pleno gubernaret imperio, & cætera, quæ intelligi possunt, ipsius tamen fulmine strati sunt, quem audendo contempserant.* Vidi & crudeles dantem salmonea pœnas. *Hoc adhuc clausum est, non apparet, aut delinquentis causa, aut species euidenter expressa supplicii. subiungitur tamen utraq; significatio. tunc enim cuiuslibet pœnę iusta uidebitur processisse sententia, si admissi quoq; qualitas supplicio congrua demonstretur.* Dum flammas iouis, & sonitus imitatur olympi. *Ipse quoq; in eo crimine sacrilegii fuit, in quo æloidæ, qui iouem regno conati sunt trudere. imitatus enim fuerat salmoneus, quod de cæli partibus homines terret, ut ipse potius, quam iuppiter timeretur, ut fieret euidentior sceleris causa, adiecit quomodo tonitrus & fulminis facta sit imitatio.* Quattuor hic inuectus equis, & lampada quassans Per graiũ populos, mediæq; per helidis urbem Ibat ouans, diuũq; sibi poscebat honorem Demens. qui nimbos, & non imitabile fulmen Aere, & cornipedum cursu simularat equorum. *Imitabatur, inquit, iouem, & se illi per dementiam nitebatur æquare. pro fulmine præferens facem, & æris sonitu ac strepitu equorum currentium sacra tonitrua simulans.* At pater omnipotens densa inter nubila telum Contorsit, non ille faces nec fumea tedis Lumina, præcipitemq; immani turbine adegit. *Iuppiter non faces aut fumantes tedas, quas salmoneus portabat, sed diuina in ipsum coniecit incendia, & adegit præcipitem. ostendit eum in tartari altitudinem missum.* Nec non & tytion terræ omniparentis alumnum Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur, rostroq; immanis uultur obunco Immortale iecur tundens, fœcundaq; pœnis Viscera, rimaturq; epulis, habitatq; sub alto Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis. *Monoptoton declinatur dicendo tytion. tytionem diceret si per casus uariari potuisset. erat cernere illum tytion, cuius informe corpus nouem iugerum spatium occupabat. huic enim pro sceleribus admissis uultur immanis appositus fuerat grandis & sæuus natura, & inexplebili uentre, rostrum habens obuncum, aptum scilicet ad inferendum mala, & consumendis uisceribus competenter armatum. cui ne deessent membra, quæ semper improbus peteret, carnis immortalitas non deerat. non quod reparatio uiscerum domino profutura suppeteret, sed sarciens detrimenta, quæ uultur intulerat, ne pœna conquiesceret corporis deficiente substantia.* Quid memorem lapithas, ixiona, pirithoumque? Quos super atra silex iamiam lapsura cadenti. Imminet adsimilis: *Genus est transitus per omissionem, quod iccirco ponitur,*

Supbia seu temeritas

culum imitari contendas, hoc est tuorum potius, & ex cæterorum exemplis. Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens. *Ingens scilicet animo & corpore.* Tela manu quatiens. *Minantis hoc fuerat signum, plena fiducia pergentis ad pugnam. ferre autem telum inæstimabilis magnitudinis, & id una manu tractare quantum fuit insignis uirtutis?* Simul agmine denso, Antheusque mnesteusque ruunt, omnisque relictis Turba fluit castris. *Procedente ænea in campum omnibus bellandi studium creuit. tantumque illius fiducia fuit, ut nullus dubitaret exire. processerunt denique duces, nec aliquis remansit in castris.* Tum cæco puluere campus Miscetur. *Necesse enim fuerat globum pulueris crescere, quem maioris numeri commouebat exercitus:* Pulsuque pedum tremit excita tellus. *Tantus impetus pergentium fuit, ut eorum pedibus pulsata contremisceret terra:* Vidit ab aduerso uenientes aggere turnus. *Bene dixit primo turnum uidisse uenientes, uel quia in aggere contrapositus fuerat: uel quia in causa sua debuit esse circumspectus:* Videre ausonii, gelidusque per ima cucurrit Ossa tremor. *Qui paulo ante pro uictoribus ferebantur, ænea ex causa uulneris impedito, ut uiderunt agmen, in se uersum ferri, intellexerunt in illa multitudine etiam æneam ipsum fuisse præsentem. quo facto non iam pauor, ut metus, sed tremor omnis eos inuaserat:* Prima ante alios iuturna latinos Audiit, agnouitque sonum, & tremefacta refugit. *Iuturna, quam specialis pro salute fratris sollicitudo tangebat, prima uidit, prima audiuit, prima cognouit, prima contremuit, & fugit. quod ideirco fecit, ne uideret exitum turni uel eius copias sterni.* Ille uolat: *Tanta æneas celeritate ferebatur ut non ambulare, sed uolare uideretur.* Campoque atrum rapit agmen aperto: *Campoque aperto atrum agmen rapit. atrum ideo, quia sordibus pulueris fuerat oneratum. campum apertum dixit, quia cæsis hostibus uel metu sparsis, uacuus uidebatur & patens. rapiebat ideo, quia uolantem supra descripsit, ut mactantibus hostes non occurreret resistentium mora.* Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium. *Quanta uis est nimbi, quæ conflatur ex magna pluuiarum copia, cui licet ire per medium mare.* Miseris heu præscia longe Horrescunt corda agricolis. *Non enim prius fluctus pelagi scindit nisi ante eraserit campos. deinque sequitur:* Dabit ille ruinas Arboribus, stragemque satis. *Satis dixit diuersis seminibus terræ mandatis.* Ruit omnia late. *Hoc est late prosternit.* Ante uolant, sonitumque ferunt ad littora uenti. *Torrens enim post strages & arboribus & satis illatas, quum propinquare in mare cœperit, præcedit eum sonitus aquarum. & antequam ipse perueniat, signa eius uolantes afferunt uenti:* Talis in aduersos ductor rhœteius hostes Agmen agit. *Quemadmodum agmen aquarum torrentibus præcipitatur, & urget in mare non sine eorum pernicie, per quæ forte transierit. sic quum agmine suo æneas in rutulos ferebatur infestus.* Densi cunctis se quisque coactis Agglomerant. *Multum enim ualet plurimorum in unum arctata congestio. proinde unusquisque se stipabat in cuneum, ne opportunus fieret morti:* Ferit ense grauem tymbræus osyrim. Archetium mnestheus, epulonem obtruncat achates, Vfentemque gyas. *Obtruncat, ad omnes percussores pertinet, mnesteum, achaten, gyan.* Cadit ipse tolumnius augur, Primus in aduersos, telum qui torserat hostes, *Quo ait ipse poterat dubitare, quid significaret. ideo hoc ipsum prius exposuit poeta. cecidit ipse augur tolumnius, qui mittendo telum primus turbauit fœderis pacta.* Tollitur in coelum clamor. *Quis enim non excitaretur in uocem, augurem ipsum nec uitare potuisse poenam? nec præuidere supplicia?* Versique uicissim Puluerulenta fuga rutuli dant terga per agros: *Non congesti affuerant, sed sparsi fugiebant,*

ne continuatio narrationis horrescat. Ergo ait *quid memorem lapithas, supra quos pendens saxum ruinam promittit, nec tamen cadit, ut perpetuo metu subiecta nexorum mens iugiter crucietur.* Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris, epulæq; ante ora paratæ Regifico luxu. *Et torus regifico luxu fuerat paratus, & præpositio epularum, non quia his uti meruerant. sed ut ab his prohibiti cruciatibus maximis afficerentur.* Furiarum maxima iuxta Accubat, & manibus prohibet contingere mensas. Exurgitq; facem attollens, atque intonat ore. *Deniq; his apposita fuerat maxima furiarum, quæ eos non tantum prohiberet ab epulis: sed ipsas quoq; mensas non sineret uel manibus tangere, exurgens etiam uoce magna perindeq; terribili atq; intonanti: ut uetaret acriter ne quid tangerent, & confirmaret uocis opera prohibitionem ipsam.* Hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat, Pulsatusue parens, & fraus innexa clienti. *Illic fuerunt, qui odio habuere fratres suos, & patres egerũt manu, uel qui pauperibus conflauerunt fraudem.* Aut qui diuitiis soli incubuere repertis. Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est. *Illic etiam illi, qui nacti diuitias nullam suis partem facere uoluerunt. quorum multitudo fuerat maxima.* Quique ob adulterium cæsi. *Et qui ob illicitos concubitus alieni coniugii mactati sunt.* Quique arma secuti Impia. *Vt sunt, qui necessitudine coniuncti sunt sanguinis aut affinitatis inimicitias usq; ad sanguinem ducunt.* Nec ueriti dominorum fallere dextras. *Illi quoq;, qui deceperunt dominos suos: possunt etiam intelligi, qui imperatores prodiderunt.* Inclusi poenam expectant. *Hoc de omnibus dictum est, quos supra complexus est, quot inclusi expectarent pœnas, expectare autem incertum, peius est, q̃ꝫ pati.* Ne quære doceri, Quam poenam, aut quæ forma uiros, fortunaue mersit. *Quid enim referet sibylla, quod nondum in illorum criminum reos fuerat definitum? ne quærat, inquit, doceri, qua pœna isti afficiantur, quum sola sit interim, ꝙ eam expectant: & nec tempus quo pœna ipsa uentura sit, norint, nec sciant, quæ illa sit, quod dixit, his quibus inuisi fratres, dum uita manebat. omnibus potest aptari, quos diuersorum criminum reos supra enumerauit. omnes enim dum uita manebat, prædicta crimima admiserant.* Saxum ingens uoluunt alii. *Scilicet sine fine uoluendi.* Radiisque rotarũ Districti pendent. *Et hic intelligitur, alii saxum uoluebant: alii pendebant rotarum radiis districti.* Sedet, æternumque sedebit Infelix theseus. *Theseus sic dãnatus.* Phlegiasque miserrimus omnes Admonet, & magna testatur uoce per umbras. *Phlegias præpositus omnibus fuit ipsis miserrimis reis uniuersis insultans uoce magna.* Discite iustitiam moniti, & non temnere diuos. *Post admonitionem enim peccare crimen est maximum, nec habent defensionem imprudentię, qui hoc facerent: non timere autem diuos sacrilegium est.* Vendidit hic auro patriam. *Execrabile criminis genus hostibus patriam uendere. patriam, inquit, primum altricem suam: quæ proprio sinu nascentem uagientemq; suscepit, quam supra matris affectum amare & colere debuisset, quam præclari ciues liberis ac posteris suis optant cupiuntq; esse superstitem. Ecce addit causam, qua impulsus multiforme scelus admisit, propter auaritiam solã execrandam, inquit, i. est auri cupiditatem: decepit eam, pro qua occumbere gloria fuerat, & per uictoriam fidam mentis obstinatione durare, & hanc hostibus in exitium eius perniciemque quærentibus non dubitaret offerre. definiamus quid sit patriam uendere, decipere ipsam primo, quam ut dictum est, superstitem relinquere est gloriosum, decipere insontes, cuius diuersas quoq; ætates in diuerso sexu constitutas locupletes ex præda hostes efficerent, adde causam, sola auaritia est, & sumendi auri cupiditas execranda, seruaturus hęc, quibus perdidit omnia, quæ carissima habere*

quæ res indicabat oppressos magna uirtute. Tendebant autem ad agros indicantes exisse, non esse credituros. Ipse neq; aduersos dignatur sternere morti, Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes Insequitur. *Ipse æneas indignum existimabat mactare obuios, aut equo pede congressos occidere: sed nec illos insequebatur, qui ueniebant telis armati. Dicit iam qua causa id fiebat.* Solum densa in caligine turnum Vestigat lustrans, solum in certamina poscit. *Nouerat enim & prudenter considerabat solum esse uincendum, qui solus esset pugnandi causa. seruandam esse plebem uictoriæ suæ, nec ulterius cædendam.* Hoc concussa metu mentem iuturna uirago Aurigam turni media inter lora metiscum Excutit, & longe lapsum temone reliquit. Ipsa subit, manibusq; undantes flectit habenas. *Vbi sensit iuturna hoc agere æneam, ut solius turni interitum quæreret, rediit ad aliam partem mandatorum iunonis, quum fratrem in confusionem fœderis liberare non potuisset, cœpit hunc in festo hosti uelle subtrahere / ne inuentus occumberet. sic enim illa dixerat, non lachrymis hoc tempus, accelera, & fratrem, siquis modus, eripe morti, aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus. Ergo ut dictum est, quoniam frustra fuit, fœdera dissipasse, cœpit niti subtrahere periclitantem: quod fieri sine fraude non potuit: iccirco remouit aurigam fratris, & in remoti locum ipsa successit:* Cuncta gerens, uocemq; & corpus &, arma metisci. *Facile enim, in quam uellet formam, transire potuit.* Nigra uelut magnæ domini quum diuitis ædes Peruolat, & primis alta atria lustrat hirundo Pabula parua legens nidisq; loquacibus escas. *Fœtibus suis alimonia quæritans, ut salutem incolumem retineant.* Et nunc porticibus uacuis, nunc humida circum stagna sonat. *Nigram hirundinem pro dolentis persona etiam quæ sit domestica, ut iuturna de eadem domo, & familia, qua turnus, lugentis posuit hirundinis quoq; non inaniter comparationem induxit.* Similis medios iuturna per hostes Fertur equis, rapidoq; uolans obit omnia curru. Iamq; hic germanũ, iamq; hic ostendit ouantem, Nec conferre manum patitur, uolat auia longe: *Volebat iuturna sic turnum ostendere, ut gaudere potius quam rebus suis diffidere uideretur. nec tamen hunc committebat congressibus, & longe ad ea illum ducebat loca, quæ non constarent bello.* Haud minus æneas tortos legit obuius orbes, Vestigatq; uirum, & disiecta per agmina magna Voce uocat. *Quantum iuturna separabat à congressibus fratrem: tantum æneas compendiosis orbibus præbebat se obuium, & præueniebat errantem: nec iam occulte, nam hunc per tot sparsos exercitus uoce magna prouocabat:* Quoties oculos coniecit in hostem, Alipedumq; fugam cursu tentauit equorum, Aduersus toties currus iuturna retorsit. *Quoties uiso hoste æneas ire obuiam uoluit / toties iuturna currus in alias partes inflexit.* Heu quid agat? *Cogitabat quid ageret, dolens, & sine aliquo effectu remedij diuersis æstibus agitabatur.* Diuersęq; uocant animum in contraria curæ. *Quidquid uoluendo tractabat, totum contrarijs tractatibus efficiebatur infirmum.* Huic messapus uti læua duo forte gerebat Lenta leuis cursu præfixa hastilia ferro Horum unum Certo contorquens dirigit ictu. *Messapus æneæ forte loco proximus fuit. Huic ex duobus ferratis hastilibus unũ certo ictu contorsit. Certus ictus est, qui sic destinatur, ut feriat.* Substitit æneas, & se collegit in arma, Poplite Subsidens. *Hoc artis erat, aptum funderetur ictus, quem hostis dixerat certum. Subsedit, inquit, poplite, & se scuto contexit. ille enim altius miserat, ut caput feriret, aut pectus, & quoniam pro uoluntate hostis altitudo corporis fuerat necessaria, humilem se ille contrario procurauit.* Apicem tamen incita summum Hasta tulit. *Ecce uis mit-*

debuerat. Dominumque potentem Imposuit. *Et seruitio potentis domini suos omnes ad-dixit. iunctus quippe seruitium sequitur.* Fixit leges pretio, atque refixit. *Corruptio-ne interueniente præmiorum alias conscribi leges effecit, & alias remoueri, quales esse potuerunt, quas ferebat inimicis.* Hic thalamum inuasit natæ, uetitosq; hymenæos. *Hic, inquit, cõtra iura publica legemq; naturę filię cõcubitus inuasit. quod libidinis genus iste prætermisit, qui in nefarios natæ complexus improuidus ruit. iam specialis narratio producta per multos faceret maio-rem properantibus moram. confugit ad generalitatem dicens.* Ausi omnes immane nefas ausoq; potiti. *Omnes, inquit, isti nefariorum scelerum rei sunt, & quicquid aggressi sunt perfecerunt. quum dicit omnes, & illos tetigit. quos designatis criminibus deposuit. omnia hæc pœnarum & criminum genera uirgilius non inaniter posuit: neq; enim id curauit, ut ostenderet se cu/rare actus infernos: sed ut suppliciorum metu ad bonos mores singulosq; conuerteret, & apertius docti rectius uiuerent certi deterius puniri post mortem, quæ sciendo uindicarent homines, aut prætermiserint ignorando. mire tamẽ addidit.* Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum, Ferrea uox, omnes scelerum comprendere formas, Omnia pœnarum percurre/re nomina possem. *Generalitas enim necessario adiecta est, ne poeta uideretur omnia descri-psisse, quæ apud inferos gerebantur. quoniam fuit impossibile latitudinem tantam plene comple-cti, uel ne contemptui haberentur pœnę præpositę ex quotidiana meditatione. amplius enim supplicia incerta metuuntur, certe etiam si sola fuerant, quæ dicta sunt. Accessit humanis actibus, quod pro desset ex poetę mendacio. plus enim fecit timere, & minus peccare metuentem. eoq; res redit, ut uiuatur rectius cum infinita.* Hæc ubi dicta dedit phœbi longæua sacerdos. Sed iam age, carpe uiam, & susceptum perfice munus. *Sequere, inquit, uiam, ut susceptum munus possis implere.* Acceleremus ait. *Ordinatur sensus sic. hęc ubi dicta dedit phœbi lon-gæua sacerdos. acceleremus ait, age carpe uiam, & susceptum perfice munus.* Cyclopum educta caminis Moenia conspicio atq; aduerso fornice portas. Hæc ubi nos præ/cepta iubent deponere dona. *Vbi, inquit, apparent camini cyclopum, & eorum habitacu-la. illic doni munus iubemur exponere. fornicem dixit cameram in arcum ductam.* Dixe/rat, & pariter gressi per opaca uiarum Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant. *Hæc quũ sibylla dixisset, direxerunt iter, ut spatium transmitterent, quod inter ipsos & locum destinatum fuit. sed ubi ad ipsas fores uentum est.* Occupat æneas aditum, corpusq; recenti Spargit aqua, ramumq; aduerso in limine figit. *Lustrauit se æneas. & sic ramum fixit.* His demum exactis. *Omnibus scilicet exactis, quæ dicta sunt, & com/pleto officio, quod debebat.* Deuenere locos lætos, & amoena uireta Fortunatorum nemorum, sedesque beatas. *Vt dixit, quid mali sit, male uiuere, atq; ut noxios & no-xiorum pœnas exposuit. ita uult ostendere, quid post uitam prosit, recte uixisse: nec a personis, uel a beatorum felicitate: sed primum regionum bona persequitur. dehinc qui ex ipsis locis capiant commodum, & quales bonis ipsis perfruantur.* Largior hic campos æther, & lumine ue/stit Purpureo, solemq; suum sua sydera norunt. *Nihil illic deest eorum quæ superi habent. sol illic est, nec desunt sidera, & cælum perspicuum, campi, illic prata, ac nemora bea-titudinem commorantibus præstant. solum illic opus est. quod dimittitur superis. Locis ipsis no/men inditum est. ut beata & fortunata dicantur, quod ipsum uocabulum ab illis sumpserant. qui me-rito suo beati & fortunati dici meruerunt. Quo enim nomine appellari debuerunt, quos proba-uit cursus uitæ, & a pessimis quoq; mors ipsa discreuit?* Pars in gramineis exercent membra

tentis, & ex alia parte declamantis ingenium. si enim stans remansisset/inuenisset hasta, quem fer neret: quod ipsum ex eo apparuit: quia in ipsa depressione corporis galeę summam perdidit partem. Tum uero assurgunt iræ: Tum uero, idest tum magis irarum creuit augmentum. Insidiisq; subactus. Furebat enim q contrariis luderetur insidiis. Diuersos ubi sentit equos, currumq; referri: Vbi uidit aliorsum duci equos & currum Multa iouem, & læsi testatur fœderis aras. Iam tandem inuadit medios. Propter fidem iusiurandi, quod cum latino perfecerat, solum quærebat turnum, quem sine crimine sacrilegii posset occidere: sed quum uideret sibi eius copiam denegari, testatus iouem, & cæteros deos, per quos iurauerat se in bellum necessitate potius q̄ uoluntate compelli. Inuasit tandem medios & marte secundo Terribilis. Tandem ideo, quia diu expectauit. ne finis belli per turni solius necem potuisset exire. medios, inquit, secundo marte inuadit terribilis. Magna uiri fortis constantia non dubitauit medios inuadere, ubi à circunfusis posset interfici. Ecce & feliciter pugnat uallatus inimica multitudine, & inter tot ac tales terrori omnibus fuit: quanta laus est non timere, & ab omnibus metui. Sæuam nullo discrimine cædem Suscitat, irarumq; omnes effundit habenas. Supra dixit, q solum turnum ad necem quæreret, ac cæderet nullum. nunc ait, quoniam illud non prouenit, aliquando tamen commotus, passim atq; confuse sternebat quoscunq; reperisset, nullum eligens ad mortem, nullumq; prosternens, tantum consenserat iracundiæ suæ, ut nullis iam retineri nexibus posset. Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes Diuersas, obitumque ducum quos æquore toto Inque uicem nunc turnus agit, nunc troius heros Expediat. Deus, inquit, nunc est necessarius, sed quid sit iste inuenire non possum, quo iuuare ualeam complecti quantos duces turnus, quantos æneas occidit: Tanton placuit concurrere motu Iuppiter æterna gentes in pace futuras? Necessaria exclamatio poetæ admirantis deorum iniquitatem: qui patiebantur in alternam perniciem gentes tendere in æternam uenturos perpetuamq; concordiam. Aeneas rutulum sucronem (ea prima ruentes pugna loco statuit teucros) haud multa moratus Excipit in latus: & qua fata celerrima, crudum Transadigit costas, & crates pectoris ensem: Interpositum est, ea prima ruentes pugna loco statuit teucros. quum properarent, inquit, in hostium cædem troiani, ibi constiterunt, ubi æneas rutulum sucronem occidit. nam non multa mora interposita excepit eum in latus, ex qua uero parte corporis peti expeditius potuit, ipsa eum percussit. nam per latus & costas traiecto ense eum prostrauit. Interpositum diximus, ea prima ruentes pugna loco strauit teucros. quo facto diuisum constat unum sensum. nos isto subtracto, integremus, quod interposita diuiserunt. Aeneas rutulum sucronem haud multa morantem. Exigit in latus, & qua fata celerrima crudum Transadigit costas, & crates pectoris ensem. Hic iungendum est, ea prima ruentes pugna loco statuit teucros, & erit compositio directa uerborum. Turnus equo deiectum amycum fratremque Diorem congressus pedes, hunc uenientem cuspide longa, Hunc mucrone ferit, curruque abscissa duorum suspendit capita, & rorantia sanguine portat. Multa semel hic dicta sunt: sed non semel accipienda: quippe turnus equo deiecit amycum, equo deiecit & fratrem eius dioren. nam quum addit fratremq; dioren, & non significat utrum pedes an eques fuerit, etiam dioren ostendit uectum fuisse, ergo equo, & deiecto bis accipere debemus deiectum equo amycum, deiectum dioren equo ferit bis quoq; intelligendum, ut sit, illum ferit longa cuspide, illum ferit mucrone. ostentationis autem fuit incutiendi terrori, q cæsorum capita adhuc emittentia sanguinem secum turnus uehebat in curru. Ille talon tan

palæstris, Contendunt ludo, & fulua luctantur arena. Pars pedibus plaudunt choreas,& carmina dicunt. Nec non threicius longa cum ueste sacerdos Obloquitur numeris septem discrimina uocum. Iamq; eadem digitis, iam pectine pulsat eburno. Vsq; adeo illic seueri degunt, qui apud superos recte uixerunt: ut his honestę & simplices uoluptates etiam illic gratę sint, non illis habendi aut rapiendi iurgandiq; asper affectus est: sed quod est gaudium, ludo certant, ludoq; contendunt. Lucta certamen efficit, & palæstra imaginem quandam ueri certaminis fingit. ac nequid eorum uoluptatibus desit, orpheus longa idest submissa ueste compositus mulcet omnia uariis cordarum uocibus, dum has aut impellit digitis, aut plectro contingit, & multis exemplis, & hoc loco uirgilius probat citharę artem inter honestas & pręcipuas numerari uirtutes. est enim musica ars sane liberalis. Hic genus antiquum teucri, pulcherrima proles. Antiquos hoc loco ueteres, potius q̄ magnos debemus accipere. quod enim laudis causa dicendum fuerat, dixit, pulcherrima proles. deniq; ut ostenderet se de antiquioribus loqui, addidit. Magnanimi heroes nati melioribus annis. Vt hoc genere probaret aliis illos seculis fuisse progenitos. quum hoc dicitur, monstratur illos non solum generis bona habuisse, uerumetiam seculorum, quibus nasci meruerunt. Ilusq;, assaracusq;, & troiæ dardanus autor. Ecce ubi meltus aperuit, quia de priscorum memoria loquebatur. quum eos nominat, quos æneas ipse non nouerat. recte ueteres troianos dixit natos annis melioribus, quoniam posterioris æui et perdiderant cum patria imperium, & multi perierunt casibus diuersis, & reliqui grauissimis incommodis tenebantur. Arma procul, currusq; uirum mirantur inanes. Stant terræ defixæ hastæ, passimq; soluti Per campum pascuntur equi. Mirabantur sibylla & æneas habere mortuos, quod superi incolumes habent. Quæ gratia currum, Armorumq; fuit uiuis, quæ cura nitentes Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. Nitentes equos habere, est semper id agere, ut iugiter niteant, & nunquam uideantur esse neglecti. Talis sensus est in buccolicis, Formosi pecoris custos, formosior ipse. Custos est enim pulchritudinis pecorum, cui est cura, ut semper formosa sit. quæ cura nitentes equos pascere, & gratia armorum, aut curruum fuit uiuis, eadem mortuos sequitur, idest cura & gratia præcedens. quippe diligentiam gratia parit. Hoc igitur mortuis studium fuit, quod uiuis.

Conspicit ecce alios dextra læuaq; per hærbam Vescentes, lætumq; choro pæana canentes. Scilicet conuiuium celebrantes, & præter epularum lætitiam, hilaritatem suam festiuis etiam cantibus protestantes. Inter odoratum lauri nemus, unde superne Plurimus eridani per siluam uoluitur amnis. Omnia in unum læta conuenerant, honestorū personæ, cœtusq; iustorum, apparatus affluentes, lætitia, cantus: locus hærbis hilaris, & iocundus odoribus lauri, nemorosus, atq; undarum peremnium copia semper apricus. Hic manus ob patriam pugnando uulnera passi. In maxima enim sunt gloria, qui pro patria pugnantes obierunt. ut e contrario sunt in maximo crimine proditores. Quiq; sacerdotes casti, dum uita manebat. Qui colentes deos puritati splendidę castitatiq; operam congruam præbuerunt. Quiq; pii uates, & phœbo digna locuti. Qui instructi literis poetæ phœbo carmina dignissima protulerunt. Inuentas aut qui uitam excoluere per artes. Qui diuerso repertarum artium genere uitam suam cultiorem facere maluerunt. Quiq; sui memores alios fecere merendo. Qui humanæ conditionis memores alios beneficiorum largitionibus promeruerunt. Omnibus his niuea cinguntur tempora uitta. Omnibus, quos enumerauit, albæ uittę pendebant de capite. omnia igitur cōmoda, iustitię honestatisq; cultores

cunque neci, fortemque cethegum, Tres uno congressu, & mœstum mittit onyten Homine chionium, matrisque genusque peridiæ. *Ille, inquit, & incertum putatus reliquisse, utrum de ænea dictum uideatur an de turno. sed non est uitium poetæ. nam ex cethegi nomine, quem constabat fuisse troianum, quemq; alijs nexuit, ostendit non æneam se dixisse, sed ipsum turnum.* *Tres igitur uno congressu, in quibus cethegus fuit assistente uirtute deiecit. Onyten uero hoc est onytis & peridiæ filiũ, qui echionio nomine diceretur, separatim strauit. Mœstũ dixit, quia incurrerat hostis manus, quas non potuit euasisse: quod, ait, mittit, non ad onyten solum, sed ad omnes pertinet.* Hic fratres lycia missos. *Lycij ex partibus æneæ fuerant.* Et apollinis agris: *Ex lycia & apollinis agris fuerant fratres, lyciam caram fuisse apollini, & propriam, etiam in quarto libro memorauit dicens qualis ubi hibernam lyciam, xantiq; fluenta Deserit, hac delum maternam inuasit apollo.* Et iuuenem exosum nequicquam bella menethem. *Menethes quoq; perosa habens bella quum inertem ætatem iuuenis duceret, pro bellatore prostratus est. dicit causam propter quam frustra ducebatur ad bellum. Ipsa enim fecerat, ut pugnare nesciret.* Arcada, piscosæ cui circum flumina lernæ Ars fuerat, pauperque domus, nec ulla potentũ Munera, conductaque pater tellure serebat. *Ar. cas iste, inquit, fuit piscandi semper deditus studio, qui solum lacum lernæ & domum suam pauperem idest anguste substantiæ nouerat: nesciens prorsus, quid diuites agerent, nec alicuius obsequijs deditus, nec solum ipse pauper uerumetiam pater eius. nam in terra conducta morabatur dans opera seminibus iaciendis: Ecce uerecundat paupertas in necessitate posita, non quæsiit patrocinium diuitis non maioris substantiæ desiderauit auxilium: piscatio alebat filium, conductus patrem ager pascebat & ipse non grandis, sed pro facultatibus pauperis intelligendus. quis enim pauperi magnum crederet prædium laudandum in duobus institutum? quos non polluit necessitas, aut aliquo paupertas scelere maculauit.* Ac uelut immissi diuersis partibus ignes Arentem in siluam, & uirgulta sonantia lauro, Aut ubi de cursu rapido, de montibus altis Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt. Quisque suum populatus iter nõ segnius ambo Aeneas turnusque ruunt in prælia, nunc nũc Fluctuat ira intus, rumpuntur nescia uinci Pectora, nunc totis in uulnera uiribus itur. *Duas flammas, diuersosq; torrentes duobus uiris fortibus comparauit. nam quomodo flammæ consumunt quicquid occurrerit, & torrentes quidquid impulerint trahunt, sic isti sæuiebant in aduersos elati ira, & cupiditate uincendi, non metuentes uulnerum casus, aut mortis.* Murranum hic atauos & auorũ antiqua sonantẽ Nomina, per regesque actũ genus omne latinos, præcipitem scopulo, atque ingenti turbine saxi Excutit, effunditque solo. *Hic pronomen est non aduerbium loci. proinde hic hoc est æneas murranum saxo ingenti deiecit. magnitudinem saxi eo ostendit, quum dicit, ingenti turbine. simul probauit & mittentis uirtutem. huic asserit poeta uanitatem animi sui obfuisse, qui dum se putaret propter nobilitatem generis, quod per reges latinos ad ipsum quoq; peruenerat, à quoquam contingi non posse, sic eneæ manu prostratus interijt.* Hunc lora & iuga subter prouoluere rotæ, Crebro super ungula pulsu Incita, nec domini memorum proculcat equorum. *Cadens, inquit, murranus non extra currum, sed sub ipsum temonem, rotarum uolubilitate perductus est: quo facto equorum suorum contundebatur pedibus, & rotis currentibus terebatur. Equi, ait, non erant memores domini. Iocari uoluit poeta non uerum dicere. nam sensus iste ab equis & rotis alienus est.* Ille ruenti hylo animisque immane furenti Occurrit. *Ruenti dixit non cadenti sed inconsiderata festina-*

in illis locis habent, & fruũtur, omnibus lętis, loco, sideribus, luce, pratis, nemoribus, cibis, deliciisq; & diis artiũ diuersarũ. prope ut illi nõ excepti uita, sed ad aliud uiuendi genus transisse uideantur. Quos circũfusos sic est affata sibylla, Musæũ ante omnes. Ipsius enim fuerat præferẽda persona, quem utpote potiorẽ circundederãt omnes. hos, inquit, allocuta est sibylla: sed musæũ primo, dehinc cæteros. intelligebatur quippe, quis fuisset ex omnibus potior. Atq; humeris extantem suspicit altis. Inter medios, enim apparere non potest, nisi qui eminentior fuerit humeris, ita tamen altior cæteris fuit, ut eius humeri apparerent, cum esset multitudinis circundatus cætu. hunc ergo & cæteros alloqui cœperat sibylla. Dicite felices animę, tuq; optime uates, Quæ regio anchisen, quis habet locus? Felices, inquit, utpote, quę post depositam uitam talibus locis & deliciis uterentur. ad omnes autem cucurrit interrogatio confusa, ad musæum uero separata propter honorificentiam. indicate, inquit, uel maxime tu uates optime, quæ regio habet anchisen, quis locus? In regionis enim diffusa latitudine quia inueniri quenq; difficile fuit, addidit, quis habet locus, & utrumque coniungit, quia sicut in latitudine regionis locum inuenire difficile est, ita arduum sine designatione regionis locum necessarium reperire. ergo dicenda regio fuit, cuius pars necessaria quærebatur, quia uero potuit dicere sibyllæ, quare eum quæritis? primo ipsa dixit, Illius ergo Venimus, & magnos herebi tranauimus amnes. Propter ipsum, inquit, uenimus, & propter ipsum transmittendi herebi laborem suscepimus. Atq; huic responsum paucis ita reddidit heros. Nulli certa domus. Ad illam inquisitionem hoc pertinet, qua dictum est. Quę regio anchisen habet? Lucis, inquit, habitamus opacis, Riparumq; toros, & prata recentia riuis Incolimus. Et hoc ad responsum ptinet quæsite regionis. potes, inquit, partem nosse quam colimus. hec est enim in qua nos uides. Locum non certum aut proprium hic habere cuiquam concessum est, indiuisum est hoc spatiũ, omnibusq; cõmune. perindeq; incertum est, ubi quis possit inueniri, dum quæritur. Sed uos si fert ita corde uoluntas) Hoc superate iugũ, & facili iã tramite sistã. Sed si uos uidendi eum cupiditas tenet, atq; in eo psistitis, iugũ, quod uidetis, hoc est collẽ superate facto ascensu, & facili ad eũ itinere me auxiliante uenietis. Beneuola instructio. omnis. n. qui pleno studio aliqd præstat, debet id ipsum leuare remedio. huius igitur, in quo fuit maxima pars beneficii, qua dixit ego uobiscum uenia, ut de summo inspectione habita, possitis implere, quod uultis. Dixit, & ante tulit gressũ. Præcessit ignaris, ut illis facilitatẽ itineris demonstraret. Cãposq; nitentes Desuper ostentat. Monstrauit illis subiectã camporũ nitentiũ latitudinẽ. Dehinc sũma cacumina linquũt. Hoc ẽ deserto colle descẽderũt ad plana quomodo descripsit, sic debuit esse, & quũ puenissent in collis cacumẽ, ostẽdere iter. sed hoc non tantũ uitiũ non est: sed est laudanda breuitas. nullus enim descẽdit, nisi qui primo intelligatur ascendisse. campos nitentes dixit, ut meritum anchisę monstraret. ne in locis sordidis positus uideretur. At pater anchises penitus conualle uirẽti Inclusas animas. Nõ ad iniuriã dixit, inclusas, sed ad meliorem spẽ separatas a cæteris, & penitus uiridi in ualle discretas. hoc ipsum potest apparere, quando adiectũ ẽ. Superũq; ad lumẽ ituras. Nõ. n. dimitterentur ad uitã, si ob reatũ aliquẽ tenerentur inclusę. Lustrabat studio recolens. Lustrabat, ad oculos ptinet. recolens, ad animi intentionẽ. Libenter, inqt, oculis ac mente considerabat anchises suorum numerũ, qui propter spem feliciorẽ romanę rei. p. in lucem fuerant cum omni prosperitate uenturi. numerum pro multitudine posuit. non enim reuera numero poterant recenseri, aut id fuerat considerãti necessarium. Carosq; nepotes. Gradus omnes tetigit futuræ posteritatis. quia æneę & ascanii tempora secuturi uiderẽtur. Fataq; fortunasq; uirũ, moresq;, manusq;. Propositio

tione properanti. Deniq; huic & ingentem furorem dedit / ut prorsus nesciret quando uel quemadmodum posset occidi: Telumque aurata ad tempora torquet. Venienti, inquit, occurrit, ut ostenderet constantiam & fiduciam uiri fortis, & in tempora aurata hastam fixit. Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro. Ecce ipse euidentius ostendit: nam galeæ uicta usq; ad cerebrum eius hasta in terga peruenerat. Fixo ait cerebro stetit hasta: hic omnis uis expressa est. non enim funditur quidquam nisi interueniente maiori uiolentia. nec stat nisi quod alte infixum est. Factum hoc ad turnum intelligitur pertinere. Dextera nec tua te graium fortissime creteu / Eripuit turno. Ecce & hic creteum dicit interemptum. quomodo igitur fieri potuit, ut homo unus diuersis temporibus bis occideretur? ne quasi immemoris poetæ uitium existat, melius est sic intelligere, ut alter ille fuerit, de quo dixit, Cretea musarum comitem, cui carmina semper, & citharæ cordi numerosq; intendere neruis. deniq; si idem etiam hoc loco fuisset, artes eius & peritiam musicæ & scientiæ iterum prætulisset: Nec dii texere cupentum Aenea uenientes sui. Non potuerunt cupentum dy sui tueri. Dedit obuia ferro Pectora, nec misero clypei mora profuit ærei: Tantum opportunus fuit ad excipiendam mortem, ut illum nec dy sui nec munumenta corporis potuissent defensare. quis enim deus morti posset auxilium ferre? quando aduersum pectus ultro obtulit ferro / tantumque se opportunum præbuit: ut nec obiectu clypei aliquas morti suæ moras afferret: Te quoque laurentes uiderunt æole campi Oppetere, & late terram consternere tergo Occidis. Dixit & æolum occisum, sed huius poeta exitum non sine affectu miserationis inseruit. Deniq; occidis ait: hoc uerbum occidis maiorum personis aptatur. sed quoniam hunc de nobilium numero uult esse uirgilius, occidisse eum dixit non cæsum esse. Argiuæ quem non potuere phalanges Sternere, nec priami regnorum euersor achilles. Texisti ait corpore tuo terras italiæ / qui congredientibus exercitibus græcis & ipso achille euersore totius regni non occubuisti: per apostropham formosam comparationem induxit exprimens in ea dolentis affectum: quasi diceret potuisti cadere in genitalibus terris, & a melioribus percuti nunc in peregrinis iaces, & te prostrauit inferior. Hic tibi mortis erant metæ domus alta subida. Non tibi defuit uirtus tua, sed fatorum ratione perfectum est, ut natus in alijs terris uiuendi fines ac terminos in alienis regionibus inuenires: Lyrnessi domus alta, solo laurente sepulchrum. Nascentem te excepit lyrnessi domus mortui funus itala terra complexa est: Totę adea conuersæ acies. More suo misit generalitatem ne solos æneam & turnum fugantes induceret. Ait enim quod faciebant duo, faciebant & cæteri / nec aliquis fuit a belli certamine uacuus. Omnesque latini omnes dardanidæ mnestheus, acerque serestus, Et messapus equum domitor, & fortis asylas, Tuscorumque phalanx, euandrique arcadis alæ. Quum posit sufficere, totæ adeo conuersæ acies, ambitione dicendi ductus fuit per species homines aliquos & gentes enumerans. Pro se quisque uiri summa nituntur opum ui: In bello enim non curat unusquisq; nisi quemadmodum primum uitam suã salutemq; tueatur, tunc etiam sociorum. Nec mora, nec requies, uasto certamine tendunt. Nec mora certamini dabatur / nec requies labori / continuum fuit quidquid illic gerebatur. hoc enim exigebat magni operis ratio cupiditasq; uincendi. Hic mentem æneæ genetrix pulcherrima misit. Non corpore formosa mulier sed mater pulcherrimi affectus & pro salute fily pulcherrima misit mentem nato hoc est consilium. sic & in primo libro ait. nostram nunc accipe mentem / hoc est consilium. Iret ut ad muros, ibiq; aduerteret agmen Ocyus. Non tantum iret ad agmen, sed & ocyus id faceret, exponit quare ocyus. Et subita turbaret

est ista, quam inferioribus explanaturus est, demonstrans qui sint posteri, uel quales futuri, uel quo i fato, quibusq; moribus & fortuna. ecce laus anchisę. locis quippe optimis & praeclaris inuentus est agens etiam post mortem res altas, & gloriose considerans uota generis sui. laudatur, & aneę fatū cui prouenit occasio, ut etiam ipse spem suę posteritatis uiuus aspiceret. Isq; ubi tendentem ad uersum per gramina uidit Aenean. Prior inducitur anchises uidisse, ut hoc fecerit expectātis intentio, uel quia cum plurimis fuit, uel quia aeneas nesciebat, quo oculos tenderet. uel quia nemorū amoenitate tegebatur. ubi igitur uidit aeneā cōtra uenientē. Alacres palmas utrasq; tetēdit. Effusę genis lachrymę, & uox excidit ore. Ecce patris pietas plena, ante ad amplexus filii prę parauit manus, quam fuerit potestas retinendi. ueniebat enim adhuc aeneas, non tamen peruenerat. Expressus ergo pietatis affectus, expressus desiderantis ardor impatiens, quum aduentui filii manibus procul occurrit, & uoce fecisset, nihilominus & pedibus, si aetas non obsisteret, & cupientem corporis uitium non teneret. Venisti tandem. Venisti tandem, secundum animum dictum est, cui tardum uenire potuit, etiam si illud, quod gestum est celeriter uideretur effectum. potest tamen & sic & si tarde, tamen quia uenisti, non incusatur tarditas tua. Tuaq; expectata parenti Vicit iter durum pietas. Ecce tarditatem quam interuenisse desiderans putabat, ipse excusat. Possum, inquit, conicere. quae causa te fecerit tardum iter durum uiuis, & adeundi difficultas, atq; ad haec loca tendendi. sed per te fili compertum est pietatem ueram omnibus esse difficultatibus fortiorē. Datur ora tueri Nate tua, & notas audire, & reddere uoces. Quā inqt felix sum, cui licuit mortuo filium apud inferos incolumem cernere, affari, atq; audire gloriosum, & amplecti dulcissimū. Sic equidē ducebā animo, rebarq; futurū Tēpora dinumerans, nec me mea cura fefellit. Non inopinatus aduentas. certus enim de instituto tuo fui, & speraui fore, quod officio plenę pietatis implesti. Dinumerare autem est tempora aestimare, quando quid possit impleri. nec me mea cura fefellit, quia iuxta aestimationem meam uenisti. gratulor non fuisse in illo falsas cogitationes meas: expectata pietas est, aut probata documentis, aut sperata temporibus multis. Quas ego te terras, & quanta per aequora uectum Accipio, quantis iactatum nate periclis? Quas ego, duo pronomina, unum pertinens ad diuersitatem, & quantitatem, qualitatemq; terrarum quas obierat aeneas, ut perueniret ad fauces, quae dabant ad inferna descensum. Aliud quia dixit ego, hoc est cogitans pater, ego cui essent omnia pro tua salute suspecta. addidit te pronomen, hoc est, quem non conuenerat tantis laboribus affligi, te filium bonū, pium, religiosum: ut illud dixisse uideatur, mihi iucundissimum est, quia uenisti. sed quia id magno tuo labore ac periculis factum est. uehementer affligor. & quanta per aequora uectū accipio. in quibus & labor fuit imensus, euidēs etiā periculū, apertūq; discrimen? Quā metui. Hoc est, quantū timui? Ne quid libyę tibi regna nocerent? Hoc non inaniter timuit. potuit enim illic aeneas extingui, ubi iuno pcipue colebatur atrox nimiū & ptinax, inimicitia accedēte & saeua hominū natura. de qua dictū est. Genus insupabile bello. & quod genus hoc hominū? quaeue hūc tā barbara n orē pmittit patria? Ille autē, tua me genitor, tua tristis imago Soepius occurrēs, haec limina tendere adegit. Piissimi filii & reuerentis officia executū se in responsione proseqtur. Quid, inquit, uelis facerē, pater? nisi, ut praeceptis tuis duris licet obsequerer? feci te iubente saepius, & labores omnes tui causa contēpsi. Stant sale tyrrhenę classes. Quid iustius hac causa? si timebatur mare. in quo naufragiū fecerat? ac iterū classis sub incerto piculi diutius esse nō debuit? hoc erat discere, ppter eundē te naues meas in tyrrheno mari dimisi, in qbus omnis constituta est ad italiā pręueniendi spes. quod ait tyrrheno mari, hoc intelligi potest in portu, nō in loco naues meas dimisi: seu ū

clade latinos. *Grauius est enim malum, & citius obtinet, quod inopinantes oppresserit. Securi enim fuerant intra ciuitatem constituti. alijs in campo certantibus.* Ille, ut uestigans diuersa per agmina turnum, Huc atque huc acies circumtulit aspicit, urbem Immunem tanti belli, atq; impune quietam. *Dum illuc atq; illuc oculos tendit quæritans per diuersas acies turnum, respexit, urbem sic immunem cladibus belli, ut omnis illic quies esset & securitas plena/quasi nihil triste inter cæteros gereretur.* Continuo pugnæ accedit maioris imago. *Quasi iam fieret, quod mente conceperat, sic accensus est.* Mnesthea, sergestumq; uocat, fortemque serestum Ductores. *Non serestum ductores: sed mnestheum, serestum, & sergestum omnes ductores. Iccirco, inquit, hos uocauit, quoniam ductores exercitus fuerant/ & opportuit eos regis consilium nosse.* Tumulumq; capit. *Vnde posset à circumfusis audiri.* Quo cætera teucrum Concurrit legio: *Constituto enim rege in edito loco & uocatis ductoribus intellexerunt omnes aliquem pro communi commodo futurum esse tractatum.* Nec scuta aut spicula densi Deponunt. *Atq; ita ut armati fuerant manserunt: Oportuit quippe plenam esse cautelam, ubi tantus feruor certaminum uertebatur.* Celso medius stans aggere fatur. *Facile audiri potuit, qui in summo constitutus fuit, & stabat medius. stans intellectum latissimum tenet. In necessitate enim tanta sedere non debuit: dein quia decuit honorificum esse principem, ut stantibus uniuersis etiam ipse staret: uel quia aliter uideri & audiri non poterat nisi uidisset omnes, & uideretur ab omnibus. sic ergo suum cœpit referre consilium.* Ne qua meis esto dictis mora, iuppiter hac stat, Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito. *Nulla, inquit, mora interponatur his, quæ postea dixero: nec repentinum quenquam consilium turbet. stat enim nobiscum iuppiter, cuius fauore confido. Incipit iam dicere inuenta sua, & ad celeritatem prius instructis proprium referre tractatum.* Vrbem hodie causam belli, regna ipsa latini Ni frenum accipere, & uicti parere fatentur, Eruam, & æqua solo fumantia culmina ponam. *Diu, inquit, errauimus, nec maiorum omnium quæ esset principalis causa, potuimus noscere. fiat ergo celerius, quod tardius uisum est. excindenda est hodie ciuitas, cuius adhuc incolumitate uictoria nostra differtur: delendum latini imperium, neq; acquiescent conditionibus nostris, nisi se iussis parituros itali propria professione signauerint. In campum redigenda uniuersæ urbis amplitudo, & inimicæ facies ardere debet, aut cadere, si superiores non agnouerint teucros, aut de sua conditione fateri noluerint.* Scilicet expectem libeat dum prælia turno Nostra pati? rursusque uelit concurrere uictus? *An ego non prouideam commodis nostris, donec turnus pugnare uelit, aut nolit, si cogor superati hominis arbitrium sequi? cur non ipsi sentiant uim potentiamq; uictoris?* Hoc caput o ciues, hæc belli summa nefandi. *Feriendum est malorum nostrorum caput: reliqua post eius supplicium parem sortientur interitum. radenda est nefarij belli summa, ut conquiescat penitus, quod ex ipsa per scelus emergit & pululat.* Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis: *Qua breuitate cœpit, ipsa conclusit. Vrbem, inquit, hodie causam belli se uelle delere, & quando, & quam ob causam id facere disponeret, breuiter dixit. hic autem docet, quomodo hoc ipsum posset impleri. quum dicit, ferte faces properæ, ut incendendam scirent. fœdusq; reposcite flammis: ut procurarent pacem incendia/quam dolus & humanum procuraret inuentum.* Dixerit, atque animis pariter certantibus. *Magnam enim habet uim, quod pari consensu & unanimiter regitur.* Omnes dant cuneum. *Suffecerat hoc dictum, addidit.* Atq; animis pariter certantibus. *Atq; ut dixerat, satiaret, connexuit, densati ad muros mole*

est tyrrhenũ mare, nouit iã nostra naufragia: cauẽdũ ẽ, ne q̃d iterũ moliatur, cuius ꝑfidiã senserunt.
Da iungere dextrã, Da genitor, teq; ãplexu ne subtrahe nostro. Didicerat .n. in creusę
causa mortuorũ esse fallaces ãplexus. Sic memorãs largo fletu simul ora rigabat. Vel ꝙ ta
lẽ ꝑdiderat patrẽ, uel ꝙ eũ fuerat maturo reditu deserturus. Ter conatus ibi collo dare bra-
chia circũ, Ter frustra cõprẽsa manus effugit imago, Par leuibus uẽtis, uolucriq; si/
millima sõno. Factũ est, quod æneas, ne cõtingeret, timuit. nã quũ auidus ĩ patris iret ãplexus, &
colla eius officiosis brachiis cingere niteretur, frustra factũ ẽ. quod .n. fuerat inane, teneri nõ potuit.
deniq; fugit imago, nõ sic dixit, quasi uolũtate filii uota desereret: sed subtrahebatur manibus non
anchisę studio, sed naturæ deficiẽte substãtia, ac si q̃s uelit tenere uẽtos, aut auras manu cõcludere.
Interea uidet æneas ĩ ualle reducta Seclusũ nemus, & uirgulta sonãtia siluis, letheũ
q; domos placidas, qui prænatat ãnẽ. Hũc circũ ĩmunerę gẽtes, populiq; uolabant.
Magna circũ letheũ fluuiũ nemoraq; eius, & multarũ gentiũ, inq̃t, agmina uolitabãt. Ac uelut in
pratis, ubi apes æstate serena floribus insidũt uariis, & cãdida circum Lilia fũdũtur,
strepit omnis murmure cãpus. Apibus istas animas cõparauit, quæ ĩ ualle secreta ĩfinitæ circũ
uirgulta siluarũ uolitabãt, & fluminis ripas. ideo quia ęędẽ apes iuste & caste floribus suã cõcipiunt
ꝓlẽ, floribus mella cõcipiũt, & fauos honesto labore distẽdũt. ꝑinde q̃a & illę animæ ꝑ merito suo
cõdẽdo romano ĩperio parabãtur, & cõpleturę fuerãt urbẽ, & creaturę romanã sobolẽ, apũ cætibus
nascuntur æquatę. Horrescit uisu subito. Hoc est cum stupore miratur: Causasq; requirit
Inscius æneas. Merito requirebat causas, quia inscius fuerat. nullus enim quærit nosse, quod no-
uit. Quæ sint ea flumina porro. Quiue uiri tanto cõplerent agmine ripas. Hæc eneas
cupiebat nosse, quæ essent illa flumina, uel quorũ uirorum animę in unum essent congregatę. per in
terrogantis respondentisq; personã eo poetæ ducitur carmen, ut æneas lętus ab inferis dimittatur,
& felicitas eius appareat, cui soli cõtigit, anteq̃ nasceretur, nosse posteros suos. Interrogatio igitur
eius cõtinet propositionẽ, qua cupiebat audire, quis uel qualis ille sit fluuius, quiue sint illi, qui ad eũ
dem collecti streperent: uel cur eo congregati confluerent. Tũ pater anchises. animæ, quibus
altera fato Corpora debentur, lethei ad fluminis undam Securos latices, & longa
obliuia potant. Quam cito summatim, duobusq; quæsitis occurrit. dixit enim, qui sit fluuius, &
quam ob causam animę conuenissent. Istę, inquit, animę sunt primis exẽptę corporibus eius fati, ut se
cundę luci, & altero corpori debeant reddi: hę ad letheum fluuium, quem cernis ueniunt. eius enim
natura talis est, ut quisquis ex eo potauerit, quidquid apud superos gestorum suorum memorię man
dauerit, perdat. qua causa istę conueniunt, ut dum se undam simplicem haurire arbitrantur, obli
uionem superioris temporis bibant: nulli enim iocundum est, ad lucem iterum uenire post mortem,
si malorum, quæ in uita persenserat, recordatione teneatur. Hic fluuius facit, ut omissa primo-
rum incommodorum memoria non uiuendi atq; ad superos redeundi odio, sed amore ducantur.
Has equidem memorare tibi, atq; ostendere coram, Iampridem hanc prolem cu-
pio enumerare meorum: Maior enim oculorum, q̃ aurium fides est. multo melior si audita ui
deantur. Quo magis italia mecum lætere reperta. Quę autem istę sint animę, quodq; factu
rę, debes nosse. tunc enim gratulaberis melius italiam repperisse, quam quæris, cuius gaudii etiam
ipse particeps ero. O pater, an ne aliquas ad cœlum hinc ire putandũ est Sublimes ani/
mas? iterumq; ad tarda remitti Corpora? quæ lucis miseris tã dira cupido? Cõueni-
ens facti istius dubitatio. q̃ ĩmunera mala duraq; ꝑpessus ẽ, & in his fuerat, & sperabat adhucusq; pe
iora, credimus, iq̃t, uelle quẽquã nõ tãtũ ad lucẽ, sed ad uitę tędia reuocari. quę tãta nascitur cupiditas

feruntur. Ecce quantum ualuit iubentis autoritas, & fiebant iussa consensu omnium, & celeriter gerebantur. ferantur, inquit, ut ultra modum properantis, quos exagitabat tanti regis praeceptum & utilitas sua. Scalæ improuiso, subitusq; apparuit ignis. Quæsitas scalas & aduersas ignemq; allatum non dixit studio breuiandæ narrationis. quid enim poneret, quod ex consequentibus procuratum posset ostendi? ergo agendis rebus magna est celeritas adhibita. nam quam cito, aut unde inuentæ sunt scalæ? quæ muris admouerentur? aut q̃ repente ignis apparuit? hæc extra muros gerebantur. incipit perturbationem ciuitatis ostendere. Discurrunt alii ad portas. Ne aperte faciles ingressus darent hostibus. Primosq; trucidant. Hoc est illos, qui primi ingrediebantur. Ferrum alii torquent, & obumbrant æthera telis. Diuiserant officia subueniendi: namq; aliis curantibus portis, alij missilia tela torquebant, tanta copia ut obumbratum cœlum uideri non posset. Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit Aeneas, magnaq; incusat uoce latinum. Testaturque deos, iterum se ad prælia cogi. Bis iam italos hostes, hæc altera fœdera rumpi. Quum tela innumera muris iacerent, quum fusi ante portas aliqui occubuissent, æneas adhuc se beneuolum latino monstrabat. tendebat inermem dexteram, quod fuit signum uolentis pugnare. Loquebatur enim magna uoce latini incusationem prosequens. generale hoc est. non enim specialiter dixit, quæ contineret prolixitas uocis, & clamorum magnitudo. suspicari tamen aliqua diximus pro persona loquentis. si enim latinus constans fuisset in ordinandis filiæ nuptiis, si tot aduersis esset emendatus, non ueniret ad talia. Magna, inquit, uoce aliter quippe loqui non debuit, qui cogente ira & strepente perturbatorum tumultu cupiebat audiri. testabatur autem deos, qui soli humanarum cogitationum gnari sunt. Inuitum sese inter initia in certamen exisse. inuitum iterum cogi: iusta hæc obiurgatio fuit. primo enim ipsi cœperant bellum / ipsi etiam rursus facientes contra humanas & diuinas leges rumpentes iterũ fœdera. Exoritur trepidos inter discordia ciues. Discordiam dixit animorum dissimiles motus, & non sibi consentientes: incipit dicere, quid singuli sentirent. Vrbẽ alii reserare iubent, & pandere portas Dardanidis, ipsumque trahunt in moenia regem. Qui uidebant periculum præsens in discrimen manifestum, dicebant aperire ciuitatem melius esse q̃ occupari armis aut flammis, & ob hanc causam urgebant regem in mœnia, hoc est ad muros. Arma ferũt alii, & pergunt defendere muros. Quibus tradendæ urbis sententia displicebat, manus properantes ad arma conuerterant. ut contra hostilem uim muris assisterent. Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor Vestigauit apes, fumoque impleuit amaro: Ille intus trepidæ rerum per cerea castra Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras, Voluitur ater odor tectis, tum murmure cæco Intus saxa sonant, uacuas it fumus ad auras. More suo propter addendum splendorem carmini subiecit similitudinem comparans ciuitatem pumiceis latebris: quæ cõburi facillime possunt, & cito dissolui. apes latinorum actibus, asperum animalis genus, sed quod fumo exiguo potest superari. Castra latinorum, apum cereis, castris que sine adminiculo uirtutis exiguo possint momento turbari, & inuadentis leui manu comminui. apum murmur cum latinorum trepidatione / æneæ uestigatorem apum curantem ne fugiant fumum incendio, quo æneas urbi minabatur excidium. Accidit hæc fessis etiam fortuna latinis, Quæ totam luctu concussit funditus urbem. Talis est iste locus, qualis est ille. Hos inter motus medio flagrante tumultu Ecce super magna mœsti diomedis ab urbe Legati respõsa ferunt. tunc enim uere fortuna probatur inimico, quum malorum asperitas nec lenitur, & cumulatur aduersis. incipit iam referre causam luctus ingentis / qui totam faciem ciuitatis acerbitate confudit

miseris? ut uelint esse iterum, quod semel euasisse debuerant gratulari. miseros ostendit non solum illos esse fortuna in qualibet parte. sed etiam illos, qui non intelligunt, quid suis cõmodis prosit. deterrima petũt, & fugienda pquirunt. Dicã equidẽ, nec te suspensum nate tenebo. *Quae desideranter cupis audire, dicã nate. ne te sub incertis tractatibus diutius teneã.* Suscipit anchises, atq; ordine singula pãdit. *Aggreditur anchises relationẽ, & ordine suo singula prosequi cœpit, occasione futurę relationis altior tractatus inducitur, ut ostendat poeta, ex quibus constet hominum genus, uel animaliũ cæterorum, & unde moueãtur in gaudiũ, unde uertantur in metũ, unde diuersis cupiditatibus teneantur, unde affligantur doloribus, unde animę nutrimenta suscipiant. sed prius erat dicendum, quæ ista sint, & quemadmodum constant, ex quibus uniuersa nascuntur, & ualent.* Principio cœlum ac terras camposq; liquentes, Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; astra Spiritus intus alit, totãq; infusa per artus Mens agitat molem, & magno se corpore miscet. *Quattuor quidẽ elemẽta esse asseruntur cæli, terrę, maris, & inferorũ sed quia apud inferos fuit, qui loquebatur, & agebatur de ratione superorũ, iccirco triũ tractatũ prosequitur, cæli, terrę, & maris. addidit duo alia. sed quę in parte sunt cæli, solẽ scilicet, & lunã. his enim stare dicitur, quicquid ad cælum pertinet, & quicquid terra continet, quicquid mare complectitur, nutriri spiritu quodã abstruso & recondito, & latenter gubernari, eundemq; spiritũ per oĩa esse diffusum, & permixtum omnibus.* Inde hominum pecudumq; genus uitæq; uolantum, Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus. *Inde, inquit, uiuunt uolantia, inde terrestria, inde etiam quidquid monstrorum maris unda contegitur.* Igneus est ollis uigor & cælestis origo. Seminibus quantum non noxia corpora tardant. Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra. *Ex duorum elementorũ substantia hominem memorat esse cõpositum, ut spiritus e partibus cæli sumi uideatur, corpus ex terra. quod de cœlo sumitur esse perpetuum. corpus autem interire, quod ex terra concipitur. spiritum mundum esse, corpus uero contagionibus plenum. sed ubi in unum consortium uenerint ut corpus spiritusq; iungantur, spiritũ malis corporibus maculari.* Hinc metuunt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;, nec auras Respiciunt clausæ tenebris & carcere cœco. *Vsq; adeo corpus inimicum est ei, quem intra se habet, ut cœco carceri comparetur. deniq; polluitur ex eo, & pollutum ad supplicium mittitur, tanq̃ ad pœnam & carceres reus: & quia perire non potest, purgatur pœnis, donec reddatur talis, qualis inter initia corpori fuerat attributus.* Quin & supremo cum lumine uita reliquit. Non tamẽ omne malũ miseris, nec funditus omnes Corporeæ excedũt pestes, penitusq; necesse est Multa diu concreta modis inolescere miris. *Tanta labes est corporis, ita q; spiritum pollutu, ut cum exutum membris ire ad inferos cœperit, pestes omnes secum portet. ideoq; non redit ad cælum, quia cæleste meritum perdidit hospitii sui contagione pollutus.* Necesse est .n. *penitus inhęrere uitia, quę uiuendo contraxit, & concreta non facile purgari: concretum dicitur, quod ex minutis multis in unam redditur massam. perinde multa mala & longo tempore collecta, quoniam in unum & maximum coeunt, ab[illegible]t, uel in suum statum reuocari non possunt, nisi haec uis maior expiauerit.* Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum Supplicia expendunt. *Incipit dicere, quę pœnę, quę sint ipsa supplicia.* Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad uentos. *Nihil interest, uentos inanes, an animas dixerit. quia utrumq;, uel alterum rectum esse potest. & sic uel semel positum, bis accipiamus. ut inanes animæ, inanes ad uentos suspensę penderent.* Aliis sub gurgite uasto Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni. *Dixit pœnarum genera, quibus animę mundantur.* Quisque suos patimur manes. Continue

te consulit Regina ut tectis uenientem prospicit hostem, Ingressi muros, ignesq; ad tecta uolare, Nusquam acies contra rutulas, nulla agmina turni. Quantum huic dedit uerecundiæ et cautelę? Regina, inquit, cum e tectis suis bellorum operiretur euentus. ecce curiosam fecerat metus, et inde expectabat, quid gereretur in campo: ubi ipsa expectare non posset, non iuit ad alienam domum, sed sua tecta conscendit. amor eam talem fecerat generi, et contra æneam semel suscepta sententia. quū igitur cerneret uenire ad urbē hostilē manum, quę malorū proculdubio initiū ferret, accedere, etiā quod putabatur mori, q uolabat ignis in tecta, q nullus defensor aderat, quid dabit coniectura metuendi casum turni? nisi q potuit moritura sentire? quidqd .n. metuimus fieri in incertis, hoc etiam falso sentimus. Iccirco ait. Infelix pugnæ iuuenem in certamine credit Extinctum. Infelicem mire posuit, quę tam cito, quæ non dum acciderant, extrema turni sensisset quæq; esset moritura uiuo adhuc eo, quē diligebat ut mater. Et subito mentem turbata dolore Se causam clamat, crimenq;, caputq; malorū. Subitus dolor quum sit solitus etiam quietā turbare, tū magis confundit sensus, quos suspensos inuenerit: inde plus infelix inani coniectura cōpulsa est, et in repentino malo, accedente eo q fœmina sexus sui leuitate turbata circumspectū consiliū habere non potuit. clamabat se esse malorū omniū caput, quę nihil fecerat, utpote quę marito incolumi, de filię nuptiis iudicare nō potuit: sed tantū pro turni partibus nixa cōtra mariti sententiā interea mox sese ad animi sui destinata cōuertit, et secutum est, q habuit præparatū. Prodiderat enim dispositionē suam eū imparē iudicans, quē cupiebat generū euocare a pugna. sic .n. superius positum est. qui te cunq; manent isto certamine casus, et me turne manent. simul hęc inuisa relinquā lumina, nec generū æneā captiua uidebo. Aliqua tamen loqui cōpulsa est, et sic uitā suam concludere se causam clamās, et crimen, caputq; malorū. Ipse est reatus uerus, et nulla defensionis ope suffulctus, quē reus ipse confitetur, et firmat, qūod amata faciebat: quoniā cogebat dementia, uigebat et furor. nā nullus est, qui crimina sua sponte fateatur, nisi quē agit impotentia mentis: aut quem tenet mortis affectus. ipsa igitur prosecuta est accusationē suam, ipsa iudicis officium tenuit in executione sententiæ suę, ipsa carnificis partes impleuit. Multaq; per mœstum demens effata furorē. Multa præterea effundens, quæ conuenirent dementis furentisq; personę. Purpureos moritura manu discindit amictus, Et nodū informis leti trabe innectit ab alta. Præter multa mala, quę per dementiā et furorē locuta est, discidit quoq; purpureā uestē perindeq; pretiosam. quid enim de speciei merito cogitaret, quę ipsam salutē suā mortis destinatione contēpserat? et nodū informis leti trabe nectit ab alta. informis, hoc est non conuenientis sexui uel honori. Nodus intelligendus est, quo nexuit fauces suas, et funus suū pendulum fecit. Quā cladē miseræ postquā accepere latinæ, Filia prima manu flauos lauinia crines, Et roseas laniata genas. Cōsentaneū fuerat domesticā cladē mulieres noscere, primo, quoniā uiri in aliis fuerant occupati. uerū qa secundo loco filiā putatur nominasse, non secundo dictam, sed cum cæteris matribus latinis audisse eam intelligendum est, quo comperto prima discidit comam: prima, ait, uestis indumenta diruit: prima laniauit faciem suam. Ipsa enim debuit primitus dolere, et luctibus grauius commoueri: ad quā materni funeris acerbitas specialiter pertinebat. Tunc cætera circum Turba furit. Cætera turba earum accipienda est, quę miseratione potius reginę suæ, q̄ affinitatis ratione mouebantur. Resonant magnæ clamoribus ædes. Moralis dictio paulatim quippe in omnium notitia mala perueniunt. nam et de pallantis morte sic dixit, fama mali tanti prænuntia luctus, euandrū, euādriq; domos, et mœnia replet. ecce et hic ait, primā filiam cū aliqbus latinis mulieribus scisse postea. tēsos clamores et ululatus extitisse plangētiū, ut resonās latitudo domus acerbitatē facti in occulto.

cōplexus est; unūquēq; tales sentire pœnas, qualis ad inferos uenerit, si bonas bonus, si malus malas. Exinde. hoc est, post examinationem uitę. Per amplum Mittimur elysium, & pauci læta arua tenemus. Comparationem fecit miro genere. mittimur, inquit, per amplum elysium pauci. quasi illorum numerum breue spatium ferre non posset. non superflua latitudo paucis fuerat deputata, sed tributa pro meritis. quid enim inter sontes & innoxios distaret? si cunctos æquali specie locorum angustiæ continerent? Docuit poeta non paucis uideri paratam latitudinem, sed pluribus, si tamen ita uiuant, ut eo uenire mereantur. quod, quia non fit. quia bene uiuendi studium non omnium, sed paucorum est, latitudinem & diffusa spatia pauci incolunt. Laudatur hoc genere anchises. & eius laus proficit etiam filio, quia in talibus locis patrem inuenire commeruit, ut hoc genere pro tali parente laborauisse nec ipsum enæam pœniteret. Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumq; reliquit Aetherium sensum, atq; auræ simplicis ignem. Tantum inficit animam corporis tabes, ut hanc uis maior, & prolixum tempus uix possit abluere. scilicet, ut talis fiat ablutione, qualis fuit antequam in corpus perueniret. Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos, letheū ad fluuium deus euocat agmine magno, scilicet immemores supera ut conuexa reuisant, Rursus & incipiant i corpora uelle reuerti. Vbi, inqt, omnes istas animas exercitationem rotę p annos mille uoluerit, deducit deus ad letheū fluuiū, cuius talis est uis, ut quisqs ex eo biberit, memoriam superioris temporis perdat, nec quid fecerit, nec quid passus sit, teneat: perindeq; immemor redditus incipiat uelle remeare ad superos, & mala corporis iterū pati. Dixerat anchises, natumq; unaq; sibyllam Conuentus trahit in medios. turbamq; sonantem. Et tumulum capit, unde omnis lōgo ordine possit Aduersos legere, & uenientū discere uultus. Quū hęc dixisset anchises, natū ac sibyllā ad plurimorū cōuentū duxit: atq; ut posset nesciētibus singulos demonstrare, & nomina singulorū dicere, tumulū cœpit. oportuit enim eum, ut instructiorē filiū redderet, cunctos ex ordine numerare. Nūc age, dardaniā prolem quę deinde sequatur Gloria, qui maneant itala de gente nepotes, Illustres animas, nostrūq; in nomen ituras Expediam dictis. & te tua fata docebo. Proposuit, quę sit dicturus. nunc, inqt, dictis expediam, uel qui admixti ex italo sanguine nepotes tui regnaturi sint. uel quēadmodum eos uirtutis gloria secutura sit. dicam etiam fata tua, ut quod nulli ante te contigit, tu multo ante condiscas. hoc loco quantum ad uirgilii & cæsaris tempora pertinet. non futura, sed transacta numerantur: & subtiliter ostenditur, quæ troianorum progenies ex ipso ænea & italo sanguine iudicatur extitisse, & usq; ad cæsarem cucurrisse. hic specialiter dicuntur, quos generaliter in primo libro tetigit iuppiter, non eorum personas, sed tempora regnandi significans. Ille (uides) pura iuuenis q nititur hasta, Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras Etherias italo cōmistus sanguine surget Syluius, albanū nomē, tua posthuma ples. Quē tibi longæuo serum lauinia coniux Educet syluis regem, regumq; parentem. Vnde genus longa nostrum dominabitur alba. Vides, inquit, illum iuuenem, qui hasta nititur pura, hoc est ferro uacua, nūtia scilicet non belli, sed pacis, iam proximus, ut in lucem ueniat. Exposuit ipsum futurum esse primum ex ænea & lauinia. & proximum dicit, nō qui cito uenturus esset in lucem: sed proximum ex omnibus, qui illic uidebantur. hic ait nascitur ex italo sanguine, & tuo hoc ipsum aperit, ut ostendat quomodo, & quando, & quo nomine esset emersurus. Syluius, inquit, dicitur: quoniam hoc nomen albanis familiarius est. habēt enim regiones, uel ciuitates nominaque præter cætera familiarius frequentant. nascitur enim ex lauinia, quam constat italam fuisse.

esse non sineret. deniq; sequitur. Hinc totam infelix uulgatur fama per urbem. Vulgatur, hoc est per omne uulgus totius urbis spargitur. Demittunt mentes. Omnes scilicet, qui audiere, ceciderunt animis. It scissa ueste latinus Coniugis attonitus fatis, urbisq; ruina. Latinus qui personam mariti gerebat, & regis & suis malis confusus, & publicis, stupuerat in unũ tempus conuenisse, intolerabilia mala uxoris scilicet mortem, & extremum periculum patriæ. Ibat autem scissa ueste per publicum rex. Caniciem immundo perfusam puluere turpans. Et contra ætatis meritum & dignitatem loci sui caniciem suam turpans immundo puluere. non enim eligere poterat dolens, quid imponeret capiti suo. Interea extremo bellator in æquore turnus Palantes sequitur paucos. Detrahentis animo hoc dictum est: dum enim hæc in ciuitate uel aduersus ciuitatem gererentur, turnus omnium ignarus, utpote in extrema camporum parte constitutus raros insequebatur. Iam segnior atq; Iam minus, atq; minus successu lætus equorum. Prope mortem enim constitutus & ingenium & consilium perdidit, deniq;, inquit, & ipse & equi eius multo minus poterant, q̃ solebant. Attulit hunc illi cæcis terroribus aura Commixtum clamorem, arrectasq; impulit aures Confusæ sonus urbis & illætabile murmur. Licet ex lõginquo tamen, quia magna fuit causa plangentiũ reginã & patriam, peruenit ad aures eius, non quid factum sit, sed aliquid mali commissum. nam ex confuso clamore conticiebat interuenisse aduersa: quę totam urbem gemitu atq; ululatu & clamore confunderent, quantum turni secordia reprehenditur: quum inducitur.

Hic deficit expositio quattuor & quadragita carminum.

Tu currum deserto in gramine uersas. Tu uersas currum. uersare, est currum non celeriter ducere, & rotam lentius uoluere: & delicato, inquit, rotarum motu currum segnius trahis. addidit, deserto in gramine, delectat te mollicies graminis, ubi sine impulsu ac strepitu tecum rotæ uersantur. dicendo, tu, magnum nobis in uno pronomine reliquit intellectum. tenet quippe obiurgationem plenam hoc modo. tu, cuius causa est, tu, pro cuius commodo omnis italia contendit, & dimicat: tu, qui primus in acie, primus pro patrię statu asistere debuisti. tu, qui tantum eras periculis propior, quantum superata fuerint cætera, putas te aliquid agere, quia deliciosus erras in deserto gramine: hoc est ubi deest hostis, qui otiosum turbet, aut torpenti certamen intendat. Obstupuit uaria confusus imagine rerum Turnus, & obtutu tacito stetit, æstuat ingens Imo in corde pudor, mixtoq; insania luctu, Et furiis agitatus amor, & conscia uirtus. Et proposuit, & executus est omnes motus turni. nam, quod ait generaliter confusum uaria imagine malorum stupuisse, hoc specialiter subiecit. prima fuit pudoris causa, qua enim fronte ueniret, ad suos desertor commodi sui, & inflictis tot malis? secunda fuit insania, quę oriebatur ex eo, qui conualescentibus aduersis non ualebat occurrere. tunc enim acrius sæuitur, quum spes cessat ultionis. similiter & alio loco dixit. sæuit inops animi. accedebat huic & luctus ex eius morte descendens, in qua fuit omnis fiducia uxoris accipiendæ. sequebatur amoris causa eius uirginis, quam desperabat sibi posse coniungi. cumulabat omnium malorum congeriem uirtutis conscientia, quæ tot aduersis simul oppressa respirare non poterat. Vt primum discussę umbrę. Pulchre dixit umbras animi. ubi .n. perturbatus fuerit uel maxime plurimis malis tanquam in tenebris positus, non uidet, quid agat, nec inuenit uiam, qua se posit exoluere. Et lux reddita mẽti. Copiosa dictio, ubi .n. remotę fuerint tenebrę, lux cõtinuo surro-

sed nascetur posthumus, adeoq; serus, ut ex te iam longæuo conceptus oriatur. noluit illum pronun tiare moriturum: sed dicendo habebis filium posthumum, hoc ipsum significauit. posthumos scimus dici, qui nati sunt post patris discessum: neq; adeo inde filij animum læsit: quia quũ dicit longæuo tibi, & serum. ostendit eum fore longæuum prouenturum: dehinc ipsius syluij spẽ pollicetur. erit, inquit, rex & pater regũ: hoc est regnabit ipse, & generabit reges. Proximus ille procas. *Hoc est q iuxta syluiũ conspicitur.* Troianę gloria gentis. *Flos scilicet troianorũ.* Et capys, & numitor, & qui te nomine reddet Syluius æneas. *Omnes isti eadẽ laude continentur, qua pcas: hoc amplius æneas syluius.* Pariter pietate uel armis Egregius. *Vt te in oĩbus similem reddat robore scilicet uirtutis, & pietatis studio. optimo uerbo usus ẽ, reddat, ut nõ secũ lus æneas nasci, sed ipse, q fuit redditus luci esse uideatur.* Si unquã regnãdã accepit albã. *Si aliũ regẽ dã albã sũpserit, pcã debemus accipe, ne anchises certis dubia miscere uideatur.* Qui iuuenes quãtas ostẽtãt aspice uires, Atq; ũbrata gerũt ciuili tẽpora quercu, Hi tibi nomẽtũ, & gabios, urbẽq; fidenã, Hi collatias ĩponẽt mõtibus arces, Pomerios, castrũq; inui Bolãq; corãq;. *Isti, inqt, iuuenes. ac ne æneas iter plurimos nesciret, q sibi ostẽderẽtur, signũ dedit ipse mõstrator. quo illi a cæteris discernebãtur. aut igitur isti iuuenes, quorũ tẽpora coronis cõtegũtur raptis ex ciuili quercu. Ciuilẽ dixit festã, pacificã, ut ẽ laurus, oliua. Quãtas ostẽtãt aspice uires qualia ostẽdũt suę uirtutis indicia, uel quãtas cõdituri sunt ciuitates. atq; ut hoc ipsũ plane assertione firmaret, dixit, & oĩa singulorũ.* Hęc tũ nomina erũt, nũc sunt sine nomine terrę. *Quãta gloria cõditorũ, quãta ipsa terrarũ felicitas, ut quę sine aliqua gloria iacebãt incognitę, mei/perẽt urbiũ fatis ornari?* Quin & auo comitẽ sese mauortius addet Romulus. *Addet se auo comitẽ romulus, hoc ẽ ioui. ut p longã pgeniẽ tantũ posset romulus, ut merito fatorũ ferretur in cælum.* Assaraci, quẽ sanguinis Ilia mater Educet. *Ecce etiã matrẽ eius, quę esset futura, mõstrauit.* Viden ut geminæ stãt uertice cristæ? Et pater ipse suo superũ iã signat honore? *Dat etiã istius signa, ut inter alios positus euidenter appareat. Vide, inquit, quomodo duas habeat cristas in capite, & quomodo eum iam pater superũ, idest iuppiter honore suo & maiestate perfundat.* En huius nate auspiciis illa inclyta Roma Imperium terris animos æquabit olympo. *Fauor urbis romę, quę temporibus cæsaris iam florebat. Poeta mira dixit ad laudem. cæterum anchises apud inferos romam non habuit, quam æneę demonstraret. potuit tamen, aliorum minorum nomen dicere, & spem pronuntiare felicitatis eius. ut fecit, dicendo.* Septẽq; una sibi muro circũndabit arces Felix ple uirũ, qualis berecynthia mater Inuehitur curru phrygias turrita p urbes Læta deum partu, centũ cõplexa nepotes, Omneis cœlicolas, omneis supera alta tenentes. *Omni genere laudata est, positione loci, potentia, uirtute, & fælicitate sobolis suę tales habitura animos, quales habet mater deum, quum per urbes phrygias fertur.* Huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem, Romanosq; tuos. hic Cæsar, & omnis Iuli Progenies. *Quando ad cæsarem uenit, & eius nomen uoluit præferre, & confirmare, q a troianis originem ducat. addidit hortationem. Res, inquit, magna est. quam tibi monstraturus sum. proinde plenam aciem tuorum luminum ad ea conuertes. hęc est gens tua, hi sunt romani, & iuli uniuersa progenies, in qua est, & cæsar. Laudantis studio primo cæsarem specialiter posuit. dehinc generaliter cæteros.* Magnum cœli uentura sub axem. *Sub axe cæli sunt omnes, qui fruuntur luce: sed hic dictum est, non tantum ituros in lucem, uerumetiam merito uirtutis usq; ad ipsum cæli axem esse uenturos.* Hic uir, hic est, tibi quem promitti sæ'

gata succedit : ut fit, quum nox consumitur, & consequitur dies. Ardentis oculorum orbes ad mœnia torsit Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem. *Resumpta luce post tenebras, ubi animum collegit, torsit ad eam partem oculos, in qua ciuitas fuit atq; ita, ut in curru fuerat, mœnia ipsa respexit.* Ecce autem flammis inter tabulata uoluntas Ad cœlum undabat uortex, turrimq; tenebat. *Multis locis ostendimus aduersa nuntiari urbi denique & hic incendium uisum est turris, quæ sic ardebat tabulatorum firmitate correpta, ut ex eius summa parte in cælum flamma consurgeret.* Turri compactis trabibus quam eduxerat ipse, Subdideratq; rotas, pontesque intrauerat altos. *Multiformiter turnus etiam exconflagratione turris dolore percussus est. Primo quia perierat illud, quod diligentia sua & proprio labore perfecerat. est enim peculiaris affectus iuxta ea, quæ unusquisq; facienda curauerit, uel impenso sudore perfecerit. In quo iste effusum laborem suum & diligentiam gemebat, laborem in extruendo, diligentiam uero instructione pontium, & rotarum, ut facilius in eam esset ascensus, & quo necessitas posceret, posset adduci.* Iam iam fata soror superant, absiste morari: Quo deus, & quo dura uocat fortuna, sequamur. *Consentiendum est his soror, quę renitendo superare non possumus uincunt, & fata quo uoluerint, etiam inuitum trahunt fortuna & deo urgemur aduersis, fiat quod uolunt, quia nolle non possumus.* Stat conferre manum æneæ. *Quia hic dici potuit, periclitaberis, si hoc fuerit factum, ipse uelut respondentis partibus functus occurrit. stat, inquit, quidquid acerbi est, morte pati stat hoc est consumptis tractatibus uniuersis faciendi fixa sententia est, & si certare contrarium est, præstat cum gloria mori, q̃ cum ludibrio superesse.* Neq; me indecorem germana uidebis Amplius. *Vt hæc posset dolenti sorori extorquere, dixit, quid commodi ex ipsis esset aduersis habitura. Si, inquit, gloriosum fratrē soror habere nequis, habebis ex malis meis nonnullum beneficium, quod non uidebis indecorem melius est, quod proueniat si semel doleas mortuum, q̃ perpetuo gemas uitæ ludibriosæ subiectum.* Hunc oro sine me furere ante furorem Dixit &, currum saltum dedit ocyus aruis. *Certe insanire ante ueram insaniam cogor, permitte germana faciam satis animo meo. mox, ut hæc dixit, e curru in arua sese cōiecit: nō dixit, descēdit. habet. n. descēsus morā. habet aūt saltus celeritatē.* Perq; hostes, per tela ruit, moestáq; sororem Deserit, ac rapido cursu media agmina rūpit. *Quid. n. metueret, qui decreuerat mori?* Ac ueluti mōtis saxū deuertice præceps Quū ruit auulsum uēto, seu turbidus imber Proluit, aut amnis soluit sublaxa uetustas. Fertur in abruptum magno mōs improbus actu. Exultatq; solo, syluas, armenta, uirosq; Inuoluens secum. *Quum dicit parabolam, qua turni cursum in patriam monstret: ostendit quibus casibus saxa de montiū uerticibus proruant, auulsaq; uoluantur. hæc, inquit, a soliditate discernit, aut flatus uentorum, aut pluuia aut uetustas dissoluta, ut est, sic uoluuntur in præceps, ut eorum impetus non minuatur saltibus: sed magis incrementa percipiat, & quicqd inuenerint, uoluāt.* Disiecta p agmina turnus sic urbis ruit ad muros.

Hic deficit expositio sexaginta carminum.

Deniq; sic fallitur auiditate retinendi, ut dentes dentibus feriat, quum media præda defuerit. Tum uero exoritur clamor, ripęque lacusq; Responsant circa, & coelum tonat omne fragore. *Falso, inquit, spectantium clamor tollitur, & reciproco locorum resonantium responso tanquam tonitrua mittuntur.* Ille simul fugiens rutulos simul increpat omnes, Nomine quenq; uocans, notumq; efflagitat ensem. Aeneas mortem contra præsensq; minatur Exitium, si quisquam adeat, terretq; tremētes, Excisurū urbē mini-

pius audis, Augustus cæsar. *Hic est, inquit, uir, cuius inter maxima spei tuæ ornamenta promittitur decus, ipse est Augustus Cæsar. Incipit dicere, quid sit, quod ait uir. non enim sexum eius significare uoluit, sed facta, deniq; sequitur.* Diuum genus aurea condet Secula, qui rursus latio regnata per arua. Saturno quondam, superet garamantas, & indos, Proferet imperium. iacet extra sidera tellus, Extra anni, solisq; uias. ubi cælifer Atlas Axem humero torquet stellis ardentibus aptum. *Vir hic est, qui ad similitudinem saturni regnabit, qui aurea tempora habuit, regnauitq; per italiam: dum saturni commemorationem facit, quem uult inter maiores cæsaris numerari, illud uidetur astruere. ut regnandi fœlicitas generi eius attributa uideatur. ordinatur sensus sic. hic est augustus cæsar diuinum genus, qui rursus condet aurea secula a' saturno regnata: dicit etiam Cæsarem gesturum maiora & plura quam saturnus, non enim adeo laudis implesset officium, si tantum quæ saturnus gesserat, facturum cæsarem diceret, quod alius uideatur implesse. qui in sola regnauit italia: faciet, inquit, cæsar, quod saturnus: & eo amplius domabit gentes, & terram: quæ iacet extra sidera & extra anni uias & solis, uult esse ulterius aliquid poeta, quod sol nesciat, & mundum excludat. Vbi est, inquit, atlas baiulus cæli, & axis eius, qui astris fulgentibus splendet. illousq; imperium cæsaris triumphiq; peruenient: ecce melior cæsar, quam saturnus. qui hunc excedere uirtutis, & felicitatis merito asseritur posse, & ultra solis uias triumphos suos gloriamq; producere.* Huius in aduentu iam nunc & caspia regna Responsis horrent diuum, & mæotica tellus Et septem gemini turbant trepida hostia nili. *Quum ille, inquit, uentre ad has cæperit partes. omnia, quæ sunt sub oriente sole turbabuntur. regna scilicet caspia, mæotica, & nilus.* Nec uero alcides tantum telluris obiuit. *Post saturni comparationem, inducitur & secunda. Hercules, inquit, cuius multa præferuntur exempla uirtutum, non tantum ualuit terrarum circuire regiones.* Fixerit æripedem ceruam licet, aut erymanthi placarit nemora, & lernam tremefecerit arcu. *Quantus ille, qui ceruam animal totius uelocitatis superauerit cursu, aut infestantis nece regionem, in qua fuerat, liberauerit. aut sagittis terruerit lernam. huic subiungit & gesta liberi patris.* Nec qui pampineis uictor iuga flectit habenis liber agens celso nysæ de uertice tigres. *Duorum exempla proposuit; qui plurima loca superarunt, herculem, & bacchum, quorum alter ceruam, ut dictum est uelocitate, aprum erymanthum arcu gorgonam uicit: alter indos obtinuit, transcendit & nysam montem, et triumphans curru mites tygrides iunxit. hic exemplis usus magnis & memorandis meliorem cæsarem facit, qui herculis accessus & liberi transire ualuit, & tenere. Hanc dicendi artem executus est in comædia Terentius assentatoris officium in eo stare significans, ut in comparatione sit ille potior, qui laudatur. ait. n. thraso miles. Magnas uero gratias thais mihi. ille si diceret magnas, quod iterrogabatur nõ promerebatur patronũ, cui placere cupiebat: sed ait ingẽtes, ut extimationẽ audiẽtis assẽtatione superet. Ita ergo & hic laudauit alios poeta, ut ĩ aliena laudatione potiorẽ cæsarẽ faceret.* Et dubitamus adhuc uirtutẽ extẽdere factis? *Et dubitat uirtus posse peruenire ad italiã? quũ uirtus ipsa nõ desit, & adiuuẽt fata. Genus fuit hortamenti, quo impellebat filium, ne frangeretur tarditate perueniendi.* Quis procul ille autẽ. *Quis procul est: dat etiã ipsius signum.* Ramis, *inquit*, insignis oliuæ sacra ferens? *Ille, qui non longe est, & oliuæ frõdibus corõatus est?* Nosco crines, incanaq; mẽta Regis romani, Primã qui legibus urbẽ

tans, & saucius insta inermi. *Turno quum æneas insisteret, increpabat idem turnus omnes suos, & appellabat nominibus propriis illius ensis auxilium quærens, quem dimiserat trepidans, sed dare nullus audebat: æneas autem contra mortem minabatur omnibus, & præsens ciuitati minabatur exitium, ac etiam trementes terrebat. facilius est enim terreri metuentem, quam securum moueri formidine. minabatur autem singulis, si aliquis turnum gladio conaretur instruere. quod ait, increpat suos turnus, non obiurgantis fuit. neq; enim læsurus fuerat eos, quorum in tantis angustiis desiderabat auxilium: sed uocabat clara uoce hoc solum reprehendens, quod regi suo non subuenirent. usq; adeo clara hæc uoce dicebat, ut hunc sequens æneas audiret.* Quinq; orbes explent cursu, totidemq; retexunt. *Retexere est iter, ut qua itum est, ipsa parte redeatur.* Huc, illuc. *Fuit enim camporum spatium, quo fugiens huc atq; illuc contenderet. tale est, quale supra. Mille fugit refugitq; uias. Poetarum est enim quencunq; numerum ponere, ut descriptio compleatur. cæterum quis illorum potuit numerare discursus? quum fugam turnus peteret, ut æneas comprehendere niteretur instabilem.* Neq; enim leuia aut ludicra petunt Præmia: sed turni de uita & sanguine certant. *In turni discrimine atq; euidenti exitio reprehendi non poterat procuratio moræ per fugam. tantum enim in medio timoris, tantumq; periculi fuit, quod optabat euadere, qui uiuere cupiebat. agebatur enim non ludicrum aliquid, uel ioculare, sed quod turni uitam seruaret, aut premeret.* Forte sacer fauni foliis oleaster amaris Hic steterat. *In illo, inquit, loco, in quo hæc gerebantur, oleaster steterat aliquando, ac per hoc tunc non stabat, quum pugnabatur hæc arbor sola quidem fuit in campo: sed non sine dei numine. nam consecrata fauno colebatur.* Nautis olim uenerabile lignum. *Olim, idest quum staret, & quandiu stetit.* Seruati ex undis, ubi figere dona solebant Laurenti diuo, & uotas suspendere uestes. *Tantum illi arbori deferebatur ob honorem eius, & dei ut reduces nautæ illic seruatæ salutis nota persoluerent, & indices deuotionis suæ suspenderent uestes.* Sed stirpem teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo. *Teucri, inquit, nihil dantes religionis illi ligno abscindendo curauerunt, ne esset pugnaturis impedimento. Sacrum, inquit, stirpem genere proferens masculino, nec hoc loco tantum, sed plurimis protulit, & fœminino: sed, ut appareret hominum stirpem fœminino genere, lignorum uero masculino. ait enim. Stirpis achillei fastus. & romanæ stirpis origo & stirpem admiscent phrygiam: hic masculino, unde arbor abscissa est.* Hic hasta æneæ stabat. *Antea missam dixit nec ligno infixam.* Huc impetus illam Detulerat, fixam & lenta radice tenebat. *Tenebatur, inquit, hasta æneæ præcisæ illius arboris morsu, quo illam uis detulerat, & uolatus incertus. dixit autem causam, propter quam sic tenebatur, ut educi non posset. de summo enim cum magno ueniens pondere ligno adhuc uiridi & molli uehementer inserta est, & excepta, penetrauit lentam radicem. dixit mollem, quia recens eius abscisio fuit.* Incubuit uoluitque manu conuellere ferrum Dardanides. *Dimisso paulisper cursu, quo turnum insequebatur, uoluit æneas hastam eximere: dicitur quare.* Teloque sequi quem prendere cursu Non poterat. *Vt uolucris ictus celeritate sequeretur, quem ex causa uulneris impeditus cursu pedes tenere non poterat.* Tum uero amens formidine turnus. *Tum uero tum magis exterritus turnus atque amens factus intellexerat enim, quid sibi pararetur.* Faune precor miserere, inquit, tuq; optima ferrum Terra tene, colui uestros si semper honores, Quos contra æneadæ bello fecere profanos. *Iusta uox pro persona loquentis. ait enim faune, & præsens terra*

Fundabit curibus paruis, & paupere terra Missus in imperium magnum, cui dein de subibit Otia qui rumpet patriæ, residesq; mouebit Tullus in arma uiros, etiam desueta triũphis Agmina. *Multa signa eius oñdit, ut in multitudine media positus potuisset agnosci. oliuæ, inqt, ramũ gestat. & sacra cano capiti barba cõsimilis. dicit dehinc, quæ esset tẽporibus sui regni facturus. fundabit legibus patrii, nec magna aut locuplete substãtia hominũ aut familiaris rei. quãta laus modico terrarũ subsidio, ac p modicas uires in magnũ impiũ pgere? cui successit tullus pditurus glorias patris, quas ex diuturnitate pacis fuerat cõsecutus, moturus eos in bellũ, quos mutauerat qes, otiũq; corruperat, ducens agmina, quæ desiissent triũphare. triũphare. n. nõ põt q officiũ pugnãdi nõ posuit.* Quẽ iuxta sequitur iactãtior Ancus. *Iactat se qsqs plurimũ sibi arrogat.* Nũc quoq; iã nimiũ gaudens popularibus auris. *Populares auræ sunt fauores populi. quos nõ quærũt sapientes.* Vis & tarquinios reges, aĩamq; supbã Vltoris bruti? *Superbiæ uitium tarquinio applicatur secundum ueterum fabulas, non Bruto.* Fascesq; uidere receptos? Consulis imperium? *Definiuit, quid sint fasces. hi sunt, inquit, per quos apparet imperium consulis.* Hic primus, sæuasq; secures Accipiet, natosq; pater noua bella mouentes Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit Infelix. *Hic, inquit, primus pro libertate patriæ parricidium facturus est, mactãdo filios suos qui noui sceleris bella molituri sunt,* Vtcũq; ferent ea fata minores. Vincet amor patriæ, laudũq; immensa cupido. *Apostropham quasi ad presentem fecit. qui tractabunt, inquit, factum tuum, licet eos uincat commodum publicum, tamen infelicem te reperiet, qui tam sæuus in tuos liberos extitisti. ut eorum nec saluti nec sanguini pepercisse uidearis.* Quin decios, drusosq; procul, sæuumq; securi Aspice torquatum, & referentem signa Camillum. *Decij & drusi nobiles fuerunt, & reip. plurimum profuerunt. Sæuumq; securi, aspice torquatum, & referentem signa camillum. Torquatus i leo sæuus, quia filium suum dicitur occidisse ob iniustam causam. Camillus autem liberasse asseritur signa, quæ romani perdiderant.* Ille autem paribus, quas fulgere cernis in armis, Concordes animæ nunc, & dum nocte premuntur, Heu quantum inter se bellum, si lumina uitæ Attigerint, quantas acies, stragemq; ciebũt. Aggeribus socer alpinis, atq; arce monœci Descendens, gener aduersis instructus eois. *Vides, inquit, illas animas quæ arma similia gerunt, & uidentur esse concordes? hoc est nunc, quia hic degunt; & contendere eas sedes inferna non patitur: cæterum, quum ad superos uenerint. quanta illi dolenda committent exercitibus ex toto orbe contractis: eo deterius, q socer & gener hæc inter se impia funestaq; gesturi sunt.* Ne pueri, ne tanta animis assuescite bella, Neu patriæ ualidas in uiscera uertite uires. *Personarum fecit commutationem. dum enim de alijs loquitur, conuertit se ad eos, qui futuri erant eorum posteri. Nolite, inquit, pueri: pueros iccirco arbitror, quia unusquisq; mox ut nascitur puer est. licet in ipsum longæui hominis anima transitum faciat: & isti recte pueri, quoniam in ætatem puerilem fuerant uenturi. ait ergo nolite pueri male assuescere: non expedit, ut talia bella gerere discatis. non in sua uiscera debent arma conuerti, quæ geritis, nec ab hostibus in ciues cum scelere reuocari. consilium dat, ostendens quid probibiti ab actibus inimicis facere debuissent.* Proiice, *inquit*, tela manu sanguis meus, ille triumphata capitolia ad alta. *Ad alta capitolia, idest magna, uel in altum ducta. triũphata dixit, triũphis ornata.* Corintho Victor aget currus. *Hoc est a corintho uictor currum ducet, aut quos captiui traherent, aut quibus ipse ueberetur.* Cæsis insignis achiuis, Eruet ille argos, aga

miserere contra eos qui uos quoq; crediderunt bello esse appetendos, & cultus uestros ausi sunt pro fanare. per occasionem certaminis nostri non recipiat æneas ferrum, nec sinatur excludere, quod in exitium uestri cultoris extorqueat. Dixit, opemq; dei non cassa in uota uocauit. *Quod locutus est, inquit, deprecans, non frustratum est. nam mox ei affuit deprecantis auxilium. dicit quomodo.* Nanq; diu luctans, lentoq; in stirpe moratus. Viribus haud illis ualuit discludere morsus Roboris æneas, dum nititur acer, & instat. Rursus in aurigæ faciem mutata metisti Procurrit, fratriq; ensem dea daunia reddit. *Præstitisse aliqd faunum turno pro desiderio deprecationis posuit. Cæterum.*

Hic deest expositio trium & sexaginta Carminum.

Vno atq; eodem partu, quam detestabilis nascendi conditio, quę triplex malum semel effudit, & omnes diris anguibus iunxit: omnibus alas attribuit, ut in exitium hominum & substantiam nocendi haberent, & celeres pergerent. Hæ iouis ad solium. *Non tres, sed duę: megęra enim immensa non fuit.* Sæuiq; in limine regis Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris. Si quãdo letum horrificum, morbosq; deum rex Molitur, meritas aut bello territat urbes. *Sæuũ regem dixit, non semper sæuum: sed tunc quum ex aliqua causa commouetur. Iste ergo ad solium obseruant reges, & limina, ut homines terreant iniectum metũ, faciant terrendo peiorẽ eo tempore, quo iuppiter hominibus aut morbos parat, aut mortẽ aut urbes exagitat bello. meritas, inquit, ut ostenderet iouem non sæuum esse, sed iustum. illis .n. hæc immittit, qui delinquendo meruerint.* Harum unam celerem demittit ab æthere summo. *Ecce non est superfluum, quod in descriptione istarum, aliarum commemoratio facta est. nam quomodo posset demitti ex alto æthere, aut peruenire celeriter, nisi pennarum subsidium habuisset. ex duabus igitur unam celerem demisit a summo æthere iuppiter. tanta enim utriusq; natura tamq; detestabilis fuit, ut implendis tristibus etiam una sufficeret. celerem dixit, non quod aliæ essent segnes sed ut quod erat factura, celerius faceret, & impleret.* Inq; omen iuturnę occurrere iussit. *Omen fraternę scilicet mortis.* Illa uolat, celeriq; ad terram turbine fertur. *Volat, & celeri fertur turbine, utpote quę ducebatur immani natura, & iussionis impulsu. interponitur parabola, qua rationis continuatio rumperetur. ut interiectio media tædium legentis excludat.* Nõ secus, ac neruo per nubem impulsa sagitta, Armata sæuit parthus, quã felle ueneni Parthus siue cydon, telum immedicabile torsit, Stridens & celeres incognita transilit umbras. *Quemadmodũ solet sagitta transcurrere missa parthi uel cydonis manu tincta ueneno, ac ferro munita, cuius ictus est inmedicabilis, & nulli uisa, ac celerius peruenit.* Talis se sata nocte tulit. *Hoc est generata per tenebras.* Terrasq; petiuit Postquam acies uidet iliacas, atq; agmina turni Alitis in paruæ subitam collecta figuram, Quæ quondam in bustis aut culminibusq; desertis, Nocte sedens, serum canit importuna per umbras. *Vbi uenit ad locum, in quo gerebatur inter æneam & turnum certamen, & uterq; exercitus aderat, repente in alitis paruæ formam sese conuertit: cui mos est aut in bustis sedere per noctem, ut in desertis culminibus feraliter canere. huius ominis solet esset bubo, uel noctua, quæ non nisi funereum luctuosumq; significant.* Hanc uersa in faciem turni se pestis ad ora, Fertq; refertq; sonans, clypeumque euerberat alis. *In huius alitis figuram pestis illa conuersa non cessabat ante faciem turni transire, & eius clypeum alis ui quatere.* Illi membra nouus soluit formidine torpor.

mēnoniasq; mycenas, Ipsumq; æaciden genus armipotentis achilli, Vltus auos troiæ, templa & temerata mineruæ. *Quantum filii animum refecit promittendo interitum græcię, & ultionem spondendo troiani excidii.* Quis te magne Cato tantum, aut te Cosse relinquat? Quis gracchi genus? aut geminos, duo Fulmina belli Scipiadas clades lybiæ? paruoq; potentem Fabritium? uel te sulco serrane serentem? *Omnes isti diuersis artibus, meritisq;, & uirtute floruerunt, quos uirgilius ex persona anchisæ dicit non esse prætermittendos, & propter exempla optima tradendos memoriæ posterorum.* Quo fessum rapitis fabii? *Voluit & fabios demonstrare, qui futuri essent in numero nobilium, sed longęuus tædium patiebatur ambulandi.* Tu maximus ille es, Vnus qui nobis cunctando restituit rem. *Hic diu tractando, & consultius differendo malegesta correxit.* Excudent alii spirantia mollius æra. Credo equidem, uiuos ducent de marmore uultus, Orabunt causas melius, cœliq; meatus Describent radio, & surgentia sidera dicent. Tu regere imperio populos romane memento (Hæ tibi erunt artes) paciq; imponere morem, Parcere subiectis, & debellare superbos. *Quoniam diuersitas artium ornamentum est uitę humanę, ait, sequentur alii peritiam fundendi æris, ut uultus fingant sic expressos, ut spiritum habere uideantur, mollius dixit, ut in duro ære talis figurarum esset expressio, ut per molliciem quandam mouere ora, istas qui uidisset, existimaret. Alii hæc ex marmore facient tanta subtilitate, ut materia lapidis formatum animal non iam uiuentis similitudinem, sed uiuum ostendere uideatur. alii eloquentię operam dabunt, & erunt in foro meliores. alii disputabunt de astrorum motibus & cursibus diuersis, & rationibus orientium atq; occidentium. Tu regere imperio populos romane memento, Hę tibi erunt artes, paciq; imponere morem, Parcere subiectis, & debellare superbos. tibi autem ars erit omnibus potior regendi scilicet imperii, seruare subiectos, superbosq; mactare.* Sic pater anchises, atq; hæc mirantibus addit. *Transitus sunt quidam, ne una & continua narratio tædiosa sit. Hinc enim generibus uarietas nascitur, & quasi noua initia aliarum narrationum fiunt. Quum hęc ergo locutus esset anchises, alia quoq; mirantibus addidit. aduertit eos quippe cogitationes futurarum rerum libenter audire.* Aspice, ut insignis spoliis marcellus opimis Ingreditur, uictorque uiros supereminet omnes. *Omnia iste uictoriarum iam ferre indicia uidebatur, & dinumerare, quæ esset facturus apud superos. sic enim incedebat altior cæteris, ut uniuersos uiros excellere uideretur. incipit enumerare glorias eius, si ex persona anchisę, futuri temporis. si ex uirgilii, iam factas.* Hic rem romanam magno turbante tumultu Sistet eques. Hic, *inquit, labantem firmabit rem. p.* Sternet pœnos, gallumque rebellem. *Non unum gallum, sed galliam totam. Variando enim numeros meliore eloquentia, & pænos ipsius uirtute casuros dixit, & gallos.* Tertiaque arma patri suspendet capta quirino. *Captaq; arma tertius ipse patri quirino suspendet.* Duo *quippe ante ipsum hoc fecisse intelligendi sunt. quando hic asseritur tertius.* Atque hic æneas (una nanque ire uidebat Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis, Sed frons læta parum, & deiecto lumina uultu). *Et hic locus irrumpendę narrationi continuationis retinet causam. Interrogationes enim & responsiones non tantum tædium non habent, sed & iocundæ sunt. quodgenus in dialogis præstat.* Quis pater ille uirum, qui sic comitatur euntem Filius? an ne aliquis magna de stirpe nepotum? Quis strepitus circa comitum? quantum instar in ipso est? Sed nox atra caput tristi circumuolat umbra. *Quum æneas circa marcellum uidisset iuuenem stare egregium forma, atq; armis*

Turnus, quum hoc uideret intellecto ꝙ omnia significarentur extrema nouo torpore dissolutus est. nouum dixit aut qualem nemo aliquando sensisset aut insolitum & repentinũ. Arrectęq; horrore comę, & uox faucibus hæsit. Leue fuit, si diceretur uulgo, dici consueuit. steterunt illi capilli, ꝙ frequenter contingit, quum aliquo mouemur horrore: sed ait steterunt comæ capillorum: quippe significatio breuitatem attonsam significat, comæ uero prolixitatem monstrant: quæ propter longam mollitiem stare non possunt: & tamen quum ingens metus describitur, etiam ipsæ stare dicuntur, licet stare non possunt, ut contra naturam maior uis terroris hoc facere uideatur. At procul, ut diræ stridorem agnouit, & alas. Hanc, inquit, quum longe uidisset iuturna stridere strepentem, & uolatu diram esse cognouit. facile enim intelligere potuit, unam esse ex illis, quæ solum regis & limen frequentans in affectu iouis constituta has cognitas habuit. Infelix crines scindi iuturna solutos Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis. Tantum earum iuturna omen nouerat, ut hac uisa iam pro mortuo plangeret fratrem suos dissipans crines, & ora unguibus lanians, & pectora pugnis obtundens. Quid nunc te tua turne potest germana iuuare? Aut quid iam miserę superat mihi? qua tibi lucem Arte morer? Ex præteritis, inquit, frater laborem meum probare potuisti: feci omnia pro salute tua: sed nunc, quid excogitem, quam potior inimicus expugnat: quid agatur, etiam ipse cognoscis. cessat omnis subueniendi subtilitas, quando urgent extrema periturum. inexpugnabile monstrum est istud, nec ullo potest superari remedio. nihil omisi, quod faceret pro commodo tuo, tã cedendum est istis, quæ euinci consulendo non possunt. cedendum, inquam, talibus malis, contra quæ maximus labor est, & nullus effectus, subnectit apostropham, in qua plenius animi sui dolores exponit.

Iam iam linquo acies ne me terrete timentem Obscenæ uolucres, alarum uerbera nosco, Letaleq; sonum. Quomodo sola nuntiatis aduersa noui, & quid uester aduentus ostendat, obscenę uolucres. relinquo acies, quibus opitulari nõ possum. Intelligo quid infaustis alarũ motibus meis nũtietis incommodis. Nec fallunt iussa superba Magnanimi iouis, hæc pro uirginitate reponit? Non me, inquit, fallit quicquid iuppiter iubet, totum ante præuidebo, hoc est præmiũ per indignationem, inquit, quod mihi pro erepto uirginitatis honore contulit? ut ante lugeam fratrem, quam illius uitam ultima fata concludant? Quo uitam dedit æternã? cur mortis adempta est Conditio? possem tantos finire dolores Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras. In contrariũ uertit, quod mihi pro munere beneficioq; concessum est: quãdo nec fratri subuenire, ut immortalis possum, nec interire cũ fratre, quę sum nata mortalis. Finirẽtur ꝗppe dolores mei, ut quicquid animũ cruciat, conditio mortis auferret. certe irem ad inferna pari sociata fratri, & sedes inferas libenter appeterem. alia apostropha ad ipsum fratrem cum necessaria propositione. Immortalis ego? Immortalis, inquit, dicor, inde felix, unde me beatam existimant alii non honor est iste, sed pœna. Haud quidquam mihi dulce meorum Te sine frater erit. Quasi demum mihi aliquid dulce superfuturum, quum inter bona mea non fuerit commoditas tua. O quæ satis ima dehiscat Terra mihi? manusq; deam dimittat ad imos? Atq; utinam contra istiusmodi beneficium iouis optatum posset prouenire remedium, recipere deã patefactis hiatibus terrę, & quoniam mori non licet, nouitate casus excepta infernis edibus iungerer. Tantum effata caput glauco contexit amictu, Multa gemens, & se fluuio dea condidit alto. Quum hæc dixisset, habitu, qui lugentibus competit, se texit, ac ad fluuium concessit ne uidendo mortẽ fratris plus gemeret & doleret. Aeneas instat contra, telũq; coruscat Ingens arboreũ, & sœuo sic pectore fatur. Interpositis uerbis iunonis, &

insignem. *frontem tamen parum læta, hoc est tristi, & proiecto uultu ad terram. quis, inquit, iste est o pater? qui inter plurimos marcelli comites ipse illi familiarius iunctus? est filius, an aliquis posterorum eius, uel ex eius genere? uel quid sibi uult strepitus congregatę multitudinis? placet enim mihi instar eius, hoc est corporis forma. sed cur tenebrę caput eius fuscauerint, nosse cupio.* Tum pater anchises lachrimis ingressus obortis. *Secundum quæsita instruit filium anchises lachrymas fundens.* O nate, ingentem luctum ne quære tuorum. *Nolim fili, quæ sunt lugenda perquiras, nec uelim scitas tuorum aduersa, quæ tuum animum frangant. æneas de uno quæsiit, & is pariter ei de plurimis respōdit. sciebat enim latius potius posse porrigi interrogationem. quapropter occurrit, ne æneas ultra aliquid quæreret.* Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra. Esse sinent. *Non diuertet iste in lucę, sed mox, quam monstratus fuerit superis, rapietur.* Nimium uobis romana propago Visa potens superi, propria hæc si dona fuissent. *Conuertit sermonem suum ad deos. Credo, inquit, noluistis superi potentiorem fieri romanam rem. p. Si enim hæc propria fuissent dona, hoc est si hoc diuturnum conderetis imperium.* Quantos ille uirum magnam mauortis ad urbem Campus aget gemitus? uel quæ tyberine uidebis Funera? quum tumulum præterlabere recentē? *Si ille, inquit, diu esset luci concessus, quantis triumphis ornaret romam? uel quas strages de hostibus daret? quantos aggeres corporum tyberine pertraheres?* Nec puer iliaca quisquam de gente latinos In tantum spe tollet auos, nec Romula quondam Vllo se tantum tellus iactabit alumno. *Nec erit quisquam ex aliqua terra, qui latinos spe meliore possit subleuare: nec terra italię talem unquam poterit ferre.* Heu pietas, heu prisca fides, inuictaque bello Dextera. *Quid proderit? quia nascitur pius, & supra eos, quos antiqua loquitur fides? quid proderit? quam fortis, & totum mature fata pressura sunt?* Non illi quisquam se impune tulisse Obuius armato, seu cum pedes iret in hostem, Seu spumantis equi foderet calcaribus armos? *Si diu iste durare posset in luce, quis illum ferret peditem, quis equitem toleraret?* Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas, Tu marcellus eris. *Si, inquit, possis erumpere fata tua, idest si possis fata aduersa superare, poteris esse tu marcellus. Post infinita, quæ de eius spe locutus est, & peritur, afleuit, & gemuit, posuit eius nomen, nunc de eo aliquid dixit.* Manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores. *Affectum dolentis expressit, dicendo, date. quum non essent præsto, qui darent. & quod ait, manibus plenis, hoc quoque plena officia significat.* Animamque nepotis His saltem accumulem donis. *Solatium est enim eorum, per quos parentalia mortuis exhibentur.* Et fingar inani Munere. *Mire positum ex persona mortui, quam inania sint, quæ mortuis exhibentur. hoc enim certius ipse nouerat.* Sic tota passim regione uagantur Aeris in campis latis, atque omnia lustrant. *Non compleuit omnia, quæ apud inferos agebantur. nec debuit esse uitium, si tantum uellet poeta carmine suo comprehēdere, quod longum & impossibile fuit. Conuertit se igitur ad generalitatem, quæ totum etiam non dictum potuit significare. omni mora submota camporum, inquit, latitudinem totam monstrauit. & per singula eum duxit. postquam singula, ait. singula enim nec in unum confusa monstrare debuit, qui filium benigne uolebat instruere: hoc est, quod ait.* Quæ postquam anchises natum per singula duxit. Incenditque animum famę uenientis amore. Exin bella uiro memorat, quæ deinde gerenda, Laurentesque docet populos, urbemque latini. Et quo quenque modo fugiatque, feratque laborem. *Primo læta narrauit filio. prætermisit tristia, solum unum, quod esset dolendum, de marcello*

iouis, & his, quæ usq; ad hunc locum ex persona iuturnæ & poetæ consecuta sunt. Intercisa narratio est, sed idem poeta sui memor redit ad ea, quę paulisper omiserat: atq; ita ut si interposita subtrahantur: una sit dictionis integritas. dixerat quippe ante iouis uerba, qui prior locutus est: Olli sublimes armis, animisq; refecti, Hic gladio fidens, hic acer, & arduus hasta, Adsistunt contra certamine martis anheli. Nunc subiungendum est, Aeneas instat contra, telumq; coruscat. Ingens arboreum, ut una fiat narrationis intentio. Quum dicit telum ingens, & arboreum, non hastam sed eius gestatorem laudat/ qui sub teli nomine portabat arboris magnitudinē, quum hanc coruscantem æneæ uirtus facile commoueret/ & turnus formidaret accedere: insistebat æneas hac tumidū prouocans uoce. Quæ nūc deinde mora est? aut quid iam turne retractas? Quandiu, inquit, quod imminet mortis longioribus differs inuentis: aut quo tu aduersa trahis consilia tua? quoue uoluendo conuertis? non est officium uiri fortis cursibus fidere: & quum ad certamen istiusmodi acceditur, pugna non pedibus est gerenda, sed gladijs fiat iam cominus, quod metus ratione formidas, & si id de corporis animiq; infirmitate non audes/ redi ad consilia tua, si uales. Verte omnes te te in facies, & contrahe quidquid Siue animis, siue arte uales. opta ardua pennis Astra sequi, clausumq; caua te condere terra. Bene illi ad euadendum aeris spatium dedit, & ima terrarum, ne quod facere non ualebat, petere campos uellet aut montes. Supra enim dixit hinc troianos fuisse, unde esse exitus potuit, hinc alta mœnia, illinc uastam paludem. Ille caput quassans. Hoc est luctus animi crebra capitis cōmotione significans. Non me tua feruida terrent Dicta ferox, di me terrent, & iuppiter hostis. Confessus est de timore, sed hunc subtiliter excusauit asserens non ipsum æneam esse inimicum, sed deos & iouem, hoc est dicere, si occubuero non tu me superabis, sed di cum ipso ioue, qui armis & partibus meis inimici sunt, & infesti. Nec plura effatus. Debilitatus enim mente loqui non potuit. Saxum circunspicit ingens. Campo quod forte iacebat Limes agro positus, litem ut discerneret aruis. Vitiosum putatur, quod honesta locutione mirabilile est. nō enim saxum positū dixit, ut faceret per genera solęcismum. sed saxum iacebat tam grandi magnitudine/ ut infinitis seculis immotum permansisset. ad hoc enim inter dominia fuit, ut lites posidentibus tolleret, & esset limes. ordinandus est enim sensus sic ut calumniam remoueamus. limes agro positus fuerat, saxum ingens, ad hoc ut litem discerneret aruis. hunc locum pronunciantes, quum dicimus, campo quod forte iacebat, & moram interponere debemus & separare. limes agro positus/ ne male iungendo nos faciamus uitium, quod poeta non fecit. Vix illum lecti bis sex ceruice subirent, Qualia nunc hominum producit corpora tellus. Vix, inquit, illum non dixit illud. limiti enim, non saxo respondit. perdiderat quippe saxi nomen, ut limes non saxum diceretur. quod autem ait, uix, & addidit lecti, adiecit & duodecim ceruice subirent/ totum ad difficultatem tollendam pertinet: sed tamē cum laude turni. Dictus enim est, turnus hoc saxum una manu & portare posse & iacere potuisse: quod ut credibile fieret/ distantiam ueterum uirorum & præsentis tēporis fecit. potuit, inquit, turnus hoc ferre & iacere, quia tūc alia forma & alijs uiribus homines nascebantur. Cæterum, quod ille unus atq; una manu rapuit, hoc est sine conatu tulit, & iecit. noui temporis homines lecti uix ceruicibus ferrent. Ille manu raptum trepida torquebat in hostem Altior insurgens, & cursu concitus heros. Sed neq; currentem se nec cognoscit euntem. Tollētemq; manu, saxumue immane mouentem. Turnus quidem omnia ex more fortiter faciebat. nam & saxum ingens rapuit manu, & currens, atq; altius misit: sed nec tollentem se sensit/ nec euntem erigentem manum cum saxo. ecce saxum dictum est, quando motum est loco, & naturam suam & genus recipit, quando desiit esse li-

retulit, & hoc ipsum non uoluntate, sed, ut interroganti æneæ responderet. cætera ei sub generalitate dixit, nec specialiter ostendens quæ. Quando enim tantum camporum, uel tantam multitudinem animarum posset includere? dein bella subiunxit, quæ gesturus in italia fuit, et gentes italas futuras e diuerso monstrauit. quibus fidebat uirum non terreri. tamen quo firmiorem dimitteret, docuit quomodo unumquenque laborem, aut uinceret, aut certe ferendo toleraret. ipsam sententiam postea & in quinto libro posuit: sic superanda, inquit, omnis fortuna ferendo est. Quod enim uinci non potest, resistendo uel ferendo superatur. Sunt geminæ somni portæ, quarum altera fertur Cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris. Altera, candenti perfecta nitens elephanto. Sed falsa ad coelum mittunt insomnia manes. Duas dixit portas, hoc est duos exitus inferorum. portam unam corneam, aliam ex ebore, per corneam dixit ueras mitti umbras. quod autem uidemur nobis uidere dormientes, & quod nos plerunque facit non dormire, per eburneam mittitur. His ubi tum natum anchises, unaque sibyllam Prosequitur dictis, portaque emittit eburna. Vbi igitur anchises natum & sibyllam his dictis prosecutus est, eos per portam eburneam reddidit luci. Ille uiam secat ad naues, sociosque reuisit. Quid enim aliud facere debuit, quam suos uidere post tempus? Reuisere, est post aliquas moras iterum uidere. Tum se ad caietæ recto fert littore portum. Recta uia dicitur, si quando nihil aliud agimus nisi iter continuum, ut nullo alio actu rumpatur, quo tendimus. Consideremus & æneæ mentem: quæ suorum reuisendorum cupida nihil agere debuit, nisi tenere littus, donec perueniret ad naues. sic igitur intelligendum est recto littore. quia rectum littus non potest inueniri. ut una intentione animi ad portum caietæ peruenerit, in quo fuerant naues. Anchora de prora iacitur, stant littore puppes. Hæ enim illic stabant munitæ anchoris duplici scilicet ratione securæ, uel quod muniebat has portus. uel quod pondere tenebantur. Portum caietæ ex persona poetæ melius accipimus. Aeneas enim nondum loco ipsi dederat nomen.

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER SEXTVS FINIT. INCIPIT SEPTIMVS.



OST reditum ab inferis, describit poeta æneam caietæ portum recto itinere petiuisse. & quia occasio fuit, meritum ipsius caietæ commendat in sepulchri honorificentiam. hoc enim solum exhiberi mortuis licuit. suffecit propter transitum inferni fluminis. uiderat quippe ipse quam cladem illic insepulti patiantur. hanc refert poeta æneæ fuisse nutricem. cuius de sepultura quum loquitur, & æneam ipsum præfert, & tantæ benignitatis fœminam laudat. Mortuæ quippe beneficium stabat in eo, quod romani imperii principem pium, religiosum, prudentissimumque nutrierat. Ipsius uero æneæ uicissitudo reciproca sic defunctæ curasse sepulturam, ut

mes, et inter duos dominos arbiter. Cæterum, ut dictum est cum illic esset, non saxi appellationem sed limitis habuit: Genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis: Tantũ dissolutus metu fuerat, ut firmitatem suam genua eius perdidissent, et coisset sanguis frigore. Tum lapis ipse uiri uacuum per inane uolutus, Nec spatiũ euasit totũ, neq; pertulit ictum. Quemadmodum in turno omnia se habuissent, etiam ictus ipse mõstrabat. nam missus lapis iuit per uacuũ, nec totum transire spatium potuit, nec hostem percutere. Ac uelut in somnis oculos ubi languida pressit Nocte quies, nequicquam auidos extendere cursus Velle uidemur, & in mediis conatibus ægri Succidimus, non lingua ualet non corpore notæ Sufficiunt uires, nec uox aut uerba sequuntur: Sic turno quamcunq; uiam uirtute petiuit Successum dea dira negat. Datur parabola, ex qua unusquisq; ex se intelligat, quemadmodũ in turno omnia imminente periculo fata habuissent. nam omnibus hominibus per somnum talia consueuerunt accidere/ut dormientes uideantur uelle, quæ implere non possunt: nonnunquam nituntur aliquid uiribus et eorum conatus ante effectum rerum debilitati succumbunt. si uoluerint loqui, nec lingua implet officium suum, nec intentionem uolantis explicant uerba, totum uacuum est, quod desideratur geri. totum infirmum, utpote quod habere uidetur dormientis substantiam. sic ergo tan quam soporati actibus negat dea dira successum. Tum pectore sensus Vertuntur uarii. Incipit exponere, quæ sit ipsa uarietas. Rutulos aspectat, & urbem. In desperatione salutis respiciebat ciuitatem/uel quod illic lauinia fuit/uel ne inde ueniret auxilium. pudore autem confusus deprecari non audebat rutulorum opem, quam impetrare non poterat. oculis tamen intelligebat torpescere miserationem, quia sermone nequibat. Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit. Dubitabat telo insistere aliquid meriti futuris precibus seruans. Nec quo se eripiat, nec qua ui tendat in hostem. Prorsus, quid faceret, nesciebat. totum enim impossibile fuit. fugiendi quippe occasio deerat, audendi in hostem fiducia negabatur. Nec currus usquam uidet, aurigamque sororem. Auxiliorũ quoq; spes nulla supererat, uel quia currus defuit, etiã abscesserat soror. Cunctanti telũ æneas fatale coruscat Sortitus fortunam oculis. Dum ille diuersis cogitationibus captus intentum animum tenet, dubitanti quid faceret, telum cui fata sanguinẽ decreuerant turni, æneas tanquam fulmen altius extulit, euentum fatis oculorum extimatione ac fortunæ cõmittens, et spatio quod ad feriendum posse sufficere decreuerat animo. Et corpore toto Eminus intorquet. Quanto longius aberat, tanto maioribus uiribus hastam intorsit, ut peruenire posset et implere uictoriã. Murali cõcita nunquã Tormẽto sic saxa fremũt, nec fulmine tanti Dissultant crepitus. Tanta hastæ illius fuit uis, et eũtis crepitus/quãtus esse non potest, quũ arietis tormẽto muri soluũtur/aut fulmẽ interuenit. Volat atri turbinis instar Exitium dirum hasta ferens. Volat, inquit, nõ iam hasta sed uiolentissimus turbo exitium dirũ ferẽs, hoc est letale. Orasque recludit Loricę, & clypei extremos septemplicis orbes Per medium stridens transit femur. Magnũ ictum et magna missum uirtute describit: qui potuit tot orbis clypei uel loricam perrumpere/et transire per hominis femur/hoc est nõ debilitari tot impedimentis, et sic peruenire, ut nõ solum inhæserit uulneri, uerumetiam exitũ facilẽ reperiret. Incidit ictu Ingens ad terram duplicato poplite turnus. Percussus, quum stare nõ posset, ut fuit ingenti corporis forma, contracto poplite ad terrã intollerabilis doloris clade perductus est. incidit dixit, in ipsam tantũ partẽ cõcidit, qua fuerat debilis redditus. nã diceret stratus est, si toto corpore iacuisset. Cõsurgunt gemitu rutuli, totusque remugit Mons circum, & uocem late nemora alta remittunt: Tali fortuna moti rutuli cũ exitium hominis gemerẽt/ et clamores

post excessum æterna nominis eius memoria superasset. Verum quia id etiam miseno & palinuro summis egregiisq; familiaribus suis fecerat, atq; eorum nomina dederat locis, huic libro initium datur. Tu quoq; littoribus nostris æneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dedisti. Fortaßis aliquis putet improprie caput libri constituisse uirgilium, quia dixit. Tu quoq;. Quum ante uersum nullum nominare uideatur. hoc existimauit, qui interiecta nesciunt retrahere: ut quod ad tempus separatum est, iungant. iste enim uersus sublato medio de inferis tractatu miseni exequiis iungitur. ab his enim discedens carminis cursus ad easdem redit, & facit integram narrationem, ut recte posuerit. Tu quoq;. melius autem apparebit hæc assertio, si unde discesserit, repetamus. At pius æneas ingenti mole sepulchrum Imponit, suaq; arma uiro remumq; tubamq; Monte sub aerio qui nunc misenus ab illo Dicitur, æternumq; tenet per secula nomen. Sequi debuit. Tu quoq; littoribus nostris æneia nutrix Aeternam moriens famam caieta dedisti. interposita igitur de inferis carmina, quod unum esse oportuit, diuiserunt. sed & nunc unū est, quia unde se recessisse meminerat poeta, remeauit. ergo superioribus hæc nectens ait. Tu quoq; littoribus nostris æneia nutrix. Aeternam moriens famam caieta dedisti. Et nunc seruat honos sedem tuus ossaq; nomen Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signāt. In singulis uerbis magnum dictionis est pondus. Quod ipsum quale, quantumq; sit, incipiemus exponere. Tu quoq;. Hoc est, quę admirandę memorię uiris supremo officio coniugi meruisti. sed hoc referendum est ad personę rationem. uideamus an etiam locus fuerit dignus: quia æneę nutricis seculis post futurus ossa cum nomine reseruaret. littoribus, inquit, nostris hoc est italiæ, quod tam pulchrum, tamq; egregium prouenire potuisset: quod illic quum conderentur reliquiæ eius, ubiq; æneę nutricis nomen excelleret. Vbi qui ipsius uberibus nutritus esset, fuerat cum posteris regnaturus. perindeq; esset æterna utriusq; memoria, scilicet illius semper per se, & per posteros imperantis, & illius perpetua sepulchri consecratione celeberrima æneia nutrix qualem uel ubi memoriam consequi debuit. Cuius erat totum, quidquid per æneam romanis rebus prospere uideretur feliciterq; collatum. Aeternam moriens famam caieta dedisti. A contrario laudis augumentum. tunc enim creuit eius nomen & fama, quando interuentu mortis potuit aboleri. quod factum ad æneę laudem proculdubio reuocatur, qui curauit ne post altricis suę ultimum fatum totum sibi mortis eius exitus uindicaret. unde factum est, ut contrarium naturæ, quę fines hominum morte concludit, nominis saltem procuraretur æternitas. Et nunc seruat honos sedem tuus. Dixit nunc, dixit etiam his temporibus, quando hęc scribebantur. sed quod ait: Et nunc, hoc quoq; ad eius meritum accedit, ut integrum transiret ad posteros, quod æneę temporibus uiuentis contemplatione seruatum erat. Et nunc seruat honos sedem tuus. Honos tuus etiam nunc seruat sedem, hoc est defertur illi loco contemplatione honoris tui. & sic custoditur eius integritas, ut semper maneat. & firma nominis æternitate perduret. Ossaq; nomen Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signant. Mira ratio, ut cum uiuentium nomen uix inter homines ualeat eminere. huius ossa per celebritatem nominis perpetuis temporibus ac seculis præferantur. hesperia in magna, tanta extitit condentis reuerentia, tantus sepultæ honos, ut in magna italię latitudine unus omnium consensus gratißime teneretur. si qua est ea gloria. fecit Aeneas, quod ad religiosa officia pertinuit. sed quum nihil mortui sentiant, & omnis gloria etiam si ulla est apud homines, caduca sit, & habeat finem. quid profuit id fecisse? nisi ut satisfieret animo, qui religioso nutricis suę tenebatur affectu? At pius exequiis æneas rite solutis Aggere composito tumuli. Exequiarum ordinem ac ritum in aliorum funeribus poeta monstrauit. quumq; iam esset ex hoc ipso

emitterent, remittebant, montes mugitus quoq; reddebant, quas acceperant uoces. si rutuli gemitus dabant, intelligi par est, in illis uocibus alacritatē fuisse teucrorū. Ille humilis supplexq; *Humi lis corpore & fastu reiecto, quo antea ferebatur.* Oculos, dextramq; precantē protendens, equidē merui, nec deprecor, inquit, Vtere sorte tua. *Magnū poetæ inuentū, ut hastam nō in eam partē corporis, quæ letalis esset diceret peruenisse: sed in eam, quæ superaret hostē, & tamē uiuū seruaret ad preces. quippe ipso fuit supplicio peius propria uoce confiteri se uictū, & hostē suū pronuntiare uictorē, omnibusq; se dignū pœnis, qui esset fortiori congressus. ego, inquit, quod patior, merui, nec ueniā peto. sic enim peccaui, ut hāc mereri nō possim.* Miseri te si qua parētis Tan gere cura potest, oro. *Non te propter me rogo, qui non mereor ueniā, sed propter infelicē patrē meū.* Fuit & tibi talis Anchises genitor. *Faciendo cōparationē miseri patris & senis, quantum sperauit moturū se esse misericordiā: ut ille flexus cōmemoratione paternæ memoriæ promptior ue niā daret. miserere, inquit, senectæ patris mei scilicet, ne orbitate filij paternus luctus augeretur, si corpus negaret occisi: potest & sic, ut salutē patris senis & orbati cōmendasse uideatur, ne quasi pa ter hostis necaretur.* Et me seu corpus spoliatū lumine mauis Redde meis. *Redde meis. ecce ubi, ostendit se uelle seruari. Post petitionem quippe nomine patris interpositā uenit ad se, & ait Et me seu corpus spoliatum lumine mauis. Qum dicit, seu, hoc uidetur dicere uoluisse, quod pudo re interueniente non dixit apertius. si uolueris me occidere, redde corpus meum, & meis sepeliendum concede. ait alteram partem seruandam supplicis, ut intelligeret & impleret.* Vicisti, & uictum tendere palmas Ausonii uidere, tua est lauinia coniux. Vtrosq; *ait uiderunt ausonij, & exitum certaminis probauerunt. me scilicet uictum tendentem palmas, & te fortuna tua properante uictorem.* Lauinia *tua est coniux, propter quam diu pugnauimus.* Vlterius ne tende odiis. *Non debes ulterius duci odio, quia iam iniuria tua transiit, quæ fuit certaminis causa.* Stetit acer in armis Aeneas uoluens oculos. *Quod dixit stetit, nec statim uictoris auiditate percussit, ostendit uerbis deprecantis esse commotum: quod autem uoluebat oculos, tractantis fuerat signū. indices enim sunt oculi, qui tacito pectore sententia dubitante uoluuntur. non enim igno scere temere oportuit, aut ferire: stetit oculos uoluens.* Dextramq; repressit. *Qui hæc fecit, proximus fuit, ut ignosceret potius q̄ȝ uocaret. Dextram igitur repressit expectans, quid animus tractando decerneret.* Et iam iamq; magis cunctantem flectere sermo Cœperat. *Incertus sententiæ: iam cœperat, in ueniam flecti.* Infelix humero cum apparuit alto Balteus, & notis fulxerunt cingula bullis Pallantis pueri, uictum quem uulnere turnus Strauerat, atq; humeris inimicum insigne gerebat. *Posset, inquit, æneas roganti parceret sed quia turnum aduersa fortuna iam trahebat in mortem, apparuit exutus humeris. Balteus, quem occiso detraxerat pallanti. nec difficile fuit, æneam meminisse, quia cuiusmodi esset, memoriter retinebat.* Ille oculis postquam sæui monimenta doloris, Exuuiasq; hausit. *Ille hoc est qui flecti iam cœperat, posteaq̄ȝ ex his, quæ uiderat nouatione doloris exarserat.* Furiis accensus, & ira Terribilis. *Non tam in iracundiam quam in furiam uersus est.* Tu ne hinc spoliis indute meorum Eripiare mihi? pallas te hoc uulnere, pallas Immolat, & pœnas inimico ex sanguine sumit. *Tu, inquit, qui meorum spolijs indutus, & eorum tibi commodis places, ut eripiaris manibus meis, nec tuis meritis, nec illorum memoriæ conuenit. deniq; ministris manibus meis te pallas occidet. ipse qui sequitur sanguinem tuum, ipse de te pœnas exposcit, recte inuentus est. præstabat quippe interfectori pallantis negare uitæ beneficium, q̄ȝ inultam relinquere familiaris mortem. ecce seruata est in persona æneæ pietas, qua uole*

legentibus cognitus, hunc prætermisit .hoc loco eadem tamen facta intelligi debent, & quæ exequi arum solemnitas sepulchri aggestione perficitur , dixit utrumq; completum . Postquam alta quierunt Aequora, tendit iter uelis, portumq; relinquit. Aspirant auræ in nocté, nec candida cursum Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus . *Post curam caietæ depositam, oportunitas nauigandi matura & commoda subinde successerat. nam & mare ex alto hoc est tumido & inflato , placidum fuit, usq; adeo non inde mersum, sed in superiore suspensum debemus accipere : & ipse poeta eodem loco dixit, quierant alta æquora : quæ si erant, constat fuisse humentia , & auræ noctis non deerant . metus omnis sic absfuit , ut etiam in lustris lunæ suffragium gratum potius quam horrendum faceret pelagus . Alto loco & inhorruit unda tenebris. hic uero, quia tanta nauigantis felicitas fuit, ut luna faceret splendidum, quod formidolosum esse potuit , securitas demonstratur suo more successura .* Proxima circeæ raduntur littora terræ . *Imprudens æneas utpote qui loca nesciret , ferebatur neptuni suffragio . & circa loca , quæ nescius incurrere potuisset, radebatur cursu prosperrimo . & quid illic cum sociis perpeti potuisset, dicit. Describitur , quæ illic consuetudo circeæ teneretur . & quæ inde audirentur . aperta descriptione narratur.* Diues inaccessos ubi solis filia lucos Assiduo resonat cantu, tectisq; superbis Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum, Arguto tenues percurrens pectine telas . *In his , inquit, locis lucos habuit circe solis filia, semper uigilans , & ad insidias semper intenta , uoce decipiens transeuntes , & odorato lumine temporibus noctis , quem non delectaret sonus uocis in cantilenam deductæ, & odor cedri ardentis, & sperata cantantis hilaritas. incidebat, inquit, cedri materiem persolidam, quæ naturali fomento tanquam oleo madida incendia ipsa nutriebat. ad hoc lumen lanam curabat , & telam. ut peruigilare posset. ne fraudem ullam oblatæ occasionis amitteret . nauigantes interea opportunum hospitium rati non iuuabantur auxilio commanentis, sed dolo capiebantur & fraude .* Hinc exaudiri gemitus, iræq; leonum Vincla recusantum , & sera sub nocte rudentum. Setigeriq; sues, atq; in præsepibus ursi Sæuire, ac formæ magnorum ululare luporum. Quos hominum ex facie dea sæua potentibus herbis Induerat circe in uultus , ac terga ferarum. *Audiebantur inde gemitus leonum irascentium, ferarumq; aliarum indignatio significabatur: non quas natura protulerat : sed quas ex hominibus pessimæ fecerant artes . Ita ergo omnes exagitabat , & sæua commotio tenebat . leones, ursi , atq; apri sæuiebant captiuitatis iniuria commoti. & lupi ex causa pari diris ululatibus personabant . postremo omnes non fiducia naturalis urgebat: sed factionis uiolentia . hoc enim dea sæua cum deam non conueniret sectari mala , potentibus herbis induerat circe in uultus ac terga ferarum natura pessima & arte scientiæ deterioris instructa , ex hominibus feras effecerat commutans & sonum uocis, & corporum formas.* Quæ ne monstra pii paterentur talia troes Delati in portus , neu littora dira subirent . Neptunus uentis impleuit uela secundis. Atq; fugam dedit , & præter uada feruida uexit. *Ne conuersi in monstra bestiarum mutarentur pii troiani. ecce dixit formas , pariterq; causam, qua ab his malis liberari malueru~~nt~~ pii fuerunt, inquit, nec debuerunt illis æquari, qui pro nefariis actibus eiusmodi supplicia perferebant . hos tetigit, quos supra mutatos dixit: de quibus diomedes etiam locutus est in undecimo libro sic. nunc etiã horribili uisu portenta sequuntur . & socii amissi petierunt æthera primi.* Fluminibusq; uagantur *aues, heu dira meorum Supplicia, & scopulos lacrimosis uocibus implent. Quanta ergo troianorum felicitas fuit , ut quia auræ impulsu leuiore nauigabant , repentinis uentorum flatibus neptuno iuuante per loca aduersa oportune transissent ?* Iamq; rubescebat radiis mare, & æthere

meruerunt

bat ignoscere. seruata religio pallanti, quia interfector eius non euasit. completum est, quod supra est positum. turno tempus erit magno quum optauerit emptum Intactum pallanta, & cum spolia ista diemq; Oderit. Hoc diecus ferrum aduerso sub pectore condit. Animum irati uiri fortis expreßit. dum, inquit, loquitur, hoc est anteq̃ quod dicebat, impleret, in pectus hostis ita uti aduersum fuit, totum gladium preßit. Ast illi soluuntur frigore membra. Recedente enim calore sanguinis, quo regitur uita, mors frigore repente succedit. Vitaq; cũ gemitu fugit indignata sub umbras. Et quum ad umbras concideret moriens, dolebat tamen se perdidisse lucem, & aeneae lauintam reliquisse. Magna carminis ordinatio: magna laudantis industria: qui enim ab ipso principio operis sui aeneae laudem omnibus libris executus est: hanc usq; ad turni mortem consulto perduxit, egregia inuentione currente, ut cessantibus uniuersis solus aeneas cum solo pugnaret. si enim inconfuso omnium bello aeneae licet uirtute cecidisset/ posset uideri necem illam plurimorum adminiculo prouenisse. sperauit igitur hos laudator egregius, ut specialis gloria in solius aeneae meritis permaneret/ & ipse esset ultor iniuriae suae/ cui lauinia & matrimonium debebatur.

FINIS.

TIBERII CLAVDII DONATI AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANVM FILIVM INTERPRETATIONVM VIRGILIANAE AENEIDOS LIBER XII ET VLTIMVS.

TIBERIVS CLAVDIVS DONATVS TIB: CLA: MAX: DONATIANO FILIO. S.P.D.



INCERTVM Metuens uitae, quod magis sensibus incumbit, & proximum est, cursum scripsi quae potui: relinquens plurima, & ea saltem cedi uolui, quae tibi ad caetera intelligenda aditus & uias aperirent: Vt si quid mihi aduersi accideret, haberes interpretationum mearum, quod imitareris exemplo. uerum quia ex communi uoto contingit diutius uiuere, hos libros interim legendos curaui, mihi enim certum est dehinc me non esse deserturum in te studium patris, ut tibi quantum potuero, pari praeparem cura, quae propter supradictam causam uideor omisisse. sic enim fiet, ut origines singularũ personarum quas uirgilius aeneidos libris comprehendit, & quae in aliquo studio floruerunt, aut nullius fuerint meriti, uel contraria diligendo, depressae sint. simul etiam cognosces oppidorum insularumq; rationem, regionum, montium, camporum, uel fluminum, templorum, ac fanorum, herbarum quin etiam, & lignorum uocabula, & caetera his similia. sed haec sic accipias uelim, ut ex

ab alto Aurora in roseis fulgebat lutea bigis. *Auspicia describuntur, quibus ad italiam uenientes æneas exceptus est. Apparebat iam, inquit, post noctis decursa spatia nouæ lucis exortus, cælum remotis nubibus purum, & aurora fulgens præcedebat splendidi solis egressum.* Quum uenti posuere, omnisq; repente resedit Flatus, & in lento luctantur marmore tõsæ. *Quasi scirent iam se non esse necessarios officio: discesserant uenti, mare ipsum sic repentina placiditas strauerat, ut spatium quod supererat, remissione molesta luctaminis posset excludi.* Atq; hic æneas ingentem ex æquore lucum Prospicit. *Facilis esse potuit luci apparentis inspectio ex tranquillo pelagi sereno, & sole surgente.* Hunc inter fluuio tyberinus amœno Vorticibus rapidis & multa flauus arena In mare prorumpit. *Descriptio luci & fluminis. inter frondosas, inquit, arbores ferebatur uerticibus rapidis, amœno fluuio tyberinus, & licet illum rapta uelocitas uolueret, apparebat tamen in eo magna prospectus gratia, quod non cœnum sed arenas splendidas trahebat in mare.* Variæ circumq; supraq; Assuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo, Aethera mulcebant cantu, lucoq; uolabant. *Hilaritas auium populari um lætitiam significabat. sic autem lætus fuit æneę aduentantis ingressus, ut obsequi uiderentur elementa, & aues quoq; ipsę gratulari uiderentur.* Variæ circumque supraque Assuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo, Aethera mulcebant cantu. *Mira celeritate quatuor partes descripsit. quippe circum significat dextram & læuam a tergo, & ante. item duas, infra, & supra. nam infra ostendit, quod ait fluminis alueo, supra, æthera mulcebant cantu, lucoq; uolabant.* Flectere iter sociis, terræq; auertere proras Imperat. & lætus fluuio succedit opaco. *Cur enim illo tempore non lætaretur, qui factionem iunonis inimicę constantia & uirtute superasset? Cur non lætaretur uisis tot auguriis ac signis futurę prosperitatis suę? Cur non lætaretur periculorum maris omni cura deposita?* Nunc age qui reges erato, quæ tempora rerum, Quis latio antiquo fuerit status, aduena classem Quum primũ ausoniis exercitus appulit oris Expediam. *Magno consilio & exquisitis inuẽtionibus æneę laudes accumulat. facit enim noui aduentus eius initium, nouum exordium carminis: ut errorum & laborum eius alia pars uideatur esse, alia gestorum in italia. Inuocat igitur musam poetarum more: quę inuocatio uehementer necessaria continet, cum ipsius laudati uiri felicitate, & fortitudine. debuit quippe posteritas nosse, qualem italię rem. p. uel quem statum rex troianorum inuenerit, qui reges eam, uel sub quo euentu fortunę tenuerint. ut cum eam demonstrauerit, in extremo per id temporis fuisse uenturos ipsos cum aduena exercitu tangat, & inde emergat prædicatio eius, cuius uirtute simul & facto multo altior & fælicior facta est. sub imagine autem inuocationis propositionum tenuit formam. ut in ipso carminis capite lector instructus edisceret. quod omnis ordo fuisset habiturus. Sunt ergo qui reges, quæ tempora, qui status, quę exordia extiterint pugnę. sic tamen inuocat dicens.* Nunc age. *Vt hortari potiusq̃ iubere uideretur. non. n. præceptiuis uerbis uti potuit iuxta eam, cuius ob expedienda necessaria quærebat auxilium. Quum uero aduenam dixit troianorum exercitum, intellectum nobis latissimum dedit. pertinet hoc quoq; ad eorum laudem. ut uirtute & prosperitate sua peregrini in alienis locis ingenti fultos familiari substantia superauerint. simulq; etiam illud excusat. quod apud ilium gestum est. qui enim italiam opimam substantia & uiris armisq; instructam paruo exercitu & reliquiis danaum obtinere potuerunt. possent etiam patriam suam congrue defendere. nisi essent factione iunonis ab effectu opitulationis exclusi.* Tu uatem, tu diua mone. *Vates uolunt poetas dici, ideo quia musarum sacerdotium profitentur. etenim ut sunt uates qui deorum responsa ad homines perferunt. ita & istos uates dici*

commentarij scias ueterum me esse collecturum. antiqua enim & fabulosa ac longin- quitatis causa incognita nisi priscorum docente memoria non potuerunt explicari. Proinde si hæc longiori eius suffragio complere ualuero: erit tibi gratissimum labore potius patrio ista didicisse / quam tuo. Si minus legendi sunt tibi ueteres / necessario collecta condiscas. Interea non deerit etiam in hac.

Huiusmodi Finis Extat in Archetipo.

REGISTRVM

A.B.C.D.E.F.G.H.I.K.L.M.N.O.P.Q.R.S.T.V.X.Y.Z.

AA.BB.CC.DD.EE.FF.GG.HH.II.KK.LL.MM.

Omnes sunt quaterni excepto .MM. qui est ternus.

Impressum Neapoli per Ioannem Sulzbacchium & Matthiam Cancer
quarto Idus Nouembris Anno Domini
M. D. XXXV.



conuenit, ꝙ ut dii per suos, ita per poetas musæ loqui perhibentur. Dicam horrida bella. Dicam acies, actosq; animis in funera reges, Tyrrhenamq; manum, totamq; sub arma coactam Hesperiam. Aliam partem propositionis adiunxit. Et ipsam fœtam seminibus laudis. tanto enim uictoris æneæ cumulabatur gloria, quanto coniurationem tot regum, tot gentiũ & totius italiæ congredientibus ex parte troianorum paucis constiterit superatam. interea uerba ipsa in positione constituta repetamus, ut intendamus omnia cum suis ponderibus posita. Dicam inquit, horrida bella. Leuia quippe esse non potuerunt, quæ cum opulentis regibus gesta sunt. nec unum bellum, sed plura nec leuia sed horrida. Dicam acies. Quando acie constituta pugnatur, magna uirtute opus est. cominus enim geritur bellum. Quanta igitur extitit troianorum uirtus in paucis? qui instructas acies hostium & congregatæ multitudinis molem ferre primitus, & dehinc euincere ualuerunt? Ecce & hic pluralitate usus acies dixit, ut ostenderet etiam hoc nõ semel, sed sæpius factum. Actosque animis in funera reges. Quum non dicit, quos. nec definit quantos, multo plures possumus æstimare pro uoluntate laudantis. Actosque animis in funera reges. In sua non in troianorum funera. quum enim animis ferocitate exagitatis in alienum exitium ruerent. sic ipsi troianis e diuerso certantibus ceciderunt. Tyrrhenamque manum. Iccirco hic manum cum gentis nomine posuit, quod in bellicis hinc subiectis hanc asserunt esse cæteris omnibus fortiorem: Totamque sub arma coactam Hesperiam. Generalis ista conclusio quantum italorum metum significat extitisse? qui cum scirent paucos esse troianos, non numerum sed uirorum fortitudinem timuerunt? Maior rerum mihi nascitur ordo. Maius opus moueo. Comparationis ratio ex carmine superiori descendit. in hoc enim librorum ordine actus superioris temporis facilior inuenitur. plus est quippe quæsitum uirtute, ꝙ fuit illud quod casibus & ui maiore constabat amissum: Totam uero italiam coaluisse ad bellum icirco asserit: ut ostendat nullum italorum uirum sine furore mansisse bellandi. His in propositione cum æneæ fauore collatis, redit ad ordinem dispositionis suæ, ut rerum textum & ordinem pandat. Admisturus alia, ut nihil ex positis transeat. Rex arua latinus, & urbes Iam senior longa placidas in pace regebat. Regebat quidem latinus italiam non uirtute utpote iam senex sed longe pacis succurrente suffragio. perindeq; qui stare non posset, si aliquid aduersi fuisset exortum. status igitur regni qualis esse potuerat, cui præsidebat inualidus per ætatem? Hunc fauno & nympha genitum laurente marica Accipimus, fauno picus pater, isq; parentem Te saturne refert. tu sanguinis ultimus autor. Persuaserunt sibi nonnulli ac prope omnes quod inter latini maiores saturnus fuerat primus, & ab ipso per picum & faunum latini origo profluxerat. ultimum, non nouissimum sed primum. uoluntq; hoc uelut exemplo ultimum uirum dicere, quem putauerint aliquando laudandum, cum non ita sit. nam si quando plurimum edicendus est numerus, erit primus, a quo fuerit cœptum. & uere nouissimus, qui posterior fuerit nominatus. ecce ut hoc loco si a saturno inceperit enumeratio ultimus inuenietur latinus. non enim hic primus quasi excellens, aut ultimus quasi humilis & abiectus. sed primus & nouissimus in ratione numerorum intelligendum est. Ille quippe ut dictum est erit primus, a quo numerus cœperit. ille uero ultimus, ad quem numerum ipsorum uenit facta conclusio. Huic loco addamus exemplum eius, qui scalarum gradus numerare uoluerit. ascendens enim primum faciet, a quo incipit, & nouissimum, qui sit manifesta ratione superior: aut si descendens uelit numerum recensere: faciet ipsum gradum primum, a quo descensum fuerit auspicatus, & nouissimum, qui ascendenti primus occurrerat. ultimum ergo sentiemus saturnum uere nouissimum. Virgilius enim cum latini

originem totam enumerare cœpisset, nouißimum fecit qui nascendi posteris originem dedit. & reue ra ille est ultimus, ante quem, & post quem nullus est, talis ultimi exemplum cicero, & crebro in secundo rethoricorum dedit: omnium, inquit, qui fuerunt ab ultimo principio, huius enim nouissi mum fixerat gradum. sed sequentia ostendunt ad latinum contextum narrationis esse reuocatum. Filius huic fato diuum, prolesq; uirilis Nulla fuit, primaq; oriens erepta iuuenta est. Vt enim ante latinum gradus omnes excußit: post ipsum quoq; quid esset, debuit enumerare fato, inquit, diuum, hoc est deorum sententia sobolem illi uirilis sexus constat esse denegatam: non quidem, q nasci nequiuerit, nam prouenerat nascendo, sed moriendo consumpta est. & quod ma ximus dolor is esse constabat, tunc incepta est, quum iam spes eius in ipsis exordiis iuuentę cœpisset enitescere. Sola domũ, & tantas seruabat filia sedes. Iã matura uiro, iã plenis nubi lis annis. Deficiente uirili sexus sobole senis, hoc est, qui iam altam sperare non posset, sola fue rat filia, ad quam regni potestas propter infirmitatem fœmineam transire non posset. Multi il lum magno e latio, totaq; petebant Ausonia. Hanc, propterea q esset unica, & senis fi lia. spesq; esset regno futuro sibi uxorem dari multi nobiles ex omni italia postulauerant. Maio rem quippe procorum numerum, ut dictum est, fecerat spes maturę iam atq; unicę uirginis regni cu piditas euenturi, & latitudo agrorum. Petit ante alios pulcherrimus omnes Turnus auis, atauisq; potens. Ante omnes, inquit, non petisse, ante omnes, intelligendus est turnus: sed ante omnes pulcherrimus eo accedebat, q uenere quoq; præstabat & maioribus regiis, ut re gis filię multiformi ratione congrueret. Quem regia coniux adiungi generum miro pro perabat amore. Quum ille splendore generis, & corporis pulchritudine, petitores cæteros ante iret: latini uxor, perindeq; uirginis mater talem generum miro amore filię suę cupiebat adiungi. Sed uariis portenta deum terroribus obstant. Voluntati & studio matris, ne quod cupie bat impleret, obstant dii portentis euidentibus, nuntiantes, quid magis esset pro puellę commodis curandum. omnis iste tractatus, atq; originis latini descriptio, & regni status magnus, continuatio quoq; totius italię & unicę latini filię petitorum nobilium turba, laudibus æneę nectuntur. ne igno bilem, ne imparem ducturus esse uideretur uxorem, uel eam spreuisse uicinos, uel ciues. Lauda tur etiam, q tantas opes esset superaturus. in quo ipso mirifice poetę ingenium ualuit, ne in con iunctione regalis uirginis ipse æneas ratione sanguinis uideretur inferior. idcirco & a latino usq; ad saturnum generis origo dicta est: ut æneas idem latino uideretur affinis. A saturno enim fau nus, a fauno picus, a pico latinus, a latino lauinia. item ex alio generis cursu. a saturno iuppiter, ab ipso uenus, æneas a uenere sanguinis originem traxit: ut ostenderetur par sanguinis meritum, & eneas inueniretur potior robore uirtutis & exercitatione bellandi. Laurus erat tecti medio in penetralibus altis sacra comam, multosq; metu seruata per annos. Quam pa ter inuentam primas cum conderet arces Ipse ferebatur Phœbo sacrasse latinus, Laurentisq; ab ea nomen posuisse colonis. Quomodo turni & lauinię coniunctionem de orum portenta distulerint, cœpit exponi. Arbor, inquit, lauri fuit in penetralibus mediis. dicit causam quomodo emersisset, uel cur in penetralibus fuisset seruata. ait, sacram habuit comam, & per multos annos custoditam. uitio enim se protulerat, quum arces primas latinus erigeret. perin deq; non inanis fuit coniecturę suspicio, q arbor lauri in ipsis penetralibus nullo procurante proue niens aliquid boni portenderet. deniq; primum ex eius appellatione laurentes dixit colonos hoc est commanentes, atq; ut haberet competentem reuerentiam. hanc conditor phœbo sacrauerat. quo fa ctum est, ut adulta ueneratione creuisset, & tempore. Huius apes Summum dēse (mirabile dictu

dictu Stridore ingenti liquidum trans æthera uectæ Obsedere apicem, & pedibus
per mutua nexis Examen subitũ ramo frondente pependit. *Exorto repente apũ signo,*
ꝙ sine magna admiratione uideri nõ potuit, suspicio maior exorta est. quod ipsum ex occulto aliqua
futura portẽdebat. Continuo uates. Externũ cernimus, inqt, Aduẽtare uirũ, & partes
petere agmen easdẽ Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce. *Continuo uates, in*
quit, cui manifesta hæc erant, quid portenderent dixit. Non dixit uirum cernimus, quasi præsentẽ.
sed quid cernimus externum uirum aduentare, significat. & ut firmaret hanc ipsam coniectu-
ram. addidit ex ea parte agmen cum ipso uenturum. quia apes uenerant, & summe arcis domi/
nium retenturum. Ecce de persona pronuntiauit. & ex qua parte cum agmine uentura esset osten/
dit, atque obtenturam in italia summam rerum. Præterea castis adolet dum altaria te
dis Et iuxta genitorem adstat lauinia uirgo. Visa (nefas) longis comprendere
crinibus ignem, Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari. Re/
galesque accensa comas, accensa coronam Insignem gemmis tum fumida lumi/
ne fuluo Inuolui, ac totis uulcanum spargere tectis. Id uero horrendum, ac
uisu mirabile ferri. *Licet superiora, quæ emerserant, miranda omnibus uiderentur,*
hoc tamen uehementer omnes commouebat. quum aduerterent ardere lauiniæ uirginis caput,
atque ita incendium per diuersa iactare, ut uicina omnia potuisset accendere: id uero hor/
rendum ac uisu mirabile ferri. illi scilicet, qui cum uate aderant, quod spargerentur flam-
mæ, nec quidquam consumeretur incendio, mirabantur. Namque fore illustrem
fama fatisque canebant Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
Vates dicebant, sentientibus cunctis, magnam ex causa belli uenturam populis esse perniciem.
ipsam uero meliorem fore fama & fatis. Ecce & hoc ad æneę pertinet laudem, quoniam ip-
se futurus erat italiæ populis rex, ipse lauiniæ honoris collaturus augmenta. pluralis indu-
ctus est numerus, & ipse sine definitione summæ, ut in plurimorum sententia maior esset ue-
ritatis autoritas. id est enim in tractatibus firmum, quod probauerint multi. At rex
sollicitus monstrorũ oracula fauni Fatidici genitoris adit, lucosque sub alta Con-
sulit albunea, nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat, sœuamque exhalat opa/
ca mephitin: *At rex, inquit, non dixit uirginis pater publici status quam filiæ potior*
fuerat causa, licet ipsius quoque contineretur cura, cuius caput repente flammauerat. non enim
tunc de suscipiendo tantum genero agitabatur, sed metus fuerat ex eo, quod uates pronuntias-
set magnam portendi populorum stragem: ipsam tamen futuram potiorem. non igitur uatis re-
sponso contentus etiam fauni autoritate certior uoluit reddi. faunus quippe, quod fatidicus
esset, & pater, uidebatur posse instruere certius filium duplici cura suspensum. qui cum iux-
ta cæteros in respondendo facilis fuit, benigniorem se in suorum causa præbiturum dubitari
non poterat. Adiit, inquit, rex patrios lucos, hoc est, in quibus ille colebatur, & dabat re-
sponsa postulantibus. hi luci fuerunt sub alta silua, quæ dicebatur albunea. illic fuerat fons lu/
ci numinibus sacer: sed qui exhalaret mephitim sæuam idest odorem grauissimum. Hinc
italæ gentes, omnisque œnotria tellus In dubiis responsa petunt. *Non tel-*
lus petebat responsa, sed qui in ea commorabantur. in dubiis dixit, in quibus incerti esset uide/
rẽtur. Huc dona sacerdos Quũ tulit, & cæsarum ouiũ sub nocte silẽti Pellibus in-
cubuit stratis, somnosq; petiuit. Multa modis simulacra uidet uolitantia miris. Et
uarias audit uoces, fruitur ꝙ deorũ Colloquio, atq; imis acherõta affatur auernis.

Morem dixit illius loci, dum dixit responsa poscuntur. uenit sacerdos ad lucum, affert dona, pecudes cędit, & earum stratis pellibus incubuit: ibique dormiens futura somniat, & uentura cognoscit. tantumque alto premitur somno, ut ad instar defuncti hominis iacens cum ipsis inferis & cum ipso acheronte sibi arbitraretur esse colloquium. Auditurus enim deos, & fabulas cum numinibus habiturus, humanum sensum debet dormiendo nescire. Hic & tum pater ipse petens responsa latinus Centum lanigeras mactabat rite bidentes, Atque harum effultus tergo, stratisque iacebat Velleribus. Hic, & tum, inquit; hoc est, hoc loco atque ipso tempore, quo tot monstra extiterant in causa filiæ. Pater ipse petens responsa latinus, ipse pater perrexit ad petenda uel accipienda responsa, non misit alterum, nec adhibuit aliquem sacris, in tanta causa tantum diligentiæ adhibuit, ut curaret uniuersa pro se, nulli habens fidem plenam exhibens officium patris & regis. Centum lanigeras mactauit rite bidentes. multitudine animalium plenæ uenerationis & in negotio tali se exhibens largum. atque harum effulctus tergo, stratisque iacebat uelleribus, Ecce quo peruenerat dignitas regis propter expetitionis effectum, post plumam, post uestes ostro atque auro fulgentes, plebeio more iacuit in pellibus, graui quoque earum odore contentus. Subita ex alto uox reddita luco est. Peractis solemnibus subito ei ex alto luco talis reddita est uox, hoc est nulla mora interposita ex interiore luci parte talis uox extitit, quæ suspensum instrueret consulentem. Ne pete connubiis natam sociare latinis O mea progenies thalamis ne crede paratis. Sicut opportunius natam iungas fili quæris audire, fuge nuptias, quas ciuis latinus exposcit, nec transducat sententiam tuam parata matrimonii coniunctio. Externi uenient generi. Quasi italis aut peregrinis pluribus daturus esset filiam suam, ita plurali usus est numero: non ita est. sed illud intelligendum est, responsa sine ambiguitate esse non posse. noli, inquit, ciues sperare, ex quibus unum deligas filiæ, sed peregrinos expecta, in quorum numero est ille, cui debet recte tua sociari filia. Qui sanguine nostrum Nomen in astra ferant, quorumque a stirpe nepotes Omnia sub pedibus, qua sol utrumque recurrens Aspicit oceanum, uertique, regique uidebunt. Ecce quantis laudibus extollitur æneas, ut ipse condat, quod cumulent posteri sui, quod usque ad cælum leuent, & dilatent imperando per omnia, qua solis radii siderūq; tēduntur. Hæc responsa patris fauni, monitusq; silenti Nocte datos, non ipse suo premit ore latinus. Sed circum late uolitans iam fama per urbes Ausonias tulerat. Quid silentio noctis latinus audisset, nec ipse tacere potuit. & per omnia loca atq; uniuersas urbes ausonias circumtulerat fama. Cur tantum licuit, ut hæc mox ubiq; uulgasset? circum quod dixit, non separatum esse debet, ut iuxta dixisse uideatur, sed quod ratione poetica diuisum est, colligi debet, & iungi. Non enim possumus dicere, ꝙ circum iusta sit, quum poeta dixerit, late uolitans iam per urbes ausonias tulerat: unde circum & tulerat iungendum est, ut faceret, circumtulerat. Cum laomedontia pubes Gramineo ripæ religauit ab aggere classem. Quum hęc agerentur, iam troiani nauium uincula commendauerant ripę. Aeneas, primiq; duces, & pulcher iulus Corpora sub ramis deponunt arboris altæ. Instituuntque dapes, & adorea liba per herbam Subiiciunt epulis. sic iuppiter ipse monebat. Ec cereale solum pomis agrestibus augent. Accubuerunt inquit, æneas & iulus. tacuit dignitates ipsorum. sed, quum dicit primos illis ad epulas duces adiunctos, ostendunt patrem & filium ceteris fuisse potiores. Parauerunt igitur sese: ut sub altæ arboris ramis caperent cibum, hunc ex adorea habuerunt, quem ad uicem pa-

nis ederent. hanc enim illis necessitate mimposuerat iuppiter. qui illis futuram famem per arpyiam nuntiauerat. & quia panis deerat, qui sufficeret uniuersis, agrestibus pomis media ingerebantur. Consumptis hic forte aliis. Hoc est, quæ loci qualitas & necessitas dederat. Vt uertere morsus Exiguam in cererem pœnuria adegit edendi. Tanta fuit pænuria, ut quod mandentibus exciderat, legerent & appeterent morsibus, quum esset tanta breuitas, ut dentibus teneri non posset. Et uiolare manu, malisque audacibus orbem Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris. Heu etiam mensas consumimus, inquit iulus. Iulus ubi uidit troianorum famam illousque perductam, ut hanc sacrilegio extinguere laborarent, ingemuit puer, & ex alto dolorem trahens, ait. gemenda fortuna nostra est, quę nos ad egestatem tantum pios religiososque perduxit: ut quod uenerari soliti sumus irreuerenter cogamur assumere. Nec plura alludens, ea uox audita laborum Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit. Non perfecit quod dicebat ascanius. se dne res necessario dicta uerteretur in iocum. uocem eius primam altius intellexit pater, ac tenuit. atque in memoriam reuocans prædictam famem. dictum miratus est illius ætatis, & quod secum aduerterat, puerum cognouisset quare sic deinde rupit in uocem. Continuo salue fatis mihi debita tellus, Vosque ait, o fidi troię saluete penates. Quum hæc dicit, & nunc salutat fatalem terram, quam olim uidere cupiebat. ostendit se certum non habuisse, quum fluuium fuisset ingressus. continuo ergo ait, salue terra fatorum mihi uoluntate decreta. saluete dii penates, qui mihi fidem uera pronuntiando seruastis. Hic domus, hic patria est. Hæc dicta plena gratulatione proferebantur, & ea magis causa, ut securiores redderet suos, quod laborandi iam ac nauigandi necessitas fuisset. quod, ut magis probaret, uerum esse, addidit paternæ sententiæ firmitatem, dicens. Genitor mihi talia nanque (Nunc repeto) anchises fatorum arcana reliquit. Modo mihi, inquit, ueniunt in mentem dicta patris mei, quæ mihi ex fatorum arcanis intimauit. dixit enim. Quum te nate fames ignota ad littora uectum Accisis coget dapibus consumere mensas. Tum sperare domos defessus, ibiq; memento prima locare manu, moliriq; aggere tecta. Quum ad ignota, inquit, perueneris loca. & extremam famem fueris passus. & eam, quæ te cogat etiam sacras mensas inuadere: illic spera perpetuam requiem, illic firmissimam sedem. mox denique aggredere fundamentorum cæpta & institutionem domorum felicibus auspiciis suscipe. Hæc erat illa fames, hæc nos suprema manebat Exitiis positura modum. Magna confirmatio animorum illorum scilicet, quos iste turbauerat casus. Fames ista, inquit, optanda potius fuerat, ꝙ metuenda. uenit enim cum malorum omnium fine & paruæ necessitatis horrore & aduersis solitis terminum dedit. Hoc sic positum est, ut signum potius uideatur esse, quam pæna. quis non optaret inediam talem, quæ præterita mala propelleret, & securitatem plenam sponderet imposterum? Quare agite & primo læti cum lumine solis, Quæ loca, quiue habeant homines, ubi mœnia gentis Vestigemus & a portu diuersa petamus. Securi de perpetua requie, mox ut sol crastinus fulserit hæc agamus. exploremus primo, quæ loca sunt, hoc est qualia. quiue habent homines, humani scilicet an feri, propter nouitatis incerta, uel ubi sint ipsorum hominum mœnia, quo possimus aportu deflectere. Nunc pateras libate ioui, precibusque uocate Anchisen genitorem, & uina reponite mensis. Interea anteꝙ diei alterius actus aduentent, hoc uinum fundamus pateris ioui, uel honorificas preces patri meo, duobus scilicet